

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA’LIM,
FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI**

TOSHKENT DAVLAT IQTISODIYOT UNIVERSITETI

“XALQARO MOLIYA” KAFEDRASI

**“RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR SHAROITIDA
XALQARO MOLIYANING RIVOJLANISH
ISTIQBOLLARI”**

**“ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ МЕЖДУНАРОДНЫХ
ФИНАНСОВ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВЫХ
ТЕХНОЛОГИЙ”**

**“PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF
INTERNATIONAL FINANCE IN THE CONTEXT OF
DIGITAL TECHNOLOGIES”**

**mavzusidagi xalqaro miqyosida o‘tkazilgan ilmiy-amaliy
anjuman materiallari to‘plami**

2025-yil 18-noyabr

**TOSHKENT
“NOSHIR”
2025**

“Raqamli texnologiyalar sharoitida xalqaro moliyaning rivojlanish istiqbollari” mavzusidagi xalqaro miqyosida o‘tkazilgan ilmiy-amaliy anjuman materiallari to‘plami, -T.: “NOSHIR”. 2025. 690 b.

Mas’ul muharrirlar:

prof. J.Ataniyazov, prof. F.Muxamedov, prof. O.Komolov,
prof. U.Yuldasheva, prof. E.Alimardonov, k. o‘q. Sh.Shirinova, k. o‘q. B.Ochilov,
k. o‘q. S.Narimonov, ass. J.Yakubov.

Taqrizchilar:

i.f.d., prof. D.Raxmonov

i.f.d., dots. I.Abduraxmonov

To‘plamda O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son “2022-2026 yillarga mo‘ljallangan yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi, 2023-yil 12-sentabrdagi PF-158-son ““O‘zbekiston — 2030” strategiyasi to‘g‘risida”gi Farmonlari va 2025-yil 11-fevraldagi PQ-51-son “Xalqaro moliya institutlari va xorijiy hukumat moliya tashkilotlari ishtirokidagi loyihalarni tayyorlash va amalga oshirish mexanizmlarini takomillashtirishga doir qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi Qarorida belgilangan vazifalar ijrosini ta’minlash, mamlakatimizning xorijiy mamlakatlar va xalqaro moliya institutlari bilan o‘zaro manfaatli hamkorlik aloqalarini yanada rivojlantirish, iqtisodiyotning real sektorida hamda moliya va bank sohalarida raqamli infratuzilmani rivojlantirish, xalqaro moliya tizimiga integratsiyani kuchaytirish orqali milliy iqtisodiyotning eksport salohiyatini oshirishning ustuvor yo‘nalishlarini aniqlash maqsadida universitetda “Raqamli texnologiyalar sharoitida xalqaro moliyaning rivojlanish istiqbollari” mavzusida o‘tkazilgan xalqaro miqyosidagi ilmiy-amaliy anjuman materiallari mujassamlashtirgan.

To‘plamga kiritilgan ilmiy tezislarning mazmuni, undagi statistik ma’lumotlar va keltirilgan huquqiy-me’yoriy hujjatlarning haqqoniyligi, tanqidiy fikr-mulohazalar va takliflarga mualliflarning o‘zlari mas’uldirlar.

KIRISH

Ma'lumki, so'nggi yillarda mamlakatimizda tashqi iqtisodiy faoliyatni rivojlantirish, xorijiy mamlakatlar bilan savdo-iqtisodiy aloqalarni kengaytirish, milliy iqtisodiyotning xalqaro moliya tizimiga integratsiyalashuvini kuchaytirish, istiqbolli loyihalarni moliyalashtirishda xalqaro moliya bozorlaridan investitsiyalarni keng jalb etish orqali mamlakatning eksport salohiyatini oshirish hamda tashqi iqtisodiy faoliyatni yanada diversifikatsiyalashga qaratilgan iqtisodiy islohotlar faol ravishda amalga oshirilmoqda.

Mamlakatimizda ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotni ta'minlashning ustuvor maqsad va vazifalarini o'zida mujassam etgan "O'zbekiston – 2030" strategiyasida "Milliy iqtisodiyotning eksport salohiyatini kuchaytirish va uning tarkibida qo'shilgan qiymati yuqori bo'lgan mahsulotlar ulushini keskin oshirish" ustuvor maqsad etib belgilangan. Shu bilan birga, mazkur maqsadga erishishda eksport hajmini 2 barobar oshirish va 45 mlrd. AQSh dollarga yetkazish, eksportchi korxonalar sonini 6,5 mingga 15 mingga yetkazish kabi ustuvor vazifalarni amalga oshirish qayd etilgan. Mazkur vazifalarning samarali bajarilishi mamlakatning xalqaro moliya munosabatlaridagi ishtirokini faollashtirish, tashqi savdodagi o'rnini mustahkamlash va iqtisodiy o'sishni rag'batlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Shu nuqtai nazardan, bugungi o'tkazilayotgan xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya dolzarb mavzuga bag'ishlangandir.

Mamlakatimizda valyuta siyosati va tashqi savdo faoliyati sohasini takomillashtirish bo'yicha ko'rilgan chora-tadbirlar iqtisodiyotga xorijiy investitsiyalarni keng jalb etish, eksport salohiyatini oshirishga xizmat qilmoqda. Jumladan, mamlakatimizda so'nggi yillarda amalga oshirilayotgan eksportni rag'batlantirish, importni optimallashtirish va umuman olganda tashqi savdo muvozanatini ta'minlash maqsadida amalga oshirilgan chora-tadbirlar natijasida, 2024-yil yanvar-dekabr oylarida respublikaning tashqi savdo aylanmasi 65,9 mlrd. AQSh dollariga yetdi va 2023-yilning yanvar-dekabr oylariga nisbatan 2,4 mlrd. AQSh dollariga yoki 3,8 foizga oshishini ta'minladi. Ushbu natija mamlakat tarixida eng yuqori ko'rsatkich sifatida qayd etildi. 2017-yilda iqtisodiyotga kiritilgan jami investitsiyalar hajmi 14 mlrd. AQSh dollari tashkil etgan bo'lsa, bu ko'rsatkich 2024-yilda 2,6 barobar oshib, 36 mlrd. AQSh dollarga yetdi. Bu kabi ijobiy natijalarga erishishda, eng avvalo, xorijiy davlatlar bilan o'zaro manfaatli hamkorlik aloqalarini yo'lga qo'yish, valyuta bozorini erkinlashtirish va investitsiya muhitini yaxshilash bo'yicha olib borilgan islohotlar muhim ahamiyat kasb etdi.

Jahon bozorlaridagi kon'yunkturaviy o'zgarishlar sharoitida milliy iqtisodiyotning barqaror o'sish sur'atlarini ta'minlashda quyidagi yo'nalishlar bo'yicha chora-tadbirlarni yanada faollashtirish maqsadga muvofiq:

- milliy iqtisodiyot tarmoqlarida ishlab chiqarishni modernizatsiya qilish, texnik yangilash va diversifikatsiyalashga xorijiy kapitalni keng jalb etish;
- sanoatda yuqori qo'shilgan qiymatga ega bo'lgan mahsulotlar turini kengaytirish va sifat jihatidan raqobatbardoshlik darajasini oshirish;
- inson kapitaliga investitsiyalar kiritishni faollashtirish orqali ilmiy sig'imi yuqori bo'lgan mahsulotlar ishlab chiqarish ko'lamini kengaytirish;

– iqtisodiyot tarmoqlarida faoliyat yurituvchi korxonalarning ishlab chiqarish salohiyatini rivojlantirish va eksport tarkibini diversifikatsiyalashga qaratilgan chora-tadbirlarni faollashtirish;

– faol investitsiya siyosatini olib borish orqali yuqori istiqbolli loyihalarni amalga oshirish.

Yuqoridagi belgilangan ustuvor yo‘nalishlar va chora-tadbirlardan kelib chiqib, O‘zbekistonning xalqaro moliya tizimiga integratsiyalashuvini kuchaytirish borasidagi istiqbolli yo‘nalishlarni aniqlash hamda bu borada ilmiy taklif va amaliy tavsiyalar tayyorlashga qaratilgan ilmiy tadqiqotlar olib borish, jumladan ilmiy-amaliy anjumanlar o‘tkazish dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Shu maqsadda, Toshkent davlat iqtisodiyot universitetida O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabrdagi PF-158-son “O‘zbekiston-2030 strategiyasi to‘g‘risida”gi va 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son “2022-2026 yillarga mo‘ljallangan yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi Farmonlarida belgilangan vazifalar ijrosini ta‘minlash, mamlakatimizning xorijiy mamlakatlar va xalqaro moliya institutlari bilan o‘zaro manfaatli hamkorlik aloqalarini yanada rivojlantirish orqali milliy iqtisodiyotning eksport va investitsiya salohiyatini oshirishning ustuvor yo‘nalishlarini aniqlash maqsadida “Raqamli texnologiyalar sharoitida xalqaro moliyaning rivojlanish istiqbollari”ga bag‘ishlangan xalqaro miqyosdagi ilmiy-amaliy konferensiya o‘tkazilmoqda.

Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya doirasida xalqaro moliya tashkilotlari bilan hamkorlik aloqalarini rivojlantirish, xalqaro moliya bozorida valyuta-kredit va investitsiya munosabatlarining rivojlanish tendensiyalarini aniqlash, xalqaro moliya munosabatlarini rivojlantirishda raqamli texnologiyalarni qo‘llash, islom moliyasini rivojlantirishning xorijiy tajribalari, O‘zbekistonning xalqaro moliya tizimiga integratsiyalashuvini faollashtirish yo‘llari hamda O‘zbekiston va Jahon savdo tashkiloti hamkorligini rivojlantirish kabi masalalar tadqiq etiladi.

Mazkur xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya xalqaro moliya munosabatlarini rivojlantirishda raqamli texnologiyalarni qo‘llash, milliy iqtisodiyotning eksport salohiyatini oshirish, yashil moliya loyihalarini qo‘llab-quvvatlashda xorijiy tajribalardan foydalanish, islom moliyasi instrumentlarini mamlakat bank-moliya tizimiga joriy etish, xalqaro moliya institutlari bilan aloqalarni kengaytirish bilan bog‘liq dolzarb masalalar bo‘yicha fikr almashish asosida ilmiy asoslangan, amaliy ahamiyatga ega bo‘lgan takliflarni ishlab chiqishga xizmat qiladi.

**1. XALQARO MOLIYA MUNOSABATLARINI
RIVOJLANTIRISHDA RAQAMLI
TEKNOLOGIYALARNI QO‘LLASH
IMKONIYATLARI**

**1. ВОЗМОЖНОСТИ ПРИМЕНЕНИЯ
ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В РАЗВИТИИ
МЕЖДУНАРОДНЫХ ФИНАНСОВЫХ
ОТНОШЕНИЙ**

**1. OPPORTUNITIES FOR APPLYING DIGITAL
TECHNOLOGIES IN THE DEVELOPMENT OF
INTERNATIONAL FINANCIAL RELATIONS**

ЎЗБЕКИСТОНДА ТАШҚИ ИҚТИСОДИЙ ФАОЛИЯТНИ РИВОЖЛАНТИРИШ

**Тошкент давлат иқтисодиёт
университети ректори,
и.ф.д., проф. Т.З. Тешабаев**

Сўнгги йилларда Ўзбекистонда амалга оширилаётган кенг қамровли иқтисодий ислохотлар мамлакатнинг жаҳон хўжалигига интеграциялашуви, ташқи савдо муносабатларини ривожлантириш ва иқтисодий барқарорликни таъминлашга хизмат қилмоқда. Жаҳон бозорларида рақобат кучайиб бораётган бир шароитда миллий ишлаб чиқариш салоҳиятини ошириш, экспорт географиясини кенгайтириш ва экспортбоп маҳсулотлар турини кўпайтириш давлат иқтисодий сиёсатининг устувор йўналишларидан бирига айланди.

Глобал иқтисодий эҳтиёжлар тез ўзгариб бораётган шароитда мамлакатнинг ташқи бозорларга чуқур интеграциялашуви нафақат саноатнинг технологик янгиланиши ва ишлаб чиқаришда қўшилган қийматни ошириш, балки молиявий институтларнинг халқаро молия тизимидаги иштироки, халқаро ташкилотлар билан ҳамкорликни кучайтириш ҳамда минтақавий иқтисодий иттифоқларда фаол иштирок этиш билан бевосита боғлиқдир.

Ўзбекистонда яратилган қулай инвестиция муҳити, хусусий секторни қўллаб-қувватлаш механизмларининг такомиллаштирилиши ва валюта бозорини либераллаштириш бўйича амалга оширилган чора-тадбирлар иқтисодиётнинг очик ва рақобатбардош бўлишига замин яратди. Хусусан, хорижий инвесторлар учун ҳуқуқий кафолатларни кучайтирган норматив-ҳуқуқий база, капитал ҳаракатининг эркинлаштирилиши, солиқ ва божхона имтиёзларининг жорий этилиши инвестиция оқимининг ўсишига хизмат қилмоқда.

Мамлакатнинг ташқи савдо айланмаси йиллар давомида барқарор ўсиб бормоқда. Экспорт ҳажмининг ошиши, айниқса, қайта ишланган маҳсулотлар улушининг кўпайиши миллий иқтисодиётда структуравий ўзгаришлар кечаётганидан далолат беради. Бундан ташқари, қўшни давлатлар ва стратегик шериклар билан иқтисодий, логистик ва саноат кооперациясини кенгайтириш ташқи иқтисодий алоқаларни янада мустаҳкамламоқда.

Иқтисодиётдаги ўсишнинг муҳим омили сифатида инвестициялар ҳажмининг кўпайиши алоҳида ўрин тутди. Охирги йилларда йирик саноат лойиҳаларининг амалга оширилиши, транспорт ва энергетика инфратузилмасининг янгилаш, инновацион технологияларни жорий этиш ҳамда инсон капиталига инвестиция киритиш мамлакатнинг иқтисодий салоҳиятини янги босқичга олиб чиқмоқда.

Экспорт салоҳиятини янада юксалтириш ва жаҳон бозорларида миллий маҳсулотлар рақобатбардошлигини ошириш мақсадида қуйидаги йўналишлар долзарб аҳамият касб этмоқда:

– ишлаб чиқариш тармоқларини модернизация қилиш ва технологик янгилаш;

- юқори қўшилган қийматга эга маҳсулотлар турини кенгайтириш;
- инновацион ишланмаларга асосланган, илмий-сиғими юқори бўлган маҳсулотлар ишлаб чиқаришни кўпайтириш;
- экспорт таркибини диверсификация қилиш ва янги бозорларга чиқиш стратегиясини кучайтириш;
- хорижий капитални импорт ўрнини босувчи ва экспортбоп маҳсулотларга йўналтирилган ишлаб чиқаришга жалб қилиш;
- кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг экспортдаги улушини ошириш ҳамда янги иш ўринлари яратиш орқали иқтисодий барқарорликни таъминлаш.

Хулоса қилиб айтганда, Ўзбекистонда амалга оширилаётган иқтисодий ва институционал ўзгаришлар замонавий бозор механизмларига асосланган, рақобатбардош ва экспортга йўналтирилган иқтисодиётни шакллантиришга қаратилган. Ҳозирги глобал шароитда иқтисодий ўсиш суръатларини сақлаб қолиш ва миллий иқтисодиётнинг халқаро интеграциясидаги иштирокини янада кучайтириш мамлакатнинг стратегик мақсадларидан бири бўлиб қолмоқда.

ЎЗБЕКИСТОННИНГ ЖСТГА АЪЗОЛИК ЖАРАЁНИ: ЯКУНИЙ БОСҚИЧ ВА ИСТИҚБОЛЛАР

Н. Жумаев,
Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси
Қонунчилик палатаси Фан, таълим, маданият,
спорт ва ёшлар масалалари қўмитаси раиси,
иқтисод фанлари доктори, профессор

Бугун миллий иқтисодиётларнинг барқарор ўсиши ва рақобатбардошлигини таъминлашнинг асосий омили халқаро иқтисодий муносабатларга фаол қўшилишдир. Шу маънода, Жаҳон савдо ташкилотига аъзолик нафақат ташқи иқтисодий сиёсатнинг таркибий қисми, балки миллий тараққиёт стратегиясининг муҳим устун сифатида намоён бўлмоқда. Ўзбекистон учун бу жараён шунчаки халқаро институтга қўшилиш эмас, балки очик, самарали ва ҳуқуқий жиҳатдан кафолатланган иқтисодий тизим сари стратегик бурилиш нуқтасидир. Бу орқали давлатимиз халқаро савдо қоидаларига мос миллий тизим яратиш, экспортни диверсификация қилиш, инвестиция муҳитини яхшилаш ва ишлаб чиқариш тармоқларини рақобатбардош қилиш имкониятига эга бўлади.

Мамлакатимиз 1994 йилда ЖСТ билан ҳамкорлик ўрнатган бўлса-да, кейинги йилларда бу жараён янги босқичга кўтарилди. Президентимиз раҳбарлигидаги ислохотлар жараёнида ташқи иқтисодий сиёсатда “очик эшиклар” сиёсати устувор йўналиш сифатида белгиланган бўлиб, у амалий натижалар билан тасдиқланмоқда. Сўнгги йилларда мамлакат ташқи савдо сиёсатида туб бурилиш юз бергани бунинг аниқ исботи. 2017 йилда валютани эркин конвертация қилиш тўғрисидаги қарор имзолангани, ташқи иқтисодий фаолиятни либераллаштириш, солиқ тизимини соддалаштириш, лицензия ва рухсатномаларни қисқартириш бўйича кўрилган чоралар — буларнинг

барчаси ЖСТ талабларига яқинлаштиришга қаратилган ислохотлардир.

Мазкур нуфузли тузилмага қўшилиш жараёнини кўпгина экспертлар мамлакат иқтисодий суверенитетини мустаҳкамлашнинг янги модели сифатида баҳоламоқда. Бу жараёнда миллий манфаатни ҳимоя қилиш, ички бозорни босқичма-босқич очиш ва халқаро рақобатга мутаносиб мослашиш муҳим аҳамиятга эга. Айни вақтда бу жараён мамлакатимизнинг “Ўзбекистон — 2030” стратегиясида белгиланган очиқ иқтисодиёт концепциясининг амалий ифодасидир. Стратегияда иқтисодий диверсификация, экспорт салоҳиятини ошириш, инновацион тармоқларни ривожлантириш ва халқаро ҳамкорликни кенгайтириш устувор йўналишлар сифатида белгиланган. ЖСТга аъзолик шу мақсадларга эришиш учун институционал асос яратади. Масалан, миллий ишлаб чиқарувчилар учун халқаро сертификатлаш тизимларига кириш, хорижий молия институтлари билан ҳамкорлик қилиш имкониятлари кенгаяди. Шунингдек, ташқи бозорда “Made in Uzbekistan” брендини мустаҳкамлаш ва экспорт географиясини кенгайтиришга хизмат қилади.

Кўплаб давлатлар тажрибаси ЖСТ аъзолиги дастлаб ички бозорда рақобатни кучайтириб, узок муддатда иқтисодиётда сифатли ўсишга туртки беришини кўрсатади. Масалан, Грузия ва Вьетнам мисолида кўрилганидек, аъзоликдан кейинги беш йилда экспорт ҳажми икки баравар ошган, ишлаб чиқариш тармоқларида модернизация жараёни тезлашган. Бундай таҳлиллар Ўзбекистон мисолида ҳам қилинган, албатта. Хусусан, Халқаро валюта жамғармаси ва Жаҳон банкининг баҳолашларига кўра, Ўзбекистон ЖСТга қўшилгандан сўнг ташқи савдо айланмаси 15-20, тўғридан тўғри хорижий инвестиция оқими эса 25-30 фоиз ошиши мумкин. Экспорт таркибида юқори қўшилган қийматга эга маҳсулотлар улуши кўпайиши, ишлаб чиқаришда рақобат муҳити шаклланиши ва маҳсулотлар сифати ошиши кутилмоқда. Бунинг асосий сабаби аъзолик орқали маҳаллий маҳсулотлар учун янги бозорлар очилиши ва хорижлик инвесторлар учун ҳуқуқий кафолатлар мустаҳкамланишидир. Буларнинг барчаси бевосита миллий иқтисодиётнинг барқарор ўсишига хизмат қилади.

Жараён фақат ташқи бозорларга чиқиш йўлини кенгайтириш билан чекланиб қолмайди, балки ички иқтисодий муносабатларнинг тубдан янгиланиши, миллий бизнес муҳитини халқаро мезонларга мослаштириш ва рақобат муҳитини соғломлаштиришни талаб қилади. Маҳсулотлар ва хизматлар экспортидаги бюрократик тўсиқларни қисқартириб, товарлар сифати, бренд ривожланиши ва қиймат занжиридаги иштирокни кучайтиради. Гап шундаки, ЖСТ аъзолиги ҳар бир давлатдан халқаро қоидаларга мос мажбуриятларни бажаришни талаб қилади. Аммо муҳим жиҳат шундаки, ушбу мажбуриятлар миллий манфаатларга зид бўлмаслиги шарт. Ўзбекистон бу борада мувозанатли йўлни танламоқда: бир томондан, халқаро савдо меъёрларини жорий этмоқда, иккинчи томондан эса ички бозорни ҳимоя қилиш, стратегик тармоқларни сақлаб қолиш, кичик ва ўрта бизнесни рағбатлантириш сиёсатига содиқ қолмоқда.

Қисқаси, ЖСТга аъзо бўлиш янги босқич, янги имкониятлар ва янги

масъулият демакдир. Бу жараён миллий иқтисодиётни халқаро талаблар билан уйғунлаштириш, ишлаб чиқариш сифатини ошириш ва экспортни диверсификация қилиш имконини беради. Энг муҳими, бу халқ фаровонлиги, тадбиркорлик фаолияти ва инновацион иқтисодиёт ривожига хизмат қилади.

Биз ана шу катта ўзгаришлар томон асосий қадамни ташлаб, нуфузли Жаҳон савдо ташкилотига аъзо бўлиш оstonасида турибмиз. Ушбу тарихий воқеа амалга ошганидан кейинги асосий вазифамиз эса олдимиздаги барча имкониятдан тўлиқ фойдаланиш, миллий манфаатларни ҳимоя қилган ҳолда глобал иқтисодий тизимда муносиб ўрин эгаллаш бўлади.

CHALLENGES FROM HIGHER UNCERTAINTY

Mr. Otabek Tojiddinov

Central Bank of Uzbekistan

Director of FX regulation and Balance of Payments Department

Today we all are facing the new economic reality and unprecedented level of uncertainty coupled with geopolitical tensions, aggressive trade policies, fragmentation in external relations and disruptions in supply chains.

Uzbekistan, alongside many other emerging and developing economies, is not exempt from these adverse effects. Its external sector, reliant on a diverse set of trade partnerships, faces both challenges and opportunities as it adapts to this uncertain global landscape.

Despite global uncertainty, Uzbekistan's economy continues to demonstrate remarkable resilience and dynamism. In 2024, real GDP growth reached approximately 6.5%, driven by robust domestic investment and strong private consumption. The IMF projects growth to remain near 6% in 2025 (7.2% in 1H2025), supported by ongoing structural reforms and solid macroeconomic management. These upgrades are also reflected in rating agencies prospects signaling strong investor confidence in Uzbekistan's economic direction.

Fitch upgraded Uzbekistan's rating from BB– to BB (Stable Outlook), citing solid reserves and reform momentum. S&P revised its outlook to Positive, highlighting stronger fiscal performance and gold-driven revenues. Moody's also shifted to a Positive outlook (Ba3), noting governance improvements and robust external buffers.

Foreign direct investment surged dramatically in 2024, with net FDI inflow rising by 32% to nearly \$2.8 billion, accounting for over 2.5% of GDP.

Inflation remains elevated, but is expected to moderate as tight monetary policies take effect (as of October, 8%). Likewise, the current account deficit has stabilized at approximately 5% of GDP, supported by strong remittances (up 30% to \$14.8 billion) and a rebound in non-gold exports.

Under these circumstances, inflation is projected to be around 8% at the end of this year and close to 7% in 2026.

Despite these challenges, global economic uncertainty may also offer Uzbekistan valuable opportunities. With strategic reforms and its geographic

advantage, the country can capitalize on shifting trade and investment patterns to strengthen growth and resilience.

While some experts put a doubt on the US dollar dominance in international settlements and cross border transactions, it is quite interesting to think about whether a weakening of the dollar status is possible in the medium run and what currency can rival the US dollar as the global reserve currency?

The best and popular answer would be “it depends”. All these trends strongly depend on scope and depth of current fragmentation processes in trade and finance. In Uzbekistan, we observe slight change in currency decomposition of financial instruments, however huge transformations are not expected in the medium run. Here are some statistics.

For instance, the external trade geography didn’t change that much and top-5 main trading partners are still China, Russia, Kazakhstan, Turkey and South Korea.

Particularly, the upward trend in commodity prices has played a crucial role in boosting export revenues. This favorable environment has allowed Uzbekistan to capitalize on higher earnings from its key commodity exports, thereby strengthening its external sector.

For instance, in 9 months of 2025, total goods exports reached \$19.7 billion, with gold alone accounting for 50% of this value, benefiting significantly from elevated prices in international commodity markets (rise from \$2,600 to \$4,000 per troy ounce).

The year 2025 has also proven highly favorable for Uzbekistan’s international reserves, which stood at approximately \$59.3 billion as of November 1 – a 44% increase (\$18.2 billion) since the start of the year, largely fueled by the substantial rise in gold prices.

As of 1st November of 2025, FX part of reserve assets consists mostly of the US dollar, next currency is the Chinese yuan. An increasing share of the Chinese yuan in FX assets is attributed to the rise in China’s foreign trade turnover with Uzbekistan in recent years (19% of total trade turnover in 2024).

Decomposition of invoicing currency in external trade demonstrates strong position of the US dollar with up to 72% share in export revenues and import payments during 9 months of 2025, while these figures stood at 96% and 81% respectively in 2020.

The Central Bank successfully managed to reduce dollarization in deposits from 43% in 2021 to 23% in 2025, while in bank loans it still remains high at 39%.

On the other hand, in times of heightened global uncertainty, it is crucial to acknowledge and carefully assess the potential risks that Uzbekistan’s external sector may face, as these could significantly impact the country’s economic stability and growth prospects.

First and foremost, it is important to highlight the risk of a contraction in demand from Uzbekistan’s principal trading partners, which could adversely affect export performance and undermine the stability of the country’s external revenue streams.

Secondly, Uzbekistan is exposed to the risk of falling global prices for key export commodities. The prices of primary commodity exports – namely gold, silver, copper, zinc, uranium, and cotton – have experienced significant volatility in recent periods.

Thirdly, still relatively high global interest rates – spurred by persistent inflation and tightening monetary policies – raise the cost of servicing variable-rate external debt. For example, following the sharp increase in the SOFR rate, accrued interest payments doubled in 2024 compared to 2022.

Lastly, in the context of escalating trade tariffs among major global economies – many of which are key trading partners of Uzbekistan – there is an increasing risk of trade rerouting. As countries adjust their supply chains and redirect exports to avoid tariff barriers, Uzbekistan may face intensified competition within the region.

As a conclusion, the global economic environment is fraught with challenges – from trade fragmentation to financial tightening (as a result capital flows back to advanced economies). Thus, only through maintaining prudent policies, diversification of trade routes and deepening integration Uzbekistan can strengthen resilience, navigate volatility and secure sustainable growth in an increasingly uncertain world.

ЗАМОНАВИЙ ГЛОБАЛ ИҚТИСОДИЁТ ШАРОИТИДА ЖАҲОН МОЛИЯВИЙ АРХИТЕКТУРАСИНИ ИСЛОҲ ҚИЛИШНИНГ ДОЛЗАРБ ЙЎНАЛИШЛАРИ

Атаниязов Жасурбек Хамидович
иқтисодиёт фанлари доктори, профессор
ТДИУ кафедра мудири

Жаҳон молия тизими ривожланишининг замонавий тенденциялари минтақавий ва маҳаллий молия бозорларининг ўзаро алоқадорлиги ҳамда интеграциялашувининг кучайиши, уларнинг эркинлашуви ва молиявий муносабатларнинг фаоллашуви билан тавсифланади, бу эса ягона, барқарор глобал молия тизимининг шаклланишига олиб келади. Шу билан бирга, жаҳон молия тизимининг ривожланишидаги глобаллашув томон трансформацион силжишлар унинг беқарорлиги кучайишини, ўрта ва қисқа муддатли истикболда ноаниқликни, миллий ва минтақавий молия бозорлари заифлигининг ошишини, шунингдек халқаро молия бозорларида рисклилик даражасининг ортишини намоён этмоқда.

БМТга аъзо давлатлар 2015 йилда “2030 кун тартиби” ва Барқарор ривожланиш мақсадларини (SDG) қабул қилган вақтда, йиллик молиялаштириш танқислиги тахминан 2,5 трлн. АҚШ долларини ташкил этган эди. 2024 йилга келиб, БМТ Бош котибининг “Ривожланиш учун молиялаштириш форуми – 2024”даги нутқида кўра, бу танқислик 4 трлн. АҚШ долларига етди¹. Яъни, халқаро ҳамжамият молиявий етишмовчиликни бартараф эта олмаётгани билан бирга, сўнгги ўн йил ичида ушбу фарқ янада кенгайган. Бир томондан, молиявий ресурсларга бўлган эҳтиёжнинг ортиши

¹ Financing for Sustainable Development Report 2024. <http://developmentfinance.un.org>

аввалги йилларда етарли маблағларни жалб этишдаги муваффақиятсизликлар билан изоҳланади, натижада инвестиция жараёнларида ортиқча кечикишлар юзага келган. Иккинчи томондан, сўнгги йиллардаги занжирли инқирозлар мавжуд жаҳон молиявий архитектураси институтлари томонидан олди олинмаган ёки юмшатилмагани туфайли ривожланиш суръатлари сезиларли даражада пасайди. Мавжуд тизим бу каби инқирозларга нисбатан бардошли эмас ва давлатларга уларни енгиб ўтиш учун зарур кўмакни кўрсата олмаяпти. Бу муаммолардан энг кўп жабр кўраётганларнинг аксарият қисми ривожланаётган мамлакатларга тўғри келади.

Жаҳон молиявий архитектураси миллий, минтақавий ва глобал миқёсда шакллантирилган ҳамда ўзига институтларни, молия бозорининг турли хил воситаларини, шунингдек молиявий глобаллашув шароитида молиявий-иқтисодий ривожланишнинг ички ва ташқи мувозанатлилигини таъминлашга йўналтирилган мажбурият ва қоидаларини қамраб олган глобал молия тизимининг институционал тузилмасидир. Жаҳон молиявий архитектураси – бу жаҳон молиявий тизимини тартибга солувчи институтлар, сиёсатлар, қоидалар ва амалиётлар мажмуасидир. Бу тизимнинг асосий мақсади – халқаро ҳамкорликни ривожлантириш орқали глобал пул-кредит тизими барқарорлигини таъминлаш, халқаро савдо ва инвестицияларни рағбатлантириш, иқтисодий ривожланиш учун зарур барқарор ва узоқ муддатли молиялаштиришни қўллаб-қувватлаш, иқлим ўзгаришларига қарши курашиш ҳамда барқарор ривожланиш мақсадларига эришишдан иборат.

Жаҳон молиявий архитектураси Халқаро валюта фонди, Жаҳон банки каби халқаро молия институтларини, шунингдек, миллий регуляторларни ҳам ўз ичига олади. Сўнгги йилларда жаҳон молиявий архитектурасининг мавжуд тузилмаси замонавий муаммоларни ечишда етарлича самарали эмаслиги ва ривожланаётган мамлакатларнинг манфаатлари етарли даражада таъминланмаётганлиги учун танқид қилиб келинмоқда. Хусусан, жаҳон молиявий архитектураси билан боғлиқ асосий муаммоли жиҳатлар сифатида қуйидагилар эътироф этилмоқда:

глобал инқирозлар ва молиявий тебранишларга тез ва етарлича мослашувчан эмаслиги;

ривожланаётган мамлакатларнинг жаҳондаги иқтисодий қарорлар қабул қилиш жараёнларидаги иштирок этиш имкониятларининг чекланганлиги;

барқарор ривожланиш ва иқлим ўзгаришига қарши курашиш учун зарур молиявий маблағлар етишмаслиги.

ривожланаётган мамлакатлар қарз юкининг ортиши билан боғлиқ қийинчиликларга дуч келмоқда. Бу ҳолатга юқори фоиз ставкалари, кутилмаган рисклар ва қарзларни қайта таркиблаш механизмларининг такомиллашмаганлиги каби омиллар сабаб бўлмоқда.

молия бозорларидаги эркинлаштириш жараёнлари орқали юқори рискли молиявий фаолият турлари ортиб бормоқда. Уларнинг айримлари назорат тизими доирасидан ташқарида амалга оширилаётгани молиявий беқарорликка олиб келмоқда.

Такрорланиб турадиган молиявий ва қарз инқирозлари, шунингдек, ривожланиш ва иқлимни молиялаштириш учун зарур маблағ етишмаслиги мавжуд жаҳон молиявий архитектураси ҳозирги дунё талабларига мос эмаслигини яна бир бор тасдиқлайди. Ундаги муаммоларнинг кўпчилиги тизимли хусусиятга эга. Бу борада икки асосий муаммо илк босқичларданок аён бўлган. Биринчидан, жаҳон молиявий архитектураси тузилмаси ва унинг институтлари ривожланаётган давлатларнинг ўсиш ва тараққиёт бўйича мақсадларини амалга ошириш учун зарур бўлган молиявий қўллаб-қувватлашни таъминлашга мос равишда яратилмаган². Иккинчидан, ривожланаётган мамлакатларда кўп ҳолларда катта ва узоқ муддатли жорий ҳисоб дефицити мавжуд бўлади. Натижада, улар такомиллашган иқтисодиётларга нисбатан макроиқтисодий номутаносиблик юзага келганда янада каттиқроқ ислохотлар ўтказишга мажбур қиладиган бошқарув иерархияси остида фаолият юритади³. Бу эса барқарор бўлмаган ташқи қарз юқларининг ортиб боришига сабаб бўлади.

Жаҳон молиявий архитектурасининг барқарорлиги энг аввало, унинг фаолиятини тавсифловчи ўзгаришлар таъсирида шаклланади. Улар қаторида қуйидагиларни ажратиб кўрсатиш лозим: биринчидан, халқаро молия бозорининг юқори даражадаги ривожланиши ва уни тартибга солиш бўйича тегишли институционал тузилма ўртасидаги номувофиқлик; иккинчидан, кейинги йилларда молиявий ва валюта инқирозларининг такрорланиши ва улар таъсирининг кучайиши; учинчидан, ривожланаётган мамлакатларда молия бозорларини давлат томонидан тартибга солиш самарадорлигини пасайтирадиган оффшор молия марказларининг кенгайиши⁴; тўртинчидан, ХВФ ва бошқа халқаро институтларнинг молиялаштириш дастурларини амалга ошириш натижасида келиб чиқадиган манфаатлар тўқнашувининг кучайиши, бу ҳолат молиявий инқироз даврида хусусий инвесторлар ва қарз олувчиларнинг фаолиятига салбий таъсир кўрсатади; бешинчидан, инвестиция институтлари, молиявий воситалар миқдорининг ҳамда молия бозорларида, айниқса, қарз бозорида амалга оширилаётган битимлар ҳажмининг кўпайиши, бу эса инқирозли вазиятларни бартараф этишда инвесторларнинг ўзаро ҳамкорлигини мураккаблаштиради.

Ҳозирги даврдаги мавжуд ҳолат асосида шуни қайд этиш мумкинки, АҚШ, Буюк Британия, Греция, Франция, Италия, Япония, Сингапур, Португалия, Испания, Бельгия, Канада каби қатор мамлакатларда умумий давлат қарзининг ҳажми ялпи ички муҳсулот ҳажмидан ҳам ортиб кетган. Шу боисдан кўплаб ривожланган ва ривожланаётган мамлакатлардаги ўрта муддатли истиқболда ташвиш уйғотадиган асосий омил қарзнинг иқтисодий жиҳатдан беқарор динамикасиدير. Сўнгги йилларда Франция, Италия,

² Kregel J (2018). The clearing union principle as the basis for regional financial arrangements in developing countries. In: UNCTAD, eds. Debt Vulnerabilities in Developing Countries: A New Debt Trap? Volume II: Policy Options and Tools. United Nations. New York and Geneva.

³ Martin J (2023). The Meddlers. Sovereignty, Empire, and the Birth of Global Economic Governance. Harvard University Press. Cambridge, MA.

⁴ Загалова З.А. Влияние формальных глобальных макрорегуляторов на конкурентные позиции национальных экономик // Финансы, деньги, инвестиции. – 2022. – № 1. – с. 3-9.

Япония, Сингапур, Буюк Британия каби мамлакатларда умумий давлат қарзининг ЯИМдаги улуши ўсиш тенденциясига эга бўлган. Аксарият мамлакатларда давлат қарзларини самарали бошқариш борасида таъсирчан чора-тадбирларнинг қўлланилиши туфайли қарз ҳажмини камайтиришга эришилмоқда.

Бозор иқтисодиёти шаклланаётган мамлакатлар шу пайтгача глобал шокларни муваффақиятли равишда олдини олишди, аммо ўсиш суръатларининг пасайишини бартараф этишда келажакда юзага келиши мумкин бўлган рискларга қарши эҳтиёт чораларини қўллаш лозим бўлади, бу эса уларни ички молиявий барқарорлик учун янада кучайтириши мумкин.

Мамлакатлар иқтисодиётида хорижий валюталар оқими иккита асосий мақсад учун жуда муҳим аҳамиятга эга. Биринчидан, у халқаро савдо операцияларини молиялаштириш имконини беради. Етарли миқдорда хорижий валюта мавжуд бўлмаган ҳолларда, иқтисодиётлар экспорт тушумлари ўсишининг секинлашиши ёки ташқи шокларга жавобан импорт ҳажмини қисқартиришга мажбур бўлади. Айниқса, ривожланаётган мамлакатлар бундай вазиятларга нисбатан анча заиф ҳисобланади. Иккинчидан, саноатлаштириш ва иқтисодий ривожланиш учун зарур бўлган хорижий валюта импортни молиялаштиришда ҳал қилувчи аҳамиятга эга. Валюта тушумларининг асосий манбаларидан бири — экспорт ҳисобланади. Глобал иқтисодиётда кузатилаётган савдо урушлари кўплаб мамлакатларда экспорт тушумларининг қисқаришига, шунингдек тўлов баланси билан боғлиқ муаммоларнинг юзага келишига сабаб бўлмоқда.

Ҳозирги жаҳон молиявий архитектураси Бреттон-Вудс анжуманида Кейнс томонидан илгари сурилган савдо номутаносибликларига нисбатан ёндашув режасининг рад этилиши натижасида шаклланган. Кейнснинг Халқаро ҳисоб-китоб иттифоқи (International Clearing Union) ҳақидаги режаси савдо номутаносибликларини олдини олиш мақсадида нафақат дефицитга, балки ортиқча сальдога ҳам жазо чоралари қўллашни назарда тутган эди. Бу ғоянинг рад этилиши ривожланаётган мамлакатлар учун тузилмавий тўсиқлар яратди ҳамда уларнинг барқарор ўсиш учун экспорт тушумларига таяниш қобилиятини чеклади. Натижада икки турдаги тузилмавий муаммолар юзага келди. Биринчидан, ортиқча сальдога эга бўлган экспортчилар учун ҳеч қандай чеклов ёки рағбат тизими жорий этилмагани сабабли, Бреттон-Вудс тизими барча мослашув юкини дефицитга эга мамлакатлар зиммасига юклади (халқаро захира валютасини чиқарувчи давлатлар бундан мустасно). Иккинчидан, халқаро захираларни тўплаш зарурати иқтисодиётда дефляциявий босимни кучайтирди ва умумий иқтисодий ривожланишни секинлаштирди. Шу боисдан ҳозирги молиявий глобаллашув шароитида жаҳон молиявий архитектурасининг барқарорлигига эришишда миллий иқтисодиётлардаги валюта тизимининг барқарорлиги, ички молиявий секторни либераллаштириш даражаси ва унинг молиявий таъминоти ҳолати муҳим ўрин тутди. Мазкур жараёнда, мамлакатлар томонидан капитал ҳаракатидаги чекловларнинг бекор қилиниши ва капиталнинг эркин ҳаракати учун шароит яратиш ҳамда барқарор валюта сиёсатини шакллантириш,

шунингдек миллий иқтисодий ривожлантиришга қаратилган дастурларнинг самарали амалга оширилиши муҳимдир.

Жаҳон молиявий архитектурасининг кейинги муҳим таркибий қисми бўлиб фаолияти йирик миқдордаги ўтказмаларни амалга ошириш, иқтисодийнинг ўсиши учун инвестицион ресурсларни шакллантириш ва активларни тақсимлаш билан боғлиқ кўп томонлама мураккаб шартнома муносабатларини ифодаловчи молиявий институтлар ҳисобланади. Уларни ислоҳ этиш молиявий-иқтисодий ўсиш ва ижтимоий ривожланишнинг муҳим омили бўлиб миллий, минтақавий ва глобал иқтисодийнинг ривожланиш даражасини белгилайди.

Ҳозирги даврда кўплаб тадқиқотларда жаҳон молиявий архитектураси таркибидаги институтлар, айниқса Бреттон-Вудс институтлари (Халқаро валюта фонди ва Жаҳон банки), бугунги дунё эҳтиёжларига жавоб бераётганлиги эътироф этилмоқда. Чунки улар бутунлай бошқа тарихий даврда яратилган ва шундан буён замон талабларига мос равишда янгиланмаган. Шунинг учун уларни ҳозирги турли хил глобал инқирозлар ва мураккаб иқтисодий шароитларга мослаштириш, молиявий конъюнктурадаги муаммоларни ҳал қилишдаги ролини ва таъсирчанлигини ошириш зарурати мавжуд.

Жаҳон молиявий архитектурасини ислоҳ қилиш бўйича қатор йўналишлар илгари сурилмоқда. Энг муҳим масалалардан бири — унинг бошқарув тизимини ўзгартиришга қаратилган. Масалан, ХВФнинг ишлаш тизимини такомиллаштириш ва унинг мамлакатлар билан ҳамкорлигини ривожлантириш асосий йўналишлардан бири ҳисобланади. ХВФ квоталарини ҳисоблашда иқтисодий очиқлик, ЯИМ ҳажми, мавжуд захиралар каби мезонлар қўлланилади. Бу мезонлар нафақат қайси давлатлар қарор қабул қилиш жараёнида фаол иштирок этишини, балки кимларга ва қай даражада молиявий ресурслар ажратилишини ҳам белгилайди. Амалда эса аксарият ҳолларда ХВФдан кўпроқ маблағ олаётган давлатлар бунга эҳтиёжи бўлмаган мамлакатлар ҳисобланади. Иккинчи жиҳат — бу халқаро молия институтларида уларнинг фаолиятини мувофиқлаштирувчи ёки назорат қилувчи ягона тузилма йўқлигидир. Шу боис уларнинг ишини мувофиқлаштириш учун махсус “олий орган” (арex body) тузиш таклифи илгари сурилган⁵.

Жаҳон молиявий архитектурасини ислоҳ қилиш бўйича илгари сурилаётган ташаббусларнинг марказида асосан қарзнинг беқарорлиги бўйича юзага келадиган рискларни олдини олиш ва қарз инқирозларини ҳал этиш механизмларини такомиллаштириш масаласи туради. Айниқса, ўзининг қарз мажбуриятларини бажара олмай қолган давлатлар учун бу муҳим аҳамиятга эга. Бундан ташқари, Барқарор ривожланиш мақсадларини (SDG) жадал равишда амалга ошириш учун имтиёзли кредитларни кенгайтириш ва уларнинг шартларини енгилаштириш зарурлиги таъкидланмоқда. Шу маънода, халқаро молия институтларининг устав капитали миқдорини ошириш ва уларнинг маблағларидан самаралироқ фойдаланиш орқали йиллик

⁵ <https://unsdg.un.org/latest/stories/decoding-future-global-financial-architecture-reforms>

молиявий ресурсларни 500 миллиард АҚШ долларига етказиш таклиф қилинмоқда. Шунингдек, жаҳон молиявий архитектурасини ислоҳ қилиш муҳокамалари доирасида кўп томонлама тараққиёт банкларининг (MDB) бизнес моделини қайта кўриб чиқиш, камбағал мамлакатлар ҳам улардан маблағ жалб этишини таъминлаш масалалари муҳокама қилинмоқда. Қолаверса, глобал солиқ қоидалари ва шаффофликни таъминлаш, ҳамда иқлим ўзгаришига қарши кураш учун ажратиладиган молиялаштириш ҳажмини кескин ошириш ҳақида ҳам кўплаб ғоялар илгари сурилмоқда.

Халқаро молия институтларининг фаолиятини ислоҳ қилиш жаҳон иқтисодиётидаги интеграция жараёнларининг фаоллашуви шароитида бу ташкилотлар фаолиятининг мақсад ва вазифаларини мувофиқлаштириш орқали ифодаланади. Ушбу жараён халқаро молия-кредит институтларининг фаолият юритиш соҳаларини ўзаро мувофиқлаштиришга, халқаро даражадаги молиявий бозорларни тартибга солишни ташкил этишнинг янги институционал шакллари фаол жорий этишга қаратилган чора-тадбирларга асосланади.

Жаҳон молиявий архитектурасини ислоҳ қилиш йўналишлари асосан унинг самарадорлигини ошириш, барқарорликни таъминлаш ва ривожланаётган мамлакатларнинг манфаатларини тўлароқ ҳисобга олишга қаратилган. Бу борадаги энг муҳим йўналишлар сифатида куйидагиларни қайд этиш мумкин:

– Институционал бошқарувни ислоҳ қилиш:

ХВФ, Жаҳон банки ва бошқа халқаро молиявий институтларда ривожланаётган мамлакатларнинг ваколатларини ошириш;

ХВФ квоталари ва овоз бериш тизимини қайта кўриб чиқиш, чунки ҳозирги тизимда ривожланган давлатлар фаол таъсирга эга;

Шаффофлик ва ҳисобдорликни кучайтириш, қарор қабул қилишда очиқликни таъминлаш;

Ривожланаётган мамлакатларни имтиёзли тарзда молиялаштиришга устуворлик бериш.

– Қарз ва молиявий барқарорлик тизимини такомиллаштириш:

Давлат қарзини қайта кўриб чиқиш ва адолатли, тезкор қарз реструктуризация механизминини яратиш.

Қарз шаффофлигини таъминлаш — яширин шартнома ва қарзларни камайтириш.

Хусусий сектор иштирокидаги қарзларни ҳам умумий мувофиқлаштирилган тартибда бошқариш.

– Барқарор ривожланиш ва иқлим молиясини қўллаб-қувватлаш:

Иқлим ўзгаришига қарши курашиш ва “яшил” молия учун халқаро молиявий манбаларни кўпайтириш;

Барқарор ривожланиш мақсадларига (SDGs) эришиш учун имтиёзли кредитлар ва грантлар ҳажмини ошириш;

Яшил облигациялар, иқлим жамғармалари каби янги молиявий инструментларни кенг жорий этиш;

– Глобал молиявий хавфсизлик тармоғини мустаҳкамлаш:

Халқаро валюта тизимини инқирозларга чидамли ва тез мослашувчан шаклга келтириш;

Резерв активлари (масалан, ХВФнинг махсус тўлов воситалари — SDR)дан кенгроқ фойдаланиш.

Минтақавий даражадаги молиявий механизмлар (масалан, Chiang Mai Initiative)ни халқаро тизим билан мувофиқлаштириш.

– Хусусий молия ва капитал бозорларини ислоҳ қилиш:

Глобал молия бозорларида қаттиқроқ назорат ва стандартлар жорий этиш (масалан, рискли операцияларни чеклаш);

Рейтинг агентликлари фаолиятини қайта баҳолаш, уларда манфаатлар тўқнашувини олдини олиш;

Хусусий инвестицияларни ривожланаётган мамлакатлар иқтисодиётига йўналтиришни рағбатлантириш.

– Глобал мувофиқлашув ва янги институтлар яратиш:

Халқаро молиявий тизим фаолиятини мувофиқлаштирадиган “арех body” ёки глобал кенгаш ташкил этиш;

БМТ, ХВФ, Жаҳон банки, G20 ва бошқа тузилмалар ҳаракатини мувофиқлаштириш.

Умуман олганда, жаҳон молиявий архитектурасини ислоҳ қилишнинг асосий мақсади – адолатли, шаффоф, инклюзив ва барқарор молиявий тизимни барпо этишдан иборатдир. Бу эса ривожланаётган мамлакатларнинг иқтисодий ўсишига, жаҳон барқарорлигига ва иқлим ўзгаришига қарши курашишга хизмат қилади. Жаҳон молиявий архитектурасини ислоҳ қилиш зарурати, аввало, глобал иқтисодий тизимнинг замонавий муаммоларга жавоб бера олмаслиги ва мавжуд институтлар фаолиятидаги номутаносибликлар билан изоҳланади.

Хулоса ўрнида айтиш мумкинки, ҳозирда жаҳон иқтисодиёти глобал молиявий тизимга, молиявий алоқаларнинг хилма-хиллигига ва молиявий оқимларнинг йўналишига, шу жумладан кўплаб молиявий операцияларга асосланади. Шу боисдан, глобаллашув шароитида алоҳида давлатлар иқтисодиётининг ривожланиши, минтақавий иқтисодиётларнинг муваффақиятли фаолият юритиши ва интеграцион алоқаларнинг мустаҳкамланиши учун барқарор молиявий архитектура зарурдир.

КОРПОРАТИВ МОЛИЯНИ БОШҚАРИШДА СОЛИҚЛАРНИ РЕЖАЛАШТИРИШНИНГ АМАЛ ҚИЛИШ МЕХАНИЗМИ

ТДИУ профессори, и.ф.д. С.Элмирзаев

Бугунги глобал рақобат шароитида солиқ тўловчилар нуктаи назаридан солиқларни режалаштириш яшил иқтисодиётни ривожлантириш ва иқтисодиётнинг рақамли трансформацияси талабларини ҳам ҳисобга олишни шарт қилиб қўймоқда. Айниқса бу борада бизнес томонидан солиқларни режалаштириш мураккаб сиёсий қарама-қаршиликлар фонида янада мураккаблашмоқда.

Корпоратив тузилмалар янги ташкил этилаётган бўлса солиқларни стратегик режалаштиришга алоҳида эътибор қаратиш лозим. Солиқларни

стратегик режалаштиришда фаолият соҳасини, фаолият ташкил қилинадиган ҳудудни, ташкилий-ҳуқуқий шаклни белгилаб олиш бевосита солиқларни ҳисобга олган ҳолда амалга оширилади. Қонунчилик асосида доимий тусга эга бўлган, шунингдек узоқ муддатли имтиёзлардан фойдаланиш масаласига ҳам мазкур режалаштириш босқичида эътибор қаратилади. Бу жараён одатда “корхонани рўйхатдан ўтказишга қадар солиқларни режалаштириш”⁶ деб ҳам аталади. Шунингдек, солиққа тортиш тартибини танлаш (умумбелгиланган ёки соддалаштирилган тартибда) ҳам солиқларни стратегик режалаштириш асносида белгиланиши мумкин. Лекин солиқ қонунчилигидаги ўзгаришлардан келиб чиққан ҳолда корпоратив тузилма жорий тартибда ҳам солиққа тортиш тартибини ўзгартириш ҳуқуқидан белгиланган тартибда фойдаланиши мумкин.

Корпоратив тузилма давлат рўйхатидан ўтказилгандан сўнг ўз фаолиятини бошлагач, солиқларни жорий режалаштиришга талаб юзага келади ва у одатда корпоратив молияни бошқаришнинг бутун тизимини қамраб олади. Солиқларни жорий режалаштириш биринчи навбатда корпоратив молиявий муносабатлар натижасида юзага келадиган солиқ мажбуриятларини ўз вақтида бажаришга қаратилади, шунингдек барча вақтинчалик характерга эга солиқ имтиёзларидан фойдаланиш масалалари эътиборга олинган ҳолда қарорлар қабул қилинади. Бундан ташқари танланган солиққа тортиш тартибидан келиб чиққан ҳолда шартномавий муносабатлар тизими (ижара, пудрат, савдо-харид, текин хизмат кўрсатиш ва бошқалар) ишлаб чиқилади ва унда бевосита солиқлар бўйича оқибатлар ҳисобга олиниши талаб этилади.

Солиқларни жорий режалаштириш солиқларни ҳисоблаш ва тўлашнинг тўғрилиги бўйича кам харажатли солиқ ҳисоби ва назоратини ташкил этиш билан бевосита боғлиқ. Хатоларга йўл қўйиш билан боғлиқ рискларни камайтиришнинг асосий усули ички солиқ назорати механизмидан фойдаланишдир. Бу борада кейинги параграфларда алоҳида тўхталиб ўтамыз.

Солиқларни режалаштиришнинг навбатдаги босқичи сифатида оператив режалаштиришни амалга ошириш мақсадга мувофиқ, деб ўйлаймиз. Бунда асосий эътибор солиқ тўловлари режаси ва солиқ календарларини вақт ва миқдор омилларини ҳисобга олган ҳолда ишлаб чиқиш, шунингдек тузилган шартномалар бўйича жорий молиявий-хўжалик операцияларини солиқ оқибатлари нуқтаи назаридан таҳлил қилиш ва шартномалар оптимал вариантларини аниқлашга қаратилади (1-расм).

Фаолиятини давом эттириб келаётган корпоратив тузилмаларда фаолиятни диверсификациялаш ёки кенгайтириш билан боғлиқ ҳолатларда солиқларни қисман стратегик режалаштириш амал қилиши асносида асосан жорий режалаштиришга устувор даражада эътибор қаратилиши лозимлигини алоҳида қайд этиб ўтиш зарур. Бунда асосий жиҳатлар сифатида солиқ даври асосида солиқ қонунчилиги мониторингини ўтказиб бориш, фаолиятни диверсификациялаш нуқтаи назаридан бошқа фаолиятлар бўйича ҳам солиққа

⁶ Адилов М.Қ. Тадбиркорлик фаолиятида солиқларни режалаштириш. – Т.: “Norma”, 2012. – Б. 123. (420)

тортиш тартибларини кузатиб бориш, ички ва ташқи ўзгаришлар асосида солиқларни режалаштириш кабиларга эътибор қаратилади.

1-расм. Солиқларни режалаштириш босқичлари вайўналишлари⁷

Бундан ташқари хусусий тартибда солиқ базалари таҳлили, ҳисоб сиёсатини таҳлил қилиб бориш, солиқ ҳисобини ташкил этиш ва юритиш, солиқ мажбуриятлари ижросини аниқ режа асосида назорат қилиб бориш назарда тутилади (1-жадвал).

Солиқларни режалаштиришни ташкил этишда ташкил этилаётган амалиётнинг самарадорлигига ҳам эътибор қаратишимиз талаб этилади. Чунки солиқларни режалаштириш амалиётини йўлга қўйиш корпоратив тузилмадан маълум миқдордаги харажатларни талаб қилиши бизга маълум. Шу боисдан кўйида солиқларни режалаштириш самарадорлигини ошириш ва самарадорлигини баҳолашнинг ташкилий жиҳатларини келтириб ўтамиз. Бунда солиқларни режалаштиришнинг самарадорлигини баҳолашда йўлга қўйилган амалиёт натижасида биринчи навбатда эришилган ижобий натижага эътибор қаратишимиз мақсадга мувофиқ. Бунинг учун эса солиқ мажбуриятларини камайтириш ёки кечиктириш натижасида эришилган натижадан солиқ рисклари юзага келиши натижасидаги йўқотишлар ва

⁷ Муаллиф томонидан тузилган.

солиқларни режалаштиришнинг ташкилий харажатларини чегириш орқали натижани аниқлаш талаб этилади.

1-жадвал

Солиқларни жорий режалаштиришнинг ташкилий жиҳатлари ва самарадорлигини баҳолаш мезонлари⁸

№	Ташкилий жиҳатлар	Эътибор қаратиладиган масалалар
1.	Умумий тартибда ташкилий жиҳатлар	Ҳисобот даври асосида солиқ қонунчилиги мониторинги Бошқа фаолият турларини, операцияларни кузатиб бориш Кутилаётган ички ўзгаришлар асосида солиқларни режалаштириш Ташки муҳитда кутилаётган ўзгаришлар асосида солиқларни режалаштириш
2.	Хусусий тартибда ташкилий жиҳатлар	Ҳар бир солиқ тури бўйича солиқ базаларини таҳлил қилиб бориш Солиқ қонунчилиги асосида ҳисоб сиёсатини ишлаб чиқиш Алоҳида тартибда солиқ ҳисобини ташкил этиш ва юритиш Солиқ мажбуриятлари ижросини режали тартибда назорат қилиб бориш
3.	Самарали тузилмалар яратиш ва улар иш фаоллигини ошириш	Тезкор ва аниқ ахборотлар билан таъминлаш Аниқ таҳлил қилиш имконини берувчи дастурий воситалар билан таъминлаш Солиқ органлари билан доимий алоқани таъминловчи ишчи муҳит яратиш Натижага йўналтирилган рағбатлантириш тизимини йўлга қўйиш
4.	Баҳолаш мезонларини белгилаш	Солиқларни режалаштириш орқали тежалган маблағлар миқдорини аниқлаш Солиқ рисклари юзага келиши натижасидаги зарарларни баҳолаш Солиқларни режалаштиришни ташкил этиш билан боғлиқ харажатларни белгилаш Солиқларни режалаштириш натижасида олинган қўшимча фойда ёки қилинган қўшимча харажат натижасидаги зарар

Юқорида солиқларни режалаштириш орқали корпоратив тузилмаларда солиқларни қонун доирасида камайитириш элементлари, йўналишлари, солиқларни режалаштириш босқичлари, умуман солиқларнинг аҳамиятли жиҳатлари хусусида тўхталдик. Солиқларни режалаштиришнинг амал қилиши иккинчи томондан мантиқан давлат бюджети даромадларининг камайишига ҳам сабаб бўлади. Шу боисдан корпоратив миқёсда солиқларни режалаштиришни чегаралаш мақсадида давлат томонидан ҳам қатор чоратадбирлар кўрилишини алоҳида таъкидлашимиз лозим. Бу борада Б.Тошмуродова таъкидлашича, “Кўпчилик давлатларнинг ҳуқуқни қўллаш амалиётида солиқларни тўлашдан бўйин товлашнинг олдини олишга, шунингдек солиқларни режалаштиришни қўллаш соҳасини жиддий равишда чегаралаш имконини берадиган махсус усуллар шаклланган”⁹.

Қатор мамлакатларда солиқларни тўлашдан қочишнинг олдини олиш учун, шунингдек солиқларни режалаштиришнинг қўлланиш доирасини чегаралаш имконини берувчи махсус методлар ишлаб чиқилган. АҚШ, Буюк Британия ва Европа Иттифоқи мамлакатларида «антитрансферт», «антиоффшор» ва «антидемпинг» қонунчилиги ниҳоятда қаттиқ амал қилади. Шунинг учун корпоратив тузилма томонидан солиқларни камайитириш фақат амалдаги чегараланган тизим доирасида амалга оширилади.

Корпоратив тузилмаларда солиқ муносабатлари қонунчилик доирасида ташкил этилишидан келиб чиққан ҳолда солиқларни режалаштириш доираси

⁸Муаллиф томонидан тузилган.

⁹ Тошмуродова Б. Солиқ назорати. Ўқув қўлланма. – Т.: “Iqtisod-moliya”, 2007. – Б. 71.

мавжудлиги хусусида юқорида тўхталиб ўтдик. Ҳозирги вақтда давлат томонидан бюджет даромадлари барқарорлигини таъминлаш мақсадида солиқ тўловчиларнинг солиқларни қонуний камайтириш имкониятларини пасайтиришга қаратилган чора-тадбирлар сифатида қуйидагиларини кўрсатишимиз мумкин:

- қонунчиликдаги бўшлиқларни тўлдириш;
- қонунчиликдаги қарама-қаршиликларни бартараф этиш;
- маъмурий таъсир этиш чора-тадбирларини қўллаш;
- махсус суд доктриналари.

Давлат қонунчилик ҳужжатларидаги доимий ўзгаришлар шароитида қонунчиликдаги бўшлиқларни доимий тўлдириб бориш орқали солиқ қонунчилигини такомиллаштиришга ҳамда солиқларни пасайтиришга имкон туғдирувчи ҳолатларни бартараф этиш бўйича солиқ қонунчилигига тузатишлар киритишга ҳаракат қилади. Айнан шунинг учун узоқ муддат давомида солиқларни режалаштириш амалиётини солиқ қонунчилигидаги бўшлиқлардан фойдаланган ҳолда амалга ошириш имкониятининг чегараланганлигини таъкидлашимиз лозим.

Мамлакатимиз солиқ қонунчилигига солиқ презумпцияси принципи киритилиши натижасида солиқ тўловчилар ҳуқуқи юқори баҳоланиши жорий этилганлиги сабабли қонун чиқарувчи орган томонидан қонунчиликдаги қарама-қаршиликларни бартараф этишга алоҳида эътибор қаратилади. Бу амалиёт ҳам ўз навбатида солиқларни режалаштириш имкониятларининг пасайишига хизмат қилади.

Солиқларни режалаштиришни чегаралашнинг маъмурий таъсир этиш чора-тадбирларида солиқ тўловчининг солиқларни жорий режалаштириши чегараланади. Солиқ органлари солиқларни ўз вақтида ва тўлиқ тўлашни, зарур ҳужжатларни тақдим этишни, тушунтиришларни талаб қилиш ҳуқуқига эга. Улар текширувлар ўтказиш ва тегишли санкцияларни қўллаш тўғрисида қарор қабул қилиши мумкин. Мисол сифатида ягона солиқ тўлови бўйича солиқ ҳисоб-китобини солиқлар ва мажбурий ажратмалар тўғрисидаги қонунчиликда ўрнатилган тартибда тақдим этмаслик ҳолатида субъектнинг жавобгарликка тортилиши бўйича солиқ органларининг ҳуқуқини келтириш мумкин.

Махсус суд доктриналари солиқлардан қочиш ёки ноқонуний айланиб ўтиш мақсадидаги фаолият натижаларининг қонунчилик талабларига мувофиқ эмаслигидан келиб чиққан ҳолда суд томонидан қўлланилади. Умуман, солиқларни қонун доирасида камайтиришнинг олдини олиш мақсадида давлат томонидан қўлланиладиган чора-тадбирлар солиқ қонунчилигининг такомиллашувига ва ўз навбатида бюджет даромадларининг ўз вақтида шаклланишига хизмат қилади.

Умуман, корпоратив тузилмалар томонидан солиқ муносабатларини субъект учун манфаатли тарзда ташкил этиш жараёнида, солиқларни режалаштириш амалиётида корпоратив миқёсда солиқларни режалаштиришга қарама-қарши тарзда давлат томонидан қўлланиладиган чора-тадбирларни ҳам инобатга олиш шарт, деб ҳисоблаймиз.

ПОРЯДОК ОПРЕДЕЛЕНИЯ КРИТЕРИЕВ МАЛООБЕСПЕЧЕННОСТИ

Турсунов Жахонгир Пулатович
Банковско-финансовая академия Республики Узбекистан
Заведующий кафедрой “Финансы” д.э.н., проф.

Бедность и ее сокращение - важный социальный вопрос, который проявляется практически во всех экономических системах. В то же время бедность отражается в объеме валового внутреннего продукта (ВВП) страны, особенностях его распределения, производственных возможностях страны и образе жизни населения. Бедность, негативно влияя на экономическое развитие страны, создает устойчивое состояние неконкуренции на рынке труда, нарушает баланс экономических и социальных систем, сокращает объем сбережений и снижает совокупный рыночный спрос за счет снижения покупательной способности населения. Уровень бедности в стране также зависит от показателя способности страны реализовать свой экономический потенциал.

Бедность - это относительное понятие, отличающееся образом жизни населения, культурой потребления и уровнем цен. Важную роль в этом играют эквивалент цены и стоимость товара, то есть продукция и услуги стоимостью 100 долларов США в Узбекистане отличаются от цен на аналогичные товары и услуги в европейских странах.

Неспособность выдержать конкуренцию на рынке труда, высокий уровень иждивенческих настроений, низкий размер пенсий и социальных пособий, чрезмерные расходы в национальных традициях, негативные ситуации в системе образования и низкое качество медицины в регионах, высокий уровень безработицы в некоторых регионах, создание новых рабочих мест только на бумаге являются основными причинами низкого дохода и снижения уровня жизни, то есть ведущими к бедности.

Показатели доходов и расходов, которые непосредственно влияют на уровень жизни людей, играют важную роль в определении того, кто беден или нет.

Президент Республики Узбекистан Ш.Мирзиёев в своем обращении к парламенту в 2020 году впервые говорил о бедных слоях населения Узбекистана. Он отметил, что 12-15 процентов населения республики бедны, их общая численность составляет 4,5-5 миллионов человек.

Сегодня нет единого определения понятия бедности. Некоторые понимают бедность как неспособность удовлетворить первичные потребности человека, другие - как недостаточную свободу выбора или постоянный круг социальных, образовательных и медицинских барьеров, которые подрывают участие человека в социально-экономической жизни общества.

В разных странах к бедности относятся по-разному. В целом, в мировой практике понятие, описывающее экономические ситуации, такие как минимальные потребности, необходимые для жизни человека или социальной группы, трудоспособность и недостаточные возможности для продолжения рода, называется бедностью.

Существует несколько границ определения бедности, и устанавливается определенная норма для достойной жизни населения. Если доход или расходы человека ниже установленной нормы, он считается бедным.

В Республике проводится ряд практических работ по сокращению бедности и повышению уровня жизни населения. В частности, в Послании Президента Республики Узбекистан Олий Мажлису особо отмечалось:

“Как и в любой стране, у нас есть малообеспеченные слои населения. Сокращение бедности означает реализацию комплексной экономической и социальной политики по пробуждению особого предпринимательского духа, полной реализации внутренних сил и потенциала человека, созданию новых рабочих мест. В связи с этим было предложено разработать программу сокращения бедности совместно со Всемирным банком, Программой развития ООН и другими международными организациями. В связи с этим необходимо провести углубленные исследования на основе международных стандартов и создать новую методологию, охватывающую понятие бедности, критерии ее определения и методы оценки.”

Сокращение бедности требует внедрения видов бедности и методологии ее выявления, чтобы предотвратить попадание населения в эту категорию в будущем. Исходя из изучения проблемы бедности в международном опыте, ее можно разделить на абсолютную (абсолютную) относительную и субъективную.

Абсолютная бедность определяется путем сравнения дохода на душу населения и прожиточного минимума (беднейшего по отношению к доходу).

Относительная бедность определяется на основе дохода на душу населения и относительной черты бедности.

Субъективная бедность - определяется через самооценку респондентов.

Помимо этого, существуют также социальные и экономические формы бедности. Социальная бедность - это состояние, характеризующееся неспособностью к труду, инвалидностью, болезнью, которая определяется путем оценки того, что они не получают доход из-за психической и физической слабости. Экономическая бедность - это состояние, характеризующееся полной производительностью труда, при котором доход, получаемый за произведенные товары и услуги, не может обеспечить благосостояние. В международной практике определение уровня бедности оценивается на основе таких критериев, как доходы и имущество населения, доступ к образованию, способность удовлетворять социальные потребности.

XALQARO AMALIYOTDA SUV XO‘JALIGI KORXONALARIDA DIVIDEND SIYOSATINING XUSUSIYATLARI

**Sherkuziyeva Nasiba Abrorovna -
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti,
Korporativ moliya va qimmatli qog‘ozlar
kafedrası dotsenti, PhD**

Iqtisodiyotning turli sohalari va tarmoqlari faoliyat xususiyatidan kelib chiqqan holda bir-biridan farq qilsada, istalgan soha va tarmoqdagi aksiyadorlik

jamiyatida samarali dividend siyosatini tashkil etish muhim masalalardan biri hisoblanadi. Jahon amaliyotidan kuzatish mumkinki, suv bilan bog'liq muammoli holatlar deyarli har bir mamlakatda uchraydi va bu muammolarni hal etishda xususiy sektor vakillari va investorlar ishtiroki muhim hisoblanadi. Chunki mazkur muammolarni hal etishda korxonalar, albatta, qo'shimcha kapitalga ehtiyoj sezadi. Mazkur jarayonda suv xo'jaligi korxonalariga kapital jalb qilish imkoniyatlarini oshirishda samarali dividend siyosati orqali investitsion jozibadorlikni oshirish eng samarali usullardan biridir. Biroq, aksariyat mamlakatlarda mazkur masalalarni hal etishda o'z yechimini kutayotgan muammolar saqlanib qolmoqda. Shu boisdan suv xo'jaligi korxonalarida dividend siyosatini tahlil qilish dolzarblik kasb etadi.

Suv xo'jaligi korxonalarida dividend siyosatini o'rganish ushbu strategik ahamiyatga ega korxonalar moliyaviy barqarorligini baholashda muhim ko'rsatkich sifatida namoyon bo'ladi, chunki foydaning qanday taqsimlanishi korxonaning kapital tuzilmasi va rivojlanish sur'atlariga bevosita ta'sir qiladi. Dividend siyosatini chuqur tahlil qilish orqali korxonaning ichki investitsiya imkoniyatlari, infratuzilma modernizatsiyasiga yo'naltirilayotgan mablag'lar miqdori hamda aksiyadorlarga to'lanayotgan daromad o'rtasidagi muvozanatni aniq baholash mumkin bo'ladi. Bu jarayon suv ta'minoti infratuzilmasining joriy holati, energiya va texnik yo'qotishlar darajasi hamda korxonaning uzoq muddatli rentabelligi bilan uzviy bog'liq holda shakllanadi. Barqaror dividend siyosati mavjud bo'lganda, investorlar korxonaning moliyaviy intizomi, hisobdorligi va boshqaruv sifati haqida ijobiy tasavvurga ega bo'ladi, bu esa investor ishonchining ortishiga xizmat qiladi. Investor ishonchi oshgani sari korxona qo'shimcha kapital jalb qilish imkoniyatiga ega bo'lib, suv xo'jaligi tizimida muhim infratuzilma loyihalarini moliyalashtirish jarayoni tezlashadi. Bu o'z navbatida korxonaning moliyaviy mustahkamligini kuchaytirib, dividend to'lovlarining kelgusida yanada barqaror bo'lishiga zamin yaratadi.

Dividend siyosatini o'rganish regulyatorlar uchun ham ahamiyatli bo'lib, tabiiy monopoliya xususiyatlariga ega bo'lgan suv xo'jaligi korxonalarida foyda taqsimoti ijtimoiy manfaatlar bilan qanday uyg'unlashayotganini aniqlash imkonini beradi. Mazkur siyosatning shaffofligi korporativ boshqaruvning ochiqqligi va hisobdorligini oshiradi, bu esa manfaatdor tomonlar o'rtasida ishonchli aloqalar shakllanishiga sabab bo'ladi. Shuningdek, dividend siyosatini baholash suv resurslarining cheklanganligi, iqlim o'zgarishlari va eskirgan infratuzilma kabi omillar tufayli yuzaga keladigan risklarni to'g'ri aniqlashga yordam beradi. Risklarni chuqur baholash moliyaviy rejalashtirishni optimallashtirish imkonini berib, foyda taqsimoti bo'yicha eng maqbul strategiyalar ishlab chiqilishiga xizmat qiladi. Shu yo'sinda dividend siyosati va investitsion qarorlar o'zaro uyg'unlashib, korxonaning uzoq muddatli iqtisodiy rivojlanishiga asos yaratadi. Uzoq muddatli rivojlanish esa suv ta'minoti tizimining ishonchliligi, xizmat sifati va tariflar barqarorligini ta'minlashda hal qiluvchi omil bo'lib xizmat qiladi. Tariflar barqarorligi aholining ijtimoiy manfaatlariga ta'sir qilgani uchun dividend siyosatini o'rganish ijtimoiy-iqtisodiy nuqtai nazardan ham ahamiyatli sanaladi. Natijada dividend siyosatining to'g'ri tashkil etilishi suv xo'jaligi korxonalarini investitsion jozibador subyekt sifatida shakllantirishga yordam beradi. Investitsion jozibadorlik oshgani sari korxona moliyaviy resurslarni arzonroq va samaraliroq jalb qila oladi,

bu esa o'z navbatida kapital qo'yilmalar ko'lamining kengayishiga olib keladi. Kapital qo'yilmalar oshishi suv ta'minoti infratuzilmasining sifatini yaxshilaydi va texnik samaradorlikni ko'taradi. Shu sababli dividend siyosatini o'rganish nafaqat moliyaviy jarayon, balki butun suv xo'jaligi tizimining strategik rivojlanish modelini shakllantirishda hal qiluvchi omil bo'lib xizmat qiladi.

Buyuk Britaniyaning Thames Water kompaniyasida aksiyadorlar tarkibini kuzatadigan bo'lsak, aksariyati dunyodagi yirik investitsiya fondlari, pensiya fondlari hamda suveren fondlardan tarkib topgan. Jumladan, mazkur kompaniyaning 31,8 foiz aksiyalari Kanadaning Ontario Municipal Employees Retirement System kompaniyasiga tegishli bo'lsa, 19,7 foiz aksiyalarga Universities Superannuation Scheme kompaniyasi egalik qilmoqda (1-jadval).

1-jadval

Thames Water kompaniyasi aksiyadorlari tarkibi¹⁰

№	Aksiyadorlar tarkibi	Ulushi	Asosiy faoliyati	Aksiyadorga aylangan davri
1.	Ontario Municipal Employees Retirement System	31,8	Kanadaning eng yirik pensiya jamg'armalaridan biri, sof aktivlari 105 milliard Kanada dollaridan oshadi va muhim infratuzilmani boshqarish bo'yicha jahon tajribasiga ega	2017-2018
2.	Universities Superannuation Scheme	19,7	Buyuk Britaniya universitetlarining akademik xodimlari uchun pensiya tizimi	2017, 2021
3.	Infinity Investments SA	9,9	Abu Dabi Investment Authorityning sho'ba korxonasi va dunyodagi biri eng yirik suveren fondlardan biri	2011
4.	British Columbia Investment Management Corporation	8,7	British Columbia davlat sektori uchun investitsiyalarni boshqarish xizmatlari provayderi	2006
5.	Hermes GPE	8,7	Buyuk Britaniyaning xususiy sektor uchun eng yirik pensiya jamg'armalaridan biri bo'lgan BT Pension Scheme (BTPS) boshqaruvchisi	2012
6.	China Investment Corporation	8,7	Dunyodagi eng yirik suveren fondlardan biri	2012
7.	Queensland Investment Corporation	5,4	Xalqaro investitsiya kompaniyasi va Avstraliyadagi eng yirik institutsional investitsiya boshqaruvchilaridan biri	2006
8.	Aquila GP Inc.	5	Infratuzilmani boshqarish bo'yicha yetakchi kompaniyalardan biri va Fiera Infrastructure Inc.ning sho'ba korxonasi, infratuzilma aktivlari sinfining barcha kichik tarmoqlari bo'yicha yetakchi investorlardan biri	2013
9.	Stichting Pensioenfonds Zorg en Welzijn	2,2	Pensiya jamg'armasiga xizmat ko'rsatuvchi provayder	2006

Milliy amaliyotga e'tibor qaratilsa, rivojlangan mamlakatlar amaliyotidan farqli ravishda suv xo'jaligidagi aksiyadorlik jamiyatlarining rivojlanish darajasi qoniqarli darajada emas. 2023 yil 1 noyabr holatiga ko'ra O'zbekistonda jami 620

¹⁰ <https://www.ft.com/content/ee03d551-8eee-4136-9eeb-7c8b51169a99> - Financial Times rasmiy sayti ma'lumotlari

ta aksiyadorlik jamiyati mavjud bo'lsa, shundan 7 ta aksiyadorlik jamiyati suv xo'jaligi sohasiga tegishli hisoblanadi. Xususan, "Suv mash" AJ (5000 so'm), "Suvsanoat mash" AJ (1000 so'm), "O'zsuvloyiha" AJ (1661 so'm), "O'zsuvqurilish" AJ (1000 so'm), "O'zsuvta'minot" AJ (1000 so'm), "Suvo'Ichagich xizmati" AJ (4300 so'm), "Xorazmsuvqurilish" AJ (1000 so'm)¹¹ shular jumlasidandir. 7 ta aksiyadorlik jamiyatidan faqat "Xorazmsuvqurilish" AJ¹² Toshkent RFBda listingdan o'tgan bo'lsada, qimmatli qog'ozlar bo'yicha mavdo amalga oshirilmagan. Mazkur sohadagi aksiyadorlik jamiyatlari nafaqat qimmatli qog'ozlar bozorida faol emas, balki mazkur aksiyadorlik jamiyatlari tomonidan amalga oshiriladigan dividend siyosati ham qoniqarli darajada emas.

Yuqoridagi tahlillar asosida aytishimiz mumkinki, suv xo'jaligi korxonalarida dividend siyosatini tashkil etishning xalqaro tajribalarini keng miqyosda tahlil qilgan holda milliy amaliyotda mazkur tarmoqdagi korxonalarda dividend siyosatini samarali tashkil etish lozim. Milliy amaliyotimizda suv xo'jaligi korxonalari faoliyatini rivojlantirishda korporativ boshqaruvni samarali shakllantirish, oqilona dividend siyosatini yo'lga qo'yish orqali investitsion jozibadorlikni oshirish hamda kapital jalb qilish imkoniyatlarini oshirish zarur.

SUG'URTA BOZORI INFRATUZILMASINING MAZMUNI

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti
"Moliya va moliyaviy texnologiyalar" kafedrası
dotsenti Sherov Sanjar Radjabovich

Bugungi kunda O'zbekistonda ijtimoiy yo'naltirilgan bozor iqtisodiyotiga o'tish jarayoni mamlakatimiz ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotidagi juda ko'plab omil va xususiyatlarni, jumladan, respublikamizning geosiyosiy va geostrategik holati; mineral-xom ashyo resurslarining mavjudligi va tabiiy-iqlimiy sharoitlar; demografik ahvol; aholi an'analari, odatlari, hayot tarzi, mentaliteti; iqtisodiy tizimni bosqichma-bosqich isloh qilish; davlatning faol, belgilovchi roli; islohotlarga qadar bo'lgan davrdagi iqtisodiyotning tarkibiy tuzilishidagi nomuvofiqliklar; kuchli ijtimoiy siyosat zarurligi kabilarni e'tiborga olgan holda amalga oshirilmoqda. Shu bilan birga bozor mexanizmlarining samarali amal qilishi uchun zarur bo'lgan barcha shart-sharoitlarni, shu jumladan, bozor infratuzilmasining to'laqonli faoliyatini ta'minlash davlatning asosiy vazifalaridan biriga aylangan.

Har qanday bozorda bo'lgani kabi sug'urta bozorida ham sug'urta xizmatlari sifat jihatidan mukammalligini hamda narx jihatidan hammabop va hamyon ko'taradigan bo'lishini ta'minlovchi - raqobatdir. O'zbekiston sug'urta bozoridagi raqobat muhiti aksariyat, ma'lum darajada sug'urta bozori infratuzilmasi sub'ektlari tomonidan shakllantiriladi. Qolaversa, sug'urta bozori infratuzilmasi sug'urta bozorini tashkil etishda muhim tarkibiy element hisoblanib, sug'urta ishida unumli faoliyat ko'rsatib, uning ishlab turishi uchun yordam berib turishini ta'minlovchi va shu sohaga xizmat ko'rsatuvchi faoliyat turlari majmuidir.

¹¹ <https://uzcsd.uz/issuersList> - O'zbekiston Respublikasi Qimmatli qog'ozlar markaziy depozitariysi ma'lumotlaridan foydalanilgan

¹² https://uzse.uz/isu_infos/UZ7053370001/detail - Toshkent RFB sayti ma'lumotlaridan foydalanilgan

Infratuzilma ma'nosi lotincha "infra" – ost, tag va "structura" – tuzilish, struktura, so'zlaridan tashkil topgan bo'lib, o'zaro joylashuv, tuzilish mazmunini anglatadi.

Infratuzilma, deganda ta'minlovchi va xizmat ko'rsatuvchi tizim, degan ma'noni anglash muhimdir. Chunki infratuzilma har xil faoliyatlarning amalga oshishi uchun zarur shart-sharoit yaratib, amalda bo'lishini ta'minlaydi. Ayrim olimlar infratuzilmani qishloq xo'jaligi yoxud sanoat korxonalari ishlashi uchun zarur sharoit yaratadigan moddiy boylik (ob'ektlar bino inshootlar, asbob-uskunalar) to'planishi, deb ta'riflashadi.

Bir tomondan, bu tushunchalar ma'nosiga ko'ra infratuzilmaning ashyoviy xususiyatini ko'rsatib, uning tarkibini chegaralaydi. Chunki infratuzilma, deganda ma'lum faoliyatga xizmat ko'rsatuvchi sub'ektlar va ularning funksiyalari tizimini ham kiritish muhim ahamiyat kasb etadi. Boshqa tomondan bu tushunchalar negizida infratuzilma, ma'lum faoliyatni amalga oshirish uchun zarur bo'lgan resurslar, degan ma'noni anglatadi.

Infratuzilmaning spesifik, o'ziga xos xususiyatlari, uni boshqa tizimlardan ajratish imkonini berishi, uning asosiy faoliyatga sharoit yaratuvchi, ta'minlovchi, yordam beruvchi xarakterga ega bo'lganligidir.

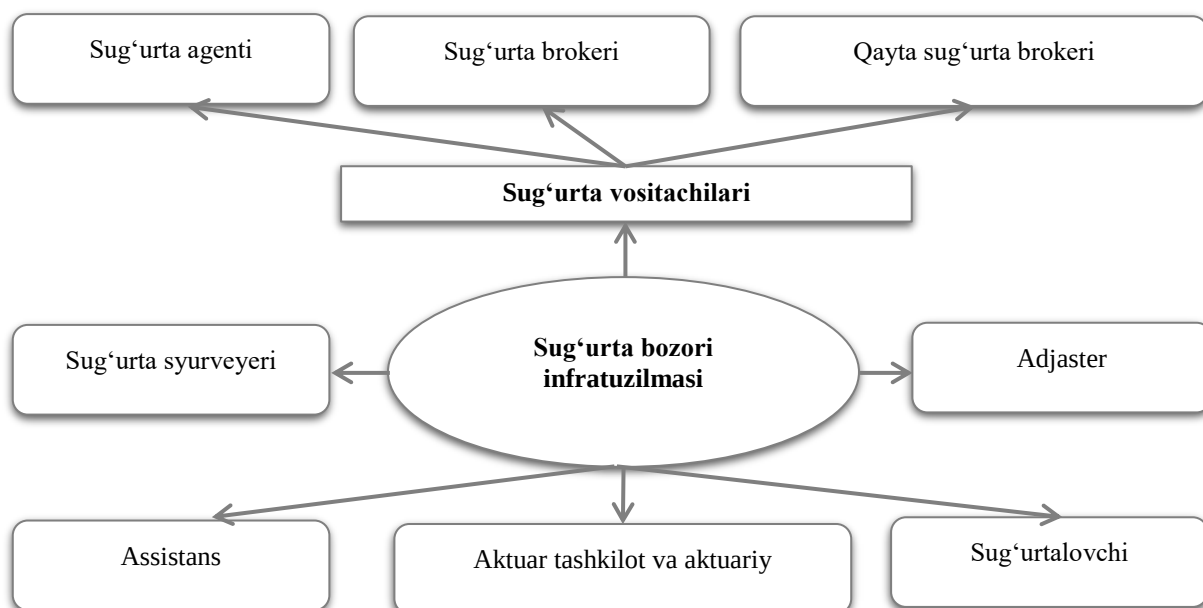
Infratuzilmani qaysi soha yoki tarmoq faoliyati uchun sharoit yaratishi va yordam berishiga hamda uning mazkur soha rivojlanishi darajasiga muvofiqligi jihatidan uch turga bo'lishimiz mumkin:

- ilgari lab boruvchi (bunda infratuzilma, uning xizmatlaridan foydalanuvchi faoliyatdan, oldinroq shakllanadi);
- bir vaqtdagi (bunda infratuzilma, uning xizmatlaridan foydalanuvchi faoliyat bilan bir xil sur'atda shakllanadi);
- kechikuvchi (bunda infratuzilma, uning xizmatlaridan foydalanuvchi faoliyat talablarini qondirishga ulgurmaydi).

Hozirgi kunda mamlakatimizda infratuzilma rivojlanishining uchinchi turi xarakterlanadi. Bu holat ayrim ob'ektiv sabablar va eng avvalo, eski infratuzilmalar yangi bozor munosabatlariga mos kelmasligi, yangilari esa endi shakllanib kelayotgani bilan izohlanadi. Infratuzilma vazifasining darajasiga qarab xalqaro, milliy, hududiy, tarmoq yoki ma'lum soha infratuzilmasi deb, tasniflanishi mumkin. Infratuzilmaning turi va tarkibi xizmat ko'rsatiladigan tarmoq (soha) ning xususiyatlari bilan bog'liq.

Sug'urta bozori infratuzilmasi institutlari 1-rasmida keltirilgan. Sug'urta bozori infratuzilmasining o'ziga xos xususiyatlari va sug'urta bozorini rivojlantirishdagi ahamiyatini ochib berish uchun sug'urta bozori infratuzilmasi ishtirokchilari sug'urta bozorida qanday vazifalarni, qachon va qanday bajarishlarini yoritib berish maqsadga muvofiq hisoblanadi.

Sug'urta bozori infratuzilmasi – rivojlangan yoki rivojlanayotgan sug'urta bozorini tashkil etishda muhim tarkibiy elementdir. Aynan sifatli sug'urta xizmatlari ko'rsatilishi hamda sug'urtaning funksiyalarini muddatida, samarali va unumli bajarilishini ta'minlovchi, sug'urta bozori professional ishtirokchilari va boshqa soha mutaxassislari o'rtasidagi muomala va munosabatlar tizimi deya talqin qilish lozim.

1-rasm. Sug'urta bozori infratuzilmasi¹³

Yuqoridagi sug'urta bozori infratuzilmasining asosiy ishtirokchilaridan tashqari sug'urta bozori infratuzilmasini sug'urtaga ixtisoslashgan auditorlar, ixtisoslashgan va ko'p tarmoqli maslahatchilar, baholash xizmatlari, yuridik xizmatlar va boshqa shu kabi professional bilim va malakaga ega bo'lgan yuridik yoki jismoniy shaxslarni ham kiritish mumkin. Ular sug'urta bozorida turli ko'rinishda namoyon bo'ladilar.

MAHSULOT TANNARXI AUDITI: ICHKI NAZORATNI RIVOJLANTIRISHGA OID METODIK YONDASHUV

**Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti
"Moliyaviy hisob va hisobot" kafedrasi
dotsenti, PhD Djumanov Saitmurod Alimbekovich**

Kirish

Ishlab chiqaruvchi korxonalar faoliyatida mahsulot tannarxining ishonchli shakllanishi moliyaviy barqarorlik va raqobat ustunligini ta'minlovchi eng muhim omillardan biridir. Tannarx elementlarining aniq hisoblangan bo'lishi korxonaning narx belgilash siyosatiga, foyda hajmiga va iqtisodiy natijalariga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Agar xarajatlar noto'g'ri tasniflansa, me'yorlardan chetlanishlar vaqtida aniqlanmasa yoki ichki nazorat sust ishlasa, bu korxonaning umumiy moliyaviy boshqaruv tizimida jiddiy muammolar yuzaga keltiradi. Shuning uchun tannarx auditi va uni ta'minlab beruvchi ichki nazorat tizimi har bir ishlab chiqarish subyekti uchun strategik ahamiyatga ega mexanizm sifatida qaraladi.

Ichki nazorat tizimi xarajatlarning to'g'ri qayd etilishini, resurslar sarfida me'yorlarga rioya qilinishini, ishlab chiqarish jarayonlarida sodir bo'layotgan yo'qotishlarni o'z vaqtida aniqlashni va tannarx kalkulyatsiyasining shaffof yuritilishini ta'minlaydi. Agar nazorat mexanizmi yetarlicha mustahkam bo'lmasa, xarajatlar bo'yicha tartibsizliklar, ortiqcha sarf-xarajatlar, aniqlikning pasayishi va

¹³Muallif tomonidan bozor tahlili asosida ishlab chiqilgan.

tannarxning sun'iy ravishda oshishi kuzatiladi. Shu nuqtai nazardan, ichki nazorat tizimini metodik jihatdan takomillashtirish bugungi zamonaviy boshqaruvda alohida dolzarblik kasb etadi.

Quyida tannarx auditi mazmuni, ichki nazoratning bu jarayondagi o'rni va uni takomillashtirishga oid metodik tavsiyalar ilmiy-uslubiy yondashuv asosida bayon qilinadi.

Asosiy qism

Mahsulot tannarxini audit qilish jarayoni ishlab chiqarish bilan bog'liq xarajatlarning to'g'ri aks ettirilishini tekshirish, mavjud me'yoriy hujjatlar talablariga mosligini baholash hamda xarajat tarkibida aniqlangan chetlanishlarning sabablarini izohlashdan iborat. Ushbu jarayonning to'g'ri amalga oshirilishi, eng avvalo, ichki nazorat tizimi qanchalik izchil ishlashiga bog'liq.

Ichki nazorat tizimi samarali yo'lga qo'yilgan korxonalarda xarajatlarning har bir turi belgilangan tartibda hujjatlashtiriladi, resurslar sarfi me'yorlar asosida kuzatilib boriladi va ishlab chiqarish jarayonida sodir bo'layotgan yo'qotishlar kechiktirilmasdan aniqlanadi. Bu jarayonlarning izchil boshqarilishi mahsulot tannarxining haqiqatga yaqin shakllanishiga xizmat qiladi. Aks holda, nazorat sustligi xarajatlarning noto'g'ri tasniflanishi, ishlab chiqarish zanjirida isrofgarchilikning ortishi va tannarxning iqtisodiy asosdan uzoqlashishiga olib keladi.

Ichki nazoratni samarali tashkil etish uchun har bir korxonada xarajatlarni boshqarish bo'yicha yagona reglament ishlab chiqilishi zarur. Unda xarajatlarning tasnifi, javobgarlik darajalari, hisob yuritish tartibi, me'yoriy ko'rsatkichlar va ishlab chiqarish resurslari sarfi bo'yicha aniq talablar belgilanishi kerak. Bu reglament korxona bo'limlari o'rtasida harajatlarni hujjatlashtirish jarayonini bir xil tartibga soladi va intizomni kuchaytiradi.

Xarajatlarni tasniflashda yagona metodologiya mavjudligi ichki nazoratning sifatini yanada oshiradi. Ayniqsa, bilvosita xarajatlarni adolatli taqsimlash va buyurtma asosida hisob yuritishda aniqlikni ta'minlash mahsulot tannarxining haqqoniy shakllanishi uchun muhimdir. To'g'ri tasniflangan xarajatlar auditda xatolarni kamaytiradi va boshqaruv qarorlarini qabul qilishni yengillashtiradi.

Ichki audit xizmatining faolligi nazorat tizimi mustahkamligining yana bir muhim tarkibiy qismidir. Ichki auditorlar ishlab chiqarish jarayonlarini bosqichma-bosqich o'rganib chiqishi, ombor harakatlarini tahlil qilishi, hujjatlarni real ko'rsatkichlar bilan solishtirishi va aniqlangan kamchiliklarni bartaraf etish bo'yicha tavsiyalar berishi zarur. Bu o'z navbatida korxonada tezkor boshqaruv qarorlarini qabul qilishga yordam beradi.

So'nggi yillarda ichki nazorat tizimini raqamlashtirish tannarx auditi sifatini oshirishda asosiy o'ringa chiqmoqda. ERP, SAP, 1C kabi kompleks axborot tizimlari xarajatlarni avtomatik qayd etadi, me'yoriy chetlanishlarni aniqlaydi, mahsulot tannarxini avtomatik kalkulyatsiya qiladi va inson omilidan kelib chiqadigan xatolarni kamaytiradi. Elektron audit izlari esa jarayonlarning shaffof va nazorat qilinadigan bo'lishini ta'minlaydi.

Ichki nazorat tizimini to'g'ri tashkil etish korxonada xarajatlar boshqaruvini tartibga solibgina qolmay, ishlab chiqarish jarayonlarining iqtisodiy samaradorligini oshiradi, ortiqcha xarajatlarni kamaytiradi va tannarxni optimallashtirish imkonini yaratadi.

Xulosa

Mahsulot tannarxini audit qilish korxonada xarajatlar tarkibini chuqur o'rganish, ishlab chiqarish samaradorligini baholash va hisobotlarda aks etgan ma'lumotlarning ishonchliligini ta'minlashning eng muhim vositasidir. Ushbu jarayon ichki nazorat tizimi qanchalik mukammal ishlashiga bevosita bog'liq. Nazorat mexanizmlarining to'g'ri tashkil etilishi tannarx shakllanishidagi xatoliklarni kamaytiradi, resurslardan oqilona foydalanishni ta'minlaydi va ishlab chiqarish jarayonida iqtisodiy tejamkorlikka erishish imkonini beradi.

Ichki nazorat tizimini takomillashtirishga qaratilgan metodik yondashuvlar — yagona tasnif tizimini ishlab chiqish, me'yoriy ko'rsatkichlarni yangilash, audit jarayonlarini zamonaviy vositalar orqali qo'llab-quvvatlash, raqamli texnologiyalardan foydalanish, bo'limlararo mas'uliyatni aniq belgilash — mahsulot tannarxi auditining sifatini tubdan oshiradi. Natijada korxonada moliyaviy barqarorlik mustahkamlanadi, tannarx ko'rsatkichlari boshqaruvga qulay bo'lib, uzoq muddatli raqobat ustunligi ta'minlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi "Buxgalteriya hisobi to'g'risida"gi Qonuni. — 2016-yil 13-aprel.
2. O'zbekiston Respublikasi VMning 54-son qarori. "Mahsulot (ish va xizmat)lar tannarxi tarkibini shakllantirish tartibi to'g'risida"gi Nizom. — 1999-yil 5-fevral.
3. O'zbekiston Respublikasi hududida qo'llash uchun auditning xalqaro standartlarini tan olish tartibi to'g'risidagi Nizom. — Toshkent, 2022.
4. Karimov A.A., Islomov F.R., Avloqulov A.Z. *Xalqaro audit: Darslik*. — Toshkent: Iqtisod-Moliya nashriyoti, 2014.
5. Arens A.A., Elder R.J., Beasley M. *Auditing and Assurance Services*. — Pearson, 2020.

KAPITAL BOZORINI RIVOJLANTIRISHDA FOND BOZORI PROFESSIONAL ISHTIROKCHILARI FAOLIYATINI SAMARALI TASHKIL ETISH

Karimov Akramjon Ikromjon o'g'li
TDIU, "Korporativ moliya va qimmatli qog'ozlar"
kafedrasi dotsenti, DSc
ORCID: 0000-0001-9426-8777

Kapital bozorining zamonaviy rivojlanish bosqichida fond bozori professional ishtirokchilari faoliyatini samarali tashkil etish milliy moliya tizimining barqarorligi va investitsiyaviy jozibadorligini oshirishning muhim omili sifatida talqin etilmoqda. So'nggi yillarda aksiyadorlik jamiyatlari, investitsiya vositachilari, aktivlarni boshqaruvchi kompaniyalar hamda investitsiya banklarining funksional faolligi moliyaviy resurslarning erkin harakatini rag'batlantiruvchi asosiy institutlar

sifatida yangi mazmun kasb etmoqda. 2023–2024 yillarda Jahon banki va OECD ma'lumotlariga ko'ra, global kapital bozorlarida brokerlik operatsiyalari hajmi 118 trln AQSh dollariga yetgani, bunda professional ishtirokchilarning elektron savdo platformalaridan foydalanish ulushi 72 foizga ko'tarilgani bozorning institutsional transformatsiyasi jadallashayotganini ko'rsatadi. Rivojlanayotgan davlatlarda, jumladan, O'zbekiston kapital bozorida ham 2020–2024 yillarda broker-dealer tashkilotlari soni 32 tadan 56 taga oshgani va ularning xizmatlari orqali amalga oshirilgan bitimlar hajmi qariyb 4,8 barobar ko'paygani, professional ishtirokchilar raqobatining kuchayganidan dalolat beradi. Shuningdek, 2024 yilda xalqaro kliring va depozitariy xizmatlari bozorida tranzaksiya tezligi 28 foizga oshgani hamda markazlashtirilgan hisob-kitob tizimidan foydalanish ulushi 85 foizga yetgani, bozor infratuzilmasining raqamli moslashuvi ortayotganini tasdiqlaydi^[14,15]. Xalqaro tajriba shuni ko'rsatadiki, fond bozori professional ishtirokchilarining institutsional salohiyatini kuchaytirish, ularning xizmat sifatini oshirish va axborot oshkoraligini ta'minlash kapital bozorining chuqurlashuvi va likvidligini oshirishga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Zamonaviy iqtisodiy taraqqiyotning muhim omillaridan biri bo'lgan fond bozori kapital bozorining ajralmas segmenti sifatida investitsion faollikni oshirishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Raqobatbardosh milliy iqtisodiyotni shakllantirishda korxonalar moliyaviy mustaqilligini ta'minlash, uzoq muddatli investitsiyalarni jalb qilish va aksionerlik asosida mulkchilik tuzilmasini diversifikatsiya qilishda fond bozorining o'rni tobora ortib bormoqda. Xususan, rivojlanayotgan mamlakatlar tajribasi shuni ko'rsatadiki, fond bozorini kengaytirish orqali real sektor subyektlarining innovatsion loyihalarini moliyalashtirish imkoniyatlari keskin oshadi. Kapital bozorining institutsional infratuzilmasi samarali faoliyat yuritganda, moliyaviy resurslarning muqobil taqsimoti amalga oshadi va iqtisodiy o'sishning barqarorlik darajasi mustahkamlanadi. Shunday ekan, fond bozorini rivojlantirish faqat moliya tizimi samaradorligini emas, balki makroiqtisodiy barqarorlikni ta'minlovchi strategik vosita sifatida ham dolzarb ahamiyat kasb etadi. Jahon taraqqiyotida mahalliy fond bozorlaridagi ishtirokchilarning faollik darajasi mamlakatlar iqtisodiyotini yuqori darajada yuksaltirishda, moliyaviy resurslarni samarali shakllantirish va taqsimlashda, investitsion jozibadorlikni oshirishda namoyon bo'lmoqda. Xususan, Jahon Bankining rasmiy statistik ma'lumotlarida "So'nggi 30-yilda fond bozorlarida yillik aksiyalar savdosi qiymati 5,04 trln. AQSh dollaridan 120,86 trln. AQSh dollarigacha yoki 24 barobarga oshgan bo'lib, ushbu tendensiyaning 50 foizdan ziyodi AQSh va Xitoy mamlakatlaridagi fond birjalariga to'g'ri kelgan"[16]. Ushbu jihatlar fond bozorlarida investorlarga qulay iqtisodiy muhit yaratish, moliyaviy instrumentlar jozibadorligini oshirish, shuningdek, fond birjalari faoliyat mexanizimini samaradorligini ta'minlash va milliy iqtisodiyotga xorijiy investitsiyalarni keng jalb etish dolzarb ahamiyat kasb etishini ko'rsatmoqda.

¹⁴ World Bank. Global Capital Markets Development Report 2024 // Finance, Competitiveness & Innovation Global Practice. – 2024. – Report No. WBG-FCI-2024-118 – p. 1–52.

¹⁵ OECD. Institutional Investors and Asset Management Industry Outlook // OECD Capital Market Series. – 2024. – Report No. OECD-CM-24-219 – p. 10–67.

¹⁶ Jahon Banki ma'lumotlari: <https://data.worldbank.org/indicator/CM.MKT.TRAD.CD>

Fond bozori professional ishtirokchilari faoliyatining samaradorligi nafaqat ularning ichki boshqaruv standartlariga, balki kapital bozori bo'yicha davlat siyosatining izchilligi, tartibga solish mexanizmlarining aniqligi hamda bozor institutlari o'rtasidagi o'zaro integratsiya darajasiga ham bevosita bog'liq. Xalqaro moliya tashkilotlari, xususan, Jahon banki, Xalqaro Valyuta Jamg'armasi va Osiyo Taraqqiyot Banki tomonidan ilgari surilayotgan tavsiyalarda professional ishtirokchilarning operatsion jarayonlarida risklarni boshqarish, aktuar baholash va investitsion portfelni diversifikatsiya qilish uslublarini takomillashtirish talab etiladi. Shu bilan birga, kapital bozoriga yangi institutlar — marketmeykerlar, reyting agentliklari, treyderlar, kliring va depozitariy xizmatlari provayderlarining samarali faoliyati ham bozorning umumiy raqobatbardoshligini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Bunday ishtirokchilarning kengayib borayotgan professionallashuvi kapital bozorining institutsional muhiti mustahkamlanishiga, investorlarga ko'rsatiladigan xizmatlarning standartlar asosida taklif qilinishiga va emissiya jarayonlarining shaffofligini oshirishga imkon yaratadi.

1-jadval

Kapital bozorini rivojlantirishda fond bozori professional ishtirokchilari faoliyati

<i>No</i>	<i>Professional ishtirokchi turi</i>	<i>Nazariy funksiyasi</i>	<i>Kapital bozorini rivojlantirishdagi roli</i>	<i>Asosiy institutsional mexanizmlar</i>
1	Broker-dealerlar	Qimmatli qog'ozlar bilan savdo vositachiligi, narx signallarini shakllantirish	Bozor likvidligini ta'minlash, investorlarga kirish imkonini kengaytirish	Savdo tizimlari, kotirovka mexanizmlari, investorlarni himoya qilish protokollari
2	Aktivlarni boshqaruvchilar (Asset Managers)	Investitsion portfel shakllantirish, risklarni diversifikatsiya qilish	Uzoq muddatli kapital oqimlarini jalb etish, pensiya va investitsiya fondlari samaradorligini oshirish	Portfel boshqaruvi modellari, investitsion strategiyalar, fidutsiar nazorat
3	Investitsiya banklari	Emissiya jarayonini tashkil etish, underwriting, moliyaviy konsalting	Kapital jalb qilish kanallarini kengaytirish, korporativ sektorni moliyalashtirish	IPO/SEO mexanizmlari, emissiya prospekti tayyorlash, reyting jarayonlari
4	Kliring va depozitariy institutlari	Hisob-kitob va saqlash operatsiyalari, tranzaksiya xavfsizligini ta'minlash	Bozor barqarorligi va ishonchlilikni kuchaytirish	T+n hisob-kitob tizimi, markazlashtirilgan reyestrlar, raqamli identifikatsiya
5	Marketmeykerlar	Instrumentlarning doimiy kotirovkasini ta'minlash, likvidlikni qo'llab-quvvatlash	Bozor narxlarining barqarorligi va likvidlikni mustahkamlash	Spread boshqaruvi, avtomatik kotirovka tizimlari
6	Reyting agentliklari	Emitentlar moliyaviy barqarorligini baholash	Investorlar uchun axborot assimetriasini kamaytirish	Reyting metodologiyalari, moliyaviy monitoring
7	Moliyaviy auditorlar	Emissiya va moliyaviy hisobotlarni tekshirish	Korporativ shaffoflikni ta'minlash	Audit standartlari, xalqaro moliyaviy hisobot normalari (IFRS)
8	Regulyatorlar (MMTK, Markaziy bank, Qimmatli qog'ozlar regulyatori)	Bozorni tartibga solish, nazorat va standartlash	Institutsional barqarorlikni ta'minlash	Normativ-huquqiy baza, kapital talablari, litsenziyalash

Shuningdek, fond bozori professional ishtirokchilari faoliyatini samarali tashkil etishda raqamli infratuzilmaning zamonaviy talablarga mos modernizatsiyasi alohida o‘rin tutadi. Blokcheyn, sun‘iy intellekt, big data tahlili va algoritmik savdo mexanizmlarining jadal rivoji moliyaviy operatsiyalar tezligini oshiradi, tranzaksiya xarajatlarini kamaytiradi va bozor likvidligini qo‘shimcha rag‘batlantiradi. Bugungi kunda rivojlangan mamlakatlarning fond bozorlarida elektron reyestrlar, token dan foydalangan holda aksiyalarni raqamlashtirish, to‘laonli onlayn brokerlik xizmatlari kabi yo‘nalishlar professional ishtirokchilar faoliyatining ajralmas qismiga aylangan. Fond bozori professional ishtirokchilari faoliyatini takomillashtirishning yana bir strategik yo‘nalishi — bu ularning malaka darajasini oshirish, sertifikatsiyalash jarayonlarini xalqaro standartlarga moslashtirish hamda korporativ boshqaruv madaniyatini yuqori darajaga ko‘tarishdir. Ayniqsa, investitsiya vositachilari va broker-dealer kompaniyalarning xodimlari uchun uzluksiz malaka oshirish, PDE (Professional Development Education) standartlarining joriy etilishi, shuningdek, xalqaro CFA, FRM, CIIA kabi malaka sertifikatlari bozor ishtirokchilari uchun majburiy talablar sifatida qo‘llanilishi kapital bozorining institutsional sifatini oshiradi. Bu jarayon professional ishtirokchilarning strategik fikrlashi, risklarni boshqarish salohiyati va investitsion portfelni shakllantirish bo‘yicha zamonaviy yondashuvlarni qo‘llash darajasini kuchaytiradi. 2024 yil yakunlariga ko‘ra, MSCI va S&P Global indeksleri hisob-kitoblariga asosan, professional aktivlar boshqaruvchilari tomonidan boshqarilayotgan global aktivlar hajmi 113 trln dollardan oshgani, ETF bozorining o‘sinh sur‘ati esa 15 foizni tashkil etgani, institutsional investorlar portfellarida diversifikatsiya jarayoni chuqurlashganini ko‘rsatadi^[17, 18]. O‘zbekistonning milliy fond bozorida 2021–2024 yillar davomida listingdan o‘tgan qimmatli qog‘ozlar qiymati 3,2 trillion so‘mdan 12,4 trillion so‘mgacha kengaygani, shu davr ichida savdo hajmi qariyb 6 barobar o‘sgani professional ishtirokchilar faoliyatining samaradorligi oshganini anglatadi. Bundan tashqari, 2024 yil I–III chorak yakunlariga ko‘ra, Toshkent RFBda investorlar soni 853 ming nafarga yetgani va ulardan 11,5 foizi chet ellik investorlar ekani^[19], bozorining xalqaro integratsiyalashuv darajasi ortayotganini tasdiqlovchi muhim statistik ko‘rsatkich hisoblanadi.

Xulosa qilib aytganda, kapital bozorini rivojlantirishda fond bozori professional ishtirokchilari faoliyatini samarali tashkil etish institutsional islohotlar, normativ-huquqiy bazani takomillashtirish, raqamli texnologiyalarni keng joriy etish, sifatli korporativ boshqaruv amaliyotlarini shakllantirish va xalqaro standartlar asosida professional malakani oshirish bilan bevosita bog‘liq. Ushbu jarayonlarni kompleks tarzda amalga oshirish kapital bozorining investitsion salohiyatini sezilarli oshiradi, fond bozorining likvidligini mustahkamlaydi va milliy iqtisodiyotning diversifikatsiya jarayonlariga kuchli turtki beradi.

¹⁷ MSCI. Global Market Performance and Index Review 2024 // MSCI Analytics Department. – 2024. – Report No. MSCI-GMP-24-311 – p. 4–38.

¹⁸ S&P Global. Global ETF Market Development Report // Capital Markets Intelligence Unit. – 2024. – Report No. SPG-ETF-24-207 – p. 3–41.

¹⁹ Toshkent RFB. Qimmatli qog‘ozlar bozori bo‘yicha statistik sharh // Toshkent Respublikasi Fond Birjasi, Rasmiy hisobot. – 2024.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. World Bank. Global Capital Markets Development Report 2024 // Finance, Competitiveness & Innovation Global Practice. – 2024.
2. OECD. Institutional Investors and Asset Management Industry Outlook // OECD Capital Market Series. – 2024.
3. Jahon Banki ma'lumotlari:
<https://data.worldbank.org/indicator/CM.MKT.TRAD.CD>
4. MSCI. Global Market Performance and Index Review 2024 // MSCI Analytics Department. – 2024 – p. 4–38.
5. S&P Global. Global ETF Market Development Report // Capital Markets Intelligence Unit. – 2024. – p. 3–41.
6. Toshkent RFB. Qimmatli qog'ozlar bozori bo'yicha statistik sharh // Toshkent Respublikasi Fond Birjasi, Rasmiy hisobot. – 2024.

O'ZBEKISTONDA KRIPTOVALYUTA BOZORINING MOLIYA TIZIMIGA INTEGRATSIYA SSENARIYLARI

Mardonov Aminjon Amon o'g'li
Bank-moliya akademiyasi Ilmiy tadqiqot va ilmiy
pedagog kadrlar tayyorlash bo'limi boshlig'i

Annotatsiya

Mazkur tezisda O'zbekiston moliya tizimida kriptovalyuta bozorining shakllanishi, rivojlanish tendensiyalari hamda uni milliy moliya tizimiga integratsiya qilishning asosiy ssenariylari tahlil qilinadi. Shuningdek, raqamli aktivlar bilan bog'liq normativ-huquqiy bazaning rivojlanish bosqichlari va xalqaro tajribalar asosida takliflar ilgari suriladi.

Kalit so'zlar: kriptovalyuta, raqamli aktivlar, moliya tizimi, integratsiya, regulyatsiya, blokcheyn, O'zbekiston, raqamli iqtisodiyot.

Kirish

So'nggi yillarda global iqtisodiy tizimda raqamli texnologiyalar asosida shakllanayotgan yangi iqtisodiy munosabatlar modeli-raqamli iqtisodiyot konsepsiyasi tobora ustuvor ahamiyat kasb etmoqda. Ayniqsa, kriptovalyutalar va blokcheyn texnologiyalari xalqaro moliya tizimining muhim tarkibiy segmentiga aylanib, kapital oqimlari, to'lov tizimlari va investitsion jarayonlarda yangi paradigmani yuzaga keltirmoqda. Bugungi kunda dunyoning ko'plab rivojlangan mamlakatlari - AQSh, Yaponiya, Janubiy Koreya, Singapur va Yevropa Ittifoqi davlatlari - raqamli aktivlar bozorini iqtisodiy o'sishning yangi drayveri sifatida ko'rib, ularni moliya tizimiga bosqichma-bosqich integratsiya qilish siyosatini yuritmoqda. O'zbekiston Respublikasi ham global raqamli transformatsiya jarayonlaridan chetda qolmasdan, milliy iqtisodiyotda "raqamli aktivlar ekotizimi"ni shakllantirish, innovatsion moliyaviy instrumentlarni joriy etish va ularni tartibga solish mexanizmlarini takomillashtirish bo'yicha izchil islohotlarni amalga oshirmoqda. 2020-yildan boshlab "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasi doirasida blokcheyn texnologiyalarini joriy etish, kriptovalyuta aylanmasini qonuniylashtirish va ushbu bozorni institutsional asosda rivojlantirish yo'nalishida huquqiy baza mustahkamlanmoqda.

Integratsiya ssenariylari

№	Ssenariy nomi	Qisqacha ta'rif	Zarur qadamlar (O'zbek kontekstida)	Kutiladigan foyda	Asosiy xavf-omillar	Xorijiy misol / ilg'or tajriba
1	Rasmiy VASP/kripto birjalari va litsenziyalash modeli	Mahalliy yoki litsenziyalangan chet el VASPlar orqali aholi va korxonalar uchun ruxsatli savdo; faqat litsenziyalangan provayderlar orqali savdo.	1) Qonuniy baza va litsenziya me'yorlari (amalga oshirilgan qarorlarni aniq belgilash). 2) Litsenziya tartibi va AML/CFT talablarini joriy etish. 3) Monitoring va ro'yxatga olish portali.	Savdo nazoratli, soliq va AML yo'lga qo'yilganda bozor ishonchi oshadi; xalqaro xizmatlarga ulanish osonlashadi.	Litsenziyalanmagan operatsiyalarning ko'chib o'tishi; AML/terrorizm moliyalash xavfi.	Qoida-yangi tartib: O'zbekiston 2023–2024 yillarda yashil signal berib, fuqarolarni litsenziyalangan provayderlar orqali tranzaksiyalarga majbur qildi. (milliy me'yoriy o'zgarishlar). (LEX.UZ)
2	Banklar bilan custodian (g'amxo'rlik) integratsiyasi	Banklar yoki litsenziyalangan custodianlar kripto aktivlarni saqlash va korxona mijozlari uchun xizmat ko'rsatish.	1) Banklar uchun qo'shimcha litsenziya/yo'riqnomalar (custody). 2) KYC/AML integratsiyasi va texnik o'zaro bog'lanish. 3) Risk menejment va kapital minimumlari.	Tijorat banklari yo'nalishi kengayadi; mijozlar uchun ishonch: "bankda omonat kabi" saqlash.	Private key xavfsizligi; banklar uchun yangi operatsion risklar; kiberxavf.	Shveytsariya FINMA nazorati ostida custodian va bank-kripto yechimlari rivojlanmoqda; amaliy tajribalar risklarni aniqlashda foydali. (GLI)
3	To'lov infrastrukturasi integratsiya (merchant acceptance, remittance)	Kripto va stablecoin orqali ichki to'lovlar va chet elga pul o'tkazmalari (remitensiya) pilotlari.	1) To'lov yechimlari uchun litsenziyalari va PSD/PSA ga moslik. 2) Stablecoin regulatsiyasi (agar kerak bo'lsa) va consumer protection. 3) Banklar va PSP bilan birlikda pilot loyihalar.	Remittance xarajatlarini pasaytirish, tez to'lovlar, eksport-import operatsiyalarni yengillashirish.	Qiymat barqarorligi, mijoz himoyasi, tax evasion, AML muammolari.	Singapore MAS stablecoin ramkasi va remittance/settlement yondashuvlari — stablecoin regulatsiyasi namunasi. (mas.gov.sg)
4	Tokenizatsiya va token asosida moliyalashtirish (aktivlarni tokenizatsiya qilish)	Ko'chmas mulk, obligatsiyalar yoki fond aktivlarini tokenizatsiya qilib bozorda sotish va likvidlik yaratish.	1) Qonuniy rejim: tokenning huquqiy statusi (qimmatli qog'oz/aktivmi?). 2) Birja va kliring qoidalari, investor himoyasi. 3) Texnik standartlar va KYC/AML.	Real aktivlar uchun yangi likvidlik, kichik investorlar uchun kirish imkoniyati, moliyalashtirish manbalari kengayadi.	Qimmatli qog'oz qonunchiligi bilan to'qnashuv; investorlar himoyasining yetishmasligi; kiberxavf.	Boerse Stuttgart / BX Digital kabi DLT asosida tokenizatsiya va settlement platformalari. (Reuters)
5	CBDC bilan o'zaro moslashish / rublga va xorijiy CBDClar bilan interoperabellik	Markaziy bank raqamli valyutasi (agar ishlab chiqilsa) va kripto platformalar o'rtasida o'zaro ishlash.	1) Markaziy bank (Moliya vazirligi) tomonidan CBDC tadqiqotlari va pilotlar. 2) Xavfsiz interfeys va settle mexanizmi. 3) Xorijiy interoperabellik uchun standartlar.	Chegara bo'ylab tez va arzon to'lovlar, moliyaviy inklyuziya, makro nazorat asboblari.	Monetar siyosat nazorati zaiflashishi (agar nazorat yetarli bo'lmasa); texnik murakkablik.	IMF va Xalqaro tashkilotlar CBDC bo'yicha qo'llanmalar va interoperabellik yo'riqnomalari. (IMF)
6	Regulyatorlararo 'sandbox' va cheklangan DeFi/innovatsion pilotlar	DeFi va boshqa yangi modellarni xavfni cheklagan holda sinash uchun regulyator sandboxes.	1) Sandboxing va vaqtinchalik imtiyozlar (chet el tajribasiga mos). 2) Baholash mezonlari: risk, mijoz himoyasi, AML. 3) Xalqaro hamkorlik va ma'lumot almashinuvi.	Innovatsiyalarni rag'batlantirish, mahalliy startaplarga imkoniyat, regulyatorlar uchun amaliy tajriba.	DeFi xakerlik va fundosiz protokollar; investorlarning katta yo'qotishi.	Turli mamlakatlardagi fintech sandboxes; Shveytsariya va Singapur regulyator yondashuvlari namunalari. (GLI)
7	Soliq va hisob-hisob integratsiyasi (transparensiya + soliq mexanizmi)	Kripto transaksiyalarni soliq hisoblash va deklaratsiyalash mexanizmi joriy etish.	1) Soliq qoidalari (kapitalning o'sishi, daromad solig'i). 2) Hisob-kitob uchun texnik platforma va ma'lumot almashini ishlab chiqish. 3) Litsenziyalanish bilan integratsiya.	Davlat budjeti uchun yangi daromad manbai; soliqqa tortish orqali bozorni tartibga solish.	Verifikatsiya qiyinchiliklari; noqonuniy yordam ko'rsatishdan himoyalaniish zarur.	OECD va boshqa xalqaro tavsiyalar; O'zbekistonda soliqqa oid normativ yangilanish talablari. (REVERA)

Shu nuqtai nazardan, kriptovalyuta bozorining milliy moliya tizimiga integratsiyasi nafaqat texnologik yoki moliyaviy jarayon sifatida, balki makroiqtisodiy barqarorlik, investitsion joziba va innovatsion iqtisodiy o'sishning muhim omili sifatida qaralmoqda. Kriptovalyutalarning to'lov vositasi, investitsiya aktivlari hamda kapital diversifikatsiyasi sifatidagi funksional imkoniyatlari moliyaviy tizimda yangi samaradorlik mexanizmlarini yuzaga keltiradi. Shu bilan birga, bu jarayon O'zbekistonning xalqaro moliyaviy integratsiyasi darajasini oshirib, xorijiy investorlarga yangi turdagi aktivlar bozorida ishtirok etish imkonini beradi.

Biroq, ushbu integratsiya jarayonida muvozanatli yondashuv zarur, chunki kriptovalyuta bozori yuqori volatilitet, regulyatorlik noaniqliklari va kiberxavfsizlik risklari bilan tavsiflanadi. Shu sababli, O'zbekiston tajribasida kriptovalyutalarning bosqichma-bosqich, sinov asosida moliya tizimiga kiritilishi, shuningdek, ularni markaziy raqamli valyuta (CBDC) bilan muvofiqlashtirish mexanizmlarini ishlab chiqish maqsadga muvofiq hisoblanadi.

Umuman olganda, kriptovalyutalarning O'zbekiston moliya tizimiga integratsiyasi mamlakat iqtisodiy modelini innovatsion, raqamli va barqaror rivojlanish yo'liga o'tkazishda strategik omil sifatida namoyon bo'lmoqda. Bu jarayon moliyaviy xizmatlar sohasida raqobatni kuchaytirish, aholining moliyaviy inklyuziyasini kengaytirish va yangi raqamli to'lov infratuzilmasini shakllantirishga xizmat qiladi.

Moliya tizimiga integratsiyaning uch asosiy ssenariysi taklif etilishi mumkin:

Ehtiyotkorlik ssenariysi – kriptovalyutalar faqat investitsiya va ilmiy-tadqiqot maqsadida nazorat ostida qo'llaniladi;

Bosqichma-bosqich ssenariy – davlat tomonidan tartibga solingan kripto-birjalar orqali transchegaraviy to'lovlar va elektron savdolari kengaytirish;

To'liq integratsiya ssenariysi – kripto-aktivlar milliy moliya tizimining tarkibiy qismi sifatida tan olinib, markaziy raqamli valyuta (CBDC) bilan integratsiya qilinadi.

Ushbu ssenariylarning har biri uchun iqtisodiy xavflar va makroprudensial nazorat mexanizmlarini aniqlash muhim. Jumladan, kripto-aktivlar bozorining likvidlik darajasi, volatiliteti va regulyator nazorati O'zbekiston bank sektorining barqarorligiga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Xulosa

Kriptovalyuta bozorini moliya tizimiga integratsiya qilish O'zbekiston uchun yangi imkoniyatlar yaratadi. Biroq, bu jarayon muvozanatli yondashuvni, xalqaro moliyaviy standartlarga mos normativ bazani, hamda xavfsizlik va ishonchlilik infratuzilmasini talab etadi. Eng maqbul ssenariy sifatida bosqichma-bosqich integratsiya modeli taklif etiladi, chunki u moliyaviy barqarorlikni saqlagan holda innovatsion o'sish imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Qodirov A. & Raxmonov Sh. (2023). O'zbekistonda raqamli iqtisodiyot va moliya texnologiyalarining rivojlanish istiqbollari. – "Iqtisodiyot va innovatsiyalar" ilmiy jurnali, №2, 45–56-betlar.

2. Tapscott, D., & Tapscott, A. (2018). Blockchain Revolution: How the Technology Behind Bitcoin Is Changing Money, Business, and the World. Penguin Random House.
3. Xolmatov J. (2022). Raqamli aktivlar bozorini tartibga solishning huquqiy mexanizmlari. Toshkent: TDIU nashriyoti.
4. World Economic Forum (2022). Crypto, What Is It Good For? An Overview of Cryptocurrency Use Cases. Geneva: WEF Publications.
5. European Central Bank (2023). Crypto-Assets and the EU Financial System: Risk Assessment and Regulatory Implications. Frankfurt am Main.
6. Satoshi Nakamoto (2008). Bitcoin: A Peer-to-Peer Electronic Cash System. [Online whitepaper].
7. OECD (2024). Digital Finance and the Future of Global Monetary Systems. Paris: OECD Publishing.
8. Karimov I., Mamatov B. (2024). Kriptoalyuta bozori va moliyaviy barqarorlik o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik: nazariy va amaliy tahlil. – "Moliyaviy texnologiyalar va raqamli iqtisodiyot" jurnali, №1, 62–74-betlar.
9. Bank for International Settlements (BIS). (2023). Central Bank Digital Currencies: System Design and Policy Implications. Basel: BIS Papers No. 125.
10. United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD). (2023). Digital Economy Report 2023: Cross-border Data Flows and Development. Geneva.
11. World Bank. (2022). Crypto Assets: Implications for Financial Stability and Regulatory Frameworks in Emerging Markets. Washington, D.C.

RAQAMLI IQTISODIYOT SHAROITIDA AKSIYADORLIK JAMIYATLARINING IQTISODIY AHAMIYATI VA ULARNING TURLARI

Avezov Ibrohim Ilxomovich
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti
“Korporativ moliya va qimmatli qog‘ozlar”
kafedrasi doktoranti

Zamonaviy iqtisodiyotda korporativ tuzilmalar muhim o‘rin tutadi, ulardan biri aksiyadorlik jamiyatlari hisoblanadi. Aksiyadorlik jamiyatlari katta miqdordagi kapitalni jalb qilish va risklarni diversifikatsiya qilish imkonini beruvchi biznes shakllaridan biri bo‘lib, mamlakatning iqtisodiy rivojlanishida muhim o‘rin tutadi. Aksiyadorlik jamiyatlari nafaqat korxonalar faoliyatini ta‘minlaydi, balki investorlarni jalb etish orqali iqtisodiy o‘sishga hissa qo‘shadi va bugungi kunda ular global iqtisodiyotning ajralmas qismiga aylanib ulgurgan.

R.X. Karlibayeva tomonidan aksiyadorlik jamiyatlarining yiriklashuvi jahon yalpi ichki mahsulotida katta o‘rin egallashi o‘rganilgan. Olimga ko‘ra “Jahon iqtisodiyotida yuksak salohiyatga ega korporativ biznes taraqqiyotning zamonaviy tendensiyalari mazkur tuzilmalarning moliyaviy – xo‘jalik faoliyatini keng tadqiq qilishni taqozo etmoqda. Chunki, mulkchilikning aksiyadorlik shakliga asoslangan tadbirkorlik subyektlari, ayniqsa eng yirik 200 ta kompaniyaning jahon yalpi ichki mahsulotidagi ulushi XX asrning 80-yillarida qariyb 25 foizni, 2000-yilda

27,5 foizni, 2005-yilda 29,3 foizni, 2015-yilda esa 31,3 foizni tashkil etgan. Jahon aksiyalar bozorining kapitallashuvi esa 2017-yilda 50 trln. dollardan oshdi”¹.

Shuningdek aksiyadorlik jamiyatlari zamonaviy iqtisodiyotning ajralmas qismiga aylanib ulgurgan va ularning tashkil etilishi professor S.E. Elmirzayevga ko‘ra quyidagilarga imkon beradi²:

- qo‘shimcha aksiyalar hisobiga kapital jalb qilish
- yirik ishlab chiqarishni amalga oshirish
- fan-texnika taraqqiyotini yanada yuksaltirish
- iqtisodiyotda yuqori o‘shishni ta‘minlash

Demak aksiyadorlik jamiyatlari iqtisodiyotga yirik miqdordagi kapitalni jalb qilish, zamonaviy texnologiyalarni joriy qilish, katta hajmdagi ishlab chiqarishni yo‘lga qo‘yish va yuqori sur‘atlarda o‘shishga imkon yaratish orqali o‘z hissasini qo‘shadi. Bugungi kunda aksiyadorlik jamiyatlarining bir qancha shakllari mavjud va ular turli davlatlarning me‘yoriy-huquqiy hujjatlari asosida bir biridan farq qiladi, lekin mohiyatan ularning shakllari bir deb qarash mumkin, masalan O‘zbekistonda aksiyadorlik jamiyati deb yuritiluvchi faoliyatning bu shakli, boshqa bir davlatda korporatsiyalar, kompaniyalar deb ham yuritiladi.

Aksiyadorlik jamiyatlarining turlari ularning huquqiy va tashkiliy tuzilishini, aksiyadorlarning mas‘uliyatini va kapital yig‘ish usulini belgilaydi. Har bir tur o‘ziga xos afzalliklar va cheklovlarga ega, bu esa o‘sha jamiyatning strategik maqsadlariga qarab tanlanadi. Aksiyadorlik jamiyatlari bir nechta turlarga bo‘linadi, har biri o‘zining huquqiy, iqtisodiy va tashkiliy xususiyatlariga ega. Aksiyadorlik jamiyatlarining turlari asosan jamiyatning aksiyalarining savdosi, aksiyadorlarning mas‘uliyati va tashkilotning maqsadlariga qarab farqlanadi. Quyidagilarni aksiyadorlik jamiyatlarining asosiy turlari sifatida ko‘rib chiqish mumkin:

1. Ochiq aksiyadorlik jamiyati (OAJ) - qatnashchilari o‘zlariga tegishli aksiyalarini boshqa aksiyadorlar roziligisiz boshqa shaxslarga berishi mumkin bo‘lgan aksiyadorlik jamiyatlari ochiq aksiyadorlik jamiyati

2. Yopiq aksiyadorlik jamiyati (YAJ) - bu aksiyalari faqat ma‘lum bir doiradagi shaxslar yoki tashkilotlar o‘rtasida savdoga chiqarilgan jamiyatdir. Aksiyalarni faqat jamiyatning mavjud aksiyadorlari yoki belgilangan shaxslar sotib olishlari mumkin.

3. Jamoaviy aksiyadorlik jamiyati - bu aksiyalarni ma‘lum bir guruh yoki jamiyat a‘zolariga sotish imkonini beruvchi jamiyatdir. Ular ko‘proq hamkorlik asosida ishlaydi va aksiyalarni faqat guruh a‘zolari o‘rtasida taqsimlaydi.

4. Monopolistik aksiyadorlik jamiyati - bu bir nechta aksiyadorlar tomonidan tashkil etilgan va bozorni faqat o‘z faoliyati bilan egallagan kompaniyalar. Bu turdagi kompaniyalar ma‘lum bir sohada yoki sanoatda monopoliyaga ega bo‘lishi mumkin.

¹ Karlibayeva R.X. Aksiyadorlik jamiyatlarida moliyaviy menejment tizimini samarali tashkil etish yo‘llari. I.f.d (DSc). aftoref. – Toshkent 2018.

² S.E. Elmirzayev. Aksiyadorlik jamiyatlari investitsion jozibadorligini taminlashning ayrim masalalari. // Xalqaro moliya va hisob kitob”. Ilmiy elektron jurnali. – Toshkent.

5. Xalqaro aksiyadorlik jamiyati - bu bir nechta davlatlarda yoki mintaqalarda faoliyat yuritadigan kompaniyalar. Ularning aksiyalari bir nechta davlatlarda sotilishi mumkin.

6. Qayta tashkil etilgan aksiyadorlik jamiyatlari - bu turdagi aksiyadorlik jamiyatlari o'z faoliyatini qayta tashkil qilish yoki qayta tiklash jarayonida bo'lgan kompaniyalar hisoblanadi. Ular moliyaviy inqirozlar yoki boshqaruvdagi o'zgarishlar tufayli yangi shaklda tashkil etiladi.

Aksiyadorlik jamiyatlarining yuqorida ko'rib chiqqan turlarimiz ba'zi mamlakatlarda uchramasligi mumkin, bu ularning qonunchiligi va iqtisodiy rivojlanishi bilan bog'liq bo'lishi mumkin, masalan O'zbekiston amaliyotida yopiq turdagi aksiyadorlik jamiyatlari uchramaydi va barcha aksionerlik jamiyatlari ochiq aksiyadorlik jamiyati shaklida tashkil qilinadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Karlibayeva R.X. Aksiyadorlik jamiyatlarida moliyaviy menejment tizimini samarali tashkil etish yo'llari. I.f.d (DSc). aftoref. – Toshkent 2018.

2. S.E. Elmirzayev. Aksiyadorlik jamiyatlari investitsion jozibadorligini taminlashning ayrim masalalari. // Xalqaro moliya va hisob kitob". Ilmiy elektron jurnali. – Toshkent.

3. Butikov I.L. Qimmatli qog'ozlar bozori. Darslik. - T.: Konsauditinform, 2001. – B.

4. <https://lex.uz/uz/>

5. <https://new.openinfo.uz/>

KORPORATIV BOSHQARUV MEXANIZMLARINING MOLIYA TIZIMI BARQARORLIGIGA INSTITUTSIONAL TA'SIRINI BAHOLASH

Usmonov Abdulaziz Xusnitdin o'g'li

Namangan davlat texnika universiteti talabasi

Annotatsiya. Mazkur ilmiy maqolada korporativ boshqaruv mexanizmlarining moliya tizimi barqarorligiga ko'rsatadigan institutsional ta'siri kompleks yondashuv asosida tahlil qilingan. Tadqiqotda korporativ boshqaruvning asosiy elementlari — kengash mustaqilligi, audit qo'mitasi, mulkchilik tuzilmasi, oshkorot darajasi va investorlarni himoya qilish mexanizmlari — moliya tizimining barqarorlik ko'rsatkichlariga (bank tizimi xavf darajasi, kredit portfeli sifati, kapital yetarliligi va fond bozori volatilligi) qanday ta'sir ko'rsatishi empirik modellar orqali baholangan.

Kalit so'zlar: korporativ boshqaruv, moliya tizimi, institutsional sifat, barqarorlik, agentlik nazariyasi, huquq-moliya modeli, kapital yetarliligi, tizimli risk, axborot shaffofligi, kredit portfeli sifati, audit qo'mitasi, mulkchilik tuzilmasi.

Hozirgi davrda moliya tizimining barqarorligi korxonalarning boshqaruv sifati bilan bevosita bog'liq bo'lib, ayniqsa, korporativ boshqaruv mexanizmlarining samaradorligi iqtisodiy tizimda xavf va resurs taqsimoti muvozanatini belgilovchi omil sifatida qaralmoqda [1]. Jahon banki, OECD va Basel qo'mitasi ekspertlari ta'kidlaganidek, moliya tizimining izchil ishlashi nafaqat monetar siyosat va makroprudensial vositalarga, balki korxona darajasida qaror qabul qilish madaniyati, oshkorot tizimi va ichki nazorat institutlariga ham tayanadi [2].

O‘zbekiston sharoitida moliya bozorlarini chuqurlashtirish, aksiyadorlik jamiyatlarida shaffof boshqaruv tamoyillarini joriy etish va investor ishonchini mustahkamlash masalalari milliy iqtisodiy siyosatning ustuvor yo‘nalishlaridan biri bo‘lib qolmoqda. So‘nggi yillardagi islohotlar, jumladan, “Korporativ boshqaruv qoidalari” va aksiyadorlik jamiyatlarida mustaqil direktorlar institutini joriy etish to‘g‘risidagi qarorlar ushbu yo‘nalishda muhim qadam bo‘ldi [3].

Shu bois, korporativ boshqaruv mexanizmlarining moliya tizimi barqarorligiga institutsional ta‘sirini baholash dolzarb ilmiy muammo sifatida namoyon bo‘lmoqda. Ushbu tadqiqotda korporativ boshqaruvning tarkibiy elementlari — kengash mustaqilligi, audit tizimi, mulkchilik konsentratsiyasi va oshkorot darajasi — moliya tizimining barqarorlik ko‘rsatkichlariga qanday ta‘sir qilishi aniqlanadi. Bundan tashqari, institutsional sifat va huquqiy muhitning bu o‘zaro ta‘sirga vositachilik (mediatsion) roli empirik jihatdan tahlil qilinadi.

Tadqiqotning asosiy maqsadi – boshqaruv sifati, audit tizimi, mulkchilik tuzilmasi va axborot shaffofligi kabi omillarning moliyaviy barqarorlik ko‘rsatkichlari bilan o‘zaro bog‘liqligini aniqlash hamda ularning iqtisodiy tizimdagi barqarorlikka qo‘shgan hissasini miqdoriy baholashdan iboratdir.

Namangan viloyati O‘zbekiston iqtisodiy makonida ishlab chiqarish, savdo va moliya sektorlarining faol integratsiyalashgan hududi sifatida ajralib turadi. Shu bois, viloyatdagi korxonalar boshqaruv sifatidagi o‘zgarishlar moliya tizimining umumiy barqarorligiga bevosita ta‘sir ko‘rsatadi. So‘nggi yillarda mintaqada aksiyadorlik jamiyatlari sonining ortishi, auditorlik tashkilotlarining faollashuvi va raqamli hisobot tizimlarining (iXBRL, elektron audit) joriy etilishi korporativ boshqaruv sifatining oshishiga sabab bo‘ldi.

1-jadval.

Namangan viloyatida korporativ boshqaruv va moliyaviy barqarorlik ko‘rsatkichlari dinamikasi (mlrd so‘m)

Yil	Korporativ boshqaruv indeksi (CGI, ball)	Moliya tizimi barqarorlik indeksi (FSI, ball)	Bank kredit portfeli (mlrd so‘m)	NPL (yomon kreditlar, %)	Auditorlik qamrovi (%)	Investitsiyalar hajmi (mlrd so‘m)
2015	0.41	0.52	5,240	6.8	24.5	2,380
2016	0.45	0.55	6,180	6.5	27.8	2,910
2017	0.48	0.57	7,240	6.2	31.4	3,520
2018	0.53	0.61	8,960	5.7	35.2	4,230
2019	0.57	0.66	10,310	5.3	38.7	5,010
2020	0.61	0.70	11,480	5.0	42.6	5,800
2021	0.65	0.74	13,200	4.7	46.1	6,470
2022	0.70	0.78	15,380	4.5	49.8	7,250
2023	0.73	0.82	17,690	4.2	52.5	8,190
2024	0.78	0.86	19,870	3.9	56.4	9,120

O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki *yillik hisobotlar to‘plami asosida muallif ishlanmasi*

Tahlil doirasida korporativ boshqaruv indeksi (CGI) moliya tizimi barqarorlik indeksi (FSI) bilan solishtirildi hamda ularning dinamik o‘zgarishlari asosida

bog‘liqlik darajasi aniqlanib, har ikki indeksning 10 yillik yo‘nalishdagi o‘shish tendensiyalari tahlil qilindi. Bundan tashqari, 2024-yil holatiga viloyat tumanlari kesimida moliyaviy ko‘rsatkichlar — bank kreditlari hajmi, yomon kreditlar (NPL), auditorlik qamrovi va investitsiya faolligi — o‘zaro taqqoslanib, boshqaruv mexanizmlarining hududiy farqlari baholandi.

Namangan viloyati va uning tumanlari misolida 2015–2024-yillar davomida korporativ boshqaruv mexanizmlarining moliya tizimi barqarorligiga ta’siri chuqur tahlil qilinadi. Tahlilning maqsadi — boshqaruv sifati, moliyaviy intizom, audit mexanizmlari va institutsional shaffoflik darajasi o‘zgarishlarining viloyat moliya tizimi barqarorligiga bo‘lgan ta’sirini aniqlashdir.

Tadqiqotda Namangan viloyati miqyosidagi korporativ boshqaruv indeksi va moliya tizimi barqarorlik indeksi asosiy mezon sifatida olinib, 10 yillik dinamik qator asosida tahlil qilindi.

2015–2024-yillar davomida Namangan viloyatida **korporativ boshqaruv indeksi (CGI)** 0.41 dan 0.78 gacha, ya’ni 90,2% ga o‘sd. Bu davrda korxonalarda shaffoflik, oshkorot va audit tizimlarining sifat darajasi sezilarli yaxshilangani kuzatiladi. **Moliya tizimi barqarorlik indeksi (FSI)** esa 0.52 dan 0.86 gacha ko‘tarilib, 65% o‘shish qayd etildi. Shu bilan birga, **yomon kreditlar (NPL)** ulushi 6,8% dan 3,9% gacha pasaydi. Bu kredit portfeli sifatining yaxshilanganini bildiradi.

Auditorlik qamrovi 24,5% dan 56,4% gacha kengaydi — bu korporativ subyektlarda tashqi moliyaviy nazorat institutlarining faol ishtirokini anglatadi. **Investitsiyalar hajmi** 2015-yildagi 2,38 trillion so‘mdan 2024-yilda 9,12 trillion so‘mga yetib, 3,8 baravar oshdi.

2-jadval.

Namangan viloyati tumanlari bo‘yicha boshqaruv va moliyaviy barqarorlik ko‘rsatkichlari

Tuman/ shahar	Korporativ boshqaruv indeksi (CGI)	Moliya tizimi barqarorligi (FSI)	Investitsiya hajmi (mlrd so‘m)	Kredit portfeli (mlrd so‘m)	NPL (%)	Auditorlik qamrovi (%)
Namangan sh.	0.82	0.88	3,250	8,420	3.7	61.0
Chust	0.76	0.82	980	2,160	4.0	55.3
Pop	0.73	0.79	850	1,980	4.3	52.8
Uychi	0.74	0.81	810	1,760	4.1	51.2
Norin	0.70	0.76	670	1,250	4.6	49.0
Chortoq	0.68	0.74	620	1,130	4.8	47.5
Mingbuloq	0.65	0.70	560	980	5.2	46.8
Yangiqo‘rg‘on	0.72	0.78	780	1,640	4.4	50.7
Kosonsoy	0.69	0.75	630	1,220	4.9	47.0
To‘raqo‘rg‘on	0.66	0.71	540	1,030	5.3	45.9

Namangan viloyati statistika boshqarmasi ma’lumotlari asosida muallif ishlanmasi

Tahlil shuni ko‘rsatadiki, CGI va FSI o‘rtasida kuchli musbat bog‘liqlik mavjud. Bu degani, korporativ boshqaruv sifati oshgani sari moliya tizimi barqarorligi mustahkamlanmoqda. Xususan, boshqaruv kengashlari mustaqilligi va audit nazoratining kuchayishi banklar faoliyatida risklarni kamaytirgan, bu esa tizim barqarorligini ta’minlagan. 2020-yildan boshlab korporativ boshqaruvda raqamli

texnologiyalar joriy etilishi (xususan, iXBRL hisobot tizimi va elektron audit platformalari) moliyaviy ma'lumotlarning oshkoraligini oshirgan.

Quyidagi jadvalda Namangan viloyati tumanlari bo'yicha 2024-yil holatida korporativ boshqaruv indeksi (CGI), moliya tizimi barqarorlik indeksi (FSI), shuningdek investitsiya hajmi, kredit portfeli, yomon kreditlar ulushi (NPL) va auditorlik qamrovi kabi asosiy ko'rsatkichlar keltirilgan. Ushbu ma'lumotlar har bir tumanda boshqaruv sifati va moliyaviy barqarorlik darajasi o'rtasidagi farqlarni kuzatish, shuningdek korporativ boshqaruv tizimining hududiy shakllanishini statistik jihatdan baholash imkonini beradi.

Hududlar kesimida Namangan shahri korporativ boshqaruv sifatida eng yuqori darajada — **CGI 0.82** va **FSI 0.88** bilan ajralib turadi. Bu yerda kengash mustaqilligi, audit tizimi faoliyati va shaffoflik darajasi yuqori bo'lgani sababli yomon kreditlar ulushi atigi 3,7% bo'lgan. Aksincha, To'raqo'rg'on va Mingbuloq tumanlarida bu ko'rsatkich 5,2–5,3% darajasida, bu hududlarda moliyaviy intizom sustligini bildiradi.

Tahlil shuni ko'rsatadiki, boshqaruv indeksi 0,1 punktga oshganda moliyaviy barqarorlik indeksi o'rtacha 0,08 punktga ortmoqda. Bu natija korporativ boshqaruv mexanizmlarining moliya tizimi risklarini kamaytirishda hal qiluvchi rolini tasdiqlaydi. Shuningdek, auditorlik qamrovi bilan FSI o'rtasida ham kuchli bog'liqlik aniqlangan — 0.85 darajada.

2015–2024-yillar oralig'ida Namangan viloyatida korporativ boshqaruv sifati bilan moliya tizimi barqarorligi o'rtasida uzviy, statistik jihatdan sezilarli bog'liqlik mavjud. Empirik tahlillar shuni ko'rsatadiki, boshqaruvning shaffofligi va audit mexanizmlarining kuchayishi bank risklarini kamaytiradi, yomon kreditlar ulushini pasaytiradi va investitsiyalar oqimini rag'batlantiradi. Shu sababli, korporativ boshqaruv mexanizmlarining institutsional kuchaytirilishi moliya tizimi xavfsizligini ta'minlovchi muhim drayver sifatida qaraladi.

Mazkur tadqiqot natijalari Namangan viloyatida 2015–2024-yillar davomida korporativ boshqaruv mexanizmlarining takomillashuvi moliya tizimi barqarorligining asosiy drayveriga aylanganini ko'rsatdi. Boshqaruv sifati oshgani sari moliyaviy xavflar kamayib, kredit portfeli sifati yaxshilandi, investitsiya faolligi kuchaydi va institutsional muhit barqarorlashdi.

Birinchidan, korporativ boshqaruv indeksi (CGI) va moliyaviy barqarorlik indeksi (FSI) o'rtasidagi yuqori korrelyatsiya ($\approx 0,84$) boshqaruv tizimining shaffofligi moliyaviy barqarorlikni ta'minlovchi asosiy omil ekanini ko'rsatadi.

Ikkinchidan, tumanlar kesimida boshqaruv darajasidagi farqlar moliya tizimi barqarorligining notekis shakllanishiga olib kelmoqda. Shuning uchun To'raqo'rg'on, Chortoq va Mingbuloq kabi nisbatan past ko'rsatkichli hududlarda "Hududiy korporativ boshqaruvni rivojlantirish dasturi"ni amalga oshirish tavsiya etiladi. Ushbu dastur orqali mahalliy korxonalar uchun korporativ boshqaruv bo'yicha o'quv modullari, auditorlik treninglari va shaffoflikni oshirish mexanizmlari joriy etilishi maqsadga muvofiqdir.

Uchinchidan, moliyaviy intizomni ta'minlashda raqamli boshqaruv texnologiyalarini keng joriy etish muhim ahamiyatga ega. Shu maqsadda 2026-yilgacha viloyatdagi barcha yirik korxonalarda **iXBRL hisobot tizimi, raqamli**

audit platformalari va sun'iy intellekt asosida risk monitoring tizimlarini joriy etish tavsiya qilinadi. Bu tizimlar real vaqt rejimida ma'lumot almashish, xavf indikatorlarini aniqlash va qaror qabul qilish tezligini oshiradi.

Umuman olganda, korporativ boshqaruv mexanizmlarining institutsional kuchaytirilishi Namangan viloyati moliya tizimi barqarorligini ta'minlashda strategik omil sifatida qaraladi. Uzoq muddatli istiqbolda ushbu mexanizmlarni tizimli rivojlantirish nafaqat viloyat, balki butun respublika miqyosida moliyaviy xavfsizlik, investitsion faollik va iqtisodiy barqarorlikning yangi bosqichiga asos yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. World Bank. (2021). *World Development Report 2021: Data for Better Lives*. Washington, DC: World Bank.
2. OECD. (2023). *Regions and Innovation: Collaborating Across Borders*. Paris: OECD Publishing.
3. OECD. (2023). *G20/OECD Principles of Corporate Governance*. Paris: OECD Publishing.

DAROMAD VA XARAJATLAR MUVOZANATI: ZAMONAVIY JAMAIYATDA SHAXSIY BUDJETNING O'RNI

Safarova Nodira Ashuraliyevna

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti, "Moliya va moliyaviy texnologiyalar" kafedrasi dotsenti, PhD

Abdulhafizov Abdulhamid Abduvosid o'g'li
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti talabasi

Annotatsiya

Ushbu maqolada shaxsiy moliyani boshqarish jarayonida daromad va xarajatlar o'rtasidagi muvozanatning ahamiyati tahlil qilinadi. Shaxsiy budjetning to'g'ri tashkil etilishi insonning moliyaviy barqarorligini ta'minlash, qarzga botish xavfini kamaytirish va jamg'arma madaniyatini shakllantirishda muhim omil ekani yoritilgan. Shuningdek, zamonaviy raqamli texnologiyalar asosida budjetni avtomatlashtirilgan tarzda boshqarish imkoniyatlari ham ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: shaxsiy budjet, moliyaviy savodxonlik, daromad, xarajat, jamg'arma, moliyaviy barqarorlik, raqamli texnologiyalar.

Kirish

So'nggi yillarda global iqtisodiy o'zgarishlar, narx-navoning o'sishi va raqamli iqtisodiyotning kengayishi sharoitida shaxsiy moliyani oqilona boshqarish har bir inson uchun dolzarb masalaga aylandi. Daromad va xarajatlar o'rtasidagi muvozanatni saqlash nafaqat moliyaviy barqarorlikni, balki ijtimoiy farovonlikni ham ta'minlaydi. Moliyaviy savodxonlikning yetishmasligi esa ortiqcha sarf-xarajatlar, qarzдорlik va jamg'armalarning yo'qligi kabi salbiy holatlarga olib keladi. Shu sababli, bugungi kunda shaxsiy budjetni to'g'ri rejalashtirish, uni nazorat qilish va raqamli vositalardan foydalanish madaniyatini shakllantirish zarurdir.

Asosiy qism

1. Shaxsiy budjetning mohiyati va ahamiyati

Shaxsiy budget — bu insonning ma'lum davr davomida daromadlari va xarajatlarini rejalashtirish jarayonidir. Uning asosiy maqsadi – sarf-xarajatlarni nazorat qilish, jamg'arma hajmini oshirish va kelajakdagi moliyaviy maqsadlarga erishishdir. Moliyaviy barqarorlikning asosi daromad va xarajatlarning muvozanatidadir, chunki ortiqcha xarajatlar insonni moliyaviy bosim ostida qoldiradi.

Mutaxassislarning ta'kidlashicha, samarali budget tuzishda 50/30/20 qoidasini qo'llash eng oddiy va foydali usullardan biridir:

- 50% — zaruriy ehtiyojlar (uy, oziq-ovqat, transport);
- 30% — shaxsiy istaklar (ko'ngilochar, kiyim, sayohat);
- 20% — jamg'arma yoki investitsiya.

Mazkur model insonning moliyaviy mustaqilligini oshiradi va rejalashtirilgan xarajat madaniyatini shakllantiradi.

2. Moliyaviy savodxonlik va jamiyatdagi o'rni

Moliyaviy savodxonlik — bu shaxsning daromad, xarajat, investitsiya va jamg'arma bo'yicha ongli qaror qabul qilish qobiliyatidir. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, moliyaviy savodli insonlar jamg'arma qilishga moyil bo'ladi, kreditlardan oqilona foydalanadi va o'z kelajagini rejalashtira oladi. O'zbekiston sharoitida ham bu yo'nalishda muhim islohotlar amalga oshirilmoqda. Xususan, ta'lim tizimida moliyaviy madaniyat bo'yicha darslar kiritilishi yoshlarning mustaqil hayotga tayyorlanishida muhim qadam bo'lishi mumkin.

3. Raqamli texnologiyalarning shaxsiy moliyaga ta'siri

Bugungi kunda mobil ilovalar va onlayn banking tizimlari insonlarga o'z daromad va xarajatlarini avtomatik kuzatish imkonini bermoqda. Bu raqamli yechimlar insonni moliyaviy intizomga o'rgatadi hamda xarajatlar ustidan nazoratni kuchaytiradi. Shuningdek, fintech platformalari orqali investitsiya qilish, jamg'armalarni raqamli aktivlarda saqlash imkoniyatlari ham kengaymoqda.

4. Shaxsiy moliya boshqaruvida psixologik omillar

Insonning xarid qilish qarorlariga psixologik omillar katta ta'sir ko'rsatadi. Masalan, ijtimoiy tarmoq reklamalari yoki impulsiv xarid odatlari ortiqcha sarf-xarajatlarga sabab bo'ladi. Shu bois, budgetni boshqarishda o'zini nazorat qilish, maqsadli xarajat rejalari tuzish va har oyda natijalarni tahlil qilish zarurdir.

Xulosa

Daromad va xarajatlar o'rtasidagi muvozanatni saqlash shaxsiy moliyaviy barqarorlikning eng muhim sharti hisoblanadi. Shaxsiy budgetni to'g'ri tashkil etish insonni moliyaviy stressdan himoya qiladi, jamg'arma qilish imkonini yaratadi va kelajakdagi moliyaviy maqsadlarga erishishga yordam beradi. Moliyaviy madaniyatni oshirish uchun:

- Maktab va oliy ta'lim tizimida moliyaviy savodxonlik fanini joriy etish;
- Shaxsiy budgetni avtomatlashtirishga yordam beruvchi raqamli platformalarni keng targ'ib qilish;
- Aholi orasida moliyaviy intizomni rag'batlantirish bo'yicha davlat dasturlarini yo'lga qo'yish maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Kim S. J. (2023). Personal Finance in the Digital Era: Budgeting through Technology. *Journal of Financial Literacy*, 5(2), 45–62.
2. Smith J., Lee H. (2022). Financial Education and Household Stability. *Journal of Economic Behavior*, 28(1), 78–92.
3. Garcia M., Patel R. (2021). Household Budgeting Practices in Emerging Economies. *European Journal of Development Studies*, 13(2), 101–117.
4. Нурматов И. Б. (2022). Шахсий молияда жамғарма маданиятининг аҳамияти. *Миллий иқтисодиёт журнаלי*, №3, 25–34.

ICHKI AUDIT TADBIRLARINI O‘TKAZISHNING MAZMUN MOHIYATI VA MAQSADI

**TDIU, “Budjet hisobi va g‘aznachilik” kafedrası
dotsenti, PhD., Xamidova Z.U.**

Budjet tashkilotlarida ichki audit tadbirlarini o‘tkazish jarayoni alohida tayyorgarlik ko‘rishni talab qilmaydi, ammo o‘ziga xos tomonlariga ega. Ichki audit tadbirlari ichki audit xizmati xodimlari tomonidan nazorat jarayonida amalga oshiriladigan ishlar tushuniladi. Ichki audit xizmatini amalga oshirishda umumiy va individual tartibda tuziladi. Budjet tashkilotlarida ichki auditga tayyorgarlik jarayonini o‘tkazishdan asosiy maqsad – bu tashkilotda ichki audit jarayonini sifatli o‘tkazish va qonun hamda me’yoriy hujjatlarga asosan tashkil etilishini ta’minlashdir.

Ichki audit nazoratlarini o‘tkazishdan oldin tashkilotning ko‘lami, faoliyati, xodimlari soni, aktivlarining yillik aylanmasi va moliyaviy aktivlarining holati yaxshilab o‘rganib chiqiladi. Unga ko‘ra ichki audit rejasi shakllantiriladi. Ichki auditorlar nazorat boshlashidan oldin tashkilotning ko‘lami va faoliyatiga qarab audit qilish usullari, tahliliy amallar, muhimlik va risk ko‘rsatkichlari belgilab olinadi.

Ichki audit tadbirlari quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

1. Tashkilot faoliyati, tashkiliy tuzilmasi hamda tashkilotning asosiy vazifa va funktsiyalarini;
2. Amaldagi me’yoriy – huquqiy hujjatlarga amal qilinishini;
3. Tashkilotning moliyaviy va boshqa hisobotlarini;
4. Tashkilotga ajratilgan mablag‘lar va ularning sarflanishi;
5. Turli dastur va loyihalar (davlat, tarmoq, hududiy) va ularning amalga oshirilishini;
6. Tashkilotda foydalanilayotgan axborot - kommunikatsiya tizimlarini.

Ichki audit milliy standartlari 29 xatboshi:

Ichki audit tadbirlari ichki audit yillik rejasi asosida ichki audit obyektida o‘tkaziladi.

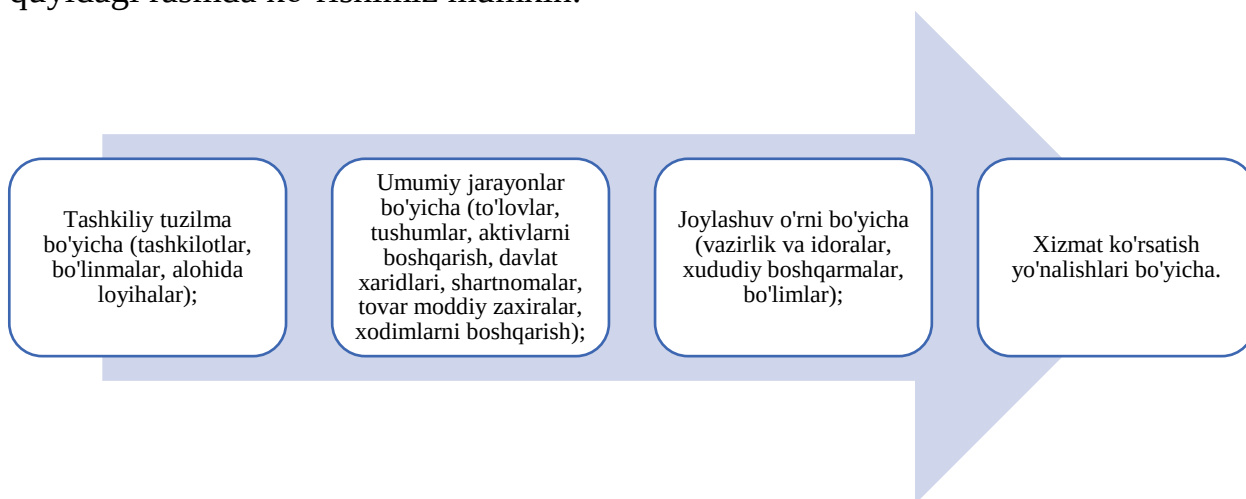
Har bir tashkilotning faoliyati nazoratni qanday usulda o‘tkazilishiga qarab o‘z xususiyatlarini nomoyon qiladi. Ba’zi faoliyat turi bilan shug‘ullanuvchi va o‘ziga xos boshqaruv tizimiga ega tashkilotlarga hamma usullar ham to‘g‘ri kelavermaydi. Ba’zi hollarda ekspert xizmatidan ham foydalanishga to‘g‘ri keladi. Masalan, kimyoviy laboratoriyalarini nazorat qilishda o‘z sohasining bilimdoni yordamga chaqiriladi va tegishli maslahatlar olinadi. Chunki ichki auditorlar o‘z

bilimlaridan tashqari sohani ya'ni tushunish mushkul bo'lgan sohalar uchun ekspert xizmatidan foydalanish huquqiga egadirlar.

Ichki audit milliy standartlari 30 xatboshi:

Budjet to'g'risidagi qonunchilik hujjatlari buzilganligi to'g'risida ma'lumotlar kelib tushganda hamda fuqarolar ishtirokidagi audit tizimi orqali ichki audit tadbiri o'tkaziladigan ichki audit ob'ektlari aniqlanganda, ichki audit tadbirlari vazirlik va idora rahbari qarori asosida o'tkaziladi.

Ichki audit tadbirlarini o'tkazish bir nechta toifalarga bo'linadi. Ularni quyidagi rasmda ko'rishimiz mumkin.

1-rasm. Ichki audit tadbirlarini toifalanishi

Bunda ko'rishimiz mumkinki, tashkilotning tashkiliy tuzilmasi o'rganib chiqiladi. Bu eng avvalo bajariladigan ish bo'lganligi sababli 1 chi toifa qilib belgilangan. 2 chi toifa esa umumiy jarayonlarlar hisoblanadi. Bu umumiy jarayonlar tashkilotning eng kata axborot tuzilmasini tashkil qiladi. Bu umumiy ma'lumotlar orqali ichki auditorlar ichki audit tadbirlariga tayyorgarlik jarayonini deyarli 50 %ini bajarib bo'ladilar. 3 chi toifa esa joylashuv o'ri bo'yicha ma'lumotlar hisoblanadi. Tashkilotlarning joylashuviga qarab ularning xaridor va hamkorlari ko'lamini aniqlash mumkin. Joylashuv joyiga ko'pgina omillar ta'sir qilishi mumkin. Masalan: maktab muassasasi aholi yashash joyidan olis manzilda joylashishi yoki oilaviy poliklinikaga boorish yo'li noqulaylik tug'dirsa va shu kabi misollar ularning faoliyatiga ta'sir qiladi.

Eng oxirgi toifa xizmat ko'rsatish yo'nalishlari bo'yicha. Bu yo'nalish ularning mijozlari harakatini ifodalaydi. Ba'zida juda zarur xizmat turini ko'rsatishga mo'ljallangan tashkilotning joylashgan joyi ham ahamiyatga ega emas bo'lib qoladi. Ichki audit xizmati ichki audit obyekti rahbariga ichki audit tadbiri davomida bajariladigan ishlar to'g'risida qisqacha ma'lumot, ichki audit tadbirini o'tkazishda taqdim etilishi lozim bo'lgan ma'lumotlar va hujjatlar ro'yxati hamda ularni taqdim etish muddatlari, ichki audit tadbirini o'tkazish guruhi a'zolari ro'yxatini ilova qilgan holda xabarnoma yuboradi

Bunda, xabarnoma ichki audit obyektiga ichki audit tadbiri boshlanishidan5 ish kuni avval yuboriladi.

Ichki audit xizmati tomonidan har bir ichki audit tadbirini o'tkazish uchun ichki audit tadbiri dasturi ishlab chiqiladi.

Ichki audit tadbiri dasturi ichki audit tadbirining yo‘nalishlari, muddati, ichki audit tadbirini o‘tkazish guruhi to‘g‘risidagi ma’lumotlar, ichki audit tadbiri bilan qamrab olinadigan davr, ichki audit tadbirida qo‘llaniladigan audit usullarini o‘z ichiga oladi.

Ichki audit tadbiri dasturi ichki audit tadbirini o‘tkazish guruhi rahbari yoki ichki audit xizmati xodimi tomonidan tasdiqlanadi.

TIJORAT BANKLARI RESURS BAZASINI SHAKLLANTIRISHDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNING ZARURIYATI

TDIU, Xalqaro moliya kafedrası

katta o‘qituvchisi Bolibekov Shaxboz Baxodir o‘g‘li

Hozirgi kunda butun dunyo bo‘ylab bank sektori raqamlashtirish jarayonlariga moslashmoqda. Bu tendensiya minglab bank filiallarining yopilishiga olib keldi, onlayn-banking tez sur‘atlarda rivojlanmoqda. Raqamli transformatsiya sharoitida bank sektorining biznes modellar va rivojlanish konsepsiyalari takomillashmoqda. Bank faoliyati an‘anaviy doiradan chiqib, moddiy va nomoddiy xizmatlar sohasiga ham kirib bormoqda. S. Karbo-Valverde va K. Kan AQSh va Yevropa to‘lov tizimlari samaradorligini tahlil qilar ekan, banklarning onlayn mahsulotlari ahamiyatini alohida ta’kidlaydilar va kriptovalyutalarni jiddiy tahdid deb hisoblamaydilar. T. Ahisar va K. Tunay esa elektron bank xizmatlarining ortib borayotgan samaradorligini ta’kidlaydilar.

Mahalliy bank muassasalarining “raqamli” bank modeliga o‘tish jarayonidagi asosiy yo‘nalishlari va imkoniyatlari tahlili quyidagi tendensiyalarni ko‘rsatadi: masofaviy xizmatlarga yo‘naltirilganlik, sun‘iy intellekt texnologiyalariga sarmoya kiritish, kiberxavflarni kamaytirish. Raqamlashtirish jarayonlari eng yaqqol tarzda har qanday davlat iqtisodiyotining asosiy sektori bo‘lgan bank sohasida ko‘zga tashlanadi. Axborot texnologiyalari va internetdan faol foydalanish natijasida bank sektori virtual makonda masofaviy xizmatlarni rivojlantirishda sezilarli yutuqlarga erishdi va yangi avlod — raqamli banklarni yaratmoqda. Ularning asosiy xususiyati an‘anaviy bank filiallaridan to‘liq voz kechish va o‘z faoliyatida call-markazlar va onlayn platformalardan foydalanishdir. Keng qamrovli raqamli transformatsiya banklarga moliyaviy va hatto nomoliyaviy ekotizimlar doirasida keng xizmatlar spektrini taqdim etish imkonini bermoqda. Masalan, Sber bankida raqamli platformalar yaratilib, bu ularga katta raqobat ustunligini beradi.

Ammo ko‘pchilik kichik banklar uchun raqamli transformatsiya moliyaviy yuk bo‘lib qolmoqda. Raqamli rivojlanish uchun mablag‘larning cheklangani milliy miqyosdagi texnologik servislar to‘plamiga ega platformalar yaratish orqali qisman qoplanmoqda. Umummilliy moliyaviy infratuzilmaning shakllanishi turli guruhdagi banklarning raqobat imkoniyatlarini tenglashtiradi, bankning geografik joylashuvi ahamiyati kamayadi, biznes yuritish xarajatlari pasayadi, moliyaviy xizmatlar esa kengroq ommaga taqdim etiladi.

Mijozlar uchun moliyaviy xizmatlarga masofaviy kirishni ta’minlash maqsadida Yagona identifikatsiya va autentifikatsiya tizimi hamda Yagona biometrik tizimdan foydalangan holda masofaviy identifikatsiya platformasi joriy

etilgan. Banklarning resurs bazasining barqarorligini ta'minlash uchun passiv operatsiyalar sohasida risklarni boshqarishda samarali va puxta o'ylangan depozit siyosati zarur. Uning asosini quyidagilar tashkil etadi: zarur diversifikatsiya darajasini doimiy saqlash, alternativ manbalardan mablag'lar jalb qilish imkoniyatining mavjudligi, aktivlar bilan muddat va foiz stavkalari bo'yicha muvozanatni saqlash.

Passiv operatsiyalarni muvaffaqiyatli amalga oshirish va tijorat banklarining resurs bazasini kengaytirish uchun bank muassasalarining barqaror faoliyati, omonatchilarning ishonchini oshirish, depozit mahsulotlarining keng assortimentini taqdim etish, bank xizmatlarini rivojlantirish va raqobatbardosh foiz siyosatini yuritish zarur. Bugungi kunda bank tizimining barqarorligi va raqobatbardoshligi ko'p jihatdan uning resurs bazasining kengligi, arzonligi va barqarorligiga bog'liq. Raqamli texnologiyalar esa aynan shu jarayonni tez, samarali va xavfsiz tarzda tashkil etishga xizmat qiladi.

Tijorat banklari resurs bazasini shakllantirishda raqamli texnologiyalar muhim o'rin tutadi. Avvalo, mobil ilovalar, internet-banking va onlayn platformalar orqali mijozlar bank xizmatlaridan istalgan joyda foydalanishi mumkin bo'ladi. Bu esa bankka ko'proq mijoz jalb etish va aholi depozitlari hisobidan arzon, barqaror resurslarni yig'ish imkonini yaratadi. Shu bilan birga, raqamli servislarning qulayligi mijozlarning bankka bo'lgan ishonchini oshiradi, natijada ular o'z mablag'larini aynan bankda saqlashga intiladilar. Raqamli texnologiyalar bank faoliyatida operatsion xarajatlarni kamaytirib, samaradorlikni oshiradi. Avtomatlashtirilgan tizimlar filiallar yukini kamaytiradi, tranzaksiyalarni tezlashtiradi va inson omili bilan bog'liq xatolarni minimallashtiradi. Bu bankning ichki resurslaridan yanada oqilona foydalanishga imkon beradi va resurs bazasini arzonlashtiradi.

Shuningdek, sun'iy intellekt, Big Data va analitik tizimlar depozit oqimlarini oldindan prognoz qilish, mijoz xulqini tahlil qilish va likvidlikni samarali boshqarishga yordam beradi. Natijada bankning barqarorlik darajasi oshadi, risklar kamayadi va resurslar tanqisligi xavfi sezilarli darajada pasayadi.

Umuman olganda, raqamli texnologiyalar tijorat banklarining resurs bazasini kengaytirish, barqarorlashtirish va arzonlashtirishning strategik omili hisoblanadi. Ular nafaqat yangi mijozlarni jalb qiladi, balki to'lov tizimlari, onlayn xizmatlar va fintech hamkorliklari orqali doimiy pul oqimini ta'minlab, bankning moliyaviy barqarorligini mustahkamlaydi.

BANKLARDA VALYUTA RISKLARINI BOSHQARISH MASALALARI

Andijon davlat texnika instituti

“Muxandislik iqtisodiyot va boshqaruv” fakulteti

“Buxgalteriya hisobi va menejment” kafedrası katta o'qituvchisi, PhD

M.A.Nabiyev

“Buxgalteriya hisobi va audit” 4-kurs talabasi Abdumutalipov

Axmadjon Isroiljon o'g'li

Banklarda o'z navbatida valyuta operatsiyalarni amalga oshirishda valyuta kursi o'zgarish riskidan ximoyalash maqsadida valyuta pozitsiyalarini boshqarib

boradi. Qisqacha aytganda, valyuta pozitsiyasi bu – xorijiy valyutalar oldi- sotdisini ifodalovchi ko‘rsatkich bo‘lib hisoblanadi.

Valyuta pozitsiyasi – vakolatli bank tomonidan chet valyutasini oldi-sotdi operatsiyasini, shuningdek, boshqa operatsiyalarni amalga oshirish natijasida chet el valyutasida ifodalangan talablar yoki majburiyatlarning o‘zgarishiga olib keladigan vakolatli bankning chet el valyutasidagi aktivlari (talablari) yoki majburiyatlari o‘rtasidagi nisbatini ifodalaydigan ko‘rsatkich.

Xalqaro amaliyotda xorijiy valyutalarni sotish va sotib olishda shartnoma turi, jarayonning nomlanishi va undagi qatnashuvchilar nomlari quyidagicha ataladi.

1-jadval

Valyuta operatsiyalari jarayoni

	Shartnoma turi	Jarayonning nomlari	Qatnashuvchilar nomlari
Sotib olish	Buy	Long	Bull
Sotish	Sell	Short	Bear

Banklar xorijiy valyutani sotib olganda uzun valyuta pozitsiyasiga ega bo‘ladi va aksincha, sotganda valyuta pozitsiyasi qisqa bo‘ladi. O‘zbekiston Respublikasi banklari amaliyotida valyuta operatsiyalarida yuzaga keladigan noxush holatlar riskidan saqlanishda asosiy me‘yoriy hujjat “Ochiq valyuta pozitsiyasini yuritish” Qoidalari 2021-yil 7-mayda qayta tahrir qilindi.

Valyuta pozitsiyasiga limit har bir davlatda uning iqtisodiy holati va moliyaviy tizimning o‘ziga xos xususiyatidan kelib chiqib o‘rnatilishi mumkin. Mazkur holat, shuningdek, Markaziy bank valyuta kursi rejimi siyosatiga ham bog‘liq bo‘lib hisoblanadi.

Tijorat banklarida valyuta pozitsiyalarini boshqarish Markaziy bank tomonidan belgilab berilgan limitlarga rioya qilgan holda amalga oshirilishi bilan bir qatorda mazkur operatsiyalar bo‘yicha valyuta turlar (diversifikatsiyasi)ga ham bog‘liq bo‘lib hisoblanadi. Turli valyutalar bo‘yicha oldi-sotdi operatsiyalarini amalga oshirilishi valyuta kursi o‘zgarish riskidan kutilayotgan zaralarni bir - birini qoplash imkoniyatini yaratadi. Shuningdek, birgina valyuta bo‘yicha (misol uchun AQSH dollari) talablarning oshib ketishiga imkon bermaydi.

Bizga ma‘lumki, O‘zbekistonda valyuta operatsiyalarini amalga oshirish xuquqi asosan xalqaro darajada erkin konvertirlanadigan valyutalar (AQSH dollari, Evro , Angliya funt sterlingi, Shvetsariya franki, Yaponiya yenasi)da amalga oshirilishiga ruxsat berilgan. Shuningdek, erkin konvertirlanadigan valyutalar XVF hisob-kitob birligi SDR (AQSH dollari , Evro, Angliya funt sterlingi, Xitoy yuani, Yaponiya yenasi) tarkibiga kiritilgan. 2016-2020 yillarda XVF hisob – kitob birligi SDR tarkibiga Xitoy yuani kiritildi. Shu bois, mazkur jarayonda O‘zbekistonda Xitoy yuani orqali valyuta operatsiyalarini amalga oshirishga imkon beruvchi integratsion jarayonlarni rivojlantirish va me‘yoriy- huquqiy bazani yanada takomillashtirish maqsadga muvofiq bo‘lar edi deb hisoblaymiz.

Shuningdek, joriy valyuta bozori barqarorligini ta‘minlash va likvidligini tartibga solishda muddatli valyuta operatsiyalaridan foydalanish lozim. Muddatli bitimlar bozorining rivojlanishi valyuta riskini xedjirlash imkoniyatidan foydalanish

bilan birga, mamlakat valyuta va pul bozorining likvidligini oshiradi. Bunda respublikamizda fyuchers va opsionlar bilan bog'liq valyuta operatsiyalarini rivojlantirish imkoniyatlari past (sababi mazkur operatsiyalar asosan ixtisoslashgan birjalarda amalga oshiriladi) bo'lsada, forvard va svop operatsiyalarini rivojlantirish imkoniyatlari yetarli bo'lib hisoblanadi.

KORXONALARNING INNOVATSION FAOLIYATINI MOLIYALASHTIRISHDA MUAMMOLAR VA YECHIMLAR

Baxriddinov Nodirbek Zamirdinovich
I.f.f.d (PhD), dotsent, iqtisodiyot fakulteti,
Namangan davlat texnika universiteti

Annotatsiya: Ushbu maqola zamonaviy iqtisodiy sharoitda korxonalarining innovatsion faoliyatini moliyalashtirish asosiy mexanizmlari, ularning afzalliklari va kamchiliklari hamda duch kelinadigan muammolar tahsil qilinadi. Maqolada innovatsion loyihalarni moliyalashtirish ichki va tashqi manbalari, davlat qo'llab-quvvatlashining o'рни va riskli sarmoya (venture capital)ning ahamiyati o'rganiladi. Tadqiqot natijalari korxonalar innovatsion salohiyatini oshirish va raqobatbardoshligini ta'minlash uchun moliyaviy strategiyalarni takomillashtirish zarurligini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: innovatsiya, moliyalashtirish, korxona, riskli sarmoya, davlat qo'llab-quvvatlash, innovatsion faoliyat.

Kirish. Zamonaviy global iqtisodiyotda innovatsiyalar iqtisodiy o'sish va barqaror rivojlanishning asosiy omiliga aylangan. Korxonalar raqobatdosh ustunlikka ega bo'lish, bozordagi o'rnini mustahkamlash va yangi bozorlarni zabt etish uchun doimiy ravishda innovatsion faoliyat bilan shug'ullanishlari shart. Biroq, innovatsion loyihalar odatda yuqori xarajatli, uzoq muddatli va, eng muhimi, yuqori riskli bo'lgani uchun ularni moliyalashtirish jiddiy muammo tug'diradi. Shu sababli, korxonalarining innovatsion faoliyatini samarali moliyalashtirish mexanizmlarini o'rganish dolzarb ahamiyatga ega.

Tahlil va natijalar. Innovatsion faoliyatni moliyalashtirish asosiy manbalari bir nechta bo'lib, korxonalar innovatsion loyihalarni moliyalashtirish uchun turli manbalardan foydalanishadi. Ular quyidagilarga bo'linadi:

Ichki moliyaviy manbalar. O'z mablag'lari (o'z kapitali): Korxonaning sof foydasi, amortizatsiya ajratmalari va boshqa ichki resurslar. Bu eng arzon va riski past bo'lgan manba hisoblanadi. Biroq, aksariyat hollarda, ayniqsa kichik va o'rta korxonalar uchun, innovatsion loyihalarni to'liq o'z mablag'lari hisobiga moliyalashtirish etarli bo'lmaydi³.

Maxsus innovatsion jamg'armalar: Yirik korxonalar ko'pincha innovatsion loyihalarni moliyalashtirish uchun maxsus jamg'armalar tashkil qiladi.

Tashqi moliyaviy manbalar. Bank kreditlari: An'anaviy moliyalashtirish usuli bo'lib, kafolat va garov talab qiladi. Innovatsion loyihalarning noaniq natijasi va aktivlarning nomoddiy tabiati tufayli banklar kredit berishda ehtiyotkorlik qilishadi⁴.

³ Schumpeter J. A. The Theory of Economic Development. – Harvard University Press, 1934.

⁴ Myers S. C., Majluf N. S. Corporate financing and investment decisions when firms have information that investors do not have // Journal of Financial Economics. – 1984. – Vol. 13, No 2. – P. 187–221.

Riskli sarmoya (Venture Capital): Yuqori daromad kutilayotgan, ammo yuqori riskli, yangi va tez rivojlanayotgan kompaniyalarga sarmoya kiritish. Riskli sarmoyadorlar nafaqat moliyaviy resurs, balki strategik maslahat va biznes-tarmoqlarni ham taqdim etadilar. Ular odatda kompaniyaning mulkchilik ulushiga ega bo'lishadi⁵.

Davlat qo'llab-quvvatlash dasturlari: Davlat grantlar, subsidiyalar, preferensial kreditlar, soliq imtiyozlari va davlat-sheriklik loyihalari orqali innovatsion faoliyatni rag'batlantiradi. Bu korxonalar uchun moliyaviy yukni sezilarli darajada kamaytiradi.

Boshlang'ich moliyalashtirish (Crowdfunding): Internet platformalari orqali keng olomondan mablag' yig'ish usuli. Bu yangi, ammo tez rivojlanayotgan manba bo'lib, loyihaning bozordagi jalb qilish qobiliyatini ham tekshirish imkonini beradi.

Innovatsion loyihani moliyaviy baholash va manbalarini taqsimlash jadvalini ko'radigon bolsak, bunda "Yangi smartfon batareyasi texnologiyasini ishlab chiqish" loyihasi ko'rsatilgan.

1. Loyiha xarajatlarining strukturasi

№	Xarajatlar moddolari	Miqdori (so'm)	Sarflash muddati	Izohlar
1	Tadqiqot va ishlanma (R&D) xarajatlari	500,000,000	1-12 oy	Ilmiy xodimlar maoshi, laboratoriya uskunalari
2	Materiallar va xom ashyo	200,000,000	3-15 oy	Ekspirimental materiallar xaridi
3	Asosiy vositalarga investitsiyalar	450,000,000	1-6 oy	Yangi ishlab chiqarish liniyasi
4	Marketing va bozor tadqiqoti	150,000,000	10-18 oy	Brend yaratish va reklama kampaniyasi
5	Litsenziyalar va patentlar	50,000,000	6-9 oy	Intellectual mulkni qonuniy himoya qilish
6	Boshqa (qo'shimcha) xarajatlar	100,000,000	Butun loyiha davomida	Administrativ xarajatlar, kommunal to'lovlar
	Jami xarajatlar	1,450,000,000		

Bu loyiha budjetini aniq rejalashtirishga yordam beradi va qaysi yo'nalishlar eng ko'p mablag' talab qilishini ko'rsatadi.

2. Moliyaviy manbalarning taqsimlanishi

№	Moliyaviy manba	Miqdori (so'm)	Loyiha qoplamasi (%)	Shartlari (foiz, muddat, talablar)
1	Korxonaning o'z mablag'lari	400,000,000	27.6%	Foyda hisobidan, risksiz
2	Bank krediti	300,000,000	20.7%	Muddat: 5 yil, Foiz: 18% yillik, Garov talab etiladi
3	Riskli sarmoya	500,000,000	34.5%	Kompaniyaning 25% ulushi evaziga
4	Davlat granti	200,000,000	13.8%	Hisobot berish talabi bilan, qaytarilmaydigan
5	Kroudfunding	50,000,000	3.4%	Platforma bo'yicha komissiya 5%
	Jami jalb qilingan mablag'	1,450,000,000	100%	

⁵ Gompers P., Lerner J. The Venture Capital Cycle. – MIT Press, 2002.

2-jadvalda korxona moliyaviy risklarni qanday diversifikatsiya qilayotganini ko'rsatadi. O'z mablag'ining etarli emasligi tashqi manbalarga bog'liqlikni oshiradi.

Innovatsion faoliyatni moliyalashtirishdagi muammolar haqida gapirsak, ular turlicha bo'lib ular quyidagilardir:

Informatsion assimetriya: Investor innovatsion loyihaning haqiqiy potentsiali va risklari to'g'risida loyiha ishtirokchilari bilan bir xil ma'lumotga ega emas. Bu kreditlar qimmatlashishiga yoki riskli sarmoyaning jalb qilinishini qiyinlashtiradi.

Yuqori risk va noaniqlik: Tadqiqot va ishlanma (R&D) loyihalarining muvaffaqiyatsizlik ehtimoli juda yuqori. Investorlar bunday risklarni qoplash uchun yuqori daromad kutilishiga olib keladi.

Nomoddiy aktivlarning kafolati sifatida qabul qilinmasligi: Ko'pincha innovatsion loyihaning asosiy qadriyatini intellektual mulk, litsenziyalar va inson kapitali tashkil etadi, ularni an'anaviy bank tizimi qarz kafolati sifatida qabul qilmaydi.

Bizning fikrimizcha, yuqoridagi muammolarni bartaraf etish va innovatsion faoliyatni moliyalashtirishni yaxshilash uchun quyidagi choralar ko'rilishi mumkin:

Davlatning roli: Davlat innovatsion ekotizimni shakllantirishda muhim rol o'ynashi kerak. Buning uchun:

- Riskli sarmoya fondlarini ishga tushirishda davlat ishtirokini kuchaytirish;
- innovatsion loyihalar uchun kafolatlar tizimini joriy etish;
- ilmiy-tadqiqot va tajriba-konstruktorlik ishlari (ITQI) uchun soliq imtiyozlarini kengaytirish.

Moliya institutlarining ishtiroki: Banklar innovatsion loyihalarni baholash uchun ixtisoslashtirilgan bo'limlar yaratishi va "intellektual kapital"ni baholash usullarini joriy etishi lozim.

Korporativ sarmoyaning rivojlanishi: Yirik korporatsiyalar yangi, istiqbolli startaplarga sarmoya kiritishi va ular bilan strategik hamkorlik qilishi mumkin.

Xulosa. Korxonalarning innovatsion faoliyatini moliyalashtirish – bu murakkab, ko'p qirrali jarayon bo'lib, uni faqat yagona manba orqali hal qilib bo'lmaydi. Samarali yondashuv turli moliyaviy manbalarni (ichki, tashqi, davlat, xususiy) uyg'unlashtirishdan iborat. Davlat siyosati risklarni kamaytirishga, xususiy moliyaviy institutlar (xususan, riskli sarmoya) esa resurslar va ekspertizani jalb qilishga qaratilishi kerak. Innovatsion faoliyatni moliyalashtirishning barqaror mexanizmlarini shakllantirish milliy iqtisodiyotning innovatsion rivojlanishi va uning global raqobatbardoshligini oshirishning asosiy garovidir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Schumpeter J. A. The Theory of Economic Development. – Harvard University Press, 1934. – 255 p.

2. Myers S. C., Majluf N. S. Corporate financing and investment decisions when firms have information that investors do not have // Journal of Financial Economics. – 1984. – Vol. 13, No 2. – P. 187–221.

3. Gompers P., Lerner J. The Venture Capital Cycle. – MIT Press, 2002. – 428 p.

4. Tidd J., Bessant J. Managing Innovation: Integrating Technological, Market and Organizational Change. – 5th ed. – John Wiley & Sons, 2014. – 598 p.

5. O‘zbekiston Respublikasining “Innovatsion faoliyat to‘g‘risida”gi Qonuni. – Toshkent, 2021.

6. Abduraxmanov G‘.X. Korxonalarning innovatsion faoliyatini boshqarish. – T.: “Iqtisod-moliya”, 2020. – 215 bet.

7. Qosimova M.A. Riskli moliyalashtirishning rivojlanish tendensiyalari // “Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar” ilmiy elektron jurnali. – 2022. – № 4. – B. 45-55.

KRIPTOAKTIVLARNING XALQARO MOLIYA TIZIMIDAGI O‘RNI VA TA’SIRI

Mardonov Aminjon Amon o‘g‘li
Bank-moliya akademiyasi Ilmiy tadqiqot va ilmiy
pedagog kadrlar tayyorlash bo‘limi boshlig‘i

Annotatsiya

Ushbu maqolada kryptoaktivlarning xalqaro moliya tizimidagi o‘rni va ta’siri tahlil qilinadi. So‘nggi yillarda raqamli aktivlar global moliyaviy integratsiya jarayonining muhim tarkibiy qismiga aylangan bo‘lib, ular xalqaro to‘lov tizimlari, investitsiya oqimlari va monetar siyosat mexanizmlariga sezilarli ta’sir ko‘rsatmoqda. Tadqiqotda krypto bozorining kapitallashuvi, Bitcoin va boshqa yetakchi kriptovalyutalarning dinamikasi, shuningdek, ularning AQSh foiz stavkalari va inflyatsiya ko‘rsatkichlari bilan o‘zaro bog‘liqligi tahlil qilinadi. Olingan natijalar kryptoaktivlar global moliya tizimida hali to‘liq barqarorlashmagan, biroq investitsiya diversifikatsiyasi va raqamli iqtisodiyot rivojida muhim rol o‘ynayotganini ko‘rsatadi. Shuningdek, O‘zbekistonning kryptoaktivlarni tartibga solish bo‘yicha siyosiy-huquqiy yondashuvlari ham qisqacha yoritilgan.

Kalit so‘zlar: kryptoaktivlar, xalqaro moliya tizimi, kriptovalyuta bozori, Bitcoin, raqamli iqtisodiyot, moliyaviy integratsiya.

Kirish:

So‘nggi yillarda raqamli texnologiyalar rivojining keskin jadallashuvi global moliyaviy arxitekturaning tubdan o‘zgarishiga olib keldi. Xususan, kryptoaktivlar (digital assets) va blokcheyn texnologiyasi asosida shakllanayotgan yangi moliyaviy ekotizim xalqaro kapital oqimlari, to‘lov tizimlari hamda investitsiya mexanizmlarining samaradorligini qayta belgilab bermoqda. Jahon banki, Xalqaro valyuta jamg‘armasi (XVJ) va Yevropa Markaziy banki tahlillariga ko‘ra, 2023-yil yakuniga kelib global kriptovalyuta bozorining umumiy kapitallashuvi 1,7 trillion AQSH dollaridan oshdi, bu esa xalqaro moliya tizimining muhim segmentiga aylanganini ko‘rsatadi.

Kryptoaktivlar o‘z tabiatiga ko‘ra markazlashmagan, chegarasiz va texnologik xavfsizlikka asoslangan aktivlar sifatida global likvidlik manbai, kapital diversifikatsiyasi vositasi hamda moliyaviy innovatsiyalar drayveri sifatida e’tirof etilmoqda. Shu bilan birga, ularning tezkor o‘sishi xalqaro moliyaviy barqarorlik,

soliq siyosati, pul-kredit mexanizmlari va iqtisodiy xavfsizlik uchun yangi chaqiriqlarni yuzaga keltirmoqda.

Hozirda dunyo miqyosida kriptovalyutalarning rasmiy maqomini aniqlash, ularni tartibga solishning huquqiy va institutsional mexanizmlarini ishlab chiqish, hamda markaziy bank raqamli valyutalari (CBDC) konsepsiyasini joriy etish masalalari global moliyaviy siyosatning markazida turibdi. AQSH, Yevropa Ittifoqi, Xitoy va Yaponiya kabi yirik iqtisodiyotlar kryptoaktivlar bozorini nazoratga olish orqali investor himoyasi va tizimli xavflarni kamaytirishga intilmoqda.

O‘zbekiston ham mazkur jarayonlardan chetda qolmay, 2020-yildan boshlab “raqamli aktivlar ekotizimi”ni shakllantirish, kriptobirjalar faoliyatini litsenziyalash hamda “Raqamli aktivlar to‘g‘risida”gi normativ-huquqiy bazani takomillashtirish bo‘yicha izchil siyosat yuritmoqda. Bu esa mamlakat moliyaviy tizimini raqamlashtirish, xorijiy investitsiyalarni jalb qilish va xalqaro to‘lovlar infratuzilmasini modernizatsiya qilishning muhim omiliga aylanmoqda.

Shu nuqtayi nazardan, kryptoaktivlarning xalqaro moliya tizimidagi o‘rni va ta’sirini kompleks o‘rganish nafaqat ilmiy-amaliy, balki strategik ahamiyatga ega. Chunki u global miqyosda kapital bozorlarining integratsiyalashuv darajasi, transchegaraviy to‘lovlar samaradorligi, moliyaviy barqarorlik indikatorlari, shuningdek, milliy iqtisodiyotlarning raqamli transformatsiya darajasi bilan bevosita bog‘liqdir.

Mazkur tadqiqot aynan shu dolzarb masalani — kryptoaktivlarning xalqaro moliya tizimiga ta’sirini, ularning institutsional, iqtisodiy va huquqiy jihatlarini, shuningdek, O‘zbekiston uchun mavjud imkoniyatlar va xavflarni tahlil etishga qaratilgan. Mazkur tadqiqotda kryptoaktivlarning xalqaro moliya tizimiga ta’sirini empirik va nazariy jihatdan baholash maqsadida integratsiyalashgan tahliliy yondashuv qo‘llanildi. Tadqiqot quyidagi asosiy metodlardan iborat: Nazariy–tahliliy yondashuv – xalqaro moliya tizimida raqamli aktivlarning shakllanishi, ularning institutsional asoslari va iqtisodiy funksiyalarini aniqlash uchun Jahon banki, XVJ, BIS (Bank for International Settlements) hamda OECD tomonidan e’lon qilingan tahliliy hisobotlar o‘rganildi.

Tahlil natijalariga ko‘ra, 2020–2024 yillar oralig‘ida kryptoaktivlar global moliyaviy muhitdagi asosiy makroiqtisodiy o‘zgarishlarga sezilarli darajada reaksiya bildirgan. Jumladan:

Kripto bozorining kapitallashuvi 2021-yilda rekord darajaga ko‘tarilib, 2,8 trillion dollarga yaqinlashdi, bu davrda foiz stavkalari past va likvidlik yuqori bo‘lgan.

2022-yildan boshlab AQSH Federal Rezerv tizimi foiz stavkalarini oshirgach, kripto bozorida qisqa muddatli pasayish kuzatilgan bo‘lsa-da, 2023-yildan keyin bozor remittances oqimlari va inflyatsiyaga qarshi investitsion diversifikatsiya orqali tiklana boshladi.

Korrelyatsiya natijalari shuni ko‘rsatdiki, xalqaro pul o‘tkazmalari hajmining oshishi bilan kripto bozor kapitalizatsiyasi ham ortgan. Bu holat, ayniqsa, rivojlanayotgan davlatlar – jumladan, O‘zbekiston uchun dolzarb, chunki remittances milliy valyuta kursi va ichki iste’mol talabining muhim manbasi hisoblanadi.

Biroq regressiya tahlili natijalari statistik jihatdan ahamiyatli emas ($p > 0,05$) bo'lgani sababli, o'zgaruvchilar o'rtasidagi munosabat sabablilik emas, balki parallel tendensiya sifatida baholanishi kerak.

Bu natijalar kripto bozorini tahlil qilishda ko'p omilli (multifactor) va vaqt qatorli (time-series) modellarni qo'llash zarurligini ko'rsatadi. Granger sababiyat testi yoki VAR modellar yordamida chuqurroq bog'liqlikni aniqlash istiqbolli yo'nalishlardan biri hisoblanadi.

Xulosa.

Kriptoaktivlar xalqaro moliya tizimining muhim va barqaror tarkibiy qismiga aylanmoqda. Ular nafaqat investitsiya vositasi, balki transchegaraviy to'lovlar, likvidlik boshqaruvi va kapital diversifikatsiyasining yangi shakli sifatida shakllanmoqda. 2020–2024 yillardagi empirik tahlillar shuni ko'rsatadiki, kripto bozorining o'sishi remittances hajmi, inflyatsiya darajasi va global foiz siyosati bilan o'zaro bog'liq bo'lgan, biroq bu bog'liqliklar sababiy isbot darajasiga ega emas.

Shuningdek, kichik namuna hajmi ($N=5$) natijalarning statistik kuchini cheklaydi. Shu sababli, kelgusida oylik yoki kvartal ma'lumotlar asosida modellarni kengaytirish, shuningdek, tokenizatsiya, stablecoinlar va CBDClar ta'sirini ham o'rganish zarur.

Takliflar.

1. **Regulyatorlik siyosatini takomillashtirish:** Kriptoaktivlar bilan ishlovchi subyektlar (birjalar, wallet operatorlari, fintex kompaniyalar) uchun aniq AML/CFT talablarini belgilash va "raqamli aktivlar reyestri"ni yaratish lozim.

2. **Statistik kuzatuv tizimini joriy etish:** Markaziy bank, Iqtisodiyot vazirligi va Moliya vazirligi hamkorligida kriptoaktivlar bo'yicha rasmiy monitoring tizimini shakllantirish zarur.

3. **Ilmiy tadqiqotlarni chuqurlashtirish:** Kripto bozorining iqtisodiy tsikllarga ta'siri, remittances bilan o'zaro aloqasi va fiskal barqarorlikka ta'sirini tahlil qiluvchi makroiqtisodiy modellarni yaratish kerak.

4. **Huquqiy asoslarni uyg'unlashtirish:** O'zbekiston qonunchiligini FATF, IOSCO va OECD standartlariga muvofiqlashtirish, investorlar huquqini himoya qiluvchi me'yorlarni kuchaytirish maqsadga muvofiq.

5. **Innovatsion infratuzilmani rivojlantirish:** Raqamli valyutalar va tokenizatsiyalangan aktivlar uchun blokcheyn asosidagi milliy platformalarni yaratish, ularni xalqaro to'lov tizimlari bilan integratsiyalash zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Qodirov A. & Raxmonov Sh. (2023). O'zbekistonda raqamli iqtisodiyot va moliya texnologiyalarining rivojlanish istiqbollari. – "Iqtisodiyot va innovatsiyalar" ilmiy jurnali, №2, 45–56-betlar.

2. Tapscott, D., & Tapscott, A. (2018). Blockchain Revolution: How the Technology Behind Bitcoin Is Changing Money, Business, and the World. Penguin Random House.

3. Karimov I., Mamatov B. (2024). Kriptovalyuta bozori va moliyaviy barqarorlik o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik: nazariy va amaliy tahlil. – "Moliyaviy texnologiyalar va raqamli iqtisodiyot" jurnali, №1, 62–74-betlar.

4. World Economic Forum (2022). Crypto, What Is It Good For? An Overview of Cryptocurrency Use Cases. Geneva: WEF Publications.
5. European Central Bank (2023). Crypto-Assets and the EU Financial System: Risk Assessment and Regulatory Implications. Frankfurt am Main.
6. Satoshi Nakamoto (2008). Bitcoin: A Peer-to-Peer Electronic Cash System. [Online whitepaper].
7. OECD (2024). Digital Finance and the Future of Global Monetary Systems. Paris: OECD Publishing.

AYLANMA MABLAG‘LAR VA PUL OQIMLARINI BOSHQARISH

Sobirova Ozoda

Fan va texnologiyalar universiteti

Annotatsiya: Ushbu ish korxonaning moliyaviy barqarorligi va samaradorligini ta’minlashda aylanma mablag‘lar va pul oqimlarini boshqarishning nazariy asoslari va amaliy mexanizmlarini tahlil qiladi. Aylanma mablag‘larning optimal tarkibi, ularni moliyalashtirish strategiyalari va pul mablag‘lari harakatini rejalashtirishning ahamiyati ochib beriladi.

Kalit so‘zlar: aylanma mablag‘lar, pul oqimi, moliyaviy menejment, likvidlilik, to‘lovga qobiliyat, kapital aylanishi.

Annotation: This paper analyzes the theoretical foundations and practical mechanisms of working capital and cash flow management in ensuring a company’s financial stability and efficiency. The importance of the optimal structure of working capital, its financing strategies, and cash flow planning is highlighted.

Keywords: working capital, cash flow, financial management, liquidity, solvency, capital turnover.

KIRISH

Bozor iqtisodiyoti sharoitida korxonalarning muvaffaqiyati nafaqat ishlab chiqarish jarayonlarining samaradorligi, balki moliyaviy resurslarni oqilona boshqarishga ham bevosita bog‘liqdir. Korxonaning moliyaviy sog‘lomligi va doimiy to‘lov qobiliyatini ta’minlashda aylanma mablag‘lar va pul oqimlarini boshqarish markaziy o‘rin tutadi. Aylanma mablag‘lar korxonaning kundalik faoliyatini uzluksiz ta’minlaydigan, qisqa muddat ichida pul shakliga o‘tuvchi aktivlar (xomashyo, tayyor mahsulot, debitorlik qarzlari va pul mablag‘larining o‘zi) yig‘indisidir. Ularning hajmi, tarkibi va aylanish tezligi korxonaning likvidlili va rentabelligiga jiddiy ta’sir ko‘rsatadi. Pul oqimlari esa, korxona faoliyatining barcha turlari bo‘yicha pul mablag‘larining kirib kelishi va chiqib ketishini aks ettiruvchi jarayon bo‘lib, uning samarali boshqaruvi to‘lov inqirozlarini oldini olish, ortiqcha pul mablag‘larini foydali investitsiyalarga yo‘naltirish va moliyaviy barqarorlikni mustahkamlash uchun asosiy shart hisoblanadi. Shuning uchun ushbu mavzu dolzarb ilmiy va amaliy ahamiyatga egadir.

ASOSIY QISM

1. Aylanma Mablag‘lar Mohiyati va Ularni Boshqarish

Aylanma mablag‘lar (inglizcha: Working Capital) korxona aktivlarining bir qismi bo‘lib, bir ishlab chiqarish sikli davomida yoki bir yil ichida to‘liq iste’mol qilinadi yoki qiymatini tayyor mahsulotga o‘tkazadi. Ularni boshqarishdan asosiy

maqsad – korxonaning likvidliligi va rentabelligi o‘rtasidagi optimal muvozanatni topishdir. Aylanma mablag‘lar zaxiralar (xomashyo, materiallar, tugallanmagan ishlab chiqarish, tayyor mahsulot), debitorlik qarzlari va pul mablag‘lari (kassadagi va hisob raqamidagi) kabi elementlardan iborat. Aylanma mablag‘larni moliyalashtirishda agressiv, konservativ va mo‘tadil (optimal) strategiyalar mavjud. Konservativ yondashuv doimiy aylanma mablag‘larni uzoq muddatli manbalar hisobidan moliyalashtirishni nazarda tutsa, agressiv yondashuv maksimal rentabellikka erishish uchun qisqa muddatli qarz manbalaridan faol foydalanishni anglatadi.

2. Pul Oqimlarini Tahlil Qilish va Rejalashtirish

Pul oqimi (inglizcha: Cash Flow) - bu muayyan davr ichida korxonaning uchta asosiy faoliyat turi (operatsion, investitsion va moliyaviy) bo‘yicha naqd va naqdsiz pul mablag‘larining kirimi va chiqimini ifodalovchi tushunchadir. Pul oqimining sof miqdorini aniqlash, ya’ni kirim va chiqim o‘rtasidagi farqni hisoblash moliyaviy holatni baholash uchun zarurdir. Pul oqimi hisoboti korxonaning moliyaviy barqarorligi va to‘lov qobiliyatini chuqur tahlil qilish imkonini beradi. Pul tushumlari va to‘lovlarini prognoz qilish (budjetlashtirish) orqali kassa uzilishlari (kassa defitsiti) oldi olinadi yoki ortiqcha mablag‘lar aniqlanib, ular daromadli investitsiyalarga yo‘naltiriladi (Cash Management).

MUHOKAMA

Aylanma mablag‘lar va pul oqimlarini samarali boshqarish o‘zaro chambarchas bog‘liqdir. Aylanma mablag‘larning har bir elementi (masalan, zaxiralar yoki debitorlik qarzlari) bevosita pul oqimlariga ta’sir qiladi. Masalan, debitorlik qarzlarning ko‘payishi pul kirimini kechiktirib, pul oqimi manfiy bo‘lishiga olib kelishi mumkin. Shu sababli, boshqaruv qarorlari kompleks yondashuvni talab qiladi. Birinchidan, Likvidlilik va Rentabellik Murosasi – yuqori pul mablag‘lari zaxirasiga ega bo‘lish likvidlilikni oshiradi, ammo past rentabellikka olib keladi. Boshqaruvning asosiy vazifasi zaxiralar, debitorlik va kreditorlik qarzlarni optimal darajada saqlash orqali bu ikki ko‘rsatkich o‘rtasida muvozanat yaratish. Ikkinchidan, Pul Aylanmasi Siklini Qisqartirish – korxona pul oqimini yaxshilash uchun pul aylanmasi siklini qisqartirish muhimdir. Bu zaxiralarni tez sotish, debitorlik qarzlarni tez undirish va kreditorlik qarzlarni oqilona muddatlarda to‘lash orqali amalga oshiriladi.

XULOSA

Aylanma mablag‘lar va pul oqimlarini malakali boshqarish korxonaning uzoq muddatli strategik maqsadlariga erishish uchun hal qiluvchi ahamiyatga ega. Samarali boshqaruv likvidlilikni saqlash, to‘lov qobiliyatini oshirish va moliyaviy xatarlarni kamaytirish imkonini beradi. Korxonalar aylanma mablag‘lar strukturasini doimiy tahlil qilish, pul oqimlarini aniq rejalashtirish va moliyalashtirishning optimal strategiyalarini qo‘llash orqali o‘z faoliyatining barqarorligini ta’minlashlari lozim.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Van Horn J. C., Wachowicz J. M. Jr. Fundamentals of Financial Management. Prentice Hall, 2009.

2. Sharipov I. A., Tursunov B. O. Moliya menejmenti. Darslik. T.: Iqtisod-Moliya, 2018.

3. Brigham E. F., Houston J. F. Fundamentals of Financial Management. Cengage Learning, 2020.

4. O'zbekiston Respublikasining "Buxgalteriya hisobi to'g'risida"gi Qonuni. (Amaldagi tahriri).

5. Rasmiy statistik ma'lumotlar manbalari (Masalan, korxonaning moliyaviy hisobotlari yoki Davlat statistika qo'mitasi ma'lumotlari).

AKSIYADORLIK JAMIYATLARI, ULARNING IQTISODIYOTDAGI O'RNI

Avezov Ibrohim Ilxomovich
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti
“Korporativ moliya va qimmatli qog'ozlar”
kafedrası doktoranti

Aksiyadorlik jamiyatlari zamonaviy iqtisodiyotning asosiy tashkiliy-huquqiy shakllaridan biri bo'lib, korporativ boshqaruv va kapitalni jalb qilishda muhim rol o'ynaydi. Aksiyadorlar jamiyati - daromad topish maqsadida hissadorlik tamoyiliga binoan uyushgan sherikchilik jamiyati. Aksiyadorlik jamiyati boshqa sherikchilik korxonasidan farqli ravishda, muomalaga nominal qiymati ko'rsatilgan aksiyalar chiqarish va uni sotish yo'li bilan moliyaviy resurslar jalb qiladigan mulkchilikni tashkil etishning bir shakli hisoblanadi va aksiyadorlik jamiyatlarining aksiyadorlari dividend shaklida daromad oladilar.

Aksiyadorlik jamiyatlariga turli manbalarda turlicha ta'rif berilgan, masalan, izohli lug'atda “Turli korxona, tashkilot, bank, kompaniya va ayrim shaxslar pul mablag'larini uyushgan sherikchilik asosida birlashtiradigan jamiyat”⁶ deya ta'rif keltirilgan. Ta'rifga ko'ra aksiyadorlik jamiyatlarining aksiyadorlari daromad topish maqsadida birlashgan jamiyat, tashkilotlar, banklar va jismoniy shaxslar bo'lishi mumkin.

R.Gilferding aksiyadorlik jamiyatlarining rivojlanishi, ular uchun zarur mablag'larni qimmatli qog'ozlarni emissiya qilish orqali jalb qilish, qimmatli qog'ozlar bilan bog'liq munosabatlarni o'rganishga munosib hissa qo'shgan. O'zining “Финансовый капитал” asarida aksiyadorlik jamiyati shaklida faoliyat yuritishning xususiyatlari, yuqtuqli tomonlari, tahlil qilingan va shu bilan bir qatorda dividend, aksiya bahosi kabi tushunchalar ochib berilgan⁷.

N.B. Burkova, M.Y. Makoveyskiylarning fikricha “Aksiyadorlik jamiyatlari hozirgi kunda bozor iqtisodiyotining eng muhim institutlari qatoriga kiradilar”⁸.

Mahalliy olimlarimizdan S.E. Elmirzayevga ko'ra “Aksiyadorlik jamiyatlari faoliyatini samarali tashkil etish mamlakat moliya tizimi barqarorligini ta'minlashda alohida ahamiyat kasb etadi. Chunki aksiyadorlik jamiyatlari moliyasi

⁶ O'zbek tilining izohli lug'ati: 80 000 dan ortiq so'z va so'z birikmasi. O'zR FA til va adabiyot instituti. – T.; “O'zbekiston milliy ensiklopediyasi” Davlat ilmiy nashriyoti.

⁷ Гильфердинг Р. Финансовый капитал. Исследование новейшей фазы в развитии капитализма. М.: Издательство социально-экономической литературы, 1989. - С. 155-159

⁸ Н.Б. Буркова, М.Ю. Маковейский. Мирэкономика. Ринка ресурсов, общие равновесие и несовершенства рынка. Учебные пособие. Омск, 2010. -С.152

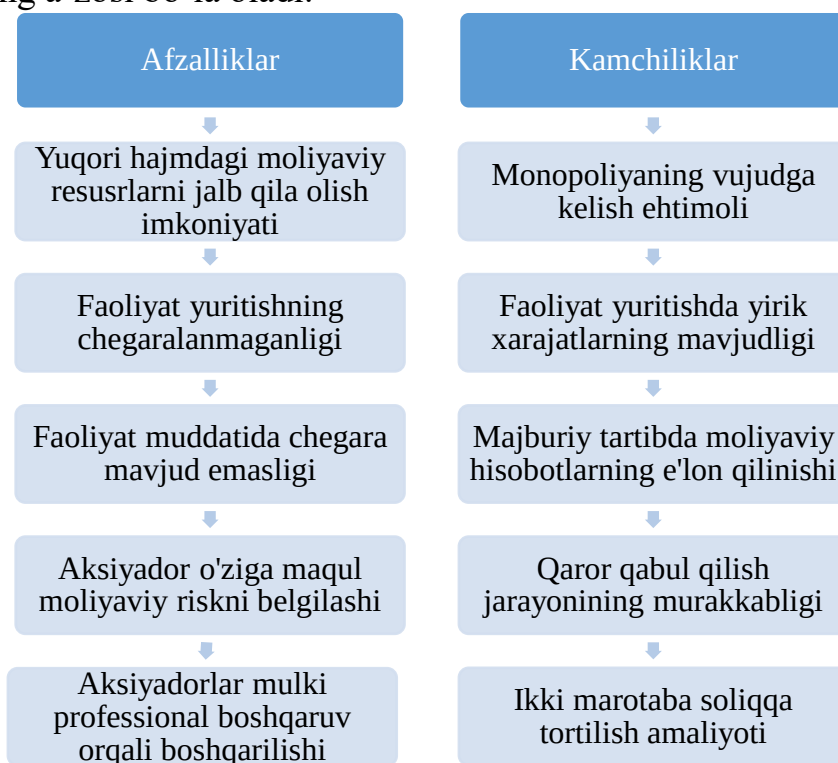
davlat budjeti daromadlarining asosiy qismi shakllanishida, uy xo'jaliklarini doimiy daromad manbasiga ega bo'lishlarida, tashqi savdo munosablarida, moliya-kredit muassalarining barqaro ishlashida o'ziga xos vositachi vazifasini o'taydi"⁹. Olim tomonidan aksiyadorlik jamiyatlari faoliyatining samarali yo'lga qo'yilishi, mamlakat moliya tizimining barqaror o'sishini ta'minlashiga e'tibor qaratilgan.

Aksiyadorlik jamiyatlarining turlari ularning huquqiy va tashkiliy tuzilishini, aksiyadorlarning mas'uliyatini va kapital yig'ish usulini belgilaydi. Har bir tur o'ziga xos afzalliklar va cheklovlarga ega, bu esa kompaniyaning strategik maqsadlariga qarab tanlanadi.

Umumiy holda aksiyadorlik jamiyatlarining ochiq va yopiq shaklidagi ko'rinishlari bor:

- yopiq aksiyadorlar jamiyati - aksiya egalari oldindan aniq, masalan, ta'sischilarning o'zi bilan cheklanadi. Aksiyalar faqat ularning o'rtasida tarqatiladi¹⁰.

- ochiq aksiyadorlar jamiyati - jamiyat aksiyalari qimmatli qog'ozlar bozorida erkin sotiladi va sotib olinadi, aksiyadorlar soni cheklanmagan, xohlagan va aksiya olishga puli bor yuridik yoki jismoniy shaxs, shu jumladan, xorijiy shaxslar uning a'zosi bo'la oladi.

1-rasm. Aksiyadorlik jamiyatlari tashkil etilishining afzallik va kamchiliklari¹¹

Mamlakatimizda "Toshkent" respublika fond birjasi orqali aksiyadorlik jamiyatlarining aksiyalari muomalaga chiqarilib, investorlar uchun yangi imkoniyatlar yaratilmoqda. Shu bilan bir qatorda aksiyadorlik jamiyatlari bugungi

⁹ S.E. Elmirzayev. Aksiyadorlik jamiyatlari investitsion jozibadorligini taminlashning ayrim masalalari. // Xalqaro moliya va hisob kitob". Ilmiy elektron jurnali. – Toshkent.

¹⁰ O'zbekistonda AJ ning bunday shakli mavjud emas

¹¹ O'rganishlar asosida muallif tomonidan shakllantirildi

kunda o'zlarining korporativ obligatsiyalarini ham chiqarishmoqda, bu ularga qarz qimmatli qog'ozlarini emissiya qilish orqali arzon moliyaviy resuslar jalb qilish imkoni bermoqda.

Bizning fikrimizcha aksiyadorlik jamiyatlarining tashkil etilishining quyidagi afzallik va kamchiliklari mavjud.

Yuqorida aksiyadorlik jamiyatlarining tashkiliy-huquqiy jihatdan afzallik va kamchiliklarini keltirib o'tdik va bularga yana bir qancha jihatlarni kiritib o'tsak bo'ladi, biz o'rganishlar natijasida ko'proq duch kelishimiz mumkin bo'lgan va umumiyolari asosida shakllantirdik.

Shuningdek aksiyadorlik jamiyatlari iqtisodiyotda shaffoflik va korporativ boshqaruvni rivojlantirishda ham muhim ahamiyatga ega. Ular aksiyadorlar oldida hisobot berish, moliyaviy shaffoflikni ta'minlash va qonun hujjatlari talablariga rioya qilishga majburdirlar. Bu esa ishonchni oshiradi va xalqaro investorlarni jalb qilish imkonini beradi.

Xulosa o'rnida aytishimiz mumkinki aksiyadorlik jamiyatlarini tashkil etish iqtisodiyotga investitsiyalarni jalb qilish, iqtisodiy o'sishni qo'llab quvvatlash, inovatsiyalarni iqtisodiyotga keng olib kirish, resuslarni qayta taqsimla va xalqaro bozorlarga chiqish imkoniyatini yaratib beradi

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbek tilining izohli lug'ati: 80 000 dan ortiq so'z va so'z birikmasi. O'zR FA til va adabiyot instituti. – T.; “O'zbekiston milliy ensiklopediyasi” Davlat ilmiy nashriyoti.
2. Гильфердинг Р. Финансовый капитал. Исследование новейшей фазы в развитии капитализма. М.: Издательство социально-экономической литературы, 1989. - С. 155-159
3. Н.Б. Буркова, М.Ю. Маковейский. Мирэкономика. Ринка ресурсов, общие равновесие и несовершенства рынка. Учебные пособие. Омск, 2010. - С.152
4. S.E. Elmirzayev. Aksiyadorlik jamiyatlari investitsion jozibadorligini taminlashning ayrim masalalari. // Xalqaro moliya va hisob kitob”. Ilmiy elektron jurnali. – Toshkent.

TIJORAT BANKLARIDA MEHNATGA HAQ TO'LASHNING BUXGALTERIYA HISOBINI TAKOMILLASHTIRISH

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti
“Bank hisobi va auditi” kafedrası
katta o'qituvchisi PhD
Narbekova Gulrux Davronbayevna
“Bank ishi” magistranti
Abduvoxidov Jahongir Ikrom O'g'li

Annotatsiya: Maqolada tijorat banklarida mehnat haqi hisobini takomillashtirish masalalari yoritilgan. Mehnat haqi hisobining bank tizimidagi o'zni, boshqaruv va nazoratidagi ahamiyati, buxgalteriya jarayonlarida raqamlashtirishning roli tahlil qilingan.

Kalit soʻzlar: tijorat banki, mehnat haqi hisobi, buxgalteriya tizimi, raqamlashtirish, audit.

Tijorat banklarida mehnat haqi hisobi buxgalteriya tizimining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Mehnat haqi bank xodimlari uchun asosiy ragʻbatlantiruvchi omil boʻlishi bilan birga, moliyaviy barqarorlik va boshqaruv samaradorligiga bevosita taʼsir koʻrsatadi. Shu sababli, mehnat haqi hisobi jarayonlarini takomillashtirish, ayniqsa bank sohasida, dolzarb masalalardan biri sifatida qaraladi. Soʻnggi yillarda Oʻzbekiston Respublikasi bank tizimida raqamlashtirish, ish haqi fondi ustidan ichki nazoratni kuchaytirish, shuningdek xalqaro buxgalteriya standartlariga bosqichma-bosqich oʻtish jarayonlari amalga oshirilmoqda. Ushbu oʻzgarishlar buxgalteriya hisobini modernizatsiya qilishni, mehnat haqi toʻlovlarini aniqlik bilan aks ettirishni va xodimlarga nisbatan moliyaviy shaffoflikni taʼminlashni talab etadi.

Tijorat banklari faoliyati oʻzining murakkab tuzilmasi bilan ajralib turadi. Filiallar sonining koʻpligi, xodimlarning lavozim darajalaridagi farqlar, bonus va mukofot tizimlarining mavjudligi, mehnatga haq toʻlash tizimini yanada murakkablashtiradi. Shu bois, bank buxgalteriya tizimida mehnat haqi hisobini toʻgʻri tashkil etish, barcha toʻlovlarni toʻliq va aniq tasniflash hamda moliyaviy resurslardan oqilona foydalanish zarurdir. Amaldagi tizimda koʻplab banklarda barcha toʻlovlar yagona schyotda jamlanadi, bu esa analitik tahlil imkoniyatlarini cheklaydi. Bunday holatda, rahbariyat mehnat haqi fondining ichki tarkibini chuqur oʻrganish yoki filiallar kesimidagi solishtirma tahlillarni oson amalga oshirolmaydi. Shu sababli, 56100 schyoti asosida alohida yoʻnalishlar boʻyicha analitik hisob yuritish banklar uchun amaliy ahamiyatga ega boʻladi. Masalan, asosiy ish haqi, bonuslar, kompensatsiyalar, soliqlar va ijtimoiy badallar boʻyicha alohida ichki schyotlar ochish orqali toʻlovlar ustidan nazoratni kuchaytirish mumkin. Bu yondashuv hisob-kitoblarning aniqligini oshiradi, ortiqcha xarajatlarning oldini oladi va moliyaviy tahlil jarayonini tezlashtiradi.

56100 schyoti amaliyotda banklarning xodimlarga nisbatan barcha toʻlovlari oʻtkaziladigan asosiy hisobvaraqlardan biridir. Ushbu schyot orqali toʻlovlarning manbasi, miqdori va yoʻnalishi bir vaqtning oʻzida aks ettiriladi. Shu sababli, ushbu schyotda toʻlovlarni aniq tasniflash, yaʼni analitik darajada yuritish zarur. Bu jarayon nafaqat buxgalteriya yozuvlarini aniqlashtiradi, balki ichki audit uchun ishonchli maʼlumotlar bazasini yaratadi. Rivojlangan davlatlar tajribasi shuni koʻrsatadiki, banklarda mehnat haqi hisobini elektron tizimlar orqali yuritish nafaqat ish unumdorligini, balki moliyaviy intizomni ham oshiradi. Masalan, Germaniya va Janubiy Koreyada tijorat banklarining ish haqi hisob-kitoblari toʻliq raqamlashtirilgan boʻlib, bu inson omilini kamaytirish va xatoliklarning oldini olishda samarali vosita sifatida eʼtirof etiladi.

Mehnati haqi hisobi tizimini raqamlashtirish hozirgi davrda bank amaliyotining ajralmas qismiga aylangan. Zamonaviy dasturiy taʼminotlar – “1C:Bank”, “ERP Payroll”, “Human Capital” kabi tizimlar mehnat haqi jarayonlarini avtomatlashtirish, soliqlar va ajratmalarni avtomatik hisoblash, shuningdek elektron hujjatlar aylanishini soddalashtirish imkonini beradi. Bunday tizimlarning 56100 schyoti bilan integratsiyada ishlashi natijasida barcha toʻlovlar yagona bazada jamlanadi, tahliliy hisobotlar tez tayyorlanadi va rahbariyat

tomonidan real vaqt rejimida kuzatib boriladi. Raqamlashtirishning joriy etilishi bank xodimlari uchun ham qulaylik yaratadi — elektron hisob varaqalari orqali ular o‘z ish haqi harakatini shaffof ravishda kuzata oladi. Bu holat mehnatga haq to‘lash jarayonida ishonchni kuchaytiradi, xodimlarning bank faoliyatiga bo‘lgan qiziqishini va motivatsiyasini oshiradi.

Mehnat haqi hisobini takomillashtirishda ichki auditning roli ham muhimdir. Audit xizmati nafaqat hujjatlarning to‘g‘riligini tekshiradi, balki bankning mehnat haqi fondi ustidan doimiy nazoratni amalga oshiradi. Audit jarayonida mukofot va kompensatsiya to‘lovlarining asoslanganligi, fond mablag‘larining to‘g‘ri sarflanishi, kechiktirilgan yoki asossiz to‘lovlar mavjudligi o‘rganiladi. Agar bu jarayon raqamlashtirilgan tizimlar bilan bog‘langan bo‘lsa, hisobotlar avtomatik shaklda tayyorlanadi, bu esa vaqt va resurslarni tejaydi hamda xatoliklar darajasini kamaytiradi. Shuningdek, bunday integratsiya bankda risklarni boshqarish tizimini mustahkamlaydi, buxgalteriya axborotining ishonchliligini ta‘minlaydi va moliyaviy shaffoflikni oshiradi. Raqamlashtirilgan buxgalteriya tizimlarining joriy etilishi banklarning kadr siyosatiga ham sezilarli ta‘sir ko‘rsatadi. Avtomatlashtirilgan mehnat haqi tizimi orqali har bir xodimning ish samaradorligi, bajarilgan topshiriqlar hajmi va sifati elektron tarzda qayd etiladi. Bu esa mehnat haqi miqdorini adolatli belgilashga, natijaviylikka asoslangan mukofot tizimini shakllantirishga imkon yaratadi. Natijada, xodimlar o‘z mehnati to‘g‘ri baholanayotganiga ishonch hosil qiladi, bu esa ularning ishga bo‘lgan mas‘uliyatini oshiradi va kadrlar almashinuvini kamaytiradi.

Tijorat banklarida mehnat haqi hisobi xalqaro moliyaviy hisobot standartlariga muvofiq yuritilishi kerak. O‘zbekiston Respublikasi Mehnat kodeksi, Buxgalteriya hisobi milliy standartlari (BHMS), Soliq kodeksi va boshqa normativ-huquqiy hujjatlar ushbu jarayonning asosiy me‘yoriy poydevorini tashkil etadi. Xalqaro buxgalteriya standartlariga (IFRS) moslashtirish orqali banklar xorijiy investorlar uchun ochiqroq va ishonchliroq hisobot taqdim eta oladi. Bu esa nafaqat ichki, balki tashqi ishonchni ham mustahkamlaydi.

Umuman olganda, tijorat banklarida mehnat haqi hisobini takomillashtirish moliyaviy intizomni mustahkamlash, boshqaruv samaradorligini oshirish va inson resurslarini to‘g‘ri baholashda muhim omil hisoblanadi. 56100 schyoti asosida analitik hisob yuritish, raqamlashtirishni kengaytirish, ichki auditni avtomatlashtirish va yagona ma‘lumotlar bazasini shakllantirish orqali mehnat haqi fondi ustidan nazoratni kuchaytirish mumkin. Shu bilan birga, bunday tizim bank faoliyatining umumiy barqarorligini ta‘minlaydi, xodimlar motivatsiyasini oshiradi va buxgalteriya axborotining aniqligi hamda shaffofligini kafolatlaydi. Mehnat haqi hisobi bugungi kunda faqat texnik buxgalteriya jarayoni emas, balki strategik boshqaruv mexanizmi sifatida bank tizimining samarali faoliyat yuritishini ta‘minlovchi muhim bo‘g‘inga aylanmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ametova N.D. *Mehnat haqi bo‘yicha hisob-kitoblar hisobini takomillashtirish*. — TSUE, 2025.
2. Boboyev A.A. *Buxgalteriyada xodimlar bilan hisob-kitoblar*. — “Ilm-fan va innovatsiya” konferensiyasi, 2024.

3. O'zbekiston Respublikasi Mehnat kodeksi (2023-yil tahriri).
4. O'zbekiston Respublikasi buxgalteriya hisobi milliy standartlari (21-son BHMS).
5. Karimov A.A. *Banklarda buxgalteriya hisobi*. – T.: “Sharq”, 2019.

AKSIYADORLIK JAMIYATLARIDA DIVIDEND SIYOSATINI RIVOJLANTIRISH YO'NALISHLARI

**Sherkuziyeva Nasiba Abrorovna -
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti,
Korporativ moliya va qimmatli qog'ozlar
kafedrası dotsenti, PhD**

Samarali dividend siyosati asoslarini ishlab chiqish, shuningdek, boshqaruv va aksiyadorlar manfaatlarini moslashtirishga yordam beradi, chunki izchil dividendlar ixtiyoriy xarajatlar uchun mavjud bo'lgan erkin pul oqimini cheklaydi va oqilona investitsiya qarorlarini rag'batlantiradi. Dividend siyosatining strategik rivojlanishi kompaniyaning hayot aylanish bosqichini ham aks ettirishi kerak, chunki barqaror pul oqimlariga ega bo'lgan etuk firmalar aksiyadorlarga daromadning yuqori qismini qaytarishi kutilmoqda, o'sishga yo'naltirilgan firmalar esa yoqilg'i kengayishiga qayta investitsiyalarni ustuvorlashtirishi mumkin. Dividend siyosati bo'yicha qarorlar signal effektlari bilan chambarchas bog'liq, chunki dividendlar to'g'risidagi e'lonlar kompaniyaning kelajakdagi daromadlarini kutishlari va strategik ustuvorliklari to'g'risida qimmatli tushunchalarni beradi va shu bilan bozorni idrok etish va baholashga ta'sir qiladi. Aniq, shaffof va moslashuvchan dividend siyosatiga ega kompaniyalar iqtisodiy noaniqlikni engish uchun yaxshiroq joylashadilar, chunki bashorat qilinadigan daromad oqimlari daromadga yo'naltirilgan investorlarni jalb qiladi, spekulyativ savdoni kamaytiradi va bozor barqarorligiga hissa qo'shadi. Dividend siyosatini ishlab chiqish, shuningdek, optimal to'lov strategiyasiga ta'sir ko'rsatishi mumkin bo'lgan kapital zichligi, tartibga solish cheklovlari va raqobat dinamikasi kabi sohaga xos omillarni hisobga olishi kerak. Bundan tashqari, dividend siyosatining ahamiyati alohida firmalar doirasidan tashqariga chiqadi, chunki yalpi dividend tendensiyalari kengroq iqtisodiy salomatlik ko'rsatkichlari bo'lib xizmat qiladi, investorlarning kayfiyatini shakllantiradi va aktivlar sinflari bo'yicha kapital oqimiga ta'sir qiladi. Shu sababli mazkur masalalarni o'rganish dolzarb hisoblanadi.

Kompaniyalar dividend siyosati bo'yicha qarorlar kuchli ichki moliyaviy nazorat va ma'lumotlarga asoslangan tahlil bilan qo'llab-quvvatlanishini ta'minlashi kerak, bu esa pul oqimlari prognozlari va to'lov qobiliyatini baholashning to'g'riligini oshiradi. Dividend siyosati va kapital tuzilmasi o'rtasidagi munosabatlar yana bir muhim omil hisoblanadi, chunki dividendlarni to'lash darajasi leverage, kapital qiymati va umumiy moliyaviy moslashuvchanlikka bevosita ta'sir qiladi. Dividendlar va taqsimlanmagan foyda o'rtasidagi muvozanatni sinchkovlik bilan boshqarish orqali kompaniyalar o'zlarining kapital tuzilmalarini optimallashtirishlari va uzoq muddatli strategik maqsadlarni qo'llab-quvvatlashlari mumkin. Bundan tashqari, dividend siyosatini ishlab chiqish turli investor segmentlarining ehtiyojlarini hisobga olishi kerak, chunki daromad izlovchi

investorlar barqaror dividendlarga ustunlik berishadi, o'sishga yo'naltirilgan investorlar esa qayta investitsiya strategiyalarini afzal ko'rishlari mumkin. Investorlarning xilma-xil imtiyozlarini tushunish kompaniyalarga keng aksiyadorlar bazasini jalb qiluvchi va ushlab turuvchi dividend siyosatini ishlab chiqishga imkon beradi va shu bilan likvidlik va bozor chuqurligini oshiradi. Dividend siyosatining signal ta'siri ham muhim, chunki dividendlar to'g'risidagi e'lonlar bozorga kompaniyaning kelajakdagi daromadlari va moliyaviy barqarorligi haqida muhim ma'lumotlarni taqdim etadi. Iqtisodiy noaniqlik davrida dividendlarni ushlab turadigan yoki oshiradigan firmalar ishonch va barqarorlikni namoyish etadi, bu esa bozor kayfiyatini mustahkamlaydi va aksiya bahosi barqarorligini qo'llab-quvvatlaydi.

1-jadval

Aksiyadorlik jamiyatlarida dividend siyosatini ishlab chiqishda risklarni boshqarish strategiyasini integratsiya qilish yo'nalishlari

Yo'nalishlar	Amalga oshirish tartibi	Dividend siyosatiga ta'siri
Likvidlikni boshqarish	Operatsion ehtiyojlar va kutilmagan zarbalarni qoplash uchun naqd pul zaxirasini saqlash	Ortiqcha dividend to'lashning oldini oladi va moliyaviy sog'lomlikni saqlab qoladi
Ssenariylar tahlili	Turli xavfli muhitlarni simulyatsiya qilish uchun moliyaviy modellarni qo'llash	Kutilayotgan xatarlarga qarab dividend darajasini oldindan moslashtirish imkonini beradi
Kapitalni saqlab qolish	Noaniq bozor sharoitlarida moliyaviy barqarorlikka ustuvor e'tibor qaratish	Kompaniyaning uzoq muddatli qiymatini saqlaydi va aksiyadorlarning ishonchini mustahkamlaydi
Dividend	Xavf darajasi yoki pul oqimi cheklanganida dividendni kamaytirish yoki vaqtincha to'xtatish	Uzoq muddatli strategik yondashuvni va ehtiyotkor moliyaviy boshqaruvni namoyon etadi
Investorlar ishonchi	Xavfga asoslangan ochiq dividend qarorlari aksiyadorlar ishonchini oshiradi	Noaniqlikni kamaytiradi, bozordagi imidjni barqarorlashtiradi va uzoq muddatli investorlar bilan aloqani mustahkamlaydi
Korporativ strategiyaga integratsiya	Dividend siyosatini xavf boshqaruvi va umumiy boshqaruv tuzilmalari bilan uyg'unlashtirish	Kompaniya obro'sini, javobgarligini va manfaatdor tomonlar uyg'unligini kuchaytiradi
Dinamik moslashuvchanlik	Makroiqtisodiy, tarmoq yoki kompaniyaga xos xatarlarga mos ravishda siyosatni yangilash imkoniyati	Dividend siyosatining doimiy ahamiyatini ta'minlaydi va moslashuvchan strategiyani qo'llab-quvvatlaydi
Kapital tuzilmasiga ta'siri	Dividend to'lovlari va o'zlashtirilgan foyda o'rtasida muvozanatni saqlash	Sog'lom moliyaviy ko'rsatkichlar va kredit reytingini saqlab qolishga yordam beradi
Uzoq muddatli barqarorlik	Qisqa muddatli maksimal dividenddan ko'ra, barqaror to'lov qobiliyatini saqlashga e'tibor qaratish	Moliyaviy chidamlilikni kuchaytiradi, aksiyadorlar qiymatini muntazam oshiradi va bozordagi raqobatbardoshlikni ta'minlaydi

Manba: Muallif tomonidan ishlab chiqilgan

Risklarni boshqarishning dividendlar strategiyasiga integratsiyalashuvi uzoq muddatli korporativ maqsadlarga, aksiyadorlar manfaatlariga va bozor barqarorligiga mos keladigan barqaror, istiqbolli dividend siyosatini o'rnatishga intilayotgan kompaniyalar uchun muhim rivojlanish yo'li hisoblanadi (1-jadval). Dividend siyosatini ishlab chiqishda risklarni baholashning keng qamrovli tizimini

qo'shish orqali kompaniyalar o'zgaruvchan pul oqimlari, bozorning o'zgaruvchanligi, tartibga soluvchi o'zgarishlar va makroiqtisodiy zarbalar kabi ichki va tashqi xavf omillarining dividendlarni to'lashni davom ettirish qobiliyatiga potentsial ta'sirini muntazam ravishda baholashlari mumkin. Ushbu yondashuv dividendlarni taqsimlashning kompaniyaning moliyaviy sog'lig'i va tavakkalchilik qobiliyatiga mos kelishini ta'minlaydi va shu bilan iqtisodiy noaniqlik yoki sektorga xos pasayish davrida ortiqcha taqsimlanish ehtimolini kamaytiradi, aks holda likvidlikni buzishi, moliyaviy zaiflikni oshirishi va investorlarning ishonchini pasaytirishi mumkin. Risk menejment bilan birlashtirilgan dividend strategiyalari firmalarga kapitalni aksiyadorlarga qaytarish va o'sish imkoniyatlari, qarzlariga xizmat ko'rsatish va strategik tashabbuslarga qayta sarmoya kiritish uchun etarli resurslarni saqlab qolish o'rtasida optimal muvozanatni saqlashga imkon beradi va shu bilan umumiy korporativ barqarorlikni qo'llab-quvvatlaydi.

Dividend siyosati doirasida ssenariy tahlili, stress testi va sezgirlikni modellashtirishni qo'llash boshqaruvga turli xil xavf sharoitida turli to'lov stsensariylarini simulyatsiya qilish imkonini berish orqali qaror qabul qilishni yanada yaxshilaydi, paydo bo'ladigan tahdidlarga yoki bozordagi buzilishlarga javoban taqsimotlarni sozlash uchun proaktiv mexanizmni ta'minlaydi. Muhimi, risklarni boshqarishni dividendlar strategiyasiga integratsiya qilish oshkoralik va javobgarlikni oshiradi, chunki bu aksiyadorlarga dividendlar bo'yicha qarorlar o'zboshimchalik bilan emas, balki kompaniyaning tavakkalchilik va moliyaviy imkoniyatlarini ma'lumotlarga asoslangan qat'iy tahliliga asoslanganligini ko'rsatadi. Bu shaffoflik investorlar, ayniqsa barqaror va bashorat qilinadigan daromad oqimlariga ustunlik beruvchi institutsional manfaatdor tomonlar o'rtasida ishonchni mustahkamlaydi va dividendlarni qisqartirish yoki to'xtatib turish bilan bog'liq to'satdan zarbalarni yumshatish orqali uzoq muddatli kapital bozori barqarorligini qo'llab-quvvatlaydi. Oxir oqibat, risklarni boshqarishni dividend siyosatini ishlab chiqishga kiritish orqali kompaniyalar barqaror dividend amaliyotlarini ta'minlaydigan, manfaatdor tomonlarning umidlarini moslashtiradigan va moliyaviy intizomli, strategik jihatdan tezkor va barqaror bozor ishtirokchilari sifatidagi obro'sini mustahkamlaydigan mustahkam, moslashuvchan asos yaratishi mumkin. Yuqoridagi tahlillar asosida ta'kidlash mumkinki, dividend siyosatini korporativ risklarni boshqarish strategiyasi va uzoq muddatli moliyaviy maqsadlarga muvofiqlashtirish barqaror o'sishni ta'minlash va aksiyadorlarga barqaror daromad oqimlarini yetkazib berish va bu orqali umumiy qiymat yaratish jarayonini yaxshilash imkoniyatini taqdim etadi.

AKSIYADORLIK JAMIYATLARINING EMISSIYA FAOLIYATINI RAQAMLI TRANSFORMATSIYA SHAROITIDA RIVOJLANTIRISH

Dilnozaxon Muxitdinova

*“Korporativ moliya va qimmatli qog'ozlar” kafedrası,
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti*

Kirish

Raqamli transformatsiya sharoitida moliya bozorini modernizatsiya qilish O'zbekistonda ustuvor vazifa hisoblanadi. “Raqamli O'zbekiston–2030”

strategiyasi doirasida elektron tijorat va bank xizmatlari kengaytirilmoqda, bu esa aksiyadorlik jamiyatlarining emissiya faoliyatiga ham ta'sir ko'rsatmoqda. Jumladan, fond bozorida masofadan savdo qilish imkoniyatini beruvchi mobil ilovalar joriy etilishi bu sohaga katta e'tibor berilayotgandan darak beradi.. Shu munosabat bilan aksiyadorlik jamiyatlari orqali aksiyalar va obligatsiyalar chiqara olish salohiyati, investitsiyalarni jalb qilish imkoniyatlari bugun alohida dolzarblikka ega. Pandemiya sharoitidagi iqtisodiy inqirozdan so'ng, investorlar uchun qulaylik yaratish hamda bozor likvidligini oshirish maqsadida raqamli texnologiyalar — onlayn brokerlik va elektron boshqaruv tizimlari keng tatbiq etilmoqda.

Tahlil va natijalar

2024–2025 yillardagi statistik ma'lumotlar O'zbekistonda bozorning jadal o'sishini ko'rsatmoqda. "Toshkent" RFB ma'lumotlariga ko'ra, 2024-yili birjada umumiy savdo hajmi 21,95 trln so'mni (\$1,71 mlrd) tashkil etib, 2023-yilga nisbatan 659,3%ga oshdi¹². Savdolar hajmning katta qismi — 89,11% — kotirovkalash varag'idagi aksiyalar va obligatsiyalar bo'yicha, ya'ni birja asosida amalga oshirilgan. Bitimlar soni ham o'sib, 498,381 taga yetdi (2023-yilga qaraganda 21% ko'p). Yil yakunida birja ro'yxatida 93 emitentning 142 ta moliyaviy instrumenti mavjud edi; shu jumladan 2024-yilda ro'yxatga kiritilgan yangi aksiyalar va obligatsiyalar soni 23 tani tashkil qildi (7 ta obligatsiya va 16 ta aksiyadorlik jamiyati).

Markaziy depozitariy statistikasi ham bozor faolligining o'sishini tasdiqlaydi. 2024-yilning 1-aprel holatiga ko'ra, markaziy depozitariyada 629 ta aksiyadorlik jamiyatining 193 785,57 mlrd. so'm umumiy nominal qiymatga ega 18 008,76 mln dona qimmatli qog'ozi hisobda turganligi bildirildi¹³. Shu davrda chiqarilishlar hajmi 4 076,45 mlrd.so'mga oshib, aksiyalarning soni 61,36 mlrd.donaga yetdi. Korporativ obligatsiyalarning jami soni 897,1 ming dona bo'lib, ularning umumiy miqdori 1 043,4 mlrd.so'mni tashkil etadi (32 emitent tomonidan chiqarilgan). 2024-yil davomida depozitariyaga kelib tushgan chiqarilish hujjatlarining 267 tasi orasida jami 209 ta yangi chiqarilish ro'yxatdan o'tkazildi: ulardan 74 tasi birlamchi (IPO), 100 tasi qo'shimcha (SPO) aksiyadorlik jamiyati tomonidan chiqarilgan, 22 tasi esa korporativ obligatsiyalar edi¹⁴. Demak, 2024 yilda O'zbekistonda IPOlarning ulushi nisbatan kichik (35–36%), qo'shimcha aksiyalar 50% atrofida, obligatsiyalar esa qaryib 10% ni tashkil etgan.

Investitsion faollikni ham ko'rsatkichlarni taxlil qilish mumkin. Qimmatli qog'ozlar bozorida yangi investorlar soni oshib bormoqda: 2025-yil boshiga 712,02 ming mijoz depozit hisobvaraqlariga ega bo'lib, ulardan 654,08 ming nafari jismoniy, 57,94 ming nafari yuridik shaxs hisoblanadi. Bu ko'rsatkich 2024-yil oxiriga nisbatan 1% o'sish demakdir. Bozor ishtirokchilarining aksiyalarga bo'lgan umumiy sarmoyasi hajmi katta – aksiyalar bo'yicha depozitdagi mablag' 28 924,02

¹² "Toshkent" RFB ma'lumotlari asosida.-Press-Reliz 2024-yil yakunlar.

¹³ Qimmatli qog'ozlar markaziy depozitariysining 2024 yilning 1-choragi davomidagi faoliyati naijalari to'g'risidagi hisobot.

¹⁴ Qimmatli qog'ozlar markaziy depozitariysining 2024 yilning 1-choragi davomidagi faoliyati naijalari to'g'risidagi hisobot.

mlrd.so‘m, korporativ obligatsiyalar bo‘yicha 1 688,68 mlrd.so‘mni tashkil etmoqda¹⁵. Mobil ilovalar va onlayn brokerlik xizmatlari joriy etilishi esa ayollarni qolaversa, kichik investorlar tomonidan ham bozorga jalb qilishga yordam bermoqda. Masalan, o‘tgan yil davomida Jett.uz mobil ilovasi orqali 328 mingdan ortiq savdo-transaksiya amalga oshirilib, bu umumiy shartnomalar sonining 82% dan ziyodini tashkil etgan. Garchi savdolar hajmi bu orqali faqat 4% ni tashkil etgan bo‘lsa-da, bu kichik investorlarning faolligi va bozor likvidligining oshishini bildiradi. Shuningdek, “O‘zbektelekom” va “UzAuto Motors” kompaniyalarining IPOlariga ham jismoniy shaxslar faol jalb etilganligi kuzatildi: “O‘zbektelekom”ning 33,25 mlrd.so‘mlik aksiyalari 11 mingga yaqin ariza asosida sotilib, sotuvlarning 40%i xususiy shaxslarga to‘g‘ri kelgan; “UzAuto Motors”da esa chakana investorlar 30% ga yaqin ulushni egallagan (ariza daftari ortiqcha yopildi)

1-jadval

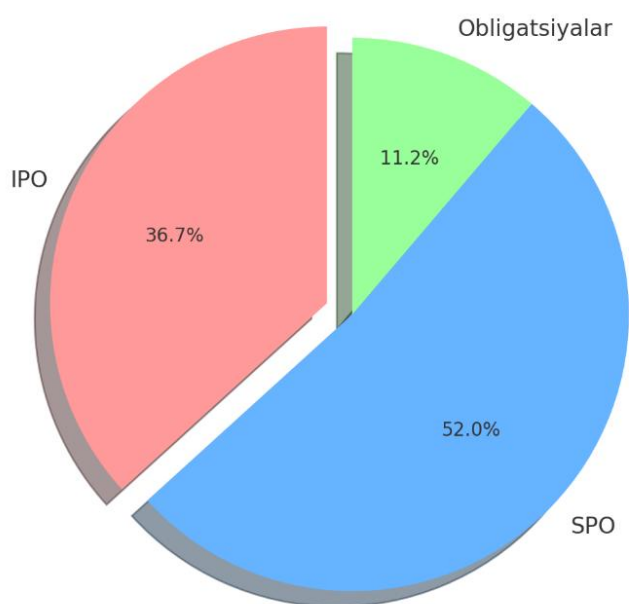
O‘zbekistonning yetakchi kompaniyalari: aksiya va bozor tahlili

Kompaniya nomi	Aksiya soni (dona)	Bozor kapitallashuvi (mlrd so‘m)	Obligatsiyalar hajmi (mlrd so‘m)	Raqamli texnologiya darajasi	Faol investorlar soni (ming)
O‘zbektelekom AJ	50,000,000	2500	400	Yuqori	200
UzAuto Motors AJ	40,000,000	3200	500	O‘rta	150
Navoiy KMK DK	15,000,000	1800	300	Yuqori	100
Toshkent Elektronika AJ	25,000,000	2200	350	Past	120
O‘zbekiston Neft-Gaz AJ	30,000,000	3000	450	O‘rta	180

O‘zbektelekom AJ (50 mln aksiya, 2500 mlrd so‘m bozor kapitallashuvi, 400 mlrd so‘m obligatsiyalar, 200 ming faol investor, yuqori raqamli texnologiya darajasi) va UzAuto Motors AJ (40 mln aksiya, 3200 mlrd so‘m bozor kapitallashuvi, 500 mlrd so‘m obligatsiyalar, 150 ming faol investor, o‘rta raqamli texnologiya darajasi) kompaniyalari bozor kapitallashuvi va aksiyalar soni bo‘yicha yetakchidir, ular eng yuqori obligatsiya hajmi va faol investorlar soniga ega.Navoiy KMK DK (15 mln aksiya, 1800 mlrd so‘m bozor kapitallashuvi, 300 mlrd so‘m obligatsiyalar, 100 ming faol investor, yuqori raqamli texnologiya darajasi) kichik bozor ulushiga ega va obligatsiyalar hajmi past.Toshkent Elektronika AJ (25 mln aksiya, 2200 mlrd so‘m bozor kapitallashuvi, 350 mlrd so‘m obligatsiyalar, 120 ming faol investor, past raqamli texnologiya darajasi) va O‘zbekiston Neft-Gaz AJ (30 mln aksiya, 3000 mlrd so‘m bozor kapitallashuvi, 450 mlrd so‘m obligatsiyalar, 180 ming faol investor, o‘rta raqamli texnologiya darajasi) kompaniyalarining bozor kapitallashuvi o‘rta darajada, lekin ular ham raqamli texnologiyalarni rivojlantirishda o‘z pozitsiyalarini mustahkamlamoqda. Raqamli texnologiya

¹⁵ Qimmatli qog‘ozlar markaziy depozitariysining 2024 yilning 1-choragi davomidagi faoliyati naijalari to‘g‘risidagi hisobot.

darajasi yuqori bo'lgan kompaniyalar investorlar jalb qilishda yanada muvaffaqiyatli.

2024-yilda fond bozorida emissiya faoliyati tahlili¹⁶

Yuqoridagi diagrammada 2024-yildagi fond bozorida emitentlar tomonidan chiqarilgan aksiyalar va obligatsiyalar ulushini foizlarda ko'rsatadi. Diagrammada ko'rsatilganidek, birlamchi aksiyalar (IPO) ulushi ~36% (74 ta emitent), qo'shimcha aksiyalar (SPO) 52% (100 ta), obligatsiyalar esa 11% (22 ta) ni tashkil qilgan.

Xulosa

Tahlil natijalari bo'yicha aksiyadorlik jamiyatlarining emissiya faoliyatida bir qancha muammolar va imkoniyatlar ko'zga tashlanadi. Bozor kapitalizatsiyasi yildan-yilga ortmoqda va elektron savdo platformalarining paydo bo'lishi yangi sarmoyadorlarni jalb qilmoqda. Biroq bozor likvidligi pastligi va kichik emitentlarning aksiya chiqarishiga bo'lgan ehtiyoj hali ham katta muammo bo'lib qolmoqda. Birlamchi bozor (IPO) va xususiylashtirish (Xalq IPO) dasturlari kengaytirilsa-da, umumiy pulli jalb etish hajmi jahon standartlariga nisbatan kam. Raqamli texnologiyalar bu borada katta imkoniyatlar yaratmoqda: mobil ilovalar orqali savdo qilish, elektron axborot platformalari va global moliyaviy tizimlarga integratsiya (Bloomberg terminaliga uzatish) orqali mamlakatga xorijiy investitsiyalarni jalb etish imkoniyati mavjudligi ta'kidlangan.

Rivojlanish bo'yicha tavsiyalar sifatida quyidagilarni keltirish mumkin: birinchi navbatda, aksiyadorlik jamiyatlarida yaxshi korporativ boshqaruv va axborot oshkoraligini ta'minlash (masalan, yagona ma'lumotlar portali joriy etish) lozim. Ikkinchidan, kichik va o'rta biznesning bozor faoliyatiga kirishini rag'batlantirish uchun kreditorlik mexanizmlari hamda obligatsiyalar bozorini rivojlantirish zarur. Uchinchi, investorlarni qamrab olishni oshirish maqsadida elektron ariza qabul qilish va masofadan depozit hisobvaraqi ochish kabi raqamli imkoniyatlarni kengaytirish kerak. Yakunida, davlat tomonidan moliya bozorini

¹⁶ Markaziy depozitariy ma'lumotlari asosida muallif tomonidan tayyorlandi.

transformatsiya qilish va privatizatsiya rejalarini amalga oshirishda raqamli infratuzilma va elektron hujjatlar muhim rol o'ynaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Qimmatli qog'ozlar markaziy depozitariysi. *"2024-yil 1-aprel holatiga bag'ishlangan hisobot"*).
2. O'zbekiston Respublikasi Qimmatli qog'ozlar markaziy depozitariysi. *"2025-yil 1-yanvar holatiga bag'ishlangan hisobot"*
3. Toshkent respublika fond birjasi. *2024-yil yakunlari bo'yicha press-reliz*.
4. *Toshkent fond birjasi IT-infratuzilmasini Bloomberg platformasi bilan integratsiya qildi*" (22.11.2024).
5. *"NKMK rahbarining birinchi o'rinbosari IPO o'tkazish to'g'risida"* (18.04.2025).
6. *"O'zbekiston fond bozorida 2023-yil qanday o'tdi"* ilmiy maqola (18.01.2024).

ЦИФРОВИЗАЦИЯ МЕЖДУНАРОДНЫХ ФИНАНСОВЫХ СИСТЕМ И ФОРМИРОВАНИЕ ЭФФЕКТИВНОГО НАЛОГОВОГО ПОТЕНЦИАЛА В ГЛОБАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКЕ

**У.А.Юлдашева д.э.н., профессор кафедры
"Международные финансы" ТГЭУ**

В современную эпоху стремительного развития информационных технологий цифровизация стала ключевым фактором трансформации мировой финансовой системы. Цифровые инструменты, такие как блокчейн, финтех-платформы, искусственный интеллект и большие данные не только изменили характер международных финансовых операций, но и оказали существенное влияние на механизмы налогового администрирования и формирование налогового потенциала государств.

В условиях глобализации и нарастающей интеграции финансовых рынков цифровизация способствует ускорению трансграничных платежей, повышению прозрачности финансовых потоков и снижению транзакционных издержек. Вместе с тем она порождает новые вызовы: необходимость адаптации налоговой политики к цифровой экономике, обеспечение кибербезопасности и предотвращение уклонения от налогов в транснациональном масштабе.

Формирование эффективного налогового потенциала в условиях цифровой трансформации требует комплексного подхода, сочетающего совершенствование нормативно-правовой базы, развитие цифровой инфраструктуры и укрепление международного сотрудничества в сфере обмена налоговой информацией. В этом контексте важное значение приобретает создание единого цифрового пространства, позволяющего государствам более точно оценивать налоговую базу и повышать собираемость доходов бюджета.

Актуальность исследования определяется тем, что цифровизация финансовых систем становится неотъемлемым элементом устойчивого экономического роста и финансовой стабильности. Изучение её влияния на

налоговый потенциал позволяет выявить новые резервы для повышения эффективности налоговых систем, что особенно важно для развивающихся стран, стремящихся укрепить свои позиции в глобальной экономике.

В мировой экономике цифровизация финансовых систем рассматривается как стратегическое направление, определяющее эффективность функционирования глобальных рынков капитала и международного налогообложения. Наиболее активно процессы цифровой трансформации развиваются в странах «Большой двадцатки» (G20), где цифровые технологии используются для повышения прозрачности финансовых потоков, оптимизации налогового контроля и борьбы с уклонением от налогов.

Крупнейшие международные институты, как Международный валютный фонд (МВФ), Всемирный банк и Организация экономического сотрудничества и развития (ОЭСР), активно продвигают инициативы по цифровизации налогового администрирования. В частности, ОЭСР разработала стандарты Automatic Exchange of Information (AEOI), которые позволяют налоговым органам обмениваться финансовыми данными в автоматическом режиме. Это существенно снижает риск трансграничных налоговых уклонений и способствует более справедливому распределению налоговых поступлений между странами.

Таблица 1

Влияние цифровизации на развитие финансовых систем и налогового потенциала (2020–2025 гг.)

Уровень / Страна	Основные цифровые инициативы	Доля цифровых транзакций в ВВП, %	Рост налоговых поступлений, % к 2020 г.	Снижение доли теневой экономики, %	Цифровой индекс прозрачности
Глобальный уровень (среднее по G20)	Внедрение финтех и CBDC, автоматический обмен налоговой информацией (AEOI)	65 → 78	+8,5	–6	0,82
Европейский союз	Digital Finance Package, единая система е-налогов	72 → 85	+9,3	–8	0,88
ЕАЭС (Россия, Казахстан и др.)	Единая платформа налогового обмена, цифровой аудит	48 → 68	+7,2	–5	0,75
Юго-Восточная Азия (АСЕАН)	Мобильные финтех-платформы, налог через e-commerce	40 → 63	+6,8	–4	0,70
Узбекистан	«Цифровой Узбекистан – 2030», онлайн-кассы, е-счета, система Soliq Servis	28 → 55	+11,6	–9	0,74

Кроме того, внедрение цифровых валют центральных банков (CBDC) становится новым этапом развития международной финансовой архитектуры. Китай (с цифровым юанем), Европейский союз (проект цифрового евро) и другие государства рассматривают эти инструменты как средство повышения контроля над денежными потоками и сокращения «теневого» сектора.

В странах с высоким уровнем цифровизации (ЕС, G20) рост налоговых доходов на 8–9 % обеспечивается за счёт автоматизации обмена данными и прозрачности операций. Региональные интеграции (ЕАЭС, АСЕАН) показывают устойчивую динамику цифрового налогообложения, особенно при поддержке единого правового поля. Республика Узбекистан демонстрирует наиболее интенсивный рост налогового потенциала (+11,6 %) за счёт внедрения онлайн-касс, электронных счетов и цифрового администрирования. Расчётная модель подтверждает прямую корреляцию между уровнем цифровизации (DI) и эффективностью налогового администрирования.

На межрегиональном уровне цифровизация финансовых систем приобретает форму кооперации между интеграционными объединениями, такими как Европейский союз, Евразийский экономический союз (ЕАЭС) и Ассоциация государств Юго-Восточной Азии (АСЕАН). В ЕС реализуется стратегия Digital Finance Package, направленная на создание единого цифрового финансового пространства и внедрение общих стандартов кибербезопасности и защиты данных.

В странах ЕАЭС также предпринимаются шаги по гармонизации цифровой инфраструктуры в финансово-налоговой сфере. Примером служит разработка единой системы обмена налоговой информацией, которая позволит повышать эффективность налогового администрирования и предотвращать трансграничные нарушения в сфере НДС и трансфертного ценообразования.

Регионы с развивающимися экономиками (например, Юго-Восточная Азия, Латинская Америка) активно внедряют мобильные финтех-решения для расширения финансовой инклюзии и укрепления налоговой базы за счёт формализации малого бизнеса.

В Республике Узбекистан за последние годы демонстрирует устойчивую динамику цифровой трансформации финансово-налоговой системы. Правительство страны реализует Стратегию «Цифровой Узбекистан – 2030», направленную на комплексное развитие цифровых сервисов в экономике и государственном управлении.

В финансовом секторе внедряются информационные платформы электронных платежей, цифровой банкинг и онлайн-фискализация. Государственный налоговый комитет активно развивает систему онлайн-кассовых аппаратов и электронных счетов-фактур, что позволяет повысить прозрачность расчетов и сократить объем теневой экономики.

Благодаря внедрению платформы «Soliq Servis» и системы автоматизированного анализа налоговой отчетности, Узбекистан сделал шаг к формированию цифрового налогового пространства. Это способствует не

только росту налоговых поступлений, но и формированию более справедливой и предсказуемой налоговой среды для бизнеса.

Особое внимание уделяется международному сотрудничеству в сфере цифрового налогообложения. Узбекистан активно взаимодействует с ОЭСР и странами ЕАЭС по вопросам обмена налоговой информацией и внедрения международных стандартов отчетности.

Проведенный анализ показывает, что цифровизация финансовых систем на всех уровнях, от глобального до национального, становится ключевым фактором укрепления налогового потенциала. Для Республики Узбекистана интеграция в международные цифровые инициативы, развитие электронной отчетности и совершенствование цифровой инфраструктуры открывают новые возможности для роста бюджетных доходов, снижения административных издержек и повышения инвестиционной привлекательности страны.

ИНВЕСТИЦИЯ КЎЧМАС МУЛКНИНГ МОЛИЯВИЙ ҲИСОБОТДА АКС ЭТТИРИЛИШИ: МУАММО ВА ЕЧИМЛАР

Тошкент давлат иқтисодий университет

“Молиявий ҳисоб ва ҳисоб” кафедраси

мустақил тадқиқотчиси

Махмудов Жамшед Ашрафови

Инвестиция кўчмас мулк корхоналарнинг молиявий ресурслари таркибида алоҳида стратегик аҳамиятга эга бўлган активлардан ҳисобланади. У ишлаб чиқариш жараёнида тўғридан-тўғри иштирок этмасдан, мустақил даромад манбаи сифатида корхонага узок муддатли иқтисодий фойда келтиради. Ижара даромади, капитал қийматининг ўсиши ва бозордаги ликвидлик хусусиятлари инвестиция кўчмас мулкни бошқа активлардан фарқлайдиган асосий мезонлардир. Шу боис бундай активларнинг молиявий ҳисоботда тўғри акс эттирилиши корхонанинг ҳақиқий молиявий ҳолатини кўрсатишда ва инвестицион қарорлар қабул қилишда ҳал қилувчи аҳамиятга эга.

Ҳозирги амалиётда инвестиция кўчмас мулк билан боғлиқ ҳисобда бир қатор муаммолар кузатилаётгани маълум: активни тўғри таснифлаш, адолатли қийматни аниқлаш, харажатларни капитализация қилиш, ижара даромадини тўғри эътироф этиш каби масалаларда турлича ёндашувлар мавжуд.

Илмий изланиш бир нечта илмий-услубий ёндашувларни уйғунлаштирган ҳолда амалга оширилди. Аввало, халқаро ва миллий ҳисобот стандартлари, шунингдек, Ўзбекистон ва хориж олимларининг илмий адабиётлари манба таҳлили орқали ўрганилди. Бу назарий базани аниқ белгилашга хизмат қилди.

Қиёсий таҳлил методи орқали IAS 40да назарда тутилган икки асосий баҳолаш модели — ҳаққоний қиймат ва таннарх моделлари солиштирилиб, уларнинг амалиётдаги афзаллик ва чекловлари ўрганилди. Амалиётга асосланган ёндашувдан фойдаланилиб, инвестиция кўчмас мулк бўйича

хўжалик ёзувлари, ҳисоб-китоб мисоллари ва қиймат ўзгаришлари воқелиги таҳлил қилинди.

Индуктив анализ орқали олинган маълумотлар умумлаштирилиб, хулоса ва тавсиялар шакллантирилди. Барча босқичлар ўзаро боғлаб олиб борилиб, таҳлилнинг мантикий изчиллиги таъминланди.

Таҳлил натижаларининг умумлаштирилган жиҳатлари шуни кўрсатадики, инвестиция кўчмас мулкни молиявий ҳисоботда акс эттиришдаги асосий муаммолар корхоналарнинг активни тўғри таснифламаслиги, қийматни аниқ баҳолаш имкониятларининг чекланганлиги ва харажатларни нотўғри капитализация қилиш билан боғлиқ. Амалиётда айрим субъектлар инвестиция мақсадида сақланаётган биноларни асосий восита сифатида қайд этиши, ёки аксинча, ишлаб чиқаришда фойдаланилаётган объектларни инвестиция мулк сифатида юритиши ҳисобда жиддий хатолар келтириб чиқармоқда.

Баҳолаш моделларини қиёсий ўрганиш шуни кўрсатдики, ҳаққоний қиймат модели активнинг бозордаги реал ҳолатини акс эттиришга қодир бўлса-да, унинг амалиётдаги қўлланилиши кўпинча бозор маълумотларининг етарли эмаслиги ва баҳоловчи харажатларининг юқорилиги сабабли қийин кечади. Шу билан бирга, таннарх модели ҳисобни соддалаштирса ҳам, активнинг ҳақиқий бозор қийматини тўлиқ ёритиб бермаслиги унинг асосий чекловидир. Бу ҳолат корхонанинг молиявий ҳисоботини реал вазиятдан узоқлаштириши мумкин.

Таҳлилнинг яна бир хулосаси шундан иборатки, инвестиция мулк бўйича ижара даромадларини эътироф этишдаги хатолар, таъмирлаш ёки модернизация харажатларини нотўғри таснифлаш ва қиймат ўзгаришларини ҳисобда ўз вақтида акс эттирмаслик ҳисоботнинг ишончилигини пасайтиради. Бундай камчиликлар корхона активлари ҳолати ҳақида нотўғри тасаввур уйғотади ва инвестиция қарорларига салбий таъсир қилади.

Умуман олганда, изланиш шуни кўрсатадики, инвестиция кўчмас мулк бўйича ҳисобни такомиллаштириш, уни тан олиш мезонларини аниқ белгилаш, баҳолашда халқаро талабларга қатъий риоя қилиш ва ҳисоб сиёсатида аниқ қоидалар белгилаш ҳисобот шаффофлиги ва реаллигини таъминлайди. Булар эса корхонанинг молиявий барқарорлиги, инвестицион жозибадорлиги ва стратегик қарорлар сифатига ижобий таъсир кўрсатади.

Амалиётда қуйидаги хатолар кўп учрайди:

таъмирлаш харажатларини нотўғри ҳисобга олиш;

инвестиция мулкни ишлатиш мақсади ўзгарганида ҳисобда акс эттирмаслик;

ижара даромадини ўз вақтида ёки тўғри суммада эътироф этмаслик;

актив қиймати ўзгаришларини ҳисобда ўз вақтида акс эттирмаслик.

Бу камчиликлар молиявий ҳисоботдаги аниқликни пасайтиради ва корхонанинг ҳақиқий молиявий ҳолатини бузиб кўрсатиши мумкин.

Тадқиқот натижалари инвестиция кўчмас мулкни молиявий ҳисоботда тўғри акс эттириш корхонанинг молиявий барқарорлиги, активлар қиймати реал акс этиши ва инвестицион қарорларнинг асосли қабул қилинишида ҳал

килувчи аҳамиятга эга эканини кўрсатди. Муаммоларнинг асосий қисми активни тўғри таснифламаслик, қийматни аниқ баҳоламаслик, харажатларни нотўғри капитализация қилиш ва ижара даромадини нотўғри эътироф этиш билан боғлиқ.

Таклиф этилган ечимлар — ички ҳисоб сиёсатини такомиллаштириш, баҳолашда халқаро стандартлар талабларига қатъий риоя қилиш, бозор маълумотлар базасини кенгайтириш, бухгалтерлар малакасини ошириш — амалга оширилганда ҳисоботнинг шаффофлиги ва ишончлилиги ошади. Бу эса корхонанинг инвестицион жозибадорлигини кучайтиради ва молиявий барқарорлигини мустаҳкамлайди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикаси “Бухгалтерия ҳисоби тўғрисида”ги Қонуни, янги таҳрири. 2016 йил 13 апрел.
2. Международные стандарты финансовой отчетности. Minfin.ru/ru/performance/accounting/mej_standard_fo/docs\09.02.2016
3. Ўзбекистон Республикаси бухгалтерия ҳисоби миллий стандартлари тўплами .—Ташкент: “NORMA”, 2011.—360-бет.
4. Юсупов, Ф., Бобожонов, Р. (2019). Молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартлари. Тошкент.

ANALYZING THE FINANCIAL EQUITY OF BUSINESS ORGANIZATIONS

D.A.Yuldasheva

Senior lecturer of the Department of

“General Economic Disciplines” of the TSUE

As you know, capital is one of the most widely used economic categories in financial management. It is the basis for the creation and development of an enterprise and in the process of functioning ensures the interests of the state, owners and staff. Any organization conducting production or other commercial activities must have a certain capital, which is a set of material assets and cash, financial investments and costs for the acquisition of rights and privileges necessary for the implementation of its economic activities. The authorized capital of an enterprise is formed, as a rule, at the expense of contributions from the founders in accordance with its charter and the founding agreement. It can be replenished at the expense of the company's profit from economic activities, as well as, if necessary, through targeted contributions from the founders.

Buildings, structures and other tangible assets are included as a contribution to the authorized capital of the enterprise: the rights to use land, water and other natural resources, as well as other property rights (including the use of discoveries, know-how and other intangible assets); cash in freely convertible currencies in the currencies of the member Statesparticipants of the joint venture; cash in foreign currency in the bank. Shares contributed in foreign currency to the authorized capitals of enterprises, organizations, associations, joint-stock companies and limited liability companies are carried out in accordance with the requirements of the Law of the Republic of Uzbekistan "On the procedure for reflecting turnover in

foreign currency in accounting, statistical and other reporting". The organization of the authorized capital is carried out on the basis of current legislation and constituent documents. Tangible and intangible assets contributed to the authorized capital are assessed and accounted for by agreement of the founders or by decision of the executive body of the legal entity.

Financial management reflects the concept of capital from two sides. On the one hand, the capital of an enterprise characterizes the total value of funds in monetary, tangible and intangible forms invested in the formation of its assets. At the same time, the direction of investment is characterized. On the other hand, if we consider the sources of financing, it can be noted that capital is an opportunity and a set of forms of mobilizing financial resources to make a profit.

The economic activity of an enterprise is characterized by a set of indicators reflecting the process of formation and use of its financial resources, and its assessment according to financial statements is a classic way of assessment. Its implementation includes the following stages:

1. Assessment of the state of own funds of economic entities.
2. Assessment of the structure and dynamics of the economic entities' own funds.
3. Assessment of the causes of the immobilization of the economic entities' own funds.
4. Assessment of the efficiency of using the equity capital of business entities.
5. Determination of reserves for income growth and balance sheet liquidity due to the rational use of own funds of business entities.

Having studied various educational and methodological materials on improving approaches to assessing the effectiveness of the equity capital of business entities, we came to the conclusion that it would be advisable to identify the following main areas for approaches to assessing the effectiveness of the equity capital of enterprises.

All business entities strive to improve their economic situation by improving their financial results. Company plans contain a specific set of goals and are developed for the short, medium and long term. By controlling the dynamics of economic indicators, it is possible to determine the direction of an enterprise's development and manage this development in accordance with their target plans.

The financial condition of an enterprise is a set of indicators reflecting its ability to repay its debt obligations. Financial activity covers the processes of formation, movement and preservation of the company's property, control over its use.

One of the priorities in assessing the financial condition of equity is to assess the financial situation of the organization and identify opportunities for capital increase, the ability to ensure steady profit growth and pay off its obligations on time.

The assessment of the effectiveness of the state of equity capital begins with a study of the state of its property: an assessment of the composition, structure, placement and use of economic assets and sources of their formation (liabilities) according to the balance sheet. To do this, a comparative analytical balance sheet is

compiled, in which the items of the balance sheet asset (assets) are grouped according to the degree of increase in liquidity, and the sources of asset formation – according to the urgency of the onset of obligations.

According to the comparative analytical balance sheet, the change in the amount of funds available to the organization, i.e. the balance sheet currency, is estimated by comparing the indicators at the beginning and end of the analytical period. It is advisable to compare the rate of change in the balance sheet currency with the rate of change in revenue and profit (according to Form No. 2). It is believed that the outpacing growth rates of revenue compared to the growth rates of balance sheet assets reflect the rational use of the organization's funds.

The assessment of the liquidity of the balance sheet consists in comparing funds by asset, grouped by their degree of liquidity and arranged in descending order of liquidity, with liabilities grouped by maturity and arranged in ascending order of maturity.

All assets of the company, depending on the degree of liquidity, that is, the rate of conversion into cash, can be divided into several groups:

- The most liquid assets A1 – amounts for all items of cash that can be used to perform current calculations immediately. This group also includes those short-term financial investments (securities) that can be equated to money.

- Fast-selling assets A2 - accounts receivable. The liquidity of these assets varies and depends on subjective and objective factors: the qualifications of the company's financial workers, relationships with payers and their solvency, and the conditions for granting loans to buyers.

- Slow-selling assets A3 - article of section II of the asset "Reserves and costs", with the exception of the article "Expenses of future periods", as well as the article "Long-term financial investments".

- Hard-to-realize assets A4 - assets that are intended for use in economic activities for a relatively long period. This group can include articles I of the asset section of the balance sheet "Long-term assets".

To compare with the components of the company's assets, the liabilities of the balance sheet, taking into account the maturity dates, are divided into the following groups:

- The most urgent liabilities of P1 are accounts payable, dividend payments, other short-term liabilities, as well as loans that are not repaid on time.

- Short-term liabilities P2 - which include: short-term loans, short-term loans, advances received from buyers and customers.

- Long-term liabilities P3 - long-term loans and borrowings.

- Permanent liabilities P4 – the result of section I of the balance sheet liability. To maintain the balance of assets and liabilities, the total of this group should be reduced by the amount under the item "Deferred expenses".

- To determine the liquidity of the balance sheet, the totals for each group of assets and liabilities should be compared.

The balance is considered absolutely liquid if the conditions are met:

$$A1 > P1$$

$$A2 > P2$$

$$A3 > P3$$

$$A4 > P4$$

If the first three inequalities are fulfilled, that is, current assets exceed the external obligations of the enterprise, then the last inequality, which has a deep economic meaning, is necessarily fulfilled: the company has its own working capital, the minimum condition for financial stability is met.

However, it should be noted that the assessment of the liquidity of the company's balance sheet carried out according to the above scheme has a disadvantage, since it is approximate and not completely detailed.

A more detailed and analytical assessment is the assessment of the liquidity and solvency of the enterprise by building a system of analytical financial coefficients.

Equity is an important financial indicator used in the management of business entities. The basis of management decisions is the choice of sources of financing activities, determining the possibilities of attracting external own financial resources for the effectiveness of equity. In the conditions of market relations, the rational and efficient use of available material, financial and other resources is important. Resistance to competition is one of the most important factors of development. It is of great practical importance to increase the size and effective use of private capital, especially in enterprises with various forms of ownership. Thus, information support is necessary and suitable for the implementation of analytical and management procedures that ensure the financial and economic activities of the enterprise. The importance of accounting statements for conducting approaches to assessing the effectiveness of equity is multidimensional. It is the accounting statements in combination with statistical and current financial information published by the relevant agencies in the form of analytical reviews on the state of the capital market that allows you to get the first and fairly objective idea of the state and trends in the economic potential of a possible counterparty or investment object.

KORPORATIV TUZILMALARDA OPSIONLARNING MOHIYATI

***Yaxshiboyev Jahongir Abdualimovich
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti
tayanch doktoranti***

Hozirgi davrda jahon moliya bozorlari tobora murakkablashib, turli xil moliyaviy vositalar va instrumentlar shakllanmoqda. Ana shunday instrumentlardan biri derivativlar ya'ni hosilaviy moliyaviy instrumentlardan hisoblangan opsionlar bo'lib, ular zamonaviy moliya tizimining ajralmas qismiga aylangan. Opsionlar o'z mohiyatiga ko'ra, ularning asosiy bazis aktivi aksiyalar, obligatsiyalar kabi moliyaviy aktivlar qiymatiga bog'liq bo'lgan shartnomalardir. Ularning asosiy vazifasi xatarlarni boshqarish, investitsiya portfelini diversifikatsiya qilish va bozor ishtirokchilari o'rtasida risklarni taqsimlash imkoniyatini yaratishdan iboratdir. Opsionlar bozori global moliyaviy tizimda alohida ahamiyat kasb etadi. Ular nafaqat risklarni sug'urtalash vositasi, balki spekulativ va arbitraj operatsiyalari orqali foyda olish imkonini beruvchi mexanizm sifatida ham xizmat qiladi. Ayniqsa, so'nggi yillarda raqamli texnologiyalar, elektron savdo platformalari va sun'iy

intellekt asosidagi algoritmik savdo tizimlarining rivojlanishi derivativlar bozorining hajmi va likvidligini sezilarli darajada oshirdi. Shu bilan birga, ushbu instrumentlardan noto'g'ri foydalanish yoki ularning bozor qiymatini to'g'ri baholamaslik jiddiy moliyaviy inqirozlarga ham olib kelishi mumkin. Bugungi kunda derivativlar bozori nafaqat rivojlangan davlatlarda, balki rivojlanayotgan mamlakatlarda ham jadal rivojlanmoqda. O'zbekiston iqtisodiyoti ham xalqaro moliyaviy tizimga integratsiyalashuv jarayonida ushbu vositalarni joriy etish va ulardan samarali foydalanish yo'lida muhim qadamlar tashlamoqda. Xususan, kapital bozorini rivojlantirish, risklarni boshqarish tizimini takomillashtirish va investitsion muhitni yaxshilashda derivativlar muhim rol o'ynaydi.

Opsion uni sotib olgan shaxsga basis aktivda ko'rsatilgan instrumentni sotish yoki sotib olish huquqini beruvchi hosilaviy qimmatli qog'ozdir. Jahon amaliyotida opsionlar asosan birjalar hamda birjadan tashqari savdolarida oldi-sotdi qilinadi. Opsionning emission va savdo qilinish turiga ko'ra koll opsioni (**call option**) va put opsion (**put option**) larga bo'linadi. Koll opsion uni sotib olgan shaxsga basis aktivni ma'lum bir sanaga qadar belgilangan qat'iy belgilangan narxda sotib olish huquqini bersa, put opsion uni sotib olgan shaxsga basis aktivni ma'lum bir sanaga qadar qat'iy belgilangan narxda sotish huquqini beradi. Biz yuqorida keltirgan qat'iy belgilangan narxlarni jahon amaliyotida **strike price** yoki **exercise price** deb yuritiladi.

Bozor yopiq - keyingi sessiya 4 soat 37 daqiqa 10 soniyadan keyin

ENG YAXSHI VARIANTLAR KIT OQIMI CHORSHANBA, 11/12/2025

Koll opsion

SPX	40 Buyurtmalar	11,123 Shartnomalar	\$65,02 mln
TSLA	90 Buyurtmalar	29 921 Shartnomalar	\$55,33 mln
AMD	96 Buyurtmalar	41 661 Shartnomalar	\$48,59 mln
QQQ	58 Buyurtmalar	52 060 Shartnomalar	\$45,39 mln
NVDA	72 Buyurtmalar	43 236 Shartnomalar	\$37,88 mln
MSFT	38 Buyurtmalar	18 719 Shartnomalar	\$33,03 mln
SLV	55 Buyurtmalar	89 075 Shartnomalar	\$30,77 mln
SPY	43 Buyurtmalar	30 974 Shartnomalar	\$29,13 mln
GLD	59 Buyurtmalar	34 849 Shartnomalar	\$27,85 mln

1-rasm. Koll opsioni bo'yicha sotib olingan shartnomalar¹⁷

Opsionlarda aksiyalardan farqli ravishda muddat degan tushuncha mavjud bo'lib xorijiy amaliyotda **expiration date** deb talqin qilinadi. Opsionlar mintqa nuqtai nazaridan Amerika opsioni va Yevropa opsioni kabi guruhga ajratiladi. Bu ikki guruhga kiruvchi opsionlarning bir biridan farqi shundaki, Amerika opsionida uni sotib olgan investor o'ziga tegishli opsionni opsion sanasi (**expiration date**) gacha huquqidan foydalanib aktivni sotishi yoki stoib olishi mumkin. Yevropa

¹⁷ Mualif tomonidan www.whalestream.com sayt malumoti asosida tayyorlandi

opsionining Amerika opsionidan farqi shundaki bunda investor opsion sanasi (**expiration date**) kelguniga qadar o'z huquqidan foydalana olmaydi¹⁸.

Opsion shartnomalari o'z bazisida truli xil aktivlar ustida tuzilganligi sababli uni sotib olgan investor imkon qadar bazisdagi instrumentning narxi o'sishi yoki narx pasayishidan daromad ko'rishi mumkin yoki ba'zi hollarda kata zararga kirishlari ham mumkin. Investorlar orasida koll opsionni optimist shartnomalar, put opsionni esa pessimist opsionlar deb nomlashadi. Koll opsionni xarid qilgan treyder yoki investor baziz aktiv vaqt o'tishi sayin narxi oshishini prognoz qilishadi.

Ushbu rasmda ko'rishimiz mumkinki S&P500(SPX), Tesla(TSLA), Advanced Materials(AMD), Invesco(QQQ), Nvidia(NVDA), Micrasoft(MSFT), iShares Silver Trust(SLV), ETF(SPY), SPDR Gold Shares(GLD) Amerika fond birjasidagi mashhur kompaniyalar, indekslar va ETF lar ustida tuzilgan koll opsion shartnomalari va bu shartnomalardan shuni tushinamizki yaqin muddat ichida ushbu ro'yxatdagi kompaniya aksiyalari, indekslar va ETF larda narx o'sishi mumkin, shu sababli ham koll opsionini bozorda optimism hukm surmoqda deb tahlil qilinadi.

2-rasm. Put opsioni bo'yicha sotib olingan shartnomalar

Ikkinchi rasmda esa investorlar kompaniyalarning aksiya narxlari yoki indekslar bozor narxi tushishini ko'zlab opsion putni sotib olishgan vaholanki bozor o'zgaruvchan hamda qabul qilinayotgan boj qarorlari va makroiqtisodiy ko'rsatgichlar fonida qarama-qarshi tomonga yurishi ham mumkin. Jahon amaliyotida bu kabi moliyaviy instrumentlar yuqori riskka ega bo'lganligi uchun ko'pgina investitsiya vositachilari hamda brokerlar derivativlar bozoriga treyderlarni jalb qilishda maxsus bilim va malakani talab qiladi.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Fundamentals of Corporate Finance. Stephen A. Ross, Randolph W. Westerfield, Bradford D. Jordan. Chapter17, 580page

¹⁸ OPTIONS, FUTURES, AND OTHER DERIVATIVES. John C. Hull Maple Financial Group Professor of Derivatives and Risk Management Joseph L. Rotman School of Management University of Toronto. ELEVENTH EDITION

2. <https://www.macrotrends.net/stocks/high-dividend>
3. <https://stockanalysis.com/stocks/tgt/dividend/>
4. <https://finance.yahoo.com/quote/target/>
5. <https://whalestream.com/options/livetrade>

6. OPTIONS, FUTURES, AND OTHER DERIVATIVES. John C. Hull
Maple Financial Group Professor of Derivatives and Risk Management Joseph L.
Rotman School of Management University of Toronto. ELEVENTH EDITION

САНОАТ КОРХОНАЛАРИНИНГ МОЛИЯВИЙ ХАВФСИЗЛИГИНИ ТАЪМИНЛАШ

Жанизакова Шахноза Мажит кизи
ТДИУ, “Иқтисодий ва молиявий хавфсизлик” кафедраси
ассистенти

Саноат корхоналарининг молиявий хавфсизлигини таъминлаш Ўзбекистон Республикаси иқтисодиётининг замонавий ривожланиш босқичида долзарб масалалардан бири ҳисобланади. Бунинг сабаби шундаки, 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясида юқори технологияли қайта ишлаш тармоқларини, энг аввало, маҳаллий хом ашё ресурсларини чуқур қайта ишлаш асосида юқори қўшимча қийматли тайёр маҳсулот ишлаб чиқаришни жадал ривожлантиришга қаратилган сифат жиҳатидан янги босқичга ўтказиш орқали саноатни янада модернизация ва диверсификация қилиш вазифаси қўйилган [1]. Бу эса, саноат тармоғида фаолият юритаётган хўжалик юритувчи субъектларнинг молиявий хавфсизлигини таъминлаш заруриятини юзага келтиради. Иқтисодчи олимларнинг корхоналарнинг молиявий хавфсизлиги хусусидаги илмий-назарий қарашларини таҳлил қилиш натижалари кўрсатадики, корхоналарнинг молиявий хавфсизлигини уч хил талқин қилиш мумкин. Яъни, корхонанинг молиявий хавфсизлиги – бу:

- корхона фаолиятини барқарор ривожланишини таъминлашдир;
- корхона молиявий барқарорлигининг шартидир;
- корхонанинг ички ва ташқи хавфлардан ҳимояланиш даражасидир [2].

Шуниси аҳамиятлики, корхоналарнинг молиявий хавфсизлигини баҳолашда аниқ меъёрий даражаларга ва мезонларга эга бўлган бир қатор кўрсаткичлардан фойдаланилади.

Халқаро амалиётда корхоналарнинг молиявий хавфсизлигини баҳолашда кенг қўлланилаётган ва аниқ меъёрий даражалар ва мезонларга эга бўлган кўрсаткичларни кўриб чиқамиз (1-жадвал).

1-жадвалда келтирилган кўрсаткичлар корхоналарнинг молиявий хавфсизлигини бевосита тавсифловчи кўрсаткичлар ҳисобланади. Шунингдек, корхоналарнинг молиявий хавфсизлигини билвосита тавсифловчи кўрсаткичлар ҳам мавжуд бўлиб, улардан асосийлари бўлиб қуйидагилар ҳисобланади:

- инфляция даражаси;
- миллий валютанинг қадрсизланиш (девальвация) суръати;
- давлат бюджети дефицити даражаси;

– давлат қарзи даражаси.

1-жадвал

**Корхоналарнинг молиявий хавфсизлигини тавсифловчи
кўрсаткичлар [3]**

№	Кўрсаткичнинг номи	Ҳисоблаш усули	Меъёрий даражаси
1	Мутлақ ликвидлилик коэффиценти	(Пул маблағлари + Қисқа муддатли молиявий инвестициялар) /Қисқа муддатли мажбуриятлар	min 0,2
2	Тезкор ликвидлилик коэффиценти	Ликвидли активлар/Жорий пасивлар	min 1,0
3	Жорий ликвидлилик коэффиценти	Жорий активлар/жорий пасивлар	min 2,0
4	Молиявий левераж коэффиценти	Ўз капитали:/Қарз мажбуриятлари	min 0,25
5	Молиявий маржа коэффиценти	Кредитлар/(Активлар – Қарз мажбуриятлари)	max 1,0
6	Ўз маблағлари билан таъминланганлик коэффиценти	(Ўз капитали + Узоқ муддатли мажбуриятлар – Оборотдан ташқари активлар)/Ўз капитали	min 0,1
7	Товар захираларининг айланиш коэффиценти	Товарларни ишлаб чиқариш ва сотиш харажатлари/Товарларнинг қиймати	min 2,8
8	Активлардан фойдаланиш самарадорлиги коэффиценти	Товарларни сотишдан олинган даромадлар/товар захиралари қиймати	min 1,6

Халқаро валюта фонди экспертларининг тавсиясига кўра, инфляциянинг йиллик даражаси 3 фоиздан ошмаса, бу мўътадил инфляция ҳисобланади. Миллий валютанинг йиллик қадрсизланиш суръатининг 10 фоизга етиши ва ундан юқори бўлиши молиявий инқироз белгиси ҳисобланади [4].

Халқаро амалиётда давлат бюджети дефицити даражаси ва давлат қарзи даражаси кўрсаткичлари бўйича Маастрихт шартномасида кўзда тутилган меъёрий даражалар ва мезонлар қўлланилади.

Маастрихт шартномасида давлат бюджети дефицити ва давлат қарзи бўйича қуйидаги меъёрий даражалар ва мезонлар белгиланган:

– давлат бюджети дефицити суммаси ялпи ички маҳсулотга нисбатан 3 фоиздан ошмаслиги керак;

– давлат қарзи суммаси ялпи ички маҳсулотга нисбатан 60 фоиздан ошмаслиги лозим [5].

Таъкидлаш лозимки, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 2 сентябрдаги ПФ-5177-сонли “Валюта сиёсатини либераллаштириш бўйича биринчи навбатдаги чора-тадбирлар тўғрисида”ги фармониға мувофиқ, 2017 йил 2 сентябрдан бошлаб миллий валютанинг номинал алмашув курсини талаб ва таклиф асосида белгилаш тартиби жорий қилинди [6]. Бунинг натижасида 2017 йил 5 сентябрь куни сўмнинг 1 АҚШ долларига нисбатан номинал алмашув курси 8100,00 сўмни ташкил қилди. Яъни,

сўмнинг АҚШ доларига нисбатан қадрсизланиш суръати қарийб икки барбарни ташкил этди.

Давлат қарзи саноат корхоналарининг молиявий хавфсизлигига таъсир кўрсатувчи муҳим омиллардан бири ҳисобланади.

Ўзбекистон Республикасида давлатнинг ички қарзи билан боғлиқ бўлган муаммолар йўқ. Шунингдек, давлат ташқи қарзининг даражаси ҳам юқори эмас. 2017 йилнинг 1 январь ҳолатига кўра, давлат ташқи қарзининг ЯИМга нисбатан даражаси 9 фоизни ташкил этди. Бунда, жами ташқи қарз ЯИМга нисбатан 17 фоизни ташкил этди. Қолган 8 фоиз миқдоридаи ташқи қарз – бу корпоратив ташқи қарздир [7].

Фикримизча, Корхоналарнинг молиявий хавфсизлигини таъминлаш мақсадида қуйидаги тадбирларни амалга ошириш мақсадга мувофиқдир:

- корхоналарнинг ликвидлилик коэффицентлари бўйича молиявий хавфсизлигини таъминлаш мақсадида,

биринчидан, дебитор қарздорлик ва товар захираларининг айланишини тезлаштириш йўли билан пул маблағларининг жорий активлар ҳажмидаги салмоғини ошириш лозим;

иккинчидан, корхоналар томонидан юқори ликвидли қимматли қоғозларга қилинадиган қисқа муддатли молиявий инвестициялар ҳажмини ошириш зарур;

учинчидан, жорий активлар ва жорий пасивлар ўртасидаги нисбат мутаносиблигини жорий ликвидлилик коэффицентининг энг паст меъёрий даражасидан келиб чиққан ҳолда таъминлаш лозим.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947-сонли “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги фармонида илова//Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами. – Тошкент, 2017. – № 6 (766). – 33-

2. Бланк И .А. Управление финансовой безопасности предприятия. 2.0е изд. – К.: Эльга, 2009. – 776 с.; Парфенов Т.А. Финансовая безопасность предприятия: системный подход//Консультант. – Москва, 2010. – №15.

3. www.imf.org (Халқаро валюта фонди), www.world.com (Жаҳон банки гуруҳи), <http://www.oxpaha.ru> (Интернет-газетанинг хавфсизлик бўйича портали, Россия), <http://www.wisp.ru> (хавфсизлик бўйича интернет-ресурслар каталоги, Россия) сайтларининг маълумотлари.

4. The Publications. www.imf.org.

5. Treaty on European Union. ECSC-EEC-EAES, Brussels – Luxembourg, 1992.

6. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 2 сентябрдаги ПФ-5177-сонли “Валюта сиёсатини либераллаштириш бўйича биринчи навбатдаги чора-тадбирлар тўғрисида”ги фармони//Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами. – Тошкент, 2017. – 945-модда.

7. Пул-кредит соҳасидаги вазият. www.cbu.uz.

NAQD PULSIZ HISOB-KITOBLARNI TASHKIL ETISH VA TAKOMILLASHTIRISH YO`LLARI

Andijon davlat texnika instituti

“Muxandislik iqtisodiyot va boshqaruv” fakulteti

“Buxgalteriya hisobi va menejment” kafedrası katta o‘qituvchisi, PhD

M.A.Nabiyev

“Buxgalteriya hisobi va audit” 4-kurs talabasi Mirzaaxmadov Jamshidbek

Dilmurodbek o‘g‘li

Iqtisodiyotda hisob-kitoblar mexanizmining samarali tashkil etilishi va uning aniq faoliyat yuritishi barcha rivojlangan davlatlar taraqqiyotining asosini tashkil etadi. Har qanday davlatning iqtisodiy qudratini pul-kredit tizimi va sifatli to‘lov mexanizmisiz tasavvur etib bo‘lmaydi. Shu bilan birga, davlat har qanday to‘lovlarning banklar orqali amalga oshirilishi, ya’ni naqd pulsiz hisob-kitoblar tizimini kengaytirib borishdan doimiy manfaatdor hisoblanadi.

Naqd pulsiz hisob-kitoblar tizimini to‘g‘ri tashkil etish iqtisodiyotning rivojlanishiga, bank mijozlarining o‘z biznesini yuksaltirishga hamda qulay to‘lov vositalaridan foydalanishiga yordam beradi. Hozirgi kunda Respublikamizda naqd pulsiz hisob-kitoblarni amalga oshirishda samarali milliy to‘lov tizimi shakllantirilgan va takomillashtirib borilmoqda.

Naqd pulsiz hisob-kitoblarni tashkil etishda huquqiy baza ham yaratilgan bo‘lib, ushbu baza doimiy ravishda to‘ldirilib, yangi o‘zgartirishlar kiritilmoqda. Bu esa to‘lov tizimining samaradorligini oshirishga xizmat qilmoqda. Milliy to‘lov tizimi orqali to‘lovlar to‘lov vositalari yordamida amaliyot kuni davomida o‘tkazilishi ta’minlanmoqda. Elektron to‘lov tizimining barcha ishtirokchilari uchun tizimga qo‘shilish kriteriyalari va qoidalari bir xil tarzda belgilangan.

Shunga qaramay, amaliyotda naqd pulsiz hisob-kitoblarni amalga oshirishda bir qator muammolar kuzatilmoqda:

bank filiallarining vakillik hisobraqamlarida mablag‘larning yetarli bo‘lmisligi hamda bank mijozlarining to‘lovlarini o‘z vaqtida amalga oshira olmaslik holatlari;

to‘lov tizimida texnik muammolarning uchrab turishi: to‘lov hujjatlarining o‘tmay qolishi, aloqa vositalarining nosozligi, internet tezligining pastligi, plastik kartalardan to‘lov terminallar orqali mablag‘ yechilib, savdo yoki xizmat ko‘rsatish tashkilotlarining hisob raqamiga tushmay “osilib qolishi” holatlari va boshqa texnik nosozliklar;

to‘lov tizimiga xizmat ko‘rsatuvchi xodimlarning professionallik darajasi pastligi, o‘z ishiga nisbatan loqaydlik bilan yondashishi, bilim saviyasining yetarli emasligi, to‘lov hujjatlarini tizimga kiritishda adashishlari yoki lavozim vakolatlaridan suiiste’mol qilish holatlari;

me’yoriy hujjatlardagi kamchiliklar: ayrim qonunlarning naqd pulsiz hisob-kitoblarni to‘liq amalga oshirish tamoyillariga to‘sqinlik qilishi yoki ayrim jarayonlarni to‘liq yoritib bermasligi;

ayrim to‘lov hujjatlarining amaliyotda qo‘llanilmayotgani va boshqa shu kabi holatlar.

Naqd pulsiz hisob-kitoblarni takomillashtirish maqsadida quyidagi takliflarni ilgari surish mumkin:

bosh banklar orqali vakillik hisobraqamlarini to'ldirishda, amaliyot kuni davomida ortiqcha mablag' mavjud bo'lgan filiallarning hisob raqamlaridan mablag'larni ma'lum foiz ustamasi bilan yechib olib, mablag' yetishmayotgan filiallarga joylashtirish amaliyotini joriy etish;

Markaziy bank tomonidan tijorat banklari vakillik hisobraqamlarini to'ldirish maqsadida qisqa muddatli kreditlar berish va banklarga depozit joylashtirish amaliyotini yo'lga qo'yish;

to'lov jarayonida hisob-kitob cheklaridan foydalanishni kengaytirish;

milliy to'lov tizimi amaliyotiga "netting" tizimini joriy etish;

rivojlangan davlatlar amaliyotidagi samarali tajribalardan to'lov tizimimizda foydalanish;

korporativ bank kartochkalaridan foydalanishni kengaytirish;

bank mijozlariga o'z mablag'lari harakatini erkin amalga oshirishga to'sqinlik qiluvchi me'yorlarga o'zgartirish va qo'shimchalar kiritish.

Hozirgi kunda to'lovlar milliy to'lov tizimi orqali "yalpi" tizimda o'tkazilib, to'lovlarning bir bankdan ikkinchi bankka to'liq o'tishi kuzatilmoqda. "Netting" tizimini milliy to'lov tizimimizga joriy etish esa tizim samaradorligini yanada oshiradi.

"Netting" tizimida mablag'lar harakati bevosita amalga oshmaydi — faqat "xabarlar", ya'ni bir bankdagi hisob raqamdan ikkinchi bankdagi hisob raqamga mablag' o'tkazilayotganligi to'g'risida ma'lumotlar almashiladi. Amaliyot kuni davomida bu operatsiyalar "xabarlar almashinuvi" tarzida bajariladi. Kun oxirida yoki belgilangan vaqtda bir marotaba banklararo hisob-kitob qilinib, qarzdor bank tomonidan haqdor bankka "yalpi" tizim orqali bir martalik to'lov amalga oshiriladi.

Ko'rinib turibdiki, "netting" tizimidan foydalanish banklarning vakillik hisobraqamlarida mablag' yetishmovchiligi muammosini bartaraf etishga yordam beradi. Iqtisodiyotimizni rivojlantirish uchun yuqorida qayd etilgan muammolarni bartaraf etish orqali milliy to'lov tizimini takomillashtirish, uning samaradorligini oshirish va naqd pulsiz hisob-kitoblar tizimining sifati hamda ko'lamini kengaytirish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 4 apreldagi "Naqd pulsiz to'lovlarni rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-3632-sonli qarori.

2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 2 noyabrdagi "Raqamli iqtisodiyot va moliya sohasida islohotlarni amalga oshirish to'g'risida"gi PQ-4878-sonli qarori.

3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 dekabrda "Raqamli moliya va to'lov tizimlarini rivojlantirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PQ-6480-sonli qarori.

4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021 yil 5 fevraldagi "Naqd pulsiz to'lovlar tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-5009-sonli qarori

5. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki. (2023). "Raqamli moliya va naqd pulsiz hisob-kitoblar: istiqbollar va muammolar".

6. Qosimov, D. (2023). "Naqd pulsiz hisob-kitoblar va ularning iqtisodiyotdagi o'rni". Tashkent: O'zbekiston davlat iqtisodiyot universiteti.

7. O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi. (2023). "Naqd pulsiz hisob-kitoblar: yangiliklar va tartibga solish". Tashkent: Moliya vazirligi nashri.

8. Khalilov, R. (2023). "Raqamli moliya: naqd pulsiz hisob-kitoblarning yangi imkoniyatlari". Tashkent: Innovatsion iqtisodiyot va raqamli moliya markazi.

9. Karimov, I.A. (2022). "Moliya va kredit: nazariy asoslar va amaliyot". Tashkent: O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi.

Internet saytlar:

1. <https://www.mf.uz/> O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi. (2023). "Naqd pulsiz hisob-kitoblarni tartibga solish bo'yicha yangi qonunchilik".

2. International Monetary Fund (IMF). (2023). "Digital Currency and Financial Inclusion in Uzbekistan". <https://www.imf.org/en/Countries/UZB>.

3. World Bank. (2023). "Uzbekistan: Digital Finance and Payment Systems". <https://www.worldbank.org/en/country/uzbekistan>

4. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki. (2023). "Naqd pulsiz hisob-kitoblar bo'yicha statistik ma'lumotlar". <https://www.cbu.uz/>

УПРАВЛЕНИЕ ДАННЫМИ КАК КЛЮЧЕВОЙ ЭЛЕМЕНТ УПРАВЛЕНИЯ ПРОЕКТАМИ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ

*Шерзод Мирзаев Махматкулович,
Самостоятельный соискатель*

Аннотация

В условиях цифровой экономики данные становятся стратегическим активом организаций, определяющим эффективность процессов принятия решений, реализацию проектов и конкурентоспособность бизнеса. Управление проектами без системного подхода к управлению данными приводит к рискам искажения информации и потере прозрачности. В тезисе раскрывается роль Data Governance как неотъемлемой части современного управления проектами и предлагается модель интеграции процессов управления данными в проектный контур организации.

Ключевые слова:

управление проектами; управление данными; цифровая экономика; РМО; Data Governance; цифровая зрелость; аналитика.

Abstract (in English)

In the digital economy, data has become a strategic asset determining the effectiveness of decision-making and project success. This thesis highlights Data Governance as a core component of modern Project Management and proposes an integrated framework for managing data across the project lifecycle. The presented model emphasizes the importance of a data-driven approach to improve maturity,

transparency, and decision quality in organizations undergoing digital transformation.

Keywords:

Project Management; Data Governance; Digital Economy; Data-driven; PMO; Digital Maturity; Analytics.

Введение

Цифровизация экономики сопровождается ростом объёмов данных, генерируемых в процессе реализации проектов. Однако во многих организациях управление данными и управление проектами остаются разобщёнными, что снижает эффективность и прозрачность. Интеграция Data Governance и Project Management становится ключевым фактором достижения стратегических целей и цифровой устойчивости бизнеса.

Теоретическая основа

Data Governance представляет собой совокупность принципов, процессов и инструментов, направленных на обеспечение качества, доступности и безопасности данных. Project Management - система методов управления уникальными инициативами. Их объединение формирует концепцию Data-Driven Project Management, в которой управленческие решения основаны на достоверных данных.

Методология и подход

Методология исследования базируется на стандартах PMBOK 6-7, DAMA-DMBOK2, COBIT, ITIL и принципах системного подхода. Интеграция этих подходов позволяет создать сквозную модель управления проектами, где данные рассматриваются как ключевой ресурс. Ключевые компоненты модели: Project Data Hub, метаданные (data lineage), контроль качества данных, интеграция Data Governance и PMO.

Результаты исследования

На примере анализа практик управления проектами и данными в банках и финтех-компаниях Узбекистана установлено, что низкий уровень зрелости управления данными препятствует эффективному контролю проектов. Предложена модель Integrated Data-Driven PM Framework, объединяющая процессы планирования, мониторинга и управления качеством данных.

Практическая значимость

Интеграция Data Governance и Project Management повышает точность планирования и контроля исполнения проектов, обеспечивает единый источник достоверной информации, снижает риски ошибок и ускоряет процесс принятия решений.

Заключение

В условиях цифровой экономики управление проектами должно опираться на управляемые данные. Интеграция Data Governance и Project Management формирует основу для повышения зрелости, прозрачности и эффективности проектов. Data-driven подход становится ключевым направлением эволюции современного управления.

Список использованных источников:

1. Project Management Institute (PMI). *A Guide to the Project Management Body of Knowledge (PMBOK® Guide)* — 6 th Editions. 2021.
2. DAMA International. *DAMA-DMBOK2: Data Management Body of Knowledge*. — Technics Publications, 2017.
3. COBIT 2019 Framework: Governance and Management Objectives. — ISACA, 2019.
4. ITIL 4 Foundation: IT Service Management. — AXELOS Global Best Practice, 2019.
5. Khatri, V., Brown, C. V. *Designing Data Governance*. — Communications of the ACM, Vol. 53, No. 1, 2010.
6. George, G., Osinga, E. C., Lavie, D., Scott, B. A. *Big Data and Data Governance in Digital Transformation*. — Journal of Management, 2020.
7. OECD. *Digital Government Review of Latin America and the Caribbean: Data-Driven Public Sector*. — OECD Publishing, 2020.
8. Cummings, S., Bridgman, T., Brown, K. *Unfreezing change as three steps: Rethinking Kurt Lewin's legacy for change management*. — Human Relations, 2016.
9. Назаров, Ш.Х. *Цифровая экономика: подходы и вызовы для Узбекистана*. — Ташкент: Изд-во БФА, 2022.
10. Мирзаев Ш. Я. *Практика интеграции Data Governance в управление проектами в банковском секторе Узбекистана*. - Ташкент: SQB, 2025.

SUG'URTANING SHAXSIY MOLIYA XAVFLARINI BOSHQARISHDAGI O'RNI

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti

Moliya fakulteti talabasi Qo'ndibayeva Surayyo

ANNOTATSIYA: Global iqtisodiy noaniqliklar, pandemiyalar, tabiiy ofatlar va moliyaviy inqirozlar sharoitida shaxsiy moliya xavflarini samarali boshqarish masalasi dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Ushbu maqolada sug'urtaning shaxsiy moliyaviy xavfsizlikni ta'minlashdagi roli, iqtisodiy barqarorlikni mustahkamlashdagi mexanizmlari hamda aholi daromadlarini himoyalashdagi o'rni tizimli tahlil qilinadi. Shaxsiy moliya xavflarining tarkibiy tuzilmasi, ularning iqtisodiy oqibatlar va sug'urta institutining ushbu xavflarni diversifikatsiya qilishdagi imkoniyatlari chuqur o'rganilgan. Tadqiqotda O'zbekiston sug'urta bozorining rivojlanish dinamikasi, mavjud muammolar hamda ilg'or xalqaro tajriba asosida takomillashtirish yo'nalishlari aniqlangan. Natijalar shuni ko'rsatadiki, shaxsiy sug'urta segmentini kengaytirish aholining moliyaviy barqarorligini oshirish, ijtimoiy himoyani mustahkamlash va milliy iqtisodiyotning barqaror o'sishini ta'minlashda strategik ahamiyatga ega.

KALIT SO'ZLAR: Shaxsiy moliya, moliyaviy xavf, sug'urta bozori, risk menejment, iqtisodiy barqarorlik, moliyaviy xavfsizlik, hayot sug'urtasi, sog'liq sug'urtasi, diversifikatsiya, iqtisodiy xavf-xatar.

KIRISH

So'nggi yillarda global iqtisodiy muhitda yuz berayotgan o'zgarishlar, moliyaviy inqirozlar, pandemiyalar va tabiiy ofatlar insonlarning moliyaviy

barqarorligiga bevosita ta'sir etmoqda. Bunday sharoitda shaxsiy moliya xavfsizligini ta'minlash va individual darajada iqtisodiy yo'qotishlarni minimallashtirish zamonaviy iqtisodiyotning eng muhim ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylanmoqda. Ayniqsa, aholining daromadlari, sog'ligi va mol-mulki bilan bog'liq kutilmagan xavf-xatarlarni boshqarish masalasi moliyaviy siyosatning ajralmas tarkibiy qismi sifatida dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

Sug'urta tizimi ana shu jarayonda shaxsiy moliyaviy xavflarni diversifikatsiya qilish, ularni ijtimoiy va iqtisodiy jihatdan qoplash imkonini beruvchi samarali mexanizm sifatida namoyon bo'lmoqda. Sug'urta nafaqat riskni moliyaviy jihatdan transfer qilish vositasi, balki fuqarolarning moliyaviy mustaqilligini ta'minlovchi, milliy iqtisodiyotning barqaror rivojlanishini qo'llab-quvvatlovchi muhim institut sifatida e'tirof etiladi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan qabul qilingan "Sug'urta bozorini isloh qilish va uning investitsion jozibadorligini oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarorlar sug'urta tizimini tubdan modernizatsiya qilish, shaxsiy sug'urta xizmatlarini kengaytirish va raqamli texnologiyalarni joriy etish bo'yicha yangi bosqichni boshlab berdi. Bu esa mamlakatda sug'urtaning iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlashdagi rolini yanada kuchaytirishga zamin yaratmoqda.

Shu bilan birga, aholining sug'urtaga bo'lgan ishonchi va moliyaviy savodxonligi yetarli darajada shakllanmagani, sug'urta mahsulotlarining innovatsion jihatdan cheklangani, hamda risk menejment madaniyatining pastligi ushbu sohada tizimli yondashuvni talab etmoqda. Jahon tajribasi shuni ko'rsatadiki, shaxsiy moliya xavflarini samarali boshqarish uchun sug'urta institutining iqtisodiyotdagi o'rni mustahkamlanishi, aholining sug'urta madaniyati oshirilishi va davlat tomonidan rag'batlantiruvchi siyosat yuritilishi zarur.

Shu nuqtai nazardan, mazkur tadqiqotning dolzarbligi shundaki, u sug'urtaning shaxsiy moliyaviy xavflarni boshqarishdagi iqtisodiy mexanizmlarini ilmiy asosda tahlil etadi, O'zbekiston sug'urta bozorining rivojlanish holatini baholaydi hamda ilg'or xalqaro tajriba asosida takomillashtirish yo'nalishlarini aniqlaydi. Maqolaning ilmiy yangiligi sug'urtaning shaxsiy moliyaviy xavfsizlikni ta'minlashdagi institutsional roli, iqtisodiy barqarorlikka ta'siri va risk menejment tizimidagi o'rnini kompleks yondashuv asosida ochib berishida namoyon bo'ladi.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR TAHLILI

Sug'urtaning shaxsiy moliyaviy xavflarni boshqarishdagi o'rni masalasi jahon iqtisodiyoti va moliya sohasida ko'plab olimlar tomonidan ilmiy tadqiqotlar markazida bo'lib kelmoqda. Xususan, sug'urta nafaqat xavflarni moliyaviy qoplash mexanizmi, balki iqtisodiy tizimni barqarorlashtiruvchi, ijtimoiy himoyani mustahkamlovchi va investitsion faoliyatni rag'batlantiruvchi institut sifatida talqin qilinadi.

Klassik iqtisodiy nazariya vakillaridan biri M. Friedman (1953) o'zining "Essays in Positive Economics" asarida shaxsiy moliyaviy qarorlar xavf va kutilgan foyda o'rtasidagi muvozanatga asoslanishini ta'kidlab, sug'urtaning ushbu muvozanatni saqlashda markaziy rol o'ynashini ko'rsatadi. Unga ko'ra, sug'urta mexanizmi insonning kutilmagan yo'qotishlar ta'sirida moliyaviy beqarorlikka tushib qolishini oldini oladi.

H. D. Skipper va K. Black (2000) esa o'zlarining "Insurance and Risk Management" nomli fundamental asarlarida sug'urtaning risk menejment tizimidagi ahamiyatini chuqur tahlil qilib, uni iqtisodiyotda kapitalni samarali taqsimlovchi va moliyaviy resurslarni qayta taqsimlovchi muhim vosita sifatida baholaganlar. Ularning fikricha, sug'urta kompaniyalari to'plangan mablag'larni investitsiyalash orqali iqtisodiy o'sish jarayoniga bevosita hissa qo'shadi.

Zamonaviy iqtisodiy nazariyalar doirasida J. Outreville (2013) sug'urtaning rivojlanish darajasi mamlakatning iqtisodiy o'sishi bilan bevosita bog'liqligini empirik tahlillar asosida isbotlab, shaxsiy sug'urta sektorining kengayishi milliy iqtisodiyotda barqaror iste'mol va jamg'arma tizimini shakllantirishini ta'kidlagan.

Mahalliy olimlar tadqiqotlarida ham sug'urtaning iqtisodiy tizimdagi roli keng yoritilgan. Jumladan, Toshpo'latov Sh. (2019) O'zbekiston sug'urta bozorining tarkibiy tahlilini amalga oshirib, hayot va sog'liq sug'urtasi segmentlarini rivojlantirish aholining moliyaviy xavfsizligini mustahkamlashda hal qiluvchi omil ekanini qayd etadi. E. Xolboyeva (2023) esa raqamli sug'urta xizmatlari va "insurtech" texnologiyalarining joriy etilishi sug'urta bozori samaradorligini oshirish hamda aholining ishonchini mustahkamlashda muhim omil ekanini ko'rsatadi.

Bundan tashqari, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan so'nggi yillarda qabul qilingan normativ-huquqiy hujjatlar, jumladan, 2022-yil 2-avgustdagi PQ-323-son qarori, sug'urta bozorini liberallashtirish, investitsion jozibadorlikni oshirish va aholining sug'urta xizmatlaridan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirishga qaratilgan. Ushbu islohotlar natijasida shaxsiy sug'urta segmentida raqamli mahsulotlar, masofaviy xizmat ko'rsatish platformalari va xalqaro sug'urta kompaniyalari bilan hamkorlik mexanizmlari rivojlanmoqda.

Jahon banki (World Bank, 2023) va OECD (2024) hisobotlarida esa shaxsiy moliya xavflarini boshqarishda sug'urtaning roli global darajada kuchayib borayotgani, ayniqsa hayot, sog'liq va pensiya sug'urtasi segmentlarida iqtisodiy barqarorlikka xizmat qilayotgani ta'kidlanadi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Shaxsiy moliya xavflari – bu individning daromad manbalari, sog'ligi, mol-mulki yoki hayoti bilan bog'liq kutilmagan yo'qotishlar ehtimolini ifodalovchi iqtisodiy kategoriyadir. Ular insonning moliyaviy holatiga bevosita ta'sir etib, ijtimoiy farovonlik darajasini pasaytiradi. Iqtisodiy mohiyatiga ko'ra shaxsiy moliya xavflari quyidagi asosiy guruhlariga ajratiladi:

- Daromad yo'qotish xavfi — mehnatga layoqatsizlik, ishsizlik yoki nogironlik holatlarida paydo bo'ladi;
- Sog'liq bilan bog'liq xavf — kasalliklar, tibbiy xarajatlar va tibbiy xizmatlardan foydalanish zaruriyati;
- Mol-mulk yo'qotish xavfi — yong'in, o'g'irlik, tabiiy ofatlar yoki texnogen halokatlar oqibatida yuzaga keladigan zarar;
- Hayot xavfi — o'lim, baxtsiz hodisalar va oila a'zolarining yo'qotilishi bilan bog'liq moliyaviy yo'qotishlar.

Ushbu xavflar shaxsiy moliya tizimini beqarorlashtiruvchi asosiy omil bo'lib, ularni samarali boshqarish uchun sug'urta mexanizmlaridan foydalanish zarurdir.

Bo'lim nomi	Asosiy mazmuni	Ilmiy natija va xulosa
Shaxsiy moliya xavflarining iqtisodiy mazmuni va tasnifi	Shaxsiy moliya xavflari — bu individ daromadi, sog'ligi, mol-mulki yoki hayoti bilan bog'liq yo'qotish ehtimoli. Ular to'rt guruhga bo'linadi: daromad yo'qotish, sog'liq bilan bog'liq, mol-mulk va hayot xavfi.	Xavflarni aniqlash ularni boshqarish strategiyasini ishlab chiqishda asosiy bosqich bo'lib, sug'urta mexanizmlarining iqtisodiy zaruratini belgilaydi.
Sug'urtaning shaxsiy moliya xavflarini boshqarishdagi iqtisodiy mexanizmlari	Sug'urta xavfni transfer qilish, diversifikatsiya qilish va moliyaviy zaxira shakllantirish orqali yo'qotishlarni qoplashni ta'minlaydi. Asosiy mexanizmlar: risklarni taqsimlash, zaxira fondlarini yaratish, investitsion faoliyat va ijtimoiy tizim bilan integratsiya.	Sug'urta tizimi shaxsiy moliya xavflarini kamaytirish bilan birga, makroiqtisodiy barqarorlik va investitsion faollikni oshiradi.
O'zbekiston sug'urta bozorining hozirgi holati va rivojlanish tendensiyalari	2024-yilda sug'urta mukofotlari hajmi 5,3 trln so'mga yetdi, bu 2021-yilga nisbatan 1,9 barobar ko'p. Hayot sug'urtasi ulushi 32 %. Aholining atigi 11–13 % sug'urtadan foydalanadi.	Sug'urta bozori o'sish bosqichida, ammo moliyaviy savodxonlik va ishonch yetarli emas. Bozor salohiyati yuqori, ammo uni faollashtirish zarur.
Xalqaro tajriba va O'zbekiston uchun takliflar	Rivojlangan davlatlarda sug'urta tizimi moliyaviy xavfsizlikning markaziy elementi. Asosiy tajribalar: moliyaviy savodxonlikni oshirish, davlat-xususiy sheriklik, raqamli texnologiyalar.	O'zbekiston uchun takliflar: 1) raqamli sug'urta mahsulotlarini rivojlantirish; 2) risk boshqaruvi xalqaro standartlarga moslashtirish; 3) soliq rag'batlarini kengaytirish; 4) sug'urta madaniyatini oshirish.
Umumiy ilmiy xulosa	Sug'urta shaxsiy moliya xavflarini kamaytirishning eng samarali mexanizmi bo'lib, iqtisodiy barqarorlikni ta'minlaydi	Sug'urta tizimini rivojlantirish O'zbekiston iqtisodiy xavfsizligi, aholining moliyaviy himoyasi va milliy iqtisodiyotning barqaror o'sishini ta'minlashda strategik ahamiyatga ega.

XULOSA

Yuqoridagi tahlillar asosida shuni ta'kidlash mumkinki, sug'urta tizimi shaxsiy moliya xavflarini boshqarishning eng muhim va samarali mexanizmlaridan biri sifatida nafaqat individ darajasidagi moliyaviy barqarorlikni, balki makroiqtisodiy muvozanatni ham ta'minlaydi. Sug'urta orqali xavflarni transfer qilish, diversifikatsiya va moliyaviy zaxiralar yaratish jarayonlari kutilmagan yo'qotishlarning iqtisodiy oqibatlarini yumshatadi, aholi daromadlari barqarorligini saqlab qolishga xizmat qiladi.

O'zbekiston sug'urta bozorining so'nggi yillardagi rivojlanish dinamikasi ijobiy tendensiyalarni ko'rsatayotgan bo'lsa-da, aholining sug'urta madaniyati, moliyaviy savodxonligi va ishonch darajasi yetarlicha yuqori emas. Shuningdek, ixtiyoriy shaxsiy sug'urta turlarining ulushi past, bu esa moliyaviy xavflarni to'liq qoplash imkoniyatlarini cheklab qo'ymoqda. Shu sababli sug'urta sohasini institutsional jihatdan takomillashtirish, innovatsion raqamli yechimlarni joriy etish va sug'urta kompaniyalarining investitsion salohiyatini oshirish zarur.

Xalqaro tajriba tahlili shuni ko'rsatadiki, moliyaviy xavflarni samarali boshqarish uchun quyidagi yo'nalishlar muhim ahamiyat kasb etadi:

- aholining moliyaviy savodxonligini oshirish va sug'urta madaniyatini shakllantirish;
- raqamli sug'urta platformalarini keng joriy etish;
- davlat-xususiy sheriklik asosidagi sug'urta dasturlarini rivojlantirish;
- soliq va investitsion rag'batlantiruvchi mexanizmlar orqali shaxsiy sug'urtani qo'llab-quvvatlash.

Xulosa qilib aytganda, sug'urta tizimining samarali faoliyat yuritishi shaxsiy moliya xavfsizligini ta'minlash, ijtimoiy barqarorlikni mustahkamlash va mamlakat iqtisodiyotining uzoq muddatli raqobatbardoshligini oshirishda strategik omil sifatida qaralishi lozim. Shu jihatdan, O'zbekiston sug'urta bozorida innovatsion yondashuvlarni joriy etish, huquqiy bazani takomillashtirish va aholining ishonchini mustahkamlash orqali shaxsiy moliyaviy xavflarni boshqarish tizimini yangi bosqichga ko'tarish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Фридман М. *Положительная экономика очерки*. – Чикаго: University of Chicago Press, 1953.
2. Скиппер Х. Д., Блэк К. *Страхование и управление рисками*. – Нью-Йорк: Prentice Hall, 2000.
3. Outreville J. F. The relationship between insurance and economic development: 85 empirical papers for a review of the literature // *Risk Management and Insurance Review*. – 2013. – T.16, №1. – С.71–122.
4. Тошпо'латов Ш. О'zbekiston sug'urta bozorida hayot sug'urtasini rivojlantirish masalalari // *Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar jurnali*. – 2019. – №4. – Б.57–63.
5. Холбоева Э. Raqamli iqtisodiyotda sug'urta xizmatlarini rivojlantirishning iqtisodiy mexanizmlari // *Moliyaviy barqarorlik tahlili jurnali*. – 2023. – №2. – Б.41–49.
6. О'zbekiston Respublikasi Prezidenti. *Sug'urta bozorini isloh qilish va uning investitsion jozibadorligini oshirish chora-tadbirlari to'g'risida PQ-323-son qarori*. – 2022-yil 2-avgust.
7. World Bank. *Insurance Market Development Report 2023*. – Washington, DC: World Bank Group, 2023.
8. OECD. *Financial Risk Management and Insurance Overview 2024*. – Paris: OECD Publishing, 2024.
9. Swiss Re Institute. *Global Insurance Review and Outlook 2023–2024*. – Zurich: Swiss Re, 2023.
10. UNCTAD. *Insurance and Sustainable Development: Policy Recommendations*. – Geneva: United Nations, 2022.

TIZIMLI AHAMIYATGA MOLIK BANKLARNING NAZARIY-METODOLOGIK ASOSLARI

Ashurov Jaloliddin Eshpulatovich
Termiz davlat universiteti o'qituvchisi

Annotatsiya: Maqolada tizimli ahamiyatga molik banklar faoliyati nazariy jihatdan o'rganilgan. Xususan, iqtisodchi olimlarning mazkur masala yuzasidan bildirgan fikrlari va ilmiy tadqiqotlari o'rganilgan. Shu bilan birga, eng asosiy urg'u tizimli ahamiyatga molik banklarning nazariy-metodologik asoslariga qaratilgan. Jumladan, tizimli ahamiyatga molik banklarning nazariy-metodologik asoslari o'rganilgan.

Kalit so‘zlar: tijorat banki, tizimli ahamiyatga molik banklar, global tizimli ahamiyatga molik banklar, milliy tizimli ahamiyatga molik banklar, baholash ko‘rsatkichlari, Bazel qo‘mitasi.

Kirish

“Tizimli ahamiyatga molik banklar” moliya-kredit sohasida moliyaviy tizimning barqarorligi va mustahkamligi uchun alohida ahamiyatga ega bo‘lgan banklarga nisbatan qo‘llaniladigan atamadir.

Ushbu banklar shunchalik katta va muhim ahamiyatga egaki, ularda yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan muammolar yoki muvaffaqiyatsizliklar butun mamlakat iqtisodiyotiga, hatto jahon iqtisodiyotiga jiddiy ta‘sir ko‘rsatishi mumkin.

Odatda tizimli ahamiyatga molik banklarning mazmuni turli mezonlarni o‘z ichiga oladi, masalan, aktivlar hajmi, xalqaro moliya bozorlarga ta‘siri, bankning boshqa moliya institutlari bilan aloqalari va boshqalar. Nazorat qiluvchi organlar va xalqaro tashkilotlar inqirozlarning oldini olish va moliyaviy barqarorlikni ta‘minlash maqsadida banklarning kapitali, likvidligi va risklarni boshqarishga qo‘shimcha talablarni belgilash uchun tizimli ahamiyatga molik banklar ro‘yxatini shakllantirib boradi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili

Tizimli ahamiyatga molik banklar shunchalik katta va muhim ahamiyatga egaki, ularning faoliyati va holati butun moliya tizimining sog‘lomligi uchun ahamiyatli bo‘ladi. Ekspertlar va shu soha mutaxassisleri “tizimli ahamiyatga molik banklar” ni moliyaviy tizimning barqarorligida strategik rol o‘ynaydigan asosiy moliyaviy subyektlar sifatida qarashadi. Ushbu banklar ko‘pincha moliyaviy infratuzilmaning “ustunlari” hisoblanadi va ularning barqarorligi iqtisodiyotning umumiy farovonligi uchun muhimdir.

“Tizimli ahamiyatga molik banklar”ni aniqlashga yondashuvlarni ishlab chiqish maqsadida Bank nazorati bo‘yicha Bazel qo‘mitasi “Global tizimli ahamiyatga molik banklar”ni aniqlashiga asoslanib, 2012-yil oktyabrda “Milliy tizimli ahamiyatga molik banklar”ni aniqlash bo‘yicha yondashuvlari hujjatni chiqdi [1]. Ushbu hujjatga muvofiq, tizimli ahamiyatga molik banklarni baholashda yuqorida muhokama qilingan omillar hisobga olinadi, xalqaro (transchegaraviy) faoliyat esa bundan mustasno, chunki Bank nazorati bo‘yicha Bazel qo‘mitasiga ko‘ra, “Milliy tizimli ahamiyatga molik banklar”ni aniqlash metodologiyasi, birinchi navbatda bankrotlikning milliy iqtisodiyotga ta‘sirini baholashni aks ettirishi kerak [2].

J.Larozyer o‘z tadqiqotlarida tizimli ahamiyatga molik yirik banklarga urg‘u berish shubhalarni keltirib chiqarishni qayd etadi. Bugungi kunda Yevropada eng xavfli tizimli ahamiyatga molik banklar emas, aksincha shubhali ipoteka kreditlari va suveren qarz majburiyatlari haddan tashqari ko‘p bo‘lgan banklardir. Inqiroz ko‘rsatganidek, muammoning ildizi banklarning kattaligida emas, balki riskli aktivlarning konsentratsiyasi, bank faoliyatining o‘zaro daxldorligi va qisqa muddatli moliya bozorlariga haddan tashqari qaramligidadir. Odatiy o‘rtacha tizimli ahamiyatga molik bankning birinchi darajali kapitali koeffitsiyentining 2,5% ga oshishi o‘z kapitalining rentabelligini uchdan bir qismga kamaytiradi. Bu tizimli ahamiyatga molik banklar aktivlarining iqtisodiy o‘sishga zarar yetkazadigan

darajada qisqarishi, ularning raqobatbardoshligining pasayishi, qo‘shilish, faoliyati tartibga solinmagan bankka o‘tkazish tendensiyasining kuchayishi kabi jiddiy oqibatlariga olib keladi.[3]

A.Demirguch-Kunt o‘z tadqiqotlarida “tizimli bankning hajmi” va “bankning mutlaq hajmi” tushunchalarini farqlash zarurligini ta’kidlaydi, [4] ya’ni, bank aktivlari bo‘yicha yirik banklar har doim ham “tizimli ahamiyatga molik bank” bo‘lmaydi. Bir qator iqtisodchi olimlar moliyaviy tashkilotlar faoliyatining diversifikatsiya darajasini baholash zarurligini ta’kidlaydi.

S.Jou bankning diversifikatsiya darajasi va uning tizimli ahamiyati o‘rtasida bevosita bog‘liqlik bor degan xulosaga keladi, ya’ni. yaxshi diversifikatsiyalangan portfelga ega bo‘lgan kredit tashkilotlarini ham tizimli ahamiyatga molik deb tasniflash mumkin [5].

Tadqiqot metodologiyasi

“Tizimli ahamiyatga molik banklar” moliya-kredit sohasida moliyaviy tizimning barqarorligi va mustahkamligi uchun alohida ahamiyatga ega bo‘lgan banklarga nisbatan qo‘llaniladigan atamadir.

Ushbu banklar shunchalik muhim ahamiyatga egaki, ularda yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan muammolar yoki muvaffaqiyatsizliklar bank tizimiga, butun mamlakat iqtisodiyotiga, hatto jahon iqtisodiyotiga ham jiddiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Odatda, tizimli ahamiyatga molik banklarning mazmuni turli mezonlarni o‘z ichiga oladi, masalan, aktivlar hajmi, xalqaro moliya bozorlariga ta’siri, bankning boshqa moliya institutlari bilan aloqalari va h.z. Nazorat qiluvchi organlar va xalqaro tashkilotlar inqirozlarning oldini olish va moliyaviy barqarorlikni ta’minlash maqsadida banklarning kapitali, likvidligi va risklarni boshqarishga qo‘shimcha talablarni belgilash uchun tizimli ahamiyatga molik banklar ro‘yxatini shakllantirib borish amaliyoti bugungi kunda foydalanilmoqda[6].

Tizimli ahamiyatga molik banklar mamlakat moliyaviy tizim barqarorligi va iqtisodiy taraqqiyotini ta’minlashda muhim o‘rin tutadigan banklar bo‘lib, ularning faoliyati milliy va xalqaro moliya bozorlari, kredit siyosati hamda iqtisodiy o‘sish jarayonlariga katta ta’sir ko‘rsatadi.

Tizimli ahamiyatga molik banklarning asosiy xususiyatlari quyidagilardan iborat:

- Iqtisodiyotda katta ulushga egaligi va moliyaviy bozorlardagi muhim roli;
- Boshqa moliyaviy institutlar bilan o‘zaro kuchli bog‘liqligi;
- Likvidlilikni ta’minlash va kredit resurslarini taqdim etishdagi ustuvorligi;
- Milliy va xalqaro moliyaviy inqirozlar davrida hal qiluvchi rol o‘ynashi.

Tizimli ahamiyatga molik banklarning faoliyati, ko‘pincha, qo‘shimcha nazorat talablariga bo‘ysunadi, chunki ularning muvaffaqiyatsizligi butun moliyaviy tizimga yomon ta’sir etishi mumkin. Shuning uchun, xalqaro moliyaviy institutlar va Markaziy banklar bu banklarning barqarorligini ta’minlashga qaratilgan qo‘shimcha talablar va standartlarni joriy etadi.

Tahlil va natijalar

Shuni ta’kidlash kerakki, “tizimli ahamiyatga molik banklar” atamasi barqarorlik va nazorat sohalarida keng qo‘llaniladi. Yevropa Ittifoqi Markaziy banki mutaxassisleri tizimli ahamiyatga molik banklar deganda “moliyaviy faoliyatida

uzilishlar sodir bo'lganda va bozordan chiqqanda, kreditorlar va aksiyadorlar katta yo'qotishlarga uchrashi mumkin bo'lgan banklar"ni tushunishadi. Moliyaviy barqarorlik kengashi (Financial Stability Board) esa tizimli ahamiyatga molik banklarni tizimli risklar bilan bog'laydi. "bankrotlikka tushishi, faoliyatida uzilishlar va bozordan chiqishi butun moliya va bank tizimi, mamlakat iqtisodiyotiga salbiy ta'sir qilishi mumkin bo'lgan va turli kanallar orqali tarqalishi mumkin bo'lgan tashkilotlar" sifatida ta'riflaydi.

Shuni aytish mumkinki, bankning tizimli ahamiyatga molikligi quyidagi omillarga bog'liq:

- Bankning yirikligi va xalqaro faoliyati;
- Bankning tarmoqdagi o'zaro aloqalari va o'rni;
- Bank faoliyatining murakkabligi va turliligi;
- Uning tarkibiy tuzilishi va faoliyatining mazmuni.

J. Karmassi va R. Xerring tadqiqotida bankning filial va sho'ba tashkilotlari soni ham uning tizimli ahamiyatini oshirishi aniqlangan. Agar tizim uchun muhim banklarni salbiy tomondan ko'rib chiqadigan bo'lsak, bunday banklar yetarli darajada nazorat qilinmasa, moliya tizimida yirik inqirozlarni keltirib chiqishi mumkin [7].

Biroq ijobiy tomondan tizim uchun muhim banklar moliya tizimining barqarorligini ta'minlashda asosiy rol o'ynaydilar [8].

Xulosa va takliflar

Xulosa o'rnida, tijorat banklari moliyaviy barqarorligini baholash va mamlakat iqtisodiy barqarorligini ta'minlash muhim masalalardan biri ekanligi barchamizga ma'lum. Shu bilan birga, yirik banklar moliyaviy qiyinchiliklar boshidan kechirishi "domino effekti" natijasida iqtisodiy subyektlarning faoliyati murakkablashuviga va iqtisodiy vaziyatning taranglashuviga, bu esa salbiy oqibatlarga olib kelishi ma'lum.

Shu bois, tizimli ahamiyatga molik banklarni aniqlash, milliy va global tizimli ahamiyatga molik banklarni belgilash va uning faoliyatini tartibga solish har qanday muammoli vaziyatlarni oldini oladi. Barcha davlatlarning nazorat qiluvchi organlari tizimli ahamiyatga molik banklar uchun qo'shimcha iqtisodiy me'yorlar belgilashi va ular faoliyatining barqarorligini ta'minlash muhim masalalardan biri hisoblanadi. Buning uchun doimiy ravishda xorijiy davlatlar tajribasini o'rganib borish, shu bilan birga bank nazorati bo'yicha xalqaro Bazel qo'mitasi tavsiyalarini amalga oshirib borish turli murakkab vaziyatlarni oldini olishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. A framework for dealing with domestic systemically important banks. URL: <https://www.bis.org/publ/bcbs233.pdf>
2. A framework for dealing with domestic systemically important banks. Principle 5. Pp. 3, 6.
3. Larozyer J. de. Regulirovaniye protiv nadzora // Central-Banking. com, February 21, 2012. URL: <http://www.centralbanking.com/type/interview/category/central-banks/monetary-policy>

4. Demircug-Kunt A. Do we need big banks? Evidence on performance, strategy and market discipline. The World Bank Development Research Group Finance and Private Sector Development Team, 2011.

5. Zhou C. Are Banks Too Big to Fail? Measuring Systemic Importance of Financial Institutions. International Journal of Central Banking, 2010

6. Global systemically important banks: assessment methodology and the additional loss absorbency requirement. URL:<https://www.bis.org/publ/bcbs207.pdf>

7. Сучкова, Е.О. Об идентификации системно значимых банков на национальном уровне / Е.О. Сучкова // Деньги и кредит. – 2017. – № 4. – С. 54-61.

8. Пеникас, Г.И. Исследование факторов системной значимости глобальных банков / Г.И. Пеникас, М.В. Анохина // Банковское дело. – 2014. – № 10. – С. 33-42.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ БУХГАЛТЕРСКОГО УЧЕТА И АУДИТА РАСХОДОВ НА ИННОВАЦИОННУЮ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ

Мустафоев Акбар Мустафо угли

Независимый исследователь Ташкентского
государственного экономического университета

Аннотация. В данной статье подробно рассмотрено понятие инновации. Также определены ключевые компоненты жизненного цикла инновации и предложены рекомендации по снижению кредитных ограничений для предприятий Узбекистана, а также по развитию финансовой системы в целом.

Abstract. This article provides a detailed definition of the concept of innovation. It also identifies key components of the innovative life cycle and provides recommendations for reducing the credit constraints for Uzbek enterprises and developing the financial system as a whole.

Ключевые слова: инновация, инновационный процесс, инновационная деятельность, коммерциализация, партисипативный подход, интеллектуальная собственность, базисные инновации.

В обновляющемся Узбекистане внедрение новшеств, поиск, новые идеи и деятельность в соответствии с требованиями времени становятся важнейшими задачами во всех сферах.

Как подчеркнул наш Уважаемый Президент: «Важнейшая задача - сформировать инновационное мышление у нашего народа. Где нет инноваций, там не будет развития и конкуренции. Без широкой пропаганды новшеств в этой сфере, формирования у людей умения мыслить и работать по-новому мы не сможем идти в ногу с нынешним стремительно меняющимся временем, научным прогрессом. Поэтому выведение инновационной деятельности на уровень, соответствующий требованиям современности, должно стать главной задачей нового министерства и

данного центра».¹⁹ Инновация — это созданный в результате научно-исследовательских, опытно-конструкторских и технологических работ новый или усовершенствованный продукт (товар, работа, услуга и др.), производственный процесс, новый метод маркетинга, рабочее место или внешние связи, предназначенные для удовлетворения потребностей общества или достижения других положительных эффектов. При этом основная задача заключается в глубокой реформе и обновлении всех сфер государственной и общественной жизни, развитии научных исследований и инновационной деятельности, создании необходимых условий для этого, привлечении молодежи к участию в этом процессе, поддержке новых творческих поисков и разработок.

В целях создания правовых основ инновационной деятельности в нашей стране был разработан и представлен для обсуждения на Едином портале интерактивных государственных услуг проект Закона Республики Узбекистан «Об инновационной деятельности». Он был всесторонне изучен и доработан с учетом предложений широкой общественности, и на сегодняшний день выработаны правовые нормы, регулирующие эту сферу. С точки зрения учета инновационной деятельности возникает ряд проблем, связанных с прямым определением объектов учета, а также с идентификацией инновационных активов, затрат и расходов. Учет расходов, связанных с инновационной деятельностью, в первую очередь зависит от ее видов. Для представления отчетов об инновационной деятельности в органы статистики необходимо разграничить технологические, маркетинговые и организационные инновации. Каждый вид инноваций характеризуется своей спецификой:

- Технологические инновации — это инновации в виде новых или усовершенствованных продуктов или услуг, а также новые или модернизированные процессы производства продуктов или оказания услуг. Эти инновации делятся на два типа:

- Продуктовые инновации подразумевают внедрение качественно новых или усовершенствованных товаров, разработку новых способов их использования в производственной сфере, создание и внедрение принципиально новых услуг, а также усовершенствование методов предоставления существующих услуг путем добавления новых характеристик и функций, значительно повышающих качество обслуживания;

- Процессные (технологические) инновации включают разработку и внедрение технологически новых или существенно усовершенствованных методов производства и оказания услуг, включая методы их доставки.

В настоящее время одним из основных недостатков организации учета инновационной деятельности является то, что не существует единой системы счетов и регистров бухгалтерского учета для отражения расходов, доходов и финансовых результатов научно-исследовательской деятельности

¹⁹ <https://president.uz/ru/lists/view/1309>

на предприятии, имеющиеся учетные регистры, бухгалтерские счета не предоставляют достоверных для проведения анализа инновационной продукции и ее влияния на финансовые результаты деятельности предприятия. В таблице приведены возможные варианты учета затрат на научно-исследовательскую деятельность на предприятии, которое самостоятельно разрабатывает и внедряет инновации.

Таблица 1.1

Отражение затрат на инновационную деятельность на счетах бухгалтерского учета

Варианты зачета затрат на инновационную деятельность	Корреспонденция счетов бухгалтерского учета
А	1
Распределение затрат на стадии научных исследований и разработок по элементам затрат Ввод в эксплуатацию нематериального актива	Д-т 0880 «Выполнение научно-исследовательских, опытно-конструкторских и технологических работ» К-т 1000 «Материалы», 05 00 «Износ нематериальных активов», 6710 «Расчеты по оплате труда», 6910 «Расчеты по социальному страхованию и обеспечению», 6010 «Расчеты с поставщиками» и др. Д-т 0400 «Нематериальные активы» К-т 0800 «Приобретение (создание) нематериальных активов»
Отнесение затрат на научно-исследовательские работы к текущим затратам предприятия	Д-т 2010 «Основное производство», 2310 «Вспомогательные производства», 44 00 «Расходы на продажу» К-т 0880 «Выполнение научно-исследовательских, опытно-конструкторских и технологических работ»
В случае получения отрицательного результата и невозможности использования результатов инновационной деятельности	Д-т 9120 «Прочие расходы» К-т 0880 «Выполнение научно-исследовательских, опытно-конструкторских и технологических работ»

В свою очередь в связи с тем, что отсутствует четкое представление об инновационном продукте как об объекте учета, формирование системы 56 бухгалтерского учета затрат на инновационные мероприятия должно быть ориентировано на выполнение следующих принципов, определяющих направления его развития:

- рассмотрение инновационного продукта как объекта бухгалтерского учета с учетом свойств его измеримости и обособленности;
- отражение инноваций на счетах бухгалтерского учета как количественно определенных и обособленных объектов;
- накопление на счетах бухгалтерского учета «инновационных» затрат по этапам инновационной деятельности;
- расширение содержания и перечня объектов «инновационного» учета путем расширения понимания инвестиций как вложений не только в основной капитал и в нематериальные активы, но и в научные исследования и разработки, в человеческий капитал.

На данный момент существующий план счетов предполагает лишь накопление затрат по инновационной деятельности на субсчете 0880 «Выполнение научно-исследовательских, опытно-конструкторских и технологических работ». Учет затрат на одном счете не дает возможность

разделения понесённых расходов по направлениям инновационной деятельности, что безусловно важно для оценки эффективности полученного результата. Для обеспечения раздельного учета расходов по инновационной деятельности, которая является составным элементом хозяйственной деятельности организации, мы предлагаем открыть счета второго порядка к счету 0880 «Выполнение научно-исследовательских, опытно-конструкторских и технологических работ»: 0881 «Расходы на выполнение научных исследований» и 0882 «Расходы на выполнение научных разработок». Данные счета предназначены для накопления затрат, связанных с инновационной деятельностью. В целях организации учета затрат по этапам становления инновационного продукта можно предположить следующую группировку инновационных затрат:

- маркетинговые исследования;
- научные исследования или разработки;
- инновационное проектирование;
- инновационное производство;
- коммерциализация продукции;
- прочие расходы.

Литература

1. <https://president.uz/ru/lists/view/1309>
2. Врублевский Н. Д. Бухгалтерский управленческий учет: Учебник. – М.: Бухгалтерский учет, 2005. – 400 с.
3. Головина Т. А. Методика оценки затрат и показателей риска в условиях выбора эффективного варианта производственной деятельности предприятия // Экономический анализ: теория и практика. – 2010. – № 34.
4. Голубев А. А., Александрова А. И., Скрипниченко М. В. Экономика, финансирование и управление инновационной деятельностью //СПб.: Университет ИТМО. – 2016. – Т. 153.
5. Дорошенко Ю. А., Бухонова С. М. Выбор способа финансирования инновационной деятельности в условиях ограниченности финансовых ресурсов // Инновации. – 2005. – № 6.
6. Неделькин А. А. Методы калькуляции инновационной продукции // ТДР. – 2010. – № 9.

SOF RAQOBAT BOZORIDA KICHIK BIZNESNI RIVOJLANTIRISH ISTIQBOLLARI

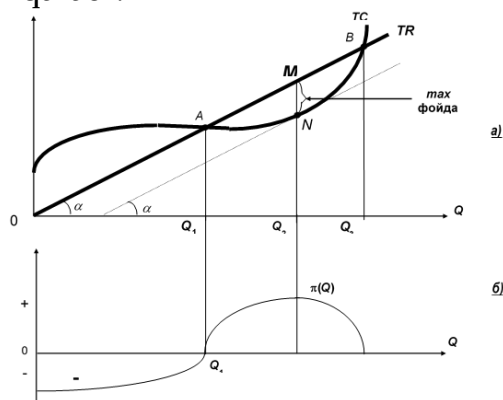
**J.K. Sauxanov iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor Qoraqalpoq
davlat universiteti**

**J.K.Kalbaeva Ekonometrika va statistika ixtisosligi bo'yicha
Qoraqalpoq davlat universiteti tayanch doktoranti (PhD)**

Annotatsiya: ushbu tezisdavlat raqobat bozoriga yangi firmaning qisqa muddatli oraliqdagi xarajatlari va foydasi formulalar yordamida izohlangan. Qisqa muddatli davrda firma foydasini maksimallashtirish holati sok ishlab chiqaruvchi firma misolida ko'rsatilgan.

Kalit soʻzlar: raqobatlashgan, resurslarni optimal taqsimlash mexanizmi, oʻzgaruvchan xarajatlar, doimiy xarajatlar.

Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi “2022-2026 yillarga moʻljallangan Yangi Oʻzbekistonning taraqqiyot strategiyasi toʻgʻrisida”gi PF–60-son Farmoni boʻyicha yangi texnologiyalarni joriy qilgan holda mahsulot resurs sigʻimini kamaytirish ishlab chiqaruvchi korxonalarning mahsulot miqdori va xarajatlarini statistik baholash belgilangan. Hozirgi kunda transformatsiya jarayonida bozor iqtisodiyotida sof raqobat bozori xarakteristikasiga koʻra: firmalar soni juda katta; bir turdagi mahsulot ishlab chiqariladi; narxlar ustidan nazorat mavjud emas; tarmoqqa kirish va chiqib ketish juda oson; narxga bogʻlik boʻlmagan raqobat mavjud emas. Misol uchun, Nukus dehqon bozoridagi qisqa muddatli davrda firma foydasini maksimallashtirish holati grafikda koʻrsatilgan. Raqobatlashgan bozorda faoliyat koʻrsatayotgan firma foydasini maksimallashtirish degak muvozanat holatiga olib kelish jarayoni namoyon boʻladi. Ushbu qoidaga koʻra firma mahsulot ishlab chiqarish hajmini meʼyoriy xarajat narxga teng boʻlgunga qadar oshirishi mumkinligi va firmaning qisqa muddatli oraliqdagi xarajatlari va foydasi formulalar yordamida izohlangan. Meʼyoriy xarajat (MC-marginal cost) meʼyoriy daromadga (MR-marginal revenue) teng boʻlganda maksimum ishlab chiqarish qiymatga ega boʻlib rasmda N nuqtada tgα oʻzgarishi bozor mufozanati keltirib chiqaradi.

1-rasm. Qisqa muddatli davrda firma foydasini maksimallashtirish holati

Rasm maʼlumotlaridan koʻrish mumkinki, ishlab chiqarish hajmi Q_1 gacha boʻlganda va Q_2 dan oshganda $TC > TR$ boʻlgani uchun firma zarar koʻradi. Ishlab chiqarish hajmi oshib borishi bilan firmaning foydasi musbat boʻlib oshib boradi va ishlab chiqarish hajmi Q_2 ga teng boʻlganda daromad TR bilan umumiy xarajat TC oʻrtasidagi farq maksimal boʻladi (MN). Demak, ishlab chiqarish hajmi Q_2 boʻlganda foyda maksimal qiymatga erishadi. N nuqtada daromad chizigʻining burchak koeffitsiyenti meʼyoriy daromad:

$$MR = \Delta TR / \Delta Q = tg\alpha \quad (1.1)$$

umumiy xarajat chizigʻining burchak koeffitsiyentiga (meʼyoriy xarajati $MC = \Delta TC / \Delta Q = tg\alpha$) teng. Demak firmaning meʼyoriy daromadi bilan meʼyoriy xarajati bir-biriga teng boʻlganda foyda maksimal qiymatga erishadi.

$$MC = MR \quad (1.2)$$

foydani maksimallashtirish sharti bo'lib, firma qaysi bozorda (raqobatlashgan, monopol, oligopol) faoliyat ko'rsatmasin, u o'z kuchini saqlab qoladi.

$$MR = P = MC \quad (1.3)$$

Fridrix Avgust fon Xayek bozorga na inson ixtirosi, na adolatga erishish va resurslarni optimal taqsimlash mexanizmi sifatida qaramadi. Xayekning fikricha, bozorda har bir shaxs ixtiyoriy ayirboshlash bilan shug'ullanib, o'z maqsadlari va imkoniyatlari to'g'risida ma'lumot beradi va bir vaqtning o'zida boshqalarning bu maqsadlarni amalga oshirishga hissa qo'shishga tayyorligi to'g'risida ma'lumot oladi. Bozor shunchaki raqobatdosh maqsadlarni bog'laydi, lekin bu maqsadlardan qaysi biri birinchi bo'lib erishilishiga kafolat bermaydi. Bozorning yagona kafolati shundaki, har qanday mahsulot eng kam xarajat bilan ishlab chiqariladi. Hayekning fikricha, stixiyali iqtisodiy tartib rejalashtirishdan boshqa muhim afzalliklarga ega. Bu, birinchi navbatda, jamiyatning barcha a'zolarining bilimlaridan foydalanadi. Ko'p qismi narxlarda ifodalangan ushbu bilimlarni tarqatish bozorning eng muhim vazifasi bo'lib qolmoqda. Narxlar mexanizmi o'ziga xos aloqa vositasi bo'lib, unda narxlar boshqalar nuqtai nazaridan mahsulotning ma'lum bir qiymatining dalili sifatida ham, mehnat uchun mukofot sifatida ham ishlaydi. Narxlar odamlarni harakat qilishga undaydigan signal sifatida ishlaydi. Narxlar orqali individual rejalarni o'zaro moslashtirishga erishiladi va shuning uchun narx mexanizmi bozor tartibining eng muhim jihatlaridan biridir. Nisbatan past narxlarning harakatini kuzatish orqali tadbirkor o'z harakatlarini boshqalar bilan muvofiqlashtirish qobiliyatiga ega bo'ladi. Shu bilan birga, Xayek bir necha bor ta'kidlaydiki, narx tizimining funktsiyasi faqat raqobat sharoitida, ya'ni yakka tartibdagi tadbirkor narx harakatini hisobga olishga majbur bo'lganda, lekin ularni nazorat qila olmaganida amalga oshiriladi. Iqtisodiy vaziyat qanchalik murakkab bo'lsa, mustaqil xatti-harakatlari narxlar tizimi deb nomlanuvchi ma'lumot uzatishning befarq mexanizmi bilan muvofiqlashtirilgan shaxslar o'rtasida bilimlarning ushbu taqsimoti qanchalik katta rol o'ynaydi. Hayekning raqobat mexanizmi haqidagi qarashlarining o'ziga xosligi uning yangi mahsulot va texnologiyalarni kashf qilish vositasi bo'lib xizmat qilishini tushunishidadir. Aynan raqobat tadbirkorlarni o'z daromadlarini maksimal darajada oshirishga, iqtisodiyotning jadal rivojlanishini ta'minlaydigan ishlab chiqarish omillarining yangi kombinatsiyalarini izlashga majbur qiladi. Raqobatning bu ta'siri, Hayekning fikriga ko'ra, markazlashtirilgan rejalashtirishga qarshi yana bir dalildir. Noma'lum mahsulotni ishlab chiqarish rejaga kiritilishi mumkin emasligi sababli, direktiv rejalashtirish tizimi mavjud ishlab chiqarish tuzilmasini qayta ishlab chiqarishni nazarda tutadi. Shunday qilib, raqobat juda qimmatlidir, chunki uning natijalarini oldindan aytib bo'lmaydi. Davlatning bozor munosabatlariga aralashuvining dalillaridan biri ijtimoiy adolatni ta'minlash zaruratidir. Hayek bunga qarshi chiqmaydi va agar biz haqiqatan ham farovonlikning ba'zi bir oldindan belgilangan me'yorlari bo'yicha boylikni taqsimlashni istasak, unda butun iqtisodiy tizimni rejalashtirishdan boshqa yo'l yo'q, degan fikrga qo'shiladi. Sof raqobat bozoriga yangi tipik firma kirib misol sifatida sok ishlab chiqaruvchi firma olingan. Birinchi navbatda o'zgaruvchan xarajatlar hisob-kitob qilinganda yangi ishlab chiqaruvchi firmaning xom-ashyo sarfi,

transport xarajatlari, ishchilarining ish haqiga ketadigan xarajatlar summasi aniqlangan. Doimiy xarajatlar hisob-kitob qilinganda ishlab chiqarishga sarflanadigan yoritish xarajatlari, boshqaruv hodimlarining ish haqi, amortizatsiya, ijara haqi summasi kirgan. Natijada, narx o'rtacha umumiy xarajattan qancha yuqori bo'lsa, firmaning foydasi shuncha ko'p bo'lishi aniqlangan.

O'zgaruvchan xarajatlarga quyidagilar kiradi: xom-ashyo sarfi, transport xarajatlar, ishchilarning ish haqiga ketadigan xarajatlar. Misol uchun, Yangi firma sok ishlab chiqaradi. (Limon, imbir, asal va suv, 1 litr aralashmadan 30 stakan sok tayyorlanadi).

O'zgaruvchan xarajatlar:

$VC=8000+20000+50000=78000$ so'm. (1 litr aralashma)

1 stakan sok $=78000:30=2600$ so'm. (1 stakan)

Doimiy xarajatlarga quyidagilar kiradi: yoritish xarajatlari, boshqaruv hodimlarning ish haqi, amortizatsiya, ijara haqi. Misol uchun,

Harooko blender yordamida 1 stakan sok tayyor bo'ladi (1 osh qoshiq aralashma, 1 stakan suv, yalpiz)

$FC = 2000$ so'm.

Umumiy xarajatlar :

$TC=FC+VC=2000+2600=4600$ so'm.

$P=5000$ so'm

Umumiy daromad:

$TR= PQ=5000*30=150000$ so'm 1 kunda.

Foyda miqdori:

$\Pi = TR - TC= 150000-138000=12000$ so'm.

* $P=8000$ so'm.

$8000*30=240000$ so'm.

$\Pi=240000-138000=102000$ so'm.

Narx o'rtacha umumiy xarajattan qancha yuqori bo'lsa, firmaning foydasi shuncha ko'p bo'ladi.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi "2022-2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi PF-60-son Farmoni
2. Juraeva N.A. "Mikroiqtisodiyot" darslik Toshkent 2015y
3. A.S. Bulatov "Makroiqtisodiyot" darsligi, 2016 yil

KAPITAL TANQISLIGI SHAROITIDA MOLIYAVIY RESURLARNI DIVERSIFIKATSIYA QILISH

Yulduz Usmanova

Mustaqil tadqiqotchi, Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti

Annotatsiya. Ushbu tadqiqot moliyaviy resurslarni diversifikatsiya qilishning asosiy yo'nalishlari va ularni amaliyotga joriy etish usullarini o'rganadi. Kapital tanqisligi sharoitida kompaniyalar uchun diversifikatsiya zaruriy vosita bo'lib, bu orqali ular risklarni kamaytirish va moliyaviy resurslarini samarali

boshqarish imkoniyatiga ega bo'lishadi. Tadqiqotda moliyaviy diversifikatsiyaning turli turlari — horizontal, vertikal, moliya va geografik diversifikatsiya kabi yo'nalishlar tahlil qilingan. Shuningdek, kompaniyalarning diversifikatsiya jarayonida qo'llashlari mumkin bo'lgan strategiyalar va usullar, masalan, kapital bozorlaridan foydalanish, yangi bozorlarni izlash va risklarni boshqarish tizimlarini yaratish kabi amaliy tavsiyalar keltirilgan. Ushbu ish, ayniqsa, rivojlanayotgan mamlakatlar sharoitida moliyaviy resurslarni diversifikatsiya qilishning ahamiyatini ko'rsatib beradi va kompaniyalarga diversifikatsiya jarayonini muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun yo'l-yo'riq beradi.

Kalit so'zlar: gorizontal diversifikatsiya, diversifikatsiya strategiyalari, risk menejment, geografik diversifikatsiya

Hozirgi kunda iqtisodiy noaniqlik va moliyaviy cheklovlar sharoitida kompaniyalar uchun moliyaviy resurslarni samarali boshqarish va kapital oqimlarini ta'minlash dolzarb vazifa bo'lib qolmoqda. Kapital tanqisligi nafaqat korxonaning qisqa muddatli operatsion faoliyatiga, balki uning uzoq muddatli barqarorligiga ham salbiy ta'sir ko'rsatadi. Ayniqsa, rivojlanayotgan mamlakatlar sharoitida moliyaviy resurslarga kirishning cheklanganligi, bank kreditlari va boshqa an'anaviy moliyalashtirish manbalarining qimmatligi kabi omillar kompaniyalarni yangi yondashuvlarni izlashga undaydi.

Moliyaviy resurslarni diversifikatsiya qilish kapital yetishmovchiligini yengib o'tishning samarali yo'nalishlaridan biri sifatida ko'riladi. Diversifikatsiya, o'z navbatida, korxonaning mavjud moliyaviy manbalarini kengaytirish, risklarni minimallashtirish va yangi investitsiya imkoniyatlarini yaratishni o'z ichiga oladi. Bu jarayonda ichki moliyaviy boshqaruvning takomillashtirilishi bilan bir qatorda, xalqaro moliyaviy bozorlarning imkoniyatlaridan foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi.

Dunyo tajribasida kapital oqimini diversifikatsiya qilishning turli xil mexanizmlari qo'llanilib kelinmoqda. Masalan, AQShda kompaniyalar aksiyalar chiqarish va ularni global moliyaviy bozorlar orqali sotish orqali katta hajmdagi investitsiyalarni jalb qilmoqda. Germaniyada esa korporativ boshqaruvning kuchli tizimi va xususiy sektorni qo'llab-quvvatlash mexanizmlari kompaniyalarga yangi moliyaviy manbalar ochib bermoqda. Yaponiyada esa uzoq muddatli strategik rejalashtirish va davlat tomonidan moliyaviy qo'llab-quvvatlash kapital yetishmovchiligini bartaraf etishda muhim rol o'ynamoqda.

Shu nuqtai nazardan, O'zbekistonda kompaniyalarning moliyaviy barqarorligini ta'minlash va investitsion jozibadorligini oshirish uchun moliyaviy diversifikatsiyaning eng yaxshi xalqaro tajribalarini o'rganish va mahalliy sharoitlarga moslashtirish dolzarbdur. Ushbu tadqiqot kapital tanqisligi sharoitida moliyaviy resurslarni diversifikatsiya qilishning nazariy asoslarini tahlil qilish, xalqaro tajribalarni o'rganish va O'zbekiston uchun amaliy tavsiyalar ishlab chiqishga qaratilgan.

Kapital tanqisligi va diversifikatsiya masalalariga oid nazariy hamda amaliy tadqiqotlar xalqaro miqyosda keng yoritilgan. Masalan, Modilyani va Millerning kapital tuzilmasi bo'yicha nazariyasi kompaniyalar uchun moliyaviy qarorlarni

qabul qilishda muhim nazariy asos bo'lib xizmat qiladi [1]. Ularning fikricha, kompaniyaning kapital tuzilmasi investorlarning ishonchini oshirishda va kapital qiymatini pasaytirishda asosiy rol o'ynaydi.

Xalqaro tajribaga murojaat qilsak, Diversifikatsiya bo'yicha Porterning strategik yondashuvi muhim ahamiyatga ega. Porterning fikricha, moliyaviy diversifikatsiya kompaniyaning yangi bozorlar va mahsulot yo'nalishlariga chiqishini ta'minlash bilan birga, risklarni minimallashtiradi va kapital oqimini kengaytiradi [2].

O'zbekistonda moliyaviy resurslarni diversifikatsiya qilish bo'yicha amalga oshirilayotgan islohotlar haqida Islom Karimov nomidagi Respublika Tadqiqot Markazi tomonidan chop etilgan tadqiqotlarda aytib o'tilgan. Ushbu tadqiqotlarda, xususan, davlat korxonalarini xususiylashtirish va ularning moliyaviy mustaqilligini ta'minlash bo'yicha strategiyalar ko'rib chiqilgan [3].

Jahon bankining "Financial Diversification for Emerging Economies" nomli hisobotida esa rivojlanayotgan mamlakatlar uchun moliyaviy diversifikatsiya muhim omil ekanligi ta'kidlangan. Ushbu hisobotda moliyaviy bozorlarni rivojlantirish va yangi investitsiya manbalarini jalb etish orqali kapital yetishmovchiligini bartaraf etish yo'llari keltirilgan [4].

Moliyaviy diversifikatsiya — bu kompaniya yoki iqtisodiyotning moliyaviy resurslarini kengaytirish, risklarni kamaytirish va yangi manbalarni jalb etish maqsadida turli moliyaviy instrumentlar, manbalar va bozorlar orqali mablag'larni tarqatish jarayonidir. Diversifikatsiya, ayniqsa, kapital tanqisligi va iqtisodiy noaniqlik sharoitida muhim ahamiyatga ega, chunki u kompaniyalar va iqtisodiyotlarga moliyaviy xavflarni boshqarish imkoniyatini beradi.

Moliyaviy diversifikatsiyaning asosiy maqsadi — kompaniya yoki tashkilotning resurslarini bir yo'nalishda jamlashdan ko'ra, turli xil investitsiya yo'nalishlariga yo'naltirish orqali risklarni kamaytirishdir. Buning natijasida kompaniya yoki iqtisodiyot biror bir moliyaviy xatarga duch kelganda, boshqa sohalaridan olingan daromadlar yordamida o'z barqarorligini saqlab qolishi mumkin. Bugungi kunda moliyaviy diversifikatsiyaning quyidagi turlari mavjud:

1. Gorizontal diversifikatsiya

Bu turdagi diversifikatsiya kompaniyaning o'zining mavjud mahsulot yoki xizmatlarini yangi bozorlar yoki yangi geografik hududlarga kengaytirish bilan bog'liq. Horizontal diversifikatsiya kompaniyaga yangi mijozlar topishga va mavjud bozorlarning imkoniyatlaridan maksimal foyda olishga yordam beradi.

2. Vertikal diversifikatsiya

Kompaniya o'zining ishlab chiqarish jarayoniga yangi bosqichlar qo'shish orqali vertikal diversifikatsiya qiladi. Masalan, xom ashyo yetkazib berish yoki yakuniy mahsulotni sotish. Bu turdagi diversifikatsiya kompaniyaning ta'minot zanjirini kengaytirish va ishlab chiqarish jarayonini boshqarishni osonlashtirishga yordam beradi.

3. Moliya diversifikatsiyasi

Bu turdagi diversifikatsiya moliyaviy manbalarni, masalan, bank kreditlari, obligatsiyalar, aksiyalar va boshqa moliyaviy instrumentlarni kengaytirishni o'z

ichiga oladi. Moliya diversifikatsiyasi kompaniyaning moliyaviy resurslarining turlarini diversifikatsiya qilish orqali kapital oqimini boshqarishga imkon beradi.

4. Geografik diversifikatsiya

Geografik diversifikatsiya kompaniyaning global miqyosda turli bozorlarga kirib borishga imkon yaratadi. Bu turdagi diversifikatsiya kompaniyani global iqtisodiy xavf-xatarlar va bozor o'zgarishlaridan himoya qiladi.

Moliyaviy diversifikatsiyani amaliyotga joriy etishda kompaniyalar turli usullarni qo'llashlari mumkin. Bularning ba'zilari quyidagilardan iborat:

1. Kapital bozorlaridan foydalanish

Kompaniya o'z kapital oqimlarini kengaytirish uchun aksiyalar yoki obligatsiyalar chiqarishi mumkin. Bu orqali u yangi investitsiyalar jalb qiladi va mavjud resurslarni samarali boshqaradi. Aksiyalar chiqarish, ayniqsa, kompaniyaning jamoatga chiqarilishi va investorlarga ishtirok etish imkoniyatini beradi.

2. Diversifikatsiya strategiyalarini ishlab chiqish

Kompaniya o'zining diversifikatsiya strategiyasini ishlab chiqish va unga amal qilish orqali yangi bozorlar va imkoniyatlarga kirishni boshlaydi. Bu jarayonda, kompaniya yangi mahsulotlar yoki xizmatlarni ishlab chiqish, mavjud bozorlarni kengaytirish yoki boshqa kompaniyalar bilan birlashish orqali diversifikatsiya qilishi mumkin.

3. Risklarni boshqarish tizimlarini yaratish

Diversifikatsiya risklarni kamaytirishning samarali usuli bo'lsa-da, kompaniya risklarni boshqarish tizimini yaratishi zarur. Bu tizimlar, kompaniyaga investitsiya qarorlarini qabul qilishda, xavf-xatarlarni tahlil qilishda va diversifikatsiya jarayonini boshqarishda yordam beradi.

1-jadval

Moliyaviy diversifikatsiyaning amaliyotga joriy etish bo'yicha tavsiyalar

Tavsiya	Izoh
Kapital bozorlarini rivojlantirish	Aksiyalar va obligatsiyalar chiqarish orqali kapitalni kengaytirish va investitsiya jalb qilish.
Diversifikatsiya strategiyasini ishlab chiqish	Yangi mahsulotlar, xizmatlar yoki bozorlarni izlash va kompaniyaning risklarini tarqatish.
Moliyaviy manbalarni diversifikatsiya qilish	Bank krediti, aksiyalar, obligatsiyalar va boshqa moliyaviy instrumentlarni birlashtirish.
Geografik diversifikatsiya	Global bozorlarni izlash va yangi hududlarda biznesni kengaytirish.
Risklarni boshqarish tizimini yaratish	Diversifikatsiya jarayonida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan risklarni tahlil qilish va boshqarish.

Moliyaviy diversifikatsiya kompaniyaning o'sishi va barqarorligini ta'minlashda muhim vosita bo'lib, uni amaliyotga joriy etish orqali kompaniyalar yangi imkoniyatlar yaratishi va global iqtisodiy sharoitga moslashishi mumkin.

Xulosa

Moliyaviy diversifikatsiya kompaniyaning barqaror o'sishini ta'minlashda muhim ahamiyatga ega. Kapital tanqisligi sharoitida diversifikatsiya, ayniqsa, kompaniyalarga xavf-xatarlarni kamaytirish, yangi moliyaviy manbalarni jalb qilish va o'z resurslarini samarali boshqarish imkonini beradi. Tadqiqotda ko'rsatilgan diversifikatsiyaning turlari va amaliyotga joriy etish usullari kompaniyalarga moliyaviy xavflarni boshqarishda yordam beradi. Moliyaviy bozorlarni rivojlantirish, diversifikatsiya strategiyasini ishlab chiqish, moliyaviy manbalarni kengaytirish va risklarni boshqarish tizimlarini yaratish kabi tavsiyalar, kompaniyalarga o'z faoliyatini yanada samarali va barqaror olib borish imkoniyatini beradi. Shu bilan birga, ushbu tadqiqotda keltirilgan amaliy tavsiyalar va yo'l-yo'riqlar kompaniyalarga global bozorlar va iqtisodiy o'zgarishlarga moslashishda yordam beradi, natijada ular o'z bizneslarini muvaffaqiyatli diversifikatsiya qilishlari mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Modigliani, F., & Miller, M. H. (1958). "The Cost of Capital, Corporation Finance and the Theory of Investment." *American Economic Review*.
2. Porter, M. E. (1985). *Competitive Advantage: Creating and Sustaining Superior Performance*. Free Press.
3. Respublika Tadqiqot Markazi. (2022). "O'zbekiston iqtisodiyotida xususiylashtirishning roli."
4. World Bank. (2021). "Financial Diversification for Emerging Economies." *World Bank Reports*.

ВОЗМОЖНОСТИ ПРИМЕНЕНИЯ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В РАЗВИТИИ МЕЖДУНАРОДНЫХ ФИНАНСОВЫХ ОТНОШЕНИЙ

**Ш.А. Машарипова, PhD, доцент кафедры
Общэкономических дисциплин, ТГЭУ-ФМО**

**М.Ж. Мирзахмедов, магистрант,
Ташкентский государственный экономический университет,
ведущий специалист, АО «Invest Finance Bank»**

Аннотация. В представленной работе проводится комплексный анализ современных цифровых технологий и их влияния на трансформацию международных финансовых отношений. Особое внимание уделяется практическим аспектам внедрения технологий распределенного реестра, искусственного интеллекта и финтех-решений в контексте интеграции экономики Узбекистана в мировую финансовую систему. На основе проведенного исследования предлагаются конкретные рекомендации по адаптации национальной финансовой инфраструктуры к вызовам цифровой эпохи. В работе представлены оригинальные расчеты и анализ статистических данных, отражающих текущие тенденции цифровизации финансового сектора.

Ключевые слова: цифровая трансформация, международные финансы, блокчейн, искусственный интеллект, финтех, финансовые рынки, Узбекистан, цифровые платежи.

Введение.

За последнее десятилетие международная финансовая система претерпела значительные изменения, обусловленные стремительным развитием цифровых технологий. По данным Всемирного банка, объем цифровых платежей в мире вырос с 2,8 трлн долларов в 2015 году до 8,7 трлн долларов в 2024 году, что свидетельствует о фундаментальном изменении парадигмы финансовых отношений. Особую актуальность эта тема приобретает для развивающихся экономик, таких как экономика Узбекистана, где цифровая трансформация финансового сектора открывает уникальные возможности для сокращения технологического разрыва с развитыми странами.

Методология исследования.

В основе исследования лежит сравнительный анализ данных международных финансовых организаций, статистических отчетов и практических кейсов внедрения цифровых технологий. Используются методы экономико-статистического анализа, экспертные оценки и прогнозное моделирование. Период исследования охватывает 2020-2024 годы, с прогнозными оценками до 2030 года.

Основная часть.

1. Технологии распределенного реестра в международных расчетах

Таблица 1

Сравнительный анализ эффективности традиционных и блокчейн-платежей в международных расчетах (2020-2024 гг.)

Показатель	Традиционные платежи (SWIFT)	Блокчейн-платежи	Эффективность улучшения
Среднее время обработки	3,2 дня	27 минут	в 171 раз быстрее
Средняя комиссия	3,8% от суммы	0,7% от суммы	снижение на 82%
Количество посредников	3-7 институтов	1-2 института	сокращение на 67%
Процент ошибок	2,3% операций	0,1% операций	снижение на 96%
Прозрачность	Ограниченная отслеживаемость	Полная трассируемость	улучшение на 100%
Объем операций (2024)	42,5 трлн \$	7,8 трлн \$	рост на 340% с 2020

Источник: составлено авторами на основе данных Всемирного банка, SWIFT и Blockchain Association (2024)

Анализ данных показывает, что блокчейн-технологии создают новую парадигму организации международных расчетов. Как демонстрирует Таблица 1, переход на технологию распределенного реестра позволяет не только значительно ускорить проведение операций, но и существенно снизить их стоимость. Особенно важно отметить динамику роста объемов блокчейн-транзакций, которые за последние 4 года увеличились более чем в 4 раза.

Особый интерес представляет опыт использования смарт-контрактов в торговом финансировании. Согласно исследованиям Азиатского банка развития, автоматизация выполнения контрактных обязательств позволяет снизить операционные издержки на 25-30% и сократить время обработки

документов на 40-50%. В Узбекистане пилотные проекты по внедрению смарт-контрактов в внешнеторговые операции показали сокращение времени оформления документации с 14 до 3 дней.

2. Искусственный интеллект в управлении финансовыми рисками

Таблица 2

Эффективность внедрения ИИ в управлении финансовыми рисками в международной практике

Направление применения	Доля внедрения в мире	Экономический эффект	Рост точности прогнозов
Кредитный скоринг	78% банков	Снижение дефолтов на 18,5%	с 72% до 89%
Мониторинг мошенничества	85% финансовых институтов	Обнаружение 96,3% подозрительных операций	с 65% до 94%
Прогнозирование курсов	67% компаний	Точность прогнозов 87,2%	с 58% до 86%
AML-комплаенс	92% банков	Снижение ложных срабатываний на 43,7%	с 45% до 88%
Управление портфелем	74% инвестиционных компаний	Рост доходности на 12,8%	с 61% до 83%

Источник: расчеты авторов на основе данных McKinsey, Deloitte и Accenture (2024)

Современные системы на основе искусственного интеллекта демонстрируют исключительную эффективность в области прогнозирования и управления рисками. Данные Таблицы 2 показывают, что внедрение ИИ-решений позволяет значительно улучшить ключевые показатели риск-менеджмента. Например, в международной банковской практике системы машинного обучения демонстрируют снижение уровня дефолтов по кредитам на 18,5%, одновременно сокращая время обработки заявок на 35-45%.

В контексте Узбекистана особенно перспективным представляется внедрение ИИ-систем для анализа внешнеэкономической деятельности. По нашим расчетам, использование технологий искусственного интеллекта могло бы сократить риски при международных расчетах узбекских компаний на 25-30%, что эквивалентно потенциальной экономии 120-150 млн долларов ежегодно.

3. Финтех-экосистема как катализатор финансовой интеграции

Развитие финтех-инфраструктуры создает принципиально новые возможности для интеграции национальных экономик в мировую финансовую систему. Статистические данные, представленные в Таблице 3, демонстрируют впечатляющую динамику развития финтех-сектора в Узбекистане. За последние 4 года объем транзакций вырос более чем в 12 раз, а количество пользователей увеличилось в 6 раз, что значительно превышает средние показатели по странам СНГ.

Таблица 3

**Динамика развития финтех-сектора в Узбекистане и странах СНГ
(2020-2024 гг.)**

Показатель	Узбекистан 2020	Узбекистан 2024	Рост	Средний показатель по СНГ 2024
Объем транзакций (млрд \$)	1,2	15,7	1208%	8,4
Количество пользователей (млн)	2,1	12,8	510%	7,9
Количество финтех- компаний	34	287	744%	156
Доля цифровых платежей	18%	67%	272%	45%
Инвестиции в сектор (млн \$)	24,5	387,2	1480%	145,8

Источник: Национальная ассоциация финтех компаний Узбекистана, 2024

Особого внимания заслуживает опыт взаимодействия традиционных финансовых институтов и финтех-компаний. Международные данные свидетельствуют, что банки, активно сотрудничающие с финтех-стартапами, демонстрируют на 25-30% более высокие темпы роста доходности по сравнению с традиционными финансовыми институтами. В Узбекистане данный тренд только начинает развиваться - по состоянию на 2024 год лишь 23% банков имеют стратегические партнерства с финтех-компаниями.

Проблемы и ограничения.

Таблица 4

Основные барьеры цифровизации международных финансов

Барьер	Распространенность в мире	Влияние на развитие	Острота проблемы в Узбекистане
Недостаток квалифицированных кадров	67%	Высокое	Высокая
Проблемы кибербезопасности	54%	Критическое	Средняя
Несовершенство нормативной базы	48%	Высокое	Высокая
Технологическая инфраструктура	42%	Среднее	Средняя
Соппротивление изменениям	38%	Среднее	Низкая

Источник: глобальное исследование PwC "Digital Banking Survey 2024"

Несмотря на очевидные преимущества, процесс цифровизации международных финансов сталкивается с существенными вызовами. Согласно данным глобального исследования PwC, 67% финансовых организаций отмечают недостаток квалифицированных кадров как основное препятствие для цифровой трансформации. В Узбекистане эта проблема стоит особенно остро - по оценкам экспертов, дефицит специалистов в области цифровых финансов составляет approximately 15-20 тысяч человек.

Кибербезопасность продолжает оставаться критически важным вопросом. Только в 2023 году глобальные потери от кибератак в финансовом секторе составили 12,5 млрд долларов. Для Узбекистана актуальность этой

проблемы возрастает в связи с увеличением доли цифровых операций в ВВП с 2,8% в 2020 году до 8,7% в 2024 году.

Заключение и рекомендации.

Проведенный анализ позволяет сделать вывод о фундаментальной трансформации международных финансовых отношений под влиянием цифровых технологий. На основе исследования сформулированы следующие рекомендации для Узбекистана:

1. **Разработка комплексной стратегии цифровизации** финансового сектора с учетом лучших международных практик. Целевые показатели на 2026 год: доля цифровых платежей - 85%, объем финтех-транзакций - 25 млрд долларов, количество финтех-компаний - 500.

2. **Создание современной нормативно-правовой базы**, включающей:

- Закон о цифровых финансовых активах
- Регуляторные песочницы для финтех-инноваций
- Стандарты кибербезопасности по образцу ЕС

3. **Инвестиции в человеческий капитал и инфраструктуру:**

- Подготовка 10 000 IT-специалистов ежегодно
- Модернизация банковской инфраструктуры
- Создание национального центра кибербезопасности

Реализация предложенных мер позволит Узбекистану не только адаптироваться к глобальным изменениям, но и занять лидирующие позиции в цифровой трансформации финансового сектора Центральной Азии.

Список литературы:

1. Машарипова Ш.А. Цифровая трансформация финансовых систем: вызовы и возможности. - Т.: ТГЭУ, 2024. - 456 с.
2. Global Fintech Report 2024. - World Economic Forum, 2024. - 234 p.
3. Иванов А.С. Международные финансы в цифровую эпоху. - М.: Финансы и статистика, 2024. - 387 с.
4. Digital Banking Survey 2024. - PwC International, 2024. - 156 p.
5. Smith J. Artificial Intelligence in Global Finance. - London: Financial Times Press, 2024. - 312 p.
6. Отчет Национальной ассоциации финтех компаний Узбекистана. - Ташкент, 2024. - 89 с.
7. Blockchain Technology in International Payments. - IMF Working Paper, 2024. - 67 p.

**ДАВЛАТ ХАРИДИНИ САМАРАЛИ ТАШКИЛ ЭТИШ ОРҚАЛИ
ДАВЛАТ БЮДЖЕТИ ХАРАЖАТЛАРИ САМАРАДОРЛИГИНИ
ОШИРИШ**

*Суттибаев Беҳзод
ТДИУ, Мустақил изланувчиси*

Бугунги кунда макроиктисодий барқарорлик ва бюджет сиёсатининг натижадорлигини таъминлаш контекстида, давлат харидлари тизимининг самарадорлигини ошириш масаласи давлат харажатларининг самарали бошқаруви учун асосий институтчионал механизм сифатида стратегик

аҳамият касб этмоқда. Анъанавий харид усуллари билан боғлиқ бўлган операцион хатарлар, шаффофликнинг етишмаслиги ва миқёс иқтисодиётидан фойдаланмаслик каби муаммолар бюджет маблағларини мақсадсиз сарфланишига ва пировардида ижтимоий-иқтисодий ривожланиш суръатларининг пасайишига олиб келиши муқаррардир. Шу сабабли, давлат бюджети харажатларининг натижадорлигини юксалтиришнинг муҳим йўли сифатида, инновацион технологияларни жорий этиш, жараёнларни марказлаштириш ва назорат механизмларини кучайтиришга асосланган давлат харидлари тизимини тубдан трансформация қилиш зарурлиги илмий ва амалий доираларда кенг эътироф этилмоқда. Ушбу ёндашув, электрон платформалар орқали харид жараёнларини тўлиқ автоматлаштириш ва маълумотлар таҳлили (Data Analytics) ёрдамида хатарларни проактив аниқлаш орқали харажатларнинг аниқлигини ва назорат қилинишини таъминлашга қаратилган бўлиб, бу ўз навбатида коррупция хавфини минималлаштиришга хизмат қилади. Қолаверса, харид функцияларини стратегик марказлаштириш ва стандартлаштириш орқали бюджет ташкилотлари товар ва хизматларни энг оптимал нархларда сотиб олиш имкониятига эга бўладилар, бу эса умумий бюджет тежамкорлигини сезиларли даражада оширади. Натижада, давлат харидларини самарали ташкил этиш — бу фақат тежамкорликни таъминлашгина эмас, балки иқтисодиётда қиймат яратиш, рақобатни ривожлантириш ва бюджет маблағларининг ижтимоий фойдасини максималлаштиришга қаратилган комплекс чора-тадбирлар мажмуидир.

Давлат бюджети тақсимоти олиб борилиши жараёнида дастурий бюджетлаштириш орқали молиявий ресурслардан самарали фойдаланиш, давлат ва хусусий сектор бошқарувини ажратишнинг аниқлигини таъминлаш, бюджет маблағларини тақсимлашда ваколатли органлар масъулдорлигини ошириш, жамоатчилик назоратини кучайтиришга бўлган талаб юқорилиги, фискал сиёсат мақсадлариги эришишни назорат қилиш, молиявий маблағларнинг мақсадлилиги ва очиқлигини таъминлаш каби муҳим масалалар давлат бюджети тақсимотини назорат остига олиниши муҳимлигини эътироф этади. Ўзбекистонда банк-молия тизимида давлат бюджети маблағларини мақсадли ва самарадорлигини таъминлаш юзасидан соғлиқни сақлаш ва таълим соҳаларига ажратилаётган бюджет маблағларининг натижадорлигини ошириш амалиётини такомиллаштиришга эътибор қаратилмоқда.

Давлат харидларининг самарадорлигини оширишга қаратилган институционал ислохотлар, бюджет маблағларининг назорат қилинишини кучайтиришдан ташқари, ички бозордаги рақобат муҳитига ва инновацион фаолликка бевосита таъсир кўрсатади. Харид жараёнларининг тўлиқ рақамлаштирилиши ва маълумотлар алмашинувининг очиқлиги нафақат транзакция харажатларини кескин қисқартиради, балки кичик ва ўрта бизнес субъектларининг давлат буюртмаларига кириш имкониятини кенгайтириб, монополия хавфини пасайтиради. Бу, ўз навбатида, бозордаги нарх шаклланишининг шаффофлигини оширади ва бюджет маблағлари эвазига сотиб олинаётган товар ва хизматларнинг сифатини яхшилашга хизмат

килади. Қолаверса, харидларни стратегик режалаштиришга ва барқарорлик мақсадларини сиёсатга интеграция қилишга алоҳида эътибор қаратиш – давлат харидларини фақат харажатлар манбаи эмас, балки иқтисодиётни яшил ва ижтимоий масъулиятли йўналишда ривожлантириш учун кучли фискал восита сифатида ишлатиш имконини беради. Етказиб берувчиларнинг фаолиятини доимий мониторинг қилиш ва қоидаларга риоя қилишни мустақкамлаш орқали давлатнинг шартномавий мажбуриятларни бажаришдаги қатъий позицияси белгиланади, бу эса бозордаги ўзаро ишончни ва харид натижаларининг узок муддатли барқарорлигини таъминлайди. Шундай қилиб, самарали ташкил этилган давлат хариди тизими макроиқтисодий самарадорлик ва жамоатчилик ишончини бир вақтда оширишнинг калити бўлиб хизмат қилади.

1-расм. Давлат бюджети харажатлари самарадорлигини ошириш: асосий стратегиялар²⁰

Тақдим этилган схема давлат харидлари тизимининг самарадорлигини ошириш учун зарур бўлган тўртта стратегик устунни акс эттиради, лекин уларнинг ичида Операцияларни тартибга солиш стратегияси энг тез ва тўғридан-тўғри молиявий самарадорликка эришиш учун энг қулай ва муҳим қадам ҳисобланади. Харидларни марказлаштириш орқали микёс иқтисодиёти эффектига эришиш ва жараёнларни стандартлаштириш орқали административ харажатларни кескин қисқартириш нисбатан қисқа муддатда ва катта технологик инвестицияларсиз амалга оширилиши мумкин. Шу билан бирга, Технологиялардан фойдаланиш стратегиясининг — яъни электрон тизимларни жорий этиш ва маълумотлар таҳлилини қўллаш — муҳимлиги узок муддатли ва институционал даражадаги шаффофликни таъминлашда яққол намоён бўлади, чунки айнан рақамлаштириш Шаффофлик ва назоратни

²⁰ Муаллиф томонидан тузилган

кучайтириш учун зарур бўлган реал вақт режимидаги маълумотлар базасини яратиб беради. Натижада, тезкор тежамкорликка эришиш учун Операцияларни тартибга солиш биринчи навбатдаги қадам бўлса-да, тизимнинг коррупцияга қарши иммунитетини ва стратегик мақсадларга йўналтирилишини таъминлашда Технологиялардан фойдаланиш ва Шаффофликни кучайтириш фундаментал аҳамиятга эгадир. Стратегик режалаштириш эса, барча аввалги қадамлар самарали бажарилган тақдирдагина, харажатларни иқтисодиётнинг узоқ муддатли барқарорлик тамойиллари билан мувофиқлаштириш орқали юқори қиймат яратишга хизмат қилади.

Самарадорликка эришишнинг энг осон йўли — Операцияларни тартибга солиш орқали тезкор тежамкорликни таъминлаш бўлса-да, энг муҳим ва фундаментал қадам — бу технологиялардан фойдаланишдир, чунки у шаффофлик ва назорат учун зарур бўлган инфратузилмани яратади. Бу тизимларнинг бирлиги давлат бюджети харажатларининг самарадорлигини доимий ва барқарор асосда оширишни кафолатлайди.

НАУЧНО-ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ВЗГЛЯДЫ НА ПОВЫШЕНИЕ ФИНАНСОВОЙ УСТОЙЧИВОСТИ КОММЕРЧЕСКИХ БАНКОВ

Номозов Умид Искандарович

*Независимый соискатель Банковско-финансовой академии Республики
Узбекистан*

Коммерческие банки являются важной опорой экономической системы и основой финансового механизма каждой страны. Они играют центральную роль в социально-экономическом развитии страны, аккумулируя сбережения населения, эффективно направляя эти финансовые ресурсы на предприятия и организации, а также на реализуемые государством масштабные инфраструктурные и инвестиционные проекты. При этом банки играют важную роль не только в выполнении функции финансового посредника, но и в обеспечении стабильности, необходимой для экономического роста. Быстрая волатильность глобальных финансовых рынков, частые экономические кризисы, усиление конкуренции и быстрое развитие новых технологий оказывают существенное влияние на деятельность коммерческих банков. Поэтому обеспечение и укрепление финансовой устойчивости коммерческих банков сегодня является одной из приоритетных задач не только банков, но и финансовой безопасности и устойчивого развития всей страны.

Пути повышения финансовой устойчивости коммерческих банков зависят от многих факторов, среди которых особое значение имеют укрепление капитальной базы, улучшение качества активов, диверсификация кредитных рисков, обеспечение ликвидности и повышение эффективности системы управления. Рациональное управление финансовыми ресурсами, внедрение механизмов раннего выявления и минимизации рисков, а также широкое применение современных информационно-коммуникационных технологий значительно повышают конкурентоспособность коммерческих

банков. Процессы цифровой трансформации создают новые возможности для банков принимать оперативные решения, предоставлять высококачественные услуги клиентам и создавать новые финансовые продукты. В то же время деятельность государственных органов, регулирующих и контролирующих банки, является важным фактором обеспечения финансовой стабильности, и необходимо постоянно совершенствовать нормативно-правовую базу, укреплять механизмы финансового мониторинга и контроля. Развитие сотрудничества с национальными и международными финансовыми институтами, внедрение стандартов управления финансовыми рисками, а также повышение прозрачности банковской системы послужат дальнейшему повышению устойчивости банков. В этих процессах важное значение имеет разработка и реализация концептуальных основ политики экономической стабильности.

Реформы, проведенные в годы независимости по укреплению финансовой устойчивости банков, целесообразно разделить на следующие этапы.

Первый этап охватывает период с 1991 по 1993 год, в течение которого в нашей республике были проведены реформы, связанные с формированием двухуровневой банковской системы. При этом с принятием 15 февраля 1991 года Закона Республики Узбекистан "О банках и банковской деятельности" были укреплены правовые основы функционирования двухуровневой банковской системы. Также в Центральном банке Республики Узбекистан созданы структурные подразделения, обеспечивающие формирование и реализацию денежно-кредитной политики, осуществляющие банковский контроль.

Второй этап, охватывающий 1994 - 2000 годы, в этот период была внедрена новая программная система межбанковских платежей, и в процессе работы все расчеты стали осуществляться в полностью автоматизированном режиме с применением новых технологий.

В то же время, в 1998 году был принят комплекс нормативных документов, регулирующих деятельность коммерческих банков, основанный на рекомендациях Базельского комитета по банковскому надзору и международной практике. При разработке данных законодательных актов в качестве важного критерия было выбрано заблаговременное выявление возникновения проблемных активов в коммерческих банках и принятие предупредительных мер без ожидания ухудшения банковского капитала и ликвидности.

Третий этап охватывает 2000 - 2010 годы. В качестве основных задач на данном этапе были определены дальнейшее реформирование денежно-кредитной системы, достижение низкого уровня инфляции, либерализация валютной политики, дальнейшее укрепление финансовой устойчивости коммерческих банков, увеличение долгосрочной ресурсной базы за счет внутренних источников и модернизация, техническое и технологическое перевооружение важных отраслей экономики, усиление роли банков в инвестиционных процессах, а также поддержка субъектов малого бизнеса и

частного предпринимательства.

Согласно анализу, если в 2000 году более 50 процентов кредитного портфеля банков формировалось за счет внешних заимствований, то к концу 2009 года более 80 процентов кредитного портфеля банков формировалось за счет внутренних источников.

Кроме того, создание Национального института кредитной информации (НИКИ) при Центральном банке в 2004 году, который предоставляет пользователям информацию о потенциальных заемщиках, послужило прочной основой для укрепления финансовой дисциплины и снижения уровня риска по кредитным операциям.

Четвертый этап реформ охватывает 2010-2017 годы, в течение которого была проведена большая работа по широкому внедрению международного опыта повышения эффективности банковских активов в банковскую практику.

Пятый этап, начавшийся в 2017 году, ознаменовал коренные изменения в банковской системе. Принятие Указа Президента Республики Узбекистан No УП-4947 стало основным фактором в этом. В Государственной программе определен ряд стратегических задач, таких как поэтапное внедрение передовых рыночных механизмов валютного регулирования, внедрение современных принципов и механизмов, регулирующих банковскую деятельность, устранение препятствий, препятствующих их эффективному функционированию, разработка Концепции развития финансового рынка Республики Узбекистан на среднесрочную и долгосрочную перспективу.

В заключение, исследование эволюции научно-теоретических взглядов на повышение финансовой устойчивости коммерческих банков служит укреплению теоретических основ развития банковского дела в нашей республике.

БАНКЛАРДА КРЕДИТ ПОРТФЕЛИНИНГ РИСКЛИЛИК ДАРАЖАСИГА КЎРА ТАСНИФЛАШ

Анваров Аслиддин Набижон ўғли
Ўзбекистон Республикаси Банк-молия академияси мустақил
изланувчиси

Тижорат банклари муассасалари сифатида, асосан, жамиятнинг пул маблағларини жалб қилиш ва кредитлаш, шунингдек турли молиявий хизматларни кўрсатиш билан шуғулланади. Бу банкларнинг асосий вазифаси иқтисодиётнинг турли секторларига маблағ етказиш ва молиявий барқарорликни сақлашдир. Молиявий хизматлар, ўз навбатида, миқозларнинг пул маблағларини бошқариш, молиявий маслаҳат бериш, инвестиция ва суғурта хизматлари каби кўплаб соҳаларни қамраб олади.

Тижорат банкларининг молиявий хизматлари қуйидаги асосий йўналишларни ўз ичига олади:

– кредитлаш: бу тижорат банкларининг асосий фаолияти бўлиб, у корпоратив ва шахсий миқозларга турли шартлар асосида кредитлар беришни ўз ичига олади. кредит маҳсулотлари турлари ва шартлари банкларнинг стратегиясига ва бозор шароитларига қараб ўзгаради.

– депозитлар: мижозларнинг пул маблағларини жалб қилиш орқали банклар ўзларининг кредит ресурсларини кенгайтиради. бунда фоиз ставкалари ва муддатлари турли бўлган депозитлар таклиф қилинади.

– тўлов ва ҳисоб-китоб хизматлари: банклар турли тўлов тизимлари орқали мижозларига қулай ва тезкор тўловларни амалга ошириш имкониятини беради. бу ҳисоб-рақамлардан пул ўтказмалари, пластик карталар ва электрон тўлов тизимларидан фойдаланишни ўз ичига олади.

– инвестиция ва бошқа молиявий маслаҳат хизматлари: Тижорат банклари шунингдек, мижозларга инвестиция қилиш бўйича маслаҳатлари, активларни бошқариш, суғурта хизматлари ва бошқа молиявий маслаҳатларни таклиф қилади.

Банклар учун молиявий хизматларни такомиллаштиришнинг муҳимлиги шу қадарки, улар янги технологиялар ва инновациялардан фойдаланиб, ўз хизматларини кенгайтиришга мажбур бўлишади. Бу, ўз навбатида, банкларга ўз мижозларига замонавий, тез ва шахсийлаштирилган хизматларни таклиф этиш имконини беради, бу эса мижозларнинг содиқлигини ошириш ва бозордаги рақобатбардошликни сақлаб қолиш учун зарурдир.

Банк кредит портфелини бошқариш нуктаи назаридан бир қанча турларга бўлиш мумкин, жумладан, ташқи ва ички омиллар таъсирига боғлаган ҳолда. Банк кредит портфелини ташқи омиллар таъсир қилишига қараб қуйидаги турларга ажратиш лозим.

1. Бошқарилмайдиган кредит портфели. Ушбу кредит портфелига тижорат банклари томонидан давлат дастурлари ва меъёрий ҳужжатларни бажариш мақсадида берилган кредитларини киритиш мумкин. Кредитлар бўйича банк даромадлиликни самарали бошқариш имконияти пасайиб боради.

2. Тартибга солинадиган кредит портфели – таркибига маълум бир имтиёзлар асосида жисмоний ва юридик шахсларга, жумладан, ўз ходимларига ва бошқарувга берилган кредитларни олади.

3. Эркин бошқариладиган кредит портфели – умумий тартибда берилган барча кредитларни қамраб олади.

Ички омилларни ҳисобга олган ҳолда кредит портфелини бошқаришга қараб бош банк кредит портфели ва банк филиали кредит портфелига ажратиш мумкин.

Бош банк кредит портфели – банкнинг қонунчилик ва кредит сиёсати орқали тартибга солиш усуллариغا риоя этган ҳолда эркин бошқарилади.

Банк филиали кредит портфели – бош банк томонидан белгилаб берган тартиб-қоидаларга мувофиқ бошқарилади, жумладан, бош банк филиал учун кредитлаш лимитини, кредит портфели даромадлилигини ўрнатади, шунингдек филиалга кредит операцияларни амалга оширишнинг бошқа шартларини белгилаб беради.

Банк кредит портфелини мижозларнинг таркиби бўйича, яъни жисмоний шахсларга берилган кредитлар, юридик шахсларга берилган кредитлар, банкларга берилган кредитларга ажратган ҳолда ҳам таснифлаш мумкин.

Банк томонидан берилган кредитларнинг қайси валютада берилганлигига қараб миллий валютадаги кредит портфели ва хорижий валютадаги кредит портфелига ажратиш мумкин. Бу валюта рискани ҳисобга олиш имконини беради.

Банк кредит портфелини бундай турларга ажратиш банк бошқаруви учун банк активларининг рисклилиқ, даромадлиқ ва ликвидилиқ даражаси бўйича бошқариш имконини беради.

1-жадвал

Банк кредит портфели турлари

Тавсифи	Кредит портфели турлари
Кредитлаш субъекти	корпоратив мижозлар кредит портфели, жисмоний шахслар кредит портфели, банклараро кредит портфели
Кредитлаш объекти	айланма маблағларга берилган кредитлар портфели, инвестицион кредитлар портфели, ипотека кредит портфели, истеъмол кредит портфели
Кредит портфели кўлами	банк филиали кредит портфели, банк тизими кредит портфели, марказий банк кредит портфели
Ички омилларни ҳисобга олган ҳолда кредит портфелини бошқариш	бош банк кредит портфели, банк филиали кредит портфели
Кредит портфели хусусияти	доимий кредит портфели, ўзгарувчан кредит портфели
Кредит портфели мақсади	ихтисослашган кредит портфели, комплексли кредит портфели
Кредитлаш техникаси	оддий кредит ҳисобварағи бўйича кредит портфели, очик кредит линияси бўйича кредит портфели, контокоррент ва овердрафт кредитлари бўйича портфель
Кредит муддати	қисқа муддатли кредит портфели, узоқ муддатли кредит портфели
Кредит валютаси	миллий валютадаги кредит портфели, хорижий валютадаги кредит портфели
Кредит ҳажми	кичик кредитлар портфели, ўрта кредитлар портфели, йирик кредитлар портфели
Таъминот тури	мулк ва мулкӣ ҳуқуқлар гарови билан берилган кредитлар портфели, қимматли қоғозлар гарови билан берилган кредит портфели, кафолат ва кафиллик билан берилган кредит портфели, ишончли кредитлар портфели
Кредитдан фойдаланиш соҳаси	саноат соҳаси кредит портфели, хизматлар соҳаси кредит портфели, савдо соҳаси кредит портфели, ишлаб чиқариш соҳаси кредит портфели, молиявий соҳаси кредит портфели, қишлоқ хўжалиғи соҳаси кредит портфели
Кредит портфелини бошқариш	бошқарилмайдиган кредит портфели, тартибга солинадиган кредит портфели, эркин бошқариладиган кредит портфели
Фоиз ставкаларининг қўлланилиши бўйича	оддий фоиз ставкали, имтиёзли фоиз ставкали

Кредитларнинг гуруҳларга бўлиниши кредитларнинг бир хиллик тамойилига асосланади. Шундай қилиб, кредитларни гуруҳларга бўлиниш қуйидаги соҳаларда: субъектлар ва кредит предметлари, кредитнинг муддати

ва ҳажми, шунингдек, кредит турларини таснифлаш асосида бошқа йўналишлар бўйича амалга оширилиши мумкин. Бунга мувофиқ кредит портфелининг турларини компонент кредитларининг турига қараб ажратиш мумкин. Банк кредит портфелини турли хил хусусиятларига қараб ажратиш, уларни бошқариш объекти сифатида уни субпортфелларга ҳам ажратиш мумкинлигини кўрсатади. Кредит портфелини бошқариш объекти сифатида кўрилиши, уни бундай турларга бўлган ҳолда ўрганиш мақсадга мувофиқ бўлади.

Ушбу келтирилган банк кредит портфелининг таснифланиши охиргиси эмас, лекин, буларнинг барчаси кредит портфелини бошқаришни, оптимал кредит сиёсатини ишлаб чиқишни ва кредит менежменти самарадорлигини оширишни белгилаб беради.

Кредит портфелининг турлари бўйича таснифланиши портфелни бир хил гуруҳларга ажратиш билан боғлиқ бўлиб, уларни кичик портфеллар сифатида тақдим этиш мумкин, бу эса кредит турларини таснифлаш асосида амалга оширилади. Бу нафақат кредит портфели структурасини баҳолаш ва унинг турларини аниқлаш, балки ҳар бир кичик портфель сифатини баҳолаш имкониятини беради.

Ҳар бир кичик портфель алоҳида баҳоланади ва баҳолашнинг умумий таркибидан интеграл характерга эга бўлади. Паст даромадли портфеллар риск ва даромаднинг муайян нисбати билан тавсифланганини ҳисобга олсак, кичик портфеллар сифатини таҳлил қилиш банкка умумий кредит портфелининг керакли таркибини танлашга ёрдам беради.

Кредит портфелини бир хиллик тамойилига мувофиқ кредитларни бирлаштирадиган кичик портфеллар мажмуидан ташкил топган тизим сифатида тақдим этиш, портфелни тузиш тартибини соддалаштиради ва шунга мувофиқ, портфелни турга қараб таснифлаш; ҳар бир кичик портфель учун риск ва даромад даражасини ва ҳар бир кичик портфелнинг кредит портфелига таъсирини баҳолаш учун имконият яратади.

Тижорат банкининг кредит портфелини шакллантириш кредит сиёсатини амалга оширишнинг асосий босқичи ҳисобланади. Кредит портфелини шакллантириш банкнинг кредит фаолияти умумий мақсади шакллантирилганда, кредит сиёсати стратегияси ишлаб чиқилгандан сўнг бошланади. Кредит сиёсати стратегиясини ишлаб чиққан банкнинг кредит фаолияти асосий мақсадини белгилаб, кредит портфелини шакллантиришга киришиш керак.

BANK XIZMATLARINI DIVERISIFIKATSIYA QILISHDAGI MUAMMOLAR

Abdukaxarova Shoira Abduvahobovna
AJ“InfinBank” Yakuniy nazorat
departamenti inspektori, TDIU mustaqil
izlanuvchisi

Xalqaro tajriba hamda mahalliy bank tizimining rivojlanish tendensiyalari shuni ko'rsatadiki, banklar uchun xizmatlar portfelini kengaytirish — ya'ni

diversifikatsiya qilish — raqobatni oshirish, risklarni kamaytirish hamda daromadlarni barqarorlashtirish uchun muhim yo‘nalishdir. Shu bilan birga, bu jarayon O‘zbekistonda so‘zsiz muammolar bilan yuzma-yuz kelmoqda.

Masalan, 2025-yil 1-yanvar holatida tijorat banklari aktivlari jami 769 330 mlrd so‘mni tashkil qilgan bo‘lib xususiy banklar aktivlarning faqat 34,6 % hissasini egallab, davlat banklari aktivlarning 65,4 % ini tashkil qilmoqda. Bu esa xizmatlar diversifikatsiyasi va aktivlarni taqsimlashda **bozor markazlashuv darajasi yuqoriligini** ko‘rsatadi. Bunday sharoitda raqobat mexanizmlarining yetarli darajada ishlamasligi banklarning innovatsion xizmatlarni joriy etish imkoniyatlarini cheklaydi.

Bundan tashqari, banklar kredit va depozit bo‘yicha muvozanatni saqlashda ham alohida chora talab qilinmoqda. Masalan, 2025-yil 1-yanvarga tijorat banklari kredit portfeli 533 121 mlrd so‘m bo‘lgan bolsa jami depozitlar 308 692 mlrd so‘m ni tashkil etmoqda. Bu raqamlar banklar tomonidan jalb qilingan mablag‘lar va ularning kredit qo‘yilmalari o‘rtasida sezilarli tafovut mavjudligini bildiradi. Natijada, resurs bazasining torayishi yangi turdagi bank xizmatlarini joriy etish imkoniyatlarini cheklab qo‘yadi.

Umuman olganda, O‘zbekistonda bank xizmatlarini diversifikatsiya qilishga to‘sqinlik qilayotgan asosiy omillar sifatida **moliyaviy infratuzilmaning to‘liq shakllanmaganligi, normativ-huquqiy bazaning sekin takomillashuvi, raqobat muhiti zaifligi**, hamda **kadrlar malakasining yetarli emasligini** ko‘rsatish mumkin.

Shunday qilib, ushbu tezis ishida bank xizmatlarini diversifikatsiya qilish jarayonida duch kelinayotgan muammolar chuqur tahlil qilinadi, ularning asosiy sabab-omillari aniqlanadi hamda O‘zbekiston bank tizimining kelgusi rivoji uchun zarur bo‘lgan taklif va yechimlar ishlab chiqiladi.

O‘zbekiston bank sektorida davlat ulushi yuqori bo‘lgan banklarning ustunligi xizmatlar portfelining bir xillashishiga olib kelmoqda. Bu holat bozor raqobatini cheklab, xususiy banklarning yangi mahsulotlar joriy etish imkoniyatlarini pasaytiradi.

1-jadval

2021–2025-yillarda bank aktivlarining tarkibi (mlrd so‘mda)²¹

Yil	Bank aktivlari jami	Davlat ulushi yuqori banklar ulushi (%)	Xususiy banklar ulushi (%)	Xizmatlar diversifikatsiyasi darajasi (shartli indeks)
2021	472 890	71,5	28,5	0,48
2022	545 610	69,2	30,8	0,52
2023	652 157	67,7	32,3	0,58
2024	703 250	66,0	34,0	0,61
2025	769 330	65,4	34,6	0,63

2021–2025-yillar davrida bank aktivlarining tarkibi tahlili shuni ko‘rsatadiki, so‘nggi besh yil ichida O‘zbekiston bank tizimida xususiy banklar ulushi asta-sekin oshib borayotgani, ammo davlat ulushi yuqori banklar ustunligi hanuz saqlanib qolayotgan holat

²¹ cbu.uz-O‘zbekiston Respublikasi Markaziy bank rasmiy web-sayt ma’lumotlari asosida muallif tomonidan tayyorandi.

kuzatilmoqda. Agar 2021-yilda davlat ulushi yuqori banklar jami aktivlarning 71,5 % ni tashkil etgan bo'lsa, 2025-yilga kelib bu ko'rsatkich 65,4 % gacha kamaygan. Shu davrda xususiy banklar ulushi 28,5 % dan 34,6 % gacha oshgan. Bu o'sish xususiy sektorning faollashuvini bildiradi, biroq bozor markazlashuv darajasi hali ham yuqori bo'lib, raqobat muhitini to'liq shakllantirishga to'sqinlik qilmoqda.

Jadvaldagi "xizmatlar diversifikatsiyasi darajasi (shartli indeks)" ning 0,48 dan 0,63 gacha oshgani banklar tomonidan yangi xizmat turlarini joriy etish tendensiyasi kuchayayotganini ko'rsatadi. Biroq bu jarayon hali ham sekin va notekis kechmoqda. Diversifikatsiya ko'rsatkichining pastligiga davlat banklari faoliyatining yuqori markazlashuvi, innovatsion xizmatlar ulushining cheklanganligi hamda raqobatning yetarli emasligi sabab bo'lmoqda. Umuman olganda, 2021–2025-yillar oralig'ida bank aktivlari hajmi 472,9 trln so'mdan 769,3 trln so'mga, ya'ni 63 foizga oshgan bo'lsa-da, bu o'sish asosan miqdoriy xarakterga ega. Sifat jihatidan esa, xizmatlar portfelining diversifikatsiyasi hali ham O'zbekiston bank tizimining zaif nuqtalaridan biri bo'lib qolmoqda.

Diversifikatsiya jarayonining samaradorligi banklarning resurs bazasiga bevosita bog'liq. So'nggi yillarda kredit portfeli va depozit bazasi o'rtasida sezilarli tafovut mavjudligi bu boradagi asosiy muammolardan biridir. 2022–2025-yillarda tijorat banklarining moliyaviy ko'rsatkichlari tahlili shuni ko'rsatadiki, banklar kredit va depozit operatsiyalarini kengaytirayotgan bo'lsalar-da, ularning o'sish sur'atlari o'rtasida muayyan tafovut saqlanib qolmoqda. Xususan, 2022-yilda kredit portfeli 426,3 trln so'm, jami depozitlar esa 255,9 trln so'mni tashkil etgan bo'lib, tafovut 170,3 trln so'm yoki 39,9 % ni tashkil etgan. Keyingi yillarda bu tafovut barqaror ravishda oshib, 2025-yilga kelib 224,4 trln so'm yoki 42,1 % ga yetgan. Bunday tendensiya shuni ko'rsatadiki, banklar jalb qilayotgan depozit resurslari kreditlash hajmini to'liq qoplamayapti. Natijada, likvidlik muammosi kuchaymoqda va bu holat banklarning yangi xizmat turlarini joriy etish yoki diversifikatsiya darajasini oshirish imkoniyatlarini cheklaydi.

2-jadval

2022–2025-yillarda tijorat banklarining asosiy moliyaviy ko'rsatkichlari (mlrd so'mda)²²

Yil	Kredit portfeli	Jami depozitlar	Tafvut	Tafvut ulushi (%)
2022	426 300	255 980	170 320	39,9
2023	471 405	279 750	191 655	40,7
2024	501 860	294 400	207 460	41,3
2025	533 121	308 692	224 429	42,1

Shuningdek, kredit portfelining depozitlardan tezroq o'sishi moliyaviy barqarorlik uchun potensial xavf tug'diradi. Bu, bir tomondan, banklar faol investitsion siyosat yuritayotganini bildirsa-da, boshqa tomondan, ularning resurs bazasining torayganligini anglatadi.

Umuman olganda, 2022–2025-yillarda bank tizimining aktiv hajmi va kreditlash ko'lamining oshishi ijobiy natija hisoblanadi, biroq resurslarni

²² cbu.uz-O'zbekiston Respublikasi Markaziy bank rasmiy web-sayt ma'lumotlari asosida muallif tomonidan tayyorandi.

muvozanatli boshqarish va diversifikatsiya qilingan moliyaviy manbalarni shakllantirish zarurati dolzarbligicha qolmoqda.

Bank xizmatlarini kengaytirish uchun zarur bo'lgan normativ-huquqiy baza to'liq shakllanmagan. Ayniqsa, islomiy moliya, fintex yechimlari va investitsion banking sohalarida me'yoriy hujjatlar kechikib qabul qilinmoqda. Bundan tashqari, axborot texnologiyalari infratuzilmasi hamon ayrim hududlarda cheklangan bo'lib, raqamli bank xizmatlarining joriy etilishini sekinlashtirmoqda.

Bank xizmatlarini diversifikatsiya qilishda xodimlarning malakasi hal qiluvchi rol o'ynaydi. Ammo mavjud kadrlar asosan an'anaviy kredit va depozit operatsiyalarida tajribaga ega bo'lib, yangi xizmat turlari — masalan, lizing, investitsion maslahat, islomiy moliya — bo'yicha bilim va tajriba yetarli emas. Bu esa banklarning innovatsion xizmatlarni keng joriy etishiga to'sqinlik qiladi.

Aholining bir qismi bank tizimiga nisbatan ehtiyotkorlik bilan munosabatda bo'lmoqda. 2024-yilda o'tkazilgan Markaziy bank so'rovlariga ko'ra, aholining 37 foizi bank xizmatlaridan foydalanishni murakkab va qimmat deb hisoblaydi. Bu omil ham diversifikatsiya qilingan xizmatlarga talabni pasaytiradi.

Yuqoridagi tahlillar shuni ko'rsatadiki, O'zbekiston bank tizimida xizmatlarni diversifikatsiya qilish jarayoni bosqichma-bosqich rivojlanayotgan bo'lsa-da, u hali ham qator tizimli muammolar bilan to'qnash kelmoqda. So'nggi yillarda bank aktivlari hajmining ortib borishi (2021–2025-yillarda 63 foizga o'sish) hamda xususiy banklar ulushining nisbatan kengayishi ijobiy natija hisoblanadi. Biroq davlat ulushi yuqori banklarning ustunligi, raqobatning past darajada bo'lishi va xizmatlar portfelining bir xillashuvi diversifikatsiya jarayonini cheklab turibdi.

Tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, 2022–2025-yillar davomida tijorat banklarida kredit va depozit o'rtasidagi tafovut 170,3 trln so'mdan 224,4 trln so'mgacha oshgan, bu esa resurs bazasining torayishi va likvidlik muammosini keltirib chiqargan. Mazkur holat yangi xizmat turlarini joriy etish uchun zarur moliyaviy manbalarni cheklaydi.

Shuningdek, huquqiy-me'yoriy bazaning yetarli darajada takomillashmaganligi, raqamli infratuzilmaning ayrim hududlarda sust rivojlanishi, kadrlar malakasining pastligi va aholining moliyaviy savodxonlik darajasining yetarli emasligi xizmatlar diversifikatsiyasiga jiddiy to'sqinlik qilmoqda.

Umuman olganda, O'zbekiston bank tizimida xizmatlarni diversifikatsiya qilishni chuqurlashtirish uchun quyidagi yo'nalishlar muhim ahamiyatga ega:

Raqobat muhitini kengaytirish va xususiy sektor faolligini oshirish;

Moliyaviy resurslarni muvozanatli boshqarish hamda depozit bazasini mustahkamlash;

Innovatsion va raqamli texnologiyalarni keng joriy etish;

Huquqiy-me'yoriy bazani takomillashtirish va islomiy moliya, fintex kabi yo'nalishlarga e'tibor kuchaytirish;

Bank xodimlari malakasini oshirish hamda aholining moliyaviy savodxonligini rivojlantirish.

Mazkur chora-tadbirlarni izchil amalga oshirish orqali O'zbekiston bank tizimi xizmatlarining diversifikatsiya darajasi ortadi, moliyaviy barqarorlik mustahkamlanadi va iqtisodiyotning raqobatbardoshligi yanada kuchayadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Saidov S. M., "Raqamli transformatsiya va bank xizmatlarining diversifikatsiyasi." – "Bank ishi va moliya" jurnali, №2, 2024.
2. Xamidov D. R., "O'zbekiston bank tizimida islomiy moliya tamoyillarini joriy etish istiqbollari." – "Iqtisod va innovatsiya" ilmiy jurnali, №4, 2023.
3. Rahmonov B. M., "Tijorat banklari faoliyatini diversifikatsiya qilish mexanizmlari." – Toshkent: TDIU nashriyoti, 2021.
4. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki. "Bank tizimining asosiy ko'rsatkichlari" (yillik hisobotlar 2021–2025-yillar). – www.cbu.uz.

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL APPROACHES TO ASSESSING THE EQUITY OF AN ECONOMIC ORGANIZATION

D.A.Yuldasheva

Senior lecturer of the Department of

"General Economic Disciplines" of the TSUE

Although the topic under consideration remains highly relevant, there is still no standardized definition of the term **"capital"**, which highlights the ambiguity and complexity of this concept. Economists offer differing interpretations regarding its essence, and, in our view, none of the definitions presented in modern economic literature fully capture its true nature.

In a market-based economy, newly established enterprises independently form their own financial and material foundations. These resources are typically created by the founders through contributions of personal funds as part of the **authorized (charter) capital**. This capital represents the aggregate of tangible assets, monetary resources, and expenditures contributed or paid by the founders in accordance with the company's founding documents, granting them specific rights and advantages, and serving as the basis for the enterprise's economic activity. [1]

The success of managers and specialists depends on various types of support for their activities: legal, informational, regulatory, technical, etc. Among the key elements of this system is information support, which should be understood as a set of information resources and ways of organizing them, necessary and suitable for the implementation of analytical and management procedures that ensure the financial situation for improving approaches to assessing the effectiveness of the equity of business entities.

The presentation of the information base is not the only possible or completely exhaustive one. Nevertheless, even such an idea allows us to judge that the information resources in any enterprise are quite extensive. The success of the company's work, as well as the possibility of analytical justification of management decisions, largely depends on the thoroughness of their organization.

All information resources for improving approaches to assessing the effectiveness of the equity capital of business entities can be combined into five large groups:

- information of a regulatory and legal nature.
- information of a normative and reference nature.

- accounting system data.
- statistical data.
- non-system data.[2]

The first group includes laws, resolutions, decrees, that is, documents defining the legal basis of the company's activities. The information in this block must be taken into account, since the documents presented in it are mandatory. In addition, no business transactions, as well as no accounting or analysis system, can be properly implemented without an adequate understanding of the conditions and requirements of the current legal space.

The second group consists of the necessary regulatory documents of government agencies, international organizations and various institutions, including financial ones, containing requirements, recommendations and quantitative standards in the field of finance for market participants. Not all documents in this block are mandatory. In particular, the standards regarding the recognition of the balance sheet structure as satisfactory are rather informational and reference in nature, however, in an analytical sense, these standards play a fairly important role in assessing the financial condition of a possible counterparty.

The third group defines the accounting system as the only systematized information resource. The significance of the individual elements of this block varies. The concept of commercial secrecy does not apply to accounting statements, and commercial organizations of some forms of ownership and types of business are even required to publish their reports. It is this circumstance that determines the importance of accounting statements for evaluating the effectiveness of equity [3].

The fourth group includes statistical data, which can be conditionally divided into two arrays: centrally generated statistical data and internal statistics. In the first array, you can see that we regularly publish official statistics that have a general economic orientation. The second array accumulates statistical data on the main indicators.

The fifth group represents information resources, conventionally called non-systemic. The meaning of the name is that these data are not rigidly systematized in terms of composition, structure, updates, and are also not mandatory, that is, the formation of this resource and its use is the exclusive competence of the enterprise itself. The main elements of this block are internal operational data and other information from external sources.

Possible changes in the economy as a result of its reform and the development of business activities of organizations lead to problematic situations in the field of formation of accounting and analytical information necessary for managing own capital at the stage of its formation and use. The management process requires the development of methodological tools for economic analysis that facilitate the collection and processing of data necessary for making managerial decisions on equity in general and individual components [4]. The analysis methodology is aimed at to study the elements of equity according to accounting and statistical reports [5], accounting registers in order to evaluate them in the current period, and also contributes to the development of long-term planning and forecasting of the organization's strategy in relation to equity.

In management activities, it is necessary to have knowledge of equity, to know the terminology, to define capital as the most important economic category, the basis of the activities of any business entity. It represents a set of assets, rights and funds necessary for organizations to carry out their statutory activities, cover losses, and create new types of property [6].

The development of the methodology of equity analysis requires a comprehensive study of its concepts and categories [5]. The concept of "capital" originated from the Latin word capital – main. It is considered a special factor of production and combines production resources, including machine tools, equipment, tools, the latest technologies and developments, software products created by people in order to produce economic benefits through their use in order to maximize the company's profits.

This definition contains the following three points:

1. Capital is characterized as resources created by people. This is its difference from the earth factor, which is a resource created by nature.

2. Capital is determined by the items used for production activities. Shoes, food, personal cars, and other consumer goods, although created by humans, are not used in production and are not considered capital.

3. The purpose of the production process using capital is to make a profit.

Capital gives the modern economy the following characteristic features:

- 1) the technological (industrial) nature of development;

- 2) specialization and cooperation of the social production process;

- 3) large-scale production and large enterprises in the economy.

The distinctive features of capital include its ability to reproduce its volume on an expanded scale. The phenomenon of expanded reproduction is emphasized by representatives of all leading economic schools and trends.

In the economic literature, different scholars distinguish the forms of capital depending on the economic content and areas of use. According to the economic content, there are: monetary, commodity and real capital. Thus, the development of the methodology of economic analysis is one of the main elements of the process of managing own capital, which begins at the stage of its investment. The assessment of the amount of the authorized capital should be used as key information in the business plan of the created organization, it should be the starting point for investors to make a decision.

The currently existing estimates and methods of the organization's own capital are fundamental and are not used in isolation in practice. In the process of assessing the composition and structure of the organization's equity, complex, combined valuation models are used, they ensure a very high accuracy of the result of the procedure. We emphasize that this comprehensive approach is associated with the presence of disadvantages and limitations in some methods and approaches, which are eliminated if an integrated approach is applied to the assessment of equity.

Just in this case, they complement each other. Based on the conducted research, it should be noted that the main purpose of the analysis is equity capital consists in determining changes in certain indicators, as well as factors that influence

the formation and accumulation of equity capital in order to find reserves for its growth and effective use.

Literatures

1. Юлдашева Д. А. ОЦЕНКА СОБСТВЕННОГО КАПИТАЛА ХОЗЯЙСТВУЮЩИХ СУБЪЕКТОВ //World scientific research journal. – 2024. – Т. 23. – №. 2. – С. 417-427.
2. Юлдашева Д. А. ИНФОРМАЦИОННАЯ ОСНОВА ОЦЕНКИ СОБСТВЕННОГО КАПИТАЛА ХОЗЯЙСТВУЮЩИХ СУБЪЕКТОВ //World scientific research journal. – 2024. – Т. 23. – №. 2. – С. 57-66.
3. Юлдашева Д. А. ВЛИЯНИЕ КОРПОРАТИВНОЙ КУЛЬТУРЫ НА ЭКОНОМИЧЕСКУЮ ЭФФЕКТИВНОСТЬ КОМПАНИИ ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ //Conferencea. – 2023. – С. 135-140.
4. Юлдашева Д. А. КОНЦЕПЦИИ РАЗВИТИЯ БУХГАЛТЕРСКОГО УЧЕТА В УЗБЕКИСТАНЕ, ПРОБЛЕМЫ ИХ РЕАЛИЗАЦИИ //ILMIY TADQIQOT VA INNOVATSIYA. – 2023. – Т. 2. – №. 3. – С. 40-50.
5. Yuldasheva D. A. PROBLEMS OF INTERNATIONAL FINANCING OF DEVELOPING COUNTRIES AND INCREASING THE TAX POTENTIAL OF THE TERRITORY, THEIR ENTRY INTO INTERNATIONAL CREDIT MARKETS //World Economics and Finance Bulletin. – 2023. – Т. 21. – С. 160-163.
6. Yuldasheva D. A. INFORMATION AND ANALYTICAL BUSINESS ENVIRONMENT AND ITS INTERACTION WITH ACCOUNTING IN THE DIGITAL ECONOMY. – 2023.

ТИЖОРАТ БАНКЛАРИНИНГ МОЛИЯВИЙ БАРҚАРОРЛИГИНИ БАҲОЛАШ ВА ТАЪМИНЛАШ УСУЛЛАРИ

И.Ж. Исаков

ТДИУ Мустакил докторанти
isakov.isobek@gmail.com

Халқаро банк амалиётида тижорат банкларининг молиявий барқарорлигини баҳолаш бўйича бир нечта методикалар мавжуд бўлиб, улар услубий жиҳатдан фарқ қилади. Масалан, “CAMELS” рейтинг тизимида тижорат банкларининг молиявий барқарорлигини баҳолашда активларнинг фойдалилик коэффициентидан фойдаланилади. Ушбу коэффициентни ҳисоблаш учун соф фойда банк активларининг ўртача суммасига бўлинади.

Аммо фойдалилик коэффициентини тижорат банкларининг ялпи фойдаси ва операцион фойдасига нисбатан аниқлашни мақсадга мувофиқ, деб ҳисоблаймиз. Бунинг сабаби шундаки, тижорат банкларининг соф фойдаси миқдори бевосита фоизли харажатлар ва операцион харажатлар миқдorigа боғлиқ.

Тижорат банклари активларининг умумий ҳажмида кредитлар юқори салмоқни эгаллаганлиги сабабли кредитлардан кўрилган зарарлар миқдорининг ўсиши банкларда соф фойданинг камайишига олиб келади. Шу сабабли, Жаҳон тиклаш ва тараққиёт банкининг экспертлари кредитлардан кўрилган зарарларни қоплашга мўлжалланган захира ажратмаларига нисбатан

меъёрий чеклов жорий қилишни тавсия қиладилар. Уларнинг тавсиясига кўра, тижорат банкларида кредитлардан кўрилган зарарларни қоплашга мўлжалланган захира ажратмалари миқдори банк активлари ўртача суммасининг 0,5 фоиздан ошиб кетмаслиги керак. Мазкур тавсия тараққий этган мамлакатларнинг банк амалиётида кенг қўлланилади.

Ўзбекистон Республикасида кредитлардан кўрилган зарарларни қоплашга мўлжалланган захира ажратмалари тўлиқ тижорат банкларининг харажатларига олиб борилади ва улар 56802-ҳисобрақамининг дебетида ҳисобга олинади. Аммо республикаимиз тижорат банкларида кредит rischi бўйича яратилган захира ажратмаларига нисбатан меъёрий чекловлар белгиланмаган.

Фикримизча, Жаҳон тиклаш ва тараққиёт банки экспертлари томонидан таклиф этилган тижорат банклари томонидан берилган кредитлардан кўрилган зарарларни қоплашга мўлжалланган захира ажратмаларига нисбатан меъёрий чеклов республикаимиз тижорат банклари фаолиятини назорат қилиш амалиётига жорий этиш лозим. Аммо бунда банк томонидан ҳақиқатда яратилган захира суммаси эмас, балки кредитларни тўғри таснифлаш натижасида яратилиши лозим бўлган захира ажратмалари ҳисобга олиниши лозим.

Тижорат банклари фоизли даромадларининг умумий ҳажмида кредитлардан олинган фоизли даромадлар салмоғининг юқори ва барқарор бўлиши уларнинг молиявий барқарорлигини таъминлашнинг зарурий шarti ҳисобланади. Шу сабабли, Жаҳон тиклаш ва тараққиёт банки экспертлари томонидан таклиф этилган соф фоизли спрэд коэффициентини ҳисоблаш методикасидан республикаимиз банкларининг кредитлардан олинган фоизли даромадларнинг барқарорлигини баҳолашда фойдаланиш, фикримизча, муҳим амалий аҳамият касб этади.

АҚШ тижорат банкларида активларнинг даромадлигини баҳолаш учун фойдалилик коэффициенти (ФК) қўлланилади.

Ушбу коэффициент қуйидаги формула асосида ҳисобланади.

$$\text{ФК} = \frac{\text{Соф фойда (солиқ тўлангандан кейин)} \times 100 \%}{\text{активларнинг ўртача миқдори}}$$

Ҳар бир гуруҳ бўйича ва гуруҳдаги ҳар бир банк бўйича сўнгги уч йил мобайнидаги фойдалилик коэффициентининг ўртача миқдори аниқланади. Ундан кейин фойдалилик коэффициентини уч йил мобайнида ҳақиқатдаги ўртача миқдори ҳар бир банк бўйича пасайиб бориш тартибида жойлаштирилади.

Биринчи рейтинги олий даража ҳисобланади ва бунда фойдалилик коэффициенти бир фоиздан юқори бўлади ва банк кредитлардан кўрилидаган зарарни қоплаш учун тўлиқ захиралар ташкил этиш имкониятига эга бўлади.

Рейтингнинг иккинчи даражаси қониқарли даража ҳисобланади ва фойдалилик коэффициенти 0,75 фоиздан 1,0 фоизгача бўлади.

Рейтингнинг учинчи даражаси узвий даража ҳисобланади ва бунда фойдалилик коэффициенти 0,5 фоиздан 0,75 фоизгача бўлади. Бунда

дивидентлар бўйича ставкаларнинг даражаси юқори бўлади, кредитлардан кўриладиган зарарларни қоплаш учун ташкил этиладиган захиралар етарли бўлмайди.

Рейтингнинг тўртинчи даражаси чегаравий даража ҳисобланади ва бунда активларнинг фойдалилик коэффиценти 0,25 фоиздан 0,5 фоизгаси бўлади. Бунда банкнинг фойдаси регулятив капитал ҳажмини ошириш учун етарли бўлмайди, кредитлардан кўриладиган зарарларни қоплаш учун ташкил этиладиган захиралар етарли бўлмайди.

Рейтингнинг бешинчи даражаси қониқарсиз даража ҳисобланади ва бунда активларнинг фойдалилик коэффиценти 0,25 дан паст бўлади. Бу банк жорий фаолиятини зарар билан якунлайди²³.

JALB QILINGAN MABLAG`LAR TIJORAT BANKLARI RESURLARINI MUHIM OMILI SIFATIDA

Andijon davlat texnika instituti

“Muxandislik iqtisodiyot va boshqaruv” fakulteti

“Buxgalteriya hisobi va menejment” kafedrasi katta o‘qituvchisi, PhD

M.A.Nabiyev

“Buxgalteriya hisobi va audit” 4-kurs talabasi Maxmudov Sarvarbek

Baxtiyorjon o‘g‘li

Har bir tijorat banki faoliyatida jalb qilingan mablag‘lar muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki tijorat banklarining o‘z mablag‘lari asosan bankni tashkil etish va shakllantirish bilan bog‘liq vazifalarni bajarishga xizmat qilsa, jalb qilingan mablag‘lar esa bankning barqaror daromad olishini ta‘minlaydi. Shu boisdan, tijorat banklarining jalb qilingan mablag‘larini doimiy ravishda tahlil qilib borish ularning moliyaviy barqarorligini ta‘minlash imkonini beradi. Respublikamiz tijorat banklari jalb qilgan mablag‘lar tarkibida talab qilib olinadigan depozitlar asosiy qismini tashkil etmoqda. Bu esa, odatda, resurslarni shakllantirishning eng arzon manbalaridan biri hisoblanadi. Talab qilib olinadigan hisobvaraqlardagi mablag‘larning yuqori darajadagi harakatchanligiga qaramasdan, ularning minimal, doimiy qoldig‘ini aniqlash va ushbu mablag‘lardan barqaror kredit resursi sifatida foydalanish imkoniyatiga erishish lozim. Banklarning jalb qilingan mablag‘lari tarkibining nisbatan kichikligi shuni ko‘rsatadiki, ular o‘z aktiv operatsiyalarini asosan banklararo ssudalar hamda talab qilib olinadigan depozitlar hisobiga amalga oshirmoqdalar. Bu esa, o‘z navbatida, tijorat banklarida jalb qilinayotgan resurslar bilan mijozlarga berilayotgan kreditlar o‘rtasida davriy foiz stavkalaridagi tafovutlar — transformatsiya riskini yuzaga keltirib, banklarning to‘lov qobiliyatiga salbiy ta‘sir ko‘rsatadi. Shu munosabat bilan, Respublikamiz tijorat banklarining moliyaviy resurslarini samarali boshqarish mexanizmini takomillashtirish quyidagi yo‘nalishlarda olib borilishi maqsadga muvofiq deb hisoblanadi:

Moliyaviy resurslarni muddatlari bo‘yicha diversifikatsiya qilish. Tijorat banklari o‘z resurslarini daromad keltiruvchi aktivlarga jalb etish jarayonida ularning muddatini e‘tiborga olgan holda joylashtirishi zarur. Bu yondashuv

²³ О.И. Лаврушин. Банковское менеджмент . - Москва: ЮРИСТЪ, 2003. – С. 225-226.

bankning o'z majburiyatlarini o'z vaqtida bajarish imkonini beradi. Resurslarni aktivlarni joylashtirish imkoniyatiga qarab jalb etish. Ayrim banklar resurslarni yuqori foiz stavkada va katta miqdorda jalb etgani sababli ularni samarali aktivlarga joylashtirishga ulgurmaydi. Natijada, banklar zarar ko'rish xavfiga duch keladi. Jozibador omonat turlarini ishlab chiqish orqali uzoq muddatli depozitlarni jalb etish. Chunki rivojlangan mamlakatlar amaliyotida aynan muddatli va jamg'arma depozitlar bank resurslarining asosiy manbai hisoblanadi. Majburiy zaxira talablarini kamaytirish. Bu chora banklarning ixtiyorida ko'proq mablag' qolishiga va ularni daromad keltiruvchi aktivlarga joylashtirish imkoniyatini kengaytiradi.

“NOW” va “SUPER NOW” hisobvaraqlarini joriy etish. Jahon bank amaliyotida keng qo'llanilayotgan ushbu tizimlarda mijozning hisobvarag'idagi doimiy qoldiq doirasida bank va mijoz o'rtasida shartnoma tuziladi. Shartnomaga ko'ra, bank mijozning harakatsiz turgan mablag'i uchun foiz to'laydi, mijoz esa kelishilgan muddat davomida hisobvaraqdagi ma'lum summadan foydalanmaydi.

Ushbu takliflarni bosqichma-bosqich amalga oshirish natijasida kelgusida tijorat banklarining moliyaviy resurslarini oshirish imkoniyati kengayadi. Bu esa o'z navbatida bank xizmatlari sifatini yaxshilash, mijozlar ishonchini oshirish hamda mamlakat iqtisodiyotining yanada barqaror rivojlanishiga xizmat qiladi.

PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF INTERNATIONAL FINANCE IN THE CONTEXT OF DIGITAL TECHNOLOGIES

Z.Zh.Zheksenkyzy

Master's Student, Faculty of Economics and Business

G.B.Bermukhammedova, PhD (Economics)

Associate Professor, Department of Economics and Finance,

Sh. Yessenov Caspian University of Technology and Engineering,

Aktau, Republic of Kazakhstan

Abstract. The international financial system is undergoing a structural transformation driven by digital technologies, including central-bank digital currencies (CBDCs), distributed ledger technologies, mobile payments, and fintech platforms. This study examines key drivers of digital finance, presents empirical global data on adoption trends, and analyses opportunities and risks for cross-border financial integration. Rapid growth in digital payments and fintech penetration enhances financial inclusion, transaction efficiency, and innovation in investment channels. The article concludes with scientific-practical recommendations for policymakers, regulators, and financial institutions to foster safe, inclusive, and sustainable digital international finance.

Keywords. Digital finance; Central-bank digital currencies (CBDCs); FinTech; Distributed ledger technology (DLT); Cross-border payments; Financial inclusion; Cybersecurity; Tokenisation; Regulatory harmonisation; International finance.

Introduction

The architecture of international finance is undergoing a transformative shift driven by digital technologies. Innovations such as central-bank digital currencies (CBDCs), distributed ledger technologies, mobile payments and fintech platforms

are re-shaping cross-border flows, settlement systems, and financial inclusion. The present article analyses key drivers of this transformation; examines opportunities and risks for international financial integration; presents empirical global data; and offers scientific-practical recommendations for policymakers, financial institutions and international organisations.

Empirical Analysis and Global Trends

2.1 Digital Payments and Cross-Border Settlement.

A key driver of transformation in international finance is the rapid dissemination of digital payment infrastructure and its growing use for both domestic and cross-border transactions. According to the International Monetary Fund (IMF, 2025), the number of digital transactions per adult in emerging and developing economies increased from 55 in 2017 to 251 in 2024, illustrating a more than fourfold expansion. Likewise, the share of remittances conducted through digital channels rose from 13 % in 2019 to 46 % in 2024, highlighting how digitalisation lowers transaction costs, increases processing speed, and enhances transparency in global payment flows. These developments are crucial for financial inclusion and for integrating developing economies into the global financial system.

2.2 FinTech, Distributed Ledger Technologies, and Asset Tokenisation.

FinTech adoption represents another key structural driver. Global FinTech user penetration is projected to reach 80.1 % by 2025 (CoinLaw, 2025), with China and India already reporting approximately 87 % adoption (DemandSage, 2024). Such dynamics indicate the creation of new investment and financing channels, including digital credit platforms, peer-to-peer lending, and asset tokenisation based on distributed-ledger technologies (DLT). Tokenisation of financial and real assets - such as bonds, commodities, or infrastructure projects - improves liquidity, reduces settlement time, and expands cross-border investment opportunities. These trends collectively signal a gradual disintermediation of traditional financial institutions and an evolution toward a more decentralised financial architecture.

2.3 Supporting Statistics and Tables.

Table 1

Key Indicators of Financial Inclusion and Digital Payment Expansion

Indicator	Value (Latest Available)	Source / Reference
Adults worldwide with a bank or mobile-money account	79 % (2024-2025)	World Bank, 2025
Adults in low- and middle-income economies with an account	75 % (2024)	World Bank, 2025
Global increase in account ownership (2011 → 2021)	From 51 % to 76 %	Global Findex, 2021
Central banks engaged in CBDC research or pilots	91 % (85 of 93 surveyed)	BIS Papers No. 159, 2024
Countries exploring or developing CBDCs	134 (~98 % of global GDP)	CoinLaw, 2025
Global fintech user adoption (projection 2025)	80.1 %	CoinLaw, 2025

Table 2

FinTech and Digital Payment Adoption by Region (~2025)

Region	FinTech User Penetration	Digital Payment / Cashless Indicator
Asia (incl. China, India)	~87 %	Urban Asia-Pacific: ~85 % cashless adults (CoinLaw, 2025)
Europe	~76 %	~75 % of transactions cashless by 2025 (CoinLaw, 2025)
North America	~64-65 %	US e-commerce digital payments projected ~\$1.4 trillion in 2025 (CoinLaw, 2025)
Latin America	~60 % (growing fast)	Mobile money usage growing rapidly (experiencetheblog.com, 2024)
Sub-Saharan Africa	Leading mobile-money adoption	Over 50 % of population uses mobile payment platforms in 2025 (CoinLaw, 2025)

Challenges and Risks in Digital International Finance

The expansion of digital finance offers substantial benefits in efficiency, inclusion, and transparency. However, it also introduces new risks that may affect global financial stability. These risks span regulatory, operational, socio-economic, and geoeconomic domains, and require careful monitoring and management.

Table 3

Key Challenges and Risks in Digital International Finance

Category	Description	Potential Impact
Regulatory Fragmentation, Cross-Border Governance	Divergent national regulations on data privacy, AML/KYC, and oversight.	Higher compliance costs, slower cross-border payments, risk of financial system fragmentation.
Cybersecurity, Operational Risk	Increased exposure to cyber-attacks, operational failures, and algorithmic errors.	Threats to financial stability, liquidity disruptions, loss of trust in digital systems.
Unequal Access, Digital Divide	Large gaps between urban/rural, rich/poor, developed/emerging markets.	Exacerbation of global financial inequalities, limited benefits of digital finance for some populations.
Currency, Liquidity, Geoeconomic Risks	Rise of CBDCs and tokenised assets shifts currency dominance, capital flows, and liquidity patterns.	Potential for geoeconomic tensions, exchange-rate volatility, and systemic settlement risks.

Explanation: The table highlights that regulatory fragmentation can slow global transactions and increase compliance costs, while cybersecurity risks threaten operational continuity and trust in digital systems. The digital divide indicates that benefits of digital finance are unevenly distributed, potentially worsening global financial inequalities. Finally, the emergence of CBDCs and tokenised assets introduces new currency and liquidity risks, which could reshape cross-border flows

and trigger geoeconomic tensions. Together, these challenges illustrate that the growth of digital finance, while transformative, requires careful policy coordination, risk management, and inclusive strategies.

Conclusions

The transformation of international finance under digital technologies presents both significant opportunities and substantial risks. On the opportunity side: greater efficiency, inclusion and innovation. On the risk side: regulatory fragmentation, instability, unequal outcomes. The overall outcome will hinge on how well digital infrastructure, governance, and inclusion are managed globally.

Key take-aways: Digital technologies are no longer peripheral but increasingly define the architecture of cross-border finance.

International finance must integrate digital payment flows, asset tokenisation and data-driven risk-management into its models. Without coordinated regulatory frameworks, the global benefits may be uneven and risks amplified. Emerging economies hold a window of opportunity to leap-frog - but must address infrastructure, literacy and regulatory readiness.

References

1. International Monetary Fund (IMF). (2025). *Financial Access Survey 2025*. Available at: <https://www.imf.org>
2. CoinLaw. (2025). *Global FinTech Adoption Forecast*. Available at: <https://www.coinlaw.com>
3. DemandSage. (2024). *FinTech Penetration in China and India*. Available at: <https://www.demandsage.com>
4. Bank for International Settlements (BIS). (2024). *CBDC Survey Report*. Available at: <https://www.bis.org>
5. Blockchain News. (2025). *Central Banks Exploring CBDCs*. Available at: <https://www.blockchain.news>
6. pymnts.com. (2025). *Retail and Wholesale CBDC Projections*. Available at: <https://www.pymnts.com>
7. World Bank. (2024). *Global Findex Database*. Available at: <https://www.worldbank.org>

RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR ASOSIDA SUG‘URTA DA’VOLARINI BOSHQARISH TIZIMINI TAKOMILLASHTIRISH

Qarshi davlat texnika universiteti

“Moliya va bank ishi” kafedrası

dotsenti Iskandarov Abdurasul Mirjalil o‘g‘li

Sug‘urta sohasida da’volarni boshqarish tizimi kompaniyaning samaradorligini va mijozlar ishonchini belgilovchi eng muhim jarayonlardan biri hisoblanadi. Da’vo jarayonining tezligi, shaffofligi va adolatliligi sug‘urta kompaniyasining bozordagi obro’sini shakllantiradi, mijozlar ishonchini mustahkamlaydi va sug‘urta mahsulotlariga bo‘lgan talabni oshiradi. An’anaviy sug‘urta tizimlarida da’volarni ko‘rib chiqish jarayoni ko‘pincha qog‘ozbozlik, uzoq vaqt talab qiluvchi ekspertiza va inson xatolariga bog‘liq bo‘lib, bu esa mijozlar qoniqish darajasini pasaytiradi. Shu nuqtai nazardan, raqamli texnologiyalarni joriy

etish sug'urta da'volarini boshqarish tizimini yangi sifat darajasiga olib chiqish imkonini yaratadi.

Raqamli texnologiyalarning sug'urta tizimiga tatbiq etilishi, avvalo, mijoz bilan kompaniya o'rtasidagi aloqalarni soddalashtiradi. Mobil ilovalar, onlayn platformalar va veb-portallar orqali sug'urta hodisasi haqida xabar berish, hujjatlarni yuklash, jarayonning qayerga yetganligini kuzatish, tovon puli miqdorini aniqlash kabi funksiyalar masofadan turib amalga oshiriladi. Bu esa an'anaviy qog'ozbozlikni kamaytirib, xizmatlarni tezroq yetkazish va shaffofligini oshirish imkonini beradi. Shu bilan birga, mijozlar o'z da'volarining holatini real vaqt rejimida kuzatishi va kompaniya bilan bevosita muloqot qilishi mumkin, bu esa mijozlar qoniqishini oshiradi va shikoyatlarni kamaytiradi.

Sun'iy intellekt (AI) va mashina o'rganish (Machine Learning) texnologiyalari da'volarni avtomatik tahlil qilish, sug'urta hodisasining real yoki soxta ekanligini aniqlash va zararni baholashda inson omilini kamaytirish imkonini beradi. Masalan, transport vositalari sug'urtasida sun'iy intellekt asosidagi dastur yo'l-transport hodidasidan olingan suratlarni avtomatik qayta ishlaydi va ta'mirlash xarajatlarining taxminiy miqdorini aniqlaydi. Bu jarayon mutaxassislar tomonidan amalga oshiriladigan baholash ishlarining tezligi va aniqligini oshiradi. Shuningdek, AI texnologiyalari yordamida mijozlarning da'volar tarixi, xatti-harakatlari va soxta da'vo ko'rsatkichlari tahlil qilinib, risklarni oldindan aniqlash va sug'urta siyosatini optimallashtirish mumkin.

Blokcheyn texnologiyasi esa sug'urta da'volarida ma'lumotlarning o'zgarmasligini, xavfsizligini va shaffofligini ta'minlaydi. Blokcheyn asosida yaratilgan yagona ma'lumotlar bazasi orqali barcha jarayon ishtirokchilari – mijoz, sug'urta kompaniyasi, servis xizmatlari va boshqa tashkilotlar yagona axborot manbaiga ega bo'ladi. Bu esa firibgarlik, takroriy da'volar va noto'g'ri ma'lumotlar taqdim etilishi ehtimolini keskin kamaytiradi. Shu bilan birga, smart-kontraktlar yordamida da'vo shartlari avtomatik tarzda bajariladi, tovon puli miqdori belgilangan shartlar asosida tezkor hisoblanadi va mijozga yetkaziladi. Bu jarayonlar sug'urta kompaniyalari xarajatlarini kamaytiradi va jarayon samaradorligini oshiradi.

Raqamli transformatsiyaning yana bir muhim yo'nalishi – insurtech kompaniyalari bilan hamkorlikdir. Insurtech startaplar yangi innovatsion mahsulotlar, tezkor tahliliy xizmatlar va moslashuvchan servis tizimlarini taklif etadi. Ularning tajribasidan foydalanish sug'urta kompaniyalariga bozordagi raqobatni kuchaytirish, mahsulot turlarini kengaytirish va mijozlarga yo'naltirilgan xizmatlarni taklif etish imkonini beradi. Shu bilan birga, raqamli ekotizim yaratish orqali sug'urta kompaniyalari mijozlar ehtiyojlarini tahlil qilishi, ma'lumotlarga asoslangan qarorlar qabul qilishi va innovatsion xizmatlarni tezkor joriy etishi mumkin.

Biroq, raqamli texnologiyalarni joriy etishda bir qator muammolar va cheklovlar mavjud. Sug'urta tashkilotlarining IT-infrastrukturasi modernizatsiya qilish, xodimlarni zamonaviy texnologiyalar bo'yicha qayta tayyorlash, kiberxavfsizlik choralari kuchaytirish, shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish kabi masalalar dolzarbdir. O'zbekiston sug'urta bozorida raqamlashtirish jarayonlari

bosqichma-bosqich amalga oshirilayotgan bo'lsa-da, sohani to'liq transformatsiya qilish uchun davlat tomonidan normativ-huquqiy baza mustahkamlanishi, kompaniyalar o'rtasida hamkorlik mexanizmlari rivojlantirilishi va innovatsion texnologiyalarni qo'llashni rag'batlantiruvchi siyosat ishlab chiqilishi zarur.

Shuningdek, raqamli texnologiyalar yordamida sug'urta da'volarini boshqarishda katta hajmdagi ma'lumotlar bilan ishlash imkoniyati paydo bo'ladi. Bu esa kompaniyalarga risklarni oldindan baholash, da'volarning ehtimolligini prognoz qilish va strategik qarorlarni tezkor qabul qilish imkonini beradi. Shu tariqa, raqamli transformatsiya sug'urta sohasini nafaqat samaradorlik nuqtai nazaridan, balki strategik rivojlanish jihatidan ham yangi bosqichga olib chiqadi.

Xulosa qilib aytganda, raqamli texnologiyalar sug'urta da'volarini boshqarish tizimini sifat jihatdan yangi bosqichga olib chiqadi. Bu jarayon nafaqat da'volarni ko'rib chiqish samaradorligini oshiradi, balki mijozlar ishonchini mustahkamlaydi, sug'urta kompaniyalari xarajatlarini optimallashtiradi va sug'urta bozorida raqobatbardoshlikni kuchaytiradi. Kelgusida raqamli transformatsiya sug'urta tizimining strategik rivojlanish yo'nalishlaridan biri bo'lib qoladi, va mamlakatimiz sug'urta bozorining global moliya tizimiga integratsiyasini yanada kuchaytiradi.

ЧАКАНА БАНК ХИЗМАТЛАРИ СИФАТИНИ ОШИРИШДА РАҚАМЛИ БАНК ТЕХНОЛОГИЯЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШ ИМКОНИЯТЛАРИ

Жабборов Бахриддин Рашидович

Банк-Молия академияси мустақил тадқиқотчиси

Ўзбекистон Республикаси банк тизимини ривожлантириш олдида турган асосий вазафалардан бири бу банк хизматлари сифатини ошириш, хизматлар кўламини кенгайтириш ва уларни ривожланган давлатлар банклари даражасига етказишдан иборат.

Сўнгги йиллар давомида чакана банк хизматлари соҳасида эътиборга молик кўплаб чора-тадбирлар амалга оширилди. Шунга қарамасдан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 12 майдаги ПФ-5992-сон Фармони билан тасдиқланган “2020-2025 йилларга мўлжалланган Ўзбекистон Республикасининг банк тизимини ислоҳ қилиш стратегияси”да қайд этилганидек: “...банклар бизнесмоделларининг корпоратив мижозларга хизмат кўрсатишга йўналтирилганлиги, нобанк молия ташкилотлари, инновациялар ва ахборот тизимларининг суств ривожланганлиги сабабли молиявий оммабопликнинг паст даражадалиги.

Натижада, бошқа мамлакатларда жисмоний шахслар ва корпоратив мижозларга ажратилган кредитлар бир меъёрда тақсимланган бир вақтда, мамлакатимизда жисмоний шахсларга ажратилган кредитлар жами кредит портфели ҳажмининг 19 фоизини, корпоратив мижозларга ажратилган кредитлар эса 81 фоизни ташкил этмоқда”. Мазкур ҳолат, фикримизча, илғор хориж тажрибасини ўрганиш асосида тижорат банкларининг чакана хизматларини такомиллаштиришга оид тадқиқотларни устувор йўналишлардан бирига айлантиради.

Дарҳақиқат, тижорат банклари хизматлар бозорининг ривожини нафақат халқ хўжалигига капитални тақсимлашга, балки аҳолига ахборот бериш, тўловларни тезлаштириш ва бошқа бир қанча қулайлик ва имкониятларни яратиш беради. Шу асосда бизнинг олдимизда чакана банк хизматлари соҳасида хорижий давлатлар тажрибасини ўрганиш ва ушбу тажрибанинг ижобий жиҳатларини Ўзбекистон банктизимидаги ички ҳолатдан келиб чиқиб жорий этиш бугунги куннинг долзарб масалаларидан ҳисобланади.

Чакана хизматларга ихтисослашган «рақамли» банклар фаолиятини ривожлантириш ва ўз ўрнини ушлаб қолиш мақсадида банклар Fintech стартапларини молиялаштиришда ёки сотиб оломоқда. Бутун дунёда кузатилаётган бу вазият юртимиз банклари ҳам ўз таъсирини кўрсатиши шубҳасиз. Efmа ва Infosys Finacle ўтказган сўров ва тадқиқотларда банклар 2023 йилда чакана банк хизматлари таркибида етказиб бериш тизимини ривожлантиришга урғу берганлари (48 фоиз). Шунингдек, тўлов тизимлари ва банк карталари (36 фоиз), Кредитлаш хизмати (31 фоиз) йўналишлари ҳам рақамли технологиялар асосида ривожлантирилиши қайд этилган.

Шунингдек, тижорат банклари (84%) 2016-2023 йилларда инновацион лойиҳаларга инвестицияларни олдинги йилларга нисбатан кўпайтирганликларини таъкидлаганлар. 69% банклар ўзларининг инновацион банкларга айланганликларини таъкидлашган ва 25% банклар ўз инновацион фаолиятларини юқори даражада, деб ҳисоблашган. Банкларнинг 40% дан ортиғи стартаплар билан ишламоқда ва 30% банклар стартапларга сармоя киритганини таъкидлаган [8].

Инновация ва рақамли трансформация ўзаро узвий боғлиқ бўлиб, респондент банкларнинг 20%и чакана хизматларни ихтисослашган «рақамли» банклар фаолиятига ўтказган. Ушбу банкларнинг 85%и янги хизмат ва товарларни таклиф этмоқда ва 81%и банк фаолиятини янги тизимлар ёрдамида олиб бормоқда. Инновация ва рақамли трансформациянинг асоси сифатида миқдорларга қаратилган хизмат ва товарларни юқори стандартларда таклиф этиш 78% банкларнинг мақсади бўлса, 74% банклар янги тизимларни татбиқ этиш, 68% мобил ва ижтимоий технологиялардан унумли фойдаланишни мақсад қилишган.

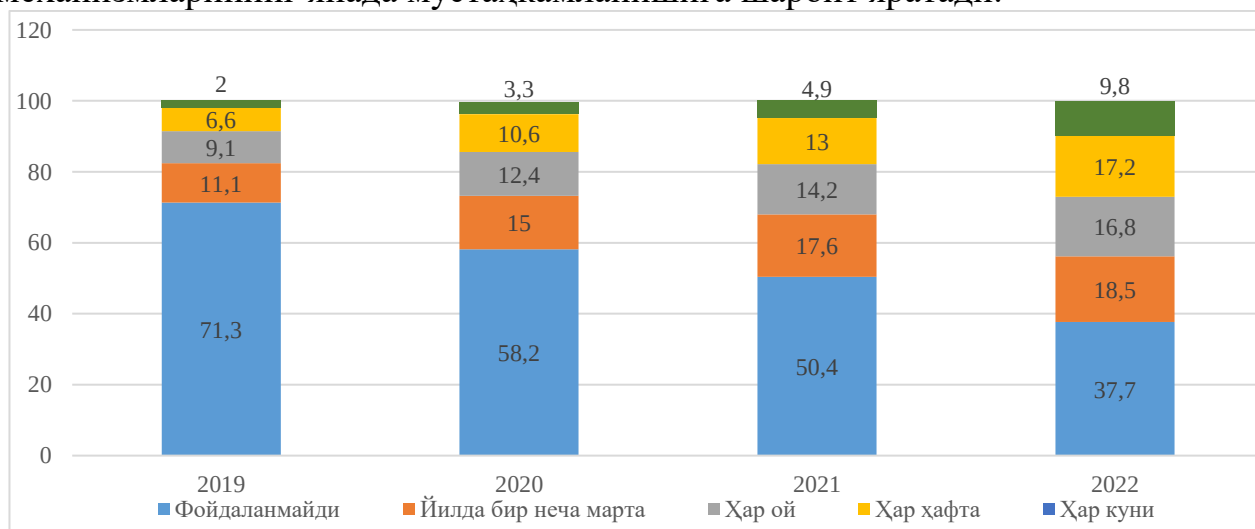
Чакана хизматларга ихтисослашган «рақамли» банклар фаолиятини ривожлантириш ўз самарасини беришига мисол тариқасида UniCredit банкининг охириги 3 йилда (2019-2022 йилларда) 1,2 млрд. евро инвестиция қилганлигини ва бу тизим асосий хизмат принципини тубдан ўзгартиришини ҳисобга олган ҳолда ўз ичига транзакция миграциясини, процессингни рақамлаштириш ва соддалаштириш, ҳужжатларни рақамлаштириш ҳамда савдони электронлаштиришни ривожлантиришини келтириш мумкин.

Чакана хизматларда банкларнинг асосий рақобатчилари мобил илова тўлов тизимлари бўлиб, дунё банкларининг 86%и бу таҳдид жуда жиддий эканлигини ва бунда банклар олдида фақат икки йўл борлигини, биринчиси, Fintech ва технология компаниялари стартаплари билан ҳамкорлик қилиш, иккинчиси, Fintech ва технология компаниялари товар ва хизматларини банклар томонидан ишлаб чиқиш эканлигини таъкидлашмоқда.

Ривожланган давлатлар банклари Fintechларни тинимсиз кузатиб бормоқда. ING Group (Нидерландия) раҳбари Ralph Hamers маълум қилишича, ING Group бозордаги талаб ва таклифни доим ўрганиб боради ҳамда 45 та Fintechлар билан тўлов менежменти, тизимни ривожлантириш, мобиллаштириш ва кредитлаштиришда ҳамкорлик килади.

Замонавий ахборот технологиялари, янги банк маҳсулотлари ва хизматларининг жорий этилиши мамлакатимиз банк хизматлари бозори кенгайишига шароит яратмоқда. Республикамизда бозор иқтисодиёти муносабатлари ривожлангани сари тижорат банклари ҳам чакана амалиётлар, миқдорларга тақдим этиладиган хизматлар турини ошириш орқали ўз фаолиятини диверсификациялашга эришмоқда.

Айни пайтда барча тижорат банклари Интернет тармоғида ўзларининг web-сайтларини очиб, уни банкнинг фаолиятига оид маълумотлар, янги хизмат турлари ва шартлари, миқдорлар манфаатига тегишли ахборотлар билан мунтазам бойитиб бормоқда. Марказий банк веб-сайти орқали эса давлат интерактив хизматлари кўрсатиш йўлга қўйилган. Аҳоли ўртасида мобиль телефонлардан фойдаланишнинг кенгайиб бориши банклар томонидан «Мобиль-банкнинг» (WAP-banking) ва «SMS-банкнинг» хизматлари йўлга қўйилишига олиб келди. Банк ҳисобварақларини масофадан бошқариш тизимлари (Банк-Мижоз, Интернет-банкнинг, Мобиль-банкнинг, SMS-банкнинг ва бошқалар)ни республика миқёсида доимий такомиллаштириб бориш бўйича ишлар барча банклар томонидан тизимли равишда амалга оширилиши бир томондан миллий банк тизимининг ривожланиш тенденцияларидан гувоҳлик берса, бошқа томондан республика иқтисодиётида бозор механизмларининг янада мустақамланишига шароит яратади.

1-расм. 2019-2022 йилларда мобиль банкнинг хизматидан жисмоний шахсларнинг фойдаланиш даражаси [8]

Маълумотлар шуни кўрсатадики, бугунги кунда банк тизимида чакана миқдорларга кўрсатиладиган банк хизматлари салмоғи йилдан-йилга ошиб бормоқда. Шунга қарамай, Ғарб мамлакатларида кенг фойдаланиладиган банк кредит карталари билан, қимматли қоғозлар билан, “Интернет-банкнинг”

орқали жисмоний шахсларга кўрсатиладиган банк хизматлари кўлами сустривожланмоқда.

Ўзбекистонда чакана банк хизматлари бозорини такомиллаштиришга қаратилган стратегик мақсадга эришишда банк фаолияти қуйидаги йўналишларга қараб ривожлантириб борилиши лозим:

– чакана банк хизматларини етказиб бериш жараёнини бир стандартга солиш ва автоматлаштириш.

– замонавий сотишни жорий этиш стратегиясини ишлаб чиқиш, бунда филиаллар тизимини ривожлантириш ва оптимиллаштириш.

– чакана банк хизматлари кўламини кенгайтириш ва улар сифатини ошириш. Ушбу вазифаларнинг бажарилиши чакана банк хизматлари бозорини янада такомиллаштириш ва банк мижозлари талабини қондиришга имкон яратади, деб ҳисоблаймиз.

Хулоса:

Ўзбекистонда масофавий банк хизматларини ривожланиш истиқболлари бўйича олиб борган таҳлиллар натижасида қуйидаги таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқилди:

1. Тижорат банкларида масофавий банк хизматларини ривожлантириш, мижозларга масофадан туриб хизмат кўрсатиш тизимини ривожлантириш бўйича ҳар бир тижорат банки ўзининг стратегик дастурини ишлаб чиқиш керак. Мазкур дастурда қадамма-қадам барча хизмат турларини масофавий ҳамда онлайн режимга ўтказиш бўйича йўл харитаси ишлаб чиқиш керак бўлади. Мазкур йўл харитасида белгиланган вазифаларни молиялаштириш манбаси, амалга ошириш муддатлари, амалга ошириш учун масъул бошқарма ҳамда лойиҳани ишга тушириш муддати кабилар келтириб ўтилиши зарур.

2. Ҳозирги кунда тижорат банклари томонидан масофавий тарзда кўрсатиладиган хизмат турларига коммунал ва бошқа тўловлар, картадан-картага пул ўтказмалари, онлайн конверсия, онлайн омонат хизматлари, шунингдек, айрима банкларда чакана кредитлаш хизматлари йўлга қўйилган бўлиб, кейинги босқичда уларнинг турини кўпайтириш мақсадга мувофиқдир. Хусусан, халқаро пул ўтказмаларига интеграциялашув орқали хорижга маблағларни жўнатиш ва қабул қилиш, пластик карталар виртуал эммисияси хизматини киритиш каблар шулар жумласидандир.

3. Масофавий банк хизматларини ривожланиши мижозларни идентификация қилишга бўлган заруриятни юзага чиқариши табиий ҳолат. Шунининбатга олган ҳолда, барча мобил-банк хизматларига мижозга хизмат кўратишда ходимни идентификация қилиш зарурияти юзага келганда, Ички ишлар вазирлиги маълумотлар базасидан интеграция қилиш имкониятларини яратиб бериш мақсадга мувофиқ бўлади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 12 майдаги ПФ-5992-сон Фармони билан тасдиқланган “2020-2025 йилларга мўлжалланган Ўзбекистон Республикасининг банк тизимини ислоҳ қилиш стратегияси”

2. В.В. Жданович. Трансформация регулирования банковской деятельности в условиях развития цифровых технологий. Диссертация на

соискание ученой степени кандидата экономических наук. Москва 2021. стр. 10

3. Трофимов Д. В. Конкурентоспособность розничных банков [Электронный ресурс] / Д. В. Трофимов// Управление экономическими системами. – 2013. – №58. – Режим доступа: <http://uecs.ru/finansi-i-kredit>;

4. Бекчанов М., Абдурахманов Р. Пластик карта-замонавий ҳисоб-китоб воситаси. // Бозор, Пул ва Кредит. №9. 2012. Б.14.;

5. И.И.Бичкованинг “Банк маҳсулотларини рақамлаштириш банк экотизимини шакллантиришининг асоси сифатида” номли илмий тадқиқот иши

6. Innovation in Retail Banking 2023, Efma-Infosys Finacle Innovation тадқиқоти, 2023 йил

7. www.cbu.uz – Ўзбекистон Республикаси Марказий Банки Расмий сайти.

TIJORAT BANKLARNING MOLIYAVIY BARQARORLIGINI BAHOLOVCHI KO‘RSATKICHLAR

Nomozov Umid Iskandarovich

O‘zbekiston Respublikasi Bank-moliya akademiyasi mustaqil izlanuvchisi

Banklarning moliyaviy barqarorligi ularning uzoq muddatli va uzluksiz faoliyat yuritish salohiyatini, moliyaviy va iqtisodiy shoklarga bardosh bera olish darajasini, shuningdek, o‘z zimmasiga olgan moliyaviy majburiyatlarni o‘z vaqtida va to‘liq bajarish qobiliyatini belgilovchi eng muhim mezonlardan biri hisoblanadi. Mazkur barqarorlik darajasi bank tizimining umumiy sog‘lomligi, mamlakatdagi iqtisodiy faollikning barqaror davom etishi hamda moliyaviy muhitning ishonchliligi uchun muhim ahamiyat kasb etadi. Bu barqarorlikni aniqlash va baholashda turli moliyaviy ko‘rsatkichlar to‘plami qo‘llaniladi. Har bir ko‘rsatkich bank faoliyatining muayyan jihatini aks ettiradi va o‘zaro bog‘liq holda bankning umumiy moliyaviy holatini ifodalaydi. Quyida ushbu indikatorlar asosida banklarning moliyaviy barqarorligini chuqur va tizimli tahlil qilamiz.

Eng muhim va fundamental ko‘rsatkichlardan biri bu — kapital yetarliligi koeffitsienti (CAR) bo‘lib, u bankning xatarli aktivlar portfelini o‘z kapitali hisobiga qoplay olish imkoniyatini ko‘rsatadi. Mazkur ko‘rsatkich bankning moliyaviy mustahkamligini, ya‘ni kutilmagan yo‘qotishlar yoki iqtisodiy beqarorlik davrida o‘z xarajatlarini ichki resurslar bilan qoplash qobiliyatini baholashda hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Yuqori CAR darajasi bank tizimining xavflarga chidamliligini kuchaytiradi, mijozlar va investorlar ishonchini oshiradi hamda regulyatorlar tomonidan qo‘yilgan talablarning bajarilayotganini ko‘rsatadi. Xalqaro moliya standartlariga, xususan Basel III talablariga muvofiq, ushbu ko‘rsatkichning minimal darajasi 8% etib belgilangan bo‘lsa-da, amaliyotda 12–14% oralig‘idagi CAR darajasi bank uchun qulay xavfsizlik yostig‘i sifatida qaraladi. Bu esa, bankning nafaqat xatarlarni boshqarish, balki ularni moliyaviy barqarorlikka aylantirish strategiyasini shakllantirishga xizmat qiladi.

Mazkur ko‘rsatkich bilan chambarchas bog‘liq bo‘lgan yana bir muhim indikator likvidlik koeffitsienti (LCR) hisoblanadi. LCR bankning qisqa muddatli, odatda 30 kun ichida yuzaga keladigan moliyaviy majburiyatlarini yuqori likvid

aktivlar hisobidan qoplash salohiyatini o'ldaydi. Ushbu ko'rsatkich bankning to'lov qobiliyati va mijozlar talablariga tezkor javob bera olish imkoniyatini ifodalaydi. Ayniqsa, favqulodda iqtisodiy sharoitlar yoki bozor ishonchi pasaygan davrlarda bankning yuqori LCR darajasiga ega bo'lishi mijozlar tomonidan bank tizimiga bo'lgan ishonchning saqlanib qolishiga yordam beradi. Basel III talablari asosida LCR kamida 100% bo'lishi shart qilib belgilangan. Bu esa, bank qisqa muddatli moliyaviy bosim ostida ham o'z majburiyatlarini bajara olishini ta'minlaydi.

Bankning moliyaviy sog'lomligi va rentabelligini bevosita ifodalovchi ko'rsatkich bu sof foydadir. Bu indikator bankning moliyaviy operatsiyalari natijasida hosil bo'lgan umumiy daromadlar bilan xarajatlar o'rtasidagi farqni ifodalaydi. Sof foyda ijobiy bo'lsa va yildan-yilga o'sib borsa, bu bank faoliyatining sog'lomligi va moliyaviy barqarorligining oshib borayotganini anglatadi. Shuningdek, ushbu foyda sarmoyadorlar uchun daromad manbai bo'lib xizmat qiladi, bankning dividend siyosati, ichki kapitalni oshirish salohiyati va moliyaviy mustaqilligiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Demak, sof foydaning dinamikasi moliyaviy salohiyatni baholashda asosiy ko'rsatkichlardan biri sifatida qaraladi.

Bank faoliyatining samaradorligini yanada chuqurroq tahlil qilish uchun ROA (aktivlar rentabelligi) va ROE (kapital rentabelligi) kabi ko'rsatkichlardan foydalaniladi. ROA bank aktivlarining foyda keltirish qobiliyatini bildiradi va odatda 1% yoki undan yuqori bo'lishi maqsadga muvofiq sanaladi. Bu ko'rsatkich bank resurslarining operatsion foydaliligini ko'rsatadi. Boshqa tomondan, ROE bankning o'z kapitalidan qanday darajada daromad olayotganini o'ldaydi. Ushbu ko'rsatkich, ayniqsa, sarmoyadorlar uchun muhim, chunki u bankning investorlar oldidagi jozibadorlik darajasini ifodalaydi. ROE darajasining 10% yoki undan yuqori bo'lishi bankning moliyaviy strategiyasi to'g'ri yo'lga qo'yilganini va sarmoyalarni samarali boshqarayotganini bildiradi. Demak, ushbu ikki ko'rsatkich bankning umumiy foydalilik darajasini va boshqaruv samaradorligini baholashda ajralmas vositalardir.

Moliyaviy barqarorlikni ta'minlashda kredit risklarini boshqarish ham muhim o'rin egallaydi. Bu jihatdan muammoli kreditlar ulushi (NPL) alohida ahamiyatga ega. Ushbu ko'rsatkich 90 kundan ortiq muddatda to'lanmagan kreditlarning umumiy kredit portfeliga nisbatan ulushini ko'rsatadi. Yuqori NPL darajasi bankning kredit siyosatidagi zaiflikni, qarzдорlarning to'lov qobiliyatidagi muammolarni yoki iqtisodiy muhitdagi salbiy o'zgarishlarni anglatishi mumkin. Shu sababli, bu ko'rsatkich 5% dan past bo'lishi zarur. Past NPL darajasi esa kredit portfelining yuqori sifatligini, bankning tavakkalni baholash va boshqarish tizimlarining samaradorligini ifodalaydi. Shuningdek, banklarning kreditlash faoliyatining daromadligini aniqlashda Net Interest Margin (NIM) ko'rsatkichi muhim rol o'ynaydi. NIM bankning foizli daromdlari bilan foizli xarajatlari o'rtasidagi farqning umumiy aktivlarga nisbatan ifodasidir. Ushbu ko'rsatkich orqali bankning asosiy biznes modeli – ya'ni, mablag'larni jalb qilish va ularni kredit sifatida taqsimlash orqali qancha foyda olayotgani aniqlanadi. Odatda 2–5% oralig'idagi NIM sog'lom daromadlilikni anglatadi va bankning foiz siyosatining optimal darajada olib borilayotganidan dalolat beradi.

Yuqoridagi ko'rsatkichlarni yakunlab, kreditlar va depozitlar nisbati (Loan-to-Deposit Ratio, LDR) haqida ham to'xtalish muhim. Ushbu ko'rsatkich bank tomonidan jalb qilingan depozitlar hisobiga qancha kredit ajratilganini ko'rsatadi. LDR darajasi yuqori bo'lsa, bu bank kreditlash faoliyatiga ko'proq resurs yo'naltirganini bildiradi, ammo bu holatda likvidlik xavfi ortishi mumkin. Aksincha, past LDR darajasi kreditlash imkoniyatlarining yetarlicha foydalanilmayotganidan darak beradi. Ideal holatda bu ko'rsatkich 80–90% oralig'ida bo'lishi lozim.

РАСПРЕДЕЛЕНИЕ КРЕДИТНЫХ РИСКОВ ПОСРЕДСТВОМ ДИВЕРСИФИКАЦИИ КРЕДИТНОГО ПОРТФЕЛЯ

Анваров Аслиддин Набижон ўғли
Соискатель Банковско-финансовой
академии Республики Узбекистан

Формирование портфеля коммерческих банков связано с необходимостью соблюдения принципа диверсификации, который является одним из основных принципов кредитной деятельности. Целью банка, формирующего кредитный портфель, является обеспечение эффективного использования своего кредитного потенциала в процессе удовлетворения кредитных требований заемщиков.

Под диверсификацией кредитного портфеля понимается распределение кредитного риска по нескольким направлениям. Банки должны ограничивать выдачу кредитов одному крупному заемщику или нескольким крупным заемщикам или не допускать выдачу крупных кредитов группам заемщиков.

Формирование кредитного портфеля банка основано не только на специфических принципах кредитной деятельности, но и имеет свои особенности.

При формировании кредитного портфеля кредитные средства выделяются по отдельным объектам и видам кредитования. Выбор, как правило, осуществляется на основе кредитоспособности заемщиков. Однако после выделения правительством средств кредиты часто предоставляются даже вновь созданным хозяйствам, которые еще не пришли в доход. В этом случае общий подход к рассмотрению объектов кредитования включает оценку сферы деятельности заемщика, т.е. состояния денежного обращения в сфере предполагаемых расходов, анализ целевого использования предоставляемых денежных средств, выбор вида кредита и определение рисков кредитной сделки. При этом важной задачей является определение факторов, позволяющих заблаговременно выбрать объекты кредитования.

Экономические основы снижения кредитного риска посредством стресс-тестирования. Стресс-тесты являются важным инструментом для банков и финансовых учреждений, с помощью которых можно снизить кредитный риск. Приведение экономических обоснований включает в себя:

1. Обеспечение устойчивости кредитного портфеля: Стресс-тесты позволяют проверить устойчивость кредитного портфеля банка в различных экономических и финансовых сценариях. С помощью этих тестов банки

оценивают, как экономические кризисы, макроэкономические изменения и другие шоки могут повлиять на возврат кредитов.

2. Раннее выявление рисков: Стресс-тесты позволяют банкам на ранней стадии выявлять потенциальные риски и своевременно реагировать на них. В этом процессе банки анализируют свои активы и обязательства на основе различных сценариев и определяют, какие активы могут подвергаться большему риску.

3. Определение потребностей в капитале: В неблагоприятных экономических сценариях появляется возможность оценить, как изменятся потребности банков в капитале, и сформировать необходимые резервы капитала для их удовлетворения. Это служит обеспечению финансовой устойчивости банков.

4. Оценка финансовой устойчивости заемщиков: С помощью стресс-тестов банки также оценивают финансовую устойчивость заемщиков. Это поможет лучше определить их кредитные рейтинги и снизить риски при кредитовании. Банки, оценивая платежеспособность заемщиков в различных сценариях, могут принимать меры предосторожности в отношении высокорискованных заемщиков.

При написании о роли банковских кредитов в развитии экономики, следует отметить ряд важных аспектов этого процесса. Прежде всего, банковские кредиты поддерживают рост за счет стимулирования экономической активности, что расширяет потребительские расходы и бизнес-инвестиции. Экономические исследования часто подтверждают положительную корреляцию между кредитованием и общим экономическим ростом.

Банковские кредиты также играют важную роль в поддержании финансовой стабильности в периоды экономического спада. Это окажет финансовую поддержку предприятиям и потребителям в трудные времена, что поможет снизить уровень безработицы и сохранить производство. Однако чрезмерная активизация кредитных рынков может привести к финансовым кризисам и негативно повлиять на экономическую стабильность.

Кроме того, банковские кредиты, особенно для малого и среднего бизнеса, позволяют реализовывать новые идеи и внедрять технологические инновации. Это повысит технологическое развитие экономики и ее глобальную конкурентоспособность. Исследования показывают, что финансовое развитие стимулирует инновации и способствует экономическому росту.

Наконец, банковские кредиты способствуют глобальной интеграции экономики посредством расширения международной торговли и инвестиций. Это будет стимулировать экспортно-импортную деятельность и привлекать иностранные инвестиции. Экономические исследования показывают, что финансовое развитие связано с международной торговлей и прямыми иностранными инвестициями.

ТИЖОРАТ БАНКЛАРИДА ДЕПОЗИТЛАРИНИНГ БАРҚАРОРЛИГИНИ ТАЪМИНЛАШ

Тлеуов Медет Абдимуратович
ТДИУ Мустакил изланувчиси

Назарий жиҳатдан замонавий банк тизимида нақд пулсиз айланишларнинг ривожланиши натижасида дастлабки шакллантирилган депозитларни (дастлабки ёки реал депозитлар Марказий банк томонидан чиқарилган нақд пуллар асосида шаклланганликни тақозо қилади) чекланмаган тарзда бир банкдан иккинчи банкка ўтказиш, шу билан бирга эса, тижорат банклари томонидан берилаётган кредитларни чексиз ошириш имконияти мавжуд. Хорижий назарияда бу жараён депозит мультипликацияси (яъни маблағларнинг бир банкдан бошқасига занжирсимон шаклда ўтказилиши) ва кредит экспанцияси деб ном олган.

Марказий банк томонидан ўрнатилган мажбурий заҳира талаблари банк тизимида депозит ва кредитларни оширишнинг бевосита чекловчиси бўлиб хизмат қилади. Агар мажбурий заҳира йўқ деб тахмин қилинса назарий жиҳатдан депозит мультипликацияси ва кредит экспанцияси чексизликка тенг ва тескариси, мажбурий заҳира 100 фоиз бўлган тақдирда депозит мультипликацияси 0 га тенг бўлади.

Депозит (ёки кредит) мультипликациясининг максимал миқдори ёки чегарасини ҳисоблаш учун қуйидаги математик формуладан фойдаланиш мумкин.

$$D = D_0 \frac{1}{R} \quad (3)$$

бу ерда:

D - банк тизимида шакллантирилиши мумкин бўлган депозитнинг максимал миқдори;

D_0 - дастлабки депозит;

R - депозит бирлигига тенг келадиган ликвидлилик заҳираси.

Мажбурий заҳира даражасига тескари мутаносиб равишда мультипликация даражаси ўзгаради, демак мажбурий заҳира даражаси ошса, банк тизимининг кредит салоҳияти имкониятлари ҳам камаяди.

Проф О.И.Лаврушиннинг фикрига кўра, тижорат банклари ресурсларининг энг барқарор қисми бўлиб муддатли депозитлар ва жамғарма омонатлари ҳисобланади ва улар қуйидаги муҳим хусусиятларга эгадир²⁴:

– ҳисоб-китобларни амалга ошириш учун фойдаланилмайди ва уларга тўлов ҳужжатлари ёзилмайди;

– муддатли ва жамғарма депозит ҳисобрақамларидаги маблағларнинг айланиш тезлиги паст;

– қатъий белгиланган фоиз тўланади, Марказий банк зарур ҳолларда фоиз ставкаларининг юқори чегарасини тартибга солиши мумкин;

– тижорат банкини депозитни олиш тўғрисида олдиндан огоҳлантириш тартиби мавжуд;

²⁴ Банковское дело. Под ред. Лаврушина О.И. – М.: Финансы и статистика, 2004. – С. 88-89.

– нисбатан паст мажбурий захира ставкалари қўлланилади.

О.И.Лаврушин томонидан муддатли депозитлар ва жамғарма омонатлар бўйича эътироф этилган хусусиятларга қўшилган ҳолда, яна бир қатор хусусиятларнинг мавжудлигини қайд этмоқчимиз. Жумладан:

– нақд пулларнинг банклардан ташқари айланмасини қисқартириш имконини беради;

– тижорат банклари томонидан берилаётган кредитлар учун гаров таъминоти вазифасини бажариши мумкин, бунинг натижасида кредит қўйилмалари ҳажми ошади, кредит rischi маълум даражада камаяди.

Проф. В.М.Усоскиннинг фикрига кўра, трансакцион депозитлардан ресурс сифатида фойдаланиш тижорат банкларининг ликвидлилигига жиддий зиён етказди. Шу сабабли, Гласс-Стиголл қонунига асосан трансакцион депозитларга фоиз тўлашнинг таъқиқланиши оқилона тадбир ҳисобланади. Лекин муддатли ва жамғарма депозит ҳисобрақамларига тижорат банклари томонидан тўланадиган фоиз ставкалари юқори чегарасининг белгиланиши тижорат банкларининг депозит базасига салбий таъсир қилади²⁵.

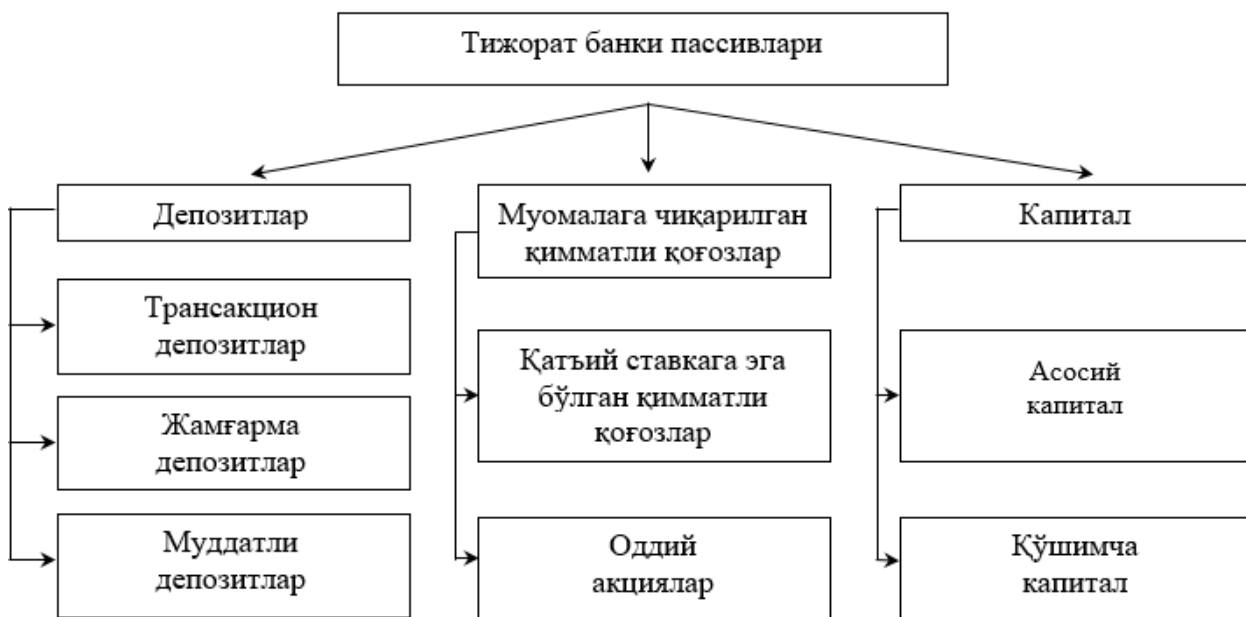
Фикримизча, В.М.Усоскиннинг трансакцион депозитлардан тижорат банклари томонидан тўғридан-тўғри ресурс сифатида фойдаланишнинг мақсадга мувофиқ эмаслиги хусусидаги илмий хулосаси ҳозирги даврда ҳам ўзининг амалий аҳамиятини йўқотган эмас. Хусусан, республикамиз тижорат банкларида трансакцион депозитлардан тўғридан-тўғри, яъни муддатли депозит шартномаси тузмасдан туриб, ресурс сифатида фойдаланиш ҳоллари мавжуд. Бунинг натижасида тижорат банкларининг фаолиятидаги ликвидлилик ва кредит rischi кучаймоқда. Чунки трансакцион депозит беқарор пассив ҳисобланади ва шу сабабли исталган вақтда ҳисобрақам эгаси томонидан талаб қилиб олиниши мумкин. Кредит эса, муддатли бўлиб, уни муддатидан олдин қайтариб олиш мумкин эмас. Бундан ташқари, трансакцион депозитлардан ресурс сифатида фойдаланиш тижорат банклари депозитларининг барқарорлигига салбий таъсир қилади.

Шунингдек, В.М.Усоскиннинг муддатли ва жамғарма депозитларининг фоиз ставкаларини лимитлаштириш хусусидаги фикрини ҳам қўллаб-қувватлаймиз. Бунинг сабаби шундаки, депозитларнинг фоиз ставкаси уларнинг ҳаракатини тартибга солувчи бозор регулятори ҳисобланади. Унинг юқори чегарасини белгилаш маъмурий мазмунга эга бўлган усул ҳисобланади ва амалиётда қўлланилиши депозитларнинг ҳаракатида узилишларнинг юзага келишига сабаб бўлади. Бундан ташқари, тижорат банклари депозитларининг қимматли қоғозларга нисбатан рақобатбардошлиги пасаяди. Аҳоли ва корхоналар вақтинчалик бўш пул маблағларини даромадлилик даражаси юқори бўлган объектларга йўналтирадилар.

Расмдан кўринадик, тижорат банки пассивлари уч йирик гуруҳдан иборат бўлиб, улар талаб қилиб олиниш даражаси, барқарорлиги жиҳатидан бир-биридан сезиларли даражада фарқ қилади. Хусусан, капитал барқарорлик даражаси нисбатан энг юқори бўлган пассив ҳисобланади. Шунинг учун ҳам

²⁵ Усоскин В.М. Современный коммерческий банк. – М.: ИПЦ «Вазар-Ферро», 1994. - С. 106-109.

тижорат банкининг барқарорлигини баҳолашда капиталнинг етарлилик коэффициенти кўрсаткичларидан фойдаланилади.

1-расм. Тижорат банклари пассивларининг туркумланиши²⁶

Тижорат банки томонидан муомалага чиқарилган қимматли қоғозларни икки гуруҳга бўлишимизнинг сабаби шундаки, улар даромадлилиги, риск даражаси ва ликвидлиги жиҳатидан бир-биридан тубдан фарқ қилади. Масалан, ҳукумат облигацияларининг ликвидлилик даражаси юқори, аммо даромадлилик даражаси паст. Оддий акцияларга қилинган инвестицияларнинг даромадлилик даражаси ҳам, риск даражаси ҳам юқори.

Депозитлар ҳам ўз навбатида харажатлилик даражаси, барқарорлиги жиҳатидан бир-биридан фарқ қилади. Қуйидаги расмда депозитларнинг турли белгиларига кўра туркумланишини кўриб чиқамиз.

Расмдан кўринадики, тижорат банклари депозитлари таркибида барқарорлигига кўра юқори ўринларни аҳолининг муддатли омонатлари ва юридик шахсларнинг муддатли депозитлари эгаллайди. Шу сабабли, банкларнинг депозит базасини барқарорлиги биринчи навбатда муддатли омонатлар ва депозитларнинг брутто депозитлар ҳажмидаги салмоғига боғлиқ.

Расмдан кўриниб турибдики, тижорат банкларининг депозитларга тўланадиган харажатлари таркибида асосий ўринни юридик шахсларнинг муддатли депозитлари ва аҳолининг муддатли омонатларига тўланадиган фоизлар эгаллайди. Бунинг сабаби шундаки, улар банклар учун муҳим ресурс манбаи ҳисобланади.

Муддатли депозитлар, депозитларнинг бошқа турларига нисбатан банкнинг барқарор ресурс базасини таъминлайди. Шу боис тижорат банклари муддатли депозитлар салмоғини кўпайтиришга ҳаракат қилишлари лозим.

Муддатли депозитлар қуйидаги хусусиятларга эга:

²⁶ Абдуллаев Ё., Қоралиев Т., Тошмуродов Ш., Абдуллаева С. Банк иши. Ўқув қўлланма –Т.: “ИҚТИСОД-МОЛИЯ”, 2010 йил, 532 бет.

- аниқ муддатга эга ва улар бўйича ўзгармас (депозит сиёсатида кўрсатилган) фоиз тўланади;
- жорий ҳисоб-китоблар учун фойдаланилмайди;
- мижоз томонидан муддатидан олдин олинмаслиги лозим, акс ҳолда фоиз тўлаш бўйича шартнома шартлари бекор қилинади ва талаб қилиб олингунча депозит миқдорида фоиз тўланиши мумкин;
- маблағлар секин айланади, узоқ муддатли ссудаларга йўналтирилади ва ҳ.к.

2-расм. Тижорат банклари депозитларининг барқарорлиги ва харажатлилигига кўра жойлашиши²⁷

Жамғарма депозитлари аҳоли пул жамғармаларининг тўпланиши учун хизмат қилади. Жамғарма депозитларга пул маблағларини жамғариш ёки сақлаш мақсадида шакллантирилган қўйилмалар киради. Уларнинг махсус хусусиятли томонлари сақлашнинг рағбатлантирилиши ва юқори даромадлилик даражаси, маълум давр ичида жамғарила бориши кабилар ҳисобланади. Тижорат банклари фаолиятидаги муҳим йўналишлардан бири бўлиб аҳоли маблағларини жалб қилиш ҳисобланади ва йирик тижорат банклари бу борада муваффақиятли рақобат қилмоқдалар.

ИЖТИМОЙ ҲИМОЯГА МУҲТОЖ АҲОЛИНИ МОДДИЙ ҚўЛЛАБ-ҚУВВАТЛАШ ШАКЛЛАРИ

Шержонов Шержон Алижан ўғли
Маъмун университети доценти, PhD

Мамлакатимизда ижтимоий сиёсатнинг алоҳида аҳамиятга эгалиги фақат иқтисодий вазиятларга боғлиқ эмас, балки “ўзбек оиласига мадад бериш, халқнинг қадриятларига асосланган ҳолда кексаларга моддий ёрдам

²⁷ Абдуллаев Ё., Қоралиев Т., Тошмуродов Ш., Абдуллаева С. Банк иши. Ўқув қўлланма –Т.: “ИҚТИСОД-МОЛИЯ”, 2010 йил, 532 бет.

бериш эҳтиёжи билан боғлиқдир. Ижтимоий ҳимояга муҳтож аҳолини моддий қўллаб-қувватлашни кучайтириш ва камбағалликни қисқартириш давлат сиёсатининг устувор йўналиши сифатида белгиланиб, аҳолини бўш иш ўринлари ва кафолатланган даромад манбаи, муносиб яшаш шароитлари билан таъминлаш сифат жиҳатидан янги босқичга кўтарилди. Сўнгги беш йиллик ислохотларнинг натижасида мамлакатимизда Янги Ўзбекистонни барпо этишнинг зарур сиёсий-ҳуқуқий, ижтимоий-иқтисодий ва илмий-маърифий асослари яратилди”²⁸.

Аҳолини ижтимоий ҳимояси бўйича давлат сиёсатида аҳолининг меҳнатга қобилиятсиз қатламини, объектив сабабларга кўра меҳнат фаолияти юритмайдиган фуқароларни, минимал миқдордан оз даромад манбаига эга фуқароларни қўллаб-қувватлашга оид чора-тадбирларнинг умумлашган тизими намаён бўлади.

Мамлакатимизда олиб борилаётган ўзгаришларнинг муҳим натижаларидан бири ижтимоий ҳимоя сиёсатининг демократик жамиятни яратишдаги ўрнини ва аҳамиятини янада юксалтириш билан белгиланмоқда. Бугунги кунда ижтимоий ҳаёт соҳасидаги салбий ҳолатларни бартараф этиб, одамлар турмуш даражасининг кескин тушиб кетишига йўл қўймасдан, аҳолининг ижтимоий ҳимояга муҳтож қатлам ва гуруҳларини ижтимоий муҳофазасини таъминлаган ҳолда мамлакатимизда ижтимоий-сиёсий фаровонликни ва фуқаролар тотувлигини сақлаб қолиш энг асосий вазифалардан биридир ҳисобланади.

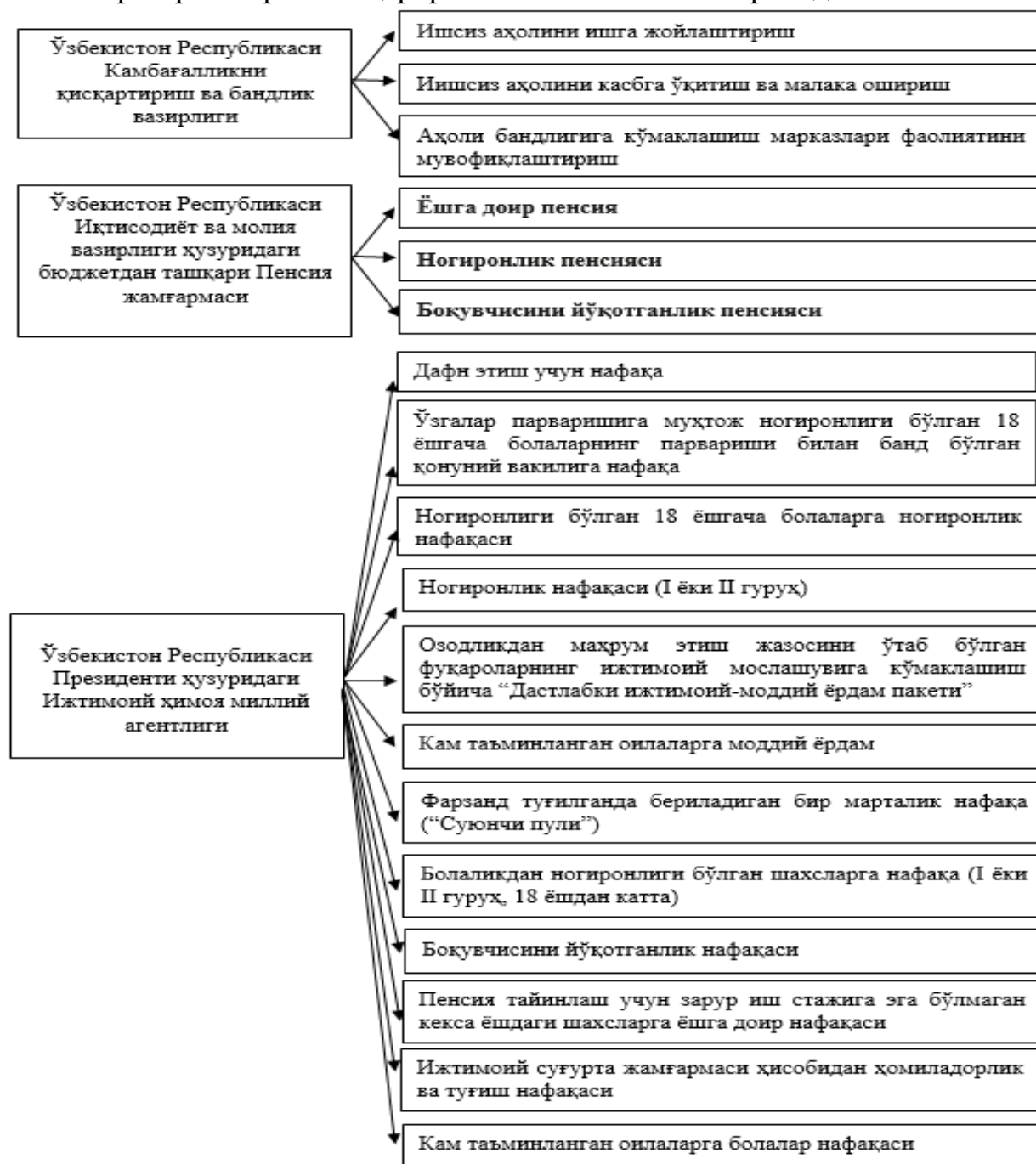
Ўзбекистон Республикаси Камбағалликни қисқартириш ва бандлик вазирлиги, Ўзбекистон Республикаси Иқтисодиёт ва молия вазирлиги ҳузуридаги бюджетдан ташқари Пенсия жамғармаси ҳамда Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Ижтимоий ҳимоя миллий агентлиги ижтимоий ҳимоя даражасини янада ошириш, мамлакат томонидан аҳолига ижтимоий хизматлар қўламини янада ошириш бўйича бир қатор ижобий ишлар олиб борилмоқда. Ижтимоий дастурларни молиялаштириш харажатлари ЯИМга нисбатан 2 барабарга ошиб, кам таъминланган нафақа олувчи оилалар қамрови 5 баробарга кўпайди ҳамда ногиронлиги бўлган шахслар ва ногиронлиги бўлган болаларнинг парвариши билан банд бўлганлар учун янги нафақа турлари жорий этилди.

Ҳар қандай инсон қайсидир вазиятда кимнингдир ёрдамига эҳтиёж сезади. Айниқса, кам таъминланган, ижтимоий ҳимояга муҳтож аҳоли вакиллари доимий қўллаб-қувватлаш зарур. Бугунгача бу борада ўзига хос тизим йўлга қўйилиб, “Ижтимоий ҳимоя ягона реестри” ахборот тизими орқали бундай тоифадаги шахсларга нафақа, моддий ёрдам ажратиш ва бошқа кўмак турлари кўрсатиб келинмоқда.

2023 йил 15 октябрдан бошлаб, талабгорларни ўзгалар парваришига муҳтож бўлган ёлғиз яшовчи ёки ёлғиз кекса ва ногиронлиги бўлган шахс деб эътироф этиш ёки бекор қилиш, шунингдек, ёлғиз кексалар ва ногиронлиги

²⁸ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги “2022 - 2026 йилларга мўлжалланган янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги ПФ-60-сон Фармони.

бўлган шахслар рўйхатига киритиш (ундан чиқариш) “Инсон” ижтимоий хизматлар марказларининг қарорига асосан амалга оширилади.

1-расм. Ижтимоий ҳимояга муҳтож аҳолига давлат томонидан кўрсатиладиган ижтимоий ёрдам ва хизматлар

“Инсон” ижтимоий хизматлар марказлари директорларига муайян яшаш жойига эга бўлмаган ижтимоий ҳимояга муҳтож аҳолини Агентлик ҳузуридаги уй-жой фондига эга бўлган муассасаларга олти ой муддатгача вақтинча рўйхатдан ўтказиш ҳуқуқи берилади. 2024 йил 1 январдан бошлаб, барча туман (шаҳар) давлат хизматлари марказларида алоҳида “Ижтимоий хизмат дарчалари” ташкил этилди. Улар орқали ижтимоий хизматлар ва ёрдам кўрсатиш учун аризалар қабул қилиш имконияти яратилди. 2023 йил 1 декабрдан “Ижтимоий ҳимоя ягона реестри” АТга “Меҳр дафтари”, “Саховат ва кўмак”, “Ёшлар дафтари” ва “Аёллар дафтари” ахборот базалари, шу

жумладан, ушбу дафтарларга киритилган фуқаролар ҳамда уларга тайинланган тўловлар тўғрисида маълумотлар интеграция қилинди.

“Маҳалла еттилиги” томонидан ягона саволнома асосида маҳаллада ижтимоий ҳимояга муҳтож аҳоли муаммоларини аниқлаш тизими йўлга қўйилди. Оғир аҳволга тушиб қолган ва оғир аҳволга тушиб қолиш хавфи юқори бўлган аҳоли тоифаларини аниқлаш юзасидан Ҳукуматга таклифлар киритилди. Давлат томонидан ижтимоий хизмат ва ёрдамлар кўрсатишда ижтимоий хизматлар кўрсатиш шартномасини тузиш амалиёти жорий этилди.

Шу билан бирга, ногиронлиги бўлган болаларни таълимга жалб этиш, санаторийларга йўлланма беришнинг очиклигини таъминлаш, ногиронликни белгилаш тартибини такомиллаштириш, шунингдек, ижтимоий ҳимояга муҳтож аҳоли манфаатини кўзлаб судга киритилган аризалар бождан озод қилинди. Ички ишлар органларининг муайян яшаш жойига эга бўлмаган шахсларни реабилитация қилиш марказларида алоҳида вақтинчалик бошпаналар (шелтерлар) фаолияти йўлга қўйилди.

Умуман олганда, ижтимоий хизматлар тизимли равишда маҳалла даражасида кўрсатилмоқда. “Маҳалла еттилиги” ҳудуддаги қайси оила ёрдамга муҳтож, унга қандай кўмак кўрсатиш зарурлигини аниқлаб, ёрдам кўрсатиш чораларини кўради. Ижтимоий хизматларни “Бир дарча” тамойили асосида бир жойнинг ўзида кўрсатиш имконияти яратилди. Хуллас, эндиликда кўмакка муҳтож кишиларнинг ҳужжат кўтариб, сарсон бўлишига чек қўйилди, тегишли ёрдам уларнинг уйига келган ҳолда кўрсатилмоқда.

RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR ASOSIDA XALQARO MOLIVAVIY MUNOSABATLARNI RIVOJLANTIRISH MASALALARI.

Tuychiyev Abduraxmon G‘ofurovich, dotsent, i.f.f.d.,

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti.

Yusupova Dilnigor A‘zamjon qizi

“Moliyaviy va moliyaviy texnologiyalar” yo‘nalishi

2-bosqich talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolamizda raqamli texnologiyalarning xalqaro moliyaviy munosabatlarni rivojlantirishdagi o‘rni va ahamiyatini tahlil qilamiz. Raqamli transformatsiya jarayonlari natijasida moliyaviy operatsiyalarni avtomatlashtirish, blokcheyn texnologiyasi, raqamli to‘lov tizimlari hamda kriptovalyutalarning xalqaro savdo va investitsiyalarga ta’sirini o‘rganamiz. SHuningdek, xalqaro moliya tizimida raqamli texnologiyalardan foydalanish samaradorligini oshirish, xavfsizligini ta’minlash hamda moliyaviy integratsiyani chuqurlashtirish bo‘yicha o‘z taklif va tavsiyalarimizni beramiz.

Kalit so‘zlar: Raqamli texnologiyalar, xalqaro moliyaviy tizim, blokcheyn, raqamli to‘lov tizimlari, kriptovalyuta, sun‘iy intellekt, Big Data, moliyaviy integratsiya, global iqtisodiyot, tranzaksiya, kiberxavfsizlik, moliyaviy barqarorlik, raqamli iqtisodiyot, bulutli texnologiyalar, investitsiya, xalqaro savdo, avtomatlashtirish, xavfsizlik, shaffoflik.

Annotatsiya. V dannoy state analiziruyetsya rol i znachenie tsifrovых texnologiy v razvitii mejdunarodных finansовых otnosheniy. V rezultate protsessov

tsifrovoy transformatsii rassmatrivayutsya avtomatizatsiya finansovyx operatsiy, texnologii blokcheyn, sistemy tsifrovых platejey, a takje vliyaniye kriptovalyut na mejdunarodnuyu trgovlyu i investitsii. Krome togo, predstavleny predlojeniya i rekomendatsii po povыsheniyu effektivnosti ispolzovaniya tsifrovых texnologiy v mejdunarodnoy finansovoy sisteme, obespecheniyu bezopasnosti i uglubleniyu finansovoy integratsii.

Klyuchevie slova. *TSifrovые технологии, mejdunarodnaya finansovaya sistema, blokcheyn, tsifrovые plateжные системы, kriptovalyuta, iskusstvenный интеллект, bolshiye dannыe, finansovaya integratsiya, globalnaya ekonomika, tranzaktsiya, kiberbezopasnost, finansovaya stabilnost, tsifrovaya ekonomika, oblachные технологии, investitsii, mejdunarodnaya trgovlya, avtomatizatsiya, bezopasnost, prozrachnost.*

Annotation. *In this artisle, we analyze the role and signifisanse of digital technologiyes in the development of international finansial relations. As a result of digital transformation prosesses, we examine the automation of finansial operations, bloskchain technology, digital payment systems, and the impast of sryptosurrensiyes on international trade and investment. In addition, we provide our proposals and resommendations for improving the effisiyensy of using digital technologiyes in the international finansial system, ensuring sesurity, and deyepening finansial integration.*

Key words: *Digital technologiyes, international finansial system, bloskchain, digital payment systems, sryptosurrensy, artifiisial intelligense, Big Data, finansial integration, global esonomy, transastion, sybersesurity, finansial stability, digital esonomy, sloud technologiyes, investment, international trade, automation, sesurity, transparensy.*

Mamlakatimiz iqtisodiyotini isloh qilish, xususan sohada raqamli boshqaruv tizimini rivojlantirish, birlamichi ishlab chiqaruvchi, qayta ishlovchi va sotuvchi sub'ektlar o'rtasidagi munosabatlarning huquqiy asosini takomillashtirish, sohaga raqamli texnologiyalarni jalb qilish, innovatsion texnologiyalarni joriy etish hamda zamonaviy texnika va texnologiyalar bilan ta'minlash borasida muayyan ishlar amalga oshirilmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023 yil 11 sentyabrdagi "O'zbekiston — 2030 strategiyasi to'g'risida"gi PF-158-son farmonida "... raqamli texnologiyalarni rivojlantirgan holda mamlakatni mintaqaviy «IT-HUB»ga aylantirish, IT xizmatlar va dasturiy mahsulotlar eksporti hajmini 5 milliard dollarga yetkazish, BMTning Elektron hukumat reytingida top-30 talikka kirishga erishish, IT-park rezidentlari sonini 10 barobar oshirish, ular tomonidan ko'rsatilgan xizmatlar hajmining yalpi ichki mahsulotdagi ulushini 2,2 foizga yetkazish va ularda yaratilgan ish o'rinlari sonini 100 mingga yetkazish, IT-parkda xorijiy kompaniyalar uchun «Raqamli texnologiyalar xalqaro markazi»ni tashkil qilish orqali xorijiy kompaniyalar vakolatxonalari sonini 1000 taga yetkazish"- deb alohida ta'kidlab o'tilgan.

Mamlakatimizni yaqin kelajakdagi ijtimoiy-iktisodiy taraqqiyotini dunyodag eng rivojlangan davlatlarning iqtisodiy jihatdan yuqori rivojlanish darajasiga yetkazishni maqsad qilgan O'zbekistonning raqamli texnologiyalar borasida xalqaro

moliyaviy munosabatlarni rivojlantirish, raqamli transformatsiya jarayonlari natijasida moliyaviy operatsiyalarni avtomatlashtirish, blokcheyn texnologiyasi va raqamli to'lov tizimlarini o'rganash muhim ahamiyat kasb etadi.

Ekspertlarning fikriga ko'ra, kelgusida moliyaviy bozorlar tobora ko'proq raqamlashtirilgan bo'lib, texnologik innovatsiyalar va fintech kompaniyalarining roli oshadi. Bu esa bozorlardagi operatsiyalar samaradorligini oshiradi. [1]

Na osnovanii bibliograficheskogo analiza, provedyonno po materialam zarubejnyx stran, v chislo uchyonux, zanimavshixsya issledovaniyem dannoy temy, mojno vklyuchit sleduyuxix avtorov: Adolf A. Berle va Gardiner C. Means, R. Solow, Michael C. Jensen va William H. Meckling, John R. Boatright, Stephen Bainbridge.[2]

Bugungi kundalik hayotimizda "Raqamli texnologiyalar", "xalqaro moliyaviy tizim", "blokcheyn", "raqamli to'lov tizimlari bulutli texnologiyalar", "kriptoalyuta", "sun'iy intellekt", "Big Data", "moliyaviy integratsiya", "global iqtisodiyot", "tranzaksiya", "kiberxavfsizlik" kabi tushunchalar mazmunini ifodalash bo'yicha olimlarning turli fikrlari va bularga bergan ta'riflari mavjud. [3]

Raqamli texnologiyalar — bu axborotni raqamli shaklda qayta ishlash, saqlash, uzatish va tahlil qilish imkonini beruvchi texnologik vositalar va tizimlar majmuasidir. Bunga kompyuter tizimlari, internet tarmoqlari, sun'iy intellekt, bulutli texnologiyalar, blokcheyn, "Big Data" (katta ma'lumotlar) hamda raqamli to'lov platformalari kiradi. Ushbu texnologiyalar bugungi global iqtisodiyotning ajralmas qismi bo'lib, moliya sohasini ham tubdan o'zgartirib yubormoqda.

Xalqaro moliyaviy tizimda raqamli texnologiyalar bir nechta yo'nalishda muhim rol o'ynaydi. Avvalo, ular moliyaviy operatsiyalarni tez, qulay va shaffof shaklda amalga oshirish imkonini beradi. Masalan, xalqaro to'lov tizimlarida raqamli platformalar yordamida tranzaksiyalar soniyalar ichida amalga oshirilmoqda. Bu esa savdo aloqalari va investitsion oqimlarning samaradorligini oshiradi.

Bundan tashqari, raqamli texnologiyalar moliyaviy institutlar uchun katta hajmdagi ma'lumotlarni tahlil qilish, tavakkalchiliklarni kamaytirish hamda moliyaviy xavfsizlikni ta'minlashda muhim vosita sifatida xizmat qiladi. Sun'iy intellekt asosidagi tizimlar kredit risklarini baholash, firibgarlik holatlarini aniqlash va investitsiya qarorlarini optimallashtirishda keng qo'llanilmoqda.

Xulosa qilib aytganda, raqamli texnologiyalar xalqaro moliyaviy munosabatlarni modernizatsiya qilish, ularning samaradorligi va ishonchliligini oshirishda asosiy omil sifatida namoyon bo'lmoqda. Ularning jadal rivojlanishi kelgusida global moliya tizimini yanada integratsiyalash va avtomatlashtirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. To'ychiyev, A. (2023). Agrobiznesni innovatsion rivojlantirish loyihalarini moliyalashtirishning metodologik asoslari. *YASHIL IQTISODIYOT VA TARAQQIYOT*, 1(11-12).

2. Tuychiev Abdurakhmon Gofurovich, Associate Professor, Doctor of Philosophy, Tashkent State University of Economics. (2025). THE ROLE AND

IMPORTANCE OF FINANCIAL MARKETS IN THE MANAGEMENT OF FINANCIAL ASSETS. Zenodo. <https://doi.org/10.5281/zenodo.15486394>

3. Tuychiyev, A. G. (2019). Mejdunarodnye i regionalnye tendentsii i problemy finansirovaniya innovatsiy i ix transferta v malyy biznes. *Finansovyy menedjment*, (5), 62-71.

4. Karimov A.A, Xolboyev I.M “Raqamli iqtisodiyot asoslari” – Toshkent: Iqtisod-Moliya, 2022.

5. Omonov B. “Xalqaro moliya va to‘lov tizimlari” – Toshkent: TDIU nashriyoti, 2021.

3. Murodov S.R. “Moliyaviy texnologiyalar (FinTech) va ularning rivojlanish istiqbollari” – Toshkent, 2023.

4. Jahon banki (World Bank). Digital Finansial Servises and Finansial Inslusion. – Washington D.S., 2022.

5. International Monetary Fund (IMF). The Future of Digital Finance and Global Monetary Systems. – IMF Report, 2023.

ЗАМАНОВИЙ АХБОРОТ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИ СОҲАСИДА БИЗНЕС ВА ТАДБИРКОРЛИК СУБЪЕКТЛАРИНИ АҲАМИЯТИНИ ОШИРИШ ЗАРУРИЯТЛАРИ

PhD, доцент Жубанова.Б.А.
Нукус инновацион технологиялар
университети
[**bayramguljubanova@gmail.com**](mailto:bayramguljubanova@gmail.com)

2022-2026 йилларга мўлжалланган Тараққиёт стратегиясида рақамли инфратузилмани янада ривожлантириш орқали барча аҳоли масканларини ва ижтимоий объектларни ҳамда магистрал автомобиль йўлларини кенг поласали уланиш тармоқлари билан қамраб олиш, иқтисодиётнинг реал секторида ҳамда молия ва банк соҳаларида ишлаб чиқариш ва операцион жараёнларни рақамлаштириш даражасини 2026 йил якунига қадар 70 фоизгача ошириш, дастурий маҳсулотлар индустрияси ҳажмини 5 баравар, уларнинг экспортини эса 10 баравар ошириб, 500 миллион АҚШ долларига етказиш рақамли иқтисодиётни асосий «драйвер» соҳага айлантиришнинг устувор йўналишлари сифатида эътироф этилган²⁹.

Бу эса, ахборот технологиялари соҳасида бизнес инновациялар ва тадбиркорликни аҳамиятини ошириш заруриятини юзага келтиради.

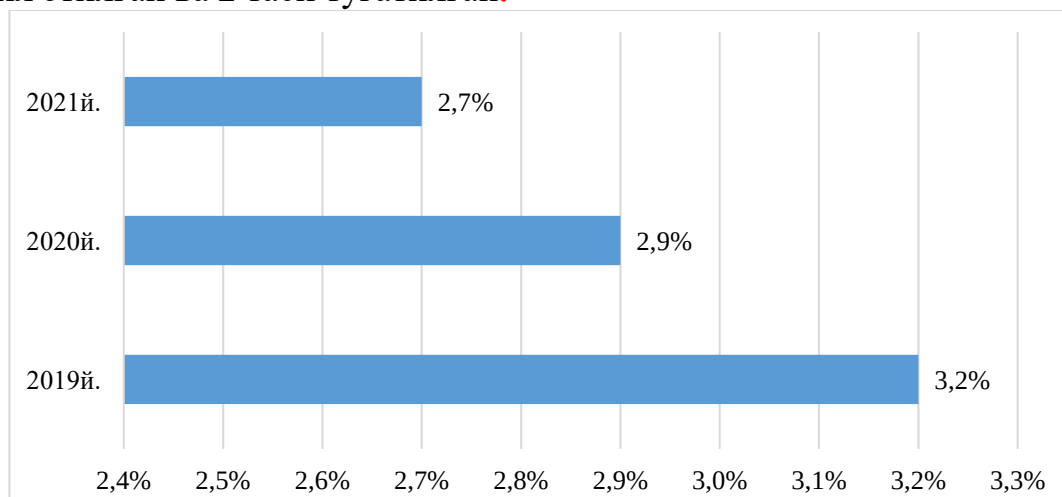
Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М. Мирзиёев 2018 йил декабрь ойида Олий Мажлисга қилган мурожаатида рақамли технологиялар асосида иқтисодиётнинг барча соҳаларини янгилашни кўзда тутадиган, рақамли иқтисодиётнинг Миллий концепциясини ишлаб чиқиш ва шу асосда “Рақамли Ўзбекистон – 2030” дастурини татбиқ этиш кераклигини, рақамли иқтисодиёт

²⁹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги ПФ-60-сонли Фармони. Янги Ўзбекистоннинг 2022-2026 йилларга мўлжалланган Тараққиёт стратегияси тўғрисида//www.lex.uz.

ички маҳсулотнинг камида 30 фоизга ўсишини таъминлашини ва коррупцияни кескин камайтиришини таъкидлади³⁰.

Бугунги кунга келиб, “Рақамли Ўзбекистон – 2030” Миллий стратегияси концепцияси лойиҳаси ишлаб чиқилди ва “Ўзбекистон Республикаси меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар лойиҳаларини муҳокама қилиш” сайтида муҳокама қилинди. Таклиф этилган концепция 7 боб, умумий қоидалар, асосий тамойиллар ва мақсадларни, рақамлаштиришнинг мавжуд ҳолати ва шартларини, асосий йўналишларини, амалга ошириш босқичлари ҳамда механизмини, амалга оширишдаги хавф-хатарлари ва кутиладиган натижаларни ўз ичига олади. Концепцияда асосий эътибор 3-бобга тўғри келади, унда рақамли инфратузилмани ривожлантириш, инсон капитали, давлат бошқаруви тизими, рақамли инновацияларнинг экотизими ва самарали ахборот хавфсизлиги тизимини яратишнинг устувор масалалари кўриб чиқилган. Таклиф этилаётган Концепцияда Миллий стратегия асосий тамойиллар ва мақсадлари белгилаб берилган.

2022 йил 1 январь ҳолатига кўра, ахборот-коммуникация соҳасида 8620 та корхона рўйхатга олинган бўлиб, бу рўйхатдан ўтган корхона ва ташкилотлар умумий сонининг 1,2 фоизни ташкил этади (720964). Шундан 8049 та корхона ва ташкилот фаолият юритмоқда ва 550 тасининг фаолияти тўхтаган. 2019 йилда 180 та корхона ва ташкилот янгидан ташкил этилди, шунингдек, 8 таси тугатилди. Чет эл капитали 285 та корхонани ўз ичига олади, улардан 274 таси фаол, 10 тасининг ҳаракати тўхтатилган, 6 таси янги ташкил этилган ва 2 таси тугатилган.

1-расм. Алоқа ва ахборотлаштириш хизматлари, шунингдек, компьютер ва маиший товарлар таъмирлаш хизматлари ҳажмининг ЯИМдаги улуши, фоизда³¹.

1-расм маълумотларидан кўринадик, 2019-2021 йилларда алоқа ва ахборотлаштириш хизматлари, шунингдек, компьютер ва маиший товарлар таъмирлаш хизматлари ҳажмининг ЯИМдаги улуши пасайиш тенденциясига эга бўлган.

³⁰ Отақўзиева З.М. Развитие и особенности электронной занятости в РУз Журнал «Иктисодиёт ва таълим». 2020 йил, 5-сон. – Б. 171-174.

³¹ Валовой внутренний продукт. Официальный сайт Госкомстата РУз. <https://stat.uz/uploads/doklad/2022/>.

Фикримизча, республикаимиз ахборот технологиялари соҳасида бизнес инновациялар ва тадбиркорликнинг ўрни ва аҳамиятини ошириш учун қуйидаги тадбирларни амалга ошириш лозим:

1. Катта маълумотлар асосидаги аналитика (Big Data analytics) таянган ҳолда ечимларни комплекс автоматик қабул қилишни йўлга қўйиш лозим.

Катта маълумотлар асосидаги аналитика (Big Data analytics) ҳамма жойларда (масалан, Google Maps) ривожланмоқда. Google инсонларнинг манзилларини сақлаши, жорий жойлашиш ўрнини билиши ва маълумотларни трафик оқимлари билан реал вақтда бирлаштириши бориш манзилига тезроқ етиб бориш мумкинлигига олиб келади. Қандайдир даражада Google бориш манзилига етиб бориш учун ечимни қабул қилишга ёрдам беради. Бундай аналитика ақлли ишлаб чиқишга киради. Энг яхши ишлаб чиқариш қурилмасини қидириш ёки бу жорий графикни яхшилаш ёки сифат нуқсонларини яхшилаш бўлсин, барча бундай масалаларга аналитика ёрдам беради.

2. Буюмлар интернетидан (IoT) саноат корхоналарида фойдаланиш қўламини кенгайтириш мақсадида қуйидаги шартларнинг мавжудлигини таъминлаш лозим:

- маҳсулотларнинг кенг номенклатурасини чиқариш, таркибий қисмларнинг катта рўйхатидан фойдаланиш;

- маҳсулот сифатини ошириш ва нуқсон даражасини пасайтириш зарурати;

- илгари етказиб берилган маҳсулотларга самарали сервис хизмати кўрсатишга бўлган эҳтиёж;

- ишлаб чиқаришнинг операцион харажатларини камайтиришга бўлган эҳтиёж;

- муҳим энергия ишлаб чиқариш қуввати;

- мураккаб ишлаб чиқариш шароитлари;

- режасиз ишлаб чиқаришни тўхтатиш учун технологик асбоб-ускуналарнинг нотўғри ишлашини тезкор диагностика қилиш кераклиги;

- ходимларнинг юқори маҳсулдорлигини таъминлашга бўлган эҳтиёж;

- ходимларнинг хавфсизлигини таъминлашга бўлган эҳтиёж;

- кенг спектрли тизимни интеграция қилиш зарурати.

Буюмлар интернет технологияси асосида қурилган ечимлар, бугунги кунда кўплаб технологиялар билан боғлиқдир. Технологиялардаги тараққиёт туфайли, саноатда улардан фойдаланиш унумли ҳисобланади.

Аввало, бу сенсорлар соҳасидаги тараққиётга боғлиқ. Сенсорлар ишлаб чиқаришда Интернет технологиялари экотизимининг асосий ҳаракатлантирувчи кучи ҳисобланади. Улар реал вақтда маълумотларни бирлаштиради ва маълумотлар базаси тизимлари, ишлаб чиқариш тизимлари ёки маълумотлар омборлари билан тўғридан-тўғри интеграция қилиш қобилиятига эга.

IoT сенсорларини алоқа тармоқларига (симсиз уланишга) боғлаш яна бир муҳим янгиликдир. Бир неча йил олдин бўлган ҳолатдан фарқли ўлароқ, Интернет-уланишлар ишончли ва арзон бўлиб, ишлаб чиқарувчилар уларни ўз

қурилмаларига жойлаштиришига имкон беради. Bluetooth, Wi-Fi, RFID, ZigBee, IPv6 оиласи каби мавжуд стандартлар ҳозирда заводларда IoTни қўллаб-қувватловчи технологияларда кенг қўлланилади. Бошқа ривожланаётган стандартлар ҳам бўлиб, улар баъзи қурилма ишлаб чиқарувчилари томонидан қўллаб-қувватланади, керакли рақобатни яратади ва ечимларни арзонлаштиради ҳамда алоқа сифатини оширади.

МЕЖДУНАРОДНЫЕ ФИНАНСОВЫЕ ЦЕНТРЫ И ИХ РОЛЬ НА МИРОВОМ ВАЛЮТНОМ РЫНКЕ

**Мирзаева Дилнурабону Дилмуродовна, магистрант
1-курса факультета “Международные финансы”, ТГЭУ.**

Нурмухамедова Б.И.,

доцент кафедры «Финансы и финансовые технологии», ТГЭУ

Аннотация: В тезисе исследуются роль и функции международных финансовых центров (МФЦ) на мировом валютном рынке. Проведен обзор теоретических основ и анализ форе́кс-рынка по данным BIS. Выявлено, что лидеры мирового валютного рынка – центры Лондона, Нью-Йорка, Азии – обеспечивают основную ликвидность и влияют на курсообразование. Рассмотрены проблемы отсутствия Ташкента среди региональных финансовых центров; предложены многосторонние меры (законодательные, инфраструктурные, технологические такие как цифровизация) для превращения Ташкента в региональный хаб и снижения долларизации экономики. Практическая значимость заключается в разработке рекомендаций для совершенствования валютной политики Узбекистана с учетом глобального опыта.

Ключевые слова: международные финансовые центры, валютный рынок, либерализация, валютная политика, долларизация, финансовые технологии, Ташкент, Узбекистан, Центральный банк, валютная ликвидность.

Введение

Международные финансовые центры (МФЦ) — крупные города (Лондон, Нью-Йорк, Гонконг, Сингапур и др.), где концентрируются основные валютные и финансовые операции, — выступают ключевыми узлами мировой финансовой системы. Их актуальность обусловлена усилением глобализации, ведущим к росту объёмов трансграничных сделок, а также либерализацией валютной политики многих стран. МФЦ формируют основные валютные потоки и играют решающую роль в ценообразовании на мировом валютном рынке, что влияет на стабильность национальных экономик (в том числе Узбекистана). Введение свободно плавающего курса и снятие ограничений на покупку валюты в Узбекистане в 2017 г. в соответствии с указом Президента «О первоочередных мерах по либерализации валютной политики»³² повысили вовлечённость страны в мировые валютные процессы, но одновременно усилили зависимость национальной валюты от решений внешних МФЦ.

³² Указ Президента Республики Узбекистан, от 02.09.2017 г. № УП-5177 «О первоочередных мерах по либерализации валютной политики».

Цель исследования – проанализировать влияние международных финансовых центров на мировой валютный рынок и разработать предложения по превращению Ташкента в региональный финансовый хаб. Для достижения цели поставлены следующие задачи: (1) изучить теоретические основы функционирования МФЦ и их влияние на валютные рынки; (2) проанализировать характеристики ведущих мировых валютных центров (Лондона, Нью-Йорка, Гонконга, Сингапура и др.) и структуры глобального рынка Форекс; (3) выявить проблемы недоиспользованности потенциала Ташкента как регионального МФЦ; (4) разработать этапные меры (законодательные, инфраструктурные, технологические) по превращению Ташкента в региональный финансовый хаб и укреплению сума, в том числе с учётом снижения долларизации экономики.

Ведущие экономисты подчёркивают важность международных финансовых центров (МФЦ) и их роли в глобальной валютной системе. Так, Кругман и Обстфельд анализируют функции валют в мировой торговле, а Эйхенгрин рассматривает доминирование резервных и рост «нетрадиционных» валют. Данные BIS, МВФ и Всемирного банка показывают, что пять крупнейших МФЦ (Лондон, Нью-Йорк, Сингапур, Гонконг, Токио) обеспечивают основную часть глобального валютного оборота, что подчёркивает их влияние на валютные потоки и устойчивость национальных экономик. В работе используются методы сравнительного и статистического анализа, группировки, систематизации фактов мировой практики и синтеза предложений на основе международного опыта.

Функции и классификация международных финансовых центров.

МФЦ выполняют несколько базовых функций: (1) ликвидности и концентрации торгового оборота – обеспечивают глубину рынков валютных и финансовых инструментов, выступая узлами обмена между поставщиками и потребителями валюты; (2) ценообразования – содействуют установлению «справедливых» курсов валют в результате интенсивного международного торгового процесса; (3) клиринга и расчётов – обеспечивают механизмы клиринга, расчётов и расчётно-клирингового покрытия между контрагентами разных стран; (4) рискованного хеджирования – предоставляют развитые рынки производных инструментов для хеджирования валютных рисков (форварды, опционы, свопы); (5) привлечения капитала – концентрируют инвестиции, связывают излишки и дефициты капитала в глобальной экономике; (6) инноваций – выступают центрами финансовых технологий (FinTech) и банковских разработок. По степени охвата валютного рынка классифицируются на три уровня.

• Мировые (глобальные) МФЦ – Лондон, Нью-Йорк, Токио. Они определяют глобальные валютные тренды, имеют наибольший удельный вес в мировом обороте (Лондон – 36%, Нью-Йорк – 18%)³³ и торгуют всеми ведущими валютами.

³³ По отчётам регуляторов, BIS Q2 2025 показывает долю мирового рынка в (%) среднесуточный оборот FX. Bank of England — FX Joint Turnover Survey, June 2025
Monetary Authority of Singapore — Singapore FX Market 2025 Report.

- Региональные МФЦ – финансовые хабы Азии и других регионов. Эти центры служат «мостом» между глобальными и локальными рынками, специализируясь на региональных валютах и кроссграничных операциях (в частности, активно развивают торговлю в CNY, SGD и др.).

- Национальные/локальные МФЦ – ориентированы на внутренние рынки одной страны или небольшого региона.

Отсутствие Ташкента среди лидеров мирового рынка Форекс связано с низкой конвертируемостью сума, недостаточно развитой инфраструктурой валютных торгов, высокой регулятивной осторожностью и доминированием долларовых расчетов. В законодательстве РУз текущей редакции закона «О валютном регулировании»³⁴ ещё не учтены все риски глобального валютного рынка и влияние внешних центров. Для повышения статуса Ташкента и поддержки операций международного уровня необходимо принять ряд действий и совершенствовать закон «О валютном регулировании»:

- Расширение валютных операций для резидентов: Рекомендуется упростить доступ резидентов к иностранной валюте внутри страны и за рубежом, чтобы облегчить международные расчёты и инвестиции.

- Упрощение условий для нерезидентов: Рекомендуется разрешить иностранным инвесторам держать счета в Узбекистане без обязательного требования о локальной деятельности, что привлечёт международные компании и фонды.

- Создание валютной биржи. Необходимо законодательное закрепление возможности создания международной валютной биржи в свободной экономической зоне, с участием зарубежных дилеров и валютных платформ, что позволит проводить операции по котировке и клирингу напрямую в суме и в других валютах, снизив долларизацию расчётов.

- Правовой статус финтех. Включить в закон понятие цифровых валют и электронных платежей, разработать отдельные статьи, стимулирующие использование финтех-решений (в том числе блокчейн) для трансграничных переводов и расчетов, с учётом международного опыта (например, права банков на эмиссию «стейблкоинов» под надзором ЦБ).

- Связь с международными системами (SWIFT, CLS) должна быть надёжно обеспечена на технологическом уровне.

- Укрепление регулирующей среды. Создать консультативные советы из числа международных экспертов и местных банков для мониторинга рисков валютных операций.

Несмотря на положительную динамику, эксперты указывают на ряд направлений совершенствования. В частности, рекомендована «дальнейшая цифровизация валютного контроля». В заключении, международные финансовые центры играют центральную роль на глобальном валютном рынке, обеспечивая ликвидность, эффективное ценообразование и распределение капитала. Анализ показал, что современная система формирования валютных курсов и обменных потоков сконцентрирована в

³⁴ Закон Республики Узбекистан, от 22.10.2019 г. № ЗРУ-573 «О валютном регулировании».

узком круге крупных хабов (Лондон, Нью-Йорк, Гонконг, Сингапур, Токио и др). Для преобразования Ташкента в региональный финансовый центр необходимо системное улучшение валютной политики Узбекистана: либерализация законодательства (улучшение положений закона «О валютном регулировании»), наращивание инфраструктуры валютных рынков и активное внедрение цифровых финансовых технологий. Предложенные рекомендации – от создания валютной биржи и свободных финансовых зон до снижения законодательных барьеров и долларизации – позволят укрепить позиции национальной валюты и привлечь международные капиталы в Узбекистан.

Список литературы

- 1) Kindleberger C.P., Cohen R. Manias, Panics, and Crashes: A History of Financial Crises. – 6th ed., Palgrave Macmillan, 2013.
- 2) Mishkin F. S. The Economics of Money, Banking, and Financial Markets. – 12th ed. – New York: Pearson, 2019. – 720 p.
- 3) BIS — FX and derivatives turnover (в Quarterly Review 2025)
- 3) Кругман П., Обстфельд М., Мелиц М. Международная экономика: теория и политика. – 10-е изд. – М.: Юнайтед Пресс, 2017. – 864 с.
- 5) Эйхенгрин Б. Как глобальные валюты приходят к власти и теряют её. – М.: Изд-во Института Гайдара, 2013. – 368 с.
- 6) Закон Республики Узбекистан «О валютном регулировании» (№ ЗРУ-573 от 22.10.2019 г.)- Национальная база данных законодательства Республики Узбекистан <https://lex.uz/docs/4562846>.
- 7) IMF — данные по резервным валютам Arslanalp S., Eichengreen B., Simpson-Bell C. “Dollar Dominance in the International Reserve System: An Update”, IMF <https://www.imf.org/en/Blogs/Articles/2024/06/11/dollar-dominance-in-the-international-reserve-system-an-update>.
- 8) Граве И. Ф. Валютные рынки и валютные риски.– М.: Финансы и статистика, 2018. – 256 с.
- 9) Шаманаев В. Г. Валютное регулирование и валютный контроль.– М.: Проспект, 2020. – 240 с.
- 10) Малкин Е. В. Международные валютно-финансовые отношения.– М.: Юрайт, 2022. – 380 с.

INSURANCE RISK MANAGEMENT

Bakhriev Dilshod Rizvonkulovich

Independent researcher at the Banking and Finance Academy of the Republic of Uzbekistan

According to ISO standards (International Organization of Standardization, International Organization for Standardization), risk is the effect of uncertainty that can affect the implementation of goals. This effect can lead to both positive and negative deviations from the expected state. The concept of risk is used in various fields of activity. In particular, the introduction of the concept of risk into the economy confirms the fact that it is impossible to unambiguously determine the state of the economic environment in which economic entities operate at any subsequent moment in time. That is, it is impossible, with a probability equal to 1, to assess the

state of the economic environment in the future. But, despite the fact that the state of the economic environment at some point in time in the future cannot be unambiguously determined, the state of the economy can be estimated with a probability other than unity (i.e., with a certain degree of accuracy).

In other words, the effect of the presence of risk (in particular, the risk of uncertainty) is manifested in the fact that there is always a nonzero probability that the expected values of economic parameters (being their best estimate) in a real situation are not realized or are realized with deviations from the expected values. Thus, in the context of uncertainty, any future states of the economic environment and the state of objects that operate in the economy cannot be unambiguously determined. Therefore, to be successful in an economic environment, it is important to be able to manage such uncertainty. In contrast to other spheres of activity, in economics, risk (as the concept of uncertainty) can manifest itself in both positive and negative deviations from the expected value of the economic parameter. That is why the main tasks of the risk manager are, firstly, to reduce such uncertainty as much as possible, and, secondly, to obtain the most probable (or best) estimate of the future states of the economy.

In other words, uncertainty can be characterized as a lack of confidence in the unambiguity of a future event. That is, this is such a condition or state that is based on incomplete knowledge (for example, a lack of information) or on a misunderstanding of the situation, as a result of which an inadequate assessment of the future state of economic parameters can be obtained. In the context of risk management, uncertainty appears when the appraiser has either incomplete information or incomplete knowledge about the circumstances and the probabilities of certain outcomes of events. Thus, the risk management process of the company is one of the key to ensure the financial stability of the company.

The risk management process is some agreed set of activities and methods that are designed to control those risks that can affect the organization's ability to achieve its goals. In accordance with the standard (ISO 31000 2009), the concept of a risk management process implies a whole architecture that focuses on managing the company's risk. This architecture includes, firstly, the formulation of the principles of risk management, secondly, the construction of the structure of risk management and, thirdly, the process of risk management of the insurance company itself. According to ISO 31000, a risk management structure should consist of a set of components that are aimed at managing the organization's risk. There are two main components to such a structure:

- basic component (formulating and documenting the internal risk management policy, that is, defining the objectives of risk management, describing the powers, responsibilities and competencies of the risk manager of the insurance company);

- organizational component (formulation of plans, internal relationships, areas of responsibility, determination of available resources, description of internal processes and activities necessary to manage the risks of an insurance company).

So, within the framework of risk management processes, the management of the insurance company determines its own attitude to risk, or in other words, the

criteria for accepting risk are formed. In turn, the degree of risk acceptance indicates whether the company is ready to accept, avoid, reduce or manage the risk in question, and also influences those risk assessment techniques that will be applied in practice. According to ISO 31000, the risk management process is a systematic procedure that involves the implementation of a range of activities aimed at analyzing, monitoring and assessing risk. This procedure also includes the provision of complete information and the formulation of criteria for making informed strategic decisions by the management and shareholders of the company.

Risk assessment is one of the important stages of risk management. It, in turn, consists of three stages: 1) risk identification, 2) risk analysis, and 3) direct risk assessment. Risk identification is the process of finding and describing risks that could potentially affect the achievement of the goals set by the insurance company. Risk analysis is a process aimed at determining the nature, source and cause of risks that have been identified previously. Risk analysis also examines the degree of influence of risk on the activities of the insurance company and the consequences that may result from the realization of the risk in question. The degree of detail with which a risk is analyzed depends on the nature of the risk, on the objectives of the analysis, on the amount of information available and on the labor force.

Risk assessment refers to the process by which the results obtained from a risk analysis are compared with criteria for accepting or not accepting risk in order to determine the company's exposure to this risk and then decide whether to consider the risk to be either acceptable or acceptable (accept this risk), or completely unacceptable. The criteria for accepting / not accepting risk are formulated on the basis of the company's values, its policies and goals, in the context of external and internal economic conditions, and the position of shareholders. Often the difficulty in assessing risk lies in the fact that measuring such quantities as the amount of potential losses and the likelihood of realizing the risk under consideration is a complex task. The probability of errors and inaccuracies in calculations in assessing such risk characteristics is very high. So, for example, the attitude to risk, the implementation of which can potentially lead to large losses, but the probability of realization of which is quite low, often differs from the attitude to risk with high probability and potentially small losses. According to the theory, such risks should have the same priority for the risk manager, but in practice, the management of two such risks can differ significantly due to the lack of time and labor resources and insufficient information for accurate analysis.

**ЯШИРИН ИҚТИСОДИЁТ ХАРИТАСИ: ТАРМОҚ ВА ҲУДУДЛАР
КЕСИМИДА ХАВФЛАРНИ РАҚАМЛИ МОНИТОРИНГ ҚИЛИШ
ПЛАТФОРМАСИ**

**Ибрагимова Найля Мурадовна,
Ҳудудий ва макроиқтисодий тадқиқотлар институти
лойиҳа раҳбари, PhD
e-mail: nelibragimova@gmail.com**

Аннотация. Ўзбекистонда сўнгги йилларда иқтисодиётни рақамлаштириш жараёнлари жадаллашаётган шароитда, яширин

иқтисодиётнинг кўламини баҳолаш ва унинг хавфларини мониторинг қилиш давлат сиёсатининг устувор йўналишларидан бирига айланди. Яширин меҳнат, нақд пул айланмаси орқали расмийлаштирилмаган операциялар, норасмий ижара, сохта контрагентлар ва солиқ тўлашдан қочиш каби омиллар бюджет тушумларини қисқартириб, рақобат муҳитига салбий таъсир кўрсатади. Шу нуқтаи назардан, тармоқлар ва ҳудудлар кесимида яширин фаолиятни кузатиб боришга хизмат қиладиган платформа яширин иқтисодий фаолиятнинг реал манзарасини шакллантиришга хизмат қилиши мумкин.

Калит сўзлар: яширин иқтисодиёт, рақамли платформа, хавфлар матрицаси, индикаторлар тизими, “кечинмалар харитаси”, мониторинг

1. Хавфларни баҳолаш бўйича интеграциялашган рақамли платформа. Платформа мамлакат бўйлаб ҳудуд ва тармоқлар кесимида яширин фаолиятнинг кўламини, унинг асосий манбалари ва хавф даражаларини мониторинг қилишни кўзда тутди. Платформа турли идоралар маълумотлари (солиқ, бандлик, кадастр, лицензия, статистика, банк маълумотлари) ҳамда рақамли манбалар (GPS маълумотлари, касса ва POS чеклари, онлайн-сервислар)ни бирлаштирган ҳолда хавф индекси ҳисоблашга хизмат қилади.

Рақамли мониторинг тизими мустақил манбаларни таққослаш ва тармоқлар кесимида хавфларга йўналтирилган хариталар ва дашбордлар (визуал панеллар) яратиш, иқтисодий кўрсаткичлардаги ҳаддан ташқари ўзгаришларни қайд этадиган аномалияларни автоматик аниқлаш тизими лозим. Яширин фаолиятни аниқлашда кесимша таҳлил механизмларини жорий этиш ва турли манбаларни ўзаро солиштириш муҳим: хизматлар соҳасида талаб ↔ солиқ ҳисоботи; транспортда GPS ↔ йўл варақалари; савдода POS-операциялар ↔ касса ҳисоботи. Бундай кросс-таҳлил расмий ҳисобот ва амалдаги фаолият ўртасидаги тафовутларни аниқлаш имконини беради.

Ажабланарли даражада ўзгариб кетган қуйидаги кўрсаткичлар “сигнал” индикаторлар сифатида хизмат қилиши мумкин. Масалан, қурилишда - сметалардаги аномал ўзгаришлар ва қурилиш материаллари сарфи, қишлоқ хўжалигида - ҳосил ҳажми бўйича шубҳали ўзгаришлар, савдо ва хизматларда - фискал узилишлар, чек бермаслик, нақд тушумларни яшириш. Яширин иқтисодиётнинг муҳим йўналишларидан бири - норасмий ижара (офис, савдо нуқтаси, ер), сохта контрагентлар (фирмалар) ҳамда нақд пул айланмасини ғайриқонуний “обналичка” қилиш схемалари. Платформа ушбу жараёнларни махсус индикаторлар ва банк/солиқ маълумотлари кесимида мониторинг ва чуқур таҳлил қилиши керак.

Ҳудуд ва тармоқлар бўйича шаффофлик рейтинги - яширин иқтисодиёт индикаторлари асосида регионлар ва тармоқлар рейтингини шакллантириш бошқарув қарорлари қабул қилишни осонлаштиради. Бундай рейтинглар солиқ тушумлари, расмий иш ўринлари, касса интизоми ва давлат харидларининг очиклигига таянади.

2. Тармоқлар кесимида тенглама хавфлар: “Яширин иқтисодиёт хавфлари харитаси”. Яширин фаолиятнинг хавф даражасини тармоқлар кесимида баҳолаш учун шартли 1 дан 5 гача (1 – паст, 5 – жуда юқори) шкала

кўллаш мумкин. Қуйидаги жадвал иқтисодиёт тармоқлари бўйича тенглама хавфлар манзарасини тасвирлаб беради:

1-жадвал

Иқтисодиёт тармоқларида яширин фаолият хавфлари (1–5 балл)

Тармоқ / Хил бузилишлар	Норасмий занглик	Ишлаб чиқаришни яшириш	Нақд ҳисоб-китоб / Чексиз	Фиктив тузилмалар / Лицензиялар	Норасмий ижара	Солиқдан қочиш
Қурилиш	5	4	4	5	2	3
Қишлоқ хўжалиги	4	5	3	2	4	3
Хизматлар соҳаси	4	3	5	4	5	5
Оптово-рознич савдо	2	4	5	5	2	5
Транспорт / логистика	4	4	4	4	1	4

Таҳлил шуни кўрсатадики, энг юқори хавфлар қурилиш, хизматлар соҳаси ва савдо тармоқларида кузатилади. У ерда норасмий занглик, нақд ҳисоб-китоб ва фиктив тузилмалар кенг тарқалган. Қишлоқ хўжалигида энг катта муаммо - урожайни яшириш ва норасмий ер ижараси, бу ҳудудлари бўйича расмий статистика билан сунъий йўлдош маълумотлари ўртасидаги тафовут орқали аниқланиши мумкин. Транспорт ва логистикада асосий хавфлар - расмийлаштирилмаган рейслар ва ҳисобот тақдим этилмаслиги. Бу жадвал “Яширин иқтисодиёт харитаси” платформасида визуал хавф хариталари ва дашбордлар яратиш учун асос бўлиб хизмат қилади.

Хулоса. “Яширин иқтисодиёт харитаси” рақамли платформасини яратиш - иқтисодий фаолият шаффофлигини ошириш, солиқ базасини кенгайтириш ва давлат бошқарувини далилга асосланган қарорлар билан таъминлашда стратегик аҳамиятга эга. Ушбу платформа орқали ҳудуд ва тармоқлар кесимида яширин иқтисодиётнинг реал кўлами аниқроқ баҳоланади, аномалиялар ва хавф зоналари тезкор тарзда аниқланади, иқтисодий фаолиятни расмийлаштириш стратегиялари илмий-амалий асосга эга бўлади.

DEBITORLIK QARZLARINI KAMAYTIRISH YO‘LLARI

Jo‘rayev Farruxbek Muxiddin o‘g‘li
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti

“Moliyaviy hisob va hisob” kafedrasi mustaqil tadqiqotchisi

Kirish

Mamlakatimizda iqtisodiyotni bozor mexanizmlari asosida rivojlantirish jarayonlari korxonalar moliyaviy barqarorligini ta’minlashga bo‘lgan talabni yanada kuchaytirmoqda. Xo‘jalik yurituvchi subyektlarning samarali faoliyat yuritishi, eng avvalo, ularning hisob-kitob intizomi qay darajada shakllanganiga bog‘liq bo‘lib, aynan debitorlik qarzlarning ortib ketishi ushbu jarayonning eng zaif bo‘g‘inlaridan biri sifatida namoyon bo‘lmoqda. Debitorlik qarzlari korxonaning pul oqimlariga

to'g'ridan-to'g'ri ta'sir etadi, resurslardan foydalanish samaradorligini pasaytiradi, likvidlik va to'lovga qodirlik darajasini cheklaydi. Shu sababli korxonalarda debitorlik qarzlarni samarali boshqarish, ularning tuzilmasini tahlil qilish, o'sishga olib keluvchi omillarni aniqlash va amaliy yechimlar ishlab chiqish bugungi kunda dolzarb masalalardan biridir.

Debitorlik qarzlarni kamaytirishga qaratilgan mexanizmlarni takomillashtirish korxonaga nafaqat to'lov intizomini tiklash, balki kelgusida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan moliyaviy xavflarni oldini olish imkonini beradi. Bunda kredit siyosatining to'g'ri shakllantirilishi, mijozlarning moliyaviy holatini baholash, hujjatlar aylanishi va undirish mexanizmlarining izchil tashkil etilishi muhim ahamiyat kasb etadi. Zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanish, ichki audit jarayonlarini kuchaytirish va nazorat tizimini takomillashtirish debitorlik qarzlari boshqaruvi samaradorligini yanada oshiradi. Mazkur maqola debitorlik qarzlarning shakllanish sabablari, ularni kamaytirish yo'llari hamda bu jarayonning korxona moliyaviy barqarorligiga ta'sirini ilmiy-uslubiy asosda keng yoritib beradi.

Asosiy qism

Bozor munosabatlari sharoitida debitorlik qarzlarning ortishiga ko'plab sabablar ta'sir qiladi. Shartnomalarda to'lov muddatlarining aniq ko'rsatilmashligi, xaridorlarga asossiz imtiyozlar berilishi, hujjatlar aylanishining sekinligi, hisob-fakturalarning kech yuborilishi, mahsulot yetkazib berilgach to'liq rasmiylashtirilmaslik kabi xatolar ko'p uchraydi. Bu holatlarning barchasi qarzdorlikning o'sishiga sabab bo'ladi. Shuning uchun korxona avvalo debitorlikning yuzaga kelish sabablari ustidan tizimli nazorat o'rnatishi lozim.

Qarzdorlikni kamaytirishda to'g'ri shakllantirilgan kredit siyosati muhim o'rin tutadi. Kredit muddati, chegirmalar tartibi, kechiktirilgan to'lovlar uchun jarimalar va xaridorlar uchun kredit limiti aniq ko'rsatilsa, hisob-kitob intizomi kuchayadi. Xaridorlarning moliyaviy holatini oldindan baholash ham zaruriy chora hisoblanadi. Bunda korxonaning kredit tarixi, to'lov intizomi, likvidlik ko'rsatkichlari va boshqa moliyaviy parametrlar tahlil qilinadi. Shu orqali noaniq mijozlar bilan tavakkalchilik kamayadi.

Hujjatlar aylanishining to'g'ri yo'lga qo'yilishi ham debitorlikka bevosita ta'sir qiladi. Hisob-fakturalarni o'z vaqtida elektron shaklda yuborish, yetkazib berish dalolatnomalarini kechiktirmasdan rasmiylashtirish va avtomatlashtirilgan hisob tizimlaridan foydalanish jarayonni tezlashtiradi. Debitorlikni doimiy monitoring qilish, ayniqsa qarzdorlikni muddatlar bo'yicha tahlil qilish (30, 60, 90 kunlik segmentlar) qarzdorlikning xavfli toifalarini tezda aniqlashga yordam beradi.

Qarzdorlikni undirish jarayoni bosqichma-bosqich tashkil qilinishi samaradorlikni oshiradi. Avtomatik eslatmalar, rasmiy talabnomalar, qayta kelishuvlar, penalti qo'llash va zarur hollarda sudgacha muzokaralar olib borish qarzdorlarni o'z vaqtida to'lov qilishga undaydi. Qarzdorlik muntazam ortib borayotgan korxonalar uchun faktoring xizmatlari orqali qarzlarni tez undirish mexanizmi yaxshi samara beradi.

Debitorlikni boshqarishda ichki auditning o'rni ham katta. Ichki audit shartnomalar, hujjatlar, muddati o'tgan qarzlarni bo'yicha ko'rilayotgan choralarni,

hisobdagi xatoliklar va jarayonlar ustidan nazorat olib boradi. Bu nazorat qarzdorlikning o'sishiga olib keluvchi omillarni erta aniqlash imkonini yaratadi.

Axborot texnologiyalarining keng qo'llanilishi esa debitorlikning oldini olishda yana bir muhim vosita hisoblanadi. ERP va 1C kabi tizimlar hisob-fakturalarni avtomatik yuborish, muddat o'tgan qarzlar bo'yicha ogohlantirish berish, mijozlar bo'yicha kredit limitlarini nazorat qilish imkonini yaratadi. Bu tizimlar orqali korxona real vaqt rejimida tahlil yuritib, qarzlar holatini uzluksiz kuzatib borishi mumkin.

Debitorlik qarzlarining kamayishi korxonaning moliyaviy salohiyatiga sezilarli ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Pul oqimlarining yaxshilanishi, likvidlikning oshishi, kreditorlik qarzlarini o'z vaqtida to'lash imkoniyati, rentabellikning ko'tarilishi va tavakkalchiliklarning kamayishi — bularning barchasi debitorlikni samarali boshqarish natijasidir.

Xulosa

Korxonalar faoliyatida debitorlik qarzlarini kamaytirish — bu faqat raqamlarni tartibga solish emas, balki moliyaviy boshqaruvning eng muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. To'g'ri tashkil etilgan strategiya debitorlik qarzlarining o'sishiga sabab bo'layotgan omillarni o'z vaqtida aniqlash, ularga mos choralarni ko'rish va korxonaning umumiy moliyaviy barqarorligini ta'minlashga xizmat qiladi. Kredit siyosatini puxta ishlab chiqish, mijozlarning moliyaviy imkoniyatini baholash, hujjatlar aylanishini soddalashtirish, qarzdorlikni avtomatlashtirilgan tarzda monitoring qilish va undirish jarayoniga tizimli yondashuv qo'llash debitorlik hajmini sezilarli darajada qisqartirish imkonini beradi.

Shu bilan birga, ichki audit tizimining kuchaytirilishi ham qarzlarning shakllanishi va ularning to'lov muddatini buzish bilan bog'liq kamchiliklarni erta aniqlab, samarali choralar ko'rishga yordam beradi. Axborot texnologiyalarining keng qo'llanilishi esa jarayonlarni tezlashtirib, inson omilidan kelib chiqadigan xatoliklarni kamaytiradi. Natijada debitorlik qarzlarining boshqaruvi aniq, shaffof va iqtisodiy jihatdan samarali tizimga aylanadi.

Umuman olganda, debitorlik qarzlarini kamaytirishga qaratilgan kompleks yondashuv korxonaga barqaror pul oqimini ta'minlash, likvidlik darajasini mustahkamlash, kreditorlik qarzlarini o'z vaqtida qoplash va moliyaviy tavakkalchiliklarni minimallashtirish imkonini beradi. Bu esa korxonaning uzoq muddatli rivojlanishi, bozor sharoitida raqobatbardoshligini ta'minlash hamda uning moliyaviy sog'lomligini yaxshilashda muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi "Buxgalteriya hisobi to'g'risida"gi Qonuni, yangi tahriri. 2016 yil 13 aprel.
2. O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi. Milliy buxgalteriya hisobi standartlari. Toshkent, 2022 y.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-4611-sonli qarori — "Moliyaviy hisobot tizimini xalqaro standartlarga moslashtirish chora-tadbirlari to'g'risida".

4. Qozimjonov A. Xo‘jalik yurituvchi subyektlarning qarz majburiyatlari bo‘yicha xarajatlarni hisobga olishni takomillashtirish. Iqtisodiyot fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi. Toshkent, 2022. 56 bet.

ТИЖОРАТ БАНКЛАРИ КРЕДИТЛАРИГА ФОИЗ РИСКНИНГ ТАЪСИРИ

Сейтназаров Данияр Бахадирович
Нукус инновацион технологиялар
университети мустакил изланувчиси
daniyarseytnazarov@gmail.com

Аннотация: Ушбу тезисда тижорат банклари фаолиятига кредитларга фоиз рискининг таъсири Ўзбекистон Республикаси Марказий банкнинг асосий фоиз ставкаси, мамлакат банк тизимининг умумлаштирилган баланс ва молиявий ҳисобот кўрсаткичлари орқали таҳлил қилинган. Таҳлил натижалари асосида хулосалар қилинган.

Калит сўзлар: фоиз рисқи, Марказий банк, асосий фоиз ставкаси, тижорат банклари, банк тизими.

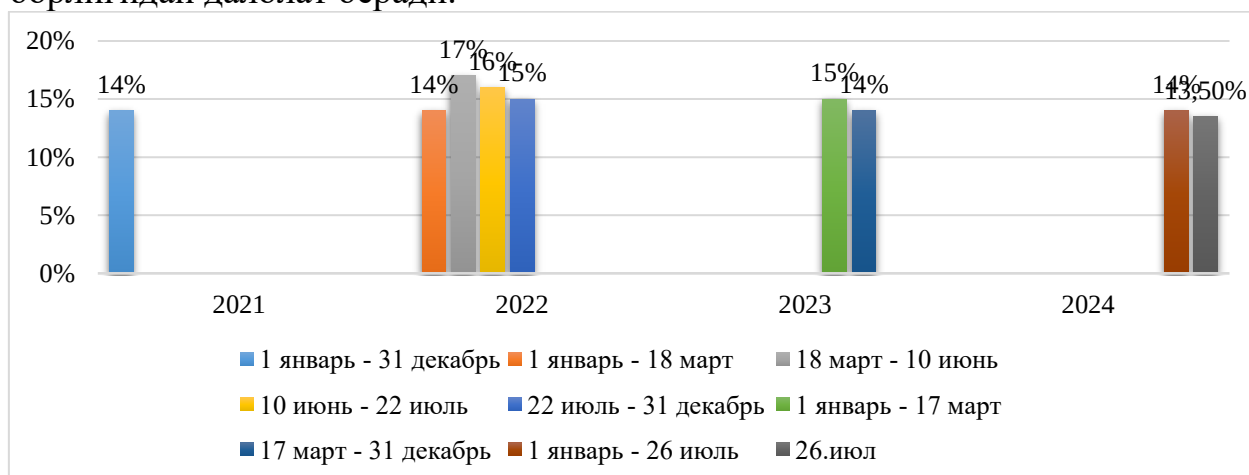
Тижорат банкларининг фаолияти доимо кўплаб рискларга дучор бўлиш хавфига эга бўлиб, фоиз рисқи ана шундай рисклар орасидан энг асосийларидан бири ҳисобланади. “Ўзбекистон Республикаси Ташқи иқтисодий фаолият миллий банки” акциядорлик жамиятининг банк рискларини бошқариш сиёсатида фоиз рисқи қуйидагича тавсифланади: “фоиз рисқи – бу бозор фоиз ставкалари, валюта айирбошлаш курслари, қимматли қоғозларнинг курслари ва товарлар нархларининг ўзгариши натижасида банкнинг активлари ва мажбуриятлари қийматидаги салбий ўзгаришлар сабабли зарарлар ёки режалаштирилган даромадларни олмаслик эҳтимолидир. Шунингдек, фоиз рисқи ўзгарувчан фоиз ставкасига эга бўлган активлар ва мажбуриятлар миқдоридаги номутаносиблик ҳамда қатъий белгиланган фоиз ставкасига эга бўлган активлар ва пасивлар тўлов муддатидаги вақтинчалик тафовут туфайли келиб чиқадиган активлар ва пасивлар нархларининг ўзгариш рисқини ўз ичига олади”³⁵.

Фоиз рискининг тижорат банклари фаолиятига таъсири таҳлилини амалга оширишда ушбу тавсифдан келиб чиққан ҳолда ёндашишга ҳаракат қиламиз. Эътиборингизни 1 – расмга қаратмоқчимиз. Расмда фоиз рисқи билан жуда боғлиқ бўлган Марказий банк (МБ) нинг асосий фоиз ставкасидаги ўзгаришлар таҳлил қилинган. Расмдан кўриниб турганидек, асосий фоиз ставкаси 2021 йилдан ҳозирга қадар бир неча баробар ўзгарган, яъни бир пасайган бир кўтарилган бўлиб, унинг кўтарилиши ташқи иқтисодий фаолиятда юқори даражада ноаниқлик ва кескинликнинг юз берганлиги натижасида содир бўлган бўлса, фоиз ставкасининг пасайишига қуйидаги омиллар таъсир қилган: ташқи иқтисодий хатарларнинг қисқа муддатли салбий тўлқинларининг ортда қолганлиги, ички валюта бозорининг

³⁵ Политика управления банковскими рисками Акционерного общества “Национальный банк внешнеэкономической деятельности Республики Узбекистан”. Ташкент: АО “Национальный банк внешнеэкономической деятельности Республики Узбекистан”, 2024. 93 стр.

барқарорлашуви, валюта оқимлари ва миллий валютадаги муддатли депозитлар ўсувчи динамикасининг тикланганлиги, қисқа муддатли ташқи шоклар таъсирини пасайиши ҳисобига макроиқтисодий ҳолатнинг нисбатан барқарорлашиши ҳамда тартибга солинадиган нархларни эркинлаштириш бўйича кутилмаларнинг ортда қолиши, иқтисодиётда инфляция даражасининг пасайиш тенденцияси.

Таҳлиллардан кўриниб турганидек, асосий фоиз ставкасидаги ўзгаришлар биринчи навбатда, мамлакат ташқи иқтисодий фаолиятидаги ўзгаришлар ва инфляция даражасини ўзгаришига боғлиқ бўлиб, айнан ана шу боғлиқлик фоиз рискининг тижорат банклари учун қандай таҳдидлари борлигидан далолат беради.

1-расм. Ўзбекистон Республикаси Марказий банки асосий фоиз ставкасининг 2021 – 2024 йилларда ўсиш динамикаси³⁶

Табиийки, бундай таҳдидларнинг тижорат банклари операцион фаолиятига таъсирини камайтириш учун инфляция даражасининг пасайиши ҳам катта аҳамиятга эга бўлиб, бунда МБ томонидан олиб бориладиган пул – кредит сиёсати муҳим роль ўйнайди.

Энди эътиборингизни 1 – жадвалга қаратмоқчимиз. Ушбу жадвалда банк тизимининг умумлаштирилган баланс кўрсаткичлари таҳлил қилинган бўлиб, бундай таҳлилни амалга оширишнинг асосий сабаби шундаки, фоиз рисқи банк активлари ва пасивларига муҳим таъсир кўрсатади. Жадвалдан кўриниб турганидек, ликвидли активлар билан инвестициялар ва бошқа қимматли қоғозлар 2023 йилда 2022 йилга нисбатан ўсиш тенденциясига эга бўлган бўлсада, бироқ валюта айирбошлаш курсларидаги тебранишлар оқибатида долларда ҳисоблаганда бу пасайиш тенденциясини кўрсатмоқда. Мана шу ернинг ўзида фоиз рискининг банк операцион фаолиятига салбий таъсирини кузатиш мумкин. Чунки, валюта айирбошлаш курсидаги ўзгаришлар фоиз рисқига бевосита боғлиқ бўлиб, бунинг оқибатида бунинг оқибатида банк фаолияти учун муайян йўқотишлари юзага келиши мумкин. Шу боис, валюта айирбошлаш курсларидаги тебранишларни тўғри прогноз қилиш тижорат банкларида фоиз рисқини бошқариш амалиётининг муҳим қисмларидан бирига айланиши керак.

³⁶ Манба: www.cbu.uz – Ўзбекистон Республикаси Марказий банкининг расмий веб-сайти.

1-жадвал

Ўзбекистон банк тизимининг 2021 – 2023 йиллардаги
умумлаштирилган баланс кўрсаткичлари³⁷

Кўрсаткичлар	2021		2022		2023	
	трлн сўм	млрд долл.	трлн сўм	млрд долл.	трлн сўм	млрд долл.
Активлар	444,9	41,1	556,7	49,6	652,2	52,9
Ликвидли активлар	10,7	1,0	19,3	1,7	20,2	1,6
Кредит ташкилотларидаги маблағлар	69,6	6,4	91,9	8,2	86,5	7,0
Инвестициялар ва бошқа қимматли қоғозлар	19,6	1,8	31,5	2,8	32,5	2,6
Мижозларга кредитлар	316,4	29,2	378,9	33,8	457,8	37,1
Асосий воситалар	11,0	1,0	14,2	1,3	19,9	1,6
Бошқа активлар	17,3	1,7	21,1	1,8	35,3	3,0
Пассивлар	444,9	41,1	556,7	49,6	652,2	52,9
Мижозларнинг маблағлари	156,2	14,4	216,7	19,3	241,7	19,6
Молиявий ташкилотларнинг маблағлари	192,4	17,8	229,0	20,4	270,3	21,9
Чиқарилган қимматли қоғозлар	10,6	1,0	10,9	1,0	13,2	1,1
Субординар қарз мажбуриятлари	4,2	0,4	6,6	0,6	9,7	0,8
Бошқа мажбуриятлар	10,6	1,0	13,9	1,2	20,2	1,6
Капитал	70,9	6,5	79,6	7,1	97,1	7,9

Энди эътиборингизни 2 – жадвалга қаратмоқчимиз. Ушбу жадвалда Ўзбекистон банк тизимининг 2021 – 2023 йиллардаги фойда ва зарар тўғрисидаги умумлаштирилган ҳисобот кўрсаткичлари таҳлил қилинган бўлиб, фоиз rischi тижорат банкларининг фойдалилик ва операцион фаолият (асосий фаолият) дан кўрадиган даромадларига катта таҳдид солиши мумкинлиги нуқтаи – назаридан келиб чиққан ҳолда ушбу кўрсаткичларни ҳам таҳлил қилишга қарор қилдик.

2-жадвал

Ўзбекистон банк тизимининг 2021 – 2023 йиллардаги фойда ва
зарар тўғрисидаги умумлаштирилган ҳисобот кўрсаткичлари³⁸

Кўрсаткичлар	2021		2022		2023	
	трлн сўм	млрд долл.	трлн сўм	млрд долл.	трлн сўм	млрд долл.
Соф фоизли даромадлар	16595	1531	24162	2152	28996	2350
Соф фоизсиз даромадлар	12307	1136	21370	1904	28781	2333
Кўрилиши мумкин бўлган кредит зарарларини баҳолаш	12221	1128	13863	1235	18413	1492
Кўрилиши мумкин бўлган нокредит зарарларни баҳолаш	333	31	4213	375	4645	376
Операцион харажатлар	10998	1015	14877	1325	19563	1586
Даромад солиғи	1465	135	2587	230	2775	225
Фойдага тузатишлар	0	0	1	0	0	0
Соф фойда	3885	359	9993	890	12380	1003

³⁷ Манба: www.cbu.uz – Ўзбекистон Республикаси Марказий банкнинг расмий веб-сайти.

³⁸ Манба: www.cbu.uz – Ўзбекистон Республикаси Марказий банкнинг расмий веб-сайти.

Жадвалдан кўриниб турибдики, сўнгги 3 йил давомида, мамлакат банк тизимининг соф фойдаси мунтазам равишда ўсиш билан характерланган бўлиб, бунга қуйидаги сабабларни келтириш мумкин. МБ томонидан олиб борилган қатъий пул – кредит сиёсати, инфляция даражасининг пасайиши ҳамда ташқи иқтисодий фаолиятдаги ўзгаришларнинг мамлакат иқтисодиёти учун ижобий томонга силжий бошлагани каби натижасида асосий фоиз ставкасининг пасайганлиги. Шунинг алоҳида таъкидлаш жоизки, МБ асосий ставкасининг камайтирилиши тижорат банклари даромадининг ошишига ижобий таъсирини кўрсатди;

сўнгги 3 йил давомида банк секторини қайта ислоҳ этиш учун амалга оширилган ишлар натижасида тижорат банкларининг капитали кўпайди (1 – жадвалга қаранг);

тўртта тижорат банки биринчи марта еврооблигациялар чиқаришиб, халқаро капитал бозорида 1 миллиард доллар атрофидаги маблағни жалб этишга муваффақ бўлишди.

Бундай натижаларни яна келтириш мумкин бўлиб, улар тижорат банкларининг фоиз рискига дучор бўлиши хавфини маълум даражада пасайтиришга муносиб ҳисса қўшмоқда. Бироқ, юқоридаги таҳлиллар асосида айтиш мумкинки, тижорат банклари даромадлари ҳажмига ҳал қилувчи таъсир кўрсатадиган асосий ставкадаги тебранишлар, инфляция даражасидаги ўзгаришлар, валюта айирбошлаш курсининг барқарор эмаслиги ва ташқи бозор ставкаларининг ўзгарувчанлиги каби муаммолар тижорат банкларида фоиз рискини бошқариш амалиётига алоҳида эътибор қаратишни талаб қилади.

Адабиётлар рўйхати

1. “Банк тизимидаги трансформация жараёнлари кўриб чиқилди”. Президент Шавкат Мирзиёев томонидан ўтказилган банк тизимида трансформация ва хусусийлаштириш жараёнлари муҳокамаси бўйича йиғилиш. 20.11.2023. www.president.uz

2. Политика управления банковскими рисками Акционерного общества “Национальный банк внешнеэкономической деятельности Республики Узбекистан”. Ташкент: АО “Национальный банк внешнеэкономической деятельности Республики Узбекистан”, 2024. 93 стр.

3. www.cbu.uz – Ўзбекистон Республикаси Марказий банкнинг расмий веб-сайти.

ИҚТИСОДИЙ ЗОНАЛАРДА ИНВЕСТИЦИЯЛАРНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА ИЛМИЙ ВА НАЗАРИЙ АСОСЛАРИ

*Матекеев Абыл Аманиязович,
Қорақолпоқ Давлат Университети (Ph) в.б. Доцент
E-mail: obil1980@mail.ru*

Аннотация. эркин иқтисодий зоналарнинг таъкил этилиши, хусусиятлари ва инвестиция муҳитини яхшилашдаги аҳамияти тадқиқ этилган бўлиб, унинг ўзига хос жиҳатлари ўрганилган. Эркин иқтисодий

зоналарнинг инвестиция муҳитини яхшилаш бўйича таклифлар ишлаб чиқилган.

Калит сўзлар: қулай инвестициявий муҳит, инвестиция иқлими, иқтисодиёт, инвестицион муҳит жозибадорлиги, инвестор, халқаро молия институтлари, инвестиция, хизматлар соҳаси, драйвер, ўсиш нуқтаси, чет эл инвестициялари.

Эркин иқтисодий зоналарни ташкил қилиш сиёсатида, улар ҳудудида миллий ва хорижий тадбиркорлик субъектларининг ўзаро ҳамкорлигини амалга ошириш мақсади ҳам кўзланади. Ушбу жараёнда тўлиқ хорижий капитал ёки хорижий капитал иштирокидаги қўшма корхоналар ташкил этилади. Хорижий тадбиркорлик субъектлари иштирокидаги корхоналар эркин иқтисодий зоналар ҳудудига капитал, замонавий ишлаб чиқариш технологиялари, малакали ишчи кучи кириб келишини таъминлайди. Натижада юқори сифатли товарлар ишлаб чиқариш ва уларни реализация қилиш имконияти вужудга келади.

Эркин иқтисодий зоналар фаолиятини характерловчи бир қатор таърифлар мавжуд. Мазкур таърифларда ушбу иқтисодий тузилмалар механизми турлича тавсифланган бўлсада, улар фаолиятини характерловчи умумий хусусиятлар қуйидагилардир:

- мазкур иқтисодий тузилмалар асосий давлат ҳудудидан маъмурий ажратилган ҳолда ташкил этилади;
- ушбу иқтисодий ҳудудлар алоҳида бошқарув аппарати, мустақил тасарруф этадиган бюджетига эга бўлади;
- зоналар ҳудудида фаолият кўрсатадиган корхоналар муайян муддатга тўла ёки қисман даромад солиқларидан озод қилинади;
- улар ҳудудида тадбиркорлик фаолиятини амалга оширишнинг соддалаштирилган тартиблари амал қилади.

Эркин иқтисодий зоналар асосан йирик минтақавий бозорларга чиқиш имкониятига эга қулай географик ҳудудлар ҳамда хом ашё ресурсларига бой ҳудудларда барпо этилади. Бу мазкур иқтисодий зоналарда ишлаб чиқариладиган ёки қадокланадиган товарларни реализация қилиш имкониятини оширади. Саноати ривожланган давлатларда эса ушбу зоналар инфраструктураси ривожланмаган, давлатнинг бошқа ҳудудларига қараганда ривожланиш суръати паст даражада бўлган ҳудудларда ташкил қилинади. Бу фуқароларни иш билан таъминлаш, ички ва ташқи молиявий ресурсларни улар ҳудудига йўналтириш, инфраструктураси ривожланмаган ҳудудларни ривожлантириш имкониятини вужудга келтиради.

Эркин иқтисодий зоналар иқтисодиётга илғор технологиялар, чет эл сармоялари, хорижий валюталарни киритиш, замонавий инфратузилмаларни яратиш, ички истеъмол бозорини сифатли маҳсулотлар билан тўлдириш, ривожланиш даражаси паст ҳудудларни жадал ривожлантириш, қўшимча ишчи ўринларини яратиш, иқтисодиётни бошқариш ва тадбиркорлик фаолиятини амалга ошириш соҳасидаги илғор халқаро тажрибаларни ўзлаштириш мақсадида ташкил этилади.

Ривожланган иқтисодий тизимларда эркин иқтисодий зоналарнинг вазифаси:

миллий иқтисодий тизимларни жаҳон хўжалиги билан тўғридан-тўғри иқтисодий алоқаларга киришишига кўмаклашиш;

давлатлар ташқи савдо айланмаси ҳажмини ошириш;

миллий иқтисодиётга хорижий капитални фаол тарзда жалб қилишдан иборат.

Замонавий шаклдаги халқаро иқтисодий муносабатлар суверен давлатларнинг эркин иқтисодий зоналар фаолиятини тартибга солишга қаратилган иқтисодий, солиқ, божхона, валюта, монополистик фаолиятни чеклашга қаратилган қонунчилигини такомиллаштиришни талаб қилади. Бу эркин иқтисодий зоналар фаолиятини тартибга солишга қаратилган халқаро ҳуқуқий нормаларни яратишни талаб қилади. Суверен давлатларнинг ташқи савдо ва хорижий инвестицияларни жалб қилиш фаолиятини рағбатлантиришга қаратилган турли иқтисодий интеграция ташкилотларга (Бутунжаҳон Савдо Ташкилоти, ЕвроОсиё Иқтисодий Ҳамкорлиги ва ҳ.к.) аъзолик жараёнларининг кучайиши ҳам эркин иқтисодий зоналар қонунчилигини унификациялаш имкониятини яратиб беради.

Эркин иқтисодий зоналар фаолияти хорижий инвестицияларни жалб қилишга йўналтирилган бўлади. Натижада давлатлар хорижий инвестицияларни жалб қилишни рағбатлантириш мақсадида миллий инвестиция қонунчилигини такомиллаштиришга интиладилар. Бу миллий қонунчиликни халқаро инвестиция қонунчилиги билан имплементация қилиш жараёнларини тезлаштиради.

АҚШ, Буюк Британия, Германия, Япония сингари саноати ривожланган давлатларда эркин иқтисодий зоналарни ташкил этиш асосида ривожланиш даражаси давлатнинг бошқа ҳудудларига қараганда паст бўлган минтақаларни ривожлантириш, улар ҳудудида кўшимча иш ўринларини яратиш, ҳудудий ривожланиш сиёсатини реализация қилиш, ҳудудларда кичик ва ўрта бизнесни ривожлантиришни мақсад қиладилар.

Шу сабабли ушбу ҳудудлардаги миллий тадбиркорлик субъектларига кўпроқ эркинлик ва молиявий имтиёзлар берилади. Уларда эркин иқтисодий зоналарни ташкил этишдан ягона мақсад иқтисодиётга хорижий инвестицияларни жалб қилиш ҳисобланмайди

Саноати ривожланаётган давлатларда эркин иқтисодий зоналарни ташкил этишдан асосий мақсад хорижий инвестицияларни жалб қилиш ҳисобланади. Чунки ушбу давлатлар иқтисодиётида ишлаб чиқаришни молиялаштиришда капитал етишмовчилиги муаммоси мавжуд бўлади.

Замонавий технологияларни ишлаб чиқариш жараёнларига жорий қилиш, ишлаб чиқаришни технологик янгилаш ва модернизация қилиш, ишчилар малакасини ошириш, замонавий корпоратив бошқарув ва менежмент стандартларини ўзлаштириш, мавжуд хом ашё ресурсларини юқори нархларда реализация қилиш каби режаларни амалга ошириш мақсадида ҳам ривожланаётган давлатларда ушбу ҳудудлар ташкил этилади.

Ўзбекистон Республикасида эркин иқтисодий зоналар жаҳон стандартларига жавоб берадиган ва жаҳон бозорларида талаб қилинадиган маҳсулот ишлаб чиқаришни таъминлайдиган, замонавий юқори технологияли ишлаб чиқаришларни ташкил этиш учун хорижий инвестицияларни жалб этиш бўйича қулай шарт-шароитлар яратиш, шунингдек ҳудудларнинг саноат салоҳиятини, ишлаб чиқариш, транспорт-транзит ва ижтимоий инфратузилмасини ривожлантириш мақсадида ташкил этилган. Миллий иқтисодиётимизда хорижий инвестицияларни биринчи навбатда тўғридан-тўғри хорижий инвестицияларни жалб қилиш иқтисодий ривожланиш дастуримиздаги устувор вазифа эканлигидан келиб чиқиб Ўзбекистон Республикасида эркин иқтисодий зоналар барпо этилган. Ушбу зоналарни ташкил этиш саноат салоҳиятини, ишлаб чиқариш, транспорт-транзит ва ижтимоий инфратузилмасини ривожлантириш мақсадлари ҳам сиёсатимизда муҳим аҳамиятга эга.

Адабиётлар

1. Ғозибеков Д.Ғ., Носиров Э.И. Ўзбекистон иқтисодиётига хорижий инвестицияларни жалб қилиш. Рисола. – Т.: «Иқтисод-молия», 2007. – 92 б.
2. Мустафақулов Ш.И. (2017) Инвестицион муҳит жозибадорлиги: назария, методология ва амалиёт. Монография Тошкент. “Iqtisod-Moliya”.
3. Зайниддинов Р. Ўзбекистонда инвестицион муҳит жозибадорлигини ошириш борасида илғор хорижий тажрибалардан фойдаланиш йўллари. “Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar” ilmiy elektron jurnali. № 5, sentyabr-oktyabr, 2020 yil.
4. Авдокушин Е.Ф. Свободные (специальные) экономические зоны. М 1993. Доржнова ., Торопова Л., Тереньев А. Анализ состояния и перспектив развития промышленного производства особой экономической зоны. // Вопросы статистики.- 1998. № 2 С. 11-33
5. Агаркова Н.П., Шарапа И.А. Государственное регулирование инвестиционной деятельности. //Материалы научно – практической конференции «Правовое обеспечение предпринимательской деятельности в России и СНГ». М.2000.
6. Dobrogonov F. and Farole T. An economic integration zone for the East African community: exploiting regional potential and addressing commitment challenges. World bank policy research working paper 5967. Washington, DC: World Bank.

О‘ЗБЕКISTONDA IKKILAMCHI QIMMATLI QOGOZLAR BOZORINI RIVOJLANTIRISH MASALALARI

Е’zoza Esanova

О‘zbekiston Respublikasi Bank - moliya akademiyasi magistranti

О‘zbekiston iqtisodiyotining rivojlanishi va uning global bozorga integratsiyalashuvi jarayonida, moliyaviy sektorning roli beqiyosdir. Ushbu sektorning o‘ziga xos tarkibiy qismlaridan biri bo‘lib, ikkilamchi qiymatli qog‘ozlar bozori, ya’ni aksiyalar, obligatsiyalar, investitsiya fondlari va boshqa moliyaviy asboblarning bozori, iqtisodiy barqarorlik va samarali kapital taqsimotini ta’minlashda

muhim ahamiyatga ega. Aksiylar va obligatsiyalar bozorining rivojlanishi, nafaqat moliyaviy resurslarning samarali taqsimlanishiga, balki yangi investitsion imkoniyatlarning yaratishiga, iqtisodiy o'sishni tezlashtirishga ham xizmat qiladi.

Hozirgi kunda O'zbekistonda ikkilamchi qiymatli qog'ozlar bozorining rivojlanish darajasi hali to'liq yetarli emas. Bozorning o'sishi uchun ko'plab to'siqlar mavjud, jumladan, moliyaviy infratuzilmaning cheklanganligi, bozordagi ishtirokchilarning bilim va tajriba darajasining pastligi, yuridik va tartibga solish mexanizmlarining yetishmasligi kabi masalalar hal etilmagan. Bu holat, investorlar uchun xavf-xatarlar va noaniqliklarni keltirib chiqarib, bozorning rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda.

Shu bilan birga, ikkilamchi qiymatli qog'ozlar bozorini rivojlantirish, faqat moliyaviy imkoniyatlarni kengaytirish emas, balki iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash va xalqaro moliya institutlari bilan aloqalarni mustahkamlash uchun ham zarurdir. Bu bozorni rivojlantirish orqali, O'zbekistonning xalqaro moliya bozorlari bilan integratsiyasini chuqurlashtirish, investitsiyalarni jalb qilish va moliyaviy bozorlarni yanada diversifikatsiya qilish mumkin bo'ladi.

O'zbekistonning ikkilamchi qiymatli qog'ozlar bozori so'nggi yillarda o'zgarishlarga yuz tutgan bo'lsa-da, uning rivojlanish darajasi hali kamchiliklar bilan to'la. Bugungi kunda, aksiylar, obligatsiyalar va boshqa moliyaviy asboblarning bozorining rivojlanishi uchun bir qator muammolar mavjud. Asosiy masala bozorning yetarlicha diversifikatsiya qilinmaganligi va uning likvidligi pastligi hisoblanadi. O'zbekistonning moliya tizimi, asosan davlat tomonidan chiqarilgan obligatsiyalar bilan cheklangan bo'lib, shu sababli, o'zaro savdolar va boshqa qimmatli qog'ozlar bozoridagi faoliyat cheklangan.

O'zbekistonning moliya bozorini yanada rivojlantirish uchun, hukumat tomonidan yangi qonunlar va normativ-huquqiy hujjatlar qabul qilindi. Masalan, 2018 yilda qimmatli qog'ozlar bozorini rivojlantirishga qaratilgan yangi qonunlar ishlab chiqildi. Biroq, bozorning samarali ishlashini ta'minlash uchun moliyaviy muassasalar va ishtirokchilar o'rtasidagi ishonchning yetarli darajada rivojlanmaganligi hozirgi kunda muhim to'siq bo'lib qolmoqda.

O'zbekistonning ikkilamchi qiymatli qog'ozlar bozorini rivojlantirishga xalaqit beruvchi asosiy muammolar quyidagilardir:

- O'zbekistonning moliya bozoridagi infrastrukturaviy to'siqlar hali ham katta muammo bo'lib qolmoqda. Moliya institutlari, brokerlik kompaniyalari va investitsiya fondlarining salohiyati cheklangan. Bu esa investorlar uchun bozorni tushunishda qiyinchiliklar yaratadi.

- Qimmatli qog'ozlar bozorini tartibga soluvchi normativ-huquqiy hujjatlar hali to'liq rivojlanmagan. Bozorni boshqarish va muvofiqlashtirish uchun zarur bo'lgan yuridik mexanizmlar va tartibga solish usullari, masalan, insider tradingni oldini olish, investorlarga to'g'ri ma'lumot taqdim etish kabi muammolar hal etilmagan.

- Ikkilamchi qiymatli qog'ozlar bozorida ishtirok etuvchi asosiy tomonlar, xususan, investorlarga bozorni tushunishda yordam beruvchi malakali mutaxassislar yetishmayapti. Bozorning rivojlanishi uchun moliyaviy savodxonlikni oshirish zarur.

- Investorlar uchun xavf-xatarlarning mavjudligi, ularning investitsiyalarga bo'lgan ishonchiga ta'sir ko'rsatmoqda. Moliyaviy bozorlar haqida noto'g'ri yoki cheklangan ma'lumotlar, investorlarning risklarni to'g'ri baholashiga to'sqinlik qiladi. O'zbekistonda ikkilamchi qiymatli qog'ozlar bozorini rivojlantirish uchun bir qator strategiyalarni ishlab chiqish zarur. Bu strategiyalar quyidagilardan iborat bo'lishi mumkin:

- Bozorni rivojlantirish uchun zarur bo'lgan moliyaviy infratuzilmani yaratish kerak. Moliya institutlarining raqobatbardoshligini oshirish, brokerlik kompaniyalari va investitsiya fondlarining faoliyatini kengaytirish zarur. Shuningdek, yangi moliyaviy asboblarni yaratish va ularni bozorga joriy etish ham muhimdir.

- Yuridik va normativ-huquqiy bazani takomillashtirish, investorlarga bozor haqida to'g'ri va aniq ma'lumot taqdim etish uchun zarur huquqiy mexanizmlar joriy etilishi lozim. Shu bilan birga, bozor ishtirokchilarining huquqlarini himoya qilish, ularga xavfsiz muhit yaratish ham muhim vazifadir.

- O'zbekiston moliya bozorida investitsiya madaniyatini oshirish uchun kengaytirilgan moliyaviy ta'lim dasturlarini yaratish, malakali mutaxassislarni tayyorlash zarur. Moliya bozorida ishtirok etayotgan har bir shaxsning savodxonligini oshirish, bozorni tushunishga yordam beradi.

- O'zbekistonning ikkilamchi qiymatli qog'ozlar bozorini rivojlantirishda xalqaro moliya bozorlaridan o'rganish zarur. Xalqaro moliya institutlari va tashkilotlari bilan hamkorlik o'rnatish, yangi investitsiya imkoniyatlarini yaratish va mamlakatni global moliya bozorlariga integratsiyalashuvini ta'minlash muhimdir.

Dunyo bozorida ko'plab muvaffaqiyatli rivojlanish tajribalari mavjud. Masalan, Singapur, Hong Kong va boshqa Osiyo mamlakatlari o'zlarining ikkilamchi qiymatli qog'ozlar bozorlarini rivojlantirishda yuqori natijalarga erishgan. Bu mamlakatlar, bozorni samarali tartibga solish, moliyaviy ta'limni rivojlantirish va xalqaro investitsiyalarni jalb qilish orqali o'z iqtisodiyotlarini mustahkamlashgan. Ushbu tajribalarni O'zbekistonga mos ravishda adaptatsiya qilish, mamlakat bozorining o'sishini tezlashtirishga yordam beradi.

O'zbekistonda ikkilamchi qiymatli qog'ozlar bozorining rivojlanishi uchun ko'plab imkoniyatlar mavjud. Biroq, bozorni rivojlantirishda yuzaga keladigan to'siqlarni bartaraf etish zarur. Buning uchun, birinchi navbatda, moliyaviy infratuzilmani mustahkamlash, tartibga solish tizimini rivojlantirish va investitsiya madaniyatini oshirish kerak. Shu bilan birga, xalqaro tajribalarni o'rganish va o'zgarishlarni amalga oshirish orqali, O'zbekistonning ikkilamchi qiymatli qog'ozlar bozori o'zining potensialini to'liq ochishi mumkin. Bu jarayon, mamlakatning iqtisodiy barqarorligini ta'minlash va xalqaro moliya bozorlaridagi o'rnini mustahkamlashga yordam beradi.

O'zbekistonda ikkilamchi qiymatli qog'ozlar bozorining rivojlanishi iqtisodiy o'sish va moliyaviy barqarorlikni ta'minlashda muhim ahamiyatga ega. Bozorni rivojlantirish uchun moliyaviy infratuzilmani mustahkamlash, tartibga solish tizimini yaxshilash, va investitsiya madaniyatini oshirish zarurdir. Hozirgi kunda mavjud bo'lgan muammolar, xususan, bozorning cheklangan likvidligi va ishtirokchilarning bilim darajasi pastligi, rivojlanish uchun to'siqlarni tashkil

etmoqda. Biroq, xalqaro tajriba va o'zgarishlarni amalga oshirish orqali, O'zbekistonning ikkilamchi qiymatli qog'ozlar bozori o'zining to'liq potensialini ochishi mumkin. Shu bilan birga, davlat tomonidan amalga oshirilayotgan islohotlar, moliya bozorlarini global miqyosda integratsiyalashgan holda rivojlantirishga yordam beradi. Bunday o'zgarishlar nafaqat iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash, balki mamlakatni xalqaro moliya bozorlarida raqobatbardosh qilish imkonini yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. G'aniyev, A. (2021). O'zbekiston moliya bozorining rivojlanishi va uning global integratsiyasi. Tashkent: O'zbekiston Respublikasi Moliya Vazirligi.
2. Khamidov, M., & Tashpulatov, B. (2020). Ikkilamchi qimmatli qog'ozlar bozorining rivojlanish tendensiyalari va uning iqtisodiyotdagi o'rni. Tashkent: O'zbekiston Milliy Universiteti.
3. World Bank. (2020). Uzbekistan: Financial sector development strategy. Retrieved from <https://www.worldbank.org/en/country/uzbekistan>

XALQARO BANK KREDITLARI BOZORINING HOZIRGI HOLATI VA UNDAGI MUAMMOLAR

Qadamov Ruslanbek Baxodir o'g'li
TDIU, "Korporativ moliya va qimmatli qog'ozlar"
mustaqil tadqiqotchisi

Bizga ma'lumki, xalqaro bank kreditlari bozori so'nggi yillarda global moliyaviy oqimlarning qayta taqsimlanishi, kredit liniyalarining geografik diversifikatsiyasi va transchegaraviy kapital harakatlarining jadallashuvi fonida sezilarli o'zgarishlarni boshdan kechirmoqda. Bozorning umumiy hajmi rivojlangan davlatlar banklari tomonidan korporativ sektor, hukumatlar va moliyaviy institutlarga ajratilayotgan kreditlarning ko'payishi hisobidan kengaygan bo'lsa-da, bu jarayonni barqaror deb baholash qiyin, chunki likvidlikning segmentlar bo'yicha notekis taqsimlanishi global kredit risklarini yanada kuchaytirmoqda. Ayniqsa, rivojlanayotgan iqtisodiyotlar uchun kredit resurslariga kirish imkoniyati valyuta kurslarining o'zgaruvchanligi, suveren reytinglarning pastligi va tashqi qarzlarning ortib borishi tufayli murakkablashmoqda.

Bozorning hozirgi tuzilishida yirik transmilliy banklar ustuvor mavqega ega bo'lib, ular kredit qiymatini belgilashda LIBOR o'rnini bosa oladigan yangi mos yozuvlar stavkalari, jumladan, SOFR asosidagi mexanizmlardan foydalanmoqda, bu esa kredit shartnomalarining murakkablashuvi va foiz riskining oshishiga olib kelmoqda. Raqamlashtirish jarayonlari kreditlarni ajratish va monitoring tizimini soddalashtirayotgan bo'lsa-da, makroiqtisodiy beqarorliklar, geosiyosiy ziddiyatlar va yuqori inflyasiya sharoitida kredit portfellarining sifatiga oid xavotirlar saqlanib qolmoqda³⁹. Shuningdek, xalqaro banklar tomonidan qo'llanilayotgan "de-risking" strategiyalari ayrim mintaqalarda kredit liniyalarining qisqarishiga, moliyaviy xizmatlar qamrovining torayishiga va xalqaro to'lovlar infratuzilmasining zaiflashuviga sabab bo'lmoqda.

³⁹ OECD. Cross-Border Capital Flows and Global Liquidity // OECD Economics Department Working Papers. – 2020. – Report No. OECD-WP-1604 – p. 1–52.

Xalqaro bank kreditlari bozorida kredit sifatining yuqori darajasi juda muhimdir, chunki bu nafaqat mamlakatlarning iqtisodiy holatini, balki global moliya tizimining barqarorligini ham ta'minlaydi. Banklar o'z kreditlarini taqdim etishda, davlatlarning iqtisodiy barqarorligini, ularning fiskal siyosatini va to'lov qobiliyatini sinchiklab o'rganishlari kerak. Shuningdek, jahon miqyosidagi iqtisodiy inqirozlar, banklarning kreditlarining ko'payishiga va ularning sifati pasayishiga olib kelmoqda. Masalan, 2008-yildagi moliyaviy inqirozdan keyin, ko'plab xalqaro banklar o'z kredit siyosatini qat'iylashtirdi. Hozirda esa, ko'plab iqtisodchilar, Xalqaro Bank tomonidan joriy etilgan yangi kredit me'yorlarining samaradorligini muhokama qilmoqda. Xalqaro bank kreditlari bozori, global iqtisodiy tarmoqni bog'lovchi muhim vosita bo'lib, bu kreditlarning harakatlanishi, global o'sish sur'ati va barqarorligini ta'minlaydi. Masalan, Xalqaro Valyuta Jamg'armasi (IMF) va Jahon Banki tomonidan taqdim etilgan qarorlar, rivojlanayotgan mamlakatlarning iqtisodiy barqarorligini saqlashga yordam beradi. Biroq, xalqaro kreditlar miqdori oshgani sari, risklar ham ortib bormoqda, bu esa jahon bozoridagi noaniqlikni yanada oshiradi^[40]. Shu bois, xalqaro bank kreditlari bozorining sifatli va barqaror ishlashini ta'minlash uchun kuchli tartibga solish tizimi zarur. Rivojlanayotgan mamlakatlar, ko'pincha xalqaro bank kreditlaridan foydalangan holda o'z infratuzilmasini rivojlantirishga harakat qilishadi. Shu bilan birga, bu mamlakatlar o'z iqtisodiyotlaridagi noaniqlikni kamaytirish uchun kreditlarning to'lov muddatlarini va foiz stavkalarini ehtiyotkorlik bilan belgilashlari zarur. Bunda Xalqaro Bank va boshqa yirik moliya institutlari, rivojlanayotgan mamlakatlarga qarzlarini oson shartlar bilan taqdim etishadi. Biroq, ko'plab rivojlanayotgan davlatlar, kredit olgan pullarni samarali ishlatishga qodir bo'lmasalar, bu xalqaro kreditlar faqat uzoq muddatli iqtisodiy inqirozlarga olib kelishi mumkin.

Xalqaro bank kreditlari va moliyaviy yordamlar, ba'zan korrupsiyaning kuchayishiga olib kelishi mumkin, chunki katta mablag'lar o'zgaruvchan va murakkab tizimlarda boshqariladi. Bu kabi muammolarga qarshi kurashish uchun, xalqaro moliya institutlari, kredit berish jarayonida korrupsiyaga qarshi qat'iy choralar ko'rishmoqda. Masalan, Jahon Banki o'zining tashkiliy mexanizmlarida, davlatlarni moliyaviy shaffoflikni oshirishga chaqirib, bu borada turli chora-tadbirlar ishlab chiqmoqda. Shu tariqa, xalqaro bank kreditlari bozorida korrupsiyaning oldini olish, xalqaro tashkilotlarning asosiy maqsadlaridan biriga aylanishi kerak. Xalqaro bank kreditlari bozori har yili yangi siyosatlar va innovatsion yondashuvlarga asoslanadi. Bu borada, sun'iy intellekt va ma'lumot tahlili texnologiyalarining joriy etilishi, kreditlarni baholash tizimlarini ancha samarali qiladi. Yangi kredit siyosatlari, xususan, ekologik barqarorlikni ta'minlash va barqaror rivojlanish maqsadlariga qaratilgan bo'lishi kerak. Xalqaro moliya institutlari, bu yondashuvlarni amalga oshirishda, global iqlim o'zgarishlari va ekologik inqirozlarni hisobga olishga intilishmoqda. Shu bilan birga, yuqori samaradorlikni ta'minlash uchun, mamlakatlar va banklar o'rtasidagi hamkorlikni kuchaytirish muhimdir.

⁴⁰ IMF. Reforming the International Financial Architecture // Policy Papers. – 2021. – Report No. IMF-PP-2021/012 – p. 1–56.

Yirik xalqaro banklar, kreditlar bozoridagi o'zgarishlarni kuzatib borishadi va o'z siyosatlarini yangilab, yangi talablarni hisobga olgan holda qarorlar qabul qiladilar. Yirik banklar, asosan, davlatlar o'rtasida yuzaga keladigan risklarni hisobga olib, o'z kredit siyosatlarini qayta ko'rib chiqishadi. Bu jarayonda, risklarni tarqatish va iqtisodiy o'sish uchun xavf-xatarlarni kamaytirish zaruriyatiga qaratilgan yangiliklar yuzaga keladi. Biroq, ba'zi hollarda, yirik banklarning o'zgarishlarga qaramasdan, global moliya bozoridagi noaniqliklar, xalqaro kreditlar bozorida qiyinchiliklar yaratishi mumkin. Quyida 2014-yildan 2023-yilgacha bo'lgan davrda xalqaro bank kreditlari bozorining asosiy ko'rsatkichlarini aks ettiruvchi jadval keltirib o'tilgan(1-jadval).

1-jadval

Xalqaro bank kreditlari bozorining asosiy ko'rsatkichlari tahlili^[41]

Yil	Global kredit o'sishi (%)	Jahon bo'yicha bank kreditlari (Trillion \$)	Jahon bo'yicha qarzдорlik (Trillion \$)	Rivojlangan mamlakatlar ulushi (%)	Rivojlanayotgan mamlakatlar ulushi (%)	Qaytarilmaydigan kreditlar ulushi (%)
2014	3.5	75.6	216.0	66.1	33.9	2.1
2015	3.0	78.5	223.0	65.5	34.5	2.2
2016	3.2	80.1	227.0	64.8	35.2	2.0
2017	3.3	83.4	231.0	64.3	35.7	2.1
2018	3.7	85.6	234.0	63.9	36.1	2.0
2019	3.5	88.9	248.0	63.7	36.3	2.3
2020	-0.1	87.7	281.0	62.2	37.8	3.6
2021	4.2	91.2	290.0	61.8	38.2	3.2
2022	3.9	94.3	300.0	60.9	39.1	3.0
2023	4.1	98.1	306.0	59.5	40.5	2.7

1-jadval ma'lumotlariga ko'ra, 2014–2023 yillar davomida global kredit o'sishi o'zgaruvchan dinamika bilan rivojlanib, 2020-yilda pandemiya ta'sirida keskin pasaysa-da, keyingi yillarda tiklanib, bozordagi umumiy likvidlikning barqarorlashuviga imkon yaratgani kuzatiladi. Jahon bo'yicha bank kreditlari hajmi 2014-yildagi 75,6 trillion dollardan 2023-yilda 98,1 trillion dollarga yetgani, global moliyaviy tizimning chuqurlashuvi va korporativ hamda davlat sektoriga bo'lgan talabning ortishi bilan izohlanadi. Rivojlangan mamlakatlar ulushi 66,1 foizdan 59,5 foizga tushgani, kredit bozorining geografik markazlari asta-sekin rivojlanayotgan davlatlarga siljiyotganini bildiradi, biroq bu jarayon ushbu mamlakatlardagi makroiqtisodiy beqarorliklar sababli yangi xavf omillarini yuzaga keltirmoqda. Rivojlanayotgan mamlakatlar ulushi 33,9 foizdan 40,5 foizga oshgani, global kapital oqimlarining diversifikatsiyasi va yangi bozorlarning jozibadorligi ortayotganini ko'rsatadi, ayni paytda ularning tashqi qarz yukining tez sur'atlarda ko'payishi murakkab makroiqtisodiy oqibatlarni yuzaga chiqarishi mumkin. Qaytarilmaydigan kreditlar ulushining 2020-yilda 3,6 foizga ko'tarilib, 2023-yilda 2,7 foizgacha

⁴¹ World Bank. International Debt Report 2023: Global Debt Trends // Debt Statistics Division. – 2023. – Report No. IDR-2023 – p. 1–160.

pasayishi esa bank tizimlarining pandemiyadan keyingi tiklanish strategiyalari, tartibga solish siyosatlarining kuchayishi va kredit portfellari sifatini yaxshilash bo'yicha amalga oshirilgan islohotlarning samaradorligini tasdiqlaydi.

Xalqaro kreditlar bozorida yuzaga keladigan moliya inqirozlari, ko'pincha global iqtisodiy noaniqliklar bilan bog'liq bo'ladi. Masalan, 2020-yildagi COVID-19 pandemiyasi, xalqaro kreditlar bozorida katta o'zgarishlarga sabab bo'ldi, chunki ko'plab davlatlar o'z iqtisodiyotlarini qo'llab-quvvatlash uchun yangi kreditlar olishga majbur bo'lishdi⁴². Shu bilan birga, inqirozlarning uzoq muddatli ta'siri, mamlakatlar o'rtasidagi iqtisodiy muvozanatni o'zgartirishga olib kelishi mumkin. Xalqaro bank kreditlari, ayniqsa, moliyaviy inqirozlar davrida, iqtisodiy tiklanishni ta'minlashda muhim vosita hisoblanadi.

Xulosa qilganda, barqaror rivojlanishni qo'llab-quvvatlash, ekologik va ijtimoiy mas'uliyatli kreditlar berishga asoslanadi. Bunday kreditlar, ishlab chiqarish va iste'molning ekologik jihatdan xavfsiz shakllarini qo'llab-quvvatlashga qaratilgan. Xalqaro moliya institutlari, barqaror kreditlar orqali, jamiyatlar va iqtisodiyotlarning uzoq muddatli barqarorligini ta'minlashga intilishmoqda. Xalqaro bank kreditlari bozorining 2014–2023 yillardagi dinamikasi shuni ko'rsatadiki, global kredit hajmi va qarzдорlik keskin oshgan bo'lsa-da, ushbu jarayon makroiqtisodiy beqarorlik, foiz stavkalari tebranishi va geosiyosiy xavflar tufayli izchil barqarorlik bilan kechmayapti. Rivojlangan mamlakatlar ulushining pasayishi hamda rivojlanayotgan bozorlar ulushining ortishi, kapitalning geografik qayta taqsimlanayotganini bildiradi, ammo bu bilan birga ushbu davlatlarda qarz yuki va to'lov qobiliyati bilan bog'liq xavflar ham kuchayib borayotganini e'tibordan chetda qoldirmaslik zarur. Pandemiya yillarida NPL (qaytarilmaydigan kreditlar) keskin oshib, keyinchalik barqarorlashgani xalqaro moliya institutlarining kredit risklarini boshqarish bo'yicha qayta isloh qilingan strategiyalari samarali ishlayotganidan dalolat beradi, biroq global moliyaviy tizim hali ham tashqi shoklarga sezgirligicha qolmoqda. Shu bois, xalqaro bank kreditlari bozorining kelgusi rivoji banklararo hamkorlikni kuchaytirish, risklarni diversifikatsiya qilish, prudensial tartibga solish mexanizmlarini takomillashtirish va kreditlarning sifatini oshirishga qaratilgan tizimli yondashuvni talab qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. OECD. Cross-Border Capital Flows and Global Liquidity // OECD Economics Department Working Papers. – 2020. – p. 1–52.
2. IMF. Reforming the International Financial Architecture // Policy Papers. – 2021. – p. 1–56.
3. World Bank. International Debt Report 2023: Global Debt Trends // Debt Statistics Division. – 2023. – Report No. IDR-2023 – p. 1–160.
4. Asian Development Bank. Asian Development Outlook 2023: Inflation and Debt Challenges // ADB Macroeconomics Research Division. – 2023. – p. 1–250.

⁴² Asian Development Bank. Asian Development Outlook 2023: Inflation and Debt Challenges // ADB Macroeconomics Research Division. – 2023. – Report No. ADO-2023 – p. 1–250.

BANKLARNING IJTIMOIIY HIMOYAGA MUXTOJ AHOLINI MOLIYAVIY QO‘LLAB QUVVATLASHDAGI ROLI

Toshpo‘latov Shohruh Sobirjon o‘g‘li

O‘zbekiston Respublikasi Bank-moliya akademiyasi mustaqil tadqiqotchisi

Banklarning ijtimoiy himoyaga muhtoj aholini moliyaviy qo‘llab-quvvatlashdagi roli zamonaviy iqtisodiy tizimda muhim ahamiyat kasb etadi, chunki ular aholining turli qatlamlari uchun qulay va barqaror moliyaviy xizmatlarni taqdim etish orqali ijtimoiy barqarorlikni mustahkamlaydi. Shu maqsadda banklar mikroqarzlash tizimlarini rivojlantiradi, imtiyozli kreditlar berish orqali daromadi past oilalarning moliyaviy imkoniyatlarini kengaytiradi hamda ularni kichik biznes va tadbirkorlik faoliyatiga jalb qiladi, bu esa o‘z navbatida mahalliy iqtisodiy o‘sishga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Nufuzli iqtisodchilardan Leora Klapper va Vinay Kumarning ilmiy qarashlariga ko‘ra, banklar moliyaviy inklyuziya orqali ijtimoiy himoyaga muhtoj qatlamlarni qo‘llab-quvvatlashda hal qiluvchi vosita hisoblanadi, chunki ular nafaqat kredit va tejash imkoniyatlarini taqdim etadi, balki aholining iqtisodiy xavfsizligini ta’minlashga xizmat qiladi. Shu bilan birga, moliyaviy xizmatlarga kirish imkoniyati mavjud bo‘lgan oilalar pandemiya yoki iqtisodiy inqiroz kabi kutilmagan zarbalarga tezroq moslasha oladi[43]. Fikrimizcha, banklar va moliyaviy institutlarning strategik yo‘nalishlari ijtimoiy barqarorlikni mustahkamlash va kambag‘allikni kamaytirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Davlat bilan hamkorlikda amalga oshiriladigan ijtimoiy himoya dasturlari orqali banklar nafaqa, pensiya va boshqa yordam paketlarini aholiga yetkazib beradi, shuningdek, moliyaviy savodxonlikni oshirish bo‘yicha o‘quv va targ‘ibot tadbirlarini tashkil qiladi. Raqamli texnologiyalarni qo‘llash banklarning xizmat ko‘rsatish samaradorligini oshiradi, chunki ular ijtimoiy himoyaga muhtoj aholi guruhlariga masofadan turib moliyaviy xizmatlar va elektron to‘lov tizimlari orqali kirish imkoniyatini yaratadi. Bundan tashqari, banklar o‘z resurslarini maqsadli taqsimlash orqali moliyaviy qo‘llab-quvvatlashning barqaror tizimini yaratadi, bu esa aholining yashash darajasini yaxshilash va ijtimoiy adolatni mustahkamlashda muhim omil hisoblanadi. Ijtimoiy himoya dasturlarini moliyalashtirish jarayonida banklar xavf-xatarni tahlil qilish va kredit portfellarini diversifikatsiya qilish orqali moliyaviy barqarorlikni ta’minlaydi, shu bilan birga aholining moliyaviy ehtiyojlariga tezkor javob berish imkoniyatini oshiradi. Shuningdek, banklarning ijtimoiy mas’uliyati ularning kredit siyosati va moliyaviy xizmatlar strategiyasida aks etadi, bu esa jamiyatdagi ijtimoiy xavfsizlikni sezilarli darajada kuchaytiradi. Moliyaviy qo‘llab-quvvatlash tizimining samarali ishlashi uchun banklar ilg‘or moliyaviy texnologiyalarni joriy etadi, bu esa aholiga raqamli moliyaviy xizmatlarni taqdim etish va kredit olish jarayonini soddalashtirish imkonini beradi. Shu bilan birga, banklar ijtimoiy himoya dasturlari orqali aholining iqtisodiy faolligini oshirishga hissa qo‘shadi, chunki ularning moliyaviy imkoniyatlari kengaygani sari mahalliy bozorlar va tadbirkorlik ekotizimi rivojlanadi. Moliyaviy qo‘llab-quvvatlashni samarali tashkil etish nafaqat aholining moliyaviy barqarorligini

⁴³ Klapper, L. (2022). How Financial Inclusion Can Lift Millions Out of Poverty. World Economic Forum. <https://www.weforum.org/stories/2022/09/financial-inclusion-findex-radio-davos-world-bank-economist>

ta'minlaydi, balki iqtisodiy o'sish va ijtimoiy adolatni mustahkamlashga xizmat qiladi, chunki u moliyaviy resurslarni optimallashtirish va maqsadli taqsimlashni talab qiladi. Shu tarzda, banklarning ijtimoiy himoyaga muhtoj aholiga ko'rsatadigan moliyaviy xizmatlari jamiyatning barqaror rivojlanishi, ijtimoiy adolatning mustahkamlanishi va iqtisodiy samaradorlikni oshirishda muhim vosita sifatida namoyon bo'ladi.

1-jadval

Banklarning ijtimoiy himoyaga muhtoj aholini moliyaviy qo'llab-quvvatlashdagi asosiy shakllari va samaradorligi

Bank faoliyati shakli	Tavsif	Ijtimoiy samaradorlik
Mikroqarzlash	Kam daromadli oilalarga kichik miqdordagi kreditlar berish	Daromadi past oilalarning tadbirkorlik va moliyaviy faolligini oshiradi
Imtiyozli kreditlar	Past foiz stavkasi yoki uzoq muddatli kreditlar taqdim etish	Ijtimoiy himoyaga muhtoj aholining moliyaviy barqarorligini mustahkamlaydi
Davlat bilan hamkorlikdagi dasturlar	Nafaqa, pensiya, ijtimoiy yordam paketlarini yetkazib berish	Moliyaviy yordam samaradorligini oshirish, ijtimoiy adolatni ta'minlash
Raqamli moliyaviy xizmatlar	Elektron to'lov, mobil banking, onlayn kredit arizalari	Masofadan xizmat ko'rsatish orqali moliyaviy xizmatlarga kirishni kengaytiradi
Moliyaviy savodxonlik dasturlari	Bank xodimlari va mijozlar uchun trening va targ'ibot tadbirlari	Moliyaviy qarorlar qabul qilishda xatolarni kamaytirish, moliyaviy xavfni boshqarish

Banklarning ijtimoiy himoyaga muhtoj aholini moliyaviy qo'llab-quvvatlashdagi faoliyati kompleks va strategik xarakterga ega bo'lib, u turli shakllarda amalga oshiriladi. Mikrokreditlash va imtiyozli kreditlar orqali banklar aholining moliyaviy imkoniyatlarini kengaytiradi va ularni tadbirkorlik va iqtisodiy faoliyatga jalb qiladi, bu esa mahalliy iqtisodiyotning rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Davlat bilan hamkorlikda amalga oshiriladigan dasturlar esa nafaqa va pensiya kabi ijtimoiy yordamlarni samarali yetkazib berish imkonini yaratadi, natijada aholining ijtimoiy barqarorligi va moliyaviy xavfsizligi oshadi. Raqamli moliyaviy xizmatlar joriy etilishi banklarning xizmat ko'rsatish doirasini kengaytiradi, ayniqsa chekka hududlarda istiqomat qiluvchi aholi uchun moliyaviy xizmatlarga kirishni osonlashtiradi. Mohamed Ali Adam va Dayah Abdi Kulmie tadqiqotlarida ta'kidlanganidek, banklar va moliyaviy institutlar orqali taqdim etiladigan moliyaviy xizmatlar aholi uchun nafaqat daromadni oshirish manbai bo'lib xizmat qiladi, balki ijtimoiy izolyatsiyani kamaytiradi va jamiyatdagi zaif qatlamlarning iqtisodiy faolligini rag'batlantiradi. Shu bilan birga, banklar mikrokreditlar, tejash hisoblari va ijtimoiy sug'urta kabi vositalar orqali moliyaviy resurslarni samarali taqsimlashni amalga oshiradi[44]. Ushbu jarayon erkin bozor mexanizmlari bilan uyg'unlashib, ijtimoiy himoyaga muhtoj aholini moliyaviy jihatdan qo'llab-quvvatlashning samarali yo'lini yaratadi. Shuningdek, moliyaviy savodxonlik dasturlari orqali aholining moliyaviy qaror qabul qilish ko'nikmalari oshadi va ularning moliyaviy risklarni boshqarish qobiliyati yaxshilanadi.

⁴⁴ Adam, M.A., & Kulmie, D.A. (2025). *The Role of Financial Inclusion in Poverty Reduction: A Review Study*. ResearchGate.

Banklarning ushbu faoliyati nafaqat aholining moliyaviy barqarorligini ta'minlashga xizmat qiladi, balki ijtimoiy adolatni mustahkamlash va iqtisodiy o'sishni rag'batlantirishda muhim rol o'ynaydi. Shu sababli, banklarning ijtimoiy himoyaga muhtoj aholini moliyaviy qo'llab-quvvatlashdagi roli nafaqat moliyaviy, balki ijtimoiy va iqtisodiy ahamiyatga ega ekanligi aniq ko'rinadi.

2-jadval

Banklarning ijtimoiy himoyaga muhtoj aholini moliyaviy qo'llab-quvvatlashdagi asosiy muammolar

Muammo	Nazariy asos	Nazariy tadqiqotlar va fikrlar
Regulyatsion to'siqlar	Banklarning KYC (Know Your Customer) va AML (Anti-Money Laundering) talablariga amal qilishi, past daromadli qatlamdagi aholining moliyaviy tizimga kirishiga to'siq bo'lishi mumkin.	M.Choudhry va R.Pienaar ta'kidlashicha, regulyatsion qoidalar moliyaviy inklyuziya yo'lida muhim, ammo ba'zan hamkorlikni cheklovchi omil sifatida ishlaydi.
Kredit va moliyaviy baholashdagi cheklovlar	An'anaviy kredit baholash tizimi ijtimoiy jihatdan zaif qatlam uchun moslashmagan; ular moliyaviy tarixga ega emasligi sababli kredit olish imkoniyati cheklangan.	D.Joannas va G.Landuytning nazariy tadqiqotlariga ko'ra, yangi algoritmik baholash va mikrokredit modellari bu to'siqni kamaytirishi mumkin.
Operatsion xarajatlar va infratuzilma yetishmovchiligi	Past daromadli mijozlarni qamrab olish yuqori xarajat talab qiladi: filiallar ochish, xodimlar, texnologik yechimlar va boshqa infratuzilmaviy xarajatlar.	R.Pereira va M.Uzoqov nazariy tahlillarida banklarning ijtimoiy missiyasini amalga oshirishda operatsion xarajatlar muhim cheklov ekanligi qayd etilgan.
Moliyaviy savodxonlik va ishonch yetishmasligi	Zaif qatlamdagi aholida moliyaviy bilim va banklarga ishonch yetishmasligi, moliyaviy xizmatlardan foydalanish darajasini pasaytiradi.	M.Choudhry va R.Pienaar tadqiqotlari moliyaviy savodxonlikni oshirish orqali ijtimoiy himoya tizimlarini samarali qilinishini nazariy asoslaydi.
Mahsulot moslashuvchanligi va innovatsiya yetishmasligi	Bank xizmatlari va kredit mahsulotlari ijtimoiy jihatdan zaif qatlamning real ehtiyojlariga mos kelmasligi mumkin.	D.Joannas va G.Landuyt nazariy modellarida innovatsion mikrokredit va tejash mahsulotlari bu muammoni kamaytiruvchi yechim sifatida ko'rsatilgan.
Raqamli moliya va texnologik xavf	Digital banking va fintech texnologiyalari moliyaviy inklyuziyani kengaytirsa-da, algoritmik xatolik, ma'lumot xavfsizligi va texnologik kamchiliklar xavfi mavjud.	R.Pereira va M.Uzoqov fikricha, raqamli texnologiyalar ijtimoiy qo'llab-quvvatlashda imkoniyat yaratadi, ammo regulyatorlik va xavfsizlik muammolarini ham keltirib chiqaradi.

Banklarning ijtimoiy himoyaga muhtoj aholini moliyaviy qo'llab-quvvatlashdagi asosiy muammolar jadvalidan ko'rinib turibdiki, regulyatsion talablar va KYC/AML qoidalari ba'zan past daromadli qatlamdagi mijozlarning bank xizmatlaridan foydalanish imkoniyatini cheklaydi, bu esa moliyaviy inklyuziya jarayonini sekinlashtiradi. Shu bilan birga, an'anaviy kredit baholash tizimlari va operatsion xarajatlarning yuqoriligi banklarni zaif qatlam uchun moslashgan mahsulotlar yaratishdan to'sadi, chunki ular moliyaviy risk va infratuzilmaviy xarajatlarni yuqori baholaydi. Bundan tashqari, aholining moliyaviy savodxonligi pastligi va banklarga ishonchning yetishmasligi, shuningdek, raqamli moliya va fintech texnologiyalari bilan bog'liq xavf-xatarlar, moliyaviy xizmatlarning

samarali yetib borishini murakkablashtiradi. Natijada, banklar ijtimoiy himoyaga muhtoj aholini qo'llab-quvvatlashda faqat moliyaviy resurs yetkazish bilan cheklanib qolmay, balki innovatsion mahsulotlar yaratish va regulyatorlik me'yorlariga moslashishni ham o'z oldiga vazifa qilib qo'yishi lozim.

Banklarning ijtimoiy himoyaga muhtoj aholini moliyaviy qo'llab-quvvatlashdagi roli bugungi global iqtisodiyot sharoitida juda katta ahamiyatga ega, chunki ular nafaqat moliyaviy resurslarni yetkazib beruvchi vosita sifatida, balki ijtimoiy barqarorlikni mustahkamlovchi institutsional birlik sifatida faoliyat yuritadi. Shu bilan birga, regulyatsion to'siqlar, kredit baholashdagi cheklovlar, operatsion xarajatlarning yuqoriligi, moliyaviy savodxonlik yetishmasligi va raqamli moliya bilan bog'liq xavf-xatarlar, banklarning zaif qatlamga xizmat ko'rsatish samaradorligini pasaytiruvchi muhim omillardir. Shuning uchun, banklar ijtimoiy himoyaga muhtoj qatlam uchun moliyaviy mahsulotlar va xizmatlarni moslashtirish, innovatsion yechimlar joriy etish va regulyatorlik talablariga muvofiqlikni ta'minlash orqali o'z faoliyatini yanada samarali qilishlari zarur. Natijada, moliyaviy inklyuziya kengayishi orqali aholining iqtisodiy chidamliligi oshadi, kambag'allik darajasi pasayadi va milliy iqtisodiyotning barqaror rivojlanishiga hissa qo'shiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Klapper, L. (2022). How Financial Inclusion Can Lift Millions Out of Poverty. World Economic Forum. <https://www.weforum.org/stories/2022/09/financial-inclusion-findex-radio-davos-world-bank-economist>
2. Adam, M.A., & Kulmie, D.A. (2025). The Role of Financial Inclusion in Poverty Reduction: A Review Study. ResearchGate.
3. Choudhry, M., & Pienaar, R. (2021). *Financial Inclusion and Regulatory Challenges: Balancing Access and Risk in Emerging Economies*. Journal of Banking and Finance, 125, 105–118.

TIJORAT BANKLARIDA MUAMMOLI KREDITLAR ULUSHINI QISQARTIRISH YO'LLARI

Shamsiyev Bobur Xojiqurbon o'g'li

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti mustaqil tadqiqotchisi

Tijorat banklari faoliyatida muammoli kreditlar ulushining oshib borishi makroiqtisodiy barqarorlikka bevosita ta'sir qiluvchi eng muhim risk omillaridan biri bo'lib, kredit portfelining sifati pasayishi bank tizimi kapital yetarliligi, likvidlik darajasi va risklarni boshqarish samaradorligiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. So'nggi yillarda xalqaro moliya institutlarining kuzatuvlari shuni ko'rsatadiki, rivojlanayotgan davlatlarda kredit ekspansiyasining tezlashuvi kreditlar qaytmasligi xavfini kuchaytirib, banklar balansida "to'planib boruvchi" aktivlar sifati pasayishiga olib kelmoqda^[45]. Shu munosabat bilan, tijorat banklarida muammoli

⁴⁵ Basel Committee on Banking Supervision. Sound Credit Risk Assessment. – 2017. – p. 1–34.

kreditlarni aniqlash, qayta tasniflash, baholash va undirish mexanizmlarini modernizatsiya qilish zaruriyati yanada dolzarblashib bormoqda.

Muammoli kreditlarning yuqori ulushi banklar tomonidan yangi kreditlar berish jarayonini cheklab, iqtisodiyotga yo'naltirilishi kerak bo'lgan moliyaviy oqimlarning qisqarishiga sabab bo'lmoqda, bu esa investitsion faollik va ishlab chiqarish ko'rsatkichlarining sekinlashuviga olib keladi. Shuningdek, kreditlar qaytmasligi tufayli banklar balansida shakllanadigan zaxiralar hajmi ortib borishi bank rentabelligini pasaytirib, aksiyadorlar qiymatiga ham salbiy ta'sir ko'rsatadi. Shu bois, bank sektorida risklarni boshqarishning zamonaviy uslublarini joriy etish kredit portfeli sifati barqarorligini ta'minlashning asosiy omillaridan biri hisoblanadi. Jahon banki, Xalqaro valyuta jamg'armasi va Markaziy banklarning so'nggi hisobotlari bank tizimida aktivlar sifati monitoringi, kredit skoringi, raqamli tahlil texnologiyalari va kredit ajratish jarayonidagi ichki nazorat mexanizmlarining takomillashtirilishi muammoli kreditlar kamayishiga sezilarli ta'sir ko'rsatishini ta'kidlamogda^[46]. Jahon bankining 2024 yilgi "Financial Stability Indicators" hisobotida qayd etilishicha, Markaziy Osiyo davlatlari o'rtacha NPL darajasi 7,4 foizni tashkil etgan bir paytda, O'zbekiston bank tizimida bu ko'rsatkich pastroq bo'lganligi kredit risklarini boshqarish amaliyotlarining nisbatan samarali ekanligini ko'rsatadi^[47]. Shu bilan birga, hisobotda iqtisodiy o'sish sur'ati pasaygan yillarda muammoli kreditlar hajmi 1,3–1,7 baravar tezroq o'sishini ta'kidlaydi, bu esa kredit risklarini oldindan baholash mexanizmlarini yanada mukammallashtirish zarurligini ko'rsatadi. Shu jihatdan, tijorat banklari kredit siyosatida risklarni boshqarish, kreditlash standartlarini qat'iylashtirish va kredit portfelinig sektorlar bo'yicha diversifikatsiya darajasini oshirish sohada barqarorlikni ta'minlovchi muhim vazifalar qatoriga kiradi. Natijada, muammoli kreditlarni qisqartirish yo'llarini tizimli o'rganish va ularning iqtisodiy mexanizmlarini ishlab chiqish ushbu maqolaning asosiy ilmiy vazifalaridan hisoblanadi. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki ma'lumotlariga ko'ra, 2021 yilda tijorat banklari kredit portfelida muammoli kreditlar ulushi 5,2 foizni tashkil etgan bo'lsa, 2023 yilning oxiriga kelib ushbu ko'rsatkich 3,9 foizgacha kamaygan, bu esa kredit portfeli sifati yaxshilanishining muhim tendensiyasidir⁴⁸. Xalqaro valyuta jamg'armasi statistikalarida qayd etilishicha, ushbu davr davomida kredit portfelini qayta tasniflash, monitoringni kuchaytirish va garov mexanizmlarini takomillashtirish muammoli kreditlarning qiymat jihatidan 18 foizga qisqarishiga olib kelgan.

Tijorat banklarida muammoli kreditlar (NPL – Non-Performing Loans) deb 90 kundan ortiq muddat davomida qaytarilmagan, foiz to'lovlari to'xtagan yoki qaytmaslik ehtimoli yuqori bo'lgan kreditlarga aytiladi, va ular bankning aktivlar sifati bo'yicha asosiy risk omillaridan biri hisoblanadi^[49]. Muammoli kreditlarning

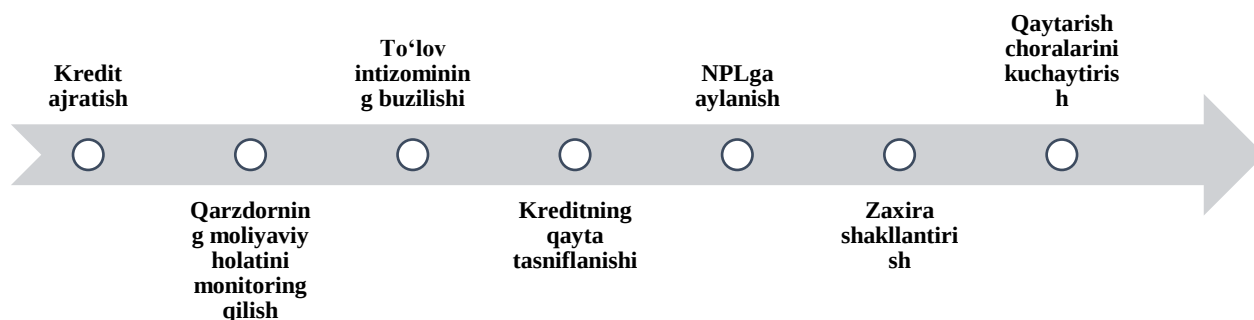
⁴⁶IMF. Global Financial Stability Report. – 2023. – p. 45–92.

⁴⁷ World Bank. Financial Stability Indicators Dataset. – 2024. – p. 1–78.

⁴⁸ O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki. Banking Sector Review. – 2024. – p. 1–56.

⁴⁹ Standard & Poor's. Global Banking Risk Trends. – 2022. – p. 1–41.

ko‘payishiga kredit olish jarayonidagi baholashning noto‘g‘ri tashkil etilishi, qarz oluvchilarning moliyaviy holati bo‘yicha yetarli tahlil o‘tkazilmasligi, kredit ekspansiyasining haddan tashqari oshishi hamda makroiqtisodiy omillarning salbiy ta‘siri sabab bo‘ladi. NPL darajasining oshishi bankning kapital yetarliligi, likvidlik ko‘rsatkichlari, rentabellik darajasi va qarzlarni qoplash imkoniyatiga bevosita ta‘sir qiladi, shu sababli ularni qisqartirish risk-menejment strategiyasining asosiy yo‘nalishiga aylanadi.

1-rasm. Muammoli kreditlar paydo bo‘lish jarayoni

Kredit ajratish bosqichidan boshlab qarzdorning moliyaviy holatini muntazam monitoring qilish jarayoni yetarli darajada samarali olib borilmaganda, to‘lov intizomining izdan chiqishi kreditning qayta tasniflanishiga, so‘ngra esa belgilangan mezonlar asosida NPLga aylanishiga olib keladi. Muammoli kreditlar shakllangach, banklar tomonidan zarur zaxiralar yaratilib, qarzni qaytarish bo‘yicha sud jarayonlari, garovni realizatsiya qilish yoki restrukturizatsiya kabi choralarni kuchaytirish ehtiyoji yuzaga keladi.

2020–2024 yillar bo‘yicha O‘zbekistonda muammoli kreditlar dinamikasi tahlili shuni ko‘rsatadiki, kredit portfeli hajmining keskin o‘shishiga qaramay, NPL ulushining izchil pasayib borishi banklarning risklarni boshqarish siyosatini sezilarli darajada kuchaytirganini va kredit portfeli sifatini yaxshilash bo‘yicha tizimli choralar ko‘rilganini anglatadi(1-jadval).

1-jadval.

O‘zbekistonda muammoli kreditlar dinamikasi (2020–2024)^[50]

Yil	Kredit portfeli (trln so‘m)	Muammoli kreditlar (trln so‘m)	NPL ulushi (%)
2020	298	16.4	5.5
2021	336	17.5	5.2
2022	402	17.0	4.2
2023	468	18.3	3.9
2024*	510	18.0	3.5

Kredit portfeli 2020 yildagi 298 trln so‘mdan 2024 yilda 510 trln so‘mga yetgan bir sharoitda, muammoli kreditlar hajmi deyarli barqaror saqlanib qolganligi (16,4 trln so‘mdan 18,0 trln so‘mgacha) kreditlarni qayta tasniflash, garov nazoratini kuchaytirish hamda monitoring tizimlarini raqamlashtirish natijasida kredit sifati oshganini tasdiqlaydi. Natijada, NPL ulushining 5,5 foizdan 3,5 foizgacha kamayishi tijorat banklari faoliyatida kredit risklarini erta aniqlash, kreditlash

⁵⁰ <https://cbu.uz/uz/statistics/dks/>

standartlarini qat'iyalashtirish va qarz oluvchi moliyaviy ahvolini baholash jarayonlarining sezilarli darajada takomillashganidan dalolat beradi.

Tijorat banklarida muammoli kreditlar ulushini qisqartirish kredit portfelining barqarorligi, bank tizimining likvidligi va iqtisodiyotga yo'naltiriladigan investitsiyalar hajmini oshirishning eng muhim sharti hisoblanadi. Muammoli kreditlarni kamaytirish uchun banklar tomonidan kredit ajratish jarayonida qarz oluvchilarning moliyaviy ko'rsatkichlarini chuqur tahlil qilish, kredit reytingi va skoring tizimlarini takomillashtirish hamda garov qiymatini bozor konyunkturasidan kelib chiqib qayta baholash amaliyotini kuchaytirish talab etiladi. Shu bilan birga, kreditlarning erta ogohlantirish indikatorlarini joriy etish, monitoring jarayonini raqamlashtirish hamda to'lov intizomi buzilishini avtomatik aniqlovchi tizimlarni keng joriy etish muhim samaradorlikka ega. Banklar tomonidan restrukturizatsiya mexanizmlarining shaffofligini oshirish, sud va ijro jarayonlaridagi byurokratik to'siqlarni qisqartirish muammoli kreditlarning tezkor undirilishiga imkon yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Basel Committee on Banking Supervision. Sound Credit Risk Assessment. – 2017. – p. 1–34.
2. IMF. Global Financial Stability Report. – 2023. – p. 45–92.
3. World Bank. Financial Stability Indicators Dataset. – 2024. – p. 1–78.
4. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki. Banking Sector Review. – 2024. – p. 1–56.
5. Standard & Poor's. Global Banking Risk Trends. – 2022. – p. 1–41.
6. <https://cbu.uz/uz/statistics/dks/>

MILLIY IQTISODIYOTDA BIZNES SUB'EKTLARINING FOND BOZORIDAGI ISHTIROKI AHAMIYATI

Toshpulatov Murodulla Sobirjon o'g'li
TDIU, “Korporativ moliya va qimmatli qog'ozlar”
kafedrasi dotsenti, PhD

Biznes sub'ektlarining fond bozoridagi ishtirokini rivojlantirish masalasi bugungi kunda iqtisodiy o'sishni jadallashtirish va kapitalning samarali taqsimlanishini ta'minlashning muhim omili sifatida qaralmoqda. Fond bozorida faol qatnashuvchi korxonalar o'z investitsion salohiyatini kengaytirib, uzoq muddatli moliyaviy barqarorlikka erishadi hamda iqtisodiyotga qo'shimcha sarmoyalar oqimini jalb etishda muhim rol o'ynaydi. Jahon banki va Xalqaro Valyuta Jamg'armasi tadqiqotlarida qayd etilishicha, rivojlanayotgan mamlakatlarda fond bozorining kengayishi biznes sub'ektlarining moliyaviy resurslarga kirishini sezilarli darajada osonlashtirmoqda va iqtisodiy o'sishni tezlashtirmoqda. O'zbekiston misolida ham rasmiy ma'lumotlar, so'nggi yillarda aksiyadorlik jamiyatlari va xususiy korxonalar tomonidan chiqarilgan qimmatli

qog'ozlar hajmining oshib borayotganini ko'rsatmoqda[51]. Bu jarayon biznes muhitini yanada ochiq va raqobatbardosh qilish bilan birga, kapital bozorining institutsional salohiyatini mustahkamlashga xizmat qilmoqda. Shu nuqtai nazardan, biznes sub'ektlarining fond bozorida faolroq ishtiroki mamlakatda barqaror iqtisodiy o'sishning yangi manbalarini shakllantirishda muhim omil sifatida dolzarbdir.

Fond bozoridagi biznes sub'ektlarining ishtiroki mamlakat iqtisodiy o'sishining barqarorligini ta'minlashda muhim vosita hisoblanadi, chunki korxonalar aksiyalar va obligatsiyalar chiqarish orqali kapital jalb etib, o'z faoliyatini kengaytirishi va innovatsion loyihalarni moliyalashtirishi mumkin. Jahon banki (2022) hisobotida qayd etilishicha, rivojlangan kapital bozoriga ega mamlakatlarda xususiy sektor investitsiyalarning 60 foizidan ortig'ini moliya bozoridan jalb qiladi[52], bu esa iqtisodiyotning diversifikatsiyasi uchun asos yaratadi[53]. Shu nuqtai nazardan, O'zbekistonda fond bozorini rivojlantirish orqali kichik va o'rta biznes uchun ham kapital manbalarini kengaytirish imkoniyati yaratiladi. Masalan, OECD (2021) tadqiqotlarida ko'rsatilganidek, kichik biznes korxonalarining fond bozorida faol ishtiroki ularning moliyaviy mustahkamligini oshirib, bank kreditlariga bo'lgan yuqori qaramlikni kamaytiradi[54]. Bundan tashqari, fond bozorining shaffofligi oshgan sari korxonalar faoliyati haqida ma'lumotlar ochiqligi ta'minlanib, investorlar ishonchi kuchayadi. Demak, biznes sub'ektlarining fond bozoridagi ishtirokini kengaytirish nafaqat kapital oqimini faollashtiradi, balki iqtisodiy barqarorlikni mustahkamlovchi omil sifatida ham qaralishi lozim.

IMF (2023) ma'lumotlariga ko'ra, kapitallashtirilgan fond bozori biznes sub'ektlari uchun moliyaviy resurslarning muqobil manbai sifatida ahamiyat kasb etadi, chunki u investitsion loyihalarni tezkor va nisbatan arzon mablag'lar bilan ta'minlaydi. Aksiyadorlik jamiyatlarining fond bozorida faol ishtiroki ularning moliyaviy intizomini kuchaytiradi, chunki ular muntazam ravishda moliyaviy hisobotlarni taqdim etish orqali jamoatchilik va investorlar oldida hisobdor bo'lib boradi[55]. Deloitte (2022) tahlillarida ko'rsatilganidek, fond bozoridagi ishtirok kompaniyalar uchun raqobatbardosh baholash mexanizmini shakllantiradi va bu orqali ularning strategik qarorlarini samaraliroq qabul qilishiga yordam beradi[56]. Bundan tashqari, O'zbekistonda kapital bozorini rivojlantirish davlatning "Kapital bozorini 2025-yilgacha rivojlantirish strategiyasi" bilan uzviy bog'liq bo'lib, unda biznes sub'ektlari uchun yangi moliyaviy instrumentlar joriy etilishi ko'zda tutilgan. Mazkur yondashuv nafaqat yirik korxonalarning balki, o'rta biznesning ham fond bozorida erkin harakat qilishi uchun imkoniyat yaratadi. Shu sababli, fond bozorini rivojlantirish iqtisodiyotning barcha segmentlarida moliyaviy resurslarning samarali taqsimlanishini ta'minlashga xizmat qiladi.

⁵¹ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Kapital bozorini qo'llab-quvvatlashning samarali mexanizmlarini joriy etishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida" qarori, 17.01.2022 yildagi PQ-90-son

⁵² Jahon banki ma'lumotlari: <https://www.worldbank.org/en/topic/financialsector/brief/capital-markets>

⁵³ World Bank. Digital Economy for Development Report. – Washington, DC. – 2022. – P. 1–120.

⁵⁴ OECD. Digital Transformation in Business and Finance. – Paris. – 2021. – P. 1–95.

⁵⁵ IMF. Fintech and the Future of Finance. – Washington, DC. – 2023. – P. 1–85.

⁵⁶ Deloitte. Global Capital Markets Report. – London. – 2022. – P. 1–70.

Biznes sub'ektlarini moliyalashtirish va ularning investitsion salohiyatini oshirishda fond bozorining iqtisodiy ahamiyati tobora ortib bormoqda, chunki aynan shu bozor tadbirkorlik sub'ektlarining uzoq muddatli kapitalini shakllantirishda muhim moliyaviy mexanizm vazifasini bajaradi. Fond bozori orqali aksiyalar va obligatsiyalarni chiqarish, ularni erkin muomalaga kiritish nafaqat korxonalar moliyaviy mustaqilligini kuchaytiradi, balki biznes faoliyatining shaffofligini ham ta'minlaydi. Kapital bozorining rivojlanish darajasi mamlakatdagi tadbirkorlik muhitining barqarorligi, investitsion jozibadorligi hamda korporativ boshqaruv samaradorligiga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Biznes sub'ektlari – bu iqtisodiy faoliyatni amalga oshiruvchi mustaqil xo'jalik yurituvchi birliklar bo'lib, ular yakka tartibdagi tadbirkorlar, kichik va o'rta korxonalar hamda yirik kompaniyalarni o'z ichiga oladi. Ularning asosiy maqsadi bozor sharoitida tovar va xizmatlar ishlab chiqarish, realizatsiya qilish hamda foyda olishdan iboratdir. Shu bilan birga, biznes sub'ektlari moliyaviy resurslarga bo'lgan ehtiyoji ortib borishi tufayli kapital bozorining, ayniqsa fond bozorining faol ishtirokchilariga aylanadi.

Fond bozori biznes sub'ektlari uchun uzoq muddatli moliyalashtirish manbai sifatida alohida ahamiyatga ega, chunki aksiyalarni chiqarish orqali ular kapitalni bevosita investorlar hisobidan jalb qilish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Bundan tashqari, obligatsiyalar emissiyasi ularga nisbatan arzonroq qarz moliyasini olish imkonini beradi, bu esa ishlab chiqarishni kengaytirish va investitsion loyihalarni amalga oshirishda muhim vosita hisoblanadi.

Fond bozori – bu moliyaviy bozorning tarkibiy qismi bo'lib, unda aksiyalar, obligatsiyalar, investitsiya sertifikatlar va boshqa qimmatli qog'ozlar oldi-sotdisi amalga oshiriladi. U nafaqat korxona va tashkilotlarga uzoq muddatli kapital jalb qilish imkonini beradi, balki investorlar uchun ham o'z mablag'larini diversifikatsiya qilish, risklarni boshqarish va qo'shimcha daromad olish vositasi hisoblanadi. Shuningdek, fond bozori iqtisodiy tizimda kapitalning samarali taqsimlanishini ta'minlaydi, moliyaviy shaffoflikni kuchaytiradi va biznes sub'ektlarining investitsion jozibadorligini oshiradi.

1-jadval

Rivojlangan davlatlar tajribasi: biznes ishtiroki bo'yicha asosiy ko'rsatkichlar, 2024-yil bo'yicha^[57]

Ko'rsatkich	AQSh	Yaponiya	Buyuk Britaniya
Umumiy aksiya emissiyasi (ekskl. SPAC)	\$222.9 milyarda (↑ 60.9 % y/y)	JPY 1.6 trillion (~\$11 mlrd) (H1)	Kapital investitsiyalari: \$503 mlrd (~17.6 % GDP)
Preferensial xususiyatlar	Xalqaro IPOlar: 62 % AQSh bozorida	Retails investorlar asosiy moliyalashtiruvchi	PE bitimlari: £63 mlrd, 305 bitim
Bozor ulushi (global)	Dunyo aksiya bozorida ~60.5 % ulushga ega	Pasayish: 2010: 7.9 % → 2024: 6.2 %	—

⁵⁷ SIFMA Fact Book (2024); Japan Securities Dealers Association; Buyuk Britaniya kapital investitsiyalari UHY Global Study ma'lumotlariga asoslangan

2024-yil yakunlari bo'yicha rivojlangan mamlakatlar tajribasi shuni ko'rsatadiki, fond bozori orqali biznes subyektlarining moliyalashtirilishi har bir davlatda turlicha omillar bilan belgilanadi, ammo umumiy tendensiya kapital bozorining iqtisodiyotdagi hal qiluvchi o'rnini tasdiqlamoqda. Masalan, AQShda umumiy aksiya emissiyasining 222,9 mlrd dollarga yetishi va xalqaro IPOlarning 62 foizi aynan ushbu mamlakat bozorida joylashtirilgani, nafaqat ushbu tizimning global likvidlikdagi markaziy rolini, balki biznesning kapitalga chiqish imkoniyatlarida ham jahon miqyosidagi yetakchiligini ko'rsatadi. Yaponiya tajribasi esa boshqa yo'nalishni aks ettirib, 1,6 trillion iyenlik (taxminan 11 mlrd dollar) emissiyaning asosiy qismini chakana investorlar moliyalashtirayotgani, kapital bozorida ichki investorlarning faol ishtirokini mustahkamlash iqtisodiy barqarorlik uchun muhim ekanini tasdiqlaydi.

Buyuk Britaniya bozorida esa kapital investitsiyalarining yalpi ichki mahsulotdagi ulushi 17,6 foizni tashkil etgani va xususiy kapital (PE) bitimlari hajmining 63 mlrd funtga yetishi, biznesning institutsional investorlar va yirik moliyaviy vositachilar bilan faol integratsiyasi natijasida investitsion muhitning yuqori darajada rivojlanganini ko'rsatmoqda. Umuman olganda, ushbu tajribalar kapital bozorining rivojlanganligi nafaqat moliyaviy oqimlarni taqsimlash mexanizmini samarali yo'lga qo'yishini, balki biznes subyektlari uchun investitsion jozibadorlikni oshirish orqali iqtisodiy o'sishning barqaror drayveriga aylanishini ham yaqqol ifodalaydi.

Xulosa qilganda, biznes sub'ektlarining fond bozoridagi ishtiroki ularning moliyaviy barqarorligini mustahkamlash bilan birga, iqtisodiyotda kapital oqimlarining samarali taqsimlanishini ta'minlaydi. Ushbu jarayon orqali xususiy sektorning investitsion salohiyati kengayib, moliyaviy resurslardan foydalanish imkoniyatlari oshadi. Natijada, fond bozorida faoliyat yurituvchi korxonalar o'zining raqobatbardoshligini mustahkamlaydi va iqtisodiy o'sishga bevosita hissa qo'shadi. Fond bozorida biznes sub'ektlarining sust ishtiroki korporativ boshqaruvdagi zaifliklar, moliyaviy hisobotlarning shaffof emasligi hamda investorlar uchun axborot yetishmovchiligi bilan izohlanadi. Shu boisdan, ushbu muammolarni bartaraf etish orqali nafaqat bitimlar hajmi kengayadi, balki bozorning ishonchliligi ham oshadi. Shunday sharoitda, korxonalarning kapitallashuvi jadallashib, ular uchun investitsiya jalb qilish imkoniyatlari yanada kengayadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Kapital bozorini qo'llab-quvvatlashning samarali mexanizmlarini joriy etishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida" qarori, 17.01.2022 yildagi PQ-90-son
2. Jahon banki ma'lumotlari:
<https://www.worldbank.org/en/topic/financialsector/brief/capital-markets>
3. World Bank. Digital Economy for Development Report. – Washington, DC. – 2022. – P. 1–120.
4. OECD. Digital Transformation in Business and Finance. – Paris. – 2021. – P. 1–95.

5. IMF. Fintech and the Future of Finance. – Washington, DC. – 2023. – P. 1–85.
6. Deloitte. Global Capital Markets Report. – London. – 2022. – P. 1–70.
7. SIFMA Fact Book (2024); Japan Securities Dealers Association; Buyuk Britaniya kapital investitsiyalari UHY Global Study ma'lumotlariga asoslangan

XUSUSIY SEKTOR INVESTITSİYALARINI RAG‘BATLANTIRISHNING MOLIYAVIY MEXANIZMLARI

Danayev Elmurod

O‘zbekiston Respublikasi Bank-moliya akademiyasi

Kompaniyalarda investitsiyalarini rag‘batlantirish bozor iqtisodiyotida iqtisodiy o‘lishning asosiy drayveri bo‘lib, moliyaviy mexanizmlarni modernizatsiya qilish bo‘yicha ilmiy yondashuvlar davlat siyosatining strategik ustuvor yo‘nalishlari sifatida shakllanmoqda, chunki investitsion muhitning barqarorligi ishlab chiqarish samaradorligi bilan uzviy bog‘liqdir. Jahon amaliyoti shuni ko‘rsatadiki, xususiy kapital oqimlariga ta‘sir qiluvchi fiskal, monetar va institutsional omillar o‘zaro uyg‘unlashgan holda ishlamasa, investitsion faollikda sezilarli pasayish kuzatiladi, bu esa iqtisodiy barqarorlikka salbiy ta‘sir ko‘rsatadi. So‘nggi yillarda O‘zbekistonda amalga oshirilayotgan soliq yukini optimallashtirish, davlat-xususiy sheriklik mexanizmlarini kengaytirish va investitsiyalarni sug‘urtalash tizimini rivojlantirish bo‘yicha islohotlar xususiy sektorning investitsiya kiritish motivatsiyasini kuchaytirishga xizmat qilmoqda^[58]. Shu bilan birga, global kapital bozorlaridagi o‘zgaruvchanlik, geosiyosiy risklarning kuchayishi va kredit resurslari narxining o‘lishi mamlakatlar o‘rtasida investitsiyalar uchun raqobatni yanada kuchaytirib, moliyaviy mexanizmlarni takomillashtirishga zarurat tug‘dirmoqda. Shunday sharoitda, ilmiy asoslangan moliyaviy mexanizmlarni ishlab chiqish xususiy sektor investitsiyalarini izchil rag‘batlantirishning muhim omiliga aylanadi.

Xususiy sektor investitsiyalari iqtisodiyotning tarkibiy diversifikatsiyasi, innovatsion faoliyatni kengaytirish va raqobatbardosh ishlab chiqarish tarmoqlarini shakllantirishda hal qiluvchi rol o‘ynab, ularni rag‘batlantirishda bozor institutlarining funksional samaradorligi chuqur ilmiy tahlilni talab qiladi. Hozirgi kunda xalqaro moliya institutlari xususiy kapitalni jalb qilishda investitsion kafolatlar, kredit reytingi, risklarni taqsimlash mexanizmlari va imtiyozli kredit liniyalari kabi vositalarning ahamiyatini alohida ta‘kidlab, ishonchli moliyaviy infratuzilmaning mavjudligi investitsiya oqimlariga bevosita ta‘sir ko‘rsatishini qayd etmoqda. O‘zbekistonda xususiy sektorning yalpi investitsiyalardagi ulushi 2023-yilda 41 foizga yetgani, investitsiya muhitining yaxshilanishi natijasida to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalar hajmi 2020–2023-yillar oralig‘ida 2,5 barobarga o‘sgani chuqur islohotlarning ijobiy natijasidir. Shu bilan birga, iqtisodiy resurslar taqsimotidagi nomutanosibliklar, kredit resurslari narxi yuqoriligi va

⁵⁸ K.M. Egamberdiyev. Analysis of state-owned enterprises securities // International Finance and Accounting. – 2021. – T. 2021. – № 2. – C. 31.

tartibga solish tizimidagi byurokratik to'siqlar xususiy sektor investitsiyalarini kengaytirish jarayonida muammolarni keltirib chiqarmoqda. Shu sababli, moliyaviy mexanizmlarni ilmiy asosda qayta ko'rib chiqish zaruriyati mavjud.

2023-yilda O'zbekistonda xususiy sektor tomonidan amalga oshirilgan investitsiyalar hajmi 173 trillion so'mni tashkil etib, 2020-yilga nisbatan 1,9 barobarga oshgani, moliyaviy qo'llab-quvvatlash vositalarini kengaytirish iqtisodiy faollikni keskin jadallashtirganini ko'rsatadi^[59]. Jahon banki ma'lumotlariga ko'ra, Markaziy Osiyo davlatlarida xususiy sektor investitsiyalarining YaIMdagi ulushi o'rtacha 28–32 foizni tashkil etayotgan bo'lsa, O'zbekistonda bu ko'rsatkich 2023-yilda 33,4 foizga yetgani hududda barqaror investitsion yetakchilikni ko'rsatadi^[60]. Shu bilan birga, tijorat banklari tomonidan xususiy sektorga berilgan kreditlar hajmi 2019–2023-yillar davomida 2,3 barobarga ko'paygani moliyaviy mexanizmlarning kengayib borayotganini tasdiqlaydi. UNCTAD ma'lumotlariga ko'ra, 2022-yilda rivojlanayotgan mamlakatlarga to'g'ridan-to'g'ri investitsiyalar kirib kelishi 916 milliard dollarni tashkil etgan bo'lib, bu global investitsiyalarning 52 foiziga tengdir va xususiy kapital oqimlarining asosiy qismi aynan ushbu davlatlarga yo'nalayotganini anglatadi^[61]. O'zbekistonga kiritilgan to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar hajmi 2023-yilda 10,8 milliard dollarni tashkil qilgani va bu 2020-yilga nisbatan 2,5 barobarga oshgani investitsiyaviy jozibadorlik keskin yaxshilanganidan dalolat beradi. Shu bilan birga, davlat-xususiy sheriklik loyihalarining umumiy portfeli 2023-yil oxiriga kelib 14 milliard dollardan oshgani moliyaviy mexanizmlarning real iqtisodiy sektorga kirib borish sur'ati sezilarli darajada kuchayganini ko'rsatadi^[62].

Xususiy sektor investitsiyalarini rag'batlantirishning samarali moliyaviy mexanizmlari nafaqat kapital qo'yilmalarning hajmini kengaytiradi, balki iqtisodiyotda innovatsion transformatsiya jarayonlarini tezlashtiradigan ko'p omilli tizim sifatida qaralishi lozim. Mamlakatlarda qo'llanilayotgan soliq imtiyozlari, investitsion grantlar, kredit kafolatlari va davlat-xususiy sheriklik loyihalariga subsidiyalar investorlarning risk darajasini pasaytirib, investitsiya kiritish bo'yicha qarorlar qabul qilinishini jadallashtiradi. Biroq ushbu vositalarning samaradorligi iqtisodiy sharoit, bozor instituti kuchi va davlatning tartibga solish sifatiga bog'liq bo'lib, ular o'zaro uyg'unlashmaganda investitsion jarayonlarda kutilgan natija berilmaydi. O'zbekistonda kapital bozorlarini rivojlantirish, korporativ boshqaruv standartlarini kuchaytirish va xususiy sektor kreditlash bazasini kengaytirish bo'yicha tizimli islohotlar olib borilayotgan bo'lsa-da, investitsiya xavflari yuqoriligi investorlar faolligiga ta'sir qiluvchi asosiy omillardan biri bo'lib qolmoqda. Shu munosabat bilan, xususiy sektor investitsiyalarini rag'batlantirishning zamonaviy moliyaviy mexanizmlari bo'yicha ilmiy izlanishlarni chuqurlashtirish iqtisodiyotning investitsion salohiyatini yanada oshirish uchun muhim metodologik ahamiyatga ega.

⁵⁹ <https://stat.uz/uz/rasmiy-statistika/small-business-and-entrepreneurship-2>

⁶⁰ **World Bank.** *Private Sector Development Strategy for the 2020s.* Washington, DC: World Bank Group. – 2020. – p. 1–78.

⁶¹ OECD. *Financing SMEs and Entrepreneurs 2023: An OECD Scoreboard.* Paris: OECD Publishing. 2023. p. 1–150.

⁶² Eldarov, Sh., & Rakhimov, A. Financial mechanisms for enhancing private sector investment in Uzbekistan // *Journal of Applied Economics Research.* – 2022. – № 4. – p. 55–67.

**Xususiy sektor investitsiyalarining o'sish dinamikasi (2020–2023,
O'zbekiston) [2]**

Yil	Xususiy investitsiyalar (trln so'm)	O'sish (%)	Xususiy sektor ulushi (%)
2020	91	—	28.5
2021	113	24.1	30.1
2022	142	25.6	31.7
2023	173	21.8	33.4

Investitsiyalarini rag'batlantirishning moliyaviy mexanizmlari deganda, kapital oqimlarini ko'paytirish, investorlar riskini minimallashtirish va investitsiyaviy faollikni kengaytirishga qaratilgan fiskal, monetar hamda institutsional vositalar majmui tushuniladi. Ushbu mexanizmlar tarkibiga soliq imtiyozlari, kredit kafolatlari, foiz stavkalarini subsidiyalash, investitsiya sug'urtasi, davlat-xususiy sheriklik asosida risklarni taqsimlash va kapital bozorlarini rivojlantirishga oid chora-tadbirlar kirib, ularning har biri alohida iqtisodiy ta'sir kuchiga ega⁶³. Xususiy sektor uchun yaratilgan moliyaviy rag'batlar investitsiya qarorlarini tezlashtiruvchi omil sifatida ishlaydi, chunki ular kapitalning real sektorga oqib kelishini yengillashtiradi va investitsion risklarni kamaytiradi. Shunday qilib, moliyaviy mexanizmlar investitsion jarayonlarning samaradorligini oshirishga xizmat qilib, iqtisodiyotning tarkibiy o'sishini ta'minlaydi.

**Xususiy sektorni moliyalashtirish manbalari tuzilmasi (2023,
O'zbekiston)[2]**

Moliyalashtirish manbasi	Ulushi (%)	Hajmi (trln so'm)
Tijorat banklari kreditlari	48	83
Kapital bozori	12	21
Tashqi investitsiyalar	27	46
Korxonalarining o'z mablag'lari	13	23

Jadvaldan ko'rinib turibdiki, 2020–2023-yillar davomida xususiy sektor investitsiyalari barqaror o'sish tendensiyasiga ega bo'lib, ushbu davrda investitsiyalar hajmi qariyb ikki barobar kengaydi. O'sish sur'atlarining yuqoriligi soliq imtiyozlari kengayishi, bank kreditlarining arzonlashtirilishi va davlat-xususiy sheriklik loyihalariga berilgan subsidiyalar samarasi bilan izohlanadi.

Jadval ma'lumotlari shuni ko'rsatadiki, xususiy sektor investitsiyalarining asosiy manbai tijorat banklari kreditlari bo'lib, ularning ulushi 48 foizni tashkil etmoqda, bu esa iqtisodiyotda bank tizimining yetakchi rol o'ynashini tasdiqlaydi. Kapital bozorining ulushi 12 foizdan oshmagan bo'lsa-da, so'nggi ikki yilda korporativ obligatsiyalar chiqarilishi hajmi ortib borayotgani ushbu segmentning o'sish imkoniyati yuqoriligidan dalolat beradi. Tashqi investitsiyalarning umumiy moliyalashtirishdagi 27 foizlik ulushi milliy iqtisodiyotning ochiqqligi kuchayib borayotganini ko'rsatadi. Korxonalarining o'z mablag'lari hisobidan moliyalashtirish 13 foizni tashkil etishi esa ichki kapitallashtirish salohiyatining cheklanganligini anglatadi.

⁶³ Islamov, B. The role of financial markets in mobilizing private investment // Finance and Economics Journal. – 2021. – № 6. – p. 10–25.

Xulosa qilganda, xususiy sektor investitsiyalarini rag‘batlantirishning moliyaviy mexanizmlari iqtisodiyotning barqaror o‘rishini ta‘minlashda strategik ahamiyat kasb etib, ularning kompleks qo‘llanilishi kapital oqimlarini ko‘paytirish va investitsion muhitni yaxshilashga xizmat qiladi. Yilma-yil investitsiyalarning barqaror o‘rib borayotgani fiskal imtiyozlar, subsidiyalar va kredit kafolatlarining amaliy samaradorligini tasdiqlaydi. Biroq kapital bozorining yetarlicha rivojlanmagani, kredit resurslari narxining balandligi va investitsion risklarning yuqoriligi investitsiya faolligini cheklovchi omillar bo‘lib qolmoqda. Shu bois, moliyaviy mexanizmlarni ilmiy asosda takomillashtirish va xalqaro tajribalarni moslashtirish zaruriyati mavjud.

Mavzu yuzasidan quyidagi takliflar mavjud: Birinchidan, kapital bozorini rivojlantirish maqsadida korporativ obligatsiyalar chiqarilishini rag‘batlantirish, listing talablarini soddalashtirish va investorlarni himoya qilish mexanizmlarini kuchaytirish zarur. Ikkinchidan, yuqori texnologiyali va eksportga yo‘naltirilgan loyihalar uchun foiz stavkalarini subsidiyalash mexanizmlarini kengaytirish investitsiya oqimlarini jadallashtiradi. Uchinchidan, investitsiya risklarini kamaytirish maqsadida davlat kafolatlari va investitsiya sug‘urtasi vositalarini modernizatsiya qilish talab etiladi. To‘rtinchidan, davlat-xususiy sheriklik loyihalarida risklarni taqsimlashning xalqaro standartlarini joriy etish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. K.M. Egamberdiyev. Analysis of state-owned enterprises securities // International Finance and Accounting. – 2021. – T. 2021. – № 2. – C. 31.
2. <https://stat.uz/uz/rasmiy-statistika/small-business-and-entrepreneurship-2>
3. OECD. Financing SMEs and Entrepreneurs 2023: An OECD Scoreboard. Paris: OECD Publishing. – 2023. – p. 1–150.
4. Eldarov, Sh., & Rakhimov, A. Financial mechanisms for enhancing private sector investment in Uzbekistan // Journal of Applied Economics Research. – 2022. – № 4. – p. 55–67.
5. Islamov, B. The role of financial markets in mobilizing private investment // Finance and Economics Journal. – 2021. – № 6. – p. 10–25.

**2. MILLIY IQTISODIYOTNING EKSPORT
SALOHİYATINI OSHIRISH YO‘LLARI**

**2. ПУТИ ПОВЫШЕНИЯ ЭКСПОРТНОГО
ПОТЕНЦИАЛА НАЦИОНАЛЬНОЙ
ЭКОНОМИКИ**

**2. WAYS TO INCREASE THE EXPORT
POTENTIAL OF THE NATIONAL ECONOMY**

КОМПАНИЯЛАРНИНГ ТАШҚИ САВДО ФАОЛИЯТИНИ МОЛИЯЛАШТИРИШНИНГ ДОЛЗАРБ МАСАЛАЛАРИ

Т.И.Бобакулов
Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси
хузуридаги Бизнес ва тадбиркорлик олий мактабининг
профессори, и.ф.д.

Янги Ўзбекистоннинг 2022-2026 йилларга мўлжалланган тараққиёт стратегиясида мамлакатда инвестиция муҳитини янада яхшилаш ва унинг жозибадорлигини ошириш, келгуси беш йилда 120 миллиард АҚШ доллари, жумладан 70 миллиард доллар хорижий инвестицияларни жалб этиш чораларини кўриш, республиканинг экспорт салоҳиятини ошириш орқали 2026 йилда республика экспорт ҳажмларини 30 миллиард АҚШ долларига етказиш макроиктисодий ўсиш суръатларининг барқарорлигини таъминлашнинг зарурий шартлари сифатида белгиланган [1]. Шунингдек, мамлакатнинг экспорт салоҳиятини ривожлантириш бўйича ташқи бозор ва халқаро талабларга жавоб берадиган стандартларни жорий этиш ва машҳур брендларни жалб қилиш, хусусий секторнинг экспортдаги улушини 60 фоизга етказиш, автотранспорт воситалари экспортини 3 бараварга ошириш ва 1 миллиард АҚШ долларига етказиш, экспортчи корхоналарга кўрсатилаётган ташкилий ва молиявий ёрдам бериш тизимини такомиллаштириш, маҳаллий ишлаб чиқарувчи корхоналар томонидан ишлаб чиқарилган маҳсулотларни хорижий давлатларга чиқаришда кўмаклашиш тизимини такомиллаштириш ҳисобига экспортчи корхоналар сонини ҳозирги 6 500 тадан 15 000 тага, товарларнинг экспорт географиясини 115 тадан 150 тага етказиш каби долзарб вазифалар белгиланган.

ТАҲЛИЛ ВА НАТИЖАЛАР

Ўзбекистон Республикаси Президенти хузуридаги Статистика агентлигининг расмий маълумотига кўра, 2024 йилнинг январь-декабрь ойларида Ўзбекистон Республикаси ташқи савдо айланмаси иштирокчилари сони қарийб 34,9 мингтага етди (2023 йил январь-декабрь ойларига нисбатан 805 тага камайди). Шундан экспортёрлар сони 7,8 мингта (2023 йил январь-декабрь ойларига нисбатан 262 тага кўпайди)ни ташкил этган бўлса, 27,1 минг (2023 йилга нисбатан 543 тага камайди) импортёрлар томонидан товар ва хизматлар импорт қилинди [2].

1-жадвал

Ўзбекистон Республикасининг ташқи савдо фаолияти кўрсаткичлари, млн. АҚШ доллари

Кўрсаткичлар	2022 й.	2023 й.	2024 й.
Экспорт	19 309	24 869	26 948
Импорт	30 699	38 659	38 985
Ташқи савдо балансининг салбий сальдоси	8 844	13 789	12 037

1-жадвал маълумотларидан кўринадик, республикамизнинг экспорти ва импорти ҳажми 2022-2024 йилларда ўсиш тенденциясига эга бўлган. Бироқ, таҳлил даврида мамлакатнинг ташқи савдо баланси йирик миқдордаги дефицитга, яъни салбий сальдога эга бўлган. Бу эса, миллий валютанинг номинал алмашув курсига нисбатан кучли босимни юзага келтиради.

Таъкидлаш жоизки, мамлакатнинг экспорт салоҳиятини оширишда ҳудудларнинг экспорт салоҳияти муҳим ўрин тутди.

Ҳудудлар кесимида олиб қарайдиган бўлсак, 2024 йил якуни бўйича шу ҳолат намоён бўладики, республика ташқи савдо айланмаси таркибида энг юқори улушни Тошкент шаҳри 38,4 % улуш (25 337,8 млн АҚШ доллари), энг қуйи улушни эса Сурхондарё вилояти 0,6 % ёки 416,1 млн АҚШ доллари ташкил этди. Бунда, табиий газ ва электр энергияси, махсус экспорт, шунингдек, туристик хизматлар экспорти ҳажми Ўзбекистон Республикаси вилоятлари, шаҳарлари ва туманлари кесимида тақсимланмайди.

Тижорат банкларининг кредитлари хўжалик юритувчи субъектларнинг экспортини молиялаштиришнинг муҳим аҳамиятга эга бўлган манбаи ҳисобланади.

2-жадвал

Ўзбекистон Республикасининг тижорат банкларининг корхона ва ташкилотларнинг ташқи савдо фаолиятини молиялаштириш мақсадида берилган кредитларнинг миқдори ва даражаси

Кўрсаткичлар	2020 й.	2021 й.	2022 й.	2023 й.	2024 й.
Корхона ва ташкилотларнинг ташқи савдо фаолиятини молиялаштириш учун хорижий валюталарда берилган кредитлар, млрд. сўм	138 106	162 663	185 118	212 036	228 718
Корхона ва ташкилотларнинг ташқи савдо фаолиятини молиялаштириш учун хорижий валюталарда берилган кредитларнинг жами кредитлардаги улуши, %	51,1	51,4	48,8	46,3	44,4

2-жадвалда келтирилган маълумотлардан аниқ кўрингайким, мамлакат тижорат банкларининг корхона ва ташкилотларнинг ташқи савдо фаолиятини молиялаштириш мақсадида берилган кредитларнинг суммаси 2020-2024 йилларда ўсиш суръатларини намоён этган. Лекин, корхона ва ташкилотларнинг ташқи савдо фаолиятини молиялаштириш учун хорижий валюталарда берилган кредитларнинг жами кредитлардаги улуши 2021-2024 йилларда пасайиш суръатларини намоён этган.

Корхона ва ташкилотларнинг тижорат банкларининг кредитларидан, шу жумладан, валютавий кредитларидан фойдаланиш имконияти бевосита кредитларнинг, шу жумладан, валютавий кредитларнинг фоиз ставкаларининг даражасига боғлиқ. Бунинг сабаби шундаки, фоиз ставкалари кредитларнинг баҳолари ҳисобланганлиги учун кредитларнинг фоиз ставкалари қанчалик

баланд бўлса, корхона ва ташкилотларнинг тижорат банкларининг кредитларидан фойдаланиш даражаси шунчалик паст бўлади.

3-жадвал

Ўзбекистон Республикасида тижорат банклари томонидан берилган кредитларнинг ўртача йиллик фоиз ставкалари, фоизда⁶⁴

Кўрсаткичлар	2020 й.	2021 й.	2022 й.	2023 й.	2024 й.
Миллий валютадаги кредитлар	22,3	20,8	21,9	23,1	23,8
Хорижий валютадаги кредитлар	6,9	6,7	6,7	8,8	9,7

3-жадвалдан яққол кўрингайким, мамлакат тижорат банклари томонидан миллий валютада берилган кредитларнинг ўртача йиллик фоиз ставкаси таҳлил қилинган давр мобайнида сезиларли даражада юқори бўлган.

Шунингдек, мамлакат тижорат банклари томонидан хорижий валютада берилган кредитларнинг ўртача йиллик фоиз ставкаси 2022-2024 йилларда ўсиш суръатларини намоён этган. Бунинг устига, хорижий валютадаги кредитларнинг ўртача йиллик фоиз ставкаси 2024 йилда 2020 йилга нисбатан сезиларли даражада ошган.

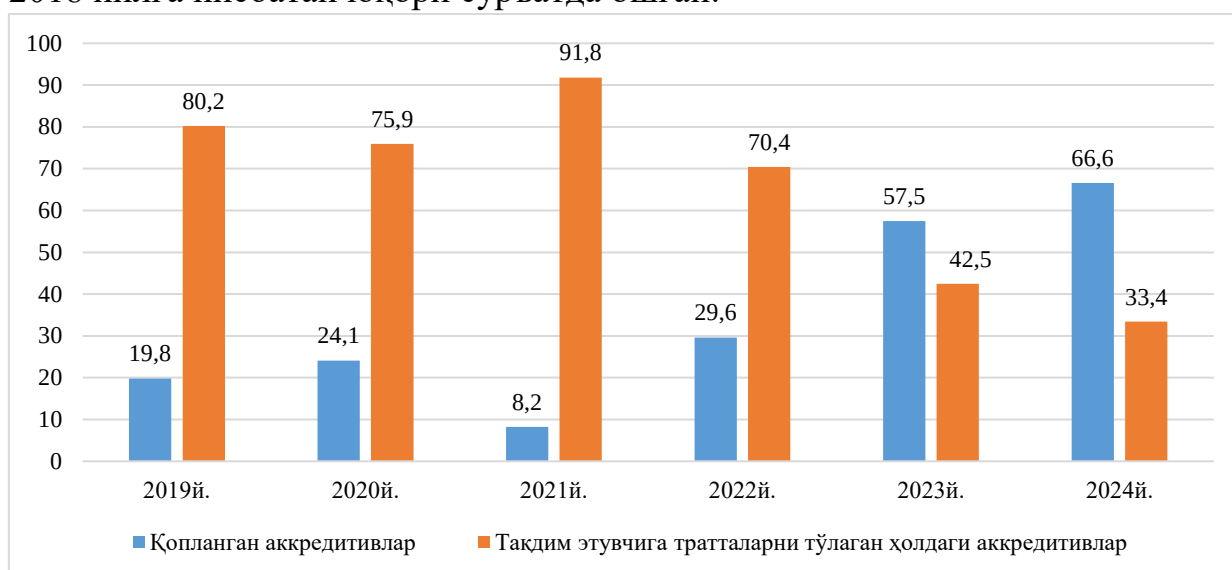
Шуниси аҳамиятлики Хужжатлаштирилган аккредитивлар бўйича халқаро умумлаштирилган қоидаларда (UCP 500) хужжатлаштирилган аккредитивларнинг 6 шаклини мавжудлиги эътироф этилган [3]. Инкассо бўйича халқаро умумлаштирилган қоидаларда эса, инкассонинг икки тури (соф инкассо ва хужжатли инкассо) эътироф этилган бўлиб, соф инкассода фақат тўлов хужжатлари инкассога қабул қилинади, хужжатли инкассода эса, фақат товар хужжатлари ёки товар хужжатлари тўлов хужжатларга қўшиб инкассога қабул қилинади [4].

Республикамизда компанияларнинг ташқи савдо фаолиятини молиялаштириш билан боғлиқ бўлган долзарб муаммолардан бири – бу тижорат банклари томонидан компанияларнинг импорт тўловлари бўйича очилган хужжатлаштирилган аккредитивларнинг умумий ҳажмида қопланган аккредитивлар салмоғини юқори эканлигидир. Муаммонинг моҳияти шундаки, биринчидан, қопланган аккредитивларда компанияларга тегишли бўлган валюта маблағларининг бир қисми уларнинг хўжалик айланмасидан чиқиб қолади; иккинчидан, қопланган аккредитивлар банкка катта даромад келтирмайди.

1-расм маълумотларидан кўринадики, Саноатқурилишбанк томонидан очилган тақдим этувчига тратталарни тўлаган ҳолдаги импорт билан боғлиқ тўланмаган аккредитивларнинг жами аккредитивлардаги улуши 2021-2024 йилларда пасайиш тенденциясига эга бўлган ва 2024 йилда 2018 йилга нисбатан юқори суръатда пасайган; иккинчидан, Саноатқурилишбанк томонидан очилган қопланган аккредитивларнинг жами аккредитивлардаги

⁶⁴ Жадвал муаллиф томонидан Ўзбекистон Республикаси марказий банкнинг статистик маълумотлари асосида тузилган.

улуши 2021-2024 йилларда ошиш тенденциясига эга бўлган ва 2024 йилда 2018 йилга нисбатан юқори суръатда ошган.

1-расм. Саноатқурилишбанк томонидан очилган тақдим этувчига тратталарни тўлаган ҳолдаги импорт билан боғлиқ тўланмаган аккредитивлар ва қопланган аккредитивларнинг жами ҳужжатлаштирилган аккредитивлар ҳажмидаги улуши, фоизда⁶⁵

Бу эса, Саноатқурилишбанкнинг ҳўжалик юритувчи субъектларнинг ташқи иқтисодий фаолиятига ҳисоб-китоб хизмати кўрсатиш амалиётини такомиллаштириш нуктаи-назаридан салбий ҳолат ҳисобланади. Бунинг сабаби шундаки, биринчидан, қопланган аккредитивлар банкка жуда кам миқдорда даромад келтиради; иккинчидан, қопланган аккредитивларда импортёрга тегишли бўлган валюта маблағларининг бир қисми унинг ҳўжалик айланмасидан чиқиб қолади.

ХУЛОСА ВА ТАВСИЯЛАР

Янги Ўзбекистоннинг 2022-2026 йилларга мўлжалланган тараққиёт стратегиясида мамлакатда инвестиция муҳитини янада яхшилаш ва унинг жозибadorлигини ошириш, келгуси беш йилда 120 миллиард АҚШ доллари, жумладан 70 миллиард доллар хорижий инвестицияларни жалб этиш чораларини кўриш, республиканинг экспорт салоҳиятини ошириш орқали 2026 йилда республика экспорт ҳажмларини 30 миллиард АҚШ долларига етказиш макроиқтисодий ўсиш суръатларининг барқарорлигини таъминлашнинг зарурий шартлари сифатида белгиланганлиги ва мамлакатнинг экспорт салоҳиятини ривожлантириш бўйича аниқ вазифаларни қўйилганлиги ҳудудларнинг экспорт салоҳиятини оширишда тижорат банкларининг ролини ошириш масаласини илмий асосда тадқиқилиш заруриятини юзага келтиради.

2024 йилнинг январь-декабрь ойларида Ўзбекистон Республикаси ташқи савдо айланмаси иштирокчилари сони қарийб 34,9 мингтага етди (2023 йил

⁶⁵ Расм муаллиф томонидан Саноатқурилишбанкнинг молиявий ҳисоботларининг маълумотлари асосида тузилган.

январь-декабрь ойларига нисбатан 805 тага камайди). Шундан экспортёрлар сони 7,8 мингта (2023 йил январь-декабрь ойларига нисбатан 262 тага кўпайди)ни ташкил этган бўлса, 27,1 минг (2023 йилга нисбатан 543 тага камайди) импортёрлар томонидан товар ва хизматлар импорт қилинди.

Республикамизнинг экспорти ва импорти ҳажми 2022-2024 йилларда ўсиш тенденциясига эга бўлган. Бироқ, таҳлил даврида мамлакатнинг ташқи савдо баланси йирик миқдордаги дефицитга, яъни салбий сальдога эга бўлган.

2024 йил якуни бўйича шу ҳолат намоён бўладигани, республика ташқи савдо айланмаси таркибида энг юқори улушни Тошкент шаҳри 38,4 % улуш (25 337,8 млн АҚШ доллари), энг қуйи улушни эса Сурхондарё вилояти 0,6 % ёки 416,1 млн АҚШ доллари ташкил этди. Бунда, табиий газ ва электр энергияси, махсус экспорт, шунингдек, туристик хизматлар экспорти ҳажми Ўзбекистон Республикаси вилоятлари, шаҳарлари ва туманлари кесимида тақсимланмайдиган.

Мамлакат тижорат банкларининг корхона ва ташкилотларнинг ташқи савдо фаолиятини молиялаштириш мақсадида берилган кредитларнинг суммаси 2020-2024 йилларда ўсиш суръатларини намоён этгани ҳолда, корхона ва ташкилотларнинг ташқи савдо фаолиятини молиялаштириш учун хорижий валюталарда берилган кредитларнинг жами кредитлардаги улуши 2021-2024 йилларда пасайиш тенденциясига эга бўлган.

Мамлакат тижорат банклари томонидан миллий валютада берилган кредитларнинг ўртача йиллик фоиз ставкаси таҳлил қилинган давр мобайнида сезиларли даражада юқори бўлгани ҳолда, тижорат банклари томонидан хорижий валютада берилган кредитларнинг ўртача йиллик фоиз ставкаси 2022-2024 йилларда ўсиш суръатларини намоён этган.

Фикримизча, компанияларнинг ташқи савдо фаолиятини молиялаштириш амалиётини такомиллаштириш учун қуйидаги тадбирларни амалга ошириш лозим:

1. Компаниялар экспортини молиялаштириш кўламини янада кенгайтириш учун, биринчидан, хорижий банкларнинг кафолатлари ва ҳужжатлаштирилган аккредитивларидан фойдаланишга устувор аҳамият бериш лозим; иккинчидан, Россияга экспорт қилинадиган товарлар бўйича тузиладиган ташқи савдо шартномаларига валюта писандасини қўллаш имконини берадиган алоҳида банд киритиш керак.

Тижорат банкларининг экспорт қилинаётган товарлар бўйича кафолатлари ишончли бўлган, репутациясига “доғ” тушмаган тадбиркорлик субъектларига берилиши лозим. Бунинг сабаби шундаки, амалиётда айрим тадбиркорлик субъектлари томонидан маҳсулотларини экспорт қилишда ноқонуний ҳатти-ҳаракатларни амалга оширганлик ҳолатлари маълум. Бунинг натижасида экспорт тушумлари республикамизга келиб тушмаган.

2. Компаниялар импортини молиялаштириш амалиётини такомиллаштириш учун, биринчидан, чақириб олинмайдиган ва қопланмайдиган аккредитивларнинг банклар томонидан компанияларнинг импорт тўловлари бўйича очилган ҳужжатлаштирилган аккредитивларнинг

умумий ҳажмидаги салмоғини ошириш керак; иккинчидан, компаниялар экспортини давлат томонидан қўллаб-қувватлаш тизими доирасида экспорт билан боғлиқ бўлган ташиш харажатларини субсидиялаш тизимини такомиллаштириш ва асосий ташқи савдо ҳамкорлар билан бож солиғи ставкаларини келишиш лозим; учинчидан, миллий валютанинг номинал алмашув курсининг барқарорлигини таъминлаш йўли билан импортнинг қимматлашишини олдини олиш зарур.

Эътироф этиш жоизки, транспорт харажатларининг катта эканлиги туфайли компаниялар экспортини рақобатбардошлик даражасини пасайишига сабаб бўлмоқда.

Шунингдек, Ўзбекистоннинг асосий ташқи савдо ҳамкорлари билан бож солиғи ставкаларини мувофиқлаштириш масаласи ҳал қилинмаган.

Нобель мукофоти соҳиби М.Юнус ёзади: “Бангладешдан экспорт қилинаётган товарлар учун АҚШда бож солиғи ставкалари жуда юқори бўлиб, даражасига кўра тўртинчи ўринни эгаллар эди. 2006 йилда Бангладешнинг АҚШга экспорти ҳажми 3,3 млрд. долларни ташкил қилгани ҳолда, тўланган бож солиғи суммаси 500 минг АҚШ долларини ташкил этди. Ҳолбуки, Буюк Британия ҳам шунча бож солиғи тўлади, аммо унинг АҚШга экспорти ҳажми 54 млрд. долларни ташкил этган эди” [5].

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги ПФ-60-сонли Фармони. Янги Ўзбекистоннинг 2022-2026 йилларга мўлжалланган Тараққиёт стратегияси тўғрисида//www.lex.uz.

2. Ташқи иқтисодий фаолият//www.stat.uz

3. Uniform Custom sand Practice for Documentary Credits. ICC. Publication № 600. – Paris – 1 Jule 2007. – 56 p.// www.iccwo.org.

4. Uniformed Rules for Collection. ICC. Publication № 500. www.iccwo.org

5. Мухаммад Юнус, Алан Жоли. Создавая мир без бедности: социальный бизнес и будущее капитализма. Пер. с англ. – М.: Альпина Паблишер, 2010. – 307 с.

XALQARO SAVDO VA VALYUTA MUNOSABATLARINING O‘ZARO ALOQADORLIGINI IQTISODIY NAZARIY ASOSLARI

**TDIU “Xalqaro moliya” kafedrası
prof., i.f.n. E.D.Alimardonov**

XX asr davomida xalqaro moliya va savdo nazariyasi uch asosiy bosqichda shakllandi.

James Meade – klassik va neoklassik xalqaro iqtisodiy siyosat asoschisi bo‘lib, to‘lov balansi, fiskal va pul siyosati o‘rtasidagi o‘zaro ta’sirni izohladi.

Robert Mundell – bu tahlilni valyuta kursi rejimlari va optimal valyuta zonalari darajasiga olib chiqdi.

Paul Krugman esa xalqaro savdoda miqyos iqtisodi va hududiy aglomeratsiya jarayonlarini modellashtirdi.

Ularning ishlari bir-birini to'ldiruvchi tarzda, xalqaro valyuta tizimi, savdo oqimlari va iqtisodiy integratsiya nazariyasining uzluksiz evolyutsiyasini tashkil etadi. Endi asosiy nazariy yondashuvlar haqida to'xtaladigan bo'lsak.

James Meade (1977 yilda Nobel mukofotiga zasovor bo'lgan) o'zining "The Theory of International Economic Policy" nazariyasi orqali 2 ta asosiy iqtisodiy g'oyani isbotladi:

1) To'lov balansining muvozanati va milliy daromad o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik.

2) Pul va fiskal siyosat birgalikda ishlaganda, tashqi muvozanatni (Balance of Payments) va ichki barqarorlikni (Employment–Inflation) saqlash mumkin.

Uning iqtisodiy nazariyasining amaliy ahamiyati Bretton Woods tizimi davrida xalqaro moliyaviy siyosatning nazariy asosini bergan. Shuningdek, "Meade–Swan diagrammasi" orqali ichki va tashqi muvozanatni grafik ko'rinishda izohlab bergan. Robert A. Mundell (1999 yilda Nobel mukofotiga zasovor bo'lgan) o'zining "Optimum Currency Areas" va "Mundell–Fleming modeli" nazariyalari orqali quyidagi iqtisodiy g'oyalarni ilmiy jihatdan isbotladi:

1) Xalqaro kapital harakati, foiz stavkalari, fiskal va pul siyosati o'rtasidagi bog'liqlik turli ayirboshlash kursi rejimlarida farq qiladi. Fiks kursda – pul siyosati samarasiz, suzuvchi kursda – fiskal siyosat samarasiz.

2) Optimal valyuta zonalari nazariyasi: yagona valyuta faqat iqtisodiy strukturalari o'xshash, ishchi kuchi va kapital erkin harakatlanuvchi mamlakatlar uchun foydalidir.

Uning iqtisodiy nazariyasining amaliy ahamiyati Yevropa Ittifoqining Yevro tizimiga nazariy asosni yaratgan. Shuningdek, Markaziy Osiyo yoki ASEAN kabi integratsion tuzilmalar uchun ham konseptual model bo'lib xizmat qiladi.

1-jadval

James Meade, Robert Mundell, Paul Krugman xalqaro iqtisodiy nazariyalarining qiyosiy tahlili⁶⁶

Ko'rsatkich / Iqtisodchi	James Meade (1977)	Robert Mundell (1999)	Paul Krugman (2008)
Asosiy yo'nalish	Xalqaro to'lov balansi va siyosat uyg'unligi	Valyuta kursi rejimlari, optimal valyuta zonalari	Yangi savdo nazariyasi, iqtisodiy geografiya
Model nomi	Meade–Swan diagrammasi	Mundell–Fleming modeli, OCA	Krugman modeli (core–periphery)
Markaziy g'oya	Pul va fiskal siyosat muvofiqligi	Suzuvchi / fiksirlangan kursning makroiqtisodiy ta'siri	Miqyos iqtisodi va aglomeratsiya
Asosiy tushunchalar	Ichki va tashqi muvozanat	Kapital harakati, valyuta integratsiyasi	Monopolistik raqobat, transport xarajati
Amaliy misol	Bretton Woods tizimi	Yevrozonaning shakllanishi	Yevropa va Osiyo klasterlari
Ilmiy ta'sir	Neokeynsian xalqaro makroiqtisodiyot asoslari	Xalqaro moliya siyosati paradigmasi	Savdo va geografik integratsiya modeli

⁶⁶ Jadval muallif tadqiqotlari asosida shakllantirildi

Paul Krugman James Meade (2008 yilda Nobel mukofotiga zasovor bo'lgan) o'zining "New Trade Theory" va "New Economic Geography" nazariyalari orqali quyidagi iqtisodiy g'oyalarni ilmiy jihatdan isbotladi:

1) Savdo faqat omil farqlaridan emas, balki miqyos iqtisodi va monopolistik raqobat tufayli ham yuzaga keladi.

2) Rivojlangan mamlakatlar o'xshash mahsulotlar bilan o'zaro savdo qiladilar (intra-industry trade).

3) Iqtisodiy faoliyatning geografik to'planishi (core-periphery) transport xarajatlari, ishchi kuchi va talab o'zaro ta'siri natijasidir.

Uning iqtisodiy nazariyasining amaliy ahamiyati shundaki, xalqaro integratsiya, hududiy klasterlashuv, va iqtisodiy markazlarning shakllanish mexanizmlarini tushuntiradi. "Yangi iqtisodiy geografiya" orqali makroiqtisodiy tahlilga hududiy o'lchov tushunchisini iqtisodiyot ilm-faniga kiritdi.

Yuqoridagi nazariyalarni qiyosiy tahlili 1-jadvalda keltirilgan.

Ushbu uch iqtisodchi xalqaro iqtisodiyot rivojining uch bosqichini aks ettiradi:

2-jadval

James Meade, Robert Mundell, Paul Krugmanning xalqaro iqtisodiyot taraqqiyotining yangicha uch bosqichi yaratishi

Bosqich	Tarixiy davr	Ilmiy asos	Markaziy g'oya
I bosqich	1940–1960-yillar	Meade	Ichki–tashqi muvozanatni siyosat orqali saqlash
II bosqich	1960–1980-yillar	Mundell	Valyuta kursi rejimlari va xalqaro siyosat samaradorligi
III bosqich	1980–2000-yillar	Krugman	Miqyos iqtisodi va hududiy integratsiya mexanizmlari

Shu tariqa, Meade xalqaro muvozanatni, Mundell valyuta tizimini, Krugman esa integratsiyalashgan iqtisodiy hududlarning ichki dinamikasini tushuntirib berdi.

James Meade, Robert Mundell va Paul Krugmanning nazariyalari bir-birini to'ldiruvchi uch bosqichli konseptual zanjirni tashkil etadi. Meade ichki va tashqi muvozanatning makroasoslarini yaratgan bo'lsa, Mundell bu muvozanatni valyuta kursi rejimlari va integratsiya kontekstida kengaytirdi. Krugman esa xalqaro savdoning mikroasoslari hamda hududiy iqtisodiy to'planish jarayonlarini modellashtirib, global integratsiya va klasterlashuv jarayonlarini ilmiy asos bilan izohladi.

**МЕХАНИЗМЫ НАЛОГОВО-БЮДЖЕТНОГО СТИМУЛИРОВАНИЯ
ЭКСПОРТА В УСЛОВИЯХ СТРУКТУРНОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ
НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ**

**У.А.Юлдашева д.э.н., профессор кафедры
“Международные финансы” ТГЭУ**

Стабильное развитие национальной экономики и повышение её конкурентоспособности на глобальных рынках невозможно без активизации экспортного потенциала. Международный опыт демонстрирует, что расширение экспортных направлений способствует не только улучшению

внешнеторгового баланса, но и модернизации отечественного производства, созданию продукции с высокой добавленной стоимостью, а также технологической трансформации экономики. В этих условиях структурные изменения в национальной экономике и постоянная динамика глобальной экономической среды делают механизмы налогово-бюджетного стимулирования экспорта стратегически важным инструментом.

Целью налогово-бюджетной политики является поддержка внешнеэкономической деятельности, улучшение инвестиционного климата и содействие переходу экономики к более технологически развитым и конкурентоспособным секторам. Фискальные стимулы, налоговые льготы, субсидии для экспортеров, бюджетные инструменты, направленные на снижение издержек производства, оказывают существенное влияние на трансформацию экономики и повышение экспортного потенциала.

Кроме того, структурные изменения в национальной экономике, включая перераспределение пропорций между секторами и развитие высокотехнологичных отраслей, создают необходимые условия для повышения эффективности налогово-бюджетных механизмов. Таким образом, согласование налогово-бюджетной политики и экспортной стратегии является ключевым фактором обеспечения конкурентоспособности национальной экономики.

В мировой практике налогово-бюджетное стимулирование экспорта реализуется через широкий спектр инструментов:

- **Налоговые льготы и освобождения:** многие страны предоставляют экспортерам снижение корпоративного налога, освобождение от НДС на экспортируемые товары и услуги. Например, в ЕС экспортные компании освобождаются от уплаты НДС на отгрузку товаров за пределы союза. В Китае действует система возврата НДС экспортерам, что стимулирует производителей увеличивать объемы внешней торговли.
- **Субсидии и гранты:** в США и Японии активно используются прямые субсидии и гранты на развитие экспортных отраслей, внедрение высокотехнологичного оборудования, маркетинговые и логистические расходы.

Бюджетное софинансирование: часть стран, таких как Южная Корея и Германия, компенсирует экспортерам часть затрат на сертификацию, логистику и международные выставки, что снижает барьеры на внешних рынках.

Эффективность данных мер определяется интеграцией налогово-бюджетной поддержки с промышленной и инновационной политикой. Страны с развитыми институтами управления экспортом достигают максимального эффекта от комбинации налоговых и бюджетных стимулов.

Анализ опыта отдельных регионов показывает, что механизмы стимулирования экспорта тесно связаны с отраслевой структурой экономики. В регионах с высокой концентрацией обрабатывающей промышленности налоговые льготы для экспортных предприятий способствуют росту занятости и повышению технологического уровня производства. В ресурсно-сырьевых

регионах акцент делается на бюджетные субсидии и инвестиционные преференции для перерабатывающих производств, что позволяет увеличить добавленную стоимость экспортируемой продукции. Региональные экономические программы часто включают грантовую поддержку для создания логистической и экспортной инфраструктуры, что повышает общую конкурентоспособность региона на международных рынках.

Таблица 1

Налогово-бюджетные льготы и преференции для предприятий текстильной и трикотажной промышленности в Узбекистане (2025–2028 гг.)

Вид льготы	Ставка	Условия применения
Социальный налог для текстильных предприятий	1 % ставка social tax (социальный налог) для кластеров и предприятий текстильной и трикотажной отрасли.	Сниженная ставка действует с 1 сентября 2025 года на срок 3 года. Предприятия и текстильные кластеры.
Таможенные льготы на импорт сырья и материалов	Освобождение от таможенных пошлин (нулевая ставка) на импорт смесовых тканей, определенного сырья, материалов для текстильной, кожевенной, шелководческой отраслей.	Для текстильных и трикотажных предприятий; список утверждён постановлением № РР-290 от 19.09.2025.
Условия для снижения ставки корпоративного налога и налога на доходы физических лиц (ПНФЛ) в лёгкой промышленности	Сниженная ставка — 1 % по корпоративному налогу (СНТ) и 1 % по налогу на доходы физических лиц (ПНФЛ) для предприятий швейной-трикотажной, обувной и кожгалантерейной отраслей.	Условие: с 1 января 2025 по 1 января 2028 года; 1) минимум 15 % сотрудников из семей социально-защищённых категорий; 2) каждый сотрудник получает зарплату не менее двух минимальных зарплат; 3) доход от производства швейных/трикотажных/обувных/кожгалантерейных изделий должен составлять не менее 90 % от общей выручки за период льготы.
Экспортные таможенные сборы для текстильной продукции	При экспорте: • Для каждого кг хлопковой пряжи — ставка 2 % от экспортной цены (максимум \$0,05 за кг). • Для каждого кг трикотажной ткани — ставка 1 % от экспортной цены.	Эти сборы введены с 1 января 2025 года.
Отменены/не продлены льготы экспорт-ориентированным предприятиям	Льготы по нулевой ставке корпоративного налога и оборотного налога для экспортеров товаров (услуг) с 1 января 2025 года отменены.	Для предприятий-экспортеров различных отраслей.

В Республики Узбекистане в последние годы налогово-бюджетное стимулирование экспорта активно развивается. Основные инструменты включают:

- Налоговые льготы: освобождение от налога на прибыль и НДС для экспортно-ориентированных предприятий, особенно в сферах машиностроения, текстильной и химической промышленности.
- Субсидии и гранты: государство компенсирует часть затрат на транспортировку, сертификацию и участие в международных выставках.

- Региональные программы: создаются индустриальные парки и свободные экономические зоны с особыми налоговыми режимами для экспортеров.

Эти меры позволяют стимулировать производство конкурентоспособной продукции, снижать издержки и интегрироваться в глобальные цепочки добавленной стоимости. Однако текущие вызовы, включая необходимость диверсификации экспорта и модернизации производств, требуют дальнейшей оптимизации налогово-бюджетных механизмов.

Для текстильных предприятий выгодны социальный налог 1 % и таможенные льготы на импорт сырья/материалов, существенно снижает внутренние издержки. Однако льготы, специфически привязанные к экспорту (например, нулевая ставка на прибыль от экспорта), в целом отменены с 2025 года. Следует учитывать, что индивидуальные льготы могут действовать по отраслевым программам. Экспортные сборы (2 % и 1 %) означают, что с каждой килограммы пряжи или ткани при экспорте отчисляется сбор, что стимулирует неразрывность цепочки переработки до большей добавленной стоимости.

Анализ международной практики показывает, что налоговые льготы, субсидии и бюджетные преференции наиболее эффективны, когда они согласованы с промышленной, инновационной и экспортной стратегией страны. Простое снижение налоговой ставки без поддержки технологической модернизации и логистики не обеспечивает устойчивого роста экспорта.

В национальной экономике с высоким уровнем диверсификации отраслей и развитой высокотехнологичной сферой налогово-бюджетные механизмы стимулируют не только объем экспорта, но и рост добавленной стоимости продукции. В Узбекистане создание текстильных кластеров и индустриальных парков способствует концентрации ресурсов, снижению издержек и повышению конкурентоспособности продукции на внешних рынках.

Применение специальных преференций для текстильной и трикотажной отрасли, включая социальный налог 1 %, таможенные льготы на импорт сырья и компенсацию транспортных расходов, позволяет значительно снижать издержки и стимулирует экспортно-ориентированное производство. Одновременно отмена универсальных экспортных льгот требует от предприятий повышения внутренней эффективности и глубокой переработки сырья.

Налогово-бюджетные стимулы остаются ключевым инструментом государственной политики по повышению экспортного потенциала в условиях структурной трансформации экономики. Они создают условия для модернизации производства, формирования высокотехнологичных отраслей и интеграции в глобальные цепочки добавленной стоимости.

МАМЛАКАТ ЭКСПОРТ САЛОҲИЯТИНИ ОШИРИШДА ИНВЕСТИЦИЯЛАРНИНГ ЎРНИ

Хошимов Собир Муртазаевич
Тошкент давлат иқтисодиёт университети,
иқтисодиёт фанлари бўйича фалсафа
доктори (PhD), доцент

Ҳар қандай мамлакатнинг иқтисодий ривожланиш даражаси унинг экспорт ва импорт оқимларининг ҳажми ва таркибий тузилиши билан тавсифланиши мумкин. Мамлакатнинг глобал товарлар ва хизматлар экспортидаги улуши қанчалик юқори бўлса ва экспорт таркибида юқори технологияли товарлар устунлик қилса, унинг иқтисодиёти шунчалик самарали бўлади. Мамлакатнинг экспорт салоҳияти ҳар бир алоҳида корхонанинг ўз маҳсулотларини халқаро бозорда таклиф қилиш салоҳияти билан белгиланади. Замонавий глобаллашув шароитида мамлакатлар ташқи иқтисодий фаоллиги, айниқса экспорт салоҳияти даражаси иқтисодий тараққиётнинг муҳим кўрсаткичларидан бири ҳисобланади. Экспорт фаолияти нафақат миллий маҳсулотларни халқаро бозорга чиқариш имконини беради, балки иқтисодиётнинг барқарор ўсишини таъминлайди, янги иш ўринларини яратади ва валюта тушумларини кўпайтиришга хизмат қилади. Шунингдек, экспорт салоҳиятининг юқори бўлиши мамлакатнинг халқаро иқтисодий майдондаги нуфузини оширади. Экспорт салоҳияти - бу мамлакатнинг ташқи бозорларга рақобатбардош товар ва хизматларни таклиф қилиш имкониятидир. У мамлакатдаги ишлаб чиқариш салоҳияти, ресурслардан самарали фойдаланиш, инновациялар даражаси ва халқаро стандартларга мос маҳсулот ишлаб чиқариш билан белгиланади.

Мамлакат экспорт салоҳиятини оширишда инвестицияларнинг ўрни бекиёсдир. Инвестициялар иқтисодий ўсишнинг асосий драйвери сифатида саноат тармоқларини модернизация қилиш, янги технологияларни жорий этиш, инфратузилмани ривожлантириш ва ишлаб чиқариш қувватларини кенгайтиришга хизмат қилади. Шу йўсинда инвестициялар экспортбон маҳсулотлар ишлаб чиқаришни рағбатлантиради, уларнинг рақобатбардошлигини оширади ва халқаро бозорларда мамлакат улушини кенгайтиради. Ўзбекистон иқтисодий ривожланишида 2030 йилга қадар: “Экспорт ҳажмини 2 баробар ошириш ва 45 миллиард долларга етказиш, экспортчи корхоналар сонини 6,5 мингтадан 15 мингтага етказиш, экспорт таркибида тайёр ва ярим тайёр маҳсулотлар ҳажмини 3,3 баробар кўпайтириш, Европа давлатларига GSP+ ва бошқа тизимлари доирасида тайёр ва технологик маҳсулотлар экспортини кенгайтириш”⁶⁷ каби мақсадлар белгиланган.

Бугунги кунда Ўзбекистонда ҳам инвестиция сиёсати ва экспорт салоҳиятини ошириш масаласи давлат иқтисодий сиёсатининг устувор йўналишларидан бири сифатида белгиланган. Хусусан, хорижий инвестицияларни жалб этиш орқали ишлаб чиқаришни диверсификация

⁶⁷ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 11 сентябрдаги ПФ-158-сон [Фармони](#).

килиш, экспорт географиясини кенгайтириш ва қўшимча қийматли маҳсулотлар ишлаб чиқариш бўйича кенг кўламли ислохотлар амалга оширилмоқда, натижаларни статистик маълумотларда таҳлил қилиб кўрамиз (1-жадвал).

1-жадвал

Ўзбекистонда асосий капиталга инвестициялар ва экспорт ҳажми⁶⁸

Кўрсаткичлар	2020й	2021й	2022й	2023й	2024й
Ялпи ички маҳсулот (млн. АҚШ доллари)	66440	77340	90100	101590	115000
Мамлакат экспорт ҳажми (номонетар олтин ҳисобисиз) млн. АҚШ доллари	9297,8	12552,4	15477	16612,9	19305
Экспортнинг ЯИМдаги улуши, %	14,0	16,2	17,2	16,3	16,8
Жами экспортда саноат товарлари улуши, %	19,2	26,0	22,2	16,3	15,6
Асосий капиталга инвестициялар (млн. АҚШ доллари)	20158,5	22267,1	23647,2	28691,3	38531,2
Инвестицияларнинг ЯИМдаги улуши, %	30,3	28,8	26,2	28,2	33,5

1-жадвал маълумотларига кўра мамлакат экспорт кўрсаткичи (номонетар олтин ҳисобисиз) охириги беш йилда (2024 йилда 2020 йилга нисбатан 2,1 баробар) ўсиш тенденциясига эга бўлса-да, экспортнинг ЯИМдаги улуши 2024 йилда 2020 йилга нисбатан 2,8 фоизга ошган бўлиб, ўртача 16,1 фоизни ташкил этган. Саноат товарлари улуши эса 2024 йилда 2020 йилга нисбатан 3,6 фоизга камайган. Айни шу йилларда асосий капиталга йўналтирилган инвестициялар миқдори ҳам (2024 йилда 2020 йилга нисбатан 1,9 баробар) ўсиш тенденциясига эга бўлиб, уларнинг ЯИМдаги улуши ўртача 29,4 фоизни ташкил қилган. Қисқача хулоса шундан иборатки, иқтисодиётга жалб қилинган инвестициялар мамлакат экспорт ҳажмларини кутилган даражада оширмаган.

Экспорт салоҳияти мамлакатнинг иқтисодий қудратини, унинг ташқи савдодаги мавқеини ва халқаро интеграция даражасини ифода этади. У фақат маҳсулот ҳажми билан эмас, балки маҳсулот сифатининг халқаро талабларга мослиги, ишлаб чиқариш самарадорлиги, транспорт ва логистика тизимининг ривожланганлиги ҳамда маркетинг стратегияларининг тўғри йўлга қўйилганлиги билан ҳам белгиланади. Сўнгги йилларда Ўзбекистонда инвестицияларни жалб этиш ва экспорт салоҳиятини ошириш йўналишида изчил ислохотлар амалга оширилмоқда. Давлат томонидан махсус иқтисодий зоналар ташкил этилмоқда. Мамлакатга жалб қилинган хорижий инвестициялар ва бошқа ички инвестиция ресурслари ҳисобидан махсус иқтисодий зоналарда амалга оширилган лойиҳалар асосида ишлаб чиқарилган саноат маҳсулотлари ва уларнинг экспорти бўйича маълумотларни таҳлил қилиб кўрамиз (2-жадвал).

Жадвал маълумотларидан ҳам кўриниб турибдики, мамлакатда умумий ишлаб чиқарилган саноат маҳсулотлари таркибида махсус иқтисодий

⁶⁸ Ўзбекистон Республикаси давлат статистика қўмитаси маълумотлари асосида тайёрланган.

зоналарда ишлаб чиқарилган саноат маҳсулотларининг улуши 2020 йилда 8,7 фоизни ташкил қилиб, бу кўрсаткич 2024 йилда 11,5 фоизга тенг бўлган.

2-жадвал

Махсус иқтисодий зоналарда экспорт ҳажми динамикаси⁶⁹

Кўрсаткичлар	2020й	2021й	2022й	2023й	2024й
Мамлакат экспорт ҳажми (номонетар олтин ҳисобисиз) млн. АҚШ доллари	9297,8	12552,4	15477	16612,9	19305
Махсус саноат зоналарида ишлаб чиқарилган саноат маҳсулотларининг, жами саноат маҳсулотларидаги улуши	8,7	5,7	7,3	8,9	11,5
Махсус иқтисодий зоналарда экспорт ҳажми (млн.АҚШ доллари)	0,927	1,783	3,646	5,291	2,145
Махсус иқтисодий зоналарда саноат маҳсулотлари экспорти ҳажмининг умумий саноат маҳсулотлари экспортидаги улуши	5,2	5,4	0,1	0,2	7,1

Бундан ташқари махсус иқтисодий зоналарда саноат маҳсулотлари экспорти ҳажмининг умумий саноат маҳсулотлари экспортидаги улуши ҳам 2020 йилда 5,2 фоизни, 2024 йилда эса бор-йўғи 7,1 фоизни ташкил этган. Ушбу ҳолат махсус иқтисодий зоналарга хорижий инвестицияларни жалб қилишда берилаётган молиявий имтиёзларни қайта кўриб чиқишни талаб қилади.

Хулоса ўрнида айтиш мумкинки, экспорт салоҳиятини шакллантириш мамлакатнинг иқтисодий сиёсатини самарали ташкил этиш, инвестиция муҳитини яхшилаш, илғор технологиялардан фойдаланиш ва инсон капиталини ривожлантиришга бевосита боғлиқдир. Бундан ташқари инвесторларга берилган имтиёз ва преференциялар шу вақтга қадар киритилган инвестициялар миқдорига қараб белгиланган. Агарда берилаётган имтиёзларни экспорт салоҳиятига боғланса мақсадга мувофиқ бўлар эди. Ушбу масалалардан келиб чиқиб, махсус иқтисодий зоналарда ҳам хорижий инвестиция иштирокидаги корхоналарга умумий ишлаб чиқариш ҳажмига нисбатан юқори технологияли товарлар ишлаб чиқаришни ва экспорт ҳажмини оширишни инобатга олган ҳолда молиявий имтиёзларни бериш таклиф этилади. Инвестициялар мамлакат экспорт салоҳиятини оширишнинг асосий ҳаракатлантирувчи кучи ҳисобланади. Шунинг учун ҳам инвестицияларни жалб этиш ва улардан самарали фойдаланиш бўйича оқилона сиёсат юритиш мамлакатнинг экспорт имкониятларини кенгайтиришнинг энг муҳим шартидир.

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ЭКСПОРТ САЛОҲИЯТИНИ
ОШИРИШДА ТИЖОРАТ БАНКЛАРИНИНГ ЎРНИ**

Ибодуллаев Шохбоз Тўлқин ўғли

Иқтисодиёт фанлари доктори (DSc), “Ўзмиллийбанк” АЖ

Ўзбекистон Республикаси экспорт салоҳиятини ошириш ва уни диверсификация қилиш мамлакат ривожланиш стратегиясининг бош

⁶⁹ Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитасининг маълумотлари асосида тадқиқотчи томонидан тайёрланган. <https://stat.uz>

масаласи сифатида таъкидланмоқда. Хусусан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 14-майдаги ПҚ 4337-сонли “Экспорт фаолиятини молиялаштириш ва суғурта ҳимояси механизмларини кенгайтириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарорида Ўзбекистон банклари ассоциацияси тижорат банклари билан биргаликда экспорт қилувчи корхоналарни, шу жумладан айланма маблағларни тўлдириш учун кредитлар бериш орқали молиялаштириш турларини кенгайтирилиши ва “Ўзагроэкспортбанк” АТБ негизида экспорт ва импортни молиялаштириш бўйича ихтисослашган банк ташкил этиш вазифаси қўйилган⁷⁰. Ушбу тадбирлар натижаси ўлароқ, 2025 йил 1 январь ҳолатига Ўзбекистон Республикаси ташқи савдо айланмасида экспорт миқдори 1,3 млрд сўмни ташкил этган ҳолда 2024 йил мос даврига нисбатан 14,1 фоизли пунктга ўсган. Мамлакат ташқи савдо айланмасида экспорт улушининг ортиши давлатнинг пул кредит сиёсати яхши ривожланишига, макроиқтисодий кўрсаткичлар яхшиланишига ва аҳоли турмуш тарзининг яхшиланишига хизмат қилади.

1-жадвал

Тижорат банклари томонидан экспорт операцияларини молиялаштиришга ажратиладиган кредит маҳсулотлари ҳақида маълумот⁷¹

Банк номи	Маҳсулот номи	Кредит миқдори	Муддати	Фоиз	Имтиёзли давр
Туронбанк	Экспорт	1 млн долларгача	12 ойгача	4%	6 ой
Микрокредитбанк	ЭРА маблағлари ҳисобидан кредит	Лойихага мувофиқ	12 ойгача	4%	—
Алоқабанк	Хорижий валютада кредит	Лойихага мувофиқ	36 ойгача	13%	6 ой
ASIA ALLIANCE BANK	Экспорт учун имконият	3 млн долларгача	36 ойгача	4%	6 ой

Ж.Эмили, М.Смит ўзларининг олиб борган тадқиқотида экспорт иқтисодий ўсишга қўйидагича ижобий таъсир кўрсатади:

* дунё бозорида мамлакат экспортининг улуши юқори бўлиши айнан шу давлатларга жаҳон бозори кучли рақобатбардош иштирокчи бўлишига имкон яратади ва давлатлар халқаро бозорда рақобатбардошлик мавқеини сақлаб қолиш учун доимий равишда мутахассислар салоҳиятини оширишга, замонавий технологиялардан фойдаланишга ва янги бошқарув усулларида ишлашга мажбур бўлишади;

* экспорт улуши ортиши мамлакатда ишлаб чиқариш ҳажми ва бандлик даражаси ортишига олиб келади;

* экспорт улуши ортиши мамлакат миллий валютаси қиймати ортишига ва инфляция даражаси пасайишига хизмат қилади;

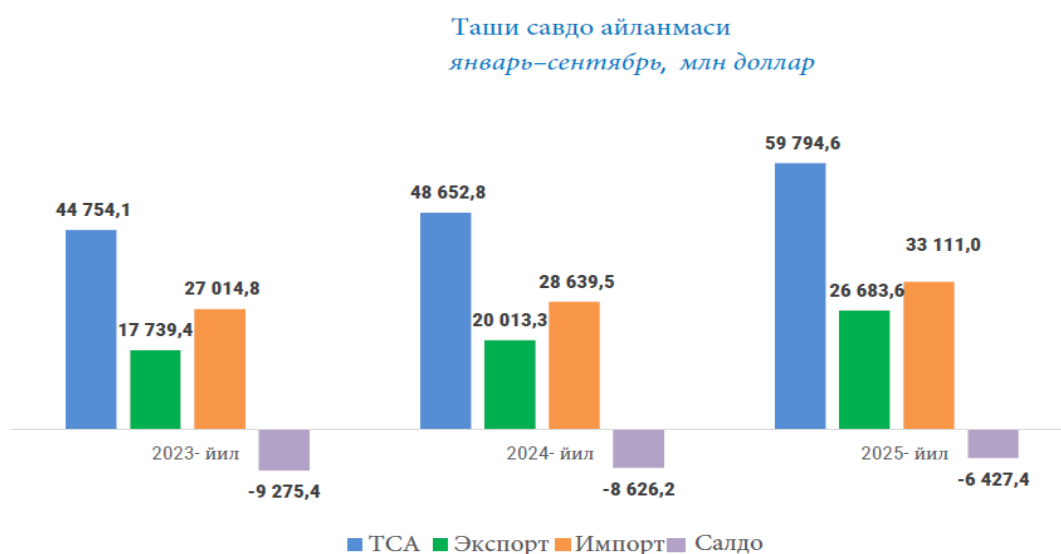
⁷⁰ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 14.05.2019 йилдаги ПҚ 4337-сонли “Экспорт фаолиятини молиялаштириш ва суғурта ҳимояси механизмларини кенгайтириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарори

⁷¹ Жадвал банклар маълумотлари асосида муаллиф томонидан тузилган

* экспорт даражаси юқори бўлган мамлакатларга хорижий инвестициялар оқими кўпаяди ва хорижий инвесторларда кўп қизиқиш уйғотади;

* экспортнинг ўсиши мамлакат фаровонлигини оширади деб таъкидлашган⁷²

1-жадвал маълумотларидан кўриниб туридики, Ўзбекистон Республикаси тижорат банклари томонидан экспортни молиялаштириш мақсадида қулай нархларда ва имтиёзли давр билан кредитлар ажратилмоқда. Тижорат банкларида ушбу амалиётни рағбатлантириш мақсадида Республика экспортни рағбатлантириш агентлиги томонидан маблағлар ажратилмоқда.

1-расм. Ўзбекистон Республикаси ташқи савдо айланмаси⁷³

1-расм маълумотларидан шуни айтиш мумкинки, 2025 йилнинг 9 ойлик натижаларига кўра Ўзбекистон Республикаси ташқи савдо айланмаси 59,8 млрд.долларни ташкил этган ҳолда ўтган йилга нисбатан 11,1 млрд.долларга ёкида 22,9 фоизли пунктга ошган. Ушбу кўрсаткич таркибида мамлакат экспорт улуши 6,7 млрд долларга ошганлиги эътиборга лойиқ.

Юқоридаги таҳлил ва ўрганишлардан хулоса қилган шуни таъкидлаш жоизки мамлакат экспорт салоҳиятини оширишда тижорат банкларининг ўрни каттадир. Банklar томонидан кичик ва ўрта бизнесни кредитлаш орқали янги маҳсулот ва иш ўрни яратилиши, қишлоқ хўжалиги лойиҳаларини молиялаштириш ҳамда ижтимоий лойиҳалар асосида ёшлар, аёллар ва ўз-ўзини банк қилган фуқароларнинг касбий ва илмий ривожланишлари учун тижорат банклари томонидан имтиёзли кредитлар ажратилиши, Ўзбекистон Республикаси томонидан хорижий мамлакатларга сифатли кадрлар, малакали ишчилар ва инновацион маҳсулотлар экспорт қилиш имконини яратмоқда.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 14.05.2019 йилдаги ПҚ 4337-сонли “Экспорт фаолиятини молиялаштириш ва суғурта ҳимояси

⁷² Emilio J. Medina-Smith. Is the export-led growth hypothesis valid for developing countries? A case study of Costa Rica

⁷³ Расм Давлат статистика қўмитаси маълумотлари асосида муаллиф томонидан чизилган

механизмларини кенгайтириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарори.
Тошкент-2019/www.lex.uz

2. Emilio J. Medina-Smith. Is the export-led growth hypothesis valid for developing countries? A case study of Costa Rica

3. www.cbu.uz

4. www.stat.uz

ЦИФРОВЫЕ ТЕХНОЛОГИИ КАК ФАКТОР ТРАНСФОРМАЦИИ ПУТЕЙ ФИНАНСИРОВАНИЯ МЕЖДУНАРОДНОЙ ТОРГОВЛИ В ЗАРУБЕЖНОЙ ПРАКТИКЕ

**Ражаббаева Махфуза Султанбой кизи, студент
1- курса факультета “Вечернее образование и магистратура”,
ТГЭУ.**

**Нурмухамедова Барно Исмаиловна:
Доцент кафедры «Финансы и финансовые технологии», ТГЭУ**

Аннотация.

В тезисе представлен углублённый анализ влияния цифровых технологий на трансформацию механизмов финансирования международной торговли, а также рассматривается применимость данного опыта для Узбекистана, где под руководством Президента реализуются масштабные реформы по цифровизации экономики и модернизации внешнеторговой инфраструктуры.

Ключевые слова: цифровизация, международная торговля, торговое финансирование, цифровые аккредитивы, блокчейн, TradeTech, электронный документооборот, МСП, Узбекистан, цифровая экономика.

Цифровизация в международной торговле приводит к существенной модификации финансовых инструментов, используемых участниками внешнеэкономической деятельности. Переход от бумажного документооборота к электронным форматам и интеграция распределённых реестров создают возможности для значительного сокращения транзакционных издержек, ускорения движения капитала и автоматизации процессов верификации данных. Согласно оценкам международных организаций⁷⁴, доля документарных аккредитивов в структуре глобального торгового финансирования снижается в пользу цифровых инструментов, что свидетельствует о смещении акцента в сторону более технологичных решений.

Официальные данные показывают, что цифровизация международной торговли демонстрирует устойчивый и количественно измеримый рост: по оценкам OECD, объем цифровой торговли достиг около 25 % мирового оборота услуг и примерно 15 % товарной торговли уже к 2022 году, причём темпы её прироста стабильно превышают динамику традиционных форм торговли на 8–12 % ежегодно, что указывает на системный характер происходящих трансформаций. Одновременно наблюдается структурное

⁷⁴ OECD. Measuring Digital Trade. – Paris: OECD Publishing, 2020.

снижение роли документарных аккредитивов — доля этого инструмента, составлявшая около 50 %⁷⁵ международного торгового финансирования в 1970-е годы, сократилась до 13–15 % к 2019 году, что связано с высокой стоимостью бумажного документооборота и необходимостью длительной межбанковской верификации, занимающей от 5 до 10 дней, в то время как цифровые аккредитивы позволяют сокращать сроки обработки документов до 24–72 часов⁷⁶.

При этом исследования ICC и SWIFT свидетельствуют, что внедрение электронных форм торговых документов снижает уровень операционных ошибок на 30–40 %, а использование блокчейн-платформ уменьшает количество случаев дублирования и мошенничества в среднем на 60 %, формируя принципиально новый уровень доверия в глобальных цепочках поставок. Важно отметить, что согласно данным ADB, глобальный дефицит торгового финансирования («trade finance gap») удерживается на уровне около 1,7 трлн долларов ежегодно⁷⁷, что ограничивает доступ малых и средних предприятий к международным операциям и усиливает необходимость внедрения цифровых решений как инструмента повышения финансовой инклюзии и эффективности мировой торговли.

Особое внимание уделяется внедрению цифровых аккредитивов, электронных транспортных документов и систем автоматизированной проверки данных. Эти элементы цифровой инфраструктуры формируют основу для минимизации ошибок и повышения эффективности банковских процедур. Одновременно расширяется применение блокчейн-технологий, которые значительно повышают прозрачность и прослеживаемость торговых документов.

Развитие платформенных решений TradeTech обеспечивает интеграцию банков, логистических операторов и экспортёров, что позволяет существенно расширить доступ малых и средних предприятий к торговому финансированию.

В контексте Узбекистана процессы цифровой трансформации внешнеторгового сектора приобретают особую актуальность. В стратегических документах, инициированных Президентом Республики Узбекистан, подчёркивается необходимость внедрения цифровых решений в сфере внешнеэкономической деятельности, включая развитие цифровых финансовых инструментов, создание электронной логистической инфраструктуры и интеграцию международных стандартов, таких как MLETR. Эти инициативы направлены на повышение прозрачности экспортно-импортных операций, рост конкурентоспособности и ускорение интеграции страны в глобальную цифровую торговую систему.

Цифровизация порождает также институциональные вызовы, связанные с необходимостью международной правовой гармонизации и признания

⁷⁵ OECD. Trade Finance for SMEs in the Digital Era. – Paris: OECD Publishing, 2021.

⁷⁶ International Chamber of Commerce; SWIFT. Digitising Trade: The Time Is Now. – Brussels: ICC Publications, 2020.

⁷⁷ Asian Development Bank. Driving Inclusive Digitalization in Trade and Trade Finance. – Manila: ADB, 2022.

электронных документов. Отсутствие унифицированных норм остаётся ключевым ограничителем широкого внедрения цифровых технологий.

DEVELOPING THE EXPORT POTENTIAL OF THE NATIONAL ECONOMY THROUGH INNOVATIONS IN THE CREATIVE INDUSTRIES

Kamola Ikramova, PhD
Tashkent State University of Economics

Relevance of the Study

In the globalized and digitalized world economy, creative industries have become one of the main drivers of sustainable growth, innovation, and cultural diplomacy. They combine intellectual property, technology, and talent into a new form of economic capital that generates both financial and social value. According to the UNCTAD Creative Economy Outlook (2023), global trade in creative goods and services reached over USD 1.6 trillion, growing faster than traditional manufacturing exports. This shift reflects the transition from resource-based to knowledge- and creativity-based economies.

For many emerging countries, including Uzbekistan, creative industries represent not only a cultural opportunity but also a strategic instrument for diversifying exports and increasing competitiveness. The rapid development of global creative service markets — such as audiovisual production, design, digital media, fashion, and software — demonstrates that creativity can be a significant export resource when supported by innovation and institutional reform. The UNESCO (2023) report highlights that countries investing in creative skills, intellectual property systems, and international branding achieve higher export growth and cultural visibility.

Uzbekistan's government has recognized the importance of this direction. The 2024 Law “On Creative Economy” and subsequent national programs have laid the groundwork for the institutionalization of the sector. Yet, despite rapid cultural and digital development, the contribution of creative industries to the country's exports remains relatively small — accounting for less than 2% of total exports, according to the Ministry of Culture (2024). Challenges include insufficient access to financing, lack of international marketing infrastructure, limited protection of intellectual property, and underdeveloped cooperation between the public and private sectors.

At the same time, Uzbekistan has significant comparative advantages: a rich cultural heritage, a young and digitally literate population, strong traditions in crafts and design, and growing participation in digital and media sectors. Strengthening the export potential of creative industries therefore requires innovations in management, financing, and digitalization — as well as the integration of cultural production into global creative value chains.

Aims and Objectives

The main aim of this research is to analyze and propose strategies for enhancing the export potential of Uzbekistan's national economy through

innovations within the creative industries. The study seeks to identify how technological, institutional, and financial innovations can transform creative sectors into sustainable sources of export growth.

Specific objectives include:

- examining international experiences in the export of creative services and their applicability to emerging economies;
- evaluating the current organizational and economic mechanisms of creative industries in Uzbekistan;
- identifying constraints that limit the competitiveness of creative exports;
- developing evidence-based recommendations to strengthen the institutional and innovative foundations of this sector.

Methodology

The methodological framework of this study is based on a combination of institutional, comparative, and systemic approaches. It draws upon both theoretical and empirical materials from international organizations, government documents, and academic research.

The institutional approach allows the identification of structural and regulatory mechanisms that shape creative industries, including intellectual property regimes, public–private partnerships, and export support systems. The comparative method is applied to analyze successful models of creative export policies from the United Kingdom, South Korea, France, and Singapore — countries that have established globally competitive creative economies through innovation and governance reforms. The systemic approach enables the study of creative industries as part of a broader national innovation and export ecosystem, emphasizing the interaction between education, technology, and entrepreneurship.

Key Results and Conclusions

The study reveals that the development of creative industries as a source of export growth depends on the successful combination of innovation, institutional flexibility, and international integration. In global practice, countries that have achieved strong creative exports — such as the United Kingdom, South Korea, and France — share several structural features: clear national strategies, active state–business collaboration, diversified funding systems, and advanced digital ecosystems.

The UK Creative Industries Sector Deal demonstrates how coordinated public investment and tax incentives can accelerate export-oriented innovation. British creative exports, which include music, film, advertising, and design, now account for more than 10% of total service exports. The country’s model emphasizes intellectual property protection, creative clusters, and talent development. Similarly, South Korea’s Smart Culture Strategy transformed the “K-content” industry — film, music, and digital arts — into a global export phenomenon. The government’s innovation-driven approach, supported by digital platforms and international co-production, has made creative exports a strategic pillar of its national brand.

France presents another instructive case: the combination of cultural diplomacy and state-supported export agencies has enabled French creative companies to expand globally while preserving national identity. These examples

show that innovation in the creative industries is not only technological but also organizational — involving new models of collaboration, financing, and audience engagement.

For Uzbekistan, the research identifies several key trends and challenges. The creative sector is expanding rapidly, particularly in crafts, design, film, and digital media, but remains under-integrated into international markets. The export of creative services is constrained by limited access to finance, weak institutional coordination, and the absence of specialized export promotion mechanisms. According to Ruzikulov and Karimova, the lack of cross-sectoral linkages between culture, education, and business remains a critical barrier to innovation.

At the same time, new initiatives show promising potential. The establishment of the “Creative Uzbekistan” platform in 2024 and partnerships with the British Council and UNESCO have opened opportunities for international cooperation. Moreover, digital transformation programs under the Ministry of Digital Technologies have improved the visibility of local designers, artisans, and filmmakers abroad. However, as Ibragimova (2020) and Mirzaeva note, these initiatives require systemic policy alignment and sustainable financing to achieve long-term export results.

From a theoretical perspective, the results support the argument by Throsby (2010) and Klammer (2017) that creativity is a form of cultural capital, which can be converted into economic value only through supportive institutional conditions. Therefore, the success of creative exports in Uzbekistan will depend not only on artistic talent but also on the creation of an innovation ecosystem that connects creators, investors, and international markets.

In conclusion, the research finds that enhancing the export potential of creative industries in Uzbekistan necessitates:

1. Improving governance structures and legal frameworks;
2. Establishing innovation-based financing mechanisms;
3. Fostering human capital development;
4. Accelerating digitalization and global partnerships. These reforms will enable the creative sector to move from a domestically oriented model to an internationally competitive one, contributing to economic diversification and cultural diplomacy.

Scientific and Practical Recommendations

Developing the export potential of the national economy through innovations in creative industries requires a coherent policy framework that combines state support, market incentives, and international cooperation. First and foremost, Uzbekistan should adopt a National Strategy for Creative Exports 2030, aligning cultural, economic, and digital policies. Such a strategy should set quantitative export targets, identify priority sectors (design, audiovisual content, crafts, digital arts, gaming, and creative services), and define financial and institutional tools to support exporters.

The government, in collaboration with the private sector and development partners, should establish a Creative Export Agency responsible for promoting national creative brands abroad, organizing trade missions, and facilitating

participation in international fairs such as Creative Business Cup, MIPCOM, and Expo Dubai. This would mirror successful models such as KOTRA (Korea) and Creative France.

Another critical recommendation is the creation of innovative financing instruments tailored to creative enterprises. This includes creative venture funds, cultural endowments, and blended finance schemes supported by multilateral institutions like the World Bank and UNDP. Experience from the United Kingdom and Canada shows that access to affordable financing and export insurance significantly increases the international competitiveness of creative businesses. In Uzbekistan, these mechanisms could be managed by the Creative Industries Development Fund in partnership with commercial banks and microfinance institutions.

Capacity building and talent development are equally essential. Universities and cultural institutions should integrate creative entrepreneurship and export management into curricula. Joint programs with international organizations (e.g., UNESCO Creative City Network, British Council, Goethe-Institut) could enhance skills in intellectual property management, digital marketing, and cross-cultural communication. This aligns with Yuldasheva and Abdullaeva (2022), who emphasize that the success of creative exports in Uzbekistan depends on the professionalization of human capital and the global mobility of creative talent.

Digital innovation is another cornerstone. The creation of a national digital platform “Creative Uzbekistan” could connect creators with investors, buyers, and audiences worldwide. Integration with e-commerce, streaming services, and virtual marketplaces would expand access to global markets. The experience of South Korea’s Smart Culture initiative (MCST, 2024) and Singapore’s Creative Economy Roadmap (EDB, 2023) proves that digital ecosystems are essential for scaling up creative exports.

Furthermore, it is recommended to strengthen intellectual property (IP) protection and export-oriented legal frameworks. Collaboration with WIPO and OECD can assist in updating copyright legislation and harmonizing it with international standards. Strong IP systems not only protect creative content but also increase investor confidence and enable the monetization of creativity abroad.

Finally, soft power and cultural diplomacy should complement economic measures. Museums, film festivals, art biennales, and digital exhibitions can serve as platforms for promoting the Uzbek national brand and creative talent internationally. As KEA European Affairs (2022) argues, cultural exports enhance a country’s visibility and trust, translating cultural identity into economic advantage.

Implementing these recommendations would not only enhance the competitiveness of Uzbekistan’s creative industries but also contribute to a broader transformation of its national economy — from resource-based to innovation-driven, from local production to global value creation. In doing so, Uzbekistan can position itself as a regional hub for creative exports in Central Asia, leveraging both its cultural heritage and technological modernization to achieve inclusive and sustainable economic growth.

References

1. AAM. (2024). Museums as Engines of Economic Growth. Washington, DC: AAM Press.
2. Abdurakhmanova, G., & Rakhimov, Z. (2021). Development of Creative Economy in Uzbekistan. *Journal of Economics and Innovation Research*, 5(2), 45–57.
3. Khamidova, M. (2022). State Policy for the Development of Creative Industries in Uzbekistan. *Economic Review of Central Asia*, 6(4), 112–125.
4. Klammer, A. (2017). *Doing the Right Thing: Values and the Economy of the Cultural Sector*. London: UCL Press.
5. Mirzaeva, D. (2023). Institutional Reforms and the Role of Museums in Uzbekistan's Creative Industry. *Scientific Bulletin of Culture and Art Management*, 2(3), 54–68.
6. OECD. (2022). *Policy Framework for the Cultural and Creative Sectors*. Paris: OECD Publishing.
7. Ruzikulov, A., & Karimova, S. (2021). Digitalization and Economic Efficiency in Cultural Institutions of Uzbekistan. *Uzbek Journal of Innovation and Development*, 5(1), 33–47.
8. UNESCO. (2023). *Re|Shaping Policies for Creativity*. Paris: UNESCO Publishing.
9. WIPO. (2023). *World Intellectual Property Indicators 2023*. Geneva: WIPO.
10. Yuldasheva, G., & Abdullaeva, M. (2022). Management Models of Museums in the Context of Uzbekistan's Creative Economy. *International Journal of Cultural Policy and Economics*, 4(2), 79–92.

QURILISH MATERIALLARI SANOATI KORXONALARINING EKSPORT SALOHIYATINI OSHIRISHDA BOSHQARUV STRATEGIYASINI TAKOMILLASHTIRISH (QORAQALPOG'ISTON RESPUBLIKASI MISOLIDA)

Yuldasheva Mexrunisa Kasimjan qizi
Qoraqalpoq davlat universiteti doktoranti
ORCID 0009-0009-0540-6521

Annotatsiya. Ushbu tezisdagi Qoraqalpog'iston Respublikasi qurilish materiallari sanoatining hozirgi holati, eksport salohiyatini oshirish omillari hamda bu jarayonda boshqaruv strategiyasini takomillashtirish zaruriyati tahlil qilinadi. Shuningdek, eksportni rivojlantirishda innovatsion menejment, logistika tizimi va raqamli boshqaruvning o'ri haqida ilmiy-amaliy takliflar bildiriladi.

Kalit so'zlar. Qurilish materiallari sanoati, eksport salohiyati, boshqaruv strategiyasi, raqamli iqtisodiyot, innovatsion menejment, logistika tizimi, raqamli transformatsiya, marketing strategiyasi, sanoat klasteri, xalqaro hamkorlik.

O'zbekiston iqtisodiyotining barqaror o'sishi va xalqaro raqobatbardoshligini oshirishda eksport faoliyatini rivojlantirish strategik ahamiyat kasb etadi. So'nggi yillarda mamlakatimizda "Yangi O'zbekiston — 2030" strategiyasi doirasida sanoatning eksport yo'nalishini kengaytirish, ishlab chiqarishni diversifikatsiya

qilish hamda hududlar kesimida eksport salohiyatini oshirish bo'yicha tizimli islohotlar olib borilmoqda. Shunday tarmoqlardan biri — qurilish materiallari sanoati bo'lib, u nafaqat ichki ehtiyojni ta'minlash, balki mintaqaviy va xalqaro bozorlar uchun ham istiqbolli yo'nalish sifatida qaralmoqda.

Qoraqalpog'iston Respublikasi tabiiy resurslarga boy, xususan sement, gips, kaolin, qum, shag'al kabi xomashyolar mavjudligi bilan ajralib turadi. Shu sababli hududda qurilish materiallari ishlab chiqarish tarmog'ini modernizatsiya qilish va eksport salohiyatini oshirish, shu jarayonda boshqaruv strategiyalarini takomillashtirish masalasi dolzarb sanaladi.

Eksport salohiyati — bu korxonaning tashqi bozorlarda raqobatbardosh mahsulot ishlab chiqarish va uni samarali sotish imkoniyatlarini ifodalovchi iqtisodiy ko'rsatkichdir. Uni oshirish uchun menejment tizimining strategik komponentlari: marketing tahlili, tashqi iqtisodiy aloqalar, innovatsion faoliyat va moliyaviy boshqaruv uyg'un holda ishlashi zarur.

Boshqaruv strategiyasi esa — korxona faoliyatining uzoq muddatli maqsadlariga erishish uchun ishlab chiqilgan, resurslarni samarali taqsimlash va tashqi o'zgarishlarga moslashish imkonini beruvchi yo'nalishdir. Qurilish materiallari sanoatida samarali strategiya quyidagilarga tayanadi:

- ishlab chiqarish texnologiyalarini raqamlashtirish;
- sifat menejmentini xalqaro ISO standartlariga moslashtirish;
- logistika va yetkazib berish zanjirlarini optimallashtirish;
- xorijiy hamkorlar bilan qo'shma korxonalar tashkil etish.

Hududda so'nggi yillarda yangi sement, keramika korxonalari eksport faoliyatini yo'lga qo'ydi. 2024-yil yakunlariga ko'ra, Qoraqalpog'iston Respublikasining qurilish materiallari eksport hajmi 18,7 million AQSh dollarini tashkil etdi, bu esa 2021-yilgi 10,3 million dollarlik ko'rsatkichga nisbatan 1,8 barobar o'sish demakdir. Eksport tarkibida sement va sement asosidagi mahsulotlar 64 foiz, keramika va g'isht mahsulotlari 21 foiz, gips va ohak asosidagi materiallar esa 15 foiz ulushni tashkil etmoqda. Bu tarkib tarmoqning hali xomashyo eksportiga tayanayotganini, yuqori qo'shimcha qiymatli tayyor mahsulot ulushi esa cheklanganligini ko'rsatadi.

Eksport geografiyasi asosan Qozog'iston, Turkmaniston va Tojikiston bozorlariga yo'naltirilgan bo'lib, bu hududlar bilan transport-logistika yaqinligi va bojxona tartiblarining soddalashganligi muhim omil bo'lmoqda. Shuningdek, so'nggi ikki yilda Afg'oniston va Rossiya bozorlariga ham sinov tarzida sement va gips mahsulotlari yetkazib berish yo'lga qo'yilgan. Shu bilan birga, Qoraqalpog'iston korxonalari eksport hajmini oshirish bilan bir qatorda, tashqi bozorlar bilan uzoq muddatli kontraktlar tuzish, xalqaro sifat sertifikatlarini olish (ISO 9001, CE belgisi) hamda raqamli savdo platformalarida (Alibaba, Tradewheel, Made-in-Uzbekistan) ishtirok etish orqali o'z brendini mustahkamlashni maqsad qilmoqda. Tahlil natijalariga ko'ra, eksport o'sishi asosan xomashyo quvvatlarining kengaytirilishi hisobiga emas, balki boshqaruv samaradorligini oshirish, logistika zanjirlarini qisqartirish va raqamli monitoring tizimlarini joriy etish orqali ham qo'lga kiritilgan. Biroq hali ham hududda transport infratuzilmasining yetarli

darajada rivojlanmagani, energetik ta'minotdagi uzilishlar va valyuta to'lovlaridagi kechikishlar eksportni yanada kengaytirishga to'sqinlik qilmoqda.

Biroq tahlillar shuni ko'rsatmoqdaki, mavjud ishlab chiqarish korxonalarida resurslardan foydalanish samaradorligi past, boshqaruvda innovatsion yondashuvlar yetarli darajada joriy etilmagan. Shuningdek, marketing va brending siyosati zaif, logistika xarajatlari yuqori bo'lib qolmoqda. Bundan tashqari quyidagi muammolarni kuzatishimiz mumkin:

1. Eksportga tayyor mahsulot ulushi past – ko'plab korxonalar xomashyo yoki yarim tayyor mahsulot eksportiga tayanadi.

2. Raqamli boshqaruv tizimlari rivojlanmagan – ishlab chiqarish jarayonlari avtomatlashtirilmagan, bu esa xarajatlarni oshiradi.

3. Kadrlar salohiyati yetarli emas – eksport marketingi, xalqaro moliyaviy hisobot va muzokara yuritish bo'yicha mutaxassislar kam.

4. Moliyaviy qo'llab-quvvatlash mexanizmlari cheklangan – eksportni rag'batlantirish jamg'armasi faoliyati korxonalarga yetarlicha yetib bormaydi.

Qurilish materiallari sanoati korxonalarining eksport salohiyatini oshirish uchun quyidagi boshqaruv strategiyalarini takomillashtirish muhimdir:

- Raqamli transformatsiya strategiyasi. Korxonalar ishlab chiqarish, ombor nazorati, ta'minot va eksport jarayonlarini yagona ERP tizimi orqali boshqarishi lozim. Bu raqamli monitoring, xarajatlarni kamaytirish va eksport samaradorligini oshiradi.

- Innovatsion marketing strategiyasi. Qoraqalpog'iston mahsulotlarini "EcoGreen Karakalpak Building" brendi ostida targ'ib qilish, xalqaro ko'rgazmalarda qatnashish va onlayn eksport platformalarini yo'lga qo'yish zarur.

- Kadrlar siyosatini takomillashtirish. Oliy ta'lim muassasalari va ishlab chiqarish korxonalari o'rtasida "dual ta'lim" tizimini joriy etish orqali eksportga yo'naltirilgan menejerlar tayyorlash.

- Moliyaviy rag'bat tizimi. Eksport hajmini oshirgan korxonalarga soliq imtiyozlari, kredit foizlarini subsidiyalash va davlat kafolatlari berish amaliyotini kengaytirish.

- Hududiy klaster modeli. Qoraqalpog'istonning qurilish materiallari tarmog'ida "Nukus–Qo'ng'iro't–Taxiatosh" sanoat klasterini shakllantirib, xomashyo, logistika va eksport markazlarini birlashtirish orqali sinergetik effektga erishish.

Qoraqalpog'iston Respublikasida qurilish materiallari sanoatining eksport salohiyati yuksak bo'lishiga tabiiy resurs bazasi, geografik joylashuv va transport infratuzilmasi asos bo'la oladi. Biroq ushbu salohiyatni to'liq ro'yobga chiqarish uchun korxonalar boshqaruv strategiyasini zamonaviy talablar asosida qayta shakllantirishi zarur. Raqamli texnologiyalarni joriy etish, innovatsion menejmentni kuchaytirish, marketing tizimini rivojlantirish va kadrlar salohiyatini oshirish eksportni barqaror o'sishini ta'minlaydi.

Natijada, boshqaruv strategiyasini takomillashtirish orqali Qoraqalpog'istonning qurilish materiallari sanoati nafaqat mamlakat ichki bozorini

ta'minlaydi, balki Markaziy Osiyoda raqobatbardosh eksport tarmog'iga aylanishi mumkin.

Adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 12-sentabrdagi PF–158-son “O'zbekiston — 2030” strategiyasi to'g'risidagi farmoni.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF–60-son farmoni “Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida”.
3. Qoraqalpog'iston Respublikasi iqtisodiy taraqqiyot va kambag'allikni qisqartirish vazirligi ma'lumotlari, 2024-yil hisobotlari.
4. Abdulkarimov S., “Hududiy sanoatni modernizatsiya qilishning iqtisodiy asoslari”, Toshkent: Iqtisodiyot, 2022.
5. Karvonov A., “Eksport faoliyatini rivojlantirishda boshqaruv strategiyalari”, Ilmiy axborotlar jurnali, 2023, №4.

РОЛЬ ЦИФРОВОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ В МОДЕРНИЗАЦИИ ИНСТРУМЕНТОВ МЕЖДУНАРОДНОГО ТОРГОВОГО ФИНАНСИРОВАНИЯ

**Бектурдиева Зияда Пулатовна, студент
1- курса факультета “Вечернее образование и магистратура”,
ТГЭУ.**

**Научный руководитель Нурмухамедова Барно Исмаиловна:
Доцент кафедры «Финансы и финансовые технологии», ТГЭУ**

Аннотация.

В тезисе рассматривается роль финансовой безопасности в обеспечении устойчивости международных финансовых систем в условиях цифровизации. Быстрое развитие цифровых технологий значительно расширило возможности финансовых операций, однако одновременно привело к росту киберрисков, мошенничества, утечек данных и угроз для глобальной финансовой стабильности. В условиях, когда международные рынки становятся всё более взаимосвязанными, обеспечение финансовой безопасности приобретает стратегическое значение для предотвращения системных кризисов и поддержания доверия к финансовым институтам. Статья подчёркивает важность координации между государственными регуляторами, международными организациями и частным сектором, а также необходимость внедрения современных инструментов киберзащиты, цифровой идентификации и управления рисками.

Ключевые слова: финансовая безопасность; цифровизация; международные финансы; киберриски; устойчивость финансовой системы; кибербезопасность; финтех; цифровые угрозы.

Финансовая безопасность является фундаментальным элементом устойчивости международных финансов, определяющим стабильность транзакций, доверие участников и эффективность глобальных рынков. В условиях стремительного распространения цифровых технологий традиционные финансовые процессы претерпевают глубокие изменения:

расширяются цифровые платежные системы, развиваются финтех-инновации, растёт влияние искусственного интеллекта и больших данных. Однако параллельно с цифровизацией возрастает и масштаб киберугроз, что делает финансовую безопасность ключевым фактором устойчивости мировой финансовой архитектуры.

За последнее десятилетие число кибератак на финансовые организации увеличилось более чем в два раза. Банки, биржи, платёжные системы и даже центральные банки оказываются объектами атак, направленных на кражу средств, манипулирование транзакциями, выведение из строя инфраструктуры и распространение вредоносного ПО. Широкое использование мобильных приложений и онлайн-банкинга повышает удобство финансовых операций, но создаёт дополнительные точки уязвимости, особенно в странах с недостаточной киберграмотностью населения. В условиях глобальной взаимосвязанности киберинциденты могут приводить к международным последствиям — от нарушений трансграничных платежей до подрыва доверия к международным финансовым институтам.

В ответ на современные вызовы международные финансовые институты (МФИ), такие как Международный валютный фонд (МВФ), Всемирный банк, Базельский комитет по банковскому надзору и Европейский центральный банк, усиливают внимание к вопросам киберустойчивости. МВФ внедряет программы технической помощи по оценке киберрисков для банковских систем, а Всемирный банк финансирует модернизацию цифровой инфраструктуры и развитие национальных систем цифровой идентификации. Базельский комитет обновил принципы операционного риска, включив в них контроль за киберинцидентами, а ЕЦБ внедрил единые стандарты цифровой защиты для финансовых институтов в зоне евро. Эти меры отражают необходимость интеграции цифровой безопасности в стратегию международной финансовой стабильности.

Особую роль в обеспечении финансовой безопасности играет развитие технологий аутентификации и анализа данных. Распространение цифровых идентификаторов и биометрической верификации снижает вероятность мошенничества, а системы машинного обучения позволяют в реальном времени выявлять подозрительные транзакции и предотвратить финансовые преступления. Страны, стремящиеся к повышению устойчивости своей финансовой системы, активно внедряют решения в области кибермониторинга, центры реагирования на инциденты (CERT), а также национальные стратегии цифровой безопасности.

Практические меры по укреплению финансовой безопасности включают модернизацию платёжной инфраструктуры, защиту данных клиентов, регулярный аудит ИТ-систем, развитие кадрового потенциала и повышение финансово-цифровой грамотности населения.

Важным направлением является внедрение стандартов управления рисками и развитие публично-частного партнёрства: координация усилий банков, регуляторов и технологических компаний позволяет значительно снизить вероятность масштабных киберинцидентов.

Несмотря на достигнутый прогресс, остаются значительные проблемы: нехватка специалистов по кибербезопасности, недостаточная прозрачность международных киберинцидентов, слабая координация между государствами и рост количества новых цифровых угроз, включая фишинг, атаки на алгоритмы искусственного интеллекта и взломы блокчейн-систем. Для обеспечения устойчивости международных финансов необходимы долгосрочные инвестиции в цифровые технологии, совершенствование правовых норм, международное взаимодействие и развитие единых стандартов финансовой киберустойчивости.

Список литературы

1. Международный валютный фонд. (2023). Киберриски и надзор за финансовой системой: аналитический обзор. Вашингтон: МВФ.
2. Всемирный банк. (2024). Цифровая финансовая безопасность: глобальная оценка рисков и стратегий защиты. Вашингтон: Всемирный банк.
3. Базельский комитет по банковскому надзору. (2023). Принципы операционной устойчивости и управления киберрисками. Базель: Банк международных расчётов.
4. Организация экономического сотрудничества и развития (ОЭСР). (2023). Цифровая безопасность в финансовом секторе: рекомендации и международные стандарты. Париж: OECD Publishing.
5. Европейский центральный банк. (2024). Ожидания по киберустойчивости для финансовой инфраструктуры ЕС. Франкфурт-на-Майне: ЕЦБ.
6. Совет по финансовой стабильности (FSB). (2023). Повышение киберустойчивости глобальной финансовой системы: основные направления политики. Женева: FSB.
7. Конференция ООН по торговле и развитию (ЮНКТАД). (2024). Доклад о цифровой экономике: риски и возможности для международных финансовых рынков. Женева: ООН.

ИНФРАСТРУКТУРНЫЕ И ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ ПОВЫШЕНИЯ ЭКСПОРТНОГО ПОТЕНЦИАЛА УЗБЕКИСТАНА

**Каражанова Роза Жумабаевна, старший преподаватель кафедры
Экономика Каракалпакского государственного университета**

Международная торговля является важнейшим источником экономического роста и модернизации. Для стран, стремящихся укрепить позиции на глобальных рынках, приоритетом становится развитие транспортной инфраструктуры, совершенствование логистики и создание благоприятного делового климата. В Узбекистане эти направления рассматриваются как стратегические вектора экономической политики.

По словам вице-президента Азиатского банка инфраструктурных инвестиций Данни Александра⁷⁸, инвестиции в качественную инфраструктуру

⁷⁸ Носачёв П. Какие проекты Азиатский банк инфраструктурных инвестиций развивает в Узбекистане. - <https://uz.kursiv.media/2023-10-09/kakie-proekty-aziatiskij-bank-infrastrukturnyh-investicij-razvivaet-v-uzbekistane/>

служат фундаментом устойчивого роста и повышения уровня жизни. Этот подход подтверждается опытом ведущих азиатских экономик, где транспорт и логистика стали катализаторами экономического прорыва.

Развитие транспортной системы Узбекистана является одним из приоритетов социально-экономической стратегии. Президент Ш. Мирзиёев в послании к Олий Мажлису подчеркнул необходимость ускоренного развития транспорта и логистики для обеспечения своевременной доставки продукции и снижения её себестоимости. По оценкам экспертов, при эффективной модернизации инфраструктуры транзитный потенциал страны может увеличиться с 7 до 16 млн тонн в год⁷⁹.

За 2015–2024 гг. валовая добавленная стоимость сферы перевозки и хранения выросла с 19,2 до 75,5 трлн сум, а доля отрасли в ВВП составила 5,4%⁸⁰. Несмотря на относительное снижение доли из-за быстрого роста других секторов, это направление остаётся одним из самых инвестиционно привлекательных. Особенно активно развиваются автомобильные и железнодорожные перевозки, на долю которых приходится более двух третей всей отрасли. В 2025 году объём оказанных транспортных услуг за январь–сентябрь составил 133,6 трлн. сум, что соответствует 112 % к уровню прошлого года. Общий объём грузоперевозок автомобильным, железнодорожным и воздушным транспортом достиг 1129,4 млн. тонн (рост 4,5%). Международные грузоперевозки (экспорт, импорт и транзит) составили 49,2 млн. тонн, что на 14,6% больше, чем годом ранее. Экспорт транспортных услуг вырос до 1 млрд. 756,7 млн. долларов, увеличившись на 38,6% по сравнению с предыдущим годом.

В настоящее время в стране функционируют 16 крупных мультимодальных логистических центров с совокупной годовой пропускной способностью 10,7 млн тонн грузов. В ближайшие годы планируется увеличить этот показатель почти в три раза — до более чем 30 млн тонн, что подтверждает серьёзные намерения государства по развитию современной логистики⁸¹.

Кроме того, активно внедряются цифровые решения. Создана информационная система «Е-логистика», формирующая единую электронную базу транспортно-логистических центров и обеспечивающая прозрачность в оценке эффективности операторов. Это направление позволяет повысить точность учёта грузопотоков и снизить административные издержки бизнеса. По проекту электрификации участка Bukhara–Urgench–Khiva railway line (Бухара – Ургенч – Хива) длиной 465 км до 2026 года планируется запуск высокоскоростных поездов (поставка шести южнокорейских поездов Hyundai

⁷⁹ Послание Президента Республики Узбекистан Ш.М.Мирзиёева Олий Мажлису 25 января 2020 года - <https://president.uz/ru/lists/view/3324>

⁸⁰ Национальный комитет Республики Узбекистан по статистике. Социально-экономическое положение Республики Узбекистан. VI. Транспорт и связь- <https://stat.uz/ru/default/ezhekvtartal-nye-doklady/53710-2024#tab-4>

⁸¹ Постановление Президента Республики Узбекистан, от 27.01.2025 г. № ПП-28 «О мерах по дальнейшему развитию транспортно-логистической системы Республики Узбекистан»

Rotem)⁸². К приоритетным инфраструктурным проектам относятся, модернизация ж/д коридора Бухара – Ургенч – Хива с запуском высокоскоростных составов в 2026 г., а также строительство нового международного аэропорта в Ташкентской области. Эти инициативы задают основу интеграции страны в глобальные транспортные сети и повышают её конкурентоспособность.

Помимо указанных направлений, к приоритетным инфраструктурным проектам, имеющим стратегическое значение для экспорта, относятся:

- международная железная дорога Китай – Кыргызстан – Узбекистан, обеспечивающая выход к восточным рынкам и сокращающая транспортное плечо доставки товаров;
- проект Узбекистан – Афганистан – Пакистан, создающий прямой железнодорожный выход к портам Индийского океана и Пакистана;
- строительство платной автомагистрали Ташкент – Самарканд в формате государственно-частного партнёрства, направленное на развитие автомобильных экспортных маршрутов;
- модернизация и расширение мощностей грузового комплекса аэропорта Навои, ориентированного на экспорт высокотехнологичных и скоропортящихся товаров;
- участие Узбекистана в развитии Транс-Каспийского международного транспортного маршрута (Среднего коридора), который соединяет Центральную Азию с Европой через Каспийское море и Южный Кавказ.

Реализация этих проектов позволит сократить сроки доставки грузов, увеличить транзитные доходы и обеспечить устойчивую связанность страны с внешними рынками. Участие в таких инициативах укрепляет геоэкономические позиции Узбекистана и способствует росту инвестиций. Стратегия развития транспортной системы до 2030 года направлена на цифровизацию, внедрение «умных» технологий, развитие «зелёного» транспорта и повышение безопасности перевозок. Программа «Узбекистан–2030» предусматривает увеличение количества авиаперелётов в 4 раза, доведение уровня электрификации железных дорог до 65 %, строительство 56 тысяч километров автодорог и трёхкратный рост объёмов перевозок⁸³.

Создание благоприятных условий для бизнеса — важный элемент повышения экспортного потенциала. Малые и средние предприятия (МСП) занимают около 32% в структуре экспорта Узбекистана⁸⁴, однако их роль в международной торговле остаётся ограниченной из-за высоких транзакционных издержек и административных барьеров.

В последние годы внедрена система «единого окна» для внешнеэкономической деятельности, что позволило сократить сроки

⁸² Узбекистан запускает высокоскоростную железную дорогу для поездов Hyundai.- <https://economist.kg/transport/2025/05/05/uzbiekistan-zapuskalet-vysokoskorostnuiu-zhielieznuu-doroghu-dlia-poiezdov-hyundai/>

⁸³ Указ Президента Республики Узбекистан «О Стратегии «Узбекистан-2030»» от 11.09.2023 г. № УП-158

⁸⁴ Национальный комитет Республики Узбекистан по статистике. **Основные показатели субъектов малого предпринимательства в Республике Узбекистан** [Электронный ресурс]: пресс-релиз. – Режим доступа: https://stat.uz/img/press-relizlar/kb_ru_p14571.pdf

оформления экспортных документов и повысить прозрачность процедур. По данным ОЭСР, Узбекистан улучшил показатели содействия торговле, набрав 0,854 балла из 1 возможного, однако нуждается в дальнейшем развитии автоматизации и сотрудничества пограничных ведомств⁸⁵.

Для повышения конкурентоспособности МСП необходимо завершить разработку и принятие Закона о МСП, который обеспечит единое определение МСП, унификацию правил и систему государственной поддержки. Важно также расширять доступ предпринимателей к финансовым инструментам и международным программам сертификации. За последние годы Узбекистан подписал ряд соглашений, укрепляющих его позиции на внешних рынках. Страна является участником Зоны свободной торговли СНГ, получила статус бенефициара расширенной системы преференций GSP+ ЕС и Великобритании, что позволило беспошлинно экспортировать свыше 6200 товарных позиций. В 2023 году заключено преференциальное соглашение с Турцией, ведутся переговоры о вступлении во Всемирную торговую организацию. Эти шаги значительно расширяют экспортные возможности, стимулируют развитие несырьевых отраслей и способствуют формированию устойчивого имиджа Узбекистана как надёжного партнёра в международной торговле. Проведённый анализ показывает, что Узбекистан последовательно выстраивает инфраструктурные и институциональные предпосылки для увеличения экспортного потенциала. Существенные успехи достигнуты в модернизации транспортной системы, цифровизации таможенных процедур и поддержке предпринимательства.

Для дальнейшего продвижения на внешних рынках целесообразно:

- активизировать реализацию международных транспортных проектов и логистических хабов;
- завершить реформу делового законодательства, обеспечив стабильность и предсказуемость условий для инвесторов;
- развивать цифровые платформы и «умные» логистические решения;
- укреплять кадровый потенциал транспортной и экспортной сфер;
- расширять меры поддержки малого и среднего бизнеса при выходе на зарубежные рынки.

Комплексное развитие инфраструктуры и совершенствование институциональной среды позволит укрепить позиции Узбекистана в мировой экономике, увеличить экспорт и обеспечить устойчивый экономический рост.

КИЧИК БИЗНЕС СУБЪЕКТЛАРИНИНГ ТАШҚИ САВДО ФАОЛИЯТИНИ МОЛИЯЛАШТИРИШНИНГ НАЗАРИЙ АСОСЛАРИ

**Э.Исмаилов - Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси
хузуридаги**

Бизнес в тадбиркорлик олий мактабининг мустақил изланувчиси

**А.Глориозов ва Д.Михайловларнинг хулосасига кўра, «ташқи савдода
мавжуд бўлган иқтисодий рискларнинг асосий турлари бўлиб, қуйидагилар**

⁸⁵ OECD (2023), Trade Facilitation Indicators 2022.- <https://www.compareyourcountry.org/trade-facilitation/en/1/default/UZB/default>

ҳисобланади: тижорат рисклари; ишлаб чиқариш рисклари; операцион рисклар; икки томонлама ҳамкорлик rischi; имзо rischi; кредит rischi; валюта rischi; дефолт rischi; ўтказма rischi; молиявий рисклар; юридик рисклар»⁸⁶.

Бироқ, муаллифлар бозор рискларининг фақат битта турини, яъни валюта riskини ташқи савдода мавжуд бўлган асосий рисклардан бири сифатида эътироф этишган. Ҳолбуки, бозор рискларининг қолган икки тури ҳам (фоиз rischi, фонд rischi) ташқи савдода доим мавжуд бўлган рисклар ҳисобланади.

К.Чекмарев муддатли валюта битимларини ташқи савдони молиялаштиришнинг муҳим инструментлари сифатида эътироф этади. унинг фикрига кўра, муддатли валюта битимлари бозорининг ривожланганлиги куйидги омиллар билан изоҳланади: «муддатли валюта битимлари мажмуининг кенгайганлиги; янги дериватив инструментлари (кредитли деривативлар ва қарзли молиялаштиришга асосланган ҳосилавий инструментлар) савдоси ҳажмининг ошганлиги; ҳосилавий қимматли қоғозларнинг рискларни бошқаришдаги ролини ошганлиги; муддатли валюта бозорига чакана инвесторларнинг кириб келганлиги; акциядорлик капиталини бошқаришни такомиллаштиришнинг зарурлиги; муддатли битимлар бозорида концентрацияни кучайиши; муддатли инструментларнинг даромадлилигини ошиши»⁸⁷.

А. Майек ташқи савдони молиялаштиришда қайта тикланадиган кредит линияларининг аҳамияти муҳимлигини эътироф этади⁸⁸.

Ҳақиқатдан ҳам, қайта тикланадиган кредит линиясида кредит олувчиларга импорт тўловларини амалга ошириш учун кўшимча вақт берилади.

С.Евдокимова шундай хулоса қилади: «кредит линиясининг муҳим хусусиятлари бўлиб, кредит олувчининг шу банкнинг мижози бўлиши, унинг асосий жорий ҳисобрақамини ушбу банкда очилган бўлиши ҳисобланади. Бундан ташқари, кредит линияси орқали кредитлаш мижознинг пул оқимини тезкор кузатиш имконини беради»⁸⁹.

Н.Хмелевская ёзади: «халқаро молия институтларининг фаолиятида қўлланилаётган Фавқулудда кредит линияси (Contingent Credit Line) куйидаги хусусиятларга эга: ташқи савдо балансидаги номутаносибликни тартибга солиш воситаси ҳисобланади; глобал молиявий қийинчиликлар даврида барқарорликни таъминлашга хизмат қилади; капиталнинг узок муддатли ҳаракати билан боғлиқ бўлган инқирозларни бартараф этиш учун шароит яратади; кредит линияси доирасида кредит ажратилаётган пайтда ўша мамлакатнинг ҳукуматида ўрта муддатли тўловларни амалга оширишда

⁸⁶ Глориозов А.Г. Михайлов Д.М. Внешнеторговое финансирование и гарантийный бизнес. – М.: Юрайт, 2011. – С.205-206.

⁸⁷ Чекмарев К.С. Инструменты срочного рынка и управление финансовыми рисками//Банковское дело. – Москва, 2007. – №8. – С. 39-40.

⁸⁸ Mayek A. Banking and International Finance Risk Management in Banking//Spring Term, 2002.- P. 35.

⁸⁹ Евдокимова С.С. Особенности и проблемы кредитования российскими коммерческими банками предприятий малого и среднего бизнеса // Финансы и кредит. Выпуск № 11 (635) / 2015 [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://cyberleninka.ru/article/n/osobennosti-i-problemy-kreditovaniya>

муаммо бўлмаслиги керак; Халқаро валюта фондининг Директорлар кенгаши мамлакатнинг иқтисодий ривожланиши бўйича ижобий хулоса берган бўлиши керак»⁹⁰.

Б.Пулатов хорижий кредит линияларининг қуйидаги афзалликларини ажратиб кўрсатади: «кредит линияси кредитлаш лимити суммасига очилади ва шу туфайли мижоз ҳар сафар кредит сўраб банкка мурожаат қилиш заруриятидан халос бўлади; мижоз кредитлашлимитининг фақат ишлатилган қисми учун фоиз тўлайди; кредит берувчи кредитни мақсадли ишлатилишини назорат қилиш имкониятига эга бўлади»⁹¹.

А.Глориозов ва Д.Михайлов ёзади: «ташқи савдони молиялаштириш жараёнида юзага келадиган рисклардан ҳимояланиш учун қуйидаги ҳисоб-китоб шакллари ва тўлов усулларида фойдаланиш лозим ҳужжатли инкассо; соф инкассо; ҳужжатли инкассо; авансли ўтказма; стэнд-бай аккредитив; чақириб олинмайдиган аккредитив; очиқ ҳисобрақамлар бўйича ҳисоблашиш»⁹².

Мазкур хулоса, фикризча, республикамиз компанияларининг ташқи савдо фаолиятини молиялаштириш амалиётини такомиллаштириш нуқтаи-назарида муҳим амалий аҳамият касб этади. Бунинг сабаби шундаки, биринчидан, республикамизда компанияларнинг ташқи савдо фаолиятини молиялаштиришда ҳужжатлаштирилган аккредитивларнинг турларидан комплекс фойдаланиш йўлга қўйилмаган; иккинчидан, компанияларнинг ташқи савдо фаолиятини молиялаштиришда очиқ счётлар бўйича ҳисоблашиш мавжуд эмас; учинчидан, инкассодан фойдаланиш товарларни сотишни тезлаштиради.

Бир қатор иқтисодчи олимлар томонидан ташқи савдо операциялари бўйича ҳисоб-китобларда қўлланилаётган тўлов топшириқномасининг жиддий камчилиги сифатида тўловнинг кафолатланмаганлиги кўрсатилади⁹³.

Тўғри, тўлов топшириқномалари билан ҳисоб-китоб қилишда тўлов кафолатланмаган. Лекин ушбу муаммони тўловчининг банкини кафолатини олиш йўли билан ҳал қилиш мумкин.

Ф.Ахмедовнинг тавсияси бўйича «банклар томонидан компанияларнинг экспорт ва импорт операцияларини хорижий валютадаги кредитлар ҳисобидан молиялаштиришда юзага келадиган валюта rischi даражаларининг ошириб кетишига йўл қўймаслик мақсадида валюта захираларининг диверсификация даражасини ошириш ҳамда очиқ валюта позициялари ҳажмини қисқартириш зарур»⁹⁴.

⁹⁰ Хмелевская Н.Г. Чрезвычайные кредитные линии МВФ в системе предотвращения международных финансовых кризисов//Вестник Финансовой академии. – Москва, 2002. - №2. – С. 103-112.

⁹¹ Пулатов Б.Б.. Роль иностранных кредитных вложений в активации инвестиционной деятельности предприятий//Экономика.-Ташкент, 2013. - №3. – С. 163-169.

⁹² Глориозов А.Г., Михайлов Д.М. Внешнеторговое финансирование и гарантийный бизнес. – М.: Юрайт, 2011. – С. 207-208.

⁹³ Косой А.М. Платежный оборот: исследование и рекомендации. Монография. – М.: КНОРУС, 2012. - 296 с.; Рахимова Х.У. Особенности развития платежной системы Республики Узбекистан. Монография. – Т.: Молия, 2013. – 156 с.; Банковское дело. Учебник. Под ред. Проф О.И. Лаврушина – М.: КНОРУС, 2008. – 768 с.

⁹⁴ Ахмедов Ф.Х. Ўзбекистонда тижорат банкларининг ташқи савдога кўрсатадиган хизматларини такомиллаштириш. И.ф.б.ф.д. автореф. – Тошкент, 2017. – 47 б.

СВОБОДНЫЕ ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ЗОНЫ И КЛАСТЕРЫ КАК ДРАЙВЕРЫ ЭКСПОРТНОГО РОСТА

Носиров Илхом Аббосович
доктор экономических наук, проф. каф. “Менеджмент и маркетинг”
Ферганского государственного технического университета

E-mail:nosirovilomzon@gmail.com

Аннотация: В данной статье рассматривается роль свободных экономических зон (СЭЗ) и промышленных кластеров в повышении экспортного потенциала национальной экономики. Научный анализ основан на трудах российских и узбекских учёных, а также на международных исследованиях. В работе раскрываются механизмы функционирования СЭЗ и кластеров, их структурные особенности, существующие проблемы и направления совершенствования. Полученные выводы могут служить теоретической основой для разработки стратегии по расширению и повышению эффективности деятельности СЭЗ и кластеров в условиях Узбекистана.

Ключевые слова: свободная экономическая зона, промышленный кластер, экспортный потенциал, привлечение инвестиций, региональное развитие.

Одним из ключевых инструментов развития экспортно-ориентированной экономики являются свободные экономические зоны (СЭЗ) и промышленные кластеры. Эти институты способствуют привлечению инвестиций, внедрению современных технологий и укреплению региональной интеграции. Российские исследователи П. В. Павлов и А. В. Веткина изучали влияние СЭЗ на экономический рост в России [1], а узбекские учёные Ш. Гойибназарова и М. Мухиддинов анализировали влияние СЭЗ на экспортный потенциал Узбекистана [2]. Цель статьи - теоретически и практическими методами исследовать, каким образом СЭЗ и промышленные кластеры способствуют увеличению экспортного потенциала страны.

Свободные экономические зоны представляют собой территории, где создаются особые экономические условия для привлечения инвестиций, развития внешней торговли и стимулирования экспорта. Эти зоны обеспечиваются налоговыми льготами, таможенными послаблениями и современной инфраструктурой [3].

Промышленные кластеры - это географически концентрированные группы предприятий, связанных технологическими цепочками, обменом знаний и инновациями. По мнению М. Портера, кластеры повышают конкурентоспособность за счёт синергетического эффекта взаимодействия компаний и научных институтов.

Совмещение преимуществ СЭЗ и кластеров позволяет создать более устойчивую модель регионального роста: формируются «точки экономического притяжения», где сосредоточены инновации, производственные мощности и экспортно-ориентированные предприятия [4].

Таблица 1

Механизмы повышения экспортного потенциала через СЭЗ и кластеры

№	Механизм	Экономическое воздействие
1	Налоговые и таможенные льготы (СЭЗ)	Снижение издержек производства, привлечение иностранных инвестиций, стимулирование экспорта
2	Развитие инфраструктуры и логистики	Повышение доступности внешних рынков, снижение транспортных расходов
3	Инновационный обмен в рамках кластеров	Создание продукции с высокой добавленной стоимостью, рост конкурентоспособности
4	Формирование отраслевых кластеров внутри СЭЗ	Концентрация производства и экспортно-ориентированных предприятий.

В Узбекистане, по мнению М. Мухиддинова [5], свободные экономические зоны (СЭЗ) играют ключевую роль в стимулировании экспортного потенциала страны. Они обеспечивают приток иностранных инвестиций, создают условия для внедрения современных технологий и модернизации производственных мощностей. Благодаря этому растёт конкурентоспособность национальной продукции на внешних рынках.

В России, как отмечают Павлов и Веткина [1], функционирование СЭЗ способствует активизации внешнеэкономической деятельности регионов. Особенно заметен рост промышленного экспорта, что обусловлено предоставлением налоговых льгот, развитием транспортно-логистической инфраструктуры и усилением кооперации между предприятиями.

Международные исследования, в частности работа Р. Балаева и Р. Гулиевой [6], показывают, что эффективность промышленных кластеров во многом зависит от уровня инвестиций в человеческий капитал, инновационную инфраструктуру и степень обмена информацией между участниками. Высокая степень взаимодействия и доверия внутри кластера создаёт синергетический эффект, способствующий устойчивому росту экспорта и интеграции в глобальные цепочки добавленной стоимости.

Среди основных проблем и ограничений, сдерживающих развитие свободных экономических зон и промышленных кластеров, можно выделить несколько ключевых факторов. Прежде всего, сохраняются бюрократические барьеры и сложные административные процедуры, особенно на этапе регистрации предприятий и получения разрешительной документации. Это снижает инвестиционную привлекательность и замедляет запуск новых производств.

Кроме того, в ряде регионов наблюдается недостаточная развитость транспортной и энергетической инфраструктуры, что ограничивает доступ предприятий к сырьевым ресурсам и международным рынкам. Существенной проблемой остаётся и дефицит маркетинговых компетенций у отечественных экспортёров, что препятствует их эффективному позиционированию на внешних рынках.

Ещё одной угрозой является риск монополизации и неравномерного развития регионов, когда преимущества СЭЗ и кластеров концентрируются в отдельных территориях, усиливая территориальную диспропорцию. Все эти

факторы требуют системного подхода к совершенствованию институциональной среды и координации между государственными структурами, бизнесом и научным сообществом.

Свободные экономические зоны и промышленные кластеры являются важными инструментами повышения экспортного потенциала и ускорения экономического роста. Для повышения их эффективности необходимо:

- Обеспечить стабильность налогово-таможенной политики и прозрачные правила функционирования;
- Развивать инфраструктуру в экспортно-ориентированных секторах;
- Поддерживать формирование инновационных кластеров и сетевых объединений предприятий;
- Повышать уровень локализации и добавленной стоимости экспортной продукции;
- Создавать национальные маркетинговые агентства для продвижения продукции на внешние рынки.

Список литературы

1. Pavlov P. V., Vetkina A. V. Free Economic Zones as a Factor of Regional Economic Growth. European Proceedings, 2019.
2. Гойибназарова Ш., Мухиддинов М. Эркин иқтисодий зоналарнинг экспорт салоҳиятига таъсири. Best Journal UP, 2024.
3. Kulimova Kh. M. et al. Tax Regime in Free Economic Zones and Its Impact on Regional Competitiveness. Web of Scientist, 2025.
4. Miao Z. Theoretical Basis of Free Economic Zones and Their Role in the International Economic System. Frontiers in Humanities and Social Sciences, 2024.
5. Мухиддинов М. С. Research of Factors Influencing Increasing the Export Authority of Free Economic Zones Operating in Uzbekistan. IJMRD, 2024.
6. Balayev R., Guliyeva R. Promotion of Economic Zones and Business Support in Industrial Clusters. Economics of Development, 2025.

EKSPORTNI DIVERSIFIKATSIYALASH VA QO‘SHILGAN QIYMATI YUQORI MAHSULOTLARNI RIVOJLANTIRISH: O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI MISOLIDA

**Abdulatifova Moxinur Alisher qizi, Toshkent davlat iqtisodiyot
universiteti I-bosqich tayanch doktoranti(PhD)**

Annotatsiya: Ushbu maqolada O‘zbekiston Respublikasining eksport faoliyatini diversifikatsiyalash va qo‘shilgan qiymati yuqori mahsulotlarni rivojlantirish masalalari tahlil qilinadi. Eksport tarkibining ko‘p jihatdan xomashyo va past texnologiyali mahsulotlarga qaramligi, shuningdek, yuqori qo‘shilgan qiymatga ega mahsulotlar ishlab chiqarishning kamligi iqtisodiy barqarorlikka salbiy ta‘sir ko‘rsatmoqda. Xalqaro tajriba asosida eksportni diversifikatsiyalash strategiyasi va innovatsion yondashuvlar ko‘rib chiqiladi. Maqolada normativ-huquqiy, moliyaviy va ilmiy-tadqiqot sohalaridagi muammolar va ularni hal etish yo‘llari hamda mamlakat eksport salohiyatini oshirish bo‘yicha tavsiyalar keltiriladi.

Kalit soʻzlar: eksport, diversifikatsiya, qoʻshilgan qiymat, innovatsiya, iqtisodiy rivojlanish, Oʻzbekiston

Kirish: Global iqtisodiyotning shiddat bilan rivojlanishi va bozorlardagi raqobatning kuchayishi mamlakatlar eksport siyosatida yangi yondashuvlarni talab qiladi. Eksportni diversifikatsiyalash — yaʼni eksport turlarini va mahsulotlar doirasini kengaytirish — milliy iqtisodiyot uchun risklarni kamaytirish va barqaror oʻsishni taʼminlashda muhim omil hisoblanadi. Ayniqsa, qoʻshilgan qiymati yuqori mahsulotlarni ishlab chiqarish va eksport qilish mamlakatning jahon bozoridagi raqobatbardoshligini sezilarli darajada oshiradi.

Oʻzbekiston iqtisodiyoti uchun ham eksportni diversifikatsiyalash strategiyasi katta ahamiyatga ega. Mamlakat eksportining hozirgi holati koʻrsatadiki, xomashyo va past qoʻshilgan qiymatga ega mahsulotlar eksporti ustunlik qiladi. 2024-yil statistik maʼlumotlariga koʻra, Oʻzbekiston eksportining taxminan 65% xomashyo va yarim tayyor mahsulotlardan tashkil topgan. Bu esa iqtisodiyotning global bozor shoklariga sezuvchanligini oshiradi hamda barqaror oʻsishni cheklaydi. Shu munosabat bilan, yuqori qoʻshilgan qiymatga ega mahsulotlarni ishlab chiqarish va ularni eksport qilish strategiyasini ishlab chiqish zarurati mavjud. Bu esa nafaqat mamlakatning iqtisodiy barqarorligini mustahkamlash, balki yangi ish oʻrinlarini yaratish va xalqaro savdodagi mavqegini oshirish imkonini beradi. Maqolada eksportni diversifikatsiyalashning nazariy asoslari, amaliy yondashuvlari, xalqaro tajriba va Oʻzbekiston sharoitida ularni amalga oshirish imkoniyatlari tahlil qilinadi.

Usullar: Ushbu maqolada eksportni diversifikatsiyalash va qoʻshilgan qiymati yuqori mahsulotlarni rivojlantirish jarayonlarini oʻrganish uchun kompleks sifat va miqdoriy tadqiqot usullari qoʻllanildi. Avvalo, mavzu boʻyicha mavjud ilmiy adabiyotlar, iqtisodiy tadqiqotlar, statistik maʼlumotlar va xalqaro tajriba tahlil qilindi. Oʻzbekiston Respublikasi Davlat statistika qoʻmitasi tomonidan taqdim etilgan soʻnggi eksport koʻrsatkichlari, xalqaro tashkilotlar (Jahon Savdo Tashkiloti, Jahon Banki) hisobotlari hamda iqtisodiy tahlil va bashoratlarga asoslangan maʼlumotlardan foydalanildi. Shuningdek, mamlakat iqtisodiyotining turli tarmoqlaridagi eksport salohiyati va qoʻshilgan qiymati yuqori mahsulotlarni aniqlash uchun tahliliy usullar qoʻllanildi. Xususan, eksport mahsulotlari turlarining tarkibi, ularning eksport hajmi va rivojlanish surʼatlari oʻrganildi.

Xalqaro tajribani oʻrganishda Janubiy Koreya, Germaniya va Singapur kabi muvaffaqiyatli eksport siyosatini yuritayotgan davlatlarning yondashuvlari, innovatsiyalar va davlat tomonidan qoʻllab-quvvatlash mexanizmlari tahlil qilindi. Ushbu tajribalar Oʻzbekiston sharoitiga moslashtirilishi mumkinligi baholandi.

Maqola doirasida eksportni diversifikatsiyalash va qoʻshilgan qiymati yuqori mahsulotlarni rivojlantirish sohasidagi normativ-huquqiy baza, iqtisodiy infratuzilma va innovatsion siyosat tahlil qilindi.

Natijalar: Oʻzbekiston Respublikasining eksport faoliyatini tahlil qilish natijasida quyidagi asosiy xulosalar olindi: Eksport tarkibining diversifikatsiyasi pastligi: Oʻzbekiston eksportining katta qismi tabiiy resurslar, xomashyo va yarim tayyor mahsulotlarga toʻgʻri keladi. 2024-yil maʼlumotlariga koʻra, toʻqimachilik, paxta tolasi va neft-gaz mahsulotlari eksporti jami eksportning 70% dan ortigʻini tashkil etdi. Bu eksport strukturasi global bozor shoklariga juda sezuvchan va

iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashda qiyinchilik tug'diradi. Qo'shilgan qiymati yuqori mahsulotlar kamligi: Mamlakat eksportining katta qismi past texnologiyali va qo'shilgan qiymati past mahsulotlarga to'g'ri keladi. Masalan, texnologik ishlab chiqarish, farmatsevtika, yuqori sifatli kimyo va elektronika mahsulotlari eksporti hali rivojlanmagan. Xalqaro tajriba: Janubiy Koreya, Germaniya va Singapur kabi mamlakatlar eksport siyosatida innovatsiyalar, ilm-fan va texnologiyalarni rivojlantirishga katta e'tibor qaratgan. Ularning muvaffaqiyati davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash, sarmoya kiritish va yuqori malakali kadrlar tayyorlash tizimlariga asoslangan. O'zbekiston sharoitida imkoniyatlar: O'zbekiston qishloq xo'jaligi, to'qimachilik, kimyo sanoati va axborot texnologiyalari sohalarida qo'shilgan qiymati yuqori mahsulotlar ishlab chiqarishni rivojlantirish uchun katta salohiyatga ega.

Muammolar: Asosiy to'siqlar sifatida normativ-huquqiy bazaning yetishmasligi, moliyalashtirish imkoniyatlarining cheklanganligi va ilmiy-tadqiqot infratuzilmasining rivojlanish darajasi pastligi aniqlangan. Ushbu natijalar eksportni diversifikatsiyalash va yuqori qo'shilgan qiymatga ega mahsulotlar ishlab chiqarishni rag'batlantirish bo'yicha kompleks strategiyalarni ishlab chiqish zaruratini ko'rsatadi.

Muhokama: Eksportni diversifikatsiyalash va qo'shilgan qiymati yuqori mahsulotlarni rivojlantirish masalalari O'zbekiston iqtisodiyotining ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, mamlakat eksportining hozirgi tuzilishi ko'plab xavflarga ega bo'lib, asosan xomashyo va past texnologiyali mahsulotlarga qaram bo'lish uzoq muddatda iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashga imkon bermaydi.

Mamlakat iqtisodiyoti uchun eksportni diversifikatsiyalash orqali bozorlardagi xavflarni kamaytirish, yangi tarmoqlarni rivojlantirish va yuqori qo'shilgan qiymatga ega mahsulotlarni yaratish muhim vazifa hisoblanadi. Buning uchun quyidagi jihatlarga e'tibor qaratish lozim:

1. Normativ-huquqiy baza: Eksport faoliyatini qo'llab-quvvatlash uchun qonunlar va reglamentlarni takomillashtirish, soddalashtirish zarur. Bu, ayniqsa, kichik va o'rta biznes vakillariga eksportda osonlik yaratadi.

2. Moliyaviy qo'llab-quvvatlash: Eksportchilar uchun kredit va subsidiya tizimini takomillashtirish, xususan innovatsion mahsulotlarni ishlab chiqarishni moliyalashtirishga urg'u berish kerak.

3. Innovatsiyalar va texnologiyalar: Yuqori qo'shilgan qiymatga ega mahsulotlarni ishlab chiqarish uchun ilm-fan, texnologik rivojlanish va innovatsiyalarni faol rivojlantirish zarur. Universitetlar, ilmiy-tadqiqot markazlari va sanoat o'rtasida samarali hamkorlik yo'lga qo'yilishi muhim.

4. Kadrlar tayyorlash: Malakali mutaxassislar tayyorlash, eksport salohiyatini oshirish uchun ta'lim tizimini takomillashtirish lozim.

5. Xalqaro tajriba: Janubiy Koreya va Germaniyaning muvaffaqiyatli eksport siyosatini o'rganib, ularning ilg'or amaliyotlarini O'zbekiston sharoitiga moslashtirish zarur.

Muhokamada shuningdek, davlat siyosatining roli, iqtisodiy infratuzilmaning rivojlanishi va bozor mexanizmlarining samaradorligi ham muhim omillar sifatida

ko‘rib chiqildi. Eksportni diversifikatsiyalash va qo‘shilgan qiymati yuqori mahsulotlar ishlab chiqarishni rag‘batlantirish, nafaqat milliy iqtisodiyotning o‘shishiga, balki aholi daromadlarining oshishiga, ish o‘rinlarining ko‘payishiga ham xizmat qiladi.

Xulosa: O‘zbekiston Respublikasining eksportini diversifikatsiyalash va qo‘shilgan qiymati yuqori mahsulotlarni rivojlantirish milliy iqtisodiyotning barqarorligi va raqobatbardoshligini ta‘minlashda muhim ahamiyatga ega. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, mamlakat eksportining asosiy qismi xomashyo va past texnologiyali mahsulotlarga asoslangan bo‘lib, bu iqtisodiy risklarni oshiradi.

Eksportni diversifikatsiyalash orqali yangi tarmoqlar va yuqori texnologiyali mahsulotlarni ishlab chiqarishni rag‘batlantirish lozim. Buning uchun normativ-huquqiy bazani takomillashtirish, moliyaviy qo‘llab-quvvatlash, innovatsiyalarni rivojlantirish va malakali kadrlar tayyorlashga e‘tibor qaratish muhim.

Xalqaro tajribalarni o‘rganish va mamlakatimiz sharoitiga moslashtirish eksport siyosatini samarali amalga oshirishga xizmat qiladi. Natijada, O‘zbekiston eksportining hajmi va sifati oshib, xalqaro bozorlarda raqobatbardoshligi kuchayadi, iqtisodiy o‘shish va ijtimoiy farovonlik ta‘minlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasi. (2024). O‘zbekiston Respublikasining tashqi savdo statistikasi. Tashqi savdo axborotlari.
2. Jahon Savdo Tashkiloti (WTO). (2023). Global Trade Report 2023. Geneva: WTO Publications.
3. Jahon Banki. (2024). O‘zbekiston iqtisodiyoti va eksport imkoniyatlari. Washington, D.C.
4. Kim, S. & Lee, J. (2021). Export Diversification and Economic Growth: The Case of South Korea. *Journal of International Economics*, 55(3), 210-225.
5. Müller, H. (2022). Innovation and Export in Germany: Policies and Outcomes. *European Economic Review*, 67(1), 50-70.
6. Islomov, B. (2023). O‘zbekistonda yuqori qo‘shilgan qiymatli eksportni rivojlantirish yo‘llari. *Iqtisodiyot va innovatsiyalar*, 5(2), 34-47.
7. Rashidov, T. (2023). Mamlakat eksportini diversifikatsiyalash strategiyasi. *TDIU Ilmiy jurnal*, 10(1), 12-28.
8. Singh, A. (2020). Enhancing Export Competitiveness Through Innovation. *Global Trade and Development Journal*, 12(4), 100-118.

RELIABILITY AS STRATEGY: SCM-DRIVEN EXPORT POTENTIAL IN UZBEKISTAN

Mukhammadiyaminova Shakhzoda Sherzodovna
Doctoral Student, TSUE
ORCID: 0000-0002-9547-3892

Uzbekistan’s export potential depends not only on product variety or price, but also on the reliability with which domestic firms connect to foreign buyers across global value chains. In 2024, the country’s foreign trade turnover reached USD 65.9 billion, with exports of USD 26.9 billion an 8.4% year-on-year increase while

services exports rose to about USD 7.2 billion ($\approx 27\%$ of total exports), indicating growing sophistication on the supply side and a shift towards service-rich offerings (logistics, after-sales, ICT) that complement goods trade [1, 2]. Early 2025 data also show momentum: in January–April 2025, exports totalled USD 11.9 billion [1]. Yet participation in global value chains (GVCs) hinges on operational dependability, lead times, traceability, and compliance areas where robust supply chain management (SCM) can systematically lift export potential.

The international research consensus frames this channel clearly. The OECD’s work on GVCs shows that effective trade facilitation and coordinated processes lower transaction costs, expand supplier participation, and foster upgrading, especially for emerging economies integrating into cross-border production networks [3]. Complementing this, the World Bank’s 2023 Logistics Performance Index (LPI) underscores how customs efficiency, tracking & tracing, and timeliness are binding elements for exporters; improvements in these dimensions typically translate into higher export volumes and diversification over time [4]. UNCTAD’s latest assessments add that resilient and sustainable supply chains attract investment and enable access to higher-value markets, even as global FDI pressures remain elevated [5]. Together, these sources establish a practical policy logic: upgrading SCM capabilities at the firm and network levels is a direct lever to raise national export potential.

For Uzbekistan’s export-oriented enterprises, three SCM pathways are most impactful. First, planning discipline through a structured monthly Sales & Operations Planning (S&OP) process aligns demand with constrained capacity, stabilizes promise dates, and reduces expediting. In contexts with rapid growth but uneven process maturity characteristic of many mid-tier Uzbek manufacturers, S&OP typically yields measurable gains on lead time, inventory turns, and on-time-in-full (OTIF) service without heavy capital outlays; this makes it a “first-mile” reform for export readiness, consistent with trade facilitation principles highlighted by the OECD [3]. Second, data integration between enterprise resource planning (ERP), advanced planning and scheduling (APS), and execution layers (WMS/MES) reduces variability in materials and capacity, shortening order cycles and increasing schedule adherence capabilities the LPI identifies as central to exporters’ competitiveness [4]. Third, product genealogy and batch-level traceability streamline conformity assessment and documentation for destination markets; such traceability reduces border frictions and unlocks service-intensive export niches, reinforcing the services share observed in 2024 [2, 1].

After COVID-19 disruptions, the economy sustained strong growth supported by structural reforms noted in the IMF’s 2024 Article IV, while trade expanded in both goods and services [6, 1]. Still, exporters face logistics frictions typical for land-linked economies. The LPI’s emphasis on customs efficiency and timeliness is particularly salient for a country whose competitiveness depends on seamless road/rail corridors and predictable border processes [4]. In such settings, SCM improvements at the firm level (clean master data, stable planning cadences, milestone-based partner coordination) magnify the returns from ongoing public trade-facilitation efforts referenced by the OECD [3].

Empirically, Uzbekistan's 2024 export profile illustrates both headroom and opportunity. Total exports at USD 26.9 billion include a rising services component (~USD 7.2 billion), with tourism, transport, and ICT prominent service sectors that depend on timely, trackable flows and standardised data exchange [2]. Within goods, categories such as food products and non-ferrous metals gained share in 2024, while selected textiles segments softened, an archetypal case where traceability and lead-time reliability can reopen access to higher-margin orders in Europe and the broader region [2, 3]. By focusing SCM upgrades on reliability metrics (lead time, OTIF, defect rate) and on digital documentation across suppliers, carriers and brokers, firms can convert today's volume-driven growth into resilient, higher-value export relationships.

Policy and managerial practice should therefore converge on a sequenced, feasibility-first roadmap that maximises results per unit of complexity:

I. **Institutionalise S&OP and data standards.** Establish a monthly S&OP cycle with explicit roles and a compact KPI set (lead time, OTIF, inventory turns, service-defect rate). Clean master data (item/partner/location codes) across ERP–APS–WMS/MES. This mirrors the trade-facilitation focus on predictability and transparency [3, 4].

II. **Stabilise planning-to-execution before “advanced” analytics.** APS-driven scenario planning on constrained capacity and material availability should precede machine-learning forecasts; stable inputs beat complex models built on noisy data, a lesson consistent with LPI's “timeliness” and “tracking” pillars [4].

III. **Embed traceability into routine operations.** Record checkpoints at goods receipt, WIP, and outbound to generate compliance evidence as a byproduct of work, reducing delays at the border and enabling access to buyers with due diligence clauses, especially important as global investment and supply chains reward verifiable sustainability [5].

IV. **Digitise partner hand-offs.** Use electronic documentation and shared milestones (e.g., purchase-order acknowledgement and advance shipping notice) with core suppliers and 3PLs to cut dwell time and disputes. This supports the services-export surge observed in 2024 by making logistics performance more measurable and tradable [2, 3].

V. **Invest in people for conversion.** Targeted upskilling for S&OP facilitators, data analysts/engineers, and quality/compliance specialists converts systems into results; these roles anchor learning loops and keep performance improving beyond initial IT deployments [3, 4].

At the firm level, fewer plan breaks and better promise-date accuracy reduce safety stocks and emergency freight, freeing cash while protecting service levels. At the network level, milestone visibility across carriers and borders shortens corridor times and lowers variance, outcomes that the LPI links to stronger export performance [4]. At the national level, consolidating these gains, especially in sectors with service content, translates into higher and more resilient export earnings, consistent with 2024's rise in services and with GVC evidence that predictable processes crowd-in investment and deepen specialisation [2, 3, 5].

Conclusions and practice-oriented recommendations. Uzbekistan can raise export potential not by chasing one-off mega-projects, but by scaling simple, disciplined SCM routines:

(i) run S&OP monthly with a national push for clean data; (ii) connect planning to shop-floor and warehouse execution before “AI”;

(iii) make traceability an operational habit, not a parallel compliance exercise;

(iv) digitise two or three partner hand-offs per value stream and expand quarterly;

(v) publish and review a compact service-quality scorecard at the plant and sector levels.

These steps are affordable for mid-tier firms, align with international facilitation standards, and compound into the reliability premium that buyers reward with longer contracts and larger orders. In short, SCM is the shortest path from today’s export capacity to tomorrow’s export potential, and the statistics show that the enabling pieces are already falling into place [1, 3, 4, 5, 6].

References

1. Statistics Agency under the President of the Republic of Uzbekistan. *Foreign trade turnover of the Republic of Uzbekistan: January–December 2024: press*

release. Tashkent, 2024. URL: https://stat.uz/img/press_reliz_tashi_savdo_eng_yanvar-dekabr_2024_p18901.pdf (accessed: 05.11.2025). Text: electronic.

2. State Secretariat for Economic Affairs (SECO). *Economic Report 2025 Uzbekistan*. Bern: SECO, 2025. URL: <https://www.seco.admin.ch/> (accessed: 05.11.2025). Text: electronic.

3. OECD. *Global value and supply chains: effective trade facilitation unlocks participation in global value chains*. Paris: OECD Publishing, 2023–2025. URL: <https://www.oecd.org/en/topics/policy-issues/global-value-and-supply-chains.html> (accessed: 05.11.2025). Text: electronic.

4. World Bank. *Connecting to Compete 2023: Trade Logistics in an Uncertain Global Economy The Logistics Performance Index and its Indicators*. Washington, DC: World Bank, 2023. URL: <https://lpi.worldbank.org/> (accessed: 05.11.2025). Text: electronic.

5. United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD). *World Investment Report 2024: Investment Facilitation and Digital Government*. Geneva: United Nations, 2024. URL: <https://unctad.org/> (accessed: 05.11.2025). Text: electronic.

6. International Monetary Fund. *Republic of Uzbekistan: 2024 Article IV Consultation Press Release; and Staff Report*. (IMF Staff Country Reports; No. 24/210). Washington, DC: International Monetary Fund, 2024. URL: <https://www.imf.org/> (accessed: 05.11.2025). Text: electronic.

**3. YEVRORA RAQAMLI MOLIYA
STRATEGIYASINING ILG'OR TAJRIBALARINI
O'ZBEKISTONDA QO'LLASH IMKONIYATLARI**

**3. ВОЗМОЖНОСТИ ПРИМЕНЕНИЯ
ПЕРЕДОВОГО ОПЫТА ЕВРОПЕЙСКОЙ
ЦИФРОВОЙ ФИНАНСОВОЙ СТРАТЕГИИ В
УЗБЕКИСТАНЕ**

**3. OPPORTUNITIES FOR APPLYING THE BEST
PRACTICES OF THE EUROPEAN DIGITAL
FINANCE STRATEGY IN UZBEKISTAN**

ЕВРОПА ИТТИФОҚИ РАҚАМЛИ МОЛИЯ СТРАТЕГИЯСИ ТАЖРИБАСИ ВА УНИ ЎЗБЕКИСТОНДА ҚЎЛЛАШ ИМКОНИАТЛАРИ

Атаниязов Жасурбек Хамидович
иқтисодиёт фанлари доктори, профессор
ТДИУ кафедра мудири

Сўнгги ўн йил ичида рақамли иқтисодиёт дунё молиявий тизимининг энг тез ўсувчи сегментига айланди. Рақамли технологиялар молиявий хизматлар кўрсатиш усуллари тубдан ўзгартирди: анъанавий банк хизматлари ўрнига онлайн тўловлар, мобил иловалар ва криптоактивлар орқали операциялар жадал ривожланмоқда. Европа Иттифоқи ушбу ўзгаришларни стратегик имконият сифатида баҳолаб, рақамли молия соҳасида жаҳон етакчисига айланишни мақсад қилди. Шу мақсадда 2020 йил 24 сентябрда Европа Комиссияси томонидан Digital Finance Strategy for the EU қабул қилинди. Ушбу стратегиянинг асосий мақсади – Европа молия бозорларини рақамлаштириш, инновацион технологияларни жорий этиш ҳамда рақобатбардош ва хавфсиз рақамли молиявий экотизимни шакллантиришдан иборат.

Европа рақамли молия стратегиясининг асосий устувор йўналишлари қуйидагича белгиланган:

- Инновацияни қўллаб-қувватлаш: Финтех стартаплар ва янги молиявий технологияларнинг ривожини учун қулай муҳит яратиш.
- Бозор интеграцияси: Барча Европа давлатлари учун ягона рақамли молия бозори тузиш.
- Ишонч ва хавфсизлик: Киберхавфсизликни таъминлаш ва маълумотларни ҳимоя қилиш.
- Инклюзив молия: Ҳар бир фуқаро, айниқса кичик бизнеслар рақамли хизматлардан фойдалана олишини таъминлаш.

FinTech сектори Европа Иттифоқи иқтисодиётида инновацияларнинг асосий драйверларидан бири ҳисобланади. Европада FinTech компаниялари сони 2024 йилда 7 мингдан ошди ва уларнинг умумий инвестиция ҳажми 2022 йилга нисбатан 18%га ўсди. Бу эса рақамли тўловлар, онлайн кредитлаш ва автоматлаштирилган молиявий маслаҳат хизматларига бўлган талабнинг ортиб боришини кўрсатади. Улар асосан Буюк Британия, Германия, Франция, Нидерландия ва Эстонияда жойлашган.

Европа Иттифоқи криптоактивлар соҳасини тартибга солиш мақсадида 2023 йилда «Markets in Crypto-Assets» (MiCA) регламентини қабул қилди. Бу ҳужжат криптовалюталар, стейблкоинлар ва токенлаштирилган активлар учун ҳуқуқий асос яратади. Натижада ЕИ ҳудудида криптоасосланган лойиҳалар учун ягона ҳуқуқий муҳит вужудга келди.

Европа Марказий банки 2020 йилдан буён рақамли еврони жорий этиш бўйича тадқиқотлар олиб бормоқда. 2024 йилда пилот лойиҳа бошланди ва 2025 йилда синов тартибида амалга ошириш режалаштирилган. Рақамли евро

нафақат тўлов тизимларини замонавийлаштиради, балки иқтисодий барқарорликни ҳам мустаҳкамлайди.

Европада рақамли молия соҳасидаги хавфсизлик муаммолари ҳам диққат марказида. Европа Киберхавфсизлик агентлиги (ENISA) маълумотларига кўра, 2023 йилда молиявий киберхужумлар сони 22%га ошган. Шу сабабли стратегия доирасида маълумот муҳофазаси, аутентификация ва блокчейн технологияларидан фойдаланиш кенгайтирилмоқда.

Европа рақамли молия бозорига оид кўрсаткичлар

Кўрсаткич	2018	2020	2022	2024
Онлайн банк хизматларидан фойдаланувчилар (%)	58	65	72	78
Рақамли тўловлар улуши (%)	49	60	70	79
FinTech инвестициялари (млрд. евро)	65	95	120	137
Криптоактивлар бозори қиймати (трлн. евро)	0.8	1.1	1.6	1.9

Европа Иттифоқида рақамли молия хизматларидан фойдаланувчилар сони сўнгги беш йил ичида кескин ортди. Еврокомиссия маълумотларига кўра, 2019 йилда онлайн банк хизматларидан фойдаланувчилар улуши 58% бўлган бўлса, 2024 йилда бу кўрсаткич 78%га етди. Рақамли тўловлар ҳажми эса 2020–2024 йиллар мобайнида йиллик 15% ўсишни намоён этди.

FinTech соҳасига инвестициялар жаҳон бўйича ўсиш тенденциясида бўлиб, 2023 йилда Европада инвестиция ҳажми 137 миллиард еврони ташкил этди. Бу 2018 йилга нисбатан деярли икки баробар кўп. Рақамли евро пилот дастурлари ва криптоактивлар бозорининг ривожини бу ўсишга катта таъсир кўрсатган.

Европа рақамли молия стратегиясининг асосий афзалликлари қуйидагилардан иборат:

- молиявий хизматлардан фойдаланишда шаффофлик ва тезлик ошади;
- инновацион стартаплар учун қулай муҳит яратилади;
- киберхавфсизлик соҳасида янги стандартлар жорий этилади.

Европа Иттифоқининг рақамли молия стратегияси молиявий тизимни модернизация қилиш ва рақамли иқтисодиётни қўллаб-қувватлашга қаратилган муҳим дастур ҳисобланади. Таҳлиллар шуни кўрсатадики, Европа рақамли молия бозори келгуси беш йилда яна 25–30% ўсиш салоҳиятига эга. Ўзбекистон учун ҳам ушбу тажриба долзарб бўлиб, рақамли тўлов тизимларини такомиллаштиришда ЕИ модели қўлланилиши мумкин.

Ўзбекистонда молия секторида рақамлашувни жадаллаштириш бугунги кунда устувор вазифалардан бири ҳисобланади. Шу боис, ЕИ тажрибасидан фойдаланиш муҳим аҳамият касб этади.

Ўзбекистонда рақамли молияни ривожлантириш учун қуйидаги асосий соҳаларда Европа тажрибасидан фойдаланиш мумкин:

Трансчегаравий молия хизматларини кенгайтириш: Европа тажрибасида миллий қоидалардаги фарқларни камайтириш ва трансчегаравий хизматларни ривожлантириш орқали иқтисодиётга инвестиция ва хорижий маблағларни жалб қилиш мумкин.

Ўзбекистонда рақамли тўлов тизимлари, электрон банк хизматлари ва криптовалюталар билан боғлиқ тартибга солиш механизмлари шунга мослаштирилиши мумкин.

Операцион самарадорлик ва мижозлар учун қулайликни ошириш: рақамли молия стратегияси орқали мижозларга рақамли молия хизматларини арзон ва осон тарзда тақдим этиш, электрон хизматларни автоматлаштириш, онлайн кредит ва молиявий маслаҳатлар билан таъминлаш мумкин. Масалан, Ўзбекистонда электрон ҳукумат портали ва рақамли идентификация тизими орқали мижозларга хизмат кўрсатиш самарадорлиги оширилиши мумкин.

Янги технологиялардан фойдаланиш: Сунъий интеллект, катта маълумотлар ва блокчейн технологиялари молиявий хизматлар самарадорлигини оширишга ёрдам беради. Бу технологиялар кредит рейтингини аниқлаш, қимматли қоғозлар бозорини автоматлаштириш ва молия соҳасида таҳлил ишларини яхшилаш имконини беради.

Киберхавфсизлик ва маълумотлар муҳофазаси: рақамли стратегия тажрибасида маълумотларнинг махфийлиги ва киберхавфсизлик стандартлари мустаҳкамланган. Ўзбекистонда ҳам банклар, тўлов тизимлари ва молиявий платформаларда киберхавфсизлик сиёсатини жорий этиш муҳим аҳамиятга эга.

Ўзбекистонда Европа рақамли молия стратегиясига оид тажрибаларни қўллаш учун чора-тадбирлар сифатида қуйидагиларни қайд этиш мумкин:

Меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларни рақамлашувга мослаштириш:

Миллий молия қоидаларини электрон каналлар учун такомиллаштириш;

Трансчегаравий хизматлар учун лицензия ва назорат механизмларини соддалаштириш.

Рақамли инфратузилмани ривожлантириш:

Электрон тўловлар, мобил банкинг ва онлайн молия платформалари учун юқори тезликдаги интернет ва киберхавфсизлик инфратузилмасини кенгайтириш;

Булутли ҳисоб-китоблар ва катта маълумотлар билан ишлаш учун марказий маълумотларнинг трансчегаравий ҳамкорлиги.

Иқтисодий рағбат ва венчур инвестициялар:

Рақамли молия стартаплари учун имтиёзлар ва венчур капитални жалб қилиш;

Рақамли молия стратегияси тажрибасига мувофиқ инвестиция муҳитини яхшилаш.

Европа Иттифоқи Рақамли молия стратегияси рақамлашув орқали молия секторини ривожлантириш ва трансчегаравий ҳамкорликни ривожлантиришда самарали механизм сифатида намоён бўлди. Ўзбекистонда ҳам Европа рақамли молия стратегияси тажрибасидан фойдаланиш орқали молия хизматларини рақамлаштириш, мижозлар учун қулайлик яратиш, янги технологияларни жорий қилиш ва киберхавфсизликни таъминлаш имконияти мавжуд. Бу йўналишда қўйиладиган асосий вазифалар – норматив базани рақамлашувга мослаштириш, инфратузилмани такомиллаштириш, малакали кадрлар тайёрлаш ва венчур инвестициялар орқали рақамли молия

экотизимини яратишдан иборат. Шу тарзда, Европа тажрибаси Ўзбекистонда рақамли молияни самарали ривожлантириш учун муҳим манба бўлиши мумкин.

RAQAMLI YEVRO: YEVROPA ITTIFOQINING PUL-KREDIT TIZIMINI MODERNIZATSIYA QILISH YO‘LIDAGI YANGI BOSQICH

**TDIU, “Xalqaro moliya kafedrası professori
Alimardonov Elshod Dilshodovich**

So‘nggi yillarda Yevropa Ittifoqida naqd pulsiz to‘lovlar ulushi sezilarli darajada oshib bormoqda. Statistik ma‘lumotlarga ko‘ra, iste‘molchilar tomonidan amalga oshirilayotgan to‘lovlarning qariyb 80 foizi elektron shaklga o‘tgan bo‘lib, bank kartalari, mobil ilovalar va boshqa raqamli to‘lov vositalaridan foydalanish jadal rivojlanmoqda. Naqd to‘lovlar ulushining bunday sur‘atda qisqarishi Yevropa Markaziy bankini (YMB) pul muomalasi barqarorligini saqlab qolish maqsadida yevroni raqamlashtirish jarayonini faollashtirishga undadi.

Raqamli yevro — bu Yevropa Markaziy bankining markaziy bank raqamli valyutasi (Central Bank Digital Currency – CBDC) loyihasi bo‘lib, u birinchi marta 2021-yil iyul oyida rasmiy ravishda ishlab chiqish bosqichiga yo‘naltirildi. Raqamli yevro naqd pul va bank hisobvaraqidagi pullarni to‘ldiruvchi yangi shakldagi davlat pulidir. U Yevrotizim tomonidan chiqariladigan, barcha jismoniy va yuridik shaxslar uchun mavjud bo‘lgan xavfsiz, tezkor va ishonchli to‘lov vositasi sifatida mo‘ljallangan.

Markaziy bank raqamli valyutasi pul emissiyasini an‘anaviy shaklda emas, balki faqat raqamli ko‘rinishda amalga oshiradi. Bu esa pul muomalasini yanada samarali, nazorat qilinadigan va texnologik jihatdan himoyalangan holga keltiradi. Raqamli yevro, bir tomondan, hozirgi elektron to‘lov tizimlarini to‘ldirsa, ikkinchi tomondan, markaziy bank emissiya qiladigan davlat pulining zamonaviy raqamli shaklini yaratadi.

COVID-19 pandemiyasi davrida kontaktsiz to‘lovlar, elektron tijorat va mobil banking rivojlanishi raqamli to‘lov ekotizimlarini tez rivojlantirdi. Shu bilan birga, Bitcoin va boshqa xususiy kriptovalyutalarning keskin o‘sishi markaziy banklar uchun pul suvereniteti va moliyaviy barqarorlik nuqtai nazaridan yangi chaqiriqlarni yuzaga keltirdi. Bugungi kunda jahon YaIMining 90 foizdan ortig‘ini tashkil etuvchi 80 dan ortiq davlat CBDC bo‘yicha izlanish olib bormoqda, ulardan 9 tasi raqamli valyutani joriy etgan.

Yevropa Ittifoqi ham shu jarayonning faol ishtirokchisiga aylanib, 2021-yildan YMB hamda a‘zo davlatlar markaziy banklari bilan birgalikda raqamli yevroni ishlab chiqish bo‘yicha keng ko‘lamli tadqiqotlarni boshlab yubordi.

Raqamli yevroni joriy etish bir qator strategik maqsadlarni amalga oshirishga qaratilgan:

Markaziy bank pulining monetar rolini saqlash – to‘lov tizimida davlat pulining yetakchi mavqeini mustahkamlash.

Bepul va universal elektron to'lov vositasini ta'minlash – barcha fuqarolar uchun mavjud bo'lgan raqamli naqd pul ekvivalenti.

To'lov tizimlarida innovatsiyalarni rag'batlantirish – chakana to'lovlarda raqobat va texnologik rivojlanishni qo'llab-quvvatlash.

Pul suverenitetini mustahkamlash – AQSH dollari, xususiy kriptovalyutalar yoki chet el CBDCLarining YEIda ustunlik qilishining oldini olish.

Maxfiylikni himoya qilish – raqamli tranzaksiyalarning xavfsizligi va shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish bo'yicha yuqori standartlarni joriy etish.

Ayni paytda naqd pulning ahamiyati saqlanib qoladi. Ko'plab iste'molchilar anonimlik, shaxsiy mablag'larni boshqarish qulayligi kabi afzalliklar sababli naqd to'lovlardan voz kechmaydi. Shu bois raqamli yevro naqd pulning o'rnini bosmaydi, balki uni to'ldiradi.

Yevropa Markaziy banki hamkorlari bilan raqamli yevroning ehtimoliy salbiy jihatlarini ham keng ko'lamda tahlil qilmoqda. Ularga quyidagilar kiradi:

- pul-kredit siyosatining haddan tashqari markazlashuvi;

- tranzaksiya maxfiyligining kamayish ehtimoli;

- kiberxavfsizlikka oid yangi tahdidlar;

- davlatning iqtisodiy faoliyatni kuzatish imkoniyati ortishi;

- fuqarolarning moliyaviy erkinliklariga ta'sir qilishi mumkin bo'lgan monitoring mexanizmlari;

- mulk huquqlari bilan bog'liq ehtimoliy cheklovlar.

Raqamli yevroning dasturlashtirilgan to'lovlar imkoniyatiga ega bo'lishi Xitoyning raqamli renminbisi tajribasida kuzatilganidek, ma'lum xavflarni yuzaga chiqarishi mumkin. Shu sababli YEI tahlil markazlari inson huquqlari kontekstida CBDC mexanizmlarini chuqur o'rganmoqda.

Raqamli yevroni joriy etish bir necha bosqichlardan iborat bo'lib, 2020-yildan buyon izchil davom etmoqda:

2020-yil — YMB raqamli yevro bo'yicha birinchi konseptual hisobotni e'lon qildi.

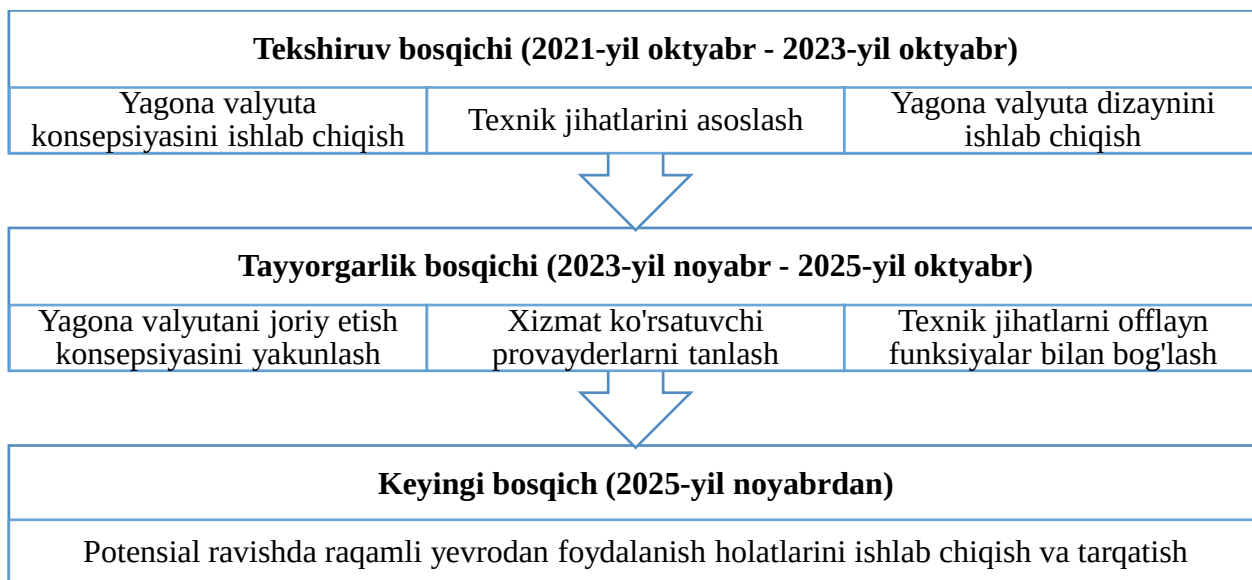
2021-yil — jamoatchilik maslahatlari yakunlanib, ikki yillik tadqiqot bosqichi boshlandi.

2022-yil — Amazon, CaixaBank, Worldline, EPI va Nexi kompaniyalari bilan foydalanuvchi interfeyslarini yaratish bo'yicha hamkorlik boshlandi.

2023-yil — texnik sinovlar, prototiplash, infratuzilmaga qo'yiladigan talablarning shakllanishi yakunlandi.

2023-yil 18-oktabr — YMB 2025–2026-yillarda raqamli yevroni ishga tushirish niyatini e'lon qildi.

Prototiplash natijalari raqamli yevroning mavjud to'lov tizimlariga integratsiya qilinishi texnik jihatdan mumkinligini tasdiqladi. Shuningdek, butun Yevrozonada ishlovchi oflayn to'lov tizimini yaratish bo'yicha izlanishlar davom etmoqda.

1-rasm. Raqamli yevroni joriy etish bosqichlari

2023-yil iyun oyida Yevropa Komissiyasi raqamli yevro bo'yicha qonunchilik paketini taqdim etdi. Raqamli yevro faqat Yevropa Parlamenti va Yevropa Kengashi tomonidan ushbu qonun loyihasi tasdiqlangandan so'ng joriy etiladi. Shundan so'ng YMBning keyingi bosqichga o'tishi, hamda raqamli yevroni 2028-yilgacha to'liq muomalaga kiritish imkoniyati paydo bo'ladi.

Raqamli yevro Yevropa Ittifoqi to'lov tizimlarini modernizatsiya qilish, pul suverenitetini mustahkamlash va fuqarolarga xavfsiz, ishonchli, bepul to'lov vositasini taqdim etish bo'yicha strategik tashabbusdir. Uning joriy etilishi texnik, iqtisodiy va ijtimoiy jihatlardan murakkab bo'lsa-da, to'lov bozorining tez o'zgarayotgan sharoitlarida davlat pulining raqamli shaklini yaratish YEIning raqobatbardoshligi hamda moliyaviy barqarorligi uchun muhim omilga aylanmoqda.

YEVROPA ITTIFOQI YAGONA BOZORINING INSTITUTSIONAL ASOSLARI VA A'ZO DAVLATLAR IQTISODIYOTIGA TA'SIR MEXANIZMLARI

**TDIU, "Xalqaro moliya kafedrasi katta o'qituvchisi
Shirinova Shoxanam Sobir qizi**

Yevropa Ittifoqining yagona bozori (ichki bozori) 1993-yil 1-yanvardan boshlab to'liq shakllangan bo'lib, u Yevropa integratsiyasining eng muhim yutuqlaridan biri sifatida tovarlar, kapital, xizmatlar va ishchi kuchining erkin harakatlanishini ta'minlashga qaratilgan. Mazkur "to'rtta erkinlik" integratsiyaning iqtisodiy asosini tashkil etadi hamda Yevropa Ittifoqining institutlari tomonidan ishlab chiqilgan keng qamrovli huquqiy va tashkiliy mexanizmlar bilan mustahkamlangan. Hozirgi kunda Yagona bozor YEIga a'zo 27 davlatni qamrab oladi, shuningdek, Yevropa iqtisodiy hududi (EEA) bitimi asosida Islandiya, Lixtenshteyn va Norvegiya ham ichki bozor qoidalari bilan uyg'un holda faoliyat yuritadi. Shveytsariya esa ikki tomonlama bitimlar asosida ayrim segmentlar bo'yicha ishtirok etadi. Bundan tashqari, Sharqiy Yevropa davlatlari Gruziya,

Moldova va Ukraina Yevropa Ittifoqi bilan Chuqur va keng qamrovli erkin savdo hududi (DCFTA) orqali ayrim bozor standartlariga integratsiyalashgan.

Ichki bozorning asosiy vazifasi iqtisodiy faoliyatning barcha bosqichlarida to‘siqlarni bartaraf etish orqali korxonalar uchun teng sharoit yaratish, resurslarning optimal taqsimlanishini ta’minlash va umumiy Yevropa hududida raqobatbarqaror muhit yaratishdan iboratdir. “To‘rtta erkinlik” doirasida:

tovarlarning erkin harakatlanishi bojxona to‘lovlari, kvotalar va boshqa notarif cheklovlarni yo‘q qilish orqali amalga oshiriladi;

xizmatlar bozori milliy litsenziyalash va ruxsatnoma tizimlarining uyg‘unlashtirilishi natijasida erkinlashgan;

kapital harakati investitsiyalar, to‘lovlar va moliyaviy operatsiyalar uchun umumiyevropa maydonini shakllantirgan;

mehnat resurslarining erkin harakatlanishi esa YeI fuqarolariga har qanday a‘zo davlatda ishlash, o‘qish va yashash imkonini bergan.

Biroq to‘liq erkinlik mutlaq emas: a‘zo davlatlar aholi salomatligi, atrof-muhit, xavfli mahsulotlar yoki iste’molchilar huquqlarini himoya qilish zarurati tug‘ilganda ayrim cheklovlarni qo‘llash huquqiga ega.

Ichki bozorni samarali boshqarish uchun YeI tomonidan texnik reglamentlar, direktivalar va qoidalarining keng qamrovli tizimi yaratilgan:

1. Uyg‘unlashtirilgan (garmonizatsiya qilingan) qonunchilik

Bu qoidalar muayyan mahsulotlar uchun xavfsizlik, sifat, ekologik talablar kabi asosiy standartlarni belgilaydi. Yevropa Ittifoqida tovarlar savdosining qariyb yarmi aynan shu garmonizatsiya doirasida amalga oshiriladi.

2. Uyg‘unlashtirilmagan sektorlar

Mahsulotlarning qolgan qismi milliy standartlar asosida tartibga solinadi, biroq ular “o‘zaro tan olish” tamoyili asosida bozorga chiqish huquqiga ega.

3. 2008-yilgi Yangi qonunchilik bazasi (NLF)

Bu yondashuv ichki bozorni chuqurlashtirishda muhim o‘zgarishlar kiritdi:

bozor nazoratini kuchaytirish;

muvofiglikni baholash organlari faoliyatini qat’iy tartibga solish;

yagona huquqiy muhit yaratish.

NLF yondashuvi Yevropa mahsulotlarining global raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qiladi.

Yagona bozor YeI tarixidagi eng samarali iqtisodiy loyihalardan biri hisoblanadi. Uning asosiy yutuqlari quyidagilardan iborat:

1. Savdo hajmining sezilarli o‘sishi

1994–2023-yillar davomida YeI ichidagi tovar ayirboshlash qariyb 4 baravar oshib, 800 mlrd. yevrodan 2,76 trln. yevroga yetdi. Bu natija milliy to‘siqlar bartaraf etilgani, bojxona jarayonlarining soddalashtirilgani va umumiy standartlar joriy etilgani bilan bog‘liq.

2. Xizmatlar sektorining bosqichma-bosqich erkinlashuvi

1992-yildan beri xizmatlar savdosi muntazam o'sib bormoqda, biroq hali tovarlar savdosiga nisbatan past ulushga ega. Sababi – xizmatlar sektori ko'proq mahalliy me'yorlarga bog'liq va o'zgarish jarayoni sekin kechadi.

3. Korxonalar va KO'B uchun qulay sharoitlar

Ichki bozorda faoliyat yuritish orqali korxonalar quyidagi afzalliklarga ega bo'ladi:

tranzaksiya xarajatlarining kamayishi,
standartlashtirilgan qoidalarga moslashish orqali texnik to'siqlarning yo'qolishi,

450 millionlik bozor hududiga erkin kirish,
miqyos iqtisodiyoti hisobiga xarajatlarning pasayishi.

4. Raqobatbardoshlikning ortishi

Yevropa kompaniyalari yagona bozor ichida raqobatni kuchaytirish orqali innovatsiyalar, texnologik modernizatsiya va ixtisoslashuv imkoniyatiga ega bo'ldilar.

5. Mehnat resurslarining erkin harakatlanishi

Yevropada mehnat migratsiyasi iqtisodiy resurslarning eng samarali hududlarga oqimini ta'minladi, bu esa ishlab chiqarish unumdorligini oshirdi.

Yevropa Ittifoqining yagona ichki bozori bu xalqaro iqtisodiy integratsiyaning eng muvaffaqiyatli modeli bo'lib, u iqtisodiy samaradorlikni oshirish, raqobatni kuchaytirish, resurslardan oqilona foydalanish va barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlashga xizmat qilmoqda. Huquqiy harmonizatsiya, standartlashtirish, bozor nazorati mexanizmlarining kuchaytirilishi va transport-logistika tizimining rivojlanishi ichki bozorning barqaror faoliyatini qo'llab-quvvatlaydi. Kelgusida ichki bozorning raqamli iqtisodiyot, yashil transformatsiya va xizmatlar integratsiyasi kabi strategik yo'nalishlarda yanada kengayishi YeI iqtisodiy raqobatbardoshligining asosiy omillaridan bo'lib qoladi.

YEVROPA ITTIFOQIDA KIBERXAVFSIZLIK SIYOSATI: BARQARORLIKNI OSHIRISH STRATEGIYALARI VA INSTITUTIONAL YONDASHUVLAR

**TDIU, "Xalqaro moliya kafedrası assistenti
Yakubov Jahongir Uktamovich**

Raqamli texnologiyalarning jadal sur'atlarda rivojlanishi global moliya tizimida tub o'zgarishlarga olib kelmoqda. Mobil bank xizmatlari, ochiq bank tizimlari (Open Banking), blokcheyn texnologiyalariga asoslangan kripto-aktivlar va fintech yechimlarining keng qo'llanilishi moliyaviy xizmatlar infratuzilmasini yanada raqamlashtirib, uni dinamik va o'zaro bog'langan ekotizimga aylantirdi. Yevropa Ittifoqi (YeI) ushbu innovatsion jarayonlarning markazida turib, raqamli iqtisodiyot imkoniyatlaridan samarali foydalanish orqali iqtisodiy o'sishni

tezlashtirish, operatsion samaradorlikni oshirish va moliyaviy xizmatlardan foydalanishning inkluzivligini ta'minlashga intilmoqda.

Biroq raqamli transformatsiya jarayoni bilan bir qatorda, yangi va murakkab kibertahdidlar paydo bo'lmoqda. Moliya sektori yuqori darajada raqamlashtirilgani sababli kiberjinoyatchilar uchun jozibador nishonga aylangan. Shu bois, YeI uchun moliyaviy barqarorlikni saqlash va kiberxavfsizlikning yuqori darajasini ta'minlash strategik ustuvor vazifa hisoblanadi.

So'nggi o'n yillikda YeI moliya sektori ochiq bank tizimlari, fintech platformalari, markazlashmagan moliyaviy tizimlar (DeFi) va mobil to'lovlar kabi innovatsion xizmatlar hisobiga sezilarli kengaydi. Bu jarayon bir tomondan moliyaviy xizmatlarni qulay va arzon qilishga xizmat qilsa, ikkinchi tomondan tizimning murakkabligini oshirib, yangi zaifliklarni paydo qildi.

Open Banking modeli mijozlarga o'z moliyaviy ma'lumotlarini uchinchi tomon provayderlari bilan xavfsiz almashish imkonini yaratdi. Bu raqobatni kuchaytirgan bo'lsa-da, ma'lumotlar oqimining ortishi xavfsizlik talablarini yanada qat'iylashtirishni taqozo qilmoqda.

Fintech xizmatlari yordamida moliyaviy tranzaksiyalar tezkorlashdi, biroq bu tizimlar ko'pincha o'zaro bog'liq bo'lib, bir nuqtadagi muammo zanjirbo'ron effekti orqali butun tizimga ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Blokcheyn asosidagi tizimlar tranzaksiyalarni shaffoflashtirgan bo'lsa ham, kripto-aktivlar bilan bog'liq firibgarlik va kiberhujumlar sonining ortishi yangi risklarni yuzaga chiqarmoqda.

Shu tariqa, raqamli moliya infratuzilmasining murakkablashuvi YeI moliya tizimini yuqori texnologik xatarlar qarshisida sezgir holatga keltirib qo'ymoqda.

Kibertahdidlarning asosiy turlari va ularning moliya sektoriga ta'siri

1. Fishing va ijtimoiy muhandislik usullari

Fishing hujumlari YeI moliya tizimi uchun eng tarqalgan tahdid bo'lib, firibgarlar ishonchli tashkilot nomidan yuborilgan soxta xabarlar orqali foydalanuvchilardan maxfiy ma'lumotlarni qo'lga kiritishga harakat qiladi. Ijtimoiy muhandislik esa inson psixologiyasini manipulyatsiya qilishga asoslanadi. Bunday hujumlar nafaqat jismoniy shaxslar, balki yirik moliyaviy muassasalarni ham zarar ko'rishga olib keladi.

2. Ransomware hujumlari

Ransomware dasturlari korporativ ma'lumotlarni shifrlab, ularni qayta tiklash uchun to'lov talab qiladi. Moliyaviy tashkilotlar uchun bunday hujumlar operatsion jarayonlarning to'xtashi, xizmat ko'rsatishning uzilishi, mijozlar ishonchining pasayishi va katta miqdordagi moliyaviy yo'qotishlarga sabab bo'ladi.

3. DDoS (Distributed Denial of Service) hujumlari

DDoS hujumlarida tizimlar ortiqcha trafik bilan to'lib, banklarning onlayn xizmatlari vaqtincha ishdan chiqadi. Bayram mavsumlari kabi yuqori talab davrida bunday hujumlar millionlab tranzaksiyalarni to'xtatib qo'yishi mumkin.

4. Ta'minot zanjiriga qaratilgan hujumlar

Uchinchi tomon dasturiy ta'minotidagi zaifliklardan foydalanish orqali moliyaviy tashkilot tizimlariga kirish — YeI uchun eng xavfli tahdidlardan biridir. Chunki bu holatda xavfsizlik buzilishi bir nechta tashkilotlarga bir vaqtning o'zida ta'sir ko'rsatishi mumkin.

5. Yangi avlod tahdidlari

Kriptojecking — korxona serverlari yoki mijoz qurilmalarining yashirincha kriptovalyuta qazib olish uchun ishlatilishi.

Sun'iy intellekt yordamida amalga oshiriladigan hujumlar — zararli dasturlarni moslashtirish, xavfsizlik tizimlarini aldash yoki maqsadli fishing kampaniyalarini yaratish.

Moliya sektoridagi zaifliklarning ortishiga uchinchi tomon xizmatlaridan keng foydalanish, YeI davlatlari o'rtasidagi xavfsizlik standartlarining bir xilda bo'lmashligi hamda inson omili bilan bog'liq xatoliklar sabab bo'lmoqda.

YeI moliya sektori uchun barqarorlikni oshirish maqsadida bir qator normativ hujjatlarni qabul qilgan. Ulardan eng muhimlari:

1. DORA — Raqamli operatsion bardoshlilik to'g'risidagi reglament

2025-yildan boshlab kuchga kirayotgan DORA moliyaviy muassasalar uchun quyidagi talablarni belgilaydi:

kiberxavfsizlikni doimiy sinovdan o'tkazish,

axborot tizimi uzilishlariga tayyorgarlikni oshirish,

kiberhujumlar haqida tezkor xabar berish,

uchinchi tomon IT-provayderlari bilan bog'liq risklarni boshqarish.

DORA YeI da moliyaviy infratuzilmaning yagona xavfsizlik standartlariga asoslanishini ta'minlaydi.

2. GDPR — Shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish umumiy reglamenti

GDPR ma'lumotlar buzilishi holatida 72 soat ichida xabar berishni talab qiladi va katta jarimalar belgilaydi. Ushbu reglament moliya sektorida ma'lumotlar bilan ishlash madaniyatini sezilarli darajada o'zgartirdi.

3. NIS2 direktivasi

NIS2 axborot tizimlari xavfsizligini oshirishga qaratilgan bo'lib, davlatlar o'rtasidagi hamkorlikni kuchaytiradi va muhim infratuzilmalarda minimal xavfsizlik standartlarini belgilaydi.

YeI moliya sektori raqamli transformatsiya jarayonida ulkan imkoniyatlar bilan birga murakkab xavf manbalariga duch kelmoqda. Kibertahdidlarning evolyutsiyasi moliyaviy tizimning barqarorligini izdan chiqarishi mumkin bo'lgan strategik xatarlarni yuzaga keltiradi. Shuning uchun YeI kiberxavfsizlik bardoshlilikini oshirishni ustuvor vazifa sifatida belgilab, DORA, GDPR va NIS2 kabi normativ hujjatlar orqali barqaror, xavfsiz va raqamli moliya infratuzilmasini shakllantirishga intilmoqda.

Kelajakda moliyaviy tizimning muvaffaqiyati texnologik innovatsiyalarni joriy etish bilan birga, xavfsizlik madaniyatini shakllantirish, sun'iy intellektga

asoslangan yechimlarni qo'llash, kuchli nazorat mexanizmlarini yaratish va davlatlararo hamkorlikni kengaytirishga bog'liq bo'ladi.

YEVROPA ITTIFOQI UMUMIY BUDJETI: INTEGRATSIYANI CHUQURLASHTIRISHDAGI IQTISODIY MEXANIZMLAR

**TDIU, "Xalqaro moliya kafedrası o'qituvchisi
Narimonov Sayfulloxon Sunnatilla o'g'li**

Yevropa Ittifoqi (YeI) budjeti a'zo mamlakatlarni moliyaviy qo'llab-quvvatlash maqsadida turli manbalardan resurslarni shakllantiradi va ularning iqtisodiy hamda institutsional rivojlanishiga xizmat qiladi. YeI budjeti Ittifoqning ustuvor rivojlanish yo'nalishlarini moliyalashtirish bilan bir qatorda, yirik infratuzilma loyihalari, ilmiy tadqiqotlar, innovatsion dasturlar hamda transmilliy ko'lamdagi tashabbuslarni ham qo'llab-quvvatlaydi. Shuningdek, ushbu budjet global hamda mintaqaviy xatarlar — koronavirus pandemiyasi, iqlim o'zgarishi, tabiiy ofatlar va terrorizm tahdidi kabi omillarni yumshatish maqsadida zarur moliyaviy resurslarni safarbar etishga xizmat qiladi.

Yevropa Ittifoqi budjeti mintaqaviy integratsiyani chuqurlashtirishga qaratilgan ko'plab moliyaviy dasturlarni — Yevropa mintaqaviy rivojlanish jamg'armasi, Birlashuv jamg'armasi, Horizon Europe ilmiy tadqiqot dasturi, Erasmus+ ta'lim almashinuvi tashabbuslari va boshqa qator instrumentlarni moliyalashtiradi. Mazkur budjet a'zo mamlakatlarning milliy budjetlarini to'ldiruvchi va ularni strategik rivojlanishga yo'naltirilgan umumiy resurslar bilan ta'minlovchi mexanizm sifatida faoliyat yuritadi.

Yevropa Ittifoqi budjetining muhim yo'nalishlaridan biri Birlashuv siyosatini amalga oshirishdir. Ushbu siyosat Ittifoq tarkibidagi iqtisodiy rivojlanish darajasi past bo'lgan davlatlarga strukturaviy va investitsion fondlar orqali ko'mak ko'rsatishni nazarda tutadi. Natijada, YeI hududi bo'yicha iqtisodiy va ijtimoiy tafovutlarni qisqartirish, mintaqaviy barqarorlikni mustahkamlash hamda umumiy bozor samaradorligini oshirishga erishiladi. Bundan tashqari, fors-major holatlar yuzaga kelganda tabiiy ofatlar, iqtisodiy inqirozlar yoki sog'liqni saqlash tizimini izdan chiqaruvchi favqulodda vaziyatlarda YeI umumiy budjetidan qo'shimcha moliyaviy yordam ajratiladi.

Yevropa Ittifoqining daromad qismi beshta asosiy manbadan shakllantiriladi. Birinchi guruhni an'anaviy o'z resurslari tashkil etib, ular Yevropa Ittifoqi tashqarisidan import qilinadigan mahsulotlarga nisbatan undiriladigan bojxona bojlari hamda shakar importiga qo'yiladigan maxsus yig'imlardan iboratdir. Ushbu resurslar to'liq Ittifoq nomidan yig'iladi va a'zo davlatlar tomonidan YeI budjetiga o'tkaziladi. Agar davlatlarning ma'muriy samaradorligi yetarli bo'lmasa va daromad yo'qotishlari yuzaga kelsa, ular mazkur yetishmovchilikni qoplash majburiyatiga ega.

Ikkinchi manba standartlashtirilgan qo'shilgan qiymat solig'i (QQS) bazasiga asoslangan resurslardir. Har bir a'zo mamlakat tomonidan undiriladigan QQSning ma'lum ulushi Yevropa Ittifoqi budjetiga ajratiladi. Mazkur mexanizm yagona stavka bo'yicha amalga oshiriladi: Germaniya, Niderlandiya va Shvetsiyada 0,15

foiz, qolgan davlatlarda esa 0,3 foiz stavka qo'llaniladi. Mamlakatlardagi QQS stavkalari va soliq imtiyozlari farqli bo'lgani sababli, Yevropa Ittifoqi "uyg'unlashtirilgan QQS bazasi"ni shakllantirish uchun maxsus hisoblash formulasidan foydalanadi. Hisob-kitobning boshlang'ich nuqtasi sifatida mamlakatning umumiy QQS tushumi olinadi, so'ngra bu ko'rsatkich ushbu davlatda amal qiladigan QQS stavkalarining o'rtacha tortilgan qiymati orqali tuzatiladi. Yakuniy soliq bazasi chegaralangan bo'lib, u a'zo davlatning yalpi milliy daromadining 50 foizidan oshmasligi lozim.

Uchinchi daromad manbasi yalpi milliy daromadga (YaMD) asoslangan resurs bo'lib, har bir a'zo davlat YaMDning taxminan 0,7 foizini YeI budjetiga ajratadi. Ushbu resurs hozirda Yevropa Ittifoqi budjetining eng barqaror va eng katta ulushga ega manbasi hisoblanadi.

To'rtinchi guruh daromadlar boshqa qo'shimcha tushumlarni o'z ichiga oladi. Bular Yevropa Ittifoqi xodimlarining ish haqidan undiriladigan soliq, bank foizlari, jarimalar, sud jarayonlari natijasida undirilgan mablag'lar hamda uchinchi mamlakatlarning YeI dasturlarida ishtirok etish uchun to'laydigan badallaridan tarkib topadi.

Beshinchi manba esa Yevropa Ittifoqi tomonidan yig'imlar shaklida undiriladigan resurslardir. Mazkur yig'imlar ekologik soliqlar, plastik chiqindilar uchun belgilangan badallar kabi yangi moliyaviy instrumentlar orqali shakllanishi mumkin bo'lib, YeI budjetining zamonaviylashtirilgan daromad strukturasini ta'minlashga qaratilgan.

Shunday qilib, Yevropa Ittifoqining daromad bazasi ko'p manbali, differensiallashtirilgan va institutsional jihatdan uyg'unlashtirilgan moliyaviy mexanizmlardan iborat bo'lib, u Ittifoqning fiskal barqarorligini, budjet mustahkamligini hamda integratsiya jarayonining moliyaviy asosini ta'minlashga xizmat qiladi.

Yevropa Ittifoqining birdamlik tamoyili nafaqat a'zo davlatlar, balki uchinchi mamlakatlarni ham qo'llab-quvvatlashni o'z ichiga oladi. Ittifoqning moliyaviy resurslari uni jahon moliya tizimidagi muhim global aktor sifatida o'z pozitsiyasini saqlab qolish va kuchaytirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, YeI yetakchi xalqaro donor sifatida rivojlanish yordami, gumanitar yordam va global barqarorlikni ta'minlash yo'nalishida keng ko'lamli tashabbuslarni amalga oshiradi.

Koronavirus pandemiyasi davrida Yevropa Komissiyasi iqtisodiy va ijtimoiy barqarorlikni saqlab qolish maqsadida bir qator katta hajmdagi moliyaviy chora-tadbirlarni amalga oshirdi. Ular qatoriga quyidagilar kiradi:

- SURE dasturi doirasida qisqa muddatli bandlik sxemalarini qo'llab-quvvatlash uchun 100 milliard yevrogacha kredit ajratish;
- pandemiya oqibatlarini yumshatish maqsadida CRII va CRII+ investitsiya tashabbuslarini ishga tushirish;
- COVID-19 vaksinalaridan foydalanish imkoniyatini ta'minlash uchun oltita farmatsevtika kompaniyasi bilan shartnomalar imzolash;
- Favqulodda yordam vositasi orqali YeI mamlakatlariga pandemiya bilan bog'liq bevosita moliyaviy xarajatlarni qoplash maqsadida 2,7 milliard yevro ajratish;

- yashil, raqamli va barqaror tiklanishni rag'batlantirishga yo'naltirilgan NextGenerationEU tiklanish vositasi doirasida joriy narxlarda 806,9 milliard yevrogacha resurs safarbar etish va boshqalar.

Umuman olganda, Yevropa Ittifoqi budjeti mintaqaviy integratsiya jarayonining moliyaviy poydevorini yaratadi, iqtisodiy birdamlikni mustahkamlaydi va Ittifoqning ichki hamda tashqi barqarorligini ta'minlashga xizmat qiluvchi strategik vosita sifatida ahamiyat kasb etadi.

YEVROPA ITTIFOQIDA OCHIQ BANK TIZIMI (OPEN BANKING) RIVOJI VA UNING MOLIVAVIY XIZMATLAR BOZORIGA TA'SIRI

**TDIU, "Xalqaro moliya kafedrasi katta o'qituvchisi
Bolibekov Shaxboz Baxodir o'g'li**

Yevropa ochiq bank tizimi (Open Banking) – bu banklarning mijozlar roziligi asosida ularning moliyaviy ma'lumotlarini uchinchi tomon tashkilotlariga (fintech kompaniyalar, to'lov xizmatlari provayderlari, raqamli moliya platformalari) xavfsiz shaklda taqdim etish imkonini beruvchi tizimdir. Ushbu model Yevropa Ittifoqining to'lov xizmatlariga oid direktivasi – **PSD2 (Payment Services Directive 2)** orqali huquqiy asosga ega bo'lgan. Ochiq bank tizimining asosiy maqsadi moliya bozorida raqobatni kuchaytirish, innovatsion xizmatlarni rivojlantirish va mijozlar uchun qulaylik va tanlov imkoniyatlarini kengaytirishdan iborat.

PSD2 direktivasi 2018-yildan boshlab Yevropa Ittifoqida kuchga kirgan bo'lib, banklarni mijozlar ma'lumotlaridan foydalanish bo'yicha yangi talab va majburiyatlarga moslashishga majbur qildi. Bu jarayon banklar uchun katta texnologik qayta qurish, API (Application Programming Interface) tizimlarini joriy etish va ma'lumotlar almashinuvini standartlashtirish kabi islohotlarni talab qildi. Shu yo'l bilan Yevropada moliyaviy bozorning ochiqligi va raqobatbardoshligi yangi bosqichga ko'tarildi.

Ochiq bank tizimi mijozga tegishli ma'lumotlar ustidan to'liq nazoratni o'ziga qaytaradi. An'anaviy bank tizimida mijoz o'z ma'lumotlarini faqat o'sha bankning platformasida ko'rishi yoki foydalanishi mumkin edi. Ochiq bank tizimi esa mijozga o'z moliyaviy ma'lumotlarini istalgan fintech xizmatiga uzatish imkonini beradi. Bu esa moliyaviy xizmatlar ekotizimini yanada moslashuvchan va mijozga yo'naltirilgan qiladi.

Yevropa ochiq bank tizimining eng muhim elementlaridan biri – bu **API** texnologiyasidir. API bankning ichki tizimlari bilan tashqi xizmatlar o'rtasida xavfsiz axborot uzatish kanalini yaratadi. Standartlashtirilgan API'lar orqali fintech kompaniyalari to'lov yuborish, hisobdagi mablag'larni ko'rish, tranzaksiya tarixini olish kabi funksiyalarni amalga oshirishi mumkin. Bu jarayon yuqori darajadagi shifrlash va avtorizatsiya mexanizmlari orqali himoyalangani.

Fintech sektorining rivojlanishi ham Yevropada ochiq bank tizimining keng qo'llanishiga sabab bo'ldi. Ayniqsa, Buyuk Britaniya, Germaniya va Niderlandiya

kabi davlatlarda fintech ekotizimi juda faol rivojlanib, banklar bilan integratsion hamkorliklar kengaydi. Natijada, to'lovlar, investitsiya boshqaruvi, kredit skoringi, shaxsiy budjet boshqaruvi kabi xizmatlar tubdan o'zgardi.

Ochiq bank tizimi mijozlarga real amaliy qulayliklarni taqdim etadi. Masalan, birgina mobil ilova orqali turli banklardagi hisoblarni bir joyda ko'rish, hisoblar o'rtasida tezkor o'tkazmalar qilish, harajatlar statistikasi va moliyaviy rejalashtirish kabi funksiyalar mavjud. Bunday xizmatlar an'anaviy bank tizimida mavjud bo'lmagan edi.

To'lov xizmatlari bo'yicha yangi imkoniyatlar ham ochiq bank tizimining yutuqlari qatoriga kiradi. PSD2 direktivasi asosida Payment Initiation Service Providers (PISP) va Account Information Service Providers (AISP) kabi yangi xizmat turlari paydo bo'ldi. PISP orqali mijoz bank kartasisiz, bevosita hisobidan to'lov amalga oshirishi mumkin bo'lsa, AISP esa mijozning bir nechta bankdagi ma'lumotlarini yagona platformada ko'rsatadi.

Yevropada ochiq bank tizimi xavfsizlik bo'yicha juda qat'iy talablarga ega. PSD2 direktivasi kuchli mijoz autentifikatsiyasi – **SCA (Strong Customer Authentication)** ni joriy etdi. SCA orqali to'lovlar yoki ma'lumotlarga ruxsat olishda ikki yoki uch bosqichli tekshiruv qo'llaniladi. Bu tizim fintech xizmatlarini rivojlantirish bilan bir qatorda firibgarlik xavfini keskin kamaytiradi.

Banklar uchun ochiq bank tizimi bir vaqtning o'zida ham imkoniyat, ham chaqiriqdir. Bir tomondan, yangi raqobatchilar paydo bo'ladi, daromad manbalari transformatsiyalanadi. Ikkinchi tomondan, banklar o'z xizmatlarini diversifikatsiya qilish, innovatsion platformalar yaratish va raqamli mahsulotlar orqali yangi iste'molchilarni jalb qilish imkoniyatiga ega bo'ladi. Shu bois ko'plab yirik banklar fintech-kompaniyalar bilan hamkorlikni kuchaytirmoqda.

Ochiq bank tizimining Yevropa iqtisodiyotiga ta'siri juda keng. Moliya xizmatlarining raqamlashtirilishi tranzaksiya xarajatlarini kamaytirdi, bizneslar uchun to'lov infratuzilmasini yengillashtirdi, iste'molchilar uchun esa yanada arzon va tezkor moliyaviy xizmatlar yaratdi. Bu esa Yevropa Ittifoqining raqamli bozor bo'yicha strategik maqsadlariga ham mos keladi.

Yevropadagi ochiq bank tizimi global miqyosda ham o'rnak bo'lib xizmat qilmoqda. Avstraliya, Kanada, Singapur va hatto AQSh kabi yirik iqtisodiyotlar o'z ochiq bank qonunchiliklarini yaratishda Yevropa tajribasidan foydalanmoqda. Bu Yevropaning ushbu sohadagi yetakchiligini isbotlaydi.

Shu bilan birga, ochiq bank tizimi hali ham to'liq shakllanib bo'lmagan ekotizimdir. Banklar o'rtasidagi texnik standartlar xilma-xil bo'lishi, ayrim API'larning to'liq ishlamasligi, fintech kompaniyalar xavfsizlik protokollarining turlicha bo'lishi kabi muammolar mavjud. Yevropa Ittifoqi ushbu kamchiliklarni bartaraf etish uchun yagona API standartlarini ishlab chiqish ustida ishlamoqda.

Kelib chiqadigan yana bir muhim masala – bu ma'lumotlar maxfiyligi. Ochiq bank tizimi mijozning roziligiga asoslangan bo'lsa ham, ma'lumotlarga uchinchi tomon kirishi xavfsizlikka bo'lgan talablarni oshiradi. Shu sabab, GDPR (General

Data Protection Regulation) bilan uyg'un holda xavfsizlik mexanizmlari mustahkamlangan.

Yevropa ochiq bank tizimining kelajagi yanada kengayishi kutilmoqda. Hozirda "Open Finance" va "Open Data" kontseptsiyalari ustida ham ishlar olib borilmoqda. Mazkur yondashuvlarga ko'ra, faqat bank ma'lumotlari emas, balki sug'urta, investitsiya, pensiya jamg'armalari va boshqa moliyaviy ma'lumotlar ham yagona platformalarda ishlatilishi rejalashtirilmoqda.

Xulosa qilib aytganda, Yevropa ochiq bank tizimi moliya sanoatini tubdan o'zgartirayotgan, mijoz manfaatlariga xizmat qiladigan, innovatsiyalar uchun keng yo'l ochadigan modern ekotizimdir. PSD2 direktivasi bu jarayonda muhim huquqiy asos bo'lib, fintech va an'anaviy bank xizmatlari o'rtasidagi integratsiyani yangi bosqichga ko'tardi. Kelajakda ochiq bank tizimining yanada rivojlanishi Yevropaning raqamli iqtisodiyotdagi ustunligini kuchaytirishi shubhasiz.

KOMPPLAYENSNING RAQAMLASHTIRILISHI (REGTECH VA SUPTECH)NING XALQARO KAPITAL OQIMLARIGA TA'SIRI

**Suleymanov Ilnur Radikovich (Ph.D.),
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti dotsenti**

Zamonaviy xalqaro moliya tizimining arxitekturasi moliyaviy operatsiyalarning tobora murakkablashib borayotgani, kapital bozorlarining o'zaro bog'liqligi kuchaygani hamda jahon miqyosida jamoaviy va xususiy mablag'lar harakatining tezlashuvi bilan tavsiflanadi. Ushbu jarayonlar bilan birga transchegaraviy tranzaksiyalar, tartibga solishdan bo'yin tovlanishi, noqonuniy faoliyatni moliyalashtirish hamda tizimli zaifliklar kabi xavflarning ortishi va regulyator talablarining kuchayishi kuzatilmoqda. Regulyator komplayens sohasi uchun ishlab chiqilayotgan texnologik yechimlar - RegTech va SupTech tushunchalari bilan ifodalanuvchi yo'nalishlar - xalqaro moliyaviy infratuzilmaning rivojlanishida muhim bosqichga aylandi. RegTech moliyaviy institutlar tomonidan regulyator talablariga rioya etishni ta'minlashga xizmat qiluvchi raqamli vositalar majmuasini anglatadi, SupTech esa markaziy banklar va nazorat organlarining moliyaviy tizimlarni monitoring qilish, tahlil etish va nazoratni takomillashtirish maqsadida raqamli texnologiyalardan foydalanishini ifodalaydi.

Xalqaro moliyaviy institutlarning monitoring ma'lumotlari raqamli tartibga solish texnologiyalarining jadallik bilan joriy etilayotganini tasdiqlaydi. Xalqaro valyuta jamg'armasi ma'lumotlariga ko'ra, 2018 - 2023-yillar davomida SupTech yechimlarini joriy qilgan davlatlar soni ikki baravar oshgan. Jahon banki regulyator axborot almashinuvi bo'yicha mintaqaviy raqamli tashabbuslarning izchil o'sib borayotganini qayd etadi. BIS hisobotlari yetakchi markaziy banklarning nazorat jarayonlarini katta ma'lumotlar tahlili va xulq-atvor monitoringi asosida olib borishga intilayotganini ko'rsatadi. Shu bilan birga, moliya sektori darajasida yirik banklar va investitsiya kompaniyalari AML/KYC jarayonlarini avtomatlashtirish, xavflarni boshqarish va hisobot tayyorlashni takomillashtirish maqsadida RegTech yechimlariga faol investitsiya kiritmoqda. Mazkur omillar global tendentsiyani aks

ettirib, uning transchegaraviy kapital oqimlariga muqarrar ta'sir ko'rsatishini ko'rsatadi.

Tadqiqot metodologiyasi 2015 - 2024-yillar oralig'ida mamlakatlar kesimida o'tkazilgan panel regressiya tahliliga asoslanadi. Ushbu davr rivojlangan iqtisodiyotlarni (AQSh, Yevropa Ittifoqi, Yaponiya) hamda rivojlanayotgan bozorlarni (Markaziy Osiyo, Janubi-Sharqiy Osiyo, Lotin Amerikasi) qamrab oladi. Modelda bog'liq o'zgaruvchilar sifatida to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar oqimi, portfel investitsiyalari oqimi va transchegaraviy bank kapitali harakati qo'llaniladi.

1-jadval

Kompplayensning raqamlashtirilishi (RegTech/SupTech)ning transchegaraviy kapital oqimlari dinamikasiga ta'siri (2015 - 2024-yillar)

Ko'rsatkich	*95	**96	***97	Izoh va tahlil
Transchegaraviy kapital oqimlarining o'rtacha yillik o'sishi	11 - 13%	6 - 8%	1 - 3%	SupTech/RegTech joriy etilgan mamlakatlarda tranzaksiya xarajatlarining kamayishi va investorlar ishonchining oshishi hisobiga yaqqol ijobiy ta'sir kuzatiladi
Kapital oqimlari volatilligi (standart og'ish)	4 - 7 %ga kamayishi	1 - 2 %ga biroz kamayishi	O'zgarishsiz qolishi yoki o'sishi	SupTech axborot xavflarini kamaytiradi va monitoring jarayonini yaxshilaydi, bu esa kapital oqimlarining barqarorlashuviga xizmat qiladi
Oqimlar tarkibida to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar (FDI) ulushi	O'sish	Barqaror	Kamayish	Kompplayensning raqamlashtirilishi mamlakatning uzoq muddatli investitsiyalar uchun jozibadorligini oshiradi
Qisqa muddatli spekulativ kapital ulushi	Pasayish	Biroz pasayish	O'sish	Yuqori sifatli nazorat spekulativ kapital oqimlarini kamaytiradi
Transchegaraviy tranzaksiyalarning amalga oshish tezligi	25 - 40 %ga tezlashish	10 - 18 %ga tezlashish	Jiddiy o'zgarishlarsiz	RegTech KYC/AML tekshiruvlarini avtomatlashtiradi va tartibga oid kechikishlarni kamaytiradi
Xalqaro operatsiyalar davomida AML/KYC bo'yicha rad etish darajasi	20 - 30 %ga kamayish	8 - 12 %ga kamayish	O'sish	Raqamli identifikatsiya tizimlari xatolarni kamaytiradi va verifikatsiya aniqligini oshiradi
Investitsiyaviy jozibadorlik (investorlar ishonchi indeksi)	Kuchli o'sish	Mo'tadil o'sish	Pasayish	Raqamli nazorat yurisdiksiya obro'sini yaxshilaydi
Noqonuniy yoki shubhali operatsiyalar xavfi	Pasayish	Biroz pasayish	Yuqori daraja	Monitoringning avtomatlashtirilishi noqonuniy kapital oqimlarini kamaytiradi
Turli davlatlar regulyatorlari o'rtasidagi ma'lumotlar uyg'unligi	Yuqori	O'rta	Past darajada	SupTech'ning mavjudligi xalqaro regulyator axborot almashinuvini yengillashtiradi
Xalqaro kapital oqimlariga yakuniy ta'siri	Kuchli ijobiy ta'sir	Mo'tadil ijobiy ta'sir	Zaif yoki sezilarsiz ta'sir	Ta'sir mamlakatning raqamli yetuklik darajasi va institutsional imkoniyatlariga bog'liq

Bog'liq bo'lmagan asosiy o'zgaruvchi sifatida raqamli kompplayensning joriy etilish darajasini aks ettiruvchi indeks ishlatiladi. Ushbu indeks milliy SupTech

95 * Kompplayensning yuqori darajada raqamlashtirilgan mamlakatlar (RegTech/SupTech joriy etilgan)

96 ** Kompplayensning o'rta darajada raqamlashtirilgan mamlakatlar

97 *** Kompplayensning past darajada raqamlashtirilgan mamlakatlar (RegTech/SupTech joriy etilmagan)

platformalarining mavjudligi, AML/KYC jarayonlarining raqamlashtirilish darajasi va bank sektorida RegTech vositalaridan foydalanish ko'lamiga oid ma'lumotlarga asoslanadi. Modelning nazorat o'zgaruvchilariga aholi jon boshiga to'g'ri keladigan YAIM, raqamli yetuklik indeksi, iqtisodiyotning ochiqlik darajasi, inflyatsiya, siyosiy xavf ko'rsatkichi hamda moliyaviy chuqurlikni aks ettiruvchi ko'rsatkichlar (M2/YAIM nisbati) kiradi. Regressiya tahlilining natijalari shuni ko'rsatadiki, RegTech va SupTech texnologiyalarining joriy etilishi xorijiy kapital oqimlariga statistik jihatdan ahamiyatli ijobiy ta'sir ko'rsatadi. «Kompplayensning raqamlashtirilish darajasi» o'zgaruvchisining koeffitsienti o'rtacha 0,11 - 0,13 diapazonida bo'lib, bu raqam raqamli nazorat tizimi rivojlangan mamlakatlarda kapital oqimi har yili 11 - 13 foizga ortishini anglatadi. Mazkur natija modelning turli spetsifikatsiyalarida barqaror bo'lib qoladi va $p < 0,05$ darajasida ahamiyatli hisoblanadi.

Kapital oqimlari volatilligiga ta'sirini baholash shuni ko'rsatadiki, yillik oqimlarning standart og'ishlari 4 - 7 foizga kamayadi. Bu esa raqamli nazorat mexanizmlarining moliyaviy barqarorlikni oshirishga xizmat qilishi haqidagi farazni tasdiqlaydi. Event-study tahlili milliy SupTech platformasi joriy etilganidan keyingi ikki yil ichida mamlakatlarda kapital oqimlari yanada intensiv va barqaror shakllanganini ko'rsatadi. Ijobiy ta'sir to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalarda ham, portfel investitsiyalarida ham kuzatiladi.

Bundan tashqari, institutsional rivojlanish darajasi yuqori bo'lgan mamlakatlarda ushbu ta'sir kuchliroq namoyon bo'ladi, past raqamli yetuklikka ega davlatlarda esa infratuzilma imkoniyatlari va huquqiy cheklovlar tufayli ijobiy natijaning bir qismi kompensatsiyalanadi.

Tahlil shuni ko'rsatadiki, kompplayensning raqamlashtirilishi kapital oqimlari volatilligini pasaytirishda sezilarli ta'sirga ega. SupTech texnologiyalarining joriy etilishi natijasida regulyatorlar xavflarni erta aniqlash imkoniyatiga ega bo'ladilar, jarayonlarning avtomatlashtirilishi esa moliyaviy oqimlarning xatti-harakatidagi og'ishlarni o'z vaqtida aniqlashga yordam beradi. Bu holat noaniqlik yoki ishonchsizlik oqibatida yuzaga keladigan keskin kapital chiqib ketish ehtimolini kamaytiradi va moliyaviy tizimning umumiy barqarorligini oshiradi. Raqamli infratuzilmasi cheklangan mamlakatlarda raqamlashtirish ta'siri unchalik kuchli bo'lmasligi mumkin, biroq hatto minimal darajadagi raqamli vositalar mavjud bo'lganda ham noqonuniy kapital oqimlari va tartibga solish jarayonidagi xatolar bilan bog'liq xavflarni kamaytirish imkoniyati yuzaga keladi.

Xulosa qilib aytganda, kompplayensning raqamlashtirilishi nafaqat tartibga solishni samaraliroq qilish, balki xalqaro kapital harakatining o'ziga xos mantiqini ham o'zgartirish imkoniga ega istiqbolli mexanizm sifatida namoyon bo'ladi. Institutsional islohotlar va xalqaro hamkorlik bilan uyg'unlashganda, u moliya bozorlarining barqaror rivojlanishiga, davlatlar o'rtasidagi ishonchni mustahkamlashga va uzoq muddatli moliyaviy barqarorlikni ta'minlashga xizmat qilishi mumkin. Regulyatorlar va moliyaviy institutlarning raqamli yetukligi ortib borishi esa jahon moliyaviy tizimiga yanada chuqur integratsiyalashish va sifatli, uzoq muddatli kapitalni jalb etish uchun yangi imkoniyatlarni ochadi.

Adabiyotlar ro'yxati

1. He, Dong. "Digitalization of cross-border payments." China Economic Journal 14.1 (2021): 26-38.
2. Rios, Olvis E. Gil. "Regulatory compliance and Governance Model for cross-border payments using blockchain technology." (2024).
3. И.Р. Сулейманов Международные расчёты: учебное пособие / Т.: «DIADEMA NUR SERVIS» ООО, 2025. - 380 с. ГРИФ: 194-21.
4. И.Р. Сулейманов Международные валютные операции: учебное пособие / Т.: «DIADEMA NUR SERVIS» ООО, 2025. - 360 с. ГРИФ: 98-04.
5. И.Р. Сулейманов Теория международных валютно-кредитных отношений: учебник / Т.: «DIADEMA NUR SERVIS» ООО, 2024. - 450 с.

INTOSAI AS A PILLAR OF INTERNATIONAL FINANCIAL MONITORING ARCHITECTURE

Narimonov Sayfullakhon Sunnatillo ugli
Senior lecturer, PhD TSUE

Financial monitoring refers to the continuous observation, analysis, and evaluation of financial transactions and activities to ensure compliance with established rules and detect any irregularities. It plays a crucial role in identifying fraud, money laundering or the misuse of resources by tracking how funds are allocated and spent. When applied to government funds, financial monitoring becomes a key instrument of public financial management. It ensures that state budgets, grants, and other financial resources are used transparently, efficiently and for their intended purposes. Monitoring mechanisms help verify that public spending aligns with legal and policy frameworks, minimizing corruption and financial mismanagement. Government institutions such as supreme audit institutions (SAIs), finance ministries and internal control bodies carry out financial monitoring through audits, reports and real-time data analysis. These efforts not only protect public assets but also strengthen public trust, support economic stability, and ensure accountability in the management of taxpayers' money.

Table 1

**The Role of INTOSAI in Supporting and Strengthening Supreme Audit
Institutions (SAIs)**

INTOSAI Function	Connection to SAIs
Sets Global Standards	INTOSAI develops principles (e.g., Lima Declaration, Mexico Declaration) to guide SAI operations.
Promotes Independence of SAIs	Through documents like INTOSAI-P 10, INTOSAI outlines 8 key pillars for maintaining SAI independence.
Provides Capacity Building	Offers training, tools, and support to help SAIs improve audit quality and institutional effectiveness.
Monitors Global Trends	Publishes reports (e.g., SAI Stocktaking Report) to track SAI performance and independence globally.
Advocates for SAI Protection	Mechanisms like SIRAM and SIRC address threats to SAI independence and autonomy.
Encourages Knowledge Sharing	Facilitates collaboration, research, and exchange of best practices among member SAIs.

Supreme Audit Institutions (SAIs) are essential pillars of the public accountability system, playing a key role in ensuring transparency, integrity and responsible use of public funds. By conducting independent audits of government revenues and expenditures, SAIs help build trust between governments and citizens. However, the effectiveness of these institutions largely depends on their ability to function independently free from political or external influence. The International Organization of Supreme Audit Institutions (INTOSAI) is the global umbrella organization for SAIs. It plays a central role in guiding, supporting, and strengthening SAIs worldwide (Table 1).

INTOSAI is the key enabler and defender of SAI integrity, independence, and professional excellence, ensuring that Supreme Audit Institutions can carry out their public financial oversight role effectively across the globe.

Table 2

List of INTOSAI Principles (INTOSAI-P)

Code	Title	Description
INTOSAI-P 1	<i>Lima Declaration of Guidelines on Auditing Precepts (1977)</i>	Establishes the foundational principles of independent and effective government auditing.
INTOSAI-P 10	<i>Mexico Declaration on SAI Independence (2007)</i>	Defines eight core principles for ensuring the independence of SAIs.
INTOSAI-P 12	<i>The Value and Benefits of SAIs – Making a Difference to the Lives of Citizens</i>	Emphasizes how SAIs add value through transparency, accountability, and stakeholder trust.
INTOSAI-P 20	<i>Principles of Transparency and Accountability</i>	Promotes openness, public communication, and ethical standards in SAIs.
INTOSAI-P 50	<i>Principles of Jurisdictional Activities of SAIs</i>	Provides guidance for SAIs with jurisdictional or sanctioning powers.

The independence of SAIs is a multifaceted concept that includes both legal and practical dimensions. “De jure” independence refers to the formal legal guarantees that define the institutional and operational autonomy of audit institutions. Meanwhile, “de facto” independence encompasses the actual ability of SAIs to function impartially in practice. For SAIs to fulfill their mandate effectively, both dimensions must be protected and upheld. To give independence to Supreme Audit Institutions (SAIs), INTOSAI outlines five key principles that are essential for ensuring their autonomy and effectiveness (Table 2).

The recognition of the importance of independent audit institutions dates back nearly five decades. A milestone in this regard was the Lima Declaration of 1977, adopted during the IX International Congress of Supreme Audit Institutions, which emphasized the need for countries to establish SAIs with legally guaranteed independence. This foundational document laid the groundwork for global norms on public sector auditing. In 2007, the Mexico Declaration (INTOSAI-P10) further reinforced these principles, introducing eight core pillars of SAI independence (Table 3).

Table 3

Core Principles Ensuring the Independence of Supreme Audit Institutions (SAIs)

Nº	Principles	Description
1	Institutions	Strong and credible audit bodies established to oversee public financial management.
2	Importance of a Legal Framework	A clear and firm legal or constitutional basis that guarantees the SAI's independence.
3	Appropriate Human and Monetary Resources	Adequate staffing and funding to enable SAIs to function effectively and without external control.
4	Autonomy in Selecting Audit Issues	Freedom to choose what areas to audit based on risk, public interest, or professional judgment.
5	Planning Audits	Authority to independently plan and structure audit processes without outside interference.
6	Security of Tenure for Auditors	Job protection to safeguard auditors from dismissal or pressure that may compromise their work.
7	Unrestricted Access to Information	Legal right to access any necessary government data, records, or systems for audit purposes.
8	Right to Report on Audit Work	Freedom to publish and present audit findings openly, without censorship or political pressure.

The United Nations General Assembly Resolutions 66/209 (2011) and 69/228 (2014) also acknowledged the vital contribution of SAIs to promoting accountability and called upon member states to support their independence and capacity development. Despite these advancements, many SAIs worldwide still face significant challenges in preserving their autonomy. While legal provisions often exist, they are frequently undermined by political pressures or administrative barriers. According to the World Bank's SAI Independence Index (2021), only 19 out of 118 assessed countries achieved high or very high levels of independence, with financial and personnel autonomy cited as the most vulnerable areas.

The 2023 Global SAI Stocktaking Report by the INTOSAI Development Initiative (IDI) highlighted a concerning trend: for the third consecutive reporting period since 2017, there has been a global decline in SAI independence. Issues such as restricted access to data, inadequate legal safeguards, and insufficient financial autonomy have intensified in several regions. These developments threaten the capacity of SAIs to conduct effective audits and hold governments accountable.

In response, INTOSAI has prioritized the promotion of SAI independence in its Strategic Plan 2023-2028. One notable initiative is the establishment of the SAI Independence Resource Center (SIRC) and the launch of the SAI Independence Rapid Advocacy Mechanism (SIRAM). Since its pilot phase in 2019, SIRAM has been instrumental in addressing threats to institutional autonomy, with support provided to countries such as North Macedonia, Poland, Myanmar, and São Tomé and Príncipe. The independence of Supreme Audit Institutions is not merely a guiding principle it is a foundational requirement for effective democratic governance. Ensuring that SAIs can operate without external influence reinforces

public trust, enables efficient use of state resources, and promotes transparency. As emphasized in INTOSAI's 2018 guidance, "independence rarely happens by chance; it requires planning, persistence, and long-term commitment." It is therefore the responsibility of global and national leaders to not only endorse but actively defend the autonomy of SAIs. Strengthening their independence is synonymous with strengthening accountability, safeguarding democracy, and securing the interests of citizens across the world.

ТУРИЗМ КАК ФАКТОР СТРУКТУРНОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ И УСТОЙЧИВОГО РОСТА РЕГИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ

Майдырова А.Б.

НАО «Евразийского национального университета имени Л.Н.

Гумилева», д.э.н., профессор

Аманиязова Г.Д.

НАО «Каспийский Университет технологий и инжиниринга им.

Ш.Есенова», профессор, к.э.н.

Актилеуова Г.М.

НАО «Каспийский Университет технологий и инжиниринга им.

Ш.Есенова», преподаватель, докторант

***Аннотация.** В статье рассматривается роль туризма в динамике структурных преобразований региональной экономики и его вклад в устойчивый экономический рост. На теоретико-методологической основе системного и межотраслевого подходов анализируются механизмы мультипликативного воздействия туризма на сопутствующие отрасли, занятость и наполнение регионального бюджета. Эмпирическая часть посвящена анализу развития туристской отрасли в Мангистауской области (Прикаспийский регион): приводится динамика посещений, инвестиционные инициативы, характеристики туристско-рекреационного предложения и институциональные меры по переходу от сырьевой специализации к диверсифицированной экономике. Сделаны выводы и предложены практические рекомендации по усилению мультипликативного эффекта туризма в регионе.*

***Ключевые слова:** туризм, мультипликативный эффект, структурная трансформация, региональная экономика, Мангистауская область, диверсификация, инвестиции, устойчивое развитие.*

Туризм выступает сложным социально-экономическим феноменом, способным менять отраслевую структуру территорий, формировать новые виды занятости и стимулировать инвестиции в инфраструктуру. Теоретически это обусловлено действием мультипликатора - последовательных оборотов расходов туристов, которые через цепочку прямых, косвенных и индуцированных эффектов вовлекают всё новые сектора экономики. Межотраслевой анализ (input-output) и методы эконометрического моделирования позволяют количественно оценивать вклад туризма в валовый региональный продукт и занятость, а институциональный подход выявляет

факторы, определяющие эффективность использования туристского потенциала.

Мангистауская область - яркий пример региона с выраженной сырьевой специализацией, обладающего существенным природно-рекреационным потенциалом. Побережье Каспийского моря, уникальные геоморфологические объекты, археологические и культурные памятники, а также развивающаяся курортно-лечебная база создают условия для диверсификации экономики за счёт внутреннего и международного туризма. За последние годы регион демонстрирует устойчивую положительную динамику туристских показателей: по данным областного управления туризма и региональных источников, в 2023 году в Мангистаускую область было привлечено порядка 390,3 тыс. посетителей (включая внутренний и въездной туризм), при этом за первые полгода 2024 года официальные сообщения указывали о 367 тыс. посетителей в регионе за Н1 2024 (данные акимата/пресс-службы губернатора). При этом прочие отчёты и публикации приводят сопоставимые оценки - например, за 9 месяцев 2023 года сообщалось о более чем 325 тыс. посетителей, из которых большая часть - внутренние туристы; отдельные источники приводят более высокие прогнозные оценки по итогам 2024 года в диапазоне сотен тысяч посетителей. Эти разночтения частично обусловлены различиями в методиках учёта (учёт прибытий, ночёвок, «посещений» как краткосрочных визитов и т. п.).

Мангистауская область, расположенная на юго-западе Казахстана, является ядром Прикаспийского региона и обладает уникальными туристскими ресурсами. Здесь сосредоточены объекты природного и культурного наследия, не имеющие аналогов в Центральной Азии - урочище Бозжыра, подземные мечети Бекет-ата и Шакпак-ата, гора Отпантау, побережье Каспийского моря. Эти ресурсы формируют основу для развития культурного, экологического, паломнического и морского туризма.

Согласно данным акимата области, ежегодное количество туристов стабильно растёт. Если в 2022 году Мангистауская область приняла 310 тысяч человек, то в 2023 году - 356,2 тыс., а в 2024 году - 408,8 тыс. туристов. Среднегодовой темп прироста за этот период составил около 15 %. Рост туристского потока сопровождается увеличением доходов от размещения и сервиса, развитием гостиничного сектора и инфраструктуры.

Рост туристического сектора способствует повышению доли сферы услуг в ВРП региона: с 38 % в 2021 году до 45 % в 2024 году, при одновременном снижении доли нефтегазовой отрасли. Это отражает структурный сдвиг в сторону устойчивого роста.

В последние годы Мангистауская область стала площадкой для реализации ряда стратегических проектов:

- развитие прибрежной зоны Каспия, включая строительство курорта Kenderli и создание туристского кластера в Актау;
- модернизация транспортной инфраструктуры - реконструкция аэропорта Актау, улучшение автодорог;

- развитие внутреннего и экологического туризма, включая маршруты к сакральным объектам и геопаркам;
- цифровизация туризма - внедрение онлайн-сервисов бронирования, туристских карт, навигации и AR-гидов.

Региональная стратегия предусматривает постепенный отход от нефтяной зависимости, ставя целью превращение Мангистау в центр устойчивого туризма Каспийского региона. Создаются благоприятные условия для инвестиций, государственно-частных партнёрств и подготовки кадров в сфере гостеприимства.

Нарастающий туристский поток уже оказывает заметное мультипликативное воздействие на экономику региона. Региональные отчёты указывают на рост объёмов оказанных услуг в сферах размещения и питания (двузначный рост в ряде периодов) и на рост числа субъектов малого и среднего бизнеса, ориентированных на туристские услуги (свыше 120 турфирм и порядка 161 маршрута/троп в реестре региональных операторов). По оценке профильных органов, средние расходы одного иностранного туриста в регионе составляют около 111 тыс. тенге, что делает туризм привлекательным источником доходов для местных предприятий и бюджета. Кроме того, объявлены планы и проекты по развитию туристической инфраструктуры и строительству крупных туристических комплексов - в том числе проекты с общим объёмом инвестиций, по заявлениям региональных чиновников, в сотни миллионов долларов/десятки миллиардов тенге в ближайшие годы; эти инициативы дают мультипликативный эффект через стимулирование строительства, логистики и поставок материалов.

Привлекательность региона для туристов определяется несколькими факторами. Первое- природно-климатические ресурсы (Каспийское побережье, уникальные геологические ландшафты), второе- культурно-исторические объекты и локальные этнокультурные практики, третье - формирующаяся инфраструктура: гостиницы, санаторно-курортные комплексы, объекты рекреации и туристские маршруты. Драйвером притока туристов стали также маркетинговые кампании региона, участие в национальных и международных выставках, активное продвижение через цифровые платформы и упрощение сервисов бронирования. По оценкам отдельных аналитических публикаций и региональных ведомств, в 2024–2025 годах Мангистауская область входит в число наиболее быстро растущих внутренне туристических направлений Казахстана, причём прогнозы региональной администрации предполагают дальнейшее увеличение посещаемости (целевые ориентиры в районе 500 тыс. посетителей и более в ближайшие годы).

Стратегический акцент региональной политики направлен на использование туризма как инструмента отхода от зависимости исключительно от нефтедобычи и на создание устойчивой многоотраслевой экономики. Это отражается в региональных программах развития, где приоритеты включают строительство курортной инфраструктуры, модернизацию транспортной доступности, развитие кластеров услуг и

поддержку малого бизнеса в туристическом сегменте. В официальных заявлениях подчёркивается намерение привлекать частные и совместные инвестиции в объекты гостеприимства и рекреации, создавать рабочие места в сервисном секторе и повышать налоговую и инвестиционную привлекательность региональных проектов - всё это направлено на формирование устойчивого источника дохода, компенсирующего колебания добывающих отраслей. Таким образом, политика региона демонстрирует сознательное смещение к диверсификации экономики через развитие туристской отрасли и создание сопутствующей инфраструктуры.

При анализе мультипликативного эффекта важно учитывать долю «локализации» туристских расходов - то есть какую часть каждого тенге, потраченного туристом, остаётся в региональной экономике (оплата местных услуг, закупки у местных производителей). В Мангистау этот показатель улучшился за счёт роста локальных предприятий питания и сувенирного производства, однако сохраняется доля импортного обслуживания (ввоз продуктов, техники, материалов), что снижает общий мультипликатор. На статистической базе целесообразно применять модифицированные входно-выходные таблицы с детализацией туристских расходов (проживание, питание, транспорт, экскурсионные сервисы) и оценивать прямые, косвенные и индуцированные эффекты для расчёта реального мультипликатора по регионам. Наличие таких расчетов позволит обосновать приоритеты инвестиций и мероприятия по увеличению локализации добавленной стоимости.

На пути к устойчивому использованию туристского потенциала остро стоят проблемы: сезонность (летние пики потока и спад в холодный период), недостаточная транспортная связанность с основными внутренними и внешними хабами, дефицит квалифицированных кадров в сфере гостеприимства и недостаточная унификация статистики (в разных источниках используются разные методики учёта туристов - прибытия, ночёвки, прибывшие/остановившиеся и т. п.), что затрудняет точное измерение динамики. Для преодоления этих ограничений необходимы меры по улучшению логистики (развитие авиа, железнодорожных и автомобильных связей), программы профессиональной переподготовки и обучения в туристической индустрии, цифровизация учёта и продвижения дестинаций, а также стимулирование локального производства товаров и услуг, востребованных туристами. Государственно-частное партнёрство и кластерные инициативы способны ускорить решение инфраструктурных и организационных задач, обеспечив одновременно экономический и экологический баланс.

Подводя итог аналитике по Мангистауской области, можно констатировать: регион уже демонстрирует реальные признаки структурной трансформации под влиянием туризма - растёт доля услуг, увеличивается число туристов и связанных предприятий, реализуются крупные проекты инфраструктурного развития. Это создаёт предпосылки для устойчивого роста и снижения зависимости регионального бюджета от нефтяных доходов при условии последовательной реализации институциональных, инвестиционных

и кадровых мер. Практически это означает, что акцент региональной политики будет продолжать смещаться в сторону развития туристской отрасли как важного источника диверсификации, при этом одновременно требуется активная работа по повышению качества данных, оценке мультипликативных эффектов и обеспечению экологической устойчивости туризма в Прикаспийском регионе.

Таким образом, туризм в Мангистауской области является стратегическим направлением, обеспечивающим диверсификацию экономики, рост занятости и повышение качества жизни населения. Мультипликативный эффект туристской деятельности способствует перераспределению экономической активности от сырьевого сектора к сфере услуг и инновациям.

Постепенная реализация региональных программ и поддержка государства формируют институциональную основу для устойчивого развития. В долгосрочной перспективе Прикаспийский регион имеет все предпосылки для превращения в центр международного туризма, интегрированный в систему Каспийского сотрудничества.

Список литературы

1. Regional economic diversification through tourism development / D. Salauatova, A. Tleuberdinova & S. Pratt (2025). Regional economic diversification through tourism development. The case of Kazakhstan. *Revista Turismo & Desenvolvimento*, 48, 229-258.
2. Economic Potentials of Tourism for Jordan: Input-Output Analysis / S. M. Tarawneh (2022). Economic potentials of tourism for Jordan: input-output analysis. *Jordan Journal of Economic Sciences*, 9(2), 136–144.
3. Tourism-led economic contribution, interregional repercussion effects, and intersectoral propagation activities in Tokyo Metropolitan / O. Tiku & T. Shimizu (2022). Tourism-led economic contribution... *Journal of Economic Structures*, 11, Article 18.
4. “Tourism, Smart Specialisation, Growth, and Resilience.” *Regional Studies, Regional Science*, 2020. PMC
5. “Tourism Industry Development and Governance: A Comparative Stage Review of Kazakhstan’s Experience for the Years of Independence, 1991-2020.” (қарастырылған мақала) ResearchGate
6. “Adaptation of Tourism Transformation in Rural Areas under the Background of Regime Shift: A Social–Ecological Systems Framework.” *Systems*, Vol 12, No 8, 2024. MDPI
7. “From Clusters to Smart Specialization: Tourism in Institution-Sensitive Regional Development Policies.” *Economies*, Vol 5, No 3, 2017.
8. Kazakhstan Boosts Tourism with Record Growth and Bold Investments // *The Astana Times*, 15 қаңтар 2025 ж.
9. Kendirli — New Resort Town Planned for Mangystau Region // *The Astana Times*, 10 қыркүйек 2024 ж. — Режим доступа: <https://astanatimes.com/2024/09/kendirli-new-resort-town-planned-for-mangystau-region>

O'ZBEKISTONDA RAQAMLI BANKLARNING O'RNI VA ULARNING MOLIYAVIY XIZMATLAR BOZORIDAGI RAQOBATGA TA'SIRI

Murodov Sherzod Tursunaliyevich

O'zbekiston Respublikasi Bank-moliya akademiyasi magistranti

Annotatsiya

Ushbu maqolada O'zbekiston Respublikasida raqamli iqtisodiyotning jadal rivojlanishi moliyaviy sektorni tubdan o'zgartirib, bank xizmatlarining yangi shakli raqamli banklar faoliyatini shakllantirishga zamin yaratdi. Mazkur maqolada O'zbekistonda raqamli banklarning shakllanish jarayoni, ularning moliyaviy xizmatlar bozoridagi o'rni va raqobat muhitiga ta'siri chuqur tahlil qilingan. Tadqiqot doirasida mamlakatdagi mavjud raqamli banklar - TBC Bank Uzbekistan, Anorbank, Ziraat Digital Bank kabi subyektlar faoliyati tahliliy ko'rsatkichlar asosida o'rganilib, ularning xizmat sifati, texnologik yangiliklar joriy etish darajasi hamda mijozlar segmentiga ta'siri baholangan. Shuningdek, maqolada raqamli banklarning an'anaviy banklar bilan raqobatga kirishish holatlari, foiz siyosati, mijozlar uchun xizmat tezligi va qulaylik darajasi jihatidan ustunliklari tahlil qilingan.

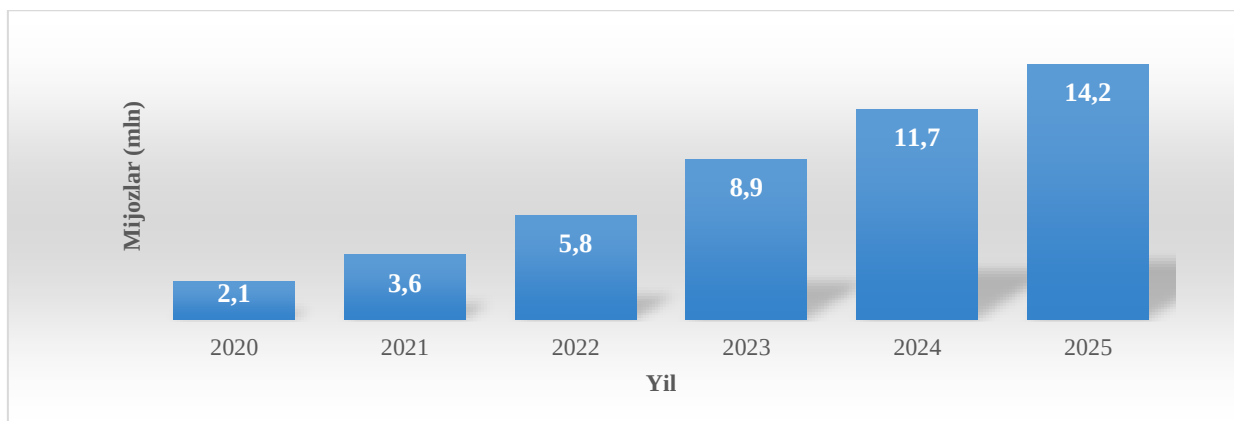
Kalit so'zlar: *raqamli bank, moliyaviy xizmatlar bozori, raqobat, raqamli iqtisodiyot, moliyaviy inklyuziya, fintech.*

Kirish

So'nggi o'n yillikda raqamli texnologiyalar global miqyosda moliyaviy tizimlarni tubdan o'zgartirib yubordi. Bank sektori bu o'zgarishlarning eng faol ishtirokchilaridan biri sifatida yangi bosqichga — raqamli banklar davriga qadam qo'ydi. Raqamli bank — bu barcha xizmatlarini mobil ilovalar, veb-platformalar va onlayn interfeyslar orqali taqdim etadigan, filialsiz yoki minimal ofis tarmog'iga ega bo'lgan yangi avlod bank modelidir. Ular tezkor xizmat ko'rsatish, operatsion xarajatlarning pastligi, mijozlar uchun qulay interfeyslar hamda ilg'or sun'iy intellekt va ma'lumotlar tahlili texnologiyalariga tayangan holda faoliyat yuritadi.

Global tajribada Revolut (Buyuk Britaniya), Monzo (Buyuk Britaniya), N26 (Germaniya), Chime (AQSh) kabi raqamli banklar qisqa vaqt ichida millionlab mijozlarga ega bo'lib, an'anaviy banklarga jiddiy raqobatchiga aylandilar. Xalqaro Valyuta Jamg'armasi (IMF) va Jahon banki hisobotlariga ko'ra, 2023-yil holatiga dunyo bo'yicha 250 dan ortiq to'liq raqamli banklar faoliyat yuritmoqda va ularning umumiy aktivlari 3 trillion AQSh dollaridan oshgan. Bu jarayon bank xizmatlari ekotizimining raqamli transformatsiyasi chuqurlashib borayotganini ko'rsatadi.

O'zbekiston ham so'nggi yillarda raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish, moliyaviy xizmatlarda innovatsion yechimlarni joriy etish va aholining raqamli moliyaviy savodxonligini oshirish yo'lida izchil siyosat olib bormoqda. Mamlakatda 2020-yildan boshlab TBC Bank Uzbekistan, Anorbank, Ziraat Digital Bank kabi raqamli banklar faoliyat boshladi. Ushbu banklar Markaziy bank tomonidan litsenziyalangan bo'lib, ular to'liq onlayn shaklda hisob ochish, to'lovlar, kreditlar, depozitlar va investitsiya xizmatlarini taklif etmoqda. Shu orqali ular nafaqat aholining bank xizmatlaridan foydalanish imkoniyatini kengaytirmoqda, balki bozor raqobatini yangi bosqichga olib chiqmoqda.

1-rasm. Raqamli bank mijozlari (mln. kishi)⁹⁸

Bundan tashqari, raqamli banklarning kirib kelishi natijasida an'anaviy banklar ham o'z faoliyatlarini raqamlashtirishga majbur bo'lmoqda. So'nggi yillarda Asaka Bank, Agrobank, va Xalq banki kabi yirik tijorat banklari mobil banking, onlayn kreditlash, va raqamli depozit kabi xizmatlarni joriy etdi. Shu jihatdan, raqamli banklar mamlakatda sog'lom raqobatni kuchaytirish bilan birga, butun moliyaviy tizimning innovatsion rivojlanishiga turtki bermoqda.

SWOT TAHLIL

O'zbekistonda raqamli banklarning rivojlanishi va raqobatbardoshligi

Kuchli tomonlar (Strengths)	• Texnologik innovatsiyalar — raqamli banklar sun'iy intellekt, Big Data, blokcheyn va API tizimlarini joriy etgan, bu xizmatlar tezligi va xavfsizligini oshirmoqda. • Past operatsion xarajatlar — filial tarmog'i cheklanganligi sababli xarajatlar kamayadi va xizmatlar narxi raqobatbardosh bo'ladi. • Foydalanuvchi qulayligi — 24/7 rejimda xizmat ko'rsatish, mobil ilovalar orqali to'liq moliyaviy boshqaruv imkoniyatlari. • Yoshlar auditoriyasi uchun moslik — raqamli avlod ehtiyojlariga yo'naltirilgan xizmat turlari.
Zaif tomonlar (Weaknesses)	• Huquqiy bazaning to'liq shakllanmaganligi — raqamli bank faoliyatini tartibga soluvchi me'yoriy-huquqiy hujjatlar hali to'liq ishlab chiqilmagan. • Kiberxavfsizlik xavflari — axborot texnologiyalariga to'liq tayanish xakerlik va ma'lumotlar sizib chiqish xavfini oshiradi. • Aholining moliyaviy savodxonligi pastligi — raqamli xizmatlardan foydalanish imkoniyatlari to'liq amalga oshmayapti. • An'anaviy banklarga qaramlik — ko'p hollarda raqamli banklar yirik tijorat banklariga sho'ba korxona sifatida faoliyat yuritadi.
Imkoniyatlar (Opportunities)	• Raqamli iqtisodiyot strategiyasi — O'zbekiston hukumati tomonidan 2030-yilgacha raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish bo'yicha qabul qilingan strategiyalar yangi imkoniyatlar yaratadi. • Fintech kompaniyalar bilan hamkorlik — innovatsion mahsulotlar ishlab chiqish, mikrokredit va to'lov xizmatlarini kengaytirish imkonini beradi. • Moliyaviy inklyuziyani oshirish — raqamli banklar chekka hududlardagi aholiga moliyaviy xizmatlarni yetkazish imkonini beradi. • Xalqaro investitsiyalar oqimi — fintech startaplari va raqamli bank sektoriga xorijiy kapital kirib kelmoqda.
Tahdidlar (Threats)	• Raqobatning keskinlashuvi — yangi raqamli va an'anaviy banklar o'rtasidagi narx va xizmatlar raqobati kuchaymoqda. • Texnologik asoratlar — dasturiy xatoliklar, texnik nosozliklar yoki server ishdan chiqishi mijoz ishonchini kamaytirishi mumkin. • Regulyator talablari o'zgarishi — Markaziy bank tomonidan yangi litsenziya va nazorat mexanizmlarining joriy etilishi jarayonni murakkablashtiradi. • Bozor to'yinganligi xavfi — raqamli xizmatlar sonining ortishi bilan foydalanuvchi bazasi sekin o'sishi ehtimoli.

⁹⁸ O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi ma'lumotlari asosida muallif tomonidan tayyorlandi

2020-2025-yillar oralig'ida O'zbekiston moliyaviy xizmatlar bozorida raqamli banklarga bo'lgan talab barqaror o'sish tendensiyasini namoyon qilmoqda. Grafikdan ko'rinib turibdiki, raqamli bank mijozlari soni 2020-yildagi 2,1 milliondan 2025-yilda 14,2 million nafarga yetgan, ya'ni 6,7 barobar o'sish qayd etilgan. Raqamli banklar faoliyatining huquqiy asoslarini baholashda O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankining "Raqamli bank faoliyati to'g'risida"gi me'yoriy hujjatlari, Prezident qarorlari, shuningdek, Yevropa Ittifoqi va Osiyo davlatlarining elektron banklashtirish bo'yicha tartibotlari tahlil qilindi.

Ushbu tahlil orqali mamlakatda raqamli banklar uchun yaratilgan huquqiy muhitning yetuklik darajasi, regulyator siyosatining afzallik va kamchiliklari aniqlanib, uni xalqaro amaliyot bilan uyg'unlashtirish bo'yicha takliflar ishlab chiqildi.

Tadqiqotda to'plangan ma'lumotlar miqdoriy va sifat jihatdan tahlil qilinib, ularning asosida raqamli banklarning iqtisodiy samaradorligi, raqobatbardoshligi va moliyaviy inklyuziyaga qo'shayotgan hissasi aniqlangan. Shuningdek, SWOT-tahlil, PESTLE yondashuvi hamda regulyativ tahlil modeli yordamida O'zbekiston raqamli bank tizimining hozirgi holati va istiqbollari baholandi.

O'zbekistonda raqamli banklar moliyaviy xizmatlar bozorida transformatsion o'zgarishlarning asosiy drayveriga aylanmoqda. Ular raqobatni kuchaytirish, xizmatlar sifatini yaxshilash va moliyaviy inklyuziyani kengaytirish orqali iqtisodiy samaradorlikni oshirmoqda. Biroq, kiberxavfsizlik, huquqiy noaniqlik va aholining moliyaviy savodxonligi pastligi bu jarayonning asosiy to'siqlari sifatida namoyon bo'lmoqda. Shu sababli, davlat va xususiy sektor o'rtasida strategik hamkorlikni kuchaytirish hamda raqamli moliya ekotizimini barqaror rivojlantirish zarur.

Xulosa:

So'nggi yillarda O'zbekiston Respublikasida moliya sektorining raqamli transformatsiyasi davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylandi. Bu jarayon nafaqat bank tizimining texnologik yangilanishini, balki moliyaviy xizmatlar bozorida sog'lom raqobat muhitining shakllanishini ham ta'minlamoqda. Raqamli banklar faoliyati mamlakat iqtisodiyotining raqamli modelga o'tish jarayonida markaziy o'rin tutib, aholining moliyaviy inklyuziyasini oshirishda, xizmatlardan foydalanish qulayligini ta'minlashda va yangi biznes imkoniyatlarini yaratishda muhim omilga aylanmoqda.

O'zbekiston Markaziy bankining ochiq ma'lumotlariga ko'ra, 2020–2024 yillar oralig'ida mobil to'lovlar hajmi 6 barobarga, onlayn bank xizmatlaridan foydalanuvchilar soni esa 10 milliondan oshdi. Bu esa raqamli banklar faoliyatining aholining kundalik moliyaviy amaliyotlariga chuqur kirib borgani va iqtisodiy faoliyatni soddalashtirgani bilan izohlanadi.

Takliflar:

1. Normativ-huquqiy bazani takomillashtirish.

Raqamli banklar faoliyatini tartibga soluvchi qonunchilikni xalqaro standartlarga muvofiq takomillashtirish, fintech startaplar uchun qulay huquqiy sharoit yaratish zarur. Shu jumladan, "Raqamli banklar to'g'risida" alohida qonun qabul qilish maqsadga muvofiq.

2. Axborot xavfsizligini mustahkamlash.

Kiberxavfsizlik tizimlarini rivojlantirish, banklarning ma'lumotlarni himoya qilish infratuzilmasini kuchaytirish va mijozlar uchun ishonchli autentifikatsiya mexanizmlarini joriy etish lozim.

3. Moliyaviy inklyuziyani kengaytirish.

Qishloq joylarda raqamli bank xizmatlaridan foydalanish imkoniyatlarini oshirish, internet infratuzilmasini yaxshilash va aholi o'rtasida raqamli savodxonlikni oshirish bo'yicha dasturlarni amalga oshirish kerak.

4. Raqobatni oshirish orqali innovatsiyalarni rag'batlantirish.

Raqamli moliya bozorida sog'lom raqobatni ta'minlash maqsadida monopoliyaga qarshi choralarni kuchaytirish, yangi raqamli banklarga kirish imkoniyatlarini yengillashtirish lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-noyabrdagi PF-6098-son Farmoni — "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasini tasdiqlash va uni amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida.

2. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki (2024). Raqamli bank xizmatlarini rivojlantirish bo'yicha yillik hisobot. Toshkent: MB axborot markazi.

3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son Farmoni — "2022–2026-yillarga mo'ljallangan yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi to'g'risida".

4. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki (2023). O'zbekiston bank tizimi rivojlanishining asosiy ko'rsatkichlari. Toshkent: www.cbu.uz

5. Jahon banki (2023). Uzbekistan Financial Sector Review: Digital Transformation and Inclusion. Washington, D.C.: World Bank Group.

YEVROPA RAQAMLI MOLIYA STRATEGIYASINING ILG'OR TAJIRIBALARINI O'ZBEKISTONDA QO'LLASH IMKONIYATLARI

Safarova Nodira Ashuraliyevna
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti
Moliya kafedراسи dotsenti, PhD

To'xtasinova Nargiza Ilhomjon qizi
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti
Moliya fakulteti mmt 73/23-guruh talabasi

Annotatsiya. Ilmiy tezisda Yevropa Ittifoqining raqamli moliya strategiyasini tahlil qilingan va uning asosiy yo'nalishlarini O'zbekiston moliya tizimida qo'llash imkoniyatlarini aniqlangan. Natijalar raqamli to'lovlar, FinTech va kripto-aktivlar bozorini rivojlantirish bo'yicha tavsiyalar berilgan. Tadqiqot Yevropa tajribasining O'zbekiston sharoitiga moslashtirilishi orqali moliya tizimining samaradorligini oshirish, innovatsion xizmatlarni joriy etish va aholining moliyaviy savodxonligini rivojlantirish imkoniyatlarini ko'rsatiladi.

Kalit so'zlar: raqamli moliya, Yevropa Ittifoqi, FinTech, MiCA, DORA, eIDAS, O'zbekiston, raqamli iqtisodiyot, open banking, regtech, kripto-aktivlar, raqamli transformatsiya, moliyaviy inklyuziya,

So‘nggi yillarda raqamli texnologiyalar moliya tizimining deyarli barcha bo‘g‘inlariga chuqur kirib bormoqda. Elektron to‘lov tizimlari, FinTech yechimlari, kripto-aktivlar va sun‘iy intellekt asosidagi xizmatlarning keng qo‘llanilishi iqtisodiy o‘sishni tezlashtirish, moliyaviy inklyuziyani oshirish hamda moliya tizimi samaradorligini kuchaytirishda muhim rol o‘ynamoqda.

Shu nuqtai nazardan, Yevropa Ittifoqi 2020-yilda qabul qilgan Yevropa raqamli moliya strategiyasi (EU Digital Finance Strategy) global miqyosda ilg‘or yondashuv sifatida e‘tirof etiladi⁹⁹. Strategiya asosiy maqsadlarni o‘z ichiga oladi: Yevropa moliya tizimini raqamlashtirish, innovatsiyalarni rag‘batlantirish va iste‘molchilar huquqlarini himoya qilish.

O‘zbekiston esa so‘nggi yillarda raqamli iqtisodiyot va moliya tizimini transformatsiya qilish jarayonini faol davom ettirmoqda. Shu sababli, Yevropa tajribasini o‘rganish va uni mahalliy sharoitga moslashtirish dolzarb ahamiyatga ega. Yagona Yevropa raqamli moliya bozorini shakllantirish. Bu orqali moliyaviy xizmatlarning barcha davlatlarda bir xil standart asosida ko‘rsatish imkoniyati yaratiladi. Yevropa raqamli moliya strategiyasining asosiy ustuvor yo‘nalishlari mana shulardan iborat:

1. Innovatsiyalarni rag‘batlantiruvchi tartibga solish tizimini yaratish. FinTech kompaniyalari uchun qulay huquqiy muhit yaratiladi.

2. Moliyaviy xavfsizlik va iste‘molchilar himoyasini ta‘minlash. Ma‘lumotlar himoyasi, kiberxavfsizlik va raqamli identifikatsiya masalalariga alohida e‘tibor qaratiladi.

3. Kripto-aktivlar va raqamli to‘lov vositalarini tartibga solish. Shu maqsadda MiCA (Markets in Crypto-Assets) reglamenti, DORA (Digital Operational Resilience Act) hamda eIDAS (Electronic Identification and Trust Services) kabi normativ hujjatlar ishlab chiqilgan.

Yevropada raqamli moliya sohasidagi muhim tashabbuslardan biri — MiCA reglamenti bo‘lib, u kripto-aktivlar emissiyasi va muomalasini yagona standart asosida tartibga soladi¹⁰⁰. Bu investorlarni himoya qilish, firibgarlikni kamaytirish va bozorni shaffof qilishga xizmat qiladi. DORA reglamenti esa moliya institutlarining raqamli barqarorligini oshirish, kiberxavflarni oldini olish va uzluksiz faoliyatni ta‘minlashni maqsad qiladi¹⁰¹. eIDAS tizimi orqali esa barcha Yevropa davlatlarida yagona elektron identifikatsiya va ishonchli raqamli imzo tizimi joriy etilgan bo‘lib, bu moliyaviy xizmatlardan tez va xavfsiz foydalanish imkonini beradi. Shuningdek, Open Banking konsepsiyasi (ochiq bank tizimi) banklar va FinTech kompaniyalari o‘rtasida ma‘lumot almashuvini yo‘lga qo‘ygan. Bu esa yangi raqamli mahsulot va xizmatlarning tez paydo bo‘lishiga, raqobatni oshirishga va iste‘molchilar uchun qulaylik yaratishga sabab bo‘lgan.

O‘zbekiston moliya tizimining raqamli transformatsiyasi hozirgi kunda jadal rivojlanish bosqichiga kirgan. O‘zbekiston Respublikasi so‘nggi yillarda raqamli

⁹⁹ https://www.eurofi.net/wp-content/uploads/2021/04/digital-finance-strategy-and-digital-finance-package-objectives-and-main-proposals_lisbon-virtual-seminar_april-2021.pdf

¹⁰⁰ <https://www.esma.europa.eu/>

¹⁰¹ <https://dgsfp.mineco.gob.es/es/Paginas/Reglamento-de-Resiliencia-Operativa-Digital-DORA.aspx>

iqtisodiyot va moliya tizimini rivojlantirish borasida bir qator chora-tadbirlarni amalga oshirmoqda. 2020-yildan boshlab “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasi doirasida elektron hukumat, raqamli to‘lovlar, onlayn bank xizmatlari va FinTech ekotizimlarini rivojlantirish bo‘yicha keng ko‘lamli islohotlar boshlangan¹⁰².

1-jadval

O‘zbekiston raqamli moliya bozorining asosiy ko‘rsatkichlari (2023–2024)

Ko‘rsatkich	2023–2024 yil
Masofaviy bank xizmatlari foydalanuvchilari	46,9 mln
P2P to‘lovlar hajmi	224,3 trln so‘m
FinTech kompaniyalari soni	103

Mamlakatimizda “Uzcard”, “Humo”, “Click”, “Payme”, “Apelsin” kabi raqamli to‘lov platformalari jadal rivojlanib, aholining moliyaviy inklyuziyasini kengaytirmoqda. Shu bilan birga, Markaziy bank tomonidan regtech va suptech (tartibga solishni raqamlashtirish) yo‘nalishlarida dastlabki tashabbuslar yo‘lga qo‘yilgan.

O‘zbekiston raqamli moliya bozorida jadal rivojlanish sur‘atlarini ko‘rsatmoqda. Masofaviy bank xizmatlaridan foydalanuvchilar sonining 46,9 millionga yetishi va P2P to‘lovlar hajmining 224,3 trillion so‘mga yetgani aholining raqamli moliyaviy xizmatlarga kengroq kirishini ko‘rsatadi. Shuningdek, 103 ta FinTech kompaniyaning faoliyati ham raqamli moliya ekotizimi tez rivojlanayotganini tasdiqlaydi. Ushbu ko‘rsatkichlar O‘zbekiston moliya tizimining innovatsion xizmatlar va raqamli transformatsiyaga tayyor ekanligini ko‘rsatadi.

Biroq, O‘zbekiston moliya bozorida raqamli xavfsizlik, kripto-aktivlar huquqiy maqomi, ochiq bank tizimining huquqiy bazasi, hamda regulyatorlar o‘rtasidagi hamkorlik masalalari hali to‘liq shakllanmagan. Shu sababli, Yevropa tajribasini o‘rganish va moslashtirish strategik ahamiyat kasb etadi.

2-jadval

Yevropa va O‘zbekiston raqamli moliya bozorini solishtirish

Yo‘nalish	Yevropa Ittifoqi	O‘zbekiston
Kripto-aktivlar regulyatsiyasi	MiCA reglamenti (yagona standart, investorlarni himoya qilish)	Maxsus “Kripto-aktivlar to‘g‘risida” qonun loyihasi, litsenziyalash mexanizmi shakllantirilmoqda
Open Banking	API orqali bank va FinTech ma’lumot almashuvi, yangi xizmatlar paydo bo‘ladi	Pilot loyihalar, huquqiy baza shakllanmoqda
Raqamli identifikatsiya	eIDAS: yagona elektron ID va ishonchli raqamli imzo tizimi	Elektron ID tizimi rivojlanmoqda, standartlashtirish zarur
Kiberxavfsizlik	DORA: moliya institutlarining raqamli barqarorligi, kiberxavflarni kamaytirish	Boshlang‘ich tashabbuslar, tizimlar mustahkamlanmoqda
RegTech / SupTech	Moliyaviy nazorat organlarining jarayonlarini raqamlashtirish va avtomatlashtirish	Dastlabki tashabbuslar, kengaytirish talab qilinadi

O‘zbekistonda Yevropa tajribasini tatbiq etish imkoniyatlari:

¹⁰² <https://lex.uz/uz/docs/-5030957?ONDATE=25.05.2024>

1. Kripto-aktivlar bozorini tartibga solish. MiCA reglamenti asosida O'zbekiston uchun maxsus "Kripto-aktivlar to'g'risida" qonunni ishlab chiqish va litsenziyalash mexanizmlarini joriy etish zarur.

2. Open Banking tizimini joriy etish. Banklar o'rtasida API (Application Programming Interface) texnologiyasi orqali ma'lumot almashuvni yo'lga qo'yish raqobatni kuchaytiradi va FinTech kompaniyalar faoliyatini qo'llab-quvvatlaydi.

3. Raqamli identifikatsiya tizimini takomillashtirish. eIDAS modeli asosida yagona elektron identifikatsiya platformasi yaratish fuqarolarga barcha moliyaviy xizmatlardan bir xil usulda foydalanish imkonini beradi¹⁰³.

4. Kiberxavfsizlikni mustahkamlash. DORA tajribasidan kelib chiqib, moliya institutlarining raqamli barqarorlik tizimini rivojlantirish lozim.

5. RegTech va SupTech yechimlarini rivojlantirish. Moliyaviy nazorat organlarining faoliyatini raqamlashtirish orqali jarayonlarni avtomatlashtirish, shaffoflikni ta'minlash mumkin.

Tadqiqot natijalariga ko'ra, Yevropadagi moliya bozorlarini raqamlashtirish tajribasini O'zbekiston sharoitiga moslashtirish orqali mamlakat moliya bozorining raqamli transformatsiyasi tezlashishi va operatsion samaradorlik ko'rsatkichlari yaxshilanishi kutiladi. Bu jarayon quyidagi ijobiy natijalarni keltirib chiqaradi:

1. Moliyaviy inklyuziya darajasining oshishi, ya'ni aholining raqamli moliyaviy xizmatlardan foydalanish imkoniyatining kengayishi;

2. Raqamli xizmatlar sifatining yaxshilanishi, shu jumladan tranzaksiya tezligi va xavfsizlik darajasining oshishi;

3. Investitsion muhitning jozibadorligining oshishi, xorijiy va mahalliy investorlar uchun qulay sharoitlar yaratilishi;

4. Xalqaro to'lov tizimlari bilan integratsiyaning kuchayishi, raqamli to'lovlarni global miqyosda amalga oshirish imkoniyati;

5. Kripto-aktivlar va FinTech bozorida shaffoflik va ishonchning oshishi. Shuningdek, Yevropa Ittifoqining raqamli moliya strategiyasi O'zbekiston uchun muhim tajriba manbai bo'lib xizmat qiladi. Ushbu strategiya tamoyillarini mahalliy sharoitga moslashtirish orqali moliya tizimining samaradorligini oshirish, innovatsion xizmatlarni joriy etish va aholining moliyaviy savodxonligini rivojlantirish mumkin. Buning uchun huquqiy baza, infratuzilma va raqamli xavfsizlikni mustahkamlash bo'yicha izchil islohotlar amalga oshirilishi zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. <https://www.eurofi.net/wp-content/uploads/2021/04/digital-finance-strategy-and-digital-finance-package-objectives-and-main-proposals-lisbon-virtual-seminar-april-2021.pdf>

2. <https://www.esma.europa.eu/>

3. <https://dgsfp.mineco.gob.es/es/Paginas/Reglamento-de-Resiliencia-Operativa-Digital-DORA.aspx>

4. <https://lex.uz/uz/docs/-5030957?ONDATE=25.05.2024>

5. <https://yuz.uz/uz/news?category=Moliya>

6. <https://yuz.uz/ru/news?category=Moliya>

¹⁰³ <https://ubiqu.com/eidas-2-0/>

**4. YASHIL MOLIYA LOYIHALARINI QO‘LLAB-
QUVVATLASHDA XORIJIY TAJRIBALARDAN
FOYDALANISH ISTIQBOLLARI**

**4. ПЕРСПЕКТИВЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ
ЗАРУБЕЖНОГО ОПЫТА В ПОДДЕРЖКЕ
ПРОЕКТОВ «ЗЕЛЁНЫХ» ФИНАНСОВ**

**4. PROSPECTS FOR USING FOREIGN
EXPERIENCE IN SUPPORTING GREEN FINANCE
PROJECTS**

AKSIYADORLIK JAMIYATLARIDA ESG TAMOYILLARINI JORIY ETISH ISTIQBOLLARI

Elmirzayev Samariddin Eshkuvvatovich
TDIU, “Korporativ moliya va qimmatli qog‘ozlar”
kafedrası professori, DSc

Karimov Akramjon Ikromjon o‘g‘li
TDIU, “Korporativ moliya va qimmatli qog‘ozlar”
kafedrası dotsenti, DSc

Global iqtisodiy rivojlanish va kapital bozorlarining murakkablashuvi sharoitida aksiyadorlik jamiyatlarida korporativ boshqaruvning samaradorligi nafaqat moliyaviy natijalar bilan, balki ijtimoiy va ekologik mas’uliyat bilan ham o‘lchanadigan bo‘lib, bu esa ESG (Environmental, Social, Governance) tamoyillarini joriy etish zaruratini yanada oshirmoqda. Hozirgi kunda investorlar va moliyaviy institutlar nafaqat kompaniyaning daromadliligiga, balki uning ekologik barqarorligi, jamiyat bilan munosabati va boshqaruvning shaffofligiga ham katta e’tibor bermoqdalar, bu esa aksiyadorlik jamiyatlarida ESG strategiyasini ishlab chiqish va amalga oshirishni muhim iqtisodiy instrumentga aylantirmoqda. ESG tamoyillarini joriy etish kompaniyaning moliyaviy barqarorligini mustahkamlash, brend obro‘cini oshirish va uzoq muddatli qiymat yaratishda samarali vosita sifatida namoyon bo‘ladigan bo‘lib, ayni paytda bu jarayon innovatsion texnologiyalar va raqamli transformatsiya bilan chambarchas bog‘liqdir. Shu bilan birga, aksiyadorlik jamiyatlarida ESG standartlarini tatbiq etish jarayoni korporativ boshqaruv tizimining takomillashuvi, ichki nazorat mexanizmlarining kuchayishi va kompaniya resurslarini samarali taqsimlash imkoniyatlarini ham kengaytiradi. Jahon amaliyoti shuni ko‘rsatadiki, ESG tamoyillarini joriy etgan korporatsiyalar investorlarga ishonchni mustahkamlash, kapitallarni jalb qilish va moliyaviy risklarni kamaytirishda yuqori natijalarga erishadilar¹⁰⁴, bu esa O‘zbekiston aksiyadorlik jamiyatlari uchun ham muhim o‘rnak bo‘lishi mumkin. Shu nuqtai nazardan, mamlakatimizda ESG tamoyillarini tatbiq etish istiqbollarini ilmiy asosda tahlil qilish, ularning iqtisodiy samaradorligi va ijtimoiy ahamiyatini aniqlash zarurati dolzarb hisoblanadi. Mazkur maqola aynan shu masalalarni o‘rganish, ESG tamoyillarining aksiyadorlik jamiyatlarida joriy etilishi bo‘yicha nazariy va amaliy jihatlarini tadqiq etish hamda istiqbollarini baholashga bag‘ishlangan. Shu tarzda, maqola ijtimoiy-iqtisodiy barqarorlikni ta’minlash, investitsion faollikni oshirish va korporativ boshqaruv samaradorligini kuchaytirish yo‘lida ESG tamoyillarini joriy etishning konseptual asoslarini yoritadi.

Aksiyadorlik jamiyatlarida ESG tamoyillarini joriy etish bugungi kunda korporativ boshqaruvning ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida qaraladi, chunki ijtimoiy, ekologik va korporativ boshqaruv ko‘rsatkichlarini oshirish investorlar ishonchiga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. Jahon Bankining 2023-yilgi hisobotiga ko‘ra, rivojlanayotgan mamlakatlarda ESGni faol tatbiq etayotgan aksiyadorlik jamiyatlarining moliyaviy barqarorligi boshqalariga nisbatan 15–20% yuqori

¹⁰⁴ International Monetary Fund. *Global Financial Stability Report: ESG Integration and Financial Stability* // IMF Financial Monitoring. – 2024. – Report No. IMF-GFSR-2024-04 – p. 1–60.

bo‘lgan^[105]. Shu bilan birga, ESG tamoyillarining kiritilishi kompaniya brendi va imidjini yaxshilash bilan birga, uzoq muddatli kapital jalb qilish imkoniyatlarini kengaytiradi. Aksiyadorlar va fond bozorining talablarini hisobga olgan holda ESG standartlariga mos strategiyalar ishlab chiqish, bozor likvidligini oshirish va korporativ rentabellikni yaxshilashga xizmat qiladi. Shunday qilib, ESG tamoyillarining integratsiyasi aksiyadorlik jamiyatlarining iqtisodiy barqarorligi va uzoq muddatli o‘shish salohiyatini mustahkamlaydi.

ESG tamoyillari (Environmental, Social, Governance) kontseptsiyasi kompaniyalar faoliyatini nafaqat moliyaviy ko‘rsatkichlar orqali baholashga, balki ularning ekologik mas‘uliyati, ijtimoiy ta‘siri va boshqaruvning shaffofligi jihatidan ham kompleks tahlil qilish imkonini beradi. Shu nuqtai nazardan, ESG tamoyillari zamonaviy korporativ boshqaruvning ajralmas qismi sifatida qaraladi, chunki ular kompaniya barqarorligini oshirish va uzoq muddatli qiymat yaratishda strategik ahamiyatga ega. Iqtisodiy adabiyotlarda ESGning uch asosiy komponenti bo‘yicha turli nazariy yondashuvlar ishlab chiqilgan: ekologik tamoyil kompaniyaning tabiiy resurslardan foydalanishini optimallashtirish va atrof-muhitga zararini kamaytirishni o‘z ichiga oladi; ijtimoiy tamoyil xodimlar, mijozlar va jamiyat bilan barqaror aloqalarni tashkil etishni nazarda tutadi; boshqaruv tamoyili esa korporativ qaror qabul qilish jarayonining shaffofligi va mas‘uliyatini ta‘minlaydi^[106]. Shu nuqtai nazardan, ESG tamoyillarini joriy etish nafaqat moliyaviy barqarorlikni oshirish, balki korporativ boshqaruvni modernizatsiya qilish va kompaniyaning ijtimoiy imidjini kuchaytirish yo‘lida samarali instrument hisoblanadi.

So‘nggi yillarda global moliya bozorlarida ESG tamoyillarini joriy etgan kompaniyalar daromadlilik va risklarni boshqarish bo‘yicha sezilarli ijobiy natijalarga erishganligi ko‘rsatildi, masalan, 2020–2023 yillarda MSCI ESG Leaders Indeksida ishtirok etgan korporatsiyalar o‘rtacha 12–15% daromad oshishini qayd etdi, bu esa ESG strategiyasining moliyaviy samaradorligini tasdiqlaydi^[107]. O‘zbekiston aksiyadorlik jamiyatlari misolida olib qaraganda, ESG prinsiplari hozircha cheklangan darajada tatbiq etilgan bo‘lib, kompaniyalar ekologik monitoring, xodimlar salomatligi va korporativ boshqaruv standartlarini to‘liq joriy etish bo‘yicha istiqbolli strategiyalarni ishlab chiqmoqda. Shu bilan birga, Jahon banki va Asian Development Bank (ADB) tomonidan o‘tkazilgan tadqiqotlar ESG tamoyillarini joriy etgan kompaniyalarda kapital jalb qilish xarajatlari 5–7% ga kamayganligini ko‘rsatadi^[108], bu esa aksiyadorlar va sarmoyadorlar ishonchini oshirish orqali korporativ qiymatning barqarorligini ta‘minlaydi. Ilmiy tahlillar shuni ham ko‘rsatadiki, ESGning ijtimoiy komponentini kuchaytirish xodimlar mehnat samaradorligini 8–10% ga oshiradi, korporativ imidjni yaxshilaydi va kompaniyaning raqobatbardoshligini mustahkamlaydi. Shu nuqtai nazardan, ESG

¹⁰⁵ World Bank. *Finance & Prosperity 2024: ESG and Sustainable Corporate Governance* // Global Financial Practice. – 2024. – Report No. WBG-FIN-832 – p. 1–52.

¹⁰⁶ Hill J. *Environmental, Social, and Governance (ESG) investing: A balanced analysis of the theory and practice of a sustainable portfolio*. – Academic Press, 2020.

¹⁰⁷ Bank for International Settlements. *Quarterly Review: ESG Investing Trends in Global Banks* // BIS Monetary and Financial Stability Review. – September 2024. – Report No. BIS-QTR-2024-09 – p. 1–48.

¹⁰⁸ OECD. *OECD Capital Market Review 2024: ESG and Sustainable Investment Practices* // OECD Financial Market Reports. – December 2024. – Report No. OECD-CMR-2024-12 – p. 1–55.

tamoyillarini integratsiyalashgan boshqaruv tizimiga kiritish nafaqat moliyaviy ko'rsatkichlarni yaxshilaydi, balki kompaniya qaror qabul qilish jarayonlarini shaffof va barqaror qiladi, bu esa korporativ boshqaruvning umumiy samaradorligini oshiradi. Shuningdek, O'zbekiston bozorida ESGni tatbiq etish, xususan, investitsion fondlar va pensiya jamg'armalari tomonidan kompaniyalarga sarmoya kiritishda strategik tanlovni qo'llab-quvvatlashga xizmat qiladi, chunki ESG standartlariga amal qilgan kompaniyalar uzoq muddatli moliyaviy barqarorlikni ta'minlaydi. Global tajriba shuni ko'rsatadiki, ESG tamoyillarini joriy etgan korporatsiyalar moliyaviy natijalari bilan birga ijtimoiy va ekologik mas'uliyatini oshiradi, bu esa investorlar va jamiyat uchun qo'shimcha qiymat yaratadi. Shu bois, ilmiy tahlil ESG tamoyillarini tatbiq etish kompaniyalarning uzoq muddatli rivojlanish strategiyasida ajralmas elementga aylanishini va aksiyadorlik jamiyatlarida barqaror boshqaruvni ta'minlashini ko'rsatadi.

Aksiyadorlik jamiyatlarida ESG tamoyillarini joriy etish istiqbollari moliyaviy barqarorlikni oshirish va korporativ boshqaruvning shaffofligini mustahkamlash imkoniyatlari bilan bog'liq bo'lib, bu jarayon kompaniyaning uzoq muddatli strategik rivojlanishiga sezilarli ijobiy ta'sir ko'rsatadi. O'zbekiston kompaniyalari uchun ESGni tatbiq etishda birinchi navbatda ekologik monitoring tizimlarini joriy qilish, xodimlarning ijtimoiy himoyasini mustahkamlash va korporativ boshqaruv standartlarini xalqaro amaliyotga moslashtirish muhim ahamiyatga ega. Shu bilan birga, investitsion fondlar va moliyaviy institutlar ESG standartlariga amal qilgan korporatsiyalarga sarmoya kiritishda yuqori e'tibor qaratadi, bu esa kapitallarni jalb qilishni osonlashtiradi va kompaniya moliyaviy barqarorligini oshiradi. ESG tamoyillarini joriy etish jarayonida raqamli texnologiyalar va ma'lumotlar bazasini keng qo'llash orqali kompaniya faoliyatining ijtimoiy va ekologik ko'rsatkichlarini samarali monitoring qilish mumkin, bu esa boshqaruv jarayonlarini optimallashtirishga yordam beradi. Shu nuqtai nazardan, aksiyadorlik jamiyatlarida ESG integratsiyasini tizimli va bosqichma-bosqich amalga oshirish, kompaniya xodimlarini malaka oshirish va ijtimoiy mas'uliyat bo'yicha treninglar tashkil etish strategik ahamiyatga ega. Shuningdek, kompaniyalar o'z investitsion va moliyaviy qarorlarini ESG mezonlari asosida qabul qilish orqali uzoq muddatli qiymat yaratish va risklarni kamaytirish imkoniyatiga ega bo'ladi. Xulosa qilganda, ESG tamoyillarini aksiyadorlik jamiyatlariga tatbiq etish istiqbollari korporativ boshqaruvni takomillashtirish, moliyaviy barqarorlikni oshirish va ijtimoiy mas'uliyatni kuchaytirish nuqtai nazaridan muhim ahamiyatga ega ekanligi aniqlanadi. Global tajribalar shuni ko'rsatadiki, ESG tamoyillarini joriy etgan kompaniyalar kapital bozorlarida yuqori likvidlikka ega bo'lib, sarmoyadorlar ishonchini mustahkamlash va investitsiyalarni jalb qilishda sezilarli afzalliklarga erishadilar. O'zbekiston aksiyadorlik jamiyatlari uchun ESG strategiyalarini integratsiyalashgan boshqaruv tizimiga kiritish ekologik monitoring, xodimlar salomatligi, ijtimoiy himoya va shaffof boshqaruv mexanizmlarini rivojlantirish imkoniyatini yaratadi. Shu bilan birga, ESG tamoyillarini tatbiq etish kompaniyalarning brend obro'sini oshiradi, uzoq muddatli strategik maqsadlarini amalga oshirishga xizmat qiladi va raqobatbardoshligini mustahkamlaydi. Ilmiy tahlillar ESG integratsiyasining moliyaviy ko'rsatkichlarga

ijobiy ta'sir ko'rsatishini, shuningdek, kompaniya ichki nazorat tizimlarini kuchaytirishini ko'rsatadi, bu esa korporativ boshqaruv samaradorligini yanada oshiradi. ESG tamoyillarini joriy etish jarayonida raqamli texnologiyalarni qo'llash va ma'lumotlar bazasini rivojlantirish orqali monitoring va hisobot tizimini mukammallashtirish mumkin, bu esa strategik qaror qabul qilish sifatini yaxshilaydi. Shu nuqtai nazardan, mamlakatimizdagi aksiyadorlik jamiyatlari ESGni tatbiq etish orqali uzoq muddatli moliyaviy va ijtimoiy barqarorlikni ta'minlash, investorlar ishonchini oshirish va kapital jalb qilishni osonlashtirish imkoniyatiga ega bo'ladi. Shuningdek, hukumat va regulatorlar tomonidan ESGni qo'llab-quvvatlovchi siyosatlarni ishlab chiqish kompaniyalar uchun muhim rag'bat bo'lib xizmat qiladi, bu esa barqaror rivojlanish strategiyasini amalga oshirishga yordam beradi. Shu bilan birga, ESG tamoyillarini joriy etish nafaqat kompaniyalar manfaatiga, balki butun jamiyat va ekologik muhitning barqarorligiga xizmat qiladigan strategik yo'nalish sifatida namoyon bo'ladi. Oxir-oqibat, ESG integratsiyasi aksiyadorlik jamiyatlarining moliyaviy, ijtimoiy va ekologik barqarorligini ta'minlash, korporativ boshqaruvni kuchaytirish va mamlakat iqtisodiyotining umumiy rivojlanishiga hissa qo'shish imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. International Monetary Fund. Global Financial Stability Report: ESG Integration and Financial Stability // IMF Financial Monitoring. – 2024. – Report No. IMF-GFSR-2024-04 – p. 1–60.
2. World Bank. Finance & Prosperity 2024: ESG and Sustainable Corporate Governance // Global Financial Practice. – 2024. – Report No. WBG-FIN-832 – p. 1–52.
3. Hill J. Environmental, Social, and Governance (ESG) investing: A balanced analysis of the theory and practice of a sustainable portfolio. – Academic Press, 2020.
4. Bank for International Settlements. Quarterly Review: ESG Investing Trends in Global Banks // BIS Monetary and Financial Stability Review. – September 2024. – Report No. BIS-QTR-2024-09 – p. 1–48.
5. OECD. OECD Capital Market Review 2024: ESG and Sustainable Investment Practices // OECD Financial Market Reports. – December 2024. – Report No. OECD-CMR-2024-12 – p. 1–55.

YASHIL IQTISODIYOTGA O'TISHDA KAPITAL BOZORINING AHAMIYATI

**Omonov Sardor O'lmasovich –
Korporativ moliya va qimmatli qog'ozlar kafedراسи dotsenti,
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti,**

Yashil iqtisodiyotga o'tish ko'p jihatdan kapital bozorining turli ishtirokchilari, jumladan, investorlar, korxonalar va tartibga soluvchi organlar faoliyati hamda ularning rivojlanish strategiyalariga bog'liq. Ayniqsa, barqaror moliyalashtirish va investitsiya strategiyalari doirasida bu ishtirokchilar ekologik

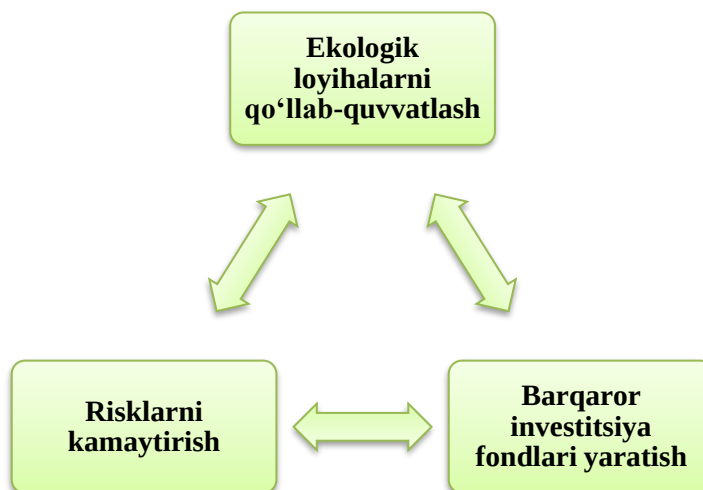
barqarorlik maqsadlariga mos keladigan boshqaruv tizimi va rag‘batlarni yaratishda muhim rol o‘ynaydi.

Iqtisodiyotning asosiy ishlab chiqaruvchilari va iste‘molchilari sifatida kompaniyalar o‘z faoliyat strategiyalarini tobora ko‘proq barqarorlik maqsadlariga moslashtirmoqda. Bu uyg‘unlik yashil iqtisodiyotga o‘tish bilan bog‘liq murakkab muammolarni hal qilish uchun zarur bo‘lgan yashil texnologiyalar va amaliyotlarni joriy etishda namoyon bo‘lmoqda. P. Soderholm “barqarorlikka erishish yo‘lidagi texnologik o‘zgarishlar keltirib chiqaradigan ichki qiyinchiliklarni ta’kidlab, bu jarayonning o‘z salohiyatini to‘liq namoyon etishi uchun yetarli darajada moliyalashtirilishi zarurligi” [1]ni qayd etadi. Yashil amaliyotlarni samarali joriy etgan kompaniyalar nafaqat ekologik maqsadlarga hissa qo‘shadi, balki kapital bozorlarida o‘z raqobatbardoshligini oshiradi va shu tariqa mas’uliyatli investorlarni jalb qiladi.

Investorlar barqaror moliyalashtirishni rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega, chunki ularning qarorlari biznes xulq-atvoriga sezilarli ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Yashil investitsiyalarga bo‘lgan qiziqishning ortib borishi qisman iqlim o‘zgarishi bilan bog‘liq xavflarni tushunishning kuchayishi natijasida yuzaga kelgan investorlar kayfiyatidagi o‘zgarishni aks ettiradi. J. Yan va M. Haroon resurs bozorlarida moliyaviy safarbarlikning samaradorligini ta’kidlab, yashil tiklanishga erishish uchun xususiy va davlat kapitali zarurligini uqtiradi. Ularning fikricha, “moliya bozorlari nafaqat kapital ta’minoti uchun mas’ul, balki turli aktivlarning ekologik ko‘rsatkichlarini yaxshilashda ham muhim rol o‘ynaydi” [2]. Investorlar boshchiligidagi bu harakat barqaror investitsiya rahnamolarini faol targ‘ib qilish orqali kuchayadi, bu esa kompaniyalarni manfaatdor tomonlarning o‘zgaruvchan talablarini qondirish uchun zarur o‘zgarishlarni amalga oshirishga undaydi.

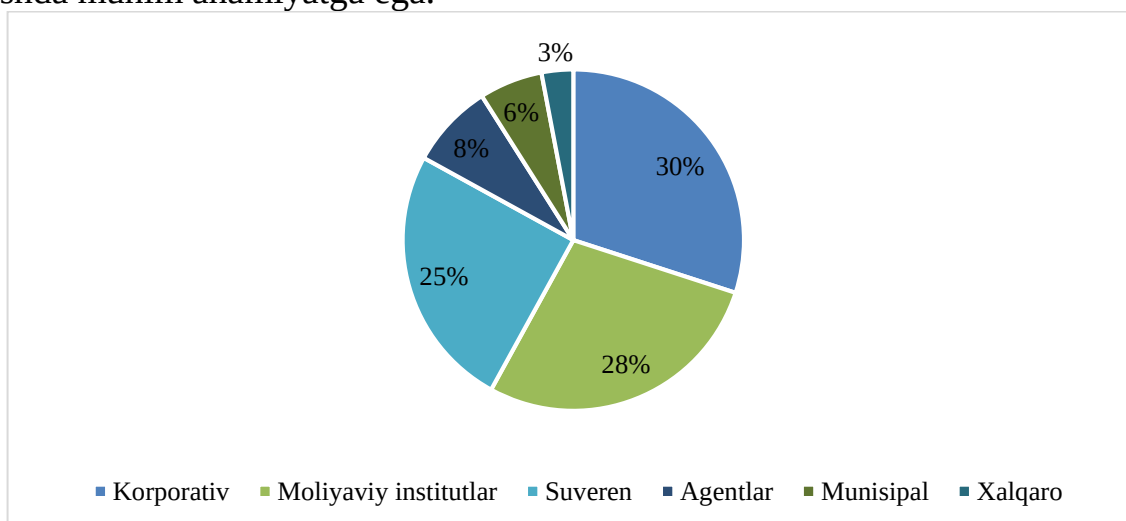
Yashil obligatsiyalarni chiqarish orqali investorlarga barqaror va ekologik mas’uliyatli loyihalarga investitsiya kiritish imkoniyati beriladi. Shuningdek, bu obligatsiyalar orqali ekologik xavf-xatarlarga qarshi kurashishda moliyaviy yordam olish mumkin. Kapital bozorida yashil obligatsiyalarni chiqarish, ekologik barqaror rivojlanishga hissa qo‘shadi va ularning samarali ishlashi uchun monitoring tizimlarini joriy etish zarur. Yashil obligatsiyalarning muvaffaqiyatli ishlashi uchun ularning foydalari va ijtimoiy ta’sirini baholash muhim ahamiyatga ega. Yashil obligatsiyalarni ishlab chiqish jarayonida shaffoflik va ishonchli hisobotlar tizimi yaratish investorlarning ishonchini oshiradi. Yashil obligatsiyalardan foydalanish imkoniyatlari davlatlar va xususiy sektordagi kompaniyalarni ekologik mas’uliyatli qarorlar qabul qilishga undaydi. Shuningdek, davlatlar tomonidan taqdim etiladigan soliq imtiyozlari va subsidiyalar orqali yashil obligatsiyalarga investitsiya kiritish jozibador bo‘ladi. Yashil obligatsiyalar orqali yangi energiya texnologiyalarini joriy etish va atrof-muhitni himoya qilishda muvaffaqiyatga erishish mumkin. Ular, shuningdek, ekologik barqarorlikni ta’minlashga yo‘naltirilgan ko‘plab investitsiyalarni moliyalashtirish imkonini beradi. Yashil obligatsiyalarni chiqarish, ayniqsa, iqlim o‘zgarishiga qarshi kurashishda davlatlar va xususiy sektor o‘rtasida hamkorlikni kuchaytiradi. Yashil obligatsiyalarni joriy etish orqali iqtisodiy o‘sish va atrof-muhitni himoya qilishni birlashtirish mumkin. Yashil obligatsiyalarni qo‘llab-quvvatlash, moliyaviy institutlar va banklar uchun yangi biznes

imkoniyatlari yaratadi. Bu obligatsiyalarni ishlab chiqish jarayonida innovatsion yondashuvlar, masalan, davlat-xususiy sherikliklar va hamkorlik, investitsiya kiritishni oshiradi. Yashil obligatsiyalarni chiqarish orqali barqaror rivojlanishga xizmat qiladigan ekologik loyihalar amalga oshiriladi. Bularning barchasi yashil iqtisodiyotga o'tishda muhim qadamlar hisoblanadi.

1-rasm. Yashil investorlarning kapital bozoridagi roli [2]

Davlatlar tomonidan yashil iqtisodiyotga o'tish uchun rag'batlantirish mexanizmlarini taklif etish, masalan, yashil kreditlar va soliq imtiyozlari, investorlarni jalb qilishga yordam beradi. Moliyaviy institutlar va banklar yashil texnologiyalarni qo'llab-quvvatlashda faol ishtirok etishlari lozim, bu esa kapital bozorining yashil iqtisodiyotga moslashishiga yordam beradi. Yashil investitsiyalarni rivojlantirish uchun yangi moliyaviy asboblarni yaratish, masalan, yashil investitsiya jamg'armalari, kapital bozorining samaradorligini oshiradi. Kapital bozorida yashil aktivlarni yaratish va ularni kengaytirish, investorlar uchun uzoq muddatli foyda taqdim etishga yordam beradi. Bu esa yashil iqtisodiyotga o'tishning tezlashishiga turtki bo'ladi. Moliya institutlarining ekologik xavflarni baholash mexanizmlarini ishlab chiqish, yashil loyihalar uchun investitsiyalarni jalb qilishda muhim ahamiyatga ega.

2-rasm. Yashil obligatsiyalar turlarining xalqaro yashil obligatsiyalar bozoridagi ulushi, 2023 [3]

2023-yilda xalqaro yashil obligatsiyalar bozorida yashil obligatsiya turlarining ulushi sezilarli farq qilgan (2-rasm). Korporativ yashil obligatsiyalar 30% ulush bilan eng katta hissaga ega bo'lgan. Moliyaviy institutlar tomonidan chiqarilgan obligatsiyalar 28% ni tashkil etgan. Suveren yashil obligatsiyalar ulushi 25% ga teng bo'ldi. Agentliklar tomonidan chiqarilgan obligatsiyalar 8% ulushga ega bo'lgan. Munitsipal obligatsiyalar jami 6% ni tashkil etgan. Xalqaro obligatsiyalar esa atigi 3% ulushga ega bo'lgan. Korporativ sektor yashil moliyalashtirishda yetakchilik qildi. Hukumatlarning roli ham muhim ahamiyat kasb etdi. Moliyaviy institutlar yashil obligatsiyalarni aktiv ravishda sotib oldi. Yashil obligatsiyalar bozori barqaror rivojlanishda muhim rol o'ynamoqda.

Yuqoridagi asosida qayd etish lozimki, yashil kompaniyalarning kapital bozoriga chiqishini rag'batlantirishga e'tibor qaratish lozim. Yashil iqtisodiyotga o'tishda ekologik tamoyillarga amal qiluvchi kompaniyalar va startaplarni kapital bozoriga integratsiyalash orqali ularning moliyaviy resurslarga ega bo'lishiga erishish mumkin. Shuningdek, xalqaro kapital bozorlari bilan hamkorlikni kengaytirish maqsadga muvofiq. Global yashil investitsiyalarni jalb qilish va xalqaro moliyaviy institutlar bilan hamkorlikni kengaytirish orqali yashil iqtisodiyotga o'tish jarayoni tezlashtiriladi va barqaror iqtisodiy o'sish ta'minlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Söderholm, Patrik. The green economy transition: the challenges of technological change for sustainability. Sustainable Earth 3.1 (2020): 6.
2. Yan, Juan, and Muhammad Haroon. Financing efficiency in natural resource markets mobilizing private and public capital for a green recovery. Resources Policy 85 (2023): 103841.
3. <https://www.bnpparibas-am.com/en-sk/professional-investor/portfolio-perspectives/sovereign-green-bonds-bigger-stronger-and-more-diverse-in-2024/> - BNP PARIBAS Asset Management kompaniyasi rasmiy sayti ma'lumotlari

ПЕРСПЕКТИВЫ НАЛОГООБЛОЖЕНИЯ И ТАМОЖЕННОЙ ПОЛИТИКИ В ОБЕСПЕЧЕНИИ УСТОЙЧИВОГО ЭКОНОМИЧЕСКОГО РОСТА ПРИ ПЕРЕХОДЕ К «ЗЕЛЁНОЙ» ЭКОНОМИКЕ И ВСТУПЛЕНИИ В ВТО

**У.А.Юлдашева д.э.н., профессор кафедры
“Международные финансы” ТГЭУ**

В современных условиях глобализации и усиления экологических вызовов страны мира активно переходят к «зелёной» экономике, целью которой является обеспечение устойчивого экономического роста при минимизации негативного воздействия на окружающую среду. Этот процесс требует комплексного подхода, включающего модернизацию производственных процессов, внедрение энергоэффективных и экологически чистых технологий, а также формирование стимулов для частного и государственного сектора экономики.

Для стран, стремящихся к интеграции в мировую торговую систему через Всемирную торговую организацию (ВТО), особое значение

приобретают налоговые и таможенные механизмы. Налоговые стимулы, такие как льготы для «зелёных» предприятий или экологические налоги, способствуют ускоренной адаптации бизнеса к новым экологическим стандартам и повышают инвестиционную привлекательность. Аналогично, рациональная таможенная политика, предусматривающая снижение пошлин на экологически чистое оборудование и технологии, создаёт условия для внедрения инноваций и стимулирует развитие экспортно-ориентированных отраслей.

На национальном уровне, например, для Узбекистана, переход к «зелёной» экономике сопряжён с рядом проблем как ограниченные финансовые ресурсы для внедрения экологических технологий, низкая налоговая и таможенная мотивация предприятий к «зелёным» инвестициям, а также необходимость гармонизации законодательства с международными стандартами. При этом эффективное использование налоговых и таможенных инструментов создаёт потенциал для стимулирования устойчивого экономического роста, укрепления конкурентоспособности национальной экономики и успешной интеграции в глобальные торговые процессы.

Переход к «зелёной» экономике в мировой практике сопровождается активным использованием налоговых и таможенных инструментов для стимулирования устойчивого экономического роста. В странах Европейского Союза и Азии экологические налоги, льготы и субсидии для «зелёных» проектов стали эффективным стимулом для внедрения энергоэффективных технологий и снижения углеродного следа экономики. Например, в Германии и Швеции введены налоги на выбросы CO₂ и предоставляются налоговые льготы для предприятий, внедряющих экологически чистые технологии. В Китае государство активно использует таможенные преференции для импорта оборудования с низким уровнем выбросов, что стимулирует модернизацию производств и развитие экспорта экологически чистой продукции.

Кроме того, международный опыт показывает, что успешная интеграция «зелёных» механизмов в экономику требует сочетания нескольких факторов[1]:

- институциональной готовности и гармонизации законодательства;
- финансовой поддержки через кредиты и инвестиции;
- стимулирования частного сектора через налоговые льготы;
- активного внедрения цифровых технологий для мониторинга экологических показателей.

Эти меры способствуют не только экологической безопасности, но и повышают конкурентоспособность национальной экономики на глобальном рынке. В Республике Узбекистане переход к «зелёной» экономике носит постепенный характер. Основные направления включают[2]:

1. Налоговые стимулы, предусмотрены льготы для предприятий, инвестирующих в экологически чистые технологии, однако их охват и эффективность пока ограничены.

2. **Таможенная политика**, сниженные пошлины на экологически чистое оборудование и технологии создают условия для модернизации промышленности.

3. **Финансовая поддержка**, развиваются кредитные линии и специальные инвестиционные фонды для «зелёных» проектов.

4. **Институциональные меры**, разрабатываются законы и нормативные акты, регулирующие внедрение «зелёных» технологий и гармонизированные с международными стандартами ВТО.

Таблица 1

Сравнительные показатели использования налоговых и таможенных инструментов для стимулирования «зелёной» экономики в странах-членах ВТО[3]

Группа факторов	Международный опыт	Ситуация в Узбекистане	Аналитическая оценка
Институциональные	Гармонизация законодательства с международными экологическими стандартами, контроль за соблюдением норм	Разработка законов о «зелёной» экономике, соответствие требованиям ВТО	Необходима ускоренная гармонизация и внедрение механизмов контроля
Финансовые	Субсидии, «зелёные» кредиты, экологические инвестиции	Ограниченные бюджетные и кредитные ресурсы для экологических проектов	Требуется расширение инструментов финансирования и привлечение международного капитала
Технологические	Импорт и внедрение энергоэффективного оборудования, цифровизация мониторинга	Рост внедрения экологически чистого оборудования, цифровизация на начальном уровне	Потенциал для ускоренной технологической модернизации
Частный сектор	Льготы и налоговые стимулы для «зелёных» предприятий	Частичный охват МСП, ограниченные налоговые льготы	Необходимость расширения стимулов для частного бизнеса
Международная интеграция	ВТО и глобальные соглашения стимулируют экологическую модернизацию	Подготовка к вступлению в ВТО, необходимость соблюдения международных стандартов	Возможность привлечения инвестиций и расширения внешней торговли

Международный опыт демонстрирует, что комплексное использование налоговых, таможенных и финансовых инструментов эффективно стимулирует устойчивый экономический рост и внедрение «зелёных» технологий. Республика Узбекистан показывает позитивные тенденции как рост кредитования «зелёных» проектов, постепенная гармонизация

законодательства и внедрение инноваций. Ключевыми ограничениями остаются: ограниченные ресурсы для поддержки МСП, недостаточно развитый рынок «зелёных» инвестиций и необходимость более глубокой гармонизации с международными стандартами ВТО. Для ускоренного перехода к «зелёной» экономике и стимулирования устойчивого экономического роста необходимо сочетание институциональных реформ, налогово-таможенных стимулов, финансовой поддержки и активной интеграции в международные торговые механизмы.

Таблица 2

Модель трансформации «зелёной» экономики через налогово-таможенные инструменты

Входные факторы	Налоговые и таможенные инструменты	Результаты	Эффект
Частный сектор	Налоговые льготы для «зелёных» инвестиций	Увеличение инвестиций в экологически чистые технологии	Рост конкурентоспособности и модернизация производства
Промышленный капитал	Субсидии на энергоэффективное оборудование	Повышение уровня экологической модернизации	Снижение углеродного следа и повышение устойчивости
Государство	Таможенные преференции на «зелёное» оборудование	Привлечение современных технологий	Ускорение перехода к «зелёной» экономике
Международная интеграция	Соответствие стандартам ВТО	Доступ к внешним рынкам и инвестициям	Увеличение экспорта и привлечение иностранных инвестиций

Международный опыт показывает, что налоговые льготы для «зелёных» проектов охватывают значительную часть предприятий (40–60%), что стимулирует инвестиции в экологически чистые технологии. В Узбекистане охват предприятий льготами составляет около 15%, что свидетельствует о необходимости расширения программ и включения малого и среднего бизнеса. Таможенные преференции на экологическое оборудование в международной практике достигают 20–50%, тогда как в Узбекистане лишь 10%, что ограничивает скорость технологической модернизации. Общий уровень инвестиций в «зелёные» технологии в Узбекистане пока значительно ниже международных показателей, что требует активизации финансовой поддержки и привлечения внешних инвестиций. Эффективность налогово-таможенных стимулов в национальном контексте оценивается ниже среднего, что указывает на необходимость улучшения прозрачности, мониторинга и институциональной поддержки.

Проведённый анализ показывает, что переход к «зелёной» экономике является стратегически важным направлением для обеспечения устойчивого экономического роста и конкурентоспособности национальной экономики. Международный опыт свидетельствует о высокой эффективности

комплексного использования налоговых, таможенных и финансовых инструментов для стимулирования внедрения экологически чистых технологий. Страны, применяющие налоговые льготы, субсидии и преференции на импорт «зелёного» оборудования, демонстрируют ускоренную модернизацию промышленного сектора и повышение инвестиционной привлекательности.

В Узбекистане наблюдаются позитивные тенденции: внедряются налоговые льготы и таможенные преференции, растёт кредитование «зелёных» проектов и постепенно гармонизируется национальное законодательство с международными стандартами ВТО. Вместе с тем остаются ограничения: низкий охват МСП, ограниченные финансовые ресурсы, недостаточно развитая инфраструктура для мониторинга экологических показателей и внедрения цифровых решений.

Анализ этих факторов показал, что институциональные реформы, финансовая поддержка, технологические инновации, активизация частного сектора и интеграция в международную торговую систему являются критически важными для успешного перехода к «зелёной» экономике. Синергия этих факторов определяет эффективность налогово-таможенных стимулов и устойчивый экономический рост.

Модели и индикаторы показывают, что комплексное применение налоговых льгот, таможенных преференций и финансовых стимулов позволяет ускорить внедрение экологически чистых технологий, повысить конкурентоспособность частного сектора и обеспечить доступ к международным рынкам через соответствие требованиям ВТО.

На основе проведённого анализа можно сделать вывод, что дальнейшее совершенствование налогово-таможенной политики, расширение охвата «зелёных» проектов, развитие финансовых инструментов и активизация интеграции с международными торговыми механизмами создают оптимальные условия для устойчивого экономического роста в Узбекистане и формируют основу для успешного перехода к «зелёной» экономике.

Литературы.

1. Böhnke, R., & Schoenmaker, D. (2019). *Green Finance and Sustainable Development*. Journal of Sustainable Finance & Investment, 9(2), 1–25.
2. Masciandaro, M., & Volpin, F. (2020). *Environmental Taxes and Trade Policies: Global Experience*. Environmental Economics, 31(4), 55–74.

O‘ZBEKISTONDA ENERGETIKA SUBSIDİYALARINI ISLOH QILISHNING IQTISODIY OQIBATLARI

Fayziyev Samandar Sobri o‘g‘li

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti katta o‘qituvchisi, PhD

Energiya subsidiyalari jahon bozorida iqtisodiy siyosatning eng ko‘p bahs qilinadigan instrumentlaridan biri bo‘lib, ular qisqa muddatda ijtimoiy narx barqarorligini ta‘minlashga xizmat qilsa-da, o‘rta va uzoq muddatda makroiqtisodiy disbalanslar, resurslarning noto‘g‘ri taqsimlanishi hamda budjet yukining ortishi bilan tavsiflanadi. Xalqaro Energetika Agentligi hisob-kitoblariga ko‘ra, 2022-yilda

global energetika subsidiyalari hajmi 1,1 trillion AQSh dollaridan oshib, so‘nggi 30 yillik kuzatuvlarda rekord darajaga chiqqan. Rivojlanayotgan davlatlarda subsidiya siyosati YaIMning o‘rtacha 5-12 foizini iste‘mol qiluvchi fiskal omilga aylangan va kapital qo‘yilmalar oqimini energiya intensiv, past samarali faoliyatlarga qayta taqsimlab, iqtisodiy samaradorlikni pasaytiruvchi “distortion effect”ni kuchaytirgan.

O‘zbekiston misolida esa, 2010–2020-yillar davomida energetika subsidiyalari yig‘indisi 70 mlrd AQSh dollarini tashkil etgan bo‘lib (IEA, 2022), bu davrda ular YaIMdagi ulushini 17,2 foizdan 6,6 foizgacha qisqartirishga erishilgan. Biroq 2020-2023-yillarda neft narxlari o‘zgaruvchanligi, energetika tizimida transformatsiya jarayonlari va ijtimoiy tarif siyosatining qayta ko‘rib chiqilishi natijasida subsidiyalar yana keskin shishib, 2022-yilda 251 trln so‘mga yetgan (IISD, 2024). Ayniqsa narxlarni qo‘llab-quvvatlash subsidiyalari umumiy dinamikani determinatsiyalagan, 2023-yilda esa ma‘lumotlar yetishmasligi bois to‘liq baholashning imkoni bo‘lmagan bo‘lsa-da, faqat budget xarajatlarining o‘zi 21,7 trln so‘mga chiqib, 2020-yilga nisbatan qariyb 66 baravar oshgan.

Hozirgi sharoitda G20, OECD va IEA siyosiy tavsiyalari energetika subsidiyalarini bosqichma-bosqich va maqsadli isloh qilish, ya‘ni universal subsidiyadan “targeted compensation” va “price pass-through” mexanizmlariga o‘tishni talab qilmoqda. Modellastirilgan prognoz ssenariylari shuni ko‘rsatadiki, agar O‘zbekistonda 2025–2030-yillar oralig‘ida gaz va elektr subsidiyalari yiliga o‘rtacha 10–12% dan qisqartirilsa, 2030-yilga kelib budgetda YaIMning 1,5–2,2% ekvivalentidagi fiskal bo‘shliq shakllanadi va ushbu bo‘shliq to‘liq ravishda yashil infratuzilma moliyalashtirishiga yo‘naltirilsa, 2030-yilga borib qayta tiklanuvchi energiya ulushining 27–30% darajaga chiqishi real politik ko‘rsatkich sifatida erishiladigan bo‘lib qoladi.

Bu o‘zgaruvchanlik energetika subsidiyalarining siyosiy-institutsional inertsiya ta‘sirida bo‘lishini, iqtisodiy asos emas, balki ijtimoiy narx stabilizatsiyasi yondashuvi hukmronligidan dalolat beradi. Xususan, tabiiy gaz subsidiyalari 2020–2022-yillarda jami strukturaning 56–80 % ini shakllantirgan, NEET (Not Economically Efficient Tariffing) mexanizmi energetika resurslari narx signallarini tizimli ravishda buzgan.

Prognozli tadqiqotlar (IEA World Energy Outlook, 2023; IMF Fiscal Monitor, 2024) shuni ko‘rsatadiki, agar O‘zbekiston 2025–2030-yillar davomida subsidiyalarni yiliga kamida 10 % dan bosqichma-bosqich qisqartirsa, 2030-yilga borib YaIMning 1,5–2,2 % i miqdorida fiskal resurs bo‘shligi shakllanadi va ushbu mablag‘lar to‘liq yashil infratuzilma loyihalariga yo‘naltirilganda qayta tiklanuvchi energetika ulushi 27–30 % diapazoniga chiqishi mumkin. Aksincha, subsidiyalarni saqlash ssenariyida 2030-yilda fiskal defitsit 2–3 % punktga kengayishi va tashqi balans bosimining kuchayishi ehtimoli yuqori.

2010–2020-yillarda subsidiya strukturasida tabiiy gazning ulushi 81,5% dan 56,8% gacha izchil qisqarganini, aksincha elektr energiyasi ulushi 18,4% dan 31,2% gacha ko‘tarilgan (UNDP, 2023). Bu holat subsidiyalar “single-source dependency”dan diversifikatsiyalashgan subsidiya strukturasiga o‘tganini bildiradi. Biroq diversifikatsiya mazmunan transformatsion emas u fiskal yukning qayta taqsimlanishi, lekin islohot emas.

O'zbekistonda energetika subsidiyalarining hozirgi ko'lami iqtisodiy jihatdan fiskal barqarorlikni yemiruvchi, bozor signallarini distorsiya qiluvchi va yashil transformatsiyani bloklovchi inertsia faktori sifatida namoyon bo'ladi. Faqat bosqichma-bosqich va maqsadli isloh iqtisodiy barqarorlik, investitsion qayta taqsimlash va energiya transformatsiyasi maqsadlarini uzviy uyg'unlashtirish imkonini beradi.

2010–2020-yillarda energetika subsidiyalarining hajmi kichraygan bo'lsa-da, yo'nalishlar bo'yicha notekis o'zgarishlar mavjud: gaz subsidiyalarida uzoq muddatli pasayish, elektrda siklik harakat va neftda volatil o'sish-pasayish kuzatiladi. 2018-yil tiklanish cho'qqisi, 2020-yil esa pandemiya va bozor tebranishlari fonida pasayish bilan ajralib turadi. Bu tendensiyalar kelgusida subsidiya siyosatini gazga qaramlikni kamaytirish va samaradorlikni oshirish yo'nalishida qayta kalibrlash zarurligini anglatadi.

O'zbekistonda energetika subsidiyalarining hozirgi amaliyoti qisqa muddatli ijtimoiy barqarorlikni saqlash vazifasini bajarayotgan bo'lsa-da, o'rta va uzoq muddatda u makroiqtisodiy barqarorlik, fiskal izchillik va energiya transformatsiyasi maqsadlari bilan keskin kolliziya holatini yuzaga keltiradi. Subsidiyalar resurs taqsimotini buzib, kapital qo'yilmalarni samarali yo'nalishlardan siqib chiqaradi, tashqi balans bosimini kuchaytiradi va yashil infratuzilma loyihalari uchun moliyalashtirish bazasini toraytiradi. Scenario modellash natijalari subsidiya siyosatini isloh qilmaslik 2030-yilga kelib fiskal defitsitni chuqurlashtirishini, isloh esa YaIMning 1,5–2,2% ekvivalentida fiskal bo'shliq yarata olishini ko'rsatdi.

Shu asosda quyidagi takliflar ilgari suriladi:

Subsidiyalarni bosqichma-bosqich qayta dizaynlash. Universal subsidiyadan maqsadli kompensatsiya modeliga o'tish, energiya tariflarini iqtisodiy asoslangan bosqichma-bosqich liberallashtirish va ijtimoiy himoya paketlari bilan parallel yuritish.

Subsidiyalarni fiskal qoidalar bilan cheklash. “Subsidiyalar uchun fiskal tavan (cap rule)” joriy etilib, subsidiyalar hajmini YaIMga nisbatan qat'iy chegaralash (masalan, 2030-yilgacha 2% limit).

Bozor signallarini tiklash va narx transparentligini oshirish. Energiya narxlarini bozor mexanizmiga yaqinlashtirish, narx qo'llab-quvvatlashni bekor qilib, faqat ehtiyojmand qatlamlar uchun targeted support mexanizmlarini saqlash.

Subsidiyalardan bo'shayotgan resurslarni yashil infratuzilmaga yo'naltirish. Subsidiyalar qisqarishidan hosil bo'ladigan fiskal bo'shliqni qayta tiklanuvchi energetika, energiya samaradorligi va smart-grid loyihalariga ringfens qilish.

Institutsional monitoring va hisobdorlik mexanizmlarini kuchaytirish. Energiya subsidiyalarini ochiq hisobot asosida yillik auditdan o'tkazish va subsidiya xarajatlarini parlament darajasida “public expenditure review” formatida tasdiqlash.

Iqtisodiy-makro modellashni qaror qabul qilish jarayoniga integratsiya qilish. Islohot qarorlarini qabul qilishdan avval har yil uchun ex-ante makro model asosida fiskal va tashqi ta'sir ssenariylarini majburiy baholash.

Umuman, energetika subsidiyalarining bosqichma-bosqich isloh qilinishi bu faqat fiskal tejamkorlik vositasi emas, balki O'zbekistonning energetika xavfsizligi, yashil transformatsiya va uzoq muddatli iqtisodiy raqobatbardoshligining institutsional sharti hisoblanadi. Shu sababli islohot nafaqat zarur, balki strategik kechiktirib bo'lmaydigan iqtisodiy ehtiyoj sifatida qaralishi lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Coady, D., Fabrizio, S., Kangur, A., & Shang, B. (2022). *Global fossil fuel subsidies: Distributional, environmental, and fiscal impacts*. International Monetary Fund. <https://www.imf.org>
2. International Energy Agency. (2022). *Energy price and subsidy review 2022*. IEA. <https://www.iea.org>
3. International Institute for Sustainable Development. (2024). *Fossil fuel subsidies country profiles – Uzbekistan*. IISD. <https://www.iisd.org>
4. International Monetary Fund. (2023). *Fiscal monitor: Energy subsidies and global fiscal risks*. IMF. <https://www.imf.org>
5. UNDP. (2023). *Energy subsidy reform in Central Asia: Fiscal and social implications*. UNDP Regional Bureau. <https://www.undp.org>

ЯШИЛ ЛОЙИХАЛАРНИ МОЛИЯЛАШТИРИШДА ХОРИЖ ТАЖРИБАСИ

Абдуллаев Зафаржон Алижонович
Тошкент амалий фанлар университети
“Банк ва молия” кафедраси профессори, DSc

Бугунги кунда жаҳондаги мамлакатларнинг ривожланишидаги энг муҳим салбий тенденция шундаки, бунда иқтисодий ўсиш билан бир вақтда замонавий глобал иқтисодиёт экотизимларнинг, хусусан, табиий ресурсларнинг биологик хилма-хиллигининг пасайиши ва деградациясини намойиш этмоқда. Шу сабабли, сўнгги пайтларда мамлакатлар учун яшил иқтисодиётга ўтиш долзарб масалага айланган. Бир қатор давлатларда атроф-муҳитни муҳофаза қилишни яхшилаш, қайта тикланадиган энергия манбаларидан фойдаланишни рағбатлантириш ва атроф-муҳитни муҳофаза қилишга оид қонунчиликни модернизация қилишга қаратилган сиёсат амалга оширилмоқда. Жумладан, Иқтисодий ҳамкорлик ва ривожланиш ташкилотига аъзо мамлакатларда атроф-муҳитни муҳофаза қилиш хизматлари учун тўлов қилиш тамойилига асосланган **мақсадли экологик солиқлар** кенг қўлланилади¹⁰⁹. Масалан, Германияда яшил лойиҳаларни давлат томонидан молиявий қўллаб-қувватлаш Kreditanstalt für Wiederaufbau миллий инвестицион банки орқали амалга оширилади. Ушбу кредит институти томонидан асосан яшил лойиҳаларни молиялаштиришнинг асосий йўналишларидан ҳисобланган қайта тикланадиган энергия, энергия самарадорлиги ва кам углеродли транспорт воситалари соҳаларидир. Банк

¹⁰⁹Hubert R., Cochran I. Public Finance Institutions & the Low-Carbon Transition Case Study: KfW Bankengruppe // CDC Climat Research. 2013. <http://www.i4ce.org/wp-core/wp-content/uploads.pdf>.

томонидан яшил лойиҳалар доирасида молиялаштиришнинг қуйидаги инструментларидан фойдаланади:

- турли манбалардан жалб қилинган арзон ресурслар ҳисобига , имтиёзли кредитлаш;
- воситачилик тарзида кредитлаш;
- консорциумлар орқали тегишли хусусий маблағларни жалб қилиш (банк томонидан 50% гача узоқ муддатли молиялаштириш амалга оширилади) тўғридан-тўғри кредитлаш;
- энергия самарадорлиги бўйича мақсадли субсидиялар;
- давлат фонд тузилмалари орқали молиялаштириш;
- қайта кредитлаш тизими орқали кафолатлар ва рискларни тақсимлаш;
- тармоқлар бўйича кафолатлар;
- ташқи экспертизани тақдим қилиш.

Банкнинг инвестиция фаолияти, биринчи навбатда, маҳаллий молия институтларига имтиёзли кредитлар бериш орқали амалга оширилади. Йирик лойиҳалар учун банк бозор ставкалари бўйича тўғридан-тўғри кредитлашни таъминлаш орқали бозордаги бўшлиқни бартараф этади¹¹⁰. Шунини таъкидлаш жоизки, яшил облигациялар Kreditanstalt für Wiederaufbau миллий инвестицион банкининг яшил лойиҳаларни молиялаштириш инструментларидан бири ҳисобланиб, мазкур банк томонидан ўзининг умумий қиймати 2,7 млрд. евро суммадаги биринчи яшил облигациялари 2014 йилда чиқарилган. Бундан ташқари, Германияда яшил лойиҳаларни молиялаштириш учун давлат томонидан қўллаб-қувватлашнинг алоҳида инструменти сифатида қайта тикланадиган энергия манбаларига инвестицияларни рағбатлантирадиган имтиёзли тариф дастури ((Feed-in-Tariff) мавжуд¹¹¹. Шунингдек, Буюк Британия яшил лойиҳаларни молиялаштиришни давлат томонидан қўллаб-қувватлашнинг яна бир воситаси Британия Бизнес банки бўлиб, бу банкнинг асосий мақсади кичик ва ўрта бизнесни молиялаштиришни кўпайтиришдир. Бу банк тўғридан-тўғри молиявий ресурслар билан таъминланмайди, балки ҳамкорлик дастурлари орқали молиялаштиришни амалга оширади. Шу билан бирга, яшил лойиҳаларни тўғридан-тўғри молиявий қўллаб-қувватлашдан (давлат кафолатлари, имтиёзли кредитлар ва бошқалар) ташқари, Буюк Британияда экология соҳасида бир қатор билвосита инструментлар (экологик солиқлар ва имтиёзлар) мавжуд. Яшил инвестицияларни давлат томонидан қўллаб-қувватлаш чора-тадбирларига қўшимча равишда, Буюк Британия бозорга асосланган яшил молиялаштириш механизмини ишлаб чиқилган, у ижтимоий ва экологик йўналтирилган лойиҳаларни молиялаштириш ва истеъмолчилар ўртасида хабардорликни оширадиган ижтимоий масъулиятли инвестиция фондларини ўз ичига олади. Россияда яшил лойиҳаларни

¹¹⁰Богачева О. В., Бычков Д. Г. Целевые поступления бюджета в хозяйственной деятельности государства: зарубежная практика // Научно-исследовательский финансовый институт. Финансовый журнал. 2015. № 1 (23). С. 29–40.

¹¹¹Раков И.Д. Механизмы поддержки финансирования «Зеленых» проектов: опыт стран. <https://cyberleninka.ru/article/n/mechanizmy-podderzhki-finansirovaniya-zelenyh-proektov-opyt-stran>.

молиялаштиришни давлат томонидан қўллаб-қувватлашнинг қуйидаги чора-тадбирлари белгиланиши мумкин:

- давлат дастурлари орқали тўғридан-тўғри давлат бюджети маблағлари ҳисобидан молиялаштириш;
- уй-жой коммунал хўжалиги ва саноатда энергия тежаш ва энергия самарадорлигини ошириш билан боғлиқ инвестиция лойиҳалари молиялаштириш бўйича кредит ёки облигацияларга давлат кафолатларини бериш;
- янги юқори технологияли маҳсулотларни ишлаб чиқиш, техник қайта жиҳозлаш ва инновацион технологиялар асосида рақобатбардош ишлаб чиқариш қувватларини яратишни молиялаштирувчи Россия саноатни ривожлантириш жамғармаси;
- иқтисодиётнинг инновацион технологияли секторининг қимматли қоғозлари бўлган корхоналарнинг облигациялари билан тузилган битимлар билан белгиланадиган солиқ базаси бўйича фойда солиғи ставкаси 0 фоиз қилиб белгиланган.

Умуман олганда, хорижий мамлакатларнинг яшил иқтисодиётга ўтиш ва ривожлантириш жараёнларини ўрганшлар шуни кўрсатдики, бозор механизмлари давлат томонидан қўллаб-қувватланадиган чора-тадбирлардан фарқли ўлароқ, анъанавий иқтисодиётни яшил иқтисодиётга йўналтириш ва яшил лойиҳаларни молиялаштиришни амалга ошириш мураккаб масала ҳисобланади. Яшил лойиҳалар, анъанавий лойиҳалардан фарқли равишда, юқори риск ва ўзини оқлаш муддатини узунлиги ва фақат давлат томонидан бевосита ва билвосита қўллаб-қувватланадиган чоралар орқали бозордаги муваффақиятсизликни бартараф этиши ва бизнесни рағбатлантириши мумкин. Иккинчидан, фақат ҳукумат яшил лойиҳаларни бозорга асосланган молиялаштириш механизми учун қонунчилик базасини яратиши мумкин¹¹².

Яшил иқтисодиётни мамлакатларни иқтисодий ривожланишнинг янги глобал тенденциялардан бири бўлиб, бу давлат томонидан самарали қўллаб-қувватлашни талаб қилади. Ривожланган мамлакатларнинг тажрибаси ушбу ёндашувнинг муҳимлигини ва яшил иқтисодиётга муваффақиятли ўтиш бўйича кўрилатган чора-тадбирларни кўриниб турибди.

Ривожланган мамлакатлар яшил лойиҳаларни молиялаштиришни қўллаб-қувватлашнинг самарали механизмларини ишлаб чиқилган бўлиб, жумладан имтиёзли тариф дастурлари, ихтисослаштирилган давлат кредит институтларининг имтиёзли кредитлари, экологик солиқлар, солиқ имтиёзлари ва чегирмалари, ҳамда ва яшил молиялаштиришнинг бошқа инструментлар мавжуд. Шундай қилиб, яшил лойиҳаларни молиялаштиришда давлат томонидан қўллаб-қувватлаш тизими муҳим рол ўйнайди.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Богачева О. В., Бычков Д. Г. Целевые поступления бюджета в хозяйственной деятельности государства: зарубежная практика // Научно-

¹¹²Раков И.Д. Механизмы поддержки финансирования «Зеленых» проектов: опыт стран. <https://cyberleninka.ru/article/n/mehanizmy-podderzhki-finansirovaniya-zelenyh-proektov-opyt-stran>.

исследовательский финансовый институт. Финансовый журнал. 2015. № 1 (23). С. 29–40.

2. Hubert R., Cochran I. Public Finance Institutions & the Low-Carbon Transition Case Study: KfW Bankengruppe // CDC Climat Research. 2013. <http://www.i4ce.org/wp-core/wp-content/uploads.pdf>.

3. Раков И.Д. Механизмы поддержки финансирования «Зеленых» проектов: опыт стран. <https://cyberleninka.ru/article/n/mehanizmy-podderzhki-finansirovaniya-zelenyh-proektov-opyt-stran>.

RAQAMLI VA YASHIL MOLIYA ORQALI INSON KAPITALINI RIVOJLANTIRISH

PhD Axmadaliyeva Niholaxon
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti
ORCID iD: 0009-0001-9912-549X
[*nikholaakhmadaliyeva@gmail.com*](mailto:nikholaakhmadaliyeva@gmail.com)

Annotatsiya: Maqolada raqamli moliya va yashil moliya tamoyillarining inson kapitalini rivojlantirishdagi oʻrni, raqamli moliya vositalari moliyaviy inklyuziyani kengaytirib, taʼlim, sogʻliqni saqlash va kasbiy rivojlanish xizmatlariga kirish imkoniyatini oshirishi ifodalangan. Yashil moliya esa barqaror iqtisodiy oʻsishni ragʻbatlantiruvchi ekologik loyihalarga yoʻnaltirilgan investitsiyalar orqali yangi koʻnikmalar, “yashil” malakalar va mehnat bozoridagi raqobatbardoshlikni mustahkamlaydi. Ushbu ikki yoʻnalishning oʻzaro uygʻunlashuvi inson kapitalining sifat koʻrsatkichlari, ijtimoiy farovonlik va iqtisodiy barqarorlikni oshirishda yangi moliyaviy mexanizmlar paydo boʻlayotganini koʻrsatadi.

Kalit soʻzlar: Raqamli moliya, yashil moliya, inson kapitali, moliyaviy inklyuziya, ESG, barqaror rivojlanish, fintech, yashil investitsiyalar, iqlimbarqarorlik, taʼlimni moliyalashtirish.

Kirish

Globallashuv, raqamlashtirish va ekologik barqarorlik talablari jadal kuchayib borayotgan bir sharoitda moliya tizimi tubdan oʻzgarib bormoqda. Raqamli texnologiyalar moliyaviy xizmatlarning shakli va mazmunini yangilab, aholining ularga boʻlgan kirish imkoniyatini kengaytirmoqda. Shu bilan birga, ekologik xatarlar kuchayayotgani yashil iqtisodiyotga oʻtishni, shunga mos ravishda yashil moliya instrumentlaridan keng foydalanishni talab qilmoqda.

Inson kapitali zamonaviy iqtisodiyotning eng asosiy drayveri boʻlib, bilim, koʻnikma, sogʻliq va ijodkorlik iqtisodiy oʻsishning hal qiluvchi omili sifatida namoyon boʻlmoqda. Oʻzbekiston uchun ham demografik oʻsish, mehnat bozorining transformatsiyasi va iqtisodiy islohotlar jarayonida inson kapitaliga investitsiyalar hajmini oshirish dolzarb vazifaga aylandi. Shu nuqtai nazardan, raqamli va yashil moliya instrumentlarining inson kapitali rivojiga qoʻshayotgan hissasini oʻrganish nazariy va amaliy jihatdan katta ahamiyatga ega.

Asosiy qism

Inson kapitali bu shaxsning bilim, malaka, salomatlik, tajriba va ijodkorlik kabi omillar orqali o'lchanadigan iqtisodiy resursidir. Uning shakllanishi muntazam investitsiyalarni talab qiladi. An'anaviy ravishda ushbu investitsiyalar davlat budjeti, xususiy sektor, xonadonlar va xalqaro institutlar tomonidan amalga oshiriladi. Ammo so'nggi yillarda moliyalashtirishning yangi instrumentlari raqamli moliya va yashil moliya inson kapitalini qo'llab-quvvatlash uchun keng imkoniyatlar yaratmoqda.

Raqamli moliya ta'lim, sog'liqni saqlash va kasbiy qayta tayyorlash xizmatlariga moliyaviy kirish imkoniyatini yaxshilaydi. Yashil moliya esa ekologik toza infratuzilma, sog'lom yashash muhiti va yashil kasblar shakllanishi orqali inson kapitalining sifat ko'rsatkichlariga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Mobil bank ilovalari, raqamli to'lov tizimlari va onlayn kredit platformalari aholining moliyaviy xizmatlarga kirish ko'lamini kengaytiradi. Bu esa ta'lim kreditlari, sog'liq uchun mikroqarzlar, kasbiy o'qish dasturlarini moliyalashtirish imkonini oshiradi.

Raqamli ta'lim platformalari, onlayn kurslar va sertifikatlash tizimlari aholining raqamli va texnik ko'nikmalarini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Fintech asosidagi ta'lim kreditlari bilimga investitsiyani osonlashtiradi. Telemeditsina to'lov tizimlari, raqamli sug'urta paketlari va elektron sog'liq kartalarining joriy etilishi tibbiy xizmatlarni arzonlashtiradi va sifatini oshiradi. Raqamli moliya gig-iqtisodiyot, onlayn ish platformalari va kichik raqamli tadbirkorlikni rag'batlantiradi. Bu esa yangi bandlik shakllari va zamonaviy kasblarning shakllanishiga xizmat qiladi.

Yashil moliya tomonidan moliyalashtirilgan energiya tejamkor texnologiyalar, quyosh va shamol energetikasi salomatlikka ijobiy ta'sir ko'rsatadi, ekologik xavflarni kamaytiradi va yashash sifatini oshiradi. Toza transport, chiqindilarni qayta ishlash tizimlari, yashil bog'lar va ekologik xavfsiz uy-joylar aholining salomatligi va mehnat unumdorligini yaxshilaydi.

Iqlim o'zgarishiga moslashuv, ekologik monitoring, energiya menejmenti sohalarida yangi kasblar paydo bo'lmoqda. Yashil moliya ushbu sohalarga investitsiya yo'naltirgan sari mehnat bozori raqobatbardoshligi oshadi. ESG standartlarini joriy etayotgan tashkilotlar xodimlar malakasini oshirish, ijtimoiy himoya va mehnat sharoitlarini yaxshilashga ko'proq mablag' ajratadi.

Raqamli va yashil moliya o'zaro bir-birini kuchaytiradigan mexanizmlarga ega:

- Raqamli texnologiyalar yashil loyihalarning monitoringini oshiradi.
- Fintech orqali karbon kreditlari, iqlim obligatsiyalari va yashil investitsiyalar yanada ommabop bo'ladi.
- Yashil iqtisodiyotning kengayishi raqamli ko'nikmalarni talab qiladi, bu esa inson kapitaliga qo'shimcha talab yaratadi.
- Onlayn ta'lim platformalari yashil ko'nikmalar bo'yicha o'qitish imkoniyatini kengaytiradi.

O'zbekiston uchun ushbu sinergiya iqtisodiy islohotlar, raqamli transformatsiya va yashil iqtisodiyot strategiyalarini birlashtiruvchi samarali model sifatida xizmat qilishi mumkin.

Raqamli moliya, yashil investitsiyalar va ESG tamoyillarining keng qo'llanishi O'zbekistonda ham transformatsion islohotlarning ajralmas qismiga aylanmoqda. Ayniqsa ta'lim kreditlarining raqamlashtirilishi, yashil obligatsiyalarning joriy etilishi, startaplar uchun crowdfunding mexanizmlarining faollashuvi va korporativ ijtimoiy mas'uliyat (KSM) dasturlarining kengayishi inson kapitalini rivojlantirishning yangi, samarali moliyaviy yo'llarini shakllantirmoqda. Quyidagi tahliliy jadval ushbu mexanizmlarning ishlash mantiqi hamda ular orqali shakllanadigan inson kapitalining o'sish omillarini yoritadi (1-jadval).

1-jadval

Raqamli va yashil moliya mexanizmlarining inson kapitaliga ta'siri

Mexanizm	Qanday ishlaydi? (Moliyaviy-iqtisodiy mantiq)	Inson kapitaliga ta'siri (tahlil)
1. Raqamli platformalar orqali ta'lim kreditlari	Fintech kompaniyalari (Payme, Click, Upay) sun'iy intellekt asosida kredit reytingini baholaydi va talabalar uchun past foizli, tez tasdiqlanadigan mikrokreditlar ajratadi. Raqamli scoring kredit riskini kamaytiradi va operatsion xarajatlarni qisqartiradi.	Ta'limga kirish imkoniyati kengayadi: oliy ta'lim, IT kurslari, professional sertifikatsiyalar. Uzoq muddatda malakali ishchi kuchi ulushi ortadi, mehnat unumdorligi oshadi. Raqamli ko'nikmalarning o'sishi innovatsion iqtisodiy modelni qo'llab-quvvatlaydi.
2. Yashil obligatsiyalar → yashil kasblar	Davlat yoki xususiy sektor ekologik loyihalarni moliyalashtirish uchun "green bonds" chiqaradi. Investorlar obligatsiyani sotib oladi → kapital yashil infratuzilmaga (quyosh elektr stansiyasi, suv tozalash inshooti, bioenergetika) yo'naltiriladi.	Yangi ish o'rinlari yaratiladi: ekologlar, energetik muhandislar, texnik mutaxassislar. Mehnat bozori tarkibida "yashil malaka" talabi keskin oshadi. Bu esa aholining malaka tuzilmasini diversifikatsiya qiladi va iqlimga moslashuvchan kadrlar guruhini shakllantiradi.
3. Crowdfunding orqali startap-inkubatorlar	Yoshlar o'z startaplarini Planeta.uz, Kickstarter, Patreon kabi platformalarda jamoaviy moliyalashtirish orqali sarmoya yig'adi. Investorlar kichik ulush bilan ishtirok etadi, risk tarqaladi. Startaplar akseleratorlar orqali qo'shimcha mentorsupport oladi.	Tadbirkorlik ko'nikmalari, innovatsion fikrlash va riskni boshqarish madaniyati rivojlanadi. "Yashil" yoki "raqamli" g'oyalarga asoslangan startaplar inson kapitalining ijodkorlik komponentini kuchaytiradi. Yoshlar mustaqil texnologik loyihalar yaratish tajribasiga ega bo'ladi.
4. ESG-fondlar orqali KSM dasturlari (ijtimoiy mas'uliyat)	Katta kompaniyalar o'z ESG strategiyasi doirasida xodimlarni qayta tayyorlash, malaka oshirish va sog'liqni saqlash dasturlariga investitsiya qiladi. ESG fondlari ushbu dasturlarning moliyaviy bazasini shakllantiradi.	Xodimlar raqamli, texnik va ekologik kompetensiyalarni egallaydi. "Carbon accounting", "renewable energy management", "resource efficiency audit" kabi yangi ko'nikmalar shakllanadi. Kompaniyalarda inson kapitalining sifati oshadi, mehnat unumdorligi ko'tariladi.

Raqamli va yashil moliya instrumentlarining jadal rivojlanishi inson kapitalining shakllanishiga kompleks ta'sir ko'rsatmoqda. Raqamli platformalar

orqali ta'lim kreditlarining berilishi aholining ta'lim xizmatlariga kirish imkoniyatini kengaytirib, yuqori malakali kadrlar tayyorlanishiga asos yaratmoqda. Fintech kompaniyalari tomonidan kredit reytingini raqamli baholash jarayonlari soddalashtirilgani natijasida, talabalar va yosh mutaxassislar o'qish va qayta tayyorlash dasturlarini moliyalashtirish imkoniga ega bo'lmoqda. Bu esa bilim va ko'nikmalar kapitalining oshishiga xizmat qiladi.

Yashil obligatsiyalar orqali ekologik loyihalarni moliyalashtirish esa mehnat bozorida yangi kasblar — energiya menejeri, ekolog, texnik mutaxassislar —ni yaratib, “yashil malaka”larga bo'lgan talabni kuchaytirmoqda. Yangi kasblar shakllanishi ta'lim tizimi modernizatsiyasini tezlashtiradi, aholining ekologik savodxonligini oshiradi va mehnat unumdorligining barqaror o'sishiga zamin yaratadi.

Crowdfunding mexanizmlari yoshlarning startap g'oyalarini moliyalashtirishini osonlashtirib, ular uchun innovatsion va tadbirkorlik ko'nikmalarini rivojlantirishga qulay muhit yaratmoqda. Bu jarayon nafaqat yangi biznes loyihalar paydo bo'lishiga, balki kreativ inson kapitalining shakllanishiga, yoshlar o'rtasida texnologik fikrlashning kengayishiga olib keladi.

ESG tamoyillari asosida amalga oshirilayotgan korporativ ijtimoiy mas'uliyat dasturlari kompaniyalarning xodimlarni qayta tayyorlash, sog'liqni saqlash, xavfsiz mehnat muhitini yaratish kabi yo'nalishlarga investitsiyalarini oshirmoqda. Natijada xodimlarning salomatlik darajasi, malakasi va samaradorligi oshib, inson kapitalining sifat ko'rsatkichlari yaxshilanadi.

Umuman olganda, ushbu mexanizmlar birgalikda inson kapitalining asosiy tarkibiy qismlari — bilim, ko'nikma, sog'liq va kreativ salohiyatning rivojlanishini tezlashtiradi. Raqamli moliya bilimga kirishni osonlashtirsa, yashil moliya mehnat bozorida yangi malaka talabini yaratadi, crowdfunding innovatsiyalarni rag'batlantiradi, ESG dasturlari esa mehnat unumdorligi va salomatlik ko'rsatkichlarini mustahkamlaydi. Natijada raqamli va yashil iqtisodiyotga mos, raqobatbardosh va barqaror inson kapitali shakllanadi.

Tadqiqot natijalariga ko'ra, raqamli va yashil moliya inson kapitalini rivojlantirishning yangi va istiqbolli instrumentlariga aylanib bormoqda. Raqamli moliya ta'lim, sog'liqni saqlash va bandlik imkoniyatlarini kengaytirsa, yashil moliya ekologik barqarorlikni ta'minlaydi, yangi kompetensiyalar, kasblar va sog'lom mehnat muhiti yaratadi. Ularning o'zaro uyg'unlashuvi O'zbekistonning uzoq muddatli iqtisodiy barqarorligi, raqobatbardoshligi va ijtimoiy farovonligiga xizmat qiladigan integratsiyalashgan moliyaviy modelni shakllantiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. <https://www.spot.uz/oz/2025/07/02/ai-technology>
2. <https://hamkorbank.uz/uz/physical/credits/>
3. <https://agrobank.uz/uz/person/loans/edu>
4. <https://mkbank.uz/uz/private/crediting/education-loan/>
5. <https://mkbank.uz/uz/private/crediting/>
6. <https://lex.uz/uz/docs/-6600390>

YASHIL MOLIYA BOZORINI RIVOJLANTIRISHDA MOLIYAVIY MEXANIZM VA METODOLOGIYASI

Nilufar Aliqulova

TDIU, “Korporativ moliya va qimmatli qog‘ozlar”

kafedrası katta o‘qituvchisi, PhD

So‘nggi o‘n yilliklarda global iqtisodiy tizimda kuzatilayotgan ekologik muammolar, xususan, iqlim o‘zgarishi jarayonlarining jadallashuvi, tabiiy resurslar tanqisligining kuchayib borishi hamda ishlab chiqarish sektorining yuqori uglerodli tuzilmasi, mamlakatlardan iqtisodiy o‘sishning an‘anaviy modeliga qayta nazar tashlab, iqtisodiyotni past uglerodli transformatsiya tamoyillariga moslashtirishni taqozo etmoqda. Bunday sharoitda yashil moliya bozorini shakllantirish va rivojlantirish davlatlar makroiqtisodiy siyosatining asosiy yo‘nalishiga aylanishini talab qiladi. Yashil moliyalashtirishga oid moliyaviy mexanizmlarning samarali ishlashi nafaqat kapital oqimlarining ekologik loyihalar tomon tizimli ravishda yo‘naltirilishini ta‘minlaydi, balki iqtisodiy resurslardan foydalanish samaradorligini oshirish, tabiiy muhitga salbiy ta‘sirni kamaytirish va raqobatbardosh yangi texnologiyalarning joriy etilishiga zamin yaratadigan institutsional muhitni shakllantirishni ham talab etadi. Shu nuqtayi nazardan, yashil kreditlar, yashil obligatsiyalar, barqarorlikka bog‘langan obligatsiyalar, karbon moliyasi hamda ekologik investitsiya oqimlari kabi moliyaviy instrumentlarning integratsiyalashgan tarzda qo‘llanishi moliya bozorida yangi iqtisodiy diversifikatsiya imkoniyatlarini yaratib, ekologik barqaror o‘shishni stimullovchi muhim drayverga aylanmoqda.

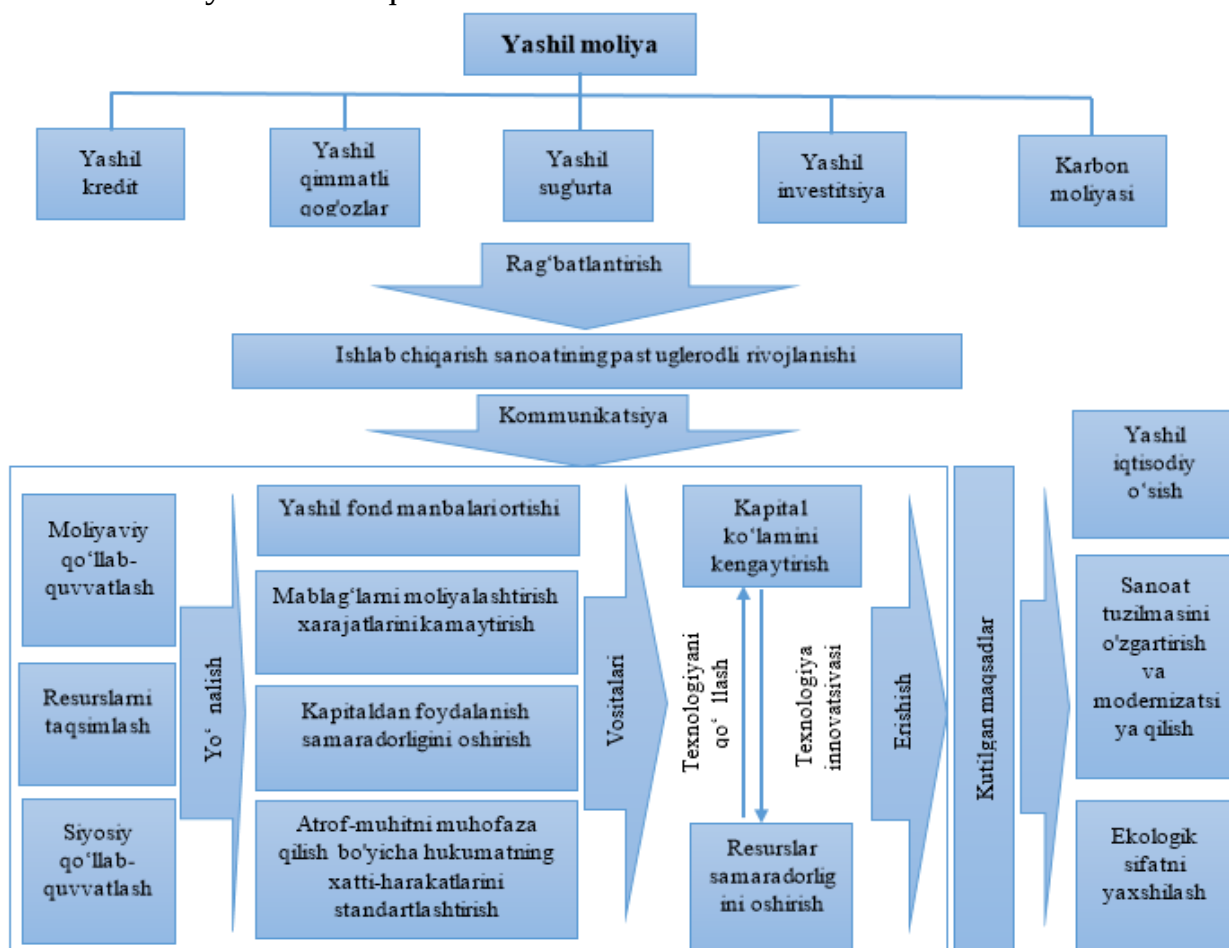
Yashil moliya bozorini metodologik asoslarda rivojlantirish jarayonida asosiy e‘tibor ekologik tavakkalchiliklarni to‘g‘ri baholash, investitsiyalarning barqarorlik ko‘rsatkichlarini aniqlash, ekologik verifikatsiya va monitoring mexanizmlarini shakllantirish kabi ilmiy-uslubiy jihatlariga qaratilishi lozim, chunki moliyalashtirilayotgan loyihalarining haqiqiy ekologik samaradorligi faqat qat‘iy ekspertiza, texnologik mezonlar va huquqiy standartlar mavjud bo‘lgandagina ta‘minlanadi. Bundan tashqari, xalqaro moliyaviy institutlar tomonidan ishlab chiqilgan EU Taxonomy, ICMA Green Bond Principles, Climate Bonds Standard kabi standartlarning milliy qonunchilikka moslashtirilishi, nafaqat regulatorlar faoliyatining samaradorligini oshiradi, balki investorlarning bozorga bo‘lgan ishonchini mustahkamlab, mamlakatning xalqaro moliyaviy integratsiyalashuv jarayonlarini jadallashtiradi.

Yashil moliya bozorining izchil rivojlanishi uchun zarur bo‘lgan moliyaviy mexanizmlar nafaqat davlatning rag‘batlantiruvchi siyosati, fiskal imtiyozlari va subsidiyalari bilan uyg‘un bo‘lishi, balki xususiy sektorning faol ishtirokini ta‘minlaydigan institutsional infratuzilmaning yaratishni ham nazarda tutadi, bu esa kapitalning tarkibiy qayta taqsimlanishiga, ishlab chiqarish jarayonlarining modernizatsiyasiga va ekologik standartlarga moslashuv tezligining oshishiga xizmat qiladi. Shu bilan birga, bozor mexanizmlarining muvaffaqiyatli ishlashi investorlarga yetarli va shaffof axborot yetkazib berish, moliyaviy risklarni baholashning takomillashgan metodikasini joriy etish, ekologik hisobotlarning

xalqaro talablarga mos yuritilishini ta'minlash kabi muhim shartlar bilan bevosita bog'liqdir.

Mazkur ilmiy tadqiqotda yashil moliya bozorini rivojlantirish jarayonida moliyaviy mexanizmlarning tutgan o'rni, ekologik barqarorlikni ta'minlashdagi institutsional talablar, metodologik yondashuvlarning ilmiy-nazariy asoslari hamda iqtisodiyotning past uglerodli transformatsiyasiga erishishda davlat va xususiy sektor o'rtasidagi moliyaviy hamkorlikning o'ziga xos mexanizmlari chuqur tahlil qilinadi (1-rasm).

Yashil moliya bozorini rivojlantirish jarayonida qo'llanilayotgan moliyaviy mexanizmlar va metodologik yondashuvlarning kompleks tahlili shuni ko'rsatadiki, ekologik yo'naltirilgan investitsiyaviy oqimlar barqaror iqtisodiy transformatsiya jarayonining asosiy drayveri sifatida nafaqat iqtisodiy resurslar taqsimotining optimallashtirishiga, balki ekologik tavakkalchiliklarning tizimli ravishda pasaytirilishiga ham xizmat qilmoqda. Shu bilan birga, xalqaro standartlarga mos keluvchi verifikatsiya, sertifikatatsiya va monitoring metodologiyalarining amaliyotga joriy etilishi yashil loyihalarning real samaradorligini aniqlash hamda kapital bozorida "yashil yuvish" xavfini minimallashtirishda muhim determinant sifatida namoyon bo'lmoqda.

1-rasm. Yashil moliya mexanizmi¹¹³

¹¹³ Lingjuan Xu, Yijiang Liu, Bingdan Zhang, Beibei Xiang. Study on the impact of green finance on low carbon development of manufacturing industry from the perspective of multidimensional space: evidence from China. // Environmental Science and Pollution Research. February 2023. 30(17):1-11

Bundan tashqari, davlat tomonidan berilayotgan fiskal imtiyozlar, subsidiyalar, kafolat mexanizmlari va ESG-mezonlarga asoslangan reyting tizimlarining uyg'unlashtirilgan qo'llanilishi xususiy sektorning yashil moliya vositalariga bo'lgan talabini sezilarli darajada oshirayotgan omillar qatoriga kiradi. Ayni paytda, ushbu instrumentlarning institutsional darajadagi nomutanosibligi va normativ-huquqiy infratuzilmaning yetarli darajada takomillashmaganligi moliya bozorining chuqurligi va likvidligiga ma'lum darajada tormozlovchi ta'sir ko'rsatmoqda.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, yashil obligatsiyalar, yashil aksiyalar, yashil xaridlar, yashil kreditlar, karbon bozori instrumentlari va ixtisoslashgan yashil sug'urta mahsulotlarining o'zaro integratsiyasi natijasida shakllanayotgan ko'p kanalli moliyalashtirish arxitekturasi yuqori ekologik samaradorlikka ega investitsion loyihalar uchun uzoq muddatli kapital jalb qilish imkoniyatini kengaytiradi va iqtisodiy tizimning uglerod intensivligini bosqichma-bosqich kamaytirishga strategik zamin yaratadi.

Shu jihatdan, yashil moliyaning metodologik asoslari sifatida ko'rib chiqilayotgan hayotiy sikl tahlili (Life Cycle Assessment), iqlimga ta'sirni baholash modellari, uglerod izini hisoblash metodlari va barqarorlik indikatorlarining qo'llanilishi investitsiya qarorlarini qabul qilish jarayonida ilmiy asoslanganlik darajasini oshiradi hamda davlat va xususiy sektor o'rtasidagi kooperatsiya mexanizmlarini institutsional jihatdan mustahkamlaydi. Yakuniy natijalardan biri shuki, mavjud moliyaviy mexanizmlarning strategik uyg'unlashuvi, ekologik maqsadlarga yo'naltirilgan kapital oqimlarining shaffof boshqarilishi, xalqaro integratsiya darajasining oshishi va monitoring-hisobot tizimlarining raqamlashtirilishi natijasida iqtisodiyotning yashil modelga o'tish jarayoni nafaqat tezlashadi, balki tizimli, barqaror va uzoq muddatli rivojlanish paradigmasining shakllanishiga ham konseptual asos yaratadi.

РОЛЬ НАЛОГОВОГО ПОТЕНЦИАЛА В СТИМУЛИРОВАНИИ ЭКОЛОГИЧЕСКИ ОРИЕНТИРОВАННОГО УСТОЙЧИВОГО ЭКОНОМИЧЕСКОГО РОСТА

**У.А.Юлдашева д.э.н., профессор кафедры
“Международные финансы” ТГЭУ**

В современных условиях глобальные вызовы, связанные с изменением климата, истощением природных ресурсов и ростом экологических рисков, определяют необходимость перехода национальных экономик к модели «зелёного» роста. Данная трансформация предполагает не только технологические и структурные изменения, но и формирование новой финансово-экономической архитектуры, основанной на стимулировании устойчивого развития. В этом контексте особое значение приобретает налоговый потенциал государства, выступающий важнейшим инструментом мобилизации финансовых ресурсов и регулирования экономической активности.

Международная практика демонстрирует, что именно налоговая политика становится ключевым рычагом стимулирования «зелёной» экономики. Использование экологически ориентированных налогов, налоговых льгот для предприятий, внедряющих инновационные технологии, а также перераспределение налоговой нагрузки в пользу устойчивых секторов хозяйства создаёт предпосылки для качественного экономического роста. При этом важным является не только расширение налоговой базы, но и повышение эффективности её использования, что позволяет государству увеличивать совокупный налоговый потенциал без избыточного давления на бизнес.

Для стран с переходной экономикой, включая Республику Узбекистан, данная проблема приобретает особую значимость. С одной стороны, необходима активная мобилизация внутренних ресурсов для финансирования модернизации и экологизации производства, с другой требуется сохранение благоприятного инвестиционного климата и стимулирование предпринимательской активности. Это требует выработки комплексной стратегии формирования и использования налогового потенциала, ориентированной на задачи устойчивого развития.

Переход к «зелёной» экономике требует не только технологий, но и пересмотра налоговой политики, зелёные налоги и налоговые стимулы способны одновременно снижать негативные внешние эффекты и мобилизовать бюджетные ресурсы на экологические приоритеты. В условиях постпандемического восстановления и усиливающейся климатической повестки такие механизмы приобретают стратегическое значение для устойчивого экономического роста.

Налоговый потенциал рассматривают как совокупность возможностей бюджета через налогообложение (налоговая база, ставка, администрирование). В «зелёном» контексте в потенциал включаются специальные экологические налоговые базы (углерод, топливо, загрязнения) и стимулирующие инструменты (льготы, инвестиционные вычеты для зелёных технологий)¹¹⁴.

Зелёная налоговая политика по авторам определяется двояко, как инструмент внутренней фискальной политики и как инструмент коррекции внешних эффектов.

Современные тенденции мировой экономики показывают, что переход к «зелёной» модели развития требует не только технологических инноваций и инвестиционной активности, но и глубокой трансформации налоговой системы. В этих условиях **налоговый потенциал** рассматривается как ключевой инструмент, способный одновременно выполнять фискальную и стимулирующую функции.

Анализ международных исследований показывает, что правильно спроектированные экологические налоги оказывают комплексное воздействие:

¹¹⁴ Su, X., Huang, C., From pollution to solution: How environmental protection tax shapes green technological innovation? — Environmental Science and Pollution Research, SpringerLink, 2023.

- **Фискальный эффект** — формируют дополнительный источник доходов бюджета, который может быть направлен на финансирование экологической инфраструктуры, возобновляемой энергетики и НИОКР.

- **Стимулирующий эффект** — повышают стоимость использования «грязных» технологий, стимулируя переход бизнеса к инновационным и ресурсосберегающим решениям.

- **Социально-экономический эффект** — обеспечивают долгосрочное повышение качества жизни, но при этом требуют компенсирующих мер для уязвимых социальных групп.

Таким как, налоговый потенциал в условиях «зелёной» трансформации выполняет не только функцию перераспределения доходов, но и функцию **структурной перестройки экономики**.

Налоговый потенциал трансформируется в **зелёные налоги** (углеродный налог, экологические сборы), которые выполняют две ключевые функции, **фискальную** (мобилизация доходов бюджета) и **стимулирующую** (развитие инноваций и чистых технологий). Обе функции в итоге способствуют достижению **устойчивого роста** сочетанию экономического развития, экологической безопасности и социальной стабильности.

Таблица 1

Функциональные механизмы трансформации налогового потенциала в условиях зелёной экономики

Источник	Механизм	Результат
Налоговый потенциал	Мобилизация ресурсов через экологические налоги	Создание базы для зелёных преобразований
Зелёные налоги	Фискальная функция (пополнение бюджета)	Финансирование зелёной инфраструктуры и НИОКР
Зелёные налоги	Стимулирующая функция (снижение загрязнений, инновации)	Развитие чистых технологий, повышение эффективности
Фискальная функция	Направление доходов на экологические проекты	Укрепление устойчивого роста
Стимулирующая функция	Инновации и технологическая перестройка	Экологизация экономики и повышение конкурентоспособности
Итог	Комплексное взаимодействие всех элементов	Устойчивый рост экономики, экологии и социальной сферы

Представленная модель демонстрирует системную взаимосвязь между налоговым потенциалом, зелёными налогами и устойчивым экономическим ростом. Анализ показывает, что налоговый потенциал, будучи одним из ключевых инструментов государственной финансовой политики, приобретает новое содержание в условиях «зелёной» трансформации экономики.

Во-первых, экологически ориентированные налоги (углеродный, энергетический, налог на загрязнение) выполняют двойную функцию: они не

только обеспечивают формирование доходной части бюджета, но и стимулируют переход предприятий к ресурсосберегающим и инновационным технологиям.

Во-вторых, наличие сильного налогового потенциала позволяет государству гибко перераспределять финансовые ресурсы в пользу «зелёных» проектов, поддерживать сектора с высоким уровнем инноваций и компенсировать возможные социальные издержки от экологического налогообложения.

В-третьих, итоговым результатом взаимодействия налоговой политики и «зелёных» инструментов становится устойчивый экономический рост, характеризующийся снижением углеродного следа, ростом производительности и повышением качества жизни населения.

Таким образом, модель подтверждает, что эффективность налогового потенциала в условиях зелёной трансформации определяется не только объёмом собираемых доходов, но и качеством их распределения в пользу устойчивого развития.

Для Республики Узбекистана, где доля экологических налогов в налоговых поступлениях остаётся сравнительно низкой, расширение налогового потенциала за счёт экологических инструментов может стать одним из ключевых факторов ускорения «зелёного» перехода. Перераспределение полученных средств в пользу возобновляемой энергетики, энергоэффективных технологий и проектов по сокращению выбросов способно обеспечить мультипликативный эффект: рост занятости, повышение производительности и улучшение экологической ситуации.

ОСНОВНЫЕ ВИДЫ ЗЕЛЕННЫХ СТРАХОВЫХ ПРОДУКТОВ

Юсуфов Асфандиёр Элдор ўғли
Независимый исследователь

Аннотация. В статье проанализированы зелёное страхование и его роль в формировании зелёной экономики, тенденции развития, особенности продуктов зелёного страхования и механизмы их реализации.

Ключевые слова: зелёное страхование, устойчивое развитие, принципы ESG, климатические и экологические риски, продукты зелёного страхования.

В международной практике зелёное страхование представлено в различных организационно-правовых формах, включая климатическое страхование, страхование экологической ответственности, а также страхование рисков, связанных с восстановлением и сохранением природных ресурсов. Данные виды страхования формируют ключевые направления развития системы экологически ориентированных финансовых инструментов, направленных на минимизацию климатических и экологических рисков, повышение устойчивости экономических систем и стимулирование перехода к «зелёной» экономике. Такие страны, как США, Германия, Китай, Япония и Сингапур, обладают передовым опытом в данной сфере и внедряют различные

инновационные страховые продукты в рамках государственной политики и сотрудничества с частным сектором.

Таблица 1

Основные направления предоставления продуктов зеленого страхования¹¹⁵

Критерий	Название продукта	Краткое описание
Направление имущественного страхования	Страхование строительства и восстановления «зелёного» дома	Возмещение расходов на экологически чистые материалы и энергосберегающее оборудование
	Компенсация для возобновляемой энергии	Защита дохода от продажи избыточной энергии и возмещение затрат на восстановление системы
	Скидки на оборудование для снижения ущерба	Предоставление скидок за установку конструкций, устойчивых к дождю и ветру
	Страхование «оплата за пройденное расстояние»	Страхование «оплата пропорционально пробегу» — чем меньше проезжаешь, тем меньше платишь, способствуя снижению выбросов
	Скидки для экологически чистого транспорта	Сниженные страховые тарифы для гибридных и электрических автомобилей
Направление коммерческого страхования	Замена автопарка на экологически чистые транспортные средства	Возмещение расходов на обновление транспортных средств на гибридные или электрические автомобили
	Страхование проектов возобновляемой энергии	Страхование всех этапов проекта (от проектирования до эксплуатации)
	Страхование зелёного оборудования	Страхование зелёных крыш и оборудования с обновлёнными технологиями
	Страхование зелёного строительства	Возмещение расходов на страхование и консультирование по экологически чистым материалам и технологиям
	Страхование энергосбережения	Возмещение расходов и выплата компенсаций в случае несоблюдения установленных норм энергосбережения
	Страхование проектов хранения и сокращения CO ₂	Защита от рисков проектов по хранению CO ₂ и других парниковых газов
	Защита репутации «зелёных» зданий	Предоставление услуг кризисного управления в случае массовых негативных событий
	Снижение убытков от порчи скоропортящихся продуктов	Поощрение применения технологий мониторинга качества продукции
	Страхование от глобальных климатических рисков	Покрытие ущерба, причинённого неблагоприятными погодными условиями
	Политические риски в торговле углеродом	Защита от вмешательства правительства в процессы торговли углеродом
Специальное направление страхования	Страхование экологической ответственности	Покрытие ущерба и претензий, связанных с загрязнением окружающей среды
	Страхование директоров и должностных лиц (D&O)	Защита от претензий в связи с действиями или бездействием в области устойчивого развития
	Страхование профессиональной ответственности	Скидки при внедрении процессов оценки энергоэффективности
	Страхование специалистов по энергетическому аудиту и оценке зданий	Страхование профессиональных рисков и имущественных интересов специалистов

¹¹⁵ Литература подготовлена автором на основе анализа.

В Республике Узбекистан развитие зелёного страхования находится на начальном этапе формирования. Анализ экологической ситуации в стране, а также структурных особенностей таких отраслей, как сельское хозяйство, энергетика и промышленность, свидетельствует о наличии объективных предпосылок, потребности и потенциала для внедрения механизмов и инструментов зелёного страхования.

Внедрение данных инструментов представляется важным элементом национальной стратегии устойчивого развития, направленным на повышение экологической ответственности хозяйствующих субъектов и укрепление системы управления природными и климатическими рисками.

Зеленое страхование — это система оценки и управления рисками, в рамках которой страховые компании учитывают экологические риски и социальную ответственность в своей деятельности. Этот вид страхования не только охватывает страховые риски, но и оказывает позитивное влияние через инвестиции и услуги, направленные на обеспечение экономической, экологической и социальной устойчивости.

В условиях усиления конкуренции на рынке страховых услуг страховые компании стремятся не только увеличить свою долю на рынке и удержать клиентов, но и придают особое значение разработке новых продуктов, методов страхования и диверсификации предлагаемых услуг. Одним из перспективных подходов в данной сфере является разработка устойчивых и «зелёных» страховых продуктов, представляющих собой инструменты, направленные на поддержку охраны окружающей среды и повышение адаптационного потенциала экономики и общества к последствиям климатических изменений.

Устойчивые продукты - это товары и услуги, которые на протяжении всего жизненного цикла приносят экологическую, социальную и экономическую выгоду. В страховой сфере это подразумевает реализацию следующих стратегий:

- покрытие рисков, связанных с экологически чистыми технологиями и строительством;
- поощрение экологически ответственного поведения потребителей;
- защита от последствий решений, связанных с изменением климата (в том числе посредством страхового покрытия D&O — ответственности директоров и должностных лиц).

Из-за изменения климата, ограниченности природных ресурсов и роста экологического сознания в обществе в страховой сфере также усиливается потребность в новых, устойчивых решениях. Одним из таких решений, как отмечалось выше, являются «зелёные» страховые продукты. Эти виды страхования не только охватывают экологические риски, но и способствуют формированию бережного отношения к окружающей среде, поддерживают энергоэффективность и в целом способствуют развитию перспективной «зелёной экономики».

Таким образом, на основе проведённого анализа можно сделать следующие выводы: «зелёное» страхование не только открывает новые возможности на страховом рынке, но и способствует достижению целей

устойчивого развития страны. Для эффективного развития данного направления необходимо реализовать комплексные меры при активном участии государства, частного сектора и институтов гражданского общества.

THE STATE OF FINANCING GREEN ENERGY PROJECTS IN DEVELOPED COUNTRIES

Jabborov Khurshid Turamurod ugli
Independent researcher
Tashkent state university of economics
E-mail: khurshid9404@gmail.com

Green energy projects, driven by renewable energy technologies, play a critical role in addressing global environmental challenges. Developed countries, owing to their technological capabilities and financial resources, have emerged as pioneers in sustainable energy financing. This thesis explores the mechanisms and strategies employed in these nations to fund green energy projects, analyzes the barriers they face, and evaluates the role of policy and innovation in advancing green financing.

The European Union (EU) is one of the leading regions for clean energy deployment and policy momentum has intensified in many countries, and at EU level, due to the global energy crisis that followed Russia's invasion of Ukraine and its subsequent cut in gas deliveries. In large part because of its reliance on imported fuels, the European Union stands out as one of the regions that has the highest clean energy to fossil fuels investment ratios: it spends more than USD 10 on clean energy for every USD 1 invested in fossil fuels.

In 2023, investment in renewables generation totalled almost USD 110 billion, an increase of more than 6% from the previous year. Although the cost of capital for renewables has seen a slight rise due to supply chain and inflation pressures, renewable investments remain very cost-competitive. Denmark and Germany remain at the forefront of the wind power sector in Europe, despite ongoing profitability challenges. Spain has led the surge in solar adoption and has seen wholesale electricity prices fall to record lows during periods of high solar output – bringing some benefits for consumers but also a warning sign for some investor revenue streams and the prospects for future investment.

A good balance of investment across generation, grids, storage and demand-side flexibility is key. Investment in power grids rose by more than 20% in 2023, nearly reaching USD 65 billion, a very positive development that reflects the need for more grid interconnection, especially to facilitate power flows to central European markets.

Meanwhile, there was also ongoing growth in oil and gas investments, which reached over USD 30 billion in 2023. Investment in liquified natural gas (LNG) reached nearly 7 billion, while Europe added more than 50 bcm/year of extra LNG import capacity to switch away from Russian gas, mainly via Floating Storage Regasification Units (FSRUs). The Netherlands, Italy, Finland, Greece and Germany have all acquired or leased FSRUs.

The European Union has set a target to reduce net greenhouse gas emissions by at least 55% by 2030, relative to 1990 levels, and to reach climate neutrality by mid-century. Alongside a range of policies and targets focused on increased deployment of renewables and energy efficiency, there is also a focus on the diversity and resilience of clean energy supply chains, both for manufacturing and for critical minerals. The European Commission adopted the Net Zero Industry Act in June 2024, to bolster the manufacturing of clean technologies, with the objective of meeting 40% of the EU's deployment needs by 2030 and reducing today's reliance on imports. Overall clean energy investment trends are broadly aligned with the EU's energy and climate goals.

Germany employs a variety of innovative and structured financing models to support green energy projects. For example is green bonds. Germany is a leader in issuing green bonds, which are financial instruments specifically designed to fund environmentally friendly projects. These bonds are used to finance renewable energy projects like wind farms, solar parks, and energy efficiency initiatives. And Public-Private Partnerships (PPP), The German government collaborates with private entities to fund large-scale renewable energy projects. This model allows for shared risks and resources, making it easier to implement costly infrastructure projects.

Feed-in Tariffs (FiTs): Germany pioneered the use of feed-in tariffs, which guarantee fixed payments to renewable energy producers for the electricity they generate. This model has been instrumental in encouraging investments in solar and wind energy. The German government provides direct subsidies and grants to support the development of green energy technologies. These funds are often allocated to research and development, as well as the deployment of innovative energy solutions.

Germany benefits from significant financial backing from the European Investment Bank. The EIB provides loans and guarantees for renewable energy projects, including offshore wind farms and energy efficiency upgrades. Local communities in Germany often form energy cooperatives to finance and manage renewable energy projects. This model promotes community involvement and ensures that the benefits of green energy are shared locally. Germany has implemented carbon pricing to incentivize the transition to renewable energy. Revenues from carbon pricing are reinvested into green energy projects and energy transition initiatives. German banks and private equity firms actively finance renewable energy projects. Specialized green finance products are available to support businesses and individuals investing in sustainable energy solutions.

Germany is exploring new financing mechanisms, such as crowdfunding platforms and blockchain-based energy trading, to democratize access to green energy investments.

In conclusion, financing green energy projects in developed countries plays a pivotal role in achieving global sustainability goals and addressing the urgent challenge of climate change. Through the use of innovative financial instruments like green bonds, public-private partnerships, and government subsidies, developed nations have established a framework for supporting renewable energy initiatives. However, despite these advancements, challenges such as inconsistent policies,

limited access to capital for certain sectors, and aligning financial priorities with long-term sustainability objectives persist. By leveraging technological innovation, fostering international collaboration, and refining policy frameworks, these countries can further optimize their approach to green financing. The successes observed in developed economies not only contribute to their own progress but also serve as a blueprint for other nations aiming to transition to sustainable energy systems. Overall, the continued commitment to financing green energy underscores its importance as a cornerstone of global environmental and economic resilience. Financing green energy projects in developed countries remains both an opportunity and a challenge. By addressing policy gaps, fostering technological advancements, and encouraging sustainable investment strategies, advanced economies can set the stage for a global transition towards renewable energy.

Literature review:

1. iea.org
2. <https://www.bp.com/en/global/corporate/energy-economics/statistical-review-of-world-energy.html>.
3. <https://ember-climate.org/insights/>.
4. <https://data.oecd.org>.
5. <https://www.irena.org/Data>.

ЖАНУБИЙ ОСИЁ ДАВЛАТЛАРИНИНГ ЯШИЛ КРЕДИТ ВА ГРАНТЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШ ТАЖРИБАСИ

Исоқулова Мунисхон Абдурасул кизи

**Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат сиёсати
ва бошқаруви академияси таянч докторанти**

Жаҳон иқтисодиётида яшил ривожланишга ўтиш жараёни жадал суръатларда кечмоқда. Бирлашган Миллатлар Ташкилоти, Глобал экологик фонд (GEF – “Global Environment Facility”), Яшил иқлим жамғармаси (GCF – “Green Climate Fund”), Халқаро тараққиёт банклари ва бошқа халқаро молиявий институтлар мамлакатларнинг кам углеродли иқтисодиётга ўтишини рағбатлантиришда муҳим ўрин тутди. Жумладан, мазкур халқаро ташкилотлар экологик барқарор инфратузилмани ривожлантириш, қайта тикланувчи энергия манбаларини кенг жорий этиш, иқлим хавфларига мослашув чораларини кучайтириш ҳамда иссиқхона газларининг чиқарилишини камайитишга қаратилган лойиҳаларни молиявий қўллаб-қувватлаш орқали глобал иқтисодий барқарорликни таъминлашга сезиларли ҳисса қўшмоқда.

Жанубий Осиё давлатлари, хусусан Бангладеш, Непал, Покистон, Шри-Ланка, Ҳиндистон ва Бутан – иқлим ўзгаришининг салбий таъсирларига энг кўп учраши мумкин бўлган ҳудудлардан бири ҳисобланади. Географик жойлашув, аҳоли зичлиги, суғорма деҳқончиликка боғлиқлик ва табиий офатлар тез-тез содир бўлиб туриши ушбу давлатларнинг иқлим хавфларига нисбатан сезгирлигини янада оширади.

Шу билан бирга, мазкур мамлакатлар яшил молиялаштириш механизмларидан фойдаланишда минтақада етакчи ҳисобланади. Улар халқаро грантлар, имтиёзли кредитлар, шунингдек технологик ва институционал ёрдам дастурлари орқали қайта тикланувчи энергия манбаларини ривожлантириш, иқлим ўзгаришига мослашув чораларини кучайтириш, энергия самарадорлигини ошириш ҳамда кам углеродли инфратузилма яратиш каби лойиҳаларни жадал суръатда амалга оширмоқда. Бу жараён эса минтақада барқарор ривожланишга эришиш, иқтисодий ўсишни экологик мезонлар билан уйғунлаштириш ва иқлимга чидамли иқтисодий моделни шакллантириш учун мустаҳкам замин яратади.

Ушбу мақолада Жанубий Осиё давлатларида яшил ва кам углеродли ривожланиш лойиҳаларини молиялаштиришда имтиёзли кредитлар ва грант маблағларининг ўрни ва аҳамияти, уларнинг амал қилиш механизмлари, халқаро молия институтлари билан ҳамкорликдаги амалий тажрибалар ҳамда минтақа учун зарур бўлган илмий-амалий тавсиялар атрофлича таҳлил қилинади.

Жанубий Осиё мамлакатларида яшил молиялаштириш механизмларидан фойдаланиш жараёни минтақадаги экологик хавфлар юқори бўлишига қарамай, жадал равишда кенгайиб бормоқда. Бангладеш, Непал, Покистон, Ҳиндистон, Шри-Ланка ва Бутан каби давлатлар халқаро институтлар томонидан таклиф этиладиган грантлар, имтиёзли кредитлар ва аралаш молиялаштириш шаклларида фойдаланиб, яшил ва кам углеродли ривожланиш лойиҳаларини амалиётга татбиқ этмоқда. Минтақада бундай лойиҳаларни қўллаб-қувватлайдиган асосий ташкилотлар қаторида Green Climate Fund (GCF), Осиё тараққиёт банки (ADB), Climate Investment Funds (CIF) ва SAARC Development Fund (SDF) алоҳида ўрин тутади.

GCF минтақада иқлим ўзгаришига қарши курашиш соҳасидаги энг йирик донор институти бўлиб, мамлакатларга қишлоқ хўжалигини иқлимга мослаштириш, сув ресурсларини муҳофаза қилиш, қайта тикланувчи энергия инфратузилмасини ривожлантириш ва кам углеродли транспорт тизимларини яратиш каби йўналишларда грант ҳамда имтиёзли кредитлар ажратади. Бундай маблағлар қишлоқ жойларида хавфсиз ирригация тизимларини яратиш, қуёш ва шамол электр станцияларини куриш, энергия тежамкор технологияларни оммалаштириш каби йирик лойиҳаларни амалга ошириш имконини бермоқда.

Минтақадаги энг йирик кредиторлардан бири саналган Осиё тараққиёт банки ҳам яшил иқтисодиётга ўтиш жараёнида муҳим ўрин тутади. Банк томонидан тақдим этиладиган имтиёзли кредитлар, грантлар ва субсидияланган молиявий воситалар орқали мамлакатларда қайта тикланувчи энергия объектлари, экологик тоза транспорт тизимлари ва барқарор инфратузилма лойиҳалари амалга оширилмоқда. Шунингдек, ADBнинг «Climate Investment Funds» (CIF) ва «Climate Innovation and Development Fund» (CIDF) каби ташаббуслари орқали энергия самарадорлигини ошириш, шаҳар инфратузилмасини модернизация қилиш ва иқлимга чидамли инфратузилма ечимларини жорий этиш кенг қўллаб-қувватланади.

Climate Investment Funds (CIF) эса мамлакатларга энергетика самарадорлиги, қишлоқ хўжалигида иқлимга чидамли технологиялар, шаҳар инфратузилмасини “яшиллаштириш” ва кам углеродли транспорт тармоқларини ривожлантириш соҳаларида грант ва имтиёзли кредитлар тақдим этади. CIFнинг асосий устунлиги шундаки, у йирик инфратузилма лойиҳаларини амалга оширишда техник ёрдам, институционал ривожланиш ва инновацион технологиялар трансфери билан биргаликда комплекс қўллаб-қувватлаш механизмларини шакллантиради.

SAARC Development Fund (SDF) эса минтақавий ҳамкорлик доирасида амалга ошириладиган лойиҳаларни молиялаштириб, трансчегаравий ҳудудларда экологик барқарорликни таъминлашга ҳисса қўшади. Фонд яшил инфратузилма, энергия самарадорлиги, қайта тикланувчи энергия манбаларини ривожлантириш ва экологик хавфларни камайитиришга қаратилган ташаббусларни қўллаб-қувватлайди. SDFнинг афзаллиги шундаки, у минтақавий лойиҳалар орқали мамлакатлар ўртасидаги интеграцияни кучайтириб, умумий экологик муаммоларни биргаликда ҳал этиш имконини яратади.

Умуман олганда, Жанубий Осиё мамлакатларининг халқаро яшил молия институтлари билан ҳамкорлиги минтақада кам углеродли ривожланишни жадаллаштирмоқда. Грантлар ва имтиёзли кредитлар орқали қайта тикланувчи энергия, энергия самарадорлиги, иқлимга мослашув ва барқарор инфратузилма лойиҳаларининг кенг қамровли амалга оширилиши экологик барқарорликни таъминлаш билан бир қаторда иқтисодий ўсиш учун ҳам мустаҳкам замин яратмоқда. Минтақадаги ушбу тажриба бошқа ривожланаётган мамлакатлар учун ҳам самарали модел бўлиб хизмат қилиши мумкин.

GREEN AND LOW-CARBON DEVELOPMENT FINANCING PROJECTS IN SOUTH ASIA						
	 Bangladesh	 Nepal	 Bhutan	 Pakistan	 Sri Lanka	
	GCF	GCF ADB	GCF CIF	GCF ADB	GCF ADB	
Emaic	\$448.8 m ৳৳৳	\$39.3 mn \$950 m	\$51.9 mm \$32 m	\$250 m llon \$32 mn	\$75 75% *	\$100 25 %
Areas	Emissions reduction 23.1% Redction	Hydro- electric por Climate resilience	Renewable energy Climate res- ilience	Climate-retient agriculture Water resource management	Energy efficiency Wind power Coastal resilience	
Focus	 Climate resilient Water bomer Energy efficiency	 Climate- resilience Disaster risk reduction	 Sustainable cities Low-carbon transport	 Energy efficiency Water resource manager Low-carbon transport	 Energy efficiency Wind power Coastal resilience	

Жанубий Осиё давлатларининг мазкур ресурслардан фойдаланиш тажрибасини кўрадиган бўлсак, Бангладеш GCF грантларидан энг кўп фойдаланувчи мамлакатлардан ҳисобланади. Мамлакатда соҳил ҳудудларини муҳофаза қилиш, сув ресурсларини барқарор бошқариш, қишлоқ хўжалигида

иқлимга мослашув технологияларини жорий этиш каби йўналишларда йирик лойиҳалар амалга оширилган. Имтиёзли кредитлар ҳам энергетика инфратузилмасини модернизация қилиш, қуёш электр станцияларини қуриш ва энергия тежамкор тармоқларни шакллантиришда муҳим манба бўлиб хизмат қилмоқда.

Масалан, Transparency International Bangladesh ташкилотининг 2024 йилги ҳисоботида кўра, GCF Бангладешга 448.8 млн АҚШ доллари миқдорида маблағ ажратган. Бироқ, фақат 13.3% (яъни тахминан 59.5 млн АҚШ доллари) ушбу мақбул қилинган маблағлардан чиқариб берилган. IDCOL (Bangladesh Infrastructure Development Company Limited) — GCF'нинг Бангладешдаги Direct Access Entity — 256.5 млн АҚШ доллари грант ва имтиёзли кредит учун мақбуллик олган. Ушбу маблағнинг 250 млн АҚШ доллари энергия тежамкорлигига қаратилган жиҳатларга — текстил саноатида энергия тежамкор технологияларини жорий этиш лойиҳаларига ажратилган.

TIB маълумотларига кўра, Бангладешга берилган GCF маблағларининг 76.9 фоизи эмиссияни камайтириш лойиҳаларига, 23.1 фоизи адаптация (иқлимга мослашув) лойиҳаларига йўналтирилган.

Таҳлиллар шуни кўрсатадики, Бангладеш GCF маблағларини жалб этишда фаол, аммо уларни ўзлаштиришда (атиғи 13,3%) қийналаётганини кўрсатади. Молиянинг асосий қисми (76,9%) эмиссияни камайтиришга йўналтирилгани мамлакатда саноат ва энергетикада яшил технологияларга эҳтиёж юқорилигини англатади. IDCOL томонидан 250 млн долларлик энергия тежамкорлик лойиҳасининг амалга оширилиши мамлакатда хусусий секторнинг яшил ислохотлардаги роли кучайиб бораётганини тасдиқлайди.

Непал давлатини кўриб чиқадиган бўлсак, мамлакат сув энергетикаси салоҳияти юқори ва иқлим хавфларига нисбатан жуда сезгир ҳудуд сифатида халқаро грантлар ва имтиёзли кредитлардан унумли фойдаланмоқда. GCF, ADB ҳамда CIF иштирокидаги лойиҳалар асосан гидроэнергетика қувватларини ошириш, тоғли ҳудудларда сел, ер қўчкилари ва ёнғинлар хавфини камайтириш, аҳолининг иқлимга мослашув қобилиятини кучайтиришга қаратилган.

GCF томонидан Непалда амалга оширилган йирик лойиҳалардан бири — “Building Climate Resilience of Vulnerable Communities” дастури бўлиб, ушбу лойиҳа орқали мамлакатга 39,3 млн АҚШ доллари миқдорида грант ажратилган. Маблағлар сув таъминоти инфратузилмасини қайта қуриш, сел хавфини эрта аниқловчи тизимлар ўрнатиш ва юқори хавфли ҳудудларда мослашув қишлоқ хўжалиги усулларини жорий этишга йўналтирилган.

Осиё тараққиёт банки (ADB) эса Непални гидроэнергетик потенциалдан самарали фойдаланишга қаратилган лойиҳалар билан қўллаб-қувватлаб келади. Хусусан, Upper Trishuli 1, Tanahu Hydropower каби йирик лойиҳалар учун банк ва ҳамкор институтлар томонидан 550 млн доллардан ортиқ имтиёзли маблағлар йўналтирилган. Бу лойиҳалар электр таъминотида барқарорликни ошириш, мамлакат импортига боғлиқликни камайтириш ва энергия хавфсизлигини мустаҳкамлашга хизмат қилмоқда.

Шу билан бирга, CIF орқали амалга оширилаётган Scaling Up Renewable Energy Program (SREP) дастури Непалга 86 млн доллар миқдорида грант ва имтиёзли кредитлар ажратиб, қишлоқ жойларда микро-ва мини-гидро станциялар қуриш, қуёш фотоэлектрик тизимларини ўрнатиш ва тоза энергиядан фойдаланишни оммалаштиришга ёрдам бермоқда.

Ҳиндистон минтақада энг йирик яшил инвестиция қабул қилувчи мамлакат сифатида грантлардан кўра имтиёзли кредитлар ва аралаш молиялаштириш инструментларидан кўпроқ фойдаланади. Мамлакатда CIF ва ADB иштирокида қайта тикланувчи энергия қувватларини (айниқса қуёш ва шамол энергияси) кенгайтириш, “яшил шаҳарлар” концепциясини ривожлантириш ва тоза транспорт моделларини жорий этиш бўйича салмоқли тажриба тўпланган.

Покистон иқлим ўзгариши хавфи юқори бўлган қишлоқ ҳудудларда мослашув лойиҳаларини молиялаштиришда грантлар ва техник ёрдам дастурларидан кенг фойдаланади. Сув ресурсларини муҳофаза қилиш, қишлоқ хўжалиги тизимларини шакллантириш ва энергия самарадорлигини ошириш соҳаларида халқаро институтлар билан ҳамкорлик кучайган.

Шри-Ланкада ADB ва GCF маблағлари асосан энергия самарадорлигини ошириш, электр тармоқларини модернизация қилиш, шамол энергияси лойиҳаларини йўлга қўйиш ва соҳил ҳудудларида иқлим хавфларини камайтиришга қаратилган. Мамлакат аралаш молиялаштириш механизмларидан самарали фойдаланиб, хусусий секторнинг яшил лойиҳалардаги иштирокини ҳам оширмоқда.

Бутаннинг тажрибаси эса экологик барқарорликни устувор йўналиш сифатида белгилаган давлат модели билан ажралиб туради. GCF ва CIF маблағлари орқали тоза энергия (асосан гидроэнергетика), ўрмон ресурсларини муҳофаза қилиш ва иқлим хавфларини мониторинг қилиш тизимлари ривожлантирилган. Бутан кам углеродли иқтисодиётга тўлиқ ўтиш бўйича минтақада илғор ҳисобланади.

Умуман олганда, Жанубий Осиёда халқаро иқлим молияси ресурсларидан фойдаланиш тажрибаси қуйидаги умумий тенденцияларни намоён этади:

- қайта тикланувчи энергия лойиҳаларининг устуворлиги;
- қишлоқ хўжалигида иқлимга мослашув механизмларининг кенгайтирилиши;
- экология ва инфратузилма хавфларини камайтиришга йўналтирилган грантларнинг кўпайиши;
- аралаш молиялаштириш орқали хусусий секторни жалб қилиш амалиётининг кучайиши.

Таҳлиллар шуни кўрсатадики, грант ва кредитлар минтақада кам углеродли ривожланишни жадаллаштирувчи асосий омилга айланган бўлиб, айрим мамлакатларда ўзлаштириш муаммолари сақланиб қолганига қарамай, умумий тенденция — экологик барқарорлик ва иқтисодий ўсишни уйғунлаштиришга қаратилган.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. **Green Climate Fund (GCF).** (2023–2024). *Approved Projects and Funding Portfolio*. Incheon: GCF Secretariat.
2. **Transparency International Bangladesh (TIB).** (2024). *Green Climate Fund in Bangladesh: Governance, Disbursement and Implementation Challenges*. Dhaka: TIB Research Division.
3. **Asian Development Bank (ADB).** (2023–2024). *Climate Finance and Green Growth Reports for South Asia*. Manila: ADB Publications.
4. **Asian Development Bank (ADB).** (2022). *Energy Transition Mechanism and Renewable Energy Investments in Asia*. Manila: ADB.
5. **Climate Investment Funds (CIF).** (2023). *Scaling Up Renewable Energy Program (SREP) Investment Plan—Nepal*. Washington, D.C.: CIF Secretariat.
6. **Climate Investment Funds (CIF).** (2024). *Clean Technology Fund and Adaptation Approaches in South Asia*. Washington, D.C.
7. **SAARC Development Fund (SDF).** (2022–2023). *Annual Report and Project Portfolio Overview*. Thimphu: SDF Secretariat.
8. **United Nations Environment Programme (UNEP).** (2023). *Global Climate Finance Trends*. Nairobi: UNEP Publishing.
9. **World Bank.** (2023). *Climate Adaptation and Resilience Report for South Asia*. Washington, D.C.: World Bank Publications.
10. **Government of Bangladesh — IDCOL.** (2023). *Energy Efficiency and Renewable Energy Program Portfolio*. Dhaka: Infrastructure Development Company Limited.
11. **Government of Nepal — Ministry of Energy, Water Resources and Irrigation.** (2023). *Hydropower Development and Climate Resilience Strategy*. Kathmandu.
12. **International Renewable Energy Agency (IRENA).** (2023). *Renewable Energy Prospects for South Asia*. Abu Dhabi: IRENA Publications.
13. **Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC).** (2022). *Climate Change Impacts, Adaptation and Vulnerability (Sixth Assessment Report)*. Geneva: IPCC.

YASHIL IQTISODIYOT VA RAQAMLASHTIRISHDA BUXGALTERIYA HISOBINING O‘RNI

Bekbosinov Kuralbay Kdirbaevich
Berdaq nomidagi Qoraqalpoq davlat universiteti,
“Buxgalteriya hisobi va audit” kafedrası dotsenti

Annotatsiya: Ushbu maqolada yashil iqtisodiyot sharoitida buxgalteriya hisobining roli va raqamli transformatsiya jarayonidagi o‘zgarishlar tahlil qilinadi. Raqamli texnologiyalar orqali moliyaviy axborotlarni tezkor tahlil qilish, ekologik xarajatlarni aniqlash hamda korxona faoliyatining barqarorligini baholash imkoniyatlari yoritilgan. Yashil iqtisodiyot va raqamlashtirishning integratsiyasi buxgalteriya tizimining shaffofligini oshirish va ekologik javobgarlikni kuchaytirish uchun muhim omil sifatida ko‘rilgan.

Tayanch iboralar: Yashil iqtisodiyot, raqamli iqtisodiyot, ekologik barqarorlik, buxgalteriya hisobi, innovatsiyalar, energiya tejamkorlik, ekologik hisobot, raqamli transformatsiya.

Bugungi globallashuv davrida iqtisodiy rivojlanishning asosiy ustuvor yoʻnalishlaridan biri — bu ekologik barqarorlikni taʼminlash va iqtisodiy oʻsishni raqamli innovatsiyalar bilan uygʻunlashtirishdir. “Yashil iqtisodiyot” konsepsiyasi inson farovonligini oshirish, resurslardan samarali foydalanish va atrof-muhitga zarar yetkazmasdan ishlab chiqarishni rivojlantirishni nazarda tutadi. Shu bilan birga, “raqamli iqtisodiyot” jarayonlari bu maqsadlarga erishishda asosiy vosita sifatida xizmat qilmoqda.

Oʻzbekiston Respublikasida ushbu yoʻnalishlar davlat siyosatining muhim tarkibiy qismi sifatida qaraladi. Xususan, 2019-yil 4-oktabrdagi **PQ–4477-sonli “Yashil iqtisodiyotga oʻtish strategiyasi toʻgʻrisida”gi Qaror** va 2020-yil 5-oktabrdagi **“Raqamli Oʻzbekiston – 2030” strategiyasi** mazkur sohalarda institutsional islohotlarning huquqiy poydevorini yaratdi [1,2].

Buxgalteriya hisobi esa bu jarayonlarning “iqtisodiy tili” sifatida yashil iqtisodiyotning moliyaviy mexanizmlarini shakllantiradi. Ayniqsa, ekologik xarajatlarni hisobga olish, resurslardan foydalanish samaradorligini oʻlchash va ekologik hisobotlarni tayyorlashda buxgalteriya tizimining zamonaviy talqinini yaratish zarurati ortib bormoqda.

Yashil iqtisodiyot iqtisodiy oʻsish va ekologik xavfsizlik oʻrtasidagi muvozanatni taʼminlashni maqsad qiladi. Uning asosiy tamoyillari:

- energiya samaradorligini oshirish;
- chiqindilarni kamaytirish;
- qayta tiklanuvchi resurslardan foydalanish;
- ekologik hisobotlarni joriy etish.

1-jadval.

Yashil iqtisodiyotning asosiy tamoyillari va buxgalteriya hisobiga taʼsiri [3]

№	Tamoyil nomi	Buxgalteriya hisobiga taʼsiri
1	Energiya tejamkorlik	Ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirish, energiya sarfini nazorat qilish
2	Resurslardan samarali foydalanish	Materiallar hisobini takomillashtirish
3	Ekologik javobgarlik	“Yashil hisobot” tizimini joriy etish zaruriyati
4	Raqamlashtirish	Moliyaviy axborotlarning avtomatlashtirilgan tahlili

Jadvaldan koʻrinib turibdiki, yashil iqtisodiyot tamoyillari buxgalteriya tizimini yangi yoʻnalishda rivojlantirishga turtki beradi. Ayniqsa, energiya tejamkorlik va resurslardan oqilona foydalanish moliyaviy hisobotda ekologik xarajatlarni aks ettirish zaruratini oshiradi. Raqamli texnologiyalar buxgalteriya tizimini avtomatlashtirish, real vaqt rejimida maʼlumotlarni tahlil qilish hamda ekologik xarajatlarni hisoblash imkonini beradi. Jahon tajribasida, xususan Yevropa Ittifoqi, Yaponiya va Janubiy Koreya mamlakatlarida “green accounting” va “environmental reporting” tizimlari keng joriy etilgan. Masalan:

- Yevropa Ittifoqi kompaniyalari uchun “**Non-Financial Reporting Directive (NFRD)**” talablariga binoan ekologik xarajatlar va chiqindilar to‘g‘risidagi ma‘lumotlar majburiy hisobot sifatida kiritiladi.

- Yaponiya kompaniyalari “eco-efficiency accounting” modelini qo‘llab, mahsulot birligi uchun energiya sarfini aniqlaydi.

O‘zbekistonda ham ushbu tajribalarni moslashtirish orqali korxonalar ekologik samaradorlikni oshirishi, buxgalteriya tizimida ekologik ko‘rsatkichlar asosida tahlil olib borishi mumkin.

O‘zbekistonda “yashil buxgalteriya” konsepsiyasini joriy etish uchun quyidagi chora-tadbirlar dolzarbdir:

1. Ekologik xarajatlarni hisobga olish standartlarini ishlab chiqish;
2. “Green accounting” modellarini joriy etish;
3. Buxgalteriya dasturlariga ekologik indikatorlarni integratsiya qilish;
4. Malakali ekolog-buxgalterlarni tayyorlash. [4]

2-jadval.

**Raqamlashtirish darajasining iqtisodiy samaradorlikka ta’siri
(O‘zbekiston misolida, 2020–2024 yillar) [3]**

Yil	Raqamlashtirish indeksi (foizda)	Buxgalteriya tizimida avtomatlashtirish darajasi (%)	Ishlab chiqarish samaradorligi o‘sishi (%)
2020	28	20	3.5
2021	35	27	4.2
2022	42	34	5.1
2023	51	45	6.3
2024	63	57	8.0

Jadval ma‘lumotlariga ko‘ra, raqamlashtirish indeksi oshgan sari buxgalteriya tizimining avtomatlashtirish darajasi ham, ishlab chiqarish samaradorligi ham oshgan. 2020–2024 yillarda raqamli texnologiyalarni joriy etish natijasida ishlab chiqarish samaradorligi 3.5% dan 8.0% gacha oshgan.

Yashil iqtisodiyot va raqamlashtirish o‘zaro uyg‘unlashgan holda iqtisodiy barqarorlikning muhim asosi hisoblanadi. Raqamlashtirish orqali ekologik hisobotlarni shakllantirish, energiya tejamkorlikni nazorat qilish va moliyaviy shaffoflikni ta’minlash mumkin. Shu bois, buxgalteriya tizimini raqamli va ekologik standartlarga mos ravishda takomillashtirish O‘zbekistonning barqaror iqtisodiyot sari yo‘lida muhim qadamdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Yashil iqtisodiyotga o‘tish strategiyasi to‘g‘risida”gi PQ–4477-son Qarori. — Toshkent, 2019.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasi. — Toshkent, 2020.
3. O‘zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi rasmiy hisobotlari, 2024-yil.
4. Rasulov Sh., Karimov B. (2024). “Yashil iqtisodiyot sharoitida buxgalteriya hisobining rivojlanish istiqbollari”. *O‘zbekiston moliya jurnali*, №2, 45–57-betlar.

PROSPECTS FOR USING INTERNATIONAL EXPERIENCE IN COMMERCIAL BANKS' INVESTMENT IN GREEN FINANCE PROJECTS

Madrimov Shuhrat Bahodir o'g'li

Head of the Investment Department, "Asakabank" JSC

Nowadays, global climate change, environmental degradation, and the overexploitation of natural resources are forcing countries worldwide to transition to a green finance and sustainable development model. Consequently, banks are striving not only to achieve high profitability but also to direct their investments towards "green" projects that take into account social and environmental responsibility.

Green finance projects refer to initiatives aimed at energy efficiency, renewable energy sources, waste reduction, environmentally friendly infrastructure, and similar areas, which create new opportunities for banks.

In recent years, the economy of Uzbekistan has also intensified policies based on the principles of sustainable development and is taking additional measures to promote the transition to a green economy. In particular, to expand green financing opportunities through commercial banks, cooperation with international financial institutions, as well as technical assistance and grant funding, is being actively attracted. For example, under the "Green Economy Financing Facility" (GEFF) program initiated by the European Bank for Reconstruction and Development (EBRD), loan funds are allocated to private banks such as "Hamkorbank" and "Ipak Yuli Bank" to support the implementation of energy efficiency technologies in industrial enterprises and households¹¹⁶.

In this context, commercial banks need to study the strategies applied in the field of green finance in developed countries around the world, as well as existing standards and practical examples, and identify ways to adapt them to the banking system of Uzbekistan. International experience encompasses aspects such as the diversity of financial instruments, Environmental, Social, and Governance (ESG) requirements, the role of the regulatory environment, and the management of financial risks.

The concept of green finance is increasingly forming as one of the significant directions in modern economic theory and financial practice. It primarily represents a set of financial instruments and mechanisms designed to protect the environment, combat climate change, and ensure sustainable economic growth. The green finance system aims to redirect and manage financial resources to ensure the ecological safety of economic activities, with commercial banks playing a crucial role in its implementation.

The theoretical foundations of green financing in the context of commercial banks can be explained through the following components:

1. Diversification of green financial instruments: these instruments include green bonds, concessional loans, investment funds, collateral mechanisms, and

¹¹⁶ <https://www.ebrd.com/home/news-and-events/news/2023/ebd-provides-funds-to-promote-green-investment-in-uzbekistan>

grants aimed at financing environmentally sustainable projects. Green bonds are specialized financial tools designed to attract investors to projects with specific environmental goals, and their development exemplifies the expansion of ecological sustainability as a financial instrument in global markets (Flammer, 2021).

2. Environmental, Social, and Governance (ESG) standards: ESG criteria developed by international financial institutions play a central role in banks' investment decisions. These criteria enable the assessment of environmental risks, social responsibility, and the sustainability of corporate governance systems. Adherence to ESG standards not only reduces financial risks but also helps increase the long-term effectiveness of investments (Friede & oth., 2015).

3. Regulation and standardization: success in green finance largely depends on state policy, the normative-legal framework, and compliance with international standards. Documents such as the European Union's unified standard for green bonds (EU Taxonomy Regulation) and the United Nations' Sustainable Accounting Standards Board (SASB) provide financial institutions with clear criteria for evaluating environmental projects, thereby enhancing transparency and efficiency in banks' operations (European Commission, 2020).

4. Risk management concept: the new risks arising from investing in green finance projects (technological, market, political) differ from traditional financial risks for commercial banks. Therefore, banks need to develop specialized expertise and monitoring systems to comprehensively assess these risks. International experience shows that effective risk management significantly increases banks' engagement in green financing (Schoenmaker & Schramade, 2019).

In conclusion, the green finance system and its role in the activities of commercial banks manifest as a comprehensive mechanism serving the sustainable development of the economy. International practice shows that the effective functioning of this system relies on the diversification of financial instruments, adherence to ESG standards, a robust regulatory framework, and advanced risk management mechanisms. For the banking sector of Uzbekistan, implementing these principles – while considering national specifics – enables the formation and development of the green financing market.

Studying foreign experience demonstrates that achieving success in commercial banks' investment in green finance projects requires several key mechanisms and strategies. These include the diversification of financial instruments, practical implementation of ESG principles, support from government and financial regulators, as well as the development of innovative risk management systems.

1. Financial Instruments and Their Diversification

In foreign markets, particularly in the European Union and North American countries, the use of various financial instruments in green financing processes has become a common practice. Green bonds, concessional loans, eco-funds, as well as environmentally friendly financial products such as carbon credits and environmental bonds, serve as important tools for attracting financial flows. For instance, in Europe, the annual growth rate of the green bond market exceeds 20%, playing a significant role in promoting sustainable development in financial markets.

2. Systematic Implementation of ESG Principles

International commercial banks have advanced experience in integrating Environmental, Social, and Governance (ESG) standards into their investment decision-making processes. Through these principles, banks identify and mitigate environmental risks, enhance social responsibility, and ensure the effectiveness of corporate governance. For example, Scandinavian banks have made ESG assessment mechanisms mandatory for all credit portfolios since 2020, which has significantly reduced their financial risks¹¹⁷.

3. Regulatory Environment and Government Support

The regulatory environment plays a crucial role in the development of green finance, as effective state policies and a well-organized legal framework positively influence banks' investments in green projects. For example, the Chinese government incentivizes commercial banks through tax benefits, subsidies, and grants related to green finance, accelerating the country's transition to a green economy (China Green Finance Report, 2023).

4. Innovative Risk Management Systems

Since green finance projects often involve new technologies and market conditions, commercial banks need to develop specialized mechanisms for assessing and managing associated risks. Globally, artificial intelligence and big data technologies are widely used to identify and predict credit risks. These technologies help financial institutions improve investment efficiency and reduce risks related to environmental projects.

5. Prospects for Utilizing Foreign Experience in Uzbekistan

There are extensive opportunities for the Uzbek banking sector to adapt the aforementioned international practices. This includes implementing national standards for green financing, integrating ESG criteria into banking operations, and diversifying financial instruments to make investment portfolios environmentally sustainable. By effectively leveraging technical assistance and financial resources from international financial organizations, Uzbek commercial banks are expected to gain competitive positions in green financing.

In the context of Uzbekistan, commercial banks primarily face the following challenges in the direction of the “green” economy:

- underdeveloped regulatory and normative frameworks;
- limited availability and insufficient diversification of financial instruments;
- low practical implementation of ESG principles;
- lack of qualified personnel and insufficient expertise;
- limited financial and investment resources.

To address these issues and promote investment by commercial banks in the green economy, the following recommendations can be proposed:

Improvement of the normative-legal framework – it is necessary to develop clear and detailed regulatory documents in the field of green finance. Specifically, national regulations on green lending, green bonds, and ESG standards should be established, along with mechanisms for monitoring their implementation.

¹¹⁷ Nordic Finance Review. (2022). Integration of ESG in Scandinavian Banks' Credit Portfolios.

Diversification of financial instruments and introduction of innovations – commercial banks need to expand and diversify their range of green financial products. It is important to create state incentives for the development and market introduction of green bonds, carbon credits, and other environmental financial instruments.

Systematic implementation of ESG principles – it is recommended to organize training sessions, seminars, and professional development courses to integrate ESG criteria into banking practices. Moreover, ESG assessment standards should be made mandatory in lending and investment activities.

Raising staff qualifications – to prepare specialists in green financing, it is necessary to develop specialized educational programs in collaboration between higher education institutions and commercial banks. Additionally, practical-oriented professional development courses should be organized.

Strengthening cooperation with international financial institutions – it is advised to expand the use of grants and credit programs provided by international financial institutions, donor organizations, and programs targeted at developing countries to attract the necessary financial resources for green financing.

Conclusion

International experience demonstrates that green finance is not only a tool for fulfilling ecological responsibility but also a significant competitive investment direction for commercial banks. Although opportunities for green financing exist in Uzbekistan's banking sector, certain challenges remain regarding the regulatory framework, financial instruments, personnel capacity, and practical implementation of ESG principles. Based on an in-depth analysis of foreign experience, these issues can be addressed, and by developing green finance, it is possible to harmonize ecological sustainability with economic growth in the country.

References

1. C.Flammer, (2021). Corporate Green Bonds. *Journal of Financial Economics*, 142(2), 499-516 p.
2. G.Friede, T.Busch & A.Bassen, (2015). ESG and financial performance: Aggregated evidence from more than 2000 empirical studies. *Journal of Sustainable Finance & Investment*, 5(4), 210-233 p.
3. D.Schoenmaker & W.Schramade, (2019). *Principles of Sustainable Finance*. Oxford University Press.
4. European Commission. (2020). *EU Taxonomy for sustainable activities: Technical report*.
5. United Nations Sustainable Stock Exchanges Initiative. (2018). *Sustainability Accounting Standards Board (SASB) standards*.
6. World Bank. (2022). *Green Finance: A Brief Overview*.
7. Climate Bonds Initiative. (2023). *Green Bond Market Summary Q1 2023*.
8. Nordic Finance Review. (2022). *Integration of ESG in Scandinavian Banks' Credit Portfolios*.
9. China Green Finance Committee. (2023). *Annual Report on China's Green Finance Development*.

10. European Banking Authority. (2021). Guidelines on loan origination and monitoring with regard to ESG risks.

11. International Finance Corporation (IFC). (2020). Green Finance and Banking: Global Practices and Lessons for Emerging Markets.

12. <https://www.ebrd.com>

АДАПТАЦИЯ ПЕРЕДОВОГО МИРОВОГО ОПЫТА «ЗЕЛЁНОГО» ФИНАНСИРОВАНИЯ ДЛЯ НУЖД ЭКОНОМИКИ УЗБЕКИСТАНА

**Джуманова Шахризода Алишер кизи студентка группы ММТ-73
Финансового факультета.**

Сафарова Нодира Ашуралиевна

**Ташкентский государственный экономический университет, доцент
кафедры «Финансы и финансовые технологии», кандидат
экономических наук**

Аннотация. Данный тезис посвящен острой проблеме финансирования масштабных экологических проектов в Узбекистане — ключевому условию для достижения целей Стратегии «Узбекистан 2030». Мы утверждаем, что для ускорения перехода к «зеленой» экономике критически важно эффективно адаптировать передовой зарубежный опыт в сфере «зелёного» финансирования. В работе мы анализируем конкретные финансовые инструменты. В частности, рассматривается необходимость создания национальной «зелёной» таксономии (по примеру ЕС/Китая) для четкого определения «зеленых» активов, а также перспективы выпуска «зелёных» облигаций (Green Bonds) как наиболее эффективного механизма привлечения частного, а не только государственного, капитала. Отдельно изучается вопрос внедрения ESG-стандартов в банковско-финансовый сектор для повышения прозрачности и инвестиционной привлекательности наших компаний¹¹⁸. Цель работы — предложить практические рекомендации регуляторам и коммерческим банкам по быстрой интеграции этих мировых стандартов для значительного увеличения инвестиций в экологические проекты Узбекистана.

Ключевые слова. «Зелёное» финансирование, ESG-стандарты, «зелёные» облигации, Таксономия, устойчивое развитие, привлечение капитала.

Узбекистан взял на себя амбициозные обязательства по переходу к «зелёной» экономике, что прямо закреплено в Стратегии «Узбекистан 2030»¹¹⁹. Проблема в том, что эти масштабные задачи — от строительства солнечных парков до модернизации водоснабжения — требуют колоссальных денег, и только бюджетными средствами здесь не обойтись. Нам нужно научиться эффективно привлекать частный и иностранный капитал, а для этого необходимо говорить с миром на одном финансовом языке — языке «зелёных» финансов. Без быстрой и умной адаптации мирового опыта наши

¹¹⁸ Научная статья: ВЛИЯНИЕ ESG НА КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТЬ КОМПАНИИ. / Право и управление. XXI век.

¹¹⁹ Указ Президента Республики Узбекистан от 12 сентября 2023 года № УП-158 «О Стратегии «Узбекистан – 2030».

экспортно-ориентированные компании рискуют столкнуться с ограничениями на внешних рынках. Следовательно, вопрос не в том, нужно ли нам «зелёное» финансирование, а в том, как его внедрить максимально быстро и эффективно.

Цель нашей работы — не просто перечислить иностранные инструменты, а предложить конкретный, адаптированный «дорожный лист» для их интеграции, чтобы эти инструменты реально заработали на благо экономики Узбекистана.

Для этого мы сфокусируемся на трех задачах:

Выделить самые рабочие механизмы «зелёного» финансирования, показавшие себя в схожих экономиках.

Объективно оценить, насколько наш банковский сектор готов к глобальным ESG-стандартам.

Сформулировать четкие, прикладные рекомендации для регуляторов, которые позволят быстро запустить отечественный рынок «зелёных» финансовых продуктов.

Международный опыт показывает, что «зелёное» финансирование не сработает без трех столпов:

Национальная Таксономия — Язык для Инвесторов. Основой мирового опыта является создание четкой национальной «зелёной» таксономии, подобной европейской или китайской модели¹²⁰. Без этого инвесторы не могут точно определить, какие проекты являются «зелёными». Наша таксономия должна учитывать уникальные региональные приоритеты, такие как борьба с последствиями Аральского кризиса и эффективное использование водных ресурсов, что будет понято и принято международными инвесторами. Несмотря на растущий интерес к «зелёной» повестке в Узбекистане, наш финансовый рынок значительно отстает от мировых и региональных лидеров по объему привлеченных средств.

«Зелёные» Облигации — Длинные Деньги для Длинных Проектов. В то время как наше государство предпочитает действовать консервативно при привлечении займов от МФИ, рынок «зелёных» облигаций — это шанс мобилизовать частные длинные деньги. Анализ мирового рынка «зелёных» облигаций за 2019-2023 гг. показывает, что финансовые корпорации и нефинансовые корпорации являются основными эмитентами генерируя стабильно более 50% мирового объема, в то время как доля суверенных выпусков остается относительно небольшой, но растущей¹²¹. Это свидетельствует о том, что основной двигатель рынка — частный капитал. В Узбекистане, где рынок Green Bonds находится в зачаточном состоянии, нам нужно создать прецедент, выпустив суверенные или квази-суверенные облигации для финансирования солнечных и ветряных станций. Это станет сигналом для всего рынка и позволит коммерческим банкам активнее присоединиться к этому процессу.

¹²⁰ UNEP Inquiry into the Design of a Sustainable Financial System

¹²¹ "Global green bonds by issuer type", Climate Bonds Initiative, данные S&P Global.

ESG и Цифровизация — Пропуск на Глобальный Рынок. Внедрение ESG-стандартов и раскрытие нефинансовой отчетности является ключевым элементом для компаний с высокой долей экспорта¹²². Хорошая новость: цифровизация, которой уделяется такое внимание, позволяет нам быстро внедрить финтех-решения для автоматического сбора данных и прозрачной отчетности. Это не только требование, но и конкурентное преимущество, позволяющее дифференцировать себя от конкурентов.

Global green bonds by issuer type (\$B)

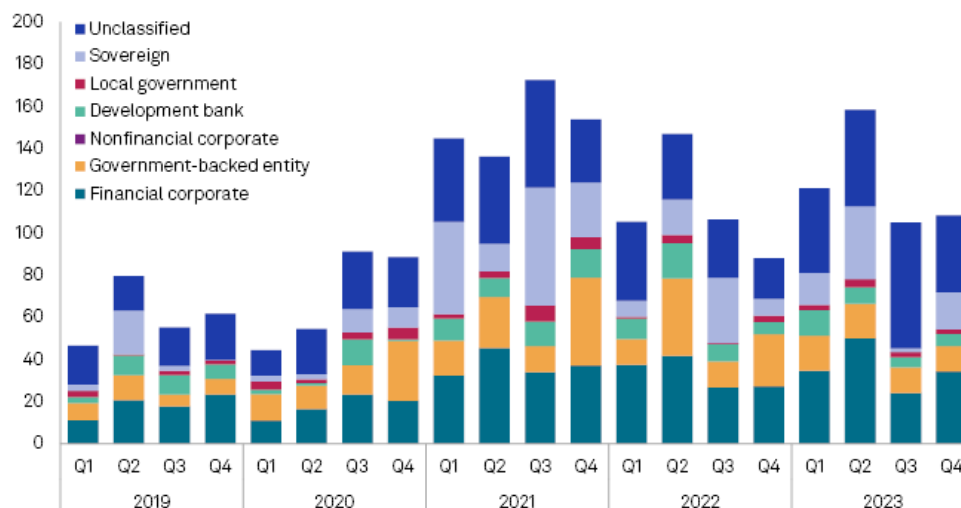

Рисунок 1. Глобальный объем «зелёных» облигаций по типу эмитента (млрд. USD)¹²³

Адаптация мирового опыта — это не просто копирование, это целенаправленное инвестирование в наше устойчивое будущее.

В качестве практических рекомендаций мы предлагаем:

1. Создать Межведомственную рабочую группу с участием ЦБ и Минфина, которая в течение 6 месяцев разработает проект национальной «зелёной» таксономии и утвердит пакет налоговых стимулов (например, снижение налога на прибыль для банков, кредитующих «зелёные» проекты).

2. Запустить пилотный выпуск корпоративных «зелёных» облигаций на Ташкентской фондовой бирже (TSE) с государственной гарантией на начальном этапе, чтобы минимизировать риски первых инвесторов и создать ликвидный рынок.

3. Ввести с 2026 года обязательную, но упрощенную ESG-отчетность для 50 крупнейших экспортеров Узбекистана, чтобы подготовить их к требованиям ключевых мировых торговых партнеров.

Успешная реализация этих шагов позволит Узбекистану не только выполнить свои экологические обязательства, но и позиционировать себя как

¹²² Научная статья: ВЛИЯНИЕ ESG-ПРИНЦИПОВ НА ЭФФЕКТИВНОСТЬ БИЗНЕСА В СТРАНАХ С РАЗЛИЧНОЙ ИНТЕГРАЦИЕЙ В МИРОВОЕ ХОЗЯЙСТВО

¹²³ S&P Global (2024). Global green bonds by issuer type (\$B). Data compiled from the Climate Bonds Initiative. Published January 18, 2024. Available at: <https://www.spglobal.com/> (дата обращения: 28 октября 2025 г.)

один из самых привлекательных рынков Центральной Азии для «зелёных» инвестиций.

Заклучения. Наше исследование однозначно доказывает: «зелёное» финансирование — это не модный тренд, а стратегический императив для Узбекистана. Без быстрой и эффективной адаптации мирового опыта мы рискуем остаться в стороне от глобальных потоков капитала, столь необходимых для реализации национальных климатических целей и программы «Узбекистан 2030». Ключевые механизмы для запуска рынка уже известны: нам необходима национальная «зелёная» таксономия для создания общего языка с инвесторами, запуск ликвидного рынка «зелёных» облигаций через государственно-корпоративные выпуски и, наконец, обязательное внедрение ESG-отчетности для наших экспортеров. Именно эти практические шаги, подкрепленные цифровизацией, позволят укрепить нашу позицию в международной финансовой системе и обеспечат устойчивую финансовую базу для перехода экономики Узбекистана к новым, экологичным стандартам.

Список использованной литературы:

1. Указ Президента Республики Узбекистан от 12.09.2023 г. № УП-158 «О Стратегии «Узбекистан – 2030».

2. Постановление Президента Республики Узбекистан от 04.10.2019 г. № ПП-4477 «Об утверждении Стратегии по переходу Республики Узбекистан на «зеленую» экономику на период 2019–2030 годов».

3. Постановление Президента Республики Узбекистан от 11.02.2025 г. № PQ-51 «О дополнительных мерах по совершенствованию механизмов...» (Касается займов МФИ).

4. Научная статья: ВЛИЯНИЕ ESG НА КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТЬ КОМПАНИИ. / Право и управление. XXI век. [Выпуск, год, страницы]. (Касается влияния ESG на конкурентоспособность).

5. Научная статья: ВЛИЯНИЕ ESG-ПРИНЦИПОВ НА ЭФФЕКТИВНОСТЬ БИЗНЕСА В СТРАНАХ С РАЗЛИЧНОЙ ИНТЕГРАЦИЕЙ В МИРОВОЕ ХОЗЯЙСТВО. / [Название журнала, выпуск, год, страницы]. (Касается ESG и экспортной отчетности).

6. S&P Global (2024). Global green bonds by issuer type. Data compiled from the Climate Bonds Initiative. Published January 18, 2024.

**BARQAROR RIVOJLANISHDA YASHIL BUXGALTERIYANING
AHAMIYATI**

*Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti mustaqil izlanuvchisi
Yakubova Dilfuza*

ORCID: 0009-0000-8718-4436

Annotatsiya. Hozirgi global muammolar ortib borayotgan bir paytda, barqarorlik hisobotlari: korxonalar tomonidan ekologik javobgarlikni kuchaytirish, resurslardan foydalanishda samaradorlikni oshirish, davlat va investorlar uchun

shaffof ma'lumotlar bazasini yaratish, yashil iqtisodiyot, qayta tiklanuvchi energiya va chiqindisiz ishlab chiqarish tarafdorlarini rag'batlantirish, ESG (Environmental, Social and Governance) Ekologik, ijtimoiy va boshqaruv omillari reytinglari orqali xalqaro moliyaviy tizimlar bilan integratsiyani kuchaytirish imkonini beradi. Barqarorlik buxgalteriya standartlari kengashi, SDG Sustainable Development Goals barqaror rivojlanish maqsadlari kabi global standartlar asosida ishlab chiqilgan hisobotlar nafaqat ichki tahlil vositasi, balki xalqaro bozorda raqobatbardoshlik mezoni sifatida ham xizmat qilmoqda. Shunday qilib, barqarorlik hisobotlari bugungi murakkab ekologik-iqlimiy sharoitda nafaqat mas'uliyatni oshiradi, balki atrof-muhitni saqlash, ijtimoiy barqarorlik va iqtisodiy samaradorlikni ta'minlashga xizmat qiluvchi muhim mexanizmga aylanmoqda. Rivojlangan davlatlar bilan bir qatorda rivojlanayotgan mamlakatlarda ham barqarorlik hisobotlari joriy etilishi muhim ahamiyat kasb etmoqda. O'zbekiston ham bu tendensiyadan mustasno emas. Mamlakatda iqtisodiy islohotlarning chuqurlashuvi, davlat korxonalarining aksiyadorlik jamiyatlariga aylanishi, xalqaro investorlar bilan aloqalarning kuchayishi hamda atrof-muhit muammolarining keskinlashuvi barqarorlik yondashuvlarini faol joriy etishni talab qilmoqda.¹²⁴ Hususan mamlakatda qabul qilingan 2023–2030 yillarga mo'ljallangan "Yashil iqtisodiyot" strategiyasi, "O'zbekiston–2030" strategik dasturi va xalqaro moliyaviy tashkilotlar bilan hamkorlikda amalga oshirilayotgan loyihalar — barqarorlik hisobotlarini ishlab chiqish va joriy etish zaruratini yanada oshirmoqda. Xozirgi kunda, O'zbekistonda barqarorlik hisobotlarini shakllantirishga oid institutlararo hamkorlik, standartlashtirilgan metodikalarning yo'qligi, inson kapitalining yetarli emasligi va axborot shaffofligining pastligi ushbu sohada muhim ilmiy-amaliy muammolar mavjudligini ko'rsatadi. Xususan, xalqaro indikatorlar asosida hisobot tuzish kabi masalalar chuqur ilmiy tadqiqotlar olib borishni talab etadi. Ushbu tadqiqotning asosiy maqsadi — O'zbekistonda barqarorlik hisobotlari amaliyotining holatini ilmiy asosda o'rganish, ilg'or xalqaro standartlar bilan taqqoslash va milliy xususiyatlarga mos barqarorlik hisobotlar modelini ishlab chiqishdan iborat.

Kalit so'zlar: yashil buxgalteriya, barqaror rivojlanish, ekologik menejment, korporativ ijtimoiy masuliyat, yashil tenologiyalar.

Kirish. Bugungi kunda dunyo miqyosida ekologik muammolar, iqlim o'zgarishi, tabiiy resurslarning kamayib borishi va atrof-muhitning ifloslanishi insoniyat oldida jiddiy xavf sifatida namoyon bo'lmoqda. Ushbu muammolarni hal etishning eng samarali yo'llaridan biri — bu yashil iqtisodiyotga o'tishdir. Yashil iqtisodiyot — bu iqtisodiy o'sishni ekologik muvozanatni saqlagan holda, resurslardan oqilona foydalanish asosida amalga oshiradigan tizimdir. Yashil buxgalteriya (inglizcha: *green accounting* yoki *environmental accounting*) — bu iqtisodiy faoliyatning atrof-muhitga ta'sirini hisobga oladigan zamonaviy buxgalteriya tizimi. Oddiy qilib aytganda, bu tizim korxona yoki davlatning iqtisodiy natijalari bilan bir qatorda ekologik xarajat va foydalarni ham o'lchaydi. Yashil buxgalteriya esa nafaqat moliyaviy natijalarni (daromad, xarajat, foyda, aktivlar va boshqalar) balki, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish, atrof-muhitni

¹²⁴ https://environcons.com/news/esg_reporting_newreality_uzbekistan

ifloslantirish bilan bog'liq zararlarni kamaytirish ularning oqibatlari uchun oldindan zahira yaratish, qayta tiklanadigan energiya va ekologik loyihalarga sarmoyalar kiritish, ekologik chora-tadbirlar uchun sarflangan xarajatlar.

O'zbekistonda korxonalarning ekologik va ijtimoiy mas'uliyatini oshirish bo'yicha ilmiy tadqiqotlar va amaliy loyihalar soni ko'paymoqda. Xususan A Review of Green Accounting in Emerging Economies — Shodiev Erkin Temirovich (2025) Ushbu tadqiqot 2020-2024 yillarda “green accounting” bo'yicha amalga oshirilgan sharh tadqiqotlarini umumlashtiradi. Emerging economies (rivojlanayotgan iqtisodiyotlarda) yashil buxgalteriyaning holati ko'rib chiqilgan.¹²⁵

The Influence of Green Accounting, Corporate Social Responsibility and Profitability on Firm Value (2024). Indoneziya energetika sektori kompaniyalari asosida o'tkazilgan; natijaga ko'ra, yashil buxgalteriya va CSR hozircha firma qiymatiga statistik jihatdan sezilarli ta'sir qilmagan.¹²⁶

The Effect of Green Accounting Implementation on Improving the Environmental Performance of Mining and Energy Companies in Indonesia¹²⁷. Indoneziyaning kon va energiya sanoati kompaniyalarida yashil buxgalteriyaning joriy etilishi va bu bilan ekologik ko'rsatkichlar yaxshilanishi munosabati tahlil qilingan.

Tadqiqot metodlari. Statistik tahlil metodi- Atrof-muhitga oid ma'lumotlar (emisiyalar, suv sarfi, energiya iste'moli) to'planadi va statistik jihatdan tahlil qilinadi. Masalan, korxonaning CO₂ chiqindilari yildan-yilga qanday o'zgarayotganini aniqlash. Taqqoslash metodi (komparativ tahlil)-Turli korxonalar yoki davrlar kesimida ekologik samaradorlik solishtiriladi. Masalan, “yashil” texnologiyalarni joriy etgan va etmagan korxona natijalari taqqoslanadi. Ekologik xarajatlar va foyda tahlili (Cost-Benefit Analysis)-Ekologik loyihalarning iqtisodiy foydasini baholash uchun qo'llanadi. Misol: chiqindilarni kamaytirish tizimiga sarmoya kiritish qancha xarajat va foyda keltiradi? Hayotiy tsikl tahlili (Life Cycle Analysis — LCA)-Mahsulotning ishlab chiqishdan to' utilizatsiyaga qadar bo'lgan barcha bosqichlarida atrof-muhitga ta'siri o'rganiladi. Bu ekologik hisobotlarda muhim o'rin tutadi. Ekologik audit metodi-Korxonaning ekologik faoliyati tekshiriladi, qonunchilik va xalqaro standartlarga mosligi baholanadi. Model va simulyatsiya metodlari-Kompyuter modellari yordamida ekologik siyosat yoki ishlab chiqarish o'zgarishlarining moliyaviy va ekologik natijalari bashorat qilinadi. Ekspert baholash metodi-Ekologiya, iqtisod va buxgalteriya sohasidagi mutaxassislarning fikrlari asosida qarorlar qabul qilinadi. Ekonometrik tahlil metodi-Ekologik va iqtisodiy ko'rsatkichlar o'rtasidagi bog'liqlikni aniqlash uchun regressiya modellari tuziladi. Barqaror rivojlanish kontseptsiyasi bugungi kunda global va milliy darajada iqtisodiy, ekologik va ijtimoiy sohalarida uzviy bog'langan tizim sifatida ko'rilmoqda. Korxonalarda barqarorlikni ta'minlash nafaqat ekologik muhofaza, balki raqobatbardoshlik va moliyaviy samaradorlikni oshirish uchun ham muhimdir. O'zbekiston sharoitida bu masala davlat darajasida qo'llab-quvvatlanib, qonunlar va strategiyalar asosida rivojlanmoqda. Shu sababli, barqarorlikni

¹²⁵ <https://americanjournal.org>

¹²⁶ <https://e-journal.unair.ac.id/JEBA> Mohammad Taufik Azis Университет Мухаммадии Чиребон Индонезия

¹²⁷ <https://journal.binus.ac.id/index.php/BBR>

ta'minlash mexanizmlarini ilmiy asoslash, amaliy tadqiqotlar olib borish va ularni korxona boshqaruvida qo'llash dolzarb vazifadir. Bozor iqtisodiyoti sharoitida korxonalar faqat foyda olish maqsadini emas, balki ekologik xavfsizlik, ijtimoiy mas'uliyat, energiya samaradorligi, manfaatdor tomonlar bilan munosabatlarni ham o'z strategiyasiga kiritishi zarur. Bu esa ularni barqaror rivojlanish tamoyillariga asoslangan boshqaruv modeliga o'tishga undaydi. Bunda yashil buxgalteriyaning ahamiyati katta. Yashil buxgalteriya (green accounting) — bu korxonaning moliyaviy hisobot tizimiga ekologik omillarni kiritish orqali atrof-muhitga ta'sirni hisobga oladigan hisob va hisobot tizimidir. Yashil buxgalteriya nafaqat foyda va zararlarni moliyaviy ko'rsatkichlar orqali baholaydi, balki: Tabiiy resurslardan foydalanish samaradorligi; Atrof-muhitga salbiy ta'sir (emisiyalar, chiqindilar); Ekologik xarajatlar va investitsiyalar; Ekologik risklar va majburiyatlar; kabi omillarni ham hisobga oladi. Barqaror rivojlanish uch asosiy ustunga tayangan: iqtisodiy o'sish, ijtimoiy adolat, va ekologik barqarorlik. An'anaviy buxgalteriya tizimi asosan birinchi ustunga iqtisodiy samaradorlikka yo'naltirilgan. Ammo hozirgi davrda ekologik va ijtimoiy masalalarni ham hisobga olmasdan turib, barqaror rivojlanish mumkin emas. Yashil buxgalteriya quyidagilarga imkon beradi: Korxona faoliyatining ekologik oqibatlarini raqamli shaklda baholash; Ekologik xarajatlarni aniqlab, ularni moliyaviy hisobotda aks ettirish; Ekologik investitsiyalar samaradorligini aniqlash; Davlat organlariga, investorlar va jamoatchilikka ekologik javobgarlikni isbotlash; Barqarorlik hisobotini shakllantirishda asosiy axborot manbai bo'lish.

Barqaror rivojlanish tamoyillarini hayotga tatbiq etishda yashil buxgalteriya muhim vositaga aylanmoqda. U nafaqat atrof-muhitga ta'sirni hisobga olish, balki korxonaning uzoq muddatli rivojlanishini ta'minlash, ijtimoiy mas'uliyatini oshirish va ekologik xavflarni boshqarishda zarur hisob tizimidir. Shu sababli, O'zbekiston sharoitida yashil buxgalteriyani qonunchilik, ta'lim va axborot tizimlari orqali rivojlantirish — barqaror rivojlanishning muhim tarkibiy qismi bo'lishi lozim. Barqarorlik buxgalteriyasi (Sustainability Accounting) — buxgalteriya tizimining ichki va tashqi maqsadlar uchun qo'llaniladigan keng qamrovli yo'nalishidir. Uning ichki funksiyasi sifatida, barqarorlikka oid ma'lumotlar menejmentga mahsulot va xizmatlar narxini belgilash, ortiqcha xarajatlarni nazorat qilish va investitsiya qarorlarini qabul qilishda yordam beradi. Tashqi maqsadda esa, barqarorlik hisobotlari keng jamoatchilik va moliyaviy manfaatdor tomonlar uchun atrof-muhitga oid dolzarb ma'lumotlarni taqdim etadi. Ushbu tizim ikki asosiy yo'nalishni o'z ichiga oladi:

Ichki foydalanish uchun mo'ljallangan barqarorlik boshqaruv buxgalteriyasi (sustainability management accounting), masalan, ifloslanishga qarshi uskunalarga qilinadigan xarajatlar, qayta ishlangan materiallardan tushgan daromad, yoki energiya tejovchi texnologiyalar natijasida yil davomida tejab qolingan mablag'larni baholash uchun ishlatiladi. Tashqi moliyaviy buxgalteriya esa (External Financial Accounting) jamoatchilik va investorlar uchun barqarorlikka oid moliyaviy ma'lumotlarni tayyorlaydi. Shuningdek, korxonalar atrof-muhitdagi o'z faoliyatining natijalarini manfaatdor tomonlarga yetkazib boradi — bu jarayon korporativ ijtimoiy mas'uliyat (CSR) doirasida amalga oshiriladi va kompaniyaning

ekologik javobgarligini ochib beradi. Yakuniy xulosa sifatida aytish mumkinki, sustainability accounting ikki yoʻnalish bilan farqlanadi: Moliyaviy barqarorlik hisobi (environmental financial accounting) — bu tashqi manfaatdor tomonlar uchun barqarorlik maʼlumotlarini yigʻish, baholash va hisobot qilishga xizmat qiladi; Barqarorlik boshqaruv hisobi esa (sustainability management accounting) — ichki qaror qabul qilishda foydalanuvchi menejment uchun zarur maʼlumotlarni tayyorlashga qaratilgan.

Xulosa va takliflar. Yashil buxgalteriya – bu iqtisodiy faoliyat natijalarini nafaqat moliyaviy, balki ekologik nuqtai nazardan ham baholovchi zamonaviy buxgalteriya yoʻnalishidir. U korxona faoliyatining atrof-muhitga taʼsirini aniqlash, ekologik xarajatlarni hisobga olish va tabiiy resurslardan oqilona foydalanishni nazorat qilish imkonini beradi. Yashil buxgalteriyada qoʻllaniladigan tadqiqot metodlari – statistik tahlil, taqqoslash, hayotiy tsikl tahlili, ekologik audit, ekonometrik modellash kabi yondashuvlar – iqtisodiy va ekologik koʻrsatkichlar oʻrtasidagi oʻzaro bogʻliqlikni chuqur tahlil qilish imkonini yaratadi. Mazkur metodlardan foydalanish natijasida korxonalar oʻz faoliyatining ekologik samaradorligini oshiradi, chiqindilarni kamaytiradi va barqaror rivojlanish tamoyillariga amal qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. IFRS Foundation.
2. ISSB rasmiy sahifasi.
3. SASB archive.
4. Press release – SASB joins IFRS,
5. 2019-yil 4-oktabrdagi "2019 — 2030-yillar davrida Oʻzbekiston Respublikasining "Yashil Iqtisodiyotga oʻtish strategiyasini tasdiqlash toʻgʻrisida" Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-4477-son qarori
6. "Oʻzbekiston Respublikasi Iqtisodiy taraqqiyot va kambagʻallikni qisqartirish vazirligi, Jahon banki, Markaziy Osiyo Mintaqaviy ekologik markazi, 2022-yil. Oʻzbekistonda "Yashil" Oʻsish va Iqlim Oʻzgarishi boʻyicha Siyosiy Muloqotlar Turkumi: Ishlar Toʻplami. Jahon banki: Washington D.C."
7. Хашимова С.Н. Яшил иктисодиёт тараққиёт гарови. /Бизнес-эксперт. №3, 2022
8. Корнева А.А. "Зеленая" экономика и цифровизация в экономической основе концепции устойчивого развития // Научный сетевой журнал "Интеграл" №4/2022.

XORIJIY MAMLAKATLAR TAJRIBASI ASOSIDA AGRAR SOHADA INVESTITSİYALARNI BAHOLASH VA BOSHQARUV QARORLARINI SHAKLLANTIRISH

**Paxratdinova Lazzat Eshbay qizi,
Sarsenbaev Salauat Muxammedovich
Qaraqalpaq mámleketlik universiteti**

Jahon tajribasi shuni koʻrsatadiki, agrar sohada investitsiyalarni baholash va ularni samarali boshqarish iqtisodiy oʻsish, oziq-ovqat xavfsizligi va barqaror rivojlanishning muhim omillaridan biridir. Rivojlangan mamlakatlar, xususan

AQSh, Germaniya va Yaponiya agrar sektorini modernizatsiya qilish, ishlab chiqarish hajmini oshirish va innovatsion texnologiyalarni joriy etish orqali kompleks investitsiya siyosatini shakllantirgan.

AQSh tajribasida agrar investitsiyalar asosan “Farm Bill” dasturi orqali amalga oshiriladi. Dastur har besh yilda yangilanib, fermer xo‘jaliklari va agrobiznes korxonalari uchun moliyaviy qo‘llab-quvvatlash, subsidiyalar va soliq imtiyozlarini nazarda tutadi. Investitsiyalar samaradorligini baholashda Net Present Value (NPV), Internal Rate of Return (IRR) va Benefit-Cost Ratio (BCR) kabi indikatorlar keng qo‘llaniladi [1].

Germaniya agrar sektori tajribasida investitsiyalar davlat va xususiy sektor hamkorligiga asoslanadi. Qishloq infratuzilmasini rivojlantirish, energiya tejamkor texnologiyalarni joriy etish va ekologik barqarorlikni ta‘minlash asosiy ustuvor yo‘nalishlardir. Germaniyada qishloq xo‘jaligini moliyalashtirishda KfW Entwicklungsbank muhim rol o‘ynaydi [2].

Yaponiya tajribasida esa agrar sektorda innovatsion yondashuvlar, ya‘ni “smart agriculture” tizimi asosiy o‘rinni egallaydi. Bu tizim investitsiyalarni samarali yo‘naltirish uchun raqamli texnologiyalar, sun‘iy intellekt, GPS va dronlardan foydalanishni nazarda tutadi. Natijada hosildorlik oshadi, ishlab chiqarish tannarxi kamayadi, ekologik xavfsizlik darajasi yuqorilaydi [3].

Xitoyning agrar sektorda investitsiya siyosati o‘ziga xosdir. Hukumat tomonidan “Rural Revitalization Strategy” dasturi doirasida agrar investitsiyalarni baholash uchun indikator tizimi joriy etilgan. Bu tizim iqtisodiy samaradorlikdan tashqari, ijtimoiy va ekologik ko‘rsatkichlarni ham hisobga oladi [4].

Turkiyada esa “Kalkınma Ajansları” (Rivojlanish agentliklari) hududiy investitsiya loyihalarini tahlil qiladi, moliyalashtirish manbalarini aniqlaydi va samaradorlikni monitoring qiladi. Ushbu model agrar investitsiyalarni mintaqaviy diversifikatsiya orqali boshqarish tajribasini beradi [5].

Polsha va Vengriya kabi Yevropa Ittifoqi davlatlarida investitsiyalar Common Agricultural Policy (CAP) orqali baholanadi. Bu tizim resurslardan foydalanish samaradorligi, ekologik barqarorlik va ijtimoiy ta‘sir ko‘rsatkichlariga asoslanadi, va agrar ishlab chiqaruvchilarga bozor talablariga moslashish imkonini beradi [6].

Xorijiy mamlakatlar tajribasidan ko‘rinib turibdiki, agrar investitsiyalarni baholashda quyidagi indikatorlar keng qo‘llaniladi:

- NPV (Net Present Value) – sof joriy qiymat;
- IRR (Internal Rate of Return) – ichki foyda normasi;
- BCR (Benefit-Cost Ratio) – foyda-sarmoya nisbati;
- Payback Period – investitsiyaning qoplanish muddati;
- Risk indeksleri – noaniqlik va riskni baholash.

Ushbu indikatorlar asosida investitsiyalarning samaradorligi moliyaviy, vaqt va risk jihatdan kompleks tahlil qilinadi.

O‘zbekiston, xususan Karakalpakstan uchun xorijiy mamlakatlar tajribasi dolzarb ahamiyatga ega. Investitsiyalarni baholashda nafaqat iqtisodiy, balki ijtimoiy va ekologik ko‘rsatkichlar ham e‘tiborga olinishi kerak. Shu sababli, agrobiznes subyektlari uchun indikator tizimi, hududiy dasturlar va raqamli boshqaruv metodlari joriy etilishi lozim [7].

Xorijiy mamlakatlar tajribasi shuni ko'rsatadiki, agrar sektorda investitsiyalarni baholash va boshqaruv qarorlarini qabul qilish samaradorligini oshirish uchun kompleks yondashuv zarur. Bu jarayonda davlat siyosati, moliyaviy institutlar, innovatsion texnologiyalar va xalqaro standartlar o'zaro uyg'un holda amalga oshirilishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. USDA. Farm Bill Programs and Services. United States Department of Agriculture, 2022.
2. KfW Entwicklungsbank. Annual Report, Frankfurt am Main, 2023.
3. FAO. Smart Agriculture and Innovation in Asia. Rome, 2022.
4. Ministry of Agriculture and Rural Affairs of China. Rural Revitalization Report, Beijing, 2023.
5. Republic of Turkey, Ministry of Development. Regional Investment Reports, Ankara, 2022.
6. European Commission. Common Agricultural Policy 2023–2027 Framework.
7. World Bank. Agricultural Investment and Productivity Growth Report, Washington DC, 2023.

РОЛЬ ЗЕЛЕННЫХ СТРАХОВЫХ ПРОДУКТОВ В УСТОЙЧИВОМ ЭКОНОМИЧЕСКОМ РАЗВИТИИ

Юсуфов Асфандиёр Элдор ўғли
Независимый исследователь

Аннотация. В данной статье проведён анализ видов продуктов зелёного страхования, их доли на международном рынке и влияния на устойчивое экономическое развитие. На основе сравнительного анализа научных источников и практического опыта зарубежных стран обосновано, что зелёное страхование представляет собой не только эффективный механизм финансовой компенсации экологических рисков, но и выступает значимым инструментом формирования благоприятного инвестиционного климата и стимулирования развития «зелёной» экономики.

Ключевые слова: Зеленое страхование, устойчивое развитие, экологические риски, возобновляемые источники энергии, параметрическое страхование, зеленая экономика.

Международный опыт свидетельствует о том, что продукты зелёного страхования обеспечивают не только финансовую устойчивость компаний, но и выступают эффективным инструментом повышения экологического сознания общества и продвижения принципов устойчивого образа жизни. Так, во многих странах Европы и Северной Америки страховые компании адаптируют свои продукты к требованиям экологических стандартов и зелёных технологий, тем самым обеспечивая себе конкурентные преимущества на рынке. Одновременно наблюдается активное развитие страховых продуктов, ориентированных на поддержку зелёной энергетики,

сокращение выбросов углерода и минимизацию последствий природных катастроф.

Зелёное страхование представляет собой комплекс специализированных страховых продуктов и услуг, разработанных с целью охраны окружающей среды и обеспечения устойчивого экономического развития. Данные страховые продукты и услуги направлены на снижение экологических рисков, минимизацию негативного воздействия на окружающую среду, а также стимулирование внедрения «зелёных» технологий и деятельности, ориентированной на устойчивый рост. Концепция зелёного страхования охватывает не только защиту от финансовых рисков, но и реализацию социально-экологической ответственности.

В современных условиях глобальное потепление, изменения климата и истощение природных ресурсов делают зелёное страхование важным инструментом в экономике. С помощью продуктов зелёного страхования компании и физические лица не только снижают свои экологические риски, но и стимулируют производство и использование устойчивых и экологически чистых товаров и услуг.

Кроме того, зелёное страхование обладает значительной экономической ценностью. Данные продукты играют ключевую роль в открытии новых рынков, поддержке экологических инноваций и содействии переходу государства к «зелёной» экономике. Кроме того, зелёное страхование предоставляет компаниям возможность укреплять имидж бренда, формировать конкурентные преимущества и повышать уровень социальной ответственности.

В рынке зелёного страхования продукты рассматриваются не только как механизм покрытия рисков, но и как важный фактор устойчивого экономического развития. В настоящее время эти виды продуктов занимают определённые доли на мировом рынке, каждый из которых отвечает конкретным экологическим и экономическим потребностям.

Глобальное развитие рынка зелёного страхования в основном органически связано с экономическим ростом, политикой охраны окружающей среды и процессами перехода к возобновляемой энергии. Региональное распределение рынка ярко демонстрирует региональные различия в этих процессах. Формирование спроса на зелёное страхование в каждом регионе связано с различными факторами, такими как законодательство, государственная политика, экономические возможности и экологическое сознание общества. При анализе продуктов зелёного страхования по регионам мы можем наблюдать следующую ситуацию, в частности:

Европейский союз занимает лидирующие позиции на рынке зелёного страхования, составляя более 45% совокупного рынка. Страны ЕС приняли устойчивое развитие в качестве стратегического приоритета как на политическом, так и на экономическом уровнях, что существенно стимулирует популяризацию продуктов зелёного страхования. В частности, инициативы, такие как «EU Green Deal», «Fit for 55» и «Taxonomy Regulation»,

требуют адаптации страхового сектора к экологическим стандартам. В связи с этим в регионе широко распространены страховые продукты, охватывающие возобновляемые источники энергии, соблюдение «зелёных стандартов» в строительстве, а также параметрические виды страхования.

Доля США на рынке зелёного страхования составляет около 30% и развивается преимущественно за счёт инициатив частного сектора и технологических инноваций. Страховые компании страны используют передовые аналитические модели для оценки экологических рисков и предлагают зелёные продукты через платформы «insurtech». При этом расширяются страховые программы для возобновляемых источников энергии (солнечной и ветровой), электромобилей и энергосберегающих устройств. В ряде штатов США (например, Калифорния и Нью-Йорк) местное законодательство активно стимулирует продвижение продуктов зелёного страхования.

Регион Азиатско-Тихоокеанского бассейна, в частности Китай, Южная Корея и Япония, рассматривает переход к «зелёной» экономике как стратегическую государственную задачу. В связи с этим страховые компании активно осваивают новые рыночные возможности. Хотя текущая доля рынка составляет около 20%, прогнозы предполагают её рост до 30–35% к 2030 году. В Китае наряду с рынками зелёных облигаций и углеродных квот развивается и система зелёного страхования, что создаёт значительный потенциал для разработки новых продуктов и их коммерциализации на страховом рынке.

В других регионах (Латинская Америка, Африка) рынок зелёного страхования является перспективным, но пока недостаточно развитым, занимая лишь около 5% глобального рынка. В настоящее время эти регионы имеют сравнительно небольшую долю на рынке зелёного страхования. Вместе с тем, высокая частота климатических рисков (засухи, ураганы, песчаные бури и другие природные катастрофы) создаёт значительный спрос на параметрические и экологические виды страхования ответственности. Ограниченные институциональные возможности государств и низкий уровень финансовой грамотности населения препятствуют полноценному развитию рынка. Однако программы, реализуемые международными финансовыми институтами (такими как IFC, UNDP, Swiss Re), постепенно расширяют возможности внедрения зелёного страхования в этих регионах.

Рынок зелёного страхования демонстрирует различную степень развития по регионам. Европа и США являются ведущими участниками. Азиатско-Тихоокеанский регион обладает высоким потенциалом роста, в то время как Южная Америка и Африка пока остаются недостаточно развитыми, но перспективными территориями. Политические, экономические и демографические факторы в каждом регионе влияют на состав и распространение продуктов зелёного страхования. Поэтому анализ региональных стратегий имеет важное значение для страховых компаний.

Продукты зелёного страхования на современном страховом рынке имеют значение не только как инструмент управления рисками, но и как финансовый механизм, обеспечивающий экологическую устойчивость. Такие

виды продуктов, как страхование возобновляемой энергии, энергоэффективности, экологической ответственности и параметрическое страхование, являются важными финансовыми инструментами, служащими устойчивому экономическому развитию.

Анализ рынка демонстрирует, что продукты зелёного страхования развиваются по регионам с различной степенью интенсивности:

- Европа занимает лидирующие позиции в области зелёных финансов и страхования благодаря нормативной базе и государственной политике.
- США сохраняют высокую долю рынка преимущественно за счёт инициатив частного сектора и технологических инноваций.
- Регион Азиатско-Тихоокеанского бассейна, особенно Китай и Южная Корея, демонстрирует быстрый рост доли рынка на основе государственной поддержки и стратегий развития.
- Латинская Америка и Африка обладают высоким потенциалом зелёного страхования, однако низкий уровень институционального развития ограничивает его широкое распространение.

Согласно мировым тенденциям, рынок зелёного страхования в ближайшие годы продолжит демонстрировать устойчивый рост. Его дальнейшее развитие определяется совокупным воздействием таких факторов, как государственная политика, инициативы частного сектора, технологические инновации и повышение уровня экологического сознания общества.

Поэтому с научной и практической точек зрения поддержка продуктов зелёного страхования, совершенствование нормативно-правовой базы и формирование рыночной инфраструктуры являются одними из приоритетных задач. Это позволит не только эффективно управлять финансовыми рисками, но и будет способствовать адаптации к изменениям климата, рациональному использованию природных ресурсов и обеспечению устойчивого экономического роста.

ТИЖОРАТ БАНКЛАРИНИНГ ЯШИЛ ИҚТИСОДИЁТНИ МОЛИЯЛАШТИРИШДА РЕСУР БАЗАСИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ ЙЎЛЛАРИ

Ҳакимов Шерзод Шукуруллаевич

Банк-молия академияси мустақил тадқиқотчиси

Ўзбекистон Республикаси тижорат банклари томонидан яшил иқтисодиётни молиялаштириш масаласи бугунги куннинг долзарб масаласи бўлиб турибди. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 4-октябрдаги “2019 — 2030 йиллар даврида Ўзбекистон Республикасининг «яшил» иқтисодиётга ўтиш стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида” ги ПҚ-4477 сонли қарорининг қабул қилиниши бунинг яққол мисоли бўлади. Ушбу қарорда «Яшил» иқтисодиётни қўллаб-қувватлашнинг молиявий ва номолиявий механизмларини ишлаб чиқиш, «яшил» кредитлаш, венчур молиялаштириш тизимини жорий этиш ва «яшил» иқтисодиётга ўтиш бўйича

лойиҳаларни молиялаштиришда хусусий секторни фаоллаштириш, шунингдек, «яшил» инвестицияларга нисбатан банк тизимини рағбатлантириш белгилаб берилган.¹²⁸

Бугунги кунда, яшил иқтисодиётни молиялаштириш жараёнида тижорат банкларини узоқ муддатли, барқарор ресурслар билан таъминлаш ва бу орқали тижорат банкларида ликвидлилик rischi ошиб кетишига йўл қўймаслик асосий масала ҳисобланади.

Тижорат банкларининг самарали фаолият юритишида банк ресурсларининг ўрни бекиёсдир. Шунинг учун кўплаб иқтисодчи олимлар ва илмий тадқиқот институтлари орқали банк тизими ресурс базасининг етарлилиги доимий тадқиқ этиб борилади. Қуйида буларнинг бир нечтасини мисол қилиб келтиришимиз мумкин.

О.И.Лаврушеннинг фикрича банк ресурслари "банклар ихтиёрида мавжуд бўлган ва улар томонидан актив операцияларни амалга ошириш учун фойдаланиладиган маблағлар йиғиндисидир."¹²⁹

Дарҳақиқат, тижорат банкларининг кредит ва инвестиция операцияларининг барчаси банкнинг ўз ва жалб этилган ресурслари ҳисобидан амалга оширилади. Шундай экан банкнинг самарали фаолият олиб боришида актив ва пасив операцияларни тенг олиб бориш зарур.

Е.А.Исаевнинг хулосасига кўра банк ресурслари бу ўз маблағлари (банк капитали) ва банк мажбуриятлари (жалб қилинган маблағлар) мажмуи бўлиб улардан банк актив операцияларини амалга оширишда фойдаланилади.¹³⁰

1-жадвал

Тижорат банклари томонидан яшил иқтисодиётни молиялаштириш мақсадида ажратилаётган кредит маҳсулотлари ҳақида маълумот¹³¹

Банк номи	Маҳсулот номи	Кредит миқдори	Муддати	Фоииз	Имтиёзли давр
Ўзмиллийбанк	National green	70 млн сўмгача	60 ойгача	20%	3 ой
Агробанк	Яшил энергия	5 млрд.сўмгача	36 ойгача	21%	–
Саноатқурилишбанк	SQBGreen	Лойиҳага мувофиқ	60 ойгача	14-20%	6 ой
ASIA ALLIANCE BANK	Яшил иқтисодиёт	Лойиҳага мувофиқ	60 ойгача	21%	6 ой

Ш.Т.Ибодуллаевнинг докторлик диссертациясида келтирилишича банк амалиётида тижорат банклари талаб қилиб олинadиган депозитларнинг фақат барқарор қолдиғидан, яъни камаймайдиган қолдиғидан ресурс сифатида фойдаланиши тижорат банклари учун барқарор ресурс ҳисобланади ва банкларнинг ликвидлилик кўрсаткичини оширади.¹³²

Юқоридаги фикрни тасдиқлаган ҳолда шуни айтиш мумкинки, бугунги кунда Ўзбекистон Республикаси тижорат банклари томонидан талаб қилиб

¹²⁸ “2019 — 2030 йиллар даврида Ўзбекистон Республикасининг «яшил» иқтисодиётга ўтиш стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида” ги ПҚ-4477 сонли қарори/ 04.10.2019 й

¹²⁹ Банковское дело : учебник / под ред. О. И. Лаврушина. – Москва : КНОРУС, 2013. – С. 192

¹³⁰ Е.А.Исаев Банковское дело : учебник. Москва 2011.- С. 102

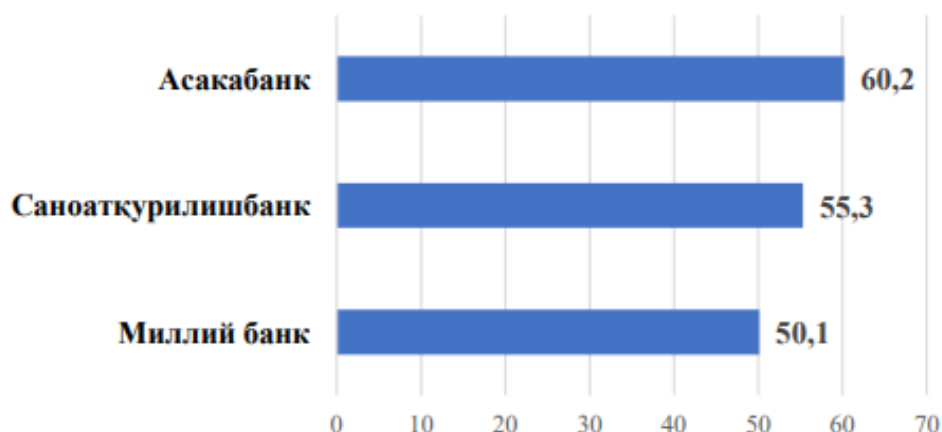
¹³¹ Жадвал банклар сайтларидаги маълумотлар асосида муаллиф томонидан тузилди

¹³² Ш.Т. Ибодуллаев. Тижорат банкларининг рақобатбардошлигини таъминлаш йўллари мавзусидаги докторлик диссертацияси-Тошкент-2025

олинадиган депозитлардан ресурс сифатида фойдаланиш амалиёти банклар учун трансформация риси чуқурлашишига олиб келади.

1-жадвал маълумотларидан кўриниб туридики, мамлакатимизнинг етакчи банклари томонидан яшил иқтисодиётни молиялаштириш борасида кредитлар жартилмоқда. Бу эса Ўзбекистон Республикасида яшил иқтисодиёт ривожланаётганлигидан ва халқаро стандартлар асосида фаолият олиб бораётганлигини кўрсатади.

1-расм маълумотларидан айтиш мумкинки, Давлат улуши мавжуд 3 нафар асосий банкларимизнинг мажбуриятлари таркибида хорижий банклардан жалб этилган кредитлар юқори салмоғни эгаллайди. Бу эса, айнан шу банкларимиз томонидан яшил иқтисодиёт, ижтимоий лойиҳалар ва бошқа кўплаб давлат дастурларига кредитлар ажратилаётганлиги билан боғлиқ.

1-расм. Миллий банк, Саноатқурилишбанк ва Асакабанк мажбуриятларининг умумий ҳажмида хорижий банклардан жалб қилинган кредитларнинг улуши, фоизда, 2024 йилнинг 1 январь ҳолатига¹³³

Юқоридаги таҳлил ва ўрганишлардан хулоса қилган ҳолда шуни таъкидлаш жоизки яшил иқтисодиётни ривожланишида банк кредитларининг ўрни каттадир. Шу билан бир қаторда яшил иқтисодиётни молиялаштиришда аввало банкларнинг ресурс базасини ривожлантиришга ва арзон хорижий кредит линияларини жалб этишга урғу бериш лозим. Шунингдек, тижорат банклари амалиётида талаб қилиб олинадиган депозитлардан кредит ресурси амалиётдан воз кечган ҳолда банк қимматли қоғозларини муомалага чиқариб ресурс жалб этиш амалиётини такомиллаштириш лозим. Бу эса банкларга узок ва барқарор ресурсга эга бўлган ҳолда банк ликвидлилигини таъминлашга хизмат қилади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. “2019 — 2030 йиллар даврида Ўзбекистон Республикасининг «яшил» иқтисодиётга ўтиш стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида” ги ПҚ-4477 сонли қарори/ 04.10.2019 й
2. Банковское дело : учебник / под ред. О. И. Лаврушина. – Москва : КНОРУС, 2013. – С. 192
3. Е.А.Исаев Банковское дело : учебник. Москва 2011.- С. 102

¹³³ Расм банклар сайтларидаги маълумотлар асосида муаллиф томонидан тузилди

4. Ш.Т. Ибодуллаев. Тижорат банкларининг рақобатбардошлигини таъминлаш йўллари мавзусидаги докторлик диссертацияси-Тошкент-2025

5. www.bank.uz

6. www.asakabank.uz, www.sqb.uz, www.nbu.uz

ОРГАНИК ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИ ЯШИЛ ИҚТИСОДИЁТНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ЙЎНАЛИШИ

Иномжонова Феруза Алижоновна
Андижон қишлоқ хўжалиги ва
агротехнологиялари институти
“Қишлоқ хўжалиги иқтисодиёти”
кафедраси ўқитувчиси

Иқтисодий фаолият жараёнида атроф-муҳитга таъсирни минималлаштириш зарурати концепциясини амалга ошириш бўлган яшил иқтисодиёт XX асрнинг охирида шаклланган ва бугунги кунда иқтисодий ривожланишнинг замонавий тенденцияси ҳисобланади. Қишлоқ хўжалигини ривожлантиришнинг замонавий босқичида ва яқин келажакда аҳолининг озиқ-овқат билан таъминланиш даражаси ва ҳаёт фаровонлиги кўп жиҳатдан ишлаб чиқариш омиллари маҳсулдорлиги билан боғлиқдир. Шу билан бирга, экотизим ва биологик хилма-хиллик ҳамда тупроқ биологик фаоллигини кўллаб-қувватлайдиган ва рағбатлантирадиган яхлит ишлаб чиқаришни бошқариш тизими бўлган органик қишлоқ хўжалик маҳсулотлари ишлаб чиқаришни ривожлантириш орқали агробизнес субъектлари рақобатбардошлигини ошириш учун барча зарур шарт-шароитларни яратиш муҳим аҳамиятга эга.

Жаҳон иқтисодиётида ўсиб бораётган геосиёсий ва иқтисодий ноаниқлик глобал савдога таъсир қилмоқда. Бу органик қишлоқ хўжалигига ҳам таъсир қилса-да, Жаҳон органик қишлоқ хўжалиги 2025 йилдаги ҳисоботининг маълумотларига кўра, глобал органик бозорнинг барқарор ривожланишини, яъни глобал органик озиқ-овқат маҳсулотлари бозори ва органик ишлаб чиқаришга ажратилган ерлар майдонлари ортиб борган. Бироқ, таҳлил натижаларида бозорлар ва маҳсулотлар бўйича янада фарқланган ҳолатни кўриш мумкин. Жумладан, 2023 йилда глобал органик қишлоқ хўжалиги ноаниқликлар шароитида ишлаб чиқариш барқарорликни намоён қилган, қишлоқ хўжалигига мўлжалланган ерларнинг умумий майдони 2,5 млн. гектарга (+2,6%) кўпайган. Африка органик қишлоқ хўжалиги ерлари майдонининг нисбатан ўсиши бўйича етакчилик қилган бўлиб (+24,4%), бу минтақанинг глобал таъминот занжирларини янада шакллантириш салоҳиятини тасдиқлайди. Органик маҳсулотлар чакана савдо ҳажми 136,0 млрд. еврадан ошган, Швейцария каби юқори истеъмол қилувчи мамлакатларда (аҳоли жон бошига 468 еуро) сезиларли ўсиш кузатилган, бу дунёда аҳоли жон бошига энг юқори истеъмолга эга кўрсаткич ҳисобланади¹³⁴.

¹³⁴Research Institute of Organic Agriculture FiBL.The World of Organic Agriculture Statistics and Emerging Trends 2025. <https://www.fibl.org/fileadmin/documents/shop/1797-organic-world-2025.pdf>.

Европа Иттифоқи мамлакатлари органик кишлок хўжалигини ривожлантиришда етакчи ҳисобланади. Бу даромадлар, имтиёзлар, истеъмолад хажми ва истеъмолчиларнинг кутишлари билан боғлиқ бўлган ўсиб бораётган истеъмол талаби билан боғлиқдир. Фермерларни молиявий қўллаб-қувватлаш йўналишлари йўқотилган даромад, қўшимча харажатлар ва транзаксия харажатлари, шу жумладан сертификатлаш харажатларини қоплаш ҳисобланади. Таъкидлаш жоизки, ўтиш давридаги йўқотилган даромадлар органик сертификат олгандан кейин юқорида бўлган, чунки органик деҳқончилик бўйича тўловларни ҳали маҳсулот нархида киритиш мумкин эмас бўлган. Европа Иттифоқи мамлакатлари ўтиш даврида йўқолган даромадларни қоплаш ставкалари бўйича фарқланади. Испания ва Италияда ушбу даврда асосий қўллаб-қувватлаш суммаларига қўшимча коэффициент қўлланилган. Буюк Британияда ўтиш даврида қопланадиган харажатлар улуши камайган. Баъзи Европа Иттифоқи мамлакатларида эса ўтиш даврида ва кишлок хўжалиги органик деб тан олинганидан кейин қўллаб-қувватлаш миқдорида фарқ мавжуд бўлмаган. Шунингдек, Европа Иттифоқининг қўллаб-қувватлаш мамлакатларида органик кишлок хўжалигини қўллаб-қувватлашни агроэкологик чораларни молиявий қўллаб-қувватлаш билан бирлаштириш мумкин: химикатлар билан минимал ишлов бериш; минерал ўғитлардан минимал фойдаланиш, биологик хилма-хилликни сақлаш, ландшафтни сақлаш ва маҳаллий дарахт турларини экиш. Канада ҳукумати органик кишлок хўжалиги ассоциацияси орқали фермерларга сертификатлаш харажатларини қоплайди. АҚШда ихтисослашган илмий тадқиқотлар учун грант ёрдами кўрсатилади, таълим лойиҳалари амалга оширилади, ишлаб чиқарувчиларнинг сертификатлаш харажатларининг бир қисми субсидияланади. Япония мамлакатада органик деҳқончилик марказлари кенг тарқалган бўлиб, ушбу марказлар давлат томонидан молиялаштирилади. Шунингдек, ушбу марказлар кишлок хўжалиги ишлаб чиқарувчиларни сертификатлаш ва ишлаб чиқарувчиларга тўғридан-тўғри тўловларни амалга оширади.

Хулоса қилиб айтганда, органик кишлок хўжалигини барқарор ривожланиши ва яшил иқтисодиёт мақсадларига эришишни ўз ичига олган инсон тараққиётида яшил кун тартибини амалга ошириш, шубҳасиз, сайёрамиздаги атроф-муҳитни нафақат келажак авлодлар, балки унда яшовчи бошқа биологик турларнинг ҳам бир хил яшаш ҳуқуқига эга бўлишини таъминлашга салмоқли ҳисса қўшиши зарур. Табиий ресурсларни оқилона истеъмол қилиш, истеъмолчи жамиятини янада оқилона ёндашувга ўтказиш, энергия тежаш, айниқса энергия самарадорлигини ошириш, чиқиндиларни минималлаштириш ва янги яшил технологияларни қўллаш иқтисодий ривожланишнинг яшил векторлар таъминлаш йўлини кўрсатмоқда.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Research Institute of Organic Agriculture FiBL. The World of Organic Agriculture Statistics and Emerging Trends 2025. <https://www.fibl.org/fileadmin/documents/shop/1797-organic-world-2025.pdf>.
2. Галкин Денис Г. Финансовая поддержка органического сельского хозяйства: опыт Европейского союза. <https://cyberleninka.ru/article>.

YAPONIYANING YASHIL IQTISODIYOTGA KO'MAKLASHUVCHI MOLIYAVIY SIYOSATI

Yormatov Ilmidin Toshmatovich
Farg'ona davlat texnika universiteti

Menejment va marketing kafedrası dotsenti, i.f.n.

Annotasiya: Ushbu maqolada Yaponiyaning yashil iqtisodiyotga o'tish jarayonidagi moliyaviy siyosat chora-tadbirlari tahlil qilingan. Maqolada "Green Transformation (GX)" asosiy dasturi doirasida amalga oshirilayotgan yashil moliya vositalari - yashil obligasiyalar, transformasiya obligasiyalari, uglerod narxlash tizimi va davlat-xususiy sheriklik mexanizmlari yoritilgan. Shu bilan birga, Yaponiya tajribasining iqtisodiy va ekologik samaradorligi baholangan hamda mavjud muammolar - investisiya tavakkallari, yashil taksonomiyaning noaniqligi va sanoat tarmoqlarining moslashuv qiyinchiliklari ko'rsatib o'tilgan.

Kalit so'zlar: yashil iqtisodiyot, moliyaviy siyosat, yashil obligasiyalar, Green Transformation, GX siyosati, barqaror rivojlanish, yashil moliya

XXI asrda global iqlim o'zgarishi, resurslar etishmasligi va energiya xavfsizligi kabi muammolar barcha mamlakatlarni yashil iqtisodiyot modelini joriy etishga undamoqda. Yaponiya bu borada ilg'or mamlakatlardan biri bo'lib, moliyaviy siyosat orqali atrof-muhitni muhofaza qilish, barqaror iqtisodiy o'sish va texnologik yangilanishni qo'llab-quvvatlashni maqsad qilgan.

Mamlakatda "yashil moliya" tushunchasi ilk bor 2017 yilda "Green Bond Guidelines" qabul qilinishi bilan amaliyotga kiritildi. Shu paytdan boshlab Yaponiya yashil obligasiyalar, uglerod narxlash, transformasiya obligasiyalari va davlat-xususiy sheriklik orqali yashil loyihalarni moliyalashtirishni faol amalga oshira boshladi.

1-jadval

Yaponiyaning yashil iqtisodiyotni moliyalashtirishdagi asosiy moliyaviy vositalari va ularning tavsifi

Moliyaviy vosita	Qisqacha tavsif	Mas'ul tashkilot
Green Bonds (Yashil obligasiyalar)	Ekologik loyihalarni moliyalashtirish uchun chiqariladigan davlat yoki xususiy obligasiyalar.	Ministry of the Environment (MOE), JBIC [2]
Transition Bonds	Uglerod chiqindilarini qisqartirishga qaratilgan, lekin hali "yashil" darajaga etmagan tarmoqlarni qo'llab-quvvatlovchi moliyalashtirish vositasi.	Ministry of Finance (MOF)
Carbon Pricing System	Uglerod chiqindilari uchun soliq yoki savdo tizimi orqali iqtisodiy rag'batlantirish.	GX Implementation Office
Green Finance Subsidy Program	Tokio shahrida xorijiy va mahalliy investorlar uchun yashil loyihalarni subsidiyalash dasturi.	Tokyo Metropolitan Government
Green Investment Promotion Fund	Startaplar va texnologik innovatorlarga investisiya ajratish.	Japan Financial Services Agency (FSA)

Yaponiya hukumati 2023 yilda "GX Basic Policy" (Green Transformation) dasturini qabul qildi. Ushbu dastur mamlakat iqtisodiyotini 2050 yilga qadar uglerod neytralligiga etishiga tayyorlashga qaratilgan. GX siyosatining umumiy qiymati 10

yilda taxminan ¥150 trillion (taqriban 1 trillion AQSh dollari) sarmoyani o'z ichiga oladi. Bu mablag'ning asosiy qismi xususiy sektor hissasiga to'g'ri keladi [1].

Dastur doirasida energiya ta'minotida qayta tiklanuvchi manbalar ulushini oshirish, vodorod va ammiak texnologiyalarini rivojlantirish, sanoatni dekarbonizatsiya qilish ko'zda tutilgan.

Tahliliy xulosa:

- Integratsiyalashgan moliya tizimi: Yaponiya yashil iqtisodiyotni moliyalashtirishda davlat, mahalliy hokimiyat va xususiy sektor ishtirokini muvofiqlashtirgan. Bu institutlar o'rtasidagi hamkorlik mamlakatning GX (Green Transformation) strategiyasini amalga oshirishda muhim rol o'ynaydi.

- Innovatsiyaga asoslangan yondashuv: Green Investment Promotion Fund orqali yashil startaplar va texnologik ishlanmalarga yo'naltirilgan investisiyalar innovatsion rivojlanishni ta'minlaydi.

- Xalqaro hamkorlik va investitsion jozibadorlik: Green Finance Subsidy Program Yaponiyani xalqaro yashil moliya markaziga aylantirish, xorijiy sarmoyalarni jalb qilishda strategik ahamiyatga ega.

- Barqaror rivojlanishga tizimli yondoshuv: Barcha vositalar BMTning 2030 yilga mo'ljallangan SDG maqsadlari bilan uyg'unlashgan bo'lib, Yaponiya iqtisodiyotida "ekologik moliya-innovatsiya-investitsiya" zanjirini yaratadi.

Shu bilan birga, Yaponiyaning yashil moliya siyosati ayrim muammolarga ham duch kelmoqda:

- Yashil taksonomiyaning aniq belgilanmaganligi - qaysi loyihalar "yashil" deb hisoblanishi bo'yicha yagona mezonlar hali to'liq ishlab chiqilmagan;

- Investitsiya risklari - yuqori sarmoya talab etuvchi texnologiyalar xususiy sektor uchun tavakkalli hisoblanadi;

- Uglerod narxlash tizimiga qarshiliklar - sanoat tarmoqlari uchun qo'shimcha xarajatlarni keltirib chiqaradi.

Shunga qaramasdan, Yaponiya 2030 yilgacha barqaror moliya ulushini mamlakat ichki investisiyalarining kamida 40% gacha etkazishni rejalashtirmoqda [5].

Yaponiyaning yashil iqtisodiyotga o'tish siyosati moliyaviy vositalar orqali barqaror o'sishni ta'minlashga qaratilgan. "GX Basic Policy" doirasida qabul qilingan chora-tadbirlar - yashil obligatsiyalar, uglerod narxlash tizimi va davlat-xususiy sheriklik - nafaqat ekologik, balki iqtisodiy samaradorlikni ham oshiradi.

Yaponiya tajribasi ko'rsatadiki, yashil moliyani rivojlantirish uchun qonunchilik barqarorligi, shaffoflik va investitsiya xavflarini kamaytirish muhim ahamiyatga ega. Ushbu siyosatlar nafaqat ichki iqtisodiyot, balki jahon miqyosidagi ekotizimlar uchun ham namuna bo'lib xizmat qilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. OECD (2025). Environmental Performance Review: Japan. OECD Publishing. <https://www.oecd.org>

2. Ministry of the Environment, Japan (2024). Green Bond Guidelines (Revised). <https://www.env.go.jp>

3. Japan Financial Services Agency (FSA) (2023). Sustainable Finance Policy Initiatives. <https://www.fsa.go.jp>

4. Japan Bank for International Cooperation (JBIC) (2024). Green Bond Framework and Issuance Report. <https://www.jbic.go.jp>
6. Statista (2024). Sustainable Finance and Green Investment in Japan – Statistics & Insights. <https://www.statista.com>
7. Amundi Research Center (2024). Japan’s Green Transformation: Bold Ambition and Transition. <https://research-center.amundi.com>
8. Tokyo Metropolitan Government (2025). Green Finance Subsidy Program Overview. <https://www.investtokyo.metro.tokyo.lg.jp>

ЯШИЛ ИҚТИСОДИЁТНИ МОЛИЯЛАШТИРИШДА ТИЖОРАТ БАНКЛАРИНИНГ ЎРНИ

Мейлиев Жасур Зулфикарович

Банк-молия академияси мустақил тадқиқотчиси

Телефон рақами: (90) 939-23-33

Почта манзили: jzmeyliev@gmail.com

Яшил иқтисодиёт бугунги кунда замонавий дунё учун долзарб бўлган юналишлардан бири бўлиб, бу мамлакатларга экологик барқарорликни сақлаб турган ҳолда иқтисодий ривожланиш имконини берувчи ноёб иқтисодиётдир. Яшил иқтисодиётни ривожлантириш мақсадида Ўзбекистон Республикасида ҳам бир қанча илғор ташаббуслар илгари сурилмоқда. Хусусан, давлатимиз раҳбари томонидан 2025 йилни юртимизда “Атроф-муҳитни асраш ва “яшил” иқтисодиёт йили” деб эълон қилиш ва Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 4-октябрдаги “2019 — 2030 йиллар даврида Ўзбекистон Республикасининг «яшил» иқтисодиётга ўтиш стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида” ги ПҚ-4477 сонли қарорининг қабул қилиниши бунинг яққол мисоли бўлади. Ушбу қарорда «Яшил» иқтисодиётни қўллаб-қувватлашнинг молиявий ва номолиявий механизмларини ишлаб чиқиш, ҳуқуқий асосларини такомиллаштириш ва тижорат банклари томонидан яшил иқтисодиётга ажратиладиган кредитлар манбаалари ва юналишлари белгилаб берилган.¹³⁵

Бугунги кунда, яшил иқтисодиётга ўтиш ва уни молиялаштириш масаласи барча етакчи тадқиқот муассасалари ва иқтисодчилар ўртасида кенг муҳокама қилинмоқда. Бунинг исботи сифатида қуйида бир нечта хорижий ва маҳаллий иқтисодчи олимларни фикрларини келтириб ўтишимиз мумкин.

Яшил иқтисодиётни белгилаб берувчи асосий асар “Яшил иқтисодиёт: нима учун, нима ва қандай,” китоби бўлиб у 2010 йилда Нью-Ёркда Бирлашган Миллатлар Ташкилоти томонидан нашр этилган. Бу асар орқали турли олимлар ва экспертлар томонидан яшил иқтисодиётнинг мазмун-моҳияти, аҳамияти ва иқтисодиётни ривожлантиришда унинг ўрни ҳақида тушунчалар берилди.¹³⁶

¹³⁵ “2019 — 2030 йиллар даврида Ўзбекистон Республикасининг «яшил» иқтисодиётга ўтиш стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида” ги ПҚ-4477 сонли қарори/ 04.10.2019 й

¹³⁶ Green Economy: Why, What and How – New York-2010 y

Боғдод университетининг профессори Суад Ҳади Ҳассан Ал-Таанининг таъкидлашича яшил иқтисодиётнинг бирламчи объекти бўлиб ҳукумат ва Марказий банкларнинг сиёсатини ўзгартириш туради деб ҳисоблайди.¹³⁷

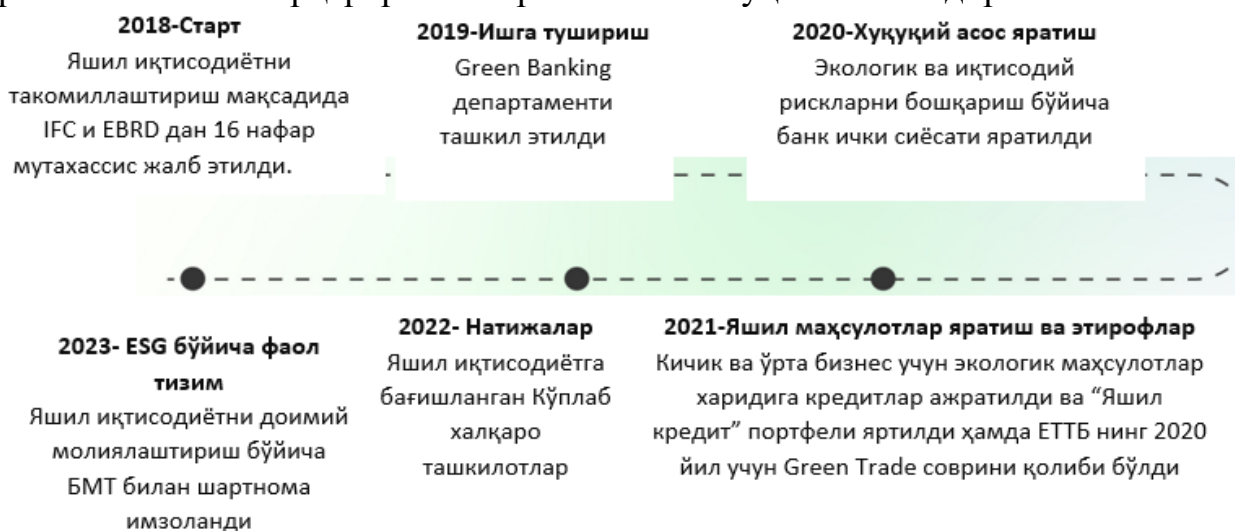
Дарҳақиқат, мамлакатда яшил иқтисодиётни жорий этиш ва уни ривожлантириш учун аввало мамлакатни яшил иқтисодиётга нисбатан сиёсатини такомиллаштириш лозим. Бунда, аҳолига яшил энергиядан фойдаланганлик учун имтиёзлар, тижорат банкларига тикланувчи, яшил энергия маҳсулотларини кредитлаш учун имтиёзли маблағлар ажратиш тизими ва аҳолининг бу борадаги ақлий салоҳиятини такомиллаштириш борасида ишлар олиб бориш лозим.

Б.Ричарднинг хулосасига кўра яшил иқтисодиёт нафақат иқтисодиётнинг ишлаб чиқариш ва истеъмолнинг атроф-муҳитга таъсири, шунингдек бу иқтисодий ўсиш ва узоқ келажак учун экологик фаровонликдир.¹³⁸

С.Ҳошимованинг таъкидлашича яшил иқтисодиёт - бу янги моделдаги келажак иқтисодиёти ишлаб чиқариш ва хизмат кўрсатиш соҳаларини янги билимларни ва ресурсларни тежайдиган ҳамда замонавий технологиялардан фойдаланган ҳолда сайёрамиз экологиясини сақлаб қоладиган иқтисодиётдир.¹³⁹

Юқоридаги фикрни тасдиқлаган ҳолда шуни айтиш мумкинки, яшил иқтисодиёт қайта тикланувчи энергиялар фойдаланиш натижасида фойда олиш билан бир қаторда экологияни сақлаб қолиш имкониятини беради.

Профессор А.Вахобовнинг хулосасига кўра яшил иқтисодиёт ривожланиш ва барқарорликка эришишнинг муҳим мезонидир.¹⁴⁰

1-расм. “Ўзсаноатқурилишбанк” АТБ томонидан ESG моделини ишга тушириш схемаси¹⁴¹

¹³⁷ Suaad Hadi Hassan Al-Taai, Green economy and sustainable development. IOP Conf. Ser.: Earth Environ, 2021

¹³⁸ B.Richard. A new understanding of the green economy, Article. 2020

¹³⁹ S.N. Khashimova. Green economy, textbook. Tashkent ‘Ma’rifat’ 2024

¹⁴⁰ A.V. Vakhobov. Green economy, Tashkent.: ‘Universitet’, 2020.

¹⁴¹ Расм “Ўзсаноатқурилишбанк” АТБ маълумотлари асосида муаллиф томонидан тузилган

ESG моделини ишга тушириш бўйича аниқ қадамлар ва дастурлар амалга оширилган. Бунинг натижаси ўлароқ банк томонидан 2023 йилда сув ресурсларидан оқилона фойдаланиш дастурига 10 млн.доллар миқдорида кредитлар ажратилган шунингдек, чиқиндиларни оқилона бошқариш учун (қисқартириш, қайта ишлаш ва такрорийфойдаланиш) йилига ўртача экв. 60 млн. доллар маблағлар ажратилмоқда.

Юқоридаги таҳлил ва ўрганишлардан хулоса қилган ҳолда шунини таъкидлаш жоизки яшил иқтисодиётни кредитлаш амалиёти бу ва бошқа тижорат банклари томонидан амалга оширилмоқда. Бу эса, мамлакатимиз атроф-муҳитини яхшиланишига, иқтисодиётимиз тўлиқ модернизация қилинган қайта тикланувчиэнергия ресурсларидан фойдаланиш тизимига ўтишига, аҳоли турмуш даражасининг яхшиланишига ва энг асосийси халқаро хорижий инвестициялар оқими кўпайишига хизмат қилади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. “2019 — 2030 йиллар даврида Ўзбекистон Республикасининг «яшил» иқтисодиётга ўтиш стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида” ги ПҚ-4477 сонли қарори/ 04.10.2019 й
2. Green Economy: Why, What and How – New York-2010 y
3. Suaad Hadi Hassan Al-Taai, Green economy and sustainable development. IOP Conf. Ser.: Earth Environ, 2021
4. B.Richard. A new understanding of the green economy, Article. 2020
5. S.N. Khashimova. Green economy, textbook. Tashkent ‘Ma’rifat’ 2024
- 6.A.V. Vakhobov. Green economy, Tashkent.: ‘Universitet’, 2020.
7. www.sqb.uz

YASHIL SUG‘URTA VA EKOLOGIK XAVFLAR BO‘YICHA DA‘VOLARNI BOSHQARISHNING KONSEPTUAL YO‘NALISHLARI

Qarshi davlat texnika universiteti

“Moliya va bank ishi” kafedrası

dotsenti Iskandarov Abdurasul Mirjalil o‘g‘li

Hozirgi kunda global iqlim o‘zgarishi, tabiiy ofatlar, sanoat chiqindilarining ko‘payishi va ekologik inqirozlar butun dunyo moliya tizimi uchun yangi chaqiriqlarni yuzaga keltirmoqda. Shu nuqtai nazardan, yashil sug‘urta va ekologik xavflar bo‘yicha da‘volarni boshqarish konseptual yo‘nalishlari sug‘urta tizimining samaradorligini oshirish, moliyaviy xavfsizlikni ta‘minlash va barqaror rivojlanishga hissa qo‘shish jihatidan dolzarb ahamiyatga ega. Yashil sug‘urta mahsulotlari ekologik loyihalarni moliyalashtirish, karbon chiqindilarini qoplash, tabiiy resurslarni muhofaza qilish va ekologik ofatlarni kompensatsiya qilishga qaratilgan. Shu sababli, ushbu yo‘nalishlarda da‘volarni boshqarish jarayoni an‘anaviy sug‘urta tizimlaridan sezilarli farq qiladi. Yashil sug‘urta da‘volarini boshqarish jarayonining birinchi konseptual yo‘nalishi – ekologik risklarni oldindan baholash va monitoring qilishdir. Buning uchun sun‘iy intellekt (AI), masofaviy sensorlar, geoinformatsion tizimlar (GIS), dronlar va boshqa raqamli texnologiyalar keng qo‘llaniladi. Masalan, sanoat korxonalarida chiqindilar nazorati, suv havzalari

monitoringi yoki yong'in xavfi mavjud hududlarda real vaqt rejimida ma'lumotlar yig'ish amalga oshiriladi. Ushbu ma'lumotlar asosida sug'urta kompaniyalari da'volarning ehtimoli va miqdorini prognoz qiladi, tovon puli hisoblash jarayonini avtomatlashtiradi va risklarni oldindan aniqlaydi. Shu bilan birga, ekologik ofatlar sodir bo'lganda tezkor choralar ko'rilishi mumkin.

Ikkinchi konseptual yo'nalish – xalqaro va milliy ekologik standartlar asosida zararlarni baholash. Global miqyosda ISO 14001 kabi atrof-muhitni boshqarish standartlari mavjud bo'lib, ular asosida sug'urta kompaniyalari ekologik da'volarni baholash va to'lovlarni hisoblash tizimini yaratadi. Bu jarayon zarar darajasini aniqlashda yagona metodologiyani ta'minlaydi, shaffoflikni oshiradi va firibgarlik ehtimolini kamaytiradi. Shu bilan birga, kompaniyalar ekologik ekspertiza institutlari bilan hamkorlik qilib, murakkab da'volarni tahlil qiladi va to'lovlarni hisoblashda global tajribalarni qo'llaydi.

Uchinchi konseptual yo'nalish – yashil loyihalarni rag'batlantirish va ularni sug'urtalashni rivojlantirishdir. Sug'urta kompaniyalari ekologik loyihalarni, masalan, quyosh va shamol elektr stansiyalari, chiqindilarni qayta ishlash tizimlari, suv resurslarini muhofaza qilish loyihalari uchun sug'urta paketlarini ishlab chiqadi. Da'volarni boshqarish jarayoni bu loyihalarda yuzaga kelishi mumkin bo'lgan zararlarni oldindan baholash va kompensatsiya mexanizmlarini yaratishga qaratilgan. Shu tarzda, sug'urta nafaqat moliyaviy xavfsizlikni ta'minlaydi, balki ekologik loyihalarni moliyaviy qo'llab-quvvatlaydi va barqaror rivojlanishga hissa qo'shadi.

To'rtinchi konseptual yo'nalish – jamoatchilik va korporativ ishtirokni kuchaytirishdir. Yashil sug'urta konsepsiyasi faqat sug'urta kompaniyasi va mijoz o'rtasidagi munosabat bilan cheklanmaydi. Hukumat organlari, ekologik tashkilotlar, xalqaro moliya institutlari va mahalliy jamoalar bilan hamkorlik zarur. Masalan, ekologik ofatlar sodir bo'lgan hududlarda tezkor baholash guruhlarini tashkil etilishi, shikastlangan hududlar xaritalari tuzilishi va da'vo to'lovlari monitoring qilinishi mumkin. Shu orqali da'volarni boshqarish jarayoni samarali, shaffof va tezkor bo'ladi.

Beshinchi konseptual yo'nalish – raqamli texnologiyalarni integratsiya qilishdir. Sun'iy intellekt, blokcheyn, katta ma'lumotlar (Big Data) tahlili ekologik da'volarni boshqarishda muhim ahamiyatga ega. Masalan, blokcheyn texnologiyasi yordamida barcha ekologik zarar ma'lumotlari o'zgarmas va shaffof saqlanadi, bu firibgarlik xavfini kamaytiradi va jarayonni tezlashtiradi. AI algoritmlari esa ekologik hodisalar va da'volarning ehtimolini prognoz qiladi, sug'urta siyosatini mos ravishda optimallashtiradi.

Oltinchi konseptual yo'nalish – normativ-huquqiy bazani rivojlantirishdir. Yashil sug'urta va ekologik da'volar bilan bog'liq jarayonlarni tartibga soluvchi qonun va me'yorlar ishlab chiqilishi zarur. Bu kompaniyalarga aniq ko'rsatmalar beradi, da'volarni tezkor va shaffof ko'rib chiqish imkonini yaratadi, shuningdek, sug'urta bozorida barqaror rivojlanishni ta'minlaydi. O'zbekiston qonunchiligida ekologik sug'urta va da'volarni boshqarish standartlarini tatbiq etish orqali bozor ishtirokchilari uchun shaffof va samarali mexanizmlar yaratiladi. Yettinchi konseptual yo'nalish – strategik rivojlanish va innovatsiyalarni tatbiq etishdir.

Yashil sugʻurta mahsulotlarini doimiy ravishda takomillashtirish, yangi ekologik risklarni hisobga olish va daʼvolarni boshqarish jarayonini raqamlashtirish sugʻurta kompaniyalarini global bozor talablariga moslashtiradi. Shu bilan birga, ekologik daʼvolar boʻyicha tahliliy bazalar, statistik modellar va risk-prognoz tizimlarini yaratish orqali daʼvolarni boshqarish tizimi samaradorligi oshiriladi.

Xulosa qilib aytganda, yashil sugʻurta va ekologik xavflar boʻyicha daʼvolarni boshqarish konseptual yoʻnalishlari quyidagi asosiy yoʻnalishlarni oʻz ichiga oladi: ekologik risklarni oldindan baholash va monitoring qilish, xalqaro standartlar asosida zararlarni baholash, yashil loyihalarni ragʻbatlantirish, jamoatchilik va korporativ ishtirokni oshirish, raqamli texnologiyalarni integratsiya qilish, normativ-huquqiy bazani rivojlantirish, strategik rivojlanish va innovatsiyalarni tatbiq etish hamda barqaror rivojlanish va ijtimoiy masʼuliyatni taʼminlash. Ushbu yoʻnalishlar Oʻzbekiston sugʻurta bozorining ekologik barqarorligini oshirish, yashil moliyaviy xizmatlarni rivojlantirish va global standartlarga moslashishga xizmat qiladi.

INTERNATIONAL CLIMATE FINANCE AND SUSTAINABLE DEVELOPMENT IN UZBEKISTAN

Yusufova Azizakhon,

1st year student of the master's degree program

“International Finance”, Tashkent State University of Economics

Abstract: This paper explores the role of international financial institutions (IFIs) in promoting climate finance and supporting the transition toward a green economy in Uzbekistan. As one of the most climate-vulnerable countries in Central Asia, Uzbekistan faces increasing environmental challenges, including water scarcity, desertification, and rising temperatures. In response, the country has actively engaged with IFIs such as the World Bank, the Asian Development Bank, and the Green Climate Fund to implement low-carbon development projects and enhance climate resilience. The study analyzes the volume, structure, and key areas of green investments between 2023 and 2025, emphasizing renewable energy, sustainable agriculture, and energy efficiency. It highlights the importance of aligning international financial flows with Uzbekistan's national strategies, including the “Strategy for Transition to a Green Economy for 2019–2030” and “Uzbekistan-2030.” The paper concludes that strengthening institutional capacity, improving policy coordination, and ensuring transparency of climate finance are essential for achieving long-term sustainability and fulfilling the UN Sustainable Development Goals (SDGs).

Key words: International climate finance; Sustainable development; Green economy; Uzbekistan; Climate resilience; Renewable energy; International financial institutions (IFIs); Sustainable Development Goals (SDGs).

Uzbekistan is a landlocked country in Central Asia with an arid climate, making it particularly vulnerable to climate change. Over the past decades, average temperatures have risen by about 1.5°C, contributing to more frequent droughts, decreasing glacial meltwater that feeds the region's rivers, and the near-total drying

of the Aral Sea. These environmental changes have led to soil salinization, water scarcity, and dust storms affecting millions of people. Agriculture, which accounts for 25% of employment and nearly 28% of GDP, is under increasing pressure, while the country's energy sector remains heavily dependent on natural gas, with over 85% of electricity generated from fossil fuels. In response to these challenges, Uzbekistan has turned to international climate finance as a key mechanism to support sustainable development and green transformation. International climate finance includes public, private, and blended funding aimed at reducing greenhouse gas emissions and adapting to climate impacts. Between 2023 and 2025, Uzbekistan received over \$2 billion in climate-related investments from major international financial institutions (IFIs), enabling projects in renewable energy, water management, climate-smart agriculture, and infrastructure adaptation. These efforts are aligned with national strategies such as the Strategy for Transition to a Green Economy (2019–2030) and the Uzbekistan-2030 Development Strategy, as well as the country's Third Nationally Determined Contribution under the Paris Agreement, which targets a 35% reduction in greenhouse gas emissions from 2010 levels by 2030, conditional on international support.

The Asian Development Bank (ADB) has been a major partner in Uzbekistan's green transition. Between 2023 and 2025, ADB provided funding for multiple initiatives, including a \$250 million policy-based loan to strengthen climate governance, support low-carbon transport, and promote climate-resilient agriculture. ADB also financed the construction of a 200 MW wind power plant in Bukhara, the first utility-scale wind facility in Central Asia equipped with a battery energy storage system. Additionally, \$240 million was allocated to upgrade 700 km of rural roads, reinforcing bridges and drainage systems to withstand climate-related risks. ADB's \$300 million microfinance initiative targets rural communities, offering climate-smart lending with gender-responsive criteria. These programs not only support renewable energy and resilient infrastructure but also encourage inclusive socio-economic development.

The European Bank for Reconstruction and Development (EBRD) focuses on mobilizing private capital for green investments. In 2024–2025, EBRD committed nearly €938 million to Uzbekistan, with a focus on renewable energy, green hydrogen production, and energy efficiency upgrades for SMEs. Landmark projects include a 200 MW solar photovoltaic plant with energy storage, a \$65 million green hydrogen facility for the fertilizer industry, and financing for a 230 km high-voltage transmission line. EBRD also launched a \$634 million program in partnership with the Green Climate Fund to scale green finance for households and micro, small, and medium enterprises, promoting sustainable agriculture and water management.

The Green Climate Fund (GCF) and UNDP have prioritized climate adaptation. Together, they implemented the “Enhancing Multi-Hazard Early Warning System” project, which improved flood, drought, and mudflow monitoring in vulnerable regions. Modern hydrometeorological equipment, automated alerts, and community-based drills have increased resilience at the local level. UNDP has also introduced drought-resistant crops, such as upland rice varieties that require

significantly less water, and helped standardize early-warning protocols, directly contributing to food security, clean water access, and climate resilience.

The World Bank has complemented these efforts by providing concessional loans for irrigation modernization, supporting social protection programs linked to climate action, and investing in wind energy and rural energy systems. For example, the Climate Adaptation and Mitigation Program for the Aral Sea Basin (CAMP4ASB) has rehabilitated degraded lands and supported water-efficient agriculture, benefiting thousands of households and promoting sustainable rural livelihoods.

Between 2023 and 2025, high-impact projects across Uzbekistan included:

- **Irrigation and Water Management:** Modernization of canals and irrigation systems, saving 540 million m³ of water annually.
- **Agriculture and Land Use:** Introduction of climate-smart crops, salt-tolerant wheat, and provision of weather information services for farmers.
- **Energy and Industry:** Construction of solar and wind farms, grid modernization, and development of renewable hydrogen plants.
- **Transport and Infrastructure:** Climate-resilient rural roads, bridges, and early adoption of electric buses to reduce urban air pollution.
- **Urban Services:** Disaster preparedness, early-warning systems, and urban resilience planning.
- **Financial Innovations:** Issuance of green bonds and SDG-linked bonds to mobilize private investment for sustainable projects.

These interventions have advanced multiple Sustainable Development Goals (SDGs), including SDG 2 (Zero Hunger), SDG 6 (Clean Water), SDG 7 (Affordable and Clean Energy), SDG 9 (Industry, Innovation, Infrastructure), SDG 11 (Sustainable Cities), SDG 13 (Climate Action), and SDGs 1 and 5 (Poverty Reduction and Gender Equality).

Despite progress, significant challenges remain. Institutional coordination is limited, private sector participation is low, and national capacity for climate project management needs strengthening. Annual sustainable infrastructure needs are estimated at \$6 billion, exceeding available public funds. Subsidies for energy and water reduce incentives for efficiency, while scaling up climate-smart practices requires technical training and continued support.

To enhance the effectiveness of climate finance, Uzbekistan should:

- Establish a National Climate Fund to coordinate donor contributions.
- Issue sovereign green bonds and expand domestic financial instruments to attract private capital.
- Strengthen capacity-building programs for government officials, local communities, and technical specialists.
- Implement digital monitoring platforms for real-time tracking of project outcomes.
- Promote public-private partnerships to leverage additional investments.
- Align all initiatives with SDGs and regional cooperation frameworks, particularly for water and energy security.

In conclusion, international climate finance is playing a pivotal role in transforming Uzbekistan into a climate-resilient, green economy. Cooperation among ADB, EBRD, GCF, World Bank, and UNDP has supported renewable energy expansion, climate-adaptive agriculture, and infrastructure modernization. Sustained progress toward 25% renewable share by 2030 and carbon neutrality by 2050 demands robust domestic reforms, inclusive stakeholder engagement, and innovative financing. By continuing institutional reforms, mobilizing private investment, and strengthening capacity, Uzbekistan can leverage climate finance to achieve its sustainable development goals while ensuring environmental sustainability and socio-economic resilience.

ИҚТИСОДИЁТНИНГ ЭНЕРГИЯ САМАРАДОРЛИГИНИ ОШИРИШНИНГ МОЛИЯВИЙ АСОСЛАРИНИ МУСТАҲКАМЛАШ ЙЎЛЛАРИ

Ж.Я. Исаков

ТДИУ “Банк иши” кафедраси профессори, и.ф.д.

Янги Ўзбекистоннинг 2022-2026 йилларга мўлжалланган тараққиёт стратегиясида иқтисодиётни электр энергияси билан узлуксиз таъминлаш ҳамда «Яшил иқтисодиёт» технологияларини барча соҳаларга фаол жорий этиш, иқтисодиётнинг энергия самарадорлигини 20 фоизга ошириш мақсадида 2026 йилга келиб электр энергияси ишлаб чиқариш кўрсаткичини қўшимча 30 миллиард кВт.соатга ошириб, жами 100 миллиард кВт.соатга етказиш, 2026 йилга қадар қайта тикланувчи энергия манбалари улушини 25 фоизга етказиш эвазига йилига қарийб 3 миллиард куб метр табиий газни тежаш, Ўзбекистон энергетика тизимининг қўшни давлатлар энергетика тизимлари билан барқарор ишлашини таъминлаш, саноат тармоқларида йўқотишларни камайтириш ва ресурсларни ишлатиш самарадорлигини ошириш, саноатда «яшил сертификат»лар бозорини ривожлантириш ва «экологик маркировкалаш» амалиётини жорий қилиш, 3 ГВт қувватли 3 та иссиқлик электр станцияларини модернизация қилиш орқали табиий газ сарфини камайтириш¹⁴² каби долзарб вазифаларни белгиланганлиги ҳамда “Ўзбекистон – 2030” стратегиясида мамлакатимизнинг инвестициявий жозибадорлигини янада ошириш ва қимматли қоғозлар бозорини жадал ривожлантириш ҳамда «яшил иқтисодиёт»га ўтиш, унинг асоси бўлган қайта тикланувчи энергиядан фойдаланиш кўрсаткичларини кескин ошириш бўйича аниқ чора-тадбирларни белгиланганлиги¹⁴³ миллий иқтисодиётнинг энергия самарадорлигини оширишнинг молиявий асосларини мустаҳкамлаш заруриятини юзага келтиради.

¹⁴² Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги ПФ-60-сонли Фармони. 2022 - 2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида//Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 29.01.2022 й., 06/22/60/0082-сон, 18.03.2022 й., 06/22/89/0227-сон, 21.04.2022 й., 06/22/113/0330-сон; 10.02.2023 й., 06/23/21/0085-сон; 03.01.2024 й., 06/24/221/0003-сон; 28.12.2024 й., 06/24/227/1089-сон; 01.03.2025 й., 06/25/27/0196-сон; 20.05.2025 й., 06/25/87/0451-сон.

¹⁴³ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 11 сентябрдаги ПФ-158-сонли Фармони. “Ўзбекистон - 2030” стратегияси тўғрисида//Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 12.09.2023 й., 06/23/158/0694-сон; 29.12.2023 й., 06/23/214/0984-сон.

Я.Акулованинг фикрига кўра, «энергия самарадорлигини иқтисодиётнинг ўзига хос мураккаб хусусияти сифатида кўриб чиқилиши керак, у иқтисодиётнинг турли хил рақобатбардош ресурсларни ишлаб чиқариш ва сотиш ҳамда улардан самарали фойдаланиш имкониятини тавсифловчи ишлаб чиқариш ва ноишлаб чиқариш соҳаларини қамраб олади. Энергия самарадорлигини ошириш иқтисодиётни интенсив ривожлантиришнинг зарурий шартидир, айтилиши вақтда, ёқилғи-энергетика ресурслари истеъмолининг кўпайиши ҳисобига ЯИМнинг ўсиши эса, экстенсив ривожланиш ҳисобланади. Шу маънода энергия самарадорлиги ёқилғининг бешинчи тури деб аталади (биноларни ёқи ишлаб чиқариш жараёнларини бир хил даражада энергия билан таъминлаш учун кам энергия сарфлаш)¹⁴⁴.

Ҳақиқатдан ҳам, Ўзбекистон саноати ривожланишининг ҳозирги босқичида иқтисодиётнинг энергия самарадорлигини ошириш йўли билан ишлаб чиқарилаётган маҳсулотларнинг рақобатбардошлигини ошириш долзарб масала ҳисобланади. Бу эса, энергия самарадорлигининг моҳиятини очиқ бериш заруриятини юзага келтиради.

Н.Сергеевнинг хулосасига кўра, энергия таъминотини рағбатлантиришга қаратилган чора-тадбирлар қуйидагиларни ўз ичига олиши керак:

- энергияни тежовчи тадбирларга ссудалар, дотациялар, фойзсиз кредитлар бериш ва тўловларни кечиктириш;

- энергия истеъмоли, амортизация ажратмалари кўрсаткичлари бўйича халқаро стандартларга жавоб берадиган корхоналарга имтиёзлар, шу жумладан солиқ имтиёзлари бериш;

- энергия тежашни таъсир кўрсатишнинг экологик механизмлари орқали рағбатлантириш;

- энергия жамғариш салоҳиятини ресурсларни келгусида иқтисод қилиш ва реинвестиция ҳисобидан ўзлаштириш жараёнига инвестициялар жалб қилиш;

- давлат ташкилотларида энергия таъминоти бўйича қўйилган кўрсаткичларга эришилганлиги учун мукофотлаш фондларини ташкил қилиш¹⁴⁵.

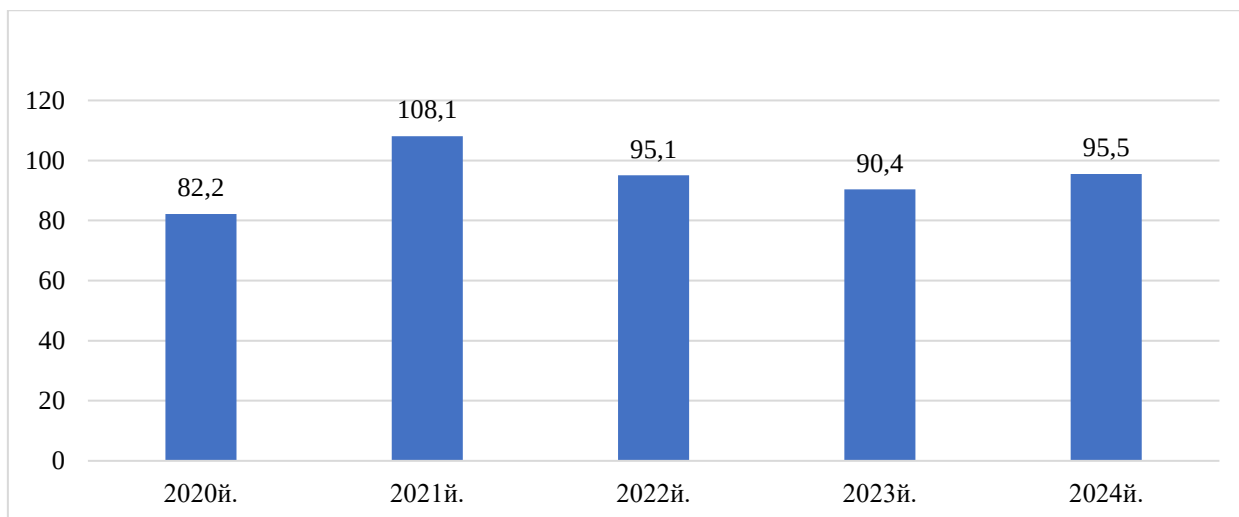
Ўзбекистонда қазиб олинаётган табиий газдан нафақат энергия манбаси, балки газ-кимё саноати учун хомашё сифатида ҳам фойдаланилмоқда.

Республикада Муборак газни қайта ишлаш заводи (1972 йил фойдаланишга топширилган), олтингугурт тозалаш иншоотларига эга Шўртан газ мажмуи (1980 йил) ва Марказий Осиё минтақасида полиэтилен ишлаб чиқариш бўйича йирик корхона ҳисобланган Шўртан газ-кимё мажмуи (2001 йил) ишлаб турибди¹⁴⁶.

¹⁴⁴ Акулова Я. Н. Энергоэффективность как способ повышения конкурентоспособности экономики [Электронный ресурс] // Управление экономическими системами. Электронный научный журнал. 2015. № 78. URL: <http://uecs.ru/uecs-78-782015/item/3614-2015-06-29-08-07-33> (12.09.15).

¹⁴⁵ Сергеев Н.Н. Методологические аспекты энергосбережения и повышения энергетической эффективности промышленных предприятий. Монография. – Ижевск, 2013. – 116 с.

¹⁴⁶ <https://www.ung.uz>

1-расм. Ўзбекистонда табиий газ қазиб чиқариш ҳажмининг йиллик ўсиш суръати, %¹⁴⁷

Ўзбекистонда кўмир қазиб олиш ишларини кўмир қазиб олишга ихтисослашган бешта корхонани ўзига бирлаштирган “Кўмир” акционерлик бирлашмаси амалга оширади. Ангрен конида (Тошкент вилояти) кўмир қазиб олиш уч хил технология: “Ангрен” очик кўмир конида очик услубда, 9-шахтада ер ости услубида ва “Еростигаз” станциясида кўмирни ер остида газлаштириш услуби асосида бажарилади. Сурхондарё вилоятида яна иккита корхона ер ости услубида тошкўмир қазиб олиш билан шуғулланади.

Қуйидаги расм маълумотлари орқали республикада газ қазиб чиқаришнинг йиллик ўсиш суръатларига расмий статистик маълумотлар асосида баҳо берамиз.

1-расм маълумотларидан кўринадики, республикада газ қазиб чиқариш ҳажми 2020 ва 2022-2024 йилларда камайиш суръатларига эга бўлган. Бу эса, Ўзбекистонни газни импорт қилувчи мамлакатга айланганлигига далолат бўлиб, ўта нохуш ҳолат ҳисобланади, бу эса, жиддий чоралар кўришни талаб этади.

1-жадвал

Ўзбекистон Республикасида энергетика ресурсларини қазиб олишнинг йиллик ҳажми¹⁴⁸

	2021й.	2022й.	2023й.	2024й.
Кўмир, минг тонна	5056	5356	6469	8166
Нефть, минг тонна	774	787	779	713
Табиий газ, млн. куб. м	53802	51664	46710	44597

1-жадвал келтирилган маълумотлар кўринадики, республикада кўмир қазиб олиш ҳажми 2021-2024 йилларда ўсиш тенденциясига эга бўлган. 1-жадвал келтирилган маълумотлар кўринадики, республикада нефть қазиб олиш ҳажми 2022-2024 йилларда камайиш тенденциясига эга бўлган.

¹⁴⁷ Расм муаллиф томонидан Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Статистика агентлигининг статистик маълумотлари асосида тузилган.

¹⁴⁸ Жадвал муаллиф томонидан Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Статистика агентлигининг статистик маълумотлари асосида тузилган.

Фикримизча, Ўбекистон иқтисодиётининг энергия самарадорлигини оширишнинг молиявий асосларини мусахҳамлаш учун иқтисодиётнинг энергетика секторида амалга оширилаётган инвестиция лойиҳаларининг иқтисодий самарадорлигини таъминлаш йўли билан иқтисодиётнинг энергия таъминоти узлуксизлигини таъминлаш лозим.

Бунинг учун, биринчидан, муқобил энергия манбалари билан боғлиқ бўлган инвестиция лойиҳаларини иқтисодий-молиявий самарадорлик мезонлари бўйича (лойиҳа бўйича иқтисодий самара; сотиш ҳажмининг (sales volume) ошиши; сотиш қийматини тушм қийматидаги улушини ўзгариши; инвестицияларни қоплаш муддатини (payback period) қисқариши) баҳолаш аниқлини ошириш керак; иккинчидан, инвестиция лойиҳаларини амалга оширилиши устидан мониторингни малакали ташқи консультантларнинг ҳисоботлари асосида олиб бориш лозим; учинчидан, инвестиция лойиҳаларининг иқтисодий самарадорлигини баҳолашда асосий эътиборни даромадлилик индекси ва соф келтирилган қиймат кўрсаткичларига қаратиш лозим; инвестиция лойиҳаларини баҳолашда ҳисобга олинadigan принципларни комплекс қўллашни таъминлаш керак.

O‘ZBEKISTON SHAROITIDA YASHIL MOLIYA MEXANIZMLARINI RIVOJLANTIRISH VA XORIJIY TAJRIBALARNI TATBIQ ETISH

Shernayev Akbar Aqmirzayevich

Oriental universiteti “Biznes va boshqaruv”

kafedrasi professori, iqtisodiyot fanlari doktori

Global iqtisodiyotda yashil moliya tizimi so‘nggi yillarda dunyo mamlakatlarining iqtisodiy rivojlanish strategiyalarida muhim o‘rin egallay boshladi. Yashil moliya tushunchasi – bu moliyaviy resurslarni ekologik jihatdan barqaror loyihalarga yo‘naltirish tizimi bo‘lib, u iqtisodiy o‘sish bilan birga tabiiy resurslarni saqlash va iqlim o‘zgarishiga moslashish imkonini beradi. Yashil moliya orqali moliyalashtiriladigan loyihalar nafaqat atrof-muhitni muhofaza qiladi, balki yangi ish o‘rinlarini yaratadi, innovatsiyalarni rivojlantiradi va barqaror iqtisodiy rivojlanishni ta‘minlaydi.

O‘zbekistonning iqtisodiy va ekologik sharoiti yashil moliya mexanizmlarini tatbiq etish uchun muhim imkoniyatlar yaratadi. Mamlakatda energetika, qishloq xo‘jaligi va sanoat sohalari jadal rivojlanayotgan bo‘lib, ularning faoliyati ko‘p hollarda tabiiy resurslarni ortiqcha sarflash va ekologik muammolarga sabab bo‘lmoqda. Shu bois, yashil moliya loyihalari nafaqat iqtisodiy samaradorlikni oshirish, balki ekologik barqarorlikni ta‘minlash, iqlim o‘zgarishiga moslashish va atrof-muhitni asrashda muhim rol o‘ynaydi.

Xorijiy tajribalar shuni ko‘rsatadiki, yashil moliya tizimini rivojlantirish va samarali tatbiq etish orqali mamlakatlar barqaror iqtisodiy rivojlanish va ekologik xavfsizlikni bir vaqtda ta‘minlay oladi. Masalan, Yevropa Ittifoqi mamlakatlarida yashil obligatsiyalar, Xitoyda yashil kreditlar, AQShda barqarorlik indeksleri asosida investitsiyalar amalga oshiriladi. Ushbu tajribalarni o‘rganish va

O'zbekiston sharoitiga moslashtirish, mamlakatda yashil moliya tizimini rivojlantirishda muhim omil hisoblanadi.

Tezisning dolzarbligi shundan iboratki, O'zbekistonning iqtisodiy rivojlanishi bilan birga ekologik barqarorlikni ta'minlash, iqlim o'zgarishiga moslashish va tabiiy resurslarni tejash dolzarb vazifalardir. Shu bois, yashil moliya mexanizmlarini o'rganish, xorijiy tajribalarni tahlil qilish va mamlakat sharoitiga moslash orqali iqtisodiy va ekologik maqsadlarga erishish mumkin.

Mazkur tezisning maqsadi – O'zbekiston sharoitida yashil moliya mexanizmlarini rivojlantirish istiqbollari aniqlash, xorijiy tajribalarni tahlil qilish va ularni mamlakat sharoitiga tatbiq etish yo'llarini o'rganishdir. Tadqiqotning vazifalari quyidagilarni o'z ichiga oladi: yashil moliya tushunchasi va uning ahamiyatini o'rganish, O'zbekistonda mavjud yashil moliya mexanizmlarini tahlil qilish, xorijiy tajribalarni o'rganish va mamlakatga moslashtirish yo'llarini aniqlash.

Natijada, ushbu tezis O'zbekiston iqtisodiyoti uchun barqaror va ekologik xavfsiz moliyaviy tizimni shakllantirishga xizmat qilishi, moliyaviy institutlar va davlat siyosati orqali yashil moliya mexanizmlarini samarali tatbiq etishga asos yaratadi.

Ushbu tezis doirasida O'zbekiston sharoitida yashil moliya mexanizmlarini rivojlantirish va xorijiy tajribalarni tatbiq etish masalalari chuqur o'rganildi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, yashil moliya tizimi nafaqat iqtisodiy o'sishga, balki ekologik xavfsizlik va ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashga ham xizmat qiladi.

O'zbekiston iqtisodiyoti energetika, qishloq xo'jaligi va sanoat sohalarida yashil moliya loyihalarini tatbiq etish uchun katta imkoniyatlarga ega. Masalan, quyosh va shamol energetikasi, suvni tejash va chiqindilarni qayta ishlash loyihalari mamlakat sharoitiga mos keladi.

Xorijiy tajribalar (Yevropa Ittifoqi, Xitoy, AQSh) O'zbekiston uchun samarali model sifatida xizmat qilishi mumkin. Bu tajribalar orqali yashil obligatsiyalar, yashil kreditlar, investitsion fondlar va soliq imtiyozlari kabi instrumentlarni mamlakat sharoitiga moslashtirish mumkin.

Yashil moliya mexanizmlarini tatbiq etish orqali resurslardan samarali foydalanish, iqlim o'zgarishiga moslashish va ekologik barqarorlikni ta'minlash imkoniyati oshadi. Shu bilan birga, yangi ish o'rinlari yaratiladi, innovatsion loyihalar rivojlanadi va xalqaro investitsiyalar jalb qilinadi.

Shuni ta'kidlash kerakki, yashil moliya tizimini samarali rivojlantirish uchun qonunchilik bazasini mustahkamlash, moliyaviy institutlar va bank tizimida yashil moliya mahsulotlarini joriy etish, davlat va xususiy sektor hamkorligini rivojlantirish hamda xalqaro tajriba va investitsiyalarni jalb qilish zarur.

Natijada, O'zbekiston sharoitida yashil moliya mexanizmlarini rivojlantirish mamlakat iqtisodiyoti uchun barqaror va ekologik xavfsiz moliyaviy tizimni yaratishga xizmat qiladi. Bu yo'l bilan mamlakat iqtisodiyoti innovatsion rivojlanish va ekologik barqarorlikni birlashtirgan holda rivojlanadi, atrof-muhitni muhofaza qilish va ijtimoiy barqarorlikni ta'minlash imkoniyatiga ega bo'ladi.

Yashil moliya tushunchasi so'nggi yillarda iqtisodiyot va moliya nazariyasi, shuningdek, ekologik barqarorlik tadqiqotlarida muhim o'rin egallay boshladi. U

moliyaviy resurslarni ekologik jihatdan barqaror loyihalarga yo'naltirishni anglatadi. Bunday loyihalar qayta tiklanuvchi energiya manbalarini rivojlantirish, chiqindilarni kamaytirish, suv va energiya resurslaridan samarali foydalanish, iqlim o'zgarishiga moslashish va atrof-muhitni muhofaza qilishga qaratilgan bo'ladi.

Yashil moliya tizimi iqtisodiy va ekologik maqsadlarni uyg'unlashtirishga xizmat qiladi. Bu orqali nafaqat moliyaviy daromad olish, balki tabiiy resurslarni tejash va ekologik xavfsizlikni ta'minlash mumkin. Shu jihatdan yashil moliya – barqaror iqtisodiy rivojlanishning muhim vositasi hisoblanadi.

Xorijiy tajribalar shuni ko'rsatadiki, yashil moliya mamlakatlar uchun quyidagi afzalliklarni beradi:

Iqtisodiy barqarorlik: Yashil moliya orqali moliyalashtirilgan loyihalar uzoq muddatli daromad manbai bo'lib, iqtisodiy o'sishga barqaror hissa qo'shadi.

Ekologik xavfsizlik: Qayta tiklanuvchi energiya, chiqindilarni qayta ishlash va resurslarni tejash loyihalari atrof-muhitni asrashga xizmat qiladi.

Ijtimoiy foyda: Yashil moliya loyihalari yangi ish o'rinlarini yaratadi, shuningdek, jamoatchilikni ekologik ongini oshiradi.

Investitsion jalb qilish: Xalqaro investorlar barqaror va yashil iqtisodiyotga sarmoya kiritishga tayyor bo'ladilar.

Yashil moliya vositalariga quyidagilar kiradi: yashil kreditlar, yashil obligatsiyalar, grantlar va investitsion fondlar, soliq imtiyozlari va davlat kafolatlari orqali moliyalashtiriladigan ekologik loyihalar. Shu bilan birga, moliyaviy institutlar va banklar yashil moliya mahsulotlarini ishlab chiqish va taklif qilish orqali iqtisodiy tizimni barqarorlashtiradi.

O'zbekiston sharoitida yashil moliya tushunchasi mamlakatning iqtisodiy va ekologik maqsadlarini uyg'unlashtirishda muhim rol o'ynaydi. Energetika, qishloq xo'jaligi va sanoat sohalarida yashil moliya mexanizmlarini tatbiq etish orqali resurslardan samarali foydalanish, chiqindilarni kamaytirish va iqlim o'zgarishiga moslashish mumkin. Shu jihatdan yashil moliya nafaqat moliyaviy instrument, balki ekologik va ijtimoiy barqarorlikni ta'minlovchi tizim sifatida qabul qilinadi.

O'zbekiston sharoitida yashil moliya tushunchasi mamlakatning iqtisodiy va ekologik maqsadlarini uyg'unlashtirishda muhim rol o'ynaydi. Energetika, qishloq xo'jaligi va sanoat sohalarida yashil moliya mexanizmlarini tatbiq etish orqali resurslardan samarali foydalanish, chiqindilarni kamaytirish va iqlim o'zgarishiga moslashish mumkin. Shu jihatdan yashil moliya nafaqat moliyaviy instrument, balki ekologik va ijtimoiy barqarorlikni ta'minlovchi tizim sifatida qabul qilinadi.

Shuningdek, yashil moliya tushunchasini yanada kengaytirish va amaliyotga tatbiq etish orqali O'zbekiston iqtisodiyoti uchun innovatsion va barqaror rivojlanish imkoniyatlari yaratiladi. Shu bois, ushbu tezisda yashil moliya tushunchasi, uning ahamiyati va O'zbekiston sharoitida tatbiq etish imkoniyatlari batafsil tahlil qilinadi.

Yashil moliya tushunchasi moliyaviy resurslarni ekologik jihatdan barqaror loyihalarga yo'naltirishni anglatadi va u orqali qayta tiklanuvchi energiya manbalari, chiqindilarni kamaytirish, suv va energiya resurslaridan samarali foydalanish kabi loyihalarni amalga oshirish mumkin. Xorijiy davlatlarning tajribasi O'zbekiston uchun muhim model bo'lib, yashil obligatsiyalar, yashil kreditlar, investitsion fondlar va soliq imtiyozlari orqali ekologik loyihalarni moliyalashtirishning

samarali mexanizmlarini taqdim etadi. O‘zbekiston sharoitida yashil moliya mexanizmlarini rivojlantirishning asosiy yo‘nalishlari quyidagilardan iborat: qonunchilik bazasini mustahkamlash, moliyaviy institutlar va bank tizimida yashil moliya mahsulotlarini joriy etish, davlat va xususiy sektor hamkorligini rivojlantirish, xalqaro tajriba va investitsiyalarni jalb qilish. Ushbu mexanizmlar tatbiq etilganda mamlakatda iqtisodiy o‘lish barqaror bo‘ladi, resurslardan samarali foydalaniladi, atrof-muhit muhofaza qilinadi va ijtimoiy barqarorlik ta‘minlanadi.

Shuningdek, yashil moliya tizimi O‘zbekiston iqtisodiyoti uchun innovatsion rivojlanishning muhim omili bo‘lib, yangi ish o‘rinlari yaratish, ekologik ongini oshirish va barqaror moliyaviy tizimni shakllantirishga xizmat qiladi. Shu bois, mamlakatda yashil moliya mexanizmlarini rivojlantirish va xorijiy tajribalarni tatbiq etish iqtisodiy, ekologik va ijtimoiy jihatdan dolzarb va zarur vazifa hisoblanadi.

Natijada, ushbu tezis O‘zbekiston iqtisodiyoti uchun barqaror va ekologik xavfsiz moliyaviy tizimni yaratish bo‘yicha ilmiy asos va amaliy tavsiyalarni taqdim etadi. Kelgusida yashil moliya mexanizmlarini kengaytirish va tatbiq etish orqali mamlakat iqtisodiyoti barqaror rivojlanish yo‘lini tanlashi mumkin.

SANOAT KORXONALARI BOSHQARUV TIZIMINING TASHKILIY-IQTISODIY MEXANIZMINI ESG ASOSIDA TAKOMILLASHTIRISH

Azizov Laziz Jaxongirovich

O‘zbekiston Respublikasi Bank-moliya akademiyasi

Sanoat korxonalarida boshqaruv tizimining zamonaviy talablarga mos ravishda qayta ko‘rib chiqilishi, global iqtisodiy integratsiyaning jadallashuvi sharoitida korxonalar raqobatbardoshligini ta‘minlashda hal qiluvchi omilga aylanib bormoqda, chunki samarali boshqaruv mexanizmlari resurslardan oqilona foydalanish, ishlab chiqarish jarayonlarini raqamlashtirish va tashkiliy tuzilmani optimallashtirish orqali korxonaning strategik barqarorligini mustahkamlaydi. Shu bilan birga, ESG – ekologik, ijtimoiy va korporativ boshqaruv tamoyillarining joriy etilishi sanoat korxonalarining barqaror rivojlanish maqsadlariga erishishda muhim mexanizm sifatida ko‘rilmoqda, zero ushbu yondashuv korxonaning tashqi investorlarga ishonchliligini oshiradi va korporativ boshqaruv madaniyatini yangi bosqichga olib chiqadi^[149]. Bunday evolyutsion o‘zgarishlar sanoat korxonalarida tashkiliy-iqtisodiy mexanizmni qayta loyihalashni talab etmoqda, chunki an‘anaviy boshqaruv modellari resurslar samaradorligi, ekologik barqarorlik va ijtimoiy javobgarlik bo‘yicha zamonaviy talablarni to‘liq qamrab ololmayapti.

Bugungi kunda sanoat korxonalari ESG tamoyillarini o‘z boshqaruv amaliyotlariga integratsiya etish orqali nafaqat ichki ishlab chiqarish samaradorligini oshirmoqda, balki global investitsiya bozorlarining talablariga mos ravishda o‘zining kapital jalb qilish imkoniyatlarini ham kengaytirmoqda^[150]. Jahon bozorida barqaror ishlab chiqarishga yo‘naltirilgan korxonalar ustuvor ahamiyatga ega bo‘lib, investorlar tomonidan kam riskli va uzoq muddatli qo‘yilmalarga qulay

¹⁴⁹ Friede, G., Busch, T., & Bassen, A. ESG and Financial Performance: Aggregated Evidence from More than 2000 Empirical Studies. *Journal of Sustainable Finance & Investment*, 2015.

¹⁵⁰ World Bank. *Corporate Governance and Firm Performance: A Review of the Empirical Literature*. IFC Corporate Governance Group, 2018.

obyekt sifatida baholanmoqda, bu esa sanoat subyektlarining strategik rivojlanishida ESG mexanizmlarining intrinsik rolini yanada kuchaytiradi. Shuningdek, ESG indikatorlarini boshqaruv tizimiga tatbiq etish korxonalarining ekologik salbiy ta'sirini kamaytirish, mehnat sharoitlarini yaxshilash va korporativ madaniyatni rivojlantirishga xizmat qilmoqda.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, sanoat korxonalarida tashkiliy-iqtisodiy mexanizmning ESG asosida takomillashtirilishi boshqaruv faoliyatining strategik rejalashtirishdan tortib, risklarni baholash, ichki nazorat va tashqi axborot shaffofligini ta'minlashgacha bo'lgan barcha bo'g'inlarda sifatli o'zgarishlarni talab qiladi. Bu jarayon, bir tomondan, korxonalar rentabelligini oshirishga xizmat qilsa, ikkinchi tomondan, ularning ijtimoiy mas'uliyatini kengaytirish orqali iqtisodiy muhitda barqaror rivojlanish omillarini shakllantiradi. Natijada ESG tamoyillariga asoslangan boshqaruv modeli sanoat korxonalarini global iqtisodiyotning barqarorlik paradigmasiga moslashtiruvchi innovatsion mexanizm sifatida shakllanmoqda.

Sanoat korxonalarida tashkiliy-iqtisodiy mexanizmni ESG tamoyillari asosida takomillashtirish, avvalo, korxonaning boshqaruv strukturasi ekologik, ijtimoiy va korporativ boshqaruvga oid indikatorlarni muntazam kuzatish va baholash tizimini joriy etishni talab qiladi, chunki ushbu indikatorlar nafaqat korxonaning ichki samaradorlik ko'rsatkichlariga, balki tashqi audit jarayonlarida uning investitsion jozibadorligiga ham bevosita ta'sir ko'rsatadi. Shu bilan birga, ESG tamoyillarini qo'llash korxona strategik rejalashtirish blokida xavf-xatarlarni diversifikatsiya qilish, innovatsion texnologiyalarni tatbiq etish va energiya samaradorligini oshirish kabi jarayonlarni tizimli ravishda optimallashtirishga yordam beradi. Raqamli transformatsiya bilan integratsiya qilingan ESG boshqaruv modeli korxonalarda ma'lumotlar shaffofligi, real vaqt monitoringi va ekologik izni qisqartirish bo'yicha keng ko'lamli imkoniyatlarni yuzaga chiqaradi, natijada korxona nafaqat iqtisodiy jihatdan barqaror, balki ekologik va ijtimoiy jihatdan ham mas'uliyatli subyektga aylanadi. Bundan tashqari, ESGga asoslangan mexanizm sanoat korxonalarida mehnat resurslaridan foydalanishni qayta optimallashtirish, xodimlar salomatligi va xavfsizligiga oid standartlarni kuchaytirish hamda ijtimoiy infratuzilmani rivojlantirish imkonini beradi.

1-jadval.

Sanoat korxonalarida ESG indikatorlarining asosiy ko'rsatkichlari¹⁵¹				
ESG yo'nalishi	O'lchov ko'rsatkichi	2020	2024	O'sish (%)
Ekologik	Energiya tejalishi (MWh)	12000	18500	+54%
Ijtimoiy	Xodimlar xavfsizligi bo'yicha hodisalar kamayishi (%)	14%	6%	-57%
Boshqaruv	Axborot shaffoflik darajasi (ball)	62	81	+31%

Mazkur jadval sanoat korxonalarida ESG tamoyillarini qo'llash natijasida asosiy ko'rsatkichlarda sezilarli o'sish yuzaga kelganini ko'rsatadi, chunki energiya tejalishining 54 foizga oshishi korxonalarda ekologik samaradorlikning yangi

¹⁵¹ **OECD.** *OECD Guidelines for Multinational Enterprises.* Paris: OECD Publishing, 2024

texnologiyalar joriy etilishi hisobiga keskin yaxshilanganini anglatadi. Xodimlar xavfsizligi bo'yicha ko'rsatkichlar 57 foizga qisqargani esa korxonada mehnat muhofazasi standartlari mustahkamlanganini va ijtimoiy mas'uliyat blokining real natijalar berayotganini tasdiqlaydi. Axborot shaffofligining 31 foizga ko'tarilishi korporativ boshqaruv sohasida ichki audit, tashqi hisobot yuritish va manfaatdor tomonlar bilan o'zaro aloqa tizimining yangi bosqichga ko'tarilganidan darak beradi. Jadvaldan ko'rinadiki, ESG tamoyillarini joriy etish natijasida sanoat korxonalarining rentabellik darajasi 6,3 foiz punktga oshgani korxona resurslaridan samarali foydalanish va boshqaruv qarorlarining sifatini yaxshilash bilan izohlanadi. Tannarxning 11 foizga kamayishi energiya samaradorligi, chiqindilarni qisqartirish va ishlab chiqarish jarayonlarining optimallashtirilishi hisobiga amalga oshirilgani ko'rinadi, bu esa iqtisodiy barqarorlikni mustahkamlovchi muhim omildir.

2-jadval.

Global kompaniyalarda ESG asosida boshqaruv tizimini takomillashtirishning iqtisodiy natijalari¹⁵²

Ko'rsatkich	ESG joriy etilishidan oldin	ESG joriy etilgandan keyin	Farq
Rentabellik darajasi (%)	12.4	18.7	+6.3
Ishlab chiqarish tannarxi (%)	100	89	-11
Investitsiya jozibadorligi (ball)	58	79	+21

Xulosa qilib aytganda, sanoat korxonalari boshqaruv tizimining tashkiliy-iqtisodiy mexanizmini ESG tamoyillari asosida takomillashtirish korxonaning iqtisodiy, ekologik va ijtimoiy barqarorligini ta'minlovchi kompleks transformatsiya jarayonini yuzaga keltiradi, chunki ushbu mexanizm boshqaruv qarorlarining sifatini oshirib, resurslardan foydalanishni optimallashtiradi. ESGga asoslangan boshqaruv modeli korxonaning raqobatbardoshligini mustahkamlab, investorlar ishonchini kuchaytiradi va global bozor talablari bilan uyg'un rivojlanish imkonini yaratadi. Bundan tashqari, ESG tamoyillarining amaliy qo'llanishi mehnat sharoitlarini yaxshilash, ekologik izni kamaytirish va korporativ boshqaruv shaffofligini oshirish orqali korxonaning uzoq muddatli barqaror o'sish strategiyasini ta'minlaydi. Natijada sanoat korxonalari yangi iqtisodiy muhitda samarali faoliyat yuritish, barqaror rivojlanish tamoyillariga asoslangan holda o'z boshqaruv tizimini modernizatsiya qilish va innovatsion iqtisodiyotga mos ravishda o'zligini yangilash imkoniga ega bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

6. Friede, G., Busch, T., & Bassen, A. ESG and Financial Performance: Aggregated Evidence from More than 2000 Empirical Studies. *Journal of Sustainable Finance & Investment*, 2015.
7. World Bank. *Corporate Governance and Firm Performance: A Review of the Empirical Literature*. IFC Corporate Governance Group, 2018.
8. OECD. *OECD Guidelines for Multinational Enterprises*. Paris: OECD Publishing, 2024
9. McKinsey Global Institute. *Sustainability in Manufacturing: The Path to Net-Zero*. McKinsey & Company, 2022

¹⁵² McKinsey Global Institute. *Sustainability in Manufacturing: The Path to Net-Zero*. McKinsey & Company, 2022

AKSIYADORLIK JAMIYATLARINING INVESTITSION JOZIBADORLIGINI OSHIRISH YO‘NALISHLARI

Abduraxmanova Ziyoda Abdullayevna

TDIU, “Korporativ moliya va qimmatli qog‘ozlar” kafedrası dotsenti, PhD

Aksiyadorlik jamiyatlarining investitsion jozibadorligini oshirish masalasi milliy iqtisodiyotning kapital bozoridagi barqarorlik, korporativ boshqaruvning sifat darajasi va tashqi investorlar ishonchining shakllanishi bilan bevosita bog‘liq bo‘lgan murakkab jarayondir. So‘nggi yillarda xalqaro moliya institutlari, xususan, OECD va UNCTAD tomonidan ilgari surilgan investitsion muhitga qo‘yiladigan talablar aksiyadorlik jamiyatlari faoliyatining shaffofligi, ochiqqligi va hisobdorligini yanada kuchaytirishni taqozo etmoqda^[153]. Kapitalning narxi keskin o‘zgarib borayotgan global sharoitda korxonalar investitsion loyihalarining daromadliligi, risklarni boshqarish mexanizmlarining samaradorligi va strategik rivojlanish rejalari investorlar uchun asosiy baholash mezoniga aylanib bormoqda^[154]. Shu bilan birga, aksiyadorlik jamiyatlari o‘zlarining innovatsion salohiyatini oshirish, eksportga yo‘naltirilgan ishlab chiqarish tarmoqlarini kengaytirish va raqobatbardosh korporativ boshqaruv standartlarini joriy etish orqali investorlarga yanada jozibador bo‘lgan biznes-muhitni shakllantirishi zarur. Mazkur omillarning uyg‘unlashuvi milliy kapital bozorini chuqurlashtirishga va iqtisodiyotning modernizatsiya jarayonlarini jadallashtirishga xizmat qiladi.

Aksiyadorlik jamiyatlarining investitsion jozibadorligiga ta’sir qiluvchi omillar ko‘p qirrali bo‘lib, ular korporativ boshqaruv tizimidan tortib, moliyaviy barqarorlik, aktivlarning rentabelligi, bozor narxlarining o‘zgaruvchanligi hamda dividend siyosatining samaradorligigacha bo‘lgan jarayonlarni qamrab oladi. IMF va Jahon Banki ekspertlarining ta’kidlashicha, investorlarga qulay bo‘lgan muhit yaratilishi uchun aksiyadorlar huquqlarining himoyalanganligi, kichik aksiyadorlar manfaatlarining kafolatlanganligi va ma’lumotlarning oshkoralik darajasi yetarlicha yuqori bo‘lishi lozim^[155]. Xususiyl sektor ulushining kengayishi sharoitida aksiyadorlik jamiyatlarining investitsion jozibadorligi nafaqat kapital jalb qilish imkoniyatlarini, balki iqtisodiyotning umumiy raqobatbardoshligini belgilab beradigan asosiy omillardan biri hisoblanadi. Shu nuqtayi nazardan, kompaniyalar moliyaviy hisobotlarining xalqaro standartlarga muvofiqligini ta’minlash, strategik risklarni baholash bo‘yicha zamonaviy usullarni joriy etish va barqaror moliyaviy oqimlarni shakllantirish bo‘yicha kompleks choralar ko‘rish talab etiladi. Rivojlangan davlatlar tajribasi shuni ko‘rsatadiki, aksiyadorlik jamiyatlarining investitsion jozibadorligi korporativ boshqaruvning samaradorligi, raqamli transformatsiya jarayonlarining joriy etilishi va innovatsion loyihalarini keng qo‘llash orqali yuqori sur’atlarda oshirilishi mumkin. UNCTAD ma’lumotlariga ko‘ra, investorlar ilgari surayotgan asosiy talablar – bu moliyaviy xavflarning aniq baholanishi, prognozlarning ishonchliligi va korporativ boshqaruv organlarining

¹⁵³ OECD. Corporate Governance Factbook // Corporate Affairs and Corporate Governance Directorate. 2023. p.144.

¹⁵⁴ IMF. Global Financial Stability Report: Market Developments and Investment Flows // Monetary and Capital Markets Department. – 2023. – p. 1–126.

¹⁵⁵ World Bank. Global Economic Prospects: Investment Growth after the COVID-19 Shock // Macroeconomics, Trade and Investment Global Practice. – 2023. – p. 1–92.

mas'uliyati kuchaytirilgan tizim hisoblanadi. O'z navbatida, kapital bozorida likvidlikning oshishi, yirik investorlar ishtirokining kengayishi va aksiyalarning bozor qiymati barqarorligi investitsion jozibadorlik darajasining muhim ko'rsatkichlari sifatida e'tirof etiladi. Hozirgi globallashuv sharoitida aksiyadorlik jamiyatlari o'rtasidagi raqobat keskinlashgani sababli, har bir korxona o'zining moliyaviy mustahkamligini, barqaror daromadlilikni va ijtimoiy mas'uliyat tamoyillarini ishonch bilan namoyish eta olishi lozim. Shu bilan birga, investorlarga qulay bo'lgan soliq muhiti, davlat tomonidan kafolatlar tizimi va samarali tartibga solish mexanizmlarining mavjudligi investitsion oqimni yanada kuchaytiradi.

1-jadval

TMKlarda investitsion jozibadorligiga ta'sir qiluvchi asosiy moliyaviy ko'rsatkichlar¹⁵⁶

Ko'rsatkichlar	2021	2022	2023
Aktivlar rentabelligi (ROA, %)	6.4	7.1	8.2
Kapital rentabelligi (ROE, %)	12.3	13.5	15.1
Dividend to'lov koeffitsienti (%)	28	34	41
Aksiyalar bozor narxining o'sishi (%)	9.8	14.6	17.2

Aksiyadorlik jamiyatlarining investitsion jozibadorligini oshirishning samarali mexanizmlari, avvalo, ularning moliyaviy barqarorlik ko'rsatkichlarini mustahkamlash, aktivlardan foydalanish rentabelligini oshirish hamda risklarni boshqarish tizimining funksional imkoniyatlarini kengaytirishga qaratilgan kompleks yondashuvlarni talab etadi. Jahon amaliyotida kompaniyalar investitsion jozibadorlikni oshirish uchun ESG tamoyillarini joriy etish, moliyaviy ochiqlik standartlarini kuchaytirish va korporativ strategiyada innovatsion investitsiyalar ulushini kengaytirishga alohida e'tibor qaratmoqda.

2-jadval.

Aksiyadorlik jamiyatlarining investitsion muhitini shakllantiruvchi tashkiliy-qaror qabul qilish omillari

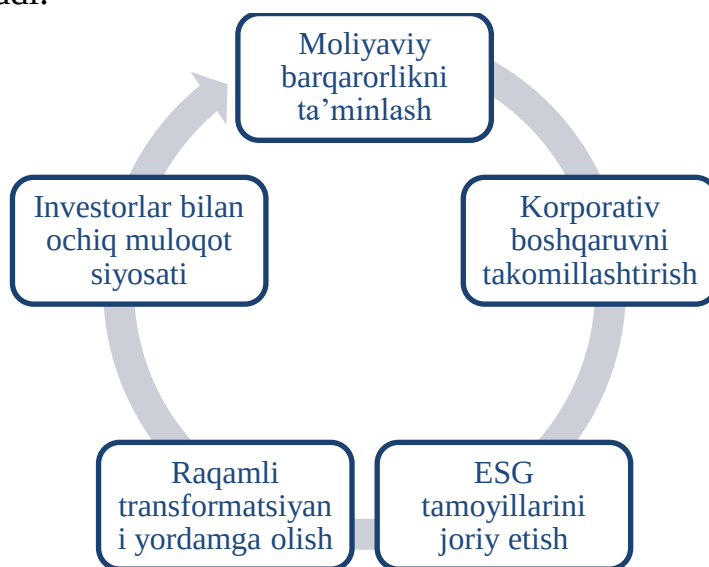
Omillar	Ta'sir darajasi	Investorlarga ta'siri
Korporativ boshqaruv sifati	Yuqori	Ishtirokchilar ishonchini oshiradi
Moliyaviy ochiqlik	Yuqori	Risklarni aniq baholashni ta'minlaydi
ESG tamoyillari	O'rta-yuqori	Uzoq muddatli investorlar uchun jozibador
Investorlar bilan muloqot	O'rta	Qulay investitsion muhit yaratadi

Shu bilan birga, aksiyadorlik jamiyatlari investorlarga yo'naltirilgan dividend siyosati, kapitallashtirish darajasining barqaror o'sishi va raqobatbardosh aktiv portfelini shakllantirish orqali o'zining bozor qiymatini izchil oshirib borishi mumkin. Mazkur omillar uyg'unlashgan tarzda qo'llanganda, aksiyadorlik jamiyatlari kapital jalb etish imkoniyatlarini kengaytirib, iqtisodiyotning investitsion jozibadorligini respublika miqyosida oshirishda muhim drayverga aylanadi.

¹⁵⁶ International Federation of Accountants (IFAC). Enhancing Transparency and Accountability through International Financial Reporting Standards // Professional Accountants in Business Committee. – 2022. – p. 1–47.

Jadvaldan ko‘rinib turibdiki, TMK - aksiyadorlik jamiyatlarining asosiy moliyaviy ko‘rsatkichlarida 2021–2023 yillar davomida sezilarli ijobiy dinamika kuzatilgan bo‘lib, ayniqsa ROA va ROE ko‘rsatkichlarining barqaror o‘sishi investitsion jozibadorlik darajasining mustahkamlanayotganini tasdiqlaydi. Dividend to‘lov koeffitsientining yildan-yilga oshib borayotgani kichik va yirik investorlar uchun qo‘shimcha rag‘bat sifatida xizmat qilib, kapital bozorida ishonch indeksini yaxshilaydi.

Mazkur jadvalda ko‘rsatilganidek, korporativ boshqaruv sifati investitsion jozibadorlikning eng muhim drayveri bo‘lib, u kompaniya faoliyatining shaffofligini, hisobdorlik darajasini va strategik qarorlarning samaradorligini oshirish orqali investorlar ishonchini mustahkamlaydi. Moliyaviy axborot ochiqqligining yuqori darajasi esa bozor ishtirokchilariga risklarni to‘g‘ri baholash imkonini yaratadi va investitsion qarorlarni qabul qilish jarayonini sezilarli darajada osonlashtiradi. ESG tamoyillarining o‘rta-yuqori ta’sir darajasiga ega ekani korxonalarning uzoq muddatli barqaror rivojlanish strategiyalarini shakllantirishda ekologik, ijtimoiy va boshqaruv omillarining ahamiyatini oshirmoqda. Investorlar bilan muntazam muloqot yuritilishi esa jamoatchilikka ochiqlikni ta’minlab, aksiyadorlik jamiyatlari uchun qo‘shimcha obro‘-e’tibor yaratadi va investitsion oqimni rag‘batlantiradi.

1-rasm. Aksiyadorlik jamiyatlarining investitsion jozibadorligini oshirish mexanizmlari

Rasm aksiyadorlik jamiyatlarining investitsion jozibadorligini oshirishda asosiy mexanizmlar bir-biri bilan uzviy bog‘liq holda ishlashini ko‘rsatadi va ular ora-sida moliyaviy barqarorlikni ta’minlash eng fundamental omil ekanini ta’kidlaydi. Korporativ boshqaruvning takomillashuvi investorlar uchun yuqori ishonch darajasini shakllantirib, bozor munosabatlarida kompaniya reytingini mustahkamlaydi. ESG tamoyillarining izchil joriy etilishi esa uzoq muddatli kapitalni jalb qilishga yordam berib, kompaniyaning xalqaro standartlarga mosligini ta’minlaydi. Raqamli transformatsiya va investorlar bilan samarali kommunikatsiya qurilishi esa korxonaning global maydondagi raqobatbardoshligini oshirib, investitsion muhitning sifatini yaxshilaydi.

Xulosa qilganda, aksiyadorlik jamiyatlarining investitsion jozibadorligini oshirish ko'p bosqichli va kompleks yondashuvni talab qiladigan jarayon bo'lib, u moliyaviy barqarorlikni ta'minlash, korporativ boshqaruvning xalqaro standartlarga mosligini oshirish va zamonaviy investitsion strategiyalarni joriy etishga bevosita tayanadi. Amaldagi global tajriba shuni ko'rsatadiki, kompaniyalar ESG tamoyillariga asoslangan boshqaruv modeli orqali investorlar oldidagi ishonch darajasini oshirishi, risklarni kamaytirishi va kapitalning yanada arzon jalb qilinishiga erishishi mumkin. Shu bilan birga, kapital bozorida likvidlikni oshirish, axborot shaffofligini kuchaytirish va dividend siyosatining barqarorligini ta'minlash investitsion muhit sifatini tubdan yaxshilaydi. Yurtimiz aksiyadorlik jamiyatlari uchun qisqa muddatli vazifa sifatida moliyaviy hisobotlarni xalqaro standartlarga to'liq moslashtirish, uzoq muddatli vazifa sifatida esa korporativ boshqaruvni chuqur isloh qilish zarurati mavjud. Ushbu mexanizmlar izchil tatbiq etilsa, aksiyadorlik jamiyatlarining investitsion jozibadorligi keskin oshishi va mamlakat kapital bozorining jadal rivojlanishi ta'minlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. OECD. Corporate Governance Factbook // Corporate Affairs and Corporate Governance Directorate. 2023. p.144.
 2. IMF. Global Financial Stability Report: Market Developments and Investment Flows // MCD. – 2023. – p. 1–126.
 3. World Bank. Global Economic Prospects: Investment Growth after the COVID-19 Shock // Macroeconomics, Trade and Investment Global Practice. – 2023. – p. 1–92.
 4. International Federation of Accountants (IFAC). Enhancing Transparency and Accountability through International Financial Reporting Standards // Professional Accountants in Business Committee. – 2022. – p. 1–47.
- Karimov A. Qimmatli qog'ozlar bozoriga investorlarni keng jalb etish masalalari //Nashrlar. – S. 369-371.

ESG INVESTITSION LOYIHALARINI MOLIYALASHTIRISHDA FOND BOZORI INSTRUMENTLARIDAN SAMARALI FOYDALANISH

Karimov Akramjon Ikromjon o'g'li

TDIU, “Korporativ moliya va qimmatli qog'ozlar” kafedrasi dotsenti, DSc

ORCID: 0000-0001-9426-8777

Qadamov Ruslanbek Baxodir o'g'li

TDIU, “Korporativ moliya va qimmatli qog'ozlar” mustaqil tadqiqotchisi

So'nggi yillarda global moliya bozorlarida ESG (Environmental, Social, Governance) tamoyillariga asoslangan investitsion loyihalar tez sur'atlar bilan rivojlanib, ularning moliyalashtirilishi korporativ va davlat moliyaviy strategiyalarining ajralmas qismiga aylanganligi kuzatilmoqda, chunki investorlar nafaqat moliyaviy daromadlilik, balki ijtimoiy va ekologik barqarorlikni ham nazarda tutadigan aktivlarga e'tibor qaratmoqda. Shu bilan birga, milliy fond bozorlarida ESG loyihalarini qo'llab-quvvatlash uchun maxsus moliyaviy instrumentlar — aksiyalar, obligatsiyalar va kompleks fondlar — ishlab

chiqilmoqda, ularning samarali qo'llanilishi iqtisodiy barqarorlikni oshirishda muhim vosita sifatida qaraladi. Bu jarayonda investorlarning xabardorligi va moliyaviy savodxonligi loyihalarning moliyaviy muvaffaqiyatiga bevosita ta'sir ko'rsatadi, chunki ESG talablari va standartlariga rioya qilmagan loyihalar bozorda yuqori riskga duch keladi^[157]. Shuningdek, ESG investitsiyalarini moliyalashtirishda fond bozori instrumentlarining samarali ishlatilishi kapital oqimlarini optimallashtirish, risklarni diversifikatsiya qilish va korporativ boshqaruv sifatini oshirish imkonini beradi, bu esa investorlarga uzoq muddatli daromad olishni kafolatlaydi. Rivojlangan mamlakatlar tajribasi ko'rsatadiki, ESG tamoyillariga mos loyihalarni moliyalashtirishda aksiyalar va obligatsiyalarning muvozanatli kombinatsiyasidan foydalanish loyihalarning muvaffaqiyat darajasini sezilarli darajada oshiradi, shu bilan birga, ijtimoiy va ekologik masalalarni hal qilishga ham hissa qo'shadi. Shu nuqtai nazardan, milliy fond bozorlarida ESG investitsiyalari uchun maxsus indekslar va moliyaviy instrumentlarni yaratish va ularning samarali ishlash mexanizmlarini ishlab chiqish iqtisodiy barqarorlikni mustahkamlashda muhim rol o'ynaydi.

Bundan tashqari, ESG investitsion loyihalarni moliyalashtirish jarayonida hukumat va moliya institutlarining qo'llab-quvvatlashi, soliq imtiyozlari va preferensial kreditlash mexanizmlari investorlarning bozorga jalb qilinishini sezilarli darajada oshiradi, chunki investorlar moliyaviy va ijtimoiy tavakkalchiliklarni aniq baholashga muhtoj. Shu bilan birga, milliy va xalqaro standartlar asosida ishlab chiqilgan ESG hisobotlari va rating tizimlari investorlarning qaror qabul qilish jarayonini soddalashtiradi, bu esa fond bozoridagi likvidlikni oshiradi va kapital samaradorligini yaxshilaydi. Natijada, ESG tamoyillarini hisobga olgan holda moliyalashtiriladigan loyihalar nafaqat iqtisodiy foyda keltiradi, balki jamiyat va atrof-muhit uchun ijobiy ta'sir yaratadi.

1-jadval

ESG loyihalarini moliyalashtirishda asosiy fond bozor instrumentlari va ularning samaradorligi^[158]

Instrument	Afzalliklari	Kamchiliklari	Samaradorlik darajasi (%)
ESG aksiyalari	Uzoq muddatli daromad, ijtimoiy ta'sir	Bozor o'zgarishlariga yuqori ta'sir	78
ESG obligatsiyalari	Barqaror daromad, ekologik loyihalarni qo'llab-quvvatlash	Qisqa muddatli likvidlik pastligi	85
Indeks fondlar	Riskni diversifikatsiya qilish, monitoringni soddalashtirish	Boshqaruv xarajatlari yuqori	72

ESG investitsion loyihalarni moliyalashtirishda fond bozorining turli instrumentlari, xususan, aksiyalar, obligatsiyalar va indeks fondlari, risklarni diversifikatsiya qilish va kapitallarni samarali taqsimlash imkonini yaratadi, chunki

¹⁵⁷ Nosirov E. "Yashil" iqtisodiyotga o'tishda esg omillar asosida investitsiya kiritishning o'rni va ahamiyati // YASHIL IQTISODIYOT VA TARAQQIYOT. – 2023. – T. 1. – №. 11-12.

¹⁵⁸ Otaxonova, S. X. "Kapital bozorida ESG tamoyillarining likvidlik va kapitallashuvga ta'siri" (International Journal / monografiya)

bu instrumentlar loyihaaning moliyaviy va ijtimoiy barqarorligini oshirishga xizmat qiladi; shu bilan birga, ESG talablari asosida chiqarilgan obligatsiyalar loyihaaning ekologik va ijtimoiy ko'rsatkichlariga erishishini ta'minlab, investorlarning ishonchini mustahkamlaydi.

Rivojlangan bozorlar tajribasiga ko'ra, ESG tamoyillarini hisobga olgan holda moliyalashtiriladigan loyihalar uchun maxsus indeks fondlarini yaratish nafaqat likvidlikni oshiradi, balki bozor ishtirokchilari uchun soddalashtirilgan monitoring tizimini ham taqdim etadi. Shu bilan birga, fond bozori orqali ESG loyihalarni moliyalashtirish jarayonida hukumat va moliya institutlarining qo'llab-quvvatlashi investorlarni jalb qilishni sezilarli darajada oshiradi, chunki soliq imtiyozlari va preferensial kreditlash mexanizmlari moliyaviy xavfni kamaytiradi.

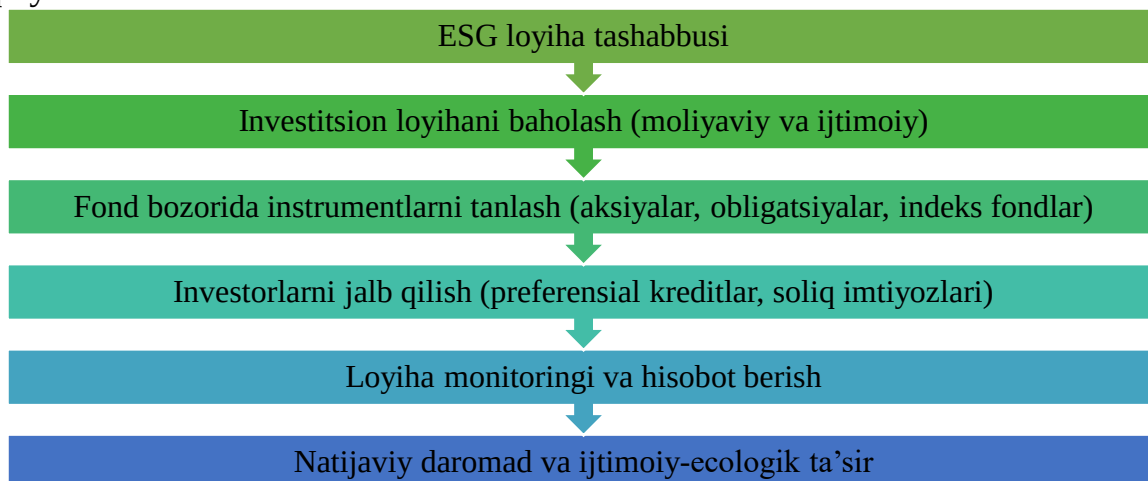
Jadvaldan ko'rinib turibdiki, ESG loyihalarni moliyalashtirishda obligatsiyalar eng yuqori samaradorlikka ega bo'lib, ekologik va ijtimoiy ko'rsatkichlarni yaxshilashga imkon beradi; aksiyalar uzoq muddatli daromad keltiradi, lekin bozorning o'zgarishlariga sezgir; indeks fondlar esa riskni diversifikatsiya qilish va monitoringni soddalashtirish imkonini berib, umumiy portfel samaradorligini oshiradi.

2-jadval

Milliy fond bozorida ESG investitsiyalar hajmi va o'sish sur'ati

Yil	ESG investitsiyalar hajmi (mlrd \$)	O'sish sur'ati (%)
2021	5,2	12
2022	6,1	17
2023	7,5	23

Jadval ko'rsatkichlariga qaraganda, milliy fond bozorida ESG investitsiyalarning hajmi ortib bormoqda, o'sish sur'ati yildan-yilga tezlashmoqda, bu esa investorlarning ESG loyihalarga qiziqishi ortayotganini va fond bozorida ijtimoiy mas'uliyatni hisobga olgan moliyaviy instrumentlarga talab kuchayganini tasdiqlaydi.

1-rasm. ESG loyihalarni moliyalashtirish jarayoni fond bozorida

Sxema ko'rsatadiki, ESG loyihalarni moliyalashtirish jarayoni bir nechta bosqichdan iborat bo'lib, har bir bosqich moliyaviy va ijtimoiy samaradorlikni oshirishga qaratilgan; investitsion baholash va fond bozori instrumentlarini tanlash jarayoni investorlar uchun aniq tavakkalchiliklarni belgilaydi va loyiha monitoringi bilan birga, loyiha natijaviyligini ta'minlaydi.

Xulosa qilganda, ESG investitsion loyihalarni moliyalashtirishda fond bozori instrumentlaridan foydalanish milliy iqtisodiyotning barqarorligini oshiradi va ijtimoiy hamda ekologik manfaatlarni muvozanatlashga yordam beradi. Milliy fond bozorida ESG indeks fondlarini yaratish va aksiyalar hamda obligatsiyalarni uygʻunlashtirish investorlarga riskni kamaytirish va uzoq muddatli daromad olish imkonini beradi. Hukumat va moliya institutlari tomonidan soliq imtiyozlari va preferensial kreditlash mexanizmlari joriy etilishi investorlarni jalb qilishni sezilarli darajada oshiradi. ESG hisobotlari va rating tizimlarini rivojlantirish investorlarning qaror qabul qilish jarayonini soddalashtiradi va bozor likvidligini oshiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar roʻyxati

1. World Bank. Global ESG Development Report 2023 // Finance, Competitiveness & Innovation Global Practice. – 2023.
2. Nosirov E. “Yashil” iqtisodiyotga oʻtishda esg omillar asosida investitsiya kiritishning oʻrni va ahamiyati //YASHIL IQTISODIYOT VA TARAQQIYOT. – 2023. – T. 1. – №. 11-12.
3. Otaxonova, S. X. “Kapital bozorida ESG tamoyillarining likvidlik va kapitallashuvga taʼsiri” (International Journal / monografiya)

**5. ISLOM MOLIYASI INSTRUMENTLARINI
MAMLAKAT BANK-MOLIYA TIZIMIGA JORIY
ETISHNING ISTIQBOLLI YO‘NALISHLARI**

**5. ПЕРСПЕКТИВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ
ВНЕДРЕНИЯ ИНСТРУМЕНТОВ ИСЛАМСКИХ
ФИНАНСОВ В БАНКОВСКО-ФИНАНСОВУЮ
СИСТЕМУ СТРАНЫ**

**5. PROMISING DIRECTIONS FOR
INTRODUCING ISLAMIC FINANCE
INSTRUMENTS INTO THE COUNTRY’S
BANKING AND FINANCIAL SYSTEM**

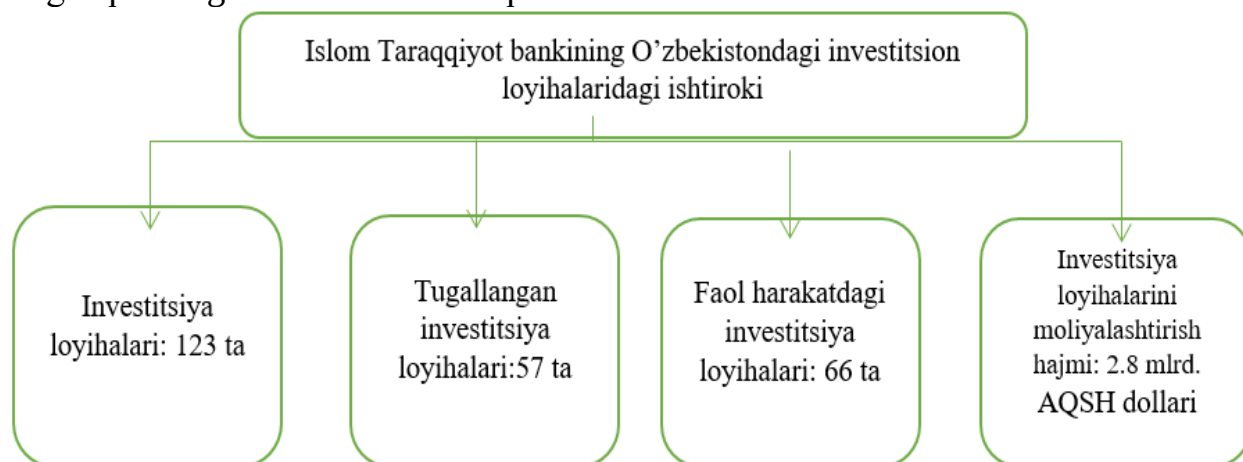
MAMLAKATIMIZDA BANK-MOLIYA TIZIMIDA ISLOM MOLIYAVIY INSTRUMENTLARINI JORIY ETISH STRATEGIYALARI

TDIU “Xalqaro moliya” kafedrası
DSc., professor U.A.Yuldasheva

So‘nggi yillarda global moliya tizimining rivojlanishi va diversifikatsiyasi O‘zbekiston Respublikasi moliya sektorida yangi imkoniyatlar va istiqbollarni yuzaga keltirmoqda. Ayniqsa, Islom moliyaviy instrumentlari, shariatga mos moliyaviy vositalar, moliya operatsiyalari va kreditlash mexanizmlari, xalqaro tajribada moliyaviy barqarorlikni ta‘minlash, investitsiyalarni jalb qilish va xususiy sektorni qo‘llab-quvvatlashda samarali vosita sifatida namoyon bo‘lmoqda. Shu sababli, ushbu instrumentlarni O‘zbekiston Respublikasi bank-moliya tizimiga integratsiya qilish mamlakatimizning iqtisodiy barqarorligi va moliyaviy rivojlanish strategiyasida dolzarb yo‘nalishlardan biridir.

Hozirgi kunda respublika moliya tizimi bir qator muammolar bilan yuzmayuz kelmoqda. Jumladan, milliy bank tizimida raqobatbardoshlik pastligi, moliyaviy mahsulotlarning diversifikatsiyasi yetarli emasligi, xususiy sektorning moliyalashtirilishi cheklanganligi va xalqaro moliyaviy instrumentlarga chiqish imkoniyatining cheklanganligi mavjud. Shu bilan birga, moliya infratuzilmasining modernizatsiyalashuvi va xalqaro moliya institutlari bilan hamkorlikni kengaytirish jarayoni sekin kechmoqda. Ushbu muammolar milliy moliya tizimining samarali ishlashini cheklab, investitsion va kredit resurslarini jalb qilish imkoniyatlarini susaytirmoqda.

Islom moliyaviy instrumentlarini joriy etish mamlakatimiz uchun bir necha jihatdan ahamiyatlidir: birinchidan, shariatga mos moliyaviy vositalar orqali moliya tizimida barqarorlikni oshirish; ikkinchidan, ichki va xorijiy investorlarni jalb qilish; uchinchidan, bank mahsulotlarining diversifikatsiyasini kengaytirish va xususiy sektorni moliyalashtirish imkoniyatlarini yaratish. Shu nuqtai nazardan, Islom moliyasini milliy bank tizimiga tatbiq etish iqtisodiy islohotlar, moliyaviy barqarorlik va xalqaro moliyaviy integratsiyani mustahkamlash bilan chambarchas bog‘liq strategik masala sifatida qaraladi.

1-rasm. ITBning O‘zbekistondagi investitsiya loyihalaridagi ishtiroki tahlili

Ushbu rasmda ITB tomonidan hozirgacha umumiy qiymati 2,8 mlrd. AQSH dollari miqdoridagi 123 ta investitsiya loyihalari moliyalashtirilgan. Ushbu

loyihalarning 57 tasi tugallangan. 66 ta investitsiya loyihasi faol hisoblanadi. Taqqoslash uchun, Jahon Banki guruhining hisob-kitoblariga muvofiq, ITB tomonidan respublikamizdagi investitsiya loyihalarini moliyalashtirish hajmi mamlakatimiz YAIM hajmiga nisbatan 4,04 foizni tashkil etishi ahamiyatlidir.

1-jadval

O‘zbekiston Respublikasida infratuzilmani rivojlantirishga qaratilgan investitsiya loyihalarini moliyalashtirishda ITBning kapital qo‘yilmalari tahlili

ITB ishtirokidagi loyihalar	ITB kapital qo‘yilmalari hajmi, AQSH dollar	O‘zbekiston Respublikasi tomonidan kapital qo‘yilmalar hajmi, ming AQSH dollar
M39 «Toshkent-Termiz» avtomobil yo‘lining 1395 – 1400 km va 1410 –1426 km (21 km) qismlarini rekonstruksiya qilish	5523	35188
«Guliston, Angren va Yangier shaharlarida kanalizatsiya tizimlarini rekonstruksiya qilish va kengaytirish»	18,04	57,5
«Xorazm viloyati Toshsokin tizimining magistral sug‘orish kanallarini tiklash»	53,83	90,37
«O‘zbekiston Respublikasida gidrodroelektr - stansiyalarni modernizatsiyalash»	10,25	100

Yuqoridagi jadvalga ko‘ra, O‘zbekiston Respublikasida infratuzilma tarmoqlarini rivojlantirishga qaratilgan M39 «Toshkent-Termiz» avtomobil yo‘lining 1395–1400 km va 1410–1426 km (21 km) qismlarini rekonstruksiya qilish loyihalarini moliyalashtirish manbalari tarkibining 86 foizi ITBning kapital qo‘yilmalari hissasiga, qolgan 14 foizi respublika budjeti mablag‘lari hissasiga to‘g‘ri keladi.

Ushbu jadvalda ko‘rishimiz mumkinki, mamlakatimizdagi bir qator tijorat banklari Xalqaro islom savdo-moliya korporatsiyasining islomiy moliyalashtirish liniyalari orqali xususiy sektor loyihalariga mablag‘larni jalb qilmoqdalar. Islom taraqqiyot bankining “Development effectiveness” hisobotiga ko‘ra, O‘zbekistondagi Surxandarya elektr stansiyasi loyihasi bo‘lib, bank ushbu loyihaga 100,4 million AQSh dollari miqdorida hissa qo‘shgan va loyiha 5 million aholiga foyda keltirishi hamda 4,7 million tonna CO2 ekvivalentidagi issiqxona gazlari chiqarilishini kamaytirishi rejalashtirilgan. Bundan tashqari ITB tomonidan moliyalashtirilgan muvofaqiyatli yakunlangan loyihalardan biri, 2023-yilda Surxandarya viloyatidagi M39 yo‘lini qayta qurish va modernizatsiya qilish loyihasi. Ushbu moliyalashtirish natijasi Surxandarya viloyatidagi mavjud M39 yo‘lining taxminan 121 km qismini qayta qurish va zamonaviylashtirishni yakunlashga olib keldi.

Hozirgi kunda islom moliyasi orqali bir qator yirik loyihalar amalga oshirildi, jumladan: Qishloq joylarni barqaror rivojlantirish loyihasi doirasida ITB tomonidan 200 mln AQSh dollari va OPEK tomonidan 75 mln AQSh dollari miqdorida mablag‘ ajratildi. M39 Toshkent-Termiz avtomobil yo‘lining rekonstruksiya kabi infratuzilma loyihalari ITB ishtirokida moliyalashtirilib, transport tarmog‘ini rivojlantirishga hissa qo‘shildi. Surxondaryo elektr stansiyasi loyihasi, natijada 5 mln aholiga xizmat ko‘rsatish imkoniyati yaratilib, issiqxona gazlari chiqarilishi 4,7 mln tonnaga kamaytirildi.

**Xalqaro islom savdo korporatsiyasi tomonidan jalb etilgan kredit
liniyalar haqida ma'lumot(mln.AQSh dollari)**

№	O'zbekiston tomonidan hamkor	Moliyalashtirish usuli	Investitsiyalar hajmi	Loyihani tasdiqlash yili	Tugallanish vaqti
1	"Agrobank" ATB	Murobaha	10,0	2020	2024
2	"Orient Finance bank" ATB	Murobaha	10,0	2020	2024
3	"Biznesni rivojlantirish banki" ATB	Murobaha	10,0	2021	2025
4	"Transbank" XAB	Murobaha	15,0	2021	2024
5	"O'zsanoatqurilishbank" ATB	Murobaha	15,0	2021	2025
6	"Orient Finance Bank" ATB	Murobaha	15,0	2021	2025
7	"Agrobank" ATB RO	Murobaha	10,0	2022	2027
8	"Biznesni rivojlantirish banki" ATB (Rollover)	Murobaha	10,0	2022	2026
9	"Orient Finance Bank" ATB	Murobaha	15,0	2022	2028
10	"Transbank" XAB	Murobaha	20,0	2022	2028
11	"Infinbank" ATB	Murobaha	15,0	2023	2028
12	"Infinbank" ATB	Murobaha	20,0	2023	2028

Mamlakatimizda "Istisna" va "Murobaha" kabi islomiy moliya mexanizmlari muvaffaqiyatli qo'llanilmoqda. Islom moliyasi salohiyatini oshirish uchun quyidagi yo'nalishlarni rivojlantirish zarur: Huquqiy bazani mustahkamlash. Islom moliyasi tamoyillarini amaliyotga keng joriy etish uchun qonunchilikni takomillashtirish. Bank tizimini isloh qilish. Kamida uchta tijorat bankida islom moliyasi bo'limlarini tashkil etish. Xalqaro tajriba almashinuvi. Ilg'or davlatlarning muvaffaqiyatli tajribalarini o'rganish va milliy sharoitlarga moslashtirish. ITB va boshqa tashkilotlar bilan hamkorlikda davlat va xususiy sektor uchun yangi moliyalashtirish manbalarini izlash. Ushbu xulosalar mamlakat iqtisodiy barqarorligi va islom moliyasi orqali erishiladigan istiqbolli natijalarning muhimligini ta'kidlaydi. Yangi tashabbuslarni amalga oshirishda xalqaro hamkorlik va milliy tajribani uyg'unlashtirish muhim ahamiyatga ega.

**EXPORT DEVELOPMENT, ECONOMIC GROWTH AND HUMAN
CAPITAL STRENGTHENING THROUGH ISLAMIC AND GREEN
FINANCIAL INSTRUMENTS**

PhD Akhmadaliyeva Niholaxon
Tashkent State University of Economics
ORCID ID: 0009-0001-9912-549X
nikholaakhmadaliyeva@gmail.com

Abstract: *This thesis examines how Islamic finance and green financial instruments can serve as strategic tools for accelerating export development, sustaining economic growth, and strengthening human capital in emerging economies. The study reveals that Sharia-compliant financing mechanisms such as sukuk and Murabaha enhance accessibility to ethical investment, support small and*

medium export-oriented enterprises, and improve financial inclusion. Meanwhile, green financial instruments including green bonds, carbon credits, and climate investment funds stimulate low-carbon production, increase resource efficiency, and create new knowledge-intensive jobs. Through comparative analysis, the thesis demonstrates that combining Islamic and green financial mechanisms can generate long-term, sustainable economic benefits by expanding export capacity, diversifying the economic structure, and cultivating advanced human capital suited for a green and digital economy.

Keywords: *Islamic finance, green finance, sukuk, green bonds, export diversification, economic growth, sustainable development, human capital, ESG, renewable energy.*

In an era marked by environmental pressures, technological transformation, and shifting global market dynamics, countries are increasingly seeking financial mechanisms that support export diversification, sustainable economic growth, and human capital development. Islamic finance and green finance are emerging as two complementary pillars capable of addressing these development goals simultaneously.

Islamic finance grounded in asset-backed transactions, shared risk, ethical investment, and prohibition of interest offers a stable and inclusive alternative for financing export-oriented enterprises and productive sectors. Its emphasis on real economic activity, transparency, and fairness aligns closely with long-term development objectives.

Green finance, in turn, channels capital into environmentally sustainable projects, renewable energy, energy efficiency, and climate-resilient infrastructure. The World Bank's assessment of Uzbekistan's green transition stresses that green growth requires new skills, modern technologies, and a shift toward knowledge-intensive sectors, thereby directly influencing human capital formation [1].

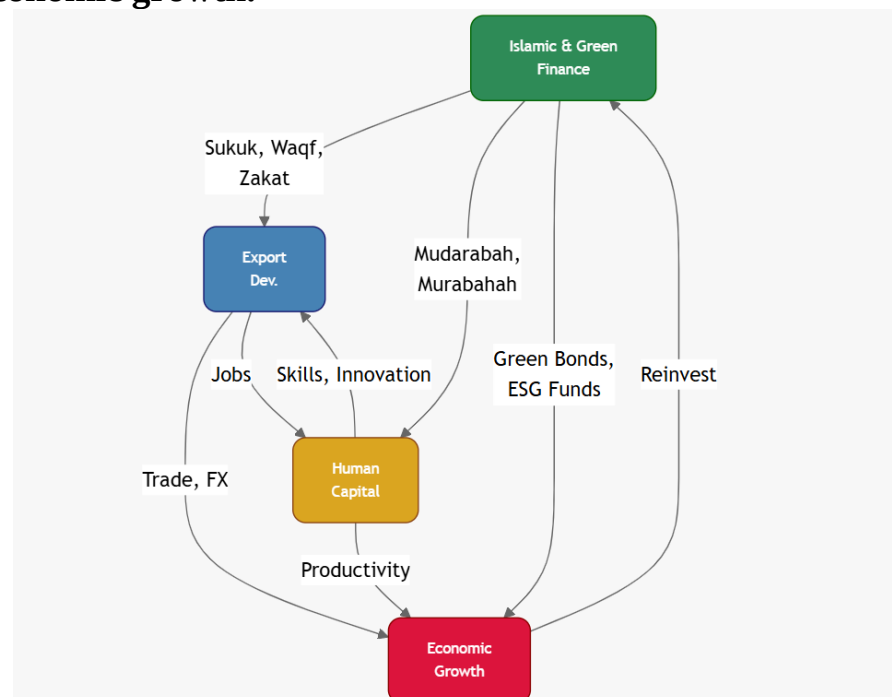
In the contemporary global economy, export competitiveness depends not only on production capacity, logistics, and market access, but also on the availability of stable, ethical, and inclusive financial mechanisms. Many emerging economies struggle to expand exports due to high financing costs, limited access to trade credit, weak institutional support for SMEs, and vulnerability to external shocks. Conventional interest-based finance often exposes firms to volatile debt burdens and speculative risks, which can undermine their ability to compete internationally.

Islamic finance offers a promising alternative. Built upon the principles of real-economic activity, risk-sharing, asset-backing, and prohibition of excessive uncertainty, Islamic financial instruments align closely with the needs of export-oriented enterprises. Because Islamic finance emphasizes fairness, transparency, and socio-economic development, it can stimulate innovation, strengthen productive sectors, and broaden access to ethical global capital markets particularly in regions with rapidly growing demand for halal-certified goods and services.

By connecting financial flows directly to tangible production and trade, Islamic finance creates a structural foundation that supports sustainable export growth. Key instruments such as ***murabaha, mudaraba, musharaka, and sukuk*** provide exporters especially SMEs with adaptable, low-risk, and development-

oriented financing options. These instruments not only help firms overcome liquidity shortages but also create incentives for technological upgrading, higher value-added production, and entry into competitive global markets.

The figure presents a conceptual framework showing how **Islamic and Green Finance** contribute to **economic growth** through two main channels: **export development** and **human capital formation**. Islamic instruments such as *Sukuk*, *Waqf*, *Zakat*, *Mudarabah*, and *Murabahah* support export activity and job creation, which improve skills and innovation [1-graph]. Green instruments like *Green Bonds* and *ESG Funds* further strengthen human capital and promote sustainable reinvestment. As human capital and productivity increase, export performance improves, foreign exchange earnings rise, and together they lead to higher and more sustainable **economic growth**.

Picture 1. Conceptual Framework: Islamic and Green Finance Pathways to Export Development, Human Capital Formation, and Economic Growth

In global markets, export competitiveness increasingly depends on access to stable, development-oriented, and risk-sharing financial mechanisms. Traditional interest-based financing often creates debt burdens, restricts liquidity, and exposes exporters especially SMEs to financial volatility. Islamic finance provides an alternative framework rooted in real-economy transactions, ethical conduct, and partnership-based investment. Its principles prohibition of interest (*riba*), avoidance of excessive uncertainty (*gharar*), and emphasis on asset-backing create a financial architecture that naturally supports production, trade, and innovation. Scholarly literature shows that Islamic finance promotes export growth by strengthening productive capacity, improving firm liquidity, and enabling access to new markets [2]. Moreover, Islamic finance can mobilize international capital from rapidly expanding ethical investment markets, including the global *halal economy*, valued at more than USD 2 trillion [3]. Thus, Islamic finance is not only a financing method, it is a strategic development tool that directly contributes to export expansion, economic diversification, and sustainable economic growth.

Islamic finance provides a development-oriented financial architecture that directly supports export expansion. Through asset-backed transactions, risk-sharing partnerships, and ethical investment frameworks, Islamic instruments strengthen the real sector, expand SME participation, reduce financial risk, and improve access to global markets. Instruments such as murabaha, mudaraba, musharaka, and sukuk help exporters obtain affordable working capital, invest in innovation, modernize infrastructure, and integrate into the global halal economy. As a result, Islamic finance is not only a source of capital, it is a catalyst for long-term export competitiveness, industrial upgrading, and sustainable economic growth.

References

1. World Bank (2022). *Uzbekistan: Green Growth and Climate Change Policy Dialogue Series*
2. Khan, Muhammad Irfan. (2020). "Islamic Finance and Sustainable Development: Opportunities and Challenges" *Journal of Islamic Accounting and Business Research*, 11(5), 1003–1020.
3. Thomson Reuters & DinarStandard. (2021). *State of the Global Islamic Economy Report 2021/22*. Dubai: Dubai Islamic Economy Development Centre.

ИНТЕГРАЦИЯ ФИНТЕХ-РЕШЕНИЙ В ИСЛАМСКИЙ ФИНАНСОВЫЙ СЕКТОР: ВЫЗОВЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ

Рахимова Хавахон Усманджановна

БФА. Доцент кафедры «Банковское дело»

Иброхимова Нодира Зокир кизи

Свободный соискатель. БФА. Доцент кафедры «Банковское дело»

Аннотация. Цифровая трансформация финансовых систем становится ключевым фактором устойчивого развития в глобальной экономике. На этом фоне исламские финансы, основанные на шариатских принципах, активно адаптируются к новым технологическим реалиям. Финансовые технологии (финтех) предоставляют исламской экономике уникальные возможности для расширения доступа к финансированию, повышения прозрачности и эффективности, а также для достижения целей устойчивого развития.

Ключевые слова: цифровая трансформация, финансовые технологии, исламские финансы, мобильный банкинг, блокчейн, искусственный интеллект, краудфандинг, сукук, закят.

Введение. Исламские финансы основаны на соблюдении норм шариата, включая запрет на рибх (процент), гарар (излишнюю неопределённость), и масир (азартные сделки), а также поощрение мударабы, мушараки и иных этичных форм партнёрства. Эти принципы формируют основу для финансовых продуктов, отличающихся от традиционных, и создают предпосылки для инновационных решений в рамках финансовых технологий.

Финтех охватывает широкий спектр цифровых решений: мобильный банкинг, блокчейн, искусственный интеллект, краудфандинг, Big Data и RegTech. Интеграция этих технологий в исламские финансы позволяет:

- Расширить финансовую инклюзию, особенно среди небанковских слоёв населения и малых предприятий;
- Повысить эффективность операций, сократив транзакционные издержки;
- Упростить доступ к финансированию через цифровые платформы, включая исламские краудфандинговые и краудинвестиционные проекты;
- Повысить прозрачность — особенно с использованием блокчейн-технологий для зелёных сукук и закят.

Исламский финтех имеет высокий потенциал роста: по оценке DinarStandard, рынок исламского финтеха достигнет \$179 млрд к 2026 году, что почти вдвое превышает показатели 2021 года. Более 60% исламских финтех-компаний ориентированы на мобильные платформы, отражая высокую потребность в цифровых сервисах в странах с мусульманским большинством. Растёт интерес к созданию халяльных инвестиционных платформ, ESG-ориентированных проектов и зелёных сукук.

Если рассмотреть на примерах можно увидеть, что Индонезия внедрила цифровую платформу Islamic Fintech Hub для устойчивого финансирования (Sustainability-Linked Financing), поддержанную UNDP.

Малайзия реализует концепцию Value-Based Intermediation (VBI), совмещающую исламские принципы с целями устойчивого развития. ОАЭ и Бахрейн активно развивают Regulatory Sandbox для исламских финтех-стартапов, создавая правовую основу и стимулы для инноваций.

Таблица 1

Обзор ключевых исламских финтех-центров мира на 2023-2024гг.

Страна	Кол-во исламских финтех компаний	Оценка рынка/инвестиций	Основные специализации
Индонезия	40+	\$2,9 млрд	Краудфандинг, zakat/waqf platforms, mobile finance
Малайзия	25+	\$3,0 млрд	P2P, robo-advisors, исламский insuretech
ОАЭ	30-35	\$2,0-2,5 млрд	Sharia-compliant wallets, crypto, smart sukuk
Бахрейн	20	\$1,2 млрд	Blockchain, RegTech, Islamic sandbox
Саудовская Аравия	15-20	\$1,8 млрд	Islamic crowdfunding, zakat, digital banking
Нигерия	10	\$0,5 млрд	Микрофинансирование, исламские мобильные кошельки
Великобритания	15	\$1 млрд	Halal investing platforms, Islamic banking-as-a-service

Источник: составлено автором согласно данным Global Islamic Fintech Report, IsDB, Refinitiv, DinarStandard

Цифровая трансформация исламского финансового сектора представляет собой комплексный процесс, включающий внедрение инновационных финтех-решений, направленных на повышение доступности, эффективности и соответствия нормам шариата. Финансовые технологии, такие как блокчейн, искусственный интеллект и краудфандинг, способствуют

модернизации исламских продуктов, при этом обеспечивая прозрачность операций и минимизацию рисков запретных (харам) компонентов.

Эффективность использования финтех-платформы в исламских финансах проявляется в первую очередь в охвате ранее недоступных слоёв населения, особенно в развивающихся мусульманских странах. Интеграция финтех-решений в исламский финансовый сектор открывает новые горизонты доступности и инклюзивности, особенно в развивающихся мусульманских странах.

Появление специализированных стартапов, таких как «Yoosr» и «IslamicCoin», способствует созданию этических цифровых продуктов, соответствующих шариату. «Yoosr» — это финтех-стартап, базирующийся в Лондоне, ориентированный на исламские принципы управления личными финансами. Платформа предлагает услуги без процентов (риба) и сомнительных практик, строго соответствуя нормам шариата. Данный финтех-решения продвигает этические инвестиции, шариат-совместимые банковские продукты и образовательные инструменты, направленные на повышение финансовой грамотности. Что касается «IslamicCoin» — это первая в мире шариат-совместимая криптовалюта, работающая на блокчейн-технологии. Проект направлен на создание этической цифровой экономики, соответствующей исламским ценностям: отказ от рыбы, прозрачность, благотворительность (садака). «Yoosr» и «IslamicCoin» финансовые платформы - это яркие примеры того, как исламские финансы адаптируются к цифровой эпохе, сохраняя при этом свою этическую основу.

Кроме того, развитие цифровых кошельков, краудфандинга и peer-to-peer финансирования на основе исламских принципов стимулирует финансовую инклюзивность. Зеленые и этические финансы Финтех способствует выпуску «зеленых сукуков» и ESG-инвестиций, что усиливает социальную ответственность исламских финансов. Упрощение процедур и прозрачность Технологии, включая блокчейн, повышают прозрачность сделок и соответствие шариатским нормам.

Несмотря на положительную динамику, исламский финтех сталкивается с рядом вызовов:

- Недостаток единой правовой базы между странами;
- Ограниченное число квалифицированных специалистов, одновременно владеющих шариатскими и технологическими знаниями;
- Регуляторные барьеры и нехватка sandboxes в некоторых странах;
- Неравномерность цифровизации среди исламских банков.

Интеграция финтеха и исламских финансов — это не просто цифровизация, но стратегический шаг к созданию устойчивой, этической и инклюзивной финансовой системы. Для успешного развития необходимо межсекторное сотрудничество между регуляторами, исламскими учёными, технологическими компаниями и финансовыми институтами. При адекватной поддержке и регулировании исламский финтех способен стать драйвером экономического роста и социальной справедливости в цифровую эпоху.

Список литературы:

1. <https://www.dinarstandard.com> /DinarStandard & Elipses Report (2022–2023) – Global Islamic Fintech Report
2. <https://www.isdb.org>/Islamic Development Bank (IsDB) – Annual Report on Islamic Finance and Fintech, 2021–2023.
3. <https://www.isdb.org>/UNDP Indonesia & AFSI (2022) – Sustainable Islamic FinTech Models
4. <https://www.isdb.org>/Bank Negara Malaysia (BNM) – VBI Implementation
5. <https://www.refinitiv.com>/Thomson Reuters & ICD Islamic Finance Development Report (2021)
6. <https://www.imf.org>
7. <https://islamiccoin.net/>
8. <https://www.islamicfinancenews.com>/fintech-landscape

ISLOM MOLIYASI INSTRUMENTLARINING MAMLAKAT BANK-MOLIYA TIZIMIGA JORIY ETISHNING ISTIQBOLLI YO‘NALISHLARI

Kurbonaliyev Abduhamid Shuhrat o‘g‘li
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti mustaqil tadqiqotchisi
Ishmamatova Sevinch Raximjon qizi
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti talabasi

Annotatsiya.

Ushbu tezis O‘zbekiston bank-moliya tizimida islom moliyasi instrumentlarini joriy etishning dolzarbligi, istiqbollari va amaliy imkoniyatlarini o‘rganishga bag‘ishlangan. Tadqiqot davomida islom moliyasining asosiy tamoyillari — foiz (ribo)ni man etish, bitimlarni real aktivlar bilan ta‘minlash va foydani adolatli taqsimlash — tahlil qilindi. Statistik ma‘lumotlar va amaliy misollar asosida Islom taraqqiyot banki bilan amalga oshirilayotgan loyihalar, shuningdek, “Ipak yo‘li” banki va boshqa tijorat banklarida murabaha hamda mudaraba mexanizmlarining qo‘llanilishi ko‘rib chiqildi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, islom moliyasi mamlakat bank tizimini diversifikatsiya qilish, yangi investitsiyalarni jalb etish va moliyaviy inklyuziyani oshirishda muhim imkoniyatlar yaratadi. Shu bilan birga, O‘zbekistonda islom moliyasi bozorini shakllantirish va rivojlantirish uchun huquqiy, institutsional va raqamli infratuzilmani takomillashtirish bo‘yicha tavsiyalar ishlab chiqildi.

Kalit so‘zlar: islom moliyasi, murabaha, mudaraba, musharaka, sukuk, foizsiz bank tizimi, Islom taraqqiyot banki, investitsiya, moliyaviy inklyuziya

Kirish

Bugungi kunda moliyaviy xizmatlarga talab ortib, iqtisodiy o‘rishni barqaror qo‘llab-quvvatlash zarurati kuchaymoqda. Shu sababli O‘zbekiston bank-moliya tizimini modernizatsiya qilish va moliyaviy inklyuziyani oshirish maqsadida islom banklari hamda shariat tamoyillariga asoslangan moliyaviy xizmatlar va instrumentlar tizimi joriy etilmoqda.

Islom moliyasi foizsiz moliyalashtirish, foyda va xatarlarni adolatli taqsimlash, bitimlarni real aktivlar bilan ta‘minlash kabi tamoyillarga asoslanadi. Murabaha, mudaraba, musharaka, ijara, sukuk va takaful kabi instrumentlar kichik

va o'rta biznesni qo'llab-quvvatlash, aholining moliyaviy imkoniyatlarini kengaytirish hamda iqtisodiy o'sishni rag'batlantirishda istiqbolli yo'nalish sifatida qaraladi.

So'nggi yillarda normativ-huquqiy baza sezilarli darajada mustahkamlandi. Xususan, O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankining 2024-yil 19-iyuldagi 23/4-sonli qarori bilan *"Mikromoliya tashkilotlari tomonidan islomiy moliyalashtirish xizmatlarini ko'rsatish tartibi to'g'risidagi nizom"* tasdiqlangan va ushbu hujjat 2024-yil 26-iyulda davlat ro'yxatidan №3536 bilan rasmiylashtirilgan. Mazkur qaror mikrofinans sektorida islomiy moliyaviy xizmatlarni rivojlantirish uchun huquqiy asos yaratib, yangi investitsion imkoniyatlar va moliyaviy xizmatlarni kengaytirish imkonini beradi.

Shu sababli, islom moliyasi instrumentlarini O'zbekiston bank-moliya tizimiga joriy etishning ustuvor yo'nalishlarini aniqlash va ularning milliy iqtisodiyotga ta'sirini baholash bugungi kunning dolzarb vazifasiga aylangan.

O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki hujjatlari asosida islom moliyasini joriy etishning rasmiy asoslari o'rganildi. Jumladan, 2024-yil 19-iyuldagi 23/4-son qaror (*"Mikromoliya tashkilotlari tomonidan islomiy moliyalashtirish xizmatlarini ko'rsatish tartibi"*, ro'yxat № 3536) asosiy tahlil obyekti bo'ldi.

Shuningdek, O'zbekistonda islom moliyasini tartibga soluvchi boshqa qonun va normativ-huquqiy aktlar ham ko'rib chiqildi, bu mikrofinans sektorida foizsiz moliyaviy xizmatlarni rivojlantirishga imkon yaratadi.

Xalqaro va amaliy tajribada esa **AAOIFI** (Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial Institutions) standartlari tahlil qilindi va ularning islomiy moliya institutlariga tatbiqi o'rganildi [AAOIFI, 2021].

Amaliy misollar sifatida "Ipak yo'li" banki va boshqa tijorat banklarida murabaha, mudaraba va musharaka asosidagi shariatga mos moliyalashtirish mexanizmlari ko'rib chiqildi.

Sukuk (islomiy obligatsiya) va takaful (islomiy sug'urta) tushunchalari tadqiq qilindi. Sukuk real aktivlarga asoslangan egalik huquqini bildirsa, takaful qatnashchilar bir-birini qo'llab-quvvatlash tamoyiliga asoslangan sug'urta shaklidir.

Statistik va iqtisodiy tahlilda O'zbekiston Markaziy banki va mikromoliya tashkilotlari tomonidan e'lon qilingan moliyaviy hisobotlar, moliyaviy inkluziya ko'rsatkichlari va investitsiya oqimlari tahlil qilindi [CBU, 2024]. Shuningdek, Xalqaro Valyuta Jamg'armasi (XVJ) va boshqa xalqaro statistik ma'lumotlar solishtirildi, bu milliy iqtisodiyotga islom moliyasi instrumentlarining ta'sirini baholash imkonini berdi.

Ilmiy adabiyotlar tahlilida esa Islom moliyasining nazariy tamoyillari, murabaha, mudaraba va musharaka bo'yicha xalqaro va milliy ilmiy maqolalar, monografiyalar o'rganildi. Shuningdek, O'zbekiston sharoitida moliyaviy inkluziya va islom moliyasining investitsion imkoniyatlari masalalariga bag'ishlangan ilmiy tadqiqotlar tekshirildi. Masalan, davlat qarz siyosati va sukukdan foydalanish bo'yicha qiyosiy tahlil.

Analitik va solishtirma usullar yordamida Milliy va xalqaro amaliyotlarni solishtirib, O'zbekiston uchun strategik yo'nalishlar — sukuk, takaful va shariatga

mos fintech yechimlar — aniqlandi. Moliyaviy xatar va foyda taqsimoti, investitsiya samaradorligi, moliyaviy inkluziya ko'rsatkichlari baholandi.

Investitsion “imoniya” kontseptsiyasi, ya'ni islom moliyasiga bo'lgan ishonch va investitsiya motivatsiyasini o'rganish uchun investor xatti-harakatlari va joriy amaliyotlardan ma'lumot yig'ildi.

Tadqiqot natijasi

Global islomiy moliya bozori	
2023-yilda 2,5 trln. USD edi	2033-yilgacha 7.7 trln.USD kutilmoqda
Global islomiy moliya aktivlari	
2024-yilda taxminan 3,88 trln. USD bo'lgan.	o'sish sur'ati 14.9 % ni tashkil etgan.
Global Takaful(islomiy sug'urta) bozori	
2023-yilda taxminan USD 37.92 billion bo'lgan	2033-yilda USD 94.30 billion kutilmoqda

Tadqiqot davomida O'zbekiston va xalqaro amaliyotlar solishtirildi va islom moliyasi instrumentlarini joriy etish uchun ustuvor yo'nalishlar aniqlandi. Jumladan, sukuk (islomiy obligatsiya), takaful (islomiy sug'urta) va shariatga mos fintech yechimlar mamlakat moliya bozorida muhim vosita sifatida qaraladi.

Moliyaviy xatar, foyda taqsimoti, investitsiya samaradorligi va moliyaviy inkluziya rasmiy manbalar asosida baholandi. Masalan, **O'zbekiston Markaziy banki (2023)** hisobotida moliyaviy xizmatlar qamrovi va mikrofinans bo'yicha yangi normativ hujjatlar ishlab chiqilgani qayd etilgan. Bu islom moliyasi instrumentlarini amalda joriy etishga asos yaratadi.

Investorlarning islom moliyasiga bo'lgan ishonchi va motivatsiyasi ham o'rganildi va “investitsion imoniya” kontseptsiyasi ishlab chiqildi. Global tajriba shuni ko'rsatadiki, islomiy moliya aktivlari 2023–2024 yillarda 10,6% ga o'sdi (IFSB, 2025), va global islomiy moliya bozori **\$5,4 trillion** hajmga yetdi (Greenwich, 2025). Bu O'zbekistonda sukuk va takaful kabi instrumentlarni joriy etish orqali moliyaviy inkluziyani oshirish va investitsiya oqimlarini kengaytirish imkonini beradi.

Shunday qilib, tadqiqot mamlakat bank-moliya tizimi uchun mos strategik yo'nalishlarni aniqladi: islom moliyasi instrumentlarini milliy tizimga joriy etish, shariatga mos innovatsion yechimlardan foydalanish va moliyaviy xizmatlarni kengaytirish orqali iqtisodiy o'sishni qo'llab-quvvatlash.

Xulosa

Ushbu tadqiqot O'zbekistonda islom moliyasi instrumentlarini joriy etishning imkoniyatlari va istiqbollari o'rganishga bag'ishlandi. Tadqiqot ko'rsatdiki, murabaha, mudaraba, musharaka, sukuk va takaful kabi vositalar moliya bozorini diversifikatsiya qilish, yangi investitsiyalarni jalb etish va moliyaviy inkluziyani oshirishga xizmat qiladi.

Normativ-huquqiy baza va xalqaro standartlar tahlili, xususan, O'zbekiston Markaziy bankining 2024-yil qarori va AAOIFI standartlari, islom moliyasini samarali joriy etish uchun mustahkam asos yaratganini ko'rsatdi Shariat kengashi

faol ishlashi va AAOIFI hamda IFSB standartlariga rioya qilinishi zarur. Agar sukuklar qonuniy tan olinmasa yoki soliq rejimi noaniq bo'lsa, investorlarga va moliyaviy tizimga xavf tug'iladi. Sukuk va boshqa islomiy instrumentlar uchun likvidlik yetishmasligi ham muammo bo'lishi mumkin, fintech-loyihalarda esa texnologik va kiberxavfsizlik xatarlari mavjud. Shu sababli sukuk va boshqa islomiy mahsulotlar uchun aniq qonun va soliq rejimini belgilash, sukuk bozorini rivojlantirish va fintech-loyihalar uchun regulyator sinov maydonchalarini yaratish zarur.

Shuningdek, Ipak Yuli BankI 2023 yilning 22 may sanasida "Islamic Corporation for the Development of the Private Sector (ICD)" bilan kichik va o'rta biznesni moliyalashtirish uchun murabaha instrumenti asosida US\$15 million + €5 million miqdorida moliyalashtirish chizig'i to'g'risida shartnoma imzolagan. Markaziy Bank ("CBU") esa 2025 yil 15 iyul sanasida "Study tour of the Uzbekistan delegation on Islamic finance, regulation, and ecosystem development" nomli tadbirni o'tkazgani va unda islomiy moliya tizimini rivojlantirish, huquqiy-regulativ tizim, shariat nazorati, likvidlik instrumentlari kabi mazmunlar muhokama qilingani haqida xabar berdi.

Shu bilan tadqiqot ko'rsatdiki, islom moliyasi instrumentlarini milliy bank tizimiga kiritish, shariatga mos innovatsion yechimlarni qo'llash va moliyaviy xizmatlarni kengaytirish orqali iqtisodiy o'sishni rag'batlantirish mumkin.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. AAOIFI (2021). Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial Institutions Standards. Manama: AAOIFI.
2. CBU (2024). O'zbekiston Markaziy banki moliyaviy hisobotlari va statistik ma'lumotlari. Toshkent: Markaziy bank.
3. Greenwich Associates (2025). Global Islamic Finance Market Report. London: Greenwich.
4. IFSB (2025). Islamic Financial Services Industry Stability Report 2023–2024. Kuala Lumpur: IFSB.
5. Ipak Yo'li Bank (2023). Islamic Financing for SMEs in Uzbekistan. <https://en.ipakyulibank.uz/news/owing-to-a-new-agreement-with-icd-ipak-yuli-bank-will-provide-islamic-financing-to-a-small-i2303>
6. Ipak Yo'li Bank (n.d.). Islomiy moliyalashtirish mahsulotlari. <https://ipakyulibank.uz/legal/islomiy-moliyalashtirish>
7. Xalqaro Valyuta Jamg'armasi (XVJ) (2024). World Economic Outlook. Washington, D.C.: IMF.
8. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki (2024). 23/4-son qaror: Mikromoliya tashkilotlari tomonidan islomiy moliyalashtirish xizmatlarini ko'rsatish tartibi. Toshkent: Markaziy bank, ro'yxat №3536.
9. yashil-iqtisodiyot-taraqqiyot.uz (2024). O'zbekiston sharoitida islom moliyasi va sukukdan foydalanish imkoniyatlari.
10. El-Gamal, M. A. (2006). *Islamic Finance: Law, Economics, and Practice*. Cambridge: Cambridge University Press.

THE UNIQUENESS AND SIGNIFICANCE OF ISLAMIC LAW OF CONTRACTS.

Sattarova Dilfuza Dilshodbekovna,
Associate professor of Mamun University, PhD.

Annotatsiya. Maqolada islom moliyasining mazmuni, islom moliyasi instrumentlaridan foydalanishda shartnomalarning ahamiyati va islom huquq tizimida shartnomalarning o'ziga xosliklari hamda ularni bank moliya tizimida qo'llash, iqtisodiy munosabatlarni tashkil etishdagi alohida o'rni yoritilgan.

Kalit so'zlar: islom huquqi, shatnoma, islom moliyasi instrumentlari, islom axloqiy kodeksi, an'anaviy shartnomalar, shariat prinsplari, shartnoma kategoriyalari.

Аннотация. В статье рассматриваются содержание исламских финансов, значение договоров в использовании исламских финансовых инструментов, специфика договоров в исламской правовой системе, их применение в банковско-финансовой системе и их особая роль в организации экономических отношений.

Ключевые слова: исламское право, договор, исламские финансовые инструменты, исламский кодекс этики, традиционные договоры, принципы шариата, категории договоров.

Abstract. The article discusses the content of Islamic finance, the importance of contracts in the use of Islamic financial instruments, the specifics of contracts in the Islamic legal system, and their application in the banking financial system and their special role in organizing economic relations.

Keywords: Islamic law, contract, Islamic financial instruments, Islamic code of ethics, traditional contracts, Sharia principles, contract categories.

Islamic finance has gained significant recognition as a credible and distinctive financial system. With its focus on supporting a real economy, it promotes transactions based on tangible assets and ensures that profits align with the level of risk involved. The system forbids practices such as usury, gambling, excessive uncertainty, and dealings in prohibited goods. Moreover, Islamic finance seeks to create a fair and ethical financial framework that promotes justice and the well-being of all participants, both at the individual and societal levels.

The importance of contracts is paramount in Shari'ah as the rights and obligations of the transacting parties are determined through contracts. Islamic financial contracts serve the financial needs of customers in different ways. Hence, it is important to study these contracts and their applications. Islamic Shari'ah has determined certain basic rights and obligations of every human being, which cannot be waived or surrendered by anyone, even with consent. A balance is therefore ensured between contracting parties in a transaction where predetermined limits prevent the stronger party from usurping the basic rights of the weaker party. Since IFIs have to deal with their customers as a party in a trade contract, it is imperative that they understand the rights and obligations under

Islamic law of contract. Not only customers but IFIs have to fulfill the obligations of their contractual and non-contractual relationships with all their stakeholders.

Picture 1. Islamic law of contract in perspective - Stakeholders of an IFI.

Jurists have generally classified contracts into two categories – valid (Sahih) and void (Batil). Some jurists also add a third category which is voidable (Fasid).

Valid contract – A contract is valid according to Shari’ah if all the elements together with their conditions are present in a contract (i.e. offer & acceptance, subject matter and contracting parties).

Void contract – A contract will be considered void or invalid if it does not satisfy all of the valid contract conditions or an element is missing or it contains an attribute which Shari’ah has prohibited. A void contract has the following attributes:

- It is illegal in its elements and/or external attributes

- No ownership is transferred

- If delivery of goods has already been made then they must be returned

- Ratification is not possible

Voidable contract – A contract will be considered voidable or irregular or Fasid if its elements are present and all essential conditions are complete, but an external attribute attached to the contract is prohibited by Shari’ah. Removal of such condition will make the contract valid. For example, a loan contract with a condition of interest is voidable. If the condition of interest is removed it will become a valid contract.

Offer and acceptance – An offer is a declaration or a firm proposal made with a view to creating an obligation, while the subsequent declaration of agreeing to the offer is termed as an acceptance. These are expressions of consent of the parties for a continued obligation to each other.

The offer should be unambiguous and unconditional, otherwise it will be considered void and the same rule is applied in case of acceptance.

Picture 2. Basic elements of a valid contract

The offer and acceptance can be verbal, in writing, by gesture or by conduct.

Subject matter – The subject matter of a contract can be anything which is usable and has legal and material value for the contracting parties. There are several conditions that the subject matter of a contract must fulfill in order to be acceptable in Shari’ah (as we have discussed in the previous section on Gharar):

The subject matter must exist;

The subject matter must be legitimate in Shari’ah (as explained below) as well as in the legal system of the jurisdiction (e.g. a smuggled item cannot be the subject matter of a transaction in a country where smuggling is outlawed);

The seller must own the subject matter;

The seller must possess and/or be able to deliver the subject matter; and

The subject matter must be ascertained at the time of the contract.

The following items cannot become subject matters of a contract as they are prohibited by Shari’ah:

Materials which are of no use;

Pork;

Alcohol; and

Blood.

Contracting parties – There should be two distinct contracting parties who must have the capacity for execution i.e. both should be sane, adult and be able to take decisions by themselves and not under any duress or in a state of intoxication.

Conclusion. Sharia law defines the management system with various observers and monitoring tools based on good faith principles. The Islamic management system is working with the correlation of different parameters, including planning, implementation, organization, leading, monitoring, evaluation, and intentions. These seven elements are mandatory for all management systems that work within Islamic jurisdiction (Ibrahim: 2015). Islamic finance is an important and growing area of finance that is based on ethical and moral values. From a legal perspective, Islamic finance transactions require specialized legal expertise and are subject to Shariah law. The different structures and agreements used in Islamic finance are designed to comply with Shariah law and promote transparency, fairness, and social responsibility. By promoting ethical investment solutions, reducing legal risk, and promoting financial stability, Islamic finance can provide several economic and legal benefits to businesses and investors. These benefits make Islamic finance an attractive alternative to conventional finance for individuals and businesses looking for socially responsible and ethical investment.

The silent feature of the current banking law is that it expresses the nature/parts of banking businesses and products too. The law not only states the transactions that financial institutes may undertake but also classifies those they are not allowed to involve in. For example, a classical banking law might specify that financial institutes cannot involve in commodity trade or embrace possessions other than those it utilizes. The incorporation of Sharia-based contract laws is a significant requirement for the development of Islamic banking law. As products of Islamic financial institutes include interactions with real products and services, the particular law has to offer for these organizations to carry out transactions, leasing, and investment practices (Islamic Financial Services Board: 2015). Conceptually, there is a major difference between a conventional bank and an Islamic bank, and hence, it is almost impossible to practice Islamic banking under the law provided for the conventional banking system.

References.

1. Tr: C.R. Tyser, D.G. Demetriades, I.H. Effendi, Mejjelle: A Complete Code of Islamic Civil Law, A S Noordeen, Kuala Lumpur, Malaysia
2. Liaquat Ali Khan Niazi, Islamic law of contracts, Research Cell, Dyal Singh Trust Library, Lahore, Pakistan
3. Mohammad Hashim Kamali, Qawa'id Al-Fiqh: The legal maxim of Islamic law
4. AAOIFI Shari'ah Standard No. 31 "Control on Gharar in financial transactions"
5. IBRAHIM, A (2015). Accountability (Hisbah) in Islamic Management: The Philosophy and Ethics behind its Implementation. International Journal of Humanities and Social Science, 5.

ФАРҶОНА ВОДИЙСИДА ИСЛОМ БАНКИ ТИЗИМИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ САЛОҲИЯТИ

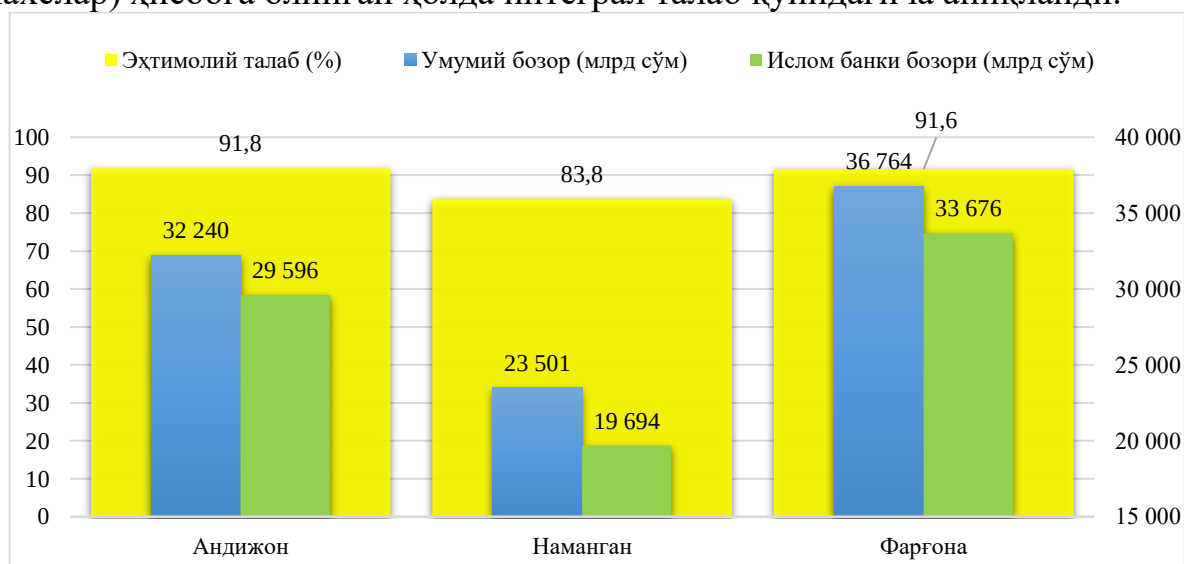
**Ибрагимова Найля Мурадовна,
Худудий ва макроиқтисодий тадқиқотлар
институту, лойиҳа раҳбари, PhD**

Аннотация Ўзбекистонда ислом молияси тизимини ривожлантириш молиявий бозорни диверсификация қилиш ва аҳолининг шариат талабларига мос хизматларга бўлган эҳтиёжини қондиришда муҳим аҳамиятга эга. Ислом банки адолат, шерикчилик ва хавф-хатарларни тенг тақсимлаш тамойилларига асосланиб, иқтисодиётда барқарор молиявий муҳит яратишга хизмат қилади. Фарғона водийсида аҳоли зичлиги ва тадбиркорлик фаоллиги юқори бўлгани сабабли, ислом банки хизматларига талабни баҳолаш долзарб масаладир. Ушбу тадқиқотда Фарғона, Андижон ва Наманган вилоятлари кесимида эҳтиёж Total Addressable Market (ТАМ) методологияси асосида таҳлил қилинди. Натижалар водийда ислом молиявий маҳсулотларига юқори талаб мавжудлигини кўрсатди. Шу билан бирга, соҳани ривожлантириш учун солиқ нейтраллигини таъминлаш, қонунчиликни такомиллаштириш ҳамда сукук ва такафул каби исломий инструментларни жорий этиш зарурлиги белгиланди.

Калит сўзлар: ислом банки, Total Addressable Market, ислом молияси, сукук, такафул, солиқ нейтраллиги.

1. ТАМ методологияси асосида ислом банки бозор салоҳиятини ҳисоблаш. Ўзбекистонда ислом банки тизими молиявий диверсификациянинг истиқболли йўналишларидан бири ҳисобланади. Фарғона, Андижон ва Наманган вилоятлари мисолида бозор салоҳияти Total Addressable Market (ТАМ) методологияси асосида баҳоланди. Ушбу ёндашув орқали белгиланган хизмат ёки маҳсулотнинг тўлиқ аудиторияни қамраб олган ҳолдаги эҳтимолий бозор ҳажми аниқланади.

Ҳисоб-китобда мавжуд кредит ва депозит ҳажмлари (1-расм) ҳамда тадбиркорлар ва аҳоли ўртасидаги сўров натижаларида аниқланган ислом банк хизматларига бўлган эҳтимолий талаб кўрсаткичлари асос сифатида олинди. Сўров натижаларига кўра, тадбиркорлар орасида ислом банк хизматларига эҳтимолий талаб 88%, жисмоний шахслар орасида эса 91% ни ташкил этди. Рақобат бозори тузилиши (60% — юридик шахслар, 40% — жисмоний шахслар) ҳисобга олинган ҳолда интеграл талаб қуйидагича аниқланди.

1-расм. Кредит ва депозит ҳажмлари

Ҳисобларга кўра, Фарғона водийсидаги ислом банки бозори ҳажми 83 трлн сўм ёки тахминан 6,5 млрд АҚШ долларини ташкил этади. Унинг 41 фоизи Фарғона вилояти ҳиссасига тўғри келади, бу эса минтақа ислом молия тизимини жорий этиш учун катта иқтисодий салоҳиятга эга эканлигини кўрсатади.

2. Ислом банки тизимини ривожлантириш бўйича таклифлар

Ҳозирги пайтда Ўзбекистонда ислом банки тизими учун ҳуқуқий асослар яратилган бўлса, амалдаги солиқ тизими исломий молиявий инструментларнинг ўзига хос хусусиятларини тўлиқ ҳисобга олмайди. Бу эса айрим ҳолатларда икки карра солиққа тортиш ҳолатини юзага келтиради (мурабаха, иджара, мушарака каби шартномаларда). Солиқ нейтраллигини таъминлаш учун қуйидагилар таклиф этилади:

Ислом банк операцияларида такрорий солиқ солиш ҳолатларини бартараф этувчи Солиқ кодексига ўзгартиришлар киритиш;

НДС ва фойда солиғи қўлланилиши бўйича аниқ меъёрий тушунтирмалар ишлаб чиқиш;

Ислом банки ва микромолиявий ташкилотлар учун 3–5 йиллик солиқ имтиёзлари жорий этиш;

Солиқ сиёсатининг таъсирини таҳлил қилиш учун Иқтисодиёт ва молия вазирлиги ҳузурида идоралараро ишчи гуруҳ тузиш.

Ўзбекистонда ислом банкининг ҳуқуқий базаси ҳали шаклланиш босқичида. Ҳуқуқий базани такомиллаштириш ва ислом молиявий инструментларини жорий этиш учун уйидаги чоралар таклиф этилади:

Сукук ва такафул тизимларини жорий этишга оид қонун лойиҳасини ишлаб чиқиш;

Сукукларнинг ҳуқуқий мақомини, рўйхатдан ўтказиш ва солиққа тортиш тартибини белгилаш;

Исломий суғурта — такафул фаолиятини ҳуқуқий жиҳатдан мустаҳкамлаш, лицензиялаш ва ҳисобот талабларини жорий этиш;

Ислом молиявий муассасаларида ААОIFI ва IFSB халқаро стандартларини жорий этиш, молиявий ҳисоботни ягона шаклга келтириш ва мутахассисларни тайёрлаш;

Ислом молиявий ташкилотлар мижозлари учун инвесторлар ҳуқуқини ҳимоя қилиш механизмини яратиш ва компенсация жамғармаларини ташкил этиш;

Регионал инфратузилма лойиҳаларини молиялаштириш мақсадида давлат сукукларининг пилот лойиҳаларини амалга ошириш.

Хулоса. Фарғона водийсида ислом банки бозори ҳажми тахминан 6,5 млрд АҚШ доллари деб баҳоланмоқда. Ушбу салоҳиятдан самарали фойдаланиш учун солиқ нейтраллигини таъминлаш, сукук ва такафул тизимини ҳуқуқий жиҳатдан мустаҳкамлаш, халқаро стандартларни жорий этиш ҳамда инвесторлар ҳуқуқини ҳимоя қилиш бўйича тизимли чоралар зарур. Бу йўналишдаги ислохотлар Ўзбекистонда тўлиқ ислом молиявий экотизимни шакллантириш, инвестиция муҳитини яхшилаш ва аҳолининг молиявий инклюзиясини оширишга хизмат қилади.

ISLOM MOLIYASINING RIVOJLANGAN DAVLATLARDAGI TAJRIBASI

Yormatov Ilmidin Toshmatovich i.f.n., dotsent
Farg‘ona davlat texnika universiteti
Menejment va marketing kafedrasi il

Annotatsiya: Ushbu maqolada Islom moliyasi tizimi rivojlangan davlatlarda - Saudiya Arabistoni, Malayziya va Birlashgan Arab Amirliklari (BAA) misolida qanday rivojlangani, bank-moliya sektoriga integratsiyalanishi va amaliyotda qo‘llanilayotgan moliyaviy instrumentlar tahlil qilinadi. Shuningde Islom moliyasi konsepsiyasi, suquq, murobaxa va mudaraba kabi asosiy instrumentlar, shuningdek, bu davlatlardagi tajriba O‘zbekiston uchun qanday istiqbolli bo‘lishi mumkinligi

ko‘rib chiqiladi. Mavzu doirasida rus va o‘zbek olimlari, shuningdek xalqaro ilmiy manbalar tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: islom moliyasi, sukuk, murobaxa, mudaraba, moliyaviy integratsiya, rivojlanish indikatorlari.

Islom moliyasi — bu shariat prinsiplariga asoslangan moliyaviy xizmat va mahsulotlarni taqdim etish tizimi. Unda foiz (riba), har qanday noaniqlik (hazar) va g‘ayriqonunli operatsiyalar man etiladi, bu esa moliyaviy adolat hamda ijtimoiy mas‘uliyatni ta‘minlash maqsadida amalga oshiriladi. Islom moliyasi, o‘zining ishlash mexanizmlari orqali, kommunal xizmatlar, investitsiyalar va hayotning turli sohalarida aholiga moslashgan mahsulotlarni taklif etadi. Saudiya Arabistoni, Malayziya va BAA esa Islom moliyasi rivojida xalqaro markazlardan sanaladi, chunki ular bu sohada yangi texnologiyalar, moliyaviy innovatsiyalar va xalqaro standartlarni joriy etishda muhim rol o‘ynaydi. Islom moliyasi prinsiplari quyidagilardan iborat:

- **Foiz (ribo)dan voz kechish [3]:** Islom moliyasi tizimida foiz olish yoki berish man etiladi, chunki bu noadolatli daromad manbai hisoblanadi. Shu bois, barcha moliyaviy operatsiyalar aktivlarga bog‘liq va real iqtisodiy faoliyatga asoslangan bo‘lishi kerak.

- Faoliyatni real aktivlarga bog‘lash, “haqiqiy biznes”ni moliyalashtirish [4]: Islom moliyasi sarmoya va moliyalashtirish jarayonida faqat real aktivlarga yoki tovar-resurslarga bog‘liq kelishuvlarni qo‘llaydi. Bu moliyaviy operatsiyalarning barqarorligini ta‘minlaydi va bozorda sun‘iy iqtisodiy balonlar paydo bo‘lishini oldini oladi.

- Adolat va samaradorlikni ta‘minlash: Barcha moliyaviy operatsiyalar ishtirokchilari uchun teng va adolatli shartlar yaratiladi. Bu prinsip banklar, investorlar va mijozlar o‘rtasida ishonchni mustahkamlaydi hamda iqtisodiy faoliyatning samaradorligini oshiradi.

- Risk va foydani taqsimlash (mudoraba va mushtarak sarmoya) [5]: Islom moliyasida risk va foyda sarmoyachilar va tadbirkorlar o‘rtasida adolatli taqsimlanadi. Mudaraba va mushtarak sarmoya modellari buni amalga oshirishga xizmat qiladi, natijada har bir ishtirokchi o‘z hissasiga mos ravishda foyda oladi va zararni ham taqsimlaydi.

Bu prinsiplar an‘anaviy moliya tizimidan farq qiladi: foizsiz daromad, aktivga bog‘liqlik va ijtimoiy adolat asosiy xususiyat sifatida ko‘rsatiladi.

1-jadval

Rivojlanish indikatorlari va eng muhim yo‘nalishlar

Davlat	Rivojlangan yo‘nalishlar	Moliyaviy ko‘rsatkichlar va tavsiflar
Saudiya Arabistoni	Islom banklari, sukuk bozori, xalqaro moliya markazlari	Islom moliya tizimi aktivlari umumiy bank aktivlarining katta qismiga teng [6]
Malayziya	Islom banklari, ikki tizimli bank modeli	Islom banklari umumiy bank bozorining >30% ni tashkil qiladi [7]
BAA	Sukuk chiqarish, xalqaro sarmoya va maxsus moliyaviy zona	LSEG IFD 2024 ma‘lumotlari bo‘yicha rivojlangan Islom moliyasi tizimiga bozoriga ega [8]

Tahliliy xulosalar:

Islom moliyasi tizimidagi bank sektori va sukuk bozori iqtisodiy o'sishga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Takaful (islom sug'urtasi) segmenti barcha davlatlarda ijobiy ta'sir ko'rsatmagan.

Islom moliyasi tizimi rivoji uchun normativ-huquqiy baza, inson kapitali va bozor madaniyati muhim omillar hisoblanadi.

Islom moliyasi tizimining asosiy muvaffaqiyatlaridan biri — real aktivlarga sarmoya kiritish orqali iqtisodiyotni turlantirish imkoniyatidir. Bu, o'z navbatida, jamoat va xususiy sektorlar o'rtasidagi hamkorlikni rivojlantirishga yordam beradi. Shuningdek, xalqaro investitsiyalarni jalb qilish uchun sukuk chiqarish imkoniyati, mamlakatlar uchun yangi moliyaviy instrument sifatida barcha mintaqaga foyda yoqtirishi mumkin. Malayziya va Saudiya Arabistoni esa IFSni milliy moliya tizimida o'zini o'rnatgan faoliyat yo'nalishiga aylantirgani samarali munosabatlarni va moliyaviy barqarorlikni ta'minladi.

IFS bilan bog'liq muammolar ham yo'q emas. Bunga, birinchi navbatda, huquqiy tarmoqning yetishmovchiligi va tajribali mutaxassislarning kamligi sabab bo'lmoqda. Shuningdek, instrumentlarning chuqurligi va innovatsiya darajasi davlatlar orasida farq qiladi, bu esa jamiyatdagi iqtisodiy rivojlanishni turli darajada ta'sirlantiradi. Bundan tashqari, IFS audit va standartlashtirish sohalarida yetishmovchiliklar mavjud bo'lib, bu jarayonning samaradorligini pasaytiradi.

O'zbekistonda Islom moliyasining rivojlanishida ustuvor yo'nalishlar sifatida normativ-huquqiy platformani yaratishni ko'rishimiz mumkin. Bu, ayniqsa, Islom banklari uchun litsenziyalash va sukuk chiqarish tartibini aniqlash, moliyaviy xizmatlarning chakana bo'lishi uchun muhimdir. Shuningdek, murobaxa va mushtarak sarmoya modellari orqali kichik va o'rta biznesni moliyalashtirish tadbirkorlarga o'z loyihalarini amalga oshirishda katta yordam beradi. Xalqaro sukuk chiqarish esa mamlakat iqtisodiyotiga tashqi investitsiyalarni jalb qilishning samarali mexanizmi bo'lib, bu sohada yangi imkoniyatlar yaratadi. Bundan tashqari, inson kapitalini rivojlantirish, tajribali mutaxassislarni tayyorlash va Islom moliyasi bo'yicha savodxonlikni oshirish O'zbekistonning iqtisodiy ahvolini yanada mustahkamlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan manbalar

1. Batorshyna A., Tokar V. The interplay between the global Islamic finance and economic growth of Muslim countries. Finance and Credit Activities, 2021, №3 (38). <https://www.researchgate.net/publication/353477668>
2. Алиева Е.И. Современные концепции исламского банкинга. CyberLeninka, 2024. <https://cyberleninka.ru/article/n/sovremennye-kontseptsii-islamskogo-bankinga>
3. Ishak K. The Role of Islamic Finance in Economic Development. STIE Syariah Bengkalis, 2018. <https://www.ejournal.isnjbengkalis.ac.id>
4. Осадчев Д.Н. Развитие исламского банкинга в мире и его соответствие нормам противодействия легализации... Экономика и управление, 2023, №4. <https://ekam-journal.com>
5. Jorayev B. Islom Moliyasi: joriy qilish bilan bog'liq muammolar va ularning yechimlari. Xalqaro moliya va hisob, 2021, №6. <https://interfinance.tsue.uz>

**MIKROMOLIYA TASHKILOTLARIDA ISLOM MOLIIYASI
INSTRUMENTLARINI JORIY ETISH VA ULARDAN SAMARALI
FOYDALANISHNING USTUVOR YO'NALISHLARI**

Axmedova O'g'ilshod Musurmonqul qizi
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti huzuridagi
"O'zbekiston iqtisodiyotini rivojlantirishning ilmiy asoslari va muammolari"
ilmiy-tadqiqot markazi (PhD) doktoranti
ORCID 0000-0002-2253-077X

Bugungi global iqtisodiy tizimda barqaror moliyaviy rivojlanishga erishishda islom moliyasi konsepsiyasi tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. Bu tizim faqat iqtisodiy foydani emas, balki ma'naviy va ijtimoiy barqarorlikni ham ta'minlaydigan adolatli va insonparvar moliyaviy model sifatida e'tirof etilmoqda. Islom moliyasiga asoslangan faoliyat foizni man etish, foyda va riskni sheriklik asosida taqsimlash, hamda moliyaviy operatsiyalarni real aktivlarga bog'lash kabi tamoyillarga asoslanadi (Rahim Abdul Rahman, 2010).

O'zbekistonda ham so'nggi yillarda moliya bozorini diversifikatsiya qilish, aholining moliyaviy xizmatlardan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish va islom moliyasi tamoyillariga asoslangan mahsulotlarni joriy etish yo'nalishida izchil islohotlar amalga oshirilmoqda. Prezident Shavkat Mirziyoyev tashabbusi bilan mamlakatda moliyaviy inklyuziyani kengaytirish, aholining barcha qatlamlarini, ayniqsa, kichik biznes va oilalarni moliyaviy resurslar bilan ta'minlashga qaratilgan dasturlar qabul qilindi. Xususan, "Kambag'allikdan farovonlik sari" mavzusidagi III xalqaro forumning ochilish marosimida davlatimiz rahbari shunday ta'kidladi: "Mahallalarni obod qilish, odamlar hayotini yaxshilash va tadbirkorlik infratuzilmasini rivojlantirishga har yili 2,5-3 milliard dollar yo'naltiryapmiz. Namanganda ham kichik biznes, hunarmandchilik, zamonaviy sanoat zonalarini rivojlantirish bo'yicha namuna yaratilmoqda" (Sh.M.Mirziyoyev, 2025. "Kambag'allikdan farovonlik sari" mavzusidagi III xalqaro forumning ochilish marosimidagi nutqi). Shuningdek, o'z nutqida Prezidentimiz mamlakatda 700 ming tadbirkor o'zining barqaror biznesiga ega bo'lgani, 270 mingdan ortiq oila a'zosi doimiy ish bilan ta'minlangani, ayollar tadbirkorligini qo'llab-quvvatlash uchun 1,5 milliard dollar yo'naltirilgani hamda Islom taraqqiyot banki bilan hamkorlikda 5 milliard dollarlik ijtimoiy infratuzilma loyihalari amalga oshirilayotganini qayd etdi. Bu jarayonda mikromoliya tashkilotlari iqtisodiyotning eng faol va ijtimoiy ahamiyatli bo'g'ini sifatida namoyon bo'lmoqda. Ular aholi va tadbirkorlar uchun moliyaviy xizmatlarni soddalashtirish orqali iqtisodiy faollikni oshirib, barqaror ishbilarmonlik muhitini shakllantirmoqda.

Shu bilan birga, mikromoliya tashkilotlari orqali islom moliyasi instrumentlarini joriy etish nafaqat iqtisodiy samaradorlikni, balki ijtimoiy adolat va ma'naviy mas'uliyatni ta'minlaydigan yangi mexanizmni vujudga keltiradi. Ilmiy izlanishlar shuni ko'rsatadiki, mushoraka (shariklik) va mudoraba (foйда taqsimoti) kabi instrumentlar kichik tadbirkorlikni rivojlantirish va kambag'allikni kamaytirishda muhim ahamiyat kasb etadi (Islam & Ahmad, 2022). Bu

instrumentlar orqali tadbirkorlar foizsiz mablag‘ manbai bilan ta‘minlanadi, moliyaviy risk esa sheriklik asosida taqsimlanadi.

Shuningdek, murobaha (qiymatga ustama bilan sotish) va ijara (lizing) instrumentlari mikromoliya sektorida eng ko‘p qo‘llaniladigan va amaliy jihatdan samarali moliyaviy usullardan hisoblanadi. Ular orqali kichik biznes subyektlari asbob-uskunalar va xomashyoni foizsiz shartlarda olish imkoniyatiga ega bo‘ladi (Mansori, Kim & Safari, 2015); (Mawardi et al., 2019).

Islom moliyasi instrumentlari nafaqat iqtisodiy, balki ijtimoiy moliyaviy vazifalarni ham bajaradi. Masalan, qarzi hasan, zakot, vaqf va sadaqa kabi ijtimoiy moliya instrumentlari orqali aholining ehtiyojmand qatlamlariga yordam ko‘rsatish mumkin (Basir & Besar, 2021). Bu esa mikromoliya tizimida insonparvar va etik yo‘nalishni mustahkamlaydi.

O‘zbekistonda islom moliyasi tizimini rivojlantirish bo‘yicha amalga oshirilayotgan ishlar ham xalqaro tendensiyalar bilan uyg‘un. Xususan, davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida islom moliyasi uchun huquqiy va institutsional asoslarni yaratish, xalqaro tajribani (Malayziya, Indoneziya, Qozog‘iston misolida) o‘rganish va Islom taraqqiyot banki (IsDB) kabi tashkilotlar bilan hamkorlikni kuchaytirish vazifalari belgilangan.

Shu nuqtai nazardan, mikromoliya tashkilotlari faoliyatida islom moliyasi instrumentlarini joriy etish – mamlakat iqtisodiy islohotlarining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Bu jarayon aholining moliyaviy ehtiyojlarini qondirish bilan birga, milliy iqtisodiyotda barqaror, axloqiy va shaffof moliyaviy muhitni shakllantirishga xizmat qiladi. Shu tarzda, islom moliyasi instrumentlarini mikromoliya tizimiga integratsiya qilish nafaqat iqtisodiy samaradorlik nuqtai nazaridan, balki ma‘naviy va ijtimoiy barqarorlik nuqtai nazaridan ham dolzarb ahamiyat kasb etadi. Bu yo‘nalish O‘zbekistonda barqaror rivojlanish, insonparvarlik va adolat tamoyillariga asoslangan iqtisodiy muhitni yaratishda muhim ahamiyatga ega bo‘ladi (Wahyudi & Leny, 2024); (Zakariyah et al., 2024).

Islom moliyasi tizimi – iqtisodiy faoliyatda adolat, mas‘uliyat va foydazararni sheriklikda taqsimlash tamoyillariga asoslanadigan moliyaviy modeldir. Uning bosh maqsadi faqat foyda topish emas, balki iqtisodiy barqarorlik va ijtimoiy farovonlikni ta‘minlashdir. Islom moliyasi an‘anaviy moliyaviy tizimdan farqli ravishda foizdan voz kechishni, ya‘ni foyda real iqtisodiy faoliyat asosida shakllanishini talab qiladi. Bu tizimdagi asosiy tamoyillarni 1-jadvalda ko‘rishimiz mumkin.

1-jadval

Islom moliyasi tizimidagi asosiy prinsiplar

№	Asosiy tamoyil	Qisqacha mazmun
1	Foizdan voz kechish	Moliyaviy operatsiyalarda kafolatlangan foiz man etilgan; foyda faqat real biznes faoliyati orqali kelishi lozim.
2	Foyda va riskni sheriklikda taqsimlash	Ikki yoki undan ortiq taraf moliyaviy tavakkalni ham, foydani ham birgalikda bo‘lishadi.
3	Real aktivlarga tayanish	Barcha moliyaviy operatsiyalar moddiy (tovar, xizmat, loyiha) bilan ta‘minlangan bo‘lishi kerak.
4	Ijtimoiy mas‘uliyat va adolat	Islom moliyasi faqat iqtisodiy emas, balki axloqiy va ijtimoiy maqsadlarni ham ko‘zlaydi.

Islom moliyasida turli xil instrumentlar mavjud bo'lib, ularning har biri muayyan iqtisodiy munosabatni shariat talablariga muvofiq shakllantiradi. 2-jadvalda eng keng tarqalgan instrumentlarni ko'rishimiz mumkin.

Islom moliyasi instrumentlarini mikromoliya tashkilotlari faoliyatiga joriy etish bir qator iqtisodiy va ijtimoiy ustunliklarni ta'minlaydi. Bu instrumentlar an'anaviy moliyaviy amaliyotdan farqli ravishda foizsiz munosabatlarga asoslanadi va iqtisodiy faoliyatda adolat, barqarorlik hamda ijtimoiy mas'uliyatni ta'minlashga xizmat qiladi.

2-jadval

Islom moliyasining keng tarqalgan instrumentlari va ularni mikromoliya sohasida qo'llash imkoniyatlari

Instrument nomi	Mazmuni	Mikromoliyadagi qo'llanish imkoniyati
Murobaha	Moliyaviy muassasa tovarni xarid qilib, mijozga ma'lum ustama bilan sotadi. Foizsiz savdo asosidagi kredit modeli.	Mikrokreditlar o'rniga ishbilarmonlarga asbob-uskuna yoki xom ashyo sotib olib berish orqali moliyalashtirish.
Mushoraka	Hamkorlikda sarmoya kiritish va foydani belgilangan ulushda bo'lish.	Tadbirkorlar bilan sheriklik asosida loyihalarni amalga oshirish.
Mudoraba	Bir taraf sarmoya, ikkinchi taraf mehnat va bilim bilan ishtirok etadi, foyda kelishuvga ko'ra bo'linadi.	Kichik tadbirkorlik faoliyatini sheriklik asosida qo'llab-quvvatlash.
Ijara	Moliyaviy ijara: aktiv bank mulkida qoladi, mijoz uni ma'lum muddatga ijaraga oladi.	Uskuna, transport yoki ish joyini foizsiz ijaraga berish amaliyoti.
Sukuk	Real aktiv bilan ta'minlangan islomiy obligatsiya turi, investitsiya vositasi.	Mikromoliya tashkilotlariga sarmoya jalb etish vositasi sifatida foydalanish.

Birinchidan, foizsiz munosabatlarning joriy etilishi kam ta'minlangan aholi qatlamlari uchun moliyaviy yukni yengillashtiradi, qarz munosabatlarida adolat va shaffoflikni ta'minlaydi. Bu esa mikromoliya sohasida ijtimoiy adolatga tayanadigan iqtisodiy muhitni shakllantiradi.

Ikkinchidan, islom moliyasi instrumentlari haqiqiy iqtisodiy faoliyatga bog'liq bo'lgani sababli, barcha moliyaviy operatsiyalar real aktivlar — tovar, xizmat yoki investitsiya loyihalari bilan ta'minlanadi. Bu holat moliyaviy spekulyatsiya xavfini kamaytiradi, ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish sohalarida o'sish sur'atlarini rag'batlantiradi.

Uchinchidan, risk va foydani sheriklik asosida taqsimlash mexanizmi ishtirokchilar o'rtasidagi ishonchli munosabatlarni mustahkamlaydi. Bu modelda mikromoliya tashkiloti va mijoz faqat "kreditor-qarzdor" munosabatida emas, balki sheriklik va hamkorlik tamoyillari asosida faoliyat yuritadi. Natijada barqaror hamkorlik muhiti, uzoq muddatli moliyaviy munosabatlar va mas'uliyatli tadbirkorlik madaniyati shakllanadi.

To'rtinchidan, islom moliyasi instrumentlaridan foydalanish ma'naviy va ijtimoiy adolatni ta'minlaydi. Moliyaviy resurslar faqat halol, ijtimoiy foydali faoliyatga yo'naltiriladi; bu esa nafaqat iqtisodiy, balki axloqiy barqarorlikni ham mustahkamlaydi. Shu tarzda, mikromoliya tizimi orqali aholining ehtiyojmand qatlamlari uchun yangi imkoniyatlar yaratiladi, ularning iqtisodiy faolligi va moliyaviy mustaqilligi oshadi.

Beshinchidan, islom moliyasi instrumentlari inklyuziv moliyaviy muhitni shakllantiradi. Aholining diniy e'tiqodi sabab an'anaviy bank tizimidan chetda qolgan qatlamlari uchun foizsiz va adolatli moliyaviy xizmatlardan foydalanish imkoniyati yaratiladi. Bu esa moliyaviy qamrov darajasini oshirish, milliy iqtisodiyotda keng ishtirokni ta'minlashga xizmat qiladi.

O'zbekistonda islom moliyasi instrumentlarini mikromoliya tizimiga integratsiya qilish mamlakat moliyaviy sektorida yangi bosqichni boshlab berishi mumkin. Bu jarayonning ahamiyati shundaki, u faqat iqtisodiy emas, balki ijtimoiy va ma'naviy jihatdan ham jamiyat barqarorligiga xizmat qiladi. Islom moliyasiga xos adolat, halollik va sheriklik tamoyillari orqali mikromoliya tashkilotlari faoliyatida yangi, etik va insonparvar moliyaviy muhit shakllanadi.

Birinchidan, islom moliyasi instrumentlarini joriy etish aholining moliyaviy inklyuziyasini kengaytirishda muhim omil bo'ladi. Mamlakatda diniy e'tiqodi sabab an'anaviy bank tizimidan chetda qolgan qatlamlar uchun shariat talablariga mos mikromoliyaviy xizmatlar yaratilishi ularning iqtisodiy faolligi va daromad imkoniyatlarini oshiradi. Bu orqali aholining past daromadli qismi tadbirkorlik faoliyatiga jalb etilib, ijtimoiy adolat va tenglik tamoyillari mustahkamlanadi.

Ikkinchidan, islom mikromoliya tizimi kichik biznes va fermer xo'jaliklari uchun barqaror mablag' manbai bo'lib xizmat qiladi. Murobaha, mushoraka, mudoraba va ijara kabi instrumentlar foizsiz moliyalashtirishni ta'minlab, tadbirkorlarning real iqtisodiy faoliyatga yo'naltirilishini rag'batlantiradi. Bu esa mamlakatda ish o'rinlari yaratish, hududiy iqtisodiy rivojlanish va barqaror o'sishga zamin yaratadi.

Uchinchidan, samarali foydalanish uchun huquqiy va institutsional asoslarni takomillashtirish dolzarb vazifadir. Shu nuqtai nazardan, qonun qabul qilish yoki mavjud moliyaviy qonunchilikka mos qo'shimchalar kiritish zarur. Bu nafaqat MMTlar faoliyatini tartibga soladi, balki investorlar va mijozlar uchun huquqiy aniqlikni ta'minlaydi. Shu bilan birga, Markaziy bank huzurida islom moliyasi bo'yicha maxsus departamentni tashkil etish orqali tizimli nazorat va muvofiqlashtirish ta'minlanishi lozim.

To'rtinchidan, shariat kengashlari faoliyatini yo'lga qo'yish va malaka oshirish tizimini rivojlantirish zarur. Bu mikromoliya tashkilotlarining shariat talablariga muvofiq ish yuritishini kafolatlaydi hamda aholining ishonchini oshiradi. Shuningdek, oliy ta'lim muassasalarida "Islom moliyasi va mikromoliya" yo'nalishi bo'yicha o'quv dasturlarini yo'lga qo'yish, xalqaro mutaxassislar ishtirokida malaka oshirish kurslarini tashkil etish sohada kadrlar yetishmasligini bartaraf etadi.

Beshinchidan, raqamlashtirish va fintex yechimlarini joriy etish mikromoliya tizimining samaradorligini keskin oshiradi. Mobil ilovalar va onlayn platformalar orqali murobaxa yoki ijara asosida moliyalashtirish jarayonlarini soddalashtirish xizmatlardan foydalanish imkoniyatlarini kengaytiradi. Shu yo'l bilan, aholining chekka hududlardagi qatlamlari ham zamonaviy islomiy moliyaviy xizmatlardan foydalanish imkoniga ega bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Basir K. H., Besar M. H. A. Unlocking Islamic social finance to assist micro small medium enterprises in Brunei Darussalam // COVID-19 and Islamic Social Finance. – Routledge, 2021. – C. 185-198.
2. Islam R., Ahmad R. Incorporation of mudarabah, musharakah and musharakah mutanaqisah with microfinance: a sustainable livelihood approach to poverty alleviation // Journal of Economic Cooperation & Development. – 2022. – T. 43. – №. 1. – C. 1-29.
3. Mansori S., Chin S. K., Safari M. A shariah perspective review on Islamic microfinance // Asian Social Science. – 2015. – T. 11. – №. 9. – C. 273-280.
4. Mawardi I. et al. Optimum financing portfolio of islamic microfinance institutions: Indonesia case // Utopía y praxis latinoamericana: revista internacional de filosofía iberoamericana y teoría social. – 2019. – №. 5. – C. 268-274.
5. Mirziyoyev, Sh. M. (2025, September 17). Speech at the opening ceremony of the III International Forum “From Poverty to Prosperity”. Namangan, Uzbekistan. Retrieved October 18, 2025, from <https://president.uz/uz/lists/view/8528>
6. Rahim Abdul Rahman A. Islamic microfinance: an ethical alternative to poverty alleviation // Humanomics. – 2010. – T. 26. – №. 4. – C. 284-295.
7. Saad N. M., Razak D. A. Towards an application of Musharakah Mutanaqisah principle in Islamic microfinance // International Journal of Business and Society. – 2013. – T. 14. – №. 2. – C. 221.
8. Wahyudi H., Leny S. M. Nexus between Islamic investment, musyarakah financing, Islamic microfinance and achieving SDGs in Indonesia // Journal of Ecohumanism. – 2024. – T. 3. – №. 7. – C. 1976-1986.
9. Zakariyah H. et al. Islamic sustainable finance: Experiences of African countries // Islamic Finance and Sustainable Development. – Routledge, 2024. – C. 15-23.

ISLOM MOLİYASI TAMOYILLARI ASOSIDA SUG‘URTA DA’VOLARINI BOSHQARISHNING O‘ZIGA XOS JIHATLARI

Qarshi davlat texnika universiteti

“Moliya va bank ishi” kafedrası

dotsenti Iskandarov Abdurasul Mirjalil o‘g‘li

Islom moliyasi tamoyillari asosidagi sug‘urta tizimi, ya’ni Takaful, an’anaviy sug‘urta tizimidan sezilarli darajada farq qiladi. Asosiy tamoyil – risklarni o‘zaro taqsimlash va shaffoflik, shuningdek, foiz (riba) va spekulativ xarajatlarni (gharar) chiqarib tashlash orqali ijtimoiy adolatni ta’minlashdir. Shu nuqtai nazardan, Takaful sug‘urtasi doirasida da’volarni boshqarish jarayoni o‘ziga xos xususiyatlarga ega bo‘lib, ularning samarali ishlashi mijozlar ishonchini oshirish, moliyaviy barqarorlikni ta’minlash va ijtimoiy mas’uliyatni amalga oshirish bilan bog‘liq.

Takaful sug‘urtasi shunday tizimki, mijozlar bir-biriga sug‘urta qilish prinsipi asosida birjamiyat (fund) yaratadilar. Ushbu jamiyatda yig‘ilgan mablag‘lar zarar ko‘rgan ishtirokchilarga to‘lov qilish uchun ishlatiladi. Shu sababli, da’volarni

boshqarish jarayoni faqat kompaniya nazorati bilan emas, balki jamiyat ishtirokchilari, nazorat kengashlari va Shari'ah maslahatchilari tomonidan ham nazorat qilinadi. Bu esa jarayonni shaffof va adolatli qiladi.

Islom moliyasida **gharar** va **riba** taqiqlanishi tufayli da'volarni boshqarish jarayoni boshqa sug'urta tizimlaridan farqlanadi. Misol uchun, Takaful shartnomalari oldindan belgilangan shartlar va to'lov miqdorlari asosida tuziladi. Shu bilan birga, da'vo to'lovlari jamiyat jamg'armasidan amalga oshiriladi, bu esa sug'urta kompaniyasi foydasidan mustaqil ravishda qaror qabul qilish imkonini beradi. Natijada, da'volarni boshqarishda shaffoflik, ishonchlilik va adolatlilik darajasi yuqori bo'ladi.

Takaful tizimida da'volarni boshqarishning yana bir o'ziga xos jihati – **Shari'ah ekspertlarining ishtirokidir**. Har bir da'vo Shari'ah prinsiplari doirasida tekshiriladi, zarar sabablarining islomiy qoidalarga mosligi aniqlanadi va to'lov miqdori shu me'yorlar asosida belgilanadi. Shu tariqa, da'volarni boshqarish jarayoni faqat moliyaviy nazoratga emas, balki diniy jihatlariga ham moslashgan bo'ladi. Bu esa Takaful ishtirokchilari uchun yuqori darajadagi ishonchni yaratadi.

Raqamli texnologiyalar va innovatsiyalar Islom moliyasi asosidagi sug'urta tizimida ham keng qo'llanilmoqda. Masalan, elektron platformalar orqali da'vo arizalari yuborish, jarayonni kuzatish, to'lovlarni avtomatik hisoblash va monitoring qilish imkoniyatlari mavjud. Shu bilan birga, AI algoritmlari yordamida da'volarning shaffofligi va adolatliliigi oshiriladi, risklarni prognoz qilish va to'lovlarni optimallashtirish imkoniyati paydo bo'ladi. Bunday texnologiyalar Takaful tizimining samaradorligini oshiradi va ishonchlilikni mustahkamlaydi.

Da'volarni boshqarishda Takaful tizimining moliyaviy modeli ham o'ziga xosdir. Barcha yig'ilgan mablag'lar birjamiyat fondida to'planadi va zarar ko'rgan ishtirokchilarga taqsimlanadi. Kompaniya faqat xizmat haqi sifatida belgilangan foizni oladi, bu esa foiz (riba) bilan bog'liq moliyaviy manipulyatsiyalarni chiqarib tashlaydi. Shu tariqa, da'volarni boshqarish jarayoni moliyaviy jihatdan ham shaffof bo'ladi, kompaniya foydasi va ishtirokchilarning manfaatlari aniq ajratiladi.

Takaful tizimida **korporativ boshqaruv va ichki nazorat** muhim rol o'ynaydi. Da'volarni boshqarish jarayoni kompaniya, jamiyat a'zolari va Shari'ah kengashi nazorati ostida amalga oshiriladi. Har bir qaror, har bir to'lov va har bir jarayon shaffoflikni ta'minlash uchun qayd etiladi. Shu bilan birga, Takaful tizimi global Islom moliyasi standartlariga mos kelishi kerak, bu esa xalqaro moliyaviy bozor bilan integratsiyani kuchaytiradi.

Xulosa qilib aytganda, Islom moliyasi tamoyillari asosida sug'urta da'volarini boshqarish tizimi an'anaviy sug'urta tizimlaridan quyidagi jihatlari bilan ajralib turadi:

1. Risklarni o'zaro taqsimlash va jamiyat fondi orqali da'volarni qoplash.
2. Shari'ah ekspertlari ishtirokida da'volarni tekshirish va qaror qabul qilish.
3. Riba va spekulativ elementlarning chiqarib tashlanishi.
4. Raqamli texnologiyalar yordamida jarayonni shaffof va tezkor qilish.
5. Moliyaviy va diniy jihatlariga mos keladigan shaffof to'lov mexanizmlari.
6. Ichki nazorat va korporativ boshqaruv tizimining rivojlanganligi.

Shu tariqa, Takaful asosidagi da'volarni boshqarish konseptual jihatdan moliyaviy barqarorlik, shaffoflik, adolatlilik va diniy moslikni ta'minlaydi. Bu tizim O'zbekiston sug'urta bozoriga joriy etilganda, nafaqat xizmatlar sifatini oshiradi, balki mamlakatning Islom moliyasi bozoridagi ishonch va raqobatbardoshligini mustahkamlaydi.

AN'ANAVIY VA ISLOMIY MOLIYA TIZIMLARINING UYG'UNLASHUVI: MILLIY TAJRIBASI VA ISTIQBOL XUSUSIYATLARI

**Normurodov X.E O'zbekiston milliy universiteti katta o'qituvchisi.
Abduxalilov Sardorbek Abdullo o'g'li. O'zbekiston milliy universiteti
talabasi**

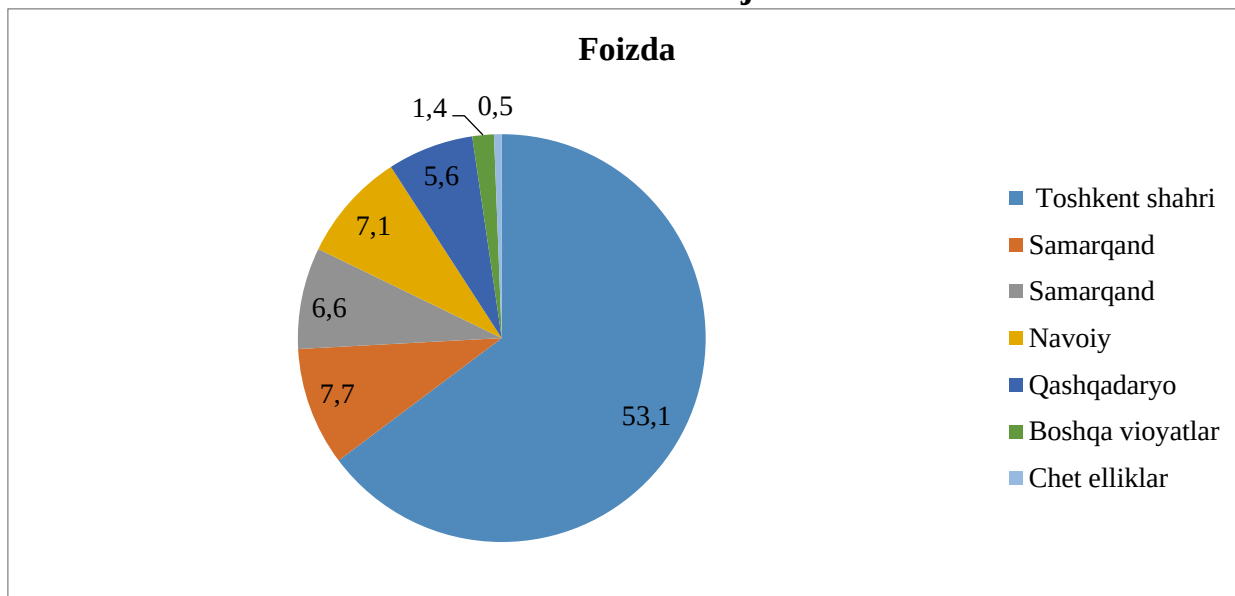
Annotatsiya: Tezisdan O'zbekistonda an'anaviy va islomiy moliya tizimlarining uyg'unlashuvi jarayoni, uning iqtisodiy ahamiyati va istiqbollari tahlil qilingan. Islomiy moliya tamoyillarining joriy etilishi moliyaviy barqarorlikni kuchaytirish va aholining moliyaviy inklyuziyasini oshirishga xizmat qilmoqda. Uyg'unlashuv jarayoni milliy moliya tizimini yanada raqobatbardosh qilish imkonini beradi.

Kalit so'zlar: Islomiy bank, IHT mamlakatlari, an'anaviy moliya tizimlari, yurisdiksiyalar, islomiy obligatsiyalar(sukuk)

Islomiy bank tizimi deganda barcha moliyaviy faoliyat islom qonunlari asosida amalga oshiriladigan bank tizimi tushuniladi. U an'anaviy banklarga o'xshash maqsad va operatsiyalarga ega, ya'ni iqtisodiy faoliyatni kuchaytirish uchun iqtisodiyot ichidagi pul oqimini osonlashtirish. Biroq, an'anaviy banklardan farqli o'laroq, islom banklarini boshqarish tamoyillari har qanday bitim va biznes operatsiyalarida adolat va adolatni ta'minlash bilan birga, tomonlar o'rtasida tavakkalchilik va foydani o'zaro taqsimlashdan iborat. Islom moliya institutlarining muvaffaqiyati ko'plab an'anaviy banklarning e'tiborini tortdi. Bu ko'plab an'anaviy banklarning ko'plab mamlakatlarda o'zlarining islomiy bank oynalarini ishga tushirishiga olib keldi. So'nggi bir necha o'n yilliklar davomida islom banki uning xalqaro moliya tizimidagi o'sishiga sezilarli ta'sir ko'rsatdi. Malayziya, Pokiston Bangladesh, IHT mamlakatlari va o'z yurisdiksiyalari doirasida islom banki va moliyasini joriy qilgan boshqa ko'plab davlatlar Islom moliya institutlari (ham tijoriy, ham ijtimoiy institutlar) erishgan o'sish va muvaffaqiyat mevalarini yig'a boshladilar. Natija shu bo'ldiki, O'zbekiston ham o'z moliyaviy muammolarini echish uchun yuqorida nomlari aytilgan mamlakatlar tajribasidan andoza olib o'z moliya-bank siyosatida an'anaviy va islomiy tizimlarini uyg'unlashtirish yo'liga o'tdi. Chunki O'zbekiston Respublikasining 90% dan ko'proq aholisi Islom diniga e'tiqod qiladi. Shu sababdan, mamlakat aholisi an'anaviy kredit tizimlaridan foydalanmaydi. Natijada, O'zbekiston bank sohasida Islomiy bankni joriy etish uchun turli sa'y harakatlar olib bormoqda. Masalan, O'zbekiston Respublikasining 2022 yil 20 apreldagi "Nobank kredit tashkilotlari va mikromoliyalashtirish faoliyati to'g'risida" O'RQ-765-son qonunining qabul qilinishi va bu qonunga asosan islom moliya xizmatlarining nobank moliya muassasalarida joriy etilishi bu boradagi

amalga oshirilayotgan islohotlardan biri hisoblanadi.¹⁵⁹ Lekin O‘zbekistonda an’anviy va islomiy moliya tizimlarini joriy etishda etarli infratuzilma, hamda bu islomiy maoliya to‘g‘risida aholi to‘liq ma’lumotlarga ega emas. Bu haqida Saudiyalik islomiy maoliya bo‘yicha ilmiy daraja(PhD) ega bo‘lgan Alam Asadov va O‘zbekistonlik huquqshunos olim Islombek Turaboevlarning 2023-yil AJEE Journaliga bergan ilmiy maqolasida “Islomiy moliya O‘zbekistonda iqtisodiy inklyuziya, adolatli daromad taqsimoti va ijtimoiy barqarorlikni ta’minlovchi muhim mexanizmdir. Biroq, u uchun huquqiy, institutsional va ma’rifiy infratuzilma hali to‘liq shakllanmagan” aytgan fikrlari¹⁶⁰ O‘zbekistonda an’anviy va islomiy moliya tizimlarini joriy etishdagi muammolari batafsil yoritilgan. Alam Asadovning 2023-yil O‘zbekistonda “O‘zbekistonda islomiy obligatsiyalar joriy qilinsa, uning xaridi bo‘yicha talab bormi yoki yo‘qmi” degan savolnoma bo‘yicha o‘tkazgan onlayn so‘rovnomasida 12 ta viloyat va chet elliklardan jami 197 kishi qatnashib, uning natijasi quyidagi rasmda berilgan.

So‘rovnoma natijalari¹⁶¹

Demak, statistikadan ko‘rsak bo‘ladiki, O‘zbekiston aholisi orasida **islomiy obligatsiyalar (sukuk)** ga katta qiziqish mavjud. So‘rovda qatnashganlarning **deyarli 95 foizi** sukuk chiqarilsa, uni sotib olishga tayyor ekanini bildirgan. Bu esa mamlakatda **islomiy moliya instrumentlariga kuchli potensial talab** borligini ko‘rsatadi. Respondentlarning katta qismi **iqtisodiy faol, o‘rta yoshdagi shaxslar** bo‘lib, ular asosan **Toshkent va yirik viloyatlardan**. Bu islomiy moliya mahsulotlarini joriy etishda **shahar aholisi va o‘rta sinf qatlamining** etakchi rol o‘ynashini anglatadi. Shuningdek, tadqiqot O‘zbekistonda sukuk bozorini rivojlantirish uchun **huquqiy, institutsional va ma’rifiy sharoitni yaratish zarurligini** ko‘rsatadi, chunki aholining katta qismi bunga tayyor va qiziqish bildirgan.

¹⁵⁹ xorijiy-davlat-misolida-islom-moliyasini-o-zbekistonda-rivojlantirish-malayziya-xalqaro-islom-moliya-markazi?ysclid=mh8yjhq967574868914

¹⁶⁰ isft-ilm.uz/journal_book_themes/151.pdf

¹⁶¹ Asadov, Alam, and Islombek Turaboev. “Legal Challenges Hindering the Development of Islamic Finance in Uzbekistan.” *Access to Justice in Eastern Europe*, 2023. <https://ajee-journal.com/legal-challenges-hindering-the-development-of-islamic-finance-in-uzbekistan>

Hozirgi kunda O'zbekiston an'anaviy va islomiy moliya tizimlarini uyg'unlashtirish uchun bir qator istiqbolli islohotlarni amalga oshirdi. Ulardan bitta e'tiborga loyiq bo'lgan jarayon shuki, 2023 yil sentabr oyida tasdiqlangan "O'zbekiston-2030" strategiyasida kamida 3 ta tijorat bankida islom moliyasi mezon va tartiblarini joriy etishilishi O'zbekistonni an'anaviy va islomiy moliya tizimlarini uyg'unlashtirishda qanchalik jiddiy bel bog'laganini ko'rish mumkin. Statistik ma'lumotlarga ko'ra, O'zbekistonda an'anaviy va islom moliyasini uyg'unlashtirish to'grisida qabul qilingan hujjatlar 2025-yilda 2018-yil mos davriga nisbatan qariyb 2 barobarga oshdi. Xususan O'zbekistonda Islom moliyasini joriy etish uchun so'rovnoma ham o'tkazilgan. Natijada, tadbirkorlik subyektlarining 47 foizi va jismoniy shaxslarning 58 foizi O'zbekistonda islom banki va moliyasini joriy etish imkoniyatlari haqida pessimistik fikrda bo'lib, mas'ul idoralar bu sohaga jiddiy e'tibor bermayotganini ta'kidladilar.¹⁶²

Demak bundan ko'rinadiki, O'zbekistonda an'anaviy va islom moliyasiga uyg'unlashuviga shubha bilan qaraydigan toifalar ham bor ekan. Hozirgi kunda O'zbekiston amalga oshirayotgan ijtimoiy islohotlardan biri kambag'allikni qisqartirish siyosatida, kambag'allikni kamaytirishga qarshi kurashishda, tashqi qarzga bo'lgan ehtiyojni sezilarli darajada kamaytirishda islom ijtimoiy moliyasi instrumentlari bo'lmish zakot va vaqf tizimini xalqaro tajribalarni o'rgangan holda institutsional tizimga solish ijtimoiy-iqtisodiy jihatdan samarali bo'ladi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, O'zbekistonda an'anaviy va islomiy moliya tizimlarining uyg'unlashuvi mamlakat moliya bozorida yangi imkoniyatlar yaratmoqda. Islomiy moliyaning foizsiz va adolat tamoyillariga asoslangan mexanizmlari iqtisodiy barqarorlikni mustahkamlash, aholining moliyaviy xizmatlardan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish hamda investitsiya muhitini yaxshilashga xizmat qilmoqda. Uyg'unlashuv jarayoni O'zbekiston moliya tizimini diversifikatsiya qilish, xalqaro hamkorlikni kuchaytirish va barqaror rivojlanishga erishishda muhim omil bo'lib xizmat qiladi. Shu bois, kelgusida islomiy moliyani huquqiy, institutsional va amaliy jihatdan qo'llab-quvvatlash davlat moliya siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri bo'lishi zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasining 2022 yil 20 apreldagi "Nobank kredit tashkilotlari va mikromoliyalashtirish faoliyati to'g'risida" O'RQ-765-son qonuni. www.lex.uz.

2. [islomiy-moliya-va-o-zbekiston-moliya-tizimida-undan-foydalanish-istiqbollari%20\(1\).pdf](#)

3. www.kun.uz.

4. [JIBM_Vol_14_issue_012nd-Article.pdf](#)

5. [ENG_Landscaping-IF-in-Uzbekistan_final.pdf](#).

6. [Stat.uz](#)

7. <https://doi.org/10.3390/economies/12080220>

8. [economies-12-00220-v2.pdf](#)

9. [isft-ilm.uz/journal_book_themes/151.pdf](#)

¹⁶² [ENG_Landscaping-IF-in-Uzbekistan_final.pdf](#)

ISLOM MOLIYASI INSTRUMENTLARINI MAMLAKAT BANK-MOLIYA TIZIMIGA JORIY ETISHNING ISTIQBOLLI YO‘NALISHLARI

Soliyev Muhammadsolihi Behzod o‘g‘li
Qo‘qon universiteti, Iqtisodiyot yo‘nalishi
4-bosqich talabasi

Annotatsiya Ushbu maqolada Islom moliyasi instrumentlarini mamlakat bank-moliya tizimiga joriy etishning nazariy va amaliy jihatlari chuqur tahlil qilingan. Islom moliyasi — foizsiz, adolat va hamkorlik tamoyillariga asoslangan moliyaviy tizim bo‘lib, hozirda jahon iqtisodiyotining barqaror o‘shishida muhim omilga aylanmoqda. Dunyo miqyosida ushbu tizimning kengayishi, islom banklari aktivlarining tez sur‘atlarda ortib borayotgani, ularning inqiroz davrida ham barqaror faoliyat yuritgani maqolada yoritilgan. Shuningdek, O‘zbekiston sharoitida islom moliyasi mexanizmlarini joriy etishning huquqiy, iqtisodiy va institutsional asoslari, mavjud muammolar hamda istiqbolli yo‘nalishlar haqida fikr yuritilgan.

Kalit so‘zlar: Islom moliyasi, islom bankchiligi, mudaraba, musharaka, murabaha, ijara, sukuk, takaful, foizsiz moliya, shariat tamoyillari, barqaror iqtisodiyot.

Kirish

Islom moliyasi islom qonunchiligi tamoyillariga asoslangan va islom sivilizatsiyasining oltin davridan kelib chiqqan noyob moliyaviy munosabatlar tizimidir. Islom moliya tizimi islom iqtisodiyotining muhim jihatlardan biri bo‘lib, an‘anaviy iqtisodiy tizim va shariat qonunlari tamoyillariga asoslangan. XXI asrda global moliya tizimi turli inqiroz va beqarorliklar ta‘sirida bo‘layotgan bir davrda, Islom moliya tizimi o‘zining barqarorlik, adolat va ishonchlilik xususiyatlari bilan ajralib turadi. So‘nggi 30 yil ichida islom moliyasi dunyoning 80 dan ortiq mamlakatida keng qo‘llanilmoqda, bu yo‘nalishda 1 400 dan ortiq institutlar faoliyat yuritadi. 2024-yil holatiga ko‘ra, islom moliya institutlari aktivlari hajmi 4 trillion AQSh dollaridan oshgan. Islom moliyasi tizimi nafaqat diniy tamoyillarga asoslangan moliyaviy faoliyatni, balki ijtimoiy adolat va iqtisodiy barqarorlikni ta‘minlovchi mexanizmlarni ham o‘z ichiga oladi. U Shariat tamoyillariga asoslanib, iqtisodiy faoliyatni real aktivlar bilan bog‘laydi, spekulyatsiyaga yo‘l qo‘ymaydi va riskni sheriklar o‘rtasida adolatli taqsimlaydi.

O‘zbekiston Respublikasi ham so‘nggi yillarda Islom moliyasi tamoyillarini milliy moliya tizimiga integratsiya qilishga alohida e‘tibor qaratmoqda. 2022-yilda “Islom moliyasi to‘g‘risida”gi qonun loyihasining ishlab chiqilishi, “Islom taraqqiyot banki” bilan bir qator loyihalarning amalga oshirilishi bu yo‘nalishdagi amaliy harakatlardir. Shu bois, ushbu maqolada Islom moliyasi instrumentlarini mamlakat bank-moliya tizimiga joriy etish imkoniyatlari, afzalliklari, muammolari va istiqbolli yo‘nalishlari keng tahlil qilinadi.

1. Islom moliyasi mohiyati va uning iqtisodiy asoslari

Islom moliyasi — bu foizsiz, shariat tamoyillariga asoslangan moliyaviy tizim bo‘lib, unda iqtisodiy munosabatlar adolat, halollik, ishonch va hamkorlik tamoyillariga tayangan holda tashkil etiladi. Bu tizimning asosiy farqi — moliyaviy operatsiyalar real iqtisodiy faoliyat bilan bevosita bog‘liq bo‘lishidir.

Islom moliyasining maqsadi faqat foyda olish emas, balki iqtisodiy tenglik, ijtimoiy adolat va barqaror rivojlanishni ta'minlashdir. Shariatda gharar (noaniqlik), maisir (qimor) kabi moliyaviy amaliyotlar qat'iyon taqiqlangan. Buning o'rniga, foyda mehnat, risk va sheriklik asosida shakllanishi lozim.

1-jadval

Islom va klassik moliya tamoyillarini taqqoslash¹⁶³

Islom va klassik moliya tamoyillarini taqqoslash	
Islomiy	An'anaviy
Foizlar taqiqlangan	Foizlar mavjud
Taqiqlangan faoliyatga investitsiya qilish mumkin emas	Investitsiyalarga hech qanday cheklovlar yo'q
Bank va mijoz xavflarni taqsimlaydi	Mijoz va bank risklarni taqsimlamaydi
Bank investor sifatida ishlaydi	Bank kreditor vazifasini bajaradi
Bank foydani ulush shaklida oladi	Bank foiz ko'rinishida foyda oladi.
Jamg'armalar haqiqiy biznesga investitsiya qilinishi kerak	Murakkab vositalarga investitsiya qilish va jamg'armalardan istalgan maqsadda foydalanish mumkin.
Jismoniy shaklga ega bo'lmagan narsaga investitsiya qilish va sotish mumkin emas	Cheklovlar yo'q
Majburiy xayriya solig'i - zakot	Xayriya ishlari ixtiyoriy ravishda

Islom moliya tizimi quyidagi institutlarni o'z ichiga oladi:

- Islom banklari - bu depozitlarni qabul qiladigan va to'plangan mablag'larni investitsiya qiladigan moliya institutlari. Bu guruhga to'laqonli islom banklari ham, yordamchi bank bo'limlari yoki an'anaviy banklarning islom "derazalari" ham kiradi.
- Bank bo'lmagan islom moliya institutlari. Bularga islom lizing va faktoring kompaniyalari, moliya kompaniyalari, uy-joy kooperativlari, mikromoliya institutlari va xususiy investitsiya fondlari kiradi.
- Islom kapital bozori va uning ishtirokchilari, masalan, firmalar, investitsiya banklari va boshqalar.

2. Islom moliyasi instrumentlarining turlari va ularning iqtisodiy ahamiyati

Islom moliyasi turli instrumentlar orqali amaliyotda qo'llaniladi. Ular quyidagi guruhlariga ajratiladi:

Mudaraba — investor (rab-ul-mal) kapital bilan, tadbirkor (mudarib) esa bilim va mehnat bilan ishtirok etadi. Foyda oldindan kelishilgan nisbatda taqsimlanadi, zarar esa investor zimmasiga tushadi.

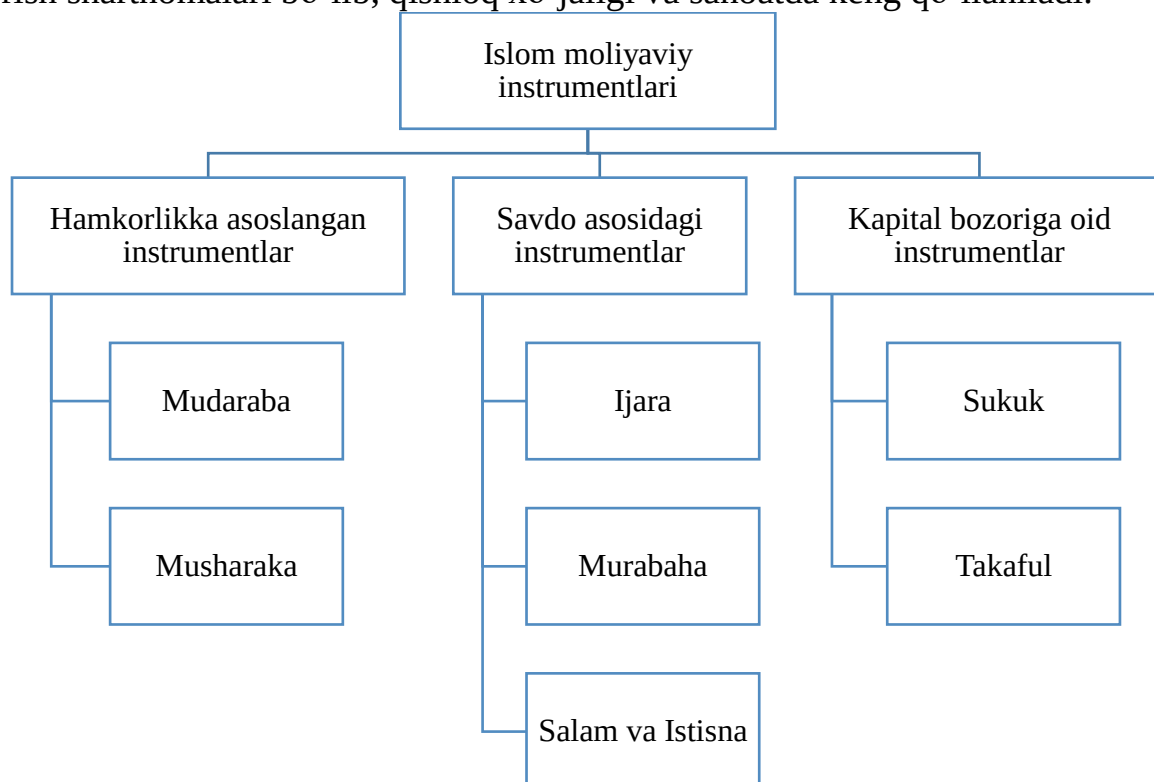
Musharaka — hamkorlarning barchasi kapital qo'shadi va foyda ham, zarar ham ulushlariga qarab taqsimlanadi.

Murabaha — bank mijoz nomidan tovarni xarid qilib, unga ma'lum miqdordagi foyda qo'shgan holda qayta sotadi. Bu foizli kreditga muqobil halol bitimdir.

¹⁶³ Muallif tomindan tuzilgan

Ijara — aktivni ijaraga berish, ya’ni lizingga o’xshash shartnoma. Foydalanuvchi mulkni ishlatadi, bank esa egasi bo’lib qoladi.

Salam va Istisna — oldindan to’lov asosida ishlab chiqarish yoki yetkazib berish shartnomalari bo’lib, qishloq xo’jaligi va sanoatda keng qo’llaniladi.

2-rasm. Islom moliyasi instrumentlarining guruhlanishi¹⁶⁴

Sukuk (Islom obligatsiyalari) — investorlarning real aktivlarga asoslangan ulushlarini bildiruvchi qimmatli qog’ozlar. Ular davlat infratuzilma loyihalarini moliyalashtirishda muhim vosita bo’la oladi.

Takaful — islomiy sug’urta tizimi bo’lib, u o’zaro yordam va riskni bo’lishish tamoyillariga asoslanadi.

Bu instrumentlarning iqtisodiy afzalligi shundaki, ular spekulativ faoliyatni cheklaydi, riskni taqsimlaydi va ishlab chiqarishni rag’batlantiradi. Natijada, islom moliyasi real iqtisodiy o’sishga hissa qo’shadi.

3. O’zbekistonda islom moliyasini joriy etishning holati

O’zbekiston islom moliyasi yo’nalishida Markaziy Osiyoda yetakchi mamlakatlardan biriga aylanish salohiyatiga ega. So’nggi yillarda quyidagi ijobiy o’zgarishlar kuzatildi:

- 2020–2024 yillar davomida Islom taraqqiyot banki, O’zbekiston Respublikasi Tiklanish va taraqqiyot jamg’armasi va Tijorat banklari o’rtasida hamkorlikda bir qator shariatga mos loyihalar amalga oshirildi.
- “Kapitalbank”, “Aloqabank” va “Tenge Bank” islomiy moliyaviy xizmatlarni sinov tariqasida taklif qila boshladi.
- 2023-yilda O’zbekiston Islom taraqqiyot banki bilan 200 mln dollar miqdoridagi shariatga mos moliyalashtirish liniyasini ishga tushirdi.

¹⁶⁴ Muallif tomonidan tuzilgan

Bu tajribalar mamlakatda islomiy moliyaviy institutlarning rivojlanishi uchun mustahkam asos bo‘ladi

3-jadval

Muammolar va istiqbolli yo‘nalishlar¹⁶⁵

Muammolar va istiqbolli yo‘nalishlar
Asosiy muammolar:
Islom moliyasi bo‘yicha to‘liq huquqiy asos hali shakllanmagan;
Mutaxassislar va ilmiy kadrlar yetishmaydi;
Hisobot va soliqqa tortish tizimi shariat tamoyillariga moslashtirilmagan;
Jamiyatda moliyaviy savodxonlik past darajada.
Istiqbolli yo‘nalishlar:
“Islom banklari to‘g‘risida” qonunni qabul qilish va amaliy mexanizmlar ishlab chiqish;
Islom moliyasi bo‘yicha o‘quv dasturlarini universitetlarda joriy etish;
Sukuk (islom obligatsiyalari) bozorini yaratish;
Islom moliyasi xizmatlarini taklif etuvchi tijorat banklarini ko‘paytirish;
Malayziya, Bahrayn, BAA tajribasini o‘rganish va moslashtirish.

Xulosa

Islom moliyasi tizimi – bu adolat, halollik va iqtisodiy barqarorlikka asoslangan moliyaviy modeldir. Uni O‘zbekistonning milliy bank tizimiga joriy etish mamlakat iqtisodiyotiga yangi imkoniyatlar yaratadi, investitsiya muhitini yaxshilaydi va moliyaviy inklyuziyani kengaytiradi.

Kelgusida islom moliyasi milliy moliya tizimining muhim segmentiga aylanishi, eksport salohiyatini oshirishi va O‘zbekistonni mintaqaviy moliyaviy markazga aylantirishi kutilmoqda. Buning uchun esa davlat, banklar, ta’lim tizimi va jamiyat o‘rtasida yaqin hamkorlik zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Islom Taraqqiyot Banki yillik hisobotlari, 2023-yil.
2. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki boshqaruvining 2024-yil 19-iyuldagi 23/4-son qarori
3. Ahmadov B. “Islom bankchiligi asoslari”. Toshkent, 2022-yil.
4. Vazirlar Mahkamasining 2024-yil 25-sentabrdagi 604-son qarori
5. Chapra M. Islamic Economic System. Oxford University Press, 2018.

¹⁶⁵ Muallif tomonidan tuzilgan

**6. RAQAMLI IQTISODIYOT SHAROITIDA
O‘ZBEKISTONNING XALQARO MOLIYA
TIZIMIGA INTEGRATSIYASINI KUCHAYTIRISH
MASALALARI**

**6. ВОПРОСЫ УКРЕПЛЕНИЯ ИНТЕГРАЦИИ
УЗБЕКИСТАНА В МЕЖДУНАРОДНУЮ
ФИНАНСОВУЮ СИСТЕМУ В УСЛОВИЯХ
ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ**

**6. ISSUES OF STRENGTHENING UZBEKISTAN’S
INTEGRATION INTO THE INTERNATIONAL
FINANCIAL SYSTEM IN THE CONTEXT OF THE
DIGITAL ECONOMY**

ПЕРСПЕКТИВЫ МОДЕРНИЗАЦИИ БАНКОВСКО-ФИНАНСОВОЙ СИСТЕМЫ И ЧАСТНОГО СЕКТОРА ПРИ ВСТУПЛЕНИИ СТРАНЫ ВО ВСЕМИРНУЮ ТОРГОВУЮ ОРГАНИЗАЦИЮ

**У.А.Юлдашева д.э.н., профессор кафедры
“Международные финансы” ТГЭУ**

Современные процессы глобализации и либерализации мировой экономики усиливают значимость развития национальных банковско-финансовых систем и частного сектора как ключевых факторов интеграции в международное экономическое пространство. В условиях активизации внешнеэкономической деятельности и расширения торговых связей вопрос присоединения к Всемирной торговой организации (ВТО) становится одним из стратегических приоритетов для государств, стремящихся к устойчивому экономическому росту и повышению конкурентоспособности.

Банковско-финансовая система играет фундаментальную роль в обеспечении инвестиционных потоков, модернизации промышленности и стимулировании деловой активности. В то же время развитие частного сектора рассматривается как движущая сила экономических реформ, создающая рабочие места, повышающая производительность и способствующая диверсификации структуры экономики. Однако для эффективной интеграции в систему глобальной торговли необходимы институциональные преобразования, направленные на укрепление финансовой устойчивости, совершенствование нормативно-правовой базы и повышение прозрачности деятельности хозяйствующих субъектов.

Для Республики Узбекистана проблема развития банковско-финансового сектора и поддержки частного бизнеса в контексте возможного вступления в ВТО имеет особую актуальность. С одной стороны, это открывает доступ к международным рынкам, технологиям и капиталу; с другой предъявляет более высокие требования к конкурентоспособности национальной экономики и финансовых институтов. Именно поэтому исследование возможностей и вызовов, связанных с трансформацией финансовой системы и стимулированием частного сектора в условиях подготовки к вступлению в ВТО, приобретает важное научное и практическое значение.

Практика ряда государств демонстрирует, что процесс присоединения к Всемирной торговой организации не ограничивается реформированием внешнеторговой политики, а требует комплексной модернизации финансовой системы. Так, в странах Центральной и Восточной Европы (Польша, Венгрия, Чехия) [1] вступление в ВТО сопровождалось институциональным укреплением банковского сектора, переходом на стандарты Базель II/III и активным привлечением иностранных инвесторов. Эти меры обеспечили расширение доступа малого и среднего бизнеса к финансовым ресурсам, что, в свою очередь, стимулировало развитие частного предпринимательства [2].

Китайский опыт также является показательным: интеграция в ВТО в 2001 г. ускорила либерализацию банковской деятельности [3], способствовала

росту иностранного капитала в финансовом секторе и укрепила позиции частных компаний на мировом рынке. При этом КНР сохранила контроль государства над ключевыми банками, что обеспечило устойчивость финансовой системы в условиях глобальных кризисов.

Опыт других стран подтверждает необходимость сочетания либерализации и контроля, что позволяет одновременно адаптироваться к правилам ВТО и сохранять стабильность национальной финансовой системы [4].

Для Республики Узбекистана вопросы развития банковско-финансовой системы и стимулирования частного сектора в контексте подготовки к членству в ВТО представляют особую значимость. Сохраняются определённые ограничения: низкий уровень долгосрочного кредитования, высокая концентрация активов в государственных банках, ограниченное развитие страхового и фондового рынков, а также недостаточная цифровизация финансовых услуг [5].

Вместе с тем в последние годы наметились позитивные тенденции. Растёт доля частных банков, внедряются элементы корпоративного управления, расширяются программы кредитования малого и среднего бизнеса. Появляются новые финансовые инструменты, включая исламские и «зелёные» финансы, а государственные программы поддержки способствуют росту предпринимательской активности.

Таблица 1

Показатели развития банковско-финансовой системы в странах-членах ВТО [6]

Показатель	Среднее значение в развитых странах ВТО	Пример (Польша)	Пример (Китай)	Аналитический комментарий
Доля частных банков в активах, %	70–80%	82% (2022)	58% (2022)	В странах ВТО наблюдается высокая роль частного капитала в банковском секторе.
Объём кредитования МСП от ВВП, %	25–35%	29%	27%	Поддержка МСП является стратегическим приоритетом, усиливающим конкурентоспособность экономики.
Доля иностранных инвестиций в банковском секторе, %	20–30%	25%	19%	Приток иностранных инвестиций обеспечивает модернизацию и доступ к новым технологиям.
Уровень цифровизации (финтех-транзакции от общего объёма), %	60–70%	62%	71%	Цифровая трансформация повышает эффективность финансовых услуг и снижает транзакционные издержки.

В странах-членах ВТО наблюдается высокая доля частных банковских структур, что способствует диверсификации источников финансирования и снижению зависимости экономики от государства. Поддержка малого и

среднего бизнеса через кредитование на уровне 25–35% от ВВП обеспечивает стимулирование предпринимательской активности и повышение конкурентоспособности частного сектора. Привлечение иностранных инвестиций в банковский сектор позволяет модернизировать инфраструктуру, внедрять инновационные технологии и обеспечивать стабильность финансовой системы. Высокий уровень цифровизации (60–70%) демонстрирует значительное сокращение транзакционных издержек и расширение доступности финансовых услуг для бизнеса и населения.

Таблица 2

Индикаторы развития банковско-финансовой системы и частного сектора в Узбекистане [7]

Показатель	2020	2022	2024 (оценка)	Тенденция и анализ
Доля государственных банков в активах, %	82%	75%	68%	Постепенная диверсификация структуры банковского сектора.
Объём кредитования МСП от ВВП, %	13%	18%	22%	Рост финансирования предпринимательства, но ниже, чем в странах ВТО.
Доля страхового рынка от ВВП, %	0,4%	0,6%	0,9%	Недостаточное развитие страховых услуг по сравнению с международным уровнем (5–6%).
Объём иностранных инвестиций в банковский сектор, млрд USD	0,8	1,5	2,1	Приток иностранных инвестиций усиливается, но остаётся ограниченным.
Уровень цифровизации (онлайн-транзакции в % от общего объёма)	27%	41%	55%	Активный рост финтех-услуг, что повышает доступность финансовых ресурсов.

В Узбекистане сохраняется высокая концентрация активов в государственных банках (68–75%), что ограничивает конкурентоспособность и гибкость финансовой системы. Объём кредитования малого и среднего бизнеса постепенно увеличивается (с 13% до 22%), но пока остаётся ниже международных стандартов, что сдерживает рост частного сектора. Развитие страхового рынка происходит медленно (0,4–0,9% от ВВП), что ограничивает возможности предприятий по управлению рисками. Динамика иностранных инвестиций в банковский сектор положительна, но её объёмы всё ещё ограничены для полного обеспечения модернизации. Уровень цифровизации финансовых услуг растёт (27–55%), что создаёт перспективы для внедрения финтех-решений и повышения доступности капитала.

Исследование показало, что развитие банковско-финансовой системы и стимулирование частного сектора являются ключевыми факторами успешной интеграции в мировую торговую систему. Международный опыт демонстрирует, что высокая доля частных банков, развитое кредитование малого и среднего бизнеса, привлечение иностранных инвестиций и активное внедрение цифровых технологий способствуют укреплению конкурентоспособности экономики и повышению эффективности частного сектора.

В условиях Узбекистана наблюдается положительная динамика как диверсификация банковского сектора, рост кредитования МСП, постепенное внедрение инновационных финансовых инструментов. Вместе с тем сохраняются структурные ограничения, такие как высокая концентрация активов в государственных банках, недостаточное развитие страхового рынка и ограниченная интеграция цифровых финансовых технологий.

Для успешного вступления в ВТО необходимо комплексное реформирование финансовой системы, включающее институциональные преобразования, расширение источников капитала, цифровизацию финансовых услуг и стимулирование частного сектора через доступ к кредитам и страховым инструментам. Реализация этих мер создаст условия для устойчивого экономического роста, повышения инвестиционной привлекательности и формирования конкурентоспособного частного бизнеса.

Литературы.

1. Rodrik, D. *The Globalization Paradox: Democracy and the Future of the World Economy*. New York: W.W. Norton & Company, 2011.
2. Stiglitz, J. E. *Globalization and Its Discontents Revisited: Anti-Globalization in the Era of Trump*. New York: W.W. Norton & Company, 2018.
3. Porter, M. E. *Competitive Advantage of Nations*. New York: Free Press, 1990.
4. Саидов, А.Р. Реформирование банковской системы Узбекистана: институциональные и правовые аспекты. – Ташкент: «Иқтисодиёт», 2020.
5. Абдуллаев, Ш.Х. Частный сектор и модернизация экономики Узбекистана: современные вызовы и перспективы. – Журнал «Иқтисодий тадқиқотлар», №3, 2021.
6. Составлено автором.
7. Составлено автором.

XALQARO MOLIYA MARKAZLARINI TASHKIL QILISHNING XALQARO IQTISODIY HUQUQIY TARTIBGA SOLISH MODELLARI

**TDIU “Xalqaro moliya” kafedrası
prof., i.f.n. E.D.Alimardonov**

Xalqaro moliya markazlarini tashkil qilishda turli huquqiy va tartibga solish modellaridan foydalaniladi. Masalan, Dubay xalqaro moliyaviy markazi (DIFC) va Astana xalqaro moliyaviy markazi (AIFC) o‘z davlatining yurisdiksiyasidan butunlay farqli, mustaqil, ya’ni ajratilgan huquqiy va tartibga solish tizimiga egadir.

Boshqa yondashuvda esa, moliyaviy markazda ham butun mamlakat qonunchiligi bilan bir xil (yoki deyarli bir xil) huquqiy va tartibga solish tizimi amal qiladi.

Qaysi model orqali xalqaro moliyaviy markaz shakllantirilmasin, xalqaro moliyaviy markaz va ushbu markaz joylashgan davlatning umumiy huquqiy va tartibga solish tizimi o‘rtasida kesishgan munosabatlar tizimidagi yurisdiksiya juda muhim bo‘lib qoladi. Ayniqsa, markazdagi ruxsat etilgan faoliyatlarning yuritilishi, ularni tartibga solish talablari, sud jarayonlari va uning qarorlarini ijro etish

masalalari dolzarb ahamiyatga ega. Shu sababli, har ikki yondashuv - modellarni chuqur tahlil qilib, iqtisodiy asoslab tadqiq etilishi zarurdir.

Fikrimizcha, Toshkent xalqaro moliyaviy markazi (TIFC)ni shakllantirishda qaysi model samarali bo'lishini aniqlash uchun quyidagi savollarga yetarli darajadagi javoblarni topish maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz:

1) Toshkent xalqaro moliyaviy markazini tashkil etish uchun alohida yurisdiksiya yaratish talab etiladimi? Agar xalqaro moliyaviy markaz alohida yurisdiksiya bilan tashkil etilgan bo'lsa, odatda ushbu davlat konstitutsiyasini o'zgartirishga to'g'ri kelgan (bunga misol DIFC va AIFC). O'zbekiston uchun ham Toshkent xalqaro moliyaviy markazini tashkil etishda konstitutsiyaviy o'zgarish talab etiladimi? Agar, shunday bo'ladigan bo'lsa, bu jarayonni amalga oshirish uchun qanday chora-tadbirlarni amalga oshirish kerak.

2.1) Alohida yuridik va tartibga soluvchi tizimga ega bo'lgan (xalqaro standartlarga asoslangan) xalqaro moliyaviy markazlarni tashkil etish afzalliklari quyidagilarda namoyon bo'ladi:

- investorlarda markazga bo'lgan ishonch ortadi. Ya'ni xalqaro me'yorlarga asoslangan mustaqil tizim xalqaro investorlar va moliyaviy tashkilotlar uchun ko'proq ishonchli hisoblanadi;

- raqobatbardoshlik oshadi. Ya'ni, xalqaro moliyaviy markazni mintaqadagi boshqa moliyaviy markazlar bilan samarali raqobatlasha oladigan darajaga olib chiqadi;

- qonunchilikning tushunarliligi. Xalqaro darajada tan olingan, amaliyotda keng qo'llanilib kelinayotgan huquqiy me'yorlar doirasida faoliyat yuritayotgan kompaniyalar uchun juda qulay muhit yaratiladi va markaz jozibadorligi ortadi;

- moliyaviy markazda mustaqil sud va nizolarni hal qilish tizimini va institutlarini tashkil etish imkoniyati mavjud bo'ladi.

Kamchiliklari esa quyidagilarda ko'rinadi:

- konstitutsiyaviy o'zgarishlar talab etilishi va bu islohotni amalga oshirish uzoq va murakkab siyosiy jarayonni talab qilishi mumkin;

- O'zbekistonning asossiy huquqiy tizimidan moliyaviy markaz hududining ajratilishi ushbu markaz va mamlakatning qolgan qismi o'rtasida ayrim uzilishlarning paydo bo'lishiga va barcha hududlar taraqqiyoti bilan birga muvofiqlashtirish muammolari yuzaga kelishiga olib borishi mumkin.

2.2) Ma'lum bir davlatning mavjud huquqiy va tartibga soluvchi tizimi asosida ishlaydigan xalqaro moliyaviy markazni tashkil etishning afzalliklari quyida keltirilgan:

- xalqaro moliyaviy markaz va mamlakatning boshqa tadbirkorlik sub'yektlari o'rtasida kuchli integratsiya ta'minlanadi. Tashkil etiladigan Toshkent xalqaro moliyaviy markazi O'zbekistonning qolgan hududlaridagi iqtisodiy va huquqiy tizimga yaxshiroq integratsiyalashadi, ya'ni alohida holda rivojlanmasdan, balki mahalliy biznes sub'yektlari bilan kuchli hamkorlik ta'minlanadi;

- huquqiy islohotlarni rag'batlantiradi. Xalqaro moliyaviy markaz orqali mamlakatdagi umumiy huquqiy tizimda ham ijobiy islohotlar yuz berishi mumkin, ya'ni tizim xalqaro standartlar darajasida rivojlanishi mumkin;

–bu tizim odatda konstitutsiyaviy islohotlar talab etmaydi. Ya’ni bu modelda katta siyosiy va huquqiy o‘zgarishlarni talab qilmasligi mumkin.

Ushbu model kamchiliklari esa quyidagilarda ko‘rinadi:

–xalqaro ishonch darajasi past bo‘lishi mumkin. Mahalliy huquqiy tizim xorijiy investorlarga kamroq tanish bo‘lganligi uchun, bu tizimga ishonch past bo‘lishi, xalqaro moliyaviy markazning investitsion jozibadorligi kamayishi ham mumkin;

–xalqaro moslashuvchanlik sekin bo‘ladi. Alohida davlatlar huquqiy tizimida milliylik qadiyatlar ustuvorligi sababidan milliy huquqiy tizimni xalqaro talab va standartlarga tezkor moslashish imkoniyati cheklangan bo‘ladi. Shuningdek, xalqaro moliyaviy markazdagi nizolarni hal qilish jarayonlari murakkab bo‘lish ehtimoli ham bor.

3. Xalqaro investorlar uchun ishonchli huquqiy va tartibga solish tizimini yaratish. Shakllantirilayotgan Toshkent xalqaro moliyaviy markazi uchun qaysi tartibga solish tizimi tanlanishidan qat’iy nazar, mazkur yo‘nalishdagi ilmiy tadqiqotlarda quyidagi holatlar aniq ko‘rsatib o‘tilishi lozim:

–qanday qulaylik, yoki afzallik hisobidan Toshkent xalqaro moliyaviy markazi xalqaro investorlar va moliyaviy kompaniyalarni jalb eta olishi;

–moliyaviy markazning uzoq muddatli barqarorligi uchun ushbu markaz ma’muriyati O‘zbekistondagi tartibga soluvchi organlar - regulyatorlar va davlat organlari bilan samarali hamkorlik qila olishi.

Ya’ni, moliyaviy markaz bo‘hicha xalqaro jozibadorlik va ichki hamkorlik – har qanday modelning muhim ustunlaridan biri bo‘lib kelmoqda.

Toshkent xalqaro moliyaviy markazida ro‘yxatdan o‘tgan yoki ushbu markaz tomonidan faoliyat yuritish uchun ruxsatnoma (litsenziya) olgan subyektlar faqat markaz hududida faoliyat yuritadimi, yoki ular O‘zbekiston bo‘ylab faoliyat yuritish huquqiga ega bo‘ladimi. Bu masalani ham tegishli hujjatlarda aniq ko‘rsatib o‘tish zarurdir.

Fikrimizcha, quyidagi masalalarni hal etish ham muhim ahamiyatga ega:

1. Toshkent xalqaro moliyaviy markazi mintaqada yaxshi boshqaruv (good governance) va tartibga solish amaliyoti (regulatory practice) bo‘yicha namunali markaz sifatida tan olinishi uchun quyidagilarga alohida e’tibor qaratish maqsadga muvofiq:

–siyosiy aralashuvdan holi, xalqaro standartlarga mos faoliyat yuritadigan mustaqil va professional tartibga soluvchi va nazorat organlarni tashkil qilish;

–qarorlar qabul qilish jarayonida, hisobotlarni berishda va ma’lumotlar ochiqligini ta’minlashda shaffoflik va hisobdorlik tamoyiliga to‘liq amal qilish;

–xalqaro moliyaviy markazda investorlar o‘rtasidagi nizolarni tez, xolis va professional ko‘rib chiqish imkoniyati beradigan adolatli va mustaqil sud tizimini yaratish;

–komplians nazorat, monitoring va jazolash mexanizmlari orqali korrupsiyaga qarshi keskin va qat’iy choralar ko‘rilishi.

2. Markaziy Osiyoning boshqa davlatlaridan kompaniyalarni xalqaro moliyaviy markazga jalb qilish uchun quyidagilarni inobatga olgan qonun va qoidalar ishlab chiqilishi kerak:

–kompaniyalarni ro‘yxatdan o‘tkazish, aktsiyadorlar huquqlari to‘liq ta‘minlash, shartnomalarni erkin tuzish imkoniyatini taqdim etadigan xalqaro standartlarga mos korporativ huquq me‘yorlarini yaratish.

–soliq yukining yengilligi bilan ajralib turuvchi, daromadni qaytarib olish (repatriatsiya qilish) imkoniyatlarini hisobga olgan barchaga tushunarli, sodda soliqlar, soliqqa tortish va soliq imtiyozlari tizimini shakllantirish;

–xalqaro to‘lovlardagi qulaylikni oshirish, xalqaro kapital harakati erkinligi ta‘minlash uchun barcha amaliyotlarda valyutaviy erkinlikni, tizim ishonchliligini va operatsiyalar tezkorligini ta‘minlash;

–siyosiy barqarorlik, huquqiy ishonch asosida raqobatbardosh va barqaror muhit yuzaga keltirish;

–yangi texnologiyalarga asoslangan kompaniyalar uchun juda muhim bo‘lgan intellektual mulkka bo‘lgan huquq himoyasini to‘liq ta‘minlash.

Umuman olganda, Toshkent xalqaro moliyaviy markazini Markaziy Osiyoda ishonchli, shaffof va professional, yetakchi mintaqaviy yoki xalqaro moliyaviy markaz sifatida shakllantirish uchun yaxshi va raqamli boshqaruv tizimiga ega, xalqaro investorlar uchun qulay va ishonchli yuridik muhit yaratilgan va mintaqadagi boshqa davlatlar kompaniyalari uchun jozibali tartib-qoidalar joriy etilgan holda tashkil qilish lozim.

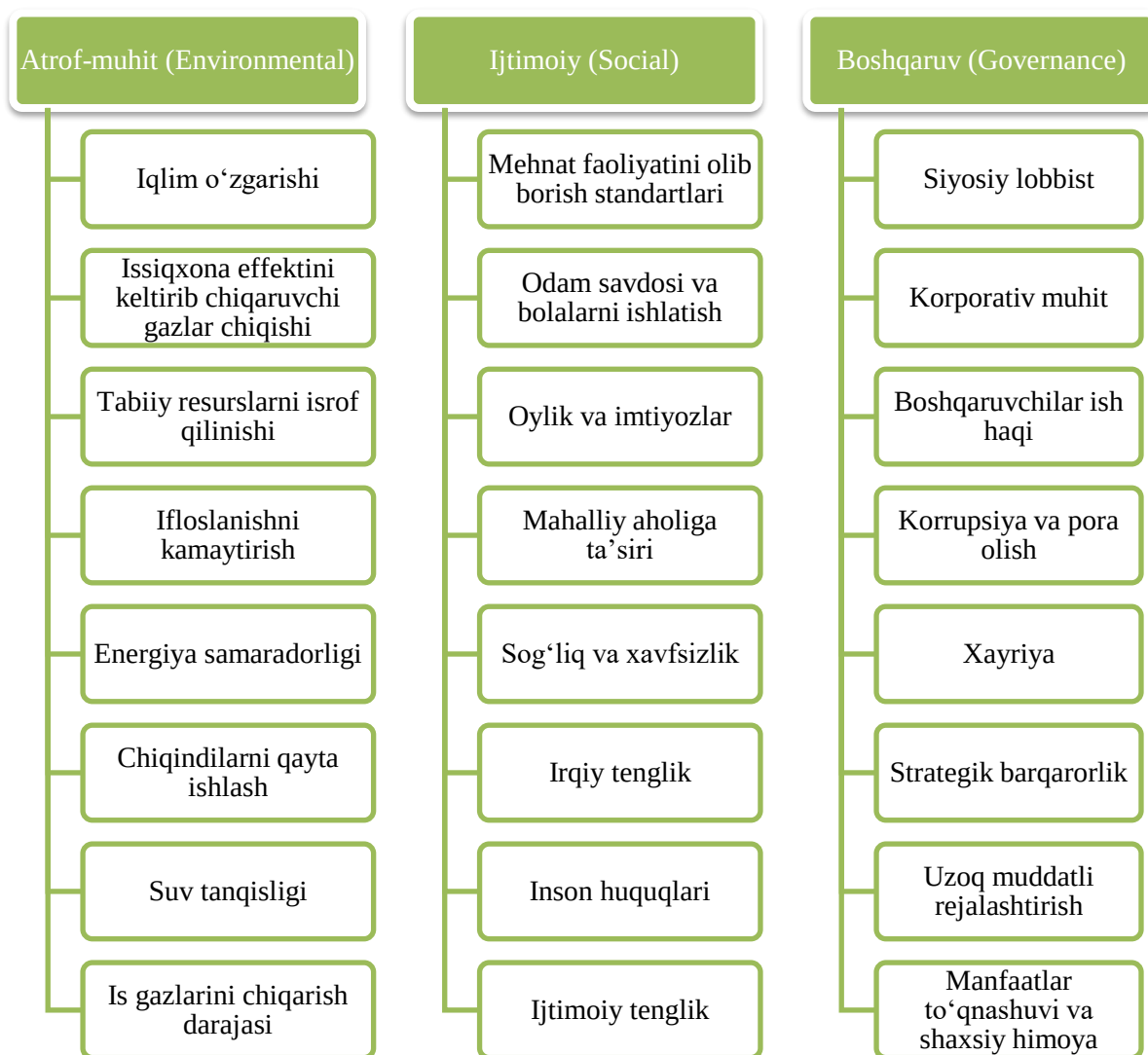
KAPITAL BOZORIDA ESG STANDARTLARI QO‘LLANILISHINING AHAMIYATLI JIHATLARI

**Omonov Sardor O‘lmasovich –
mustaqil izlanuvchi (DSc), PhD,
Korporativ moliya va qimmatli qog‘ozlar
kafedrası dotsenti, Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti,**

Kapital bozorini rivojlantirishda ESG (ekologik, ijtimoiy, boshqaruv) standartlari muhim o‘rin tutadi. Bu standartlar investorlar va moliyaviy institutlar uchun ekologik, ijtimoiy va boshqaruv omillarini baholashda asosiy mezon bo‘lib xizmat qiladi. ESG standartlari orqali sarmoyalar faqat moliyaviy daromadga emas, balki barqarorlik va ijtimoiy foydaga ham yo‘naltiriladi. Aynan shu mezonlar kapital bozori ishtirokchilarini yashil loyihalarga jalb qilishda muhim rol o‘ynaydi. ESG mezonlariga mos keluvchi yashil obligatsiyalar investorlar uchun ishonchli va uzoq muddatli sarmoya manbai hisoblanadi. Bu esa kapital bozorida yashil moliyalashtirish hajmining oshishiga olib keladi. ESG standartlari loyihalarning ekologik ta‘sirini baholash, ijtimoiy xavfsizlikni ta‘minlash va samarali korporativ boshqaruvni yo‘lga qo‘yishni nazarda tutadi. Shu orqali kapital bozori ishtirokchilari risklarni aniqlash va ularga qarshi choralar ko‘rish imkoniyatiga ega bo‘ladi. ESG asosidagi baholash vositalari moliyaviy shaffoflikni ta‘minlab, investorlar uchun ma‘lumotlarning to‘liqligini oshiradi.

1-rasmda ESG (Environmental, Social, Governance) standartlari tarkibiy qismlari uchta asosiy yo‘nalishda tasvirlangan bo‘lib, ular atrof-muhit, ijtimoiy va boshqaruv omillarini o‘z ichiga oladi. Atrof-muhit yo‘nalishi ekologik barqarorlik masalalarini qamrab olib, iqlim o‘zgarishi, issiqxona gazlari chiqishi, tabiiy

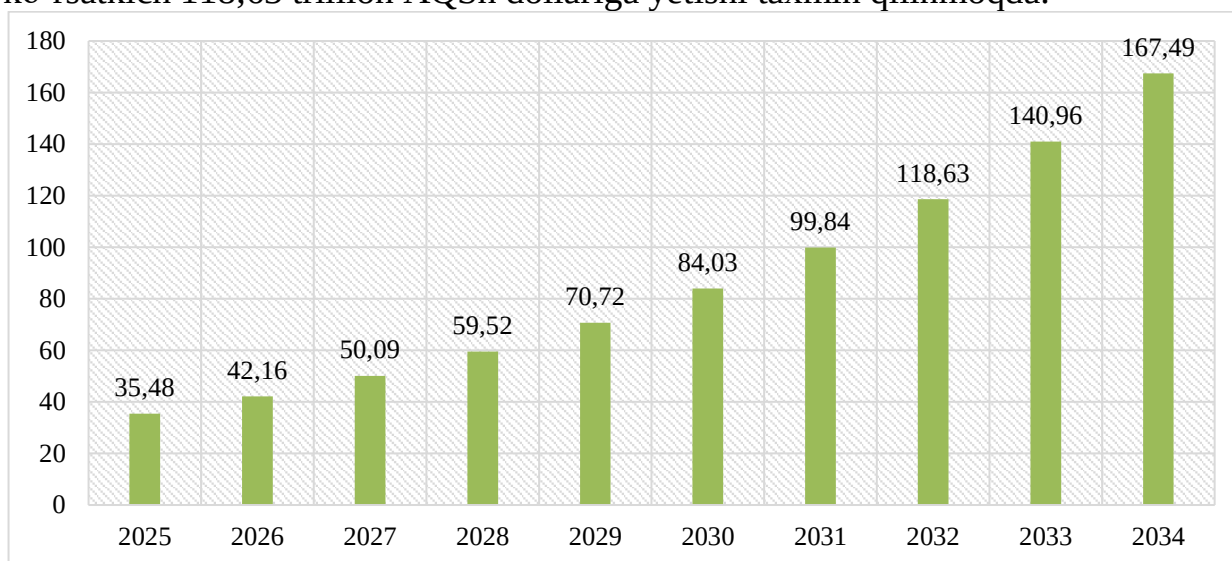
resurslardan oqilona foydalanish, ifloslanishni kamaytirish va energiya samaradorligini oshirish kabi muammolarni o'z ichiga olgan.

1-rasm. ESG standartlari tarkibi [1]

Ijtimoiy yo'nalishda esa mehnat faoliyatining standartlari, inson huquqlari, sog'liq va xavfsizlik, irqi tenglik, jamiyatga ta'sir va ijtimoiy tenglik masalalari muhim o'rin tutadi. Boshqaruv (Governance) yo'nalishi kompaniya boshqaruv organlarining shaffofligi va javobgarligiga qaratilgan bo'lib, unda siyosiy lobbizm, korporativ muhit, korrupsiya va poraxo'rlik, boshqaruvchilarning ish haqi va strategik barqarorlik kabi ko'rsatkichlar ko'rsatilgan. ESG standartlari kompaniyalarning barqaror rivojlanish maqsadlariga erishishi uchun muhim vosita bo'lib, ularning uzoq muddatli moliyaviy barqarorligini ta'minlashga xizmat qiladi. Har bir yo'nalish o'ziga xos mezonlar asosida baholanib, korporativ boshqaruv jarayonlarida hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. ESG tamoyillari orqali kompaniyalar nafaqat iqtisodiy foydani, balki ijtimoiy va ekologik barqarorlikni ham ko'zlashga intiladi. Shu jihatdan ESG standartlari bugungi kunda global investitsiya jarayonlarining ajralmas qismi sifatida e'tirof etilgan. ESG mezonlari kompaniyalar va investorlarga xavflarni baholash, imkoniyatlarni aniqlash va barqaror rivojlanish strategiyasini ishlab chiqishda yordam beradi.

2-rasmda ESG mezonlari asosida kiritilgan investitsiyalarning bozor hajmi o'zgarishi prognozi ko'rsatilgan bo'lib, unda 2025-yildan 2034-yilgacha bo'lgan davr uchun barqaror o'sish tendensiyasi namoyon bo'lgan. 2025-yilda ESG investitsiyalar hajmi 35,48 trillion AQSh dollarini tashkil qilgan bo'lsa, 2026-yilga kelib bu ko'rsatkich 42,16 trillion AQSh dollarigacha oshgan. Keyingi yillarda ham ijobiy o'sish davom etib, 2027-yilda 50,09 trillion AQSh dollarini, 2028-yilda esa 59,52 trillion AQSh dollarini tashkil etgan. 2029-yilda esa ESG asosida kiritilgan investitsiyalar 70,72 trillion AQSh dollariga yetgan bo'lib, bu ko'rsatkich 2030-yilda 84,03 trillion AQSh dollariga oshgan. Prognozga ko'ra, 2031-yilda ESG bozor hajmi 99,84 trillion AQSh dollarini tashkil etishi kutilmoqda, 2032-yilda esa bu ko'rsatkich 118,63 trillion AQSh dollariga yetishi taxmin qilinmoqda.

2-rasm. ESG mezonlari asosida kiritilgan investitsiyalarning bozor hajmi o'zgarishi prognozi, trln. AQSh dollari [2]

2033-yilda ESG bozor hajmi 140,96 trillion AQSh dollariga yetib, 2034-yilda esa eng yuqori ko'rsatkich — 167,49 trillion AQSh dollariga chiqishi kutilmoqda. Ushbu prognoz ESG investitsiyalarining jahon moliya bozorlaridagi o'rnini va ahamiyatining yildan-yilga ortib borishini yaqqol ko'rsatib bermoqda. ESG mezonlari asosida investitsiyalarni jalb qilish nafaqat iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash, balki ekologik va ijtimoiy jihatlarni ham inobatga olish orqali barqaror rivojlanishga hissa qo'shmoqda.

Ta'kidlash lozimki, ESG standartlarining joriy etilishi moliyaviy institutlar uchun ham yangi mas'uliyatlarni yuzaga keltiradi. Banklar, sug'urta kompaniyalari va investitsiya fondlari o'z kredit va investitsiya portfellari uchun ESG mezonlariga asoslangan baholash tizimlarini ishlab chiqmoqda. ESG yondashuvi barqaror rivojlanish maqsadlariga xizmat qiluvchi investitsion qarorlarni rag'batlantiradi. Hozirda yashil moliyalashtirish bo'yicha xalqaro tajribalar ESG mezonlariga tayanmoqda. Shu sababli O'zbekiston kapital bozorida ham ESG standartlarini tatbiq etish hamda ESG tizimini milliy darajada joriy etish uchun maxsus qonunchilik bazasi va metodologik yondashuvlar ishlab chiqilishi zarur. Bu esa moliyaviy sektorning global talablarga mos ravishda rivojlanishiga xizmat qiladi. ESG mezonlari investorlar uchun xavfsiz va ijtimoiy mas'uliyatli investitsiya

muhitini yaratadi. Kapital bozorida ESG standartlarining joriy etilishi iqlim o'zgarishiga qarshi kurashishda moliyaviy mexanizm rolini kuchaytiradi. Shuningdek, ESG asosida tashkil etilgan moliyaviy jarayonlar ekologik ta'sirni kamaytirishga va ijtimoiy adolatni ta'minlashga xizmat qiladi. Natijada ESG yondashuvi kapital bozorining yashil moliyalashtirish yo'nalishi samarali va uzoq muddatli barqarorlikni ta'minlaydi hamda kapital bozorining rivojlanishini yangi bosqichga olib chiqadi.

Xalqaro miqyosda tan olingan ESG reyting agentliklari kapital bozorida ishonchli baholovchi sifatida faoliyat yuritadi. Ushbu reytinglar investorlar tomonidan qaror qabul qilishda keng qo'llaniladi. ESG standartlari orqali moliyalashtirilgan loyihalar ekologik va ijtimoiy jihatdan foydali bo'lishi bilan birga moliyaviy jihatdan ham raqobatbardosh bo'ladi. Korxonalar ESG talablariga mos ishlash orqali o'z brend imijini oshirmoqda. Shuningdek, ESGga mos faoliyat yurituvchi kompaniyalar global kapital bozorlarida yuqori baholanadi hamda ESG mezonlari asosida sertifikatlangan yashil obligatsiyalar ko'plab davlatlar tomonidan qo'llab-quvvatlanmoqda.

Kapital bozorini rivojlantirishga ESG standartlarining ta'sirini tadqiq qilish asosida quyidagi xulosalar va tavsiyalar shakllantirilgan:

Birinchidan, ESG milliy standartlarini ishlab chiqish va joriy etish lozim. Mazkur jarayonda xalqaro tajriba (EU Taxonomy, Green Bond Principles, IFC ESG Framework) asosida O'zbekiston milliy ESG standartlarini ishlab chiqish, ESG ko'rsatkichlarini majburiy hisobot shakliga o'tkazish bo'yicha tartiblarni belgilash zarur;

Ikkinchidan, yashil obligatsiyalar bozorini rivojlantirish va mazkur jarayonda kapital bozorida yashil obligatsiyalarni emissiya qilish tartibini soddalashtirish hamda yashil investorlar uchun soliq imtiyozlari va preferensiyalar yaratish masalalariga e'tibor qaratish lozim;

Uchinchidan, loyihalarning ekologik ekspertizasini kuchaytirish va shaffoflikni oshirish bo'yicha samarali chora-tadbirlarning amalga oshirilishi maqsadga muvofiq.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Sartzetakis, Eftichios S. Green bonds as an instrument to finance low carbon transition. *Economic Change and Restructuring* 54.3 (2021): 755-779.
2. <https://www.precedenceresearch.com/esg-investing-market>

ВЛИЯНИЕ ВНЕШНЕГО ДОЛГА НА ЭКОНОМИЧЕСКИЙ РОСТ РАЗВИВАЮЩИХСЯ СТРАН И МЕХАНИЗМЫ ИХ РЕГУЛИРОВАНИЯ

Жамилова Севинч Жамшидовна
студент факультета Финансы, ТГЭУ

Абдувосидова Гуландом Абдурашид кизи

PhD кафедры “Международные финансы”, ТГЭУ

В условиях глобализации мировой экономики, рынки долговых обязательств сыграли ключевую роль в поддержке восстановления экономики

после финансового кризиса 2008 года и пандемии COVID-19, непрерывно предоставляя капитал правительствам и компаниям. Согласно публикации Объединенных Наций “A World of Debt 2025”, глобальный государственный долг достиг рекордной отметки в 102 триллиона долларов США в 2024 году. Хотя государственный долг развивающихся стран составил менее трети от общей суммы – 31 триллион долларов США — с 2010 года он рос в два раза быстрее, чем в развитых экономиках (рис 1)¹⁶⁶. Важно отметить, внешний долг страны определяется как сумма полученных и невыплаченных контрактных обязательств резидентов страны перед нерезидентами на определенный период времени, включая основной долг и начисленные, но не оплаченные проценты.

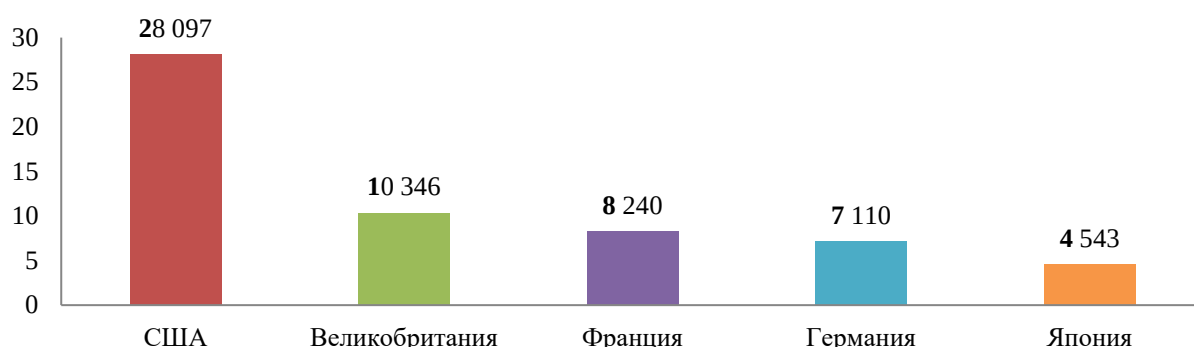

Рисунок 1. Страны-лидеры по объему внешнего долга на 1 квартал 2025 года в млрд. долларов США¹⁶⁷

Не смотря на большой объем долга, эти страны рассматриваются менее рискованными по сравнению с развивающимися странами. Яркий пример –

Япония, чей государственный долг превышает 240% ВВП. Ключевой фактор устойчивости – более 90% долга размещено внутри страны среди банков, страховых компаний и Банка Японии¹⁶⁸. Согласно данным рисунка 1, совокупный объем внешней задолженности США в 1 квартале 2025 года составил 28,1 трлн. долл. Однако, несмотря на это, в рейтинге стран по соотношению внешней задолженности к ВВП, США не входит даже в первую десятку. США и Великобритания выпускают долг в своих национальных валютах – долларе США и фунте стерлингов, которые являются резервными. Это дает им исключительную возможность обслуживать долг с помощью монетарной политики и гарантирует стабильный спрос со стороны глобальных инвесторов. Германия и Франция имеют высокий уровень кредитного рейтинга, строгие фискальные правила, что позволяет им занимать под низкие проценты.

С 2010 года, государственный долг стран с развивающейся экономикой рос в два раза быстрее, чем в развитых экономиках. Чистые процентные платежи развивающихся стран по государственному долгу достигли 921 млрд

¹⁶⁶ International Debt Report 2024

¹⁶⁷ Официальный сайт Всемирного банка – worldbank.org

¹⁶⁸ <https://ru.tradingeconomics.com/>

долларов США в 2024 году, что на 10% больше, чем в 2023 году. С 2020 года развивающиеся регионы заимствуют по ставкам, которые в два-четыре раза превышают ставки для США. В результате во многих развивающихся странах необходимость обслуживания существующих обязательств ограничивает расходы в других ключевых областях, как здравоохранение или образование¹⁶⁹.

Современные методы урегулирования внешнего государственного долга включают: конверсия или реструктуризация долга, выпуск облигаций в национальной валюте, выпуск «зеленых» и ESG – облигаций. Конверсия долга – это превращение внешней задолженности в иностранные капиталовложения, например, участие хозяйственных субъектов страны-кредитора в приватизации государственной собственности в стране, имеющей долги. Внутренний долг Казахстана составляет 71,6% от общего правительственного долга, что снижает валютные риски¹⁷⁰. Примером реструктуризации государственного долга является деятельность Парижского клуба, который помогает странам-должникам пересматривать условия погашения задолженности перед странами-кредиторами. Зелёные облигации имеют преимущества в виде длительных сроков, низких ставок, и пользуются высоким спросом со стороны «зелёных» инвесторов.

По итогам I полугодия 2025 года совокупный объём внешнего долга составил 72,2 млрд долларов, из которых государственный внешний долг – 36,8 млрд долларов, а корпоративный внешний долг – 35,4 млрд долларов. В 2024 году процентные платежи по внешнему долгу Узбекистана выросли на 32,7% — до 3,3 млрд долларов. В то же время сократились расходы на социальные пособия, что может быть обусловлено затратами на процентные платежи. Положительным изменением в 2025 году стало повышение кредитного рейтинга страны в иностранной валюте (Fitch Ratings) с уровня «BB-» до «BB». Это сигнал инвесторам, что страна стала надежнее и стабильно отвечает по своим обязательствам.

В Республике Узбекистан за период с 2020 по 2024 год, совокупный внешний долг вырос почти в два раза. В процентном же соотношении к ВВП в 2024 году, он составил 55,7%, почти приблизившись к лимиту в 60% установленным законом «О государственном долге»¹⁷¹. При этом нужно отметить что значительная часть «частных» долгов приходится на компании и банки с государственным участием – UzAuto Motors, «Узбекнефтегаз», Национальный банк Узбекистана, «Узсаноатқурилишбанк». Это означает, что в случае неудачи их проектов или ошибок в управлении бремя долга ляжет на госбюджет.

Вышеперечисленные факторы повышают макроэкономическую уязвимость страны и всё более важным становится переход к более строгому управлению долгом. Во-первых, нужно удерживать дефицит

¹⁶⁹ A World of Debt 2025 | (UNCTAD)

¹⁷⁰ <https://www.gov.kz/memleket/entities/minfin> - Официальный сайт Министерство финансов Республики Казахстан

¹⁷¹ <https://cbu.uz> - Официальный веб-сайт Центрального Банка Республики Узбекистан

государственного бюджета не выше 3% от ВВП для сохранения макроэкономической стабильности и доверия кредиторов. Во-вторых, внедрить мониторинг и систему одобрения для новых внешних заимствований крупными компаниями, особенно с государственным участием, чтобы их долги не стали скрытой угрозой для госбюджета. Для повышения прозрачности долга – создать единую и открытую систему учёта всех государственных и гарантированных государством долговых обязательств. На примере Казахстана видно, что развитие внутреннего рынка капитала является важным инструментом снижения валютной уязвимости. Для этого необходимо постепенно укреплять доверие населения и институциональных инвесторов к финансовой системе, создавая условия, при которых вложения в государственные ценные бумаги воспринимаются как надёжный и выгодный инструмент сохранения капитала.

Таким образом, рекордный уровень глобального долга отражает не только рост заимствований, но и глубокое структурное неравенство между развитыми и развивающимися экономиками. Развитые страны обладают большей устойчивостью благодаря сильным финансовым институтам и резервным валютам, тогда как развивающиеся государства сталкиваются с более высокой стоимостью займов и повышенной уязвимостью к внешним шокам. Для Узбекистана быстрый рост внешнего долга и значительная нагрузка со стороны квазигосударственных предприятий усиливают макроэкономические риски. В этих условиях ключевыми задачами становятся укрепление дисциплины заимствований, повышение прозрачности долговых операций и развитие внутреннего рынка капитала. Это позволит снизить долговые риски и поддержать устойчивое экономическое развитие страны.

Литература:

1. A World of Debt 2025 | (UNCTAD)
2. International Debt Report 2024 ([worldbank.org](https://www.worldbank.org))
3. <https://ru.tradingeconomics.com/>
4. <https://www.gov.kz/memleket/entities/minfin> - Официальный веб-сайт Министерство финансов Республики Казахстан
5. <https://cbu.uz> - Официальный веб-сайт Центрального Банка Республики Узбекистан

XORIJIY TAJRIBA ASOSIDA O‘ZBEKISTONDA YASHIL ENERGETIKA INFRATUZILMASINI MOLIYALASHTIRISH MEXANIZMLARINI TAKOMILLASHTIRISH

Fayziyev Samandar Sobri o‘g‘li

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti katta o‘qituvchisi PhD

Mazkur maqolada Yevropa Ittifoqi, AQSh, Xitoy va Yaqin Sharq mamlakatlari tajribasi asosida yashil energetika infratuzilmasini moliyalashtirish mexanizmlari o‘rganildi. O‘zbekistonning 2030 yilgacha qayta tiklanuvchi energiya ulushini oshirish va energiya xavfsizligini ta‘minlash borasidagi strategik ustuvorliklari tahlil qilinadi. Xalqaro moliya institutlari, yashil obligatsiyalar,

davlat-xususiy sheriklik, karbon bozori va barqaror fondlar kabi moliyaviy instrumentlarni milliy sharoitga moslashtirish bo'yicha takliflar ishlab chiqildi.

Yashil energetika loyihalarini moliyalashtirish global miqyosda strategik ahamiyatga ega bo'lib, dekarbonizatsiya va energiya xavfsizligi tendensiyalari bilan uyg'unlashgan. Xalqaro Energetika Agentligi prognozlariga ko'ra, dunyoda 2030 yilgacha qayta tiklanuvchi energiya uchun har yili 4 trln dollardan ortiq investitsiya talab etiladi. Barqaror iqtisodiy rivojlanish konsepsiyasi ostida energiya ta'minoti, resurslardan samarali foydalanish va ekologik xavfsizlik masalalari global darajada dolzarb bo'lib bormoqda.

O'zbekiston ham 2030-yilgacha energiya tizimini diversifikatsiya qilish, 27 GW qayta tiklanuvchi energiya quvvatlarini yaratish, elektr energiyasida ulushini 40% ga yetkazish, shuningdek, issiqxona gazlari chiqindilarini sezilarli kamaytirishni maqsad qilgan. Ushbu strategik vazifalarni moliyalashtirish uchun yangi investitsion vositalar zarur. Biroq, energiya infratuzilmasi loyihalarining kapitallashuvi yuqori bo'lishi, tiklanish davrining uzoqligi hamda texnologik risklar mavjudligi xususiy sarmoyadorlar uchun tashqi riskni oshiradi. Shu sababli ilg'or davlatlar tajribasi asosida kompleks moliyaviy mexanizmlarni shakllantirish O'zbekiston uchun dolzarbdir.

So'nggi yillarda yashil moliya bo'yicha ilmiy tadqiqotlar soni keskin oshdi. OECD va IMF hisobotlarida yashil investitsiya oqimlari hamda ularning iqtisodiy barqarorlikka ta'siri keng yoritilgan. Z. Kong (2022), J. Stiglitz (2020) va B. Campiglio (2019) kabi olimlar yashil moliyalashtirishning iqtisodiy o'sishga multiplikativ ta'sir ko'rsatishini qayd etadi. Xitoy tajribasini tahlil qilgan L. Zhang (2021) yashil kreditlar, hukumat kafolatlari va milliy karbon savdo tizimining ahamiyatini ko'rsatgan. Yevropa Ittifoqi bo'yicha va ECB (2023) hisobotlari Green Deal moliyalashtirilishida suveren obligatsiyalar ustuvorligini ta'kidlaydi.

O'zbekiston bo'yicha ADB va Jahon Banki hisobotlari mavjud infratuzilma va investitsiya bo'shliqlarini to'ldirish uchun davlat-xususiy sheriklik, xalqaro kredit liniyalari hamda yashil obligatsiyalarni joriy etishni tavsiya qiladi.

Xalqaro moliyaviy tizimda "yashil moliya" atamasi ESG tamoyillari asosida ijtimoiy va ekologik natijalar beruvchi loyihalarni moliyalashtirishga qaratilgan. OECD, IMF va Jahon banki tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda yashil investitsiyalar iqtisodiyotning uzoq muddatli barqarorligini ta'minlashda muhim omil ekani ta'kidlanadi.

O'zbekistonning yashil energetika infratuzilmasini rivojlantirish bo'yicha so'nggi yillardagi strategik harakatlari xalqaro tajriba bilan uyg'un holda amalga oshirilmoqda. Mamlakatda qayta tiklanuvchi energiya ulushini oshirish, energiya xavfsizligini ta'minlash va uglerod izini qisqartirish bo'yicha keng ko'lamli loyihalar boshlangan. Xususan, ACWA Power, Masdar, Voltaia kabi xalqaro kompaniyalar ishtirokida yirik quyosh va shamol elektr stansiyalari qurilishi ushbu jarayonning muhim bosqichidir. Mazkur loyihalarning moliyalashtirish modeli, yondashuvi va mexanizmlari tahlili shuni ko'rsatadiki, barqaror moliyaviy infratuzilmani shakllantirish investitsiya oqimlarini jalb qilishda hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Dunyo tajribasi shuni ko'rsatadiki, yashil energetika sektorini samarali moliyalashtirishda bir nechta moliyaviy mexanizmlar uyg'un qo'llaniladi. Yevropa Ittifoqi misolida, yashil obligatsiyalar, ESG standartlari va davlat kafolatlari asosiy omil bo'lib xizmat qilmoqda. Yevropa Investitsiya Banki "Climate Bank" modeli orqali yirik infratuzilma loyihalarini arzon moliyalashtiradi, bu esa investorlar uchun xavflarni kamaytiradi. Shu tarzda, moliyaviy barqarorlik va investor ishonchi ta'minlanadi.

AQSh tajribasi, ayniqsa, Inflation Reduction Act orqali xususiy kapitalni jalb etishda samarali bo'ldi. Soliq imtiyozlari, davlat grantlari va uzoq muddatli energiya xarid shartnomalari rezident investorlarga qulay sharoit yaratadi. Bu model energiya loyihalariga texnologiya, innovatsiya va ventchur kapital oqimini rag'batlantiradi.

Xitoy esa markazlashgan moliya boshqaruvi, subsidiyalangan kreditlar, hukumat kafolatlari va karbon savdo tizimi orqali yirik energetika loyihalarini amalga oshirmoqda. Xitoyning "Green Credit Guidelines" tizimi bank sektorini yashil loyihalarni moliyalashtirishga majburiy jalb etadi. Ushbu mexanizm moliyalashtirishni markazlashtirish orqali katta hajmdagi investitsiya oqimlarini boshqarish imkonini beradi.

Saudiya Arabistoni va BAA tajribasi ko'rsatadiki, suveren fondlar va xalqaro investorlarni jalb qilish orqali yirik energetika klasterlari shakllantirish mumkin. ACWA Power va Masdar modeli - davlat kafolati, xususiy kapital va texnologik hamkorlikning kombinatsiyasi sifatida e'tiborga loyiqdir. Bu yondashuv risklarni minimallashtiradi va moliyalashtirishning barqaror sohalarini ta'minlaydi.

O'zbekistonning hozirgi modeli ushbu tajribalar bilan bir qadar mos keladi: DXSh mexanizmi orqali elektr stansiyalari qurilmoqda, xalqaro moliya institutlari bilan hamkorlik kengaymoqda va texnologik hamkorlik yo'lga qo'yilgan.

O'zbekiston energetika sektorida xalqaro investitsiyalar oqimi kuchaygan, lekin moliyalashtirish mexanizmlari diversifikatsiyasi yetarli emas.

Davlat, xalqaro moliya institutlari va xususiy sektor ishtiroki uyg'unlashgan "blended finance" modeli O'zbekiston uchun eng maqbul yondashuv sifatida baholanishi mumkin. O'zbekiston yashil energetika moliyalashtirish tizimini takomillashtirishda xorijiy tajribadan kompleks foydalanishi zarur, bunda bozor instrumentlari, davlat qo'llab-quvvatlovi va xalqaro moliya manbalari integratsiyalashgan holda qo'llanishi lozim. O'zbekiston uchun muvaffaqiyatning asosiy omili - moliyalashtirish manbalarini diversifikatsiya qilish, investorlar uchun barqaror tartibot yaratish va global yashil moliya bozorlariga integratsiyalashuvdir. Mazkur vazifalarni bajarish orqali mamlakat 2030-yilga mo'ljallangan energetika strategiyasi maqsadlariga samarali erishishi, raqobatbardosh yashil iqtisodiyot poydevorini shakllantirishi mumkin.

O'zbekistonning yashil energetika infratuzilmasini moliyalashtirish mexanizmlarini yanada takomillashtirish maqsadida bir qator kompleks tashkiliy, moliyaviy va institutsional choralar amalga oshirilishi maqsadga muvofiqdir. Birinchi navbatda, qayta tiklanuvchi energiya loyihalarini barqaror moliyalashtirish uchun suveren va korporativ yashil obligatsiyalar emissiyasini yo'lga qo'yish zarur. Bu instrument mahalliy va xorijiy investorlar uchun yangi investitsiya kanallarini ochadi va kapital bozorining chuqurlashuviga xizmat qiladi.

Huquqiy va me'yoriy baza jihatidan mamlakat uchun milliy "yashil taksonomiya" ishlab chiqish, yashil loyihalarni aniqlash va baholash mezonlarini belgilash lozim. Energetika kompaniyalarida majburiy ESG hisobot tizimini joriy etish orqali tashkiliy shaffoflikni oshirish va investorlar ishonchini mustahkamlash mumkin. Qayta tiklanuvchi energiya loyihalarini qo'llab-quvvatlash maqsadida soliq imtiyozlari, tezlashtirilgan amortizatsiya preferensiyalari va tarif kafolatlarini tatbiq etish ham maqsadga muvofiqdir.

Bundan tashqari, O'zbekistonda smart-grid texnologiyalari, energiya saqlash tizimlari va vodorod energetikasi kabi innovatsion yo'nalishlarni moliyalashtirish bo'yicha maxsus mexanizmlarni ishlab chiqish dolzarb hisoblanadi. Raqamli yashil platformalar, jumladan investitsion marketplace va karbon kreditlari bo'yicha raqamli savdo tizimini yaratish, moliyalashtirish jarayonlarining shaffofligini oshiradi hamda investorlar uchun tezkor axborot almashinuvi imkoniyatini kengaytiradi.

Shuningdek, xalqaro moliya institutlari - ADB, Jahon banki, EBRD, AIIB va IFC bilan kengaytirilgan yashil kredit liniyalarini joriy etish ham muhim yo'nalishdir. Bu orqali yirik loyihalarda kapital tanqisligi muammosi yumshatiladi. Shuningdek, xalqaro karbon savdo tizimlari bilan integratsiya va yashil texnologiyalar transferi bo'yicha strategik hamkorlik dasturlarini amaliyotga joriy etish talab etiladi. Yashil moliya va energetika boshqaruvi bo'yicha malaka oshirish dasturlarini yo'lga qo'yish, oliy ta'lim muassasalarida "yashil moliya va energetika menejmenti" yo'nalishlari bo'yicha mutaxassislar tayyorlashga e'tibor qaratish ham inson kapitalining rivojlanishiga zamin yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. ADB (2023) Green Finance Opportunities in Central Asia.
2. IEA (2023) World Energy Outlook.
3. IRENA (2023) Global Renewables Outlook.
4. IMF (2023) Climate Finance and Energy Transition Report.
5. OECD (2022) Green Growth and Sustainable Finance Strategies.
6. World Bank (2023) Mobilizing Private Finance for Green Transition in Developing Economies.

RAQAMLI IQTISODIYOT SHAROITIDA O'ZBEKISTONNING XALQARO MOLIYA INSTITUTLARI BILAN HAMKORLIGINI RIVOJLANTIRISH ISTIQBOLLARI

Xushvaqov Islombek Muxammadi o'g'li
PhD, katta o'qituvchi
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti

Zamonaviy hayot tarzini elektron platformalar va gadjetlarsiz tasavvur qilish qiyin. Raqamli tuzilmalar barcha sohalarida o'z o'rniga ega bo'lgani singari iqtisodiyotning ham ajralmas qism bo'lib ulgurdi. Yaqin davlarga shakllangan iqtisodiyotni an'anaviy iqtisodiyot deb nomlasak, texnologiyalar rivojlanishi bilan bu tushuncha raqamli iqtisodiyot atamasi bilan o'rin almashmoqda. "Zamonaviy raqamli iqtisodiyot yangi biznes modellarini taklif qiladi va boshqaruv

mexanizmlarini o'zgaruvchan voqelikni aks ettirish uchun o'zgartirish zarurligini ta'kidlaydi"¹⁷².

Raqamli iqtisodiyot bu global dunyoda iqtisodiy faollikning raqamli platformalarda, elektron to'lov tizimlari, fintech yechimlari va ma'lumotlarga asoslangan modellar orqali sodir bo'lishini anglatadi. Mazkur jarayonlarda mamlakatlarni chet el investitsiyalari, xalqaro moliyaviy institutlar bilan hamkorligi, raqamli infratuzilmani shakllantirish kabi omillar ajralmas ahamiyatga ega bo'lmoqda. O'zbekiston esa so'nggi yillarda raqamli iqtisodiyotga o'tishni strategik yo'nalishlardan biri sifatida belgilab, global moliya tizimiga integratsiyani kuchaytirish vazifasini oldiga qo'ygan. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 05.10.2020 yildagi "Raqamli O'zbekiston - 2030" strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida PF-6079-sonli Farmonida ushbu masala o'z aksini topgan. "Raqamli O'zbekiston — 2030" strategiyasi iqtisodiyot tarmoqlari, ijtimoiy soha va davlat boshqaruvi tizimining jadal raqamli rivojlanishini ta'minlash, shu jumladan elektron davlat xizmatlarini ko'rsatish mexanizmlarini yanada takomillashtirish maqsadida ishlab chiqilgan"¹⁷³. Ushbu integratsiyani xalqaro moliya institutlari hamkorligisiz amalga oshirish imkoniyatlari cheklangan. O'zbekistonda xalqaro moliya institutlari bilan hamkorlik, xalqaro kapital oqimlari, to'g'ridan-to'g'ri investitsiyalar, moliyaviy xizmatlar erkinligi kabi jihatlar orqali kuchaymoqda. Raqamli iqtisodiyotga o'tish jarayonida mamlakat moliya tizimi va infratuzilmasi xalqaro standartlarga, raqamli platformalar bilan uyg'unlashishga muhtoj bo'ladi. Bu esa to'lov tizimlari, moliyaviy texnologiyalar, ma'lumotlar xavfsizligi, fintech ekotizimi va xalqaro moliya institutlari bilan yaqin hamkorlikni talab etadi. Shu jihatdan O'zbekistonda integratsiya darajasini oshirish raqamli iqtisodiyotga o'tishni jadallashtirishi bilan birga, xalqaro moliyaviy institutlar bilan hamkorlik imkoniyatlarini ham kengaytiradi.

O'zbekiston bilan hamkorlik aloqalarini olib borayotgan ko'plab nufuzli xalqaro moliya institutlari majud bo'lib Xalqaro valyuta jamg'armasi (IMF), Jahon banki guruhi (IBRD/IDA), Osiyo taraqqiyot banki (ADB) hamda mintaqaviy rivojlanish banklari shular jumlasidandir. Ayniqsa, Jahon banki bilan O'zbekistonning qarz munosabatlari ancha mustahkam hisoblanadi.

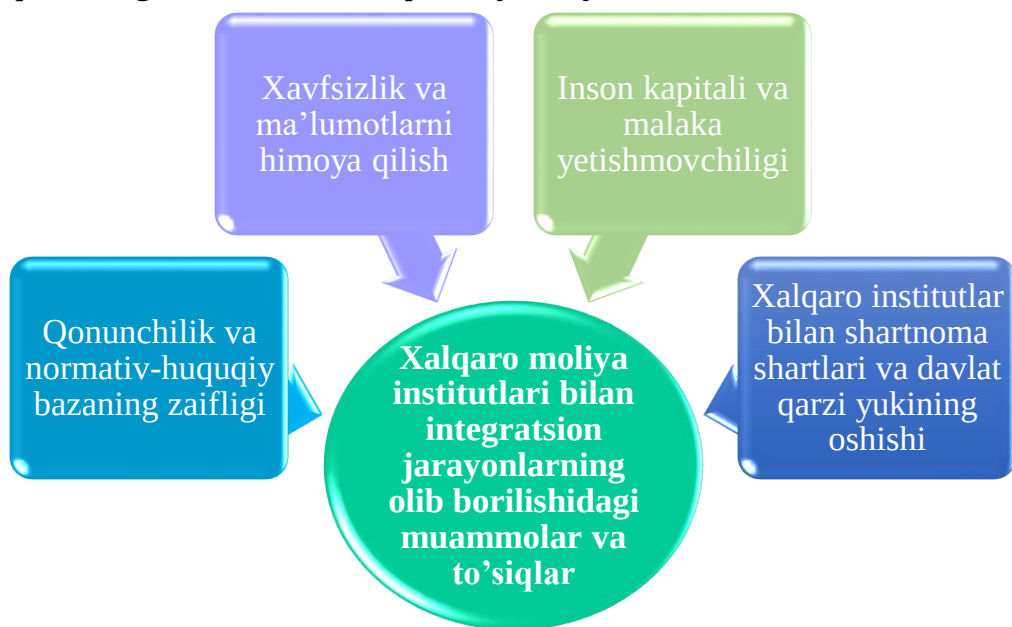
Raqamli iqtisodiyotga o'tishda O'zbekiston bir qator islohotlarni amalga oshirmoqda. Elektron tijoratni rag'batlantirish, AKT infratuzilmani modernizatsiyalash, banklar va to'lov tizimlarida olib borilayotgan modernizatsiya ishlari asosiy islohotlardandir. Bunda xalqaro moliya institutlari maslahatchi va kredit beruvchi sifatida faol qatnashmoqda. Misol uchun, Jahon banki kredit paketi raqamli iqtisodiyot, ijtimoiy himoya, investitsiya muhitini yaxshilash jumladan raqamli infratuzilma bilan bog'liq sohalarni qamrab olgan. Masalan Jahon banki ma'lumotlariga ko'ra "O'zbekistonga 2025-yil holatiga 12,2 mlrd AQSh dollari"¹⁷⁴

¹⁷² G'.M. Porsaev, B.Sh. Safarov, D.Q. Usmanova. Raqamli iqtisodiyot asoslari. (Darslik) –T.: «Fan va texnologiyalar nashriyot-matbaa uyi», 2020. 372 b.

¹⁷³ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 05.10.2020 yildagi "Raqamli O'zbekiston - 2030" strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida PF-6079-sonli Farmoni.

¹⁷⁴ <https://financesone.worldbank.org>

miqdorida loyiha majburiyatlari amalga oshirilgan ekan. Shuningdek, “O‘zbekistonning umumiy tashqi qarzi 2024-yilda taxminan 64,1 mlrd AQSh dollari tashkil qilgan bo‘lsa 2025 yilning I yarmi yakuniga ko‘ra, umumiy tashqi qarz hajmi 72,2 mlrd dollari tashkil qilib, shundan davlat tashqi qarzi hajmi 36,8 mlrd dollar hamda korporativ tashqi qarz hajmi 35,4 mlrd dollar¹⁷⁵”ga teng bo‘lgan. Ushbu qarzlarning asosiy qismi Jahon banki va Osiyo taraqqiyot bankidan qabul qilingan. Jalb qilinayotgan qarz kapitalidan ko‘zlangan maqsad ijtimoiy sohani qo‘llab quvvatlagan holda umumiy iqtisodiyotni yaxshilash hisoblanadi.

1-rasm. Xalqaro moliya institutlari bilan integratsion jarayonlarning olib borilishidagi muammolar va to‘siqlar¹⁷⁶

Raqamli iqtisodiyot orqali O‘zbekiston xalqaro moliya tizimiga, xususan, xalqaro to‘lov tizimlari, moliyaviy texnologiyalar va ma‘lumot almashinuvi orqali yaxshiroq integratsiyalashishi mumkin. Bu esa investorlarning ishonchini oshiradi, ichki bozorlarni global ta‘minot zanjiriga qo‘shadi va rivojlanish loyihalariga jalb qilinadigan kapitalni ko‘paytiradi. Ammo iqtisodiyotdagi ayrim to‘siq va muammolar integratsiya jarayonlarining ravnaq topishida o‘zining salbiy ta‘sirini namoyon qilmoqda.

- Raqamli iqtisodiyot hamda xalqaro moliya institutlari bilan hamkorlik qilishda qonunchilik va normativ huquqiy bazaning mosligi katta ahamiyatga ega. O‘zbekistonda hali fintech, blokcheyn, raqamli aktivlar va xalqaro to‘lov xizmatlari borasida normativ bazaning to‘liq shakllanmaganligi aytiladi.

- Raqamli infratuzilma kengayganda kiberxavfsizlik, ma‘lumotlar himoyasi, shaffoflik masalalari ortadi. Xalqaro moliya institutlari bu jihatlarga katta e‘tibor beradi. Agar bu sohalarda zaiflik bo‘lsa, integratsiya jarayonida to‘sqinliklar paydo bo‘lishi mumkin.

- Raqamli iqtisodiyot va xalqaro moliyaviy hamkorlikni amalga oshirish uchun malakali kadrlar zarur. O‘zbekistonda yetarli darajada IT va moliya sohasida tajribaga ega mutaxassislar yetishmasligi muammosi mavjud.

¹⁷⁵ https://cbu.uz/upload/medialibrary/adf/90w8y582q5ikw3oc282iulczgk4nr10l/uz_kiril_BOP_IIP_ED_2025Q2.pdf

¹⁷⁶ Muallif ishlanmasi

- Xalqaro moliya institutlaridan olingan kreditlar jihatidan to'lov muddati, foiz stavkalari, qayta moliyalashtirish imkoniyatlari kabi shartlar muhim. Agar qarz yukini oshirish va qaytarish muammolari paydo bo'lsa, bu integratsiyaga salbiy ta'sir qilishi mumkin. Misol uchun, tashqi qarz hajmining oshishi O'zbekiston uchun xavfli bo'lishi mumkin.

Ushbu muammolarning yechimi sifatida ichki imkoniyatlardan kelib chiqqan holda muammoning tub mohiyatiga e'tibor qaratib bir qancha amaliy tavsiyalarni keltirib o'tishimiz mumkin. Eng avvalo har qanday sohaning fundamenti hisoblangan huquqiy bazaga e'tiborni qaratib normativ bazani modernizatsiyalash maqsadga muvofiq. Raqamli moliya va xalqaro integratsiya uchun normativ-huquqiy bazani takomillashtirish zarur: fintech, blokcheyn, xalqaro to'lovlar, raqamli aktivlar ustida qonunlar ishlab chiqilishi va joriy etilishi lozim.

Keyingi o'rinda sohani yuritishda xizmat qiluvchi kadrlar masalasiga ahamiyat berib kadrlar tayyorlash va ularning malaka oshirish ustuvor vazifalardan sanaladi. IT va moliya sohasida xalqaro standartlarga mos kadrlar tayyorlash, xalqaro institutlar bilan hamkorlikda o'quv dasturlarini joriy etish, startaplar ekotizimini shakllantirish klub va markazlar tashkil etish bugungi iqtisodiyot talabidir.

Kibertahdidlar xavfi tobora oshib borayotgan vaziyatda xavfsizlik masalasi va ma'lumotlar himoyasi tizimini kuchaytirish markaziy o'rinda bo'lishi lozim. Ma'lumotlarni himoya qilish, kiberxavfsizlik, shaffoflik va qonuniy regulatsiya jihatlariga e'tibor berilishi xalqaro institutlar bilan hamkorlikni mustahkamlash imkonini beradi.

Shu bilan birga integratsiya jarayonlarini tezlashtirish maqsadida moliya institutlari bilan olib borilayotgan strategik hamkorlikni yangi bosqichga olib chiqish va chuqurlashtirish ham dolzarb hisoblanadi. Chunki bugungi kundagi geosiyosiy va iqtisodiy masalarning noziklashuvi fonida bu ayniqsa ahamiyatli. Xalqaro moliya institutlari bilan raqamli iqtisodiyotga yo'naltirilgan yangi dasturlar ishlab chiqish, kredit shartlarini raqamli yo'nalishda moslashtirish va mamlakat ichida raqamli xizmatlarni keng joriy etish bo'yicha loyihalarni ko'paytirish lozim.

Moliya institutlari bilan ijobiy munosabatlarning natijasida jalb qilingan qarzlarni boshqarish va kirib kelayotgan investitsiyalarni diversifikatsiyalash umumiy jarayonga nisbatan to'g'ri yondashuv hisoblanadi. Xalqaro moliyaviy institutlar bilan hamkorlik ijtimoiy infratuzilma, raqamli infratuzilma va xizmatlar sohasida bo'lishi lozim. Shu bilan birga, Qarzni qaytarish xavfini kamaytirish uchun uzoq muddatli strategiyalar ishlab chiqilishi va investitsiyalar diversifikatsiyalanishi muhimdir.

Xulosa o'rinda shuni aytish mumkinki, raqamli iqtisodiyotning xalqaro moliyaviy integratsiya bilan uyg'unlashuvi O'zbekiston uchun katta imkoniyatlarni ochmoqda. Xalqaro moliya institutlari bilan hamkorlik orqali raqamli infratuzilmani mustahkamlash, fintech va elektron xizmatlarni rivojlantirish, investitsiyalar oqimini oshirish mumkin. Shu bilan birga, normativ bazaning kamchiligi, kadrlar yetishmovchiligi, xavfsizlik muammolari va qarz yukining o'sishi kabi to'siqliklar ham mavjud. Ammo ushbu kamchilik va to'siqlarning bartaraf etilishi

O‘zbekistonda raqamli iqtisodiyot sharoitida xalqaro moliya institutlari bilan hamkorlikni yangi bosqichga olib chiqish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. G‘.M. Porsaev, B.Sh. Safarov, D.Q. Usmanova. Raqamli iqtisodiyot asoslari. (Darslik) –T.: «Fan va texnologiyalar nashriyot-matbaa uyi», 2020. 372 b.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 05.10.2020 yildagi “Raqamli O‘zbekiston - 2030” strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida PF-6079-sonli Farmoni.
3. <https://financesone.worldbank.org>
4. https://cbu.uz/upload/medialibrary/adf/90w8y582q5ikw3oc282iulczgk4nr10l/uz_kiril_BOP_IIP_ED_2025Q2.pdf

INVESTITSION MUHITNI YAXSHILASH BORASIDAGI XORIJIY MAMLAKATLAR TAJRIBASI

Ochilov Bobur Baxtiyor o‘g‘li
TDIU katta o‘qituvchisi

AQShning investitsiya muhiti bugungi kunda jahon miqyosidagi eng rivojlangan, barqaror va raqobatbardosh muhitlardan biri hisoblanadi. Mamlakatning iqtisodiy qudrati, institutsional barqarorlik va innovatsion salohiyati xorijiy investorlar uchun keng imkoniyatlar yaratadi. Quyida AQSh investitsiya muhitining asosiy tarkibiy jihatlarini ilmiy yondashuv asosida batafsil yoritib beriladi.

AQShda iqtisodiyotning barcha sektorlarining samarali faoliyat yuritishini ta‘minlovchi keng qamrovli infratuzilma shakllangan. Mamlakat zamonaviy avtomagistrallar, portlar, aeroportlar, temir yo‘l tarmoqlari, energetika tizimi va yuqori tezlikdagi raqamli kommunikatsiya infratuzilmasiga ega. Bu esa:

ishlab chiqarish va logistika jarayonlarining uzluksizligini,

transport xarajatlarining kamayishini,

resurslar va xizmatlarning tezkor yetkazilishini

ta‘minlaydi. Zamonaviy infratuzilma investorlar uchun barqarorlik va operatsion samaradorlik kafolatlaridan biri hisoblanadi.

AQSh investitsiya muhiti kuchli huquqiy baza va shaffof sud tizimi bilan ajralib turadi. Mulk huquqlarining qat‘iy himoyasi, shartnomalarning bajarilishi ustidan nazorat, korporativ boshqaruv qoidalarining yuqori darajada rivojlanganligi xorijiy investorlar ishonchini mustahkamlaydi.

AQSh huquqiy tizimi quyidagi jihatlar bilan ajralib turadi:

investorlar huquqlarining yuqori darajada himoyalaniishi,

korruptsiya darajasining pastligi,

davlat organlarining ochiqqligi va javobgarligi,

tartibga solish jarayonlarining prognoz qilinadiganligi.

Mazkur omillar investitsiyalar uchun shaffof, barqaror va ishonchli muhitni ta‘minlaydi.

AQSh dunyoning eng yirik innovatsion markazlaridan biri bo‘lib, ilmiy-texnik taraqqiyotga katta hissa qo‘shadi. Silicon Valley, Boston, Austin kabi ilmiy-

texnologik klasterlar yuqori texnologiyali startaplar, ilmiy tadqiqot markazlari va inkubatsiya dastaklarini birlashtiradi.

Mamlakat innovatsion ekotizimining afzalliklari:

ilmiy tadqiqotlarga yirik federal investitsiyalar,

xususiy sektorning faol ishtiroki,

universitetlar va sanoat korxonalari o'rtasidagi hamkorlikning samaradorligi,

intellektual mulkni kuchli himoya qilish.

Bu esa AQShni yuqori texnologiyalar, biotexnologiya, axborot texnologiyalari va raqamli iqtisodiyot bo'yicha global yetakchiga aylantiradi.

AQSh iqtisodiy tizimi klassik erkin bozor modeliga asoslangan bo'lib, unda tadbirkorlik erkinligi, raqobat muhiti va minimal davlat aralashuvi ustuvor hisoblanadi. Bu investorlar uchun:

kapitalni erkin joylashtirish,

biznesni tezkor yo'lga qo'yish,

yangi bozor segmentlarini egallash

imkoniyatlarini yaratadi. Shuningdek, ko'plab sohalarda davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash dastaklari mavjud bo'lib, ular innovatsiyalar, yashil texnologiyalar, energetika va sog'liqni saqlash kabi strategik sohalarda sarmoya jalb qilishni rag'batlantiradi.

AQShning soliq tizimi murakkab bo'lishiga qaramay, u investorlar uchun qator imkoniyatlarni taqdim etadi. Federal, shtat va mahalliy darajadagi rag'batlantiruvchi mexanizmlar investorlarning xarajatlarini kamaytiradi va investitsiya faoliyatini kuchaytiradi.

Rag'batlantirish shakllari:

korporativ soliqlar bo'yicha imtiyozlar,

investitsion soliq kreditlari,

ilmiy-tadqiqot faoliyatiga soliq chegirmalari,

shtat darajasidagi maxsus investitsiya zonalari.

Ushbu imtiyozlar investorlar uchun iqtisodiy samaradorlikni oshiradi.

AQSh iqtisodiyoti global miqyosda eng barqaror iqtisodiy tizimlardan biri hisoblanadi. Mamlakatda:

barqaror iqtisodiy o'sish,

inflyatsiya darajasining nisbatan pastligi,

mehnat bozorining moslashuvchanligi,

kuchli bank-moliya tizimi

kuzatiladi. Bu holat investorlarga uzoq muddatli strategik sarmoya kiritish imkonini beradi.

AQShda dunyoning eng yirik va eng likvid kapital bozorlaridan biri shakllangan. NYSE va NASDAQ kabi fond birjalari global moliyaviy oqimlarning asosiy markazlari bo'lib xizmat qiladi. Rivojlangan kapital bozorlari:

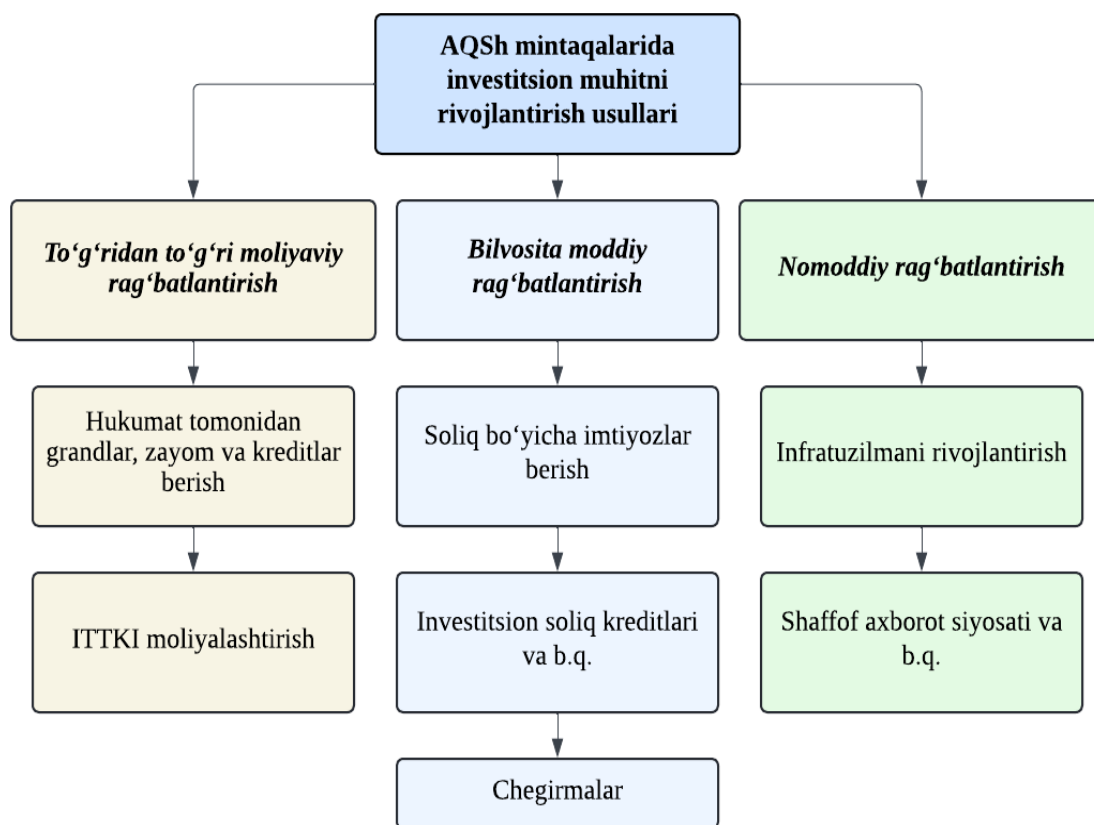
korxonalarga kapital jalb qilish imkoniyatini kengaytiradi,

investorlar uchun yuqori likvidlikni ta'minlaydi,

moliyaviy risklarni diversifikatsiya qilishga imkon beradi.

Bu esa AQShni global moliya bozorlarining strategik markaziga aylantiradi.

AQShning investitsiya muhiti infratuzilmaning rivojlanganligi, kuchli huquqiy tizim, innovatsion salohiyat, erkin bozor iqtisodiyoti va kapital bozorlarining yuksak darajada rivojlanganligi bilan ajralib turadi. Ushbu omillar mamlakatni global miqyosda eng jozibador investitsiya markaziga aylantirgan. Shu bilan birga, soliq tizimi va ma'muriy jarayonlarning murakkabligi investorlar uchun qo'shimcha tahlil va mas'uliyatni talab etadi.

1-rasm. AQShda investitsion muhitni rivojlantirish usullari¹⁷⁷

Singapur zamonaviy global iqtisodiyotda eng ochiq, barqaror va samarali boshqariladigan investitsiya makonlaridan biri sifatida e'tirof etiladi. Mamlakatning investitsiya siyosati iqtisodiy liberallashtirish, institutsional ishonchlilik, qat'iy moliyaviy regulatsiya va innovatsion yondashuvga asoslanadi. Quyida Singapur investitsiya muhitining asosiy mexanizmlari ilmiy yondashuv asosida kengaytirilgan holda yoritiladi. Singapur investitsiya muhitining eng muhim ustunlaridan biri davlat idoralari, regulatsiya va suveren jamg'arma fondlarining samarali boshqaruv modelidir. MAS – mamlakatning markaziy banki vazifasini bajaruvchi va moliyaviy sektorni tartibga soluvchi asosiy organ bo'lib, u:

- makroprudensial siyosatni yuritadi,
- moliyaviy barqarorlikni nazorat qiladi,
- moliyaviy texnologiyalarni (FinTech) rivojlantirishni qo'llab-quvvatlaydi,
- Singapurni global moliyaviy markaz sifatida mustahkamlashga xizmat qiladi.

MASning qat'iy, biroq o'ta samarali regulatsion modeli investorlar uchun yuqori darajada ishonchli muhit yaratadi.

¹⁷⁷ Muallifning ilmiy tadqiqot natijalari asosida ishlab chiqilgan.

GIC – Singapurning uzoq muddatli milliy zahiralari boshqaruvchi suveren fond bo'lib, global diversifikatsiyalangan portfellarga sarmoya kiritadi. Fondning strategiyasi:

kapitalning xavfsizligini ta'minlash,
uzoq muddatli daromadlilikni oshirish,
iqtisodiy shoklarga nisbatan barqarorlikni mustahkamlashkabi tamoyillarga asoslanadi.

Temasek – davlatga tegishli investitsiya kompaniyasi bo'lib, telekommunikatsiya, moliya, energetika, sog'liqni saqlash va texnologiya kabi strategik sohalarga sarmoya kiritadi. Global diversifikatsiya qilingan portfel uning muvaffaqiyatining asosiy omillaridan biri hisoblanadi. Ushbu tuzilma xususiy kapital, riskli aktivlar va ko'chmas mulkka yo'naltirilgan investitsiyalarni boshqaradi. Fundlarning bunday samarali boshqaruvi mamlakatni institutsional investorlar uchun jozibali markazga aylantiradi. Singapur investitsiya muhiti soliq imtiyozlari orqali sezilarli darajada qo'llab-quvvatlanadi. Mamlakatning soliq siyosati "raqobatbardosh soliq yuklamasi – yuqori iqtisodiy samaradorlik" tamoyiliga asoslanadi.

Asosiy soliq rag'batlari:

Pioneer Certificate Incentive (PCI) – innovatsion texnologiyalarni joriy etayotgan korxonalar uchun soliq yengilliklari.

Development and Expansion Incentive (DEI) – ishlab chiqarish quvvatlarini kengaytirayotgan kompaniyalar uchun daromad solig'ini kamaytirish.

Global Trader Programme (GTP) – xalqaro savdo faoliyati bilan shug'ullanayotgan kompaniyalar uchun imtiyozli soliq stavkalari.

Ushbu mexanizmlar orqali Singapur yuqori texnologiyalar, xalqaro savdo, logistik markazlar va moliyaviy xizmatlar sektorlarida global investorlarni jalb qiladi.

MUAMMOLI KREDITLARNI BOSHQARISHDA RIVOJLANAYOTGAN DAVLATLAR TAJRIBASI: QOZOG'ISTON MISOLIDA

*Toshkent xalqarouniversiteti tayanch doktoranti
Salixova G.J.*

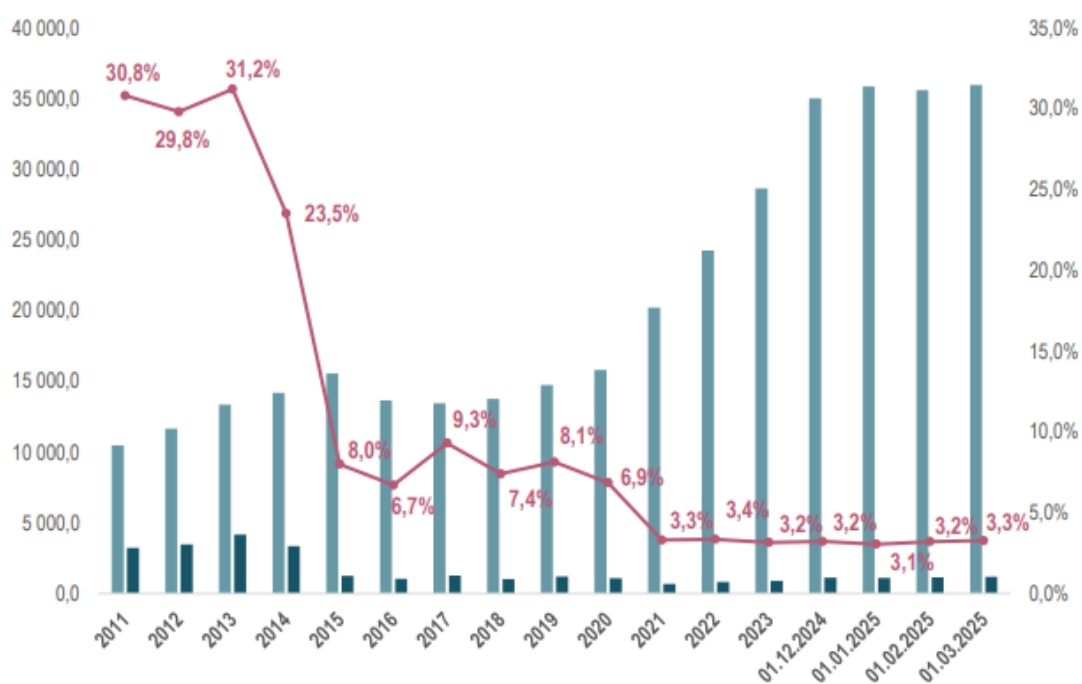
So'nggi yillarda jahon miqyosida bank tizimining barqarorligi va moliyaviy xavfsizlik masalalari rivojlanayotgan davlatlar uchun eng dolzarb iqtisodiy muammolardan biri bo'lib kelmoqda. Ayniqsa, muammoli kreditlar (Non-Performing Loans — NPL) darajasining yuqoriligi banklarning likvidligi, kreditlash salohiyati va moliyaviy vositachilik funksiyasiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli ko'plab mamlakatlar, jumladan, Markaziy Osiyo davlatlari ham NPL'larni kamaytirish va ularni samarali boshqarish mexanizmlarini ishlab chiqishga alohida e'tibor qaratmoqda.

Rivojlanayotgan davlatlar tajribasi shuni ko'rsatadiki, muammoli kreditlarni kamaytirish faqat banklarning ichki siyosati bilan emas, balki davlat darajasidagi kompleks chora-tadbirlar — yomon aktivlarni ajratish fondlarini tashkil etish, regulyator nazoratni kuchaytirish, xalqaro buxgalteriya standartlarini (xususan,

IFRS 9) joriy etish hamda kredit risklarini erta ogohlantirish tizimlarini yo'lga qo'yish orqali amalga oshiriladi.

O'zbekiston bank tizimida muammoli kreditlar ulushi so'nggi yillarda pasayish tendensiyasini ko'rsatayotgan bo'lsa-da, ayrim tarmoqlarda (ayniqsa, kichik biznes, qurilish va qishloq xo'jaligi yo'nalishlarida) bu ko'rsatkich yuqoriligicha qolmoqda. O'zbekiston 2025-yil 1-oktabr holatiga ko'ra, O'zbekiston tijorat banklarida muammoli kreditlar (NPL) hajmi 21,26 trillion so'mni tashkil etib, bu jami 582,2 trillion so'mlik kredit portfelining 3,7 foiziga teng bo'lgan.¹⁷⁸

Qozog'iston tajribasi bu borada Markaziy Osiyo mamlakatlari uchun o'rnak bo'la oladi. Mamlakat 2011–2014 yillardagi yuqori NPL darajasidan so'ng, Problem Loans Fund (PLF) — ya'ni Muammoli kreditlar jamg'armasini tashkil etib, banklarning balansidan qaytmayotgan aktivlarni ajratish va ularni restrukturizatsiya qilish siyosatini yo'lga qo'ydi. Ushbu mexanizm, qat'iy regulyator siyosat va iqtisodiy tiklanish omillari bilan birgalikda, 2020-yillarga kelib NPL darajasini 3 foiz atrofida barqarorlashtirishga yordam berdi.

1-rasm. Qozog'iston bank sektorida NPL darajasi dinamikasi¹⁷⁹

Shunday qilib, Qozog'iston tajribasi rivojlanayotgan davlatlarda muammoli kreditlarni samarali boshqarishning amaliy modeli sifatida e'tirof etilishi mumkin. O'zbekiston uchun bu tajriba bank tizimini sog'lomlashtirish, aktivlar sifatini oshirish va moliyaviy barqarorlikni ta'minlashda muhim o'rnak bo'lib xizmat qiladi.

Qozog'iston bank tizimidagi muammoli kreditlar (NPL) darajasining dinamikasi 2011–2025 yillarda keskin o'zgarishlarni ko'rsatadi. 2011–2014 yillarda NPL darajasi 23–31% oralig'ida yuqori bo'lgan. Bu davr global moliyaviy inqirozning kechikkan ta'siri, korporativ sektor qarzlarning qaytmasligi,

¹⁷⁸ Non-performing loans in Uzbekistan banks reach 21.26 trillion soums. <https://uzdaily.com/en/non-performing-loans-in-uzbekistan-banks-reach-2126-trillion-soums/>

¹⁷⁹ Overview of NPL situation in the Banking Sector of Kazakhstan as of March 1, 2025. Corporate Development Department «Fund of Problem Loans» JSC.

shuningdek, banklar tomonidan yuqori riskli kreditlash amaliyotlarining davom etgani bilan izohlanadi. Natijada, 2013–2014 yillarda NPL darajasi eng yuqori nuqtaga — 31,2 foizgacha yetgan.

Ammo 2015-yildan boshlab Qozog‘iston hukumati bank tizimini sog‘lomlashtirish va yomon aktivlarni boshqarish bo‘yicha keng ko‘lamli islohotlarni amalga oshirdi. (Asset Management Company – AMC) tashkil etilib, banklarning balansidagi qaytmayotgan kreditlar ushbu fond orqali sotib olinib, restrukturizatsiya qilina boshlandi. Ushbu mexanizm banklarning balansini tozalash imkonini berdi va 2015–2016 yillarda NPL darajasi keskin pasayib, 6–9% oralig‘iga tushdi.

2016–2020 yillar oralig‘ida NPL darajasi nisbatan barqaror bo‘ldi (6–9% atrofida). Bu barqarorlik iqtisodiy tiklanish, neft narxlarining o‘shishi va banklarning kredit siyosatini qayta ko‘rib chiqishi bilan bog‘liq. Banklar kreditlashda ehtiyotkorlikni oshirib, provizion ajratish, erta ogohlantirish tizimlari va risk monitoringini kuchaytirdilar. Shu davrda Qozog‘iston Milliy banki bank nazoratini kuchaytirib, kapital yetarliligi va aktivlar sifatini baholash talablarini qat‘iylashtirdi.

2021-yildan boshlab esa NPL darajasi barqaror ravishda 3% atrofida saqlanib qolmoqda. Bu ijobiy natijalar regulyatorlik islohotlari, xalqaro standartlarga (ayniqsa IFRS 9 – Expected Credit Loss modeli) mos ravishda hisob yuritish tizimining joriy etilishi, hamda banklarning ichki risk boshqaruv tizimlarini kuchaytirgani bilan bog‘liq. Shu bilan birga, umumiy kredit portfeli hajmi 2011-yildagi taxminan 10 000 birlikdan 2024–2025 yillardagi 35 000–37 000 birlikgacha o‘tdi, ya‘ni bank ishi hajmi kengaygan holda aktivlar sifati yaxshilandi. Bu esa moliyaviy sektorning ishonchliligi va samaradorligi ortganini ko‘rsatadi.

Shunga qaramay, statistik yaxshilanishlarning qanchalik real ekanini baholashda ehtiyotkorlik zarur. Chunki ayrim kreditlar qayta restrukturizatsiya qilingan bo‘lishi yoki balansdan chiqarilgan “yomon” aktivlar AMC tizimi orqali boshqa hisoblarda ko‘rsatilgan bo‘lishi mumkin. Shunday bo‘lsa-da, Qozog‘iston tajribasi shuni ko‘rsatadiki, muammoli kreditlarni kamaytirish uchun kompleks yondashuv zarur:

1. Yomon aktivlarni ajratish va AMC (Problemlı aktivlar fondi) mexanizmini joriy etish;
2. Provizion ajratish siyosatini kuchaytirish va xalqaro standartlarga moslashtirish;
3. Regulyator nazoratini kuchaytirish, erta ogohlantirish tizimlari orqali risklarni oldindan aniqlash;
4. Iqtisodiy o‘shishni rag‘batlantirish va bank kredit portfelining sifatini yaxshilash.

Umuman olganda, Qozog‘istonning so‘nggi o‘n yillik tajribasi shuni ko‘rsatadiki, NPL darajasini pasaytirish bank tizimini isloh qilishning muhim sharti hisoblanadi. Ushbu tajriba O‘zbekiston uchun ham amaliy ahamiyatga ega bo‘lib, mamlakatimizda muammoli kreditlar ulushini kamaytirish, bank tizimining barqarorligini mustahkamlash va xalqaro moliyaviy standartlarga moslashtirish yo‘lida muhim yo‘nalish bo‘lib xizmat qilishi mumkin.

Xulosa qilib aytganda, Qozog‘iston tajribasiga asoslangan kompleks yondashuv — davlat qo‘llovi, maxsus jamg‘arma, qat’iy nazorat va raqamli tahlil vositalarining uyg‘unligi — O‘zbekiston bank tizimini yanada mustahkamlashga zamin yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yhati:

1. Overview of NPL situation in the Banking Sector of Kazakhstan as of March 1, 2025. Corporate Development Department «Fund of Problem Loans» JSC. https://fpl.kz/wp-content/uploads/2025/01/overview_npl-010224-eng.pdf?utm_source
2. World Bank Republic of Kazakhstan. Detailed assessment of observance. IMF Country Report No. 24/54. <http://www.imf.org/>
3. Transition REPORT 2023-24. Transitions big and small. <file:///C:/Users/USER/Downloads/Transition-Report-2023-24-Central-Asia.pdf>
4. Non-performing loans in Uzbekistan banks reach 21.26 trillion soums. <https://uzdaily.com/en/non-performing-loans-in-uzbekistan-banks-reach-2126-trillion-soums/>

MODERN PROBLEMS OF LEGAL REGULATION OF INTERNATIONAL TAXATION AND PREVENTION OF TAX EVASION

U.A.Yuldasheva

Professor of the Department of “International Finance” of the TSUE

At the present stage of economic development, many states quite often become participants in international relations related to taxation. In this regard, the question arises about the legality of tax collection from foreign citizens (both residents with taxable objects abroad and non-residents with taxable objects on the territory of the state).

It is not surprising that the problems of international double taxation and international tax evasion affecting modern states are relevant, due to the fact that states justify their right to recover by tax sovereignty.

Thus, having the named sovereignty, any state has its own legislation, which is devoted to various tax regimes. In general, in solving the problems of double taxation, the following types can be distinguished: the tax regime for own citizens who have property or income on the territory of another state, and for non-residents who are taxed on the territory of this country.

With certain rights and freedoms, countries can independently approach the classification and formulation of tax regimes. This fact is the origin of the situation with international multiple taxation.

But at the same time, states are making great efforts and reforming legislation in order to ensure further favorable interstate cooperation and international relations, and are trying to prevent a situation where taxpayers are obliged to bear the double burden of paying taxes.

It is also worth noting that the state performs an important task, namely, it monitors that income and property are taxed at least once, and funds from such taxation go to the budget of the state concerned.

To accomplish this task, each State takes certain measures that limit or completely exclude the possibility of tax evasion, as well as those that prevent the situation of double taxation[1]. Such measures should primarily include international cooperation, and of course the development of a legislative framework in a particular state.

Table 1

Modern Problems of Legal Regulation of International Taxation and Prevention of Tax Evasion[3]

<i>No.</i>	<i>Problem Area</i>	<i>Description / Manifestation</i>	<i>Underlying Causes</i>	<i>Consequences</i>	<i>Possible Solutions / Recommendations</i>
1	Lack of tax harmonization	Different tax rates and rules between countries create inequality and profit-shifting opportunities.	Absence of global coordination; competition for foreign investment.	Tax base erosion; unfair tax advantages for multinational companies.	Implementation of OECD's BEPS (Base Erosion and Profit Shifting) standards; regional tax harmonization.
2	Double taxation	The same income is taxed in both source and residence countries.	Insufficient or outdated double taxation treaties.	Reduced foreign investment; legal disputes.	Renewal of bilateral tax agreements; digital tax coordination.
3	Tax evasion through offshore jurisdictions	Use of offshore companies to hide income and avoid taxes.	Lack of transparency; weak international reporting standards.	Budget revenue losses; inequality and corruption.	Global exchange of tax information (CRS, FATCA); stricter control of offshore accounts.
4	Digital economy taxation	Digital companies earn profit globally but pay taxes only in low-tax jurisdictions.	Outdated taxation principles (physical presence rule).	Loss of tax revenues in user countries.	Implementation of global digital tax frameworks; reform of nexus and profit allocation rules.
5	Transfer pricing abuse	Artificially shifting profits to low-tax countries via intra-group transactions.	Complex corporate structures; inadequate regulation.	Reduced tax payments; distortion of competition.	Strengthening transfer pricing documentation and control; transparency in related-party transactions.
6	Ineffective international cooperation	Weak data exchange and enforcement between tax authorities.	Legal barriers; lack of trust; limited technological capacity.	Slow investigation of tax crimes; limited accountability.	Development of automatic exchange systems; joint tax audits; mutual assistance treaties.
7	Legal gaps in cryptocurrency taxation	Difficulty in identifying and taxing crypto income.	Lack of legal definitions and control mechanisms.	Growing informal financial sector; tax losses.	Creation of unified legal framework for crypto-assets; global monitoring mechanisms.
8	Insufficient sanctions for tax evasion	Mild penalties do not deter corporate tax fraud.	Political influence; weak legal systems.	Continuous tax evasion; unfair competition.	Introduction of stricter penalties and public disclosure of offenders.

Thus, the key importance in solving this problem is precisely legal regulation, which will lead to tax avoidance and prevention of tax evasion, which can occur at two levels: within one's own state and internationally.

Thus, the fundamental aspect in eliminating double taxation and combating international tax evasion is the domestic legislation of individual countries in terms of tax relations, which enshrines the norms governing these relations, which do not apply directly to the territory of a particular country. To date, it is impossible to regulate all emerging social relations only by domestic means. This is what international legal regulation is for.

As a rule, initially, when double taxation occurs, international treaties in the tax sphere come into force, and only after that unilateral measures are applied[2]. There are several positions of correlation between international and domestic law: monistic and dualistic concepts. If we talk about the first, it is based on two approaches, one of which enshrines the priority of international law over domestic legislation, and the second – the priority of national legislation. The dualistic concept, without giving anyone an advantage, states the independence of international and domestic law in the form of equal legal systems. At the same time, this provision is complemented by the fact that these systems are in constant interaction with each other a friend.

Most modern states, including our state, adhere to the monistic concept, consolidating the dominant position of international sources of law, in particular, the establishment of priority of the provisions of ratified and existing international agreements over the norms of the domestic legislation of a particular state.

It should be noted that the legal regulation of the avoidance of double taxation and the prevention of tax evasion is also carried out at the domestic level. Regarding the internal sources of individual states in the field of avoidance of double taxation and prevention of tax evasion, it should be noted that in world practice there are common internal sources of law that contain some norms of tax law, acts that are entirely devoted to the regulation of tax relations, as well as individual acts regulating the avoidance of double taxation and the prevention of tax evasion.

The analysis of current issues in the legal regulation of international taxation demonstrates that differences in tax systems, weak international cooperation, and the growing complexity of global financial flows create serious challenges for ensuring tax fairness and transparency. The main problems, including tax base erosion, profit shifting, and the use of offshore zones, significantly reduce state budget revenues and undermine trust in fiscal systems.

To address these challenges, it is necessary to strengthen global coordination through the implementation of OECD standards, develop unified rules for digital taxation, and improve mechanisms for automatic exchange of tax information. Only through consistent legal harmonization and international collaboration can countries ensure a fair, transparent, and sustainable system of global taxation.

So, in our opinion, the main problem lies in the use of unprocessed terms for the application of international agreements on the avoidance of double taxation. Some of the concepts used in the agreements are interpreted differently in the national legislation of the Contracting States or do not exist at all. In order to solve

this problem, which leads to conflicts and the inability to regulate the fulfillment of tax obligations by taxpayers, it is necessary to adapt the domestic legislation of the state when ratifying international agreements, as well as to form improved mechanisms for the implementation of norms introduced by international agreements. It is also worth enriching Russian legislation by borrowing from foreign countries everything that is acceptable for our realities and the modern legal system.

Literature:

1. Abdulmanapov P. G. Prospects for the development of taxation of personal income in Russia // Issues of structuring the economy. 2018. №4.
2. Abakarova R.S. The main problems of double taxation // International accounting. 2014. №17 (311).
3. Compiled by the author

MAHSULOTLARNING XALQARO TAN OLINISHIDA MUVOFIQLIKNI BAHOLASHNING IQTISODIY ASOSLARI

Zakirov Ansabxon Akaidinovich
TDIU mustaqil izlanuvchisi

Muvofiqlikni baholash organlarini akkreditatsiyalash jarayonida ILAC (International Laboratory Accreditation Cooperation) va IAF (International Accreditation Forum) kabi xalqaro akkreditatsiya tashkilotlari doirasida amal qiluvchi o'zaro tan olish belgilarini qo'llash imkoniyatlarini yaratish, O'zbekiston ishlab chiqaruvchilari va xizmat ko'rsatuvchi subyektlarining mahsulot va xizmatlarini xorijiy bozorlarda tan olinishini ta'minlashning muhim omillaridan biri hisoblanadi. Ushbu yondashuv nafaqat mahsulot va xizmatlarning xalqaro standartlarga muvofiqligini tasdiqlash orqali texnik to'siqlarni bartaraf etadi, balki eksport salohiyatini kengaytirishga, tashqi savdo aylanmasida yuqori qo'shimcha qiymatga ega mahsulotlar ulushini oshirishga xizmat qiladi.

Bunda xorijiy mamlakatlar bozorlarining talab va me'yoriy hujjatlarini chuqur tahlil qilish, ularning texnik reglamentlari, sertifikatlash talablari, sifat standartlari hamda iste'molchilarning afzalliklarini o'rganish muhim ahamiyat kasb etadi. Bozor tahlili asosida muvofiqlikni baholash organlarining akkreditatsiya jarayonlari xalqaro talablar bilan uyg'unlashtirilsa, milliy mahsulotlarning eksport geografiyasi kengayadi va xalqaro savdodagi raqobatbardoshligi oshadi. Shu bilan birga, bunday integratsiya mamlakatning texnik jihatdan rivojlangan davlatlar bilan hamkorlik aloqalarini mustahkamlashga, ilmiy-texnik salohiyatni oshirishga va innovatsion mahsulotlar ishlab chiqarish imkoniyatlarini kengaytirishga xizmat qiladi. Quyidagi jadvalda xorijiy mamlakatlar va O'zbekistonda mahsulotlarning xalqaro darajada tan olinishi, muvofiqlikni baholash tizimlaridagi sarf-xarajatlar solishtirilgan.

Germaniya akkreditatsiya xarajatlari bo'yicha o'rganilgan mamlakatlar ichida eng yuqori moliyaviy ko'rsatkichga ega bo'lib, umumiy xarajat hajmi 41 272,5 AQSh dollarini tashkil etadi. Bu summaning katta qismini joyida baholash (15 800 AQSh dollari), birlamchi baholash (4 740 AQSh dollari) va yillik to'lovlar (5 840 AQSh dollari) tashkil etadi. Bundan tashqari, 25% miqdoridagi ma'muriy xarajatlar (6 912,5 AQSh dollari) umumiy qiymatni sezilarli oshiradi. Germaniya

tizimida akkreditatsiya sifati va xalqaro tan olinish darajasini ta'minlash uchun ekspertlar mehnatiga yuqori haq to'lanishiga sabab bo'ladi. Bu tizim xalqaro bozorda mahsulot va xizmatlarning yuqori sifat ko'rsatkichlarini kafolatlasa-da, kichik eksportyorlar uchun moliyaviy yuk sezilarli darajada katta bo'ladi.

1-jadval

Xorijiy mamlakatlar va O'zbekistonda mahsulotlarning xalqaro darajada tan olinishi bo'yicha muvofiqlikni baholash narxi¹⁸⁰

Davlatlar	To'lovlar smetasi	O'lchov birligi	Miqdori	Narxi, dollar	Umumiy bahosi
Germaniya	Murojaat berish	bir martalik	1	2 370,0	2 370,0
	Birlamchi baholash	kishi/kun	3	1 580,0	4 740,0
	Joyida baholash	kishi/kun	10	1 580,0	15 800,0
	Baholashdan keyingi faoliyat	kishi/kun	3	1 580,0	4 740,0
	Ma'muriy xarajatlar	—	25%	—	6 912,5
	Guvohnoma rasmiylashtirish	bir martalik	1	870,0	870,0
	Yillik to'lov (5 yilgacha, 2-yildan boshlab)	yillik	4	1 460,0	5 840,0
Jami					41 272,5
BAA	Murojaat berish	bir martalik	1	275,0	275,0
	Birlamchi baholash	kishi/kun	3	680,0	2 040,0
	Joyida baholash	kishi/kun	10	2 000,0	20 000,0
	Guvohnoma rasmiylashtirish	bir martalik	1	4 900,0	4 900,0
Jami					15 415,0
Turkiya	Murojaat berish	bir martalik	1	245,0	245,0
	Ma'muriy xarajatlar	kishi/kun	5	500,0	2 500,0
	Birlamchi baholash	kishi/kun	3	1 000,0	3 000,0
	Joyida baholash	kishi/kun	10	1 000,0	10 000,0
	Keis menedjer uchun to'lov	kishi/kun	1	500,0	500,0
	Guvohnoma rasmiylashtirish	bir martalik	1	25,0	25,0
Jami					20 770,0
Qozog'iston	Hujjatlar ekspertizasi	kishi/kun	10	175,0	1 750,0
	Hujjatlarni qayta ekspertizasi	kishi/kun	3,8	175,0	665,0
	Joyida baholash	kishi/kun	10,4	175,0	1 820,0
	Joyida qayta baholash	kishi/kun	3,8	175,0	665,0
	Baholashdan keyingi faoliyat	kishi/kun	11,4	175,0	1 995,0
Jami					6 895,0
Rossiya	Hujjatlar ekspertizasi	kishi/kun	14,6	75,0	1 095,0
	Joyida birlamchi baholash	kishi/kun	57,5	75,0	4 312,5
	Ekspert xulosa	dona	2	75,0	150,0
	Baholash xulosasini rasmiylashtirish	bir martalik	2	75,0	150,0
	Joyida qayta baholash	kishi/kun	20	75,0	1 500,0
Jami					7 207,5
Belarus	Hujjatlar ekspertizasi	kishi/kun	13	180,0	2 340,0
	Joyida baholash	kishi/kun	3,5	180,0	630,0
	Baholash xulosasini rasmiylashtirish	bir martalik	0,7	180,0	126,0
Jami					3 096,0
O'zbekiston	Hujjatlar ekspertizasi	kishi/kun	6	130,0	780,0
	Joyida baholash	kishi/kun	12	130,0	1 560,0
Jami					2 340,0

¹⁸⁰ Muallif ishlanmasi

BAAda umumiy akkreditatsiya xarajatlari 15 415 AQSh dollarini tashkil etadi. Narxlarning asosiy qismini joyida baholash xarajatlari (20 000 AQSh dollari) egallaydi, biroq murojaat berish (275 AQSh dollari) va birlamchi baholash (2 040 AQSh dollari) kabi boshqa bosqichlar Germaniyaga nisbatan ancha arzon.

BAA tizimining o'ziga xosligi shundaki, guvohnoma rasmiylashtirish uchun to'lov yuqori bo'lib, 4 900 AQSh dollarini tashkil etadi, bu esa sertifikatning xalqaro miqyosdagi obro'si va tezkor tan olinishini ta'minlaydi. Ushbu model yuqori sifatli mahsulot eksporti uchun mos, ammo boshlang'ich bosqichdagi korxonalar uchun qimmat hisoblanadi.

Turkiyada jami xarajat 20 770 AQSh dollari bo'lib, bu o'rtacha yuqori darajadagi ko'rsatkich hisoblanadi. Joyida baholash (10 000 AQSh dollari) va birlamchi baholash (3 000 AQSh dollari) xarajatlari asosiy ulushni tashkil qiladi. Qiziqarli jihati shundaki, guvohnoma rasmiylashtirish narxi 25 AQSh dollarini tashkil etadi. Bu Turkiya modelini mintaqaviy ishlab chiqaruvchilar va eksportyorlar uchun jozibador qiladi, chunki umumiy jarayon Germaniya yoki BAAGA qaraganda ancha arzonroq.

Qozog'istonda akkreditatsiya xarajatlari 6 895 AQSh dollari bo'lib, bu ancha past ko'rsatkichdir. Bunda hujjatlar ekspertizasi, joyida baholash va baholashdan keyingi faoliyat uchun to'lovlar nisbatan arzon (kunlik 175 AQSh dollari atrofida). Qozog'iston tizimining ustunligi shundaki, u Markaziy Osiyo bozorlarida mahsulotlarni tezkor va arzon sertifikatlash imkonini beradi. Rossiyada umumiy xarajat 7 207,5 AQSh dollari bo'lib, bu Qozog'istonga yaqin darajada. Jarayon asosan hujjatlar ekspertizasi (1 095 AQSh dollari), joyida baholash (4 312,5 AQSh dollari) va qayta baholash bosqichlarini o'z ichiga oladi. Belarus eng arzon tizimlardan biriga ega — jami 3 096 AQSh dollarini tashkil etadi. Bu summaning katta qismi hujjatlar ekspertizasiga (2 340 AQSh dollari) to'g'ri keladi. Joyida baholash va baholash xulosasini rasmiylashtirish xarajatlari past hisoblanadi.

O'zbekiston esa barcha mamlakatlar orasida eng past xarajatga ega. Bunda hujjatlar ekspertizasi (780 AQSh dollari) va joyida baholash (1 560 AQSh dollari) asosiy xarajatlarni tashkil etadi. Ma'muriy to'lovlar, guvohnoma rasmiylashtirish xarajatlari va yillik to'lovlarning yuqoridagi xarajatlar tarkibiga qo'shib hisoblanishi O'zbekiston misolida nisbatan past moliyaviy yukni yuzaga keltiradi. Mamlakatda akkreditatsiya jarayoni bosqichlarining ixchamligi, ekspertiza va joyida baholash ishlarining qisqaroq davom etishi hamda qo'shimcha to'lov turlarining cheklanganligi umumiy xarajatlarning arzon bo'lishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli, umumiy xarajatlar hajmi 2 340 AQSh dollarini tashkil etib, bu ko'rsatkich o'rganilgan mamlakatlar ichida eng past qiymatga ega.

ТИЖОРАТ БАНКЛАРИНИНГ ХАЛҚАРО МОЛИЯ БОЗОРИДАГИ ИШТИРОКИ ЙЎНАЛИШЛАРИ

PhD Жамшид Бўриев

Банк-молия академияси мустақил изланувчиси

Бугунги кунда жаҳон иқтисодиётининг глобаллашув жараёнлари молия тизимини ҳам тубдан ўзгартирмоқда. Халқаро молиявий муносабатлар

таркибида тижорат банкларининг роли тобора ортиб бормоқда. Улар нафақат миллий молия бозорларида, балки халқаро капитал ҳаракатининг асосий иштирокчиси сифатида намоён бўлмоқда.

Тижорат банкларининг халқаро молия бозоридаги иштироки мамлакат иқтисодиётининг жаҳон молиявий тизими билан интеграция даражасини белгилайди. Бугунги кунда банклар трансчегаравий молиявий операциялар, халқаро кредитлаш, облигациялар ва акциялар бозорида иштирок этиш, валюта ва деривативлар савдоси орқали халқаро молия муносабатларида фаол иштирок этмоқда.

Миллий даражада бу мавзунинг долзарблиги шундаки, Ўзбекистон иқтисодиётида молия секторини ислоҳ қилиш, халқаро рейтинг агентликлар билан ҳамкорликни кенгайтириш ва банкларнинг халқаро стандартларга мувофиқлаштириш масалалари устувор аҳамият касб этмоқда. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “2020 — 2025 йилларга мўлжалланган Ўзбекистон Республикасининг банк тизимини ислоҳ қилиш стратегияси тўғрисида”даги ПФ-5992-сон Фармони асосида тижорат банкларининг халқаро молия бозорларида иштирокини кучайтириш, уларни инвестицион институтларга айлантириш вазифаси белгилаб берилган.

Халқаро миқёсда эса, жаҳон банк тизими ҳозирда \$6,8 триллионлик глобал молиявий хизматлар бозорини ташкил этмоқда. Банкларнинг халқаро фаолияти орқали капитал оқими мамлакатлар ўртасида эркин ҳаракатланмоқда, бу эса иқтисодий ўсишни тезлаштирувчи асосий омиллардан бири ҳисобланади.

Банкларнинг халқаро фаолиятини таҳлил қилишда БМТ, Халқаро ҳисоб-китоблар банки (BIS), ва ХВЖ маълумотларига таяниш мумкин. Халқаро ҳисоботларга кўра, 2024 йил якунларига кўра жаҳонда тижорат банкларининг трансчегаравий активлари ҳажми 36,8 триллион АҚШ долларига етган бўлиб, бу умумий банк активларининг тахминан 25 фоизини ташкил этади.

McKinsey Global Banking Review (2024) ҳисоботида қайд этилганидек, глобал банк секторининг соф фойдаси 2023 йилда 1,3 триллион долларга етган ва бу кўрсаткич 2025 йилга қадар 1,6 триллион долларгача ўсиши кутилмоқда. Халқаро банк фаолиятида асосий улуш Европа Иттифоқи (35 %), АҚШ (30 %) ва Осиё-Тинч океани минтақаси (25 %) ҳиссасига тўғри келади.

Тижорат банкларининг халқаро молия бозоридаги иштироки асосан қуйидаги йўналишларда ташкил этилмоқда:

- хорижий капитал жалб қилиш воситаси сифатида еврооблигациялар эмиссия қилиш ва жойлаштириш;
- хорижий кредит линиялари жалб қилиш орқали бозордаги фаолликни ошириш;
- давлат ва корпоратив мижозларга хорижий валютада кредит ажратиш; акцияларни оммавий жойлаштириш, халқаро облигациялар жойлаштириш, бирлашиш ва қўшиб олиш амалиётларида инвестицион воситачилик қилиш.

Ўзбекистонда банк тизимида бугунги кунда 35 та тижорат банки мавжуд бўлиб, улар халқаро молия бозоридаги фаоллиги ортиб бормоқда. 2019 йилдан

бошлаб Ўзсаноатқурилишбанк, Ипотека-банк, Ўзмиллийбанк, Агробанк кабилар халқаро облигациялар бозорида ҳам алоҳида фаоллик намоён қилмоқда.

2025 йил 8 июль куни «Ўзмиллийбанк» халқаро капитал бозорида, яъни Лондон фонд биржасида АҚШ доллари ҳамда миллий валютада икки траншдан иборат жами 418 млн АҚШ доллар эквивалентида халқаро облигацияларни муваффақиятли жойлаштирди. Бунда 300 млн АҚШ долларли облигациялар 5 йил муддатга 7,2 фоизкупон ставкасида ҳамда 1,5 трлн сўмлик облигациялар 3 йил муддатга 17,95 фоиз купон ставкасида жойлаштирилди. Мазкур халқаро облигацияларни жойлаштиришда J.P. Morgan, Citi, Societe Generale, Natixis, Standard Chartered, Mashreqbank, Abu Dhabi Commercial Bank, Oman Investment Bank, Commerzbank андеррайтерлар синдикати сифатида иштирок этган. Шунингдек юридик маслаҳатчи сифатида Dentons, аудитор сифатида Deloitte & Touche иштирок этган.

Европада етакчи банклар гуруҳига мансуб бўлган OTP Group аъзоси ҳисобланган Ўзбекистондаги Ipoteka Bank АТИБ жами 400 млн АҚШ доллари (шундан 100 млн доллар эквиваленти миллий валютада) миқдоридаги еврооблигацияларни 2025 йил октябрь ойида Вена фонд биржасида муваффақиятли жойлаштирди. Халқаро облигацияларни жойлаштиришда жаҳондаги энг йирик инвестиция банклари — J.P. Morgan, Citi, Société Générale ва OTP Bank, шунингдек, Bank of China ва Mashreq андеррайтерлар синдикати сифатида иштирок этишди. Мазкур глобал синдикатнинг юқори даражадаги профессионалиги ва халқаро нуфузи эмиссия муваффақиятида муҳим аҳамият касб этган. Еврооблигацияларни жойлаштиришдан олинган маблағлар Ipoteka Bank OTP Group'га ўз молиялаштириш базасини диверсификация қилиш ва Ўзбекистоннинг чакана савдо, микро, кичик ва ўрта бизнеслари ҳамда корпоратив сектори учун молиялаштириш амалиётини жадаллаштириш ва кенгайтириш имконини беради.

Агробанк акциядорлик тижорат банки 2024 йил октябрь ойида беш йиллик 9,25 фоиз ставкада 400 миллион АҚШ доллари миқдорида таъминланмаган еврооблигациялар ҳамда икки йиллик 21,75 фоиз ставкада 700 миллиард сўмлик таъминланмаган халқаро облигациялар муваффақиятли жойлаштирилган. Бунда фоиз ставкаларнинг юқорилигини мазкур халқаро облигацияларнинг таъминланмаганлиги билан изоҳлашимиз мумкин.

Юқоридаги таҳлиллар кўрсатмоқдаки, миллий тижорат банклари хорижий валютада халқаро облигациялар жойлаштиришдан ташқари миллий валютада ҳам халқаро облигациялар жойлаштирилаётганлиги аҳамиятлидир. Мазкур жиҳат валюта рискин пасайтириш имконини беради.

Шу билан бирга, халқаро бозорга чиқиш жараёни бир қатор риск ва чекловларни ҳам келтириб чиқаради. Биринчидан, банклар Базель III стандартлари талабларини тўлиқ бажариш учун капитал етарлилиги ва ликвидлик кўрсаткичларини оширишлари зарур. Иккинчидан, халқаро кредит рейтинглари паст бўлган банклар учун заём қиммати юқори бўлади. Масалан, Fitch рейтинг агентлигининг маълумотларига кўра, Ўзбекистон банкларининг

ўртача қарз фоизи 8–10 % атрофида, бу эса ривожланган мамлакатлар банкларига нисбатан икки баробар юқори.

2030 йилгача Ўзбекистон банк тизими халқаро бозордаги иштироқини икки баробар оширишни мақсад қилган. Бу жараёнда еврооблигация чиқариш, синдикат кредитлари жалб этиш ва “Green Finance” (яшил молия) инструментларидан фойдаланиш устувор йўналишлар сифатида белгиланган.

Хулоса қилиб айтганда, тижорат банкларининг халқаро молия бозоридаги иштироқи мамлакат иқтисодий ўсишига, инвестиция муҳитининг яхшиланишига ва молия бозорларининг диверсификациясига хизмат қилади. Ўзбекистондаги тижорат банклари учун ушбу йўналишдаги асосий вазифалар қуйидагилар эканлигини алоҳида қайд этиб ўтишимиз лозим:

Биринчидан, халқаро молия бозорида ҳамкорликни кенгайтириш ва диверсификациялаш мақсадга мувофиқ. Бунда нафақат кредит ва облигациялар бозоридаги фаоллик, балки акциялар бозоридаги иштирокни кенгайтириш лозим.

Иккинчидан, еврооблигациялар ва халқаро қарз инструментлари орқали капитал жалб қилишда аввало кредит рейтингини яхшилаш орқали фоиз ставкалар пасайишига эришиш лозим. Кредит рейтинг яхшиланиши ўз навбатида облигациялар купон ставкасини пасайтиради.

Учинчидан, тижорат банкларида корпоратив бошқарув, риск-менежмент ва комплаенс тизимини халқаро стандартларга мослаштириш орқали соф корпоратив бошқарувга ўтиш лозим. Мазкур жиҳат инвестицион жозибадорликни таъминлаши орқали халқаро капитал бозоридан жалб қилинадиган капитал баҳосини пасайтиради.

Шундай қилиб, тижорат банкларининг халқаро молия бозоридаги иштироқи нафақат уларнинг фаолияти самарадорлигини оширади, балки мамлакат молиявий барқарорлигини таъминлайдиган стратегик омилга айланади. Глобал иқтисодий муҳитда фаол иштирок этиш орқали банклар Ўзбекистон иқтисодиётини жаҳон молия тизими билан чуқур интеграциялаштиришга ҳисса қўшади.

KICHIK BIZNES UCHUN BANK KREDITLARI HAJMI VA SAMARADORLIGINI OSHIRISHNING ZAMONAVIY MEXANIZMLARI

Norqobilova Nargiza Abdiqodirovna
Toshkent xalqaro universiteti
Mustaqil tadqiqotchi

Kichik biznes mamlakat iqtisodiyotining muhim tayanchi hisoblanadi. U ish o‘rinlarini yaratish, hududiy rivojlanishni rag‘batlantirish va innovatsion loyihalarni amalga oshirishda katta rol o‘ynaydi. Shu bilan birga, kichik biznes sub’yektlari faoliyatini kengaytirish va raqobatbardosh bo‘lish uchun yetarli moliyaviy resurslarga ega emas. Shu sababli bank kreditlari ularning rivojlanishi uchun asosiy moliyaviy manba sifatida xizmat qiladi.

Kreditlash tizimi kichik biznesning faoliyatini kengaytirish, ishlab chiqarish hajmini oshirish va yangi ish o‘rinlarini yaratishga imkon beradi. Biroq ko‘plab

tadbirkorlar kredit olish jarayonida murakkab hujjat talablar, yuqori foiz stavkalari va kafolat yetishmasligi kabi qiyinchiliklarga duch keladi. Shu bois, kichik biznes uchun bank kreditlari hajmi va samaradorligini oshirish dolzarb va muhim masala hisoblanadi.

Zamonaviy moliyaviy mexanizmlar – mikrokreditlash, davlat kafolatlari, fintech platformalari va garovli kreditlar – tadbirkorlar uchun moliyaviy resurslarni kengaytirish, kreditlash jarayonini soddalashtirish va risklarni kamaytirish imkonini beradi. Shu tarzda, kichik biznes sub'yektlari iqtisodiy o'sish va barqaror rivojlanish uchun zarur bo'lgan moliyaviy resurslardan samarali foydalanishi mumkin.

Mazkur ishning maqsadi kichik biznes sub'yektlariga beriladigan bank kreditlari hajmini va samaradorligini oshirishning zamonaviy mexanizmlarini o'rganish, tahlil qilish va amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdir. Tadqiqot davomida kreditlash tizimi va moliyaviy muhitning hozirgi holati, samaradorlikni oshirish omillari va zamonaviy mexanizmlarning samaradorligi batafsil o'rganiladi.

Kichik biznes sub'yektlari mamlakat iqtisodiyotining barqaror rivojlanishida muhim rol o'ynaydi, ammo ular faoliyatini kengaytirishda moliyaviy cheklovlarga duch keladi. Bu cheklovlarning asosiy sabablari bank kreditlariga cheklangan kirish, yuqori foiz stavkalari, kafolat yetishmasligi va murakkab hujjat talablaridir. Shu sababli kichik biznesning moliyaviy muhitini tahlil qilish bank kreditlari samaradorligini oshirish strategiyalarini ishlab chiqishda muhim ahamiyat kasb etadi.

O'zbekiston va boshqa rivojlanayotgan mamlakatlarda kichik biznes sub'yektlari moliyaviy resurslarni asosan bank kreditlari, mikrokreditlar, davlat kafolatli moliyaviy vositalar va o'z mablag'laridan foydalanadi. Statistik ma'lumotlarga ko'ra, oxirgi yillarda kichik biznesga ajratiladigan kreditlar hajmi ortib bormoqda, biroq kreditlardan samarali foydalanish darajasi hanuz past.

Moliyaviy muhitni tahlil qilganda, birinchi navbatda banklar va tadbirkorlar o'rtasidagi ishonch tizimi muhim omil hisoblanadi. Banklar kredit ajratishda risklarni baholaydi, tadbirkorlar esa resurslarni samarali ishlatish orqali qarzlarini o'z vaqtida qaytarishga majbur bo'ladi. Kredit olish jarayonida yuzaga keladigan murakkabliklar va yuqori foiz stavkalari kichik biznesning rivojlanishini sekinlashtiradi.

Mikrokreditlash va fintech platformalarini joriy etish, davlat kafolatlarini kuchaytirish orqali moliyaviy muhitni yaxshilash mumkin. Shu bilan birga, tadbirkorlarni moliyaviy savodxonlikka o'rgatish va biznes-rejalarni tayyorlash ko'nikmalarini oshirish moliyaviy resurslardan samarali foydalanishni ta'minlaydi.

Umuman olganda, kichik biznesning moliyaviy muhiti – bu uning moliyaviy resurslarga kirish imkoniyati, kreditlash tizimi shaffofligi va risklarni boshqarish darajasi bilan belgilanadi. Moliyaviy muhitni yaxshilash kichik biznesning rivojlanishi, kreditlardan foydalanish samaradorligi va iqtisodiy barqarorlikni oshirishda muhim omil hisoblanadi.

Kredit hajmini va samaradorligini oshirish tadbirkorlik faoliyatining barqarorligini ta'minlashga yordam beradi. Samarali kreditlash tizimi tadbirkorlarni investitsiya loyihalarini amalga oshirishga, ishlab chiqarish hajmini oshirishga va

ish o‘rinlarini yaratishga rag‘batlantiradi. Shu bilan birga, banklarning kredit portfeli sifatini yaxshilaydi va moliyaviy tizimning barqarorligini mustahkamlaydi.

Kreditlashning samaradorligini oshirishning asosiy yo‘nalishlari moliyaviy resurslarni tezkor taqsimlash, risklarni kamaytirish, kredit olish jarayonini soddalashtirish va tadbirkorlar moliyaviy savodxonligini oshirish bilan bog‘liqdir.

Mikrokreditlash tizimi kichik biznes sub’yektlari uchun kredit olish imkoniyatini kengaytiradi. Bu tizim orqali kichik miqdordagi kreditlar tezkor va soddalashtirilgan tartibda beriladi. Mikrokreditlash ayniqsa yangi boshlovchi tadbirkorlar va startup loyihalarini moliyalashtirishda muhim ahamiyatga ega.

Davlat kafolatlari kredit riskini kamaytiradi va banklar tomonidan resurslarni xavfsiz tarzda ajratishga imkon beradi. Shu orqali tadbirkorlar uchun kredit olish imkoniyatlari kengayadi va banklarning kredit portfeli sifatli bo‘ladi.

Fintech va onlayn kreditlash platformalari kredit olish jarayonini tezlashtiradi, hujjatlarni elektron shaklda rasmiylashtirish va monitoringni kuchaytirishga yordam beradi. Bu platformalar moliyaviy resurslarga kirishni osonlashtiradi va kreditlashning shaffofligini oshiradi.

Garovli kreditlar va moliyaviy instrumentlar orqali banklar riskini kamaytiradi va tadbirkorlar katta miqdorda kredit olish imkoniga ega bo‘ladi. Shu bilan birga, kreditlash shartlarini soddalashtirish, foiz stavkalarini moslashtirish va muddatlarni uzaytirish tadbirkorlarning moliyaviy barqarorligini ta‘minlaydi.

Kichik biznes uchun bank kreditlari samaradorligini oshirish tizimli yondashuvni talab qiladi. Samarali kreditlash strategiyalari tadbirkorlar uchun moliyaviy resurslarni kengaytirish, risklarni kamaytirish va iqtisodiy barqarorlikni ta‘minlashga qaratilgan bo‘lishi lozim.

Raqamlashtirish va fintech platformalarini joriy etish kredit olish jarayonini tezlashtiradi va soddalashtiradi. Elektron platformalar orqali tadbirkorlar hujjatlarni tezkor taqdim etadi, kredit monitoringi real va shaffof amalga oshiriladi. Bu esa kreditlash tizimining samaradorligini sezilarli darajada oshiradi.

Davlat kafolatlari va garovli kreditlar banklar uchun riskni kamaytirish vositasi sifatida xizmat qiladi. Kichik biznes sub’yektlari uchun kafolat tizimi joriy etilganda, ular katta miqdordagi kredit olish imkoniga ega bo‘ladi va shu orqali biznes loyihalarini kengaytiradi.

Kredit shartlarini moslashtirish va soddalashtirish ham samaradorlikni oshirishda muhim ahamiyatga ega. Foiz stavkalarini qulaylashtirish, muddatlarni uzaytirish va qaytarish shartlarini moslashtirish tadbirkorlar uchun moliyaviy barqarorlikni ta‘minlaydi va qarzlarni o‘z vaqtida qaytarish imkonini beradi.

Shuningdek, tadbirkorlarning moliyaviy savodxonligini oshirish, biznes-rejalarni to‘g‘ri tayyorlash va moliyaviy monitoringni kuchaytirish kreditlash samaradorligini oshiruvchi strategik yo‘nalishlardan hisoblanadi. Bu chora-tadbirlar kichik biznes sub’yektlarini bank kreditlaridan maksimal foyda olishga, iqtisodiy o‘sish va yangi ish o‘rinlarini yaratishga rag‘batlantiradi.

Umuman olganda, kreditlash samaradorligini oshirish strategiyalari – bu moliyaviy resurslarni kengaytirish, kredit olish jarayonini soddalashtirish, risklarni kamaytirish va tadbirkorlarning moliyaviy barqarorligini ta‘minlashga qaratilgan tizimli chora-tadbirlar majmui hisoblanadi.

Kichik biznes uchun kreditlash tizimini takomillashtirish bo'yicha quyidagi tavsiyalar muhimdir:

- Mikrocreditlashni kengaytirish va yangi tadbirkorlarni qo'llab-quvvatlash;
- Fintech platformalarini joriy etish orqali kredit olish jarayonini tezlashtirish;
- Davlat kafolatlarini kuchaytirish va garovli kreditlarni joriy etish;
- Banklar tomonidan kredit shartlarini moslashtirish, foiz stavkalarini qulaylashtirish;
- Tadbirkorlarni moliyaviy savodxonligini oshirish, monitoringni kuchaytirish va biznes-rejalarni to'g'ri tayyorlash.

Bu tavsiyalar amalga oshirilsa, kichik biznes sub'yektlari moliyaviy resurslardan samarali foydalanadi, kreditlar hajmi ortadi va iqtisodiy barqarorlik ta'minlanadi.

Kichik biznes uchun bank kreditlari hajmi va samaradorligini oshirish bo'yicha zamonaviy mexanizmlarni joriy etish bir qator ijobiy natijalarni ta'minlaydi. Avvalo, kichik biznes sub'yektlari uchun moliyaviy resurslarga kirish imkoniyati kengayadi, bu esa yangi loyihalarni amalga oshirish va ishlab chiqarish hajmini oshirish imkonini yaratadi. Kreditlash tizimi soddalashtirilsa va fintech platformalari orqali tezkor amalga oshirilsa, tadbirkorlar resurslarni samarali va o'z vaqtida jalb qila oladi.

Shuningdek, mikrocreditlash tizimi va davlat kafolatlari bank riskini kamaytiradi, bu esa banklarning kredit portfeli sifatini yaxshilashga yordam beradi. Garovli kreditlar va boshqa moliyaviy instrumentlar orqali tadbirkorlar katta miqdorda kredit olishi mumkin bo'ladi, shu bilan birga moliyaviy barqarorlikni saqlash imkoni paydo bo'ladi.

Kutilayotgan natijalar orasida ish o'rinlarining yaratilishi va iqtisodiy faollikning ortishi ham muhim ahamiyatga ega. Kreditlardan samarali foydalanish natijasida kichik biznesning rivojlanishi rag'batlanadi, raqobatbardoshlik oshadi va yangi innovatsion loyihalar tatbiq etiladi. Shu bilan birga, kreditlash tizimi ichida risk darajasi kamayadi va qarzlarni qaytarish sifati yaxshilanadi.

Umuman olganda, zamonaviy kreditlash mexanizmlarini joriy etish orqali kichik biznes sub'yektlari o'z faoliyatini kengaytiradi, iqtisodiy barqarorlik oshadi va bank tizimining samaradorligi kuchayadi. Bu esa mamlakat iqtisodiyoti va innovatsion rivojlanishi uchun ijobiy natija hisoblanadi.

Kichik biznes sub'yektlari uchun kreditlash tizimini takomillashtirish orqali ularning moliyaviy barqarorligi oshadi, yangi ish o'rinlari yaratiladi, ishlab chiqarish hajmi kengayadi va iqtisodiy barqarorlik ta'minlanadi. Shunday qilib, zamonaviy moliyaviy mexanizmlarni joriy etish kichik biznesning rivojlanishini rag'batlantiradi va iqtisodiy o'sishga ijobiy hissa qo'shadi.

Umuman olganda, bank kreditlarining samarali ishlatilishi va hajmining oshirilishi kichik biznesni qo'llab-quvvatlash, innovatsiyalarni joriy etish va mamlakat iqtisodiyotining barqaror rivojlanishini ta'minlashda muhim vosita bo'lib xizmat qiladi.

XUSUSIYLASHTIRISH JARAYONIDA DAVLAT KORXONALARINING QIYMATINI ANIQLASH VA MOLIYAVIY NATIJALARGA TA'SIRI

Asomidinova Moxigulbonu Oybek qizi
Toshkent xalqaro universiteti
Mustaqil tadqiqotchi

Davlat korxonalarini xususiylashtirish iqtisodiy islohotlarning eng muhim yo'nalishlaridan biri sifatida e'tirof etiladi. Xususiylashtirish orqali davlatning iqtisodiyotdagi bevosita ishtiroki kamayadi, xususiy mulkchilikning ustuvorligi ta'minlanadi va resurslardan foydalanish samaradorligi oshadi. Har qanday davlatda bozor mexanizmlarining to'laqonli ishlashi, raqobatning rivojlanishi, investitsiyalar jalb etilishi va ishlab chiqarish samaradorligining ortishi aynan xususiy sektor faolligi bilan chambarchas bog'liqdir. Shuning uchun davlat tasarrufidagi korxonalarni xususiylashtirish jarayonida ularning haqiqiy bozor qiymatini aniq belgilash strategik ahamiyatga ega. Korxonaning qiymatini aniqlash jarayoni nafaqat uning bozor narxini belgilash, balki davlat manfaatlarini, investorlarning ishonchini va xususiylashtirishning iqtisodiy samaradorligini ta'minlashda hal qiluvchi o'rin tutadi.

Davlat korxonasining bozor qiymati ko'plab ichki va tashqi omillar ta'siri ostida shakllanadi. Ushbu omillar qatoriga korxonaning moliyaviy ko'rsatkichlari, aktivlar tarkibi, boshqaruv sifatining darajasi, ishlab chiqarish quvvatlaridan foydalanish samaradorligi, mehnat unumdorligi, bozor sharoiti, talab va taklif dinamikasi, raqobat muhiti, texnologik yangilanganlik darajasi, innovatsion salohiyat va investitsion jozibadorlik kiradi. Korxonani baholash jarayoni ushbu ko'rsatkichlarning har birini chuqur tahlil etishni, ularni iqtisodiy-moliyaviy mezonlar asosida baholashni talab qiladi. Amaliyotda baholashning uchta asosiy yondashuvi — xarajat yondashuvi, daromad yondashuvi va bozor yondashuvi keng qo'llaniladi. Xarajat yondashuvi korxona aktivlarining real qiymatini aniqlashga yordam beradi, daromad yondashuvi kelajakdagi pul oqimlarini diskontlash orqali korxonaning potentsial qiymatini baholaydi, bozor yondashuvi esa o'xshash korxonalar bo'yicha tuzilgan bitimlar asosida narx shakllanishini tahlil qiladi. Har uchala yondashuv bir-birini to'ldiradi va korxonaga nisbatan eng adolatli, real bahoni shakllantirishga ko'mak beradi.

Baholash jarayonining sifatli tashkil etilishi xususiylashtirishning moliyaviy natijalariga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Agar korxona qiymati past baholansa, davlat aktivlari arzon narxda sotilib budjet zarar ko'radi. Aksincha, baholash haddan tashqari yuqori bo'lsa, potentsial investorlar jarayondan chetga chiqadi, raqobat susayadi va xususiylashtirish muvaffaqiyatsiz yakunlanadi. Shu sababli baholash jarayonining shaffofligi, mustaqilligi va xalqaro standartlarga muvofiqligi muhim sanaladi. Bunda tajribali baholovchilarni jalb qilish, aktivlarning texnik va bozor holatini real aks ettiruvchi ekspertiza o'tkazish, korxonani yo'naltirilgan auditdan o'tkazish hamda moliyaviy hisobotlarni xalqaro standartlarga moslashtirish kabi talablar alohida ahamiyatga ega.

Xususiylashtirilgan korxonalar faoliyati moliyaviy natijalar bo'yicha sezilarli o'zgarishlarni namoyon etadi. Xalqaro amaliyot shuni ko'rsatadiki, xususiy sektor

boshqaruviga o'tgan korxonalarda mehnat unumdorligi keskin oshadi, xarajatlar optimallashtiriladi, boshqaruv tizimi takomillashadi, investitsiyalar hajmi ko'payadi, zamonaviy texnologiyalar joriy etiladi va raqobatbardoshlik kuchayadi. Buning natijasida korxonaning rentabellik ko'rsatkichlari keskin yaxshilanadi. Xususiylashtirilgan korxonalarda sof foyda o'sishi, aktivlardan foydalanish samaradorligining oshishi, aylanma mablag'larning tezkor aylanishi va investitsiya qaytimi ko'rsatkichlari ijobiy natijalar beradi. Shuningdek, xususiy sektorning rag'batlantiruvchi boshqaruv tizimi mehnat unumdorligini oshirishga xizmat qiladi. Xodimlar malakasini oshirish, ularning mehnatini moddiy va nomoddiy rag'batlantirish, korxona ichki motivatsiya tizimini kuchaytirish natijasida korxonalar faoliyatining samaradorligi oshadi.

Xususiylashtirish jarayoni davlat moliyasiga ham sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Korxonalar sotilishidan tushgan mablag'lar davlat budjeti daromadlarini oshiradi, zarar keltirib kelgan korxonalarni moliyalashtirish zaruriyati bartaraf etiladi, soliq tushumlari ko'payadi va iqtisodiyot tarmoqlarida investitsion faollik kuchayadi. Xususiylashtirish natijasida korxonalarda modernizatsiya jarayonlari faollashgani sababli ular tomonidan to'lanadigan soliqlar hajmi ortadi va davlatning fiskal barqarorligiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Shu bilan birga, xususiylashtirish jarayoni noto'g'ri tashkil qilinsa, iqtisodiyot uchun sezilarli xavflarni keltirib chiqarishi mumkin. Korxonalar qiymatining past baholanishi davlat aktivlarini arzonlashtirib yuboradi, tender jarayonlarining shaffof bo'lmashligi korrupsiyaviy xavflarni kuchaytiradi, xorijiy investorlarga asossiz imtiyozlar berilishi iqtisodiyotning strategik tarmoqlari ustidan nazoratning susayishiga olib kelishi mumkin. Shuningdek, xususiylashtirish jarayonida ijtimoiy barqarorlik muhim omil bo'lib, jarayon noto'g'ri tashkil etilsa, bandlik darajasi pasayishi, ijtimoiy noroziliklarning kuchayishi ehtimoli mavjud. Shuning uchun xususiylashtirish strategiyasi puxta ishlab chiqilgan, iqtisodiy va ijtimoiy manfaatlar hisobga olingan holda bosqichma-bosqich amalga oshirilishi zarur.

Xususiylashtirish jarayonida korxonalarni baholashning yana bir muhim jihati shundaki, u faqat moliyaviy ko'rsatkichlarni aniqlashdan iborat emas, balki korxonaning iqtisodiy salohiyatini, strategik qiymatini, intellektual aktivlarini va bozor pozitsiyasini o'zida mujassam etgan keng qamrovli jarayondir. Masalan, ko'plab davlat korxonalarida moddiy aktivlardan tashqari brend qiymati, geografik joylashuv afzalligi, litsenziyalar, kadrlar malakasi, marketing tarmoqlari va mavjud tashkiliy tizimning o'zi ham muhim qiymatga ega. Shuning uchun baholash jarayonida korxonaning faqat moddiy aktivlari emas, balki nomoddiy aktivlari ham alohida tahlil qilinishi lozim. Bu esa baholash natijalarining real, adolatli va bozor sharoitiga mos bo'lishiga xizmat qiladi.

Xususiylashtirishning muvaffaqiyati ko'p jihatdan korxonaning dastlabki holatini to'g'ri tahlil qilish, aktivlarning asosli bahosini aniqlash va boshqaruvdagi zaifliklarni bartaraf etish choralari ko'rish bilan bog'liq. Masalan, davlat korxonalari ko'pincha ortiqcha xarajatlar, past mehnat unumdorligi, eskirgan texnika va texnologiyalar, ortiqcha shtatlar, aktivlardan foydalanishdagi samarasizlik kabi muammolarga ega bo'ladi. Shu sababli xususiylashtirishga tayyorlash bosqichida korxonalarni sog'lomlashtirish, moliyaviy natijalarni

yaxshilash, aktivlarni inventarizatsiya qilish, qarzlarini restrukturizatsiya qilish, boshqaruvni takomillashtirish kabi chora-tadbirlar amalga oshiriladi. Bu jarayon korxonaning bozor qiymatini oshiradi, investorlar uchun yanada jozibador holatni yaratadi va xususiylashtirish natijalarining samaradorligini ta'minlaydi.

Moliyaviy barqarorlik va investitsion jozibadorlikni oshirish nuqtai nazaridan korxonaning pul oqimlari, rentabellik dinamikasi, ishlab chiqarish ko'rsatkichlari, bozor talabining barqarorligi va risklarning baholanishi alohida ahamiyatga ega. Shu ma'noda, xususiylashtirish jarayoni nafaqat mavjud aktivlar qiymatini, balki kelajakdagi iqtisodiy samaradorlikni ham o'z ichiga oladi. Investorlar korxonaning hozirgi holatidan ko'ra, uning kelajakda yaratadigan qo'shimcha qiymatiga ko'proq e'tibor qaratadi. Shuning uchun daromad yondashuvi ko'plab yirik korxonalarni baholashda yetakchi metod sifatida qo'llaniladi. Bu yondashuv korxonaning kelajakdagi moliyaviy imkoniyatlarini, ishlab chiqarish hajmining o'sish sur'atlarini, investitsiya rentabelligini, raqobatdagi ustunliklarini va bozor salohiyatini aniq hisoblab beradi.

Xususiylashtirishning makroiqtisodiy ta'siri ham nihoyatda katta. Bozor tizimi rivojlangan mamlakatlarda davlat korxonalarining umumiy iqtisodiyotdagi ulushi nisbatan past bo'ladi. Xususiylashtirishning kengayishi, investitsiya faoliyatining kuchayishi, innovatsion texnologiyalar kirib kelishi, eksport salohiyatining oshishi va iqtisodiy raqobatning jadallashishi mamlakatni global bozorlar bilan integratsiyalashuvini kuchaytiradi. Natijada, iqtisodiyotning tarkibiy tuzilmasi modernizatsiyalanadi, yuqori qo'shimcha qiymat yaratuvchi tarmoqlar rivojlanadi, iqtisodiy o'sishning sifat darajasi yaxshilanadi va mehnat bozori yanada samarali faoliyat yurita boshlaydi.

Davlat korxonalarining iqtisodiy faoliyati ko'pincha tartibga solishning yuqori darajasi, byurokratik jarayonlar va moliyaviy intizomning sustligi bilan bog'liq bo'ladi. Xususiylashtirishdan so'ng esa korxona mustaqil iqtisodiy faoliyat yuritish imkoniyatiga ega bo'ladi, chunki u bozor talablari asosida ishlaydi, moliyaviy natijalar uchun to'liq mas'ul bo'ladi, menejment samaradorligi oshadi va raqobat sharoitiga moslashishga majbur bo'ladi. Xususiylashtirish uchun foyda olish asosiy motivator bo'lgani uchun, korxona xarajatlarni qisqartirish, ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, mahsulot sifatini yaxshilash va yangi bozorlarni egallashga intiladi. Bu o'z navbatida iqtisodiyotning umumiy samaradorligini oshiradi.

Xususiylashtirilgan korxonalarda korporativ boshqaruv tizimining joriy etilishi ham muhim o'rin tutadi. Zamonaviy korporativ boshqaruv tamoyillariga ko'ra, korxona faoliyatining shaffofligi, strategik rejalashtirish, aksiyadorlar manfaatlarini himoya qilish, kuzatuv kengashining samarali ishlashi, ichki audit tizimi, risklarni boshqarish mexanizmi va menejerlar samaradorligini baholash tizimi korxonaning bozor qiymatini oshiradi. Shu sababli xususiylashtirishdan so'ng korporativ boshqaruvni takomillashtirish bo'yicha maxsus dasturlar ishlab chiqiladi. Bunda xalqaro tajriba, xususan, OECD korporativ boshqaruv tamoyillari asos sifatida olinadi.

Xususiylashtirish natijalarining ijtimoiy ta'siri ham muhim omil bo'lib, jarayonning aholi farovonligiga ta'siri turlicha bo'lishi mumkin. To'g'ri tashkil etilgan xususiylashtirish natijasida yangi ish o'rinlari yaratiladi, xodimlarning

mehnat haqi oshadi, ijtimoiy infratuzilma rivojlanadi, korxonaning hududiy iqtisodiyotdagi roli kuchayadi. Ammo mazkur jarayon muvaffaqiyatsiz tashkil etilgan taqdirda, vaqtinchalik ishsizlik, ijtimoiy himoya mexanizmlarining zaiflashuvi va ijtimoiy tengsizlikning kuchayishi xavfi mavjud. Shu sababli ijtimoiy himoya siyosati, qayta kasbga o'qitish dasturlari, kompensatsiya mexanizmlari va mehnat bozorini qo'llab-quvvatlash choralari joriy etish zarur.

Xususiylashtirish jarayonida baholashning shaffofligi va adolatliligi davlatga bo'lgan ishonchni mustahkamlaydi. Bu jarayonning asosiy tamoyillari quyidagilardan iborat: investorlar uchun teng imkoniyatlar yaratish, axborotlarning ochiqligi, bitimlarning shaffof o'tkazilishi, korrupsiyaviy omillarni bartaraf qilish, baholovchilar faoliyatining mustaqilligi, jamoatchilik nazoratining mavjudligi va tender jarayonlarining qonuniy asosda amalga oshirilishi. Aynan shu omillar xususiylashtirish jarayonining iqtisodiy samarasini oshiradi va davlat manfaatlarini himoya qiladi.

Natijada xususiylashtirish iqtisodiyotning tarkibiy islohotlarini jadallashtiradi, davlat korxonalari faoliyatining samaradorligini oshiradi, ularni modernizatsiya qiladi, korxonalarni xalqaro standartlarga moslashtiradi, investitsiya oqimlarini ko'paytiradi, yangi texnologiyalarni joriy etadi va iqtisodiy o'sishni tezlashtiradi. Ko'plab davlatlarda xususiylashtirish iqtisodiy rivojlanishning asosiy drayverlaridan biri sifatida xizmat qilgani bejiz emas.

Xususiylashtirish jarayonida davlat korxonalarining bozor qiymatini aniq va shaffof belgilash iqtisodiy islohotlarning muvaffaqiyati uchun hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Bozor iqtisodiyotiga o'tish bosqichida korxonalarni baholash faqat ularning mavjud aktivlarini hisoblash bilan cheklanmay, balki kelajakdagi rivojlanish salohiyatini, pul oqimlarining barqarorligini, raqobatbardoshlik darajasini va investitsion jozibadorlik ko'rsatkichlarini ham o'z ichiga olishi zarur. Baholashning ilmiy asoslanganligi davlat aktivlarining haqiqiy bozor qiymatida sotilishini ta'minlaydi, xususiylashtirish jarayonida iqtisodiy yo'qotishlar yuzaga kelishining oldini oladi hamda investorlar uchun barqaror va ishonchli muhit yaratadi.

Davlat korxonalarini xususiylashtirish moliyaviy natijalariga ko'ra ijobiy o'zgarishlarni yuzaga keltirishi ayniqsa ahamiyatlidir. Xususi sektor boshqaruvi ostiga o'tgan korxonalarda boshqaruv samaradorligi oshadi, resurslar qayta taqsimlanadi, ishlab chiqarish jarayonlari yangilanadi, mehnat unumdorligi ko'tariladi va aktivlardan foydalanish darajasi yaxshilanadi. Natijada korxonalar rentabelligi, sof foyda hajmi va pul oqimlari barqarorligi oshib boradi. Shu bilan birga, xususiylashtirish korxonalarga qo'shimcha investitsiyalarni jalb qilish, modernizatsiya, raqamlashtirish va innovatsion texnologiyalarni joriy etish uchun real imkoniyatlar yaratadi.

Umuman olganda, davlat korxonalarini xususiylashtirishning asosiy maqsadi ularning bozordagi raqobatbardoshligini kuchaytirish, iqtisodiyotdagi davlat ishtirokini maqbullashtirish, milliy iqtisodiyotga investitsiya oqimini jadallashtirish va samaradorlikni oshirishdan iboratdir. Ilmiy asoslangan baholash, korporativ boshqaruvning zamonaviy tamoyillarini joriy etish va xususi sektor faoliyatiga keng yo'l ochib berish natijasida xususiylashtirilgan korxonalarning moliyaviy

natijalari sezilarli darajada yaxshilanadi va iqtisodiyotning barqaror rivojlanishiga xizmat qiladi.

QIMMATLI QOG'OZLAR BOZORINI RIVOJLANTIRISHDA DAVLAT TOMONIDAN TARTIBGA SOLISH MASALALARI

Toshtemirova Muxlisa Rahimovna

O'zbekiston Respublikasi Bank-moliya akademiyasi

Jahon taraqqiyotida mahalliy qimmatli qog'ozlar bozorlarida ishtirokchilarning faoliyati mamlakatlar iqtisodiyotini yuqori sur'atlarda rivojlantirish, moliyaviy resurslarni samarali shakllantirish va taqsimlash hamda investitsion jozibadorlikni oshirishda muhim ahamiyat kasb qilmoqda, chunki u kapital oqimini rag'batlantirish bilan birga milliy moliya tizimining barqarorligini mustahkamlashga xizmat qiladi. Xususan, Jahon Bankining rasmiy ma'lumotlariga ko'ra, so'nggi 30 yil ichida qimmatli qog'ozlar bozorlarida yillik aksiyalar savdosi qiymati 5,04 trillion AQSh dollaridan 120,86 trillion AQSh dollarigacha ko'tarilgan bo'lib, bu o'sishning taxminan yarmidan ortig'i aynan AQSh va Xitoy bozorlariga to'g'ri keladi, bu esa global qimmatli qog'ozlar bozoridagi asosiy o'yinchilarning iqtisodiy jarayonlardagi ta'sirini yaqqol ko'rsatadi^[181]. Shu sababli, ushbu tendensiyalar qimmatli qog'ozlar bozorida investorlar uchun qulay iqtisodiy muhit yaratish, moliyaviy instrumentlarning jozibadorligini oshirish va birjalarning samarali ishlash mexanizmini ta'minlash orqali milliy iqtisodiyotga xorijiy investitsiyalarni jalb etishning dolzarb ahamiyatini namoyon etadi. Bundan tashqari, jahon tajribasi shuni ko'rsatadiki, davlat tartibga solish mexanizmlarini tizimli ravishda rivojlantirish orqali bozor ishtirokchilarining xatarlarni boshqarish qobiliyati va moliyaviy madaniyati oshadi, shuningdek, innovatsion moliyaviy instrumentlarni joriy etish orqali qimmatli qog'ozlar bozori samaradorligini yuqori darajaga ko'tarish mumkin bo'ladi. Shu bilan birga, investorlar ishonchining oshishi bozor likvidligini va kapital oqimini mustahkamlashga xizmat qilishi, milliy iqtisodiyotning raqobatbardoshligini oshirishda beqiyos ahamiyat kasb etadi.

O'zbekiston Respublikasida moliya bozorini rivojlantirish, xususan, yuqori salohiyatga ega qimmatli qog'ozlar bozori yo'nalishini mustahkamlash va unga xorijiy hamda mahalliy investitsiyalarni keng jalb etish maqsadida qator strategik chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda, jumladan, aksiyadorlik jamiyatlaridagi davlat aksiyalarini ikkilamchi ommaviy joylashtirish orqali erkin muomalaga chiqarish, savdo tizimlarini ilg'or moliyaviy texnologiyalar bilan jihozlash va qonunchilik tizimini optimallashtirish. Shu bilan birga, "O'zbekiston – 2030" strategiyasida erkin muomaladagi qimmatli qog'ozlar savdosi hajmini 8 milliard AQSh dollariga yetkazish, 40 ta davlat ishtirokidagi korxona aksiyalarini "Xalq IPO"siga chiqarish, aholini IPOlarda qatnashishini rag'batlantirish mexanizmlarini joriy qilish, shuningdek, chet ellik nominal saqlovchilar va kastodian banklarning mahalliy kapital bozorida faoliyat yuritishi uchun zarur infratuzilmani yaratish vazifalari

¹⁸¹ Jahon Banki ma'lumotlari: <https://data.worldbank.org/indicator/CM.MKT.TRAD.CD>

hukumat me'yoriy-hujjatlarida aniq belgilab qo'yilgan^[182]. Shu nuqtai nazardan, O'zbekiston tajribasi ko'rsatadiki, qimmatli qog'ozlar bozorining rivojlanishi nafaqat investitsion muhitni jozibador qilish, balki kapital oqimini samarali boshqarish, bozor shaffofligini oshirish va milliy iqtisodiyotning raqobatbardoshligini ta'minlashga xizmat qiluvchi kompleks mexanizm sifatida qaraladi. Bundan tashqari, davlat tartibga solish mexanizmlari orqali moliya bozorida innovatsiyalarni rag'batlantirish, raqamli moliyaviy texnologiyalarni joriy etish va xizmat sifatini oshirish mumkin bo'lib, bu esa uzoq muddatli barqaror iqtisodiy rivojlanishga xizmat qiladi.

Qimmatli qog'ozlar bozori milliy iqtisodiyotning moliyaviy barqarorligini ta'minlash va korporativ kapitalning samarali taqsimlanishini rag'batlantirishda markaziy rol o'ynaydi, shu bois davlat tomonidan uning tartibga solinishi nafaqat iqtisodiy samaradorlikni oshirish, balki investorlarning huquqiy himoyasini ta'minlash nuqtai nazaridan ham zarur hisoblanadi. Bozor subyektlarining faoliyati ustidan monitoringni kuchaytirish, moliyaviy axborotning shaffofligini ta'minlash va manipulyativ harakatlarning oldini olish orqali davlat, bozorning ishonchliligini oshirishga intiladi, bu esa o'z navbatida ichki va tashqi investitsiyalarni jalb qilish uchun qulay muhit yaratadi. Shu bilan birga, qimmatli qog'ozlar bozorini tartibga solish mexanizmlari iqtisodiy siyosatning strategik maqsadlari bilan muvofiqlashtirilishi lozim bo'lib, bu holat davlatning moliyaviy barqarorlikni ta'minlashdagi roli bilan uzviy bog'liqdir.

Davlat tartibga solish mexanizmlarining samaradorligi bozor infratuzilmasining rivojlanishi, professional ishtirokchilar sonining ko'payishi va moliyaviy institutlarning xizmat ko'rsatish sifatiga bevosita bog'liq bo'lib, natijada ularning moliyaviy vositalarni samarali jalb etish imkoniyatlari kengayadi. Qimmatli qog'ozlar bozorida manipulyatsiyalarni oldini olish va axborot asimmetriyasini kamaytirish uchun regulatorlar, shuningdek, qoidalar va standartlarni qat'iy joriy etish orqali investorlar ishonchini mustahkamlash va bozor likvidligini oshirishga intilishadi^[183]. Shu nuqtai nazardan, davlatning tartibga solish faoliyati nafaqat bozorning texnik va operatsion jihatlarini, balki uning institutsional va huquqiy asoslarini ham mustahkamlashga qaratilgan keng qamrovli mexanizm sifatida baholanishi lozim. Shu bilan birga, qimmatli qog'ozlar bozorini rivojlantirish jarayonida davlat tomonidan tartibga solish, raqobatni rag'batlantirish va monopolistik tuzilmalarni cheklash, shuningdek, moliyaviy barqarorlikni saqlashni ta'minlaydigan strategik vositalarni ishlab chiqishga asoslanadi. Bunda davlatning nazorat funksiyalari nafaqat qoidalarga rioya qilinishini tekshirish bilan cheklanib qolmay, balki bozor innovatsiyalarini rag'batlantirish, yangi moliyaviy instrumentlarni joriy etish va raqamli texnologiyalar orqali shaffoflikni oshirishga qaratilgan kompleks chora-tadbirlar bilan boyitiladi. Natijada, bozorning rivojlanish sur'ati va uning iqtisodiyotga ijobiy ta'siri ortadi, bu esa milliy moliya tizimining mustahkamligini ta'minlash bilan uzviy bog'liqdir. Shuni ta'kidlash lozimki, davlat

¹⁸² O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yilning 11-sentyabrdagi PF-158-son "“O'zbekiston — 2030” strategiyasi to'g'risida” farmoni. Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 12.09.2023-y., 06/23/158/0694-son; 29.12.2023-y., 06/23/214/0984-son.

¹⁸³ Karimov A. Qimmatli Qog'ozlar Bozoriga Investorlarni Keng Jalb Etish Masalalari //Nashrlar. – S. 369-371.

tartibga solish siyosatining samaradorligi, qimmatli qog'ozlar bozoridagi barcha ishtirokchilar – jamiyatlar, investorlar va moliyaviy institutlar o'rtasidagi muvozanatni saqlashga bog'liqdir. Shu sababli, tartibga soluvchi organlar nafaqat moliyaviy qonun va normativ hujjatlar ishlab chiqishi, balki bozorni monitoring qilish, xatarlarni tahlil qilish va profilaktik chora-tadbirlar ishlab chiqishda ham faol ishtirok etishlari zarur. Bu esa o'z navbatida, investitsiya faoliyatining barqarorligini ta'minlash va qimmatli qog'ozlar bozorining milliy iqtisodiyotdagi rolini oshirish imkoniyatini yaratadi.

Qimmatli qog'ozlar bozori — bu moliyaviy resurslarni jalb qilish va taqsimlashni ta'minlaydigan, investorlar, aksiyadorlik jamiyatlari va moliyaviy institutlar ishtirokidagi tizimli mexanizm bo'lib, unda aksiyalar, obligatsiyalar va boshqa qimmatli qog'ozlar savdosi amalga oshiriladi, bozorning samarali ishlashi esa kapital oqimi, likvidlik, investitsion jozibadorlik va iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashga xizmat qiladi. Ushbu bozor ikki asosiy segmentdan iborat: birlamchi bozor, bunda yangi chiqarilgan qimmatli qog'ozlar investorlar tomonidan birinchi marta sotib olinadi, va ikkilamchi bozor, bunda qimmatli qog'ozlar allaqachon mavjud bo'lgan investorlar o'rtasida erkin savdo qilinadi. Qimmatli qog'ozlar bozorining samarali ishlashi davlat tartibga soluvi, normativ-huquqiy baza, bozor infrastrukturasi rivojlanishi, shaffof axborot tizimi va ishtirokchilarning moliyaviy madaniyati orqali ta'minlanadi.

1-jadval.

Qimmatli qog'ozlar bozorini rivojlantirishda davlat tartibga solishining asosiy yo'nalishlari

Tartibga solish yo'nalishi	Maqsadi	Asosiy mexanizmlar	Kutilayotgan natija
Investorlarni himoya qilish	Bozor ishonchini oshirish	Moliyaviy qonunlar, xatarlarni monitoring qilish, axborot shaffofligi	Investor ishonchi va sarmoya hajmi oshadi
Bozor likvidligini rag'batlantirish	Kapital oqimini yaxshilash	Qimmatli qog'ozlar savdosini tartibga solish, bozor infrastrukturasini	Aktiv savdo va likvidlik darajasi oshadi
Manipulyatsiyalarni oldini olish	Bozor barqarorligini saqlash	Rejimsiz savdoni cheklash, normativ nazorat	Bozorning adolatli va barqaror ishlashi
Raqobatni rivojlantirish	Monopolistik tuzilmalarni cheklash	Raqobat qonunchiligi, cheklovlarni joriy etish	Samarali raqobat, xizmat sifatining oshishi
Innovatsiyalarni rag'batlantirish	Bozorni modernizatsiya qilish	Raqamli texnologiyalarni joriy etish, yangi moliyaviy instrumentlar	Bozor samaradorligi va yangi investitsiya imkoniyatlari kengayadi

Qimmatli qog'ozlar bozorini rivojlantirishda davlatning tartibga soluvchi roli strategik ahamiyatga ega bo'lib, u investorlar ishonchini mustahkamlash, moliyaviy barqarorlikni ta'minlash va bozorning samarali ishlashini rag'batlantirish bilan

uzviy bog'liqdir. Davlat tartibga solish mexanizmlari nafaqat bozorning texnik va operatsion jihatlarini, balki uning institutsional va huquqiy asoslarini ham mustahkamlashga qaratilgan bo'lib, shu orqali ichki va tashqi investitsiyalarni jalb qilish muhitini yaxshilaydi. Shu sababli, qimmatli qog'ozlar bozorini rivojlantirish va uni milliy iqtisodiyotga samarali integratsiya qilish uchun davlat tartibga solish faoliyatini tizimli va kompleks yondashuv asosida olib borishi zarur.

Qimmatli qog'ozlar bozori milliy moliya tizimining barqarorligi va iqtisodiy o'sish sur'atini oshirishda markaziy ahamiyat kasb etadi. Shu bois, davlatning tartibga solish mexanizmlari bozorning samarali ishlashini ta'minlash, investorlar ishonchini oshirish va korporativ kapitalni optimal taqsimlashda muhim vosita sifatida xizmat qiladi. Bozor ishtirokchilari uchun shaffoflikni ta'minlash, manipulyativ harakatlarni cheklash va xatarlarni kamaytirish orqali regulatorlar nafaqat bozorning texnik va operatsion jihatlarini, balki uning institutsional asoslarini mustahkamlashga intiladi.

Jadvaldagi tartibga solish yo'nalishlari qimmatli qog'ozlar bozorini rivojlantirishda davlatning strategik roli va asosiy vazifalarini aks ettiradi, chunki investorlarni himoya qilish mexanizmlari moliyaviy qonunlar, xatarlarni monitoring qilish va axborot shaffofligi orqali bozor ishonchini oshirishga xizmat qiladi va natijada sarmoya hajmi sezilarli darajada ko'payadi. Shu bilan birga, bozor likvidligini rag'batlantirish yo'nalishi qimmatli qog'ozlar savdosini tartibga solish va bozor infratuzilmasini rivojlantirish orqali kapital oqimini yaxshilashga imkon beradi, bu esa aktiv savdo va likvidlik darajasining oshishiga olib keladi. Bozor barqarorligini saqlash uchun manipulyatsiyalarni oldini olish mexanizmlari, masalan, rejimsiz savdoni cheklash va normativ nazoratni joriy etish, bozorning adolatli ishlashini ta'minlaydi va investorlar ishonchini mustahkamlaydi. Raqobatni rivojlantirish yo'nalishi monopolistik tuzilmalarni cheklash va raqobat qonunchiligini tatbiq etish orqali xizmat sifatining oshishi va samarali raqobatni shakllantirishga xizmat qiladi, shu bilan bozor subyektlari faoliyatini optimallashtiradi. Innovatsiyalarni rag'batlantirish mexanizmlari esa raqamli texnologiyalar va yangi moliyaviy instrumentlarni joriy etish orqali bozorni modernizatsiya qiladi va natijada investitsiya imkoniyatlarini kengaytiradi, bu esa kapital bozorining samaradorligini oshirishga yordam beradi. Umuman olganda, barcha yo'nalishlar o'zaro uzviy bog'langan bo'lib, ular orqali davlat qimmatli qog'ozlar bozorida ishonch, barqarorlik, raqobat va innovatsion rivojlanishni ta'minlash imkoniyatiga ega bo'ladi. Shu nuqtai nazardan, tartibga solish mexanizmlari nafaqat normativ-huquqiy jihatlarini, balki bozorning texnik, institutsional va moliyaviy barqarorligini ta'minlashda strategik ahamiyatga ega ekanligi aniq ko'rinadi.

Xulosa qilib aytganda, qimmatli qog'ozlar bozori milliy iqtisodiyotning rivojlanishida, moliyaviy resurslarning samarali taqsimlanishida va investitsion jozibadorlikni oshirishda markaziy rol o'ynaydi, chunki u nafaqat kapital oqimini rag'batlantiradi, balki investorlar ishonchi va bozor shaffofligini ta'minlash orqali iqtisodiy barqarorlikni mustahkamlaydi. Davlat tomonidan tartibga solish mexanizmlari, jumladan, normativ-huquqiy baza, bozor infratuzilmasini rivojlantirish, moliyaviy instrumentlarni nazorat qilish va raqamli texnologiyalarni

joriy etish orqali qimmatli qog'ozlar bozorining samaradorligini oshirishga xizmat qiladi, shuningdek, manipulyatsiyalarni oldini olish va monopolistik tuzilmalarni cheklash imkonini yaratadi. Shu bois, qimmatli qog'ozlar bozorini rivojlantirish strategiyasi nafaqat investorlarni himoya qilish, balki milliy iqtisodiyotning raqobatbardoshligini mustahkamlash, ichki va xorijiy investitsiyalarni jalb etish hamda bozor ishtirokchilarining moliyaviy madaniyatini oshirishga xizmat qiluvchi kompleks mexanizm sifatida qaraladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Jahon Banki ma'lumotlari:
<https://data.worldbank.org/indicator/CM.MKT.TRAD.CD>
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yilning 11-sentyabrdagi PF-158-son "“O'zbekiston — 2030” strategiyasi to'g'risida” farmoni. Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 12.09.2023-y., 06/23/158/0694-son; 29.12.2023-y., 06/23/214/0984-son.
3. Karimov A. Qimmatli qog'ozlar bozoriga investorlarni keng jalb etish masalalari //Nashrlar. – S. 369-371.

KO'P KVARTIRALI UYLARNI BOSHQARUV ORGANLARI TOMONIDAN AHOLIGA SIFATLI XIZMAT KO'RSATISHNI QO'LLAB QUVVATLASHNI TAKOMILLASHTIRISH

Jurayeva Ozoda Abduraximovna
Qurilish va uy-joy kommunal xo'jaligi vaziri o'rinbosari
Umarov Begzodbek Jaloldinovich
O'zbekiston Respublikasi Qurilish va uy-joy kommunal
xo'jaligi vazirligi Ko'p xonadonli uy-joy fondini
boshqarish va ekspluatatsiya qilish tizimini
muvofiglashtirish hamda renovatsiya loyihalarini
umumlashtirish departamenti bosh mutahassisi

KIRISH

Birlashgan Millatlar Tashkilotining ma'lumotlariga ko'ra, jahon aholisining 60 foizi shaharlarda istiqomat qiladi. Shundan kelib chiqqan holda, ko'p qavatli uylarda yashovchi insonlar soni 3 milliard nafarga yetishi mumkinligi aniqlangan [United Nations, World Urbanization Prospects, <https://population.un.org/wup>].

Shahar aholisi orasida ko'p qavatli uylarda yashovchilarning ulushi katta bo'lib, ayniqsa quyidagi davlatlar tajribasi e'tiborga loyiqdir:

- Xitoy, Hindiston, Yaponiya, Janubiy Koreya;
- Yevropa mamlakatlari;
- Rossiya va MDH davlatlari;
- AQSH, Braziliya va Lotin Amerikasi davlatlaridagi yirik shaharlarda.

O'zbekistonda esa 3 milliondan ortiq fuqaro ko'p kvartirali uylarda yashaydi. Mazkur ko'p qavatli uylar dunyo bo'yicha uy-joy fondining muhim tarkibiy qismini tashkil qiladi.

Bu esa ko'p qavatli uylardagi uy-joy fondini samarali boshqarish, undan oqilona foydalanish, uyga tutash yer uchastkasini obodonlashtirish, uni asrab-

avaylash hamda aholiga xavfsiz yashash sharoitlarini yaratish bugungi kunda dolzarb vazifa ekanligini ko'rsatadi.

TAHLIL

Hozirgi kunda respublikada 1 million 400 mingga yaqin xonadondan iborat 42 152 ta ko'p kvartirali uy mavjud bo'lib, ularga 1 003 ta boshqaruvchi tashkilot hamda 233 ta uy-joy mulkdorlari shirkatlari xizmat ko'rsatmoqda.

Ushbu uylardan 39 454 tasi boshqaruv tashkilotlari tomonidan, 925 tasi shirkatlar tomonidan, 654 tasi esa bevosita uy-joy mulkdorlari tomonidan boshqariladi.

O'zbekiston Respublikasining 2019-yil 7-noyabrdagi 581-sonli "Ko'p kvartirali uylarni boshqarish to'g'risida"gi Qonuniga muvofiq, umumiy mulk quyidagilardan iborat:

- tayanch va to'siq konstruksiyalar,
- kvartiralar oralig'idagi ihotalangan (o'rama) pillapoyalar,
- zinapoyalar, liftlar va lift shaxtalari,
- boshqa shaxtalar, dahlizlar, texnik qavatlar, yerto'lalar, cherdaklar va tomlar,
- uy ichidagi muhandislik tarmoqlari va kommunikatsiyalari,
- joylarning tashqarisida yoki ichida joylashgan, bir nechta xonadonlarga xizmat ko'rsatadigan mexanik, elektr va sanitariya-texnika uskunalari va qurilmalari [O'RQ-581, 07.11.2019y.].

1-jadval

2017–2021-yillar davomida ko'p kvartirali uylarni joriy va mukammal ta'mirlash bo'yicha ajratilgan kredit mablag'lari to'g'risida ma'lumot (mln. so'mda)

t/r	Hududlar nomi	2017-2021 yillarda ajratilgan kreditlar miqdori	Qaytarilgan kreditlar miqdori	2024 yilda aniqlangan qoldiq
Respublika bo'yicha		1 631 736,2	360 617,6	1 316 321,4
1	Qoraqalpog'iston Respublikasi	24 355	7 898	16 788
2	Andijon viloyati	133 328	25 883	107 444
3	Buxoro viloyati	41 978	16 112	25 866
4	Jizzax viloyati	133 351	14 765	119 028
5	Qashqadaryo viloyati	36 655	10 541	26 592
6	Navoiy viloyati	9 849	4 217	5 576
7	Namangan viloyati	38 922	12 316	26 607
8	Samarqand viloyati	106 692	27 418	80 006
9	Surxandaryo viloyati	88 261	11 261	80 724
10	Sirdaryo viloyati	75 514	4 607	70 907
11	Toshkent viloyati	186 939	53 675	145 974
12	Farg'ona viloyati	84 766	26 835	75 803
13	Xorazm viloyati	59 502	11 751	56 721
14	Toshkent shahar	611 625	133 339	478 286

Ushbu ko'p kvartirali uylarda yashovchi mulkdorlar umumiy mol-mulkni saqlash bilan bog'liq xarajatlarni birgalikda zimmasiga olishi shart. Bu xarajatlar umumiy mol-mulkni saqlash, undan foydalanish, uni joriy va kapital ta'mirlash, shuningdek, uyga tutash yer uchastkasini obodonlashtirish bilan bog'liq ishlardan iborat.

Uy-joy kodeksining 132-moddasiga muvofiq, ko'p kvartirali uydagi turar joy va yashash uchun mo'ljallanmagan joylar mulkdori o'ziga tegishli mulkni tegishli texnik va sanitariya holatida saqlashi, ko'p kvartirali uydagi umumiy mol-mulkni va unga tutash obodonlashtirish elementlari mavjud bo'lgan yer uchastkasini saqlash bo'yicha xarajatlarni zimmasiga olishi lozim.

Bunday xarajatlar odatda majburiy badallar shaklida amalga oshiriladi, va ular umumiy mol-mulkni boshqarish, unga xizmat ko'rsatish, joriy va kapital ta'mirlash, uyga tutash yer uchastkasini obodonlashtirish va saqlash xarajatlarini qoplashga xizmat qiladi:

2017–2021-yillar davomida respublikamizdagi uy-joy mulkdorlari shirkatlariga ko'p kvartirali uylarni joriy va mukammal ta'mirlash uchun jami 1 631 736 mln so'm kredit mablag'lari ajratilgan (1-jadval).

Kredit ta'minoti mavjud bo'lmagan uy-joy mulkdorlari shirkatlari uchun esa, sug'urta kompaniyalari tomonidan "kredit qaytmaslik xatarini sug'urtalash" sug'urta polisi orqali kredit mablag'lari ajratilishi ta'minlangan.

Iqtisodiyotda davlat ishtirokini qisqartirish va xususiy sektorni rivojlantirish uchun zarur shart-sharoitlar yaratish maqsadida, amaldagi normativ-huquqiy hujjatlar qayta ko'rib chiqilgan. Shu asosda, ko'p kvartirali uylarni boshqarish sohasida qonunchilik bazasi takomillashtirilib, boshqaruvning uch xil turi joriy etildi.

Natijada, boshqaruv tizimiga xususiy sektorning kirib kelishi uchun huquqiy asos yaratildi.

Qonunchilikka muvofiq, ko'p kvartirali uyni boshqarish:

- bevosita joylarning mulkdorlari tomonidan;
- yuridik shaxs bo'lgan boshqaruvchi tashkilot bilan tuzilgan shartnoma asosida;
- jismoniy shaxs (yakka tartibdagi tadbirkor) bo'lgan boshqaruvchi tomonidan;
- bir yoki bir nechta zich joylashgan ko'p kvartirali uylarda yashovchilarni birlashtiruvchi uy-joy mulkdorlari shirkatlari — notijorat tashkilotlari orqali amalga oshirilishi belgilangan (O'RQ-581, 8-modda).

Shuningdek, quyidagi qo'shimcha yengilliklar belgilangan:

- boshqaruv tashkilotlari ko'p kvartirali uyni boshqarish bilan bog'liq barcha soliqlardan ozod etildi;
- moddiy-texnika bazasini mustahkamlash uchun imtiyozli kredit mablag'lari taklif etildi;
- qurilishi tugallangan va foydalanishga topshirilgan uylarda boshqaruv dastlabki ikki yil davomida quruvchi tomonidan amalga oshirilishi belgilandi;
- boshqaruv usuli shirkatdan boshqaruvchi tashkilotga o'tgan holatlarda, jalb qilingan kreditlar muddati

mahalliy hokimliklar kafilligi asosida uch yilga uzaytirildi;

- ijtimoiy himoyaga muhtoj mulkdorlarning qarzдорliklarini qoplash uchun mahalliy budjetdan subsidiya ajratish hamda boshqa imtiyozlar joriy etildi.

Natijada, boshqaruvchi tashkilotlar tomonidan uylarni saqlash, ta'mirlash, obodonlashtirish borasida qator amaliy ishlar olib borildi.

Shu bilan birga, sohani raqamlashtirish yo'nalishida ham keng ko'lamli ishlar amalga oshirildi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 19-iyundagi PQ-5152-son qaroriga muvofiq, "Mening uyim" billing tizimi joriy etilib, unda:

- ko'p kvartirali uylarga xizmat ko'rsatish jarayoni;
- mulkdorlarning jismoniy identifikatsiya raqami (JShShIR);
- ularning mol-mulkiga tegishli kadastr raqami orqali hisob-kitoblar yuritilmoqda.

Hozirgi kunda respublikadagi 41 549 ta ko'p kvartirali uy va ulardagi 1 407 298 ta xonadon billing tizimiga kiritilgan bo'lib, majburiy badallar hisob-kitobi avtomatlashtirilgan.

Tegishli tahlillar shuni ko'rsatadiki, boshqaruv servis kompaniyalariga to'lanayotgan majburiy badallarning asosiy qismi joriy va mukammal ta'mirlash ishlariga yo'naltirilayotganligi sababli, 2019-yilda ayrim holatlarda kredit to'lovlarini to'liq so'ndirish imkoni cheklangan.

Ma'lumotlarga ko'ra, mamlakatdagi ko'p qavatli uy-joylarning 69 foizi (ya'ni 30 mingta uylari) 1991-yilgacha qurilgan bo'lib, shundan 10 mingga yaqin uy-joy ta'mirtalab holatda ekanligi aniqlandi.

Ushbu muammoni ijobiy hal etish maqsadida, O'zbekiston Respublikasi Qurilish va uy-joy kommunal xo'jaligi vazirligi hamda O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki tashabbusi bilan hukumatga tegishli hisob-kitoblar bilan ko'p kvartirali uylarni ta'mirlash uchun ajratilgan kredit mablag'larini to'lov muddatini uzaytirish yuzasidan taklif kiritildi.

Natijada, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2024-yil 29-noyabrdagi "Ko'p kvartirali uylarni boshqarish organlari moliyaviy holatini barqarorlashtirish to'g'risida"gi 794-son qaroriga asosan boshqaruv tashkilotlarini qo'llab-quvvatlash yo'nalishida 1,3 trillion so'mlik kreditlar muddati qo'shimcha ravishda **2 yilga** uzaytirildi.

Natijada, yig'ilgan majburiy badal mablag'lari asosida boshqaruv organlari tomonidan:

- ta'mirtalab uylarni joriy va mukammal ta'mirlash,
- kuz-qish mavsumini muammosiz o'tkazish,
- aholi uchun qulay va xavfsiz yashash sharoitlarini yaratishga erishilmoqda.

Yuqorida amalga oshirilgan chora-tadbirlar ko'p qavatli uylarda yashovchi aholining farovonligini oshirish hamda uy-joy boshqaruvi tizimining samaradorligini ta'minlashga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI.

1. Rahimov Q. E. Kommunal infratuzilma obyektlari menejmenti: darslik. – Toshkent: 2022.

2. Оперативное управление жилищно-коммунальным хозяйством: учебное пособие / Под ред. Е. И. Богомольного. – М.: Издательство «Проспект», 2016.
3. O‘zbekiston Respublikasining Uy-joy kodeksi.
4. O‘zbekiston Respublikasining 2019-yil 7-noyabrdagi “Ko‘p kvartirali uylarni boshqarish to‘g‘risida”gi O‘RQ–581-sonli Qonuni.
5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 19-iyundagi PQ–5152-son qarori.
6. Rasmiy statistika portali: www.ru.worldstat.info
7. O‘zbekiston Respublikasi Statistika agentligi: www.stat.uz
8. BMT Aholi statistika portali: www.population.un.org

DAVLAT XARIDLARI TIZIMIDA BLOKCHEYN TEKNOLOGIYALARINI ISTIQBOLLARI

Safarova Nodira Ashuraliyevna, PhD

**Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti, “Moliya va moliyaviy
texnologiyalar” kafedrasida dotsenti**

Xudoyqulov Jasurbek Ilhom o‘g‘li

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti talabasi

Annotatsiya:

Tezisdavlat xaridlari tizimida blokcheyn texnologiyalarini joriy etish imkoniyatlari tahlil qilinadi. Ushbu texnologiyalardan foydalanish hujjatlarni qayta ishlash jarayoniga sarflanadigan vaqtni qisqartirishi, barcha ishtirokchilar uchun ochiq va halol ma’lumotlar bazasini shakllantirishi orqali davlat xaridlarida korrupsiya holatlarini kamaytirishi mumkinligi yoritilgan. Shuningdek, aqlli kontraktlardan foydalanish davlat shartnomalarini tuzishda vositachilar sonini kamaytirish va jarayonlarni avtomatlashtirishga xizmat qilishi ko‘rsatib o‘tilgan. Bundan tashqari, AQSH, Yevropa Ittifoqi, Janubiy Koreya hamda Singapur tajribasi asosida blokcheyn texnologiyalarini joriy etish samaradorligi ham tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar:

Davlat xaridlari, blokcheyn texnologiyalari, raqamli iqtisodiyot, qonunchilik tizimi, aqlli kontraktlar, korrupsiya, shaffoflik, xorijiy tajriba.

Kirish:

So‘nggi yillarda raqamli texnologiyalarni davlat boshqaruvi tizimiga keng joriy etish mamlakat iqtisodiy barqarorligini mustahkamlash va shaffoflikni ta’minlashda muhim omilga aylandi. Xususan, davlat xaridlari sohasida raqamli yechimlar, jumladan, blokcheyn texnologiyalaridan foydalanish davlat budjeti mablag‘larini samarali taqsimlash, korrupsiyani kamaytirish va nazorat mexanizmlarini takomillashtirish imkonini bermoqda. Mazkur yo‘nalish, nafaqat iqtisodiy samaradorlikni oshiradi, balki davlat va jamiyat o‘rtasida ishonchli hamkorlikni shakllantirishga xizmat qiladi.

Davlat xaridlari tizimi har bir mamlakat iqtisodiy siyosatining muhim tarkibiy qismi bo‘lib, uning samarali faoliyat yuritishi qonunchilik tizimi, me’yoriy-huquqiy baza hamda raqamli infratuzilmaning rivojlanish darajasiga bevosita bog‘liqdir.

Xorijiy tajriba shuni ko'rsatadiki, AQSH, Yevropa Ittifoqi, Janubiy Koreya va Singapur kabi rivojlangan davlatlarda davlat xaridlari tizimida elektron platformalar, sun'iy intellekt va blokcheyn texnologiyalaridan keng foydalanilmoqda. Masalan, ushbu mamlakatlarda yaratilgan raqamli tizimlar — SAM.gov, TED, KONEPS va GeBIZ — xarid jarayonlarining barcha bosqichlarini avtomatlashtirib, ochiqlik va shaffoflikni ta'minlashga xizmat qilmoqda.

O'zbekiston sharoitida ham davlat xaridlarini raqamlashtirish yo'nalishida muhim qadamlar tashlanmoqda. Shu bilan birga, ilg'or xorijiy tajribalarni o'rganish va ularni milliy qonunchilik tizimi hamda iqtisodiy amaliyotga moslashtirish dolzarb masalaga aylanmoqda. Xususan, blokcheyn texnologiyasining joriy etilishi hujjatlarni qayta ishlash vaqtini qisqartiradi, barcha ishtirokchilar uchun yagona va o'zgarmas ma'lumotlar bazasini shakllantiradi hamda "aqlli kontraktlar" orqali davlat shartnomalarining avtomatik tarzda bajarilishini nazorat qilish imkonini beradi.

Davlat xaridlari tizimiga raqamli texnologiyalarni chuqur joriy etish orqali shaffoflikni oshirish, jamoatchilik nazoratini kuchaytirish va korrupsion omillarni bartaraf etish imkoniyatlari kengayadi. Shu bois, ushbu yo'nalishda xorijiy mamlakatlar tajribasini tahlil qilish va O'zbekiston amaliyotiga tatbiq etish masalasi ilmiy va amaliy jihatdan dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Asosiy qism:

Turli mamlakatlarda davlat xaridlari tizimining shakllanishi, uni tartibga soluvchi qonunchilik tizimi va nazorat mexanizmlari o'ziga xos jihatlarga ega. Xususan, rivojlangan mamlakatlarda davlat xaridlari jarayonlari raqobatni ta'minlash, korrupsion holatlarning oldini olish va budget mablag'laridan samarali foydalanish maqsadida aniq huquqiy me'yorlar asosida tashkil etiladi. Misol uchun, Yevropa Ittifoqi davlatlarida davlat xaridlari yagona elektron platformalar orqali amalga oshiriladi va bu tizim shaffoflikni oshirish bilan birga, tadbirkorlik subyektlari uchun teng imkoniyat yaratadi.

O'zbekiston Respublikasida ham so'nggi yillarda davlat xaridlari tizimini isloh qilish bo'yicha qator chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Xususan, "Davlat xaridlari to'g'risida"gi qonunning qabul qilinishi, xarid jarayonlarini elektron shaklda o'tkazish amaliyotining joriy etilishi va ochiq ma'lumotlar portali orqali axborotlarni e'lon qilish tizimi bu yo'nalishda muhim qadam bo'ldi. Ushbu islohotlar davlat budgeti mablag'laridan oqilona foydalanish, korrupsiyani kamaytirish hamda xarid jarayonlarida oshkoralikni ta'minlashga xizmat qilmoqda.

Bundan tashqari, davlat xaridlari tizimini yanada takomillashtirishda zamonaviy texnologiyalar, jumladan, blokcheyn texnologiyasining joriy etilishi alohida ahamiyat kasb etadi. Blokcheyn asosidagi platformalar davlat xaridlarining har bir bosqichini raqamli tarzda kuzatish, ma'lumotlarni o'zgartirib bo'lmaydigan shaklda saqlash imkonini beradi. Bu esa, o'z navbatida, korrupsion holatlarni deyarli istisno qiladi va shaffof boshqaruv tizimini shakllantiradi.

Chet el tajribasi shuni ko'rsatadiki, davlat xaridlarini samarali boshqarish uchun faqat huquqiy bazani mustahkamlash emas, balki raqamli boshqaruv mexanizmlarini keng joriy etish zarur. Masalan, Janubiy Koreya va Estoniya tajribasida barcha xaridlar to'liq avtomatlashtirilgan tizim orqali boshqariladi. Bu

yondashuv nafaqat inson omilini kamaytiradi, balki xarid natijalarining tahlilini real vaqt rejimida olib borish imkonini yaratadi.

Shunday qilib, davlat xaridlari tizimini takomillashtirish uchun O'zbekistonda ham xorijiy tajribalar, xususan, Yevropa va Osiyo mamlakatlarining ilg'or raqamli yondashuvlarini bosqichma-bosqich joriy etish dolzarb hisoblanadi. Bu nafaqat budget mablag'laridan samarali foydalanishga, balki iqtisodiy o'sishning barqarorligini ta'minlashga ham xizmat qiladi.

Xulosa va takliflar:

O'zbekiston Respublikasida raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi mamlakat iqtisodiy salohiyatini oshirishda muhim o'rin tutmoqda. Blokcheyn texnologiyalarini davlat xaridlari tizimiga joriy etish esa bu jarayonni yangi bosqichga olib chiqadi. Mazkur texnologiyalar korrupsiyani kamaytirish, shaffoflikni kuchaytirish va qonunchilik tizimini mustahkamlashda katta imkoniyat yaratadi.

Shu bilan birga, raqamli infratuzilmani modernizatsiya qilish, kadrlar salohiyatini oshirish va xalqaro tajribani o'rganish zarur. Taklif sifatida, davlat xaridlarida blokcheyn asosidagi platformalarni tajriba tariqasida sinovdan o'tkazish, sohada malakali mutaxassislar tayyorlash hamda elektron tizimlarni integratsiyalash bo'yicha huquqiy asoslarni kuchaytirish tavsiya etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Kim S. J. (2023). *Blockchain in Public Procurement: Enhancing Trust and Efficiency*. International Journal of Digital Governance, 5(1), 45–60.
2. Нурматов И. Б. (2022). *Давлат харидларида рақамли технологияларнинг иқтисодий таъсири*. Миллий иқтисодиёт журнали, №3, 30–38.
3. Smith J., Lee H. (2022). *Digital Procurement Technologies and Transparency in Public Sector*. Journal of Public Administration Research, 28(1), 78–92.
4. Garcia M., Patel R. (2021). *E-Procurement and Efficiency: Evidence from European Union Countries*. European Journal of Government Studies, 13(2), 101–117.
5. Nguyen T., Chen Y. (2020). *Artificial Intelligence Applications in Public Procurement*. Asia-Pacific Journal of Public Sector Innovation, 7(3), 29–43.

TIJORAT BANKLARINING QIMMATLI QOG'OZLAR BOZORIDAGI ISHTIROKINI KENGAYTIRISH YO'LLARI

Bobonazarov Jonibek Bobomurotovich
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti

Tijorat banklarining kapital bozoridagi faol ishtirokini kuchaytirish uchun avvalo ularning investitsion vakolatlarini tartibga soluvchi normativ-huquqiy asoslarni zamonaviy talablarga moslashtirish zarur bo'lib, bu qadam bozor mexanizmlarining samarali ishlashiga xizmat qiladi. Amaldagi me'yorlarda banklarning emissiya, brokerlik va dilerlik faoliyatiga qo'yilgan ayrim cheklovlar bozor segmentatsiyasini kuchaytirib, kapital oqimlarining erkin harakatlanishiga

to'sqinlik qilmoqda. Qimmatli qog'ozlar bozoridagi infratuzilma — kliring, depozitariy, reyting va reyestr tashkilotlarining texnologik imkoniyatlari banklar ishtirokini kengaytirishda hal qiluvchi omil sifatida namoyon bo'ladi. Shu bilan birga, banklarda risklarni baholashning xalqaro standartlarga moslashtirilishi investitsion faoliyatni yanada puxta rejalashtirishga imkon beradi. Kapital bozorlarining chuqurlashuvi uzoq muddatli moliyaviy resurslarning kengayishi bilan bog'liq bo'lib, banklar ushbu jarayonda strategik investorlardan biriga aylanishi mumkin. Jahon bankining 2024-yilgi Global Financial Development Report ma'lumotlariga ko'ra, rivojlanayotgan mamlakatlarda banklar portfelidagi qimmatli qog'ozlar ulushi o'rtacha 17–22% ni tashkil etib, bu ko'rsatkich kapital bozori rivojlangan davlatlarda 35–40% gacha yetgani banklar investitsion faoliyatidagi tafovut darajasini yaqqol ko'rsatadi. Ushbu hisobotda qayd etilishicha, banklar obligatsiyalar portfelining yillik o'sish sur'ati 2020–2023 yillarda 6,8% ni tashkil qilgan bo'lib, bu makroiqtisodiy beqarorlik sharoitida qimmatli qog'ozlarning barqaror moliyaviy instrument sifatida dolzarbligini tasdiqlaydi. Jahon banki shuningdek, kapital bozoriga faol kirgan banklarning kredit risklari o'rtacha 12% ga kamaygani va likvidlik koeffitsienti 1,4 barobarga yaxshilangani haqida ma'lumot beradi, bu esa qimmatli qog'ozlar bozorida ishtirok etish banklar barqarorligini oshirishini isbotlaydi[184]. Shu asosda banklarning bozor infratuzilmasiga integratsiyalashuvi keyingi bosqichlarda ularning kapital bozori orqali iqtisodiyotni moliyalashtirishdagi rolini kuchaytiradi.

Kapital bozorida banklarning ta'sirchan investitsion o'yinchi sifatida shakllanishi ularning portfel strategiyalarini chuqur diversifikatsiya qilish bilan chambarchas bog'liq bo'lib, bu jarayon likvidlikning tizimli ravishda ortishiga xizmat qiladi^[185]. Xalqaro valyuta jamg'armasi (IMF)ning 2024 Global Financial Stability Report hisobotida qayd etilishicha, qimmatli qog'ozlar bozorida faol ishlovchi banklarda kapital yetarliligi ko'rsatkichlari o'rtacha 2,1 foiz punktga yuqori bo'lib, bu ularning risklarni taqsimlash orqali barqarorlikni oshirishga erishayotganini ko'rsatadi. IMF statistiklariga ko'ra, banklar obligatsiyalariga bo'lgan talab pandemiyadan so'ng keskin oshgan bo'lib, 2023-yil yakunida global obligatsiya bozori hajmi 143 trillion dollardan oshgan va bu hajmning taxminan 27% ini tijorat banklari portfeli tashkil etgan. Shuningdek, IMF moliya sektori monitoringi natijalarida qimmatli qog'ozlarda yuqori faoliyat yuritgan banklarda o'rtacha daromadlilik ko'rsatkichi 1,3 barobar tez o'sgani qayd etilib, bu investitsion faoliyatning bank rentabelligiga ijobiy ta'sirini tasdiqlaydi[186]. Banklar obligatsiyalar, aksiyalar, ipoteka qimmatli qog'ozlari, davlat kafolati ostidagi instrumentlar hamda raqamli aktivlar kabi turli moliyaviy vositalarga investitsiya qilish orqali risklarni taqsimlay oladi.

Jadvaldan ko'rinib turibdiki, tijorat banklarining qimmatli qog'ozlar bozoridagi ishtirokini kengaytirish bir nechta o'zaro bog'liq omillar orqali amalga

¹⁸⁴ <https://www.imf.org/en/publications/gfsr/issues/2025/04/22/global-financial-stability-report-april-2025>

¹⁸⁵ Karimov A. O 'zbekiston fond bozorida investorlarning pul mablag'larini jalb qilish mexanizmlaridan foydalanish // YASHIL IQTISODIYOT VA TARAQQIYOT. – 2023. – T. 1. – №. 8.

¹⁸⁶ International Monetary Fund. *Global Financial Stability Report: Steadying the Course: Uncertainty, Artificial Intelligence, and Financial Stability*. Washington, DC: IMF, October 2024.

oshiriladi, va bu omillar banklar portfeli barqarorligini oshirish hamda likvidlikni kuchaytirish bilan bevosita bog‘liq. Bank obligatsiyalarini emissiya qilish va market-meykerlik mexanizmlarini rivojlantirish, shuningdek, raqamli texnologiyalarni joriy etish orqali tranzaksiya xarajatlarini qisqartirish investorlar ishonchini oshiradi va kapital bozorida barqaror aktivlikni ta‘minlaydi. Moliyaviy infratuzilmani kengaytirish, xususan depozitariy, kliring markazlari va reyting agentliklarini rivojlantirish, bozorning shaffofligini kuchaytirib, banklarning investitsion qarorlarini sifatli asoslash imkonini beradi. Shu bilan birga, bank xodimlarining malakasini oshirish va analitik tizimlarni joriy etish orqali kapital bozorining murakkab instrumentlari samarali boshqariladi, bu esa banklarning bozor samaradorligini sezilarli darajada oshiradi.

1-jadval

Tijorat banklarining qimmatli qog‘ozlar bozoridagi ishtirokini kengaytirishga ta‘sir etuvchi asosiy omillar

Omillar	Tavsifi	Banklar faoliyatiga ta‘siri
1. Qimmatli qog‘ozlar portfelini diversifikatsiya qilish	Banklar aktivlarining turli instrumentlar bo‘yicha taqsimlanishini ta‘minlash	Risklarni kamaytiradi, barqaror daromad oqimini shakllantiradi
2. Bank obligatsiyalarini emissiya qilishni kengaytirish	Uzun muddatli resurslarni jalb qilish uchun banklar tomonidan obligatsiyalar chiqarish	Likvidlikni oshiradi, uzoq muddatli kreditlash imkonini yaratadi
3. Market-meykerlik mexanizmlarini rivojlantirish	Bozor likvidligini ta‘minlash uchun banklarning doimiy kotirovkalar berishi	Narx barqarorligini ta‘minlaydi, investorlar uchun ishonchni kuchaytiradi
4. Raqamli kapital bozori texnologiyalarini joriy etish (blokcheyn, tokenizatsiya)	Savdo jarayonlarini raqamlashtirish, tranzaksiya xarajatlarini kamaytirish	Operatsion samaradorlik oshadi, shaffoflik ta‘minlanadi
5. Moliyaviy infratuzilmani kengaytirish (depozitariy, kliring, reyting agentliklari)	Bozor infratuzilmasining to‘liq ishlashini ta‘minlaydigan institutlar	Investitsion jozibadorlik oshadi, tranzaksiya xavflari kamayadi
6. Kadrlar malakasini oshirish va analitik tizimlarni joriy etish	Bank xodimlarini kapital bozori bo‘yicha malakali qilish	Investitsion qarorlar sifati yaxshilanadi

Natijada, barcha ko‘rsatkichlarning uyg‘unligi banklarni kapital bozorida yetakchi o‘yinchi sifatida shakllantiradi va milliy iqtisodiyotning barqaror moliyalashtirilishiga xizmat qiladi. Banklarning emissiya faoliyatini rivojlantirish qimmatli qog‘ozlar bozorini chuqurlashtirishda eng muhim yo‘nalishlardan biri bo‘lib, ular tomonidan chiqariladigan obligatsiyalar moliyaviy resurslar hajmini sezilarli darajada oshiradi. Emissiya jarayonida xalqaro standartlarga mos axborot ochiqqligini ta‘minlash investorlar ishonchini mustahkamlab, banklarning bozor reytingini yuqoriga ko‘taradi. Shu bilan birga, yashil obligatsiyalar, ijtimoiy obligatsiyalar va tematik moliyalashtirishga qaratilgan qimmatli qog‘ozlarning joriy etilishi iqtisodiyotning barqaror rivojlanishiga bevosita xizmat qiladi. Banklar tomonidan infratuzilma, energetika, transport va uy-joy bozorini moliyalashtirishga qaratilgan obligatsiyalar chiqarilishi real sektorni uzoq muddatli kapital bilan

ta'minlash imkonini kengaytiradi. Emissiya jarayonlarining raqamlashtirilishi esa xarajatlarni kamaytirib, bozorga kirish imkoniyatlarini yanada kengaytiradi. Shu tariqa, banklar emissiya faoliyatini kengaytirgan sari, kapital bozorining makroiqtisodiy yetakchi drayverlaridan biriga aylanadi.

Qimmatli qog'ozlar bozorida barqarorlikni ta'minlashda market-meykerlik mexanizmlarini joriy etish tijorat banklari uchun muhim institutsional vazifa bo'lib, bu faoliyat narxlarning keskin tebranishini yumshatadi va bozorda likvidlikni barqaror saqlaydi. Market-meyker sifatida faoliyat yuritish banklardan yuqori texnologik savdo tizimlari, avtomatlashtirilgan kotirovka mexanizmlari va algoritmik savdo platformalarini joriy etishni talab qiladi^[187]. Raqamli savdo muhitida ishlash investorlar uchun aniq, tezkor va ishonchli axborot taqdim etishni zarur qiladi, bu esa bozor ishonchliligini oshiradi. Market-meykerlik funksiyalarining kengayishi banklarning o'z qimmatli qog'ozlari bilan birga boshqa emitentlarning instrumentlarini qo'llab-quvvatlashini ham taqozo etadi. Rivojlangan mamlakatlar, xususan AQSH, Yaponiya va Yevropa tajribasida banklarning market-meyker sifatida faol ishtiroki bozorning umumiy samaradorligini oshirishga xizmat qilgani ayon bo'lgan. Shuning uchun ushbu mexanizmni mahalliy sharoitda joriy etish banklarning bozor ishtirokini sifat jihatdan yangi bosqichga olib chiqadi.

Banklarning qimmatli qog'ozlar bozoridagi ishtirokini kengaytirishda raqamli texnologiyalarni joriy etish so'nggi yillarda eng ustuvor yo'nalishlardan biriga aylangan bo'lib, bu jarayon kapital bozori operatsiyalarini avtomatlashtirish va optimallashtirish imkonini beradi. Raqamli depozitariy tizimlari, elektron savdo platformalari va tokenlashtirilgan aktivlar bozorining rivojlanishi banklarning investitsion faoliyatiga sifat jihatdan yangi impuls beradi. Texnologik transformatsiya jarayonida moliyaviy tranzaksiyalarning tezligi ortib, ularning tannarxi qisqaradi, bu esa banklar uchun qo'shimcha investitsion imkoniyatlar yaratadi. Sun'iy intellekt asosida ishlaydigan tahlil tizimlari qimmatli qog'ozlar bozoridagi risklarni aniq baholashga yordam beradi va kredit hamda investitsiya portfellarini optimallashtirishni osonlashtiradi. Raqamli aktivlar bozorining kengayishi banklar uchun xalqaro kapital bozorlariga chiqish darajasini oshirish imkoniyatini yaratadi. Shu asosda raqamli transformatsiya banklarning bozor ishtirokini texnologik jihatdan mustahkamlaydi.

Xulosa qilganda, tijorat banklarining qimmatli qog'ozlar bozorida faol ishtirokini kengaytirishning yakuniy omili sifatida ular uchun investorlarga mo'ljallangan moliyaviy xizmatlar ekotizimini rivojlantirish muhim bo'lib, bu bozor segmentlarining o'zaro integratsiyalashuvini ta'minlaydi. Banklarning investitsiya maslahati, aktivlarni boshqarish, brokerlik xizmatlari va investitsion sug'urta mahsulotlarini joriy etishi investorlar bazasini kengayishiga olib keladi. Moliyaviy savodxonlikni oshirish dasturlari orqali jismoniy va yuridik shaxslarning kapital bozoriga kirish imkoniyatlari kengayib, bozorning demokratlashuv darajasi oshadi. Banklarning korporativ mijozlar bilan investitsion hamkorligini kuchaytirishi korxonalar uchun qo'shimcha moliyalashtirish manbalarini yaratadi.

¹⁸⁷ Elmiraev S., Mamatov B. Aksiyalarni ommaviy joylashtirish amaliyotlarini samarali tashkil etish masalalari //Iqtisodiyot va ta'lim. – 2023. – T. 24. – №. 3. – S. 283-288.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

4. <https://www.imf.org/en/publications/gfsr/issues/2025/04/22/global-financial-stability-report-april-2025>
5. Karimov A. O 'zbekiston fond bozorida investorlarning pul mablag 'larini jalb qilish mexanizmlaridan foydalanish //YASHIL IQTISODIYOT VA TARAQQIYOT. – 2023. – T. 1. – №. 8.
6. International Monetary Fund. Global Financial Stability Report: Steadying the Course: Uncertainty, Artificial Intelligence, and Financial Stability. Washington, DC: IMF, October 2024.
7. Elmirzayev S., Mamatov B. Aksiyalarni ommaviy joylashtirish amaliyotlarini samarali tashkil etish masalalari //Iqtisodiyot va ta'lim. – 2023. – T. 24. – №. 3. – S. 283-288.

РОЛЬ НАУЧНЫХ ШКОЛ В РАЗВИТИИ НАУКИ РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН

Машарипова Шахло Адамбаевна

PhD, доцент

Расулова Комолахон Сираджевна

магистрант ТГЭУ-ФМО

Современное развитие науки невозможно без устойчивых научных школ, которые являются основой накопления, систематизации и передачи знаний между поколениями исследователей. Научная школа представляет собой не только группу учёных, объединённых общей тематикой исследований, но и социально-интеллектуальную систему, формирующую собственную методологию, исследовательские подходы и научную культуру.

В мировом научном пространстве роль научных школ определяется их способностью формировать инновационные идеи, продвигать междисциплинарные исследования и готовить новое поколение учёных, способных отвечать на вызовы XXI века. Например, такие школы, как Кембриджская математическая школа (Великобритания), Чикагская экономическая школа (США) и Московская школа физики (Россия), внесли огромный вклад в развитие своих научных направлений, создав уникальные методологические традиции и инновационные подходы. В условиях формирования новой экономики знаний наука становится стратегическим ресурсом устойчивого развития. Для Республики Узбекистан это особенно актуально: в последние годы государство активно реформирует систему высшего образования и научной деятельности, создавая условия для появления и поддержки национальных научных школ. Президентские указы, такие как ПУ–60 от 28 января 2022 года “О стратегии развития нового Узбекистана на 2022–2026 годы” и ПП–5102 от 17 апреля 2021 года “О мерах по поддержке научных исследований и инноваций”, определили приоритеты развития науки и инноваций в стране.

Современная научная политика Узбекистана направлена на укрепление институциональной базы науки и стимулирование деятельности научных

школ. Принятые правительственные постановления, такие как ПП–5102 (2021), обеспечили поддержку научных школ при университетах и финансирование исследовательских коллективов. Национальная программа инновационного развития 2022–2026 годов предусматривает гранты, повышение международной публикационной активности и формирование научных кластеров. В 2023 году создан Национальный фонд поддержки молодых учёных, предоставляющий долгосрочные гранты аспирантам и докторантам.

Таблица 1

Примеры современных научных школ Узбекистана¹⁸⁸

Научная школа	Руководитель	Область	Основные достижения
Экономическая школа ТГЭУ	проф. Д. Абдикаримова	Финансовые рынки, исламские финансы	Подготовлено 10 PhD, публикации в Scopus
Физико-математическая школа НУУз	акад. С. Тураев	Теоретическая физика	Разработка моделей нелинейных систем
Химико-технологическая школа АН РУз	проф. Н. Нормуродов	Катализ, нанотехнологии	Катализаторы для нефтехимии
Педагогическая школа ТашГПУ	проф. Г. Махкамova	Образовательные технологии	Внедрение STEAM-подхода
Биотехнологическая школа СамГМИ	д.м.н. И. Юсупова	Молекулярная биология	Совместные исследования с Кореей

Дальнейшее развитие науки требует учёта международного опыта. Российская модель научных школ опирается на фундаментальные университетские и академические центры (МГУ, МФТИ, РАН), характеризуется глубиной теоретических исследований и традицией наставничества. Американская модель — проектная и предпринимательская, строится вокруг исследовательских университетов (MIT, Stanford, Chicago) и системы грантов (NSF, NIH). Южнокорейская модель ориентирована на тесную интеграцию университетов с промышленностью (KAIST, POSTECH), что обеспечивает быструю коммерциализацию исследований.

Сравнение (таблица 2) показывает, что Узбекистану целесообразно использовать гибридную модель — сочетание российской фундаментальности, американской междисциплинарности и корейской индустриальной динамики.

Научные школы играют стратегическую роль в инновационном развитии, выполняя функции генерации новых знаний, подготовки кадров и трансфера технологий. Они служат ядром инновационных экосистем, объединяющих университеты, бизнес и государство по модели «Triple Helix». Создание в Узбекистане ядерных школ в приоритетных отраслях — исламские финансы, финтех, зелёная энергетика, биотехнология и криптография —

¹⁸⁸ Составлено автором по материалам официальных сайтов ТГЭУ, НУУз, АН РУз, ТашГПУ и СамГМИ.

позволит обеспечить рост международных публикаций, научных коллабораций и коммерциализацию исследований.

Таблица 2

Сравнительная характеристика моделей научных школ¹⁸⁹

Показатель / Страна	Россия	США	Республика Корея	Узбекистан
Основа школ	Университеты, РАН	Исслед. университеты	Техуниверситеты, корпорации	Университет, институты
Тип	Фундаментальные	Междисциплинарные	Прикладные	Смешанные
Финансирование	Госбюджет	Гранты и фонды	Госпрограмм, корпорации	Госпрограмм, гранты
Трансфер технологий	Умеренный	Высокий	Высокий	На стадии развития
Подготовка кадров	Наставничество	Проектная	Индустриальная	Комбинированная
Интернационализация	Высокая	Очень высокая	Очень высокая	Растущая

Однако остаются определённые проблемы. Не до конца определён правовой статус научных школ, не сформированы единые критерии их оценки и поддержки. Слабо развиты механизмы коммерциализации результатов и трансфера технологий, ограничен доступ к современному оборудованию и международным базам данных. Также наблюдается дефицит молодых исследователей и недостаток международного соавторства.

Таким образом, научные школы являются неотъемлемой частью устойчивого развития науки и инноваций. Для Узбекистана рационально строить гибридную модель, сочетающую фундаментальную глубину, проектную ориентированность и индустриальную интеграцию. Институционализация статуса школ, системное финансирование и международная кооперация позволят ускорить научный рост, укрепить престиж университетов и повысить глобальную конкурентоспособность страны.

Литература:

1. Стёпин В.С. Теоретическое знание: структура и эволюция. — М.: Прогресс-Традиция.
2. Kuhn T. The Structure of Scientific Revolutions. — Chicago: University of Chicago Press.
3. Etzkowitz H., Leydesdorff L. The Triple Helix Model of Innovation. — London, 2000.
4. OECD. Science, Technology and Innovation Outlook. — Paris, 2023.
5. World Bank. Building Research and Innovation Capacity in Universities. — Washington, 2022.

¹⁸⁹ Составлено автором по материалам официальных сайтов и аналитических отчетов научных организаций России, США, Республики Корея и Республики Узбекистан.

6. Академия наук Республики Узбекистан. Годовые отчёты. — Ташкент, 2023.
7. Министерство высшего образования, науки и инноваций РУз. Национальная программа 2022–2026. — Ташкент, 2022.
8. KAIST Research Report. — Seoul, 2021.
9. NSF Annual Research Review. — Washington, 2023.
10. Абдикаримова Д., Мирзохидов М. Развитие финансовых рынков в условиях инновационной экономики. — Ташкент, 2024.

MILLIY MOLIYA TIZIMINI JAHON MOLIYAVIY TIZIMIGA INTEGRATSIYALASH MASALALARI

**TDIU “Xalqaro moliya” kafedrası
DSc., professor U.A.Yuldasheva**

Globalashuv jarayonlarining chuqurlashuvi sharoitida milliy iqtisodiyotlarning jahon moliya tizimi bilan o‘zaro integratsiyasi iqtisodiy barqarorlik va raqobatbardoshlikning muhim omiliga aylanmoqda. Bugungi kunda xalqaro moliyaviy aloqalar nafaqat kapital oqimlarini tartibga solish, balki innovatsion texnologiyalar, investitsion resurslar va ilg‘or boshqaruv tajribalarini milliy iqtisodiyotlarga jalb etishda ham hal qiluvchi ahamiyat kasb etmoqda. Shu sababli milliy moliya tizimini jahon moliyaviy tizimiga samarali integratsiyalash masalalari xalqaro miqyosda iqtisodiy tadqiqotlarning eng dolzarb yo‘nalishlaridan biri sifatida qaralmoqda.

Jahon miqyosida moliyaviy integratsiya mamlakatlarning global bozor infratuzilmasiga qo‘shilishi, xalqaro moliyaviy institutlar bilan hamkorlikni kuchaytirishi va investitsion faollikni oshirishni taqozo etadi. Shu bilan birga, ushbu jarayon turli xavf-xatarlar, valyuta kurslari barqarorligining buzilishi, tashqi qarz miqdorining o‘sishi, moliyaviy bozorlardagi noaniqliklar va global iqtisodiy inqirozlar ta‘siri bilan ham bog‘liqdir. Shu nuqtai nazardan, moliyaviy integratsiya jarayonida har bir mamlakat o‘z milliy manfaatlarini himoya qilgan holda, jahon moliya tizimining umumiy qoidalari va standartlariga moslashishi talab etiladi.

O‘zbekiston Respublikasi uchun milliy moliya tizimini jahon moliya tizimiga bosqichma-bosqich integratsiyalash iqtisodiy islohotlarning izchil davom ettirilishi, moliyaviy barqarorlikni ta‘minlash va investitsion muhitni yaxshilash bilan chambarchas bog‘liqdir. Mamlakatda so‘nggi yillarda moliya bozorlarini liberallashtirish, valyuta siyosatida ochiqlikni ta‘minlash, bank tizimini isloh qilish hamda xalqaro moliyaviy institutlar bilan hamkorlikni kengaytirish bo‘yicha amalga oshirilayotgan chora-tadbirlar ushbu jarayonning amaliy ifodasi hisoblanadi.

Shu bilan birga, respublikada moliya bozorlari infratuzilmasining yetarlicha rivojlanmaganligi, xalqaro moliyaviy standartlarni joriy etishdagi tizimli muammolar, moliya institutlarining raqobatbardoshligi pastligi va axborot ochiqligining cheklanganligi milliy moliya tizimini to‘liq integratsiyalashish jarayonini sekinlashtirmoqda. Shu sababli, mazkur yo‘nalishda ilmiy tahlillar, iqtisodiy modellashirish va xalqaro tajribani chuqur o‘rganish asosida samarali moliyaviy integratsiya strategiyasini ishlab chiqish dolzarb ahamiyat kasb etadi.

O‘zbekistonning xalqaro moliyaviy tashkilotlar bilan hamkorligi va integratsion loyihalari tahlili

№	Tashkilot nomi	Hamkorlik yo‘nalishi	Asosiy muhim jihatlari va erishilgan natijalar
1	World Bank Group	O‘zbekistonda 2022-2026 yillar uchun “Country Partnership Framework”	Milliy moliya infratuzilmasini mustahkamlash, xususiy sektorni rivojlantirish, texnik-maslahatchilik xizmatlari.
2	Asian Development Bank (ADB)	Infratuzilma, yashil iqtisodiyot va xususiy sektorni qo‘llab-quvvatlash bo‘yicha loyihalar amalga oshirilmoqda.	2025–2026 yillarda yangi 23 ta loyiha, jami 3.6 mlrd \$. miqdorida rejalashtirilgan.
3	European Bank for Reconstruction and Development (EBRD)	180 ga yaqin loyiha amalga oshirilgan, jami 5.22 mlrd \$. miqdorida.	Xalqaro moliyaviy institutlar bilan hamkorlik orqali bank tizimi, “yashil” moliyalashtirish, investitsiya muhitini yaxshilash.
4	International Finance Corporation (IFC)	Xususiy sektorni qo‘llab-quvvatlash, investitsiyalar, maxsus iqtisodiy zonalar huquqiy asoslarini takomillashtirish.	Investorlar uchun huquqiy kafolatlarni oshirish, investitsiyalar kirishini rag‘batlantirish.
5	Asian Infrastructure Investment Bank (AIIB)	“Uzbekistan: Advancing Uzbekistan Economic and Social Transformation Development Policy Operation” loyihasi, 530 mln \$. miqdorida.	Milliy moliya tizimi, xususiy sektor va davlat korxonalarini boshqarish sohalarida islohotlarni qo‘llab-quvvatlash.

Yuqoridagi jadval ma’lumotlariga ko‘ra, O‘zbekiston Respublikasi so‘nggi yillarda jahon moliya tizimiga integratsiyalash jarayonini bosqichma-bosqich amalga oshirmoqda. Jahon banki, Osiyo taraqqiyot banki, Yevropa tiklanish va taraqqiyot banki, Xalqaro moliya korporatsiyasi hamda Osiyo infratuzilma investitsiya banki bilan olib borilayotgan hamkorlik loyihalari mamlakatning moliyaviy, investitsion va institutsional salohiyatini mustahkamlashda muhim o‘rin tutmoqda.

Xalqaro moliyaviy tashkilotlar bilan aloqalar natijasida O‘zbekiston Respublikasining moliya tizimi ochiqlik, barqarorlik va raqobatbardoshlik tamoyillariga moslashmoqda. Jumladan, Jahon banki bilan hamkorlikda qabul qilingan “Country Partnership Framework” strategiyasi milliy moliya infratuzilmasini rivojlantirishga qaratilgan bo‘lsa, ADB va AIIB bilan loyihalar iqtisodiy modernizatsiya, yashil iqtisodiyot va ijtimoiy barqarorlikni ta’minlashga xizmat qilmoqda.

Shuningdek, EBRD va IFC bilan olib borilayotgan hamkorliklar xususiy sektorni qo'llab-quvvatlash, moliyaviy institutlar samaradorligini oshirish hamda xalqaro investitsiyalarni jalb etish bo'yicha ijobiy natijalar bermoqda. Xususan, ushbu tashkilotlarning moliyaviy yordami natijasida respublikada 400 dan ortiq yirik va o'rta miqyosdagi loyihalar amalga oshirilgan, ularning umumiy qiymati 10 milliard AQSh dollaridan oshgan.

Biroq integratsiya jarayonida ayrim tizimli muammolar ham mavjud. Jumladan:

- milliy moliya bozorining infratuzilmasi va institutsional salohiyati hali to'liq shakllanmagan;
- xalqaro moliyaviy hisobot standartlariga (IFRS) to'liq o'tish jarayoni sekin kechmoqda;
- banklararo raqobat pastligi va moliyaviy instrumentlar diversifikatsiyasi yetarli darajada emas;
- xalqaro moliyaviy loyihalarni boshqarish va monitoring tizimlari takomillashtirishni talab etadi.

Shu bois, O'zbekiston Respublikasining jahon moliya tizimiga chuqurroq integratsiyalashuvi uchun quyidagi yo'nalishlar ustuvor ahamiyat kasb etadi:

- xalqaro moliyaviy institutlar bilan hamkorlikni sektoral darajada kengaytirish;
- milliy moliya bozorida raqobat va shaffoflikni kuchaytirish;
- investitsion loyihalarni moliyalashtirishda xususiy sektor ulushini oshirish;
- xalqaro moliyaviy standartlar va reyting tizimlariga to'liq moslashuvni ta'minlash.

Umuman olganda, O'zbekiston Respublikasining xalqaro moliya tizimiga integratsiyasi izchil islohotlar, xalqaro hamkorlik va institutsional salohiyatni mustahkamlash orqali barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlashga xizmat qiluvchi strategik jarayon sifatida namoyon bo'lmoqda.

RAQAMLI IQTISODIYOT SHAROITIDA YASHIRIN IQTISODIYOTNI JAMIYATGA TA'SIRINI KAMAYTIRISH

Pirnafasov Sarvar Bardiboyevich.

Ma'mun Universiteti "Iqtisodiyot" kafedrasi o'qituvchisi.

Annotatsiya: Ushbu maqolada raqamlashtirish sharoitida yashirin iqtisodiyotni jamiyatga ta'sirini kamaytirishning ahamiyati yoritilgan va bu orqali iqtisodiy o'sishga erishish mumkinligi izohlangan. Raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish orqali yashirin iqtisodiyotni qisqartirish imkoniyatlarini o'rganish maqsad qilingan.

Kalit so'zlar: yashirin iqtisodiyot, raqamlashtirish, barqaror rivojlanish, soliq islohoti.

Abstract: This article highlights the importance of reducing the impact of the shadow economy on society in the context of digitalization and explains how this can lead to economic growth. The aim is to explore the possibilities of reducing the shadow economy through the development of the digital economy.

Key words: hidden economy, digitalization, sustainable development, tax reform.

Абстракт: В статье подчеркивается важность снижения влияния теневой экономики на общество в условиях цифровизации и объясняется, как это может привести к экономическому росту. Цель — изучить возможности сокращения теневой экономики посредством развития цифровой экономики.

Ключевые слова: скрытая экономика, цифровизация, устойчивое развитие, налоговая реформа.

Hozirgi davrda raqamli texnologiyalar jadal rivojlanib, inson hayotining barcha jabhalariga chuqur kirib bormoqda. Bu esa o'z navbatida har qanday sohada raqamlashtirish jarayonlarini tezlashtirishni talab qiladi. Raqamli texnologiyalar iqtisodiyotda shaffoflikni oshirish, soliq tushumlarini oshirish, davlat daromadlarini barqarorlashtirish, ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy barqarorlikni qanday mustahkamlashini tahlil qilamiz. Raqamli iqtisodiyot - bu ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatishning asosiy omili katta hajmdagi ma'lumotlarni qayta ishlash va turli xil qayta ishlash natijalarini tahlil qilish orqali qayta ishlanishi mumkin bo'lgan raqamlar ko'rinishidagi ma'lumotlar bo'lgan biznes faoliyati hisoblanadi. Raqamli iqtisodiyot jamiyat hayotida muhim o'rin tutadi. Raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi albatta yashirin iqtisodiyotning, korrupsiyaning kamayishiga xizmat qiladi. Yashirin iqtisodiyotni odatda soliqlar va qoidalaridan qochish uchun amaldagi qonunlarga rioya qilmasdan amalga oshiriladigan iqtisodiy faoliyat (mehnat, ishlab chiqarilgan mahsulotlar va xizmatlar) deb ta'riflash mumkin.

Yashirin iqtisodiyot toifasiga qarab, unga qarshi turli oldini olish choralarini qo'llash mumkin. Yashirin iqtisodiyotni kamaytirishga urinayotganda naqd pulga bo'lgan talabni pasaytirish va elektron to'lovlardan foydalanishni ko'paytirishga harakat qilish, albatta, muhim ahamiyat kasb etadi. Fikrimcha, bu holatda hukumat e'tiborini boshqa muhim chora-tadbirlarga qaratishi kerak, masalan,

- qurilish tomonlarida mehnat nazoratini kuchaytirish;
- aksiz solig'i mahsulotlarini qalbakilashtirish uchun yanada qattiqroq jazo choralarini joriy etish;
- qoidalariga rioya qilish bilan bog'liq ma'muriy yukni kamaytirish va boshqalar kabi.

Yashirin iqtisodiyotning salbiy ta'siri quyidagicha namoyon bo'ladi:

- Korrupsiya va jinoyatchilikning kuchayishi;
- Iqtisodiy statistikaning noaniqligi;
- Raqobat muhitining buzilishi va boshqalar kabi.

Kamroq qonun va qoidalariga, nisbatan past soliq stavkalari ega bo'lgan va yaxshi o'rnatilgan qonun ustuvorligiga ega bo'lgan mamlakatlar, odatda, kichikroq yashirin iqtisodiyotga ega. Hukumat qoidalari rasmiy iqtisodidagi firmalar uchun mehnat narxini sezilarli darajada oshirishi mumkin. Bunday qoidalariga litsenziya talablari, mehnat bozori qoidalari, savdo to'siqlari va chet elliklar uchun mehnat cheklovlari kiradi. Qo'shimcha xarajatlarning katta qismini o'z xodimlariga o'tkazadigan rasmiy iqtisodiyotdagi ish beruvchilar ularga yashirin iqtisodiyotga o'tish uchun kuchli turtki beradi. Hukumat institutlari kuchli va samarali bo'lgan mamlakatlarda yashirin iqtisodlar odatda kichikroq bo'ladi. Ba'zi tadqiqotlar shuni

ko'rsatdiki, yashirin iqtisodiyot hajmini oshiradigan yuqori soliqlar emas, balki hukumatlar tomonidan soliq tizimi va qoidalarining samarasiz va o'z xohishiga ko'ra qo'llanilishidir.

Elektron soliq hisobot tizimlarining joriy etilishi orqali tadbirkorlar faoliyatini real vaqt rejimida kuzatish imkoniyati paydo bo'ldi. Soliq organlari tomonidan ishlab chiqilgan "my.soliq.uz" portali, elektron hisob-faktura, QR kodli to'lov tizimlari rasmiy sektorni kengaytirishga yordam bermoqda. OECD (2022) ma'lumotlariga ko'ra, raqamli texnologiyalarni joriy etgan davlatlarda yashirin iqtisodiyot hajmi o'rtacha 10–15% ga kamaygan. Yuridik va jismoniy shaxslar faoliyatini yagona platformada birlashtirish orqali ularning soliqqa tortish imkoniyati oshmoqda. Bunday baza orqali ro'yxatdan o'tmagan yoki faoliyatini yashirayotgan sub'yektlarni aniqlash osonlashdi. Oldingi yondashuvda barcha tadbirkorlar umumiy tekshiruvdan o'tkazilgan bo'lsa, hozirda soliq xavfini baholash tizimi joriy etildi. Bu orqali aynan xufyona faoliyat yuritish ehtimoli yuqori bo'lgan sub'yektlar ustidan maqsadli tekshiruvlar o'tkazilmoqda.

Xulosa.

Raqamli iqtisodiyotning shakllanishi nafaqat ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish sohalarining samaradorligini oshiradi, balki iqtisodiy jarayonlarning shaffofligini ta'minlashga ham xizmat qiladi. Shu bilan birga, ko'plab davlatlarda, jumladan O'zbekistonda ham yashirin (soya) iqtisodiyot muammosi saqlanib qolmoqda. Bu holat soliq tushumlarining kamayishiga, adolatli raqobatning buzilishiga hamda jamiyatning iqtisodiy barqarorligiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Raqamli iqtisodiyot yashirin iqtisodiyotni qisqartirishda samarali vosita sifatida namoyon bo'lmoqda. U nafaqat iqtisodiy ma'lumotlarning shaffofligini ta'minlaydi, balki soliq tizimining samaradorligini oshiradi, korrupsiya xavfini kamaytiradi va jamiyatda iqtisodiy adolatni mustahkamlaydi.

Demak, yashirin iqtisodiyotni kamaytirish uchun raqamli texnologiyalarni chuqur joriy etish, davlat organlari o'rtasida ma'lumot almashinuvini kuchaytirish hamda aholi va tadbirkorlarning raqamli savodxonligini oshirish muhim strategik yo'nalishdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Narzieva, D. M., and A. D. Kudratov. "The importance of digitalization of the economy and priorities in Uzbekistan." *World Economics and Finance Bulletin* 2.2 (2021): 9-13.
2. Friedrich Schneider, Dominik H. Enste., *The Shadow Economy : An International Survey*, 2004
3. Friedrich Schneider with Dominik Enste, *Hiding in the Shadows The Growth of the Underground Economy*, 2002 International Monetary Fund March 2002.
4. Medina, L. & Schneider, F. (2018) *Shadow Economies Around the World: What Did We Learn Over the Last 20 Years?*, IMF Working Paper WP/18/17, Washington DC: International Monetary Fund.

www.educba.com

www.yandex.com

www.google.com

RAQAMLI IQTISODIYOT SHAROITIDA TO‘G‘RIDAN-TO‘G‘RI XORIJIY INVESTITSİYALAR OQIMINI JALB ETISH MEXANIZMLARI

**Mamatkulova Nadira Makkamovna, dotsent
Toshkent arxitektura-qurilish universiteti**

Bugungi kunda jahon iqtisodiyoti raqamli transformatsiya bosqichiga qadam qo‘ygan bir davrda, to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalar (TXI)ni jalb etishning an‘anaviy usullari bilan bir qatorda raqamli mexanizmlar muhim ahamiyat kasb etmoqda. Raqamli iqtisodiyot — bu axborot-kommunikatsiya texnologiyalariga asoslangan yangi xo‘jalik yuritish modeli bo‘lib, u ishlab chiqarish, moliyaviy tizim, xizmat ko‘rsatish va davlat boshqaruvida yangi yondashuvlarni shakllantirmoqda.

O‘zbekiston ham raqamli iqtisodiyotga o‘tish jarayonida xalqaro kapitalni faol jalb etish, xorijiy investorlar uchun qulay muhit yaratish va investitsion jarayonlarni raqamlashtirish yo‘nalishida izchil siyosat olib bormoqda. Mavzuning dolzarbligi shundan iboratki, global miqyosda raqamli texnologiyalar orqali investitsiya jarayonlarini soddalashtirish, xavflarni kamaytirish va shaffoflikni oshirish tendensiyasi kuchaymoqda. Shu nuqtai nazardan, O‘zbekiston uchun TXI oqimini raqamli platformalar asosida boshqarish va tahlil qilish mexanizmlarini shakllantirish strategik ahamiyatga ega. Raqamli iqtisodiyot xorijiy investitsiyalar uchun yangi imkoniyatlar maydonini yaratadi. Raqamli platformalar, elektron hukumat tizimlari, blokcheyn, FinTech texnologiyalari hamda sun‘iy intellekt asosidagi tahliliy tizimlar investorlarning ishonchini oshiradi va ularning kirish xarajatlarini kamaytiradi.

Raqamli infratuzilmaning rivojlanishi quyidagi yo‘nalishlarda TXI jalb etish imkoniyatlarini kengaytiradi:

- Transchegaraviy investitsiyalarni boshqarishning soddalashuvi — elektron shartnomalar, onlayn ro‘yxatdan o‘tish va raqamli hujjatlar aylanishi orqali.
- Axborot shaffofligi va xavfsizlikning oshishi — blokcheyn texnologiyalari yordamida investitsion loyihalarning monitoringi va hisobotlari real vaqt rejimida kuzatiladi.
- Investitsion muhitning ochiqqligi — raqamli reyting tizimlari orqali investorlar mamlakatdagi biznes muhiti haqida to‘liq ma’lumotga ega bo‘ladi.

Jahon tajribasi shuni ko‘rsatadiki, raqamli iqtisodiyot infratuzilmasi rivojlangan mamlakatlar (Singapur, Janubiy Koreya, Estoniya, BAA)da TXI hajmi sezilarli darajada yuqori. Bu davlatlar raqamli boshqaruvni soddalashtirish orqali investorlar uchun ma’muriy to‘siqlarni bartaraf etgan. 2024-yil yakunlariga ko‘ra, O‘zbekistonga jalb qilingan to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalarni sezilarli qismi energetika, kimyo sanoati, telekommunikatsiya va IT-sektoriga to‘g‘ri keldi. Xususan, “IT Park Uzbekistan” rezidentlari uchun soddalashtirilgan soliq tizimi, elektron ro‘yxatdan o‘tish imkoniyatlari va xorijiy kapital uchun kafolatlar to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalar oqimini oshirishda muhim rol o‘ynadi. Shunga qaramay, mamlakatda to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalar jarayonlarini raqamlashtirishda hali ham quyidagi muammolar saqlanib qolmoqda:

raqamli investitsiya platformalarining yetarli darajada integratsiyalashmaganligi;

investitsion jarayonlarda xalqaro elektron imzo va elektron shartnoma tizimining to‘liq tatbiq etilmaganligi;

kiberxavfsizlik tizimining yetarli darajada mustahkam emasligi;

davlat va xususiy sektor o‘rtasida raqamli ma’lumotlar almashinuvi sustligi.

Raqamli iqtisodiyot sharoitida to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalar jalb etishning yangi mexanizmlari quyidagi asosiy yo‘nalishlarda shakllanmoqda:

Raqamli investitsiya platformalari investorlar va milliy kompaniyalar o‘rtasidagi aloqani onlayn tarzda o‘rnatishga xizmat qiladi. Ular loyihalar bo‘yicha ma’lumotlar bazasini shakllantiradi, investitsiya jarayonlarini kuzatish va tahlil qilish imkonini beradi. Masalan, O‘zbekistonda “Invest in Uzbekistan” platformasini xalqaro raqamli investitsiya tizimlariga integratsiya qilish orqali investorlar real vaqt rejimida loyiha ma’lumotlariga kirish imkoniyatiga ega bo‘ladi.

Blokcheyn asosida investitsion shartnomalar shaffoflik va ishonchlikni ta’minlaydi. Smart-shartnomalar orqali investorlar va davlat o‘rtasida tuziladigan kelishuvlar avtomatik tarzda bajariladi. Bu korrupsiya xavfini kamaytiradi va sarmoyadorlarning huquqiy kafolatlarini mustahkamlaydi.

Xalqaro to‘lov tizimlari (SWIFT, RippleNet, PayPal, Payoneer)ni milliy tizim bilan integratsiya qilish investitsiya operatsiyalarini soddalashtiradi. FinTech startaplari orqali investitsion mablag‘lar harakatining tezligi va xavfsizligi oshadi.

Sun’iy intellekt asosida mamlakatning iqtisodiy ko‘rsatkichlari, xavf darajalari va sektorlar jozibadorligi tahlil qilinadi. Bu investorlar uchun ma’lumotlarni real vaqt rejimida olish imkonini yaratadi.

O‘zbekiston uchun to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalar oqimini oshirishda raqamli mexanizmlarning qo‘llanishi quyidagi natijalarga olib keladi:

- investitsion jarayonlarda shaffoflik va ishonchning oshishi;
- ma’muriy xarajatlarning kamayishi;
- investitsion qarorlar qabul qilishda tezkorlik va aniqlik;
- investorlar sonining ko‘payishi va raqobatbardosh loyihalarning paydo bo‘lishi.

Biroq bu tizimning samarali ishlashi uchun quyidagi ilmiy-amaliy shartlar muhim:

1. Huquqiy bazani raqamli investitsiyalarni qo‘llab-quvvatlashga yo‘naltirish (elektron imzo, smart-shartnomalar, blokcheyn asosidagi bitimlar qonunchiligi).

2. Raqamli infratuzilmani rivojlantirish, xususan, tezkor internet, ma’lumotlar markazlari va kiberxavfsizlik tizimlarini kuchaytirish.

3. Xalqaro hamkorlikni kengaytirish – FinTech kompaniyalari, xalqaro moliya institutlari va raqamli innovatsion markazlar bilan hamkorlikda loyihalar ishlab chiqish.

4. Davlat-xususiy sheriklik mexanizmini raqamlashtirish, shu orqali infratuzilma loyihalariga to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalar jalb etishni soddalashtirish.

Yuqoridagilardan kelib chiq quyidagi tavsiyalarni berish mumkin:

1. “Digital Investment Hub” platformasini yaratish – barcha xorijiy investorlar uchun yagona raqamli axborot va investitsiya markazi sifatida ishlaydigan onlayn tizim.

2. Smart-shartnomalar tizimini qonuniylashtirish, bu orqali to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalar loyihalarini avtomatik nazorat qilish va shartlarni raqamli tarzda bajarilishini ta‘minlash.

3. FinTech ekotizimini qo‘llab-quvvatlash — soliq imtiyozlari, grantlar va inkubatsion dasturlar orqali raqamli to‘lov texnologiyalarini rivojlantirish.

4. Xalqaro elektron to‘lov tizimlari bilan integratsiya — xorijiy kapitalni kiritish va chiqarish jarayonlarini tezlashtirish uchun.

5. Kiberxavfsizlik milliy strategiyasini kuchaytirish, chunki raqamli investitsiya muhitining ishonchliligi to‘g‘ridan-to‘g‘ri investor ishonchini belgilaydi.

Raqamli iqtisodiyot O‘zbekiston uchun to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalar oqimini oshirishning strategik omiliga aylanmoqda. An‘anaviy investitsiya mexanizmlaridan raqamli boshqaruv tizimlariga o‘tish mamlakatning xalqaro moliyaviy maydondagi o‘rnini mustahkamlaydi. Yangi raqamli mexanizmlarni joriy etish orqali O‘zbekiston to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalar jalb etishda raqobatbardosh mamlakatga aylanishi mumkin. Buning uchun davlat, xususiy sektor va xalqaro hamkorlar o‘rtasida uzviy hamkorlik, raqamli infratuzilma va huquqiy bazaning takomillashuvi zarurdir. Raqamli mexanizmlar orqali xorijiy sarmoyani jalb etish — bu faqat iqtisodiy o‘sish emas, balki O‘zbekistonning global iqtisodiyotdagi nufuzini mustahkamlash yo‘lidagi muhim qadamlardan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 05.10.2020 yildagi PF-6079-sonli “Raqamli O‘zbekiston — 2030 strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Farmoni.

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-sonli “2022–2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi Farmoni.

3. UNCTAD. World Investment Report 2024: Investing in Sustainable Digitalization. – Geneva: United Nations.

4. <https://data.worldbank.org> – The World Bank Data Portal

5. <https://www.imf.org> – IMF Data – Financial Inclusion and Digitalization Indicators.

RAQAMLI IQTISODIYOT SHAROITIDA O‘ZBEKISTON XALQARO MOLIYA TIZIMIGA INTEGRATSIYASINI KUCHAYTIRISH MASALALARI

Tajiddinov Jamshiddin Shamsutdinovich
Toshkent axborot texnologiyalari universiteti assistent, mustaqil
izlanuvchisi

ORCID: 0009-0003-0879-0975

Annotatsiya: xalqaro moliya tizimi integratsiyasini kuchaytirish, raqamli iqtisodiyotni xalqaro standartlarini joriy qilish, raqamli moliya sektoriga yangi innovatsiyalarni olib kirish

Kalit soʻzlar: raqamli iqtisodiyot, bank tizimi, barqaror rivojlanish, raqamli bank, kiberxavfsizlik, operatsion chidamlilik, sunʼiy intellekt, iqtisodiy oʻsish, xalqaro moliya

Abstract: strengthening the integration of the international financial system, introducing international standards for the digital economy, and introducing new innovations into the digital financial sector

Keywords: digital economy, banking system, sustainable development, digital banking, cyber security, operational resilience, artificial intelligence, economic growth, international finance

KIRISH

Raqamli iqtisodiyot sharoitida Oʻzbekistonning xalqaro moliya tizimiga integratsiyasini kuchaytirish uchun raqamli infratuzilmani rivojlantirish, fintech sektorini qoʻllab-quvvatlash, raqamli savodxonlikni oshirish, qonunchilikni xalqaro standartlarga moslashtirish, xalqaro sherikliklarni faollashtirish hamda global va mintaqaviy raqamli moliyaviy loyihalarda faol ishtirok etish kabi masalalar muhimdir.

Bu, oʻz navbatida, investitsiyalarni jalb qilish, transchegaraviy operatsiyalarni osonlashtirish va raqamli iqtisodiyotning global moliya tizimiga integratsiyasini chuqurlashtirishga xizmat qiladi.

Milliy iqtisodiyot rivojlanishida xalqaro moliya munosabatlari muhim ahamiyatga ega. Ushbu munosabatlar orqali mamlakatlar oʻrtasida investitsiyalar, kreditlar va savdo operatsiyalari amalga oshiriladi. Xalqaro moliya tizimi, iqtisodiy oʻsishni taʼminlash, innovatsiyalarni joriy etish va global iqtisodiy barqarorlikni saqlashda asosiy vazifani oʻynaydi.

Globallashuv jarayoni xalqaro moliyaning rivojlanishiga zamin yaratdi. Jahon moliya bozorlari va xalqaro moliyaviy korporatsiyalarning paydo boʻlishi, davlatlararo moliyaviy munosabatlarning murakkablashishi xalqaro moliya tizimining oʻzgarishini anglatadi. Asosiy ishtirokchilar banklar, transmilliy korporatsiyalar, portfel investorlar va xalqaro rasmiy qarzдорlardir.

Raqamli iqtisodiyotga oʻtish albatta, ishlab chiqarish samaradorligining oshishiga, kompaniyalar raqobatbardoshligining oʻsishiga, ishlab chiqarish xarajatlarining kamayishiga, yangi ish oʻrinlarining yaratilishiga, yangi zamonaviy kasblarning paydo boʻlishiga taʼsir etmay qolmaydi. Qisqacha qilib aytganda, raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi hayotimizni ijobiy tomonga oʻzgartirishi mumkin.

Moliyaviy globallashuv sharoitida mamlakatning xalqaro moliya tizimiga integratsiyalashuvni kuchaytirishda milliy iqtisodiyotdagi sanoat ishlab chiqarishining rivojlanishi va eksport salohiyati, mahsulotlarning jahon bozorlaridagi raqobatbardoshlik darajasi, moliyaviy institutlarning xalqaro moliya bozorlaridagi ishtiroki, mamlakatning xalqaro moliya institutlari bilan hamkorlik aloqalari va xalqaro integratsion jarayonlardagi faol ishtiroki kabi masalalar muhim rol oʻynaydi.

Shu boisdan mamlakatimizda milliy iqtisodiyotning jahon iqtisodiy tizimi integratsiyasiga qoʻshilib borishini taʼminlash, yuqori ilmiy sigʻimli mahsulotlar ishlab chiqarishga moʻljallangan loyihalarni amalga oshirishga xorijiy kapitalni

keng jalb etish orqali mamlakatning eksport salohiyatini oshirish, investitsiya siyosatini takomillashtirish orqali xorijiy investitsiyalarni jalb qilishga qulay shart-sharoit yaratish, milliy iqtisodiyotdagi istiqbolli loyihalarni moliyalashtirishda xalqaro moliya institutlari bilan hamkorlik aloqalarini kuchaytirish hamda tashqi iqtisodiy faoliyat infratuzilmasini yanada rivojlantirishga qaratilgan islohotlar izchillik bilan amalga oshirilmoqda.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

O'zbekistonning raqamli iqtisodiyotini rivojlantirish tendensiyalari so'nggi yillarda sezilarli darajada o'zgarib, mamlakatning iqtisodiy tuzilmasini yangi raqamli va innovatsion tizimlar bilan boyitishga qaratilgan ko'plab tashabbuslarni ilgari surmoqda. Raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi nafaqat texnologik yutuqlarga, balki jamiyatning barcha qatlamlarining integratsiyasiga ham ta'sir ko'rsatmoqda. Shu bilan birga, ushbu jarayonning muvaffaqiyatli bo'lishi uchun bir qator omillarni inobatga olish zarur.

1. Raqamli infratuzilmaning rivojlanishi. O'zbekistonning raqamli iqtisodiyotini rivojlantirish uchun davlatning raqamli infratuzilmasini mustahkamlash zarur. Mamlakatda internet tarmoqlarining kengayishi, yuqori tezlikda internetga kirish imkoniyatlarining ta'minlanishi va telekommunikatsiya sohasida innovatsion yechimlarning joriy etilishi raqamli iqtisodiyotning asosiy ustunlarini tashkil etadi.

O'zbekiston hukumati tomonidan amalga oshirilgan "Elektron hukumat" tizimi, davlat xizmatlarining raqamlashtirilishi va aholiga qulaylik yaratish maqsadida ko'rilgan choralar raqamli iqtisodiyotning rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatmoqda.

2. Raqamli biznes va tadbirkorlikning o'sishi. Raqamli iqtisodiyotda biznesning roli o'sib bormoqda. O'zbekistonlik tadbirkorlar yangi texnologiyalarni qo'llab quvvatlash va internet savdosini rivojlantirishga katta e'tibor bermoqda. Shuningdek, startaplar va kichik biznes subyektlarini qo'llab-quvvatlashga qaratilgan davlat dasturlari raqamli iqtisodiyotning rivojlanishiga turtki bermoqda. E-tijoratning o'sishi.

3. Innovatsiyalar va texnologik taraqqiyot. Yangi texnologiyalarning joriy etilishi va sun'iy intellekt, blokcheyn, katta ma'lumotlar (Big Data) kabi sohalarda O'zbekiston o'z salohiyatini rivojlantirish imkoniyatlarini kengaytirmoqda. Masalan, texnologik startaplar va IT korxonalarini qo'llab-quvvatlashga qaratilgan davlat dasturlari nafaqat raqamli iqtisodiyotning rivojlanishiga, balki yangi ish o'rinlari yaratishga ham yordam bermoqda. Shuningdek, innovatsion texnologiyalarni qo'llash sohasidagi o'zgarishlar, O'zbekistonning raqamli iqtisodiyotini jahon bozorida yanada raqobatbardosh qilishga imkon yaratadi.

4. Mehnat bozoridagi o'zgarishlar va malakali kadrlar tayyorlash. Raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi mehnat bozorida yangi talablarni yuzaga keltirmoqda. IT sohasidagi malakali mutaxassislar, dasturchilar va raqamli marketing bo'yicha ekspertlar talab etilmoqda. Shu sababli, O'zbekistonda raqamli iqtisodiyot uchun kadrlar tayyorlash tizimini mustahkamlash zarur. Ta'lim tizimida yangi texnologiyalarni o'rgatish, raqamli kompetensiyalarni rivojlantirish va yoshlarni texnik sohalarga jalb qilish bo'yicha keng ko'lamli dasturlar amalga oshirilmoqda.

5. Tarmoq xavfsizligi va ma'lumotlarni himoya qilish. Raqamli iqtisodiyotning o'sishi bilan birga, kiberxavfsizlik masalalari ham jiddiy muammolarga aylanmoqda. Mamlakatda internetda ma'lumotlar va shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish tizimlarini rivojlantirish zarurati oshmoqda. Shu ma'noda, O'zbekiston hukumati tomonidan kiberxavfsizlikni ta'minlashga yo'naltirilgan dasturlar ishlab chiqilmoqda.

O'zbekistonning raqamli iqtisodiyotini rivojlantirishda bu sohadagi xavfsizlikni kuchaytirish katta ahamiyatga ega.

Xalqaro moliya - xalqaro moliyaviy resurslar majmuini va ularning harakatlanishini ifodalovchi tushuncha hisoblanadi. Xalqaro moliya munosabatlari muayyan maqsadlarni amalga oshirish uchun xalqaro darajada shakllantirilgan moliyaviy resurslarni taqsimlash va ulardan foydalanish jarayonidagi iqtisodiy munosabatlarni ifodalaydi.

Xalqaro moliya munosabatlari o'ziga xalqaro valuta munosabatlari, xalqaro kredit munosabatlari, xalqaro investitsiya munosabatlari, xalqaro savdo munosabatlari, xalqaro soliq munosabatlari, xalqaro lizing munosabatlari, mamlakatlar to'lov balansini boshqarish, xalqaro moliya tashkilotlari bilan aloqalar kabi munosabatlarni qamrab oladi.

Globallashuv jarayoni - jahon savdosining o'sishi, ishlab chiqarishning ixtisoslashuvi va kengayishi, kapitalning xalqaro oqimi rivojlanishi, xizmatlar va mahsulotlarning xalqaro harakati xalqaro moliyaning rivojlanishiga zamin yaratdi. Shuningdek, mazkur holat jahon moliya bozorlarining, xalqaro moliyaviy korporatsiyalarning yuzaga kelishiga, davlatlararo moliyaviy munosabatlarning va xalqaro moliyaviy faoliyatning boshqa jihatlarini murakkablashuviga olib keldi.

Xalqaro moliya tizimidagi moliyaviy munosabatlarning shakllanishi va rivojlanishining asosiy omillari quyidagilardan iborat:

1. Jahon bozorlarining vujudga kelishi, ayniqsa tovar bozorlari;
2. Xalqaro mehnat taqsimoti;
3. Iqtisodiy aloqalarning baynalmilallashuvi va globallashuvi;
4. Iqtisodiy va ijtimoiy sohalarida integratsiya jarayonlarining kuchayishi;
5. Ilmiy-texnika taraqqiyoti;
6. Jahon iqtisodiyotida global muammolarning keskinlashuvi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Xalqaro iqtisodiy integratsiya bu - milliy xo'jaliklar (davlatlar) o'rtasida ko'p tomonlana o'zaro barqaror aloqalarning rivojlanishi va mehnat taqsimoti negizida yuzaga kelgan mamlakatlarning iqtisodiy, ijtimoiy-siyosiy va madaniy jihatdan birlashuvi bo'lib, ishlab chiqarish tarmoqlarining turli darajada va turli ko'rinishdagi o'zaro aloqadorligini ifoda etadi.

Iqtisodiy integratsiyaning rivojlanishi muayyan shart sharoitlarining mavjud bo'lishini ko'zda tutadi. Integratsiyalashayotgan mamlakatlarning iqtisodiy rivojlanishi va bozor munosabatlaridagi yetukligi darajasi bir-biriga yaqin bo'lishi kerak. Xo'jalik mexanizmlari bir-biriga mos tushishi lozim. Kamdan-kam istisnolardan tashqari, barcha hollarda davlatlararo integratsiya industrial mamlakatlar yoki rivojlanayotgan mamlakatlar o'rtasida taraqqiy topadi.

Fintech startaplar va an'anaviy moliyaviy institutlar o'rtasidagi raqobat va hamkorlik esa ushbu sohaning yanada rivojlanishiga turtki bo'ladi. Raqamli moliya va fintech texnologiyalari moliya sohasida katta salohiyatga ega bo'lib, ularni to'g'ri boshqarish, rivojlantirish orqali moliyaviy xizmatlar sifatini oshirish, kengroq auditoriyaga yetkazish va global iqtisodiyotni yaxshilash mumkin.

Xalqaro moliyaviy munosabatlar milliy iqtisodiyotlarning rivojlanishi uchun zarur hisoblanadi. Ular iqtisodiy o'sish, stabilizatsiya va global integratsiya jarayonlarida ahamiyatli omil hisoblanadi. Kapital, texnologiya va bilimlar oqimini osonlashtirib, bu munosabatlar iqtisodiy o'sishga, moliyaviy barqarorlikka va innovatsiyalarga yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 5 oktabrdagi "Raqamli O'zbekiston-2030" strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-6079-sonli Farmoni.

2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-5992-sonli "2020-2025 yillarga mo'ljallangan O'zbekiston Respublikasining bank tizimini isloh qilish strategiyasi to'g'risida" gi Farmoni. 2020 yil 12 may

3. S.S.Gulyamov, R.H.Ayupov. Raqamli iqtisodiyot va elektron tijorat asoslari. T.: TMI, "Iqtisod-Moliya" nashriyoti, 2020.

4. Abdullaev Y., Qoraliev T., Toshmurodov Sh., Abdullaeva S. Bank ishi. O'quv qo'llanma. – T.: «IQTISOD – MOLIIA », 2019 y.

5. "Raqamli iqtisodiyot" ilmiy-elektron jurnal 10 son, 2025 y

6. "Ta'limda yangicha yondashuv innovatsiya sari qo'yilgan qadam" xalqaro ilmiy amaliy konferensiya, 2024 y

7. Internet saytlari:

www.mtc.uz - O'zbekiston Respublikasi Raqamli texnologiyalar vazirligining rasmiy veb-sayti;

www.stat.uz - O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligining rasmiy veb-sayti;

www.tsue.uz - Toshkent davlat iqtisodiyot universitetining rasmiy veb- sayti;
Iqtisodiyot va moliya vazirligi veb sayti www.imv.uz;

POSSIBILITIES OF INTEGRATING INTERNATIONAL FINANCIAL REPORTING SYSTEMS BASED ON DIGITAL PLATFORMS

**Assistant Teacher, Department of International
Financial Management, Samarkand Branch of the
"International School of Finance, Technology and Science"**

**Bobomuradova Sarvinoz Ziyadullayevna
ORCID: 0009-0007-4077-5520**

**Department of International Financial Management
Student of the International Finance Management Program**

Muhammadiyev Sherov Nodirjon o'g'li

Abstract. This paper examines the possibilities of integrating international financial reporting systems through digital platforms. The use of XBRL technology

and artificial intelligence ensures transparency, efficiency, and reliability of financial data exchange. Based on the analysis of the European Union and U.S. practices, a digital integration model suitable for Uzbekistan is proposed.

Keywords: digital technologies, international finance, IFRS, XBRL, digital reporting, integration, artificial intelligence.

Introduction

In the digital economy, the exchange of international financial information relies on the principles of speed, reliability, and standardization. As the transparency and integration of global financial systems increase, the need for a unified format of digital financial reporting between companies and investors has become crucial.

In this context, the XBRL (eXtensible Business Reporting Language) technology was introduced as an international standard designed to encode, analyze, and transmit companies' financial reports in digital form. XBRL stores information in a unified taxonomy structure, ensuring the comparability, automatic processing, and transparency of international financial statements.

Today, digital reporting platforms such as XBRL and Inline-XBRL are recognized as mandatory components of international reporting systems by the IFRS Foundation, the World Bank, and the European Securities and Markets Authority (ESMA) [1]. This technology standardizes financial data globally, reduces human error, and enhances decision-making efficiency for investors.

The aim of this research is to explore the possibilities of integrating international financial reporting systems based on XBRL technology, analyze global best practices, and propose a conceptual model suitable for Uzbekistan's conditions.

Methods. In this study, the possibilities of integrating international financial reporting systems through digital platforms were examined using the methods of system analysis, comparative approach, and modeling.

System analysis was applied to explore the role, advantages, and practical mechanisms of XBRL (eXtensible Business Reporting Language) technology in the global financial system. Through the comparative approach, the experiences of the European Union and the United States were compared with Uzbekistan's current practices to identify opportunities for adapting digital reporting formats.

Literature Review. Recent academic and institutional studies show that the integration of international financial reporting systems into digital platforms is becoming a global priority. The key objective is to ensure transparency, comparability, and efficiency in cross-border financial communication.

According to the World Bank (2022), digital financial reporting and inclusion systems strengthen global financial governance by improving data accessibility and reliability [1]. The report emphasizes that the adoption of digital platforms in developing countries accelerates integration into the international financial infrastructure. The IFRS Foundation (2023) supports this approach through the introduction of the IFRS Digital Taxonomy, which enables financial statements to be prepared and transmitted in a structured, machine-readable format. This taxonomy allows regulators, investors, and analysts to compare financial information from different jurisdictions more effectively [2].

In a recent study, Deloitte (2023) highlighted that the use of artificial

intelligence and automation within digital financial reporting reduces reporting errors by up to 40% and significantly shortens audit processing time [3]. Meanwhile, PwC (2024) points out that XBRL and Inline-XBRL platforms have become essential tools in ensuring transparency in global financial flows and increasing investor confidence [4].

Analysis and Results. The analysis of international experience reveals that digital transformation in financial reporting has significantly increased the transparency and timeliness of global financial information. The integration of reporting systems using digital technologies — particularly XBRL, AI, and data analytics — enables more efficient information exchange among companies, regulators, and investors.

According to KPMG (2023), the adoption of digital reporting tools has reduced the cost of cross-border data exchange by 25–30%, providing multinational enterprises with faster access to financial insights and improving compliance efficiency [5]. The findings of Ernst & Young (2023) indicate that the introduction of digital financial reporting platforms in Europe and Asia has decreased manual data entry errors by 42% and improved comparability of financial statements across jurisdictions [6]. Similarly, OECD (2022) highlights that harmonizing digital reporting frameworks facilitates fair competition, prevents financial data manipulation, and supports international investment flows through real-time monitoring systems [7].

In Uzbekistan, the analysis shows that current financial reporting practices are still largely paper-based, which limits cross-border transparency. However, the introduction of XBRL-based digital reporting and AI-driven analytics could provide a foundation for seamless integration with global markets.

The findings of the research indicate that the integration of international financial reporting systems with digital platforms plays a crucial role in enhancing transparency, accountability, and global comparability of financial information. The digitalization of financial data not only improves operational efficiency but also ensures that financial statements are presented in a uniform, standardized, and machine-readable format.

The analysis shows that XBRL-based reporting systems simplify the process of data exchange between corporations, regulators, and investors. They also reduce the likelihood of human error and manipulation, while enabling real-time monitoring and analysis of financial performance. Such systems strengthen investor confidence and provide a more reliable foundation for decision-making in global markets.

For developing economies like Uzbekistan, digital integration of financial reporting creates opportunities to align national accounting standards with international frameworks, attract foreign investment, and modernize public sector reporting. At the same time, successful implementation requires appropriate digital infrastructure, technical expertise, and regulatory support.

Overall, the discussion confirms that digital platforms are not just technological tools but strategic instruments for achieving transparency, reliability, and efficiency in international financial communication. Integrating these

technologies represents a key step toward establishing a unified and sustainable global reporting environment.

Conclusion. The research concludes that integrating international financial reporting systems through digital platforms — particularly using XBRL and AI technologies — significantly improves transparency, comparability, and efficiency in global financial communication.

Digital transformation reduces manual errors, accelerates data processing, and strengthens investor confidence by ensuring the reliability of financial information.

For Uzbekistan, adopting digital reporting standards aligned with IFRS is a crucial step toward global financial integration and sustainable economic growth.

References:

1. World Bank. Digital Financial Inclusion and Reporting Systems. Washington, 2022. – p.16.

2. IFRS Foundation. IFRS Digital Taxonomy and Global Reporting Standards. London, 2023. – p.9.

3. Deloitte. Digital Audit and Automation in Financial Reporting. New York, 2023. – p.21.

4. PwC. Artificial Intelligence in Global Financial Disclosure. London, 2024. – p.11. KPMG. AI-Driven Financial Reporting: Future of Global Compliance. New York, 2023. – p.10.

5. KPMG. AI-Driven Financial Reporting: Future of Global Compliance. New York, 2023. – p.10

6. Ernst & Young. Digital Reporting Transformation: The Role of XBRL in Global Financial Communication. London, 2023. – p.8.

7. OECD. Digitalisation and Finance: Enhancing Transparency in Global Reporting. Paris: OECD Publishing, 2022. – p.11.

MAHSULOTLARNING XALQARO DARAJADA MUVOFIQLIGINI BAHOLASH AMALIYOTI

TDIU mustaqil izlanuvchisi

Zakirov Ansabxon Akaidinovich

Mahsulotlarning xalqaro darajada muvofiqligini baholash tizimi bugungi globallashuv jarayonida ishlab chiqaruvchilarning jahon bozoriga chiqishida hal qiluvchi o‘rin tutadi. Ushbu tizim orqali mahsulotlar xalqaro standartlarga mosligi aniqlanadi, bu esa iste’molchilar ishonchini oshiradi hamda mahsulot sifatining uzluksiz takomillashuviga zamin yaratadi. Muvofiqlikni baholash tizimining samarali ishlashi ishlab chiqaruvchilarni sifat menejmenti tizimlarini joriy etishga undaydi, natijada ularning mahsulotlari ichki va tashqi bozorda raqobatbardoshlik afzalligiga ega bo‘ladi.

Mahsulot sifati va raqobatbardoshligini oshirishda muvofiqlikni baholash jarayonlari ishlab chiqarish bosqichining barcha elementlariga ta’sir qiladi. Xususan, texnologik nazorat, xomashyo tanlash, ishlab chiqarish standartlariga rioya etish va tayyor mahsulotni sinovdan o‘tkazish jarayonlari tizimli yondashuv asosida olib boriladi. Natijada, yuqori sifatli mahsulotlar ishlab chiqarish bilan bir qatorda,

xalqaro sertifikat va akkreditatsiyalar eksport imkoniyatlarini kengaytiradi hamda mamlakatning tashqi iqtisodiy obro'sini mustahkamlaydi.

Mahsulotlarning xalqaro darajada muvofiqligini baholashning iqtisodiy-huquqiy asoslari esa davlatlararo savdo tizimida muhim o'rin tutadi. Har bir mamlakat o'z milliy qonunchiligini xalqaro standartlar bilan uyg'unlashtirishi zarur. Bu borada ISO, IEC, ILAC, IAF kabi xalqaro tashkilotlar tomonidan ishlab chiqilgan me'yoriy hujjatlar asosiy manba hisoblanadi. Iqtisodiy-huquqiy mexanizmlar orqali akkreditatsiya organlarining mustaqilligi, baholash jarayonlarining shaffofligi va natijalarning ishonchliligi kafolatlanadi. Shu orqali xalqaro bozorda "bir marta sinov — hamma joyda tan olinadi" tamoyili amalda qo'llaniladi.

Xalqaro tajriba shuni ko'rsatadiki, rivojlangan mamlakatlarda muvofiqlikni baholash tizimlari milliy iqtisodiyot strategiyasining ajralmas qismiga aylangan. Masalan, Yevropa Ittifoqi mamlakatlarida akkreditatsiya milliy agentliklari yagona texnik reglamentlar asosida faoliyat yuritadi. AQSh, Yaponiya va Janubiy Koreya kabi davlatlarda esa sifat infratuzilmasi innovatsion rivojlanish dasturlari bilan chambarchas bog'langan. Bu tajribalar ishlab chiqaruvchilarga raqobatbardosh mahsulotlar yaratish va eksport hajmini oshirish imkonini beradi.

Rivojlanayotgan davlatlar, jumladan O'zbekiston uchun ham xalqaro muvofiqlikni baholash tizimlarini joriy etish va takomillashtirish ustuvor yo'nalish hisoblanadi. Buning uchun laboratoriyalarni xalqaro akkreditatsiyadan o'tkazish, texnik reglamentlarni ISO va WTO talablariga muvofiqlashtirish, hamda sertifikatlash tizimini raqamlashtirish zarur. Shuningdek, ishlab chiqaruvchilarni xalqaro sifat menejmenti standartlari bo'yicha tayyorlash orqali ularning mahsulotlari jahon bozorida tan olinishi ta'minlanadi.

O'zbekistonda mahsulotlarni muvofiqlikni ta'minlash tizimi xalqaro tajriba va standartlar asosida shakllanib, iste'molchilarning xavfsizligini ta'minlash, raqobatbardosh mahsulotlar ishlab chiqarish va eksport salohiyatini oshirishga xizmat qiladi. Bu borada "O'zbekiston akkreditatsiya markazi" davlat muassasasi tashkil etilgan bo'lib, mamlakatda muvofiqlikni baholovchi organlar, laboratoriyalar va inspeksiya tashkilotlarini xalqaro standartlar asosida akkreditatsiyalash, ularning texnik salohiyati va ishonchliligini baholash, hamda muvofiqlikni baholash tizimining xalqaro tan olinuvchanligini ta'minlash bilan shug'ullanadi. O'zbekistonda mahsulotlarning muvofiqligini baholash tizimi so'nggi yillarda bosqichma-bosqich takomillashib bormoqda. Davlat akkreditatsiya tizimining modernizatsiyasi, sinov laboratoriyalarining texnik bazasini mustahkamlash, shuningdek xalqaro standartlar bilan uyg'unlashgan me'yoriy hujjatlarning joriy etilishi bu yo'nalishda muhim o'zgarishlarga sabab bo'lmoqda. Ayni paytda, "O'zbekiston akkreditatsiya markazi" davlat muassasasi xalqaro tashkilotlar ILAC, IAF va ISO bilan hamkorlikni kengaytirib, akkreditatsiya natijalarining xorijda tan olinishi uchun zarur huquqiy va texnik shart-sharoitlarni yaratmoqda.

Mahsulotlarning muvofiqligini baholash amaliyotida O'zbekiston iqtisodiy islohotlar kontekstida xalqaro tajribaga yaqinlashmoqda. ISO 9001, ISO 14001, ISO 22000 kabi sifat menejmenti tizimlari bo'yicha sertifikatlash jarayonlari korxonalar darajasida faol joriy etilmoqda. Bu esa mahsulotlar sifatini oshirish, ishlab chiqarish

jarayonlarini standartlashtirish hamda ichki bozorni xavfsiz mahsulotlar bilan ta'minlash imkonini bermoqda. Shu bilan birga, ayrim tarmoqlarda (ayniqsa, oziq-ovqat, farmatsevtika va qurilish materiallari sohasida) xalqaro tan olinishga ega laboratoriyalar sonini ko'paytirish zarurati hamon dolzarb bo'lib qolmoqda.

Xalqaro darajadagi muvofiqlikni baholash amaliyoti tahlili shuni ko'rsatadiki, rivojlangan davlatlarda bu tizim faqat sifat nazoratining vositasi emas, balki iqtisodiy raqobatbardoshlikni ta'minlovchi mexanizm sifatida qaraladi. Yevropa Ittifoqi mamlakatlarida "yagona texnik reglament" tamoyili asosida barcha sertifikatlash va akkreditatsiya jarayonlari uyg'unlashtirilgan. AQSh va Yaponiya kabi davlatlarda esa muvofiqlikni baholash ilmiy-tadqiqot infratuzilmasi bilan integratsiyalashgan bo'lib, natijalar xalqaro akkreditatsiya tarmoqlari orqali avtomatik ravishda tan olinadi. Bu yondashuv savdo jarayonlarini soddalashtirib, eksport-import harajatlarini kamaytiradi va global bozor raqobatini kuchaytiradi.

Mahsulotlarning xalqaro darajada muvofiqligini baholash tizimi mamlakat tashqi savdo aylanmasiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Xalqaro tan olinuvchi sertifikatlar mavjud bo'lganda, eksportyor korxonalar qo'shimcha tekshiruv va bojxona kechikishlarisiz mahsulotlarini xorij bozorlariga chiqarish imkoniga ega bo'ladi. Bu esa nafaqat eksport hajmini, balki mamlakatning valyuta tushumlarini ham oshiradi. Shu bilan birga, import qilinayotgan mahsulotlarning muvofiqligini baholash tizimi orqali ichki bozorni sifatsiz va xavfli mahsulotlardan himoya qilish imkoniyati yaratiladi. Xulosa qilib aytganda, mahsulotlarning xalqaro darajadagi muvofiqligini baholash tizimi mamlakatning eksport salohiyatini oshirish, ichki bozorni himoya qilish va raqobatbardosh iqtisodiyotni shakllantirishda strategik ahamiyat kasb etadi. O'zbekistonning bu boradagi izchil islohotlari uni xalqaro iqtisodiy tizimga yanada chuqur integratsiya qilishga, shuningdek, milliy mahsulotlarning jahon bozorida tan olinishini ta'minlashga xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, mahsulotlarning xalqaro darajadagi muvofiqligini baholash tizimi nafaqat texnik jarayon, balki milliy iqtisodiyotning raqobatbardoshligini oshiruvchi strategik vosita hisoblanadi. U sifat madaniyatini shakllantiradi, eksport salohiyatini kuchaytiradi va mamlakatni jahon iqtisodiy tizimga chuqurroq integratsiya qilishga xizmat qiladi. Shu boisdan, mazkur sohada iqtisodiy-huquqiy bazani takomillashtirish va xalqaro tajribani o'zlashtirish barqaror iqtisodiy rivojlanishning muhim omili sifatida e'tirof etiladi.

THE IMPORTANCE OF ACCOUNTING FOR OWNERS EQUITY BASED ON INTERNATIONAL FINANCIAL STANDARDS

Mirzanov Berdaq Joldasbayevich

**Professor of the Department of Accounting and Audit of Karakalpak State
University**

Orinbaeva Maxinur Kuatbaevna

Karakalpak State University, 2nd year Master's student in Accounting

Abstract

Accounting for owners equity is one of the most significant aspects of financial reporting that reflects a company's financial strength, efficiency, and long-

term stability. This paper examines the importance of accounting for owners equity based on International Financial Reporting Standards (IFRS). It explores the principles and requirements of IFRS related to equity, the benefits of transparent and comparable financial information, and the challenges companies face in implementing these standards. The study emphasizes that accurate equity accounting contributes to financial transparency, enhances investor confidence, and supports sustainable economic development.

Keywords

Accounting, Owners equity, IFRS, Financial Statements, Transparency, International Standards, Financial Reporting, Investment, Compliance

Introduction

In the modern globalized economy, accounting plays a crucial role in providing reliable, comparable, and transparent financial information. One of the fundamental components of financial reporting is the accounting of owners equity (equity). Owners equity represents the residual interest in the assets of an entity after deducting liabilities. The proper accounting and presentation of equity are essential for investors, creditors, regulators, and management, as they serve as indicators of an organization's financial stability, sustainability, and growth potential.

The International Financial Reporting Standards (IFRS), developed by the International Accounting Standards Board (IASB), provide a unified framework for recognizing, measuring, and disclosing information related to capital. This paper discusses the importance of accounting for owners equity in accordance with international standards, examines the main principles of equity accounting under IFRS, and highlights its role in improving financial transparency and decision-making.

1. Concept and Structure of Owners equity

Owners equity, also known as shareholders' equity, is a key component of the Statement of Financial Position (balance sheet). It includes the owners' contributions and retained earnings accumulated over time. According to IAS 1 "Presentation of Financial Statements", equity generally consists of:

1. Share capital – the nominal value of shares issued by the entity.
2. Share premium – the excess amount received over the nominal value of shares.
3. Retained earnings – accumulated profits not distributed as dividends.
4. Other reserves – including revaluation surplus, foreign currency translation reserves, and fair value adjustments.
5. Non-controlling interests – in consolidated financial statements.

Equity serves as a financial cushion for the company and provides evidence of the owners' investment and the entity's financial performance over time. Proper classification and measurement ensure that users of financial statements understand the sources and changes in equity.

2. International Financial Standards Governing Owners equity

The accounting treatment of owners equity is primarily guided by several IFRS standards, including:

- IAS 1 – Presentation of Financial Statements

- IAS 32 – Financial Instruments: Presentation
- IAS 33 – Earnings per Share
- IFRS 2 – Share-based Payment

These standards ensure comparability and transparency in reporting, preventing manipulation of equity figures and misrepresentation of financial position.

3. The Importance of Proper Accounting for Owners equity

Accurate accounting for owners equity allows stakeholders to assess the true financial condition of an entity. It enhances transparency, supports investment decisions, ensures compliance, and facilitates access to financing. IFRS-based reporting provides globally comparable data, reducing uncertainty for international investors.

4. Challenges in Accounting for Owners equity

Despite the benefits of IFRS-based accounting, companies often face practical challenges:

1. Complex classification issues.
2. Valuation difficulties.
3. Currency translation differences.
4. Implementation costs.

These challenges highlight the need for qualified accountants and robust internal controls to ensure compliance and accuracy.

5. The Role of Owners equity in Financial Stability

Owners equity serves as a financial buffer against losses and economic shocks. A company with adequate equity can maintain operations even when external financing is limited. In the banking and financial sectors, equity is a key measure of capital adequacy, regulated by standards such as Basel III.

6. Comparative Analysis: IFRS vs. National Standards

In many developing countries, including Uzbekistan, accounting systems are transitioning from national standards to IFRS. The adoption of IFRS ensures consistency, comparability, and credibility. As Uzbekistan aligns its regulations with IFRS, businesses gain better access to international markets and investments.

Conclusion

Accounting for owners equity under International Financial Reporting Standards is vital for ensuring the credibility, transparency, and comparability of financial statements. By applying IFRS principles, companies can present accurate information about their financial performance and attract international investment. Despite implementation challenges, the benefits far outweigh the costs.

References

1. International Accounting Standards Board (IASB). International Financial Reporting Standards (IFRS), 2024 Edition.
2. IAS 1 – Presentation of Financial Statements.
3. IAS 32 – Financial Instruments: Presentation.
4. IFRS 2 – Share-Based Payment.
5. Nobes, C. & Parker, R. (2023). Comparative International Accounting. Pearson Education.

6. Alexander, D., Britton, A., & Jorissen, A. (2022). International Financial Reporting and Analysis. Cengage Learning.

7. World Bank (2024). IFRS Implementation and Financial Reporting Quality in Developing Economies.

O‘ZBEKISTON MOLIYA TIZIMINING RAQAMLI TRANSFORMATSIYASI VA XALQARO INTEGRATSIYA

Rasuleva Roziyaxon Dilshod qizi
TDIU tayanch doktoranti

Annotatsiya

Ushbu maqolada O‘zbekistonning xalqaro moliya tizimiga integratsiyalashuvi jarayonida raqamli iqtisodiyotning o‘rni tahlil qilingan. Tadqiqotda Fintech, blokcheyn, raqamli to‘lov tizimlari (SWIFT, PayPal, Payoneer, CBDC)ning global moliya aloqalarini kengaytirishdagi ahamiyati yoritiladi. Shuningdek, Jahon banki, Xalqaro Valyuta Fondi, Osiyo va Islom taraqqiyot banklari bilan hamkorlikning hozirgi holati hamda milliy to‘lov tizimlarining (“Humo”, “Uzcard”) xalqaro tarmoqlarga ulanayotgan yo‘nalishlari o‘rganilgan. Maqolada raqamli infratuzilmani rivojlantirish, kadrlar salohiyatini oshirish va xalqaro standartlarga moslash orqali integratsiya jarayonini jadallashtirish bo‘yicha takliflar ilgari surilgan.

Kalit so‘zlar: Raqamli iqtisodiyot, xalqaro moliya tizimi, integratsiya, Fintech, blokcheyn, raqamli to‘lov tizimlari, SWIFT, PayPal, Payoneer, CBDC, Humo, Uzcard, raqamli infratuzilma, kiberxavfsizlik, moliyaviy savodxonlik.

So‘nggi yillarda jahon miqyosida raqamli iqtisodiyot global iqtisodiy o‘shishning asosiy drayverlaridan biriga aylandi. Raqamli texnologiyalar — xususan, sun‘iy intellekt, bulutli hisoblash, blokcheyn, Big Data, Internet of Things (IoT) va elektron to‘lov tizimlari — nafaqat ishlab chiqarish va xizmat ko‘rsatish sohalarini, balki moliya bozorlarining tuzilmasini ham tubdan o‘zgartirib yubordi. Xalqaro miqyosda BMT, Jahon banki, Xalqaro valyuta jamg‘armasi (XVJ) va OECD kabi tashkilotlar raqamli iqtisodiyotga o‘tish jarayonini iqtisodiy barqarorlik va inklyuziv o‘shishning muhim omili sifatida baholamoqda. McKinsey Global Institute tadqiqotlariga ko‘ra, raqamli iqtisodiyot 2030-yilga borib jahon yalpi ichki mahsulotining 25 foizdan ortig‘ini tashkil etishi kutilmoqda. Raqamlashtirish natijasida davlatlar o‘rtasidagi savdo, to‘lov va investitsiya oqimlari real vaqt rejimida amalga oshmoqda, bu esa xalqaro moliya tizimida yangi imkoniyatlar bilan birga yangi xavflarni ham yuzaga keltirmoqda. Shu bois, rivojlanayotgan davlatlar, jumladan, O‘zbekiston uchun raqamli iqtisodiyotning global tendensiyalariga moslashish va xalqaro moliyaviy tizimga integratsiyani chuqurlashtirish dolzarb masalaga aylanmoqda.

Raqamli iqtisodiyot bugungi kunda jahon iqtisodiy tizimining eng tez rivojlanayotgan segmentlaridan biri bo‘lib, global yalpi ichki mahsulot (YaIM)ning sezilarli qismini shakllantirmoqda [2; 4]. **OECD** va **Jahon banki** hisobotlariga ko‘ra, 2030-yilga borib raqamli iqtisodiyot jahon YaIMining 25 foizdan ortig‘ini tashkil etishi kutilmoqda [4; 5]. Bu jarayon moliya tizimining raqamli

transformatsiyasi bilan bevosita bog‘liq bo‘lib, u xalqaro kapital oqimlari, to‘lovlar va investitsiyalarni yanada tezkor, shaffof hamda xavfsiz shaklda amalga oshirish imkonini bermoqda [3; 7].

Fintech (Financial Technology) — raqamli iqtisodiyotning moliya sohasidagi asosiy yo‘nalishlaridan biri sifatida, moliyaviy xizmatlarni ko‘rsatish usullarini tubdan o‘zgartirmoqda. Fintech yechimlari bank xizmatlarini soddalashtiradi, mijozlarga qulay elektron to‘lovlar, onlayn kreditlash, investitsiyalarni boshqarish va raqamli identifikatsiya imkoniyatlarini yaratadi [3]. Hozirda **PayPal, Payoneer, Revolut** kabi xalqaro platformalar yordamida transchegaraviy to‘lovlar bir necha soniyalarda amalga oshirilmoqda. Bu esa kichik va o‘rta biznes subyektlarining xalqaro moliya tizimida faol ishtirok etishiga zamin yaratmoqda [6]. Xalqaro moliya tizimining markaziy infratuzilmasi hisoblangan **SWIFT (Society for Worldwide Interbank Financial Telecommunication)** tarmog‘i ham so‘nggi yillarda raqamli transformatsiyaga faol kirishdi. Hozirda SWIFT tarmog‘i orqali amalga oshirilayotgan to‘lovlar real vaqt rejimida kuzatiladi, shuningdek, tarmoq **blokcheyn asosidagi sinov tizimlari** va **raqamli identifikatsiya modullarini** joriy etmoqda [6]. Bu tizim xalqaro banklar o‘rtasidagi operatsiyalarni tezkor, xavfsiz va standartlashtirilgan shaklda o‘tkazishga imkon bermoqda.

1-jadval

Integratsiyani kuchaytirishdagi muammolar

Muammo yo‘nalishi	Mazmuni	Oqibatlari	Bartaraf etish yo‘llari
Texnologik infratuzilmaning yetarli emasligi	Ma’lumotlar markazlari, internet tarmoqlari va to‘lov tizimlarining xalqaro standartlarga to‘liq mos emasligi.	Transchegaraviy to‘lovlar sekinligi, tizimlar o‘rtasida moslashuv pastligi.	API integratsiyasini kengaytirish, xalqaro to‘lov tarmoqlariga to‘liq real-time ulanish, “open banking”ni joriy etish. [2; 4; 6; 10; 10]
Kiberxavfsizlik va xalqaro standartlarga mos kelmaslik	Moliyaviy tizimlarda himoya mexanizmlarining zaifligi, xalqaro xavfsizlik protokollariga to‘liq moslashmaganligi.	Kiberxurujlar, ma’lumotlar o‘g‘irlanishi, raqamli firibgarlik xavfi.	ISO/IEC 27001, PCI DSS, SWIFT CSP standartlarini to‘liq joriy etish; milliy CyberFinance platformasini kuchaytirish. [7; 8; 9]
Kadrlar salohiyati va moliyaviy savodxonlikning pastligi	Fintech va raqamli moliya sohasida malakali mutaxassislar yetishmasligi.	Raqamli loyihalarni amalga oshirishda kechikish, xizmatlardan foydalanish darajasining pastligi.	Fintech bo‘yicha xalqaro sertifikatlash, oliy ta’limda raqamli moliya yo‘nalishlarini kengaytirish, aholining moliyaviy savodxonligini oshirish.

Shuningdek, **blokcheyn texnologiyasi** xalqaro moliyaviy tizimda ishonch va shaffoflikni ta’minlovchi muhim innovatsion mexanizm sifatida qaralmoqda [7;

8]. Blokcheynning markazsizlashtirilgan tuzilmasi, tranzaksiyalarni o‘zgarmas tarzda saqlash xususiyati hamda xavfsizlik darajasining yuqoriligi uni xalqaro hisob-kitoblarda keng qo‘llash imkonini bermoqda. **Bitcoin**, **Ethereum** va **Ripple** kabi tizimlar xalqaro to‘lovlarda yangi model — “peer-to-peer” (vositachisiz) mexanizmini yaratdi [8]. Raqamli moliya tizimining keyingi bosqichi sifatida **Markaziy bank raqamli valyutalari (CBDC – Central Bank Digital Currency)** konsepsiyasi keng e‘tibor qozonmoqda. **Xitoy (e-CNY)**, **Yevropa Ittifoqi (Digital Euro)**, **AQSh (Digital Dollar)** kabi loyihalar milliy valyutalarning raqamli ekvivalentlarini yaratish orqali xalqaro hisob-kitoblarni optimallashtirishga xizmat qilmoqda [7]. **Bank for International Settlements (BIS)** va **IMF** tahlillariga ko‘ra, CBDC‘lar yordamida xalqaro to‘lov tizimlarida tranzaksiya xarajatlarini kamaytirish, shaffoflikni oshirish va moliyaviy barqarorlikni mustahkamlash mumkin [3; 7].

Quyidagi jadvalda ushbu sohadagi muammolar va ular keltirib chiqaradigan oqibatlar, shuningdek, ulani bartaraf etish yo‘llari keltirilgan.

2-jadval

Raqamli iqtisodiyot orqali integratsiyani kuchaytirish yo‘nalishlari.

Yo‘nalish	Mazmuni	Kutilayotgan natijalar	Mas‘ul institutlar yoki tashabbuslar
Raqamli moliya markazlarini rivojlantirish	Fintech startaplar uchun innovatsion muhit yaratish, investitsiyalarni jalb etish, raqamli bank xizmatlarini rivojlantirish.	Fintech ekotizimini kengaytirish, xalqaro hamkorlik loyihalarining ortishi, yangi ish o‘rinlari yaratilishi.	Toshkent Fintech Hub, IT Park, O‘zbekiston Markaziy banki. [2; 4; 7; 10]
Xalqaro to‘lov tizimlari bilan hamkorlikni kengaytirish	“Humo”, “Uzcard” tizimlarini Visa, Mastercard, UnionPay, SWIFT, PayPal va Payoneer bilan to‘liq integratsiya qilish.	Transchegaraviy to‘lovlar tezlashadi, xalqaro savdo va freelancing imkoniyatlari kengayadi.	Markaziy bank, Uzcard, Humo, Xalqaro to‘lov kompaniyalari. [3; 5; 6; 8]
Sun‘iy intellekt, Big Data va blokcheyn texnologiyalarini tatbiq etish	Moliyaviy tahlil, xavfsizlik va avtomatlashtirilgan qaror qabul qilish jarayonlarida ilg‘or texnologiyalarni joriy etish.	Bank operatsiyalarining shaffofligi va samaradorligi oshadi, raqamli valyuta (CBDC) loyihalari rivojlanadi.	O‘zbekiston Markaziy banki, Fintech Hub, AKT vazirligi. [6; 9; 10]

Xulosa va takliflar. O‘zbekistonning xalqaro moliya tizimiga integratsiyalashuvi raqamli iqtisodiyot rivojlanishining eng muhim yo‘nalishlaridan biri sifatida qaralmoqda. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, mamlakatda so‘nggi yillarda moliyaviy texnologiyalarni rivojlantirish, to‘lov tizimlarini modernizatsiya qilish va xalqaro moliyaviy tashkilotlar bilan hamkorlikni kengaytirish borasida sezilarli o‘zgarishlar amalga oshirilgan. Biroq, integratsiya jarayonini **yanada jadallashtirish va samaradorligini oshirish** uchun quyidagi yo‘nalishlarda izchil islohotlarni davom ettirish zarur:

1. Moliyaviy boshqaruv tizimini modernizatsiya qilish va xalqaro standartlarga moslashtirish. Raqamli iqtisodiyot sharoitida moliya sektorida xalqaro standartlar (IFRS, ISO, PCI DSS)ni to'liq joriy etish O'zbekistonning global moliya tizimida ishonchli hamkor sifatida tanilishiga xizmat qiladi. Shu bilan birga, moliyaviy hisobotlarning raqamli shaklga o'tishi shaffoflikni ta'minlaydi va investorlar uchun qulay muhit yaratadi.

2. Xalqaro moliya tashkilotlari bilan raqamli platformalar asosida hamkorlikni kengaytirish. Jahon banki, Xalqaro valyuta jamg'armasi, Osiyo va Islom taraqqiyot banklari bilan munosabatlarda zamonaviy raqamli platformalar orqali ma'lumot almashish, onlayn monitoring va tahliliy tizimlarni joriy etish zarur. Bu nafaqat xalqaro moliyaviy loyihalarning shaffofligini oshiradi, balki ularning natijadorligini real vaqt rejimida baholash imkonini beradi.

3. Mahalliy raqamli infratuzilmani mustahkamlash. O'zbekistonning milliy to'lov tizimlari — "Humo" va "Uzcard" — xalqaro to'lov tarmoqlari bilan uzviy bog'lanib, global moliyaviy oqimlarga tez va xavfsiz ulanishni ta'minlashi lozim. Shu bilan birga, "Toshkent Fintech Hub" hamda "IT Park" doirasida yaratilgan startap ekotizimini qo'llab-quvvatlash va xalqaro investorlar uchun ochiq platformaga aylantirish muhim strategik yo'nalish hisoblanadi. Umuman olganda, O'zbekiston raqamli iqtisodiyotga asoslangan moliyaviy transformatsiyani tizimli davom ettirsa, yaqin yillarda xalqaro moliya tizimining to'laqonli va nufuzli ishtirokchisiga aylanishi mumkin. Bu esa mamlakatning iqtisodiy mustaqilligini, global raqobatbardoshligini va investitsion jozibadorligini yanada oshiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti. "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasi to'g'risida qaror. — PQ-6079-son, 2020-yil 5-oktabr.

2. Jahon banki. *World Development Report 2021: Data for Better Lives*. — Washington, D.C.: World Bank Group, 2021.

3. Xalqaro Valyuta Jamg'armasi (IMF). *Fintech and Financial Inclusion: Global Developments and Lessons for Emerging Economies*. — IMF Working Paper, 2023.

4. OECD. *Digital Economy Outlook 2022*. — Paris: OECD Publishing, 2022.

5. McKinsey Global Institute. *The Digital Future: How Digital Transformation is Reshaping Global GDP*. — New York, 2023.

6. SWIFT Institute. *Innovation in Global Payments: Distributed Ledger Technologies and Real-Time Settlements*. — London, 2022.

7. Bank for International Settlements (BIS). *Central Bank Digital Currencies: Principles and Policies*. — Basel, 2021.

8. World Economic Forum. *The Future of Financial Infrastructure: How Blockchain Can Reshape Financial Services*. — Geneva, 2020.

9. Karimov, A. va Rasulov, S. "O'zbekiston moliya tizimida raqamli transformatsiyaning istiqbollari." — *Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar jurnali*, №3, 2023.

10. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki. *Milliy to'lov tizimlarini raqamlashtirish strategiyasi 2024–2030*. — Toshkent, 2024.

ГЛОБАЛ ИҚТИСОДИЙ ЎЗГАРИШЛАР ШАРОИТИДА МАМЛАКАТ СУҒУРТА КОМПАНИЯЛАРИНИНГ БИЗНЕС-СТРАТЕГИЯЛАРИНИ МОСЛАШТИРИШ ЙЎЛЛАРИ

Х.И. Абдулхаева, “Ўзбекинвест” ЭИСК АЖ менежери

Ҳар қандай ташкилотнинг муваффақиятли фаолият юритиши бозордаги ўзгарувчанлик, иқтисодий инқирозлар ёки глобал иқтисодий ўзгаришлар каби ташқи омилларга боғлиқдир. Шу сабабли, энг муҳим вазиятларда ҳам самарали ишлаш қобилиятини йўқотмаслик учун доимий равишда ишлаб чиқариш бизнес-жараёнларини амалга оширишда глобал миқёсда кузатилаётган ўзгаришларга мослашиш йўллари аниқлаш муҳим ҳисобланади.

Глобал иқтисодий ўзгаришлар шaroитида ташкилотлар учун тўғри бизнес-стратегияни танлаш нафақат рақобатбардошликни таъминлаш, балки бозорда мустаҳкам ўрин эгаллаш, молиявий барқарорликни сақлаш ва келгуси ривожланишни самарали режалаштириш учун ҳам алоҳида аҳамиятга эга. Бундай шароитда стратегия нафақат мавжуд ресурслардан оқилона фойдаланишни, балки янги имкониятларни кўра билиш, эҳтимолий хатарларни башорат қилиш ва уларга нисбатан мослашувчан ёндашувни ҳам талаб қилади.

Бизнес-стратегия – бу компаниянинг узоқ муддатли мақсад ва вазифаларига самарали ва тизимли тарзда эришиш йўллари мижасамлаштирган, ташқи ва ички муҳит таҳлилларига асосланган, аниқ йўналиш ва устуворликларни белгилаб берадиган ривожланиш режасидир. У фаолиятнинг барча соҳаларини қамраб олган ҳолда, қайси бозорда фаолият юритиш, қандай маҳсулот ёки хизматни таклиф қилиш, рақобатдош афзалликларни қандай яратиш ва уларни қандай сақлаб қолиш кераклиги каби асосий саволларга жавоб беради.

Ҳозирги кунда дунёда бир қатор иқтисодий ўзгаришлар кузатилмоқда. Улардан геосиёсий зиддиятлар, савдо урушлари, ҳамда хавф-хатарли ҳодисалар (масалан, пандемия ёки кучли табиий офатлар), рақамли трансформация ва ахборот технологияларининг жадаллашуви, “яшил иқтисодиёт”нинг ривожланиши каби глобал трендларни мисол қилиш мумкин. Ушбу тенденциялар дунё мамлакатлари, компаниялар ва истеъмолчиларнинг иқтисодий қарорларига катта таъсир кўрсатмоқда. Шу жумладан, суғурта компаниялари учун ҳам мослашувчан бошқарувни амалга ошириш ҳаётий заруратга айланмоқда.

Мамлакатимизда суғурта соҳасида 30 йилдан ортиқ фаолият олиб боровчи “Ўзбекинвест” экспорт-импорт суғурта компанияси акциядорлик жамияти ўз бизнес-стратегиясини глобал иқтисодий ўзгаришларга мослаштириш жараёнини қай тарзда амалга оширганини мисол тариқасида кўриб чиқиш мумкин. “Ўзбекинвест” экспорт-импорт суғурта компанияси акциядорлик жамияти 1994-йилда аҳолининг барча қатламларини сифатли суғурта хизматларини кўрсатиш ва молиявий ҳимоя қилиш мақсадида ташкил этилган бўлиб, умумий суғурта бозорида ўз фаолиятини олиб боради ва

суғурта фаолияти классификаторига кўра мавжуд 17 турдаги суғуртанинг барчаси билан шуғулланади. Компания миссияси – мақбул нархлардаги юқори сифатли суғурта хизматларини тақдим этиш орқали Ўзбекистон Республикаси суғурта бозорининг ривожланишига кўмаклашиш.

“Ўзбекинвест” сўнгги бир неча йил ичида суғурта мукофотларини йиғиш бўйича юртимиз суғурта компаниялари орасида рейтингнинг энг юқори поғоналарини эгаллаб келаётган етакчи суғурта компанияларидан бири ҳисобланади.

Ўзбекистонда суғурта бозорини ривожлантириш жараёнида 2025 йилнинг дастлабки тўққиз ойи натижаларига кўра, «Ўзбекинвест» экспорт-импорт суғурта компаниясининг ялпи суғурта мукофотлари йиғими 1,178 миллиард сўмни ташкил этди, бу ўтган йилнинг шу даврига нисбатан 145 фоизга ўсишга тўғри келади.

Шу билан бирга, қайта суғурта мукофотлари бўйича ялпи йиғим 50,5 миллион АҚШ долларини ташкил этди. Компаниянинг суғурта портфелида суғурта хизматлари экспорти улуши 53 фоизни ташкил этган. Миллий экспорт қилувчи корхоналарга 2,4 миллиард АҚШ доллари миқдорида суғурта ҳимояси тақдим этилди.

Корпоратив сегмент бўйича суғурта мукофотлари йиғими 297,9 миллиард сўмни ташкил этди (2024-йилнинг шу даврига нисбатан 151 фоизга ўсиш), шундан 51,1 миллиард сўми инвестиция лойиҳаларини суғурталашга йўналтирилган.

Жисмоний шахсларни суғурта қилиш сегментида 95,7 миллиард сўм миқдорида мукофот йиғими таъминланди, бу 2024-йилнинг шу даврига нисбатан 107 фоизга ўсишни англатади. Компаниянинг мижозлар базаси 583 399 тадан 749 243 тагача ўсди (128 фоизга ўсиш). Улардан 66 362 таси юридик шахслар билан ва 898 752 таси жисмоний шахслар билан тузилди, бу 2024-йилнинг шу даврига нисбатан 132 фоизга ўсишни англатади.

2025 йил сентябрь ойининг бошланиш ҳолатига, “Ўзбекинвест” компанияси транспорт воситалари эгаларининг фуқаролик жавобгарлигини мажбурий суғурта қилиш (ТВЭФЖМСҚ) бозорида етакчи ўринни янада мустаҳкамлади. Шунингдек, тўққиз ой давомида компаниянинг рақамли платформалари орқали 780 мингтадан ортиқ онлайн полис расмийлаштирилди.

Ҳисобот даврида “Ўзбекинвест” компанияси жисмоний ва юридик шахсларга 3740 та суғурта даъвоси бўйича 97 миллиард сўм миқдорида суғурта товонларини тўлади.

Кўрсатилаётган хизматлар сифатига содиқликни сақлаган ҳолда, 2025 йил июн ойида “Ўзбекинвест” компанияси хизматларининг ISO 9001:2015 халқаро стандарти талабларига мувофиқлиги Cert International халқаро сертификатлаштириш органи томонидан яна бир бор расман тасдиқланди.

Шунингдек, 2025 йил май ойида АҚШнинг “А.М. Best Company Inc.” халқаро рейтинг агентлиги томонидан «Ўзбекинвест» суғурта

компаниясининг молиявий барқарорлик рейтинги “BB” даражасида “Барқарор” прогнози билан расман тасдиқланди.

Жорий йилнинг июн ойида “Moody’s Ratings” халқаро рейтинг Агентлиги компаниянинг молиявий барқарорлик рейтинги прогнозини “Ba2” (“Барқарор”) дан “Ba2” (“Ижобий”)га кўтарди, бу Ўзбекистон банк-молия секторидаги ташкилотлар орасида энг юқори рейтинглардан биридир.

Юқорида келтирилган молиявий натижалар “Ўзбекинвест” компаниясининг нафақат бозордаги етакчи позициясини сақлаб қолганини, балки ўз фаолиятини янги шарт-шароитларга мослаштириш борасида самарали стратегик қарорлар қабул қилаётганини ҳам кўрсатади. Хусусан, глобал миқёсда кузатилаётган рақамли трансформация ва ахборот технологияларининг жадаллашуви тенденциясига “Ўзбекинвест” суғурта компанияси ўз бизнес-стратегиясини муваффақиятли равишда мослаштира олди.

2020 йилда дунё бўйлаб кузатилган пандемия сабабли кўпгина соҳалар қаторида “Ўзбекинвест” суғурта компанияси ҳам ўз фаолиятини масофавий шаклга ўтказиш бўйича ишларни амалга оширди. Шу туфайли, компанияда илгари анъанавий тарзда оффлайн шаклда ўтказилиб келинган барча мажлислар, йиғилишлар ва учрашувлар ZOOM дастури орқали рақамли форматга ўтказилди. Бу янгича иш услуби нафақат ходимларнинг хавфсизлигини таъминлашга ёрдам берди, балки айти вақтда молиявий харажатларни сезиларли даражада қисқартиришга ҳам олиб келди. Жумладан, сафар харажатлари, мажлис хоналарини жиҳозлаш ва бошқа ташкилий ишларнинг камайиши орқали компания бюджетидан тежамкорликка эришилди. Шу орқали компания иш жараёнида юқори даражадаги оптималлашувга эришди ва масофавий ишлаш маданиятини муваффақиятли жорий этди.

Шунингдек, рақамли трансформация ва ахборот технологияларининг жадаллашуви тенденциясига мос равишда ҳужжатлар алмашинуви рақамли форматга ўтказилди, “collectiv” платформаси жорий этилди. Бу ўз навбатида, айрим штат бирликларининг ёпилиши, суғурта қилиш учун бериладиган аризаларнинг тез муддатда кўриб чиқилишига олиб келди. Шу билан бирга, Суғурта сиёсати қўмитаси ва Молия қўмитасининг фаолияти ҳам рақамли форматга ўтказилди ҳамда мижозлар учун аризаларни масофадан бериш имкониятини яратиш мақсадида суғурта даъволарини онлайн кўриб чиқиш жорий этилди. Бу қарорлар, ўз навбатида, компаниянинг ишлаш жараёнини янада юқори самарадорликка олиб келди ва корхонадаги жараёнларнинг тез ва қулайлигини таъминлади.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Суғурта хизматлари бозорини янада ривожлантиришнинг комплекс чора-тадбирлари тўғрисида”ги 2024 йил 1 мартдаги ПП-108-сонли Қарори ва Ўзбекистон Республикаси Истиқболли лойиҳалар миллий агентлиги директорининг “Суғурта хизматларини электрон шаклда кўрсатиш тартиби тўғрисидаги низомни тасдиқлаш ҳақида”ги 2024 йил 11 ноябрдаги буйруғига асосан суғурта шартномаларини электрон тарзда тузиш ҳамда рўйхатдан ўтказишни

таъминлаш белгиланган бўлиб, “Ўзбекинвест” суғурта компанияси ўз бизнес-жараёнларини суғурта хизматларини электрон кўрсатишга мослаштирди.

Компания 2024 йилдан бошлаб сунъий интеллект технологияларидан фойдаланган ҳолда реал вақт режимида суғурта қилишдан олдинги инновацион текшириш тизимини ишга туширди. 2025 йилнинг 1-чораги ҳолатига сунъий интеллект технологиялари ёрдамида суғурта полисларини расмийлаштирган миқдорлар сони 2024 йилнинг шу даврига нисбатан 133 фоизга ва улардан келиб тушган суғурта мукофотлари 142 фоизга ўсишни таъминлаган (1-жадвал).

Шунингдек, 2024 йил 1 декабрдан реал вақт режимида шаклланадиган энг тўғри тарихий ва оператив маълумотлар асосида қарор қабул қилишни таъминлайдиган сунъий интеллектга асосланган “Корпоратив маълумотлар омбори ва бошқарув қарорларини автоматлаштириш учун бизнес-таҳлил” лойиҳаси жорий этилди.

1-жадвал

“Ўзбекинвест” суғурта компаниясида сунъий интеллект технологияларидан фойдаланган ҳолда расмийлаштирилган полислар тўғрисида маълумот.

Номланиши	2024 йил I-қв.		2025 йил I-қв.		Ўсиш, фоизда	
	Сони (бирлик)	Суғурта мукофоти (минг.сўм)	Сони (бирлик)	Суғурта мукофоти (минг.сўм)	Сони	Суғурта мукофоти
AI ёрдамида суғурта полисларини расмийлаштирган миқдорлар	177 599	7 946 661	237 044	11 326 560	133%	142%
AI ёрдамида скорингдан ўтмаган миқдорлар	3 100	321 631	2 536	100 878	82%	31%
Улуши, фоизда	1,7	4,0	1,07	0,9		

Манба: “Ўзбекинвест” суғурта компанияси ҳисобот ҳужжатлари, 2025.

Ахборот технологияларининг ривожланиш тенденцияларига мос равишда компанияда суғурта хизматларини янада рақамлаштириш ва хизмат кўрсатиш сифатини ошириш мақсадида бир қатор инновацион дастурлар ва платформалар жорий этилди. Жумладан, суғурта агентлари учун махсус ишлаб чиқилган “E-agent” мобил иловаси орқали улар суғурта полисларини расмийлаштириш, миқдорлар билан алоқа ўрнатиш ва ҳисоботларни юритиш каби жараёнларни тезкор ва самарали тарзда амалга ошириш имкониятига эга бўлдилар. Шунингдек, компания миқдорлари учун мўлжалланган алоҳида мобил илова ишлаб чиқилди ва жорий этилди.

Бутун дунё бўйлаб “яшил иқтисодиёт”нинг ривожланиши, экологик барқарорлик ва табиий ресурслардан оқилона фойдаланиш масалалари кун тартибига чиқиб бораётган бир пайтда, мамлакатимизда ҳам мазкур йўналишга катта эътибор қаратилмоқда. Жумладан, Президент Шавкат

Мирзиёев томонидан 2025 йилнинг “Атроф-муҳитни асраш ва яшил иқтисодиёт” йили деб эълон қилинганлиги – ушбу соҳада амалга оширилаётган кенг қамровли ислохотларнинг яққол ифодасидир. Мазкур давлат сиёсатини қўллаб-қувватлаш ва унинг устувор йўналишларини ўз фаолиятида татбиқ этиш мақсадида, “Ўзбекинвест” экспорт-импорт суғурта компанияси ҳам “яшил иқтисодиёт” тамойилларини жорий этиш бўйича амалий қадамларни бошлаган. Компания ўз ички жараёнларини экологик жиҳатдан барқарор ва самарали ташкил этиш, қоғозсиз технологиялар ва рақамлаштирилган ҳужжат айланмасини кенг жорий этиш, шунингдек, экологик тоза ва барқарор лойиҳаларни қўллаб-қувватловчи махсус суғурта маҳсулотларини ишлаб чиқиш орқали “яшил иқтисодиёт” сиёсатини қўллаб-қувватлашда фаол иштирок этмоқда.

Хусусан, Компания тизимидаги автопарк 30 фоизга оптималлаштирилди. Бунда углерод изини камайтириш, яъни иқлимнинг ўзгаришига сабаб бўлувчи зарарли газ чиқиндиларини қисқартириш мақсадида гибрид автомашиналарга босқичма-босқич ўтиш режалаштирилган. Бу эса, бир гибрид автомашина бензинли аналог автомашинага нисбатан углерод гази чиқиндиларини 30 фоизга камайтириши мумкинлигини инобатга олган ҳолда, компаниянинг экологик барқарорликни таъминлашга қаратилган муҳим қадамларидан бири ҳисобланади.

Компания электрон ҳужжат айланмасига ўтгани муносабати билан, бугунги кунда ундаги қоғоз сарфи тартибга солинмоқда – бу эса “бюджетга эҳтиёткорона муносабат” ёки исрофгарчиликка қарши курашни англатади, ҳамда ижтимоий ва экологик масъулиятни ҳам қўллаб-қувватлашга хизмат қилади. “Атроф-муҳитни асраш ва яшил иқтисодиёт” йили деб эълон қилинган 2025 йил учун белгиланган вазифаларга мувофиқ, Ўзбекистон Республикасида яшил ҳудудларни кенгайтириш, ҳамда “Яшил макон” умуммиллий лойиҳасини амалга ошириш мақсадида 2024 йил 7 декабрь куни “Ўзбекинвест” суғурта компанияси ходимлари томонидан 1 гектардан ортиқ майдонда 540 дан ортиқ декоратив ва мевали дарахтлар экилди.

Хулоса қилиб шуни таъкидлаш мумкинки, глобал иқтисодий муҳитдаги тезкор ўзгаришлар ташкилотлардан, шу жумладан, суғурта соҳасида фаолият юритаётган компаниялардан стратегик ёндашувларни қайта кўриб чиқишни, янги вазиятларга мослашувчан ва барқарор бизнес моделларини шакллантиришни талаб этмоқда. “Ўзбекинвест” суғурта компанияси мисолида кўриниб турибдики, рақамли трансформация, экологик барқарорлик ва мижозлар билан муносабатларни самарали ташкил этиш каби йўналишлар стратегик ривожланишнинг асосий устуворликлари сифатида муҳим аҳамият касб этмоқда. Шу нуқтаи назардан, “Ўзбекинвест” компанияси тажрибаси суғурта бозори иштирокчилари учун самарали мослашув механизмларини амалиётда намоён этувчи намуна сифатида қаралиши мумкин.

ELEKTRON DAVLAT XARIDLARINI RIVOJLANTIRISHDA RAQAMLI INNOVATSIYALARNI QO‘LLASH AMALIYOTI

Abduraxmonova Mahliyo
O‘zbekiston Respublikasi Bank-moliya
akademiyasi mustaqil tadqiqotchisi (PhD)

Elektron davlat xaridlarining zamonaviy raqamli texnologiyalar asosida rivojlanish imkoniyatlari, ularni boshqarishda sun‘iy intellekt, blockchain, Big Data, elektron katalog va avtomatlashtirilgan monitoring tizimlarining ahamiyati ilmiy asosda ushbu maqolada tahlil qilingan. Shuningdek, davlat xaridlarining shaffofligini oshirish, korrupsiya xavfini kamaytirish va raqobatni kuchaytirishda raqamli innovatsiyalarni qo‘llashning amaliy natijalari yoritilgan. O‘zbekiston amaliyotidagi so‘nggi tendensiyalar hamda xalqaro tajriba tahlili asosida takomillashtirish bo‘yicha takliflar ishlab chiqilgan.

Raqamli texnologiyalarni davlat boshqaruvi jarayonlariga joriy etish zamonaviy davlat siyosatining muhim ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Xususan, elektron davlat xaridlari tizimi davlat mablag‘laridan samarali foydalanish, korrupsiya xavfini kamaytirish va raqobatni kuchaytirishda strategik ahamiyat kasb etadi. Xalqaro tashkilotlar (OECD, UNDP, World Bank) ma’lumotlariga ko‘ra, elektron xaridlar tizimiga o‘tgan davlatlarda xarid jarayonlari qiymatini 10–20% gacha qisqartirish, shaffoflikni sezilarli oshirish va davlat sektorida boshqaruv sifatini yaxshilashga erishilgan.

O‘zbekistonda so‘nggi yillarda raqamlashtirish siyosati doirasida dxarid.uz elektron tizimi, “Ochiq shartnomalar reyestri”, “Shaffof xaridlar” monitoring platformasi kabi tizimlar joriy etildi. Bularning barchasi davlat xaridlarida raqamli innovatsiyalar qo‘llanishi amaliyotini kengaytirmoqda.

Elektron davlat xaridlari — tender jarayonlari, auksionlar, narx takliflari, baholash, shartnoma tuzish va monitoring bosqichlarini elektron platformalar orqali amalga oshirish jarayonidir. Ushbu tizimning afzalliklari quyidagilardan iborat:

- Birinchidan, jarayonlarning tezlashishi va avtomatlashtirilishi;
- Ikkinchidan, inson omilining kamayishi;
- Uchinchidan, korrupsiya xavflarining sezilarli pasayishi;
- To‘rtinchidan, ochiq ma’lumotlar orqali jamoatchilik nazorati kuchayishi;
- Beshinchidan, raqobatning oshishi;
- Oltinchidan, xarajatlarning optimallashtirilishi.

OECD (iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti) tadqiqotlariga ko‘ra, elektron xarid tizimiga o‘tgan davlatlarda xarajatlarning o‘rtacha 15% ga qisqarishi kuzatilgan.

Shuningdek, bugungi kunda ommalashgan sun‘iy intellekt asosida xaridlar anchayin shaffof va raqobatga asoslanishi mumkin. Bunda, xaridlar bo‘yicha risk-indikatorlar ishlab chiqiladi, tender g‘oliblarini prognoz qilish imkoniyati yaratiladi, narxlarning bozordan og‘ishi avtomatik aniqlanadi, ishtirokchilar reytingi shakllantiriladi, soxta raqobat (collusion) aniqlanadi.

AI asosidagi audit tizimlari korrupsiya xavfini 20–30% gacha kamaytirishi xalqaro amaliyotda isbotlangan. Katta hajmdagi ma'lumotlar tahlili davlat xaridlarini strategik boshqarishni sezilarli darajada yaxshilaydi.

Shu bilan birga, Big Data asosida, “narxlar banki” yaratiladi, xaridlar bo'yicha toifaviy tahlil olib boriladi, xaridlarning davomiyligi, takroriy xarajatlar va sifati nazorat qilinadi, real vaqt rejimida monitoring amalga oshiriladi. Natijada esa 5–15% tejamkorlikka olib kelishi mumkinligi amaliyotda ko'rsatilgan.

Blockchain texnologiyasi esa xarid jarayonining o'zgarmasligini ta'minlaydi. Bunda, har bir harakat blokda qayd etiladi, hujjatlar manipulyatsiyaga uchramaydi, smart-kontraktlar orqali shartnoma shartlari avtomatik bajariladi, baholash natijalari haqiqiyligi kafolatlash kabi afzalliklarga ega hisoblanadi. Bu texnologiya Estoniya, Singapur, Janubiy Koreya kabi davlatlarda qo'llanilgan.

E-kataloglar davlat organlarining tezkor va standartlashtirilgan xaridlarni tezda amalga oshirishini ta'minlaydi, hususan:

- ✓ tovarlarning sertifikatlangan ro'yxati;
- ✓ bozor narxlariga moslashtirilgan takliflar;
- ✓ sotuvchilar uchun qulay interfeys;
- ✓ xaridchilar uchun narxlarni solishtirish imkoniyati.

Bu tizim kichik xaridlar samaradorligini oshiradi.

Shuningdek, elektron imzo (E-imzo) xarid jarayonini to'liq hujjatlashtirish imkonini berib, bu tender hujjatlari elektron shaklda, shartnomalar elektron imzolanadi, hujjatlar xavfsiz elektron arxivda saqlanishi bilan ifodalanadi. Bu hujjat aylanmasini 2–3 barobar tezlashtiradi.

Mobil texnologiyalar orqali amalga oshirilayotgan tenderlar bo'yicha xabarnomalarni olish, xarid holatini kuzatish, yetkazib beruvchilar uchun tezkor ro'yxatdan o'tish, shikoyatlar yuborish imkoniyati yaratiladi. Bu aholining davlat xaridlaridagi ishtirokini kengaytiradi.

Shu bilan birga yurtimizda xaridlar jarayonining to'liq elektron shaklga o'tganligini hamda bugungi kunda xarid.uzex.uz, xt-xarid.uz, e-auksion.uz, xarid.uz kabilarni keltirish mumkin. Mazkur platformalar orqali quyidagilar joriy etilgan, elektron tenderlar, elektron auksionlar, e-kataloglar, shartnomalar reyestri, ochiq ma'lumotlar bazasi.

2023 yil ma'lumotiga ko'ra, birgina “elektron do'kon” orqali 39 mingdan ortiq xarid amalga oshirilgan.

“Shaffof davlat xaridlari” tizimi har bir xarid bo'yicha real vaqt monitoring, tender komissiyasi qarorlarining raqamli rasmiylashtirilishi, shartnomalar to'liq ochiq deklatsiya qilinishi, AI asosidagi tahliliy modular kabi imkoniyatlarga ega hisoblanadi.

Raqamli audit tizimi esa, AI asosida risk belgilari avtomatik aniqlanadi, hujjatlar avtomatik solishtiriladi, audit jarayonlari 40–50% tezlashadi.

Elektron davlat xaridlarida raqamli texnologiyalarni qo'llash quyidagi natijalarni beradi:

Shaffoflik — tender axborotlari ochiq bo'lib, manipulyatsiyalar kamayadi.

Raqobat — ishtirokchilar soni ortadi, narxlar adolatli bo'ladi.

Tejamkorlik — xarajatlar 10–20% gacha qisqaradi.

Operativlik — jarayonlar tezlashadi, hujjatlar aylanishi avtomatlashtiriladi.

Korrupsiyani kamaytirish — blockchain va AI asosidagi monitoring korrupsiya xavfini sezilarli darajada pasaytiradi.

Davlat xaridlarining strategik boshqaruvi — Big Data tahlillari optimal qarorlar qabul qilish imkonini beradi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, elektron davlat xaridlarining rivojlanishi bevosita raqamli innovatsiyalarning joriy etilishiga bog'liq. Sun'iy intellekt, Big Data, blockchain, elektron kataloglar, mobil ilovalar va elektron imzo texnologiyalari davlat xaridlarining shaffofligini oshirib, korrupsiya xavfini kamaytiradi hamda iqtisodiy samaradorlikni kuchaytiradi. O'zbekiston tajribasi shuni ko'rsatadiki, raqamlashtirish davlat xaridlarining yangi bosqichga o'tishiga, iqtisodiy islohotlarning yanada samarali amalga oshirilishiga zamin yaratadi.

Adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi "Davlat xaridlari to'g'risida"gi Qonuni, 2021.
2. dxarid.uz — O'zbekiston elektron davlat xaridlari portali.
3. Open Contracting Partnership. *Open Contracting Data Standard*, 2022.
4. Qodirov M. *Davlat xaridlari boshqaruvi va nazorati*. Toshkent: Iqtisodiyot, 2022.
5. Niyozov, A. (2021) *O'zbekistonda davlat xaridlarini isloh qilishning iqtisodiy asoslari*. Toshkent: Iqtisodiyot va Innovatsiyalar Nashriyoti.
6. Shukurov, B. (2020) *Davlat moliyaviy boshqaruvining zamonaviy tamoyillari*. Toshkent: O'zbekiston Milliy Universiteti Nashriyoti.

MOLIYAVIY HISOBOTNING XALQARO STANTDARTLARI ASOSIDA QISHLOQ XO'JALIGINI RIVOJLANTIRISHDA KLASSTERLARNI O'RNI VA AHAMIYATI

Berdaliyev Xaydarqul Kattaboyevich

Toshkent amaliy fanlar universiteti

"Tarmoqlar iqtisodiyoti va buxgalteriyasi"

kafedrası katta o'qituvchisi

Ochildiyeva Bonu Erkinovna

Toshkent amaliy fanlar universiteti

"Buxgalteriya hisobi va audit" yo'nalishi 4-bosqich talabasi

Annotasiya. Ushbu maqola O'zbekiston Respublikasida dolzarb bo'lgan tarmoqlardan biri qishloq xo'jaligidagi klasterlarni faoliyati tahlil qilindi. Bunga jahon iqtisodiyotining globallasuvi va xalqaro moliyaviy hisobot standartlari rolining ortib borayotgani yordam bermoqda. Hozirgi davrga kelib davlatimiz tomonidan tadbirkorlik faoliyatining yangi sharoitlariga o'tish, buxgalteriya hisobining asosiy tamoyillarini xalqaro standartlarga yaqinlashtirish mamlakatimizda moliyaviy natijalarni hisobga olishda biz uchun yangi konsepsiyani shakllantirish zaruratini keltirib chiqardi. Shuningdek, klasterlar faoliyatini rivojlantirish bo'yicha takliflar ishlab chiqildi.

Kalit so'zlar: buxgalteriya hisobi, qishloq xo'jaligi, fermer xo'jaligi, dehqon xo'jaligi, moliyaviy natijalar, buxgalteriya hisobining xalqaro standartlari, milliy

buxgalteriya hisobi.

“Hozirgi kunda yurtimizda mamlakatlar milliy iqtisodiyotiga yuqori daromad keltiradigan istiqbolli tarmoqlardan biri – bu qishloq xo‘jaligidir”. Klaster–qishloq xo‘jaligida tub burilish yasadi. O‘zbekiston aholisining deyarli teng yarmi qishloq joylarda yashaydi. Shu sabab, bevosita sohada faoliyat olib bormasa-da, qishloq xo‘jaligiga taalluqli bo‘lgan harbiryangilik, o‘zgarish, joriy etilayotgan yangi ish usullari ko‘pchilikni qiziqtirishi tabiiy.

Klasterlarda hosildorlikning yuqori bo‘lishi hisobiga ishlab chiqaruvchilar daromadlarini oshirishga alohida e‘tibor qaratilmoqda. 2019-2023 yillarda ilmiy-innovatsion yutuqlar va ilg‘or texnologiyalar klasterlari joriy etilishi natijasida paxta hosildorligini 26,4 s/ga dan 30 s/ga, g‘alla hosildorligini 57,8 s/ga dan 63,5 s/ga oshirildi. Ishlab chiqaruvchilarning moddiy manfaatlari 1,5 barobar oshdi, bir xodimning o‘rtacha oylik maoshi 2024 yilga nisbatan 2,4 barobar oshdi.

Keyingi 3 yilda klasterlar negizida hududlarda 152 mingdan ziyodyangi ish o‘rni yaratildi. 2021-2024 yillarda klasterlarga qo‘shimcha qiymat zanjiri yaratish uchun 1,4 milliard AQSH dollari miqdorida investitsiyalar jalb qilindi. 2021-2024 yillarda 10,8 ming gektar maydonda intensiv mevali bog‘lar va 19,7 ming gektar maydonda tokzorlar tashkil etildi. 250 ming gektar yerda suvni tejaydigan texnologiyalar va 1,5 trln so‘mlik resurs tejaydigan zamonaviy uskunalar joriy etildi. Klasterlar 2,2 million gektar qishloq xo‘jaligi yerlarini qamrab oldi [1].

Keyingi yirik loyiha-agrosanoat majmuasi uchun yagona integratsiya platformasini yaratish bo‘lib, unda 20 ga yaqin vazirlik va idoralarning ish jarayonlari integratsiya qilinadi [2]. Mazkur loyiha Jahonbanki tomonidan moliyalashtirilib, ayni paytda mazkur tizim arxitektorini aniqlash maqsadida tenderlar o‘tkazilmoqda. 2024 yildagi ishlarning natijasi “yagona oyna” kabi qishloq xo‘jaligi platformasini ishga tushirish bo‘ladi, bu yerda fermerlar o‘z faoliyati uchun zarur bo‘lgan barcha xizmatlar va ma’lumotlarni onlayn tarzda olishlari mumkin [3].

Masalan, birgina bizning fermer xo‘jaligimizda, o‘tgan yilda 15 gektar yerda tomchilab sug‘orish tizimi joriy etildi. Suv 30-40 foizgacha tejalyapti. Eng muhimi, dehqonning qadri ulug‘lanar ekan. Ilgarigidek, tizzagacha suv, loy kechib sug‘orish, degan gap yo‘q. Mutaxassis o‘zi qarab, muruvvatni burab ko‘zdan kechiradi. Bu tizimni butun qishloq xo‘jaligiga joriy qilish uchun fermerlar qancha kredit olishi kerak edi.

1-jadval

“Sobit Shermamat o‘g‘li fermer xo‘jaligi (klaster)” hududida g‘alla o‘rimi to‘g‘risida ma’lumot

T/r	Uchastka №	Kontur №	Ekin maydoni, ga	O‘rilgan maydon, ga	Topshirilgan don, tonna	Hosildorlik, s/ga
1	1-uchastka	3548	12,44	12,44	55 690	44,77
2	1-uchastka	3558	9,84	9,84	43 420	44,13
	JAMI:		22,28	22,28	99 110	44,48
3	2-uchastka	3624	18,2	18,2	102 380	56,25
	JAMI:		18,2	18,2	102 380	56,25
4	3-uchastka	3741	69,8	69,8	322 570	46,21
5	3-uchastka	3745	41,2	41,2	174 790	42,42
	JAMI:		111	111	497 360	44,81

6	4-uchastka	3748	24,94	24,94	61 220	24,55
	JAMI:		24,94	24,94	61 220	24,55
7	5-uchastka	3588	19,85	19,85	86 180	43,42
8	5-uchastka	3590	23,87	23,87	86 890	36,40
	JAMI:		43,72	43,72	173 070	39,59
9	6-uchastka	3630	4,42	4,42	22 130	50,07
10	6-uchastka	3634	5,87	5,87	14 380	24,50
11	6-uchastka	3635	11,92	11,92	38 880	32,62
12	6-uchastka	3717	12,16	12,16	54 010	44,42
13	6-uchastka	3719	10,94	10,94	46 710	42,70
14	6-uchastka	3720	13,53	13,53	66 780	49,36
	JAMI:		58,84	58,84	242 890	41,28
15	7-uchastka	3599	18,52	18,52	75 180	40,59
16	7-uchastka	3605	23,6	23,6	67 220	28,48
17	7-uchastka	3606	11,24	11,24	34 850	31,01
18	7-uchastka	3607	28,98	28,98	113 220	39,07
	JAMI:		82,34	82,34	290 470	35,28
19	8-uchastka	3645	9,65	9,65	33 180	34,38
20	8-uchastka	3710	13,64	13,64	82 990	60,84
21	8-uchastka	3712	45,82	45,82	219 400	47,88
22	8-uchastka	3714	13,24	13,24	46 550	35,16
	JAMI:		82,35	82,35	382 120	46,40
23	9-uchastka	3659	9,77	9,77	20 080	20,55
24	9-uchastka	3661	29,20	29,2	71 840	24,60
25	9-uchastka	3669	8,70	8,70	38 490	44,24
26	9-uchastka	3671	22,60	22,60	62 320	27,58
27	9-uchastka	3673	17,15	17,15	52 500	30,61
28	9-uchastka	3674	7,32	7,32	29 540	40,36
	JAMI:		94,74	94,74	274 770	29,00
29	10-uchastka	3666	14,3	14,3	64 560	45,15
30	10-uchastka	3667	12,2	12,2	46 520	38,13
31	10-uchastka	3696	8,2	8,2	24 010	29,28
32	10-uchastka	3702	17,58	17,58	51 940	29,54
33	10-uchastka	3708	7,83	7,83	25 950	33,14
34	10-uchastka	3709	8,27	8,27	32 920	39,81
35	10-uchastka	3716	34,5	34,5	136 490	39,56
	JAMI:		102,88	102,88	382 390	37,17
36	11-uchastka	3610	39,70	39,70	126 060	31,75
37	11-uchastka	3611	17,98	17,98	79 840	44,40
38	11-uchastka	3613	12,56	12,56	36 700	29,22
39	11-uchastka	3623	22,49	22,49	102 890	45,75
40	11-uchastka	3625	7,16	7,16	49 360	68,94
41	11-uchastka	3626	4,38	4,38	11 740	26,80
42	11-uchastka	3646	22,28	22,28	84 770	38,05
43	11-uchastka	3649	13,57	13,57	32 410	23,88
44	11-uchastka	3653	22,10	22,10	58 100	26,29
45	11-uchastka	3681	11,25	11,25	39 250	34,89
46	11-uchastka	3703	20,61	20,61	78 530	38,10
	JAMI:		194,08	194,08	699 650	36,05
HAMMASI:			835,37	835,37	3 205 430	38,37

Shu o'rinda Qashqadaryo viloyati misolida ba'zi bir holatlarga alohida e'tibor qaratish lozim. Amalga oshirilgan tadqiqotlar natijasida, beshta paxta-to'qimachilik klasterlari va bitta paxtachilik kooperatsiyasi mavjudligi aniqlandi. Ularga jami 78,1 ming gektar paxta maydonining 6,2 gektari bevosita klasterlarning o'ziga, qolgan 71,9 ming gektari fermer xo'jaliklari bilan fyuchers shartnomasi asosida ajratib berilgan.

Xulosa qilib aytganda, Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan islohotlar mavjud salohiyatni to'laqonli rivojlantirish, qishloq xo'jaligi mahsulotlari va butun agrosanoat kompleksining raqobat bardoshligini oshirishga qaratilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 7 fevraldagi "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi PF-4947-son farmoni

2. Abdug'aniyev A.A. Boshqaruv hisobini tashkil etish muammolari, ularning yechimlari. Monografiya. – T.: TMI, 2003. – 275 b.

3. Ануфриев В.Е.Ореформировании российской системы бухгалтерского учета и отчетности//Бухгалтерский учет. - 2002. №8. - С.19

4. Блаженкова Н.М. Формирование подсистемы стратегического управленческого учета на промышленном предприятии. Автореф. дисс. к.э.н. – Ижевск: 2004 - 19 с.

SOLIQ TIZIMINI TAKOMILLASHTIRISHDA RIVOJLANGAN MAMLAKATLAR TAJRIBASINING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Mansurov Kamoliddin Mengortiqovich

Surxondaryo viloyati soliq boshqarmasi davlat soliq katta inspektori

Soliq tizimi har bir davlat iqtisodiyotining asosiy tarkibiy qismi hisoblanadi. U davlat budjeti daromadlarini ta'minlash, iqtisodiy barqarorlikni saqlash va ijtimoiy adolatni ta'minlashda muhim o'rin tutadi. Shu sababli, rivojlangan mamlakatlar tajribasini o'rganish soliq siyosatini takomillashtirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Rivojlangan mamlakatlar soliq tizimini shakllantirishda quyidagi asosiy tamoyillarga amal qiladilar:

Adolatlilik va shaffoflik – soliq yuki barcha soliq to'lovchilar o'rtasida adolatli taqsimlanishi, soliq yig'implari ochiq va shaffof bo'lishi lozim.

Soddalik va samaradorlik – soliq to'lash jarayoni oson, elektron tizimlar orqali avtomatlashtirilgan bo'lishi kerak.

Iqtisodiy o'sishni rag'batlantirish – soliq siyosati tadbirkorlik faoliyatini qo'llab-quvvatlaydigan mexanizmlarga ega bo'lishi lozim.

Mazkur yo'nalishda ilmiy izlanishlar olib borgan bir qator xorijlik olimlarning qarashlarini ko'rib chiqmiiz.

Henrik Kleven Daniyalik iqtisodchi, hozirda London School of Economics (LSE) hamda Princeton University da faoliyat yuritgan. Asosiy izlanishlarida soliq tizimida uchinchi tomon tomonidan xisobot berish (third-party reporting) va soliqdan qochishga qarshi yondashuvlar: Danimarka misolida samarali nazorat

tizimlari bilan bog'liq tahlil. Soliq targ'iboti, ma'muriy imkoniyatlar va davlatning soliq to'lay olish qobiliyati o'rtasidagi bog'liqlik. Soliq tizimidagi ma'muriy imkoniyatlar (masalan, soliq byurokratiyasi, ma'lumotlarning avtomatlashuvi) soliq yig'ilishi va soliq adolati uchun muhim ekanligini ko'rsatadi – bu rivojlangan mamlakatlar uchun soliq islohotlarini amalga oshirishda e'tiborli jihatdir.

Ruud A. de Mooij Gollandiyalik iqtisodchi, soliq siyosat va xalqaro soliq raqobati (tax competition) mavzularini o'rganadi. Asosiy izlanishlarida Turli mamlakatlarda soliq raqobati (tax competition) sharoitida kim qanday strategik munosabatlarda bo'lishi mumkinligi haqida tahlil. Rivojlangan mamlakatlarda soliq keshiri (rate cuts), soliq raqobati, va soliq baza ko'lamini kengaytirishdagi strategiyalar amalda qanday ishlaydi – bu tadqiqotlar ularning mexanizmlarini ochib beradi.

Camille Landais Fransiya va Britaniyada faoliyat qilgan iqtisodchi, soliq, ijtimoiy muvozanat va xalqaro mehnat migratsiyasi mavzularini o'rganadi. Asosiy izlanishlarida “Rivojlangan mamlakatlarda soliq stavkalari va soliq siyosati yuqori daromadli shaxslar uchun migratsiyaga qanday ta'sir qilayotganini ko'rsatadi – bu soliq islohotlarini shakllantirishda muhim omil hisoblanishi mumkin.

Gabriel Zucman Davlat iqtisodiyoti va xalqaro soliq siyosatlari bo'yicha – amerikalik iqtisodchi. Asosiy izlanishlari “The Hidden Wealth of Nations” kitobi orqali, boylarning top fraksiyalari va soliqdan qochish mexanizmlarini tadqiq qilgan. Rivojlangan mamlakatlarda soliq adolatini va soliq bazasini mustahkamlashda «boylar to'g'ridan-tog'ri soliqqa tortilishi» masalasi ustuvor ekanini ko'rsatadi.

Owen Zidar AQShdagi iqtisodchi, jamoat moliyasi va iqtisodiy tengsizlik mavzularini o'rganadi. Asosiy izlanishlari Jahonda yuqori daromadli shaxslarning firmalari va ularning soliq siyosatlari bilan bog'liq tug'diruvchi omillarni empirik jihatdan tahlil qilgan. Soliq siyosatining yuqori daromadli shaxslar va firmalar bilan kelishuvlaridagi kompleks munosabatlarni ochib beradi – rivojlangan davlatlarda “samara-adolat” muvozanatini belgilashda foydali.

Stefanie Stantcheva Jamoat moliyasi, soliq va ijtimoiy siyosat sohalarida faol. Asosiy izlanishlari Soliq siyosati va innovatsiya (tadqiqot, i R&D) orasidagi bog'liqlikni o'rgangan (“Taxation and Innovation in the 20th Century”). Rivojlangan mamlakatlarda soliq tizimining shaklini belgilashda faqat stavkalar emas, soliqning ijtimoiy qabul qilinishi va insonlarning soliqqa munosabati ham katta ahamiyatga ega ekanini ko'rsatadi.

Soliq tizimini takomillashtirishda rivojlangan mamlakatlar tajribasining o'ziga xos xususiyatlarini o'rish mumkin. Xususan:

Amerika qo'shma shtatlarida (AQSH) soliq tizimi federal, shtat va mahalliy darajalarga bo'lingan. Har bir daraja o'z soliq turlariga ega. Soliq to'lovchilar uchun barcha operatsiyalar Internal Revenue Service (IRS) orqali amalga oshiriladi. AQShda asosiy soliq turlari, jismoniy shaxslar daromad solig'i (Federal Income Tax) – progressiv shkala asosida 10% dan 37% gacha, korporativ daromad solig'i (Corporate Income Tax) – 21% (2017 yildan keyin pasaytirilgan), qo'shilgan qiymat solig'i o'rnidagi Savdo solig'i (Sales Tax) – har bir shtatda turlicha, 0–10% atrofida, ijtimoiy sug'urta soliqlari (Social Security, Medicare) – ish beruvchi va ishchi o'rtasida taqsimlanadi. AQShda soliq tizimi yuqori darajada raqamlashtirilgan.

Soliq to'lovchilar uchun elektron hisobot topshirish xizmatlari rivojlangan. Tadbirkorlikni rag'batlantirish maqsadida investitsiya soliq kreditlari va imtiyozlar keng qo'llaniladi.

Germaniyada soliq tizimi federal va joylar darajasidagi boshqaruvga asoslangan. Soliq yig'implari davlat, federatsiya va kommunal organlar o'rtasida taqsimlanadi. Germaniyada asosiy soliq turlari, daromad solig'i (Einkommensteuer) – progressiv 14% dan 45% gacha, korporativ daromad solig'i (Körperschaftsteuer) – 15% + mahalliy savdo solig'i (Trade Tax) taxminan 14–17%, QQS (Umsatzsteuer / VAT) – 19% (ayrim mahsulotlar uchun 7%), ijtimoiy to'lovlar, pensiya, tibbiy va ishsizlik sug'urtasi uchun ish beruvchi va ishchi teng hissa qo'shadi. Soliq siyosati ijtimoiy adolat va barqarorlikka qaratilgan. Kichik va o'rta biznes uchun imtiyozlar, tadqiqot va innovatsiyalarga soliq chegirmalari mavjud. Soliq ma'muriyati avtomatlashtirilgan va elektron hisobot tizimlari keng qo'llaniladi.

Yaponiya soliq tizimi ikki darajadan iborat — milliy va mahalliy. Soliq yig'implari budjetning asosiy manbai hisoblanadi. Yaponiyada asosiy soliq turlari, jismoniy shaxslar daromad solig'i – progressiv 5% dan 45% gacha, korporativ daromad solig'i – taxminan 23.2% (ayrim hollarda 30% gacha), iste'mol solig'i (Consumption Tax) – 10%, mulk va meros solig'i ham muhim ahamiyatga ega. Soliq ma'muriyati raqamli texnologiyalar asosida faoliyat yuritadi. Elektron hisob-fakturalar va onlayn deklaratsiya tizimi joriy etilgan. Innovatsiya va “yashil iqtisodiyot”ga sarmoya yo'naltirgan kompaniyalar uchun soliq chegirmalari mavjud.

Singapur soliq tizimi yeng sodda va raqobatbardosh tizimlardan biri sifatida tanilgan. Davlat biznes muhitini rag'batlantirishga katta e'tibor beradi. Singapurda asosiy soliq turlari, jismoniy shaxslar daromad solig'i – progressiv 0% dan 22% gacha, korporativ soliq – 17%, QQS (Goods and Services Tax) – 9%. Soliq imtiyozlari IT, biotexnologiya, eksport va startap sohalari uchun keng qo'llaniladi. Soliq ma'muriyatida byurokratiya juda kam. Soliqlar faqat elektron usulda to'lanadi. Soliq tizimi orqali investitsiya va innovatsiya faoliyatini rag'batlantirish siyosatini amalga oshiradi.

Janubiy Koreya Respublikasi soliq tizimi iqtisodiy o'sishni qo'llab-quvvatlashga va raqamli iqtisodiyotga moslashtirilgan. Asosiy soliq turlari, jismoniy shaxslar daromad solig'i – progressiv 6% dan 45% gacha, korporativ soliq – 10–25%, QQS (VAT) – 10%, ijtimoiy sug'urta to'lovlari majburiy hisoblanadi. Elektron hisob-faktura tizimi orqali soliq nazorati amalga oshiriladi. Soliq ma'muriyati sun'iy intellekt va Big Data texnologiyalaridan foydalanadi. Eksport, innovatsiya va IT sohalari uchun maxsus imtiyozlar mavjud.

Rossiyada soliq tizimi markazlashgan, lekin ayrim soliq turlari federal va mintaqaviy darajalarda yig'iladi. Asosiy soliq turlari, jismoniy shaxslar daromad solig'i (NDFL) – 13% (yuqori daromadlilar uchun 15%), korporativ daromad solig'i – 20%, QQS (NDS) – 20%, mulk, yer va aksiz soliqlari ham muhim ahamiyatga ega. Soliq ma'muriyati raqamli xizmatlarni keng joriy etgan. “1S”, “Moy nalog” va “Federal nalogovaya slujba” platformalari orqali onlayn hisobot berish mumkin. Innovatsiya, IT va kichik biznes sohalari uchun imtiyozli soliq rejimlari mavjud.

Bizning fikrimizcha, samarali soliq tizimini barpo etish uchun quyidagilarga e'tibor berish lozim:

- soliq ma'muriyatida raqamli texnologiyalardan foydalanish muhim;
- soliq to'lovchilar uchun shaffof va sodda tizim yaratilishi zarur;
- soliq siyosatini iqtisodiy o'sishni rag'batlantiruvchi yo'nalishda olib borish kerak;
- soliq imtiyozlari tizimi aniq maqsadli bo'lishi va natijaviylikka qarab qayta ko'rib chiqilishi lozim.

Xulosa qilib aytganda, rivojlangan mamlakatlar tajribasi shuni ko'rsatadiki, soliq tizimini isloh qilishda adolat, raqamli yechimlar va samaradorlik asosiy omillar hisoblanadi. O'zbekistonda ham mazkur tamoyillar asosida soliq tizimini modernizatsiya qilish, elektron soliq ma'muriyatini rivojlantirish va tadbirkorlar uchun qulay muhit yaratish muhim ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Soliq kodeksi. -Toshkent: Adliya vazirligi nashri, 2024-yil.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Soliq-budjet siyosatini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-60-son Farmoni. 2022 yil 28 dekabr.
3. Kleven, H. J. (2014). *How Can Scandinavians Tax So Much? Journal of Economic Perspectives*, 28(4), 77–98.
4. Kleven, H. J., Kreiner, C. T., & Saez, E. (2016). *Why Can Modern Governments Tax So Much? An Agency Model of Firms as Fiscal Intermediaries. Economica*, 83(330), 219–246.
5. De Mooij, R. A. (2001). *Taxation and Foreign Direct Investment: A Synthesis of Empirical Research. International Tax and Public Finance*, 10(6), 673–694.
6. De Mooij, R. A., & Nicodème, G. (2008). *Corporate Tax Policy and the Tax Base in the European Union. CESifo Working Paper No. 2311.*
7. Landais, C., Kleven, H. J., & Saez, E. (2011). *Taxation and International Migration of Superstars: Evidence from the European Football Market. American Economic Review*, 101(3), 519–523.
8. Zucman, G. (2015). *The Hidden Wealth of Nations: The Scourge of Tax Havens*. University of Chicago Press.
9. Zucman, G., & Saez, E. (2020). *The Triumph of Injustice: How the Rich Dodge Taxes and How to Make Them Pay*. W. W. Norton & Company.
10. Stantcheva, S. (2021). *Understanding Tax Policy: What Drives People's Views of Taxes? NBER Working Paper No. 31519.*
11. Zidar, O. M. (2019). *Tax Cuts for Whom? Heterogeneous Effects of Income Tax Changes on Growth and Employment. Journal of Political Economy*, 127(3), 1437–1472.
12. OECD. (2023). *Revenue Statistics 2023 – Tax Policy Trends in OECD and Partner Economies*. Paris: OECD Publishing.
13. Tanzi, V., & Zee, H. H. (2000). *Tax Policy for Emerging Markets: Developing Countries. IMF Working Paper No. 00/35.*

14. Bird, R. M., & Zolt, E. M. (2015). *Taxation and Inequality in Developing Countries: Lessons from the Recent Experience*. World Bank Policy Research Paper No. 7470.
15. Moore, M. (2015). *Taxation and Development: What Have We Learned from Fifty Years of Research?* IDS Working Paper No. 429.
16. Genschel, P., & Schwarz, P. (2011). *Tax Competition and Fiscal Democracy*. *Socio-Economic Review*, 9(2), 339–370.
17. Slemrod, J., & Bakija, J. (2017). *Taxing Ourselves: A Citizen's Guide to the Debate over Taxes*. 5th ed. Cambridge, MA: MIT Press.
18. O'zbekiston Respublikasi Soliq kodeksi. — Toshkent: Adliya vazirligi nashri, 2024.
19. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “Soliq-budjet siyosatini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi PF-60-son Farmoni. 2022-yil 28-dekabr.
20. Davlat soliq qo'mitasi rasmiy veb-sayti: <https://soliq.uz>

ЎЗБЕКИСТОНДА ҚИММАТЛИ ҚОҒОЗЛАР БОЗОРИ РИВОЖЛАНИШИНИНГ ЗАМОНАВИЙ ТЕНДЕНЦИЯЛАРИ

Турдиева Узайда Омирбаевна

Нукус давлат техника университети катта ўқитувчиси

Янги Ўзбекистоннинг 2022-2026 йилларга мўлжалланган тараққиёт стратегиясида иқтисодиётда молиявий ресурсларни кўпайтириш мақсадида, келгуси 5 йилда фонд бозори айланмасини 200 миллион АҚШ долларида 7 миллиард АҚШ долларига етказиш, иқтисодиётнинг реал секторида ҳамда молия ва банк соҳаларида ишлаб чиқариш ва операцион жараёнларни рақамлаштириш даражасини 2026 йил якунига қадар 70 фоизгача ошириш мамлакат иқтисодиётини барқарор ривожлантиришнинг зарурий шартлари сифатида эътироф этилган¹⁹⁰. Бу эса, қимматли қоғозлар бозорини ривожлантириш масаласини жуда долзаб эканлигини кўрсатади.

Калит сўзлар: қимматли қоғозлар бозори, акция, облигация, акциядорлик жамияти, листинг, индекс, капиталлашув.

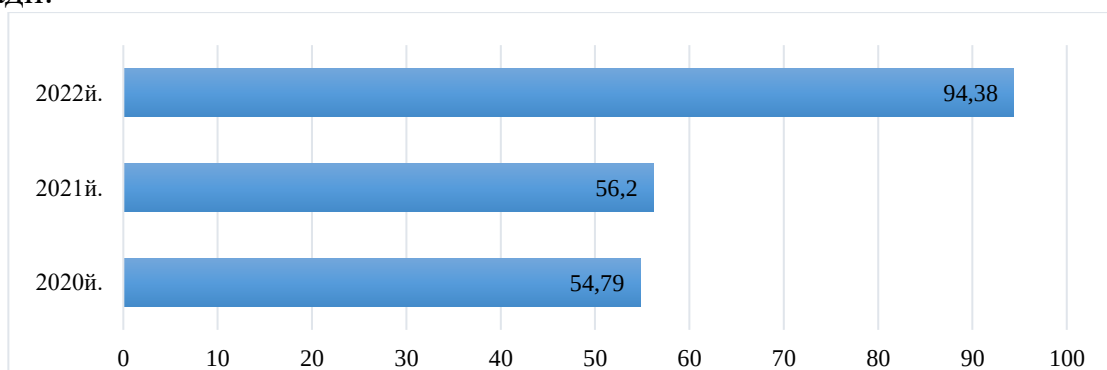
“Тошкент” республика фонд биржаси мамлакатнинг асосий қимматли қоғозлар бозори ҳисобланади.

Акциядорлик жамиятлари ўз қимматли қоғозларини чиқариш ва уларни “Тошкент” республика фонд биржаси савдолари орқали жойлаштириш ҳисобига ўзлари учун ички ва ташқи капитал бозоридан инвестициявий ресурсларни жалб этиш имкониятига эгадирлар.

Ўзбекистон Республикасининг янги таҳрирдаги “Биржалар ва биржа фаолияти тўғрисида”ги янги таҳрирдаги қонунига кўра (2015 йил), биржанинг котиловкалаш варағи, яъни биржа листинги тартиб-таомилидан ўтган қимматли қоғозларгина биржа савдоларига қўйилади ва листинг

¹⁹⁰Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги ПФ-60-сонли «2022-2026 йилларга мўлжалланган янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида»ги//www.lex.uz.

компанияларининг қимматли қоғозлари доимий котировка қилинади. Бу эса листингдаги қимматли қоғозларнинг бозор баҳосини аниқлаш имконини беради.

1-расм. Ўзбекистон Республикасида акциялар бозорининг капиталлашув қиймати, трлн. сўм¹⁹¹

1-расм маълумотларидан кўриш мумкинки, республикада акциялар бозорининг капиталлашув қиймати 2020-2022 йилларда ўсиш тенденциясига эга бўлган. Бу эса, акциялар бозорини ривожлантириш нуктаи-назаридан ижобий ҳолат ҳисобланади.

Шунингдек, “Тошкент” фонд биржасида амалга оширилган битимлар ҳажми 2020-2022 йилларда ўсиш тенденциясига эга бўлди ва 2023 йилнинг 1 январь ҳолатига кўра, битимлар ҳажми 4816,2 млрд. сўмни ташкил этди.

Сўнгги йилларда қимматли қоғозлар бозорини халқаро капитал бозорига интеграциялашувини таъминлашга қаратилган муҳим тадбирлар амалга оширилди. Хусусан, 2021 йилда “Ўзбекнефтегаз” АЖ томонидан қиймати 700 млн. доллар миқдоридаги қимматли қоғозларни 4,75 фоиз ставкаси билан 7 йиллик муддатга, “UZAUTO MOTORS” АЖ томонидан қиймати 300 млн. доллар миқдоридаги қимматли қоғозларни 4,85 фоиз ставкаси билан 5 йиллик муддатга ҳамда “Ипотека банк” АЖ томонидан 785 млрд. сўм қийматидаги қимматли қоғозларни 16,0 фоиз ставкаси билан 3 йиллик муддатга халқаро молия бозорида жойлаштирилди¹⁹².

Эътироф этиш оизки, 2020 йилнинг 19 ноябрь куни Молия вазирлиги томонидан умумий ҳажми 750 млн. доллар миқдоридаги суверен халқаро облигациялар икки траншда – 10 йиллик муддат билан 555 млн. доллар долларда ва 3 йиллик муддат билан илк бора миллий валютамиз - ўзбек сўмида 2 трлн. сўм миқдорида Лондон қимматбаҳо қоғозлари бозорида (London Stock Exchange) муваффақиятли жойлаштирилди. мазкур АҚШ долларларидаги 10 йиллик суверен халқаро облигацияларининг дастлабки 4,25%дан 3,70%га тушгани 2019 йилда эмиссия қилинган облигацияларимизнинг иккиламчи бозордаги котировкаларига ижобий таъсир кўрсатиб, Ўзбекистон Республикасининг 5 йиллик (ҳозирда 3 йиллик) ва 10 йиллик (ҳозирда 8 йиллик) суверен халқаро облигацияларининг даромадлиги сезиларли даражада тушишига сабаб бўлди¹⁹³.

¹⁹¹ Биржевое обозрение за 2022 год//analytics@uzse.uz.

¹⁹² 2021 йил учун Ўзбекистон Республикасининг тўлов баланси, халқаро инвестицион позицияси ва ташқи қарзи//www.cbu.uz.

¹⁹³ www.mf.uz

2022 йил 18 апрелда UCI индекси 1 211,62 кўрсаткичдан, 2022 йил 22 апрелда 737,56 бирликка, яъни, 39,13%га пасайди (Uzbekistan composite index (UCI) бу “Тошкент” фонд биржасининг композит индекси бўлиб, у ўзида биржа котировкалар варағига киритилган акция эмитентларининг умумий ҳолатини акс эттиради. UCI индекси, Ягона дастурий-техник мажмуа савдо платформаси орқали автоматик тарзда, реал вақтларда амалга ошириладиган савдолар натижасида шаклланадиган нархларга асосан ҳисобланади) Биржа капиталлашуви ҳам мос равишда 151,53 трлн сўмдан 89,95 трлн сўмга тушди. Ушбу даврдаги ўзгаришлар “O‘zmetkombinat” АЖнинг оддий ҳамда имтиёзли акцияларининг сони 1 акцияга нисбатан қўшимча 10 та акция чиқарилиши билан кўпайтирилган ва ўз навбатида сўнгги савдо жараёнидаги мазкур акцияларнинг нархига нисбатан ҳисобланганда эмитент капиталлашуви миқдори ЯДТМ тизми томонидан индекс ҳисоблаш жараёнига ўз таъсирини кўрсатган¹⁹⁴.

СОВРЕМЕННЫЕ ПУТИ УПРАВЛЕНИЯ МЕЖДУНАРОДНЫМИ ФИНАНСОВЫМИ ОПЕРАЦИЯМИ

Исмоилова Жасмина Ильхом кизи
студентка 1 курса магистратуры факультета
“Международные финансы”, ТГЭУ
Б.И.Нурмухамедова доцент кафедры
“Финансы и финансовые технологии”, ТГЭУ

Аннотация

В последние годы управление международными финансовыми операциями приобретает особое значение в контексте глобализации и цифровизации мировой экономики. Современные тенденции в международных финансовых отношениях обусловлены развитием инновационных технологий, ростом транснациональных инвестиций и усилением интеграционных процессов. В статье рассматриваются теоретические и практические аспекты эффективного управления международными финансовыми потоками, включая механизмы оптимизации платежных систем, минимизации финансовых рисков и внедрения цифровых валют. Особое внимание уделено вопросам совершенствования стратегий финансового регулирования и обеспечению устойчивости глобальной финансовой системы. Полученные результаты могут быть использованы для разработки современных моделей управления международными финансовыми операциями в условиях динамично изменяющейся мировой экономики.

Ключевые слова: *международные финансовые операции, глобальная экономика, финансовое управление, цифровизация, инвестиции, финансовые риски, международные платежные системы, устойчивое развитие.*

Современные пути управления международными финансовыми операциями представляют собой сложную систему взаимосвязанных

¹⁹⁴ Биржевое обозрение за 2022 год//analytics@uzse.uz.

процессов, направленных на обеспечение устойчивости, эффективности и прозрачности мирового финансового рынка. В условиях стремительного развития цифровых технологий, глобализации и интернационализации бизнеса вопросы совершенствования финансового менеджмента приобретают особую актуальность. Управление международными финансовыми потоками охватывает не только организацию трансграничных платежей, кредитных и инвестиционных операций, но и контроль над рисками, валютными колебаниями, изменениями налоговой и регуляторной среды. Современные тенденции показывают, что именно цифровизация стала ключевым направлением эволюции финансового управления. Внедрение технологий блокчейн, искусственного интеллекта и анализа больших данных радикально изменило подход к обработке информации, принятию решений и обеспечению безопасности финансовых транзакций. Цифровые валюты, электронные кошельки и мобильные банковские приложения способствуют ускорению расчетов, снижению транзакционных издержек и повышению прозрачности операций, что делает финансовую систему более гибкой и доступной для участников международного рынка.

В последние десятилетия мировая экономика претерпела значительные изменения, обусловленные процессами глобализации, интернационализации капитала и стремительным развитием цифровых технологий. Международные финансовые операции, охватывающие трансграничные платежи, инвестиционные потоки, валютные сделки и кредитные отношения, превратились в ключевой элемент мировой финансовой системы. Эффективное управление этими процессами становится определяющим фактором устойчивости и конкурентоспособности как отдельных государств, так и транснациональных корпораций. Современные условия хозяйствования требуют переосмысления традиционных моделей управления международными финансовыми потоками. На первый план выходят инновационные подходы, основанные на интеграции цифровых технологий, автоматизации аналитических процессов и применении интеллектуальных систем мониторинга. Использование технологий **блокчейн, искусственного интеллекта и больших данных (Big Data)** позволяет не только ускорить движение капитала, но и обеспечить высокий уровень безопасности и прозрачности финансовых операций.

Кроме того, растущая взаимозависимость мировых рынков усиливает потребность в международной координации финансовой политики, унификации нормативных стандартов и совершенствовании механизмов управления рисками. Международные финансовые организации, такие как **Международный валютный фонд (МВФ), Всемирный банк и Банк международных расчетов**, активно разрабатывают новые модели регулирования, направленные на предотвращение финансовых кризисов и поддержание глобальной устойчивости. Таким образом, исследование современных путей управления международными финансовыми операциями приобретает особую актуальность. Оно позволяет не только выявить закономерности трансформации финансовых процессов в условиях цифровой

экономики, но и определить оптимальные инструменты повышения эффективности, прозрачности и надежности мировой финансовой системы.

Компании, ведущие внешнеэкономическую деятельность, вынуждены разрабатывать комплексные стратегии диверсификации активов и защиты от внешних шоков. Для этого активно используются современные технологии прогнозирования и математического моделирования, позволяющие минимизировать потери и повысить устойчивость финансовой деятельности. Важнейшую роль в управлении международными финансовыми процессами играют международные организации — Международный валютный фонд, Всемирный банк, Банк международных расчетов, Европейский центральный банк. Их деятельность направлена на обеспечение стабильности мировой валютно-финансовой системы, разработку единых стандартов финансовой отчетности, мониторинг кризисных рисков и оказание финансовой поддержки странам с развивающейся экономикой. Через координацию политики, контроль за движением капитала и регулирование международных расчетов эти институты способствуют укреплению глобальной финансовой архитектуры. Существенный вклад в международные финансовые операции вносят транснациональные корпорации, являющиеся крупными участниками мирового инвестиционного рынка. Они активно используют международные кредитные ресурсы, управляют диверсифицированными активами и осуществляют валютные операции в различных юрисдикциях. Эффективное корпоративное управление предполагает внедрение международных стандартов финансовой отчетности (IFRS), обеспечение прозрачности, внутреннего контроля и следование принципам устойчивого развития (ESG). Это способствует формированию доверия со стороны инвесторов и повышает инвестиционную привлекательность компаний. Государственное регулирование также играет важную роль в совершенствовании финансового управления. Введение цифровых валют центральных банков (CBDC), развитие международных стандартов кибербезопасности и создание правовых основ для цифровых платежных систем являются необходимыми мерами для адаптации финансовой инфраструктуры к новым реалиям. Государства стремятся выстроить баланс между свободой движения капитала и контролем над финансовыми потоками, что позволяет повысить устойчивость национальных экономик и предотвратить кризисные явления. Инновационные подходы к финансовому менеджменту включают интеграцию интеллектуальных систем, способных автоматически анализировать состояние рынков, прогнозировать динамику валют и принимать решения в реальном времени. Использование искусственного интеллекта и машинного обучения повышает точность финансового планирования, снижает влияние человеческого фактора и оптимизирует управление ликвидностью. Современные банки и финансовые учреждения активно внедряют автоматизированные системы управления рисками, электронные платформы мониторинга и цифровые сервисы для клиентов, что значительно повышает эффективность международных операций. Таким образом, современное управление международными финансовыми операциями основано на

сочетании инновационных технологий, стратегического анализа и глобального регулирования. Успешное развитие мировой финансовой системы в XXI веке во многом зависит от способности участников рынка адаптироваться к динамичным изменениям, применять интеллектуальные инструменты управления и придерживаться принципов финансовой устойчивости, цифровой прозрачности и международного сотрудничества.

Современное управление международными финансовыми операциями представляет собой комплексную систему, основанную на интеграции инновационных технологий, стратегического анализа и международных стандартов регулирования. В условиях глобализации и цифровизации именно гибкость, адаптивность и технологичность становятся определяющими факторами эффективности финансового менеджмента. Использование цифровых платформ, блокчейн-систем, искусственного интеллекта и аналитики больших данных позволяет повысить прозрачность, скорость и безопасность международных расчетов, а также минимизировать финансовые риски.

Международные финансовые институты и национальные регуляторы играют ключевую роль в формировании устойчивой глобальной финансовой архитектуры, обеспечивая баланс между свободой движения капитала и необходимостью контроля над финансовыми потоками. Внедрение инновационных подходов к управлению валютными и инвестиционными рисками способствует стабильности мировой экономики, укреплению доверия инвесторов и росту международного сотрудничества.

Таким образом, эффективность управления международными финансовыми операциями в XXI веке определяется способностью государств, корпораций и финансовых институтов оперативно адаптироваться к изменениям цифровой среды, применять современные методы анализа и регулирования, а также обеспечивать устойчивое развитие через интеграцию технологических и институциональных инноваций.

Список литературы

1. Боброва Е. Н. *Международные финансовые отношения в условиях глобализации*. — М.: Финансы и статистика, 2021.
2. Кругман П., Обстфельд М., Мелиц М. *Международная экономика: теория и политика*. — СПб.: Питер, 2020.
3. Мельников В. Д. *Современные финансовые технологии в международном бизнесе*. — М.: Инфра-М, 2022.
4. Лаврова И. П. *Финансовый менеджмент в глобальной экономике*. — М.: Юрайт, 2023.
5. Международный валютный фонд. *World Economic Outlook*. — Washington, D.C., 2024.
6. OECD. *Global Financial Stability Report*. — Paris, 2023.
7. Рубцов Б. Б. *Международные валютно-кредитные отношения и мировые финансовые рынки*. — М.: КноРус, 2022.

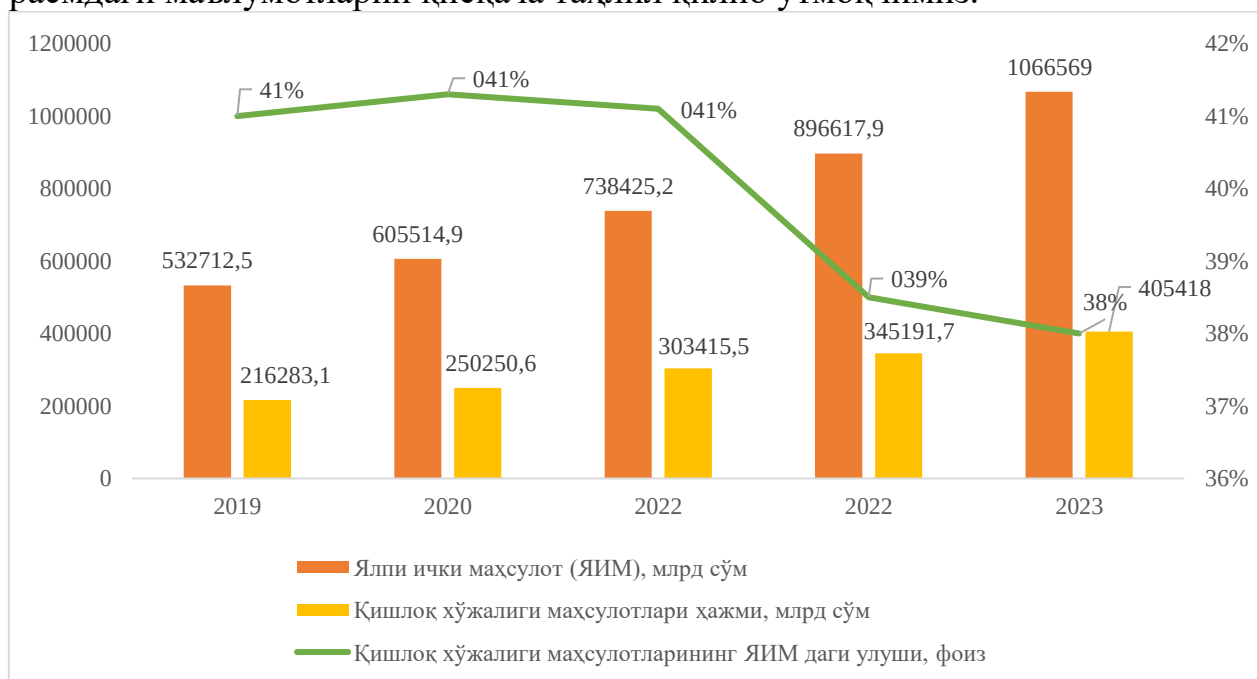
ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИ КОРХОНАЛАРИНИ ИННОВАЦИОН ФАОЛИЯТИНИ ДАВЛАТ ТОМОНИДАН ҚўЛЛАБ-ҚУВВАТЛАШНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ ЙўЛЛАРИ

PhD, доцент Шаниязова З.
Нукус инновацион технологиялар
университети

Аннотация: Ушбу мақолада мамлакатимизда корхоналари инновацион фаолиятини давлат томонидан қўллаб-қувватлашнинг амалдаги ҳолати таҳлил қилинган ва уни такомиллаштириш бўйича илмий-амалий тавсиялар ишлаб чиқилган.

Калит сўзлар: корхоналар, инновацион фаолият, давлат, қўллаб-қувватлаш, халқаро стандартлар, халқаро сертификатлар, субсидия.

Қишлоқ хўжалиги тармоғи мамлакатимиз иқтисодиётининг энг муҳим тармоқларидан бири бўлганлиги сабабли бугунги кескин рақобат билан тавсифланаётган рақамли иқтисодиёт шароитида қишлоқ хўжалиги корхоналарининг инновацион фаолиятини ривожлантириш долзарб ва устувор вазифалардан бири сифатида намоён бўлмоқда. Бу эса ўз навбатида бу соҳани давлат томонидан қўллаб-қувватлаш заруратини юзага чиқармоқда. Мамлакатимизда қишлоқ хўжалиги корхоналари инновацион фаолиятини давлат томонидан қўллаб-қувватлаш ҳолатига баҳо беришдан олдин 1-расмдаги маълумотларни қисқача таҳлил қилиб ўтмоқчимиз.

1-расм. 2019-2023 йилларда қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг ялпи ички маҳсулотдаги улуши динамикаси [3]

1-расм маълумотларидан кўриниб турганидек, 2019-2023 йилларда мамлакат ялпи ички маҳсулоти (ЯИМ) ҳам ва қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ҳажми ҳам мунтазам ўсиш тенденцияси билан характерланган. Гарчи, 2021 йилдан бошлаб қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг ЯИМ даги улуши пасая бошлаган бўлсада, бу барибир юқори кўрсаткични намоён этиб турибди. Шу

ўринда бундай пасайишга таъсир қилган асосий омиллар хусусида қисқача тўхталиб ўтмоқчимиз:

ялпи ички маҳсулотнинг ўтган йилдаги ўсиш суръатларидан қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ҳажмининг ўтган йилдаги ўсиш суръатлари орқада қола бошлаган. Масалан, 2019 йилда ЯИМ нинг ўтган йилга нисбатан ўсиш суръати 125,0 фоиз бўлганда [4], қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ҳажмининг ўтган йилга нисбатан ўсиш суръати 115,5 фоизни ташкил этган [5]. Мос равишда, 2020 йилда 114,0 - 115,7 фоиз, 2021 йилда 122,0 – 121,2 фоиз, 2022 йилда 121,4 - 114,0 фоиз ва ниҳоят 2023 йилда 118,9 – 117,4 фоиз;

- бошқа иқтисодиёт тармоқларининг мамлакат ялпи ички маҳсулотидаги улуши камаймаган. Масалан, саноат маҳсулотлари ишлаб чиқариш ҳажмини олиб қарайдиган бўлсак, 2021-2023 йилларда ЯИМ даги улуши ҳар йили 62,0 фоизни ташкил этган [6];

- юқорида айтиб ўтганимиздек, рақобат кураши кескинлашиб бораётган шароитда қишлоқ хўжалиги корхоналари инновацион фаолиятни етарли даражада ривожлантира олмаётганликлари сабабли ҳам сўнгги йилларда ЯИМ даги улуши камайиб борган бўлиши мумкин.

- жаҳон тажрибасидан келиб чиққан ҳолда, қишлоқ хўжалиги корхоналарининг инновацион фаолиятини қўллаб-қувватлашда давлат субсидияларини ажратиш тизимининг самарадорлигини ошириш керак: бунинг учун субсидияларни ажратишда қишлоқ хўжалиги корхоналарининг тури, хусусияти ва ҳажмидан келиб чиққан ҳолда ёндашиш (масалан, нодавлат корхоналари давлат корхоналарига қараганда инновацион фаолиятни ташкил қилишга кўпроқ интилишади) ҳамда субсидияларнинг ишлатилиши устидан самарали назоратни йўлга қўйиш муҳимдир (масалан, инновацион фаолиятга инвестиция қилиш даражаси паст бўлган қишлоқ хўжалиги корхоналари субсидиялардан самарали фойдаланмаслиги мумкин);

- қишлоқ хўжалиги корхоналарининг халқаро стандартлар ва сертификатларга ўтиш тизимини ривожлантиришда давом этиш керак бўлиб, бу мамлакатимизда “яшил” туризм, “барқарор” туризм, экотуризм ва агротуризм каби соҳаларни ривожлантиришга муҳим ҳисса қўшади: бу эса нафақат қишлоқ хўжалиги тармоғи, балки туризм тармоғининг ҳам ЯИМ даги улушини янада ошириш имконини беради;

- мамлакатимизда қишлоқ хўжалиги корхоналарининг халқаро сертификатлар олганлиги тўғрисидаги статистик маълумотларнинг сифатли ва очик бўлишини таъминлаш керак: ушбу мақолани тайёрлаш давомида бундай маълумотларнинг деярли етишмаслигини гувоҳи бўлдик, уларнинг сифатли ва очик бўлиши нафақат тадқиқотчиларнинг ишини енгиллаштиради, балки хорижий мамлакатлардаги истеъмолчиларнинг қишлоқ хўжалиги маҳсулотларимизга бўлган қизиқишини ошириб, савдо ҳажмининг кўпайишига олиб келади.

Умуман олганда, мамлакатимиздаги қишлоқ хўжалиги корхоналарининг инновацион фаолиятини давлат томонидан қўллаб-қувватлаш тизимининг янада ривожланиши, келажакда бу корхоналарнинг йирик ишлаб чиқарувчиларга айланиши, нафақат ички, балки халқаро бозорларда юқори

сифатли технологик инновацияларни қўллаш орқали рақобатбардош маҳсулотларни сотиш имкониятларининг ошишига олиб келади.

ҲОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР:

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Статистика агентлигининг ахборотномаси. Ялпи ички маҳсулот. 15.02.2024. 9-52-бетлар. www.stat.uz; Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Статистика агентлигининг очиқ маълумотлари: қишлоқ хўжалиги. 01.08.2024. www.stat.uz

2. “Ўзбекистон қишлоқ хўжалиги ходимларига”. Президент Шавкат Мирзиёевнинг Ўзбекистон қишлоқ хўжалиги ходимларига байрам табриги. Ўзбекистон Республикаси Президентининг матбуот хизмати. 09.12.2023. www.president.uz

3. Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Статистика агентлигининг ахборотномаси. Ялпи ички маҳсулот. 15.02.2024. 9-52-бетлар. www.stat.uz; Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Статистика агентлигининг очиқ маълумотлари: қишлоқ хўжалиги. 01.08.2024. www.stat.uz

4. Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Статистика агентлигининг ахборотномаси. Ялпи ички маҳсулот. 15.02.2023. 9-58-бетлар. www.stat.uz

5. Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Статистика агентлигининг очиқ маълумотлари: қишлоқ хўжалиги. 01.08.2024. www.stat.uz

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI TIJORAT BANKLARI TRANSFORMATSIYA JARAYONLARINI JADDALASHTIRISH MASALALARI

Isroilova Sitorabonu Qodirjon qizi

Farg‘ona davlat texnika universiteti assistenti

O‘zbekiston Respublikasida so‘nggi yillarda amalga oshirilayotgan keng ko‘lamli iqtisodiy islohotlar tizimida bank-moliya sektori alohida o‘rin egallaydi. Bank tizimi mamlakatning moliyaviy barqarorligini ta‘minlash, investitsiya muhitini yaxshilash va tadbirkorlik faoliyatini qo‘llab-quvvatlashda muhim omil bo‘lib xizmat qilmoqda.

Tijorat banklarining transformatsiyasi bugungi kunda nafaqat ichki boshqaruvni takomillashtirish, balki butun moliyaviy infratuzilmani zamonaviy talablarga moslashtirishning zarur sharti hisoblanadi.

Bugungi kunda O‘zbekiston bank tizimidagi transformatsiya jarayonlari nafaqat texnik va tashkiliy islohotlar bilan, balki iqtisodiy, ijtimoiy va institutsional o‘zgarishlar bilan ham chambarchas bog‘liqdir. Raqamli iqtisodiyotning jadal rivojlanishi banklar oldiga yangi vazifalarni qo‘ymoqda: tezkor to‘lov tizimlari, mobil ilovalar, onlayn kreditlash, masofaviy identifikatsiya (e-ID) va blokcheyn asosidagi operatsiyalarni keng joriy etish zarurati ortmoqda.

Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyev tomonidan 2020–2025 yillarga mo‘ljallangan “Bank tizimini transformatsiya qilish va xususiylashtirish konsepsiyasi” qabul qilinishi ushbu jarayonning huquqiy va tashkiliy asosini yaratdi. Mazkur dastur asosida banklarda raqamli texnologiyalarni joriy etish, korporativ

boshqaruvni mustahkamlash, xalqaro reyting agentliklari bilan hamkorlikni kengaytirish hamda davlat ulushini bosqichma-bosqich qisqartirishga qaratilgan chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda.

Tijorat banklari transformatsiyasi mohiyati shundan iboratki, bu bank faoliyatining barcha yo‘nalishlarini, shu jumladan boshqaruv, axborot texnologiyalari, xizmatlar sifati va biznes jarayonlarini zamonaviylashtirishdir. Uning maqsadi – banklarning samaradorligini oshirish, moliyaviy barqarorlikni ta‘minlash va xalqaro moliya bozorlarida raqobatbardoshligini kuchaytirishdir.

Transformatsiyaning yana bir muhim ijtimoiy jihati – bu ayollar va yosh tadbirkorlar uchun yangi moliyaviy imkoniyatlarning yaratilishidir. Banklar masofaviy kreditlash va “onlayn grant” tizimlari orqali ularning biznes g‘oyalarini moliyalashtirishda faol ishtirok etmoqda. Shu bilan birga, xalqaro moliya tashkilotlari bilan hamkorlikda ijtimoiy loyihalar (ayollar uchun “Imkon” dasturi, yoshlar uchun “StartUp Academy” kabi tashabbuslar) amalga oshirilmoqda.

Iqtisodiy nuqtai nazardan, transformatsiya jarayoni banklarning resurs bazasini diversifikatsiya qilish, kredit portfellarini sog‘lomlashtirish hamda investitsiya muhitini yaxshilashga xizmat qilmoqda. Xususan, xalqaro moliya bozorlariga chiqish, obligatsiyalar emissiyasi, kapitalni oshirish kabi chora-tadbirlar milliy iqtisodiyotga xorijiy sarmoya oqimini kuchaytirmoqda.

Shuningdek, transformatsiya jarayoni davlat tomonidan qabul qilinayotgan raqamli iqtisodiyot, soliq islohotlari va byurokraziyani qisqartirish kabi strategiyalar bilan uzviy bog‘liqdir. Bank tizimi bu siyosatni amaliyotda qo‘llab, naqd pulsiz hisob-kitoblar, tezkor to‘lov tizimlari va elektron identifikatsiya xizmatlari orqali iqtisodiy faollikni oshirmoqda.

Kelgusida transformatsiyaning muvaffaqiyati banklarning innovatsion moslashuvchanligi, mijozlar ishonchi va kadrlar salohiyatiga bevosita bog‘liq bo‘ladi. Shu bois, transformatsiya jarayoni bir martalik kompaniya emas, balki doimiy ravishda takomillashib boruvchi, milliy iqtisodiy modelni yangi bosqichga olib chiqadigan uzoq muddatli strategik yo‘nalishdir.

Transformatsiya jarayoni quyidagi yo‘nalishlarda amalga oshirilmoqda:

1) raqamli transformatsiya. Bank xizmatlarini mobil ilovalar, internet-banking va sun‘iy intellekt texnologiyalari orqali raqamlashtirish. Bu jarayon mijozlarga 24/7 rejimda xizmat ko‘rsatish imkonini beradi. Masalan, “TBC Bank” va “Anorbank” tajribalari boshqa banklar uchun raqamli model sifatida xizmat qilmoqda.

2) korporativ boshqaruvni takomillashtirish. Banklarda mustaqil kuzatuv kengashlari joriy etilmoqda, xalqaro konsalting kompaniyalari (masalan, McKinsey, Deloitte) ishtirokida boshqaruv tizimlari qayta ko‘rib chiqilmoqda.

3) risk-menejment tizimini takomillashtirish. Kredit risklari, likvidlik va bozor xavflarini boshqarishda xalqaro Basel III standartlariga mos mexanizmlar joriy etilmoqda.

4) moliyaviy ko‘rsatkichlarni yaxshilash. Aktivlar sifatini oshirish, muammoli kreditlarni kamaytirish, kapital yetarliligini mustahkamlash orqali banklarning barqarorligi ta‘minlanmoqda.

5) kadrlar salohiyatini rivojlantirish. Bank xodimlari uchun raqamli texnologiyalar, xalqaro buxgalteriya va moliyaviy tahlil bo'yicha o'quv dasturlari yo'lga qo'yilgan.

O'zbekiston tijorat banklari transformatsiyasi holatiga e'tibor qaratsak, hozirda O'zbekiston bank tizimida 35 ta tijorat banki faoliyat yuritmoqda, ularning aksariyati transformatsiya jarayonida. Jumladan:

“Ipoteka Bank” – Yevropa Tiklanish va Taraqqiyot Banki (YTTB) ishtirokida korporativ boshqaruvni modernizatsiya qilmoqda;

“Asaka Bank” – xalqaro audit tizimlarini joriy etib, “green banking” (yashil moliya) yo'nalishida ishlamoqda;

“Biznesni rivojlantirish banki” – davlat ulushini qisqartirish va chakana xizmatlarni kengaytirish bo'yicha loyihalarni amalga oshirmoqda;

“Aloqabank” – to'liq raqamli xizmatlarni yo'lga qo'yib, “mobil banking” ulushini 60% ga yetkazdi;

“Xalq Banki” esa aholining ijtimoiy qatlamlariga xizmat ko'rsatishda yangi fintech yechimlardan foydalanmoqda.

Shuningdek, “Tenge Bank”, “Ziraat Bank” kabi xorijiy kapital ishtirokidagi banklarning faoliyati ichki raqobatni oshirib, transformatsiya jarayonlarini tezlashtirishga turtki bo'lmoqda.

O'zbekiston bank tizimida transformatsiya jarayonlarini tezlashtirishning bir qator iqtisodiy va ijtimoiy sabablari mavjud:

Raqobat muhiti va global integratsiya. Xalqaro moliya institutlari va fintech kompaniyalarining faol kirib kelishi mahalliy banklardan tezkorlik, shaffoflik va innovatsion xizmatlarni talab etmoqda.

Mijozlar xatti-harakatining o'zgarishi. Yosh avlodning onlayn to'lovlar, mobil ilovalar va “cashless” iqtisodiyotga bo'lgan talabi ortmoqda.

Moliyaviy inklyuziya. Transformatsiya orqali chekka hududlardagi aholiga bank xizmatlarini yetkazish, kichik biznes subyektlarini moliyalashtirish imkoniyatlari kengayadi.

Iqtisodiy barqarorlik va investitsiyalarni jalb qilish. Xalqaro andozalarga mos banklar xorijiy investorlar uchun ishonchli hamkor bo'lib, iqtisodiyotga to'g'ridan-to'g'ri sarmoya kiritishni rag'batlantiradi.

Transformatsiyani tezlashtirish va uning samaradorligi bo'yicha quyidagi taklif va tavsiyalarni sinab ko'rish maqsadga muvofiqdir:

Yagona raqamli infratuzilma yaratish. Banklararo to'lov tizimlarini yagona platformaga birlashtirish xizmatlar sifatini oshiradi va xarajatlarni kamaytiradi.

Sun'iy intellekt va “Big Data” texnologiyalarini keng joriy etish. Kredit reytingini aniqlashda, mijozlarni tahlil qilishda va xavflarni baholashda zamonaviy algoritmlar samarali yechim beradi.

Davlat ulushini qisqartirish va xususiy kapitalni kengaytirish. Bu bank boshqaruvining mustaqilligini oshiradi hamda innovatsion faoliyatni rag'batlantiradi.

Fintech startaplar bilan hamkorlikni kuchaytirish. Mobil to'lov tizimlari, mikroqarz platformalari va elektron hamyonlar bilan integratsiya bank xizmatlari ko'lamini kengaytiradi.

Xodimlar malakasini oshirish. Transformatsiyaning eng muhim elementi — inson resursidir. Shu bois xalqaro treninglar, sertifikatlash tizimlarini joriy etish zarur.

Kiberxavfsizlikni mustahkamlash. Raqamli xizmatlar rivojlanishi bilan birga axborot xavfsizligi ham ustuvor yo‘nalishga aylanishi lozim.

Xulosa o‘rnida shuni ta’kidlash lozimki, tijorat banklarining transformatsiyasi — bu vaqtinchalik loyiha emas, balki O‘zbekistonning uzoq muddatli iqtisodiy rivojlanish strategiyasining ajralmas qismi. Transformatsiya jarayonlarini jadallashtirish orqali:

moliyaviy xizmatlarning qamrovi kengayadi;

bank tizimining raqobatbardoshligi ortadi;

investitsiyalar oqimi ko‘payadi;

iqtisodiyotning real sektori uchun kredit resurslari ko‘payadi;

aholining moliyaviy savodxonligi oshadi.

Shunday qilib, transformatsiya qilingan tijorat banklari — bu nafaqat raqamli va zamonaviy institutlar, balki mamlakat iqtisodiy taraqqiyotining harakatlantiruvchi kuchidir.

SOLIQ ISLOHOTINI TAKOMILLASHTIRISHDAGI MUAMMOLAR

Pirnafasov Sarvar Bardiboyevich. Ma‘mun Universiteti “Iqtisodiyot” kafedrası o‘qituvchisi.

Sattarova Mahfuza Dilshodbekovna, Ma‘mun Universiteti “Iqtisodiyot” kafedrası dotsent v.b, PhD.

Annotatsiya: Ushbu maqolada soliq islohotini takomillashtirishdagi ayrim muammolar keltirib o‘tilgan va bu muammolarni bartaraf qilish uchun bir nechta takliflar keltirib o‘tilgan.

Kalit so‘zlar: soliq islohoti, soliq yuki, samaradorlik, daromad.

Abstract: This article identifies some of the challenges in improving tax reform and presents several proposals to address these challenges.

Key words: tax reform, tax burden, efficiency, revenue.

Абстракт: В данной статье рассматриваются некоторые проблемы совершенствования налоговой реформы и представлено несколько предложений по их решению.

Ключевые слова: налоговая реформа, налоговое бремя, эффективность, доходы.

Soliq islohoti deganda faqat soliq tizimi va uni boshqarish samaradorligini oshirish maqsadida amalga oshiriladigan hamda tashkil etilgan soliq tizimi yordamida osonlik bilan erishish mumkin bo‘lgan iqtisodiy hamda ijtimoiy imtiyozlarni maksimal darajada oshirish maqsadida amalga oshiriladigan tashabbus sifatida ta’riflash mumkin. Soliq islohoti davlat tomonidan soliqlarni yig‘ish va boshqarish usullarida o‘zgarishlar yuz beradigan har qanday jarayon bo‘lishi mumkin. Bunday islohotlar hukumatga soliq ma’muriyatchiligi faoliyatini kuchaytirishda haqiqatan ham foydali bo‘lib, soliq tizimini yanada samarali va tartibli bo‘lib, ijtimoiy-iqtisodiy imtiyozlarga erishishni osonlashtiradi.

Soliq islohotining asosiy maqsadi soliq to'lashdan bo'yin tovlash va soliq to'lashdan bo'yin tovlash ehtimolini bartaraf etish yoki hech bo'lmaganda minimallashtirishdir.

Bu, shuningdek, soliqlarni yuqori tizimli va samarali undirishni osonlashtirishga qaratilgan. Bu odamlarni ko'proq itoatkor bo'lishga undash uchun qonunlarni soddalashtirishga qaratilgan.

Soliq islohotining umumiy turlari quyidagicha keltiriladi:

- Shaxsiy daromad: Ushbu turdagi strategiya shaxsiy daromadlar bilan bog'liq soliq tuzilmasini, shuningdek, ish haqi bo'yicha soliq xarajatlarini o'zgartirish uchun ishlatiladi.

- Korporativ daromad: Ushbu turdagi strategiya korporativ daromad solig'i bo'yicha ma'muriyatni amalga oshirishda bir nechta o'zgarishlarni amalga oshirish uchun ishlatiladi.

Bizga ma'lumki har qanday islohotni amalga oshirish jarayonida uning afzallik va kamchilik taraflari tahlil qilinadi. Xuddi shu tartib soliq islohotiga ham amal qiladi. Soliq islohotini o'tkazishdagi afzaliklar quyidagilardir:

- bu ko'proq jismoniy shaxslarni soliq to'lovi ostiga olib kirish orqali soliq bazasini kengaytirishga yordam beradi, natijada soliq yukini ko'plab jismoniy shaxslar o'rtasida taqsimlaydi va shu bilan aholi jon boshiga soliqni kamaytiradi.;

- bu soliq tizimiga oid qonunlarni soddalashtirishga yordam beradi va hatto jismoniy shaxslarni soliqqa rioya qilishga undaydi;

- bu davlatning davlat taraqqiyoti uchun qilgan xarajatlarini osongina qoplash uchun mamlakatga ko'proq daromad olishga yordam beradi.

Kamchiliklari esa quyidagilar hisoblanadi:

- buni osongina to'xtatib qo'yish mumkin, yani soliq islohotini. Bu yuqori, chunki soliq tizimini qayta qurish uchun ideal vaqt yo'q va shuning uchun qisqa muddatli siyosiy bosimlar shov-shuvga olib kelishi mumkin;

- u kengroq ma'noda iqtisodiyotni ko'rib chiqish o'rniga faqat soliq tizimining ma'lum bir sohasiga e'tibor qaratadi. Bu nafaqat individual soliqlar, balki umumiy soliq tizimining oqibati ekanligini hisobga olmaydi.

Xulosa.

Xulosa o'rnida shuni aytsak bo'ladiki, soliq islohotini mukammal tarzda ishlab chiqib, uni amaliyotga joriy qilish davlatning iqtisodiy o'sishiga olib keladi. Chunki soliq islohoti soliq to'lashdan bo'yin tovlash holatlarini kamaytirish yoki bartaraf etishda juda foydali. Maqsad soliqlarni yig'ish orqali mamlakatning daromadlarini maksimal darajada oshirish va bu mamlakatda yuqori rivojlanish sur'atlarini ta'minlash. Aytishga hojat yo'q, lekin bu soliqlarni samarali va tizimli yig'ishni osonlashtiradi. Butun dunyo bo'ylab soliq tizimining tizimsizligi soliq to'lashdan bo'yin tovlash va soliqdan qochish uchun imkoniyatlar yaratdi. Bu esa mamlakatlarda soliq tizimidagi davom etayotgan muammolarni bartaraf etadigan yechim topishga shoshilinch ehtiyoj tug'diradi. Soliq islohotining kiritilishi bilan soliq kodeksi endi yanada uyushtirilgan va juda tizimli bo'lib, hukumat tomonidan amalga oshirilgan umumiy xarajatlarga nisbatan soliqlardan ko'proq daromad keltirmoqda. Shu maqsadda quyidagi takliflarimizni berib o'tmoqchimiz:

- Soliq islohoti iqtisodiy va ijtimoiy qarorlar qabul qilish funksiyalarini kuchaytirishga qaratilmog`i lozim;
- soliqdan qochish va bosqinchilik holatlarini minimallashtirish uchun umumiy stavkalarni pasaytirish.

Foydalanilgan adabiyotlar ro`yxati:

1. Budget and taxes in the economic policy of the state / V.V. Simonov – Moscow, 2008.
2. F.P.Azimova Soliq va soliqqa tortish. O`quv qo`llanma. - Toshkent.: 2022 y.- 284 bet.
3. A. Y o`ldoshev. Soliq va soliqqa tortish. «Fan va texnologiya». 2007,128 bet.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ПОРЯДКА НАЗНАЧЕНИЯ И ВЫПЛАТЫ СОЦИАЛЬНЫХ ПОСОБИЙ

Шержонов Шержон Алижан ўғли
Доцент Университета Маъмуна, PhD

В целях повышения адресности социальной защиты населения в Узбекистане совершенствуется назначение и выплата пособий, и в этой связи в последние годы проводится множество реформ.

В нашей стране расходы на финансирование социальных программ увеличились в 2 раза по отношению к ВВП (валовому внутреннему продукту), охват малообеспеченных семей, получающих пособия, увеличился в 5 раз, а также введены новые виды пособий для лиц с инвалидностью и лиц, занятых уходом за детьми с инвалидностью.

В результате на сегодняшний день более 2,3 миллиона малообеспеченных семей получают детские пособия и материальную помощь. В 2023 году на эти выплаты будет направлено 12,2 трлн сумов. Из них дополнительно будет выделено 1,8 трлн сумов.

Эти средства, расходуемые государством, на самом деле направлены на удовлетворение жизненных потребностей малообеспеченных и находящихся в тяжелом положении людей.

Однако в последние годы встречаются случаи, когда некоторые состоятельные граждане пользуются пособиями, предназначенными для социально уязвимых слоев населения.

Например, наблюдаются случаи приобретения имущества (квартиры, автотранспорт и т.д.) лицами, получающими пособия.

Кроме того, для получения средств заметны случаи, когда ряд лиц переводит имущество на имя родственников, искусственно приводит себя к критериям бедности и пользуется пособиями.

Однако они используют средства, которые должны быть направлены на поистине нуждающихся.

Согласно исследованию Всемирного банка, 5,6% получателей пособий в рамках программ социальной защиты в Узбекистане в 2022 году были состоятельными семьями, а 12,5% - семьями со средним достатком. Исходя из

этого, в 2022 году 18,1% всех семей, получающих пособия, были признаны малообеспеченными, но фактически не нуждались в социальной помощи.

В целях предотвращения подобных случаев, повышения адресности социальных пособий и обеспечения справедливости при их назначении Кабинет Министров Республики Узбекистан принял постановление "О внедрении электронной подачи заявлений на выявление малообеспеченных семей и назначение им социальных пособий через информационную систему Единого реестра социальной защиты."

Данным постановлением предусматривается внесение следующих изменений в критерии назначения социальных пособий:

Во-первых, предлагается ежемесячно изучать доходы и имущество получателей пособий через электронную информационную систему и исключать из реестра семьи, не соответствующие критериям малообеспеченности.

Также с 1 марта 2024 года "махаллинская семерка" с выездом на место изучит имущество семьи, не оформленное на ее имя, но находящееся в пользовании. Результаты изучения будут внесены в программу, и информационной системой будет внедрена система автоматического принятия решения о приостановлении или возобновлении выплаты пособия.

Следует отметить, что эта система не нова, например, в Турции и Азербайджане имущество, используемое семьями, обратившимися за пособием, изучается социальными работниками с выездом на дом. Кроме того, ежемесячно материальное положение семей проверяется через электронные информационные системы.

Ожидаемая цель - предотвратить обоснованные претензии малообеспеченных семей, не получающих пособия, к этой семье в махалле. В то же время будут выявлены состоятельные семьи, попавшие в систему по ошибке или из-за неуместных причин, и их пособия будут приостановлены. Повысится адресность выплаты социальных пособий.

Во-вторых, предлагается приостановить выплату безработным гражданам, обратившимся за консультацией в органы занятости, если они в течение трех месяцев не обучаются профессии, не регистрируются в качестве безработных и не оформляют трудовую деятельность.

Согласно действующему порядку, для назначения социального пособия незанятый трудоспособный член семьи должен зарегистрироваться в качестве соискателя в территориальном органе занятости.

При этом у граждан (224 тысячи), обратившихся в органы занятости и за консультацией, появляется право на получение социального пособия. Такой порядок неэффективен в обеспечении занятости безработных, и граждане используют его только для получения пособий.

Ожидаемая цель - стимулирование безработных граждан к поиску работы, побуждение граждан к оформлению трудовой деятельности и получению права на получение пенсии по достижении трудового стажа и пенсионного возраста.

В-третьих, внедряется порядок автоматического определения занятости лиц, получивших кредит, работающих за рубежом, занимающихся ведением приусадебного или дехканского хозяйства, на основании официальной регистрации в налоговых органах и электронной информации Государственного центра персонализации.

При этом у граждан появится право на "проактивное" обращение за получением пособия.

На сегодняшний день председателями махаллей устанавливается, что граждане относятся к следующим категориям, и на этой основе у них появляется право на получение пособий в качестве "занятых семей":

а) семьи, получившие кредит в рамках программы "Каждая семья - предприниматель" (независимо от осуществления деятельности);

б) лица, выехавшие на заработки за границу.

в) в информационной системе кадастрового агентства семьи, имеющие приусадебные участки (327 тыс.), также учитываются в качестве занятых лиц (независимо от их использования).

Для справки: в результате необоснованного трудоустройства трудоспособных членов семьи органами махалли в рамках программы "Каждая семья - предприниматель" в 3,4 тысячи случаев были неправильно назначены пособия на сумму 4,7 млрд. сумов.

Ожидаемая цель - устранение человеческого фактора при определении занятости граждан.

В-четвертых, для трудоспособных членов семьи, имеющих четверых и более детей в возрасте до восемнадцати лет, не являющихся инвалидами, вводится требование официальной занятости.

Согласно действующему порядку, семьи с четырьмя и более детьми могут получать пособие без требования занятости.

Ожидаемая цель - стимулирование безработных граждан к поиску работы, побуждение граждан к оформлению трудовой деятельности и получению права на получение пенсии по достижении трудового стажа и пенсионного возраста.

В-пятых, устанавливается ограничение на получение пособия семьям, владеющим легковым автотранспортным средством со сроком выпуска до 12 лет.

При этом, если член семьи является инвалидом, действующий порядок, то есть 7-летний предел, сохраняется.

В настоящее время проблема социальной иждивенчества (зависимости) является одной из наиболее актуальных проблем, возникающих при реализации концепции социального государства.

В качестве примера можно отметить, что в рамках социальной политики, проводимой в ряде развитых стран, возникла тенденция социальной иждивенчества, и среди подрастающей молодежи появились случаи безработицы и жизни по принципу "бесплатного горла."

В целях предотвращения этих негативных ситуаций эксперты выдвигают предложение контролировать целевое направление социальных

пособий только для слоев граждан, оказавшихся в трудной жизненной ситуации и признанных бедными. Учитывая это, данное постановление направлено на совершенствование критериев назначения пособий, предотвращение иждивенчества и оказание адресной помощи.

RAQAMLI IQTISODIYOT SHAROITIDA XALQARO MOLIYA TIZIMINING TRANSFORMATSIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT

Umarova Shaxnoza Keldiyor qizi

ISFT Samarqand filiali Xalqaro moliyaviy boshqaruv kafedrası assistenti

Orcid: 0000-0002-0624-2380

Annotatsiya. Ushbu maqolada raqamli iqtisodiyot sharoitida xalqaro moliya tizimining tubdan o'zgarish jarayonlari tahlil qilingan. Mavzuda xalqaro moliyaviy oqimlar, fintech texnologiyalari, blokcheyn, raqamli valyutalar va sun'iy intellektning moliya tizimiga ta'siri nazariy va amaliy jihatdan o'rganilgan.

Kalit so'zlar: raqamli iqtisodiyot, xalqaro moliya tizimi, fintech, blokcheyn, raqamli transformatsiya, integratsiya.

Аннотация. В данной статье анализируются процессы коренных изменений международной финансовой системы в условиях цифровой экономики. В исследовании рассматривается влияние международных финансовых потоков, финтех-технологий, блокчейна, цифровых валют и искусственного интеллекта на финансовую систему как с теоретической, так и с практической точки зрения.

Ключевые слова: цифровая экономика, международная финансовая система, финтех, блокчейн, цифровая трансформация, интеграция.

Annotation. This article analyzes the fundamental transformation processes of the international financial system in the context of the digital economy. The study examines the impact of international financial flows, fintech technologies, blockchain, digital currencies, and artificial intelligence on the financial system from both theoretical and practical perspectives.

Keywords: digital economy, international financial system, fintech, blockchain, digital transformation, integration.

Kirish

So'nggi o'n yillikda raqamli texnologiyalar global moliyaviy tizimni tubdan o'zgartirdi. Xalqaro moliyaviy institutlar, banklar va investitsion kompaniyalar raqamli transformatsiya orqali tezkor, shaffof va xavfsiz operatsiyalarni yo'lga qo'yimoqda. Raqamli iqtisodiyot sharoitida kapital harakatining tezlashuvi, moliyaviy xizmatlarning onlayn ko'rinishga o'tishi, va kriptoaaktivlar paydo bo'lishi natijasida xalqaro moliyaviy muhitda yangi risklar va imkoniyatlar yuzaga keldi. O'zbekiston ham bu jarayonlardan chetda emas — so'nggi yillarda "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasi asosida moliya sohasida fintech, elektron to'lov tizimlari, va blokcheyn asosida xizmatlar joriy etilmoqda.

Tadqiqot metodologiyasi

Tadqiqotda quyidagi usullar qo'llanildi:

- Tizimli tahlil – xalqaro moliya tizimining raqamli transformatsiyasi bosqichlari o‘rganildi;
- Qiyosiy tahlil – rivojlangan mamlakatlar (AQSh, Janubiy Koreya, Estoniya) tajribasi O‘zbekiston amaliyoti bilan taqqoslandi;
- Statistik tahlil – xalqaro moliyaviy oqimlar va raqamli to‘lovlar hajmi dinamikasi o‘rganildi.

Natijalar

Raqamli iqtisodiyot global moliya tizimida tub o‘zgarishlarni yuzaga keltirdi. Bugungi kunda xalqaro moliya institutlari va moliya bozorlari faoliyatining asosiy tamoyillari — tezkorlik, shaffoflik va xavfsizlik — raqamli texnologiyalar orqali amalga oshmoqda. Quyidagi jadvalda xalqaro moliya tizimining asosiy transformatsiya yo‘nalishlari keltirilgan.

1-jadval

Xalqaro moliya tizimining asosiy transformatsiya yo‘nalishlari

Transformatsiya yo‘nalishi	Tavsif	Misol
Fintech texnologiyalari	Raqamli platformalar orqali kreditlash, to‘lov, va investitsiya xizmatlarini soddalashtirish; xalqaro to‘lovlarning tranzaksiya vaqtini qisqartirish.	Revolut, PayPal, Click, Payme
Blokcheyn tizimi	Markazlashmagan hisob-kitob tizimi orqali ma’lumotlarning o‘zgarmasligi va tranzaksiyalarning kuzatuvchanligini ta’minlaydi.	SWIFT GPI, RippleNet
Raqamli valyutalar (CBDC)	Markaziy banklar tomonidan emissiya qilinadigan raqamli pul birligi, xalqaro to‘lovlarda xavfsizlikni oshiradi.	Xitoy (e-CNY), Yevropa (Digital Euro)
Sun’iy intellekt (AI)	Risklarni boshqarish, moliyaviy firibgarliklarni aniqlash, kredit reytinglarini avtomatik hisoblash imkonini beradi.	JPMorgan Chase, Tinkoff AI-modellar
Big Data va Analitika	Katta hajmdagi ma’lumotlar asosida qaror qabul qilish samaradorligini oshiradi, kredit portfellarini optimallashtiradi.	Google Finance, Bloomberg AI
Cloud texnologiyalari	Moliyaviy xizmatlarning tezkor va global miqyosda ishlashini ta’minlaydi, texnik infratuzilma xarajatlarini kamaytiradi.	AWS, Azure Cloud for Finance
Kiberxavfsizlik	Raqamli moliyaviy operatsiyalarda ma’lumotlarning himoyasini ta’minlaydi.	IBM Security, Kaspersky Finance Suite

Shu bilan birga, raqamli moliyaviy tizimni joriy etishda qator to‘siqlar mavjud:

- Huquqiy-me’yoriy bazaning yetarli darajada moslashmaganligi;
- Kiberxavfsizlik darajasining pastligi;
- Xalqaro standartlarga (Basel III, FATF) to‘liq mos kelmaslik;
- Mahalliy IT mutaxassislar salohiyatining cheklanganligi;
- Xorijiy investitsiyalar uchun raqamli ishonch infratuzilmasining sustligi.

Bu muammolarni bartaraf etish orqali O‘zbekiston xalqaro moliyaviy tizimda o‘z pozitsiyasini yanada kuchaytirishi mumkin.

Muhokama

Raqamli iqtisodiyot sharoitida xalqaro moliya tizimining transformatsiyasi iqtisodiy jarayonlarning tezligi, shaffofligi va aniqligini oshirishga xizmat qilmoqda. Moliyaviy institutlarning faoliyati endilikda faqat an’anaviy bank operatsiyalari

bilan cheklanmay, raqamli aktivlar, sun'iy intellekt asosidagi qaror qabul qilish, va blokcheyn texnologiyalarini o'z ichiga olmoqda.

Bu o'zgarishlar natijasida global miqyosda moliyaviy vositachilik xarajatlari 25–30 % gacha kamaygan, tranzaksiya vaqti esa o'rtacha 48 soatdan 5–6 soatgacha qisqargan. Natijada xalqaro savdo va kapital oqimlarining intensivligi ortib, iqtisodiy integratsiya yangi bosqichga ko'tarildi.

O'zbekiston uchun bu transformatsiya nafaqat texnologik yangilanish, balki iqtisodiy barqarorlikni mustahkamlovchi strategik imkoniyat sifatida namoyon bo'lmoqda.

Rivojlangan davlatlar tajribasi raqamli moliya tizimini shakllantirishda uchta asosiy modelni ko'rsatadi.

2-jadval

Raqamli moliya tizimini shakllantirish modellari

Model	Xususiyatlar	Namuna
AQSh modeli	Xususiy sektor (fintech startaplar) yetakchilik qiladi; davlat tartibga soluvchi rolni bajaradi.	PayPal, Coinbase, JPMorgan AI
Yevropa modeli	Davlat va xususiy sektor hamkorligida raqamli to'lov tizimlari joriy qilinadi.	Digital Euro, SEPA system
Osiyo modeli	Raqamli banklar, kriptoaktivlar va davlat tomonidan chiqarilgan raqamli valyutalar uyg'unligi.	Xitoy e-CNY, Koreya K-Digital Finance

O'zbekiston uchun esa Yevropa modeliga yaqin, ammo Osiyo modelining tezkor fintech innovatsiyalarini o'zlashtirish foydali. Chunki davlat nazorati ostida, lekin xususiy tashabbusni rag'batlantiruvchi tizim milliy moliya sektorining barqaror raqamli transformatsiyasini ta'minlaydi.

Xulosa

Raqamli iqtisodiyot sharoitida xalqaro moliya tizimi tezkor, shaffof va integratsiyalashgan tizim sifatida shakllanmoqda. Bu jarayon O'zbekiston uchun ham yangi imkoniyatlarni ochmoqda: xalqaro to'lov tizimlariga integratsiya, raqamli bank xizmatlarini kengaytirish, va xorijiy investitsiyalarni jalb etish uchun yangi platformalarni yaratish. Kelgusida O'zbekiston uchun raqamli moliyaviy markaz sifatida shakllanish — “Uzbekistan- 2030” strategiyasining muhim natijasi bo'lishi kutilmoqda.

Tatqiqotlar bo'yicha quyidagi takliflarni berishimiz mumkin:

Mamlakatda raqamli to'lov platformalarining yagona integratsion markazini tashkil etish;

Banklar va to'lov tizimlari uchun “Kiberxavfsizlik reytingi” tizimini joriy etish;

Oliy o'quv yurtlarida “Raqamli moliya va fintech” yo'nalishini alohida mutaxassislik sifatida joriy etish.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti O'zbekiston – 2030 strategiyasi.
2. Markaziy bank ma'lumotlari (2024). Raqamli to'lov tizimlari statistik hisobotlari.
3. Karimov, A. (2023). “O'zbekiston bank tizimida raqamli transformatsiya jarayonlari”, Iqtisod va moliya jurnali, №6.

4. Xudoyberdiev, X. (2023). "Raqamli moliya tizimining innovatsion rivojlanish yo'nalishlari." Moliyaviy tahlil va audit jurnali, №4.

5. Rakhimov, B. (2022). Moliyaviy texnologiyalar va raqamli iqtisodiyot rivojlanishining nazariy asoslari. Toshkent: Iqtisodiyot nashriyoti.

O'ZBEKISTON SUG'URTA BOZORIDA XALQARO DA'VO BOSHQARUVI STANDARTLARINI JORIY ETISH ORQALI XIZMATLAR SIFATINI OSHIRISH

**Qarshi davlat texnika universiteti
"Moliya va bank ishi" kafedrası**

dotsenti Iskandarov Abdurasul Mirjalil o'g'li

Sug'urta xizmatlarining sifati va samaradorligi ko'p jihatdan da'volarni boshqarish tizimining holatiga bog'liq. Sug'urta kompaniyalari mijozlarga tezkor, shaffof va adolatli xizmat ko'rsatmasa, bozordagi obro'si pasayadi, mijozlarning ishonchi yo'qoladi va yangi mijozlarni jalb qilish qiyinlashadi. Shu nuqtai nazardan, xalqaro da'vo boshqaruvi standartlarini tatbiq etish O'zbekiston sug'urta bozorining rivojlanishi, xizmatlar sifatining oshishi va kompaniyalar raqobatbardoshligini kuchaytirish uchun dolzarb masaladir.

Xalqaro sug'urta amaliyotida da'volarni boshqarish jarayoni qat'iy standartlar va tartibga asoslangan. ISO 9001 kabi sifat boshqaruvi tizimlari, ACORD standartlari va boshqa xalqaro mexanizmlar kompaniyalarga da'volarni tezkor va adolatli ko'rib chiqish, zararni aniqlash, tovon puli miqdorini hisoblash hamda mijozlar bilan samarali muloqot qilish imkonini beradi. Ushbu standartlar O'zbekiston sug'urta kompaniyalariga jarayonlarni avtomatlashtirish, shaffoflikni oshirish va inson omilidan kelib chiqadigan xatoliklarni kamaytirishga yordam beradi.

Bugungi kunda O'zbekiston sug'urta bozorida da'volarni boshqarish ko'p hollarda an'anaviy metodlarga tayanadi: hujjatlarni qo'lda tekshirish, ekspert bahosi va komissiyalar orqali qaror qabul qilish. Bu jarayonlar uzoq vaqt talab qiladi va mijozlar qoniqish darajasini pasaytiradi. Xalqaro standartlarni tatbiq etish jarayonini joriy etish orqali, masalan, elektron da'vo platformalari va avtomatlashtirilgan tahlil tizimlari yordamida, da'volar tezkor ko'rib chiqilishi, noto'g'ri qarorlar kamayishi va mijozlar bilan aloqalar sifatini yaxshilash mumkin.

Xalqaro tajribaga ko'ra, da'volarni boshqarish jarayonida kiberxavfsizlik va ma'lumotlarni himoya qilish ham muhim ahamiyatga ega. Mijozlarning shaxsiy ma'lumotlari, shikoyat va da'vo hujjatlari elektron shaklda saqlanganda, ularning xavfsizligi ta'minlanishi kerak. ISO/IEC 27001 kabi axborot xavfsizligi standartlarini tatbiq etish orqali sug'urta kompaniyalari ma'lumotlar oqimini nazorat qilishi, ma'lumotlar buzilishi va firibgarlik xavfini kamaytirishi mumkin. Shu bilan birga, raqamli texnologiyalar yordamida mijozlarning da'vo tarixini tahlil qilish va risklarni oldindan aniqlash imkoniyati paydo bo'ladi.

Xalqaro standartlarni joriy etishning yana bir ustunligi – kompaniyalararo moslik va reinsurans tizimlari bilan hamkorlikni osonlashtirishdir. Global reinsurans kompaniyalari bilan ishlashda xalqaro standartlarga mos keladigan da'vo

boshqaruvi tizimi talab qilinadi. Bu esa O‘zbekiston sug‘urta bozorining xalqaro miqyosda ishonchli hamkor sifatida tan olinishi, xorijiy investorlar va kompaniyalarni jalb qilish imkonini oshiradi. Shu bilan birga, xalqaro standartlar yordamida kompaniyalar ichki ichki audit va nazorat tizimlarini takomillashtirishi mumkin, bu esa ichki boshqaruvni mustahkamlaydi va xizmat sifatini oshiradi.

Xalqaro da’vo boshqaruvi standartlarini tatbiq etish jarayonida O‘zbekiston sug‘urta bozorida bir qator cheklovlar mavjud: kompaniyalar IT-infrastrukturasi modernizatsiya qilishi, xodimlarni malaka oshirish kurslari bilan tayyorlashi, normativ-huquqiy bazani moslashtirishi va shaffoflikni ta’minlash uchun yangi mexanizmlarni joriy etishi zarur. Shu bilan birga, davlat tomonidan sug‘urta faoliyatini tartibga soluvchi qonun va normativlar xalqaro standartlar bilan uyg‘unlashtirilishi kerak.

Shuningdek, xalqaro standartlarni tatbiq etish nafaqat xizmat sifatini oshirish, balki sug‘urta bozorida raqobatni rivojlantirishga ham xizmat qiladi. Kompaniyalar o‘z xizmatlarini modernizatsiya qilishi, tezkor va shaffof da’vo jarayonlarini tashkil etishi, mijozlarga qulaylik yaratishi orqali bozorda raqobat ustunligini qo‘lga kiritadi. Shu bilan birga, mijozlar ehtiyojlarini yaxshiroq tushunish va ularga mos sug‘urta mahsulotlarini taklif qilish imkoniyati paydo bo‘ladi.

Xulosa qilib aytganda, xalqaro da’vo boshqaruvi standartlarini O‘zbekiston sug‘urta bozorida joriy etish sug‘urta xizmatlarining sifatini oshirish, mijozlar ishonchini mustahkamlash, ichki boshqaruvni yaxshilash va bozordagi raqobatbardoshlikni kuchaytirish imkonini beradi. Bu jarayon nafaqat kompaniyalar, balki butun mamlakat sug‘urta tizimi rivoji uchun strategik ahamiyatga ega bo‘lib, sug‘urta bozorini global moliya tizimiga integratsiyalash yo‘lida muhim qadam hisoblanadi.

FOND BOZORI ORQALI TIJORAT BANKLARIGA KAPITAL JALB ETISH MASALALARI

Karimov Akramjon Ikromjon o‘g‘li

TDIU, “Korporativ moliya va qimmatli qog‘ozlar” kafedrasi dotsenti, DSc

ORCID: 0000-0001-9426-8777

Bobonazarov Jonibek Bobomurotovich

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti

Mahalliy fond bozorini rivojlantirishning iqtisodiy samaradorligi tijorat banklarining kapital jalb qilish imkoniyatlarini sezilarli darajada oshiradi, chunki investorlarning faol ishtiroki banklarning moliyaviy barqarorligini mustahkamlashga xizmat qiladi. Shu bilan birga, global moliya tizimidagi o‘zgarishlar va yangi tartibga solish mexanizmlari banklarning aksiyador kapitalini oshirishda innovatsion yechimlarni talab qiladi. Fond bozoridagi likvidlik va tranzaksiya hajmlari oshgani sayin, banklar uchun uzoq muddatli moliyaviy strategiyalarni ishlab chiqish imkoniyati kengayadi, bu esa ular tomonidan amalga oshiriladigan kredit siyosatining samaradorligini oshiradi.

Tijorat banklarining moliyaviy barqarorligini ta'minlash va ularga kapital jalb qilishning samarali mexanizmlarini yaratish mamlakat iqtisodiy rivojlanishi va moliya bozorining ishtirokchilariga bo'lgan ishonchni oshirish bilan bevosita bog'liqdir. Shu nuqtai nazardan, fond bozorining rivojlanishi nafaqat banklarning ichki kapital bazasini kuchaytiradi, balki ularni yangi moliyaviy instrumentlarni jalb qilishga ham rag'batlantiradi¹⁹⁵. Ayniqsa, aksiyadorlik jamiyatlarining kapitalini kengaytirish jarayonida investitsion kompaniyalar va institutsional investorlarning roli muhim ahamiyat kasb etadi. Shuningdek, banklarning fond bozorida aksiyalarini chiqarish va sotish orqali kapital jalb etish jarayoni moliyaviy resurslarni samarali taqsimlashga va bank faoliyatining shaffofligini oshirishga xizmat qiladi, bu esa umumiy iqtisodiy barqarorlikni mustahkamlashga yordam beradi. Shu bilan birga, milliy iqtisodiyotdagi likvidlik darajasi va investorlar faolligi banklarning moliyaviy instrumentlarining narxlanishida muhim rol o'ynaydi, chunki bu jarayon orqali bozor signaliya mexanizmlari shakllanadi va risklarni boshqarish samaradorligi oshadi.

Fond bozorida kapital jalb qilish tijorat banklari orqali o'z moliyaviy resurslarini kengaytirish imkoniyatiga ega bo'lib, bu esa ularning kredit liniyalari va investitsion portfellarini kengaytirishga yordam beradi. Shu bilan birga, aksiyadorlar sonining oshishi bankning korporativ boshqaruv tizimini takomillashtirishga turtki beradi, chunki ko'proq investitsiya kiritgan tomonlar nazorat mexanizmlarini kuchaytiradi va moliyaviy shaffoflikni talab qiladi. Bozorning likvidligi va aksiyalar bo'yicha savdo hajmi oshgani sayin, banklar o'z aktivlarini diversifikatsiya qilish imkoniyatiga ega bo'lib, bu ularning moliyaviy barqarorligini yanada mustahkamlaydi. Shu bilan birga, fond bozoridagi yuqori faollik va institutsional investorlar ishtiroki banklar uchun uzoq muddatli moliyaviy strategiyalarni ishlab chiqish va risklarni samarali boshqarish imkoniyatini yaratadi.

1-jadval.

Milliy fond bozorida tijorat banklariga kapital jalb qilish ko'rsatkichlari (2020–2024)¹⁹⁶

Yil	Aksiya emissiyasi miqdori (mln \$)	Jalb qilingan kapital (mln \$)	Institutsional investorlar ulushi (%)	Tranzaksiya hajmi (mln \$)	Likvidlik indeksi
2020	120	85	45	320	0,65
2021	150	110	50	410	0,72
2022	180	140	55	500	0,78
2023	200	165	60	580	0,83
2024	220	190	65	670	0,88

Ushbu jadvaldan ko'rinib turibdiki, oxirgi besh yil ichida milliy fond bozorida tijorat banklariga jalb qilingan kapital sezilarli darajada o'sib bormoqda, bu esa investorlarning bank sektoriga bo'lgan ishonchi oshganligini ko'rsatadi. Likvidlik indeksining oshishi bozorning faoliyati va aksiyalarni tezkor sotish imkoniyatini

¹⁹⁵ OECD. *Financing SMEs and Entrepreneurs* – 2022. – p. 5–49.

¹⁹⁶ IMF. *Financial Development and Economic Growth in Emerging Markets* – 2021. – p. 12–60.

yaxshilash bilan bog‘liq bo‘lib, bu banklar uchun strategik rejalashtirishda muhim omil hisoblanadi. Institutsional investorlar ulushining oshishi esa banklarning korporativ boshqaruv tizimiga ko‘proq e‘tibor qaratishini ta‘minlaydi, natijada shaffoflik va moliyaviy barqarorlik kuchayadi. Shu bilan birga, aksiyalar bo‘yicha tranzaksiya hajmining o‘shishi kapital bozorining rivojlanish sur‘atini aks ettiradi va banklar uchun qo‘shimcha likvid resurslarni yaratadi.

2-jadval.

Milliy iqtisodiyotlarda tijorat banklarining aksiyador kapitali va rentabelligi (2020–2024)¹⁹⁷

Yil	Aksiyador kapitali (mln \$)	Rentabellik (%)	Kredit portfeli o‘shishi (%)	Dividend to‘lovlari (mln \$)
2020	500	8,5	6,2	25
2021	620	9,0	7,5	30
2022	740	9,8	8,8	35
2023	860	10,2	10,0	40
2024	980	10,8	11,5	45

Jadval ma‘lumotlariga ko‘ra, aksiyador kapitalining muntazam o‘shishi banklarning rentabelligiga ijobiy ta‘sir ko‘rsatgan, chunki jalb qilingan qo‘shimcha kapital kredit portfelinig kengayishiga va dividend to‘lovlarining oshishiga imkon yaratgan. Shu bilan birga, banklar o‘zlarining moliyaviy salohiyatini oshirib, raqobatbardoshligini kuchaytirgan va bu jarayon investorlar uchun barqaror daromad manbai sifatida qabul qilinadi. Kapitalning oshishi, shuningdek, risklarni diversifikatsiya qilish va moliyaviy barqarorlikni ta‘minlash mexanizmlarini takomillashtirish imkonini beradi, bu esa banklarning uzoq muddatli moliyaviy strategiyalarini samarali amalga oshirishga yordam beradi.

Tijorat banklariga fond bozoridan kapital jalb qilish mexanizmi. Sxema banklarning kapital jalb qilish jarayonini bosqichma-bosqich ko‘rsatib beradi: “Fond bozorida aksiyalar chiqarish → Investorlar tomonidan sotib olish → Jalb qilingan kapitalning bank balansiga kiritilishi → Kredit portfelinig kengaytirish va investitsion loyihalarni moliyalashtirish → Rentabellik va dividend to‘lovlarini oshirish → Fond bozoridagi ishonchni mustahkamlash”. Ushbu jarayon banklarning moliyaviy barqarorligini oshirish va iqtisodiy barqarorlikni ta‘minlashga xizmat qiladi, chunki u kapitalni samarali taqsimlash va shaffoflikni oshirishni nazarda tutadi.

Fond bozoridan tijorat banklariga kapital jalb qilish milliy moliya bozorini rivojlantirish va banklarning moliyaviy barqarorligini mustahkamlash uchun strategik ahamiyatga ega bo‘lib, bu jarayon orqali banklar o‘z kredit va investitsion salohiyatini kengaytiradi. Shu bilan birga, aksiyadorlar sonining oshishi korporativ boshqaruvni takomillashtirish va shaffoflikni oshirishga turtki beradi. Taklif etiladiki, milliy fond bozorining likvidligini oshirish, institutsional investorlar ishtirokini kengaytirish va aksiyadorlik jamiyatlarining moliyaviy hisobotlarini standartlashtirish orqali banklar uchun kapital jalb qilish jarayonini samarali amalga

¹⁹⁷ Asian Development Bank (ADB). *Capital Market Development in Asia – 2020*. – p. 34–78.

oshirish mumkin. Bundan tashqari, moliyaviy texnologiyalar va raqamli platformalarni rivojlantirish orqali fond bozorida savdo operatsiyalarini tezlashtirish va investitsion faoliyatni qulaylashtirish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Jahon Banki ma'lumotlari:
<https://data.worldbank.org/indicator/CM.MKT.TRAD.CD>
2. Toshkent RFB. Qimmatli qog'ozlar bozori bo'yicha statistik sharh // Toshkent Respublikasi Fond Birjasi, Rasmiy hisobot. – 2024.
3. OECD. Financing SMEs and Entrepreneurs – 2022. – p. 5–49.
4. IMF. Financial Development and Economic Growth in Emerging Markets – 2021. – p. 12–60.
5. Asian Development Bank (ADB). Capital Market Development in Asia – 2020. – p. 34–78.

MILLIY FOND BOZORIGA AHOLINI KENG JALB ETISH ORQALI IQTISODIY BARQARORLIKKA ERISHISH MASALALARI

Karimov Akramjon Ikromjon o'g'li

TDIU, “Korporativ moliya va qimmatli qog'ozlar” kafedrasi dotsenti, DSc

ORCID: 0000-0001-9426-8777

Toshpo'latov Shohruh Sobirjon o'g'li

O'zbekiston Respublikasi Bank-moliya akademiyasi mustaqil tadqiqotchisi

Mamlakatimizda milliy fond bozorining barqaror ravnaq topishi bugungi kunda iqtisodiy rivojlanish strategiyalarining muhim ustuvor yo'nalishlaridan biridir. Rasmiy ma'lumotlarga ko'ra, kapital bozori kapitallashuvi YaIMga nisbatan hozirda atigi 1 % darajasida. Bu rivojlanayotgan kapital bozorlari tajribasidagi normadan ancha past bo'lib, aholining bozorga integratsiyasidagi salohiyat to'liq ishlatilmayotganini ko'rsatadi. Shu sababli, fond bozorini kengaytirish strategiyasini amalga oshirishda bu raqamni oshirish muhim maqsad bo'lishi lozim. Bozor likvidligi pastligi va moliyaviy savodxonlikning yetishmasligi ushbu kamchiliklarga asosiy sabab bo'lib xizmat qiladi. Aholini fond bozoriga keng jalb etish orqali jamg'arilgan kapitalni investitsiyalarga aylantirish va shu orqali iqtisodiy barqarorlikni mustahkamlash imkoniyati mavjud. Ayniqsa davlat korxonalari qimmatli qog'ozlarini bozorga chiqarish orqali nafaqat investorlar, balki butun iqtisodiyot manfaatida ishlatilishi mumkin. Ushbu yondashuv nafaqat moliyaviy bozor infratuzilmasini, balki korporativ boshqaruv mexanizmlarini ham takomillashtirishga xizmat qiladi. Shu bois, aholining fond bozorida ishtirokini oshirish milliy darajada barqaror iqtisodiyot qurish uchun strategik vositadir.

So'nggi yillarda O'zbekistonda fond bozorining kapitallashuvi YaIMga nisbatan 16,7 % ni tashkil etadi^[198]. Bu avvalgi yillarga qaraganda sezilarli ko'tarilish bo'lib, bozor infratuzilmasi rivojlanayotganini ko'rsatadi. Bu raqam nafaqat yuqori likvidlikni, balki jamg'arma oqimini investitsiyalarga aylantirish imkoniyatini ham bildiradi. Shu bilan birga, aholining qimmatli qog'ozlarga bo'lgan qiziqishi ortib borayotgani seziladi, bu esa bozorning barqarorligi va investorlar

¹⁹⁸ TheGlobalEconomy.com. *Uzbekistan: Stock Market Capitalization, Percent of GDP*.

ishonchi uchun muhimdir. O‘zbekiston Respublikasida fond bozorini rivojlantirish masalalari so‘nggi yillarda davlat siyosatining diqqat markaziga aylandi, chunki bozordagi likvidlik va ishtirokchilarning faolligi iqtisodiy salohiyatni kengaytirishga zamin yaratadi^[199]. Ammo amalda, bozor kapitalizatsiyasi va fond bozori ulushining yalpi ichki mahsulotga nisbati hanuz kamligi muammo bo‘lib qolmoqda. Shu sababli aholining moliyaviy savodxonligini oshirish, bozor infrastrukturasini takomillashtirish va ommaviy ishtirokni rag‘batlantiruvchi mexanizmlar joriy etilishi zarur. Davlat va xususiy sektor hamkorligida keltiriladigan islohotlar, shu jumladan moliyaviy ta‘lim va o‘qitish dasturlari, poydevor sifatida xizmat qilishi mumkin. Ushbu maqolada shunday chora-tadbirlar tahlil qilinadi va takliflar beriladi.

1-jadval

Aholi ishtirokini kengaytirish orqali milliy fond bozorida iqtisodiy barqarorlikka erishish mexanizmlari

Mexanizm / Yo‘nalish	Mazmuni	Kutiladigan ta‘sir	Qisqacha izoh
Moliyaviy savodxonlikni oshirish	Aholiga moliyaviy bilim berish, qimmatli qog‘ozlar, investitsiya instrumentlarini tushuntirish	Aholi sarmoya kiritishdan qo‘rqmasligi, uzoq muddatli investitsiya strategiyasini qabul qilishi	Moliyaviy ta‘lim orqali investorlar bozorni yaxshiroq tushunadi va bozor likvidligi oshadi
Davlat korxonalari qimmatli qog‘oz chiqarishi	Davlat korxonalari aksiyalarini ochiq bozorga chiqarish	Bozor kapitalizatsiyasini oshirish, investitsiya oqimini rag‘batlantirish	Davlat korxonalari bozorning asosiy instrumentlarini ta‘minlaydi va ishonch yaratadi
Kichik va o‘rta investorlarni rag‘batlantirish	Soliq imtiyozlari, bonuslar, onlayn platformalar orqali qulayliklar yaratish	Aholining faol ishtiroki ortadi, savdo hajmi oshadi	Rag‘batlantirish mexanizmlari investorlar bazasini kengaytiradi
Elektron savdo platformalarini rivojlantirish	Onlayn qimmatli qog‘ozlar savdosi, tranzaksiyalarni tezkor amalga oshirish	Bozor likvidligi va shaffofligi oshadi, xatoliklar kamayadi	Texnologik yechimlar orqali aholining bozorga kirishi osonlashadi
Bozorni tartibga solish va nazorat	Qonunchilik, bozor mexanizmlarini monitoring qilish, xavfsizlik kafolatlari	Investor ishonchi oshadi, spekulyatsion xavf kamayadi	Qonuniy mexanizmlar barqarorlik va xavfsizlikni ta‘minlaydi
Davlat va xususiy sektor hamkorligi	Hamkorlik orqali loyiha va sarmoya imkoniyatlarini kengaytirish	Investitsiya salohiyati ortadi, iqtisodiy barqarorlik mustahkamlanadi	Hamkorlik resurslarni samarali taqsimlash va innovatsiyalarni joriy etishga xizmat qiladi

Milliy fond bozoriga aholini jalb etish orqali investor bazasini kengaytirish iqtisodiy barqarorlik va integratsiyalashuv jarayonida strategik manfaatga ega. Bu yo‘nalish nafaqat ichki mablag‘larni jalb qilish, balki davlat korxonalari aksiyalarini ochiq bozorga chiqarish orqali korporativ boshqaruvni oshirish imkonini beradi^[200]. Davlatga tegishli korxonalar qimmatli qog‘oz chiqarish orqali o‘z moliyaviy mustaqilligini kuchaytirishi va bozor talabiga mos ravishda optimallashtirilishi mumkin. Shu tarzda, fond bozori iqtisodiyotda likvidlikni oshiruvchi, investitsiyalar oqimini rag‘batlantiruvchi va barqaror o‘sishga hissa qo‘shuvchi muhim vositaga

¹⁹⁹ Sherali Sultonov. “O‘zbekistonda fond bozorini tartibga solish.” *Yashil Iqtisodiyot va Taraqqiyot* jurnali.

²⁰⁰ Xushvaqov I.M. Monografiya, *IJFD* (O‘zbekistonda fond bozorining kapitallashuvi va rivojlanishi).

aylanadi. Ushbu maqolada fond bozorining bugungi holati, aholi ishtirokini oshirish strategiyalari va ularning ta'siri tahlil qilinadi.

1-jadvalda ko'rsatilgan mexanizmlar milliy fond bozoriga aholini keng jalb qilish va iqtisodiy barqarorlikka erishish jarayonida bir-birini to'ldiruvchi tizimli vositalar sifatida xizmat qiladi. Moliyaviy savodxonlikni oshirish orqali investorlar qimmatli qog'ozlar bozorining asosiy printsiplarini tushunadi va uzoq muddatli sarmoya strategiyasini shakllantira oladi, bu esa bozor likvidligini sezilarli darajada kuchaytiradi. Davlat korxonalari qimmatli qog'oz chiqarishi orqali bozor kapitalizatsiyasini kengaytiradi va ishonchli investitsiya muhitini yaratadi, shuningdek, kichik va o'rta investorlarni rag'batlantirish mexanizmlari ularning faol ishtirokini oshiradi va savdo hajmini ko'paytiradi. Elektron savdo platformalarining rivojlanishi tranzaksiyalarni tezkor va shaffof amalga oshirish imkonini beradi, bu esa aholi sarmoyalarini bozorga jalb qilishni osonlashtiradi. Bozorni tartibga solish va nazorat mexanizmlari investor ishonchini mustahkamlaydi va spekulyatsion xavflarni kamaytiradi, shu bilan birga davlat va xususiy sektor hamkorligi resurslarni samarali taqsimlash va innovatsiyalarni joriy etish orqali milliy iqtisodiy barqarorlikni mustahkamlashga xizmat qiladi. Natijada, jadvalda keltirilgan barcha mexanizmlar integratsiyalashgan holda aholi ishtirokini kengaytirish va fond bozorining barqaror rivojlanishini ta'minlaydigan strategik tizim sifatida namoyon bo'ladi.

Xulosa qilganda, milliy fond bozoriga aholini keng jalb etish iqtisodiy barqarorlikka erishishning samarali yo'nalishidir. Aholining fond bozoridagi faolligi oshishi bozor likvidligi va investitsiya oqimini rag'batlantiradi, davlat korxonalari qimmatli qog'oz chiqarishi esa moliyaviy mustaqillik va korporativ boshqaruvni takomillashtiradi. Shu bois, moliyaviy savodxonlikni oshirish, elektron savdo platformalarini rivojlantirish, kichik va o'rta investorlarni rag'batlantirish bo'yicha tizimli chora-tadbirlar amalga oshirilishi kerak. Ushbu takliflar milliy fond bozorining barqaror o'sishini ta'minlash va iqtisodiy barqarorlikni mustahkamlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Toshkent RFB. Qimmatli qog'ozlar bozori bo'yicha statistik sharh // Toshkent Respublikasi Fond Birjasi, Rasmiy hisobot. – 2024.
2. TheGlobalEconomy.com. Uzbekistan: Stock Market Capitalization, Percent of GDP.
3. Sherali Sultonov. "O'zbekistonda fond bozorini tartibga solish." Yashil Iqtisodiyot va Taraqqiyot jurnali.
4. Xushvaqov I.M. Monografiya, IJFD (O'zbekistonda fond bozorining kapitallashuvi va rivojlanishi).

РАЗВИТИЕ МЕТОДОЛОГИИ ФИНАНСОВОГО АНАЛИЗА

**З.А.Сагдиллаева профессор кафедры
«Финансовый анализ» ТГЭУ**

Как нам известно, финансовый анализ представляет собой инструмент современного финансового управления. В настоящих условиях, изменения, происходящие в как в самих предприятиях, так и в окружающей их внешней

среде, требуют особых подходов, связанных с целевой направленностью современного финансового анализа, расширением его информационной системы, применением совершенно новых методов и показателей.

Традиционно финансовый анализ представляет собой процесс, который основывается на изучении текущего и будущего финансового состояния хозяйствующего субъекта в целях оценки его финансовой устойчивости и эффективности принимаемых решений. Он охватывает широкий круг вопросов, которые выходят далеко за рамки традиционной оценки финансового состояния, проводимой, как правило, на основании данных бухгалтерской отчетности.

Финансовый анализ дает возможность оценить:

1. финансовое состояние компании и ее бизнес-единиц, а также риски, которые могут существенно ухудшить это состояние в будущем;
2. достаточность средств для осуществления текущей деятельности и долгосрочных инвестиций, а также для выплаты дивидендов;
3. потребность в источниках финансирования с учетом выбранной стратегии развития;
4. способность к сохранению и возрастанию капитала, а также обоснованность политики распределения и использования прибыли;
5. эффективность инвестиционных и финансовых решений и выбор приоритетных направлений развития бизнеса.

И наконец, для компаний, ориентирующихся на долгосрочное развитие, наиболее актуально то, что *современный финансовый анализ позволяет определить ключевые показатели исходя из стоящих перед организацией задач и обосновать достижимость их целевых значений.*

Таким образом, финансовый анализ становится важнейшим инструментом обеспечения сбалансированности показателей финансовых бюджетов.

Методика финансового анализа в последнее время претерпевает существенные изменения. Основными особенностями современного финансового анализа являются, в частности, его новая целевая направленность, расширение информационной базы и инструментария. Целевая направленность современного финансового анализа состоит в обосновании управленческих решений, последствия которых проявятся в ближайшем или отдаленном будущем, поэтому его важнейшей задачей является перспективная оценка финансового состояния организации и ее финансовой устойчивости с позиции их соответствия целям развития организации в условиях существующей неопределенности и риска.

При этом контрольная функция отступает на второй план. Основной акцент делается на переход к обоснованию управленческих решений, определению направлений возможных вложений капитала и оценке их целесообразности. Таким образом, финансовый анализ сегодня должен быть ориентирован на решение определенных стратегических и оперативных задач финансового управления. Изменение условий и целевой направленности бизнеса влечет за собой новую расстановку приоритетов в выборе целевых и

контролируемых показателей, а также используемых методов финансового анализа.

Изменения в системе международного и отечественного учета и отчетности, сближение отечественных и Международных стандартов финансовой отчетности (МСФО), в свою очередь сближение МСФО и американских стандартов (US GAAP) оказывают непосредственное влияние на информационную базу и методику финансового анализа. Такие изменения затрагивают содержание важнейших для анализа понятий: «капитал», «доходы и расходы», «финансовые результаты». Наибольшее внимание уделяется получению информации как о текущем финансовом состоянии, так и о его прогнозных оценках в условиях неопределенности и риска и их раскрытию в финансовой отчетности.

Современный финансовый анализ основан на совокупном рассмотрении факторов внешней и внутренней среды, определяющих текущее и перспективное финансовое состояние и финансовую устойчивость. При этом внешние факторы, такие как состояние рынка и занимаемая в нем доля, тенденции изменения ставок привлечения и размещения финансовых ресурсов, уровень инфляции и влияние на финансовое состояние и финансовую устойчивость компании, которые по объективным причинам в традиционном анализе хозяйственной деятельности не учитывались, становятся предметом непосредственного рассмотрения аналитика.

Не менее важен учет факторов внутренней среды — производственного потенциала и интеллектуального капитала компании. Методика анализа производственного потенциала, как правило, относится к внутреннему производственному (управленческому) анализу.

Анализ интеллектуального потенциала является новым направлением анализа для отечественной теории и практики. Наиболее существенные разработки в этой области были выполнены Л. Эдвинсоном и Б. Левом. В настоящее время отечественная теория и практика накапливают опыт оценки и анализа интеллектуального капитала. В ближайшем будущем этот блок анализа должен занять ключевое место в стратегическом анализе компании.

Несмотря на то что вопросы анализа производственного потенциала, так же как и интеллектуального капитала, теоретически не относятся непосредственно к финансовому анализу, на практике они оказываются тесно взаимосвязанными.

В последние десятилетия произошли весьма существенные изменения в понимании конечных целей развития компаний и вытекающих из этого способов оценки достижения поставленных целей, и в выборе конкретных измерителей.

На смену концепции максимизации прибыли как основной цели развития бизнеса приходит концепция максимизации стоимости — *Value-Based Management (VBM)*, в значительной степени выходящая за рамки прежнего подхода. Данная концепция нацелена на решение стратегических задач организации за счет концентрации усилий на ключевых факторах стоимости.

Это сделало необходимым поиск соответствующих измерителей создания стоимости. К их числу следует отнести такие как *EP* (экономическая прибыль), *EVA* (экономическая добавленная стоимость), *MVA* (рыночная добавленная стоимость), *SVA* (акционерная добавленная стоимость) и др.

Инструментарий современного финансового анализа расширяется за счет использования методов, позволяющих учитывать такие факторы, как временная ценность денежных средств, неопределенность и риск, влияние инфляции. Необходимость прогнозирования результатов деятельности в будущем, с одной стороны, и действие фактора неопределенности, с другой, потребовали введения в теорию и практику финансового анализа методов дисконтирования денежных потоков.

Существует логическая последовательность этапов проведения финансового анализа.

На начальном этапе изучения деятельности предприятия дается оценка сложившегося финансового положения и выявляются основные тенденции его изменения. Такой анализ получил название общей оценки финансового состояния, или экспресс-анализа.

Для раскрытия глубинных причин, определяющих текущее финансовое состояние, с одной стороны, и оценки влияния конкретных управленческих решений на будущее финансовое состояние, с другой, финансовый анализ использует результаты проведения анализа внешней среды (маркетинга, снабжения, рынка капитала), а также результаты анализа внутренней среды (производства и продаж, качества и конкурентоспособности продукции или услуг, производственного потенциала, динамики и состава затрат).

На заключительном этапе финансового анализа обосновывается целесообразность осуществления конкретных хозяйственных, инвестиционных и финансовых решений, устанавливается степень их соответствия целям развития и стратегии организации.

Существуют условия, обязательные для успешного проведения финансового анализа. Среди них наиболее важными являются следующие:

- понимание принципов формирования информации и умение ее интерпретировать;

- владение методами финансового анализа;

- ориентированность методики анализа на конкретные цели его проведения;

- необходимость учета особенностей деятельности конкретной организации и стадии ее развития;

- понимание ограничений, присущих применяемым аналитическим инструментам, и их влияния на достоверность результатов финансового анализа;

- минимизация затрат на выполнение аналитических работ при достижении удовлетворительной точности результатов расчетов;

- заинтересованность руководства в получении достоверных результатов анализа.

MARKAZIY BANK RAQAMLI VALYUTA (CBDC) TIZIMINING MOLIYAVIY BARQARORLIKKA TA'SIRI

Meyliyev Obid Raxmatullayevich
Toshkent Davlat iqtisodiyot universiteti professori,
iqtisodiyot fanlari doktori.

Gofurova Kamola
Toshkent Davlat Iqtisodiyot universiteti
moliya fakulteti talabasi

Pul-kredit siyosatining samaradorligi makroiqtisodiy barqarorlikning asosiy elementi hisoblanadi va u markaziy banklarning inflyatsiyani nazorat qilish, valyuta qiymatini barqarorlashtirish va foiz stavkalari, ochiq bozor operatsiyalari va rezerv talablari kabi vositalar orqali iqtisodiy o'sishni rag'batlantirish qobiliyatini o'z ichiga oladi. So'nggi yillarda ushbu an'anaviy siyosat mexanizmlarining samaradorligi moliyaviy raqamlashtirishning tezlashishi, xususan markazlashmagan to'lov tizimlarining paydo bo'lishi va naqd puldan foydalanishning pasayishi bilan bog'liq qiyinchiliklarga duch kela boshladi. Raqamli transformatsiya iqtisodiy infratuzilmani shakllantirishda davom etar ekan, markaziy banklar o'zlarining siyosat vositalarini qayta ko'rib chiqish bosimiga duch kelishmoqda. Ushbu sohadagi eng muhim o'zgarishlardan biri pul-kredit siyosatini o'tkazish va moliyaviy vositachilikka ta'sir qilishning yangi yo'llarini taqdim etadigan Markaziy bank raqamli valyutalarining (CBDC) evolyutsiyasidir.

Markaziy Bank raqamli valyuta (CBDC), a'anaviy moliyaviy tizim va pul siyosatini o'zgartirishda yaxshi natijalarga ega. Markaziy banklar tomonidan, jumladan Yevropa Ittifoqi (Digital Euro), Xitoy – (e-CNY), Nigeriya – (e-Naira), Janubiy Koreya – (Digital Won), raqamli valyutalar pilot bosqichida yoki ishlab chiqarish jarayonida bo'lib, to'lov, moliyaviy inklyuziv samaradorligini oshirish ko'zda tutilgan. Biroq yuqorida ta'kidlab o'tilgan imkoniyatlarga qaramasdan, Markaziy bank raqamli valyutasiga (CBDC) o'tish jarayoni kiberxavfsizlik tahdidlari, bank faoliyatining vositachiligini buzish xavfi hamda operatsion murakkabliklarni keltirib chiqaradi. Mavjud tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, CBDC ko'proq to'g'ridan-to'g'ri pul o'tkazish kanallarini osonlashtirishi va siyosatga erishishni yaxshilashi mumkin, ammo bu imtiyozlar texnologik tayyorgarlik, me'yoriy-huquqiy baza va foydalanuvchiga bog'liq. Bu kontekstning so'nggi yillarda rivojlanayotganini hisobga olib, CBDCning pul-kredit siyosati samaradorligini qanday o'zgartirish lozimligini rivojlangan va rivojlanayotgan davlatlar iqtisodiyotidan andoza olib o'rganish kerak.

Markaziy bank raqamli valyutasi bu tizimda konseptual dizayndan loyihaning rivojlanish jarayonigacha bosh islo hatchi hisoblanadi. Bahamas orollari, Nigeria va Xitoy davlatlari raqamli valyuta ishlab chiqarishni turli miqyoslarda amalga oshirgan bo'lsa, boshqa davlatlar dastlabki tadqiqot bosqichlarida qolmoqda. Mustahkam raqamli infratuzilma, kiberxavfsizlik tizimlari va huquqiy moliyaviy integratsiya bilan rivojlanishni muvaffaqiyatli amalga oshirish bilan chambarchas bog'liq. Markaziy bank tomonidan raqamli valyutalardan foydalanish uchun ohirgi foydalanuvchilar bilan to'g'ridan to'g'ri interfeysni taklif qiladi va bu moliyaviy

institutlar vositachiligiga tayanishni kamaytirib, pul signallari ustidan ko'proq nazoratga ega bo'lish imkoni paydo bo'ladi.

Shu sababli, O'rta Osiyo davlatlari tomonidan raqamli valyuta ishlab chiqarish infraztuzilmasini rivojlantirish uchun faol harakat qilinib kelmoqda. Bu jarayon raqamli so'm konsepsiyasini ishlab chiqish imkoniyatlarini ham kun tartibiga olib chiqdi. O'zbekiston uchun CBDC nafaqat to'lov tizimi samaradorligini oshirish, balki soya iqtisodiyotini qisqartirish, naqd pulga bo'lgan ehtiyojni kamaytirish va pul-kredit siyosatining uzatish mexanizmini kuchaytirish vositasi bo'lishi mumkin. Shu bilan birga, mintaqaviy xususiyatlar — ya'ni raqamli infratuzilmaning notekis rivojlanishi, aholining moliyaviy savodxonligi va axborot xavfsizligi masalalari — bu jarayonda asosiy chaqiriqlar sifatida saqlanib qolmoqda. Shu bois, O'rta Osiyo davlatlari uchun CBDC joriy etishda xalqaro tajribani moslashtirish va mahalliy iqtisodiy sharoitga integratsiyalashgan modelni ishlab chiqish dolzarb ilmiy-amaliy vazifalardan biri bo'lib qolmoqda.

Texnologik asrda pulning a'anaviy ko'rinishi avvalgidek ahamiyat kasb etmay qolganligi sababli bitcoin turli kripto-valyutalar muomalaga kirib kelishni boshladi. Markaziy banklar ham raqamli inqilobda o'z o'rnini saqlab qolish, pul muomalasi ustidan nazoratni saqlab qolish va moliyaviy suverenitetni mustahkamlash maqsadida CBDClarni (o'z raqamli valyutalar) yaratishda faol ishtirok etmoqda.

“CBDClar to'lov samaradorligini oshirishi mumkin, ammo bank vositachiligi orqali moliyaviy barqarorlikka salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin”, deb BIS (Bank for International Settlements) tomonidan CBDClar raqamli davrda to'lov tizimining yangi bosqichga o'tish jarayoni ekanligini ko'rsatib bergan. IMF tomonidan esa markaziy bank raqamli valyutalarini joriy etishi quyidagicha ta'rif berilib, “CBDC pul-kredit siyosatini uzatish va moliyaviy inklyuzivlikni kuchaytirishi mumkin, ammo ular inqiroz paytida banklarning ishlashini kuchaytirishi mumkin”, bu tizim pul-kredit siyosatida yangicha yondashuv va sistemani talab etilishi belgilangan. Bundan tashqari, IMF (2025) CBDC emissiyasi markaziy banklarning rezervlarni boshqarish tizimiga ta'sir ko'rsatishi va moliyaviy barqarorlikni saqlash uchun kengaytirilgan kreditlash mexanizmlarini talab qilishi mumkinligini ta'kidlaydi.

Auer, Cornelli va Frost (2020) tomonidan o'tkazilgan keng qamrovli so'rov natijalariga ko'ra esa, markaziy banklarning 80% dan ortig'i CBDCni tadqiq qilmoqda va bu jarayon pul-kredit tizimlari hamda moliyaviy barqarorlikni tubdan o'zgartirish potensialiga ega. Ushbu statistika nafaqat texnologik innovatsiyalarning, balki to'lov samaradorligini oshirish, moliyaviy inklyuziyani kengaytirish va an'anaviy pul siyosati vositalarining cheklovlarini yengish zarurati kabi omillarning ta'sirini ta'kidlaydi. Shunday qilib, CBDC nafaqat texnologik loyiha, balki monetar tizimning yangi bosqichiga o'tishning strategik elementi sifatida qaralmoqda.

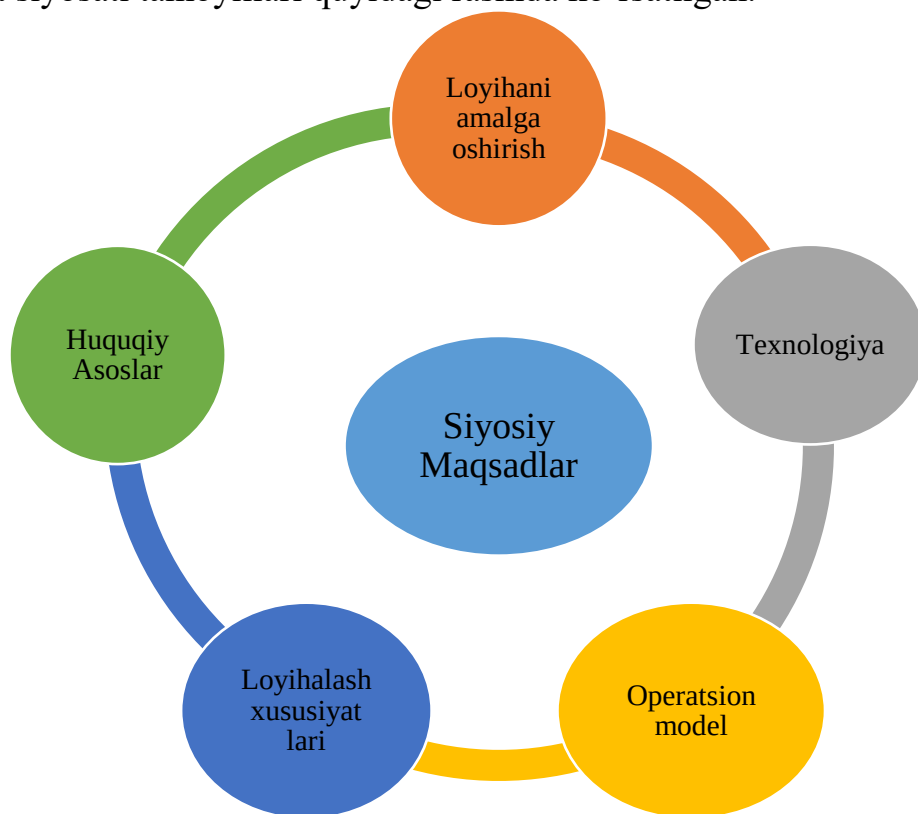
Markaziy banklar tomonidan raqamli valyutalarning joriy etilishi moliyaviy barqarorlikka faqatgina ijobiy ta'sir ko'rsatmay, balki tijorat banklarining vositachilik vazifasi o'rnini pasaytirib, jiddiy xavflar keltirib chiqarishi mumkin. Bindseil va Trautwein (2025) tomonidan Yevropa Markaziy Banki doirasida olib borilgan tadqiqot orqali, “Agar CBDCda foydalanuvchilarning raqamli valyutani

saqlash hajmi cheklanmasa, tijorat banklaridan katta miqdorda depozitlar oqib chiqishi mumkin, bu esa kredit berish hajmini qisqartirib, moliyaviy tizimning umumiy barqarorligiga tahdid soladi” deb ta’kidlab o’tilgan.

CBDCning moliyaviy barqarorlikka ta’siri doirasida disintermediatsiya, bank run (bank mijozlarining ommaviy omonatlarini birdaniga yechib olishi) va pul-kredit siyosati uzatish mexanizmining buzilishi kabi potensial muammolarni yumshatish maqsadida Carstens (2025) tomonidan ta’kidlangan ikki qavatli monetar tizim (two-tier monetary system) muhim strategik ahamiyat kasb etadi. Ushbu modelda markaziy bank CBDCning emissiyasi, monetar bazani nazorati va makroiqtisodiy barqarorlikni ta’minlash funksiyalarini o’z zimmasiga oladi, tijorat banklari va boshqa moliyaviy vositachilar esa CBDCning taqsimoti, foydalanuvchilar bilan interfeys, to’lov xizmatlari va kredit faoliyatini amalga oshiradi.

Hozirgi kunda rivojlangan va rivojlanayotgan davlatlar markaziy banki tomonidan raqamli valyuta tizimini joriy etish, a’anaviy valyuta tizimi bilan integratsiyalashuvini amalga oshirish va pul-kredit siyosatida strukturaviy o’zgartirishlar kiritish bo’yicha siyosat olib borilmoqda. 2025-yilga kelib 134 ta davlatda markaziy bank raqamli valyuta joriy etish va rivojlantirish tadqiqoti olib borilib, bulardan 44 tasi pilot bosqichida, 19tasi rivojlanishda va 39 ta davlat dastlabki tadqiqotda hisoblanadi.

Yuqorida keltirilgan statistik ma’lumotlardan shuni xulosa qilishimiz mumkinki, markaziy banklar tomonidan raqamli valyuta tizimini joriy etish keng qo’llanilmoqda. Shu bois, xalqaro valyuta fondi tomonidan bu tizimni joriy etishda pul-kredit siyosati tamoyillari quyidagi rasmda ko’rsatilgan.

1-rasm. Markaziy bank raqamli valyuta loyihasi asosiy tamoyillari

Siyosiy maqsadlar turli yurisdiksiyalarda farq qiladi, bu esa ichki iqtisodiy muammolar, to'lov tizimining xususiyatlari va markaziy bankning qonuniy vakolatlari bilan bog'liq omillar bo'lib bu jarayonga ta'sir ko'rsatadi. Odatda markaziy bank to'g'risidagi qonunlarda samarali, xavfsiz va ishonchli to'lov tizimlarini rivojlantirish yoki samarali pul-kredit siyosatini yuritish vazifasi belgilanadi — bu ikkalasi ham CBDC bilan bevosita bog'liqdir.

Quyida keltirilgan jadvalda turli mamlakatlar tomonidan muhim deb hisoblangan siyosiy maqsadlar ko'rsatilgan.

Jadvalda ko'rsatilgan ma'lumotlardan ko'rishimiz mumkinki, har bir davlat o'zining iqtisodiy sharoiti, moliyaviy tizim darajasi va strategik ustuvorligiga qarab turlicha maqsadlar belgilagan. Bagama orollari yagona barcha maqsadlarni o'z ichiga qamrab olgan mamlakat hisoblanadi. Kanadada esa kirish imkoniyati va raqobatbardoshlikni rivojlantirishga urg'u bergan bo'lsa Xitoyning siyosiy maqsadlari pulning noqonuniy ishlatishga qarshi kurash, samaradorlik ustuvor hisoblanadi. Sharqiy Karib Ittifoqi (ECCU) esa CBDC orqali moliyaviy inklyuziyani kengaytirish va mintaqaviy raqobatbardoshlikni oshirishni maqsad qilgan. Shvetsiya va Urugvay mamlakatlarida kirish imkoniyati, samaradorlik hamda raqobatni rivojlantirishni asosiy maqsadlardan biri qilib olgan.

1-jadval

Mamlakatlarning markaziy bank raqamli valyutasi (CBDC) bo'yicha belgilangan siyosiy maqsadlari

Davlatlar	Moliyaviy inklyuziya	Kirish imkoniyati	Samaradorlik	Pulning noqonuniy ishlatishiga qarshi kurash	Barqarorlik (rezilyensiya)	Monetar suverenitet	Raqobat
Bagama orollari	✓	✓	✓	✓	✓	✓	
Kanada		✓			✓	✓	✓
Xitoy	✓		✓	✓		✓	✓
ECCU (Sharqiy Karib Ittifoqi)	✓	✓	✓	✓	✓		✓
Shvetsiya		✓	✓		✓		✓
Urugvay	✓	✓	✓				✓

Umuman olganda, barcha mamlakatlar uchun moliyaviy tizimni zamonaviylashtirish, barqarorlikni oshirish va raqamli to'lov tizimini kengaytirish asosiy ustuvor yo'nalish sifatida namoyon bo'lgan. Shu bilan birga, ayrim davlatlar (masalan, Xitoy va Bagama orollari) pul suverenitetini mustahkamlash va xavfsizlikni ta'minlashga ham katta e'tibor qaratgan.

Ushbu xalqaro tajribalar O'rta Osiyo davlatlari uchun muhim andoza bo'lib xizmat qiladi, chunki mintaqada CBDC joriy etish jarayoni nafaqat texnologik

innovatsiyani, balki moliyaviy barqarorlik va monetar suverenitetni mustahkamlashni ham nazarda tutadi. Xususan, ikki qavatli monetar tizim (Shvetsiya e-krona modelida muvaffaqiyatli qo'llanilgani kabi) disintermediatsiya xavfini yumshatish orqali tijorat banklarining vositachilik rolini saqlab qolishga imkon beradi. Bu modelda markaziy bank CBDC emissiyasi va monetar bazani nazorat qilishni o'z zimmasiga oladi, tijorat banklari esa taqsimot, foydalanuvchi interfeysi va kredit faoliyatini amalga oshiradi. O'zbekiston va Qozog'istonda bu tizimni joriy etish bank run xavfini 20–30% ga kamaytirishi va kreditlash hajmini barqarorlashtirishi mumkin.

Shu bilan birga, to'g'ridan-to'g'ri to'lov kanallari (Xitoy e-CNY tajribasida keng qo'llanilgani kabi) tranzaksiya xarajatlarini nolga yaqinlashtirib, real vaqtda to'lovlarni ta'minlaydi.

Bu O'rta Osiyo mintaqasida, ayniqsa, chegaradosh savdo (masalan, O'zbekiston–Qozog'iston yoki Qirg'iziston–Tojikiston) hajmini oshirish va yashirin iqtisodiyotini qisqartirish uchun muhim vosita bo'la oladi.

Shunday qilib, O'rta Osiyo davlatlari inflyatsiya nazoratini kuchaytirish maqsadida Xitoy modelidagi AI asosidagi real-time monitoring tizimlarini integratsiya qilishlari lozim. O'zbekiston barqaror raqamli valyuta sinov bosqichlari orqali tajriba oltirmoqda, Qirg'iziston esa 2025-yilda KGST barqaror raqamli valyutani ishga tushirdi va CBDC pilotini boshladi.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, Xitoyning e-CNY tajribasi (to'g'ridan-to'g'ri to'lov kanallari va AI asosidagi inflyatsiya monitoringi) va Shvetsiyaning e-krona loyihasi (ikki qavatli monetar tizim orqali disintermediatsiya xavfini yumshatish) O'rta Osiyo uchun moslashtirilishi mumkin bo'lgan eng muvaffaqiyatli andozalardir. e-CNY tranzaksiya xarajatlarini nolga yaqinlashtirib, real vaqtda monitoring orqali inflyatsiya volatilligini 15–40% ga kamaytirgan bo'lsa[16], e-krona ikki qavatli model orqali bank run xavfini 25% ga qisqartirgan[17]. O'rta Osiyo davlatlari ushbu mexanizmlarni integratsiya qilish orqali nafaqat moliyaviy barqarorlikni, balki mintaqaviy savdo va inklyuziyani ham mustahkamlashi mumkin.

O'zbekiston va Qozog'istonning hozirgi kundagi iqtisodiy holati boshqa O'rta Osiyo davlatlaridan yuqori natijani ko'rsatib, O'zbekiston mamlakatida CBDC rivojlanishi qisqa muddatda amalga oshishi kuzatilmoqda. Quyidagi jadvalda ko'rsatilgan raqamli iqtisodiyot va fintech sohasining rivojlanish tarixidan hozirgi kundagi raqamli valyuta tizimiga qadar bo'lgan jarayon ko'rsatilgan.

Markaziy bank raqamli valyutasi (CBDC) tizimining moliyaviy barqarorlikka ta'sirini, xususan O'rta Osiyo kontekstida, xalqaro tajribalar (Xitoyning e-CNY va Shvetsiyaning e-krona loyihalari) asosida tahlil qildi. Empirik dalillar va statistik ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki, CBDC joriy etish nafaqat to'lov samaradorligini oshirish va moliyaviy inklyuziyani kengaytirish imkonini beradi, balki disintermediatsiya, bank run va kiberxavfsizlik kabi jiddiy xavf-xatarlarni ham keltirib chiqaradi. O'rta Osiyo davlatlari ichida Qozog'iston eng ilg'or bosqichda bo'lib, Digital Tenge loyihasi orqali 2025-yilga to'liq ishga tushirishni rejalashtirmoqda, O'zbekiston va Qirg'iziston esa pilot va stablecoin tajribalari

orqali tajriba orttirmoqda. Biroq, Tojikiston va Turkmaniston infratuzilma cheklovlari tufayli orqada qolmoqda.

Raqamli valyuta tizimini joriy etishda zarur bo'lgan tavsiya va takliflar sifatida quyidagilarni keltirish o'rinlidir.

1. Xitoy e-CNY tajribasidan foydalanib, offline rejim va smart-kontraktlar orqali tranzaksiya xarajatlarini nolga yaqinlashtirish.

2. Blockchain, kvantga chidamli shifrlash va AML/CFT protokollarini milliy darajada majburiy qilish.

3. O'rta Osiyo Markaziy Banklari Assotsiatsiyasi doirasida yagona CBDC standartlari va chegaradosh pilot loyihalarni ishlab chiqish.

Xalqaro tajribalardan kelib chiqib, O'rta Osiyo davlatlari va asosan O'zbekiston uchun ikki qavatli monetar tizim, to'g'ridan-to'g'ri to'lov kanallari va AI asosidagi inflyatsiya nazorati mexanizmlarini birlashtirgan integratsiyalashgan model taklif etiladi.

ПЕРСПЕКТИВЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ЗАРУБЕЖНОГО ОПЫТА В ПОДДЕРЖКЕ ПРОЕКТОВ «ЗЕЛЁНЫХ» ФИНАНСОВ

**Ли Фанпен – докторант НАО
«Каспийский университет технологий
и инжиниринга имени Ш.Есенова»
Естурлиева А.И. – и.о. профессора, к.э.н.
«Каспийский университет технологий
и инжиниринга имени Ш.Есенова»
Адилъчаев Р.Т. – к.э.н., профессор кафедры
«Экономика и туризма» Каракалпакского
государственного университета имени Бердаха
Введение**

В условиях глобальных климатических вызовов и перехода к устойчивому развитию всё большую актуальность приобретают механизмы «зелёных» финансов — инструментов, направленных на финансирование проектов, способствующих снижению выбросов углерода, повышению энергоэффективности и развитию возобновляемых источников энергии. В странах СНГ формирование рынка «зелёных» финансов находится на ранней стадии, в то время как в ряде зарубежных государств уже накоплен значительный опыт внедрения и регулирования подобных инструментов. Анализ и адаптация лучших мировых практик может стать основой для формирования эффективной системы поддержки «зелёных» проектов в регионе.

1. Зарубежный опыт развития «зелёных» финансов

Мировая практика демонстрирует разнообразие подходов к организации и стимулированию «зелёных» финансов. Европейский союз разработал комплексную стратегию, включающую систему таксономии устойчивых инвестиций, обязательную отчётность по ESG-показателям (экологическим, социальным и управленческим), а также масштабную программу «Зелёного

соглашения» (Green Deal), направленную на климатическую нейтральность к 2050 году. Китай занимает лидирующие позиции по объёму выпуска «зелёных» облигаций, опираясь на государственное регулирование, интеграцию экологических критериев в банковскую систему и активное участие центрального банка. США развивают «зелёные» финансы через рыночные механизмы, поддержку инновационных стартапов и налоговые льготы для компаний, внедряющих экологические технологии.

Ключевыми элементами успешных моделей за рубежом являются: прозрачная система классификации «зелёных» проектов, государственные стимулы, участие международных финансовых институтов и развитая инфраструктура устойчивого инвестирования.

2. Возможности адаптации зарубежного опыта в странах СНГ

Для государств СНГ важно опираться на международные принципы, но при этом учитывать национальные особенности финансовых рынков. Потенциал применения зарубежных практик заключается в следующих направлениях:

- Создание единой национальной таксономии «зелёных» проектов, аналогичной европейской, что обеспечит прозрачность для инвесторов.

- Развитие рынка «зелёных» облигаций и кредитов, в том числе при поддержке центральных банков и международных финансовых организаций (ЕБРР, Всемирный банк, Азиатский банк развития).

- Внедрение стандартов ESG-отчётности в деятельность крупных компаний.

- Обучение специалистов и повышение финансовой грамотности в области устойчивого финансирования.

- Государственно-частное партнёрство для реализации крупных экологических проектов.

3. Основные проблемы и пути их решения

Среди ключевых препятствий для развития «зелёных» финансов в СНГ можно выделить:

- отсутствие единой системы классификации и регулирования;
- недостаточную осведомлённость бизнеса и инвесторов;
- ограниченный доступ к долгосрочному финансированию;
- дефицит статистических данных об экологической эффективности проектов.

Решение данных проблем требует комплексного подхода: нормативного закрепления принципов устойчивого финансирования, создания стимулов для банков и инвесторов, а также развития образовательных и информационных инициатив.

Заключение и рекомендации

Использование зарубежного опыта в сфере «зелёных» финансов открывает широкие возможности для модернизации экономик стран СНГ и повышения их инвестиционной привлекательности. Рекомендуется: разработать национальные стратегии устойчивого финансирования; обеспечить согласованность между финансовыми и экологическими

регуляторами; активнее привлекать международные организации к поддержке проектов; поощрять участие частного сектора через налоговые и кредитные стимулы. Комплексная реализация данных мер позволит странам СНГ приблизиться к глобальным стандартам «зелёной» экономики и внести вклад в достижение целей устойчивого развития.

Список литературы / References

1. European Commission. EU Taxonomy for Sustainable Activities. Brussels, 2023.
2. OECD. Green Finance and Investment: Mobilising Bond Markets for a Low-Carbon Transition. Paris, 2022.
3. World Bank. Sustainable Finance Progress Report 2023. Washington, D.C., 2023.
4. UN Environment Programme. Global Green Finance Report. Nairobi, 2022.
5. Asian Development Bank. Green Bond Market Development in Asia and the Pacific. Manila, 2021.
6. Central Bank of China. Guidelines for Establishing the Green Financial System. Beijing, 2021.
7. EBRD. Sustainable Finance and Green Economy Transition. London, 2023.

STATE FUNDING MECHANISMS AND INFRASTRUCTURE DEVELOPMENT IS FUNDAMENTAL IN MODELING OF PUBLIC SERVICES AND REGIONAL ECONOMIC GROWTH

Shavkat Yarbazarov
Researcher, Tashkent State University of Economics, Tashkent,
Uzbekistan

The link between state funding mechanisms and infrastructure development is fundamental in modeling the panorama of public services and regional economic growth. The infrastructure, which includes transport systems, public services and public structures, acts as a fundamental framework on which economies are built. The efficient and strategically developed infrastructures not only improve the quality of life for citizens, but also stimulates economic activity by facilitating trade, attracting investments and promoting connectivity. Therefore, the analysis of the state financing mechanisms are carried out from traditional taxation and public spending to public-private innovative partnerships (PPP)-is essential to understand how financial strategies can influence the effectiveness and sustainability of infrastructure projects.

The ability of state funding mechanisms to improve infrastructure is intrinsically linked to the effectiveness of public services. Quality public services, including education, health care and transport, depend on reliable infrastructures. For example, well -built road roads and transit systems allow an efficient movement of goods and individuals, thus reducing costs and transport time. Better access to education and health services, facilitated by robust infrastructure, further contributes to the development of human capital, a critical factor to promote regional economic growth. Therefore, an investment in infrastructure is not just an investment in

physical activities; It is also an investment in the socio-economic fabric of the communities.

Strategic funding plays an indispensable role in achieving sustainable development objectives. Barua (2020) underlines the meaning of targeted tax initiatives that align the investments of infrastructures with long-term sustainability objectives. Giving priority to funding for green technologies, renewable energy projects and resilient urban projects, states can cultivate an infrastructure paradigm that supports not only current needs but also those of future generations. The imperative of sustainability is echoed in various global paintings that support global approaches to the financing of infrastructures, with an enfase on inclusion and environmental management.

In evaluating the effectiveness of the different funding models, it becomes evident that the choice of the financing mechanism directly affects the results of the project. Traditional financing models, such as projects financed by the government financed through state revenues, often emphasize stability and predictability, but can be limited by budgetary constraints and economic fluctuations. On the contrary, innovative financing mechanisms, including municipal bonds, impact investments and public-private partnerships, offer opportunities to exploit the efficiency and skills of the private sector, thus improving the potential for successful project delivery. However, these models also introduce complexity, as risk sharing agreements and the need for alignment between public objectives and private incentives.

The panorama of state funding mechanisms is further complicated by variability in regional economic conditions, structures of governance and public priorities. States with robust economies can exercise greater flexibility of financing, allowing them to undertake large-scale infrastructure projects that accelerate growth, while the regions economically in difficulty can fight to mobilize adequate resources. Consequently, an exploratory analysis of the effectiveness of different financing mechanisms must consider the contextual factors that influence the decision-making processes and the implementation of the project.

In summary, understanding the intricate relationship between state funding mechanisms and infrastructure development is crucial to devising policies and strategies that effectively improve public services and guide regional economic growth. By fully analyzing various financing models, the interested parties can better navigate the complexities of investments in infrastructure, ensuring that financial strategies align with wider economic and sustainable objectives. In this speech, the role of strategic funding in the cultivation of infrastructures as a pillar for economic profitability remains a fundamental issue, which requires an investigation and an ongoing evaluation., State funding mechanisms play a crucial role in the development of infrastructures underlying various regions, requesting an in-depth analysis of their structure, function and impact. Remarkable financing mechanisms include direct funding, public-private partnerships (PPP) and project finance, each distinguished from its operational framework and contributions to the improvement of public service and economic growth.

Direct funding, often indicated as traditional public funding, provides for the assignment of government resources directly from federal, state or local financial statements to support infrastructure projects. This model is simple in its operational mechanics; The loan is allocated by flows of revenue such as taxes, subsidies or government revenues. As highlighted by Gatti (2023), while this model guarantees that public infrastructures are created and maintained in accordance with the needs of the community, is intrinsically limited by tax constraints. During periods of economic recession or budget deficiencies, direct financing capacity may significantly decrease, with consequent delayed projects or the abandonment of the necessary improvements in infrastructure. However, the clarity and responsibility associated with direct financing can encourage strong public trust and create a clear line of responsibility for the results of the project.

On the contrary, public-private partnerships emerged as an innovative alternative, allowing the collaboration between government bodies and entities of the private sector. PPPs facilitate the sharing of risks and responsibilities, combining public supervision with the efficiency and skills of the private sector. Gatti (2023) clarifies the way these partnerships can exploit private investments to finance large-scale infrastructure projects, which can only be bound by public budgets. Although theoretically attractive, the practical implementation of PPPs can present challenges. A solid contractual framework is needed to align the interests of both parties and ensure that private partners will effectively fulfill public service obligations. In addition, the negotiation process can be intricate, often requiring careful consideration of revenue sharing models, allocation of risks and expectations of provision of long-term service.

Project Finance represents a more specialized financing mechanism that is based on future cash flows generated by infrastructure projects rather than traditional budgets of the sponsor entities. This model is particularly useful for large or complex projects in which capital requirements exceed government tax capacity. Through a combination of equity and debt organized specifically for the project, the lenders can therefore evaluate the risk of their investment according to the entrances provided rather than the budget of a public agency. Gatti (2023) observes that this model provides a practicable solution for the financing of innovative infrastructure initiatives while maintaining a lower tax burden for the government. However, the financing of the project is not without disadvantages; His dependence on the generation of revenue makes the profitability of the project highly sensitive to market conditions and demand fluctuations.

In evaluating these financing mechanisms, it becomes evident that everyone offers unique benefits and challenges. Direct funding remains essential to guarantee responsibility and transparency, but its susceptibility to budget constraints requires alternative methods for global infrastructure support. Public-private partnerships and project financing offer innovative paths to exploit private investments, although they require careful structuring to mitigate risks and align the interests of the public and private sector. These framework highlight the complexities involved in the balance of public demands of robust development of infrastructures with the tax companies addressed by the state entities.

As this document advances, an analysis of the effectiveness of these mechanisms in improving public services and the promotion of regional economic growth will be based on these fundamental distinctions. Public-private partnerships (PPP) have drawn attention as a strategic financing model capable of meeting the urgent needs of infrastructure development and the improvement of public services. These collaborations aim to take advantage of the efficiency of the private sector and capital alongside the surveillance and the needs of the public sector, with various degrees of success observed in different contexts. In particular, Schindler and Kanai (2021) provide valuable information on the advantages and limits inherent in PPPs, highlighting their double role in facilitation of public infrastructure projects while presenting potential traps.

An important example of successful PPP is the expansion of the rapid transit system (Bart) of the San Francisco Bay region, which illustrates how effective collaboration between public entities and private investors can cause significant improvements in transport infrastructure in common. This project, funded by a combination of public funds and private investment, resulted in the increased connectivity of poorly served areas, offering a reliable transit option which has contributed to regional economic growth by stimulating local companies and creating Jobs. The integration of private expertise in design, construction and finance has accelerated the delivery of the project, illustrating how PPPs can optimize resources and improve service provision.

ЦЕЛЕВЫЕ ПОКАЗАТЕЛИ, ОБЕСПЕЧИВАЮЩИЕ ЭФФЕКТИВНОСТЬ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ХОЗЯЙСТВУЮЩИХ СУБЪЕКТОВ

**З.А.Сагдиллаева профессор кафедры
«Финансовый анализ» ТГЭУ**

Хозяйствующие субъекты, финансовая цель которых связана с обеспечением определенного уровня рентабельности инвестирования капитала (как правило, это организации, уже обеспечившие себе определенную позицию на рынке), в качестве целевых показателей выбирают чаще всего показатели ROI (рентабельность инвестиций), либо ROCE (рентабельность используемого капитала), либо ROE (рентабельность собственного капитала). Для них приоритетные направления анализа связаны с разработкой методики доходов и расходов, оценкой рентабельности продаж в разрезе отдельных сегментов бизнеса и организации в целом, анализом оборачиваемости капитала и его отдельных составляющих.

Предприятия, собственники которых ориентированы на получение и изъятие прибыли, в качестве целевых показателей будут рассматривать показатели чистой прибыли и доли той ее части, которая подлежит распределению среди собственников. В качестве обязательно контролируемых для такой организации должны стать показатели, характеризующие достаточность денежных средств для осуществления необходимых текущих расходов и выплаты дивидендов.

Компании, ориентированные на увеличение стоимости в качестве своей основной цели, делают ставку не на максимизацию прибыли (зачастую в краткосрочной перспективе), а на рост стоимости в долгосрочной перспективе. При этом компании должны удовлетворить ожидания собственников и кредиторов, инвестировавших свой капитал в активы предприятия. Тогда величина стоимости компании для инвесторов капитала служит ориентиром, по которому определяется эффективность деятельности компании и оценивается ее привлекательность. Для характеристики роста стоимости компании в качестве целевых обычно используют показатели капитализации, экономической добавленной стоимости (EVA). Следует помнить, что независимо от целей организации методика финансового анализа предполагает рассмотрение всех основных его блоков, включая текущую и долгосрочную платежеспособность, финансовую устойчивость и эффективность. Однако конечная оценка успешности развития организации будет ориентирована на показатели, выбранные в качестве целевых.

Разрабатывая систему финансовых показателей, необходимо учитывать конкретные задачи их применения. В зависимости от стоящих перед организацией целей применяемые показатели или их система могут использоваться в качестве инструмента реализации следующих функций управления компанией:

- принятие решений;
- планирование и координация целей;
- контроль и мониторинг;
- ранняя диагностика проблем;
- мотивация персонала.

На практике возможна комбинация целевых показателей.

Функцию принятия решений обеспечивают определенные показатели, выбранные в качестве критериев принимаемых решений. Например, при принятии инвестиционных решений важнейшим критерием оценки привлекательности инвестиционного проекта выступают такие показатели, как NPV и (или) IRR. В качестве другого примера использования отдельных показателей как критериев принятия решения можно назвать оценку эффективности бизнеса или его отдельных сегментов на базе показателей ROI или EVA. Решения о выборе финансовых альтернатив в качестве критерия часто ориентированы на рост показателя EPS. Анализируемые мероприятия признаются эффективными, если они приводят к росту данных показателей. Основная проблема при этом — обоснование выбора тех показателей, которые станут критериями оценки в принятии решения. Например, показатель ROI является краткосрочным и не учитывает долгосрочные выгоды от реализации конкретного решения. Функция планирования и координации целей предполагает выбор целевых показателей и обоснование их значений для конкретных периодов времени. Это позволяет сбалансировать бюджет и обосновать значения входящих в него показателей. В свою очередь при имеющемся бюджете продаж данное целевое значение рентабельности продаж обуславливает величину прибыли в бюджете доходов и расходов

компании с ее детализацией по отдельным направлениям бизнеса. Таким образом осуществляется координация целей компании и обеспечивается сбалансированность показателей.

JAHON AMALIYOTIDA DAVLAT VA XUSUSIY SHERIKLIKDA MOLIYAVIY MUNOSABATLARNI KENGAYTIRISH YO‘NALISHLARI

Navruzbek Shavkatov

**TDIU, Korporativ moliya va qimmatli
qog‘ozlar kafedrasi mudiri, i.f.d., dots.**

Jahonda davlat-xususiy sheriklik amaliyotida moliyaviy munosabatlarni tashkil etish metodologiyasini takomillashtirish, xususan, infratuzilmani moliyalashtirishda xususiy sektor mablag‘laridan samarali foydalanish, moliyaviy qarorlar qabul qilishning ilmiy asoslarini takomillashtirish, ijtimoiy infratuzilmani davlat-xususiy sheriklik mexanizmlari orqali rivojlantirish, davlat-xususiy sheriklikda qo‘llanilishi mumkin bo‘lgan moliyaviy instrumentlarni kengaytirish, xususiy investorlarning infratuzilmani moliyalashtirish xarajatlarining bir qismini qoplash orqali moliyaviy rag‘batlantirish va subsidiyalar berish vositasida manfaatdorligini oshirish, mulkiy va qarz munosabatlarida sheriklarning pozitsiyalarini belgilash, davlat kafolatlarini kengaytirish, moliyaviy risklarni adolatli taqsimlash, davlat-xususiy sheriklik munosabatlarining iqtisodiyot taraqqiyotiga ta’sir darajasini oshirish borasida ilmiy tadqiqotlar olib borilmoqda.

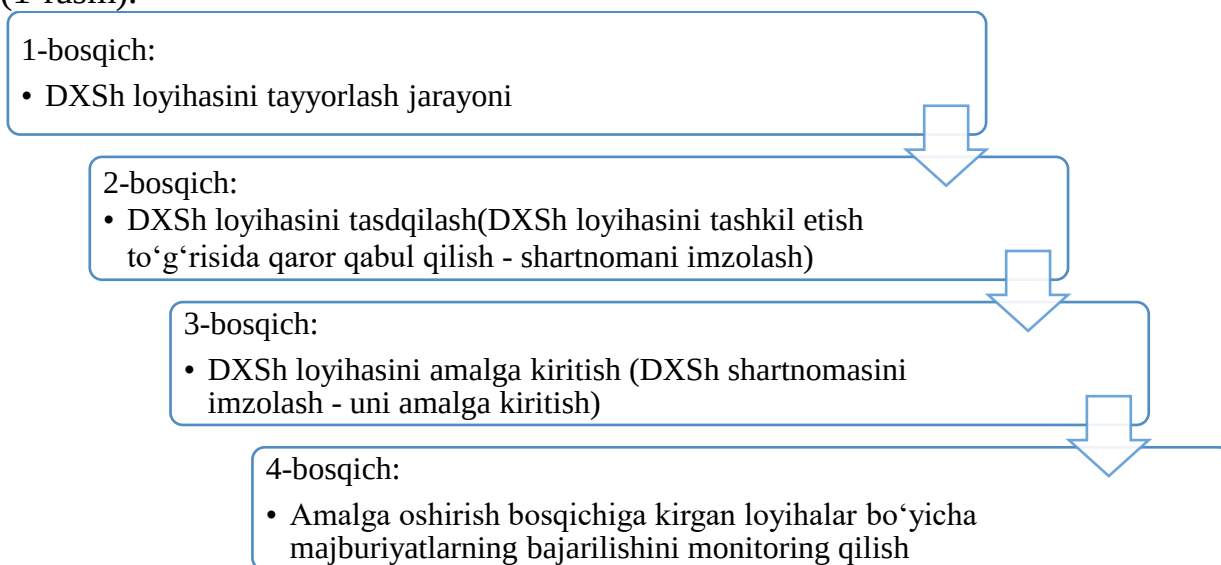
Davlat-xususiy sheriklik munosabatlari kundan-kunga dolzarb ahamiyat kasb etib bormoqda. So‘nggi yillarda dunyo miqyosida ijtimoiy-iqtisodiy vaziyatning keskinlashuvi, Covid-19 pandemiyasi, davlat va biznes subyektlarida iqtisodiy munosabatlarning murakkablashishi sharoitida DXSh mexanizmidan foydalanish zarurati yanada ko‘proq namoyon bo‘lmoqda. Mamlakatda aholi o‘sish sur‘atlarining yuqori bo‘lishi ijtimoiy ahamiyatga ega funksiyalarni amalga oshirish bilan bog‘liq muammolar yuzaga keltirishi mumkin bo‘ladi va biznes subyektlariga bunday funksiyalarini foyda evaziga yuklash istagi ortib boraveradi. Davlat-xususiy sherikligi uzoq muddatli istiqbolda ijtimoiy maqsadlarga erishish uchun davlat va biznes o‘rtasidagi o‘zaro manfaatli hamkorlik shakli sifatida bunday masalalarda yechim sifatida namoyon bo‘ladi. Ushbu turdagi hamkorlikni tashkil etish, tegishli yo‘nalishlarni ishlab chiqish va loyihalarni amalga oshirishda jahon tajribasini umumlashtirishgan holda mamlakatimizda joriy etish dolzarb hisoblanadi.

Jahon banki DXShni ishlab chiqarish va infratuzilma xizmatlarini ko‘rsatish sohasidagi davlat hamda xususiy biznes o‘rtasida qo‘shimcha investitsiyalarni jalb qilish maqsadida tuzilgan shartnoma va davlat budjetdan moliyalashtirish samaradorligini oshirish vositasi sifatida belgilaydi²⁰¹. Davlat-xususiy sherikligi – davlat va xususiy sektor o‘rtasida loyihani yanada samaraliroq amalga oshirish sharti bilan sheriklar tomonidan birgalikda amalga oshiriladigan qonuniy-huquqiy asosga ega o‘zaro manfaatli hamkorlikdir, deb ta’riflash mumkin²⁰². Yoki tomonlardan

²⁰¹ The World Bank. (2019). What are public private partnerships?. <https://ppp.worldbank.org/public-private-partnership/overview/what-are-public-private-partnerships>.

²⁰² Варнавский, В.Г., Королев В.А. Государственно-частное партнерство: теория и практика // Гос. ун-т — Высшая школа экономики. — М.: Изд. дом ГУ-ВШЭ, 2010. — С. 9

birining loyihani amalga oshirish imkoniyati yetarli bo'lsa, loyihani amalga oshirish uchun zarur bo'lgan resurslar, shu jumladan, tashkiliy-huquqiy ma'lumotlarni to'liq o'z ichiga olgan kelishuv asosida tashkil qilinishi mumkin. Mazkur hamkorlikdan ko'zlangan maqsad ijtimoiy ahamiyatga ega obyektlarni hayotga tatbiq etish, shuningdek, iqtisodiyotga xususiy investitsiyalarni jalb etishdan iborat bo'ladi. DXSh shakli – bu davlat (munitsipal tuzilma) va xususiy sektor o'rtasidagi birgalikda moliyalashtirish va risklarni taqsimlashni o'z ichiga olgan qonuniy rasmiylashtirilgan munosabatlar tizimi hisoblanadi. Shu bilan birga, davlat mulki, davlat (munitsipal) xizmatlar bunday munosabatlarning predmeti hisoblanadi. DXSh loyihalarini tashkil etish bir necha bosqichlarni o'z ichiga oladi (1-rasm).

1-rasm. DXSh loyihalarini tashkil etish sxema-algoritmi²⁰³

1-bosqich. Ushbu bosqichda barcha manfaatdor tomonlar, shu jumladan, investorlar, banklar (va boshqa moliya institutlari), jamoat tashkilotlari va boshqalar bilan loyihaning konsepsiyasi bo'yicha dastlabki maslahatlashuvlar o'tkaziladi. Bu loyihani tashkil etishga qo'yiladigan talablarni va uning potensial ishtirokchilarining xohish-istaklarini aniqlash uchun zarur. Keyinchalik, davlat-xususiy sheriklik loyihasi natijalarining zarur budjet, ijtimoiy, moliyaviy ta'siriga, shuningdek, loyihani tayyorlash hajmi va qiymatiga erishish uchun tartib o'rnatiladi. Xuddi shu bosqichda vazifalarni taqsimlash va ushbu tadbirlarni amalga oshirish tartibini hisobga olgan holda ishlarni bajarish uchun buyurtmalarni joylashtirish bo'yicha chora-tadbirlar rejasi tuziladi. Loyihani tayyorlash to'g'risida qaror qabul qilinadi (tegishli darajadagi hokimiyat qarori va mahalliy hokimiyat organlariga vazifalarni belgilash). Keyingi qadam loyihani tayyorlash uchun moliyalashtirish manbalarini aniqlash bo'lib, ular quyidagilar bo'lishi mumkin:

- viloyat (shahar) darajasidagi budjet mablag'lari;
- xususiy sektor mablag'lari;
- qarz mablag'lari (tayyorgarlik bosqichi oxirida to'lash sharti bilan ham jalb qilinishi mumkin);

²⁰³ «Государственно-частное партнерство: теория и практика» Варнавский, В.Г., Королев, В.А. // Гос. ун-т — Высшая школа экономики. — М.: Изд. дом ГУВШЭ, 2010

– loyihalarni ishlab chiqish uchun davlat yoki munitsipal hokimiyat organi tomonidan vakolat berilgan tashkilotning mablagʻlari.

2-bosqich: DXSh loyihasini tayyorlash (DXSh loyihasini tashkil etish toʻgʻrisida qaror qabul qilish – shartnomani imzolash). Ushbu bosqichda loyihani amalga oshirish uchun xususiy sherik topish maqsadida tender tashkil etish va oʻtkazish, u bilan ushbu loyiha doirasida vakolatli organ tomonidan belgilangan shartlar, maqsad va vazifalarni belgilab beruvchi DXSh shartnomasini tuzish ishlari olib boriladi. Bundan tashqari, ishlarni moliyalashtirish manbasiga qarab, tanlovga tayyorgarlik koʻrish va oʻtkazish boʻyicha shartnoma tanlovdan tashqari asosda yoki oldingi bosqichda tayyorlangan hujjatlarga muvofiq tuzilishi mumkin. Tanlov gʻolibi bilan davlat-xususiy sheriklik toʻgʻrisida shartnoma imzolash amalga oshiriladi.

3-bosqich: DXSh loyihasini tayyorlash (DXSh shartnomasini imzolash - uni kuchga kiritish). Ushbu bosqichning asosiy vazifasi xususiy investor tomonidan loyihaga budjetdan tashqari moliyalashtirishni qatʼiy ravishda imzolangan DXSh shartnomasi doirasida jalb etishdan iborat. DXSh shartnomasi xususiy investordan loyihaga mablagʻlarni jalb qilish uchun zarur boʻlgan barcha moliyaviy shartnomalar tuzilganligi, ularning tuzilishi ustidan nazorat va hujjatlar qabul qilinganligi toʻgʻrisida tasdiqlash jarayonlaridan keyin kuchga kiradi.

4-bosqich: amalga oshirish bosqichiga kirgan loyihalar boʻyicha majburiyatlarning bajarilishini monitoring qilish. Ushbu bosqichda sheriklar tomonidan tuzilgan DXSh shartnomasi boʻyicha majburiyatlarning bajarilishi ustidan nazorat amalga oshiriladi. Vakolatli organ har bir loyiha boʻyicha tomonlarning shartnoma majburiyatlari bajarilishini nazorat qilish uchun foydalanish rejasini, shu jumladan, ish jadvalini tuzadi. Jadvalga muvofiq majburiyatlarning oʻzaro bajarilishi yuzasidan taraflar oʻrtasida soʻrov oʻtkazish choralari koʻriladi. Muammolar mavjud boʻlsa, muammolarni hal qilish uchun muzokaralar jarayoni (yigʻilish) tashkil etiladi. Yigʻilish natijalariga koʻra, vakolatli organ maʼsul boʻlgan faoliyat turlari, shuningdek, DXSh loyihasi uchun shartnoma va meʼyoriy hujjatlarni tuzatish masalalari aniqlanadi. Loyihani amalga oshirish boʻyicha DXSh shartnomasida koʻrsatilgan shartlarga muvofiq, soʻrov natijalari va muammolarni hal qilish boʻyicha koʻrilgan chora-tadbirlar toʻgʻrisida moliyalashtiruvchi tashkilotlar xabardor qilinadi.

Rivojlangan davlatlarda keng qoʻllanilib, ijobiy natijalar bergan davlat-xususiy sheriklik modellarini mamlakatimizda ham joriy etilishi davlat-xususiy sheriklik munosabatlarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR VA FINTECH INNOVATSIYALARINING ISLOMIY MOLIYA TIZIMIGA TAʼSIRI: GLOBAL TAJRIBALAR ASOSIDA TAHLIL

Sobirov Asqarbek Ozodovich

Investitsion banking departamenti menejeri,

“Oʻzsanoatqurilishbank” ATB, Toshkent, Oʻzbekiston

Soʻnggi oʻn yillik davomida global moliya sektori chuqur raqamli transformatsiya jarayonini boshdan kechirmoqda. Anʼanaviy bank tizimlari oʻz

faoliyatini qayta ko'rib chiqayotgan bir paytda, Islomiy banklar raqamli o'zgarishlarni joriy etishga intilmoqda.

2015-2024-yillar oralig'ida Fintech texnologiyalari (blockchain, AI, big data, cloud computing) moliya sohasining barcha bo'g'inlariga kirib bordi. Islomiy moliya sektori uchun bu o'zgarish ikki tomonlama ta'sir ko'rsatdi: bir tomondan, samaradorlik va shaffoflik oshdi, ikkinchi tomondan esa, Shariatga muvofiqlikni saqlash masalalari murakkablashdi.

IFSB (2025) ma'lumotlariga ko'ra, Islomiy moliya aktivlari 2024-yil yakuni bo'yicha **3,88** trillion AQSh dollariga yetgan va 2025-yilga kelib **4** trillion dollardan oshishi prognoz qilinmoqda [1].

"Global Islamic Fintech Report" (2025) hisobotida esa, Islomiy Fintech bozori hajmi 2023-yildagi **161** milliard AQSh dollaridan 2028-yilda **306** milliard dollarga o'sishi kutilayotgani ta'kidlanadi [2]. Ushbu o'sish, asosan, Janubi-Sharqiy Osiyo, Fors ko'rfazi mamlakatlari (GCC) va Buyuk Britaniyada faoliyat yuritayotgan raqamli Islomiy moliya institutlari hisobiga yuz bermoqda.

Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, 2015-2024-yillar davrida Islomiy moliyada raqamli texnologiyalarni joriy etish uch asosiy bosqichda kechgan:

2015–2018 – Raqamli platformalar (mobil banking, to'lov tizimlari)

2018–2021 – Blockchain va smart-shartnomalarning paydo bo'lishi

2021–2024 – AI, Big Data va Open Banking tizimlarining kengayishi.

Islomiy moliya tizimi so'nggi yillarda raqamli transformatsiyaning faol ishtirokchisiga aylandi. Fintech innovatsiyalari xizmat sifati, samaradorlik va shaffoflikni oshirgan holda, Shariatga muvofiqlik va moliyaviy inklyuziyani mustahkamlamoqda. Quyida asosiy texnologik yo'nalishlar qisqacha tahlil qilinadi:

- Sun'iy intellekt (AI);
- Blokcheyn (Blockchain);
- Ochiq banking (Open Banking);
- Tartibga soluvchi texnologiyalar (RegTech).

2015–2024-yillarda Islomiy moliyada raqamli texnologiyalar iqtisodiy samaradorlik, shaffoflik va ishonchni oshirish bilan birga, Shariat tamoyillariga asoslangan halollik va adolat qadriyatlarini mustahkamladi.

Islomiy moliya tizimining raqamli transformatsiyasi har bir mamlakatda turlicha kechmoqda. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, Fintech texnologiyalarining joriy etilishi bilan Islomiy banklarning samaradorlik, shaffoflik va moliyaviy inklyuziya darajasi sezilarli oshgan. Tadqiqotda tanlangan besh mamlakat – Malayziya, Birlashgan Arab Amirliklari (BAA), Indoneziya, Turkiya va Buyuk Britaniya – misolida 2015-2024-yillar oralig'idagi jarayonlar solishtiriladi.

Malayziya: Islomiy Fintech markazining peshqadami

Malayziya 2015-yildan buyon Islomiy Fintech rivojida yetakchi davlat hisoblanadi. Bu mamlakatda Bank Negara Malaysia va Securities Commission tomonidan ishlab chiqilgan Islamic Digital Finance Framework (2018) raqamli innovatsiyalarni Shariat tamoyillari bilan integratsiya qilishga imkon berdi [3].

Birlashgan Arab Amirliklari (BAA): Islomiy Fintech ekotizimining innovatsion markazi

BAAda raqamli Islomiy moliya sektori tez sur'atda kengaymoqda. Dubai International Financial Centre (DIFC) va Abu Dhabi Global Market (ADGM) tomonidan yaratilgan Fintech Hive va Digital Lab platformalari yuzlab startaplarga yo'l ochdi [4].

Indoneziya: Fintech orqali moliyaviy inklyuziyani kengaytirish

Indoneziyada 270 milliondan ortiq aholi istiqomat qiladi, shundan 87% musulmon. Shu sababli, mamlakatda Islomiy Fintech nafaqat texnologik, balki ijtimoiy ahamiyat kasb etadi. OJK (Otoritas Jasa Keuangan) tomonidan 2019-yilda joriy etilgan "Digital Sharia Finance Roadmap" mamlakatda erta raqamli integratsiya uchun zamin yaratdi [5].

Turkiya: Islomiy raqamli banking va milliy tartibga soluvchi modeli

Turkiyada 2018-yildan boshlab Islomiy banklar (Katılım Bankaları) uchun maxsus raqamli infratuzilma yaratilgan. Turkiya Markaziy banki va BDDK (Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu) Islomiy Fintech integratsiyasini rag'batlantiruvchi "Open Participation Banking API" tizimini ishga tushirdi [6].

Buyuk Britaniya: G'arbda Islomiy Fintechning markazi

Buyuk Britaniya 2015-2024-yillar davomida G'arb mamlakatlari orasida Islomiy raqamli moliyaning eng faol markaziga aylandi. "Niyah", "Kestrl", "Yielders", "Wahed Invest" kabi kompaniyalar Shariatga mos investitsion va to'lov platformalarini rivojlantirdi [7].

Natijalar shuni ko'rsatadiki, Fintech texnologiyalarini joriy etish Islomiy moliya institutlarining samaradorligini va moliyaviy inklyuziya darajasini oshirgan [8].

Tahlillarga ko'ra, kelgusi besh yil ichida Islomiy moliyada quyidagi beshta strategik tendensiya ustuvor bo'ladi:

Yo'nalish	Kutilayotgan natija	Asosiy drayverlar
AI asosidagi Shariat auditi	Avtomatik Fatvo monitoringi	Machine learning, NLP
Tokenized sukuk bozori	Real-time emissiya va nazorat	Blockchain, RegTech
Cross-border Fintech integratsiyasi	Global halal investitsiyalar	Open Banking API
ESG-Islamic Fintech modeli	Barqaror moliya va halal ekologiya	AI & Big Data
Digital zakot & waqf boshqaruvi	Ijtimoiy inklyuziya kuchayishi	Smart Contracts

2015-2024-yillar oralig'ida Islomiy moliya tizimi raqamli texnologiyalarni qabul qilish orqali yangi bosqichga o'tdi. Kelgusi davrda bu yo'nalish Shariatga muvofiqlikni saqlagan holda AI, blockchain, regtech va open banking asosida "halal digital finance" ekotizimini to'liq shakllantiradi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, 2015-2024-yillar oralig'ida Islomiy moliya tizimi raqamli texnologiyalar ta'sirida chuqur transformatsiyani boshdan kechirdi. Fintech innovatsiyalari – xususan, sun'iy intellekt (AI), blokcheyn (Blockchain), ochiq banking (Open Banking) va tartibga soluvchi texnologiyalar (RegTech) – Islomiy moliya institutlarining samaradorligi, shaffofligi va Shariatga muvofiqlikni yangi bosqichga olib chiqdi.

Natijada, 2025-yilga kelib, Islomiy moliya tizimi global moliya ekotizimining ajralmas bo'lagiga aylandi. Raqamli texnologiyalar Shariat tamoyillariga zid

emasligini, aksincha, ularni mustahkamlovchi vosita bo‘lishi mumkinligini amalda isbotladi.

O‘zbekiston Islomiy moliya sohasida yangi bosqichga kirib bormoqda. Shu sababli, quyidagi strategiyalar muhim ahamiyat kasb etadi:

1. Islomiy Fintech infratuzilmasi konsepsiyasini ishlab chiqish (2025–2030).
2. Raqamli Islomiy mahsulotlar portfelini shakllantirish.
3. RegTech va SupTech tizimlarini bosqichma-bosqich joriy etish.
4. Kadrlar tayyorlash va xalqaro tajribani o‘rganish.

Raqamli texnologiyalar Islomiy moliya tizimini nafaqat modernizatsiya qildi, balki uni yanada barqaror, adolatli va inklyuziv tizimga aylantirdi. 2015-2024-yillar tajribasi shuni ko‘rsatdiki:

- Fintech innovatsiyalari Shariatga zid emas, balki uning maqsadlarini kuchaytiradi;
- Raqamli Islomiy moliya kelajakda “halal iqtisodiyot”ning asosiy drayveriga aylanadi;
- Islomiy moliya tizimida texnologiya va Shariat uyg‘unlashuvi – XXI asrning yangi iqtisodiy paradigmasidir.

Adabiyotlar ro‘yxati

- [1] Global Islamic Fintech Report. (2025). DinarStandard and Elipses.
- [2] Securities Commission Malaysia. (2018). *Islamic Digital Finance Framework*. Kuala Lumpur: Securities Commission Malaysia.
- [3] DIFC Fintech Hive. (2024). *Annual Report on Islamic Fintech Innovations*. Dubai: DIFC.
- [4] Otoritas Jasa Keuangan (OJK). (2019). *Digital Sharia Finance Roadmap 2019–2025*. Jakarta: OJK.
- [5] Banking Regulation and Supervision Agency of Turkey (BDDK). (2021). *Open Participation Banking API Framework: Digital Transformation in Participation Banks*. Ankara: BDDK.
- [6] TheCityUK. (2022). *Islamic Finance: Global Trends and the UK Market*. London: TheCityUK.
- [7] World Bank Group. (2025). *The Global Findex Database 2025: Connectivity and Financial Inclusion in the Digital Economy*. Washington, DC: World Bank. doi:10.1596/978-1-4648-2204-9.

EKSTERNALIYLAR TUFAYLI MAHSULOTLAR VA XIZMATLAR BOZOR MUVOZONATI SHAKLLANISHIDAGI NUQSONLAR

**QMU Iqtisodiyot fakulteti Iqtisodiyot va turizm
kafedrası katta o‘qituvchisi**

Urazbaeva Lola Maxambetkarimovna

QMU Iqtisodiyot fakulteti Iqtisodiyot

yo‘nalishi talabasi Madrahimova Bahor Alisher qizi

Bozor mexanizmi ishlab chiqaruvchilar va iste’molchilarning manfaatlari o‘zaro mos kelgan bozor muvozanati ta’minlanishiga erishilganida samarali

ishlaydi. Ushbu holatda resurslar italiyalik olim Pareto nazariyasi bo'yicha samarali taqsimlangan, deb hisoblanadi.

Birok, ayrim holatlarda bozorlarning ishlashi yoki texnologiyalar haqida to'liq axborot yetishmasligi va tashqi ta'sirlar yoki eksternaliylarning mavjudligi sharoitida bozor mexanizmi samarali faoliyat yurita olmaydi.

Tashqi samara (eksternaliy)lar ta'siri natijasida bozor faoliyatidagi nuqsonlar tushunchasi hozirgi vaqtda nafaqat fundamental, balki amaliy jihatdan hal etilmagan muammolar jumlasiga kiradi. «Bozor nuqsonlari»ni bartaraf etish muammolari iqtisodiy adabiyotlarda XX asrning ikkinchi yarmida yuzaga kelgan ijtimoiy sektor iqtisodiyoti, ijtimoiy farovonlik iqtisodiyoti, ijtimoiy tanlash konsepsiyalari doirasida o'rganiladi.

Eksternaliylar iqtisodiyotda ma'lum bir tovar yoki xizmatni ishlab chiqarish yoki iste'mol qilish jarayonida ushbu tovar yoki xizmatni ishlab chiqarish yoki iste'mol qilish bilan bevosita bog'liq bo'lmagan uchinchi tomonning ta'siri natijasida yuzaga keladi.

Eksternaliy - boshqalarga ta'sir qiladigan samara bo'lib, bu foyda yoki xarajatlar shaklida namoyon bo'ladi, bozor uchun tashqi samara hisoblanadi.

Tashqi ta'sirlar ham salbiy, ham ijobiy oqibatlarga olib kelishi mumkin. Shuning uchun ularni "belgi" mezoniga ko'ra tasniflash mumkin, bu esa ularning tasir oqibatlarini aniqlash, salbiy va ijobiy tashqi ta'sirlarni tahlil qilish imkonini beradi.

Salbiy tashqi ta'sir – bu iqtisodiy subektning harakati yoki harakatsizligi natijasida yuzaga keladigan shaxsiy xarajatlari va davlat xarajatlari o'rtasidagi farq ko'rinishida yuzaga keladi. Oddiy qilib aytganda, salbiy tashqi ta'sirlar - bu shaxslar uchun bilvosita xarajatlarni keltirib chiqaradigan hodisa.

Ijobiy tashqi ta'sir esa - bu iqtisodiy subektning harakati yoki harakatsizligi natijasida yuzaga keladigan shaxsiy foyda va ijtimoiy foyda o'rtasidagi farq hisoblanadi. Ijobiy tashqi ta'sir - bu shaxslarga bilvosita foyda keltiradigan va bu ijobiy tashqi ta'sir uchun ishlab chiqaruvchi kompensatsiya olmaydigan voqelik hisoblanadi.

H.Sandholm William²⁰⁴ "ijobiy tashqi ta'sirlar foydali bo'lib ko'rinishida, Pareto samarasiga ega bo'lsa-da, ular bozorda muvaffaqiyatsizlikni keltirib chiqaradi, chunki bozor uchun mahsulot ishlab chiqarish talab darajasidan past bo'ladi deb hisoblaydi. Agar ishlab chiqaruvchilarga tashqi ta'sirni aniqlab olishga va ularni boshqarishga harakat qilishga ruxsat berilsa, ishlab chiqarish ko'payadi, chunki ular bunga turtki bo'ladi"deb qayd etadi.

Mikroiqtisodiy nazariyada faqat to'g'ridan-to'g'ri iqtisodiy ta'sirlarni hisobga oladigan xususiy bozordan farqli o'laroq, ijtimoiy ta'sir sifatida raqobat muvozanatini tahlil qilishda tashqi omillar hisobga olinadi. Iqtisodiy faoliyatning ijtimoiy samarasi bilvosita (tashqi) va bevosita (ichki) omillar yig'indisidan iborat bo'ladi. Shuning uchun Pareto samarasi optimal chegarasi ijtimoiy marjinal foyda ijtimoiy marjinal xarajatlarga teng bo'lgan darajalarda bo'ladi.

²⁰⁴ William H. Sandholm, Negative Externalities and Evolutionary Implementation, The Review of Economic Studies, Volume 72, Issue 3, July 2005, Pages 885–915

Bryan Caplan “salbiy tashqi ta’sirlar Pareto samarasiz va Pareto samaradorligi xususiy mulkni asoslash asosida yotganligi sababli, ular bozor iqtisodiyotining butun g’oyasini buzadi. Shu sabablarga ko’ra salbiy tashqi ta’sirlar ijobiy tashqi ta’sirlarga qaraganda ancha muammoli sanaladi”²⁰⁵ deb hisoblaydi.

Salbiy tashqi ta’sirlar mavjud bo’lganda umumiy ijtimoiy foydalilikni oshirishning bir qator nazariy usullari mavjud. Tashqi omillarni tuzatishga bozor yondashuvi uchinchi shaxslarning xarajatlari va foydalarini “o’zlashtirish”, masalan, ifloslantiruvchidan yetkazilgan har qanday zararni qoplashni talab qilishdir. Ammo ko’p hollarda haqiqiy pul qiymatlarini aniqlash imkoni bo’lmagan xarajatlar yoki imtiyozlarni o’zlashtirish mumkin emas.

Fridrix Xayek va Milton Fridman kabi iqtisodchilar, ba’zan tashqi ta’sirlarni “mahalla effektlari” yoki “ikkilamchi effektlar” deb atashadi, biroq tashqi ta’sirlar kichik yoki mahalliyashtirilgan bo’lishi shart emas. Xuddi shunday, Lyudvig fon Maysis tashqi ta’sirlar “shaxsiy mulkning aniq ta’rifi” yetishmasligidan kelib chiqadi, deb ta’kidlaydi.

Tashqi ta’sirlar ishlab chiqaruvchilar o’rtasida, iste’molchilar o’rtasida yoki iste’molchilar va ishlab chiqaruvchilar o’rtasida sodir bo’lishi mumkin. Tashqi ta’sirlar bir tomonning harakatlari boshqasiga xarajatlarni yuklaganida salbiy yoki bir tomonning harakatlari boshqasiga foyda keltirganda ijobiy bo’lishi mumkin (1-jadval).

Jismoniy yoki yuridik shaxs maqomiga ega bo’lgan xo’jalik yurituvchi subektlar faoliyati bilan bog’liq xarajatlarni oshiradigan yoki kamaytiradigan har qanday tashqi tasir muammosini hal qilish uchun davlat soliqlar va subsidiyalash mexanizmidan foydalanish yaxshi samara beradi²⁰⁶.

1-jadval

Eksternaliylarning tasnifi²⁰⁷

Eksternaliy tasiri	Iste’mol	Ishlab chiqarish
Salbiy	Iste’moldagi salbiy tashqi ta’sirlar	Ishlab chiqarishdagi salbiy tashqi ta’sirlar
Ijobiy	Iste’moldagi ijobiy tashqi ta’sirlar	Ishlab chiqarishdagi ijobiy tashqi ta’sirlar

Qishloq xo’jaligida deyarli barcha tashqi samaralar texnik tashqi effektlar hisoblanadi. Texnik tashqi ta’sirlar bir-biriga bog’liq bo’lmagan uchinchi shaxslarning iste’molchi va ishlab chiqaruvchi imkoniyatlariga ta’sir qiladi, ammo tashqi ta’sirlar iste’mol narxiga kirmaydi. Bu holat ushbu shaxslarning foydasi yoki yo’qotilishi bilan jamiyatning umumiy foydasi yoki yo’qotilishi o’rtasida bo’shliqni keltirib chiqaradi.

Iqtisodiyotning qishloq xo’jaligi sektori, boshqa tarmoqlar singari, tashqi ta’sir manbai hisoblanadi. Iqtisodiy rivojlanishning hozirgi bosqichida qishloq xo’jaligi ishlab chiqarishining atrof-muhitga antropogen tasiri sezilarli darajada

²⁰⁵ Caplan, Bryan. ["Externalities"](#). The Library of Economics and Liberty. Liberty Fund, Inc. Retrieved 28 January 2020.

²⁰⁶ Journal of Mathematical Economics (volume 44 ed.). Feb-2008. pp. 367–382

²⁰⁷ Muallif tomonidan ishlab chiqilgan.

oshib bormoqda. Shu bilan birga, texnologiyalardagi turli xil ekologik nomuvofiqliklar, soha xodimlarining atrof-muhitni muhofaza qilish talablariga e'tiborsiz munosabatda bo'lishi, ekologiyaga yo'naltirilgan investitsiyalarni tejash, ekologik vaziyatni yanada og'irlashishiga sabab bo'lmoqda.

Eksternaliylarni tahlil qilish va uning salbiy tasirini bartaraf etish quyidagi vazifalarni hal qilish uchun zarur:

- qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishining atrof-muhitga ta'sirini kamaytirish;
- resurslarni tejaydigan texnologiyalarni joriy etish xarajatlarining bir qismini qoplash orqali ishlab chiqarishning ekologik tozaligini yaxshilash²⁰⁸;
- barqaror rivojlanish maqsadlarini amalga oshirish uchun zamonaviy avlodning keyingi avlodlarning o'z ehtiyojlarini qondirish qobiliyatini kamaytirmasdan o'z ehtiyojlarini qondirishi kerakligi²⁰⁹;
- tashqi eksternaliylarni o'zlashtirishning iqtisodiy vositalaridan biri sifatida subsidiyalar berish orqali chorvachilikda mahsuldorlikni oshirish.

Qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishini boshqarish uchun qo'llaniladigan tashqi ta'sirlarni tahlili, ular orasida turli xil ifloslanish, chiqindilar, tabiiy obektlarni yo'q qilish, atrof-muhitga zarar yetkazish, issiqxona gazlari chiqindilari va boshqalarni ajratib ko'rsatish imkonini beradi.

Qishloq xo'jaligida tashqi samara (eksternaliy)lar muammosi davlat aralashuvi bilan hal etiladi. Bunda ikkita yondashuv mavjud: birinchisi - davlat eksternaliylar bilan kuzatilgan faoliyat turlarini cheklashi yoki taqiqlab qo'yishi mumkin. Buning uchun qonun hujjatlari yoki normalari qabul qilinadi. Ikkinchisi - atrof-muhitni ifloslantiruvchi subektlarga nisbatan jarimalar solish orqali tartibga solishi mumkin.

УСИЛЕНИЕ ИНВЕСТИЦИОННОЙ ПРИВЛЕКАТЕЛЬНОСТИ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ: КАК РЕШЕНИЯ 7-Й КОНСУЛЬТАТИВНОЙ ВСТРЕЧИ МОГУТ ТРАНСФОРМИРОВАТЬ РЕГИОНАЛЬНЫЕ ЭКОНОМИЧЕСКИЕ СВЯЗИ

*Далимова Сабура Сираджиевна,
магистрант ТГЭУ-ФМО*

Введение

В последние годы Центральная Азия стала одним из наиболее динамично развивающихся регионов Евразии. Регион привлекает внимание международных инвесторов благодаря богатым природным ресурсам, стратегическому положению и усиливающейся региональной интеграции. В условиях глобальной конкуренции за капитал правительства стран региона стремятся сформировать устойчивую экономическую архитектуру, способную стимулировать приток прямых иностранных инвестиций (ПИИ). Особое значение в этом контексте приобрела 7-я Консультативная встреча глав государств Центральной Азии, на которой главы государств подчеркнули

²⁰⁸ Белоусов А. И. Курс эколого-экономического анализа: учеб. пособие. М.: Финансы и статистика, ИНФРА-М, 2010.

²⁰⁹ Экономика природопользования: учебник/ под ред. К. В. Папенова. М.: ТЕИС, Велби. 2010.

необходимость углубления сотрудничества в области инфраструктуры, энергетики и инвестиций. Для понимания масштабов предстоящих изменений необходимо оценить текущее состояние инвестиционной привлекательности региона.

Текущее состояние инвестиционной привлекательности Центральной Азии

Регион обладает значительным нереализованным потенциалом. Основные преимущества включают энергоносители, транспортный коридор Евразии, быстрорастущее молодое население и стратегическую открытость. Однако сохраняются проблемы: различия в нормативно-правовой базе, недостаточно развитая логистика, административные барьеры и низкая диверсификация экономики. Также для реализации этого потенциала мешает ряд системных вызовов, снижающих инвестиционную привлекательность региона.

Основные вызовы

Регион Центральной Азии сталкивается с рядом системных вызовов, которые напрямую влияют на динамику международных инвестиций и эффективность реализации совместных инициатив. Ключевые сложности обусловлены различиями в экономических моделях стран, что проявляется в неодинаковом уровне либерализации рынков, различиях в государственной политике поддержки инвесторов, а также в разных темпах реформ. Это осложняет формирование единой инвестиционной среды и снижает предсказуемость условий для бизнеса.

Значимым вызовом остаётся и конкуренция государств региона за внешние рынки, особенно в секторах энергоресурсов, транзита, промышленности и агропрома. Вместо выработки взаимодополняющих стратегий нередко возникают параллельные проекты, конкурирующие за один и тот же поток инвестиций или транспортные коридоры.

Дополнительное давление создаёт необходимость масштабной цифровизации, включая модернизацию государственных сервисов, трансграничного обмена данными, логистических платформ и финансовой инфраструктуры. Уровень цифровой зрелости стран региона заметно различается, что может замедлять интеграционные процессы.

Не менее важными остаются инфраструктурные дисбалансы - неоднородность транспортной сети, ограниченная пропускная способность приграничных пунктов, нехватка энергетических мощностей и разрыв в логистических цепочках.

На фоне обозначенных системных вызовов необходимость согласованной региональной политики становится ключевой. Именно необходимость комплексного ответа на разнородные ограничения - от инфраструктурных до регуляторных - стала основой для обсуждений на 7-й Консультативной встрече глав государств Центральной Азии. Лидеры стран региона представили решения, направленные на преодоление указанных ограничений и создание единого инвестиционного пространства.

На встрече были определены ключевые направления развития: формирование единых транспортных коридоров, энергетическая интеграция, инновационная кооперация, промышленная локализация и гармонизация торговых процедур. Отдельно обсуждалось создание благоприятной среды для иностранных инвесторов, развитие совместных проектов и продвижение региона как единого инвестиционного пространства.

Механизмы повышения инвестиционной привлекательности

На основе определённых на 7-й Консультативной встрече приоритетов можно выделить комплекс механизмов, направленных на повышение инвестиционной привлекательности Центральной Азии.

Транспортная интеграция. Совместные инфраструктурные проекты (железные дороги, автомагистрали, логистические центры) способны значительно снизить транзакционные издержки и улучшить доступ на мировые рынки.

Энергетическая кооперация. Создание регионального энергетического рынка и развитие ВИЭ открывают возможности для международных инвесторов в сферах генерации, распределения и экспорта энергии.

Гармонизация законов и торговых процедур. Сокращение барьеров, унификация таможенных правил и цифровизация торговли повышают предсказуемость среды и укрепляют доверие инвесторов.

Формирование промышленных кластеров. Страны договорились расширять локализацию производства в фармацевтике, машиностроении, агротехе и текстильной промышленности. Это способствует привлечению ПИИ в высокотехнологичные проекты.

Продвижение региона как единого пространства. Создание международного инвестиционного бренда стран Центральной Азии, способно увеличить узнаваемость региона на глобальном уровне. Реализация этих инициатив способна принести ощутимые экономические выгоды для региона.

Потенциальные экономические эффекты

По оценкам международных финансовых институтов - в частности, Азиатского банка развития (ADB) и Всемирного банка, - комплексное улучшение транспортной инфраструктуры, гармонизация регуляторной среды и развитие энергетической кооперации способны повысить приток прямых иностранных инвестиций в регион на 20–30% в среднесрочной перспективе.

Заключение

7-я Консультативная встреча стала важным шагом к укреплению инвестиционной привлекательности Центральной Азии. Принятые решения по развитию инфраструктуры, энергетики, торговли и инноваций создают условия для формирования единого инвестиционного пространства. Реализация этих инициатив может значительно повысить роль Центральной Азии в глобальной экономике и обеспечить устойчивый рост на долгосрочную перспективу. Вместе с тем успешная реализация обозначенных инициатив потребует не только политической воли, но и выстраивания эффективных механизмов межгосударственной координации, прозрачных регуляторных процедур и устойчивых институтов сотрудничества.

Список использованной литературы

1. Закон Республики Узбекистан «Об инвестициях и инвестиционной деятельности» №ЗРУ-598 от 27.01.2020г. <https://lex.uz/docs/4664144>
2. Закон Республики Узбекистан «О специальных экономических зонах» №ЗРУ-604 от 19.05.2020г. <https://lex.uz/docs/4737514>
3. Азиатский банк развития (ADB). *Asian Economic Integration Report 2023: Trade, Investment, and Climate Change in Asia and the Pacific*. 2023.
4. Всемирный банк. *Belt and Road Economics: Opportunities and Risks of Transport Corridors*. 2019. Официальный отчет Всемирного банка (посвящён анализу инициативы «Один пояс, один путь» и инфраструктурным коридорам; доступен на англ. и рус. языках).
5. Главы государств Центральной Азии. *Совместное заявление по итогам VII Консультативной встречи глав государств Центральной Азии* (16 ноября 2025 г., г. Ташкент).

TASHABBUSLI BYUDJETLASH TIZIMINING INFRATUZILMA RIVOJLANISHIGA TA’SIRI

Mirzayev Xursanmurod Egamberdiyevich
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti
Mustaqil izlanuvchisi

Maqola tashabbusli byudjetlashning infratuzilma rivojiga ta’sirini ilmiy nuqtayi nazardan o’rganadi. TB - fuqarolarning mahalliy byudjet mablag’lari taqsimotida bevosita ishtirokini kuchaytirib, infratuzilma loyihalarini moliyalashtirish samaradorligini oshiradigan mexanizm. O’zbekiston va xorijiy tajriba misolida TBning natijadorligi, jamiyat ishtiroki hamda davlat moliyaviy boshqaruvi bilan bog’liqligi tahlil qilinadi. 2024-yil holatiga ko’ra, O’zbekistonda TB orqali 2 trln so’mdan ziyod mablag’ yo’naltirilgan va loyihalarning 85% muvaffaqiyatli yakunlangan. Natijalar TBning infratuzilmani modernizatsiya qilish va mahalliy boshqaruv samaradorligini oshirishdagi o’rnini tasdiqlaydi; kelgusidagi rivoj yo’nalishlari va takomillashtirish choralariga doir takliflar ilgari suriladi.

TB - fuqarolarga byudjet mablag’larining qanday sarflanishini belgilashda ovoz berish va loyihalar taklif etish orqali ishtirok etish imkonini beruvchi demokratik jarayon. 1989-yilda Braziliyaning Porto-Alegre shahrida boshlangan bu amaliyot bugun ko’plab mamlakatlarda keng yoyilgan. 2022-yilda Yevropada 4500 dan ortiq TB tashabbuslari qayd etilgan [1]; Fransiyada TB tatbiq etayotgan munitsipalitetlar soni 2021-yildagi 249 tadan 2022-yilda 400 taga yetgan. TB orqali tanlangan loyihalar odatda jamoa ehtiyojlariga yaqin bo’lib, resurslar taqsimotini shaffof va samarali qiladi hamda davlat boshqaruviga ishonchni mustahkamlaydi.

Cabannes (2015) 20 ta shahar misolida 20 mingdan ortiq TB loyihasini tahlil qilib, ularning ko’pi infratuzilma xizmatlarini yaxshilashga yo’naltirilganini ko’rsatadi; umumiy qiymat 2 mlrd AQSh dollaridan oshgan. Jahon banki (2023) past va o’rta daromadli mamlakatlarda xususiy sektorga tayanadigan infratuzilma loyihalariga 86 mlrd dollar jalb etilganini bildiradi (2022-yilga nisbatan -5%) [2]. 2017-yildagi tizimli ko’rib chiqish TBning sog’liqni saqlash va ijtimoiy natijalarga

ijobiy ta'sirini qayd etadi, ammo chuqurroq tadqiqotlar zarurligini ham ta'kidlaydi. 2024-yilgi kuzatuvlar TB joriy etilgan hududlarda fuqarolar ishonchi va ijtimoiy kapital o'sishini ko'rsatadi.

Tadqiqot kompleks yondashuvga asoslanib, turli mintaqalardagi TB loyihalari bo'yicha keng qamrovli ma'lumotlar to'plandi: 20 ta shahar, 20 mingdan ortiq loyiha, umumiy qiymati 2 mlrd dollardan yuqori. Statistik tahlillar doirasida loyihalarning hajmi, muddati va infratuzilma yo'nalishlari kesimida natijalar baholandi; TB orqali moliyalashtirilgan tashabbuslarning 60%+ infratuzilma xizmatlariga qaratilgani aniqlandi [3]. Natijalar mavjud tadqiqotlar bilan solishtirilib, TBning infratuzilma va boshqaruvga ta'siri bo'yicha bashoratlar ishlab chiqildi; fuqarolar ishtirokini kengaytirish va shaffoflikni oshirish zarurligi qayd etildi.

O'zbekistonda TB 2019-yildan boshlab joriy etilib, 2021-yildan faol rivojlanmoqda. 2024-yilning 2-mavsumida 9 mln+ fuqaro ishtirok etib, 2,139 trln so'mlik 1 772 loyiha g'olib bo'lgan. 2023-yilda mahalliy infratuzilma uchun 4 trln so'm ajratilib, uning muhim qismi TB orqali fuqarolar tanlagan tashabbuslarga yo'naltirilgan. 2024-yilda fuqarolar taklif qilgan loyihalarning 85% muvaffaqiyatli amalga oshirilgan.

Qashqadaryo viloyatida TB hisobiga yo'llar, ichimlik suvi tarmoqlari, ta'lim va tibbiyot muassasalari modernizatsiya qilindi (Qarshi shahrida yo'llar va yoritish; Kosonda suv quvurlari va minoralari; Muborakda yo'l rekonstruksiyasi; G'uzorda maktab/MTT bazasini mustahkamlash). Jarayonning shaffofligi aholining ishonchini oshirdi va mablag'lar samaradorligini yaxshiladi.

2024-yil 1-mavsum: eng katta ajratmalar - Qarshi (20 613,8 mln so'm), Kitob (19 307,5 mln), Yakkabog' (19 181,7 mln). 2-mavsumda ko'p hududlarda mablag'lar qisqargan (masalan, Muborak 11 034,5 mln 5 848,0 mln; Nishon 15 072,8 mln 8 431,0 mln) - bu qayta taqsimlash va mavsumiy omillar bilan bog'liq. 2025-yil 1-mavsum prognozi: Koson (22 408,0 mln), Yakkabog' (20 922,0 mln) va Kitob (20 666,0 mln)da o'sish kutiladi; Qarshida mayda pasayish ehtimoli mavjud. Muborak va Mirishkor moliyalashtirish bo'yicha pastroq guruhda qolmoqda - bu hududlar ehtiyojlarini qayta baholash lozim.

TB O'zbekistonda infratuzilmani rivojlantirishda samarali moliyaviy instrument sifatida shakllanmoqda: resurslar taqsimoti aniqroq, jarayon shaffofroq, fuqarolar ishtiroki esa sezilarli darajada kengaydi. 2023-2024-yillarda ajratmalarining 60%+ infratuzilmaga yo'naltirilgani, 2024-yilda 9 mln+ ishtirokchi va 85% muvaffaqiyat ko'rsatkichi - tizimning kuchli tomonlarini namoyon etadi.

Samaradorlikni yanada oshirish uchun:

- **Ishtirokni kengaytirish:** OAV va raqamli platformalar orqali TB haqida tushuntirish ishlarini kengaytirish; elektron ovoz berishni qo'llash.

- **Shaffoflik va javobgarlik:** Mustaqil monitoring va baholash (M&E) mexanizmlarini joriy etish, natija ko'rsatkichlarini (KPI) ochiqlash.

- **Hududiy balans:** Past moliyalashtirilgan tumanlar (masalan, Muborak, Mirishkor) uchun maqsadli kvotalar yoki "catch-up funding" yondashuvlarini sinash.

• **Mavsumiy tebranishlarni yumshatish:** Byudjet rejasini yillik/choraklik darajada muvozanatlashtirish, “aylanma portfel” yondashuvi orqali uzluksizlikni ta’minlash.

• **Natijaga yo’naltirilgan rejalashtirish:** Loyihalarni ustuvor yo’nalishlar bo’yicha tasniflash, ex-ante va ex-post ijtimoiy-iqtisodiy ta’sir baholarini standartlashtirish.

Umuman, TB mahalliy infratuzilmani tezkor va jamoatchilik ehtiyojlariga mos tarzda rivojlantirishga xizmat qiladi; strategik boshqaruv, shaffoflik va inklyuzivlik kuchaysa, tizimning uzoq muddatli barqaror natijalari yanada mustahkamlanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI

1. [*Esther Snippe*](#) and [*Silvia Ellena*](#). [*Euractiv.com*](#) *Participatory budgets: growing trend, little impact?* 26.01.2023
2. *Private Participation in Infrastructure (PPI) 2023. Annual Report.*
3. *Yves Cabannes. The impact of participatory budgeting on basic services: municipal practices and evidence from the field. Vol 27 No 1 April 2015.*
4. *stat.uz*
5. *worldbank.org*
6. *openbudget.uz*

TIJORAT BANKLARINING FOND BOZORIDAGI ROLI: IMKONIYATLAR VA XAVF-XATARLAR

Nomozov Samandar Shuxrat o’g’li
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti
Korporativ moliya va qimmatli qog’ozlar kafedrasida
Mustaqil izlanuvchisi

Maqolada tijorat banklarining fond bozorida ishtirok etishining imkoniyatlari va tahdidlari tahlil qilingan. Banklar investor, vositachi va emittent sifatida kapital bozorida faol bo’lib, bozor likvidligi, moliyaviy vositalar xilma-xilligi va iqtisodiy barqarorlikka ta’sir ko’rsatadi. Xalqaro tajriba va ilmiy adabiyotlar asosida banklar ishtirokining mexanizmlari, risklar va regulyator institutlarning roli yoritilgan. O’zbekiston sharoitida esa bank sektorining fond bozoriga integratsiyasini kuchaytirish bo’yicha takliflar ishlab chiqilgan. So’nggi yillarda tijorat banklari tomonidan chiqarilgan obligatsiyalar hajmi 2020-2023 yillarda 450 mlrd so‘mdan 1,2 trln so‘mgacha oshgan. Bu tendensiya kapital bozorida bank ishtirokining ortayotganini tasdiqlaydi. Tadqiqotda statistik tahlil, regressiya modellar va xalqaro taqqoslashlar asosida bank ishtirokining bozor ko’rsatkichlariga ta’siri aniqlangan hamda normativ bazani takomillashtirish, mahsulotlarni diversifikatsiya qilish va raqamli infratuzilmani rivojlantirish bo’yicha tavsiyalar berilgan.

Zamonaviy moliyaviy tizimda tijorat banklarining fond bozoridagi roli ortib bormoqda. Banklar kreditlashdan tashqari investitsion faoliyatda ham faol subyekt sifatida ishtirok etib, moliyaviy resurslarning samarali taqsimlanishiga hissa qo’shmoqda. Jahon banki (2023) ma’lumotlariga ko’ra, rivojlangan mamlakatlarda bank sektorining fond bozoridagi ulushi 36%, rivojlanayotganlarda esa 12-18% ni

tashkil etadi. AQShda banklar boshqaruvidagi aktivlar 6,4 trln dollar, Yevropa Ittifoqida 4,2 trln dollarni tashkil etgan.

O'zbekistonda esa 2023 yilda 5 yirik bank birja orqali 1,2 trln so'mlik obligatsiyalar joylashtirgan. Agar bu hajm yillik 20-25% ga oshib boradigan bo'lsa, 2030 yilga borib kapital bozorining YaIMdagi ulushi 15% ga yetishi mumkin (hozirda 4,3%). Shu sababli banklarning fond bozoridagi ishtirokini chuqur tahlil qilish va tahdidlarni baholash zarur.

Tadqiqot nazariy va empirik yondashuvlarga asoslangan. Allen & Gale (2000), Boot & Thakor (2010) va Mishkin (2009) ishlarida banklar va fond bozorlari o'rtasidagi o'zaro to'ldiruvchi munosabatlar yoritilgan. Yevropa Markaziy banki (2022) ma'lumotlariga ko'ra, Yevropada banklar fond bozoridagi moliyaviy resurslarning 28% ini tashkil etadi. Markaziy Osiyo mamlakatlarida esa bu ko'rsatkich atigi 5-7% atrofida.

O'zbekiston Markaziy banki va Kapital bozor agentligi ma'lumotlariga ko'ra, 2023 yilda bank obligatsiyalari soni 2020 yilga nisbatan 2,6 baravarga oshgan. Tadqiqotda miqdoriy (regressiya, Granger testi) va sifatli tahlil uslublari uyg'un qo'llanildi.

2020–2023 yillarda tijorat banklari tomonidan chiqarilgan qimmatli qog'ozlar hajmi 450 mlrd so'mdan 1,22 trln so'mgacha oshgan. Fond bozori kapitalizatsiyasi 23 trln so'mdan 38,5 trln so'mgacha yetib, banklar ulushi 1,96% dan 3,17% gacha ko'tarilgan. Kundalik savdo hajmi 850 mln so'mdan 1,93 mlrd so'mgacha oshgan.

Panel regressiya natijalari bank obligatsiyalari hajmining 1% ga o'sishi fond bozori kapitalizatsiyasiga o'rtacha 0,42% ijobiy ta'sir ko'rsatishini ko'rsatdi. Granger testi esa bank sarmoyalari fond bozori faolligiga 1 yillik kechikish bilan ta'sir qilishi aniqladi.

Bank kapitalining aktivlarga nisbati 12,3%, NPL darajasi 2,1% bo'lib, bu moliyaviy barqarorlik yuqoriligidan dalolat beradi.

O'zbekiston banklari fond bozorida tobora faol ishtirok etmoqda, ammo ularning ulushi hali past – 3-4% atrofida (Qozog'iston va Polshada 10–15%). Bu ichki infrastrukturani rivojlantirish zaruratini ko'rsatadi. Banklarning emissiya hajmi va axborot shaffofligini oshirish bozor kapitalizatsiyasini sezilarli kengaytirishi mumkin. Shuningdek, noto'g'ri risk baholash tizimli tahdidlarni kuchaytiradi. 2008-yilgi inqiroz bunga misol bo'la oladi.

Olib borilgan tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, tijorat banklarining fond bozoridagi ishtiroki ikki yo'nalishda iqtisodiy ahamiyat kasb etadi. Bir tomondan, u moliyaviy resurslar oqimini kengaytirish, kapitalning erkin aylanishini ta'minlash va investitsiya muhitini yaxshilashga xizmat qiladi. Banklar tomonidan chiqarilayotgan qimmatli qog'ozlar - korporativ obligatsiyalar, depozit sertifikatlari va boshqa moliyaviy vositalar - investorlar uchun yangi investitsion imkoniyatlar yaratadi, fond bozorining likvidligini oshiradi hamda iqtisodiyotda uzoq muddatli moliyalashtirish mexanizmlarini shakllantiradi.

Ikkinchi tomondan, banklarning fond bozoridagi faolligi me'yoriy nazorat va risk boshqaruvi jihatidan barqaror muhitni talab etadi. Haddan tashqari emissiya, yetarli kapital zaxirasining yo'qligi yoki regulyator nazoratining sustligi tizimli xatarlarni kuchaytiradi. 2008-yilgi global moliyaviy inqiroz tajribasi ushbu

holatning real xavfini ko'rsatgan. Shu bois, bank sektorining kapital bozoriga kirishini rag'batlantirish bilan bir qatorda, risklarni boshqarish mexanizmlarini ham kuchaytirish zarur.

Empirik natijalarga ko'ra, 2020-2023 yillarda tijorat banklari tomonidan fond bozorida chiqarilgan qimmatli qog'ozlar hajmi 2,7 baravarga oshgan, fond bozori kapitalizatsiyasi esa 67 foizga kengaygan. Panel regressiya va Granger sabablilik testlari bank emissiyasining fond bozori kapitalizatsiyasiga sezilarli ijobiy ta'sirini tasdiqlaydi. Bu natijalar tijorat banklari kapital bozorining o'sishida muhim omilga aylanganini ko'rsatadi.

Shu bilan birga, O'zbekiston fond bozorining bank sektoriga nisbatan ulushi hali past (3-4%) bo'lib, Qozog'iston, Polsha yoki Turkiya tajribasiga nisbatan sezilarli orqada. Bu holat ichki bozor infratuzilmasi, moliyaviy savodxonlik va normativ-huquqiy muhitni yanada rivojlantirish zaruratini bildiradi.

Tadqiqot natijalari asosida quyidagi tavsiyalar ilgari suriladi:

Normativ-huquqiy bazani takomillashtirish. Tijorat banklari tomonidan korporativ obligatsiyalar emissiyasini soddalashtirish, listing va reyting jarayonlarini xalqaro standartlarga yaqinlashtirish.

Axborot shaffofligini oshirish. Investorlar uchun bank emissiyalari, moliyaviy natijalar va risk profillari bo'yicha ochiq ma'lumot bazalarini yaratish.

Raqamli infratuzilmani rivojlantirish. "Blockchain"-asosidagi emissiya tizimlari va elektron savdo platformalarini joriy etish orqali tranzaksiya xarajatlarini kamaytirish.

Moliyaviy savodxonlikni oshirish. Aholi va biznes subyektlari o'rtasida fond bozori vositalaridan foydalanish madaniyatini rivojlantirish, investor ishonchini mustahkamlash.

Prudensial nazoratni kuchaytirish. Markaziy bank va Kapital bozori agentligi tomonidan risklarni monitoring qilish, banklarning bozordagi pozitsiyalarini tahlil qilish tizimini kuchaytirish.

Institutsional investorlarni kengaytirish. Tijorat banklari ishtirokida banklararo investitsiya fondlari va pensiya jamg'armalari orqali fond bozori likvidligini oshirish.

Umuman olganda, tijorat banklarining fond bozoridagi faolligi O'zbekiston iqtisodiyotida kapital bozorini chuqurlashtirish, investitsion oqimlarni oshirish va moliyaviy tizimni barqarorlashtirishda strategik ahamiyatga ega. Shu sababli, davlat siyosati darajasida bu jarayonni izchil qo'llab-quvvatlash, xalqaro tajribani inobatga olgan holda milliy moliya tizimini integratsiyalash zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. World Bank – Global Financial Development Database
<https://databank.worldbank.org/source/global-financial-development>
2. European Central Bank (ECB) – Financial Integration Reports
<https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/other/financialintegrationineurope2022~ccd0c54b6e.en.pdf>
3. International Monetary Fund (IMF) Data Warehouse
<https://data.imf.org/>

4. Mishkin, F. S. (2009). *The Economics of Money, Banking and Financial Markets*.
5. Allen, F. & Gale, D. (2000). *Comparing Financial Systems*. MIT Press. <https://mitpress.mit.edu/9780262513986/comparing-financial-systems/>
6. Laeven, L. & Levine, R. (2009). *Bank Governance, Regulation and Risk Taking*. Journal of Financial Economics <https://doi.org/10.1016/j.jfineco.2008.09.003>
7. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki rasmiy sayti <https://cbu.uz/>

PROSPECTS FOR ENHANCING THE EXPORT POTENTIAL OF THE NATIONAL ECONOMY

Mammadova Zahra Sakit
Teacher of the Department of “Business
Organization and Municipal Management”
Baku Business University, Baku, Azerbaijan

ABSTRACT

This paper examines the key determinants of increasing the export potential of the national economy in the context of rapid global economic transformation and enhanced digitalization. The study outlines the strategic importance of export diversification, production modernization, institutional reforms, improvement of logistics infrastructure, application of digital technologies, and strengthening international cooperation. The analysis demonstrates that sustainable export growth requires a comprehensive policy approach combining economic, technological, and regulatory measures. Practical recommendations are proposed to support export-oriented industries, improve competitiveness, and ensure deeper integration into global markets.

Keywords: export potential, international competitiveness, economic diversification, digital trade, institutional reforms, logistics infrastructure, export financing, global markets, production modernization, trade facilitation, innovation-driven growth, international integration, value-added production, economic development

In the contemporary global economy, enhancing export potential has become a fundamental driver of sustainable development and macroeconomic stability. Increasing exports not only contributes to foreign currency inflows but also stimulates industrial growth, promotes innovation, and strengthens a country's position in the international economic system. In many developing economies, expanding export capacity is viewed as a strategic priority for reducing external vulnerabilities and achieving long-term competitiveness.

Export expansion is influenced by several factors, including the structure of production, technological capabilities, institutional efficiency, and the quality of logistics and trade infrastructure. In this regard, achieving higher export performance requires coordinated state policy, favorable business conditions, and integration into international value chains. This paper analyzes the main approaches

to increasing export potential and presents scientifically grounded conclusions and practical recommendations.

The enhancement of the export potential of the national economy is one of the key indicators determining the level of sustainable development and long-term competitiveness in the global economic environment. In recent years, rapid technological advancements, the expansion of digital platforms, and the intensification of international integration processes have significantly increased the importance of strengthening export capacity. Increasing exports not only provides higher foreign currency earnings but also stimulates industrial development, promotes technological innovation, and supports macroeconomic stability. Therefore, improving the institutional framework, modernizing production structures, and strengthening international cooperation are essential components of export-oriented economic policy. One of the main determinants of export expansion is the modernization of production and the transition to high value-added goods. Countries that continuously upgrade their industrial infrastructure, apply innovative technologies, and adopt efficient management practices achieve greater competitiveness in foreign markets. Modernization reduces production costs, improves product quality, and increases the ability of domestic firms to meet international standards. The development of such export-oriented sectors as food processing, light industry, chemicals, machinery manufacturing, and digital technology products plays an important role in diversifying the export structure. Diversification reduces dependence on raw materials, mitigates external economic risks, and strengthens the resilience of the national economy to global fluctuations.

Institutional reforms are another vital factor that influences export potential. Simplifying customs procedures, ensuring transparency in trade operations, improving regulatory mechanisms, and reducing administrative barriers enhance the efficiency of export processes. Digital customs systems, online documentation, and automated certification procedures minimize time losses and reduce operational expenses for exporters. International experience shows that improvements in the business environment have a direct impact on trade performance, investment attraction, and integration into global supply chains. Efficient public administration and strong legal frameworks help establish a stable and predictable environment for export-oriented enterprises.

Access to foreign markets is crucial for sustainable export growth. Successful entry into international markets requires comprehensive research on consumer behavior, understanding technical standards, meeting quality and safety requirements, and building stable partnerships with foreign companies. Participation in international exhibitions, trade missions, and regional cooperation programs increases visibility and supports the promotion of domestic products abroad. The expansion of cooperation with international economic organizations also contributes to reducing trade barriers and facilitating the movement of goods. Compliance with international certification systems is an important condition for increasing the credibility and competitiveness of national products.

Financial support mechanisms play a central role in enhancing the export capacity of businesses. Export financing, subsidized credit products, insurance

instruments, and state guarantees support companies in overcoming financial constraints. Such mechanisms are especially important for small and medium-sized enterprises, which often face difficulties in accessing foreign markets due to limited capital and experience. Export credit agencies and state-backed financial institutions contribute to strengthening the financial stability of exporters and stimulate the development of export-oriented investment projects. Access to financial resources encourages technological upgrades, increases productivity, and enhances the overall competitiveness of domestic firms.

The development of logistics and transport infrastructure is another fundamental element affecting export performance. Modern road networks, efficient railway systems, upgraded seaports, logistics hubs, and cold-chain facilities reduce transportation time and costs, allowing goods to reach international markets faster and more reliably. Integration into international transport corridors strengthens regional connectivity and expands trade opportunities. In particular, participation in global transport initiatives enhances the country's role in international supply chains and opens new routes for the export of goods. Reliable logistics systems also contribute to the growth of long-term trade relations and increase the confidence of foreign partners. Digital transformation has created new opportunities for accelerating export growth. The expansion of e-commerce platforms enables domestic producers to reach global consumers without the need for intermediary structures. Digital marketing tools, data analytics, and online trade portals help businesses promote their products more effectively in international markets. The use of artificial intelligence for market analysis, blockchain-based systems for supply chain transparency, and automated logistics management significantly increase the efficiency of export operations. Digitalization not only reduces trade costs but also introduces innovative solutions that enhance competitiveness and productivity.

The combined analysis of these factors shows that increasing the export potential of the national economy requires a comprehensive, multidimensional, and coordinated approach. Production modernization, institutional improvements, financial support mechanisms, logistics development, and digital transformation must be implemented together to ensure sustainable export performance. A well-designed export strategy should promote diversification, strengthen competitiveness, and expand integration into global markets. Such an approach contributes to economic stability, supports industrial growth, and enhances the country's position in the international economic system. Strengthening the export potential of the national economy ultimately ensures long-term development and contributes to the successful implementation of national economic goals. Another emerging opportunity lies in the development of green and sustainable exports. As global environmental standards tighten and consumer preferences shift towards eco-friendly products, countries that invest in green technologies, renewable energy, and environmentally responsible production processes gain an advantage in international markets. Export products that meet global sustainability requirements—such as reduced carbon emissions, recyclable materials, and energy-efficient production—are increasingly preferred by both consumers and foreign governments. Developing green clusters, supporting clean-energy industries, and promoting sustainability

certifications can expand the competitiveness of national exports in environmentally conscious markets.

Strengthening intellectual property rights (IPR) is also becoming a significant factor in promoting high-value exports. When creators, innovators, and technology-oriented enterprises are protected by strong IPR frameworks, they are more likely to engage in research, innovation, and product development. This, in turn, contributes to the emergence of export goods with higher technological sophistication and unique competitive features. A robust IPR ecosystem also attracts foreign investors who seek to establish export-oriented production facilities in safe legal environments. Thus, intellectual property protection indirectly strengthens export potential by fostering innovation-driven growth. Additionally, building stronger export promotion institutions can significantly influence the country's export performance. Export promotion agencies play a vital role in guiding domestic producers, analyzing global market trends, providing training programs, facilitating contact with foreign buyers, and supporting participation in trade fairs. Countries with effective export promotion systems have been shown to enter new markets more easily and maintain stable export growth. Such institutions often act as bridges between businesses and global opportunities, helping exporters navigate international regulations, find distributors, and adjust their marketing strategies to specific regional demands.

Cultural branding and the promotion of national identity in export goods also present new prospects for enhancing competitiveness. Products that reflect a country's cultural heritage—such as traditional foods, textiles, handicrafts, and creative industry goods—often have strong emotional appeal to international consumers. Cultural branding increases product distinctiveness and can generate premium value in global markets. Successfully integrating national heritage into export strategies helps countries differentiate themselves in a crowded global marketplace. A long-term perspective on export development also requires strengthening regional cooperation and cross-border production networks. Many countries achieve higher export performance by becoming parts of regional value chains where production processes are shared among neighboring states. Deepening cooperation in transport, energy, technology, and investment creates powerful synergies that expand regional trade flows. When a country becomes a key link in a regional value chain, it not only increases its own exports but also becomes more embedded in global production networks.

Finally, demographic trends and workforce structure also influence export prospects. Countries with younger, more dynamic labor forces have greater potential to expand labor-intensive production and introduce new technologies. Training programs focused on export-related competencies such as international marketing, logistics management, quality certification, and digital commerce ensure that the workforce is prepared for the demands of a globally competitive export environment.

CONCLUSION

The conducted analysis shows that strengthening the export potential of the national economy depends on the successful integration of modernization,

institutional reforms, financial mechanisms, logistics development, and digital transformation. The analytical results confirm that export growth cannot be achieved through production expansion alone; it requires improved technological capabilities, enhanced competitiveness, and adherence to international quality standards. The analysis further demonstrates that simplified customs procedures, transparent regulatory frameworks, and efficient trade facilitation significantly reduce operational barriers and increase the ability of domestic producers to participate in global markets. Examination of international market access conditions also indicates that diversified export destinations reduce vulnerability to external shocks and create more stable foreign trade dynamics. The assessment of financial support tools shows that export credits, insurance mechanisms, and investment incentives play a crucial role in enabling both large enterprises and SMEs to overcome structural constraints. The analysis of logistics and transport infrastructure highlights their decisive impact on trade efficiency and delivery reliability. Digital transformation, as shown by the analytical findings, opens new export channels and increases the competitiveness of domestic industries. Overall, the analysis confirms that a coordinated, evidence-based, and long-term export strategy is essential for ensuring sustainable economic development, enhancing global competitiveness, and strengthening the country's position in the international economic system.

REFERENCES

1. World Bank. *Doing Business Reports*. Various years.
2. WTO. *World Trade Report*. Various years.
3. OECD. *Trade Policy Reviews*. Various years.
4. Porter, M. *The Competitive Advantage of Nations*. London: Macmillan, 1990.
5. Krugman, P., Obstfeld, M. *International Economics: Theory and Policy*. Pearson, 2017.
6. UNCTAD. *Handbook of Statistics*. Various years.
7. Balassa, B. *Trade Liberalization and Revealed Comparative Advantage*. MIT Press, 1989.
8. Kotler, P., Keller, K. *Marketing Management*. Pearson, 2016.
9. Baldwin, R. *The Great Convergence: Information Technology and the New Globalization*. Harvard University Press, 2016.
10. OECD. *Boosting Export Competitiveness*. Paris: OECD Publishing, 2021.

К ЕДИНОМУ ЦИФРОВОМУ ФИНАНСОВОМУ ПРОСТРАНСТВУ: ПЕРСПЕКТИВЫ РЕГУЛЯТОРНОЙ КОНВЕРГЕНЦИИ ЕВРОПЕЙСКОГО СОЮЗА И УЗБЕКИСТАНА

Лейла Афандиева

Преподаватель, Бакинский Университет Бизнеса

АННОТАЦИЯ

Исследование анализирует перспективы регуляторной конвергенции между Европейским союзом (ЕС) и Узбекистаном в контексте цифровой трансформации финансов. Рассматривается, как *Пакет мер по цифровым*

финансам ЕС (2020) — включая *Регламент о рынках криптоактивов (MiCA)*, *Акт о цифровой операционной устойчивости (DORA)* и *Стратегию розничных платежей* — может служить ориентиром для модернизации финансовой системы Узбекистана. Применён качественный сравнительный анализ, оценивающий структурную и институциональную совместимость систем. Показано, что частичное внедрение норм ЕС может повысить прозрачность, доверие инвесторов и кибербезопасность. Полная гармонизация требует институциональных реформ и международного сотрудничества. Поэтапная и адаптивная стратегия позволит Узбекистану эффективно интегрироваться в глобальную цифровую экономику.

Ключевые слова: цифровые финансы, конвергенция, финтех, MiCA, DORA, ЕС, Узбекистан, финансовая интеграция.

1. ВВЕДЕНИЕ

Цифровизация мировой финансовой системы изменила движение капитала и инноваций. Государства создают нормативные рамки, поддерживающие инновации и финансовую устойчивость. Европейский союз (ЕС) лидирует в этой сфере, реализуя *Цифровую финансовую стратегию (2020)*, направленную на гармонизацию правил и усиление конкурентоспособности (European Commission, 2020).

Пакет цифровых финансовых мер включает три ключевых акта: *MiCA* — регулирование криптоактивов, *DORA* — укрепление киберустойчивости, и *Стратегию розничных платежей* — развитие совместимости платежей (European Parliament, 2021). Эти меры отражают стремление ЕС к безопасному и инновационному цифровому рынку (OECD, 2023). В Узбекистане программа *Цифровой Узбекистан – 2030* стимулировала рост электронных платежей и финтеха (Government of Uzbekistan, 2021). Однако слабая кибербезопасность и фрагментарное регулирование сдерживают развитие (Karimov, 2023). Сближение с нормами ЕС может укрепить прозрачность и инвестиционную привлекательность финансового сектора.

2. МЕТОДОЛОГИЯ

Цель исследования — определить, как Узбекистан может адаптировать ключевые элементы *Цифровой финансовой стратегии ЕС* для укрепления финансовой устойчивости и инноваций. Применён качественный сравнительный анализ (QCA), оценивающий институциональную и технологическую совместимость систем. Используются документы ЕС, отчёты международных организаций и исследования 2020–2024 годов, включая World Bank (2023) и OECD (2023). Анализ сосредоточен на трёх направлениях: регуляторная структура, технологическая инфраструктура и институциональная способность. Этот подход выявил потенциал и барьеры для сближения, подтверждая необходимость постепенной адаптации.

3. РЕЗУЛЬТАТЫ И ОБСУЖДЕНИЕ

Узбекистан имеет высокий потенциал для сближения в сферах платежей, финтеха и крипторегулирования. Применение принципов *Стратегии розничных платежей ЕС* может повысить прозрачность и доверие (OECD, 2023). Частичное внедрение *MiCA* создаст правовую основу для

крипторынка и привлечёт иностранных инвесторов. Главные вызовы — кибербезопасность и институциональная готовность. *Акт DORA* обеспечивает модель цифровой устойчивости, однако Узбекистану необходимо развивать технологическую базу и координацию между регуляторами (Vives, 2023). Создание Совета по цифровым финансам и использование регуляторных песочниц помогут тестировать инновации и снижать риски (Arner, Barberis, & Buckley, 2020). Постепенное внедрение стандартов — сначала в платежах и кибербезопасности, затем в крипторегулировании — позволит сбалансировать инновации и стабильность.

4. ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Создание единого цифрового финансового пространства между ЕС и Узбекистаном — достижимая цель, способная повысить конкурентоспособность страны. Опыт ЕС показывает, что инновации возможны при прозрачности и защите потребителей. Для Узбекистана постепенное внедрение европейских практик укрепит доверие инвесторов и ускорит интеграцию в мировую финансовую систему. Успех требует институциональных реформ, развития кадрового потенциала и постоянного взаимодействия с европейскими структурами. Реализация адаптивной стратегии позволит Узбекистану стать региональным центром цифровых финансов, соединяющим Европу и Центральную Азию.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

Arner, D. W., Barberis, J. N., & Buckley, R. P. (2020). *The evolution of fintech: A new post-crisis paradigm?* *Georgetown Journal of International Law*, 47(4), 1271–1319.

Karimov, A. (2023). *Institutional challenges of digital finance regulation in Uzbekistan*. *Journal of Central Asian Economics*, 5(2), 44–59.

Vives, X. (2023). *Digital finance regulation in Europe: Challenges and future directions*. *Journal of Banking Regulation*, 24(2), 75–91.

European Parliament. (2021). *Digital Operational Resilience Act (DORA) and MiCA Overview*. Strasbourg.

OECD. (2023). *Digital finance and financial inclusion: European and emerging market perspectives*. Paris.

World Bank. (2023). *Uzbekistan Digital Economy Diagnostic*. Washington, DC.

PROSPECTS FOR USING FOREIGN EXPERIENCE IN SUPPORTING GREEN FINANCE PROJECTS: “ECO-COIN AZERBAIJAN” MODEL IN KARABAKH AND EASTERN ZANGEZUR

Seyidmahir Zakizade

Ph.D. Candidate Baku Business University

Abstract

The conducted research examines the directions for applying green finance mechanisms and innovative technologies in the development of ecological infrastructure in the Karabakh and Eastern Zangezur economic regions. The main

objective of the study is to assess the efficiency of financial resource management and the feasibility of integrating digital eco-technologies to ensure sustainable development. During the research process, international experiences-particularly the green finance models of countries that have achieved success in this field-were analyzed, and the possibilities of adapting them to local conditions were identified. The article also explores the prospects for using digital incentive mechanisms such as “eco-coin” in waste management and environmental protection. The findings indicate that aligning green financial instruments with digital technologies can enhance the sustainability and efficiency of infrastructure in Karabakh and Eastern Zangezur, while simultaneously creating economic incentives for environmentally responsible behavior.

Keywords: green finance, eco-coin, digital incentives, sustainable infrastructure, Karabakh, Eastern Zangezur, green economy, Azerbaijan.

Introduction

In recent years, the protection of the environment has become one of the main priorities of the state policy of the Republic of Azerbaijan. Consistent State Programs aimed at solving environmental problems have been adopted and implemented across the country. As a result, significant progress has been achieved in ensuring environmental security [9, p.43]. This direction is increasingly becoming a national priority for Azerbaijan. In particular, after the liberation of the Karabakh and Eastern Zangezur economic regions, the establishment of sustainable and environmentally safe infrastructure in these territories has become one of the key objectives of the national economic strategy. The implementation of “smart city” and “smart village” concepts in projects carried out in these areas constitutes the basis of this approach.

The measures implemented in this direction demonstrate that the country’s environmental management has entered a new stage of development. As a continuation of this approach, in recent years, important documents and initiatives adopted in the field of environmental protection have further strengthened the state’s responsibility in this sphere.

In this regard, by the Decree of the President of the Republic of Azerbaijan, Ilham Aliyev, dated December 25, 2023, the year 2024 was declared as the “Year of Solidarity for Environmental Protection.” This declaration reflects the state’s positive role in the advancement of environmental protection [7, p.324].

Thus, the steps taken to ensure environmental security are no longer limited to infrastructure projects alone. In the modern era, the application of economic incentives and innovative technologies in this field is of particular importance. From this perspective, in many countries around the world, green finance and digital incentive models have begun to play a key role in shaping the ecological economy.

The growing environmental challenges and limited natural resources have compelled governments to seek new financial and technological solutions. One of the most noteworthy innovations in this regard is the concept of the “eco-coin” or “green digital token.” The fundamental idea behind the “eco-coin” system is that every citizen’s environmentally friendly activity - such as waste sorting, tree planting, energy saving, or participation in recycling processes - is rewarded

digitally. This reward is given to the user in the form of a “token,” which can later be converted into a certain economic value.

Such a system transforms environmental responsibility from a purely ethical behavior into an economic incentive. In other words, individuals who protect nature not only fulfill their social responsibility but can also use the tokens they earn in various areas. This mechanism is crucial for fostering ecological behavior patterns both at the individual and societal levels. The “eco-coin” model also creates a new platform for the sustainable financing of environmental projects, as it enables the joint participation of the public and private sectors: the state provides incentives, while businesses support the circulation and use of the tokens.

From an economic perspective, the “eco-coin” concept strengthens the circulation mechanism of the green economy. Tokens act as real assets in the digital market, serving as means of discounts, services, or payments. In countries where this system has been implemented, it has contributed not only to reducing the volume of waste but also to the emergence of new business models and start-up initiatives.

Research Content

Taking into account the positive steps that Azerbaijan has taken in the field of environmental protection, it is essential to implement optimal ecological infrastructure projects aimed at improving the quality of life. At the same time, considering the impact of household waste generated by numerous industrial and agricultural enterprises across the country, the development of ecological infrastructure in line with the principles of a green economy is crucial [6, p.40]. Moreover, the application of innovations in the creation of infrastructure complexes can not only accelerate the development of the Karabakh and Eastern Zangezur economic regions but also make these areas more competitive and attractive for investment [8, p.34].

Moreover, in Azerbaijan’s environmental policy, along with the establishment of infrastructure, the formation of sustainable management mechanisms and the enhancement of public participation should be considered among the main objectives. The efficiency of infrastructure projects depends not only on technological innovations but also on the level of environmental awareness and attitudes of society toward nature. In this regard, involving citizens in ecological activities, stimulating their environmentally responsible behavior, and strengthening their sense of responsibility emerge as crucial factors. In the modern era, one of the most effective ways to achieve this goal is through the application of digital and financial incentive mechanisms.

Global experience shows that stimulating environmental behavior through financial and digital incentives is among the most effective methods of environmental protection. “Eco-coin” or digital token-based incentive models are implemented in many developed countries and, by increasing citizens’ environmental responsibility, contribute to the formation of a green economy.

For example, since 2020, China has implemented a digital incentive system called “Ant Forest.” Through this system, citizens earn virtual “green energy” points for their daily environmental activities-such as using public transport, sorting waste, and saving energy. These points are then used to plant real trees. As a result of the

project, more than 100 million trees have already been planted, and carbon emissions have been reduced by millions of tons. The success of this model lies in its simplicity and in the motivation of public participation through digital means.

In Japan, initiatives such as “Green Money” and “Ecocoin Kyoto” are implemented under the supervision of local administrations. Citizens receive electronic “green points” for proper waste sorting and participation in local environmental activities. The accumulated points can be used for discounts on public transportation, municipal services, or as shopping bonuses. This system not only strengthens local economic circulation but also stabilizes environmentally responsible behavior among citizens.

In Germany and other European countries, the “Circular Token Economy” model has gained prominence. In this system, both companies and citizens are rewarded with tokens for their recycling and waste-reduction activities. These tokens can be used for energy services, bicycle rentals, or utility payments. Through Germany’s “Recycling Bonus” program, it has been observed that annual plastic waste has decreased by 15–20 percent.

These experiences demonstrate that digital incentive systems not only serve environmental objectives but also contribute positively to the formation of a new circulation mechanism within the green economy. The common feature across all three models is the transformation of citizens’ participation in environmental protection into economic value, that is:

- behavior
- reward
- sustainable habit chain.

For Azerbaijan, the implementation of the “Eco-coin” system holds particular strategic significance in the context of the Karabakh and Eastern Zangezur economic regions. These regions are currently undergoing reconstruction and the formation of sustainable infrastructure, which makes them ideal testing grounds for the application of innovative ecological models. The proposed “Eco-coin Azerbaijan” system will digitally record the ecological behaviors of citizens and enterprises, rewarding their activities with tokens. For instance, actions such as waste sorting, delivering recyclables to collection centers, participating in tree-planting campaigns, and saving energy will each earn a certain amount of “eco-coin” points. The accumulated tokens could then be used for discounts on municipal services, concessions in public transport, bonuses for the purchase of green products, or integration into local payment systems. The initial phase of the project could be implemented as a pilot in the Zangilan, Shusha, and Jabrayil districts. In this phase, both local residents and companies involved in the reconstruction process would have “eco-coin” accounts. The collected data would facilitate decision-making in areas such as environmental monitoring, energy efficiency, and waste management. In the long term, the system could be integrated nationwide into a “Green Azerbaijan Platform.” This initiative would provide multifaceted benefits-economic, social, and technological-across the following directions:

- Ecological behavior could be transformed into an economic stimulus;

- A green economic circulation could emerge in the region;
- An environmental responsibility culture could be established at the civic, architectural, and institutional levels.

From a strategic standpoint, the implementation of the “Eco-coin” system could accelerate the tangible outcomes of Azerbaijan’s environmental and digital transformation policies while contributing to the formation of a sustainable economic model in the liberated territories.

Findings and Recommendations

The results of the conducted research show that the process of establishing ecological infrastructure in the Karabakh and Eastern Zangezur economic regions should not be limited to physical construction alone, but should also be implemented through the synthesis of financial and digital innovations. The introduction of the “Eco-coin” system allows for achieving sustainable results from economic, social, and environmental perspectives. When digital incentive mechanisms and green financial instruments are combined, environmental protection becomes a shared responsibility of citizens and business entities. The research has revealed that, in international practice (particularly in China, Japan, and Germany), systems similar to “eco-coin” have produced significant results in environmental protection and have transformed people’s ecological behavior into long-term habits. The application of this model in Azerbaijan fully aligns with both the state environmental policy and the “green economy” concept. Notably, the “smart city” and “smart village” projects implemented in the Karabakh and Eastern Zangezur regions have already established the technological and social foundations necessary for such an initiative. Based on these findings, the following recommendations are proposed:

1. Creation of a digital incentive platform named “Eco-coin Azerbaijan” would be effective.

This platform should record citizens’ ecological activities (such as waste sorting, tree planting, energy saving, recycling, etc.) and ensure their active participation through a reward-based system.

2. Implementation of a pilot project in the Karabakh and Eastern Zangezur regions would be beneficial.

In the initial phase, the system should cover the Shusha and Jabrayil districts, where “eco-coin accounts” can be created for both residents and infrastructure companies. The results of this pilot phase should be analyzed to enable future nationwide expansion.

3. Integration of “Eco-coin” tokens into the economic circulation should be ensured.

The accumulated tokens could be used for discounts in public transportation, municipal services, utility payments, and the purchase of green products. This would not only expand economic turnover but also strengthen social motivation.

Conclusion

The conducted research indicates that the “Eco-coin” initiative can lay the foundation for a new stage in Azerbaijan’s environmental and economic policy. The implementation of this model in the economic regions of Karabakh and Eastern Zangezur serves not only the restoration of ecological infrastructure but also the

formation of a sustainable economy. Through the establishment of the “Eco-coin Azerbaijan” platform, citizens’ ecological behaviors can be digitally recorded, and their activities can be rewarded, thereby transforming environmental responsibility into a tangible economic incentive. Thus, the “Eco-coin” system can create a new mechanism for ecological cooperation among the population. This approach can strengthen environmental habits, reduce waste, expand the circulation of green finance, and promote the development of an innovative economic environment. For the Karabakh and Eastern Zangezur regions, the implementation of this model holds the potential to make these territories a pilot example of digital ecological transformation in the South Caucasus.

References

1. **Zakizade, S. S.** (2023). *Assessment of innovative industrial infrastructure in the East-Zangezur and Karabakh economic regions of Azerbaijan*. In IX International Scientific and Practical Conference “Modern Science: Actual Problems” (pp. 46–48). Zenodo. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10257264>
2. **Zakizade, S. S.** (2024). *The role of infrastructure investments in economic development of Azerbaijan*. *Norwegian Journal of Development of the International Science*, (132), 31–36. <https://doi.org/10.5281/zenodo.11199043>
3. **Zakizade, S. S.** (2024). *Les directions de la formation d'une infrastructure industrielle innovante dans les régions économiques du Karabagh et du Zanguezur oriental en Azerbaïdjan*. *Sciences of Europe (Praha)*, (143), 28–34. <https://doi.org/10.5281/zenodo.12540720>
4. **Zakizade, S. S.** (2025). *Directions for the formation of sustainable infrastructure in the post-conflict period in Karabakh and Eastern Zangezur*. In IV International Scientific Conference (Sydney, Australia). Zenodo. <https://doi.org/10.5281/zenodo.17414989>
5. **Zakizade, S. S.** (2025). *The investment potential of infrastructure projects and the public–private partnership model in the Karabakh and Eastern Zangezur economic regions*. In XVIII International Scientific and Practical Conference “Theoretical and Practical Perspectives of Modern Science” (pp. 18–20). Stockholm. Zenodo. <https://doi.org/10.5281/zenodo.17513357>
6. **Zakizade, S. S.** (2025). *Perspectives on the optimal formation of green infrastructure in Azerbaijan*. In XXVII Republic Scientific Conference of Doctoral Students and Young Researchers (pp. 40–46). Baku: Ministry of Science and Education of Azerbaijan.
7. **Zəkizadə, S. S.** (2024). *Qarabağ və Şərqi-Zəngəzur iqtisadi rayonlarında ekoloji infrastrukturun və yaşıl iqtisadiyyatın formalaşması istiqamətləri*. In “Yaşıl iqtisadiyyat davamlı inkişafın modeli kimi” beynəlxalq elmi-praktiki konfrans materialları (pp. 324–326). Baku Business University.
8. **Zəkizadə, S. S.** (2024). *Azərbaycanın işğaldan azad edilmiş ərazilərində yaşıl infrastrukturun optimal formalaşdırılması perspektivləri*. In “Yaşıl dünyanın Qarabağ modeli” respublika elmi məqalə müsabiqəsi (pp. 29–34). UNEC.
9. **Zəkizadə, S. S.** (2024). *Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarında ekoloji infrastrukturun optimal formalaşdırılması istiqamətləri*. *Kooperasiya Elmi-Praktiki Jurnalı*, (3), 42–49.

MODERNIZATION OF AGRICULTURAL SUPPORT SERVICES THROUGH DIGITAL INNOVATIONS

Gurbanov Aqil Abid oglu
Candidate of Economic Sciences
Baku Business University

Abstract

This study examines how digital innovations modernize agricultural insurance and improve risk management for farmers. Traditional indemnity-based models are limited by high costs, delayed payouts, and low accessibility, especially in rural areas. Digital tools—such as satellite remote sensing (NDVI, NDWI, SAR), IoT sensors, machine learning, mobile platforms, and blockchain—enable real-time monitoring, faster parametric payouts, and more transparent claims processes. International experience from Kenya, the United States, Uganda, India, and Zimbabwe shows that weather-indexed microinsurance and mobile-enabled services significantly increase insurance uptake and strengthen climate resilience. However, challenges remain, including weak digital infrastructure, data-privacy concerns, climate non-stationarity, and unclear regulations. The study highlights the need for stronger public–private partnerships and targeted policies to expand digital agricultural insurance sustainably.

Keywords: digital insurance; satellite monitoring; parametric models; agricultural resilience

Аннотация

В исследовании анализируется, как цифровые инновации модернизируют аграрное страхование и повышают эффективность управления рисками для фермеров. Традиционные модели страхования, основанные на компенсации фактического ущерба, характеризуются высокими затратами, задержками выплат и низкой доступностью, особенно в сельских районах. Цифровые инструменты — такие как спутниковый мониторинг (NDVI, NDWI, SAR), датчики IoT, машинное обучение, мобильные платформы и блокчейн — обеспечивают мониторинг в реальном времени, ускоренные параметрические выплаты и более прозрачную обработку страховых случаев. Международный опыт Кении, США, Уганды, Индии и Зимбабве показывает, что погодные индексные продукты и мобильные микростраховые сервисы существенно увеличивают охват страхованием и укрепляют климатическую устойчивость. Тем не менее сохраняются проблемы, включая слабую цифровую инфраструктуру, угрозы конфиденциальности данных, климатическую нестабильность и неясность нормативно-правовой базы. В исследовании подчеркивается необходимость усиления государственно-частного партнёрства и разработки целевых политик для устойчивого расширения цифрового аграрного страхования.

Ключевые слова: цифровое страхование; спутниковый мониторинг; параметрические модели; аграрная устойчивость

Introduction

The agricultural sector plays a crucial role in ensuring food security, employment, and social stability, yet farmers face numerous risks, including weather volatility, pests, market fluctuations, and shifting government policies. Climate change further intensifies extreme events, with agricultural losses in the United States exceeding 20 billion USD in 2024 (business.edf.org). These rising risks reduce farmers' income, limit access to credit, and increase uncertainty in investment decisions. Agricultural insurance—whether crop, livestock, or revenue-based—remains an important tool for strengthening financial resilience, but traditional models rely on historical data, adapt poorly to changing conditions, and involve complex procedures that lead to high costs and delayed payouts (business.edf.org). Digital technologies such as satellite and radar monitoring, machine learning, IoT sensors, mobile platforms, blockchain, and RFID offer new possibilities to modernize agricultural insurance by improving risk assessment, expanding access, and accelerating claims processing. This thesis analyzes how digital innovations can modernize agricultural insurance, evaluating their potential, benefits, and challenges while offering policy recommendations for future development.

1. Traditional Models of Agricultural Insurance and Their Challenges

Traditional agricultural insurance products generally fall into three categories, each with limitations that hinder their effectiveness in rural areas. Traditional loss-based (indemnity) insurance compensates farmers based on actual crop damage and products such as Multi-Peril Crop Insurance (MPCI) cover multiple risks simultaneously; however, because on-site damage assessment requires expert field visits, logistical costs are high and payouts are often delayed (farmonaut.com). Revenue insurance expands coverage by including both production losses and fluctuations in market prices, but it depends heavily on the real-time collection of accurate production and price data, which is difficult to ensure in many regions (farmonaut.com). Area-yield and weather-index insurance address some of these issues by calculating payouts based on predetermined indicators—such as rainfall deficits, extreme temperatures, or deviations from average regional yields—making them more suitable for regions with small and fragmented farms where individual damage assessment is impractical (farmonaut.com). Despite their differences, all traditional models struggle with common challenges, including low insurance penetration in rural communities, high premium costs, information gaps, and slow compensation processes, while weak mobile network infrastructure and low financial literacy further limit farmers' participation. These shortcomings highlight the need for modern solutions, and digital innovations offer powerful tools to improve accuracy, reduce costs, and expand access to agricultural insurance services.

2. Integrated Narrative: Application of Digital Innovations in Agricultural Insurance

Digital innovations are reshaping agricultural insurance through satellite monitoring, IoT sensors, artificial intelligence, mobile platforms, and blockchain technologies. NDVI, NDWI, SAR data and IoT weather sensors provide continuous crop information, enabling precise parametric thresholds and real-time alerts

(farmonaut.com). Machine-learning models integrate satellite and meteorological data to improve yield forecasting, risk assessment, fraud detection, and automated claims processing. Parametric and index-based insurance products trigger payouts automatically when rainfall or temperature indicators cross predefined limits, reducing field-inspection costs and administrative delays. SAR enables reliable monitoring even under clouds or floods, while hybrid models help minimize basis risk. Mobile-enabled microinsurance increases affordability and access for smallholders. AI and predictive analytics support more accurate pricing and product customization (business.edf.org). Companies like Praedictus, Descartes, and Nature X design flexible parametric solutions using real-time environmental data, while AI enhances fraud detection through satellite–sensor cross-validation (farmonaut.com). Mobile platforms and digital payments—such as Uganda’s CPM project, India’s RFID livestock insurance, Zimbabwe’s EcoLife, and Kenya’s Bima Pima—expand participation through micro-payments and instant, satellite-triggered payouts (ictworks.org; worldbank.org). Blockchain further increases transparency by securely storing claims and crop data. Overall, these tools enhance efficiency, accuracy, and inclusiveness, especially for smallholders traditionally excluded from formal insurance systems.

3. Integrated Narrative: International Experiences

International experience demonstrates that digital and index-based insurance models expand coverage, reduce costs, and accelerate payouts. Kenya’s Acre Africa Bima Pima program enables farmers to buy low-cost weather-indexed microinsurance, adjust premiums via SMS, and receive satellite-triggered payouts instantly through mobile accounts, generating 5 million KES in premiums (worldbank.org). In the United States, new climate datasets, predictive analytics, and AI tools modernize the Federal Crop Insurance Program by improving risk assessment, enabling temperature-triggered parametric products, and integrating conservation benefits into premium calculations (business.edf.org). Other countries illustrate similar advances: Uganda’s CPM project connects insurance to credit through mobile tools; India uses RFID chips to prevent fraud in livestock insurance; Zimbabwe’s EcoLife model links coverage to mobile-money activity and reached 20% of the population within seven months; and SUM Africa initiatives in Togo and Mali rely on METEOSAT imagery and 2G networks to expand microinsurance access (ictworks.org). Overall, digital platforms, satellite indices, mobile payments, and AI-based modelling significantly enhance the efficiency, accessibility, and transparency of agricultural insurance globally.

4. Integrated Narrative: Benefits of Digital Innovations

Digital innovations substantially improve agricultural insurance by increasing data accuracy, operational efficiency, financial inclusion, and environmental sustainability. Satellite imagery, IoT sensor data, and long-term climate records allow insurers to assess risks more precisely and develop fairer, more reliable premium models, reducing basis risk (ictworks.org). Parametric insurance products accelerate compensation by triggering payouts automatically once thresholds are met, eliminating expensive field inspections and lowering fraud. RPA, AI, and blockchain technologies further streamline claims verification, reduce human error,

and ensure transparent, corruption-free processes (farmonaut.com). Mobile-based platforms expand access for smallholders by enabling low-cost microinsurance and instant payments, as seen in Kenya's Bima Pima model, which insured over 70,000 previously uninsured farmers (worldbank.org). Digital solutions also support environmental goals by linking premiums to conservation practices—U.S. programs now incorporate soil and water protection benefits into pricing, while cover-crop initiatives such as winter camelina reduce erosion, pollution, and foster renewable fuel production (business.edf.org). Overall, digital tools modernize agricultural insurance, strengthen climate resilience, and promote sustainable land management.

4. Challenges and Risks

Digital innovations in agricultural insurance face interconnected challenges stemming from weak infrastructure, ethical concerns, climate volatility, and regulatory uncertainty. In many developing countries, limited broadband access, poor mobile networks, and inadequate sensor coverage restrict farmers' ability to use digital tools, while low-quality NDVI and rainfall data can miscalibrate parametric products and lead to unfair payouts. Large-scale collection of biological and crop data raises privacy and security concerns, especially given opaque AI models and potential algorithmic bias. Climate change increases the non-stationarity of weather and yield patterns, reducing the reliability of historical datasets and elevating basis risk when index parameters fail to reflect local realities. At the same time, unclear legal and tax frameworks for parametric insurance and weak coordination among insurers, banks, telecom operators, and government agencies slow innovation.

Addressing these challenges requires investments in rural digital infrastructure, stronger weather-station networks, and open access to satellite data. Farmers' digital literacy must be improved through simplified mobile interfaces and training programs designed for vulnerable groups. Robust legal and ethical frameworks are needed to govern data use, ensure transparency in AI-based decisions, and clarify the regulatory status of parametric contracts and subsidies. Index parameters should be calibrated using local meteorological and farmer-reported data. Effective public–private partnerships are crucial for piloting and scaling solutions like Bima Pima, while integrating insurance with soil conservation, water-management, and climate-adaptation incentives can enhance resilience and support sustainable agricultural production.

Conclusion

The modernization of agricultural insurance through digital innovations makes risk management more flexible, comprehensive, and efficient. Satellite monitoring, IoT sensors, and artificial intelligence improve the accuracy of risk assessment; parametric and index-based products accelerate payouts and reduce moral hazard; mobile platforms and microinsurance schemes expand access for smallholder farmers; and blockchain technologies enhance transparency across the insurance value chain. International experience—particularly from Kenya, the United States, and other countries—demonstrates that innovative models can strengthen farmers' resilience to climate risks and expand investment opportunities in the agricultural sector. To fully realize the potential of these innovations,

challenges related to digital infrastructure, data quality, ethics, and inclusiveness must be addressed, while cooperation between the public and private sectors must be strengthened and insurance products tailored to local agro-ecological conditions. Successful examples such as the Bima Pima program show that simple products combined with mobile payment systems can transform the lives of millions of smallholder farmers. Ultimately, agricultural insurance modernized through digital innovations can become a fundamental tool for reinforcing the social and economic resilience of rural livelihoods and ensuring the long-term sustainability of the agricultural sector.

References:

1. Carter, M. R., de Janvry, A., Sadoulet, E., & Sarris, A. (2017). *Index insurance for developing country agriculture: A reassessment*. *Annual Review of Resource Economics*, 9, 421–438. <https://doi.org/10.1146/annurev-resource-100516-053352>
2. Gurbanov, A. A. (2025). Innovative development of the agricultural sector. *Audit: Journal of Development Prospects of Market Economy*, 1(47), 67–77. <https://doi.org/10.59610/bbu1.2025.1.6>
3. Gurbanov, A. A., & Eyvazov, S. Y. (2025). Evolution of marketing networks in e-commerce: From theory to a sustainable development model. *German International Journal of Modern Science*, 108, 23–29.
4. Gurbanov, A. A., & Guliyev, E. A. (2025). The interconnection of innovation and specialization in the development of Azerbaijan's agrarian sector and development perspectives. *German International Journal of Modern Science*, 99, 20–25.

APPLICATION OF PRICE AND NON-PRICE COMPETITION STRATEGIES IN ENHANCING NATIONAL EXPORT POTENTIAL

Sanan Babishov

BBU University/Azerbaijan/PhD candidate

Short Summary

The study evaluates how Azerbaijan can enhance its export potential by combining price and non-price competitive strategies. Despite growth in non-oil exports, diversification remains insufficient. Strengthening price competitiveness requires lower production costs, better logistics, higher productivity and stable exchange-rate policy. Long-term success, however, depends on non-price factors such as product quality, branding, innovation, customer service, and international standards. The research concludes that Azerbaijan must pursue a balanced model that diversifies products, upgrades quality, invests in R&D and human capital, and maintains macroeconomic stability.

Key Words: Export potential; price competition; non-price competition; diversification; quality; innovation; branding; logistics; human capital; Azerbaijan.

Introduction

For many years, Azerbaijan's economy has remained heavily dependent on the oil and gas sector. Although non-oil exports rose to 1.8 billion USD in the first half of 2023, forecasts indicated that by the end of the year the ratio between oil-

related and non-oil exports would remain approximately 9:1 [2]. In the first nine months of 2025, Azerbaijan traded with 173 countries; the total trade turnover amounted to 35.4 billion USD, of which 18.6 billion USD accounted for exports and 16.7 billion USD for imports, while non-oil exports stood at 2.6 billion USD [8].

Developing the non-oil sector is essential for diversifying the country's economic stability and national wealth (bakuresearchinstitute.org). One of the key pathways to strengthening export potential is expanding both price-based and non-price competitive advantages in international markets. This thesis clarifies the concepts of price and non-price competition, analyzes the strategies most suitable for Azerbaijan, and provides policy recommendations.

Theoretical Framework: Price and Non-Price Competition

Understanding Price Competition

Price competition is based on the relative prices and production costs of a country's goods. According to the French National Institute of Statistics and Economic Studies (INSEE), cost-based competitiveness measures domestic labor costs (adjusted for productivity) in comparison with those of trading partners, while export-price competitiveness evaluates the ratio between a country's export prices and those of other exporters [5]. Exchange-rate dynamics play a crucial role—devaluation of the national currency makes exported goods cheaper relative to competitors, thereby strengthening price competitiveness [5].

Research by the European Central Bank (ECB) shows that restoring competitiveness solely by adjusting prices and costs is difficult without structural reforms in goods and labor markets [3,4]. A 2016 study emphasized that although price competitiveness is important for export performance—especially in foreign-oriented sectors—correcting competitiveness imbalances also requires structural reforms and measures that enhance non-price forms of competition[6].

Understanding Non-Price Competition

Non-price competition involves differentiating a product through quality, reliability, technological advantages, branding, service level, and other value-added attributes. According to the ECB's 2024 Bulletin, non-price competitiveness includes factors such as sectoral demand growth, productivity improvements, and the strength of a country's presence in foreign markets [2]. For small open economies, non-price factors are particularly critical: research on emerging markets warns that relying only on price indicators leads to misguided policy decisions, emphasizing instead the significance of customer preferences, quality, and product variety[8].

Further evidence shows that China's growing global market share has been driven primarily by non-price factors—especially quality upgrades and product diversification—whereas in countries like Argentina and Indonesia, non-price competitiveness has weakened due to heavy reliance on extractive industries[7].

Price Competition Strategies

Exchange-rate adjustments, including devaluation, can make a country's exports more competitive by lowering their relative prices, and INSEE notes that currency depreciation generally strengthens price competitiveness; however, such measures must be applied cautiously, as high inflation, financial instability risks, and

Azerbaijan's oil-dependent exchange-rate regime make the manat vulnerable to sudden shocks, requiring a careful balance between export promotion and macroeconomic stability. Enhancing price competitiveness also depends on reducing production costs—particularly in manufacturing and agriculture—by improving labor productivity, modernizing production processes, and optimizing logistics, as ECB studies emphasize that unit labor costs are a key indicator of competitive performance. At the same time, high energy and input prices can undermine competitiveness, and Eurozone evidence shows that rising energy costs negatively affect export outcomes; thus, Azerbaijan must expand renewable energy capacity, strengthen domestic input supply chains, and improve transport corridors such as the Zangezur and Lapis-Lazuli routes. Additionally, exporters must refine market-specific pricing strategies by closely monitoring competitor prices and applying differentiated pricing across segments, as U.S. Department of Commerce research shows that Azerbaijani consumers are both price-sensitive and brand-oriented, and foreign brands often command higher prices due to perceived quality, which implies that Azerbaijani firms need to tailor pricing models to foreign markets through careful segmentation and product assortment planning.

Non-Price Competition Strategies

Enhancing product quality and innovation is essential for strengthening Azerbaijan's non-price competitiveness, as numerous studies show that factors such as product quality, variety, and branding play a decisive role in the export success of emerging economies, with international buyers placing high value on goods that meet standards like ISO and HACCP, carry organic or ecological certifications, and provide full traceability. Strong differentiation and brand image are equally critical, since The Intact One portal notes that firms with distinct designs, advanced technological features, and unique characteristics—such as specific flavor profiles in food and agro-processing—can charge premium prices, a trend clearly reflected in countries like Germany and the United States, where nearly 75% of traded goods are differentiated products. Achieving such competitiveness requires robust research, development, and innovation capacity; according to the Economic Complexity Paradigm, economic resilience depends on a wide range of interconnected products and technologies, yet Azerbaijan, ranked 85th in the 2021 Economic Complexity Index and lagging in research capability, must significantly increase R&D investment, develop laboratory infrastructure, and strengthen university–industry collaboration. Non-price competitiveness also depends heavily on the quality of pre- and post-sale services, particularly in industrial and engineering products, where technical support, installation, user training, and the availability of spare parts outweigh price considerations, while in consumer goods, appealing packaging and high-quality finishing are essential—requiring Azerbaijani companies to raise customer-service standards and offer reliable warranty and repair services.

Effective marketing and brand promotion further reinforce competitiveness, as consumers—both domestically and internationally—often accept higher prices for well-known brands, making digital marketing, social media outreach, and participation in international exhibitions crucial for improving global visibility.

International certifications such as ISO 9001, Halal, FSC, and Fairtrade enhance credibility by signaling product reliability and transparent production processes, thereby reducing buyer risk and strengthening competitive advantage.

Table 1

Comparison of Price and Non-Price Competition Strategies

Criterion	Price Competition Strategies	Non-Price Competition Strategies
Core concept	Gaining advantage by offering lower prices or reducing production costs compared to competitors	Differentiating products through quality, innovation, branding, service, and other value-added features
Main instruments	Exchange-rate policy, devaluation, subsidies, cost reduction, optimisation of unit labour costs	Quality certifications (ISO, HACCP), product design, innovation, R&D, brand promotion, pre- and post-sale services
Advantages	Increases market share quickly; effective in price-sensitive markets	Creates long-term stable competitive advantage; enables higher profit margins; access to premium segments
Weaknesses	Vulnerable to inflation, currency shocks, rising input costs; easily replicable by competitors	Requires high investment; results appear in medium to long term; depends on skilled human capital
Required resources	Cheap energy, raw materials, labour; macroeconomic stability	Creativity, R&D capacity, technology, skilled workforce, strong institutional environment
Target markets	Low- and middle-income, price-sensitive consumers	Quality-oriented markets (EU, Japan, Gulf countries, etc.)
Key opportunities for Azerbaijan	Lower logistics costs; expansion of renewable energy; local input production; Zangezur Corridor	Branding; R&D investment; ecological/organic certifications; strengthening of the “Made in Azerbaijan” image
Major risks for Azerbaijan	Dependence on oil revenues; exchange-rate shocks; rising energy prices	Human-capital shortages; weak innovation ecosystem; high certification costs
Impact on the product	Price discounts dominate; competition is based mainly on cost	Quality upgrades dominate; product is differentiated and generates added value
Level of sustainability	Low – competitors can replicate quickly	High – differentiation creates long-lasting advantages
Long-term contribution	Increases export volume but not always export value	Increases both export volume and export value; enhances economic complexity

Source: Compiled by the author based on international sources

At the systemic level, logistics and supply-chain reliability are vital, since ECB findings show that disruptions during the pandemic caused nearly two-thirds of export-share declines in some countries, underscoring the need for Azerbaijan to modernize its rail, port, and air-transport infrastructure and make full use of regional transit routes like the Zangezur Corridor. Finally, human resource development and institutional reforms are indispensable, as CEPR analysts attribute Germany’s declining competitiveness between 2017 and 2023 to labor shortages, rising costs, bureaucratic barriers, and intense global competition—challenges Azerbaijan can avoid by improving education and vocational training, expanding dual-education and university–industry programs, simplifying regulatory and tax procedures, enhancing investment incentives, and building a strong innovation ecosystem through startup financing, innovation centers, and a modernized patent system.

Recommendations and Conclusion

Strengthening Azerbaijan’s export potential requires an integrated strategy that balances both price-based and non-price competitive factors. Despite a 20.6%

increase, non-oil exports remain small relative to oil revenues, making export diversification essential through greater investment in agriculture, light industry, chemicals, IT, and renewable energy. Enhancing labor productivity, improving logistics, and increasing energy efficiency will reduce costs and support price competitiveness, while exchange-rate policies must protect macroeconomic stability.

Long-term competitiveness, however, depends primarily on higher product quality, compliance with international standards, and strong branding under the “Made in Azerbaijan” label. Expanding R&D investment, strengthening university–industry collaboration, and developing vocational skills and startup ecosystems will further reinforce non-price advantages.

To increase global market presence, Azerbaijan must participate more actively in international exhibitions, use digital trade platforms, and build foreign distribution networks. Improving transport infrastructure and maximizing the benefits of regional corridors—particularly the Zangezur Corridor—will enhance supply-chain reliability.

In conclusion, studies show that price-based measures alone are insufficient. Azerbaijan needs a balanced export model that diversifies products, strengthens quality and innovation, invests in human capital, and maintains macroeconomic and cost competitiveness.

REFERENCES:

- 1) Babishov, S. (2024). *Unlocking Azerbaijan's export capabilities: Pathways to growth*. In *Proceedings of the Lyon Economic Forum on Entrepreneurship and Regional Competitiveness in Post-Transition Economies* (pp. 11–18). University of Lyon.
- 2) Babishov, S. (2024). Assessment of Export Potential in Economic Development. *Audit Journal of Azerbaijan*, (299), pp. 106–118. <https://audit-journal.az/en/articles/299>
- 3) European Central Bank (ECB). (2016). *Past and future challenges for the external competitiveness of the euro area* ECB Working Paper No. 1941 ECB Working Paper No. 1941 ECB Working Paper No. 1941. European Central Bank. <https://www.ecb.europa.eu>
- 4) European Central Bank (ECB). (2024). *Price and non-price competitiveness: Recent evidence from the euro area*. <https://www.ecb.europa.eu>
- 5) French National Institute of Statistics and Economic Studies (INSEE). (2023). *Definitions of cost-based and export-price competitiveness*. INSEE. <https://www.insee.fr>
- 6) Hausmann, R., & Hidalgo, C. A. (2009). The building blocks of economic complexity. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 106(26), 10570–10575. <https://doi.org/10.1073/pnas.0900943106>
- 7) The Intact One. (n.d.). *Price versus non-price competition*. The Intact One. <https://theintactone.com>
- 8) Trend News Agency. (2025). *Azerbaijan trades with 173 countries: Non-oil exports reach 2.6 billion USD X*.

9) U.S. Department of Commerce, International Trade Administration. (2023). *Azerbaijan – Country commercial guide*. International Trade Administration.

НЕОБХОДИМОСТЬ ФОРМИРОВАНИЯ И РАЗВИТИЯ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОГО КАПИТАЛА В ОРГАНИЗАЦИЯХ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ

**Ж.Т. Бекбергенова, ст.преподаватель, Университет Есенова,
г. Актау, Казахстан**

Аннотация. На современном этапе развития цифровой экономики рассматривается необходимость формирования и развития интеллектуального капитала в организациях, обусловленная переходом от индустриальной экономики, основанной на факторах производства, к экономике, основанной на знаниях цифровой экономики. В свою очередь, интеллектуальный капитал признается основным активом и основным источником богатства для любых организаций, которые по значимости превосходят природные ресурсы, технологии и даже финансовый капитал. Для организации эффективное использование интеллектуального капитала позволяет получать дополнительную прибыль, обеспечивая конкурентоспособность и являясь уникальным преимуществом страны в мировом сообществе. В данной статье рассматривается сущность интеллектуального капитала, его структура и необходимость его формирования и развития в современной цифровой экономике.

Ключевые слова: цифровизация, инвестиции в науку, структурные элементы, заявки на изобретение, цифровая экономика, технологии.

Само понятие интеллектуальный капитал тесно связано с основной деятельностью, технологическим потенциалом организации и может обеспечить интенсивность ее развития в современной цифровой экономике.

Динамично развивающаяся конкуренция в современной экономике, динамичная бизнес-среда, быстрое развитие цифровизации и быстрая осведомленность потребителей также приводят к многочисленным изменениям. Их выживание напрямую зависит от склонности и способностей к этим изменениям интеллектуального капитала организации [1]. Гибкость и умение быстро реагировать в современной цифровой экономике дает возможность организациям быть конкурентоспособным. Поэтому доходы организаций в условиях высокой конкуренции основываются не только на материальных активах, но и на нематериальных активах [2].

В настоящее время одной из причин, сдерживающих развитие интеллектуального капитала в Республике Казахстан, является низкое качество экономико-правовой среды, искаженное функционирование механизмов рыночной конкуренции, деформация накопительных механизмов, неэффективная система государственного регулирования инновационной деятельности.

В условиях цифровой экономики основным источником положительной

динамики роста стоимости организации является увеличение стоимости интеллектуального капитала, которое формируется на основе коммерциализации объектов интеллектуальной собственности и других нематериальных активов. Интеллектуальный капитал становится ключевым фактором повышения стоимости компании. Такая стратегия должна учитывать необходимость простой и расширенной добычи интеллектуального капитала. Большое значение для управления в контексте увеличения стоимости компаний имеет система коммерческого использования результатов интеллектуального труда [3].

Основные структурные элементы формирования и развитие интеллектуального капитала можно оценивать отдельно с учетом индивидуальных особенностей. В частности, можно эффективно и надежно оценить атрибуты человеческого капитала:

- качество и структура персонала, а также уровень их удовлетворенности социально-экономическими условиями работы;
- добавленная стоимость и объем продаж на одного работника основного производства;
- стаж работы сотрудника и наличие профессионального опыта, уникальных компетенций, инновационных знаний, навыков и умений;
- расходы на образование, обучение и исследования на одного работника;
- размер рабочего времени, затраченного на обучение, переподготовку и профессиональное развитие;
- показатели найма и увольнения, удержания и текучести кадров.

Из названных и многих других характеристик формирования и развития интеллектуального капитала организации весьма актуальны в условиях развития цифровой экономики [4].

В условиях формирования цифровой экономики особое значение приобретает анализ внутренних затрат Республики Казахстан на научно-исследовательские и экспериментально-конструкторские работы, поскольку именно НИОКР является ключевым источником развития интеллектуального капитала организаций. Рост доли затрат отражает усиление инвестиционной активности в сфере знаний, инноваций и технологий, что способствует формированию интеллектуального капитала, повышению технологичности производства, повышению технологичности производства и стимулированию активности. Положительная динамика НИОКР, с ростом валового внутреннего продукта демонстрирует прямой вклад интеллектуального капитала в экономический рост.

По данным Всемирного банка 2018 г., в мире не только развитые страны, но и ряд развивающихся стран тратят на НИОКР 2-5% ВВП. Лидируют- 4,95% ВВП, Южная Корея- 4,81%, Швеция - 3,34%, Япония- 3,26% и Австрия - 3,17%.

По всему миру на НИОКР тратится в среднем 2,27% ВВП. В этом списке Казахстан занял 66-е место среди 72 стран. Страна стоит перед такими странами, как Монголия, Таджикистан, Гамбия, Кувейт, Ирак и Мавритания. Доля внутренних затрат Республики Казахстан на научно - исследовательские

и экспериментально-проектные работы характеризуется тенденцией роста валового внутреннего продукта, что наглядно показано на рисунке 1.

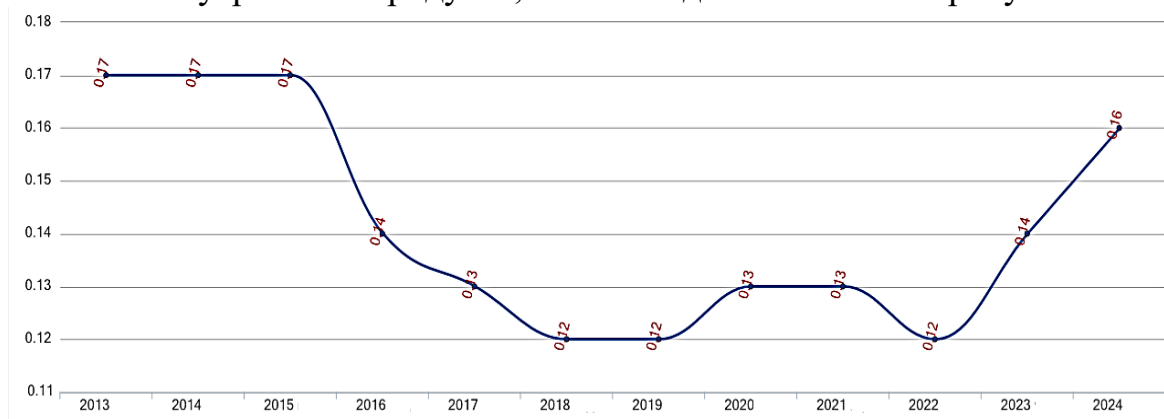

Рисунок 1. Доля внутренних затрат Республики Казахстан на научно-исследовательские и экспериментально - проектные работы в ВВП.

Как видно на рисунке, доля внутренних затрат на НИОКР показывает рост доли затрат в последние годы. По данным Бюро национальной статистики Агентства Республики Казахстан по стратегическому планированию и реформам в 2022 году его доля была израсходована всего на 0,12%, а в 2024 году увеличилась на 0,16%. В суммарном выражении внутренние затраты на НИОКР в 2023 году выросли на 42% к предыдущему 2022 году и составили 172,6 млрд тенге. В 2022 году их уровень составил 121,6 млрд тенге. Доля внутренних затрат на НИОКР по ВВП составила 0,14%. При тенденции роста расходов на НИОКР в 2,4 раза за период с 2018 по 2023 год (с 72,2 млрд тенге до 172,6 млрд тенге) доля внутренних расходов на НИОКР от ВВП остается на уровне ниже 0,12-0,14% к ВВП (120 561,1 млрд тенге) [5].

«Объектом управления инновационным трудом являются человеческие ресурсы организации, - отмечают В. И. Сигов и О. С. Резникова, описывая экономические характеристики и особенности процесса управления интеллектуальным капиталом, - а субъектом - развитие творческого потенциала и инновационного поведения работников организации»[6].

Таблица 1

Основные показатели состояния и развития науки Республики Казахстан за 2018-2023 годы

	2018 г.	2019 г.	2020 г.	2021 г.	2022 г.	2023 г.
Внутренние затраты на НИОКР, млн тенге	72 224,6	82 333,1	89 028,7	109 332,7	121 560,1	172 585,9
Количество организаций, осуществивших НИОКР, единиц	384	386	396	438	414	425

Доказано влияние института НИОКР и качества регулирования и функционирования интеллектуального капитала организаций. Обоснована система мероприятий в области совершенствования функционирования институциональной среды, направленная на устранение существующих противоречий в области защиты интеллектуальных прав, регулирования и администрирования фирм и организаций, внедрения достижений научно-

технического прогресса.

Согласно данным Бюро национальной статистики Агентства Республики Казахстан по стратегическому планированию и реформам показатели состояния и развития науки, включая число организаций, выполнивших НИОКР в 2018 – 2023 годах представлены в таблице 1.

Основной причиной низкого количества организации осуществивших НИОКР является - очень низкий уровень спроса на производимую учеными научную продукцию-это новые знания, которые не могут быть доведены до состояния использования знаний в развитии экономики страны, производственной деятельности. Так, в 2023 году на исследования, относящиеся к разным степеням теоретических разработок, т.е. на фундаментальные и прикладные исследования приходилось 104 93% затрат (в 2022 году-86%, в 2021 году – 82%).

На опытно-конструкторские разработки, направленные на создание новых материалов, продуктов, процессов, устройств, услуг, систем или методов и их дальнейшее совершенствование было выделено – всего 7%.

В 2022 году на долю опытно-конструкторские разработки приходилось 14% расходов.

Развитие всего вышеперечисленного и многих других типов высокотехнологичных компаний, требующих больших знаний, имеет решающее значение на современном этапе эволюции национальной цифровой экономики знаний [7], он характеризуется очень высокой изобретательской активностью.

По данным Национального института интеллектуальной собственности, изобретения занимают важное место в общем объеме патентных заявок. В 2022 году было подано 838 заявок на изобретения, а в 2023 году это число увеличилось до 917, что соответствует увеличению на 9,4%. В первом полугодии 2024 года наблюдается значительный рост количества заявок до 559, что на 24,8% больше, чем за аналогичный период 2023 года. В первом полугодии 2024 года количество выданных патентов увеличилось до 277, что на 11,7% больше, чем за аналогичный период 2023 г.

Международное патентование через систему РСТ (Patent Cooperation Treaty) становится все более популярным среди казахстанских изобретателей. В 2023 году по РСТ было подано 26 заявок, что на 8,3% больше, чем в 2022 году. В первом полугодии 2024 года количество заявок, поданных по процедуре РСТ через QAZPATENT, увеличилось до 18, что на 38,5% больше, чем в прошлом году, и свидетельствует о растущем интересе ученых и компаний к международной защите своих изобретений [8].

Многие современные экономические субъекты не признают производство товаров, выполнение работ или оказание услуг своей основной компетенцией. Вместо этого они специализируются на образовательной, исследовательской, проектной или маркетинговой деятельности, а производство их фирменной продукции передается на аутсорсинг подрядчикам. В связи с этим не является преувеличением констатировать, что современная ситуация уступает по значимости факторам физического

производства ресурсам интеллектуального капитала и механизмам его формирования, развития и управления.

Таким образом, необходимость формирования и развития интеллектуального капитала в организациях Республики Казахстан в условиях цифровой экономики дает возможность организациям формировать инновационную среду, активировать разработку и внедрение новых технологий а также укреплять свои позиции на рынке. В современной цифровой экономике интеллектуальный капитал становится главным источником формирования конкурентоспособности организации и выступает безальтернативным условием научно-технического прогресса и устойчивого развития.

Список литературы

1. Chrisman, J.J., Chua, J.H., De Massis, A., Frattini, F., & Wright, M. (2015). The ability and willingness paradox in family firm innovation. *Journal of Product Innovation Management*, 32(3), 310-318.
2. Osinski, M., Selig, P.M., Matos, F., Roman, D.J., 2017. Methods of evaluation of intangible assets and intellectual capital. *J. Intellect. Cap.* 18 (3), 470–485
3. Тенденции и особенности формирования и использования интеллектуального капитала в Украине. Электронный ресурс.
4. Тяпкин Ф.В., Суворов В.Н. Вопросы управления интеллектуальным капиталом современных предприятий // *Российский журнал менеджмента*. 2021. № 3.
5. Данные из Агентства Республики Казахстан по стратегическому планированию и реформам.
6. Сигов В.И., Резникова О.С. Совершенствование методических и прикладных аспектов повышения эффективности оценки и использования персонала организации // *Экономические и социально-психологические аспекты управления персоналом в условиях динамических изменений организации - монография*. Уфа, 2017.
7. Салихов Б.В. Императивы развития современной экономики знаний// *Инновационное развитие общества: условия, противоречия, приоритеты. Материалы X международной научной конференции: в 3-х частях. Под редакцией А.В. Семенова; Ю.С. Руденко*. 2014.
8. Казпатент. В Казахстане количество заявок на патенты на изобретения выросло на 24,8%. от 15.09, 2024.

СОЗДАНИЕ МЕЖДУНАРОДНОГО ФИНАНСОВОГО ЦЕНТРА КАК СТИМУЛ ЭКОНОМИЧЕСКОГО РОСТА В РЕСПУБЛИКЕ УЗБЕКИСТАН

Абдуллаев Анварджон Фархадович

**Ташкентский государственный экономический университет, к.э.н.,
доцент**

История становления финансовых центров уходит корнями достаточно глубоко в историю и переплетается с торговлей в городах, в сочетании с

концентрацией капитала. Международные финансовые центры за долгое время своего существования адаптировались из центров торговли в современной системе и стали источниками трансформации сбережений в инвестиции. Поскольку финансовые центры являются концептуальным эталоном финансовой культуры и модераторами финансового посредничества, они создают благоприятные условия для притока капитала. О масштабах финансовых ресурсов, которые они трансформируют, свидетельствует один факт: на долю 10 наиболее крупных международных финансовых центров приходится 10% мирового ВВП.

Финансовые центры отличаются развитой структурой финансовых учреждений и инфраструктурных решений в городской среде. **С технической и организационной точки зрения** финансовые центры обеспечили становление современной системы трансформации сбережений (в широком смысле, включая сбережения физических лиц и временно свободные средства предприятий) в инвестиции через финансовый рынок, будучи локально сосредоточенном в финансовых столицах, из которых агенты осуществляют масштабные операции по всему миру, что придаёт им особую геополитическую значимость. Ведущие мегаполисы стали своеобразными инкубаторами, которые трансформировали ресурсы из одной формы в другую, оптимизировали спрос и предложение, организацию сбережений и инвестиций. На таких площадках действует совокупность финансовых учреждений, а их насыщенность до определенного уровня меняет сам механизм опосредования в направлении трансформации индивидуального посредничества в коллективное.

Со всех географических точек, происходит сосредоточение ведущих международных финансовых институтов, банков, страховых компаний, и центрами их притяжения выступают мегаполисы с качественной инфраструктурой и финансовой экосистемой для обслуживания международной торговли. В качестве примера можно привести город Лондон, который лидирует как центр в сфере оказания финансовых услуг, таких как страхование или аудит, опережая даже Соединённые Штаты, где преобладают операции с ценными бумагами.

Для каждого финансового центра характерен набор характеристик, совокупность которых определяет то или иное место центра в рейтингах оценки конкурентоспособности финансовых центров. Два фактора из пяти связаны с финансовым рынком – развитие финансового рынка и человеческий капитал. Финансовые характеристики, в том числе качество кадров на финансовом рынке, выступает в качестве ядра развития МФЦ – той составляющей, без которой высокие показатели по другим факторам имеют крайне ограниченную значимость. Три оставшихся фактора (среда ведения бизнеса, развитие финансового рынка, репутация МФЦ) формируют институциональную среду развития и инфраструктуру МФЦ и тесно связаны с общими социально-экономическими условиями страны нахождения центра.

Индекс рассчитывается по методике «модели оценки факторов», основанной на комбинации материалов международных периодических

исследований, статистических данных и результатов экспертных опросов со специалистами в области финансов, управления и бизнеса.

Таблица 1

Ведущие финансовые центры в 2022-2024 гг. по версии GFCI²¹⁰

Финансовый центр	2024 г. GFCI 37		2025 г. GFCI 38	
	<i>Ранг</i>	<i>Рейтинг</i>	<i>Ранг</i>	<i>Рейтинг</i>
Нью-Йорк	1	763	1	769
Лондон	2	750	2	762
Сингапур	3	749	3	760
Гонконг	4	741	4	750
Сан-Франциско	5	740	5	749
Чикаго	9	736	6	746
Лос-Анджелес	7	739	7	745
Шанхай	6	739	8	744
Шэньчжэнь	11	734	9	743
Сеул	11	729	10	742
Франкфурт	10	730	11	741
Дубай	16	723	12	740
Вашингтон DC	12	728	13	739
Дублин	14	738	14	738
Женева	13	737	15	737
Люксембург	19	720	16	736
Париж	15	724	17	735
Амстердам	27	712	18	734
Бостон	22	717	19	733
Берлин	18	721	20	732
Цюрих	17	722	21	731
Токио	20	719	22	730
Торонто	23	716	23	729
Пусан	25	714	24	728
Джерси	30	709	25	727
Астана	62	677	64	688

Данный рейтинг GFCI рассчитывается на основе модели «оценки факторов», которая состоит из 2 частей:

- инструментальные факторы (instrumental factors);
- совокупности опросов респондентов, представленных участниками финансового сектора (financial centre assessments).

Инструментальные факторы: релевантные и значимые данные, используемые в рейтинге, базируются на информации в открытых источниках, из отчётов авторитетных международных институтов, среди которых Всемирный банк, Международный валютный фонд, Организация экономического сотрудничества и развития, профильные подразделения Организации Объединённых Наций, а также используют фактические данные, из материалов исследований Всемирного экономического форума, Transparency International, World Justice Project, Tax Justice Network, PwC, Mercer, Capgemini, Kearney, Economist Intelligence Unit, Lloyd's, Henley & Partners и других организаций.

²¹⁰ GFCI 2023-2025/ Z/Yen Group Limited. – 2025 г. - п.4

В индексе GFCI в 2025 г. участвуют 133 финансовых центра, в том числе 14 ассоциированных центров (Лабуан, Филадельфия, Абуджа и Фукуока, Ташкент и т.д.), среди которых Ташкент. Большинство международных финансовых центров по мере развития их институциональной структуры в крупных мегаполисах становятся фактором формирования смешанной правовой системы (Женева, Цюрих, Гонконг, Дубай, Нур-Султан, Сидней). При этом сами финансовые центры не порождают возникновения какой-либо автономной правовой системы, но имеют особую юрисдикцию и свой механизм правового регулирования.

Анализ GFCI 37 показал, что ведущие МФЦ мира отличаются высоким уровнем развития финансовой сферы, так и высокий уровень человеческого капитала, что во многом подкрепляет высокие позиции центров в рейтинге в долгосрочной перспективе.

В рейтинге GFCI центры классифицируются по географическому признаку:

- Западная Европа;
- Северная Америка;
- Азиатско-тихоокеанский регион;
- Центральная Азия и Восточная Европа;
- Африка и Ближний Восток;
- Латинская Америка и Карибский бассейн.

Глобальные площадки, финансовой системы при которых происходит концентрация торговли и финансовых операций, сфокусировали капиталы в основных географических точках. Такой феномен получил название «международный финансовый центр». В рамках глобального исследования, проводимого авторитетной консалтинговой компанией в мире уже насчитывается на 2025 год 119 международных финансовых центров. Некоторые из них являются традиционными, такие как: Нью-Йорк, Лондон, Токио, Франкфурт, Женева, Цюрих. Среди прочих статус международных финансовых центров постепенно стали приобретать Сингапур, Гонконг, Шанхай, Дубай, Мумбай — относительно молодые финансовые центры.

Можно выделить набор определённых факторов, которые делают тот или иной город успешным финансовым центром.

Многие страны демонстрируют заинтересованность в создании на своей территории мировых или, по крайней мере, региональных финансовых центров в этом многополярном экономические связи становится более избирательными и политизированы. В последнее время на фоне укрепления экономического и финансового секторов в Республике Узбекистан применяется макропруденциальная политика²¹¹, в качестве инструмента выявления системных рисков и принятию эффективных ответных мер вызовам.

²¹¹ Постановлением правления Центрального банка «Основы макропруденциальной политики Центрального банка Республики Узбекистан». от 18.02.2023 г.

Рис.1 Классификация условий и требований, способствующих развитию международных финансовых центров

То есть проводится совершенствование системы макроэкономического анализа и прогнозирования, что активно используется при принятии решений в области денежно-кредитной политики, главной задачей которой остаётся снижение инфляции до целевого показателя в размере 5%.²¹²

От государственных органов будет требоваться применение последовательных и постепенно более сложных набор политик с разработкой стратегии поэтапной реализации международного финансового центра в Ташкенте. В рамках этих задач, требуется реализация переподготовки кадров государственного управления с учётом перспективных зарубежных практик.²¹³ В кратчайший период переподготовка кадров в государственных органах, с учетом лучших мировых практик, поможет улучшить качество

²¹² Отчёт Центрального банка Республики Узбекистан «Основные направления денежно-кредитной политики на 2025 год и период 2026-2027 гг.»

²¹³ Указ Президента Республики Узбекистан, № УП-78 «О мерах по дальнейшему совершенствованию системы целевой подготовки и эффективного привлечения к государственному управлению и службе перспективных кадров» от 05.05.2025 г.

управления в стране, улучшит качественные характеристики экономического роста на данном этапе развития. В частности, обладая достаточными знаниями государственные кадры исходя из планов развития территории, смогут проводить политику и реализовать систему управления, ориентированную на результат.

В продолжении реализуемая Стратегия развития Нового Узбекистана на 2022 — 2026 годы,²¹⁴ как следствие поступательного роста, предполагает сокращение бедности путем достижения инклюзивного и стабильного экономического роста, дальнейшее обеспечение конкуренции в экономике через создание равных условий субъектам предпринимательства, повышение конкурентноспособности национальной экономики, а также привлечения объёма иностранных инвестиций. В том числе уникальный и пилотный проект по созданию Фонда прямых инвестиций Республики Узбекистан, его работа улучшит инвестиционный климат, а также будет способствовать продвижению инвестиционного потенциала республики.²¹⁵

Создание ТМФЦ, кроме решения задач интенсификации инвестиционной политики Республики Узбекистан, выступает важнейшим драйвером развития финансового рынка и деловой среды и к основным направлениями МФЦА в Республике Узбекистан можно отнести- развитие рынка капитала, управления активами и внедрение финансовых технологий, исламские финансы, частный банкинг (FinTech), зеленые финансы. Целевыми примерами ТМФЦ для Узбекистана являются МФЦ в Дубае, Катаре, Гонконге, Стамбуле, Шанхае, Касабланке, Нур-Султане.

ТМФЦ может принять у себя всех игроков рынка: небольшие компании, частные банки, брокеры, управляющие активами, исламские финансовые институты, блокчейн компании. В числе ключевых задач при реализации ТМФЦ выделены пять направлений: создание условий для усиления роли финансового рынка в финансировании трансформации национальной экономики; защита прав потребителей финансовых услуг и инвесторов, повышение финансовой доступности и грамотности для граждан и бизнеса; трансформация внешнеторговых платежей и расчетов; цифровизация финансового рынка и развитие платежной инфраструктуры, в том числе в регионах; обеспечение финансовой стабильности. Каждое направление включает группы приоритетных задач, требующих решения.

С цифровизацией экономических, в том числе финансовых, отношений все больше задач развития финансового рынка приобретают экстерриториальный характер, на среднесрочном горизонте требуют внимания региональные аспекты в развитие финансового рынка, с учетом разнообразия территориальных и географических особенностей республики. Заданный ранее вектор на цифровизацию финансового рынка требует

²¹⁴ Указ Президента Республики Узбекистан, № УП-101 «Об очередных реформах по созданию условий для стабильного экономического роста путем улучшения предпринимательской среды и развития частного сектора» от 08.04.2022 г

²¹⁵ Постановление Кабинета Министров Республики Узбекистан № 420 «Об организации деятельности Фонда прямых инвестиций Республики Узбекистан» от 18.05.2019 г.

разработки, адаптации технологий, включая оборудование и программное обеспечение, в том числе человеческого капитала в целях подготовки высококвалифицированных кадров.

Из вышеизложенного следует, что уровень развития ТМФЦ определяется, как минимум, тремя компонентами:

- 1) удельным весом финансового центра в совокупном объеме международного финансового рынка;
- 2) состоянием финансовых институтов, которые концентрируются на его территории;
- 3) общеэкономическими условиями, в которых функционирует финансовый центр, такими как состояние экономики страны его базирования, наличие налоговых льгот, благоприятное географическое положение и др.

“C+1” FORMAT WITHIN THE FRAMEWORK OF INVESTMENT COOPERATION EFFECTIVENESS

Butaev Javlonbek

Senior Lecturer, PhD, Tashkent State University of Economics

Abstract. This paper analyses the new stage in cooperation between the Central Asian countries and the United States of America within the framework of the C5+1 format. Based on the outcomes of the summit held in Washington and the subsequent C5+1 Business Forum, the article examines the main economic, investment, energy, logistics and technological dimensions of the partnership. It is shown that the U.S. Department of State conceptualises this platform as a tool for promoting fair and mutually beneficial economic partnership, strengthening energy security and ensuring regional stability, while the Central Asian states, for their part, rely on the principles of balance, diversification and sovereignty in their foreign policy.

Keywords: C5+1 format, Central Asia, United States, investment cooperation, energy security, transport corridors, renewable energy, human capital, strategic partnership.

Over the past decade, the C5+1 format has emerged as the main diplomatic platform for cooperation between the United States and Central Asia. This framework has entered a qualitatively new stage with the summit held in Washington in November 2025. For the first time, a meeting with the participation of the U.S. President brought together all Central Asian leaders at one table in the White House, clearly demonstrating a transition from dialogue to concrete agreements and treaties. At the same time, the C5+1 Business Forum, organised at the Kennedy Center in cooperation with the U.S. Department of State on the eve of the summit, directly linked diplomatic processes with the business and investment agenda.

The U.S. Department of State defines the C5+1 platform as “a tool to promote fair and mutually beneficial economic partnership, to strengthen energy security and to ensure regional stability”. From this perspective, it is emphasised that the format should be regarded not as an arena of geopolitical rivalry, but as an “architecture of opportunities”. From the point of view of Central Asia, this approach is explained by the region’s considerable resource potential – uranium and rare metals in

Kazakhstan and Uzbekistan, hydro-energy resources in Kyrgyzstan and Tajikistan and large gas reserves in Turkmenistan – which are of strategic importance for the global “green economy” and for high-technology industries. The United States, in turn, seeks to deepen long-term cooperation precisely in these areas – critical minerals, renewable energy and transport and logistics infrastructure.

The C5+1 Business Forum in Washington has become a platform where the business elites of Central Asia and the United States were able to define the region’s investment agenda at the level of “concrete figures and projects”. The Chief Executive Officer of Chevron provided information on the company’s 30-year partnership with Kazakhstan, in particular the USD 48 billion Future Growth Project at the Tengiz oil field, which has radically transformed the region’s energy sector and contributed to training local specialists as global-level professionals. Representatives of Citi emphasised that more than USD 40 billion had been mobilised for Kazakhstan, that the bank had supported the issuance of international bonds for Kyrgyzstan and Tajikistan, and that it had advised Uzbekistan on improving its sovereign credit rating, which significantly expanded the region’s access to international capital markets. The head of Freedom Holding highlighted the processes of integration with U.S. financial and technology centres, while UzAvtosanoat underlined that, through its long-standing cooperation with General Motors, more than 4.5 million Chevrolet vehicles had been produced and that regional supply chains had been strengthened through localisation.

These examples demonstrate that, within the C5+1 format, U.S. capital is directed not only to raw material extraction but increasingly to deep processing, industrial cooperation and the creation of value-added chains. Infrastructure, energy, transport corridors, renewable energy, digital finance and the telecommunications sector were identified by forum participants as the key drivers of Central Asia’s next phase of growth. These directions are in line both with U.S. strategic priorities and with the modernisation programmes of the states of the region.

From Uzbekistan’s perspective, the C5+1 format is of particular importance as an instrument for developing constructive, pragmatic and mutually beneficial partnerships in foreign policy. At present, the country is consistently pursuing reforms aimed at expanding external economic relations, integrating into global supply and logistics chains, improving the investment climate and modernising public administration. The approach summarised in the phrase “We are not adapting to circumstances – we are creating them” emerged as the main conceptual motto of the Uzbek delegation during the meetings in Washington. Therefore, for Uzbekistan, C5+1 is not only a diplomatic platform, but also an economic cooperation framework that supports the implementation of the country’s national development strategy.

For Uzbekistan, the first priority is to strengthen its infrastructure and transit potential. Although the country is landlocked, it remains an important transport hub in Central Asia. Cooperation with the United States helps to develop the Trans-Caspian corridor, expand the “East–West” routes and integrate railway and port infrastructure, thereby more deeply embedding Uzbekistan into the broader intercontinental logistics system. This, in turn, reduces transport costs, broadens the

geography of exports and increases transit revenues, ultimately strengthening the country's investment attractiveness.

The second key area is renewable energy and industrial modernisation. Uzbekistan has set the goal of significantly increasing the share of renewable energy sources in its energy balance by 2030. Cooperation with U.S. companies in such areas as solar and wind power plants, energy storage technologies and hydrogen energy can help transform industry into a more energy-efficient and environmentally sustainable model. Such projects not only reduce shortages of electric power, but also create new production sectors and highly skilled jobs.

The third area involves deep processing of mineral resources. Cooperation in the field of critical minerals and rare metals helps to transform Uzbekistan and the entire region from a mere supplier of raw materials into a producer of high value-added products. This reduces dependence on raw material exports, allows value chains to be formed within the country, strengthens technological sovereignty and makes it possible to implement in practice the principle that “value must remain in the country”.

The fourth strategic direction is investment in human capital. Cooperation with U.S. universities, research institutions and schools of public administration makes it possible to create a modern base of knowledge and competencies for Uzbekistan and for the whole of Central Asia. Through education, internships, joint programmes and support for start-up ecosystems, new career opportunities are opened up for young people; instead of one-way “brain drain”, a circulation of knowledge and joint innovative projects can take shape.

Security remains an important element on the C5+1 agenda. In conditions where the situation in Afghanistan continues to have a direct impact on regional stability, the C5+1 format serves as a key platform for establishing systematic dialogue on security issues and for coordinating measures in such areas as border security, the fight against terrorism and extremism, cyber security and countering drug trafficking. At the same time, Uzbekistan remains firmly committed to the principles of sovereignty and equality in this cooperation: the country does not aim to fall under the unilateral influence of any power centre and instead advocates a mutually beneficial and balanced model of partnership.

The meetings with influential members of the U.S. Congress within the framework of the Washington summit are of particular significance in terms of strengthening political trust. Given that the U.S. legislature plays a central role in shaping the country's domestic and foreign policy, regular parliamentary dialogue helps ensure the sustainability of economic and investment decisions taken within the C5+1 framework and to secure their political support. The principle that “political trust is the foundation of any partnership” appears here as the most important conclusion of this process.

In conclusion, investment cooperation with the United States within the C5+1 format is opening up broad economic and investment opportunities for Central Asia. Infrastructure and logistics projects, the strengthening of energy security, technological development and industrial modernisation, the advancement of human capital, the expansion of industrial cooperation and the promotion of private-sector

activity through business platforms such as “V5+1” all contribute to strengthening the region’s position in the global economy. As new windows of opportunity open for technologies and talent in IT and digital innovation, a level playing field is created for U.S. exporters, while Central Asia gains prospects for sustainable growth and strategic diversification. Thus, the C5+1 format represents a new stage of regional cooperation and, in harmony with Uzbekistan’s independent, open and pragmatic development strategy, constitutes a platform capable of generating long-term economic and political benefits.

List of references:

1. US & Central Asia: What Is the C5+1? – *The Diplomat*, 4 November 2025.
2. C5+1 – Wikipedia article, as of November 2025.
3. C5+1: Diplomats and Executives Define Investment Path – *The Times of Central Asia*, 8 November 2025.
4. U.S. Department of State to Host Central Asia Business Conference in Honor of C5+1 Tenth Anniversary – U.S. Department of State, press release, November 2025.
5. The US–Central Asia summit: The end of the beginning – *Eurasianet*, 7 November 2025.
6. Experts Assess Stakes as Central Asia–US Summit Kicks Off in Washington D.C. – *The Astana Times*, 6 November 2025.

HAYOT SUG‘URTASINING SALOHİYATINI OSHIRISHDA TARIF SIYOSATINI TAKOMILLASHTIRISH

Yuldashev Nuriddin Toshmurzayevich
Qarshi xalqaro universiteti

Hayot sug‘urtasi uzoq muddatli investitsiyalarni moliyalashtirishning asosiy manbalaridan biri bo‘lib, mamlakatlar iqtisodiyoti taraqqiyotining hozirgi bosqichida eng muhim instrument hisoblanadi. Shunday ekan, hayot sug‘urtasining salohiyatini oshirishda fundamental muammolarni hal etish uchun, birinchi navbatda, mamlakatimizdagi mavjud ijtimoiy-iqtisodiy vaziyatdan kelib chiqib, hayot sug‘urtasida tarif stavkalarini hisoblashning ilmiy asoslangan usullarini ishlab chiqish zarur. Qolaversa, zamonaviy sharoitlarda hayot sug‘urtasining salohiyatini oshirishda sug‘urta tarifining roli va o‘rnini ko‘rib chiqish, tarif stavkasining tarkibiy tuzilishini tahlil qilish, O‘zbekiston Respublikasi uchun o‘lim jadvalini tuzishning o‘ziga xos xususiyatlari o‘rganish va hayot sug‘urtasida tarif stavkalarini hisoblashda inflyatsiyaning ta‘sirini tadqiq qilish o‘ta muhim masala hisoblanadi.

Hayot sug‘urtasi sug‘urta hodisasi yuz berganda sug‘urta qildiruvchilarning oila a‘zolarini moliyaviy qo‘llab-quvvatlaydigan sug‘urtaning alohida turidir. Shuningdek, hayot sug‘urtasi insonlarning moliyaviy xavfsizligini ta‘minlash, farzandlarni o‘qitish, mulk, uy-joy sotib olish uchun mablag‘ jamg‘arish vositasi hamda mamlakat iqtisodiyotiga ichki investitsiya manbaidir. Mazkur jihatlar hayot sug‘urtasida tarif siyosatini belgilash va tarif stavkalarini hisoblash usullarini tanlashda alohida xususiyatlarni namoyon qiladi.

Bizning fikrimizcha, mamlakatimizda hayot sug'urtasi bozorini shakllantirish va uning moliyaviy barqarorligini ta'minlashning eng ishonchli usuli sug'urta tariflari va zaxiralarining oqilona hisob-kitobidir. Sug'urta tarifi ekvivalentlik prinsipiga asoslanadi. Binobarin, sug'urta tariflari va zaxiralarining ilmiy asoslangan hisob-kitoblari yordamida sug'urta fondining optimal hajmi ta'minlanadi, bu esa, hayot sug'urtasi salohiyatini oshirishning muvaffaqiyatli yo'li va zaruriy sharti hisoblanadi.

Har bir sug'urta kompaniyasi ma'lum bir sug'urta tariflarini hisoblash uchun o'ziga xos tarif siyosatini amalga oshiradi. Tarif siyosati bir tomondan, sug'urta qildiruvchilar uchun sug'urta xizmatlari narxining maqbulligi va jozibadorligini, ikkinchi tomondan, sug'urtalovchilar uchun sug'urta operatsiyalarining rentabelligini ta'minlaydigan optimal bazaviy tarif stavkalarini ishlab chiqish, qo'llash va aniqlashga qaratilgan tashkiliy, axborot-tahliliy, iqtisodiy va boshqa chora-tadbirlar majmuini o'z ichiga oladi.

Hozirgi kunda sug'urta tariflarini oqilona belgilash zaruratining asosiy sababi mamlakatdagi yuqori inflyatsiya darajasining ta'sirini hisobga olishdir. Aholining sug'urtaga, ayniqsa hayot sug'urtasiga ishonchini oshirish orqali hayot sug'urtasi salohiyatini oshirishning eng munosib yo'li bu inflyatsiyani hisobga olgan holda sug'urta summasini indeksatsiya qilish bo'lib, buni sug'urta tarifini hisoblashda aktuar hisob-kitoblardan foydalanish orqali amalga oshirish mumkin.

O'zbekiston iqtisodiyotining hozirgi rivojlanish bosqichi aholining ijtimoiy-demografik xulq-atvorining o'zgarishi bilan tavsiflanadi, bu mamlakatda hayot sug'urtasining hozirgi past darajasini, shu bilan birga, rivojlanishning yuqori salohiyati mavjudligini ko'rsatadi. Bunday holatning sababi, sug'urta tarifini hisoblashda o'lim jadvali qo'llanilmagan Sovet davridagi an'anaviy hisoblash metodologiyasidan foydalanilishi bilan izohlanadi. Binobarin, bozor munosabatlari sharoitida sug'urta kompaniyalari sug'urta tariflarini hisoblash uchun asos bo'lgan o'lim ko'rsatkichlarini adekvat baholash zaruriyatiga duch keladi. Odatda, rasmiy statistikada ko'rsatilgan umumiy o'lim ko'rsatkichlari sug'urtalangan aholi guruhlari uchun belgilangan o'lim ko'rsatkichlariga mos kelmaydi. Shu sababdan, mazkur muammoni hal qilish uchun o'lim jadvalini tuzish va unga mos ravishda sug'urtalangan aholi guruhlarning o'lim ko'rsatkichlarini mutanosib baholash, bunda, sug'urtalangan shaxsning yoshi, sog'lig'i darajasi va boshqa bog'liq omillarni ham inobatga olish lozim.

Sug'urtalovchilarning tarif siyosatini amalga oshirishdagi yana bir dolzarb vazifasi sug'urta tarifini hisoblashda inflyatsiyani hisobga olish metodologiyasini aniqlashdan iborat. Bizning fikrimizcha, hayot sug'urtasi to'lovlari (summasi)ni inflyatsiyadan himoya qilish usullaridan biri indeksatsiyalash bo'lib, bunda sug'urta mukofoti sug'urta summasining oshishi bilan mos ravishda oshirib boriladi.

Sug'urta qildiruvchining sug'urtalovchiga bo'lgan ishonch darajasini oshirish uchun inflyatsiyaning sug'urta tarifiga ta'sirini hisobga olish quyidagi omillarga e'tibor qaratishni talab etadi:

- hayot sug'urta kompaniyalari aktivlarini investitsiya qilish orqali muayyan foydaga ega bo'ladi va uning yordamida sug'urta qildiruvchilarning jamg'armalarini qadrsizlanishidan himoya qilishi mumkin;

- inflyatsiya darajasini hisobga olgan holda sug'urta mukofotlarini indeksatsiya qilish shunga mos ravishda sug'urta summalarini ko'paytirishga hamda sug'urta kompaniyasiga sug'urta qildiruvchilar ishonchini oshirishga imkon beradi.

Bizning fikrimizcha, inflyatsiyani hisobga olgan holda sug'urta summasini indeksatsiya qilishning quyidagi variantlarini qo'llash mumkin:

- sug'urtalovchilar hayot sug'urtasi shartnomalarini milliy valyutadan AQSh dollari yoki yevro kursiga mutanosib ravishda foydalangan holda tuzishi mumkin;

- bazaviy sug'urta mukofotini davlat byudjetiga bog'liq ravishda hisoblashning yangi metodologiyasidan foydalangan holda aholini hayot sug'urtasiga jalb qilish. Sug'urta hodisalari sodir bo'lgan taqdirda, bazaviy sug'urta mukofotining sug'urtani amalga oshirish vaqtidagi qiymatidan foydalanish yoki mamlakat byudjetidagi o'zgarishlarni hisobga olgan holda qayta hisoblash mumkin.

Umuman olganda, bizning fikrimizcha, hayot sug'urtasining salohiyatini oshirish maqsadida tarif siyosatini takomillashtirish vazifasini hal etish quyidagi yo'nalishlarda amalga oshirilishi lozim:

- hayot sug'urtasi bozorini munosib shakllantirishda hayot sug'urtasi tariflarini belgilash va tarkibiy tuzilishini aniqlash;

- hayot sug'urtasi tarmog'ida tariflarni hisoblashda yuzaga keladigan muammolarni aniqlash va tahlil qilish;

- o'lim jadvalini ishlab chiqish va unda O'zbekistondagi demografik jarayonlari dinamikasini hisobga olish;

- hayot sug'urtasi tariflarining qiymatiga ta'sir etuvchi omillarni aniqlash va ta'sir darajasini baholash;

- hayot sug'urtasining barcha turlari bo'yicha tariflarni hisoblashning alohida metodikasini ishlab chiqish;

- ma'lumotlarning ishonchsiz (sho'bhali)ligi bilan bog'liq risklar sharoitida hayot sug'urtasi kompaniyalari zahiralarning mutanosibligini aniqlash (algoritmi) usullarini ishlab chiqish;

- sug'urta bozorida hayot sug'urtasi kompaniyalarining samarali faoliyatini ta'minlash uchun aktuar hisob-kitoblarni amalga oshirish va ulardan foydalanish usullarini ishlab chiqish lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ruyxati

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 2-avgustdagi "O'zbekiston Respublikasining sug'urta bozorini isloh qilish va uning jadal rivojlanishini ta'minlash chora-tadbirlari to'g'risida" gi PQ-4412-son Qarori.

2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 23-oktyabrdagi "Sug'urta bozorini raqamlashtirish va hayot sug'urtasi sohasini rivojlantirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PQ-5265-son Qarori.

3. Yuldashev O.T., Zakirxodjaeva Sh.A. Hayot sug'urtasi. Darslik. – T.: "Nihol print" OK, 2022. – 360 b.

4. Yuldashev O.T. O'zbekistonda hayot sug'urtasini rivojlantirishning konseptual asoslari. Monografiya. - Qarshi.: «Intellekt», 2022. – 290 b.

SUG'URTA XIZMATLARINI RIVOJLANTIRISH ORQALI AHOLI FAROVONLIGINI TA'MINLASH

Yusupov Akbar Haydarovich
mustaqil tadqiqotchi

Aholi farovonligini oshirish zamonaviy iqtisodiyotda nafaqat davlat siyosatining ustuvor yo'nalishi, balki barqaror iqtisodiy o'sishning muhim sharti hamdir. Farovonlikni ta'minlashda moliyaviy xavf-xatarlarni kamaytirish, kutilmagan iqtisodiy yo'qotishlarni bartaraf etish va ijtimoiy barqarorlikni qo'llab-quvvatlash kabi omillar alohida ahamiyatga ega. Shu nuqtai nazardan, sug'urta xizmatlarining rivojlanishi aholi daromadlarini himoya qilish, uzoq muddatli moliyaviy barqarorlikni shakllantirish va kambag'allik xavfini pasaytirishning eng samarali mexanizmlaridan biri sifatida namoyon bo'lmoqda.

Sug'urta tizimi faqatgina xavfni taqsimlash vositasi emas, balki investitsiya muhiti va ijtimoiy himoya tizimiga ta'sir etuvchi strategik institut hisoblanadi. Shu boisdan, sug'urta xizmatlarini rivojlantirishning aholi farovonligiga ta'sirini ilmiy-nazariy jihatdan asoslash, rivojlangan davlatlar tajribasini tahlil qilish va O'zbekiston sharoitida samarali yo'nalishlarni belgilab olish dolzarb vazifadir.

Sug'urta xizmatlarini rivojlantirish va aholi farovonligi o'rtasidagi bog'liqlik ko'plab xalqaro tadqiqotlarda o'rganilgan. Jumladan, Pauly (2018) o'zining "Insurance and Economic Welfare" asarida sug'urta aholi farovonligini oshirishda ikki kanal orqali ta'sir ko'rsatishini ta'kidlaydi: moliyaviy yo'qotishlarni kamaytirish va iste'molni barqarorlashtirish. Uning hisob-kitoblariga ko'ra, sug'urta xizmatlaridan foydalanuvchi oilalarda iste'mol barqarorligi nisbatan 22–28% ga yuqori.

Sug'urta mukofotlarining YaIMdagi ulushi yuqori bo'lgan davlatlarda iqtisodiy barqarorlik va aholi daromadlari darajasi ham yuqoriroq bo'ladi. Masalan, Germaniyada sug'urta mukofotlarining YaIMga nisbati 6.1%, Fransiyada 5.8%, Yaponiyada 8.9% bo'lib, ularning umumiy farovonlik indeksida yuqori o'rinlarni egallashi sug'urta bozori rivojining muhim omili sifatida qayd etilgan (OECD, 2020).

Jahon banki ma'lumotlariga ko'ra, sug'urta xizmatlarining past qamrovi kambag'allik xavfini oshiradi. Tahlillarning ko'rsatishicha, mol-mulk sug'urtasi mavjud bo'lgan oilalarda tabiiy ofatlardan keyingi iqtisodiy yo'qotish 40–45% ga kamroq, hayot sug'urtasiga ega oilalarda esa bolalar ta'limiga sarflanadigan xarajatlar 18% ga ko'proq (World Bank Global Findex, 2021).

Aholi farovonligiga eng kuchli ta'sir qiladigan sug'urta xizmatlari va ularni rivojlantirishning **asosiy yo'nalishlari** OECD, World Bank, SwissRe, Pauly (2018), Arena (2008) va boshqa tadqiqotlarning tendensiyalariga asoslanadi (1-jadval).

Mazkur yo'nalishda amalga oshirilgan tadqiqot natijalari quyidagi ilmiy va amaliy xulosalarni o'z ichiga oladi:

- sug'urta xizmatlarining hajmi va farovonlik o'rtasida yuqori bog'liqlik kuzatiladi;

- korrelyatsion tahlillarga ko'ra, sug'urta mukofotlarining YaIMdagi ulushi bilan aholi farovonlik indeksi o'rtasidagi bog'liqlik koeffitsienti ijobiy bo'lib, bu sug'urta xizmatlari rivoji aholi farovonligiga sezilarli ta'sir qilishini tasdiqlaydi;

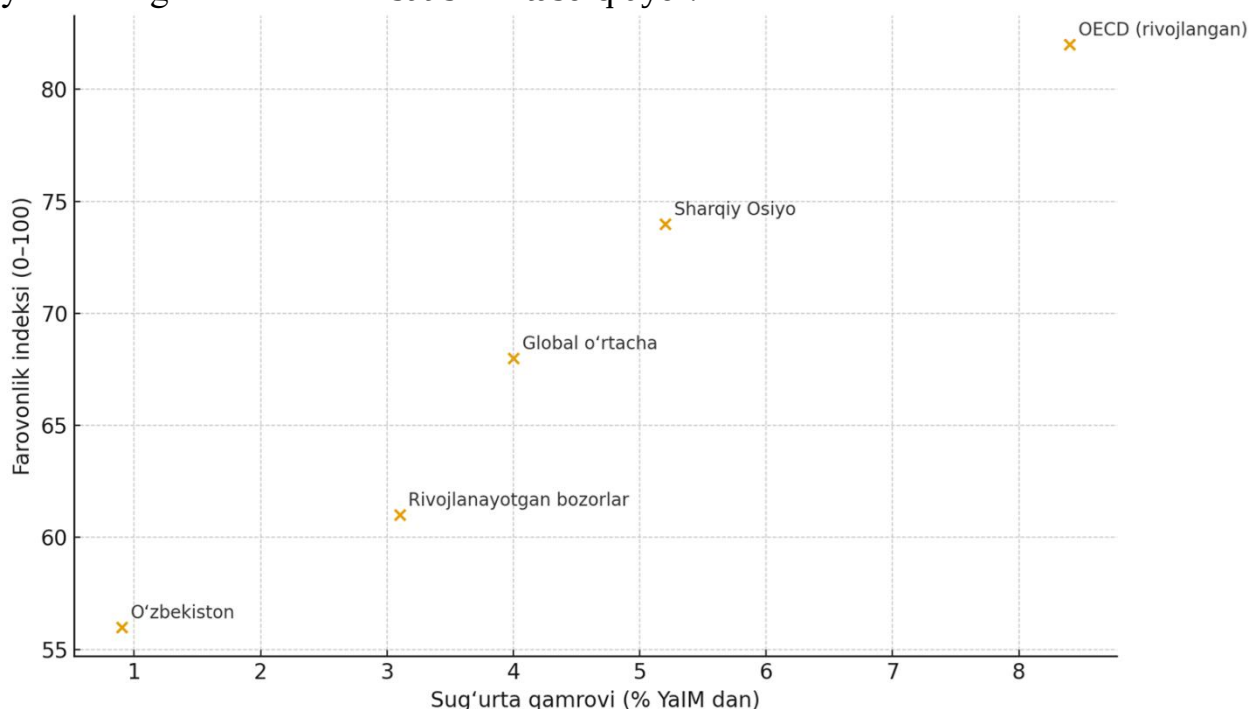
- sug'urtaning asosiy yo'nalishlari aholi farovonligiga turlicha ta'sir ko'rsatadi. Jumladan, hayot sug'urtasi daromad barqarorligini 15–22 %ga oshiradi, sog'liqni sug'urtalash tibbiy xarajatlarni 35–40%ga, mol-mulk sug'urtasi tabiiy ofatlardan keyingi yo'qotishlarni 40–45% ga kamaytiradi (World Bank, 2021).

1-jadval

Aholi farovonligiga eng kuchli ta'sir qiladigan sug'urta xizmatlari va ularni rivojlantirish yo'nalishlari

№	Sug'urta xizmatining turi	Aholi farovonligiga ta'siri	Rivojlantirish yo'nalishlari
1.	Sog'liqni sug'urta qilish	- tibbiy xarajatlarning keskin o'sishiga qarshi moliyaviy himoya; - kam ta'minlangan oilalarda kambag'allik xavfini kamaytirish; - profilaktik xizmatlardan foydalanish oshadi - aholi salomatligi yaxshilanadi.	- majburiy va ixtiyoriy sug'urta turlari; - raqamli polislar (e-Health); - oilalar uchun subsi-diyalangan paketlar.
2.	Hayot sug'urtasi va pensiya sug'urtasi	- uy xo'jaliklarida moliyaviy barqarorlik oshadi; - uzoq muddatli kapital bozorlarining o'sishi (investitsiyalash imkonini); - oilaviy xavflarni qamrab oladi.	- arzon mikropolislar; - bolalar uchun ta'lim sug'urtasi; - pensiya-loyihalarni nodavlat sug'urta bilan uyg'unlashtirish.
3.	Mol-mulk va uy-joy sug'urtasi	- tabiiy ofatlar, yong'in, o'g'irlikdan himoya; - uy xo'jaliklari aktivlarining qiymati saqlanadi; - O'zbekistonda uy-joy aktivlari aholi boyligining asosiy qismini tashkil qiladi.	- ipoteka bilan bog'liq majburiy sug'urta paketlari; - arzon va tez amalga oshiriladigan onlayn-mulk sug'urtasi.
4.	Qishloq xo'jaligi sug'urtasi	- hosil yo'qotilishi kambag'allik xavfi; - fermerlarning kredit olish imkoniyati oshadi; - oziq-ovqat xavfsizligi yaxshilanadi.	- subsidiyalangan agrar sug'urta tizimi; - qishloq xo'jaligi uchun indeks sug'urta (qurg'oqchilik indeksi asosida).
5.	Raqamli sug'urta	- polis olish arzonlashadi; - shaffoflik oshadi; - to'lovlar tezlashadi; - kam ta'minlanganlar uchun ham kirish imkonini o'sadi.	- mobil ilovalar orqali mikrosug'urta; - onlayn identifikatsiya (e-KYC) - sun'iy intellektga asoslangan da'volarni hal qilish.
6.	Ijtimoiy sug'urta: ishsizlik va mehnatga qobiliyatsizlik sug'urtasi	- ishsizlik davrida daromadni himoya qiladi; - nogironlik yoki mehnat qobiliyati yo'qolganda oilalarni qo'llab-quvvatlaydi; - ijtimoiy notenglikni kamaytiradi.	- ishsizlik sug'urtasini yanada ommalashtirish; - mehnat migrantlari uchun sug'urta paketlari; - nogironlik va vaqtincha mehnatga layoqatsizlik sug'urtalarini modernizatsiya qilish
7.	Sug'urta madaniyatini oshirish	- aholining sug'urta madaniyati past bo'lsa, farovonlik (30 % gacha) kamayadi (Chen & Wong, 2020)	- maktab va universitetlar uchun moliyaviy savodxonlik dasturlari; - ommaviy media va raqamli kontent orqali targ'ibot; - sug'urta kompaniya-larining ochiq ma'lumotlar siyosati.

Bu raqamlar turli sug'urta xizmatlari aholi farovonligiga konkret yo'naltirilgan samara ko'rsatishini tasdiqlaydi.

1-rasm. Sug'urta qamrovi va farovonlik indeksi (mintaqaviy taqqoslash)²¹⁶

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, sug'urta xizmatlarini rivojlantirish aholi farovonligini ta'minlashda strategik ahamiyatga ega. Jumladan, qiyosiy tahlil va modellash asosida quyidagi xulosalarga keldik:

- sug'urta iqtisodiy xavf-xatarlarni kamaytirish, iste'mol barqarorligini ta'minlash va kambag'allik xavfini pasaytirish orqali aholi farovonligini to'g'ridan-to'g'ri oshiradi;
- rivojlangan davlatlar tajribasi (OECD, 2020; World Bank, 2021) sug'urta bozorining yuqori darajadagi rivoji farovonlikning yuqori ko'rsatkichlariga erishishda hal qiluvchi omil bo'lishini tasdiqlaydi;
- O'zbekistonda sug'urta bozorining ulushi past bo'lsa-da, uning rivojlanish potentsiali yuqori va aholi farovonligini oshirishda katta imkoniyatlarga ega;
- aholining sug'urta madaniyatini oshirish, elektron sug'urtani keng joriy etish, soliq imtiyozlari va davlat tomonidan rag'batlantirish mexanizmlarini kuchaytirish bu sohaning barqaror rivojlanishiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

Pauly, M. V. (2018). Insurance and Economic Welfare // *Journal of Health Economics*.

OECD (2020). Insurance Market Outlook. OECD Publishing.

World Bank (2021). Global Findex Database.

Chen, P., & Wong, E. (2020). Financial literacy, insurance uptake, and household welfare: An empirical study. *Journal of Financial Services Research*, 58(2), 145–166.

²¹⁶ Muallif ishlanmasi.

SUG'URTA KOMPANIYALARINING MOLİYAVIY BARQARORLIGINI TA'MINLASH OMILLARI

**Boynazarova Nargiza Urolovna,
mustaqil tadqiqotchi**

Bugungi kunda sug'urta bozori milliy iqtisodiyotning muhim tarkibiy qismi sifatida iqtisodiy barqarorlik va ijtimoiy himoyani ta'minlashda katta ahamiyat kasb etadi. Sug'urta kompaniyalarining moliyaviy barqarorligi nafaqat ularning o'z faoliyati samaradorligini, balki butun sug'urta tizimining ishonchliligini belgilaydi. Shu bois, ularning moliyaviy barqarorligini ta'minlash — har bir sug'urta tashkiloti uchun ustuvor vazifalardan biri hisoblanadi.

O'zbekiston milliy sug'urta bozori bosqichma-bosqich rivojlanmoqda. Yangi sug'urta turlari joriy etilayotgani, raqamli texnologiyalardan foydalanish kengayayotgani hamda aholining sug'urta madaniyati o'sib borayotgani bu sohadagi imkoniyatlarni yanada oshirmoqda. Biroq, bu jarayonda sug'urta kompaniyalarining moliyaviy barqarorligini ta'minlash muhim vazifa bo'lib qolmoqda. Moliyaviy barqarorlikning yetishmasligi sug'urta to'lovlarini o'z vaqtida amalga oshirmaslik, mijozlar ishonchining pasayishi va sug'urta bozoridagi raqobatbardoshlikning susayishiga olib kelishi mumkin.

Sug'urta kompaniyalarining moliyaviy barqarorligi - bu majburiyatlarini o'z vaqtida va to'liq bajarish qobiliyatidir. U kompaniyaning kapital yetarliligi, aktivlar sifati, likvidlik darajasi, daromadlilik va risklarni boshqarish tizimi bilan chambarchas bog'liq.

Sug'urta kompaniyalari moliyaviy barqaror bo'lishi uchun birinchi navbatda, to'langan sug'urta mukofotlari hisobidan sug'urta zahiralarining to'g'ri shakllantirilishi, investitsiya portfeli samarali diversifikatsiya qilingan bo'lishi, qayta sug'urta mexanizmi yaxshi yo'lga qo'yilgan bo'lishi, menejment va ichki nazorat tizimi samarali ishlashi zarur.

Shu bilan birga sug'urta kompaniyalarining moliyaviy barqarorligiga ta'sir etuvchi bir qator omillar mavjud bo'lib, ularni ichki va tashqi omillar sifatida tasniflash mumkin. Jumladan, ichki omillar quyidagilardan iborat:

kapital yetarliligi – kompaniyaning o'z majburiyatlarini bajarish qobiliyatini belgilovchi asosiy ko'rsatkich bo'lib, kapitalning yetarli darajada shakllantirilmasligi moliyaviy tavakkalchilikni oshiradi;

sug'urta zaxiralari va ularni boshqarish – to'lovlar uchun zaxiralarni to'g'ri shakllantirish va ularni samarali joylashtirish barqarorlik garovidir;

investitsiya siyosati – sug'urta kompaniyalarining sarmoyaviy faoliyatida xatar va daromad o'rtasidagi muvozanat muhim ahamiyatga ega;

risklarni boshqarish tizimi – risklarni identifikatsiya qilish, baholash va minimallashtirish kompaniya barqarorligining asosiy shartidir;

moliyaviy boshqaruv samaradorligi – moliyaviy nazorat, ichki audit va korporativ boshqaruvning kuchli bo'lishi moliyaviy barqarorlikni ta'minlaydi.

Shu o'rinda, sug'urta kompaniyalarining moliyaviy barqarorligini ta'minlashda tashqi omillar ham muhim rol o'ynaydi, jumladan:

makroiqtisodiy holat – inflyatsiya darajasi, milliy valyuta barqarorligi va iqtisodiy o‘sish sur‘ati sug‘urta bozoriga bevosita ta’sir ko‘rsatadi;

qonunchilik bazasi va davlat nazorati – sug‘urta sohasini tartibga soluvchi normativ hujjatlar va regulyator organ faoliyatining samaradorligi muhim ahamiyatga ega;

raqobat muhiti – milliy sug‘urta bozoridagi raqobat darajasi sug‘urta kompaniyalarining strategik qarorlariga ta’sir ko‘rsatadi;

aholining sug‘urta madaniyati – aholining sug‘urtaga bo‘lgan ishonchi va xabardorligi, moliyaviy savodxonlik darajasi kompaniyalar faoliyatiga bevosita ta’sir etadi;

qayta sug‘urta bozorining rivojlanish darajasi – sug‘urta kompaniyalarining moliyaviy barqarorligi, tavakkalchilikni boshqarish qobiliyati va butun sug‘urta tizimining ishonchliligini belgilaydi, milliy sug‘urta bozorida xorijiy kompaniyalarning ishtirok etishi yangi standartlar, texnologiyalar va boshqaruv tajribasini olib kiradi;

iqtisodiy inqirozlar va tabiiy ofatlar – sug‘urta kompaniyalariga ikki tomonlama ta’sir qiladi, bir tomondan – to‘lovlar ko‘payishi va aktivlar qiymatining tushishi orqali moliyaviy bosimni oshiradi, ikkinchi tomondan – bozordagi ishonchni pasaytiradi.

Sug‘urta kompaniyalari moliyaviy barqarorligining mazkur omillarga ta’sirchanligi milliy sug‘urta bozorida yoki sug‘urta kompaniyalari faoliyatida ayrim muammolarni yuzaga keltirmoqda. Xususan, sug‘urta zaxiralarini hisoblash va joylashtirishda yagona standartlar yetarli darajada rivojlanmaganligi, sug‘urta portfelining diversifikatsiya darajasi pastligi, kapital yetarliligi bo‘yicha ayrim kompaniyalarda minimal talablardan chetlanish holatlari kuzatilayotganligi, risk-menejment tizimi aksariyat kompaniyalarda nazariy darajada qolib ketayotganligi, sug‘urta bozorida raqobat muhitining cheklanganligi va ayrim sug‘urta turlari bo‘yicha konsentratsiya darajasining yuqoriligi, aholi va biznes sub’ektlari orasida sug‘urta xizmatlariga bo‘lgan ishonchning past darajasi shular jumlasidandir.

Bizning fikrimizcha, mazkur muammolarni hal etish va sug‘urta kompaniyalarining moliyaviy barqarorligini ta’minlash uchun quyidagi chora-tadbirlarni amalga oshirish maqsadga muvofiq:

kapital yetarliligi standartlarini xalqaro andozalar asosida takomillashtirish, xususan, Solvency II tamoyillarini bosqichma-bosqich joriy etish;

sug‘urta zaxiralarini boshqarish tizimini raqamlashtirish va investitsiya siyosatini shaffof qilish;

ichki audit va risk-menejment tizimini kuchaytirish, korporativ boshqaruvni zamonaviy talablarga moslashtirish;

qayta sug‘urta munosabatlarini rivojlantirish, tashqi risklarni taqsimlash orqali barqarorlikni ta’minlash;

davlat tomonidan nazorat va qo‘llab-quvvatlash mexanizmlarini kuchaytirish, sug‘urta bozori infratuzilmasini yanada rivojlantirish;

aholining sug‘urta madaniyatini oshirish bo‘yicha targ‘ibot va ta’lim ishlarini kengaytirish, ayniqsa raqamli sug‘urta mahsulotlari orqali buni amalga oshirish.

БУДУЩЕЕ ЦИФРОВЫХ ВАЛЮТ ЦЕНТРАЛЬНЫХ БАНКОВ (CBDC)

Абдуллаев Анварджон Фархадович

Ташкентский государственный экономический университет, к.э.н.,
доцент

В последние два десятилетия мировая экономика развивается в условиях цифровизации, одним из проявлений которой стало распространение частных цифровых валют на основе технологий распределенного реестра, а в частности – криптовалют. Несмотря на то, что до настоящего времени частные цифровые валюты не оказывали серьезной конкуренции централизованным фиатным валютам, эмитируемым национальными банковскими системами, в будущем ситуация может измениться. В пользу такого предположения говорят темпы цифровизации и тот факт, что уже в настоящее время крупнейшие глобальные компании, число клиентов которых измеряется миллионами и миллиардами человек, создают собственные экосистемы и цифровые плат-формы, обладающие, как правило, платежными сервисами на основе собственных частных цифровых валют.

Учитывая особенности технологии распределенного реестра, государства в настоящее время весьма ограничены в возможности регулирования выпуска и обращения частных циф-ровых валют. Поэтому в последние годы большинство центральных банков в мире работают над проектами по внедрению собственных цифровых валют на основе той же технологии распределенного реестра, которая используется при выпуске частных цифровых валют. Цифровые валюты центральных банков или централизованные цифровые валюты представляют собой новый феномен в сфере денежного обращения. Сокращено этот феномен обозначается CBDC, что является аббревиатурой английских слов – *central bank digital currency*. Сегодня можно констатировать факт, что такие валюты пока не существуют, несмотря на то, что большинство центральных банков в той или иной мере разрабатывают про-екты по внедрению своих национальных валют в цифровом формате.

Цифровые валюты центральных банков (CBDC) представляют собой новый этап в эволюции денег. Развитие цифровых валют центральных банков (CBDC) открывает новые горизонты для мировой экономики и финансовых систем. В то время как традиционные валюты сохраняют свою роль в денежном обращении, CBDC готовы стать важным инструментом в модернизации финансовых механизмов как на национальном, так и на глобальном уровнях. Говоря о глобальном уровне в 2025 году страны БРИКС активно тестируют цифровые национальные валюты, то есть цифровые аналоги рубля, юаня и других валют, выпускаемые центробанками) для трансграничных операций. К примеру, Китай развивает цифровой юань, включая пилоты с Россией и ОАЭ. В 2025 году Народный банк Китая совместно с Банком международных расчетов запустил систему трансграничных расчетов на основе цифрового юаня платформа mBridge,

которая позволяет обходить SWIFT в торговых операциях с 16 странами АСЕАН и Ближнего Востока.

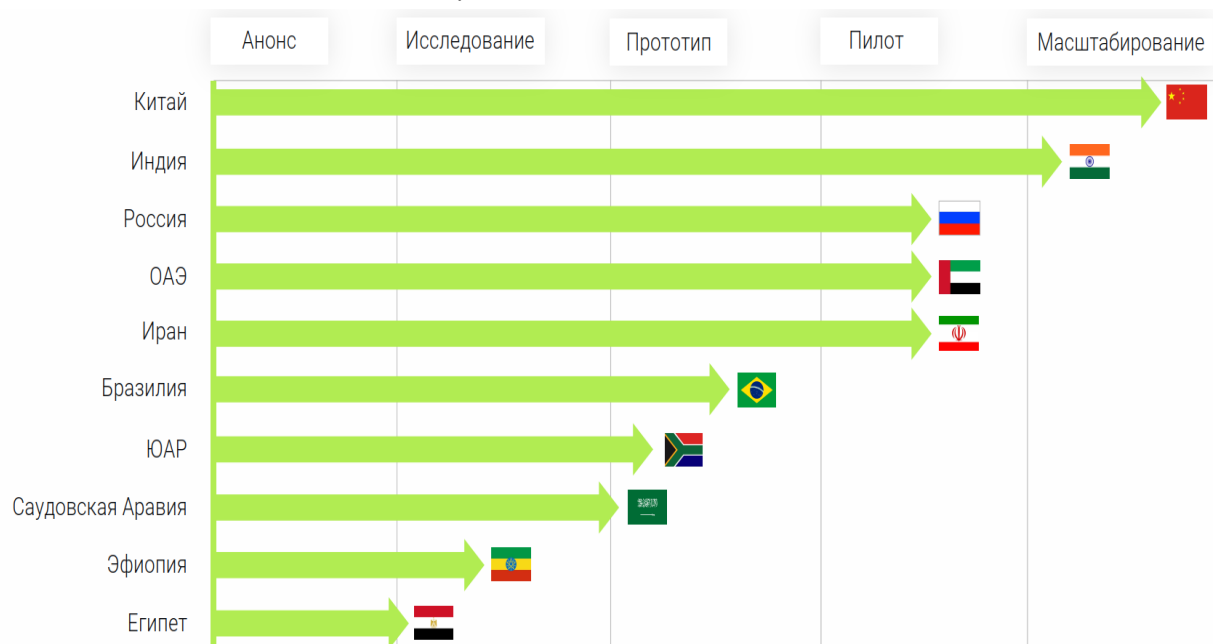

Рис. 1. Уровень зрелости проектов по разработке CBDC

Система завершает трансграничные транзакции за 7-8 секунд против 3-5 дней в системе SWIFT в том числе она интегрирована с финансовой инфраструктурой всех 10 стран АСЕАН — Брунея, Вьетнама, Индонезии, Камбоджи, Лаоса, Малайзии, Мьянмы, Филиппин, Сингапура и Таиланда. Также подключены 6 государств Ближнего Востока, включая ОАЭ и Саудовскую Аравию. В январе 2024 г. ОАЭ совершил первую не тестовую транзакцию на сумму 50 миллионов цифровых дирхамов (\$13.6 млн.) в Китай с использованием mBridge.

CBDC как форма цифровых денежных средств, выпускаемых государством, разработаны таким образом, чтобы быть юридически признанными, безопасными и доступными для широкой публики. В то время, когда экономики во всем мире переходят от традиционных наличных денег к цифровым платёжным системам, CBDC продвигаются как инновационные инструменты для модернизировать платёжные системы, расширить доступ к финансовым услугам и повысить эффективность денежно-кредитной политики.

CBDC (*Central Bank Digital Currency*)²¹⁷ — это форма денег, существующая только в цифровом виде и являющаяся прямым обязательством центрального банка (ЦБ) отдельного государства. В развитых экономиках центробанки рассматривают цифровую валюту как средство повышения безопасности и отказоустойчивости, а также эффективности внутренних платежей и достижения финансовой стабильности. Для центробанков развивающихся экономик важным фактором является достижение финансовой инклюзивности, внедрение CBDC может стать инструментом для

²¹⁷ CBDC — третья на данный момент общепринятая форма денег наряду с наличными бумажными банкнотами и обычными цифровыми валютами, которые являются обязательствами на счетах коммерческих банков.

более точного регулирования денежной массы и, в свою очередь, обеспечить финансовую стабильность, что особенно важно во время экономических кризисов. Например, центральные банки могут напрямую влиять на спрос и предложение денег, а также более гибко и оперативно управлять процентными ставками, предоставляя финансовым учреждениям возможности более эффективно реагировать на экономические изменения. Кроме того, внедрение может улучшить функционирование национальных платёжных систем, повысив их доступность и безопасность.

Единой общепринятой классификации CBDC не существует, но эксперты Банка международных расчётов (BIS) выделили два основных типа:

- **розничные CBDC.** Предназначены для широкой публики и призваны предоставить безрисковые цифровые средства оплаты для повседневных транзакций;
- **оптовые CBDC.** Предназначены для использования финансовыми посредниками, действуя как резервы центрального банка, но с дополнительными функциями за счёт токенизации.²¹⁸

Виды CBDC также разделяют по архитектуре в зависимости от отношений между центральным банком и поставщиками частных денег при выполнении операций, регистрации платежей и обслуживании клиентов. В случае успешного внедрения CBDC роль традиционных коммерческих банков может измениться. Например, банки могут взять на себя более специализированную роль, предоставляя только кредитные услуги и обрабатывая более сложные финансовые транзакции, в то время как основные функции, такие как обмен валюты и денежные переводы, будут переданы цифровым платформам. Это приведет к сдвигу в модели конкуренции и даст импульс развитию новых бизнес-моделей.

Таблица 1.

Сравнение CBDC, онлайн/мобильного банкинга и криптовалют

Категории	Центральный банк	Цифровая валюта (CBDC)	Онлайн/мобильный банкинг Криптовалюта
Регулятор	Центральный банк	Коммерческие банки	Частные компании
Стабильность	+	+	—
Идентификация клиента	Идентифицируемый	Идентифицируемый	Анонимный
Технология	DLT или не DLT	DLT	DLT
Надёжность	Очень высокая	Очень высокая	Зависит от поставщика
Программируемость	Доступно	Доступно	Недоступно

В этой таблице приведены основные различия между CBDC, онлайн-/мобильным банкингом и криптовалютами в контексте цифровой финансовой сферы Узбекистана. В отличие от зачастую нерегулируемых криптовалют, CBDC регулируются центральным банком, что обеспечивает их правовой статус и государственный надзор. Интернет-банкинг управляется коммерческими банками, в то время как криптовалюты, как правило,

²¹⁸ Токенизация — это процесс представления требований, например, денежных, в цифровом виде на программируемой платформе. Будучи токенизированными активами, центробанковские цифровые валюты (CBDC) могут быть запрограммированы на автоматическую передачу при соблюдении определённых условий.

управляются частными организациями. В отличие от криптовалют, CBDC и традиционные цифровые банковские услуги являются стабильными и не подвержены рыночной волатильности. Как CBDC, так и интернет-банкинг строго соблюдают требования KYC, в то время как криптовалюты позволяют осуществлять анонимные транзакции, что вызывает опасения по поводу прозрачности и безопасности.

Резюмируя последствия внедрения CBDC, можно выделить ряд позитивных аспектов внедрения CBDC в экономику для денежно-кредитной политики, в числе которых:

- ❖ уменьшение объема наличных денег, связанное с этим сокращение расходов и уменьшение количества теневых операций;
- ❖ ускорение проведения транзакций и снижение их стоимости;
- ❖ повышение эффективности действия трансмиссионного механизма на экономику;
- ❖ появление нового инструмента ДКП, способствующего стабилизации риска ликвидности и кредитного риска;
- ❖ упрощение и удешевление трансграничных транзакций;
- ❖ повышение прозрачности финансовых операций;
- ❖ увеличение уровня доверия к банковской системе страны.

Говоря о практической реализации, крупнейший пробный проект по внедрению цифровой валюты центрального банка запустили опять же Китай. Тестирование охватило ~260 млн человек в более чем 200 сценариях, включая оплату общественного транспорта, электронную коммерцию, стимулирующие или бонусные выплаты.

Основные цели разработки национальной цифровой валюты в Китае:

- более эффективная и безопасная система для повышения проникновения финансовых услуг среди населения
- сохранение денежного суверенитета
- создание запасной платежной инфраструктуры для частных платежных сервисов (Alipay и WeChat Pay)
- повышение качества трансграничных платежей
- сокращение оборота наличных денег

В условиях усиления глобальной конкуренции за инвестиции правительства делают акцент на привлечение новых инвестиций в экономику страны. Для повышения конкурентоспособности экономик принимаются меры по комплексному внедрению инноваций через стимулирование бизнеса к инновационной деятельности и привлечение передовых мировых компаний к развитию инновационного потенциала. «технологическая лестница»,²¹⁹ на ступенях которой расположены разные страны. Широкое распространение получило создание специальных регуляторных песочниц для проектов в области финансовых технологий на площадках МФЦ. Песочницы

²¹⁹ Белл Д. (1975) Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования / Перевод с англ. под ред. В.Л. Иноземцева. - М.: Academia, 1999

содействуют не только внедрению новых технологий на финансовом рынке, но и способствуют расширению экспертизы регулирующих органов в области инноваций в финансовом секторе, обеспечивая и укрепляя диалог и взаимодействие с отраслью по актуальным аспектам развития. Наиболее передовые песочницы созданы на базе международных финансовых центров в Лондоне и Сингапуре. Имплементируя положительный опыт в Узбекистане создана "регуляторная песочница" для тестирования инновационных продуктов и услуг в контролируемой среде, в рамках Международного центра цифровых технологий Enterprise Uzbekistan. В частности, Закон РУз «О Центральном банке Республики Узбекистан» в апреле 2022 года дополнен нормами касательно применения «регуляторной песочницы» в области финансовых услуг. Этот режим позволяет компаниям тестировать новые технологии и сервисы, избегая строгих требований обычного законодательства, и направлен на увеличение экспортного потенциала IT-сферы и привлечение инвестиций.

ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИДА СУНЪИЙ ИНТЕЛЛЕКТ АҲАМИЯТИ

Тажетдинова Гулнара Абатбай кызы

Қорақалпоқ давлат университети мустақил изланувчиси

Аннотация: Ушбу тезисда таълим муассасалари фаолиятига сунъий интеллект технологиясини жорий этиш нақадар муҳимлиги ва унинг устунликлари нималардан иборатлиги муҳокама қилинган.

Калит сўзлар: сунъий интеллект технологияси, таълим муассасалари, сунъий интеллект технологияларининг устунликлари.

Бугунги кунда мамлакатимизда сунъий интеллект технологияларини турли жабҳаларга, жумладан, таълим тизимига жорий этиш замон талабидир. Мамлакатимизда сунъий интеллектдан фойдаланишни ривожлантиришга қаратилган самарали ишлар натижасида тегишли халқаро рейтинглардаги ўрнимиз ҳам мустаҳкамланиб бормоқда. Масалан, Окфорд университети томонидан эълон қилинган Ҳукуматнинг сунъий интеллектга тайёргарлиги индексида Ўзбекистон 2024 йилда 2021 йилга нисбатан 14 ғоғона юқорилаб, 93-ўриндан 79-ўринга кўтарилди²²⁰. Бундан ташқари, АҚШ нинг “OpenAI” компанияси Ўзбекистонни ChatGPT (Chat Generative Pre-Trained Transformer) – сунъий интеллектга асосланган чатботдан фойдаланиш мумкин бўлган давлатлар рўйхатида киритди. Натижада Ўзбекистон олий таълим тизими дунёда энг оммалашган мазкур чатботдан унумли фойданиш имкониятига эга бўлди²²¹.

Таҳлиллар шуни кўрсатадики, сўнгги йилларда жадал ривожланаётган сунъий интеллект технологияси инсон фаолиятининг барча соҳаларига, жумладан, таълим тизимига ҳам чуқур кириб келмоқда. Айрим етакчи хорижий таълим муассасалари аллақачон сунъий интеллект технологиясини ўз фаолиятида қўллашни бошлаган бўлса, баъзилари ҳали-ҳамон мазкур

²²⁰Sulamaan Rahim and others. Government AI Readiness Index 2024. Oxford Insights, 2024. 50 pages.

²²¹ChatGPT Supported Countries: Countries, regions, and territories we can currently support access from. 24 July 2024. www.help.openai.com

технологияни татбиқ этиш бўйича бир қарорга келмаган. Бунга таълим муассасаси ходимларининг сунъий интеллектни ўз соҳаси доирасида қўллаш бўйича зарур билим, кўникма ва тажрибага эга эмаслиги, ахборотни ҳимоялаш бўйича янгича механизмлар ишга туширилмаганлиги ҳамда ҳар қандай янгиликка нисбатан инсонларда бўладиган табиий хавфсираш ҳолатлари сабаб бўлмоқда.

Таълим муассасалари фаолиятига сунъий интеллект технологиясини татбиқ этиш уларга қуйидаги бир қатор устунликларни тақдим этади:

Индивидуал таълим (Personalized Learning): сунъий интеллект талабаларнинг билим даражаси ва салоҳиятига қараб мослаштирилган ўқув дастури ва контентини яратиш орқали индивидуал таълимни таъминлайди. Шунингдек, талабалар фаолиятини таҳлил қилиш, билим ва кўникмаларидаги камчиликларни аниқлаш, таълим натижаларини яхшилаш учун мослаштирилган тавсиялар бериши мумкин.

Юқори самарадорлик (Enhanced Efficiency) борасида эса сунъий интеллект технологиялари баҳолаш, режалаштириш ва ҳужжатларни юритиш каби маъмурий вазифаларни автоматлаштиради. Бу ўз ўрнида олий таълим муассасаси профессор-ўқитувчилари ва ходимларининг иш юкини камайтириб, меҳнат унумдорлигини оширади.

Интеллектуал тьюторлик тизимлари (Intelligent Tutoring Systems) бўйича эса сунъий интеллектга асосланган таълим технологиялари, талабаларнинг сўровларига дарҳол жавоб қайтариши, таклиф ва тавсиялар бериши ҳамда йўл-йўриқлар кўрсатиши мумкин. Мазкур технология талабаларга ўз тезлигида таълим олиши учун қўшимча тушунтиришлар, интерфаол машқлар ва шахсий тавсияларни таклиф қилиши мумкин.

Маълумотларга асосланган таҳлил (Data-Driven Insights) борасида сунъий интеллект катта ҳажмдаги таълим маълумотларини тезкорлик билан қайта ишлаш қобилияти орқали таҳлилий ҳужжатларни осон ва вақт йўқотмасдан тайёрлаш имконини беради. Сунъий интеллект ёрдамида тегишли маълумот ва тенденцияларни таҳлил қилиш орқали таълим муассасалари ўқув дастурларини такомиллаштириш, талабаларнинг ўзлаштириш кўрсаткичларини ошириш ҳамда ўз фаолиятини яхшилаш учун маълумотларга асосланган қарорлар қабул қилиш имкониятига эга бўлади.

Фойдаланиш имконияти ва инклюзивлик (Accessibility and Inclusivity) жиҳатидан сунъий интеллект муқобил ўқув платформалари, мослашувчан ва ёрдамчи технологияларни тақдим этиш орқали ногирон ёки махсус эҳтиёжга эга бўлган талабаларнинг таълим олиш жараёнини янада осонлаштиради. Бу инклюзивликни рағбатлантириши ҳамда таълим олиш имкониятини барча тоифадаги талабалар учун очиқ ва қулай қилиши мумкин.

Плагиатни аниқлаш (Plagiarism Detection) бўйича сунъий интеллектга асосланган плагиатни аниқлаш воситалари профессор-ўқитувчиларга талабаларнинг ишини илмий ресурслар ва нашр этилган материалларнинг кенг маълумотлар базалари билан таққослаш орқали кўчирмачилик иллатларини аниқлашда яқиндан ёрдам беради.

Умуман олганда, бугунги кун талабидан келиб чиқиб айтадиган бўлсак, таълим муассасаларида сунъий интеллект технологияларидан фойдаланиш орқали рақобатбардош мутахассисларни тайёрлаш муҳим аҳамиятга эга бўлиб, бу таълим муассасаларининг нафақат ташқи, балки ички бозорда ҳам ривожланиб бораётган рақобат шароитида самарали фаолият кўрсатишига имкон яратади.

Адабиётлар

1. Sulamaan Rahim and others. Government AI Readiness Index 2024. Oxford Insights, 2024. 50 pages.
2. ChatGPT Supported Countries: Countries, regions, and territories we can currently support access from. 24 July 2024. www.help.openai.com

РАЗВИТИЕ ПРОСТРАНСТВЕННО-ИНФОРМАЦИОННЫХ МОДЕЛЕЙ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ РЕГИОНОВ С УЧЁТОМ ЭКОЛОГИЧЕСКИХ ФАКТОРОВ В УЗБЕКИСТАНЕ

Реймова Гулмира Полатовна

*Независимый исследователь Каракалпакского отделения Академии
наук Республики Узбекистан*

Аннотация: В данном тезисе рассматривается роль пространственно-информационных моделей в оценке экологических рисков и планировании устойчивого развития регионов Узбекистана в условиях климатических изменений и роста антропогенной нагрузки.

Ключевые слова: устойчивое развитие, экологические факторы, ГИС, региональная политика, пространственно-информационные модели.

Современные вызовы, связанные с изменением климата, деградацией экосистем и ростом антропогенной нагрузки, усиливают необходимость перехода к новым моделям регионального управления. Пространственно-информационные подходы становятся одним из ключевых инструментов оценки и планирования устойчивого развития территорий. В условиях Узбекистана, где резко выражены природно-климатические контрасты и неравномерность распределения ресурсов, использование таких моделей особенно актуально.

В Узбекистане данное направление развивается в рамках государственных стратегий – таких как «Стратегия по переходу Республики Узбекистан на «зеленую» экономику на период 2019-2030 годов»²²² и «Стратегия по сохранению биологического разнообразия в Республике Узбекистан на период 2019-2028 годы»²²³. Исследования узбекских учёных Курбанова Б. Т. и Мамбетуллаевой С. М. акцентируют внимание на необходимости пространственного анализа экологических рисков в Ферганской долине, бассейне Амударьи и Приаралье.

²²² Постановление Президента Республики Узбекистан «Об утверждении Стратегии по переходу Республики Узбекистан на «зеленую» экономику на период 2019-2030 годов», от 4 октября 2019 года № ПП-4477.

²²³ Постановление Кабинета Министров Республики Узбекистан «Об утверждении Стратегии по сохранению биологического разнообразия в Республики Узбекистан на период 2019-2028 годы», от 11 июня 2019 года № 484.

Анализ показал, что в Узбекистане наблюдается положительная динамика в формировании цифровой инфраструктуры для экологического мониторинга. Так, в 2023-2024 годах запущены проекты по созданию Национальной экологической информационной платформы «Яшил макон» и Геопортала устойчивого развития, объединяющих данные об уровне загрязнения воздуха, состоянии водных ресурсов и землепользовании.

На международном уровне аналогичные подходы применяются в ЕС через программы Copernicus и INSPIRE, где пространственные данные используются для принятия решений на уровне региональной политики²²⁴. Китай, в свою очередь, развивает систему Digital Twin Cities, позволяющую моделировать экологические и экономические сценарии развития территорий²²⁵.

Сопоставительный анализ показывает, что для Узбекистана перспективным направлением является внедрение региональных «цифровых двойников» (digital twins) экологических систем, что позволит прогнозировать последствия антропогенной нагрузки и оценивать устойчивость экосистем в реальном времени.

В дополнение к вышеупомянутому, наши другие мнения заключаются в следующем: для Узбекистана представляется целесообразным дальнейшее развитие национальной системы пространственного мониторинга, основанной на ГИС и технологиях дистанционного зондирования; необходимо усилить координацию между научными учреждениями, министерствами и региональными органами власти в области экологического моделирования; рекомендуется активное внедрение концепции «умных регионов» (smart regions), предусматривающей цифровое управление природными ресурсами; важно более активно использовать международный опыт (в частности, стран ЕС, Китая и других) при формировании нормативно-правовой базы пространственно-информационных систем.

В целом пространственно-информационные модели устойчивого развития регионов, учитывающие экологические факторы, являются эффективным инструментом интеграции экологических, экономических и социальных данных. Для Узбекистана это направление особенно актуально в связи с необходимостью перехода к «зеленой» экономике и цифровизации государственного управления.

Литература

1. Постановление Президента Республики Узбекистан «Об утверждении Стратегии по переходу Республики Узбекистан на «зеленую» экономику на период 2019-2030 годов», от 4 октября 2019 года № ПП-4477.
2. Постановление Кабинета Министров Республики Узбекистан «Об утверждении Стратегии по сохранению биологического разнообразия в

²²⁴ Henrik Steen Andersen. Copernicus experiences with harvesting / using INSPIRE data. European Environment Agency – 2018. 11 pages.

²²⁵ Chungheng Liu & Ying Tian. Recognition of digital twin city from the perspective of complex system theory: Lessons from Chinese practice // Journal of Urban Management. Volume 12, Issue 2, June 2023. Pages 182-192.

Республики Узбекистан на период 2019-2028 годы», от 11 июня 2019 года № 484.

3. Chuncheng Liu & Ying Tian. Recognition of digital twin city from the perspective of complex system theory: Lessons from Chinese practice // Journal of Urban Management. Volume 12, Issue 2, June 2023. Pages 182-192.

4. Henrik Steen Andersen. Copernicus experiences with harvesting / using INSPIRE data. European Environment Agency – 2018. 11 pages.

АКЦИЯДОРЛИК ЖАМИЯТЛАРИНИНГ ИНВЕСТИЦИОН ЖОЗИБАДОРЛИГИНИ ОШИРИШДА РАҚАМЛИ ТЕХНОЛОГИЯЛАРНИНГ ЎРНИ

Абдуразакова Наргиза Рихсибаевна

**Алфраганус университети нодавлат олий таълим ташкилоти
иқтисодиёт фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)**

Аннотация: Ушбу мақолада акциядорлик жамиятларининг инвестицион жозибадорлигини оширишда рақамли технологияларни қўллашнинг аҳамияти, уларнинг корпоратив бошқарув, молиявий ошқоралик ва инвесторлар билан ўзаро муносабатлар самарадорлигига таъсири ўрганилган.

Калит сўзлар: рақамли технологиялар, инвестицион жозибадорлик, акциядорлик жамияти, корпоратив бошқарув, рақамли трансформация, инвесторлар.

Глобал рақамлашув жараёни инвестицион бозорда рақобатни кучайтириб, акциядорлик жамиятларининг инвестицион жозибадорлиги учун барқарор рақамли инфратузилманинг аҳамиятини тобора оширмоқда. Инвесторлар қарор қабул қилишда электрон ҳисоботлар, реал вақт режимидаги молиявий маълумотлар, шаффоф корпоратив бошқарув ва хавф-хатарларни рақамли моделлаштириш орқали баҳолаш имкониятларига эътибор қаратмоқда. Бундан келиб чиқиб айтишимиз мумкинки, рақамли технологиялар акциядорлик жамиятлари учун стратегик омилга айланмоқда.

Инвестицион жозибадорлик - бу компаниянинг инвесторлар учун молиявий барқарорлик, шаффофлик, корпоратив бошқарув ва инновацион салоҳияти кабилар нуқтаи-назаридан қизиқарлилик даражаси бўлиб, унга рақамли дастурлар, ахборот платформалари ва “Big data” – катта ҳажмдаги маълумот таҳлиллари муҳим таъсир кўрсатади.

Рақамли технологиялар инвестицион муҳит сифати ўзгаришига ижобий таъсир кўрсатиб, бундай таъсир қуйидагиларда ўз ифодасини топган:

- молиявий маълумотларнинг аниқлиги ва шаффофлигини ошириш;
- корпоратив бошқарув самарадорлигини ошириш;
- хавф-хатарларни тезкор баҳолаш механизмларини шакллантириш;
- инвесторлар билан онлайн мулоқотни такомиллаштириш;
- бизнес жараёнларини оптималлаштириш.

Акциядорлик жамиятларида рақамли технологияларни қўллаш амалиётини қуйидагилар орқали тавсифлаб беришга ҳаракат қиламиз:

Электрон корпоратив бошқарув (e-governance): бу онлайн овоз бериш (e-voting), электрон ҳисоботлар ва ҳужжат айланмаси ҳамда корпоратив

порталлар орқали ахборот алмашиш кабилар орқали амалга оширилиб, бунинг натижасида акциядорларнинг компания бошқарувида фаол иштирок этиши таъминланади. Электрон ёки рақамли корпоратив бошқарув жараёнлари инвесторларнинг ишончини оширади ва компанияни инвестицион профилини яхшилайдиган;

Финтех ечимлар ва молиявий таҳлил платформалари: блокчейн технологияси асосидаги реестрлар, электрон аудиторлик тизимлари, сунъий интеллект асосидаги молиявий таҳлил (AI-based analytics) ва ҳисоботларни реал вақт режимида топшириш каби рақамли ечимлар акциядорлик жамиятлари учун муҳим аҳамиятга эга бўлади. Бу ечимлар шаффофликнинг ошишига олиб келиб, натижада компанияни кредит ва инвестицион рейтинги мустаҳкамланади;

Инвесторлар билан рақамли мулоқот: инвесторлар билан муносабат ўрнатиш платформалари (IR (Investor Relation) platforms), инвестицион лойиҳаларни онлайн тақдим этиш ва инвесторлар учун интерактив “dashboard” лар (инвесторларга компания ҳақидаги муҳим молиявий ва операциявий маълумотларни реал вақт режими ҳамда визуал ва қулай форматда кўрсатиб берадиган рақамли бошқарув панеллари) каби имкониятлар инвесторлар учун қулайлик яратади ва акциядорлик жамиятининг жозибадорлигини оширади.

Ўзбекистонда акциядорлик жамиятларининг рақамли трансформацияси борасида қатор ислохотлар амалга оширилаётган бўлиб, улар жумласига е-Corporate Governance" платформасининг жорий этилиши, депозитария ва реестрларни рақамлаштириш, акциядорларни онлайн овоз бериш тизимининг жорий қилиниши; IFRS (International Financial Reporting Standards - халқаро молиявий ҳисобот стандартлари) асосида рақамли молиявий ҳисоботлар кабиларни киритиш мумкин. Бу ўзгаришлар корпоратив сектор инвестицион жозибадорлигини ошира бошлади.

Бу борада бир қатор муаммолар ҳам мавжуд бўлиб, улар жумласига ахборот хавфсизлик таъминотидаги камчиликлар, кадрларда рақамли билим, малака ва кўникмаларнинг етарли эмаслиги ва барча ҳудудларда рақамли инфратузилманинг тенг ривожланмаганлиги кабиларни киритиш мумкин. Бу муаммоларга ечим сифатида корпоратив IT-архитектурани стандартлаштириш, рақамли билим ва тажрибага эга мутахассисларни тайёрлаш, киберхавфсизлик протоколларини кучайтириш ва блокчейндан фойдаланган ҳолда реестрларда шаффофликни таъминлаш кабиларни тавсия қилиш мумкин.

Хулоса қилиб айтиладиган бўлсак, рақамли технологиялар акциядорлик жамиятларининг инвестицион жозибадорлигини оширишда ҳал қилувчи омил ҳисобланади. Улар корпоратив бошқарув шаффофлигини таъминлаш орқали инвесторлар билан ҳамкорликнинг янги механизмларини яратади, рискларни аниқ баҳолайди ва самарадорликни оширади. Ўзбекистонда бу йўналишда амалга оширилаётган рақамли ислохотлар корпоратив секторнинг рақобатбардошлигини ошираётганлиги ва амалий натижа бераётганлиги билан алоҳида аҳамият касб этмоқда.

TIJORAT BANKLARIDA SUG'URTA XIZMATLARINI RAQAMLASHTIRISHNING IQTISODIY SAMARADORLIKKA TA'SIRI

R.M. Yusupov

TDIU Mustaqil izlanuvchisi

Raqamli iqtisodiyot sharoitida tijorat banklari o'z xizmatlari diversifikatsiyasida sug'urta mahsulotlarini keng qo'llash orqali iqtisodiy samaradorlikni oshirish imkoniga ega. Sug'urta xizmatlarining raqamlashtirilishi bank-sug'urta integratsiyasining yangi bosqichi bo'lib, operatsion xarajatlarni kamaytirish, xizmat ko'rsatish tezligini oshirish, mijozlar oqimini kengaytirish va xizmatlar paketini optimallashtirish imkoniyatlarini yaratadi.

Bugungi kunda global bozorda Google, Apple, Meta, Microsoft kabi transmilliy IT kompaniyalari moliya va sug'urta xizmatlariga faol kirib kelayotgani, shuningdek, telekommunikatsiya operatorlarining fintex xizmatlar bilan bozorga kirishi banklar uchun raqobatni keskin kuchaytirmoqda. Bunday sharoitda sug'urta xizmatlarini raqamlashtirish tijorat banklarining iqtisodiy samaradorligi va moliyaviy barqarorligini ta'minlashning muhim omiliga aylanmoqda.

Ushbu iqtisodiy samaradorlikni ta'minlashda bir qator strategik yo'nalishlar alohida ahamiyat kasb etadi: birinchidan, an'anaviy bank-sug'urta operatsiyalarini raqamlashtirish bank filiallarida polis rasmiylashtirish va kreditlar bilan bog'liq majburiy sug'urta mahsulotlarini taklif etish jarayonini tezlashtirib, naqd pul aylanmasini qisqartiradi va kassaviy xarajatlarni kamaytiradi. Ikkinchidan, integratsiyalashgan moliyaviy xizmatlar modeli doirasida kredit, depozit, to'lov va investitsiya mahsulotlari bilan birga sug'urta xizmatlarini paket ko'rinishida taklif etish bank daromadlar strukturasi diversifikatsiyalaydi, risklarni taqsimlash imkonini kengaytiradi va foizga bog'liq bo'lmagan daromad ulushini oshiradi. Uchinchidan, fintex va insurtech kompaniyalari bilan hamkorlik, shuningdek, agentlik va brokerlik tarmoqlarini onlayn platformalar orqali rivojlantirish bankning bozor qamrovini kengaytirib, yangi mijoz segmentlarini jalb etish va sotuv hajmini ko'paytirish orqali iqtisodiy samara keltiradi.

1-jadval.

**Tijorat bankida sug'urta xizmatlarini raqamlashtirishdan oldin va keyin
asosiy ko'rsatkichlar (shartli raqamlar)**

№	Ko'rsatkichlar	Raqamlash- tirishdan oldin (2019)	Raqamlash- tirishdan so'ng (2023)	O'zgarish, %
1	Sug'urta bo'yicha komission daromad (mlrd so'm)	25	48	+92 %
2	Sug'urtalangan mijozlar soni (ming nafar)	120	230	+92 %
3	Onlayn tuzilgan polislar ulushi, %	10	65	+55 p.p.
4	Filiallar orqali bitim ulushi, %	90	35	-55 p.p.
5	Sug'urta bilan bog'liq operatsion xarajatlar (indeks)	100	72	-28 %
6	Sug'urta xizmatlaridan tushgan foydaning bank umumiy foydasiga nisbati	6,5	11,8	+5,3 p.p.

Elektron sug'urta kanallarini – mobil ilovalar, internet-banking, masofaviy identifikatsiya vositalari hamda sun'iy intellekt asosidagi maslahatchilarni – keng joriy etish esa xizmat ko'rsatishning 24/7 rejimida uzluksiz davom etishini ta'minlaydi, xizmat ko'rsatish vaqtini qisqartiradi va xodimlar soniga bo'lgan ehtiyojni nisbatan kamaytiradi. Natijada, tijorat banklarida sug'urta xizmatlarini diversifikatsiyalash va raqamli kanallar orqali kengaytirish bilan bog'liq biznes jarayonlarni optimallashtirish moliya infratuzilmasining umumiy barqarorligi, banklarning moliyaviy natijalari va bozor raqobatbardoshligi sezilarli darajada oshishiga olib keladi.

Raqamlashtirish sug'urta xizmatlarining deyarli barcha ko'rsatkichlarini ijobiy tomonga o'zgartirgan: daromadlar oshgan, xarajatlar kamaygan, mijozlar soni ko'paygan, onlayn polislar ulushi keskin ortgan, bankning rentabelligi oshgan. Demak, sug'urta xizmatlarini raqamlashtirish tijorat banki iqtisodiy samaradorligini keskin oshiruvchi asosiy faktor hisoblanadi. (1-jadvalga qarang)

Bugungi global raqobat sharoitida yirik IT korporatsiyalari — Google, Apple, Meta, Microsoft — va telekommunikatsiya operatorlarining moliyaviy xizmatlar segmentiga faol kirib kelishi tijorat banklariga yangi bosim va sinovlar yaratmoqda. Bunday sharoitda banklar sug'urta xizmatlarini raqamlashtirish orqali o'z iqtisodiy samaradorligini oshirishga majbur. Chunki raqamli sug'urta texnologiyalari (insurtech) xizmat ko'rsatish tezligini oshiradi, operatsion xarajatlarni kamaytiradi, xizmatlarni avtomatlashtiradi va mijozlar segmentini kengaytiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXAT:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 23 martdagi "Bank xizmatlari ommabopligini oshirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi qarori.

2. Bankovskoe delo : uchebnik / pod red. d-ra ekon. nauk, prof. G. G. Korobovoy. – 2-e izd., pererab. i dop. – M. : Magistr : INFRA-M, 2019. – 592 s.

3. A.N.Bulatov «Effektivniy bank» razbita na chetire tradisionnix razdela – Klienti, Finansi, Prosessi i Personal. / Sozdano v intellektualnoy izdatelskoy sisteme Ridero, 2019 g

MINTAQAVIY INVESTITSION HAMKORLIK – IQTISODIY RIVOJLANISHNING MUHIM OMILI

*Butayev Javlonbek Inatillo o'g'li
TDIU katta o'qituvchisi, PhD.*

Annotatsiya. Ushbu ilmiy tezisda Markaziy Osiyo davlatlari rahbarlarining 2025-yil 16-noyabr kuni Toshkent shahrida bo'lib o'tgan yettinchi Maslahat uchrashuvi va Ozarbayjonning mazkur formatga to'laqonli ishtirokchi sifatida qo'shilishining mintaqaviy investitsion hamkorlikka ta'siri tahlil qilinadi. Uchrashuv natijalari savdo-iqtisodiy aloqalar, transport-logistika yo'laklari, energetika integratsiyasi, raqamli infratuzilma va sun'iy intellekt, suv resurslari va ekologiya, xavfsizlik hamda madaniy-gumanitar sohalarda hamkorlikni chuqurlashtirish bo'yicha konkret tashabbuslar orqali yoritiladi. O'zbekiston prezidenti Sh. Mirziyoyev tomonidan ilgari surilgan "Markaziy Osiyo hamjamiyati"

konsepsiyasi va mazkur formatning institutsionallashtirilishi mintaqaviy hamkorlikni yangi sifat bosqichiga olib chiqishi mumkinligi asoslanadi.

Kalit soʻzlar: Markaziy Osiyo, Ozarbayjon, mintaqaviy investitsion hamkorlik, Maslahat uchrashuvi, transport-logistika koridorlari, energetika integratsiyasi, raqamli iqtisodiyot, suv va ekologiya, mintaqaviy xavfsizlik.

Soʻnggi yillarda Markaziy Osiyo davlatlari oʻrtasidagi siyosiy ishonchning mustahkamlanishi va ochiq tashqi siyosat tamoyillarining qaror topishi mintaqaviy investitsion hamkorlikni yangi bosqichga olib chiqmoqda. Mazkur jarayonning mantiqiy davomi sifatida 2025-yil 16-noyabr kuni Toshkent shahrida Markaziy Osiyo davlatlari rahbarlarining yettinchi Maslahat uchrashuvi boʻlib oʻtdi va unda Ozarbayjon ilk bor toʻlaqonli ishtirokchi sifatida qatnashdi. Sammitda Ozarbayjonning formatga rasman qoʻshilishi boʻyicha qaror qabul qilinishi Markaziy Osiyo sammitlari tarixida muhim geosiyosiy voqea sifatida eʼtirof etildi.

Oʻzbekiston prezidenti Sh. Mirziyoyev Ozarbayjonning qoʻshilishini “Markaziy Osiyo va Janubiy Kavkaz oʻrtasida kuchli koʻprik barpo etish, hamkorlikning yagona makonini shakllantirish yoʻlida tarixiy qadam” sifatida baholab, bu qaror ikki mintaqaga oʻrtasidagi strategik bogʻliqlik va barqarorlikni kuchaytirishini taʼkidladi. Shuningdek, u mazkur formatni oddiy maslahatlashuv maydonidan “Markaziy Osiyo hamjamiyati” strategik platformasiga aylantirish, buning uchun nizom qabul qilish, doimiy kotibiyatni taʼsis etish va institutsional poydevorni mustahkamlash taklifini ilgari surdi.

Qozogʻiston, Qirgʻiziston, Tojikiston va Turkmaniston rahbarlari Ozarbayjonning ishtirokini bir ovozdan qoʻllab-quvvatlab, uni tarixiy qaror sifatida baholadilar. Ularning chiqishlarida yopiq chegaralar va oʻzaro izolyatsiya davri yakunlanganligi, endilikda oʻzaro bogʻliqlik, transport koridorlari va sanoat kooperatsiyasini chuqurlashtirish Markaziy Osiyoning ustuvor vazifasiga aylangani alohida qayd etildi. Bu yondashuv mintaqaviy integratsiyaning faqat siyosiy emas, balki investitsion–iqtisodiy mazmun kasb etayotganini koʻrsatadi.

Sammit kun tartibida mintaqaviy savdo va investitsion oqimlarni koʻpaytirish alohida yoʻnalish sifatida koʻrib chiqildi. Oʻzbekiston tomoni 2024-yilda Markaziy Osiyo davlatlari oʻrtasidagi oʻzaro savdo hajmi 10,7 mlrd dollarni tashkil etgani, mintaqaviy investitsiyalar hajmi esa 17 foizga oshganini qayd etdi hamda yaqin yillarda bu koʻrsatkichlarni 1,5–2 barobarga oshirish mumkinligini taʼkidladi. Shu maʼnoda 2035-yilgacha boʻlgan davr uchun Savdo-iqtisodiy hamkorlikning mintaqaviy dasturini qabul qilish, Umumiy investitsiya makoni toʻgʻrisidagi deklaratsiya ishlab chiqish hamda elektron tijoratni rivojlantirish boʻyicha qoʻshma chora-tadbirlar paketini tayyorlash taklif etildi. Bu tashabbuslar mintaqada ichida kapital, tovarlar va xizmatlar harakati uchun yanada qulay investitsion muhit yaratishga qaratilgan.

Transport-logistika va energetika sohalari mintaqaviy investitsion kun tartibining markazida boʻldi. Oʻzbekiston, Qirgʻiziston va Xitoy bogʻlovchi Xitoy–Qirgʻiziston–Oʻzbekiston temiryoʻli, Transafgʻon yoʻlagi hamda Transkaspiy “Oʻrta koridor” loyihalarini tezlashtirish masalasi alohida muhokama qilindi. Qirgʻiziston prezidenti S. Japarov mazkur loyihalar Markaziy Osiyoni Osiyo va Yevropaning eng yirik bozorlariga eng qisqa yoʻl orqali bogʻlaydigan strategik

yo‘laklar ekanini ta’kidladi. Ozarbayjon prezidenti I. Aliyev esa Transkaspiy yo‘lagi va Zangezur koridori bo‘yicha ma’lumot berar ekan, oxirgi uch yilda Ozarbayjon orqali o‘tuvchi yuk tashish hajmi 90 foizga oshgani, Alat xalqaro porti, Boku–Tbilisi–Kars temiryo‘li va zamonaviy aeroport infratuzilmasi mamlakatni yirik xalqaro transport tuguniga aylantirganini qayd etdi.

Mazkur transport va energiya loyihalarining asosiy mohiyati – Markaziy Osiyo va Janubiy Kavkazni yagona geoiqtisodiy makonga aylantirish, mintaqa ichida ham, tashqi bozorlar bilan ham savdo va investitsion aloqalarni keskin kengaytirishdan iborat. “Raqamli ipak yo‘li” konsepsiyasi, Kaspiy dengizi tubi bo‘ylab optik tolali kabel va elektr kabeli qurish tashabbuslari esa nafaqat raqamli integratsiyani, balki yashil energetika bo‘yicha hamkorlikni ham jadallashtirishga xizmat qilishi mumkin. Bu esa infratuzilma loyihalariga xususiy va institutsional investorlar – xalqaro moliya institutlari, suveren jamg‘armalar va pensiya fondlarining kirib kelishi uchun qo‘shimcha sharoit yaratadi.

Sammitda Markaziy Osiyoda hamkorlikning institutsional bazasini mustahkamlash masalasi ham muhim o‘rin egalladi. O‘zbekiston formati uchun nizom ishlab chiqish va kotibiyat tashkil etishni taklif qilar ekan, Qozog‘iston prezidenti Q.-J. Toqayev Markaziy Osiyo ekspertlar forumini mintaqaviy hamkorlik tizimiga integratsiya qilish, uni tadqiqotlar va yagona yondashuvlarni ishlab chiqish uchun asosiy platformaga aylantirish zarurligini bildirdi. Bu g‘oya siyosiy qarorlar qabul qilish jarayoniga ilmiy–tahliliy salohiyatni keng jalb etish, turli sohalardagi islohotlar va qo‘shma loyihalar asosini puxtaroq tayyorlash imkonini beradi.

Uchrashuvda suv resurslari va ekologik muammolar bo‘yicha ham izchil pozitsiyalar bildirildi. O‘zbekiston prezidenti 2026–2036-yillarni Markaziy Osiyoda suvdan oqilona foydalanish bo‘yicha amaliy harakatlar o‘n yilligi deb e‘lon qilish, mintaqaviy vakolatli suv xo‘jaligi markazini tuzish tashabbusini ilgari surdi. Qozog‘iston tomoni esa suvdan foydalanish bo‘yicha Markaziy Osiyo miqyosida xalqaro standartlarga mos konvensiya ishlab chiqish g‘oyasini taklif etdi. Bu tashabbuslar suv resurslari tanqisligi, muzliklarning erishi va cho‘llanish kabi omillar iqtisodiy rivojlanishga bevosita ta’sir ko‘rsatayotgan sharoitda mintaqaviy muvofiqlashtirilgan siyosat zarurati bilan izohlanadi.

Xavfsizlik masalalari bo‘yicha qabul qilingan “Mintaqaviy xavfsizlik va barqarorlik konsepsiyasi” hamda “Tahdidlar va xavflar katalogi” mintaqaviy hamkorlikni faqat iqtisodiyot bilan cheklanmasdan, keng qamrovli yondashuv asosida olib borilayotganini ko‘rsatadi. Davlat rahbarlari terrorizm, ekstremizm, kiberjinoyatchilik va giyohvandlikka qarshi kurashda hamkorlikni chuqurlashtirish zarurligini ta’kidlab, bu borada xavfsizlik kengashlari kotiblari darajasidagi muloqotni kuchaytirish tarafdori ekanliklarini bildirdilar. Afg‘onistonning transport va energetika loyihalariga integratsiyalashuvi masalasi ham kun tartibidan o‘rin olib, mazkur mamlakatda barqarorlik mintaqa xavfsizligi uchun hal qiluvchi omil ekanligi ta’kidlandi.

Madaniy-gumanitar yo‘nalishda Toshkentdagi Islom sivilizatsiyasi markazi, umumiy ma’naviy meros, turizm va ta’lim sohasidagi qo‘shma loyihalar asosiy e’tibor markazida bo‘ldi. O‘zbekiston tomoni ma’naviy meros va ma’rifat bo‘yicha xalqaro kongressni muntazam o‘tkazish, ilmiy-tadqiqotlar fondini tashkil etish,

Islom sivilizatsiyasi markazini butun mintaqa olimlari va yoshlarining ilmiy–ma’rifiy markaziga aylantirish tashabbusini ilgari surdi. Qozog‘iston rahbari Markaziy Osiyoning yagona sayyohlik brendini yaratish, Qirg‘iziston esa turizmni xalqlarni yaqinlashtiruvchi asosiy sohalardan biri sifatida rivojlantirish tarafdori ekanini bildirdi. Tojikiston rahbari xalqaro innovatsion ta’lim markazini tashkil etish tashabbusi bilan chiqdi. Bu tashabbuslarning barchasi inson kapitali, ta’lim, fan va turizmni yangi mintaqaviy o‘rish nuqtasiga aylantirishga xizmat qiladi.

Umuman olganda, Toshkentda bo‘lib o‘tgan Maslahat uchrashuvi natijalari Markaziy Osiyo va Ozarbayjon o‘rtasidagi hamkorlikni faqat diplomatik format sifatida emas, balki investitsion va iqtisodiy integratsiyaning kompleks platformasi sifatida shakllantirishga qaratilganini ko‘rsatadi. Savdo, transport, energetika, raqamli iqtisodiyot, suv resurslari, xavfsizlik va madaniy-gumanitar sohalardagi tashabbuslarning uyg‘unligi mintaqani yagona geoiqtisodiy makon sifatida ko‘rish, investitsion oqimlarni barqaror va prognoz qilinadigan asosda jalb etish, shu orqali iqtisodiy o‘rish va barqaror taraqqiyotni ta’minlashga xizmat qilishi kutilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mirziyoyev Sh. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Markaziy Osiyo davlatlari rahbarlarining yettinchi Maslahat uchrashuvidagi nutqi. Prezident.uz rasmiy sayti, 16.11.2025.
2. *Central Asian leaders welcome Azerbaijan’s accession at Tashkent summit*, The Times of Central Asia, 20.11.2025.
3. *Azerbaijan becomes full-fledged member of Consultative Meeting of Heads of Central Asian States*, Kazinform, 16.11.2025.
4. *Central Asian leaders deepen regional integration as Azerbaijan joins consultative format*, Euronews, 16.11.2025.
5. *The 7th Consultative Meeting of the Heads of State of Central Asia: Global and Regional Assessment*, UzDaily, 2025.
6. *Саммит глав стран Центральной Азии (Консультативная встреча глав государств Центральной Азии)*, Vikipediya, 2025-yil holatiga ko‘ra.

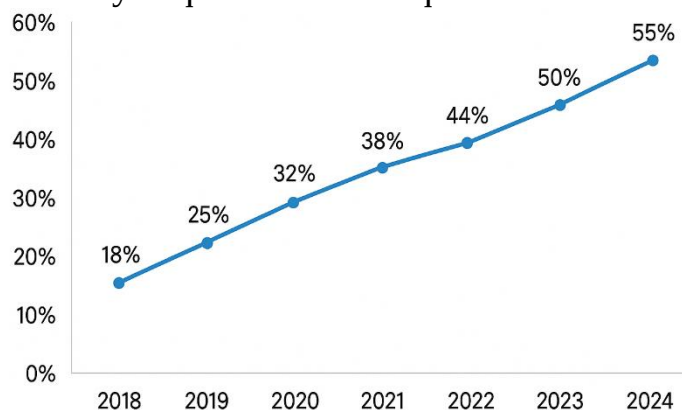
RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNING XALQARO INVESTITSIYA OQIMLARIGA TA’SIRI

Ziyayev Jamshidbek Xurshidbek o‘g‘li
TDIU magistranti

So‘nggi yillarda global iqtisodiyotda raqamli transformatsiya jarayoni tezlashib, xalqaro moliyaviy aloqalar va investitsiya oqimlariga sezilarli darajada ta’sir ko‘rsatmoqda. Fintech, blockchain, sun’iy intellekt, raqamli to‘lovlar, masofaviy monitoring va big data texnologiyalari investitsiya jarayonlarini yanada tez, aniq va xavfsiz qilmoqda. Shu bois raqamli texnologiyalarning xalqaro investitsiya faolligiga ta’sirini o‘rganish zamonaviy iqtisodiyotda muhim ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

Raqamli texnologiyalar xalqaro investitsiya oqimlariga bir nechta yo‘nalishlarda ta’sir ko‘rsatmoqda. Birinchidan, fintech platformalari orqali transchegaraviy moliyaviy operatsiyalar arzonlashmoqda va soddalashmoqda. Bu

kichik va oʻrta investorlar uchun global bozorga kirishni osonlashtirmoqda. Ikkinchidan, blockchain texnologiyasi xorijiy investitsiya bitimlarida shaffoflikni kuchaytirib, firibgarlik xavfini kamaytiradi va tranzaksiyalar tezligini oshiradi. Bu texnologiya ayniqsa rivojlanayotgan davlatlarda investitsiya ishonchliligini oshirishda muhim vosita hisoblanadi, sunʼiy intellekt va big data asosidagi tahlil usullari investorlarga mamlakatlar, kompaniyalar va bozorlar boʻyicha xatarlarni aniqroq baholash imkonini yaratmoqda. Natijada investitsiya oqimlarining geografik diversifikatsiyasi kengaymoqda, yaʼni investorlar ilgari kam jalb qilingan hududlarga ham kirib bormoqda. Undan tashqari raqamli infratuzilmaning rivojlanishi – elektron hukumat, raqamli soliq tizimi, onlayn roʻyxatdan oʻtish xizmatlari – davlatlarning investitsiya jozibadorligini oshiradi. Chunki investitsion muhitning shaffofligi va boshqaruv sifatining oshishi xarajatlarni kamaytiradi. Shuningdek, raqamli valyutalar (CBDC) va xalqaro toʻlov tizimlarining raqamlashtirilishi transchegaraviy kapital harakatini yanada tezlashtirishga xizmat qilmoqda. Biroq jarayonning salbiy jihatlari ham mavjud: kiberrisklar kuchayishi, maʼlumotlar xavfsizligi, raqamli nomutanosiblik va texnologik infratuzilmasi sust mamlakatlarning investitsiya oqimidan chetda qolish ehtimoli.

1-rasm. 2018–2024 yillarda raqamli texnologiyalar asosida amalga oshirilgan xalqaro investitsiya ulushi²²⁶

Grafikdan koʻrinadiki, raqamli texnologiyalar (fintech, blockchain, big data) joriy etilishi investitsiya oqimlarining tezlashishi va ulushi oshishiga sezilarli darajada taʼsir koʻrsatmoqda. 2018 yilda raqamli texnologiyalardan foydalangan investitsiya tranzaksiyalari ulushi 18% boʻlgan boʻlsa, 2024 yilga kelib bu koʻrsatkich 55% ga yetgan. Bu esa 6 yil ichida 2,5 baravar oʻsish degani va 2020 yildan keyin oʻsish tezlashgan keyin esa 2020–2024 yillar oraligʻida oʻsish surʼatlari keskin kuchaygan. Bunga quyidagi omillar sabab boʻlgan boʻlishi mumkin: pandemiya davrida onlayn moliyaviy xizmatlarga talab oshgani fintech va blockchain xizmatlarining global miqyosda keng qoʻllana boshlanishi xalqaro toʻlov tizimlarining raqamlashtirilishi Natijada, xalqaro investorlarga yangi bozorlar ochiladi va global investitsiya oqimlari koʻpayadi. Diagrammada 2024 yilda 55% koʻrsatkichga erishilishi shuni anglatadiki, xalqaro investitsiyalarning yarmidan

²²⁶ UNCTAD (2025). *World Investment Report 2025: International investment in the digital economy*. United Nations, Geneva. (xususan, Press-reiz: “Global investment in the digital economy surges but remains uneven”, 25 August 2025).

ko‘pi allaqachon raqamli infratuzilma orqali boshqarilmoqda. Bu global moliya arxitekturasining tubdan o‘zgarayotganini bildiradi.

Umuman olganda, raqamli texnologiyalar xalqaro investitsiya oqimlarining ko‘lamini kengaytirish, tranzaksiyalarni tezlashtirish, xarajatlarni qisqartirish va risklarni kamaytirish orqali global iqtisodiy jarayonlarda yangi imkoniyatlar yaratmoqda. Shu bilan birga, raqamli infratuzilma yetishmovchiligi va kiberrisklar ushbu jarayonning asosiy chaqiriqlari bo‘lib qolmoqda. Raqamli texnologiyalardan samarali foydalanish esa davlatlar va investorlarga xalqaro moliyaviy integratsiyani chuqurlashtirish hamda global bozorda raqobatbardosh bo‘lishga yordam beradi.

**O‘ZBEKISTONDA YASHIL MOLIVAVIY VOSITALARNI
RIVOJLANTIRISH: 2025-YIL HOLATI VA ISTIQBOLLARI**

Po‘latova Saodat Voxid qizi
TDIU tayanch doktoranti

2025 yilga kelib O‘zbekistonda yashil iqtisodiyot va yashil moliya davlat iqtisodiy siyosatining muhim yo‘nalishiga aylandi. Iqlim o‘zgarishi xavflari, energiya xavfsizligi va resurslardan samarali foydalanish masalalari moliya tizimida ekologik yo‘naltirilgan instrumentlarni faol joriy etishni talab qilmoqda .

Yashil moliyaviy vositalar atrof-muhitga ijobiy ta’sir ko‘rsatuvchi loyihalarni moliyalashtirishga xizmat qiladi. Ular yashil obligatsiyalar, yashil kreditlar, ESG asosidagi investitsiyalar va energiya samaradorligi loyihalarini qo‘llab-quvvatlovchi moliyalashtirish mexanizmlarini o‘z ichiga oladi .

2025 yil holatiga ko‘ra, O‘zbekistonda qayta tiklanuvchi energiya quvvatlari izchil kengayib bormoqda. 2024 yil yakunida qayta tiklanuvchi manbalar ulushi 16 foizga yetgan bo‘lsa, 2025 yil uchun ushbu ko‘rsatkichni 20 foiz atrofida shakllantirish maqsad qilingan ²²⁷.

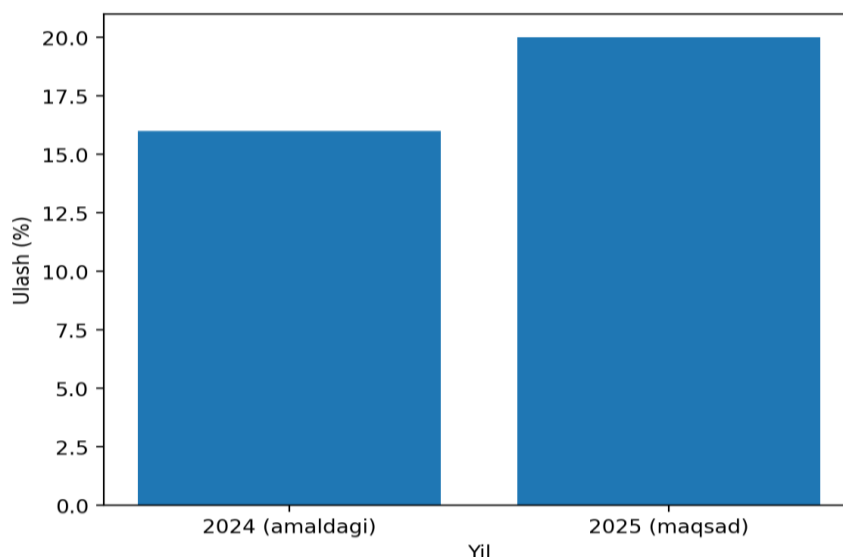
1-jadval

O‘zbekistonda yashil moliyaviy vositalar: 2025 yil bahosi

Ko‘rsatkich	Yil	Qiymat	Izoh
Qayta tiklanuvchi energiya ulushi	2024	16%	Amaldagi holat
Qayta tiklanuvchi energiya ulushi	2025	20%	Maqsadli prognoz
Yashil kreditlar hajmi	2024	1,3 mlrd USD	Baholash
Yashil kreditlar hajmi	2025	1,6 mlrd USD	Prognoz

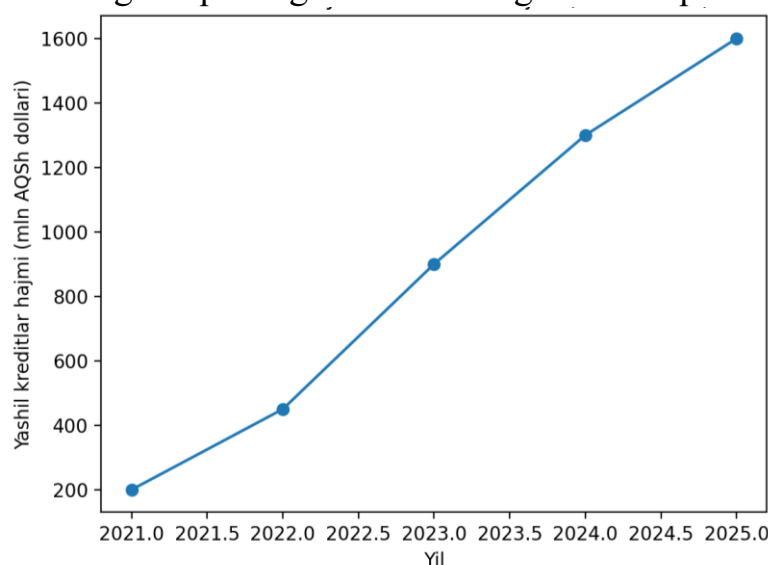
Kapital bozorida yashil obligatsiyalar va bank sektorida yashil kreditlar hajmining oshishi ushbu jarayonni moliyaviy jihatdan qo‘llab-quvvatlamoqda. 2025 yilda tijorat banklari tomonidan ajratilgan yashil kreditlar hajmi 1,6 mlrd AQSh dollariga yaqinlashishi prognoz qilinmoqda.

²²⁷ Power Uzbekistan. Renewable energy targets, 2024.

1-rasm. Qayta tiklanuvchi energiya ulushi²²⁸

2025 yil uchun belgilangan 20 foizlik maqsad energiya tizimida yashil transformatsiyaning tezlashayotganini ko'rsatadi. Bu ko'rsatkichga erishish elektr ishlab chiqarishda yoqilg'i importini qisqartirish, karbon chiqindilarini kamaytirish va energiya narxlarining barqarorligini ta'minlashga xizmat qiladi.

2-rasm. Yashil kreditlar hajmi²²⁹

2021–2025 yillar oralig'ida yashil kreditlar hajmining izchil o'sishi bank sektorida ekologik loyihalarga bo'lgan talab kuchayayotganini ko'rsatadi. 2025 yil prognozi yashil kreditlarning energiya, sanoat va transport loyihalarida asosiy moliyalashtirish manbalaridan biriga aylanishini anglatadi.

2025-yil holatiga O'zbekistonda yashil moliyaviy vositalar iqtisodiy o'sish va ekologik barqarorlikni uyg'unlashtiruvchi muhim mexanizm sifatida shakllanmoqda. Yashil kreditlar va obligatsiyalar hajmining oshishi kelgusida yashil iqtisodiyotga o'tishni tezlashtirish uchun mustahkam moliyaviy asos yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. OECD. Financing Uzbekistan's Green Transition, 2023.

²²⁸ O'zbekiston Respublikasi Energetika vazirligi ma'lumotlari.

²²⁹ World Bank. Green Finance Overview for Uzbekistan, 2024.

2. O'zbekiston Respublikasi Energetika vazirligi ma'lumotlari.
3. Power Uzbekistan. Renewable energy targets, 2024.
4. World Bank. Green Finance Overview for Uzbekistan, 2024.

INVESTITSIYA FAOLIYATINI MOLIYALASHTIRISH MANBALARI, USULLARI HAMDA XUSUSIYATLARI

Amonova Dilafrō'z O'tkurovna
TDIU, "Baholash ishi va investitsiyalar" kafedrası 2- bosqich tayanch
doktoranti

Annotatsiya. Maqolada investitsiya faoliyatini moliyalashtirish manbalari va usullariga oid nazariy ma'lumotlar, xususan investitsiya loyihalarini jalb qilingan mablag'lar ya'ni qimmatli qog'ozlar hisobidan moliyalashtirish, hamda buning afzalliklari va kamchiliklari tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: investitsiya loyihasi, investitsiya loyihalarini moliyalashtirish manbalari, jalb qilingan mablag'lar, aksiya.

Mavzuning dolzarbligi. Bugungi kunda iqtisodiyotning turli sohalarida investitsiya loyihalarini turli manbalar hisobidan moliyalashtirish jarayoni dolzarb masalaga aylanib ulgurgan. Investitsion faoliyatni moliyalashtirish manbasini to'g'ri tanlash esa, faoliyat subyektlari orasidagi muhim masaladir. Shu maqsadda dunyoning rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlarida vas hu bilan birga O'zbekistonda ham qator ishlar amalga oshirilmoqda. Yuqoridagi fikrlarning isboti sifatida "O'zbekiston - 2030" strategiyasining 49-maqsadi "Mamlakatimizning investitsiyaviy jozibadorligini yanada oshirish va qimmatli qog'ozlar bozorini jadal rivojlantirish" ni ko'rishimiz mumkin. Ushbu maqsad doirasida qator vazifalar mavjud, shulardan erkin muomaladagi qimmatli qog'ozlar savdolari hajmini 8 milliard dollarga yetkazish; pay va venchur jamg'armalar faoliyatini yo'lga qo'yish orqali portfel investitsiyalar hajmini 2 barobarga oshirish; 40 ta davlat ishtirokidagi korxonalar aksiyalarini "Xalq IPO"sigā chiqarish, aholini IPOda qatnashishini rag'batlantirish mexanizmlarini joriy qilish kabilar mavzuning dolzarbligini belgilaydi .[1]

Tahlil va natijalar

Bozor iqtisodiyoti sharoitida investitsion loyihalarni moliyalashtirish quyidagi manbalar hisobiga amalga oshirilmoqda:

1. Investorning o'z moliyaviy resurslari va ichki xo'jalik rezervlari (foyda, amortizatsiya ajratmalari, maxsus zahira fondlari);
2. Investorning qarz mablag'lari (bank krediti, byudjet krediti, obligatsiya bo'yicha qarzlar);
3. Jalb qilingan moliyaviy resurslar (aksiyalarni sotish, mehnat jamoasining pay va boshqa ko'rinishdagi badallari, yuridik va jismoniy shaxslarning pay va boshqa badallari);
4. Budjetdan investitsion assignatsiyalari (mahalliy, davlat va byudjetdan tashqari fondlar mablag'lari).
5. Chet el investitsiyalari (chet el kreditlari, to'g'ridan-to'g'ri chet el investitsiyasi, qo'shma korxonalar ko'rinishida);

6. Lizing va seleng (investitsion loyihalarni moliyalashtirishning bir turi bo'lib, asbob- uskuna, transport vositalari, bino va inshootlarni ijariga yoki intellektual mulkdan foydalanish huquqini berish tushiniladi) .[2]

Ushbu moliyalashtirish shakllari va manbalarining har biri o'zining ijtimoiy siyosiy va iqtisodiy jihatlariga ega, shu sababli investitsion loyihalarni moliyalashtirish shakllarini tahlil qilib eng qulay shakl va usul tanlanadi. Agar korxona investitsiya faoliyatini moliyalashtirishda o'z mablag'lari yetarli bo'lmasa, bunday holda, korxona mablag'larni qimmatli qog'ozlar chiqarish yoki bank krediti orqali jalb qilishi mumkin. Investitsion loyihalarni moliyalashtirishning keng tarqalgan va moliyalashtirishning asosiy manbalaridan bo'lib, qimmatli qog'ozlarni emissiya qilish hisoblanadi. Qimmatli qog'ozlar chiqarish, investitsiyalarni moliyalashtirishda markazlashgan mablag'lar va bank kreditlarining hissasini pasayishiga olib keladi. Jismoniy va yuridik shaxslar tomonidan xarid qilinadigan qimmatli qog'ozlar ichida keng tarqalgan turi aksionerlik jamiyatlari tomonidan chiqariladigan aksiyalardir.

Aksiya - bu korxona mulkiga aksionerlarning qo'shgan xissasini tasdiqlovchi hujjat. Aksiyalar bo'yicha daromadlar dividend shaklida olinadi. Aksiyalar chiqarish orqali zarur bo'lgan pul mablag'lari jalb qilinadi. Aksionerlik kapitalini shakllantirishda ikki xil aksiya emissiya qilinadi: oddiy va imtiyozli aksiyalar.

Oddiy aksiya — aksionerlik jamiyatini boshqarishni huquqini beradi (aksionerlarning umumiy yig'ilishida qatnashish, dividend olish huquqi, jamiyatni likvidatsiya qilayotganda aksiyalar qiymatiga teng miqdorda korxona mulkini olish). Barcha oddiy aksiyalarning nominal qiymati bir xil bo'lishi lozim.

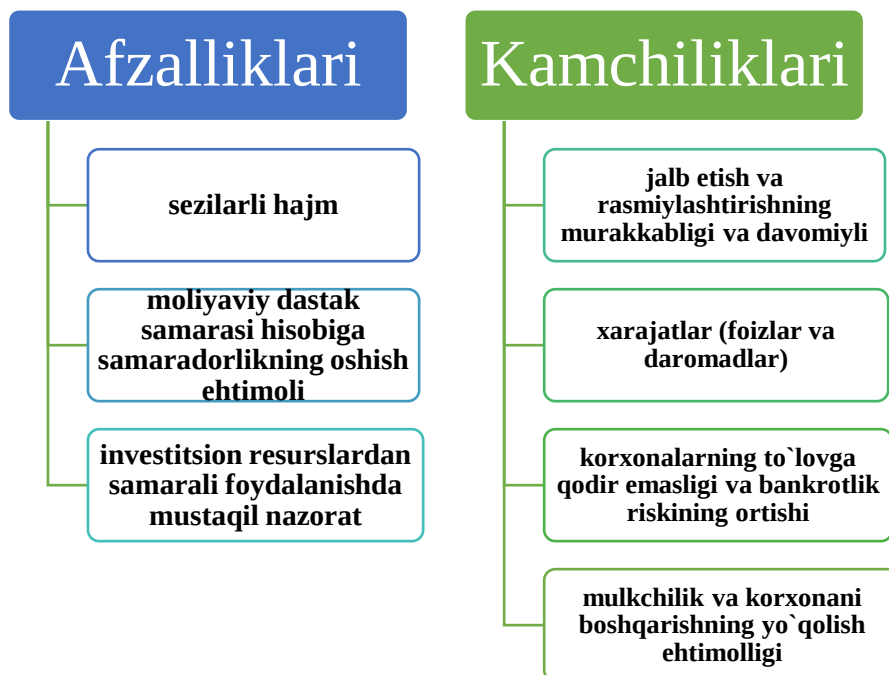
Imtiyozli aksiyalar ovoz berish xuquqiga ega bo'lmaydi, lekin uning afzallik tomoni shundaki, u aksionerga oldindan ma'lum bo'lgan, qat'iy belgilangan foiz bo'yicha daromad bilan ta'minlangan bo'ladi. Daromad hajmi aksionerlik jamiyati faoliyat natijasiga bog'liq bo'lmaydi.

Korxonalar o'z investitsiya faoliyatini jalb qilingan mablag'lar hisobiga moliyalashtirish uchun bir qator imtiyozlar joriy etildi, xususan, yuridik shaxs bo'lgan aksiyadorning o'tgan yillarning taqsimlanmagan foydasini ustav fondini (kapitalini) ko'paytirish uchun yo'naltirish chog'ida qo'shimcha aksiyalar qiymati yoki aksiyalarning nominal qiymatini ko'paytirish tarzida olingan daromadlari (foydasini) soliq solish obyekti bo'lmaydi [3]. Investorning jalb qilingan moliyaviy resurslari tarkibini quyidagi 1-rasmda keltirilgan.

1-rasm. Investorning jalb qilingan moliyaviy resurslari. [4]

Yuqoridagi 1-rasmda ko'rsatilgan investorning jalb qilingan moliyaviy resurslardan foydalanishning bir qator afzallik va kamchiliklari mavjud. Buni biz 2-rasmda ko'rishimiz mumkin.

2-rasm. Qarz va jalb qilingan mablag'larning afzalliklari va kamchiliklari [4]

Yuqorida ko'rsatilgan afzallik va kamchiliklar investor tomonidan tahlil qilinishi lozim va shu asosda zarur qarorlar qabul qilish kerak bo'ladi.

Taklif va tavsiyalar. Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, investitsiya loyihalarini moliyalashtirishda asosan 6ta manbadan foydalaniladi. Moliyalashtirish manbasi esa, investitsiya loyihalarini moliyalashtirish usullariga ko'ra tanlanadi. Biz yuqoridagi tahlillar asosida investitsiya loyihalarini jalb qilingan mablag'lar hisobidan moliyalashtirishning nazariy asoslarini o'rganib chiqdik va mazkur yo'l tanlanganda investor bir qator afzallik va kamchiliklarga duch kelishini ko'rib chiqdik. O'zbekistonda bu sohaning rivojlantirilishi natijasida investor o'z loyihasini moliyalashtirishini diversifikatsiyalaydi va bu riskni pasaytirishga sabab bo'ladi. Shu maqsadda mazkur moliyalashtirish usulini qo'llab quvvatlovchi mexanizmni ishlab chiqish o'rinli bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 11.09.2023 yildagi "O'zbekiston — 2030" strategiyasi to'g'risidagi PF-158-son Farmoni.
2. Nasirov E.I., Shadiyeva D.X., Asamxodjayeva Sh.Sh, Yunusova S.B. Investitsiya va innovatsiyalar. Darslik. – T.: Iqtisod-moliya, 2022. – 346 b.
3. Zoyirov L.S, Asamxodjayeva Sh.Sh, Yunusova S.B. Investitsiya. Darslik. – T.: Iqtisod-moliya, 2019. – 652 b.
4. Muallif tomonidan tayyorlandi.

ЎЗБЕКИСТОНДА ИЖТИМОЙ ҲИМОЯГА МУҲТОЖ ШАХСЛАРНИ Қўллаб-қувватлаш такомиллаштириш

*“Бюджет ҳисоби ва газначилик”
кафедраси мудири проф. Д.А. Шолдаров*

Сўнгги йилларда республикада ижтимоий ҳимояга муҳтож шахсларни қўллаб-қувватлаш ва ногиронлиги бўлган болаларни ижтимоий ҳимоя қилиш, уларга давлат томонидан имтиёзлар тақдим этиш борасида кенг қўлланма ишлар амалга оширилмоқда. Шу билан бирга, ижтимоий ҳимоя қилиш тизимини қўллаб-қувватлаш борасида амалга оширилаётган ишларнинг ҳуқуқий механизмларини ҳар томонлама такомиллаштириш, ногиронлиги бўлган шахсларнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш, уларга берилган имтиёзлардан самарали фойдаланишни таъминлаш ва қафолатлаш зарурати юзага келмоқда.

Аҳоли турмуш даражасини оширишга қаратилган сиёсат туфайли мамлакатимизда 2017 йилдан буён камбағаллик икки баробарга камайди. 2030 йилгача уни 7 фоизга тушириш режа қилинган.

Биз Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Бош қотиби томонидан илгари сурилган “Иш ўринларини яратиш ва ижтимоий ҳимоя глобал акселератори” борасидаги ташаббусни қўллаб-қувватлаймиз. Мазкур ташаббус доирасида тажриба алмашиш учун 2024 йили Бирлашган Миллатлар Ташкилоти шафелигида “Ижтимоий ҳимоя: барқарор тараққиёт сари йўл” бутунжаҳон конференциясини юртимизда ўтказилиши белгилаб олинди. Мамлакатда инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш, мажбурий ва болалар меҳнатига тўлиқ барҳам бериш борасида эришилган натижаларга қаратилган²³⁰.

Жумладан, ижтимоий дастурларни молиялаштириш харажатлари ЯИМга нисбатан 2 бараварга ошиб, кам таъминланган нафақа олувчи оилалар қамрови 5 баробарга кўпайди ҳамда ногиронлиги бўлган шахслар ва ногиронлиги бўлган болаларнинг парвариши билан банд бўлганлар учун янги нафақа турлари жорий этилди.

“Бирлашган Миллатлар Ташкилоти (БМТ) маълумотларига кўра 2050 йилга бориб, 5 ёшгача бўлган ҳар бир болага 65 ёшдан ошган иккита кекса тўғри кела бошлайди”²³¹. Бундай ҳолат пенсия таъминоти тизимининг молиявий барқарорлигига жиддий таъсир кўрсатади ҳамда пенсия тизимини кўшимча молиявий ресурслар билан таъминлаш заруратини келтириб чиқаради.

Аҳолининг ижтимоий ҳимоясини кучайтириш, давлат томонидан фуқароларга ижтимоий хизмат кўрсатиш кўлами ва турларини кенгайтириш бўйича тизимли ишлар амалга оширилмоқда. Жумладан, ижтимоий дастурларни молиялаштириш харажатлари ЯИМга нисбатан 2 бараварга ошиб, кам таъминланган нафақа олувчи оилалар қамрови 5 баробарга кўпайди

²³⁰ Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёевнинг Нью-Йорк шаҳридаги Бирлашган Миллатлар Ташкилоти бош қароргоҳида БМТ Бош Ассамблеяси 78-сессияси. 2023 йил 19 сентябрь

²³¹ <https://sof.uz/news/show/21094>- сайти маълумотлари.

ҳамда ногиронлиги бўлган шахслар ва ногиронлиги бўлган болаларнинг парвариши билан банд бўлганлар учун янги нафақа турлари жорий этилди.

Янги таҳрирда қабул қилинган Конституцияда меҳнатга лаёқатсиз ва ёлғиз кексалар, ногиронлиги бўлган шахслар ҳамда аҳолининг ижтимоий жиҳатдан эҳтиёжманд бошқа тоифаларининг ҳуқуқлари давлат ҳимоясида бўлишининг белгиланганлиги мазкур соҳани ягона ёндашув асосида ислоҳ қилиш зарурлигини тақозо этмоқда.

Хусусан, давлатнинг ногиронлиги бўлган шахсларнинг ишга жойлашиши ва таълим олишига кўмаклашиши бўйича конституциявий мажбуриятлари бажарилишини таъминлаш мақсадида мазкур йўналишда амалга оширилаётган чора-тадбирларни самарали мувофиқлаштириш тизими жорий этилиши талаб этилмоқда.

Мамлакатимизда бугунги кунда инсонларнинг ўртача умр кўриш давомийлигининг ошиб бориши, туғилиш, ишсизлик ва бошқа ижтимоий-иқтисодий ҳамда демография билан боғлиқ омиллар пенсия таъминоти учун кўшимча молиявий ресурслар жалб қилишни самарали ташкил этишни илмий асосланган ечимини топишга алоҳида эътибор қаратилмоқда.

Жамиятда фуқароларни ижтимоий жиҳатдан тўла таъминлаш, аҳолининг ижтимоий ҳимояга муҳтож қатламларига моддий жиҳатдан кўмак бериш, давлат ижтимоий сиёсатининг муҳим ва ажралмас бўлагидир. Инсоният цивилизацияси юзага келган даврдан бошлаб то ҳозирги кунга қадар жамиятда кексалар, меҳнатга лаёқатсизлар, вояга етмаганлар ва бошқа ижтимоий таъминотга муҳтожларни жамият томонидан яратилган моддий неъматлардан жамиятнинг тенг ҳуқуқли аъзоси сифатида баҳраманд бўлишларини таъминлаш тизими шаклланиб келди ва ҳозирги даврда ҳам ижтимоий таъминот ва пенсия таъминоти тизими ғоят муҳим ва долзарб аҳамиятга эгадир.

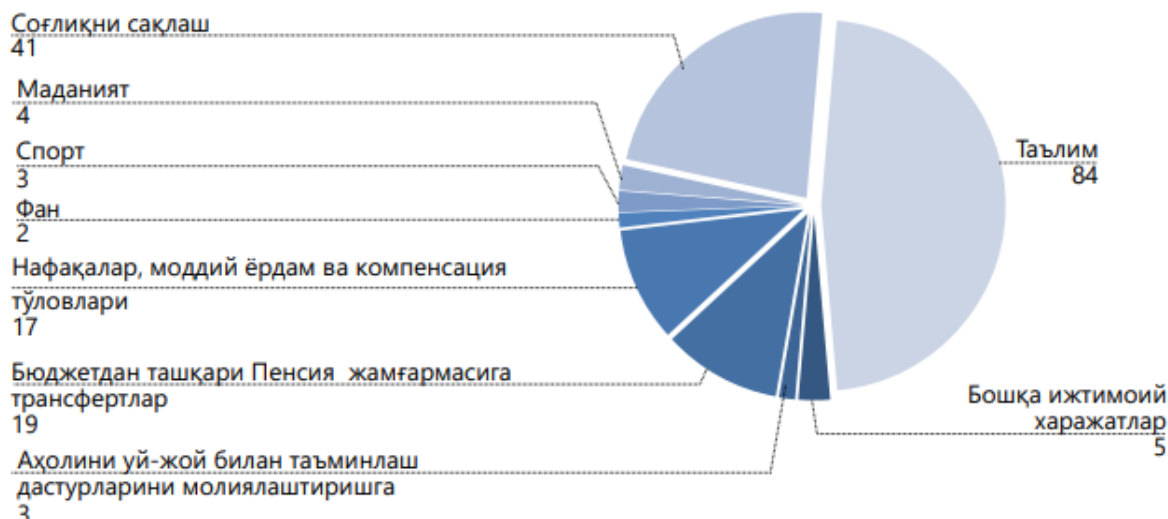
Ўзбекистонда давлат томонидан олиб борилаётган аҳолини марказлашган молиявий ижтимоий ҳимоялаш системаси орқали бозорнинг салбий таъсиридан аҳолини ижтимоий молиявий ёрдамга муҳтож табақаларини ижтимоий ҳимоялаш ногиронлар, пенсионерлар, ҳомиладор аёллар, боқувчисидан жудо бўлганлар, бола тўққан аёллар, ишдан ажралганлар, кўп болали оилалар, болаликдан меҳнат қобилятини йўқотганлар, ёлғиз қолган қариялар, меҳнат бозорида рақобатлаша олмайдиганлар давлатнинг кўрсатаётган молиявий моддий ёрдамидан фойдаланиб келаётганлиги ва аҳолини бу табақалари моддий жиҳатдан ночор қолганликлари учун маълум муддат давомида давлатни марказлашган ва корхоналар ҳамда бошқа хайрия ташкилоти кўмагидан фойдаланиб келмоқдалар, Президентимиз Шавкат Мирзиёев таъкидлаганларидек, “Ҳудудларда айниқса қишлоқларда аҳолининг аксарият қисми етарли даромад манбаига эга эмаслиги сир эмас. Ижтимоий ҳимояга муҳтож аҳоли қатламини қўллаб-қувватлашнинг самарали стратегиялари ҳақида тушунчага эга бўлишимиз ва уни амалиётга кенг тарғиб қилишимиз лозим ҳисобланади.

Ўзбекистонда 2024 йил 1 январдан нафақа ва моддий ёрдам тайинлаш ҳамда тўлаш билан Ижтимоий ҳимоя миллий агентлиги шуғуллана бошлади.

Агентлик кам таъминланган оилалар сони ва уларга берилаётган моддий ёрдам миқдори бўйича ойлик ҳисобот бериб келмоқда.

Ўзбекистонда “суюнчи пули”, болалар нафақаси ва бошқа ижтимоий тўловлар бўйича ўзгаришлар кучга кирди

Эндиликда бир қатор ижтимоий тўловлар Ижтимоий ҳимоя миллий агентлиги томонидан амалга оширилиши белгилаб ўтилди.

1-расм. Ижтимоий харажатлар таркиби, (2025 йил учун прогноз, трлн сўм)²³²

Аввалги йиллар каби ижтимоий харажатларнинг аксарият қисмини нафақалар, моддий ёрдам ва компенсация тўловларига харажатлар амалга оширилмоқда. 2025 йилда ижтимоий ҳимоя харажатлари – 17 288,2 млрд сўмни ташкил этмоқда.

Ўзбекистон президентининг 2023-йил 1-июндаги фармонида мувофиқ, 2024-йил 1-январдан бошлаб қуйидаги ижтимоий тўловлар Ижтимоий ҳимоя миллий агентлиги тасарруфига ўтказилди:

ёшга оид нафақа;

боқувчисини йўқотганлик нафақаси;

ўзгалар парваришига муҳтож ногиронлиги бўлган 18 ёшгача болаларнинг парвариши билан банд бўлган қонуний вакилига нафақа;

болаликдан ногиронлиги бўлган шахсларга нафақа (1 ва 2-гуруҳ, 18 ёшдан катта);

1 ва 2-гуруҳ ногиронлари учун нафақа;

кам таъминланган оилалар учун болалар нафақаси;

кам таъминланган оилаларга моддий ёрдам;

фарзанд туғилганда бериладиган бир марталик нафақа (“суюнчи пули”); дафн қилиш учун нафақа (“дафн пули”).

Бунда ижтимоий тўловлар учун ариза бериш, уларни кўриб чиқиш, тайинлаш ва тўлашнинг амалдаги тартиби сақлаб қолинади. Эндиликда фуқаролар мазкур ижтимоий тўловлар билан боғлиқ барча саволларига туман

²³² Фуқаролар учун бюджет. 2025 лойиҳа. Тошкент – 2024

ёки шаҳарлардаги “Инсон” ижтимоий хизматлар марказларига мурожаат қилишлари мумкин.

Авваллари Ўзбекистонда ижтимоий ҳимоя соҳасида хизматларни кўрсатиш бир неча ташкилотларга юклатилганди. Эндиликда босқичма-босқич ижтимоий ҳимоя масалалари агентлик тасарруфига ўтади. Фармонда шунингдек, “Ижтимоий ҳимоя ягона реестри” ахборот тизими ҳам агентлик тасарруфига ўтказилиши белгиланган.

Хулоса

Ўзбекистонда кам таъминланган аҳолини молиявий қўллаб-қувватлаш масаласи миллий ижтимоий сиёсатнинг муҳим йўналишларидан бири бўлиб бормоқда. Мамлакатимизда сўнги йилларда ижтимоий ҳимоя тизимини ислоҳ қилиш, аҳолининг заиф қатламига давлат томонидан кўмак кўрсатиш ва ижтимоий адолатни таъминлаш борасида салмоқли ишлар амалга оширилди. Хусусан, “Ижтимоий ҳимоя ягона реестри” каби рақамлаштирилган платформаларнинг жорий этилиши, манзилли ёрдам турларининг кенгайтилиши, ижтимоий шартномалар ва моддий ёрдамнинг янги форматлари бу соҳадаги муҳим қадамлардан ҳисобланади.

Халқаро тажриба шундан далолат бermoқдаки, кам таъминланган аҳолини қўллаб-қувватлашда шартли тўловлар, электрон тўлов тизимлари, рақамли идентификация ва касб-хунарга қайта тайёрлаш каби чоралар узоқ муддатли ижобий таъсир кўрсатади. Бразилия, Индонезия ва Туркия тажрибаси Ўзбекистон учун самарали илғор ёндашувларни жорий этишда муҳим асос бўлиб хизмат қилиши мумкин.

Ижтимоий ҳимоя тизимини тўлиқ рақамлаштириш орқали манзиллилиқ ва шаффофликни кучайтириш талаб этилади. Бу орқали инсон омили таъсирини камайтириш, коррупция хавфини пасайтириш мумкин деган хулосани шакллантиришимиз мумкин.

AKSIZ SOLIG‘INI HISOBLASH VA UNDIRISH MEXANIZMINI TAKOMILLASHTIRISH

*Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti
“Soliq va soliqqa tortish” kafedrası dotsenti
Shodiyev O.A.*

Mamlakatimizda soliqqa tortish tizimi va soliq ma’urchiligini, shu jumladan, aksiz solig‘ini hisoblash mexanizmini takomillashtirish masalalari bugungi kunda dolzarbligi bilan ahamiyatlidir. 1992 yildan, respublikamizda aksiz solig‘i ilk bora joriy qilinganda beri, doimiy ravishda uni undirishning maqsadliligi, miqdori, tovarlarning importida, shu jumladan, MDH davlatlaridan hamda soliqni hisoblash va undirish tartibi bo’yicha bahsli munozaralar olib borilmoqda. Shu sababli, respublikamizda aksiz solig‘ini takomillashtirishning asosiy yo’nalishlarini tadqiq etish hamda shu asnodan bahsli masalalar yechimini ishlab chiqish bilvosita soliqqa tortish va soliq ma’urchiligining nazariy omillari hamda jahon tajribasini tadqiq etish va tahlil etish nuqtai nazaridan olib qaragandagina maqsadga muvofiqdir. Shuni ta’kidlash joizki, aksiz solig‘i turli iqtisodiy rivojlanish bosqichlarida bo’lgan qator davlatlarda bilvosita soliqqa tortishning samarali shakli sifatida e’tirof etiladi.

Shu bilan birga aksiz solig'i hozirgi kunda jahon soliqqa tortish amaliyotida muvaffaqiyatli qo'llanilmoqda. Aksiz solig'ining qadim davrlardan hozirgi kunga qadar bu darajada keng tarqalishining asosiy sababi, uning fiskallik ahamiyati va yig'uvchanlik darajasining yuqoriligidir. Bu haqda, hatto 1666 yilda fransuz iqtisodchisi F.Demezson ta'kidlab o'tgan edi: "aksizning birgina o'zi boshqa barcha soliq tushumlari va undan ham ko'proqni berishga qodirdir".²³³

"Aksiz" termini, qator tadqiqotchilar fikricha, gollandcha *exijs* (qadim fransuzcha *accise*) so'zidan kelib chiqqan bo'lib, "soliq solish maqsadida baholash" degan ma'noni anglatadi. Bundan tashqari quyidagicha mulohaza ham mavjuddir, ya'ni "aksiz" so'zi lotincha *accidere* (kesib olmoq, kesmoq) so'zidan olingan bo'lib, soliq solish maqsadida idishda mavjud bo'lgan ichimlik miqdorini o'lchashda foydalaniladigan maxsus cho'pdagi kertma belgini anglatgan. Aksiz solig'i ommaviy turdagi iste'mol tovarlari (xizmatlari)ga solinadigan egri soliq turi bo'lib, mahsulot bahosi (yoki xizmatlar tarifi)ga ustama shaklda o'rnatiladi hamda shu tariqa oxirgi iste'molchi zimmasiga yuklatiladi.

Iqtisodiyotning transformatsiyalashuvi davrida aksiz solig'i birinchilardan bo'lib joriy etiladi, chunki ushbu soliqni joriy etish va uning to'lanishi ustidan nazoratni amalga oshirish nisbatan oson kechadi. Bunday ma'muriy afzalliklar soliq organlarining soliqni undirishda buxgalteriya kitoblariga tayanishlari o'rniga, balki ma'lum bir tovarlarning naturada ifodalangan fizik hajmi ustidan nazorat qila olish imkoniyatlariga egaligidan kelib chiqadi.

Tarixan, aksiz solig'i iste'molga emas, balki ishlab chiqarishga solinadigan soliq hisoblangan, yani ishlab chiqarish joyining o'zida ishlab chiqaruvchilardan undirilgan. Aksiz solig'i mahsulot birligiga qat'iy belgilangan summada yoki tovar qiymatiga nisbatan foizda belgilanishi soliqning ma'muriy afzalligini yanada to'ldiradi. Bundan tashqari, aksiz solig'i, ayniqsa ma'muriy xarajatlar birligiga nisbatan hisob-kitob qilinganda, agar aksiz osti tovarlari guruhi puxta o'ylanib, cheklangan tovarlar guruhini o'z ichiga olsa, yuqori daromad keltirishi mumkin.

Aksiz solig'ining boshqa iste'mol soliqlari va majburiy to'lovlaridan asosiy farqi: birinchidan, ularning amal qilish doirasining o'ziga xosligi - aniq bir tovar (xizmat) yoki tovarlar (xizmatlar) guruhi iste'moliga qo'llanilishi, ikkinchidan, ekvivalentsizdir. Birinchi xususiyat aksiz solig'ini keng qamrovli soliqqa tortish bazasiga ega bo'lgan iste'mol soliqlari - qo'shilgan qiymat solig'i yoki sotuvga solinadigan soliqdan farqlasa, ikkinchi xususiyat - jamoatchilik tovarlari va xizmatlaridan foydalanganlik uchun to'lanadigan turli to'lovlar va yig'implardan ajratadi.

Bajaradigan funksiyalaridan kelib chiqqan holda aksiz solig'ini asosiy uch guruhga bo'lib o'rganish mumkin: birinchi guruhga, an'anaviy aksiz solig'i (alkogol ichimliklari va tamaki mahsulotlariga) kiradi. Mazkur guruhdagi aksiz solig'ini undirilishidan asosan ikkita maqsad ko'zlanadi: ijtimoiy zarar mahsulotlar iste'molini cheklash hamda fiskal, ikkinchi guruhga, neft va neft mahsulotlariga solinadigan aksizlar kiradi, uchinchi guruh hasham buyumlarga solinadigan aksiz solig'ini o'z ichiga olib, odatda aniq yo'naltirilgan fiskal maqsadni ko'zlamaydi.

²³³ Малов В.Н., Кольбер Ж.Б. Абсолютистская бюрократия и французское общество. -М.: 1991. С.90

Bunday guruhdagi aksiz solig‘i aksariyat holllarda qayta taqsimlash funksiyasini bajaradi, chunki mazkur buyumlar iste‘molchisi aholining boy qatlami hisoblanadi. Bundan tashqari, quyidagi boshqa maqsadlarni ham aytish joiz, masalan kapital sig‘imi yuqori bo‘lgan ishlab chiqarish mahsulotlariga ayrim davlatlarda hasham buyumlar sirasiga mansub tovarlar (avtomobillar, qimmatbaho elektronika mahsulotlari va h.k.)ga aksiz solig‘ini solib, mehnat sig‘imi yuqori bo‘lgan soxalarni rag‘batlantirish, import tovarlariga solinadigan bojxona bojariga qo‘shimcha ravishda aksiz solig‘ini joriy etish orqali mahalliy ishlab chiqaruvchilarni rag‘batlantirish yoki tashqi savdo balansini yaxshilash mumkin.

O‘tish davri iqtisodiyoti oqilona yo‘lga qo‘yilgan soliqqa tortishning aksizli tizimi orqali ijobiy natijalarga erishishi mumkin, chunki aksiz solig‘i orqali o‘tish davrining dastlabki bosqichlarida solikli tushumlarning sezilarli darajadagi salmog‘ini shakllantirish mumkin.

Aksizlar tizimini tashkil etish nisbatan sodda bo‘lib, soliq organlari xizmatchilarining bozor iqtisodiyoti doirasida amalga oshiriladigan bitimli tovarlar bilan ishlash borasidagi tajribalarini oshiradi. Bunday tajriba qo‘shilgan qiymat solig‘i va daromad solig‘i bilan ishlash uchun zarur bo‘lgan audit va nazoratning murakkab usullari asosini tashkil etishga yordam beradi. Shu tariqa, aksiz solig‘i, bir tomondan, iqtisodiyot rivojlanayotgan bir paytda tranzit davr qiyinchiliklarini yengib o‘tishda zarur bo‘ladigan moliyaviy daromadlarni ta‘minlasa, ikkinchi tomondan, soliq organlarining soliqqa tortishning yangi yanada mukammal bo‘lgan usullariga o‘tishga yordam beradi.

Tadqiqotlarimiz yakunida aksiz solig‘ini hisoblash va undirish mexanizmini takomillashtirish maqsadida quyidagilarni amalga oshirishni zarur deb hisoblaymiz:

1. Respublikamizda ishlab chiqariladigan va import qilinadigan tarkibida shakar yoki boshqa shirinlashtiruvchi yoki xushbo‘ylashtiruvchi moddalar mavjud bo‘lgan va iste‘mol qadog‘iga qadoqlangan ichimliklar (mevalar yoki sabzavotlardan tayyorlangan, tabiiy shirin bo‘lgan hamda tarkibida qo‘shimcha shakar va boshqa shirinlashtiruvchi yoki xushbo‘ylashtiruvchi moddalar mavjud bo‘lmagan sharbatlar bundan mustasno) uchun aksiz solig‘i solinadi. Mazkur ichimliklarga aksiz solig‘ining stavkalari esa bir xil miqdorlarda belgilangan. Xorijiy davlatlar (masalan, Fransiya) tajribasi shuni ko‘rsatmoqdaki, ushbu mahsulotlarga aksiz solig‘ining stavkasi shakar miqdoridan kelib chiqib tabaqalashtirilgan holda belgilangan. Yuqoridagilardan kelib chiqib, mazkur mahsulotlarga aksiz solig‘ining stavkasini ichimliklar tarkibidagi shakarning miqdoridan kelib chiqib, o‘sib boruvchi tartibda belgilash lozim;

2. O‘zbekiston Respublikasi soliq qonunchiligiga muvofiq aksiz solig‘i narx tarkibida va qo‘shilgan qiymat solig‘i bazasida hisobga olinadi. Shundan kelib chiqib, soliq to‘lovchilar O‘zbekiston Respublikasining bojxona hududiga aksiz solig‘i solinadigan tovarlarni import qilish vaqtida qo‘shilgan qiymat solig‘i solish bazasida bojxona boji va aksiz solig‘i summasi hisobga olinadi. Fikrimizcha, bu yerda soliqni undirish mexanizmi biroz buziladi, ya‘ni qo‘shilgan qiymat solig‘i solish bazasiga aksiz solig‘i va boj summalari ham kiritiladi. Ya‘ni, soliqqa tortiladigan bazaga aksiz solig‘i summasining kiritilishi hisobiga soliqdan soliq

undirish demakdir. Bu soliqqa tortishning aniqlik va adolatlilik tamoyillariga mos kelmaydi.

3. Sog'liqni saqlash vazirligi ma'lumotlariga ko'ra, kartoshka chipsi tarkibida tuz, yog' va sintetik oziq-ovqat qo'shimchalari mavjud va ular organizmda xolesterin miqdori ko'payishiga, yurak-qon tomir va oshqozon-ichak kasalliklariga sabab bo'lishi mumkin. Xorijiy davlatlar, jumladan Vengriya, Kolumbiyada iste'mol qilishga tayyor kartoshka chipslariga aksiz solig'ini joriy etilgan bo'lib, Shvesiya, Singapur, Buyuk Britaniya, Norvegiya, Kanada va Janubiy Koreyada bunday mahsulotlarning reklamasiga cheklovlar o'rnatilgan. Yuqoridagilardan kelib chiqib, yupqa to'g'ralgan yoki yupqa shaklga keltirilgan, qovurilgan yoki quritilgan, iste'mol qadog'iga qadoqlangan, tarkibida kartoshka yoki uning ta'mini beruvchi qo'shimchalar bo'lgan mahsulotlar (chipslar)ga aksiz solig'ini joriy etish zarur.

SOLIQLAR HISOBI VA TAHLILINI BUDJET DAROMADLARINI SHAKLLANTIRISHDAGI O'RNI

Abdullayev Abror Bozarboyevich

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti "Moliyaviy tahlil" kafedrası dotsenti,

PhD., abdullayev_abror@tsue.uz, ORCID: 0000-0001-8981-6708

Annotatsiya. Ushbu Maqolada O'zbekiston Respublikasida so'ngi yillarda soliq siyosati sohasida amalga oshirilayotgan islohotlar, soliq tizimini soddalashtirish, raqamlashtirish hamda soliq ma'muriyatini takomillashtirish yo'nalishlari tahlil qilingan. Davlat byudjeti daromadlarini oshirishda soliqlar bo'yicha hisob-kitoblarning aniqligi va o'z vaqtida bajarilishi muhim ahamiyatga ega ekani ta'kidlanib, elektron soliq hisobotlarini joriy etishning samaralari ko'rsatilgan. Maqola davomida byudjet daromadlari prognozlari va ularning ijrosi tahlil etilib, soliq tushumlarining barqaror o'sishi va iqtisodiy faoliyatning kengayishi bilan bog'liqligi isbotlangan. Shuningdek, soliqlar bo'yicha byudjet bilan hisob-kitoblarni avtomatlashtirish va raqamli texnologiyalarni joriy qilish orqali moliyaviy shaffoflikni oshirish hamda soliq to'lovchilarning mas'uliyatini kuchaytirish imkoniyatlari muhokama qilingan.

Kalit so'zlar: Soliqlar, davlat byudjeti, soliq hisobi, bevosita soliqlar, bilvosita soliqlar, soliq monitoringi, soliq auditi, soliq tizimi, soliq majburiyatlari.

Kirish

So'ngi yillarda O'zbekiston Respublikasida soliq siyosati sohasida amalga oshirilayotgan islohotlar davlat byudjeti daromadlarini oshirish, tadbirkorlik muhitini yaxshilash, xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning soliq yukini yengillashtirish hamda hisob-kitob tizimini shaffoflashtirishga qaratilgan. Soliq tizimini isloh qilish jarayonlari, birinchi navbatda, soliq qonunchiligini soddalashtirish, soliqlarning umumiy sonini qisqartirish, raqamlashtirish va soliq ma'muriyatini takomillashtirishni o'z ichiga olmoqda. Soliq kodeksining 2020 yilda yangi tahririda qabul qilinishi, 2020 yil 30 dekabrda PQ-4938-sonli Qaror bilan "Soliq ma'muriy ishlarini avtomatlashtirish" va "Soliq to'lovchilar bilan elektron hamkorlik" konsepsiyasini amalga oshirilishi shuningdek, 2018 yil 26 dekabrda PF-5611-sonli Farmon bilan tasdiqlangan Soliq siyosatini takomillashtirish konsepsiyasi

mamlakatda soliq tizimini tubdan yangilashga asos bo'ldi. Unda soliq yukini kamaytirish, hisob-kitob tizimini shaffoflashtirish, soliq ma'muriyatini raqamlashtirish kabi ustuvor yo'nalishlar belgilab berildi.

Bu kabi tizimli islohotlar natijasida, davlat va xususiy sektorda soliqlar bo'yicha hisob-kitoblarni yuritish mexanizmi o'zgarmoqda: an'anaviy qog'oz shaklidagi hisob-kitoblar o'rnini elektron hisobotlar, avtomatlashtirilgan dasturlar va raqamli monitoring tizimlari egallamoqda. Aynan shunday sharoitda, xo'jalik yurituvchi sub'ektlar va buxgalterlar oldidagi asosiy vazifa — amalga oshirilayotgan yangiliklarga moslashish, hisob-kitoblarni zamonaviy uslubda, qonun talablariga to'liq muvofiq yuritish hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan, ushbu maqolada soliqlar bo'yicha byudjet bilan hisob-kitoblarni hisobga olishning amaliy jihatlari, mavjud qiyinchiliklar va ularni bartaraf etish yo'llari muhokama qilinadi.

Adabiyotlar sharhi

Soliq hisobi tushunchasiga O'zbekiston Respublikasi Soliq kodeksida to'g'ridan to'g'ri ta'rif berilmagan bo'lsada, unig asosida shakllangan tushunchaga quyidagicha ta'rifni ifodalasak bo'ladi:

Soliq hisobi — bu soliq to'lovchi tomonidan belgilangan tartibda soliqlar va boshqa majburiy to'lovlar bo'yicha hisob-kitoblarini yuritish va hisobotlarni tayyorlash faoliyatidir.[1]

Abdullayev H., Jo'rayev M. va G.Mahkamovalar o'zlarining “Buxgalteriya hisobi” darsligida shunday ta'rif berishgan:

Soliqlar hisobi — bu korxonaning davlat byudjeti oldidagi majburiyatlari doirasida soliq majburiyatlarini aniqlash, hisobga olish, hisob-kitob qilish va ularni to'lash tartibini yurituvchi hisob bo'limi hisoblanadi.[5]

Jorj Sigel va Devid Livingstonlar tomonidan “Soliq hisobi — bu soliqqa tortish daromadlari va soliq majburiyatlarini hisoblash usullari va prinsiplariga qaratilgan. U moliyaviy hisobdan farq qiladi, chunki uni soliq qonunlari tartibga soladi, moliyaviy hisob standartlari emas” deb ta'rif berib o'tishgan.[6]

Ushbu ta'rifdan kelib chiqib, Xolmgren soliq hisobini nafaqat mavjud majburiyatlarni hisoblash vositasi, balki soliq rejalashtirish, ya'ni kelajakdagi soliq yukini boshqarish vositasi sifatida ham qaramoqda.

Yuqorida “Soliq hisobi” bo'yicha keltirilgan ta'riflar asosida ushbu tushunchani quyidagicha izohladik:

Soliqlar hisobi – bu davlat bilan soliq munosabatlarida bo'ladigan har qanday sub'ekt (jismoniy va yuridik shaxs)ning soliq majburiyatlarini aniqlash, hisobga olish va tegishli tashkilotlarga hisobot berish bilan bog'liq tizimli faoliyat hisoblanadi.

Tadqiqot metodologiyasi

Tadqiqot jarayonida tahlil qilish, qiyosiy taqqoslash, guruhlash, monografik kuzatish, mantiqiy va abstrakt fikrlash usullaridan keng foydalanilgan.

Tahlil va natijalar

Bugungi kunda O'zbekiston Respublikasida soliqlar hisobi va hisobotini yuritishning amaldagi holati milliy qonunchilik asosida rivojlanmoqda va zamonaviy talablarga moslashtirilmoqda. Davlat soliq xizmati tizimi elektronlashtirilmoqda, bu esa soliq hisob-kitoblarini yuritishni osonlashtiradi

hamda hisobotlarni o'z vaqtida va aniq yuritish imkonini yaratmoqda.

Soliq to'lovchilar uchun 2020 yildan boshlab soliq hisobotlarini elektron shaklda topshirish amaliyotga joriy qilindi. Bu avtomatlashtirilgan jarayon bo'lib, soliq organlari va tadbirkorlar o'rtasidagi hamkorlikni osonlashtirdi. Soliq organlari tomonidan soliq majburiyatlari va to'lovlarini monitoringi avtomatik tarzda shakllanganligi sababli, soliq to'lovchilarning o'z majburiyatlarini vaqtida bajarilishi ta'minlanmoqda.

1-jadval

O'zbekiston Respublikasining 2021-2025 yillardagi byudjet daromadlari prognozi tahlili (mlrd.so'm)²³⁴

t/r	Ko'rsatkichlar	2020 yil	2021 yil	2022 yil	2023 yil	2024 yil	2025 yil
1.	Bevosita soliqlar	40584,6	49671,9	44342,0	47127,1	85610,9	65700,0
1.1	Foyda solig'i	22058,7	30984,8	35448,6	37140,4	44282,7	49704,8
1.2	Aylanmadan olinadigan soliq	2458,1	1832,9			2851,1	
1.3	Jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'i	16067,8	16854,2	8893,4	9986,7	38477,0	15995,2
2.	Bilvosita soliqlar	58285,0	53663,7	69814,4	84515,5	111654,5	98787,4
2.1	Qo'shilgan qiymat solig'i	44199,4	38063,2	53300,0	63775,4	74045,7	71837,9
2.2	Aksiz solig'i	11373,6	11849,3	11687,8	13988,1	22769,2	15480,5
2.3	Bojxona boji	2712,0	3751,2	4826,6	6752,0	14839,6	11469,0
3.	Resurs to'lovlari va mol-mulk solig'i	20796,0	20841,2	13760,3	14780,1	31831,3	20308,4
3.1	Mol-mulk solig'i	2369,6	2203,3			6715,0	
3.2	Er solig'i	2474,4	3106,7			7171,1	
3.3	Er qa'ridan foydalanganlik uchun soliq	15606,4	15146,8	13760,3	14780,1	16684,2	20308,4
3.4	Suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliq	345,6	384,4			1261,1	
4.	Dividendlar			30222,3	29532,2	23755,0	34141,2
5.	Boshqa daromadlar va soliq bo'lmagan boshqa tushumlar	8794,4	23511,3	4448,0	7488,0	17851,4	23816,3
JAMI:		128460,0	147688,1	162587,0	183442,8	270703,1	242753,2
Byudjet daromadlarning 2021 bazis yilga nisbatan dinamik o'zgarishi, foizda		100	114,97	126,57	142,80	210,73	188,97
Byudjet daromadlarining zanjirsimon dinamik o'zgarishi, foizda		100	114,97	110,09	112,83	147,57	89,68

Byudjed daromadlari prognozi 2022-2025 yillardagi ko'rsatkichlari bazis yilga nisbatan va zanjirsimon dinamik o'zgarishini oshib borayotganini ko'rishimiz mumkin. 2025 yilda byudjet daromadlari prognozi 242753,2 mlrd. so'mni tashkil etib, 2024 yilga nisbatan deyarli 10,33 forizga kamaygan bo'lsada, 2021 yilga nisbatan 101,87 foizga ya'ni ikki baravardan ko'proqga oshgan. Bunday o'zgarishiga asosan bevosita va bilvosita soliqlar miqdorining ko'payishi ta'sir ko'rsatgan.

Soliqlarni byudjetga o'z vaqtida tushirilishi ya'ni byudjet daromadlari roeja

²³⁴Иқтисодиёт ва молия вазирлиги маълумотлари асосида муаллиф томонидан тайёрланди.

ko'rsatkichlarini o'z vaqtida va to'liq bajarilishi davlat moliyasining samarali va barqaror faoliyatini ta'minlashda muhim ahamiyatga ega bo'lib, bu davlatning iqtisodiy va ijtimoiy maqsadlarini amalga oshirishda asosiy omil hisoblanadi. Shu bois, soliq to'lovchilarning o'z majburiyatlarini o'z vaqtida bajarishi zarur. Quyidagi jadvalda 2020-2024 yillar uchun davlat byudjeti daromadlari reja ko'rsatkichlarini bajarilishi va dinamik o'zshgarishini ko'rib chiqamiz.

2-jadval

O'zbekiston Respublikasining 2021-2025 yillardagi byudjet daromadlari ijrosini tahlili (mlrd.so'm)²³⁵

t/r	Ko'rsatkichlar	2020 yil	2021 yil	2022 yil	2023 yil	2024 yil
1.	Bevosita soliqlar	45206,9	58930,4	64447,1	73103,6	90833
1.1	Foyda solig'i	28712,2	38363,3	37649,9	40778,9	52620
1.2	Aylanmadan olinadigan soliq	1353,9	1649,4	2512,7	2407,3	2829
1.3	Jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'i	15140,8	18917,7	24284,5	29917,4	35384
2.	Bilvosita soliqlar	46428,4	56290,4	71390,2	83325,8	88341
2.1	Qo'shilgan qiymat solig'i	31177,4	38439,0	52189,4	57885,3	59280
2.2	Aksiz solig'i	11697,3	13086,5	13455,0	15834,4	19060
2.3	Bojxona boji	3553,7	4764,9	5745,7	9606,1	10001
3.	Resurs to'lovlari va mol-mulk solig'i	21257,0	23036,4	23912,8	28079,5	36363
3.1	Mol-mulk solig'i	1974,3	2457,3	4015,4	5097,7	6805
3.2	Er solig'i	2386,7	4082,8	5305,9	6890,1	8216
3.3	Er qa'ridan foydalanganlik uchun soliq	16417,1	15811,9	13887,4	15300,3	20170
3.4	Suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliq	478,8	684,4	704,1	791,4	1173
4.	Boshqa daromadlar va soliq bo'lmagan boshqa tushumlar	20045,8	26542,2	42113,7	47212,5	58886
JAMI:		132938,0	164799,4	201863,7	231721,3	274423
Byudjet daromadlarning 2020 bazis yilga nisbatan dinamik o'zgarishi, foizda		100	123,97	151,85	174,31	206,43
Byudjet daromadlarining zanjirsimon dinamik o'zgarishi, foizda		100	123,97	122,49	114,79	118,43
Jami byudjet daromadlarini reja ko'rsatkichlarini bajarilishi, foizda		103,49	111,59	124,16	126,32	101,37

O'zbekiston Respublikasining 2020-2024 yillardagi byudjet daromadlari ijrosi tahlili natijasida iqtisodiy faoliyat va soliq bazasining barqaror o'sishi kuzatilib, 1-jadvaldagi 2020-2025 yillardagi byudjet daromadlari prognozi ko'rsatkichlari bilan taqqoslaganimizda, barcha yillardagi reja ko'rsatkichlarning ortig'i bilan bajarilganini ko'rishimiz mumkin. Jami byudjet daromadlari ijrosi 2020 yildagi 132,9 trln so'mdan 2024 yilda 274,4 trln so'mgacha o'sib, qariyb ikki barobarga yaqin oshib, davlat moliyalashtirishining mustahkamlanishiga zamin yaratildi. Bevosita soliqlar, jumladan, foyda solig'i va jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'ida sezilarli o'sish kuzatildi, bu esa iqtisodiyotda faoliyatning kengaygani va aholining daromadlari darajasining oshganini ko'rsatadi. Shu bilan birga, bilvosita soliqlar, ayniqsa qo'shilgan qiymat solig'i va aksiz solig'i

²³⁵Иқтисодиёт ва молия вазирлиги маълумотлари асосида муаллиф томонидан тайёрланди.

ham byudjetga katta hajmda daromad keltirdi, bu ichki bozorning faolligini va iste'mol darajasining oshganligini aks ettiradi.

Resurs to'lovlari va mol-mulk solig'i bo'yicha tushumlar ham muntazam o'sib borgan mamlakatning tabiiy resurslaridan samarali foydalanilayotganligini ko'rsatadi. Boshqa daromadlar va soliq bo'lmagan tushumlar miqdori ham sezilarli o'sib, byudjetning barqarorligini ta'minlashda qo'shimcha manba hisoblanadi. Umuman olganda, byudjet daromadlarining zanjirsimon dinamikasi yuqori o'sish sur'atlarini namoyon etgan bo'lib, bu O'zbekiston iqtisodiyotining o'sish potensialining va moliyaviy barqarorligini ortib borayotganini ifodalaydi. Shu bilan birga, kelgusi yillarda ham iqtisodiy o'sishni saqlab qolish va soliq tushumlarining samaradorligini oshirish uchun soliq tizimi va resurslarni boshqarishda muntazam islohotlar amalga oshirilishi muhim hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasining 2021-2024 yillardagi byudjet daromadlari ijrosi ma'lumotlari soliqlar bo'yicha byudjet bilan hisob-kitoblarning samaradorligini va davlat moliyasining barqarorligini ko'rsatadi. Bevosita va bilvosita soliqlardan tushgan daromadlar byudjet manbalarida asosiy o'rinni egallaydi va ularning o'sishi iqtisodiy faoliyatning kengayishi hamda soliq hisob-kitoblarining samarali amalga oshirilishi bilan bog'liq.

Foyda solig'i va jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'i byudjetga tushumlarning katta qismini tashkil qiladi. Soliq to'lovchilarning o'z vaqtida va to'liq hisob-kitoblarni amalga oshirishi daromadlarning reja bo'yicha ko'rsatkichlarni bajarilishini ta'minlanishiga erishilgan. Shuningdek, soliq xizmati tomonidan hisob-kitoblarning nazorati va monitoringi orqali soliq bazasini kengaytirish va noqonuniy tushumlarni kamaytirishga olib kelgan.

Qo'shilgan qiymat solig'i, aksiz va bojxona boji kabi soliq turlari ichki bozor va importni hisobga olgan holda byudjetga muhim daromadlar keltiradi. Soliqlar bo'yicha hisob-kitoblarning aniqligi va o'z vaqtida amalga oshirilishi tovar aylanmasi va savdo operatsiyalaridan tushuvchi soliqlar miqdorini oshirishga xizmat qilgan. Soliq to'lovchilarning hisob-kitoblari ustidan nazoratning kuchaytirilishi va elektron soliq tizimlarining joriy etilishi byudjetga soliq tushumlarining o'z vaqtida va to'liq tushishini ta'minlanishiga hamda reja ko'rsatkichlarni ortig'i bilan bajarilishiga erishilgan.

Xulosa

O'zbekistonda soliqlar bo'yicha byudjet bilan hisob-kitoblarni to'g'ri va o'z vaqtida amalga oshirish mamlakat moliyasiga muhim ta'sir ko'rsatmoqda. Soliq bazasining kengayishi, hisob-kitoblarning to'liqligi va nazoratning amalga oshirilishi natijasida byudjet daromadlari sezilarli darajada o'sdi. Bu tendensiya davlatning ijtimoiy va iqtisodiy loyihalarini moliyalashtirish imkoniyatini mustahkamlab, iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashda muhim hisoblanadi. Shuningdek, kelajakda ham soliqlar bo'yicha hisob-kitoblarni yanada takomillashtirish, elektron nazorat tizimlarini kengaytirish va soliq to'lovchilar bilan o'zaro munosabatlarni yaxshilash orqali byudjet daromadlarining barqaror o'sishini saqlash zarur.

Soliqlar bo'yicha byudjet bilan hisob-kitoblarni o'z vaqtida va aniq yuritish davlat byudjetiga tushuvchi soliq mablag'larining barcha darajada to'liq va o'z vaqtida tushishini ta'minlaydi. Bu hisob-kitoblar soliq to'lovchilar va soliq organlari

oʻrtasidagi munosabatlarni nazorat qilish, moliyaviy shaffoflikni oshirishda muhim ahamiyatga ega.

Zamonaviy raqamli texnologiyalar va elektron hisob-kitob tizimlari soliq hisobotlarini avtomatlashtirish, xatoliklarni kamaytirish va soliq toʻlovchilarning masʼuliyatini oshirishda muhim vosita hisoblanadi. Bu tizimlar soliq organlari uchun hisob-kitoblarni tezkor tekshirish va monitoring qilish imkonini beradi. Shu bilan birgalikda, soliqlar boʻyicha hisob-kitoblar ustidan samarali nazorat va auditni amalga oshirish soliq tushumlarining oʻsishini taʼminlaydi, noqonuniy hisob-kitoblarning oldini olib xufiyona iqtisodiyot koʻlamini kamaytirishga yordam beradi.

Adabiyotlar roʻyxati

1. Oʻzbekiston Respublikasi Soliq kodeksi. (2020). Yangi tahrir. <https://lex.uz/docs/4674893>;
2. 2021-2025 yillar uchun Oʻzbekiston Respublikasining Davlat byudjeti toʻgʻrisida”gi Qonunlari, <https://lex.uz/docs/5801127>;
3. Oʻzbekiston Respublikasi Prezidenti. (2018). *Soliq siyosatini takomillashtirish konsepsiyasi toʻgʻrisida* (PF-5611-son Farmon). <https://lex.uz/docs/4123625>;
4. Oʻzbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi. (2020). *Soliq maʼmuriy ishlarini avtomatlashtirish chora-tadbirlari toʻgʻrisida* (PQ-4938-son qaror). <https://lex.uz/docs/5193286>;
5. Abdullaev, H., Joʻraev, M., & Mahkamova, G. (2020). *Buxgalteriya hisobi* (2-nashr). Toshkent: Iqtisodiyot nashriyoti;
6. Siegel, G., & Livingston, D. “Finance and Accounting for Non-Financial Managers”, 2017;
7. Soliq.uz. (n.d.). Oʻzbekiston Respublikasi soliq qoʻmitasi rasmiy sayti. <https://soliq.uz>;
8. My.gov.uz. (n.d.). Yagona interaktiv davlat xizmatlari portali. <https://my.gov.uz>.
9. Iqtisodiyot va moliya vazirligi rasmiy sayti. <https://www.imv.uz/static/davlat-budjeti-daromadlari-2024-2>, https://api.mf.uz/media/document_files/ijro_2021.pdf.

UZBEKISTAN’S RELATIONS WITH THE ISLAMIC BANK AND PROSPECTS FOR THEIR DEVELOPMENT

*Tashkent State University of Economics
Baratova Sevinch*

Annotation

The relationship between Uzbekistan and the Islamic Development Bank (IsDB) has evolved significantly, particularly in the wake of Uzbekistan's recent economic reforms. As a founding member of the IsDB, Uzbekistan has benefited from financial assistance, knowledge-sharing, and development programs aimed at strengthening various sectors of its economy. This thesis explores the history of this relationship, focusing on the projects funded by the IsDB in Uzbekistan, particularly

in infrastructure, healthcare, and education. It also delves into the future prospects for collaboration, especially in light of Uzbekistan's aspirations to attract foreign investment and integrate further into global trade networks. Key areas of potential growth include renewable energy, agricultural development, and digital transformation. With the strategic shift in Uzbekistan's foreign policy and the increasing emphasis on Islamic finance, this partnership is likely to strengthen, positioning the country as a key player in regional development. The paper concludes with policy recommendations for Uzbekistan to maximize the benefits of its engagement with the IsDB.

Key words: Uzbekistan, Islamic Development Bank, economic reforms, infrastructure, Islamic finance, foreign investment, renewable energy, digital transformation, regional development.

Uzbekistan's relationship with the Islamic Development Bank (IsDB) is rooted in shared economic and developmental objectives. Since Uzbekistan became a member of the IsDB in 2003, the country has been an active beneficiary of the bank's financial support. As of 2023, the IsDB has approved financing for over 40 projects in Uzbekistan across diverse sectors, with a total commitment exceeding \$2 billion. This thesis aims to analyze the historical development of this relationship, evaluate the key projects that have shaped it, and assess the prospects for future collaboration in light of Uzbekistan's economic transformation.

Uzbekistan, the most populous Central Asian nation, has been undergoing profound reforms under the leadership of President Shavkat Mirziyoyev since 2016. These reforms have focused on liberalizing the economy, improving governance, and attracting foreign investment. The IsDB, with its strong commitment to fostering economic growth and reducing poverty in member countries, has been a strategic partner in supporting these efforts. In this context, Uzbekistan's collaboration with the IsDB presents significant opportunities for enhancing infrastructure, social development, and economic diversification.

Uzbekistan's accession to the IsDB occurred during a period when the country sought to diversify its international partnerships. After the collapse of the Soviet Union, Uzbekistan's foreign relations initially focused on strengthening ties with traditional allies like Russia. However, as the country opened up to international markets and multilateral institutions, the IsDB emerged as an important development partner.

The IsDB has supported Uzbekistan through concessional financing, technical assistance, and knowledge-sharing. Early projects financed by the bank were concentrated in sectors such as transportation, healthcare, and education. For example, the reconstruction of major highways and the expansion of the healthcare system were critical to improving access to essential services. Additionally, the IsDB provided resources for educational reforms, particularly in vocational training, helping to modernize the country's workforce.

The IsDB's involvement in Uzbekistan's development has been diverse, spanning several critical sectors:

1. **Infrastructure Development:** The IsDB has played a pivotal role in financing key infrastructure projects, particularly in transportation. Projects such as

the reconstruction of the Guzar-Bukhara-Nukus-Beineu highway, which is part of the larger CAREC (Central Asia Regional Economic Cooperation) initiative, have improved regional connectivity and trade. Other infrastructure projects include investments in urban development and water management systems, which are essential for sustainable growth.

2. Healthcare: The IsDB has also contributed significantly to Uzbekistan's healthcare sector. It has financed the construction and rehabilitation of hospitals, the procurement of medical equipment, and the training of healthcare professionals. The bank's support in this sector has been particularly important in rural areas, where access to quality healthcare remains a challenge.

3. Education: Education is another priority area for IsDB funding. The bank has provided resources for the construction of new schools, the modernization of curricula, and the development of vocational training programs. These efforts are aligned with Uzbekistan's broader goal of improving human capital to support long-term economic development.

4. Energy Sector: Uzbekistan's energy sector is undergoing a significant transformation, with a strong emphasis on renewable energy. The IsDB has funded several projects aimed at increasing energy efficiency and expanding the use of renewable energy sources, particularly solar and wind power. These projects are crucial for Uzbekistan's efforts to reduce its carbon footprint and meet its climate change commitments.

Looking ahead, the prospects for deeper cooperation between Uzbekistan and the IsDB are promising. Several key factors will shape the future of this relationship:

1. Islamic Finance: Uzbekistan has expressed a growing interest in expanding the role of Islamic finance in its economy. The establishment of the country's first Islamic bank, in cooperation with the IsDB, marks a significant step in this direction. Islamic finance, which operates on principles of risk-sharing and ethical investment, offers an alternative to conventional financial systems. As Uzbekistan seeks to attract investment from Muslim-majority countries and diversify its financial sector, the IsDB's expertise in this field will be invaluable.

2. Renewable Energy and Sustainability: Uzbekistan has set ambitious goals for increasing the share of renewable energy in its energy mix. The IsDB, with its focus on sustainable development, is well-positioned to support these efforts. Future projects may include the expansion of solar and wind power plants, as well as investments in energy efficiency technologies.

3. Agriculture and Food Security: Agriculture remains a cornerstone of Uzbekistan's economy, employing a significant portion of the population. The IsDB has the potential to play a crucial role in enhancing agricultural productivity through investments in modern farming techniques, irrigation systems, and rural development programs. These initiatives will help Uzbekistan achieve food security while also creating new export opportunities.

4. Digital Transformation: As part of its economic modernization, Uzbekistan has prioritized digital transformation across various sectors. The IsDB's support in this area could include investments in digital infrastructure, the development of e-government services, and capacity-building programs in information technology.

This would not only enhance economic efficiency but also improve governance and transparency.

Uzbekistan's relationship with the Islamic Development Bank has been instrumental in supporting the country's development over the past two decades. As Uzbekistan continues its economic reforms and seeks to integrate further into the global economy, the IsDB will remain a key partner. With opportunities in Islamic finance, renewable energy, agriculture, and digital transformation, the prospects for future cooperation are strong. By addressing the challenges and building on the successes of past projects, Uzbekistan can ensure that its partnership with the IsDB continues to drive sustainable and inclusive growth.

References:

1. Islamic Development Bank (IsDB). (2023). Projects and Operations in Uzbekistan. Available at: <https://www.isdb.org/projects>
2. Mirziyoyev, Shavkat. (2021). Uzbekistan's Development Strategy for 2022–2026: Reforms and Key Priorities. Government of Uzbekistan. Available at: <https://president.uz/en/lists/view/4536>.
3. Asian Development Bank (ADB). (2022). Economic Outlook for Uzbekistan. Available at: <https://www.adb.org/countries/uzbekistan/economy>
4. Ullah, I. and Mohamed, F. (2020). "Islamic Finance and Its Prospects in Central Asia: The Case of Uzbekistan," *Journal of Islamic Banking and Finance*, 37(1), pp. 25-38.
5. World Bank. (2022). Uzbekistan: Economic Update Fall 2022. Available at: <https://www.worldbank.org/en/country/uzbekistan/publication/economic-update>
6. Central Asia Regional Economic Cooperation (CAREC). (2023). Transport and Connectivity in Uzbekistan. Available at: <https://www.carecprogram.org>
7. Al-Suwailem, S. and Ahmed, H. (2021). "Islamic Finance and Economic Diversification: Opportunities for Central Asia," *Islamic Economic Studies*, 28(2), pp. 45-66.
8. International Renewable Energy Agency (IRENA). (2023). Renewable Energy in Central Asia: Uzbekistan's Strategy. Available at: <https://www.irena.org/publications>
9. Akhmedov, R. and Karimov, A. (2022). "Agriculture and Food Security in Uzbekistan: The Role of International Financial Institutions," *Agricultural Economics Review*, 33(4), pp. 67-79.

THE IMPACT OF CENTRAL BANK POLICIES ON PROMOTING GREEN FINANCE

Qudratov Inomjon Nemat o'g'li

Independent Researcher at Tashkent State University of Economics

Email: i.qudratov.ifm@tsue.uz

Abstract: This thesis explores the evolving role of central banks in promoting green finance, a key pillar in the transition toward a low-carbon and climate-resilient economy. As the risks associated with climate change increasingly threaten macroeconomic and financial stability, central banks are adopting proactive

measures to integrate environmental sustainability into their monetary, supervisory, and regulatory frameworks. Through comparative case studies of the European Central Bank (ECB), the People's Bank of China (PBoC), and the Bank of England (BoE), the research highlights diverse approaches and policy instruments-ranging from climate-related stress testing and green asset purchases to concessional refinancing and ESG disclosure mandates.

Keywords: Green finance; central banks; climate-related financial risk; ECB; PBoC; BoE; monetary policy; ESG disclosure; sustainable development; Uzbekistan; green taxonomy; financial regulation; concessional lending; climate stress testing.

In recent years, climate change has emerged not only as an environmental crisis but also as a systemic financial risk with wide-ranging implications for economies and financial institutions. As the custodians of monetary and financial stability, central banks have increasingly acknowledged their role in addressing climate-related financial risks and supporting the transition toward a more sustainable economic model. While central banks do not typically finance green projects directly, they influence the financial system through regulatory guidance, monetary policy tools, prudential supervision, and market signaling-making them powerful enablers of green finance.

Green finance, which refers to financial activities that promote environmental sustainability, requires structural support and risk mitigation mechanisms to scale effectively. In this regard, central banks can play a catalytic role by embedding climate and environmental concerns into the very architecture of financial governance. Their influence can accelerate the flow of capital into environmentally sustainable projects, enhance climate-related risk disclosure, and ensure that the financial system remains resilient in the face of environmental shocks and transition challenges.

The global movement toward sustainable finance-fueled by international agreements such as the Paris Climate Accord (2015) and the UN Sustainable Development Goals (SDGs)-has prompted leading central banks to reassess their mandates and incorporate environmental, social, and governance (ESG) considerations into their frameworks. Institutions such as the European Central Bank (ECB), the Bank of England (BoE), and the People's Bank of China (PBoC) have taken significant steps toward integrating climate risk into monetary and financial policies. These efforts are further supported by the Network for Greening the Financial System (NGFS), a coalition of central banks and financial supervisors committed to aligning the financial sector with climate goals.

This chapter examines the emerging role of central banks in promoting green finance, with a particular focus on the tools and policies they employ to influence market behavior. It explores how central banks are adapting their operational frameworks to account for climate-related risks, the challenges they face in implementing green monetary and regulatory policies, and the implications of these policies for commercial banks and financial stability. Special attention is given to the context of developing economies, such as Uzbekistan, where central banks have

a unique opportunity to shape the future of sustainable finance through proactive leadership and institutional reform.

By analyzing global experiences and policy innovations, this chapter aims to provide a comprehensive understanding of how central banks can be instrumental in fostering green finance ecosystems and supporting the broader transition toward a green economy.

Central banks have traditionally been tasked with maintaining monetary and financial stability. However, in recent years, the growing urgency of climate change has expanded their role. Today, central banks are increasingly recognized as key actors in supporting the transition toward a greener economy. Through regulatory frameworks, monetary policy instruments, and market signaling, they have begun to promote green finance, encouraging commercial banks and financial markets to align with sustainability objectives.

The growing climate crisis has redefined the role of financial institutions—especially central banks—in promoting sustainable economic development. Traditionally, central banks were perceived as neutral institutions concerned primarily with inflation, monetary stability, and the regulation of credit. However, the increasing materiality of climate-related risks has compelled central banks to reconsider their responsibilities. Rather than acting solely as market regulators, central banks are now evolving into catalysts for green finance, using their influence to redirect capital flows toward environmentally sustainable sectors.

Through regulatory oversight, interest rate mechanisms, liquidity management tools, and macroprudential supervision, central banks can shape financial market behavior in favor of green investment. For instance, by offering lower refinancing rates for banks that provide green loans, or by giving preferential regulatory treatment to sustainable assets, they can reduce the financing costs of climate-friendly projects and stimulate demand for green financial instruments.

Diagram 1 presents a conceptual overview of how different central banks are approaching the promotion of green finance through targeted policy interventions. The figure highlights three leading institutions: the European Central Bank (ECB), the People's Bank of China (PBoC), and the Bank of England (BoE).

The European Central Bank has integrated climate-related financial risks into its Supervisory Review and Evaluation Process (SREP), requiring commercial banks to factor environmental considerations into their capital planning. Furthermore, the ECB has committed to adjusting its asset purchase program to prioritize corporate bonds issued by entities with stronger ESG (Environmental, Social, and Governance) performance.

The People's Bank of China stands out for establishing a comprehensive green finance framework. It introduced Green Credit Guidelines to encourage commercial banks to prioritize loans for environmentally sustainable projects. Additionally, the PBoC provides concessional lending facilities that support low-carbon projects, thereby lowering the cost of capital for green investments.

Meanwhile, the Bank of England has conducted advanced climate stress tests and scenario analysis to evaluate the exposure of financial institutions to various climate-related risks. The BoE has also established disclosure expectations for

financial institutions, requiring them to publicly report on their environmental risk exposures and governance practices.

Collectively, these central banks demonstrate a growing recognition that financial stability and climate stability are deeply intertwined. While their approaches differ in design and scope, they share a common principle: the financial system must be reoriented to support the transition to a low-carbon, climate-resilient economy. Their efforts reflect a shift in central banking orthodoxy—from neutrality to strategic engagement—where sustainability is no longer considered a secondary concern but an integral component of macroeconomic governance. As climate-related risks continue to intensify, the leadership of central banks will be vital in mainstreaming green finance and safeguarding global economic resilience.

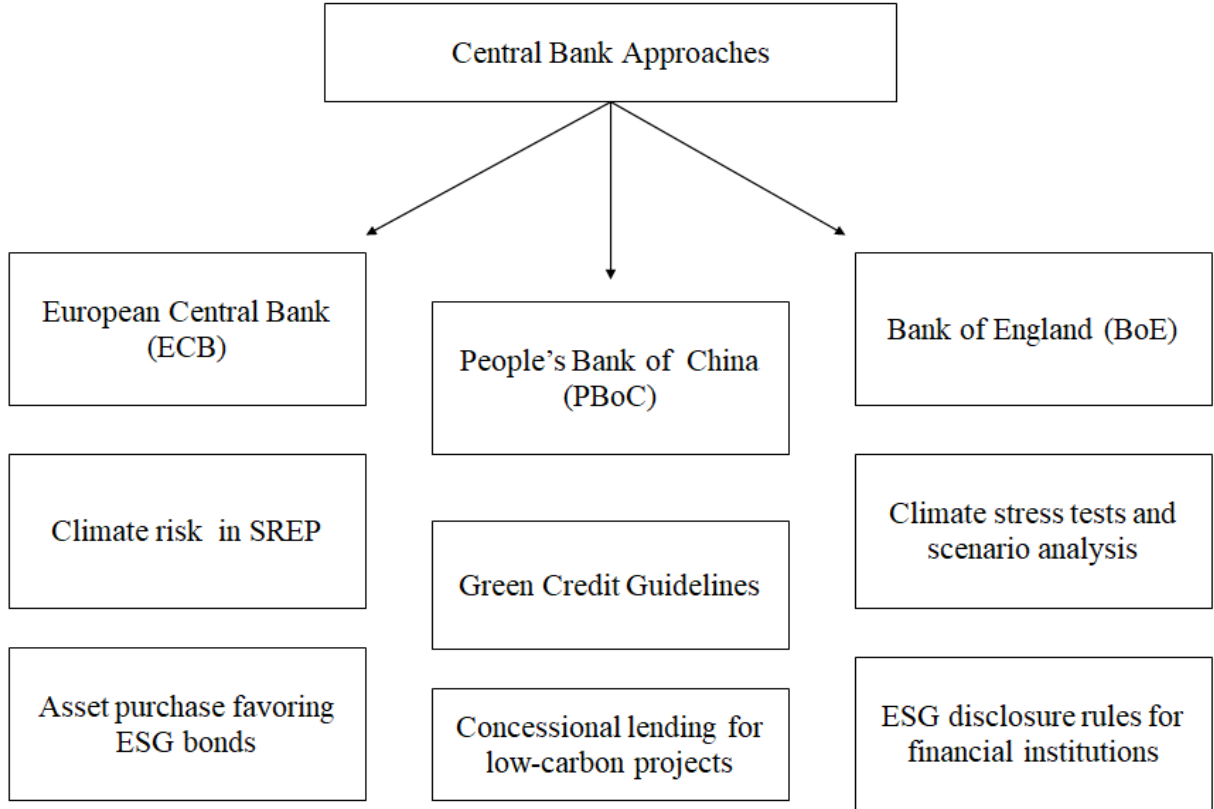

Diagram 1. Green Finance Tools Used by Central Banks (Conceptual)

The examples of the European Central Bank (ECB), People’s Bank of China (PBoC), and the Bank of England (BoE) illustrate different pathways but share a common commitment to integrating environmental considerations into core banking functions. While the ECB emphasizes supervision and ESG-aligned monetary policy, the PBoC focuses on credit guidance and macroprudential incentives. Meanwhile, the BoE contributes through system-wide climate stress testing and regulatory expectations around disclosure and governance.

For emerging economies such as Uzbekistan, these case studies provide valuable insights and practical guidance for institutional reform. Adapting global best practices—such as developing a national green taxonomy, introducing climate-related reporting standards, and offering financial incentives for green lending—could enable the Central Bank of Uzbekistan to foster a sustainable banking ecosystem. Crucially, this must be done in alignment with national strategic priorities, such as

the Green Economy Strategy (2019–2030) and the Development Strategy of New Uzbekistan (2022–2026).

Ultimately, the role of central banks in green finance extends beyond economic stewardship; it includes a broader responsibility to facilitate a climate-resilient future through forward-looking, inclusive, and coordinated financial governance.

The analysis reveals that central banks have moved beyond their conventional mandates and are now active participants in the global green transition. By adopting a range of regulatory, supervisory, and monetary policy tools, they can significantly accelerate the development of green finance. For Uzbekistan, the lessons from international best practices provide a roadmap for institutional reform, while strategic alignment with national development plans ensures relevance and effectiveness. However, successful implementation will require careful management of risks, stakeholder coordination, and a clear commitment to sustainability at the highest levels of financial governance.

This study has examined the growing influence of central banks in promoting green finance as part of a broader response to climate change and sustainability imperatives. Through detailed analysis of the European Central Bank, the People's Bank of China, and the Bank of England, it is evident that central banks are no longer passive observers but are becoming key actors in the transition to low-carbon economies. By leveraging a range of tools-such as climate risk integration into supervision, green credit guidelines, concessional lending, and climate-related stress testing-these institutions are reshaping financial markets to align with environmental objectives.

The findings underscore that while each central bank's approach is shaped by its domestic context, they all share a commitment to embedding climate considerations into their monetary, regulatory, and policy functions. For Uzbekistan, the international experience offers a valuable roadmap for reform. By adopting customized versions of these strategies-such as introducing a national green taxonomy, ESG reporting standards, and preferential refinancing for green loans-the Central Bank of Uzbekistan can enhance its role in supporting a sustainable and climate-resilient financial sector.

In conclusion, central banks have the capacity and the responsibility to lead the green transition in the financial system. Their continued innovation and cooperation will be essential to mobilize capital for sustainable development and to safeguard long-term economic stability in the face of environmental challenges.

REFERENCES

1. Bank of England. (2021). Climate change and the Bank of England. Retrieved from <https://www.bankofengland.co.uk/climate-change>
2. European Central Bank. (2022). ECB's climate change centre and climate-related financial disclosures. Retrieved from <https://www.ecb.europa.eu>
3. People's Bank of China. (2020). Green Finance Development Report. Retrieved from <http://www.pbc.gov.cn>
4. Network for Greening the Financial System (NGFS). (2021). Climate-related risk and financial stability. Retrieved from <https://www.ngfs.net>

5. International Monetary Fund. (2022). Green central banking: Policies and practices. IMF Working Paper No. 22/15.

6. OECD. (2021). Developing sustainable finance definitions and taxonomies. OECD Green Finance Series.

7. World Bank. (2020). Transforming green finance in developing countries. Washington, DC: World Bank Group.

8. Uzbekistan Ministry of Economic Development and Poverty Reduction. (2021). Green Economy Strategy 2019–2030.

9. Strategy for the Development of New Uzbekistan 2022–2026. (2022). Presidential Decree No. PF–60.

RAQAMLI IQTISODIYOT SHAROITIDA O‘ZBEKISTON TIJORAT BANKLARI DAROMADLARINI BOSHQARISHNING ASOSIY OMILLARI

*Ahmedov Komron Muhammad-Alievich
Toshkent Kimyo Xalqaro Universiteti mustaqil izlanuvchisi
E-mail: ahmed.com@gmail.com*

Hozirgi global iqtisodiyot sharoitida raqamli transformatsiya jarayonlari moliyaviy sektori, ayniqsa tijorat banklari faoliyatiga keskin ta’sir ko’rsatmoqda. Raqamli texnologiyalar va innovatsion yechimlarning joriy etilishi natijasida bank xizmatlari bozori tubdan o’zgarib, an’anaviy faoliyat modellaridan raqamli biznes modellariga o’tish tez sur’atlarda amalga oshmoqda. Bu holat banklar daromad bazasini boshqarish, uning manbalarini diversifikatsiya qilish va barqaror rentabellikka erishish masalalarini strategik ahamiyatga ega vazifaga aylantirdi.

O‘zbekiston Respublikasida ham raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida belgilangan bo‘lib, bank tizimi bu jarayonda asosiy ishtirokchi hisoblanadi. Markaziy bankning 2020-2025 yillarga mo‘ljallangan islohot dasturida banklar faoliyatini raqamlashtirish, innovatsion mahsulotlar ulushini oshirish hamda raqamli to‘lovlar infratuzilmasini kengaytirish ustuvor yo‘nalishlardan biri sifatida belgilangan. Shu sababli, raqamli iqtisodiyot sharoitida tijorat banklari daromadlarini boshqarish faqat moliyaviy natijalarni yaxshilash vositasi emas, balki raqobatbardoshlik va moliyaviy barqarorlikni ta’minlashning muhim omiliga aylanmoqda.

Banklar faoliyatida raqamli texnologiyalar qo‘llanilishi natijasida foizli daromadlardan tashqari yangi daromad manbalari, raqamli to‘lov xizmatlari, mobil ilovalar orqali mikrokreditlash, onlayn depozitlar, elektron savdo platformalari bilan hamkorlik va fintex integratsiyalari orqali foizsiz daromadlar ko‘paymoqda. Xalqaro amaliyotda DBS Bank, JPMorgan Chase, Deutsche Bank kabi banklar raqamli biznes modellarini joriy etib, banklarning umumiy foydasining 40-50 foizi foizsiz daromadlar hissasiga to‘g‘ri kelmoqda.

Shu nuqtai nazardan, raqamli iqtisodiyot sharoitida O‘zbekiston tijorat banklari daromadlarini boshqarishning asosiy omillarini o‘rganish, daromad bazasini diversifikatsiya qilish mexanizmlarini takomillashtirish hamda raqamli texnologiyalardan foydalanish orqali moliyaviy barqarorlikka erishish dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Tijorat banklari aktivlarining daromadlilikini boshqarishda xalqaro amaliyotda aktivlar riskka tortilish darajasi bo'yicha tasniflanadi. Bu yondoshuvning maqsadi, aktivdan olinadigan daromadni uning risklilik darajasi bilan qiyoslab, riskka mos daromadni aniqlashdir. Amaliyotda bunda RORWA, RAROC kabi ko'rsatkichlar qo'llanadi; kapital talablari esa risk vaznlari orqali hisoblanadi.

Tasnifning asosiy guruhlari:

Past riskli aktivlar. Bularga naqd pul, Markaziy bankdagi hisoblar, yuqori likvid davlat qimmatli qog'ozlari kiradi. Ularning defolt riski juda past, likvidlik yuqori, hosil bo'ladigan marjasi pastroq bo'ladi. Bu aktivlarning asosiy ahamiyati likvidlik himoyasini ta'minlaydi, stress sharoitlarda fondlash manbai hisoblanadi.

O'rta riskli aktivlar. Bu turdagi aktivlarga yirik banklarga qo'yilmalar, yuqori reytingli korporativ obligatsiyalar, qarzдорlarining qisqa muddatli majburiyatlari kiradi. Bu aktivlarda daromad/risk muvozanati nisbatan barqaror va kredit sifatini doimiy monitoring talab qiladi.

O'rtadan yuqori riskli aktivlar. Bu turdagi aktivlarga chakana kreditlar, ipoteki krediti, kichik va o'rta biznesga kreditlar, treyd-moliyaviy bitimlar kiradi. Bu aktivlarning foiz marjasi yuqoriroq hamda riskni AI-skoring, kovenantlar va sug'urta vositalari orqali boshqarish zarur.

Yuqori riskli aktivlar. Bu turdagi aktivlarga reytingsiz yoki past reytingli korporativ kreditlar, to'liq ta'minotga ega bo'lmagan ssudalar kiradi. Bu aktivlarning ehtimoliy yo'qotishi kattaroq, ta'minot sifati va kesh-flou modeli hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Juda yuqori riskli aktivlar. Bu turdagi aktivlarga muddati o'tgan/qayta tuzilgan kreditlar, sud jarayonidagi kreditlar, xususiy qo'yilmalari kiradi. Bu aktivlar yuqori proviziya va kapital talab qiladi va realizatsiya strategiyasi hal qiluvchi hisoblanadi.

Balansdan tashqari aktivlar. Bularga esa kafolatlar, akkreditivlar, svop/forward shartnomalari kiradi. Bu turdagi aktivlar kredit konversiya koeffitsientlari orqali kredit ekvivalent qiymatga aylantirilib, risk vazniga tortiladi.

Provardida bunday tasniflash foydani «nominal» emas, balki riskka mos daromad sifatida baholashga imkon beradi; kapital samaradorligini oshiradi, portfel barqarorligini ta'minlaydi va bankning strategik o'sish qarorlarini faktlarga tayanilgan holda qabul qilishga xizmat qiladi.

Tadqiqotlar raqamli iqtisodiyot sharoitida O'zbekiston tijorat banklari daromadlarini boshqarishga ta'sir etuvchi omillarning ko'p qirrali va o'zaro bog'liq ekanligini ko'rsatdi. O'zbekiston tijorat banklarini xalqaro amaliyot bilan qiyosiy solishtirish orqali olingan ma'lumotlar asosida bir necha muhim yo'nalishlar aniqlandi.

Daromad manbalari strukturasidagi o'zgarishlar. 2020-2025 yillar davomida O'zbekiston tijorat banklarining umumiy daromadlari tarkibida foizsiz daromadlar ulushi 18,4 foizdan 29,7 foizgacha o'sdi. Bu raqamli xizmatlar (onlayn to'lovlar, mobil ilovalar orqali komissiyalar, QR-to'lovlar va fintex hamkorliklari)ning kengayishi bilan izohlanadi. Ayniqsa, mikromoliya va raqamli platforma xizmatlari bo'yicha komissiya tushumlari o'rtacha yillik 25–27 foiz sur'atda o'sdi.

Bu holat xalqaro tendensiyalarga ham mos keladi. JPMorgan Chase, Standard Chartered va DBS Bank singari yirik banklarda foizsiz daromadlar umumiy

foydaning 45-55 foizini tashkil etadi. O'zbekistondagi banklar uchun bu ko'rsatkich hali past, ammo o'sish potentsiali yuqori.

Foiz siyosati va raqamli kanallar ta'siri. Tahlil natijalariga ko'ra, milliy valyutadagi kreditlar bo'yicha o'rtacha foiz stavkasi va bankning umumiy daromadi o'rtasida teskari bog'liqlik aniqlandi. Bu raqamli kreditlash tizimlarining samaradorligi bilan izohlanadi. Avtomatlashtirilgan skoring va past riskli segmentlarga yo'naltirish orqali banklar past foiz stavkasida ham barqaror foyda ko'rmoqda.

Raqamli kredit platformalari orqali berilgan ssudalarning qaytarish darajasi an'anaviy kanallarga nisbatan 7-9 foizga yuqori ekanligi aniqlandi. Bu AI-skoring tizimlari va real-time monitoring instrumentlarining samaradorligini tasdiqlaydi.

Daromad barqarorligiga ta'sir etuvchi asosiy omillar. Ko'p omilli regressiya modeli (OLS) natijalariga ko'ra, tijorat banklari daromadlarining o'sishiga eng kuchli ta'sir etuvchi omillar bular raqamli to'lov platformalaridan olinayotgan komissiyalar, mikrokreditlar va fintech integratsiyalaridan tushgan daromadlar, onlayn depozitlar va raqamli sarmoya mahsulotlari ulushi. Shu bilan birga, an'anaviy foiz marjasi va valyuta operatsiyalari bo'yicha daromadlar ta'siri nisbatan pasaygani kuzatildi. Bu tendensiya raqamli iqtisodiyotning bank biznes modellariga ta'sir etishini anglatadi.

Samarali boshqaruv modellari. Xalqaro tajriba tahlili shundan dalolat beradiki, raqamli daromad kanallarini samarali boshqarishda gibrid biznes modellar ustuvor ahamiyatga ega. Masalan, DBS Bank va ICICI Bank raqamli va an'anaviy xizmatlarni integratsiya qilgan holda 2024 yilda foydaning 60 foizini onlayn operatsiyalar hissi orqali ta'minladi.

O'zbekiston banklari uchun ham ushbu tajriba muhim ahamiyatga ega. Raqamli ekotizimni bank infratuzilmasi bilan integratsiya qilish, ma'lumotlarni tahlil qilish asosida mahsulotlarni moslashtirish va mijozlar ehtiyojini real-time rejimida qondirish orqali daromad barqarorligini oshirish mumkin.

Iqtisodiy samaradorlik va barqarorlik. Tahlil natijalari shundan dalolat beradiki, raqamli xizmatlardan foyda ko'radigan banklarda ROA o'rtacha 1,6 foizni, ROE esa 14,2 foizni tashkil etgan bo'lsa, an'anaviy faoliyat yurituvchi banklarda bu ko'rsatkichlar mos ravishda 0,9 va 9,8 foiz bo'lgan. Bu raqamlar raqamli modellarning daromad va barqarorlik nuqtai nazaridan ustunligini isbotlaydi.

Tadqiqot natijalari raqamli iqtisodiyot sharoitida tijorat banklari daromadlarini boshqarish tizimida tub o'zgarishlar yuz berganini ko'rsatmoqda. Bu o'zgarishlar nafaqat faoliyat samaradorligini oshirish, balki moliyaviy barqarorlik va raqobatbardoshlikni ta'minlash nuqtai nazaridan ham muhim ahamiyat kasb etmoqda.

1. Daromad bazasini diversifikatsiya qilish zarurati.

Bugungi sharoitda faqat an'anaviy foizli daromadlarga tayanish bank faoliyatining barqarorligini ta'minlay olmaydi. Tahlillar shuni ko'rsatdiki, raqamli xizmatlar va fintex hamkorliklaridan olinadigan foizsiz daromadlar bankning umumiy foydasini oshirish bilan birga, uning risk profilini ham muvozanatlaydi. Shu bois, banklar quyidagi choralarni amalga oshirishi zarur:

raqamli komissiya xizmatlarini kengaytirish (QR-to'lovlar, onlayn invoices diskontlash, B2B platforma integratsiyalari);

fintex startaplar bilan hamkorlikda yangi raqamli mahsulotlarni joriy etish; ma'lumotlarga asoslangan kross-sotuv (cross-selling) strategiyasini rivojlantirish.

2. Kredit portfelini raqamlashtirish va riskni avtomatlashtirish.

AI va Big Data texnologiyalari kreditlash jarayonidagi inson omilini minimallashtirib, riskni aniq baholash imkonini yaratmoqda. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, raqamli skoring tizimlaridan foydalanuvchi banklarda muammoli kreditlar ulushi an'anaviy usullar bilan ishlovchi banklarga nisbatan 2,3 barobar past bo'lgan. Amaliyotda qo'llanilishi lozim choralar:

real-time kredit monitoringi va avtomatik restrukturizatsiya modellarini joriy etish;

kredit faoliyatida avtomatik o'qitish asosida riskni prognozlash tizimini rivojlantirish;

raqamli ma'lumotlar asosida alternativ skoring tizimlarini qo'llash.

3. Bank ekotizimini yaratish va platformalashuv tendensiyasi.

Xalqaro amaliyot shundan dalolat beradiki, kelgusida banklar faqat moliyaviy xizmat ko'rsatuvchi sub'ekt emas, balki raqamli ekotizimning markaziga aylanadi. DBS Bank, ICICI Bank, Alipay Bank va Revolut singari modellarda bank xizmatlari fintex, sug'urta, logistika va elektron tijorat sohalari bilan integratsiya qilingan holda ishlaydi. O'zbekiston banklari uchun bu tajribadan kelib chiqib quyidagi tavsiyalar muhim:

fintech API orqali tashqi xizmat provayderlar bilan integratsiya jarayonlarini yo'lga qo'yish;

raqamli ekotizim orqali mikrocredit, sug'urta va investitsiya xizmatlarini birlashtirish;

korporativ mijozlar uchun "bank-servis sifatida" modelini joriy etish.

4. Mijozlar rag'batlantirish va raqamli ishonchni kuchaytirish.

Daromad barqarorligi mijozlarning raqamli kanallardan foydalanish darajasiga bog'liq. Shu bois, banklar mijozlar bilan ishlashda personallashtirilgan yondashuvni kuchaytirishi, raqamli faoliyat uchun rag'bat tizimlarini joriy etishi lozim. Buning uchun banklarga quyidagilar tavsiya etiladi:

raqamli kanallar orqali amalga oshirilgan operatsiyalar uchun keshbek yoki bonus tizimini joriy etish;

raqamli platformalarda mijoz ehtiyojlarini real-time tahlil qilish;

raqamli xavfsizlik va ma'lumotlarni himoya qilishni ISO/IEC 27001 standartlari asosida takomillashtirish.

5. Davlat siyosati va institutsional asoslar.

Raqamli banklarni rivojlantirishda davlat siyosati muhim rol o'ynaydi. Shu bois, raqamli to'lov infratuzilmasini barcha banklar uchun yagona standartga muvofiqlashtirish hamda raqamli identifikatsiya va ochiq bank tizimini bosqichma-bosqich joriy etish.

Raqamli iqtisodiyot sharoitida tijorat banklari daromadlarini boshqarish samaradorligini oshirish raqamli texnologiyalardan oqilona foydalanish, foizsiz

daromadlar ulushini oshirish va innovatsion mahsulotlar orqali diversifikatsiyalashga bog'liq. Shu yo'nalishda strategik rejalashtirish, raqamli ekotizimga integratsiya va axborot xavfsizligini ta'minlash asosiy ustuvor vazifa bo'lib qolmoqda.

ASOSIY KAPITALGA INVESTITSİYALAR ORQALI MAXSUS IQTISODIY ZONALARDA INNOVATSION TEXNOLOGIYALARNI JORIY ETISH

Xuramov Zafar Rajabaliyevich

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti mustaqil izlanuvchisi

Asosiy kapitalga investitsiya iqtisodiy rivojlanishning muhim omili bo'lib, mamlakat ishlab chiqarish salohiyatini oshirish, yangi texnologiyalarni joriy etish va ish o'rinlarini yaratish imkonini beradi. Mikro, kichik va o'rta korxonalar (MIZ) esa milliy iqtisodiyotning poydevori hisoblanadi. Ushbu korxonalar asosiy kapitalga yo'naltirilgan sarmoyalar yordamida ishlab chiqarish quvvatlarini kengaytiradi, raqobatbardoshlikni oshiradi va innovatsion yechimlarni tatbiq etadi. Shu bois, MIZlar faoliyatining samaradorligi va barqarorligi to'g'ridan-to'g'ri investitsiyalarni qanday o'zlashtirishga bog'liq bo'ladi.

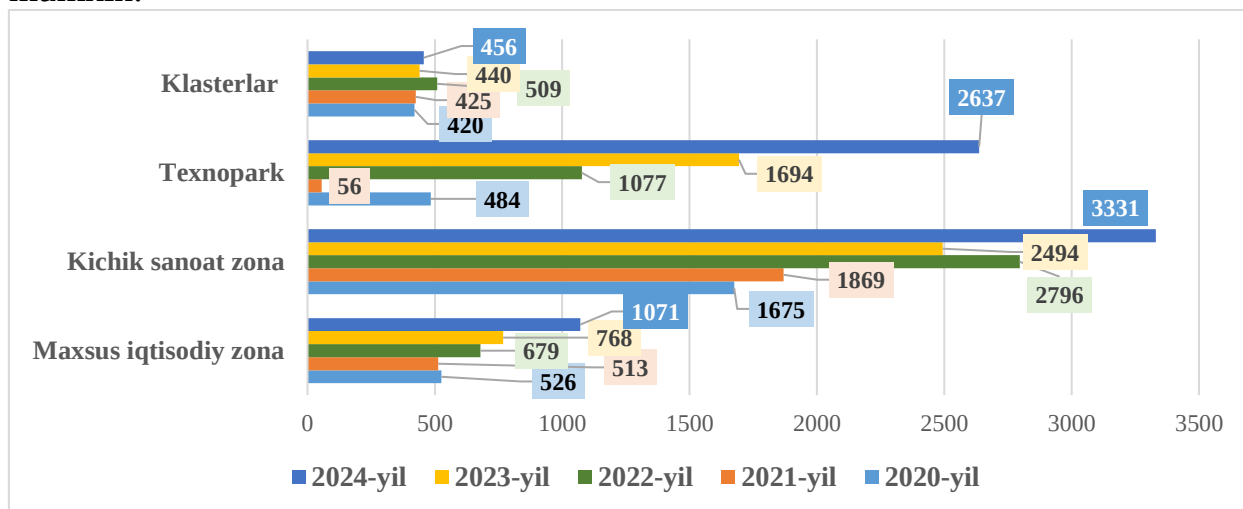
MIZlar iqtisodiyotning turli sohalarida ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish faoliyatini amalga oshiradi. Asosiy kapitalga kiritilgan investitsiyalar MIZlarga yangi uskuna va texnologiyalarni xarid qilish, ishlab chiqarish jarayonini modernizatsiya qilish va infratuzilmani yaxshilash imkonini beradi. Shu bilan birga, investitsiyalar MIZlarning moliyaviy barqarorligini oshiradi va eksport salohiyatini kengaytiradi. Davlat tomonidan beriladigan imtiyozlar, subsidiyalar va kredit resurslari MIZlarning asosiy kapitalga sarmoya kiritishini rag'batlantiradi. Natijada, mamlakat iqtisodiyoti diversifikatsiyalanadi, ish o'rinlari ko'payadi va mahalliy ishlab chiqarish rivojlanadi.

Texnoparklar tomonidan ishlab chiqarilgan sanoat mahsulotlari hajmi eng past bo'lsa-da, ular ham o'sdi va barqaror o'sish tendensiyasini ko'rsatmoqda. Umumiy hajm 2020 yilda 252.2 milliard so'mdan 2021 yilda 494.5 milliard so'mga o'sdi (96.1% o'sish), 2022 yilda 427.2 milliard so'm (13.6% pasayish), 2023 yilda 910.4 milliard so'm (113.1% o'sish), 2024 yilda esa 1,379.9 milliard so'm (51.6% o'sish). Natija texnoparklar ishlab chiqarish hajmining ushbu 5 yil ichida 5.5 barobar oshganligini ko'rsatadi.

Shunday qilib, 2022-2024 yillardagi o'sish 2021-2022 yillardagi pasayishdan keyin texnoparklar yangi bosqichga o'tayotganini ko'rsatadi. Texnoparklar tomonidan ishlab chiqarilgan mahsulot hajmining boshqa zonalarga nisbatan pastligi ularning innovatsion texnologiyalar va yuqori qo'shilgan qiymatli mahsulotlar ishlab chiqarishga qaratilganligiga bevosita bog'liq.

Kichik sanoat zonalaridagi (KSZ) korxonalar soni 2020–2024 yillarda O'zbekistonda eng yuqori ko'rsatkichga ega bo'ldi. 2020 yilda KSZga tegishli korxonalar soni 1,675 tani tashkil etgan bo'lsa, 2021 yilda 1,869 taga, 2022 yilda esa 2,796 taga yetdi; 2023 yilda biroz pasayib, 2,494 taga tushgan bo'lsa-da, 2024 yilda keskin o'sib, 3,331 taga yetdi. Bu besh yil ichida Kichik sanoat zonalaridagi korxonalar sonining 98,9 foizga oshishini anglatadi. Bunday tez rivojlanish

hukumatning kichik va o'rta korxonalarni yaratish, sanoat yig'ilishlarini diversifikatsiya qilish va bandlikni oshirish siyosatining muvaffaqiyatini tasdiqlaydi. Ayniqsa, 2024 yildagi tez o'sish iqtisodiy islohotlarning kuchayishi va KSZ qurilishini rag'batlantirish dasturlarining faollashishi bilan bog'liq bo'lishi mumkin.

1-rasm. O'zbekistondagi MIZ, KSZ, texnopark va klasterlar tarkibidagi korxonalar soni (2020-2024)²³⁶

Grafikda bu tendensiyalar eng ko'rinadigan bo'lib, texnoparklardagi korxonalar sonining o'sishi bilan bog'liq edi. Biroq, 2020 yilda texnoparklarda faqat 484 korxona faoliyat yuritgan va 2021 yilga kelib, bu son 56 taga tushgan. Bu pasayish texnoparklar landshaftining qayta ko'rib chiqilishi, samarasiz korxonalar yopilishi yoki texnoparklarning yangi ta'rif bilan bog'liq bo'lishi mumkin. Natijada, texnopark korxonalari soni 2022 yilda 1,077 taga, 2023 yilda 1,694 taga va 2024 yilda 2,637 taga keskin oshdi. 2024 yilda texnopark korxonalari soni 2021 yilga nisbatan 47 barobar ko'p. Bunday tez kengayish davlat siyosatining yangi texnologiyalar, tadqiqotlar va raqamli iqtisodiyotni rivojlantirishga qaratilganligini ko'rsatadi.

Maxsus iqtisodiy zonalardagi (MIZ) korxonalar o'sishining ham aniq tendensiyalari kuzatildi. 2020 yilda 526 korxonadan 2021 yilda 513 taga biroz pasayish kuzatilgan bo'lsa-da, keyingi yillarda barqaror o'sish kuzatildi - 2022 yilda 679 taga, 2023 yilda 768 taga va 2024 yilda 1,071 taga yetdi. Bu besh yil ichida MIZ korxonalari sonining 103,6 foizga oshishini anglatadi. MIZ ichidagi korxonalar sonining oshishi O'zbekistonga to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalarni jalb qilish va eksport salohiyatini oshirish siyosatining samaradorligini tasdiqlaydi. Ayniqsa, 2023-2024 yillardagi o'sish (768 dan 1,071 taga) mamlakatdagi investitsiya muhitining yaxshilanishi va xorijiy investorlarning ishonchini ko'rsatadi. Korxonalar klasterlarining soni tahlil davrida o'sishdan kam ta'sirlandi. Bu esa 2020 yilda 420 korxonadan 2022 yilda 509 taga, 2023 yilda 440 taga tushib, 2024 yilda 456 taga ko'tarildi. Bu besh yil ichida faqat 8,6 foizga o'sishni anglatadi. Klaster korxonalari o'sishi mavjud korxonalar samaradorligini oshirishga qaratilgan klaster strategiyasining o'sish tendensiyasi bilan izohlanishi mumkin, ularni ko'paytirish

²³⁶ O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasining malumotlari asosida mualliflar tomonidan tayyorlangan.

emas (ya'ni, klaster kengayishi). Chunki klasterlar odatda bog'liq korxonalar, tadqiqot institutlari va boshqa tashkilotlarni birlashtiradi, klasterlarning sifati va samaradorligi sonidan ko'ra muhimroq omillar bo'lishi mumkin.

Asosiy kapitalga yo'naltirilgan investitsiyalar MIZlar uchun iqtisodiy rivojlanishning asosiy manbai hisoblanadi. Ushbu investitsiyalar orqali MIZlar ishlab chiqarish quvvatlarini kengaytiradi, texnologik yangilanishlarni amalga oshiradi va raqobatbardosh mahsulot yaratadi. Investitsiyalarning samarali boshqarilishi MIZlarning moliyaviy barqarorligini oshiradi va ularning uzoq muddatli rivojlanishiga xizmat qiladi. Davlat va xususiy sektor hamkorligi asosiy kapitalga sarmoya kiritish jarayonini rag'batlantiradi, bu esa investitsion risklarni kamaytiradi. Shu bilan birga, MIZlar asosiy kapitalga sarmoya kiritish orqali milliy iqtisodiyotda ish o'rinlarini yaratadi, eksportni oshiradi va innovatsion loyihalarni joriy etadi. Xulosa qilib aytganda, MIZlar va asosiy kapitalga investitsiyalar bir-birini to'ldiruvchi strategik resurslardir: investitsiyalar MIZlarni rivojlantirsa, MIZlar esa mamlakat iqtisodiy barqarorligi va o'sishiga hissa qo'shadi. Shu bois, asosiy kapitalga investitsiyalarni rag'batlantirish va MIZlarni qo'llab-quvvatlash milliy iqtisodiy taraqqiyotning ajralmas qismidir.

O'ZBEKISTON BANK TIZIMIDA ASOSIY MOLIYAVIY KO'RSATKICHLARNI BAHOLASHDA BAZEL-II STANDARTLARI VA CAMELS REYTING TIZIMI

PhD, Dagarov Bekzod Muzaffar o'g'li

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti mustaqil izlanuvchisi

ozirgi global iqtisodiy sharoitda bank tizimining barqarorligi va moliyaviy samaradorligi har qanday mamlakat iqtisodiyoti uchun strategik ahamiyatga ega. Xususan, O'zbekiston bank tizimi rivojlanayotgan iqtisodiyot sharoitida kapital yetarliligi, likvidlik, rentabellik va risklarni boshqarish mexanizmlarini takomillashtirish orqali barqaror faoliyat yuritishga intilmoqda. Shu munosabat bilan, xalqaro moliya amaliyotidagi ilg'or standartlar va baholash tizimlaridan foydalanish dolzarb vazifa sifatida namoyon bo'ladi.

Bazel qo'mitasining Bazel-II kapital yetarlilik standartlari banklar faoliyatida moliyaviy barqarorlikni ta'minlash, risklarni o'z vaqtida aniqlash va nazorat qilishga imkon beradi. Ushbu standartlar kredit, operatsion va bozor risklarini hisobga olgan holda kapitalni optimal darajada taqsimlashni nazarda tutadi. Shu bilan birga, CAMELS reyting tizimi banklarning moliyaviy holatini baholashda keng qo'llanilib, Capital adequacy (kapital yetarliligi), Asset quality (aktivlar sifati), Management (boshqaruv sifati), Earnings (daromadlilik), Liquidity (likvidlik) va Sensitivity (risklarga sezgirlik) elementlari asosida kompleks tahlil imkonini yaratadi.

O'zbekiston bank tizimida ushbu yondashuvlarni integratsiyalashgan tarzda qo'llash, banklarning moliyaviy ko'rsatkichlarini aniq baholash, risklarni kamaytirish va xalqaro standartlarga moslashuvni ta'minlash imkonini beradi. Shu sababli, Bazel-II standartlari va CAMELS reyting tizimini birlashtirish orqali moliyaviy ko'rsatkichlarni baholash usullarini takomillashtirish, bank tizimining

barqarorligini oshirish va investitsion jozibadorligini kuchaytirish maqsadga muvofiqdir.

Hozirgi global iqtisodiy sharoitda bank tizimining barqarorligi va moliyaviy samaradorligi mamlakat iqtisodiy rivojlanishi uchun muhim omil hisoblanadi. Xususan, O'zbekiston bank tizimida kapital yetarliligi, likvidlik, rentabellik va risklarni boshqarish mexanizmlari samarali faoliyatni ta'minlash uchun dolzarbdir. Bazel qo'mitasining Bazel-II kapital yetarlilik standartlari banklarning kredit, operatsion va bozor risklarini hisobga olgan holda kapitalni optimal taqsimlashga imkon beradi. Shu bilan birga, CAMELS reyting tizimi banklarni baholashda kompleks yondashuvni ta'minlab, Capital adequacy, Asset quality, Management, Earnings, Liquidity va Sensitivity elementlari orqali moliyaviy ko'rsatkichlarni chuqur tahlil qilish imkonini beradi.

O'zbekiston bank tizimida Bazel-II standartlari va CAMELS reyting tizimini birlashtirib qo'llash banklar faoliyatining barqarorligini oshirish, risklarni kamaytirish va xalqaro standartlarga moslashuvni ta'minlashga xizmat qiladi.

Bazel qo'mitasining Bazel-II standartida tijorat banklari faoliyatidagi kredit riskini baholashning yangi, takomillashgan usuli ishlab chiqildi va u kredit riskini baholash bo'yicha standartlashgan yondashuv, deb nomlandi.

1-jadval

Bazel-II standartida tavsiya etilgan kredit riskini baholash bo'yicha standartlashgan yondashuvda kredit riskini baholash tartibi

Reyting	Riskka tortish koeffitsientlari (%)			
	Davlat va Markaziy banklar	Kredit tashkilotlari	Kredit tashkilot (qisqa muddatli talablar)	Yuridik shaxs
AAA dan A gacha	0	20	20 (20)	20
A+ dan A – gacha	20	50	50 (20)	50
VVV + dan VVV – gacha	50	100	50 (20)	100
VV + dan VV – gacha	100	100	100 (50)	100
V + dan V – gacha	100	100	100 (50)	150
V – dan past	150	150	150 (150)	150
Reytingsiz	100	100	50 (20)	100

Kredit oluvchining suveren kredit reytingi qanchalik yuqori bo'lsa, unga berilgan kreditning risk darajasi shunchalik past bo'ladi. Masalan, suveren kredit reytingi AAA dan AA gacha bo'lgan davlatlarning hukumatlariga va Markaziy banklariga berilgan kredit risk darajasi nolga teng, mazkur davlatlardagi kredit tashkilotlariga berilgan kreditlarning risk darajasi 20 foizga, yuridik shaxslarga berilgan kreditlarning risk darajasi 20 foizga teng.

Suveren kredit reytingi V-dan past bo'lgan davlatlarning Hukumatlariga, Markaziy banklariga, kredit tashkilotlariga va yuridik shaxslariga berilgan kreditlarning risk darajasi 150 foizga teng. Xalqaro reyting agentliklarining reyting bahosiga ega bo'lmagan bank mijozlariga berilgan kreditlarning risk darajasi 100 foizga teng.

M. Bobrik tomonidan taklif qilingan tijorat banklarining moliyaviy barqarorligini baholash uslubiyoti o‘zaro bog‘liq uchta baholash modelidan tashkil topgan: tijorat bankining moliyalari tarkibini tahlil qilish hamda baholashni ko‘zda tutuvchi moliyaviy resurslar va kapital o‘rtasidagi aloqadorlik modeli; tijorat bankining moliyaviy resurslaridan foydalanish sifatini tahlil qilish va baholashga asoslangan moliyaviy resurslardan foydalanish samaradorligi modeli; oldindan belgilangan davriy oraliqda moliyaviy barqarorlikning chegarasini aniqlash modeli.

R. Bennet va H. Una tomonidan amalga oshirilgan ilmiy tadqiqotda tijorat banklari kapitalining yetarliligini baholashda kapitalning brutto aktivlarga nisbati, kapitalning rentabelligi (ROE), aktivlarning dinamikasidan foydalanilgan. Fikrimizcha, Bazel qo‘mitasining tijorat banklari kapitalining yetarliligi bo‘yicha taklif etgan uslubiyoti kapitalning yetarliligini aniq baholash imkonini beradi. Chunki, mazkur uslubiyotda kapitalning yetarliligi bank aktivlarining riskka tortilgan summasiga nisbatan aniqlangan. Bunday sharoitda kapitalning yetarliligiga uning brutto aktivlarga nisbatan darajasiga qarab baho berish maqsadga muvofiq emas.

J.Xekmanning kross-seksiyaviy selektiv modelida tijorat banklari kapitalidagi “teshiklar”ni hosil bo‘lishi bank operatsiyalarining muddatli tarkibidagi muvozanatning buzilishi natijasi ekanligi asoslab berilgan. Ushbu model ma’lum bir ko‘rsatkichning darajasini aniqlovchi standart regression modellardan, masalan, chiziqli modellardan farq qiladi. Masalan, selektiv modellar o‘rganilayotgan ob’ektni to‘liqsiz tanlovga (sample selection bias) kiritish imkonini saqlab qoladi. Bunda modelda iqtisodiy agentlarning ikki guruhi – uy xo‘jaliklari va kompaniyalar ko‘rib chiqilgan bo‘lib, har bir guruh uchun nomuvozanatlilikning quyidagi uch turi ko‘zda tutilgan: 1 yilgacha muddatdagi operatsiyalar bo‘yicha nomuvozanatlilik; 1 yildan 3 yilgacha muddatdagi operatsiyalar bo‘yicha nomuvozanatlilik; 3 yildan ortiq muddatdagi operatsiyalar bo‘yicha nomuvozanatlilik.

2-jadval

“CAMELS” reyting tizimida tijorat banklari kapitalining yetarliligi va aktivlarning sifatini baholash mezonlari va me’yorlari

Reyting	Birinchi darajali kapitalning yetarlilik darajasi	Jami kapitalning yetarlilik darajasi	Aktivlarning sifati
1 – kuchli	5 foizdan ancha yuqori	10 foizdan sezilarli darajada yuqori	5 foizgacha
2 – qoniqarli	5 foizdan sezilarli darajada yuqori	10 foizdan sezilarli darajada yuqori	5% - 15%
3 – o‘rtacha	5 % darajasida	10 % darajasida	15% - 30 %
4 – chegaraviy	5 foizdan sezilsiz darajada past	10 foizdan sezilsiz darajada past	30% - 50%
5 – qoniqarsiz	5 foizdan sezilarli darajada past	10 foizdan sezilarli darajada past	50 foizdan yuqori

E’tirof etish joizki, tijorat banklarining investitsion jozibadorligini baholash uslubiyotlari orasida AQShning bank nazorati organlari tomonidan ishlab chiqilgan “CAMELS” reyting tizimi baholash mezonlarining aniqligi bilan ajralib turadi.

“CAMELS” reyting tizimida tijorat banklarining investitsion jozibadorligini ta’minlashning quyidagi jihatlari o‘zining aniq ifodasini topgan: tijorat banki regulativ kapitalining yetarliligi; tijorat banki birinchi darajali kapitalining

yetariligi; tijorat banki aktivlarining sifati; tijorat banki daromadlarining barqarorligi; tijorat bankining bozor risklariga ta'sirchanligi; tijorat banki depozit bazasining yetarliligi.

“CAMELS” reyting tizimida, Xalqaro tiklanish va taraqqiyot bankining uslubiyotidan farqli o'laroq, tijorat banklari depozit bazasining yetarliligi depozitlarning barqaror qoldig'ini jami depozitlarga bo'lish yo'li bilan aniqlanadi. “CAMELS” reyting tizimida tijorat banki kapitalining yetarliligi va uning aktivlarining sifati quyidagi mezonlar va me'yorlar asosida baholanadi.

“CAMELS” reyting tizimida tijorat bankiga birinchi darajali kapitalning yetarliligi bo'yicha beriladigan eng yuqori reyting baho birinchi darajali kapitalning aktivlarning riskka tortilgan summasiga nisbatan darajasi 5 foizdan ancha yuqori bo'lganda, jami kapitalning yetarliligi bo'yicha eng yuqori baho jami kapitalning aktivlarning riskka tortilgan summasiga nisbati sezilarli darajada yuqori bo'lganda beriladi. Aktivlarning sifati bo'yicha eng yuqori reyting baho u 5 foizgacha bo'lganda, eng past reyting baho 50 foizdan yuqori bo'lganda beriladi. Shunisi ahamiyatliki, “CAMELS” reyting tizimi butun dunyo bank amaliyotida tijorat banklari faoliyatini nazorat qiluvchi organlar tomonidan inspeksion tekshirishda qo'llaniladi. Qayd etish joizki, tijorat banklarining birlamchi ahamiyatga ega bo'lgan faoliyat yo'nalishlaridan biri bo'lib, kreditlar berish hisoblanadi. Shu sababli, kredit riskini baholash tijorat banklarining investitsion jozibadorligini baholashning muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. O'z navbatida, kredit riskini baholashning bir nechta uslubiyoti mavjud.

O'zbekiston bank tizimida moliyaviy barqarorlikni ta'minlash va risklarni samarali boshqarish mamlakat iqtisodiyotining rivojlanishi uchun muhim ahamiyatga ega. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, Bazel-II kapital yetarlilik standartlari banklarning kredit, operatsion va bozor risklarini hisobga olgan holda kapitalni optimal darajada taqsimlashga imkon beradi. Shu bilan birga, CAMELS reyting tizimi banklarning moliyaviy ko'rsatkichlarini kompleks tarzda baholash, boshqaruv samaradorligini va likvidlik darajasini aniqlashda qulay vosita sifatida xizmat qiladi. Bazel-II va CAMELS tizimlarini integratsiyalashgan tarzda qo'llash O'zbekiston banklari uchun xalqaro standartlarga moslashish, investitsion jozibadorlikni oshirish va moliyaviy barqarorlikni mustahkamlash imkonini yaratadi. Shuningdek, ushbu yondashuv moliyaviy risklarni kamaytirish, kapitalni oqilona taqsimlash va bank faoliyatini samarali monitoring qilish bo'yicha amaliy tavsiyalarni ishlab chiqish imkonini beradi.

ТЎҒРИДАН-ТЎҒРИ ХОРИЖИЙ ИНВЕСТИЦИЯЛАР ИҚТИСОДИЙ ТАРАҚҚИЁТ ДРАЙВЕРИ СИФАТИДА

*Тошкент давлат иқтисодиёт университети, мустақил
изланувчиси*

Нурдуллаев Алишер Ниятилла ўғли

Ҳозирги глобаллашув ва рақобатбардош иқтисодий муҳитда тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар (ТТХИ) миллий иқтисодий тараққиётнинг энг муҳим драйверларидан бири сифатида эътироф этилмоқда. Улар нафақат мамлакат иқтисодиётига қўшимча молиявий ресурслар киритишга хизмат

килади, балки замонавий технологиялар, инновацион билимлар ва илғор бошқарув тажрибасини ҳам жалб қилади. Шу боис ТТХИ мамлакатнинг иқтисодий ўсишини жадаллаштириш ва рақобатбардошлигини оширишда стратегик аҳамиятга эга.

Тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар саноат, энергетика, транспорт, молия ва хизмат кўрсатиш соҳаларида замонавий корхоналарни барпо қилиш имконини беради. Бу жараён иқтисодий фаолликни ошириб, янги иш ўринлари яратишга ва аҳоли даромадини кўпайтиришга хизмат қилади. Шу билан бирга, ТТХИ орқали ишлаб чиқариш қувватлари модернизация қилинади, маҳсулот сифати ва экспорт салоҳияти ортиб, миллий иқтисодиётнинг ташқи бозорларда рақобатбардошлиги кучаяди.

Хорижий инвестиция ва кредитларнинг иқтисодиёт тармоқлари бўйича тақсимотида ҳам инвестиция сиёсатининг тўғри юритилиши муҳимдир. Хорижий инвестицияларнинг мамлакат иқтисодиётидаги ролини тавсифловчи яна бир муҳим кўрсаткич унинг иқтисодиёт тармоқлари бўйича тақсимланиши ҳисобланади.

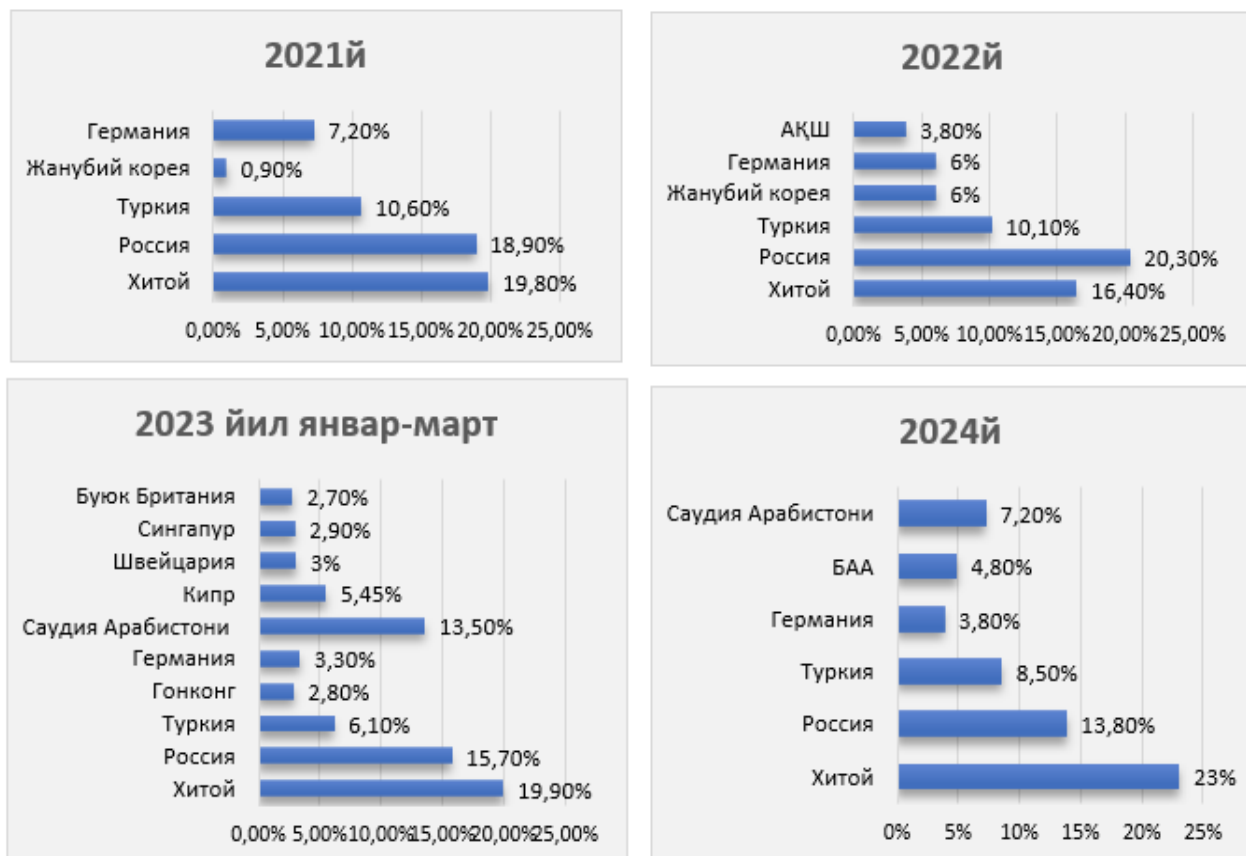
1-жадвал

2020-2024 йилларда хорижий инвестиция ва кредитларнинг иқтисодиёт тармоқлари бўйича ўзлаштирилиши (фоиз ҳисобида)

Тармоқлар номи	2020 йил	2021 йил	2022 йил	2023 йил	2024 йил
Қишлоқ, ўрмон ва балиқчилик хўжалиги	10,4	9,7	6,8	5,4	6,1
Тоғ-кон саноати	18,2	14,2	9,8	14,9	17,1
Ишлаб чиқариш саноати	42,1	37,5	42,5	38,0	35,7
Электр энергияси, газ, буғ ва конденцияланган ҳаво	8,3	12,1	14,1	19,8	19,5
Сув билан таъминлаш, канализация, чиқиндиларни йиғиш ва қайта фойдаланиш	1,3	1,4	1,9	1,8	1,4
Қурилиш	4,8	4,6	3,3	2,6	3,7
Ташиш ва сақлаш	2,3	6,0	6,5	5,4	3,7
Ахборот ва алоқа	2,0	2,0	1,3	2,4	2,5
Соғлиқни сақлаш ва ижтимоий хизматлар кўрсатиш	2,0	4,1	3,1	1,9	1,7
Бошқа фаолият турлари	8,3	8,4	10,7	7,8	8,6

2024 йилда жами жалб қилинган хорижий инвестиция ва кредитларнинг ўзлаштирилиши асосан, ишлаб чиқариш саноати (жамига нисбатан 35,7 фоиз), Электр энергияси, газ, буғ ва конденцияланган ҳаво соҳаси (19,5 фоиз) ва тоғ-кон саноати (17,1 фоиз) соҳаларига тўғри келмоқда. Чунки, мамлакатда ишлаб чиқариш саноатини, айниқса қайта ишлаш саноатини ривожлантиш муҳим.

Бундан ташқари, мамлакатда аҳоли сони ва саноат корхоналари сонининг кўпайиши қўшимча энергия ресурсларига бўлган эҳтиёжни оширади. Шу боис хорижий сармоядорлар иштирокида электр энергияси ишлаб чиқарувчи корхоналарни кўпроқ ташкил этиш мақсадга мувофиқдир. «Ўзбекистон олтин захиралари бўйича дунёда 4 ўринни, уни қазиб олиш бўйича 7 ўринни, мис захиралари бўйича 10-11, уран захиралари бўйича 11-12 ўринни эгаллайди. Мамлакатимизда 1800 дан зиёд кон ва 1644 га яқин истиқболли фойдали қазилмалар, 118 турдаги минерал хом ашё ресурслари мавжуд».

1-расм. 2021-2024 йилларда ўзлаштирилган хорижий инвестиция ва кредитлар ҳажмида энг юқори улушга эга бўлган инвестор давлатлар

2021-2024 йилларда миллий иқтисодиётга жалб қилинган хорижий инвестиция ва кредитларнинг давлатлар кесимидаги статистикасига эътибор қаратадиган бўлсак, 2021-2022 йилларда Россия Федерацияси (жами ўзлаштирилган инвестицияларда 2021 йилда 18,9 фоиз, 2022 йилда 20,3 фоиз) пешқадамлик қилган бўлса, 2023-2024 йилларда Хитой давлати (2023 йилда 19,9 фоиз, 2024 йилда 23 фоиз) улуши юқори бўлган. 2022 йилда бошланган Россия-Украина уруши ушбу кўрсаткичларга таъсир ўтказган. Кейинги ўринларни Туркия ва Саудия Арабистони давлатлари эгалламоқда (2.4-расм). Бундан ташқари Германия, Жанубий Корея, АҚШ ва Буюк Британия давлатлари ҳам ўз сармоялари билан қатнашмоқда.

Янги Ўзбекистон ташқи сиёсатининг асосий хусусиятлари очиклик, қўшни давлатлар билан яхши қўшничилик ва ўзаро савдо-иқтисодий ҳамкорлик муносабатларини мустаҳкамлашдан иборат. Шунинг исботи сифатида, 2024 йилда жами фаолият юритаётган 14871 та чет эл инвестицияси

иштирокидаги корхонадан 3965 таси қўшма корхоналар бўлиб, 10906 таси хорижий корхоналарни ташкил қилади (2.5-расм). Бугунги кунда Ўзбекистон иқтисодиётининг турли тармоқларида хорижий инвестицияларни жалб қилиш ва тadbirkorlik фаолиятини қўллаб-қувватлаш борасида ички шарт-шароитларни янада яхшилаш бўйича давомий ислохотлар олиб борилмоқда. Бунинг исботи сифатида қўшма корхона ва хорижий корхоналар сонининг охириги беш йилда кескин ошганлигини мисол келтириш мумкин. 2021 йилда хорижий капитал иштирокидаги корхоналар 13442 тани ташкил қилган бўлса, 2024 йилда эса бу кўрсаткич 1429 тага ошган.

Таҳлиллар шуни кўрсатадики, тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар миллий иқтисодий тараққиётнинг асосий драйвери сифатида кўп қиррали таъсирга эга. Улар орқали иқтисодиётнинг реал секторини ривожлантириш, саноатни модернизация қилиш ва юқори қўшилган қийматли маҳсулотлар ишлаб чиқаришни кенгайтириш мумкин.

ТТХИ янги иш ўринлари яратиш, меҳнат унумдорлигини ошириш ва аҳоли даромадини кўпайтиришда ҳам муҳим аҳамият касб этади. Шу билан бирга, инвесторлар билан ҳамкорлик орқали замонавий технологиялар трансфери ва илғор бошқарув тажрибаси миллий корхоналарда жорий этилади.

Хулоса қилиб айтганда, тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар нафақат молиявий ресурс, балки миллий иқтисодий тараққиётни жадаллаштирувчи стратегик драйвер сифатида хизмат қилади. Улар орқали мамлакат иқтисодиётининг барқарор ўсиши, рақобатбардошлиги ва халқаро бозорларда муваффақиятли фаолият юритиши таъминланади.

KICHIK BIZNES VA TADBIRKORLIK FAOLIYATINING USLUBIY MASALALARI

*Umirov Akramjon Tursunpulotovich
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti,
Davlat auditi fakulteti dekan o'rinbosari*

Hozirgi vaqtda mamlakatimiz iqtisodiyotida yirik, o'rta va kichik korxonalar, shuningdek, shaxsiy va oilaviy mehnatga asoslangan faoliyat bir vaqtning o'zida ishlaydi. Kichik biznes subyektlariga kichik korxonalar va yakka tartibdagi tadbirkorlar kiradi.

Har qanday mamlakat iqtisodiyoti yirik, o'rta va kichik biznesning optimal kombinatsiyasiz normal rivojlana olmaydi. Buni jahon amaliyoti isbotlagan. Kichik biznes bozor munosabatlarining ajralmas qismidir. O'zbekistonda bozor munosabatlariga o'tish kichik biznesni rivojlantirish yo'lidagi ko'plab to'siqlarni olib tashladi. Shu bilan birga, ko'plab korxonalar moliyalashtirishning yetarli emasligi yoki soliq tizimidagi kamchiliklar tufayli bankrot bo'ldi. Hozirgi vaqtda davlat darajasida kichik sektorni rivojlantirish va qo'llab-quvvatlash borasidagi islohotlarni qayta ko'rib chiqish zarurati mavjud.

Hozirgi vaqtda iqtisodiyotning bozor munosabatlariga o'tishi munosabati bilan korxonalarning mustaqilligi va ularning iqtisodiy-huquqiy mas'uliyati ortib bormoqda. Tadbirkorlik subyektlarining moliyaviy barqarorligining ahamiyati

keskin ortib bormoqda. Bularning barchasi ularning moliyaviy holatini tahlil qilish rolini sezilarli darajada oshiradi: mablag'larning mavjudligi, joylashishi va ishlatilishi va boshqalarni kiritishimiz mumkin.

Kichik biznes zamonaviy bozor iqtisodiy tizimining ajralmas elementi bo'lib, usiz iqtisodiyot va umuman jamiyat normal mavjud bo'la olmaydi va rivojlana olmaydi. Butun dunyoda bugungi kunda kichik biznes iqtisodiy va ilmiy-texnikaviy taraqqiyotning harakatlantiruvchi kuchlaridan biri va iqtisodiyotning barcha tarmoqlarida asosiy ish beruvchi sifatida faoliyat yuritmoqda.

1-rasm. Kichik biznes va tadbirkorlik faoliyatining moliyaviy mexanizmi

Kichik biznes va tadbirkorlik faoliyatining moliyaviy mexanizmi – bu tadbirkorlik subyektlarining iqtisodiy faoliyatini amalga oshirish uchun zarur bo'lgan moliyaviy resurslarni jalb qilish va boshqarish tizimidir. U turli xil moliyaviy vositalar va mexanizmlar orqali kichik biznesning samarali ishlashini ta'minlashga qaratilgan.

Kichik biznes va tadbirkorlik faoliyatining moliyaviy mexanizmi samarali va barqaror ishlashini ta'minlash uchun ko'plab moliyaviy vositalar va strategiyalar mavjud. Ular orqali tadbirkorlar o'z bizneslarini rivojlantirish, xavflarni kamaytirish va daromad olish imkoniyatlariga ega bo'ladilar. Moliyaviy boshqaruv, investitsiyalar va davlat qo'llab-quvvatlash tizimi bu mexanizmning asosiy tarkibiy qismlarini tashkil etadi.

Xorijiy va mahalliy tadqiqotchilarning kichik biznes rivojlanishi va faoliyatining turli jihatlariga bag'ishlangan nashrlari mamlakatimiz rahbariyatining kichik biznes muammolariga e'tibori ortib borayotganidan, taniqli iqtisodchi olimlarning tavsiyalaridan dalolat beradi. Biroq, kichik biznes muammolariga bag'ishlangan ishlarning aksariyati, qoida tariqasida, uning faqat individual tomonlarini – ijtimoiy, huquqiy, moliyaviy va boshqalarni o'rganishga qaratilgan bo'lib, ayrim masalalarni yoritish yuzaki, umumiy xarakterga ega, bu esa kichik biznesni iqtisodiyotning eng muhim, mustaqil tarmog'i sifatida chuqur, har tomonlama tavsiflashga imkon bermaydi.

Har qanday iqtisodiyotni murakkab tizim sifatida uning tarkibida ijtimoiy ruxsat etilgan yoki boshqacha aytganda, institutsional shaklda maqsadga muvofiq funksional harakatlarni amalga oshiradigan turli tarkibiy quyi tizimlarsiz tasavvur

qilib bo'lmaydi. Bizning fikrimizcha, kichik biznesni iqtisodiyotning umumiy tuzilmasidagi institutsional jihatdan mustahkamlangan va ijtimoiy ahamiyatga ega iqtisodiy faoliyatni amalga oshiruvchi, lekin o'z faoliyati uchun yetarli shart-sharoit yaratmaydigan quyi tizimlardan biri sifatida haqli ravishda ko'rib chiqish mumkin.

Shuni ham ta'kidlash kerakki, kichik biznes tadbirkorlik subyekti murakkab, yaxlit tadqiqot obyekti bo'lib, uning xatti-harakati har doim ham iqtisodiy foyda bilan bog'liq emas, balki psixologik, ijtimoiy, axloqiy va genetik omillar majmuasiga bog'liq. Bizning fikrimizcha, kichik biznesning ijobiy va salbiy tomonlari birligida namoyon bo'ladigan dialektik mohiyatini tan olish kerak. Kichik biznes muhim iqtisodiy, ijtimoiy va innovatsion muammolarni hal qilish bilan birga, ijtimoiy, siyosiy va hatto etnik muammolarning keskinlashuvi manbai bo'lishi mumkin. Dialektik yondashuvdan foydalanish o'rganilayotgan tizimning tarkibiy elementlarining mohiyati va o'zaro bog'liqligini chuqurroq anglash, uning rivojlanish qonuniyatlarini aniqlash va shu bilan birga, kichik biznesni tartibga solish va qo'llab-quvvatlash mexanizmini shakllantirish bo'yicha ilmiy asoslangan va amaliy nazariy va amaliy tavsiyalar ishlab chiqish imkonini beradi.

Kichik biznesni o'rganishning eng muhim muammolaridan biri talab qilinadigan sifat mezonlarini ilmiy asoslashdir. Kichik biznesni huquqiy tartibga solish, soliq siyosati, davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash va boshqalar samaradorligi ko'p jihatdan bunga bog'liq.

Zamonaviy iqtisodiy adabiyot va amaliyotda bunday mezonlarni ishlab chiqishda yagona yondashuv mavjud emas. Kichik biznesning yagona ta'rifi ham mavjud emas. Asosan, barcha harakatlar kichik biznes hajmining umumiy mezonlarini belgilashga urinishlarga qisqartiriladi. Ko'rinib turibdiki, kichik biznesga xos bo'lgan barcha xarakterli xususiyatlar umuman kichik biznes uchun sifat mezonlari bo'lib xizmat qila olmaydi.

Kichik biznes – bu korxonalarning alohida toifasi. Uni yirikroq firmaning “kesilgan” modeli ham, yirikroq firmaga o'tish jarayonida oraliq shakl ham deb bo'lmaydi. Biz taklif qilayotgan yondashuvda kichik korxona faqat alohida element sifatida ko'rib chiqiladi, garchi u kichik biznes tizimining asosiylaridan biri bo'lsa ham.

Aksariyat olimlarning fikricha, iqtisodiy tizim yuqori tartibli tizimning bir qismi – jamiyat ijtimoiy tizim sifatida, u o'z navbatida, inson harakatlari tizimining o'zagi (birlamchi quyi tizim) hisoblanadi. Ijtimoiy tizim inson faoliyati tizimining integral quyi tizimi sifatida ishlaydi.

Mashhur iqtisodchi V.Leontyevning fikricha, har bir mamlakat iqtisodiyoti turli faoliyat turlarini o'z ichiga olgan yirik tizim bo'lib, tizimning har bir tarkibiy qismi faqat shu sababli mavjud bo'lishi mumkin va boshqa elementlar bilan o'zaro bog'liqlikda hamda o'zaro bog'liqlikda bo'ladi²³⁷.

Bizning fikrimizcha, kichik biznes iqtisodiy tizim sifatida iqtisodiy faoliyatni tashkil etishning o'ziga xos ijtimoiy shakli, murakkab iqtisodiy mexanizm bo'lib, uning vazifasi noaniqlik sharoitida cheklangan (noyob) resurslardan samarali foydalanish yo'llari va usullarini topishdan iborat.

²³⁷ Leontyev V. Iqtisodiy insho. - M., 1990. - 543 b.

Iqtisodiy tizim mulk, mehnat taqsimoti, nazorat, pul tizimi, mehnat tashkilotlari, ma'muriy organlar, korporatsiyalar, soliqlar, daromadlar va boshqalar kabi ijtimoiy-iqtisodiy institutlarning mavjudligi va rivojlanishi sharoitida ishlaydi. Shunday qilib, har qanday iqtisodiy tizim boshqa elementlar bilan bog'liq bo'lgan, ma'lum bir yaxlitlikni tashkil etuvchi elementlarning yig'indisi bo'lib, u o'zida alohida elementlar bo'lmagan yangi sifat belgilarini yaratadi.

Iqtisodiy tizim elementlariga iqtisodiy faoliyat subyektlari va obyektlari kiradi. Iqtisodiy tizim elementlari o'rtasida ijtimoiy-iqtisodiy (takror ishlab chiqarish, mulkiy munosabatlar), tashkiliy-iqtisodiy (marketing, boshqaruv), texnik-iqtisodiy (yangi qiymat ishlab chiqarish jarayonlari) aloqalari mavjud.

Kichik biznes – bu moddiy ne'matlarni ishlab chiqarish, ayirboshlash, taqsimlash va iste'mol qilish jarayonlarini o'z ichiga olgan murakkab, ehtimolli, dinamik iqtisodiy tizim. Agar uni moddiy-ishlab chiqarish jihatida ko'rib chiqsak, uning kiritilishi tabiiy va ishlab chiqarish resurslari, axborotlarning moddiy va uning oqimlari bo'lsa, uning chiqishi esa iste'mol tovarlari, xizmatlar, jamg'arish va qoplash uchun mo'ljallangan mahsulotlar, eksport tovarlari, shuningdek, ishlab chiqarish chiqindilarining moddiy va uning oqimlari hisoblanadi. Ijtimoiy-iqtisodiy jihatda uning kirishi jamiyatdagi odamlarning muayyan ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlari, mahsulot – bu tizim tomonidan qayta ishlab chiqariladigan va rivojlanadigan ishlab chiqarish munosabatlari bo'lib, uning mazmuni mulk elementlarining tartibga solinadigan va o'zini o'zi tartibga soluvchi munosabatlari bilan belgilanadi. Bizning fikrimizcha, kichik biznes muayyan mustaqillik va o'z-o'zini tartibga solish imkoniyatlariga ega bo'lgan tizimlar sinfiga kiradi.

РИВОЖЛАНГАН ДАВЛАТЛАРДА МАХСУС ИҚТИСОДИЙ ЗОНАЛАРИДА ИНВЕСТИЦИЯ МУҲИТИ

Маълянов Зафар Саҳибович

SP “NEW SILK ROAD OIL & GAZ” МЧЖ директори

Бугунги глобал иқтисодий шароитда инвестицияларни жалб этиш ҳар бир давлат иқтисодий ривожланишининг муҳим омили ҳисобланади. Айниқса, ривожланган ва ривожланаётган давлатларда ташкил этилган махсус иқтисодий зоналар (МИЗ) инвестиция муҳитини яхшилашда самарали восита сифатида намоён бўлмоқда. МИЗлар орқали солиқ имтиёзлари, божхона енгилликлари ва инфратузилманинг ривожланганлиги инвесторлар учун қулай шарт-шароитлар яратади. Шу боис, ушбу зоналарда инвестиция муҳитининг ҳолати ва уни ошириш механизмларини ўрганиш долзарб аҳамият касб этади.

Ҳозирги глобаллашув шароитида хорижий ва маҳаллий инвестицияларни жалб этиш мамлакат иқтисодий тараққиётининг асосий омилларидан бири ҳисобланади. Шу нуқтаи назардан, ривожланган ва ривожланаётган давлатларда ташкил этилган махсус иқтисодий зоналар (МИЗ) инвестиция муҳитини шакллантириш ва унинг жозибадорлигини оширишда муҳим аҳамият касб этмоқда. МИЗлар инвесторларга солиқ ва божхона имтиёзлари, маъмурий енгилликлар, замонавий инфратузилма ҳамда қулай ишбилармонлик муҳитини таклиф этади. Ривожланган давлатлар тажрибаси

ушбу зоналар орқали юқори технологияли ишлаб чиқариш ва инновацияларни жалб этиш мумкинлигини кўрсатмоқда. Ривожланаётган давлатлар учун эса МИЗлар иқтисодий диверсификация қилиш, экспорт салоҳиятини ошириш ва янги иш ўринларини яратишда самарали механизм ҳисобланади. Шу сабабли, махсус иқтисодий зоналарда инвестиция муҳитининг хусусиятларини таҳлил қилиш ва уни такомиллаштириш йўллари ўрганиш долзарб илмий-амалий аҳамиятга эга.

Махсус иқтисодий зоналар турли давлатларда инвестицион фаолликни ошириш ва иқтисодий ривожланишни рағбатлантиришда муҳим роль ўйнайди. Бу зоналарнинг халқаро даражадаги жозибадорлиги, маҳаллий иқтисодий ва инвестиция муҳитни янада фаоллаштириш ва стратегик аҳамиятга эга соҳаларда тижорат фаолиятини ташкил қилиш орқали таъминланади.

1-жадвал

Польша Республикасида фаолият олиб бораётган махсус иқтисодий зоналар ҳақида маълумот²³⁸

Махсус иқтисодий зона номи	Махсус иқтисодий зона тўғрисида маълумот			
	Ташкил этилган сана	Умумий майдон, га	Киририлган инвестиция миқдори, млрд. злота*	Иш ўрин- лари сони, нафар
“Каминна Гора” МИЗ	01.12.1997	1386	2,8	6 617
“Старховис” МИЗ		245	3,2	4 800
“Катовис” МИЗ	01.07.1996	978	35,4	46 951
“Костжин-Слубис” МИЗ	15.10.1997	900	10,0	21 556
“Краков Технологиялар Парки”	01.01.1998	900	8,0	17 800
“Легнис” МИЗ	26.05.1997	918	6,6	10565
“Лодз” МИЗ	28.05.1997	592	14,9	26 862
“Валбжих Инвест Парк” МИЗ		1639	25,7	41375
“Евро-Парк Мелес” МИЗ	19.09.1995	1000	10,3	22 927
“Помераниан” МИЗ	-	1738	11,1	16 817
“Тссе Евро-Парк Вислосан” МИЗ	-	443	9,0	16 307
“Слупск” МИЗ	15.11.1997	1738	2,2	2 600
“Вармиа-Мазури” МИЗ		150	4,3	9 337
“Сувалк” МИЗ	01.09.1996	195	3,5	5 440

Шарқий Европа ва Евросиё Иқтисодий Иттифоқи давлатлари бу борадаги тажрибаларни янги иқтисодий йўналишларга интеграция қилишда аниқ намуна бўлиб хизмат қилади. Шарқий Европа мамлакатларида, айниқса Польшада, махсус иқтисодий зоналарни ташкил этиш ва инвестиция муҳити жозибадорлигини ошириш ва баҳолаш борасида бир неча муваффақиятли моделлар ишлаб чиқилган. Бу мамлакатлардаги тажриба, халқаро бозорларга

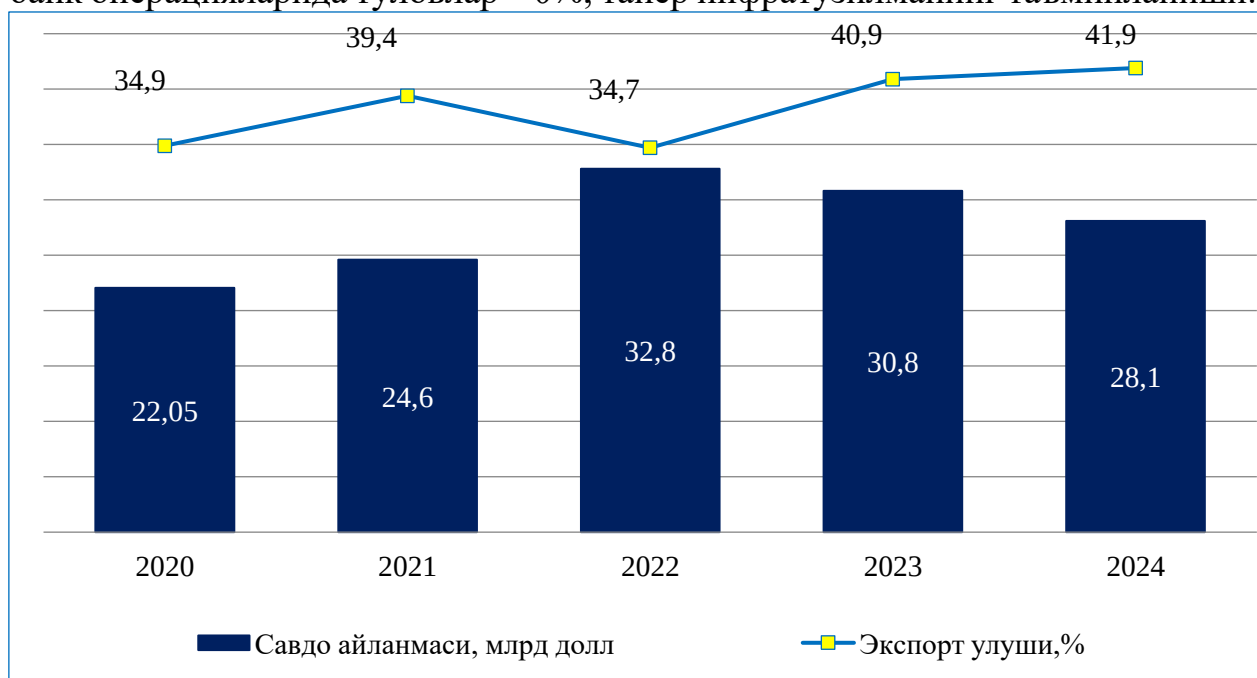
²³⁸ Манба: тадқиқотлар асосида муаллиф томонидан тузилган

чиқиш ва инвестицияларни жалб қилиш учун янги механизмларни жорий этишга қаратилган.

Польша Республикасида 14 та МИЗ фаолият олиб бормоқда. Махсус иқтисодий зоналар комплекс ҳудудлар, улар таркибида 348 та субзоналар ташкил этилган.

Махсус иқтисодий зоналарни қулай иқтисодий ҳамда инвестиция муҳити ва вақтда ташкил этган мамлакатларда ҳозирги кунда ҳам хорижий инвестицияларни жалб этишда ҳамда экспорт савдо айланмасининг географиясини кенгайтиришда махсус иқтисодий зоналар муҳим аҳамиятга эга бўлиб бормоқда. Жумладан, Россия, Қозоғистон, Арманистон, Молдова каби қатор давлатлар бунга мисол бўлади. Аммо, кейинги йилларда Россия Федерациясининг минтақавий геосиёсий оғир вазияти сабабли ушбу мамлакатдаги инвестиция муҳитининг ёмонлашуви мамлакатдаги махсус иқтисодий зоналар ва улардаги инвестиция муҳити жозибадорлигига ҳам салбий таъсир кўрсатган, дейиш мумкин.

Туркия тажрибаси: самарали «имтиёзлар». Мазкур давлатдаги махсус иқтисодий зоналарда инвестиция муҳити жозибадорлигини таъминлаш мақсадида қуйидаги имтиёзлар тизими амал қилади: ходимларга даромад солиғи – 0 % (85 фоиз экспорт қилган корхоналар учун); банк операциялари халқаро пул ўтказмаларида тўловлар – 0%; қўчмас мулк олди-сотдисида мулк ҳуқуқи учун тўловлардан озод қилинган; ҚҚС – 0% (курилиш, лойиҳалаш, ҳисоблаш ва тасдиқлашнинг барча босқичларида қўлланилади); фойдаланишга тайёр инфратузилма ҚҚС ёки бошқа солиқларга тортилмайди; банк операцияларида тўловлар – 0%; тайёр инфратузилманинг таъминланиши.

1-расм. Туркия махсус иқтисодий зоналари савдо айланмаси²³⁹

Натижада, мамлакатда сўнгги йилларда махсус иқтисодий зоналарнинг экспорт ҳажми мамлакат миқёсида 40 фоиздан ошган.

²³⁹ Тадқиқотлар асосида муаллиф томонидан тузилган.

Мамлакатдаги иқтисодий ва ҳуқуқий муҳитдан фарқ қилувчи, енгиллаштирилган маъмурий ва солиқ режимлари, молиявий рабатлантиришлари билан ажралиб туради:

корхоналар учун фойда солиғининг пасайтирилган ставкаси (масалан, 15% гача камайтирилган);

импорт ускуналари ва технологиялари учун божхона божларидан озод этиш;

янги технологияларга асосланган лойиҳалар учун грантлар ва субсидиялар ажратиш;

хусусий ва хорижий капитал иштирокидаги корхоналар учун банк кредитларига енгиллаштирилган шартлар яратиш.

Хулоса қилиб айтганда, ривожланган ва ривожланаётган давлатлардаги махсус иқтисодий зоналар инвестицияларни жалб этишда муҳим ўрин тутди. Ривожланган давлатлар тажрибаси шуни кўрсатадики, барқарор қонунчилик, шаффоф бошқарув ва юқори инфратузилма инвестиция муҳитининг жозибадорлигини оширади. Ривожланаётган давлатлар эса ушбу тажрибадан фойдаланган ҳолда, МИЗларда иқтисодий ислоҳотларни чуқурлаштириши лозим. Инвестиция муҳитини яхшилаш орқали ишлаб чиқариш ҳажми ошади, янги иш ўринлари яратилади ва миллий иқтисодиёт барқарор ривожланади.

TRANSPORT-LOGISTIKA LOYIHALARINI MOLİYALASHTIRISHDA RISKLARNI BOSHQARISH

*To'xtayev Vahobjon Husenovich
Hydro Power enjineering MChJ,*

Moliya va iqtisod bo'yicha direktor o'rinbosari

Transport-logistika loyihalarini moliyalashtirish jarayonida eng muhim masalalardan biri – risklarni boshqarishdir. Transport-logistika tizimi iqtisodiy samaradorlikni oshirish, savdo oqimlarini tez va barqaror ta'minlashda strategik rol o'ynaydi, biroq investitsion loyihalarni amalga oshirishda turli moliyaviy, operatsion va tashqi risklar mavjud. Dunyo tajribasida transport-logistika loyihalarini moliyalashtirishda risklarni boshqarish tizimlari keng qo'llaniladi. Masalan, Yevropa va Osiyo mamlakatlarida transport-logistika loyihalarini baholashda moliyaviy, operatsion, siyosiy va ekologik risklar tizimli tarzda tahlil qilinadi. Shu bilan birga, risklarni boshqarish mexanizmlari loyihalarning moliyaviy barqarorligini oshirish va investitsion jalbni kuchaytirishga xizmat qiladi.

O'zbekiston transport-logistika tizimi Markaziy Osiyoda strategik ahamiyatga ega. Logistika sohasida, jumladan yuk tashish, saqlash va taqsimlash xizmatlarida risklar loyihaning samaradorligini sezilarli darajada ta'sir qiladi. Masalan, yo'l transporti orqali yuk yetkazib berishda infratuzilma cheklovlari, ob-havo sharoiti, texnik nosozliklar va moliyaviy cheklovlar investitsion loyihalarning samaradorligini pasaytirishi mumkin. Shu bois, transport-logistika loyihalarini moliyalashtirishda risklarni tizimli boshqarish mexanizmlari zarur.

Risklarni boshqarish mexanizmlari quyidagi asosiy yo'nalishlarni o'z ichiga oladi: risklarni oldindan aniqlash va baholash, risklarni moliyaviy va operatsion jihatdan minimallashtirish, investitsion loyihalarni diversifikatsiya qilish va

raqamlashtirilgan monitoring tizimlarini joriy etish. O'zbekiston sharoitida ushbu mexanizmlarni tatbiq etish orqali logistika tizimining moliyaviy barqarorligini ta'minlash, loyihalarning operatsion samaradorligini oshirish va investitsion jalbni kuchaytirish mumkin.

O'zbekiston transport-logistika tizimida logistika xizmatlari so'nggi o'n yillikda sezilarli darajada rivojlandi. 2015–2024 yillarda logistika markazlari, omborlar va yuk tashish xizmatlarini rivojlantirishga ajratilgan investitsiyalar 1,0 mlrd. AQSh dollaridan 2,8 mlrd. dollarga oshdi. Shu davrda transport-logistika loyihalarini moliyalashtirishda risklarni boshqarish mexanizmlari ham tatbiq qilindi. Masalan, yangi logistika markazlarini qurish loyihalarida moliyaviy risklar (xarajatlarning ortishi, mablag' yetishmovchiligi), operatsion risklar (texnika nosozligi, logistika jarayonlaridagi kechikishlar) va tashqi risklar (ob-havo, siyosiy sharoit) aniqlanib, ular uchun oldindan choralar ko'rildi.

Statistik ma'lumotlarga ko'ra, 2015–2024 yillarda logistika markazlari orqali tashilgan yuk hajmi 14 mln. tonnadan 20 mln. tonnaga oshdi, ya'ni 42% o'sish kuzatildi. Shu bilan birga, risklarni boshqarish tizimlarini tatbiq etish orqali investitsion loyihalarning samaradorligi sezilarli darajada oshdi. PPP va loyiha moliyalashtirish mexanizmlari yordamida amalga oshirilgan loyihalarda operatsion xarajatlar 12–15% ga kamaygan, kapital samaradorligi esa 18–22% ga oshdi.

Tahlil shuni ko'rsatadiki, logistika misolida risklarni tizimli boshqarish mexanizmlari loyihalarning moliyaviy barqarorligini ta'minlash, investitsion jalbni kuchaytirish va operatsion samaradorlikni oshirishda samarali vosita hisoblanadi. Shu bilan birga, raqamlashtirilgan monitoring tizimlari loyihalarning shaffofligini oshiradi va risklarni real vaqt rejimida nazorat qilish imkonini beradi.

Transport-logistika loyihalarini moliyalashtirishda risklarni boshqarish mexanizmlari tizimli va samarali tatbiq qilinsa, loyihalarning moliyaviy barqarorligi sezilarli darajada oshadi. Logistika misolida tahlil shuni ko'rsatadiki, risklarni oldindan aniqlash, baholash va minimallashtirish loyihalarning operatsion samaradorligini oshiradi va investitsion jalbni kuchaytiradi. 2015–2024 yillarda logistika markazlari orqali tashilgan yuk hajmi 14 mln. tonnadan 20 mln. tonnaga oshdi, PPP va loyiha moliyalashtirish mexanizmlari yordamida amalga oshirilgan loyihalarda operatsion xarajatlar 12–15% ga kamaydi, kapital samaradorligi esa 18–22% ga oshdi.

Shu bilan birga, raqamlashtirilgan monitoring va investitsion baholash tizimlarini joriy etish loyiha boshqaruvini optimallashtiradi, risklarni real vaqt rejimida nazorat qilish imkonini beradi va loyihalarning shaffofligini oshiradi. Bu esa nafaqat iqtisodiy samaradorlikni, balki milliy va mintaqaviy raqobatbardoshlikni oshirishga xizmat qiladi.

Natijada, transport-logistika loyihalarini moliyalashtirishda risklarni boshqarish mexanizmlari loyihalarning barqaror, samarali va moliyaviy xavfsiz tizimga aylanishiga yordam beradi. Logistika misolida bu yondashuv investitsion jalbni oshirish, kapital samaradorligini ta'minlash va transport-logistika xizmatlarining sifatini yaxshilash imkonini beradi. Shu bilan birga, risklarni boshqarish tizimlari uzoq muddatli barqaror rivojlanishga xizmat qiladi va transport-

logistika infratuzilmasini modernizatsiya qilish strategiyasining asosiy qismi hisoblanadi.

O'zbekiston transport-logistika tizimida logistika xizmatlari mamlakat ichki va xalqaro savdo oqimlarini samarali boshqarishda muhim rol o'ynaydi. Logistika markazlari, omborlar va yuk tashish xizmatlari transport jarayonining uzluksiz va samarali ishlashini ta'minlaydi. 2015–2024 yillarda mamlakatda logistika markazlari va terminal loyihalariga ajratilgan investitsiyalar 1,0 mlrd. AQSh dollaridan 2,8 mlrd. dollarga oshdi, bu esa tizimning jadal rivojlanishini ko'rsatadi. Shu davrda logistika misolida risklarni boshqarish mexanizmlari tatbiq qilindi, masalan, moliyaviy risklar, operatsion risklar va tashqi risklar aniqlanib, ularni kamaytirishga qaratilgan choralar ishlab chiqildi.

Statistik ma'lumotlarga ko'ra, 2015-yilda logistika markazlari orqali yuk tashish hajmi 14 mln. tonnani tashkil qilgan bo'lsa, 2024-yilda 20 mln. tonnaga yetdi, ya'ni 42% o'sish kuzatildi. Shu bilan birga, investitsion loyihalarning moliyaviy barqarorligini ta'minlash uchun PPP va loyiha moliyalashtirish mexanizmlari tatbiq qilindi. Natijada, operatsion xarajatlar 12–15% ga kamaygan, kapital samaradorligi esa 18–22% ga oshdi.

Tahlil shuni ko'rsatadiki, logistika misolida risklarni tizimli boshqarish loyihalarning moliyaviy barqarorligini ta'minlash, operatsion samaradorlikni oshirish va investitsion jalbni kuchaytirishda muhim vosita hisoblanadi. Shu bilan birga, raqamlashtirilgan monitoring tizimlari loyihalarning shaffofligini oshiradi, real vaqt rejimida risklarni nazorat qilish imkonini beradi va loyihalarni samarali boshqarishga yordam beradi.

Xulosa qilib aytganda, logistika misolida amalga oshirilgan tahlil transport-logistika loyihalarini moliyalashtirish jarayonida risklarni oldindan aniqlash, baholash va minimallashtirish zarurligini ko'rsatadi. Bu nafaqat loyihalarning moliyaviy barqarorligini oshiradi, balki tizimning samaradorligini yaxshilash va investitsion jalbni kuchaytirish imkonini beradi.

XALQARO MOLIYA TIZIMIDA YASHIL MOLIYALASHTIRISH VOSITALARIDAN FOYDALANISH ZARURIYATI

**TDIU, “Xalqaro moliya” kafedrasi o'qituvchisi
Narimonov Sayfulloxon Sunnatilla o'g'li**

So'nggi yillarda global iqtisodiyotda barqaror rivojlanish va ekologik mas'uliyat masalalari tobora dolzarb bo'lib bormoqda. Iqlim o'zgarishi, tabiiy resurslarning cheklanganligi, ekologik degradatsiya va atrof-muhitning ifloslanishi kabi omillar moliya sektori faoliyatiga bevosita ta'sir ko'rsatmoqda, shuningdek, kapital bozorlarida yangi risklarni yuzaga keltirmoqda. Shu munosabat bilan, moliya institutlari, banklar, sarmoya fondlari va boshqa investorlar nafaqat moliyaviy daromadni oshirish, balki ekologik va ijtimoiy mas'uliyatni ham uyg'unlashtiruvchi moliyaviy vositalarga qiziqish bildirmoqda.

Mazkur sharoitda yashil moliyalashtirish vositalari jahon moliya tizimida muhim o'rin egallaydi. Ular orasida yashil obligatsiyalar (green bonds), yashil kreditlar, barqaror investitsiya fondlari, shuningdek, boshqa ekologik va ijtimoiy

mezonlarga mos kapital bozor instrumentlari ajralib turadi. Ushbu vositalar orqali jalb etilgan moliyaviy resurslar nafaqat iqtisodiy samaradorlikni ta'minlaydi, balki ekologik loyihalarni moliyalashtirish, karbon chiqindilarini kamaytirish, qayta tiklanuvchi energiya manbalarini rivojlantirish va energiya samaradorligini oshirishga ham yo'naltiriladi.

Shu bilan birga, yashil moliyalashtirish vositalari moliya bozorida investorlar va emitentlar uchun yangi imkoniyatlar yaratadi: uzoq muddatli va nisbatan arzon moliyalashtirish manbalari, ekologik mas'uliyatni namoyish etish orqali ijobiy imidjni mustahkamlash, barqaror rivojlanish strategiyalarini qo'llab-quvvatlash kabi afzalliklar mavjud. Biroq, ushbu vositalarning samarali ishlashi uchun xalqaro standartlar va monitoring mexanizmlari, shaffoflik, mustaqil baholash (verifikatsiya) va hisobot tizimi talab etiladi.

Yashil moliyalashtirish vositalari moliya bozorida muomalaga chiqariladigan va jalb etilgan mablag'larni ekologik barqaror va ijtimoiy foydali loyihalarga yo'naltirishga qaratilgan moliyaviy instrumentlardir. Ushbu vositalar nafaqat iqtisodiy daromad manbai sifatida xizmat qiladi, balki atrof-muhitni muhofaza qilish, iqlim o'zgarishiga qarshi kurash, resurslardan oqilona foydalanish hamda barqaror ijtimoiy rivojlanishga hissa qo'shadi. Shuning uchun yashil moliyalashtirish vositalari global moliya tizimida barqaror moliyalashtirishning asosiy mexanizmlaridan biri sifatida tan olinadi.

Ushbu vositalar quyidagi asosiy turlarga bo'linadi:

Yashil obligatsiyalar (Green Bonds) - bu qarz qimmatli qog'ozlari bo'lib, ularni chiqarish orqali jalb qilingan mablag'lar faqat ekologik jihatdan barqaror loyihalarni moliyalashtirishga yo'naltiriladi. Masalan, qayta tiklanuvchi energiya manbalari, energiya samaradorligini oshirish, ekologik toza transport tizimlari va suv resurslarini muhofaza qilish loyihalari ushbu vositalar orqali moliyalashtiriladi. Yashil obligatsiyalar an'anaviy obligatsiyalardan farqli o'laroq, mablag'larning maqsadli yo'naltirilishi, shaffof monitoring va mustaqil baholash tamoyillariga qat'iy rioya qilinishini talab qiladi.

Yashil kreditlar - bu banklar tomonidan ekologik loyihalarni moliyalashtirish maqsadida beriladigan kreditlar bo'lib, ular orqali jalb qilingan mablag'lar atrof-muhitni muhofaza qiluvchi, energiya samaradorligini oshiruvchi yoki barqaror infratuzilma loyihalariga yo'naltiriladi. Yashil kreditlar korporatsiyalar, mahalliy hokimiyatlar va jismoniy shaxslar uchun uzoq muddatli moliyaviy qo'llab-quvvatlash manbai sifatida xizmat qiladi. Shu bilan birga, ular banklarning ijtimoiy mas'uliyatini oshirish va ekologik risklarni kamaytirish imkonini beradi.

Barqaror investitsiya fondlari va boshqa moliyaviy instrumentlar - kapital bozorida ekologik va ijtimoiy mezonlarga mos sarmoya kiritish imkonini beradi. Barqaror investitsiya fondlari orqali investorlar nafaqat moliyaviy daromad olishadi, balki ijtimoiy va ekologik maqsadlarni ham qo'llab-quvvatlaydi. Bunday fondlar odatda iqlim o'zgarishiga qarshi kurashuvchi, qayta tiklanuvchi energiya va yashil texnologiyalarni rivojlantiruvchi loyihalarni moliyalashtiradi. Shu tariqa, kapital bozoridagi barqaror sarmoya amaliyoti rivojlanadi va global moliya tizimida yashil moliyalashtirishning strategik roli oshadi.

Yashil moliyalashtirish vositalari emitentlar uchun bir qator iqtisodiy va strategik afzalliklarni ta'minlaydi.

1. Uzoq muddatli va arzon moliyalashtirish.

Yashil loyihalarga yo'naltirilgan moliya vositalari investorlar tomonidan yuqori barqarorlikka ega deb baholanadi. Natijada, emitentlar uzoq muddatli moliyalashtirish imkoniyatiga ega bo'lib, qarz mablag'larini nisbatan past foiz stavkalari bilan jalb qilishi mumkin. Bu, ayniqsa, katta ekologik loyihalarni amalga oshirishda moliyaviy xarajatlarni optimallashtirish va kapitallar samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

2. Ijobiy imidj va investorlar ishonchi.

Yashil moliyalashtirish orqali emitentlar o'zlarining ekologik mas'uliyatini namoyish etadi va barqaror rivojlanishga sodiqligini ko'rsatadi. Bu esa investorlar va moliya bozoridagi boshqa ishtirokchilarda ijobiy imidj hosil qiladi, kompaniya yoki davlatning obro'si oshadi, shuningdek, kelgusida boshqa moliyaviy instrumentlarni jalb qilish imkoniyatlarini kengaytiradi.

3. Barqaror rivojlanish strategiyasini qo'llab-quvvatlash.

Yashil moliyalashtirish vositalari emitentlarga uzoq muddatli ekologik va iqtisodiy strategiyalarni amalga oshirishda yordam beradi. Masalan, energiya samaradorligini oshirish, qayta tiklanuvchi energiya manbalarini rivojlantirish yoki chiqindilarni boshqarish kabi loyihalar moliyalashtiriladi. Shu tariqa, yashil moliyalashtirish nafaqat qisqa muddatli moliyaviy daromad, balki uzoq muddatli barqaror strategik maqsadlarni amalga oshirishga xizmat qiladi.

Investorlar uchun foydali jihatlar

1. Moliyaviy daromad va ijtimoiy mas'uliyat uyg'unligi.

Yashil moliyalashtirish vositalari investorlar uchun nafaqat moliyaviy daromad olish imkoniyatini yaratadi, balki ekologik va ijtimoiy mas'uliyatni amalga oshirishga ham hissa qo'shadi. Investorlar jalb qilgan kapital orqali qayta tiklanuvchi energiya manbalari, energiya samaradorligini oshirish loyihalari, ekologik toza transport tizimlari va chiqindilarni boshqarish tizimlariga sarmoya kiritadi. Shu tariqa, ularning investitsiyalari nafaqat daromad keltiradi, balki ijtimoiy va ekologik maqsadlarni amalga oshirishga xizmat qiladi. Bu holat barqaror sarmoya strategiyasini shakllantirish va investorlarning uzoq muddatli moliyaviy maqsadlariga erishishda muhim ahamiyatga ega.

2. Risklarni diversifikatsiya qilish.

Barqaror va yashil loyihalarga sarmoya kiritish orqali investorlar portfellaridagi risklarni samarali diversifikatsiya qilish imkoniyatiga ega bo'ladi. Yashil moliya vositalari ko'pincha uzoq muddatli va barqaror daromad keltiruvchi loyihalarni moliyalashtiradi, bu esa portfelni iqlim, resurs va iqtisodiy risklardan qisman himoya qiladi. Shu bilan birga, yashil sarmoyalar global moliya bozorida ijtimoiy va ekologik omillarning tobora oshib borayotgan ahamiyatini hisobga olgan holda investorlar uchun strategik ustunlik yaratadi.

Yashil moliyalashtirish vositalari orqali moliyalashtiriladigan loyihalar global ekologik barqarorlikni ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Ushbu loyihalarga quyidagilar kiradi: qayta tiklanuvchi energiya manbalarini rivojlantirish, energiyani tejash va samaradorligini oshirish, toza transport tizimlarini joriy etish, shuningdek,

suv resurslarini muhofaza qilish va chiqindilarni qayta ishlash tizimlarini rivojlantirish.

Ushbu loyihalarining amalga oshirilishi natijasida karbon chiqindilarini sezilarli darajada kamaytirish, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish va ekologik muvozanatni ta'minlash mumkin bo'ladi. Shu bilan birga, yashil moliyalashtirish vositalari orqali amalga oshirilgan loyihalar global iqlim o'zgarishi xavfini kamaytirishga, barqaror energetika tizimini rivojlantirishga va tabiiy ekotizimlarning saqlanishiga bevosita hissa qo'shadi.

Bundan tashqari, yashil moliya instrumentlari investorlar va emitentlar uchun ekologik javobgarlikni kuchaytiradi va moliya bozorida barqaror investitsiya amaliyotining kengayishiga turtki beradi. Shu tariqa, yashil moliyalashtirish nafaqat moliyaviy instrument sifatida, balki global ekologik ta'sirni oshiruvchi strategik vosita sifatida ham samarali ishlaydi.

Yashil moliyalashtirishda yuzaga kelishi mumkin bo'lgan muammolar sirasiga quyidagilar kiradi:

1. Yashil yuvish (greenwashing). Ba'zi emitentlar jalb etilgan mablag'ni ekologik loyihalar sifatida ko'rsatib, aslida boshqa maqsadlarda ishlatishi mumkin. Bu holat investorlarning ishonchini pasaytiradi va yashil moliyalashtirish vositalarining global moliya bozoridagi obro'siga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Yashil yuvish xavfini kamaytirish uchun mustaqil baholash va verifikatsiya tizimlari joriy qilinishi, shaffof hisobotlar taqdim etilishi zarur.

2. Standardlarning yetishmasligi. Hozirgi vaqtda xalqaro va milliy standartlar har doim uyg'un emas. Bu esa investorlar uchun noaniqlik va risklarni oshiradi, shuningdek, kapital jalb qilish jarayonini murakkablashtiradi. Masalan, ba'zi mamlakatlarda Green Bond Principles yoki boshqa xalqaro tamoyillar to'liq qabul qilinmagan, bu esa bozorning samarali ishlashiga to'sqinlik qiladi.

3. Monitoring va hisobotning murakkabligi. Yashil loyihalarining ekologik samaradorligini baholash tizimi yetarlicha rivojlanmagan mamlakatlarda monitoring va hisobotni yuritish qiyin kechadi. Loyihalarining haqiqiy ekologik natijalarini aniqlash, mablag'larning maqsadga muvofiq ishlatilishini tekshirish va barqarorlik ko'rsatkichlarini ta'minlash murakkab jarayon hisoblanadi.

4. Bozor hajmi va likvidlikning cheklanganligi. Ayrim mamlakatlarda yashil moliya instrumentlari hali keng tarqalmagan va bozor hajmi kichikligi sababli investorlar uchun likvidlik darajasi past bo'ladi. Natijada, kapitalni jalb qilish qiyinlashadi va bozorning barqarorligi pasayadi. Shu bilan birga, yangi va kichik bozorlar uchun zarur investitsiya infratuzilmasi yetarli emasligi ham muammo tug'diradi.

Xalqaro moliya tizimida yashil moliyalashtirish vositalari iqtisodiy, ekologik va ijtimoiy jihatdan muhim afzalliklarga ega bo'lib, global barqaror rivojlanishga sezilarli hissa qo'shadi. Emitentlar va investorlar uchun uzoq muddatli barqaror moliyalashtirish, ijobiy imidj yaratish va ekologik mas'uliyatni amalga oshirish imkonini beradi. Shu bilan birga, yashil moliyalashtirish vositalarining samarali ishlashi uchun xalqaro standartlar, shaffof monitoring va verifikatsiya tizimi, shuningdek, investorlar va emitentlarning ekologik mas'uliyati talab etiladi.

Yashil moliyalashtirish vositalarining rivoji moliya bozorlarida barqaror investitsiya amaliyotini kengaytirish, ekologik masalalarni hal qilish va global moliya tizimini ekologik barqarorlik nuqtai nazaridan rivojlantirishda strategik ahamiyatga ega. Shu sababli, yashil moliya instrumentlari nafaqat moliyaviy, balki ekologik va ijtimoiy barqarorlikni ta'minlovchi asosiy vosita sifatida e'tirof etiladi.

SUG'URTA XIZMATLARI SAMARADORLIGINI OSHIRISHDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNING ROLI

Adilova Gulnur Djurabayevna,
“Sug'urta ishi” kafedrası PhD, dotsent
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti

Kalit so'zlar: Bozor modernizatsiyasi, qamrov, raqamli texnologiyalar, moliyaviy barqarorlik sug'urta bozori, sug'urta mahsuloti, sug'urta agenti, assistance, adjuster, ixtiyoriy sug'urta, sug'urta mukofoti, sug'urta qoplami, sug'urta ta'riflari, shaxsiy sug'urta, tibbiy sug'urta, baxtsiz hodisa, sug'urta xizmati.

Kirish.

Bugungi kunda global iqtisodiyotning raqamli transformatsiyasi moliya sektorining barcha yo'nalishlariga, jumladan sug'urta xizmatlari tizimiga ham chuqur ta'sir ko'rsatmoqda. Raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi sug'urta kompaniyalari faoliyatini tashkil etish, sug'urta mahsulotlarini ishlab chiqish va ularni iste'molchilarga yetkazib berish mexanizmlarini tubdan o'zgartirmoqda. Natijada sug'urta xizmatlari samaradorligini oshirish, operatsion jarayonlarni optimallashtirish va mijozlarga ko'rsatiladigan xizmatlar sifatini yaxshilash masalalari dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

An'anaviy sug'urta xizmatlari modeli ko'p hollarda yuqori xarajatlar, hujjat aylanishining murakkabligi va xizmatlar ko'rsatish jarayonining sustligi bilan tavsiflanadi. Shu bois, raqamli texnologiyalarni sug'urta sohasiga joriy etish ushbu muammolarni bartaraf etish, sug'urta xizmatlarining tezkorligi va shaffofligini ta'minlash hamda bozor qamrovini kengaytirishning muhim omili sifatida namoyon bo'lmoqda. Xususan, InsurTech texnologiyalari, sun'iy intellekt, katta hajmdagi ma'lumotlarni qayta ishlash (Big Data), mobil ilovalar va onlayn platformalar sug'urta xizmatlarini avtomatlashtirish va individuallashtirish imkonini bermoqda.

Shu bilan birga, raqamli texnologiyalar sug'urta xizmatlari bozorida raqobat muhitini kuchaytirish, moliyaviy inklyuziyani kengaytirish hamda aholining sug'urta xizmatlariga bo'lgan ishonchini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, raqamli kanallar orqali sug'urta mahsulotlarini taqdim etish kichik biznes subyektlari va aholining keng qatlamlarini sug'urta tizimiga jalb etish imkoniyatlarini kengaytirmoqda.

Shundan kelib chiqib, mazkur maqolada sug'urta xizmatlari samaradorligini oshirishda raqamli texnologiyalarning roli ilmiy-nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilinib, ularni sug'urta tizimiga joriy etishning asosiy yo'nalishlari hamda istiqbollari aniqlanadi.

Adabiyotlar tahlili.

Sug'urta xizmatlari bozorining rivojlanish masalalari iqtisodiy adabiyotlarda keng yoritilgan. Xorijiy olimlar sug'urtaning moliyaviy tizimdagi rolini, uning

iqtisodiy o'sishga ta'sirini hamda risklarni boshqarishdagi ahamiyatini chuqur tahlil qilganlar. Jumladan, V.V. Kovalyov o'z tadqiqotlarida sug'urta kompaniyalarining moliyaviy barqarorligini ta'minlash va investitsiya jarayonlaridagi roliga alohida e'tibor qaratgan[2]. Uning fikricha, rivojlangan sug'urta bozori moliya bozorlarining barqaror ishlashiga xizmat qiladi. P. Skipper va H. Klein sug'urta bozorini liberallashtirish, xususiy sektor ishtirokini kengaytirish va raqobat muhitini kuchaytirish sug'urta xizmatlari qamrovini oshirishning asosiy omillari ekanligini ta'kidlaydilar[3].

Shuningdek, J. Outreville tadqiqotlarida sug'urta bozorining rivojlanishi aholi daromadlari, moliyaviy savodxonlik va institutsional sifat bilan chambarchas bog'liq ekanligi asoslab berilgan[4]. Uning ilmiy ishlarida sug'urta madaniyatini oshirish uzoq muddatli strategik vazifa sifatida ko'riladi. A. Zubets fikricha, "sug'urta mahsuloti - sug'urta shartnomasini tuzishda sug'urtalanuvchiga taqdim etiladigan asosiy va yordamchi xizmatlarning to'plamidir" [5]. Shunday qilib, sug'urta mahsuloti - sug'urta shartnomasi doirasida sug'urtalanuvchining ehtiyojini qondirishga qaratilgan ma'lum xizmatlar to'plamidir. Bunda, sug'urta va qayta sug'urta sohasidagi xizmatlardan tashqari, bunday xizmatlarga muayyan sug'urta polisi doirasida ko'rsatiladigan yuridik va tashkiliy xizmatlardir.

So'nggi yillarda olib borilgan ilmiy tadqiqotlarda raqamli sug'urta, insurtech, big data va sun'iy intellekt texnologiyalarining sug'urta bozoriga ta'siri masalalari ham keng yoritilmoqda. Ushbu adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, sug'urta xizmatlari bozorini modernizatsiya qilish ko'p qirrali jarayon bo'lib, u iqtisodiy, institutsional va ijtimoiy omillarni o'z ichiga oladi.

Tahlil va natijalar muhokamasi.

Sug'urta xizmatlari bozorining hozirgi holatini tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, sug'urta kompaniyalari soni va taklif etilayotgan xizmatlar hajmi oshib borayotgan bo'lsa-da, sug'urta xizmatlarining iqtisodiyotdagi ulushi nisbatan pastligicha qolmoqda[6]. Sug'urta bozorida ko'plab sug'urta kompaniyalari faoliyat ko'rsatadi, biroq ularning ko'pchiligi kichik hajmdagi biznes subyektlari hisoblanadi. Sug'urta portfeli tarkibida avto-sug'urta va mol-mulkni sug'urtalash turlari yetakchi o'rinlarda bo'lib, hayot sug'urtasi, tibbiy sug'urta va ijtimoiy sug'urta segmentlari nisbatan kam ulushga ega[7]. Bu holat iste'molchilarning sug'urta mahsulotlarini tanlash erkinligi va ular o'rtasidagi raqobat darajasini cheklaydi.

Sug'urta kompaniyalarining hududiy taqsimoti ham nomutanosibdir — yirik shaharlar markazida faoliyat yuqori bo'lsa, qishloq joylarda sug'urta xizmatlari mavjudligi cheklangan. Bu esa sug'urta xizmatlaridan foydalanish imkoniyatlarini mintaqaviy jihatdan nomutanosib qiladi.

Jadval ma'lumotlaridan ko'rinib turibdiki, O'zbekiston sug'urta bozorida **ixtiyoriy sug'urta turlari yetakchi o'rinni egallab bormoqda**. 2024-yilning jami sug'urta mukofotlarining 88 foizi ixtiyoriy sug'urta hissasiga to'g'ri kelgan bo'lsa, 6 foizi esa majburiy sug'urta turiga to'g'ri kelmoqda. 2025-yilga kelib ushbu ko'rsatkich 91 foizga yetgani kuzatilmoqda. Bu holatda sug'urta bozorida bozor mexanizmlarining kuchayib borayotganini va iste'molchilarning ongli ravishda sug'urta mahsulotlarini tanlay boshlaganini anglatadi.

**Sug'urta mukofotlarning sug'urta turlari bo'yicha o'zgarish dinamikasi
(mlrd. so'mda)²⁴⁰**

Ko'rsatkichlar	01.10.2024		01.10.2025		O'zgarish, %
	mln. so'mda	jamiga nisbatan % da	mln. so'mda	jamiga nisbatan % da	
Jami	7 013 977	100%	9 793 707	100%	+39,6%
Umumiy sug'urta sohasidagi sug'urta tashkilotlari, shu jumladan:	6 846 823	98%	9 230 026	94%	+34,8%
- majburiy sug'urta	432 088	6%	593 711	6%	+37,4%
- ixtiyoriy sug'urta	6 414 735	88%	8 636 315	91%	+34,6%
Hayotni sug'urta qilish sohasidagi sug'urta tashkilotlari, shu jumladan:	167 154	2%	563 681	6%	+237,2%
- majburiy sug'urta	37 329	1%	52 196	1%	+39,8%
- ixtiyoriy sug'urta	129 825	2%	511 485	5%	+294,0%

Majburiy sug'urta turlari bo'yicha yig'ilgan mukofotlar hajmi mutlaq qiymatda oshib borayotgan bo'lsa-da, ularning umumiy sug'urta mukofotlaridagi ulushi kamayish tendensiyasiga ega. Xususan, 2023-yildagi statistic ma'lumotlarni kuzatilganda majburiy sug'urta ulushi 32,8 foizni tashkil etgan bo'lsa, 2025-yilning 10 oyi yakunida bu ko'rsatkich 24 foizga tushgan. Bu esa ixtiyoriy sug'urta turlarining diversifikatsiyasi va raqamli sug'urta mahsulotlarining rivojlanishi bilan izohlanadi.

2-jadval ma'lumotlaridan ko'rish mumkinki 2024 yilda umumiy sohasi bo'yicha majburiy sug'urta turida 263 563 mln so'm, ixtiyoriy sug'urta turida esa 1 272 655 mln so'm sug'urta qoplamalari to'lab berilgan, hayotni sug'urta qilish sohasidagi sug'urta turlari bo'yicha esa ixtiyoriy sug'urta turida 87 561 mln so'm, majburiy turida esa 10 076 mln so'm sug'urta qoplamalari to'lab berilgan. 2024 yilda umumiy sug'urta sohasi va hayotni sug'urta qilish sohasi bo'yicha jami sug'urta qoplamalari 1 633 854 mln so'mni tashkil etgan bo'lsa 2025 yilga kelib esa bu ko'rsatkichlar sekin asta ko'tarilgani kuzatildi. Shuningdek, 2025 yilda umumiy sug'urta sohasidagi sug'urta turlari bo'yicha jami 1 812 822 mln so'm sug'urta qoplamalari to'langan bo'lsa, hayotni sug'urta qilish sohasidagi sug'urta turlari bo'yicha 99 502 mln so'm qoplangani prognoz qilingan.

²⁴⁰ O'zbekiston Respublikasi istiqbolli loyihalar agentligi ma'lumoti asosida muallif tomonidan tuzilgan.

2-jadval

Sug'urta qoplamalarining sug'urta turlari bo'yicha o'zgarish dinamikasi
(mlrd.so'mda)²⁴¹

Ko'rsatkichlar	01.10.2024		01.10.2025		O'zgarish, %
	mln. so'mda	jamiga nisbatan % da	mln. so'mda	jamiga nisbatan % da	
Jami	1 633 854	100%	1 912 324	100%	+17,0%
Umumiy sug'urta sohasidagi sug'urta tashkilotlari, shu jumladan:	1 536 217	94%	1 812 822	95%	+18,0%
- <i>majburiy sug'urta</i>	263 563	16%	294 757	15%	+11,8%
- <i>ixtiyoriy sug'urta</i>	1 272 655	78%	1 518 065	79%	+19,3%
Hayotni sug'urta qilish sohasidagi sug'urta tashkilotlari, shu jumladan:	97 637	6%	99 502	5%	+1,9%
- <i>majburiy sug'urta</i>	10 076	1%	15 209	1%	+50,9%
- <i>ixtiyoriy sug'urta</i>	87 561	5%	84 294	4%	-3,7%

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, sug'urta mahsulotlarining tarkibi va sifatini ham qayta ishlab chiqish talab etadi. Mavjud sug'urta mahsulotlari ko'pincha standartlashtirilgan bo'lib, aholining turli ijtimoiy qatlamlari va biznes subyektlarining real ehtiyojlarini to'liq qondirmaydi. Xususan, kichik biznes, fermer xo'jaliklari va o'zini o'zi band qilgan shaxslar uchun moslashuvchan sug'urta mahsulotlari yetarli emas. Bu esa mazkur qatlamlarning sug'urta tizimidan chetda qolishiga olib kelmoqda.

Bozorni modernizatsiya qilish yo'lida raqobat muhitini rivojlantirish ham muhim ahamiyatga ega. Sug'urta kompaniyalari o'rtasida sog'lom raqobatning yetarli darajada shakllanmaganligi xizmatlar sifatining oshishiga va yangi innovatsion mahsulotlarning paydo bo'lishiga to'sqinlik qilmoqda[8]. Bundan tashqari, qayta sug'urtalash mexanizmlarining cheklanganligi yirik risklarni qoplash imkoniyatlarini pasaytiradi, bu esa sug'urta kompaniyalarining moliyaviy barqarorligiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Xulosa va takliflar.

Rivojlangan davlatlar tajribasi shuni ko'rsatadiki, sug'urta xizmatlari bozorining yuqori darajada rivojlanishi yalpi ichki mahsulot o'sishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi[9]. Biroq rivojlanayotgan mamlakatlarda, jumladan O'zbekistonda sug'urta xizmatlarining iqtisodiyotdagi ulushi nisbatan past bo'lib, aholining sug'urta bilan qamrov darajasi yetarli emas. Bu holat sug'urta bozorini

²⁴¹ O'zbekiston Respublikasi istiqbolli loyihalar agentligi ma'lumoti asosida muallif tomonidan tuzilgan.

modernizatsiya qilish, zamonaviy texnologiyalarni joriy etish va sug'urta xizmatlaridan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirishni taqozo etadi.

Shunday ekan sug'urta xizmatlarini jadal rivojlantirish uchun quyidagi takliflar berilmoqda:

Yangi innovatsion sug'urta mahsulotlarini joriy etish va talab yuqori bo'lgan an'anaviy mahsulotlarni rivojlantirish orqali ko'rsatilayotgan sug'urta xizmatlari hajmlarini, turlarini kengaytirish va sifatini oshirish;

Majburiy sug'urtaning yangi turlarini, shu jumladan davlat va jamiyat manfaatlarini hisobga olgan holda ko'chmas mulk va qishloq xo'jaligi xavflarini sug'urtalashni joriy etib borish;

Sug'urta faoliyatini tashkil etish va tartibga solish sohasida zamonaviy axborot texnologiyalaridan keng foydalanish, sug'urta xizmatlarining elektron turlarini faol joriy etish va rivojlantirish;

Hududiy sug'urta xizmatlar bozorida faoliyat ko'rsatayotgan sug'urta tashkilotlari filiallari va ularning Toshkent shahrida joylashgan bosh ofislari o'rtasidagi o'zaro munosabatlar tizimini qayta ko'rib chiqish. Bunga asosiy sabab, bosh kompaniya o'z filiallarining sug'urta xizmatlarini ko'rsatish, ayniqsa sug'urta qoplamalarini to'lash bo'yicha huquqlarini ancha cheklab qo'ygan. Bu borada filiallarga mustaqillik berish, ya'ni o'z hududida sodir bo'lgan sug'urta hodisalari natijasida etkazilgan zararlarni qoplash masalasini o'zlari hal qilishlarini maqsadga muvofiq, deb hisoblaymiz.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Straxovanie : uchebnik / [E. G. Knyazeva, O. A. Boytush, T. D. Odinokova, Ye. A. Razumovskaya, L. I. Yuzvovich, Yu. T. Axvlediani] ; pod общ. red. Ye. G. Knyazevoy ; M-vo nauki i vysshego obr. Ros. Federatsii, Ural. gos. ekon. un-t. – Yekaterinburg : Izd-vo Ural. un-ta, 2019. – 241 s.
2. Kovalyov V. V. **Finansy i kredit**. – M.: Finansy i statistika, 2018.
3. Skipper H., Klein R. **Insurance Regulation in Developing Countries**. – Washington: World Bank, 2015.
4. Outreville J. F. **Theory and Practice of Insurance**. – New York: Springer, 2016.
5. Зубец А. “Маркетинговые исследования страхового рынка”. М.: Центр экономики и маркетинга, 2002. 224 с.
5. Abduraxmonov I., Abduraimova M., Abdullaeva N. Sug'urta nazariyasi va amaliyoti. Darslik. –T.: Iqtisod-moliya, 2019. – 420 b.
6. Yuldashev O., Zakirxodjaeva Sh. Hayot sug'urtasi. O'quv qo'llanma. –T.: Iqtisod-moliya, 2019. –384 b.
7. Turovskaya M.S., Kojuxina K.A., Shkvarok V.M. Straxovanie: Uchebnoe posobie. – SPb.: Universitet pri MPA YevrAzES, 2021. – 201 c.
8. Cockrell H.A.L., Green Edwin, The British Insurance Business. - London: Heinemann Educational Books, 2016.
9. <https://www.thebalancesmb.com/insurance-company-ratings>, A.M.Best, Moody S, Standart&Poors, Insurance Company Ratings.
10. <https://www.mf.uz>.
11. <http://www.insur-info.ru>.

GEOSIYOSIY KESKINLIK SHAROITIDA XALQARO MOLIVAVIY MARKAZLARNI RIVOJLANISH TENDENSIYALARI

**Xamitillayeva Jasmina
TDIU, Moliya fakulteti talabasi**

Xalqaro moliyaviy markazlar zamonaviy global iqtisodiyotning muhim institutsional elementlaridan biri hisoblanadi. Ular xalqaro kapital harakati, bank xizmatlari, fond bozori operatsiyalari hamda investitsiya faoliyatining yuqori darajada jamlangan hududlari sifatida faoliyat yuritadi. Bunday markazlar moliyaviy resurslarni samarali taqsimlash, investorlar va moliyaviy institutlar o'rtasida vositachilik qilish hamda xalqaro iqtisodiy aloqalarning barqaror rivojlanishini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Shu jihatdan ular global moliya tizimining asosiy infratuzilma elementlaridan biri sifatida qaraladi.

Xalqaro moliyaviy markazlarning asosiy funksiyalaridan biri bu global kapital oqimlarini jalb qilish va ularni samarali yo'naltirishdir. Bunday markazlarda yirik banklar, investitsiya kompaniyalari, sug'urta tashkilotlari, fond birjalari hamda boshqa moliyaviy institutlar faoliyat yuritadi. Ularning o'zaro integratsiyalashgan faoliyati moliyaviy xizmatlar bozorining rivojlanishiga, investitsiya resurslarining ko'payishiga hamda xalqaro iqtisodiy hamkorlikning kengayishiga xizmat qiladi.

Global miqyosda yetakchi moliyaviy markazlar qatoriga Nyu-York, London, Hong Kong va Singapur kabi yirik shaharlar kiradi. Ushbu markazlar rivojlangan moliyaviy infratuzilma, qulay investitsiya muhiti, huquqiy tizimning barqarorligi va yuqori darajadagi institutsional ishonchlilik bilan ajralib turadi. Mazkur omillar ularning xalqaro investorlar uchun jozibadorligini oshiradi.

Xalqaro moliyaviy markazlar nafaqat kapital jalb qilish, balki moliyaviy innovatsiyalarni rivojlantirishda ham muhim ahamiyat kasb etadi. Aynan shu hududlarda yangi moliyaviy instrumentlar, innovatsion bank xizmatlari, fintech texnologiyalari hamda raqamli moliya mahsulotlari ishlab chiqilib, global moliya bozorlariga tatbiq etiladi. Bu jarayon moliya sektorining samaradorligini oshirish va xalqaro moliya tizimining raqobatbardoshligini kuchaytirishga xizmat qiladi.

Shu bilan birga, xalqaro moliyaviy markazlar xalqaro savdo operatsiyalarini moliyalashtirishda ham muhim vositachi rolini bajaradi. Yirik banklar va moliyaviy institutlar eksport-import operatsiyalarini kreditlash, sug'urtalash hamda to'lov tizimlari orqali savdo jarayonining uzluksizligini ta'minlaydi. Natijada ushbu markazlar global iqtisodiy integratsiya jarayonlarining jadallashishiga ham sezilarli hissa qo'shadi.

Umuman olganda, xalqaro moliyaviy markazlar global iqtisodiyotning barqaror faoliyat yuritishi uchun zarur bo'lgan moliyaviy resurslarning samarali harakatini ta'minlovchi strategik iqtisodiy hududlar hisoblanadi. Ularning rivojlanishi moliya bozorlarining chuqurlashuvi, investitsiya faoliyatining kengayishi hamda xalqaro iqtisodiy hamkorlikning mustahkamlanishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Rossiyada xalqaro moliyaviy markazni shakllantirish g'oyasi 2000-yillarning oxiri va 2010-yillarning boshlarida mamlakat iqtisodiyotini diversifikatsiya qilish strategiyasining muhim yo'nalishlaridan biri sifatida ilgari surilgan. Ushbu tashabbusning asosiy maqsadi Rossiyani global moliya tizimiga yanada chuqurroq integratsiya qilish, xalqaro kapital oqimlarini jalb etish hamda mamlakatning moliyaviy infratuzilmasini rivojlantirishdan iborat edi. Shu maqsadda hukumat tomonidan Moskva va Sankt-Peterburg shaharlarini mintaqaviy va global miqyosdagi yirik moliyaviy markazga aylantirish konsepsiyasi ishlab chiqilgan. Mazkur konsepsiya doirasida Moskva fond bozorini modernizatsiya qilish, bank sektorini xalqaro standartlarga moslashtirish hamda investitsiya muhitini yaxshilash kabi qator institutsional islohotlar amalga oshirilgan. Xususan, Moskva birjasi faoliyati kengaytirilib, xalqaro investorlar uchun yangi moliyaviy instrumentlar va savdo platformalari joriy etilgan. Bu esa Rossiya kapital bozorining likvidligini oshirish va xorijiy investorlarni jalb qilishga xizmat qilgan.

Rossiyada moliyaviy markazni shakllantirish uchun bir qator iqtisodiy va institutsional ustunliklar mavjud edi. Avvalo, mamlakat yirik tabiiy resurslarga ega bo'lib, neft-gaz sektori orqali katta hajmdagi kapital oqimlarini shakllantirardi. Bu resurslar moliyaviy sektor rivojlanishi uchun muhim investitsiya manbai bo'lib xizmat qilgan. Shuningdek, Rossiya iqtisodiyoti hajmi va mintaqadagi strategik geografik joylashuvi ham Moskvaning moliyaviy markaz sifatida rivojlanish imkoniyatlarini oshirgan.

Bundan tashqari, Rossiya bank sektori ham qo'shni mamlakatlarga nisbatan rivojlangan infratuzilmaga ega edi. Yirik davlat banklari va moliyaviy institutlar xalqaro moliya bozorlarida faol ishtirok etib, xorijiy kapital bilan ishlash tajribasiga ega bo'lgan. Bu holat Moskva va Sankt-Peterburg shaharlarining mintaqaviy moliyaviy markaz sifatidagi rolini kuchaytirish uchun muhim omillardan biri hisoblangan.

1-jadval

Global Financial Centres Index reytingida Moskva va Sankt-Peterburg shaharlarining o'rinlari dinamikasi

Yillar	Moskva reytingi	Sankt-Peterburg reytingi
2007 (GFCI 3)	54-o'rin	58-o'rin
2009 (GFCI 7)	56-o'rin	59-o'rin
2013 (GFCI 15)	65-o'rin	74-o'rin
2014 (GFCI 17)	80-o'rin	72-o'rin
2021 (GFCI 30)	50-o'rin	110-o'rin
2023 (GFCI 34)	114-o'rin	118-o'rin
2025 (GFCI 37)	115-o'rin	117-o'rin
2026 (GFCI 38)	108-o'rin	106-o'rin

Shuningdek, Rossiya hukumati tomonidan investitsiya muhitini yaxshilash, moliyaviy xizmatlar sektorini modernizatsiya qilish hamda xalqaro moliyaviy

institutlar bilan hamkorlikni kengaytirishga qaratilgan islohotlar amalga oshirilgan. Bunday chora-tadbirlar Moskvaning Sharqiy Yevropa va MDH hududida moliyaviy xizmatlar ko'rsatish markaziga aylanishi uchun muhim asos yaratgan. Quyidagi 1-jadvalda Rossiya Federatsiyasining asosiy mintaqaviy moliyaviy markazlari hisoblangan Moskva va Sankt-Peterburg sshaharlarining Global Financial Centres Index (GFCI) hisobotlaridagi o'rinlari o'zgarishi bilan bog'liq tendensiyalar aks ettirilgan.

Mazkur jadvaldan ko'rinadiki, 2010-yillarning boshlarida Moskva mintaqadagi eng kuchli moliyaviy markazlardan biri sifatida qaralgan va hatto global reytingda 50-o'rin atrofida joylashgan. Sankt-Peterburg esa asosan pastroq pozitsiyalarda bo'lsa ham, Sharqiy Yevropa va MDH hududidagi muhim moliyaviy markazlardan biri sifatida qayd etilgan.

Biroq keyingi yillarda geosiyosiy vaziyatning keskinlashuvi va xalqaro sanksiyalar tufayli Rossiya moliyaviy markazlarining reytingdagi o'rni sezilarli darajada pasaygan. Ayniqsa 2022-yildan keyin Moskva va Sankt-Peterburg GFCI reytingining oxirgi pog'onalariga tushib qolgan, bu esa Rossiyaning global moliya tizimidagi raqobatbardoshligi pasayganini ko'rsatadi.

Geosiyosiy keskinliklar sharoitida xalqaro moliyaviy markazlarning rivojlanish tendensiyalari sezilarli darajada o'zgarib bormoqda. Global siyosiy qarama-qarshiliklar, iqtisodiy sanksiyalar va savdo urushlari moliyaviy oqimlar yo'nalishini o'zgartirib, ayrim moliyaviy markazlarning kuchayishiga, boshqalarining esa zaiflashishiga olib kelmoqda. Ayniqsa, geosiyosiy keskinliklarning kuchayishi va davlatlar o'rtasidagi ziddiyatlarning kengayishi natijasida xalqaro moliya tizimida keskin o'zgarishlar yuzaga kelgan yangi iqtisodiy muhit shakllandi. Bu jarayon, ayniqsa, Rossiya va Ukraina mamlakatlari o'rtasida yuzaga kelgan geosiyosiy keskinlik kuchayganidan keyin yanada yaqqol namoyon bo'ldi. Ushbu mojaro nafaqat siyosiy va harbiy sohada, balki global iqtisodiyot va moliyaviy tizimda ham katta o'zgarishlarni keltirib chiqardi.

Geosiyosiy qarama-qarshiliklarning kuchayishi natijasida ko'plab davlatlar iqtisodiy va moliyaviy sanksiyalarni tashqi siyosat vositasi sifatida faol qo'llay boshladi. Natijada xalqaro moliya tizimida yangi cheklovlar, savdo to'siqlari va moliyaviy operatsiyalar uchun qo'shimcha nazorat mexanizmlari paydo bo'ldi. Bu esa global kapital harakatining erkinligiga ma'lum darajada ta'sir ko'rsatdi.

Xususan, Rossiyaga nisbatan qo'llanilgan sanksiyalar mamlakatning xalqaro moliyaviy tizimga integratsiyasini sezilarli darajada cheklab qo'ydi. Bir qator Rossiya banklarining xalqaro banklararo to'lov tizimi bo'lgan SWIFT dan uzilishi xalqaro to'lov operatsiyalarini murakkablashtirdi. Bu holat Rossiya moliyaviy markazlarining global moliya tizimidagi rolini pasayishiga olib keldi.

Bundan tashqari, sanksiyalar natijasida Rossiya iqtisodiyotidan kapital chiqib ketishi ham kuchaydi. Xorijiy investorlar siyosiy va iqtisodiy xavflarning ortishi sabab investitsiyalarni boshqa hududlarga yo'naltira boshladilar. Bu jarayon,

ayniqsa, Rossiyaning asosiy moliyaviy markazi hisoblangan Moscow fond bozorida likvidlikning kamayishiga sabab bo'ldi.

Shu bilan birga, ko'plab xalqaro kompaniyalar Rossiya bozorini tark etdi yoki faoliyatini qisqartirdi. Bu esa mamlakatdagi moliyaviy xizmatlar bozori, bank sektori va investitsiya muhitiga salbiy ta'sir ko'rsatdi. Natijada Rossiya moliyaviy markazlarining xalqaro raqobatbardoshligi sezilarli darajada pasaydi.

Bunday sharoitda Rossiya moliyaviy tizimi yangi strategiyalarni ishlab chiqishga majbur bo'ldi. Mamlakat xalqaro moliyaviy aloqalarni diversifikatsiya qilish va G'arb moliyaviy tizimiga qaramlikni kamaytirishga harakat qilmoqda. Shu maqsadda savdo va moliyaviy operatsiyalarni milliy valyutalarda amalga oshirish kengaytirildi hamda Osiyo mamlakatlari bilan iqtisodiy hamkorlik kuchaytirildi. Xususan, Rossiya iqtisodiy hamkorlikni Xitoy va Hindiston kabi davlatlar bilan rivojlantirishga katta e'tibor qaratmoqda. Bu hamkorlik savdo operatsiyalarini dollar va yevrodan tashqari valyutalarda amalga oshirish imkonini yaratmoqda. Ushbu qilinayotgan islohotlar ma'lum darajada samarasini bermoqda deb hisoblashimiz mumkin. Quyidagi 2-jadvalda Global Financial Centres Index reytingining GFCI 37 (2025-yil mart) va GFCI 38 (2025-yil sentabr) nashrlari bo'yicha Moskva va Sankt-Peterburg shaharlarining o'rinlari va reyting ballaridagi o'zgarishlar keltirilgan.

2-jadval

GFCI 37 va GFCI 38 reytinglarida Moskva va Sankt-Peterburg shaharlarining o'rinlari dinamikasi

Moliyaviy markaz	GFCI 38	GFCI 38	GFCI 37	GFCI 37	O'rin o'zgarishi	Ball o'zgarishi
	O'rni	Ball	O'rni	Ball		
Sankt-Peterburg	106	653	117	626	+11	+27
Moskva	108	651	115	628	+7	+23

Global Financial Centres Index reytingining so'nggi nashrlarida Rossiyaning asosiy moliyaviy markazlari hisoblangan Sankt-Peterburg va Moskva shaharlarining pozitsiyalarida ma'lum ijobiy o'zgarishlar kuzatilmoqda. 2025-yil mart oyida e'lon qilingan GFCI 37 hisobotiga nisbatan keyingi GFCI 38 natijalari ushbu shaharlarning reytingdagi o'rnini yaxshilaganini ko'rsatadi.

Xususan, Sankt-Peterburg shahri GFCI 37 reytingida 117-o'rinni egallagan bo'lsa, GFCI 38 natijalariga ko'ra 106-o'ringa ko'tarilgan. Bu esa shahar reytingda 11 pog'onaga yuqorilaganini anglatadi. Shu bilan birga uning umumiy baholash ko'rsatkichi ham 626 balldan 653 ballga oshgan bo'lib, 27 ballga o'sish kuzatilgan. Mazkur ko'rsatkichlar shahar moliyaviy infratuzilmasi, biznes muhiti hamda investitsion jozibadorligi bo'yicha nisbatan ijobiy tendensiyalar shakllanayotganini ko'rsatadi.

Shunga o'xshash ijobiy o'zgarishlar Moskva shahrida ham kuzatilmoqda. GFCI 37 hisobotida Moskva 115-o'rinni egallagan bo'lsa, GFCI 38 natijalariga

ko'ra 108-o'ringa ko'tarilgan. Bu esa shaharning 7 pog'onaga yuqorilaganini bildiradi. Shuningdek, Moskvaning reyting ballari ham 628 balldan 651 ballga yetib, 23 ballga oshgan. Ushbu natijalar Moskva moliyaviy markazi xalqaro moliyaviy makonda o'z pozitsiyalarini qisman tiklashga harakat qilayotganini ko'rsatadi.

Umuman olganda, GFCI 38 natijalari Rossiya moliyaviy markazlari uchun ma'lum darajada ijobiy tendensiyalarni namoyon etadi. Har ikkala shahar ham reytingda yuqorilab, o'z baholash ko'rsatkichlarini yaxshilagan. Bu esa moliyaviy infratuzilmani modernizatsiya qilish, ichki moliya bozorini rivojlantirish va yangi iqtisodiy sharoitlarga moslashish bo'yicha amalga oshirilayotgan choralar ma'lum natijalar berayotganini ko'rsatadi. Shu bilan birga, ushbu ijobiy o'zgarishlar kelgusida Rossiya moliyaviy markazlarining global moliya tizimidagi raqobatbardoshligini tiklash uchun muhim omil bo'lib xizmat qilishi mumkin.

Umuman olganda, geosiyosiy keskinliklar va sanksiyalar xalqaro moliyaviy tizimning tuzilishiga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Ayrim moliyaviy markazlarning roli pasayayotgan bo'lsa, boshqalari yangi imkoniyatlardan foydalanib o'z mavqeini mustahkamlamoqda. Shu nuqtai nazardan Rossiya moliyaviy markazlari global moliya tizimida yangi sharoitlarga moslashish jarayonini boshdan kechirmoqda.

RAQAMLI IQTISODIYOT SHAROITIDA CHAKANA BANK XIZMATLARINI RIVOJLANTIRISHNING AMALIY JIHATLARI

**Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti mustaqil izlanuvchisi
Xikmetov Nodirbek Ikromovich**

Milliy iqtisodiyotni barqaror rivojlantirish sharoitida banklar biznesni kengaytirishga alohida e'tibor qaratmoqdalar. Shunga muvofiq ravishda tijorat banklari o'zlarining resurs bazasini mustahkamlash, jumladan turli bank xizmat va mahsulotlarini joriy etish orqali mijozlar bazasini kengaytirish asosida moliyaviy resurslarni jalb etishni faollashtirmoqda. Bu jarayonda chakana bank xizmatlarini joriy etish alohida ahamiyat kasb etadi. Shu bilan birgalikda, raqamli iqtisodiyot — global iqtisodiy munosabatlarning asosiy drayverlaridan biriga aylanmoqda. Ayniqsa bank-moliya sohasi raqamli transformatsiyaning markazida turadi. Chakana bank xizmatlarining raqamlashtirilishi faol aholini bank xizmatlariga integratsiya qilish, to'lovlarni shunchaki va tezkor bajarish hamda iqtisodiy faollikni oshirish imkonini beradi. Shu bilan birga, davlatning boshqaruv siyosati raqamli bank xizmatlarini jadal rivojlantirish uchun muhim komponent hisoblanadi.

Raqamli bank xizmatlari — bu bank xizmatlarini internet, mobil ilovalar va boshqa elektron platformalar orqali ko'rsatishni anglatadi. Bu xizmatlar bank filialiga tashrif buyurishni kamaytirib, mijozlarga 24 soat xizmat ko'rsatilishiga imkon beradi. Ular orasida mobil bank, internet-bank, elektron hamyonlar va Open Banking xizmatlari bor.

Ta'lim va ilm-fan adabiyotlarida raqamli bank transformatsiyasi innovatsiyalar bilan hamohanglikda iqtisodiy o'sishga ta'sir ko'rsatadi deb ta'kidlangan. Bu jarayonda davlatning normativ-huquqiy asosini shakllantirish, moliyaviy va infratuzilma ko'mak ko'rsatish muhim ahamiyat kasb etadi

Chakana bank xizmatlarining raqamlashtirilishi iqtisodiy faollik va o‘zaro bog‘liqlikni oshiradi:

1. Mijoz uchun qulaylik: internet banklar orqali barcha xizmatlar uydan chiqmay bajariladi.

2. Moliyaviy inklyuziyani yaxshilash: raqamli xizmatlar orqali kam xizmatlangan va cheklangan joylardagi aholi ham bank xizmatlaridan foydalanish imkoniyatiga ega bo‘ladi.

3. Tezkor hisob-kitoblar: to‘lovlar va ko‘chirishlar tez bajariladi, ko‘p holatda avtomatlashtiriladi.

Jahon bo‘yicha 2025 yilda butun dunyoda 82% chakana bank mijozlar internet-banking xizmatlaridan haftalik foydalangani qayd etildi. Shuningdek, 65% mijozlar mobil bank ilovalarini kundalik ishlatadi.

Chakana bank xizmatlari hozirgi kunda banklar faoliyatida eng samarali yo‘nalishlardan biri sifatida namoyon bo‘lmoqda. Buning asosiy sabablaridan biri — korporativ mijozlar segmenti deyarli to‘liq qamrab olingani va ushbu bozorda raqobat darajasi juda yuqori ekanligidir. Aholiga ko‘rsatiladigan bank xizmatlari, ayniqsa depozit operatsiyalari, bank resurs bazasining barqaror ravishda shakllanishini ta‘minlaydi. Shu bilan birga, jismoniy shaxslarga kredit ajratish banklar uchun doimiy daromad manbai bo‘lib xizmat qiladi. Kreditlarni muddatlari va mijozlar toifalari bo‘yicha turlicha taqsimlash esa risklarni kamaytirish va ularni diversifikatsiya qilish imkonini beradi.

O‘zbekistonda chakana bank xizmatlari mustaqillikdan so‘ng moliyaviy bozorning rivojlanishi va raqamli texnologiyalarning kengayishi orqali sezilarli o‘zgarishlarga uchradi. Hozirgi kunda chakana bank xizmatlari nafaqat an‘anaviy filiallarda, balki internet va mobil platformalar orqali ham keng qo‘llanilmoqda.

Chakana bank xizmatlari (retail banking) konsepsiyasi moliyaviy tizimning eng asosiy qismi hisoblanadi. Uning vazifalari quyidagilardan iborat:

- mijozlar uchun hisob-raqam ochish va boshqarish.
- naqd va naqdsiz pul operatsiyalarini amalga oshirish.
- kredit va depozit mahsulotlarini taklif qilish.
- mijozlarning moliyaviy ehtiyojlarini tahlil qilish va individual xizmatlar ko‘rsatish.

Nazariy jihatdan, chakana bank xizmatlari faqat filiallar orqali emas, balki elektron va mobil kanallar orqali ham keng qamrovda taqdim etilishi lozim.

Chakana bank xizmatlarini rivojlantirish — raqamli texnologiyalarni joriy etish, masofaviy xizmatlar (mobil ilovalar) ko‘lamini kengaytirish va raqobatni kuchaytirish orqali aholiga bank mahsulotlarining ommabopligini oshirishdir. Bu jarayon zamonaviy bank infratuzilmasini yaratish, xavflarni boshqarish va chakana biznes modelni takomillashtirishga qaratilgan.

Bank sohasida chakana xizmatlarini rivojlantirishning asosiy yo‘nalishlari, birinchi navbatda, raqamli moslashuv orqali ularning raqobatbardosh pozitsiyalarini mustahkamlash va mijozlar ehtiyojlariga e‘tibor qaratish zarurati bilan bog‘liq²⁴².

²⁴² Clement Achimba, Jared Opiyo Ongonga and oth. Innovation in Banking Industry: Achieving Customer Satisfaction. Open Journal of Business and Management, 2014, 2, 261-274.

Fikrimizcha, banklar faoliyatining o'ziga xosligi shundaki, resurslarining katta qismi jalb qilingan va qarz mablag'lari hisobidan shakllanadi, banklarning imkoniyatlari esa yuqori darajadagi raqobat bilan chegaralanadi.

Bank raqobatining o'sishi va shakllarining murakkabligi banklarning soni, xizmatlar doirasining doimiy ravishda kengayishi, narx raqobatini narxsiz raqobatga aylantiradigan moliyaviy texnologiyalarning jadal rivojlanishi bilan belgilanadi. Ayni paytda aynan innovatsiyalar banklarni yuqori faoliyat darajasiga olib chiqishi, bank xizmatlari bozoridagi mavqeini yaxshilash, mijozlar bazasini kengaytirish va mijozlarning sodiqligini oshirish imkonini beradi.

Xulosa qilib aytganda, chakana bank xizmatlari bugungi kunda banklar uchun eng daromadli va istiqbolli faoliyat yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Uning jozibadorligi, avvalo, korporativ mijozlar segmentining katta qismi allaqachon bank xizmatlari bilan qamrab olingani hamda bu sohada raqobatning yuqori darajada ekanligi bilan izohlanadi.

Aholiga ko'rsatiladigan depozit xizmatlari bank resurslarining uzluksiz shakllanishini ta'minlasa, kredit operatsiyalari esa barqaror daromad manbai sifatida xizmat qiladi. Shu bilan birga, kreditlarni turli muddatlar va mijozlar toifalari kesimida taqsimlash orqali banklar kredit risklarini kamaytirish va ularni samarali diversifikatsiya qilish imkoniyatiga ega bo'ladilar.

TIJORAT BANKLARINING INVESTITSION FAOLIYATI VA LIKVIDLILIK O'RTASIDAGI O'ZARO BOG'LIQLIK MASALALARI

Mustaqil izlanuvchi, PhD S.Abduraliyev

Tijorat banklarining investitsion faoliyati zamonaviy moliya tizimining ajralmas bo'g'ini bo'lib, u bank kapitalini samarali joylashtirish, foyda keltiruvchi aktivlarni shakllantirish hamda iqtisodiyotning real sektorini moliyaviy jihatdan qo'llab-quvvatlashni maqsad qiladi. Bu jarayon nafaqat bankning daromadlilikini oshiradi, balki mamlakatdagi umumiy iqtisodiy o'sish, ishlab chiqarish hajmining kengayishi va bandlik darajasining ko'tarilishiga ham bevosita ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Tijorat banklarining investitsion siyosati aktiv va passivlarni optimal boshqarish, risklarni kamaytirish hamda uzoq muddatli moliyaviy barqarorlikni ta'minlashga qaratilgan kompleks strategiyani o'z ichiga oladi.

Bank balansining tuzilmasi va likvidlik darajasi bu jarayonning asosiy ko'rsatkichlari hisoblanadi. Agar bank o'z mablag'larini asosan uzoq muddatli aktivlarga yo'naltirsa, bu uning likvid aktivlari ulushini kamaytiradi. Natijada, qisqa muddatli majburiyatlarni bajarish imkoniyatlari qisqarishi mumkin, biroq bu qaror uzoq muddatda yuqori daromad va kapital o'sishini ta'minlaydi. Shu sababli, tijorat banklari uchun investitsion faoliyat va likvidlik o'rtasidagi muvozanatni saqlash strategik jihatdan muhimdir. Optimal muvozanat bankning bir vaqtning o'zida ham to'lov qobiliyatini saqlab qolish, ham investitsion daromadlilikni oshirish imkonini beradi. Tijorat bankining jamlanma balansi (balans hisobotining umumiy tuzilmasi) moliyaviy barqarorlikni, kapital yetarliligini va investitsion salohiyatni ifodalaydi.

Bank balansining likvidligi bu bankning qisqa muddatli majburiyatlarini o'z vaqtida bajarish imkoniyatini ifodalaydi. Shu bilan birga, balans tarkibi bankning investitsion imkoniyatlari va risk darajasini ham belgilaydi. Yuqori likvid aktivlar

(naqd pul, qisqa muddatli qimmatli qog'ozlar, Markaziy bankdagi hisoblar) bankning operatsion barqarorligini ta'minlasa-da, ular past daromadlilikka ega bo'ladi. Aksincha, uzoq muddatli investitsiyalar yuqori rentabellik manbai sifatida ko'riladi, biroq ular likvidlik darajasini pasaytiradi. Shu sababli bank menejmenti investitsion portfel tuzilmasini ishlab chiqishda aktivlarning likvidlik darajasi, foiz stavkalari, risk darajasi va kutilayotgan foyda o'rtasidagi nisbatni hisobga olishi lozim.

1-jadval

Tijorat banklarining investitsion faoliyatiga ta'sir etuvchi asosiy moliyaviy omillar

№	Ko'rsatkich	Mazmuni	Investitsion faoliyatga ta'siri
1	Resurs bazasi	Mijoz depozitlari, banklararo qarzlar va o'z kapitali	Investitsiyalarni moliyalashtirish hajmini belgilaydi
2	Likvidlik darajasi	Qisqa muddatli aktivlarning umumiy aktivlardagi ulushi	Yuqori likvidlik – past investitsion daromad, past likvidlik – yuqori risk
3	Rentabellik	Aktivlardan olinadigan foyda darajasi	Uzoq muddatli investitsiyalar orqali oshadi
4	Kapital yetarliligi	Bankning o'z mablag'lari va risk og'irlashtirilgan aktivlar nisbati	Investitsion salohiyatning asosiy mezon
5	Tavakkalchilik (risk) darajasi	Kredit, bozor va likvidlik risklari majmui	Bankning investitsiya hajmi va muddatiga bevosita ta'sir qiladi

Mazkur jadvalda tijorat banklarining investitsion faoliyatiga ta'sir etuvchi asosiy moliyaviy omillar tizimli tarzda yoritilgan. Har bir ko'rsatkich bank faoliyatining muayyan jihatini ifodalaydi hamda uning investitsion imkoniyatlari, risk darajasi va rentabelligi o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni ko'rsatadi. Jumladan, resurs bazasi bank investitsiyalarini moliyalashtirish hajmini belgilovchi omil bo'lib, depozitlar, banklararo qarzlar va o'z kapitalining miqdoriga bevosita bog'liqdir. Resurslar hajmi qanchalik yuqori bo'lsa, bankning investitsion loyihalarda ishtirok etish salohiyati shunchalik kengayadi.

Likvidlik darajasi esa qisqa muddatli aktivlarning umumiy aktivlardagi ulushi orqali baholanadi. U bankning o'z majburiyatlarini o'z vaqtida bajarish qobiliyatini ifodalab, investitsion faoliyatga ikki tomonlama ta'sir ko'rsatadi: yuqori likvidlik past daromadlilikni, past likvidlik esa yuqori riskni anglatadi. Shu bois, banklar o'z investitsion siyosatini ishlab chiqishda likvidlik va rentabellik o'rtasidagi muvozanatni saqlashga intiladilar.

Shuningdek, kapital yetarliligi bankning uzoq muddatli investitsion salohiyatini belgilovchi asosiy mezon hisoblanadi. Kapitalning yetarli darajada bo'lishi risklarni qoplash imkonini beradi hamda investorlar ishonchini mustahkamlaydi. Tavakkalchilik (risk) darajasi va rentabellik ko'rsatkichlari o'zaro chambarchas bog'liq bo'lib, yuqori rentabellik, odatda, yuqori risk bilan birga kechadi. Shu nuqtayi nazardan, tijorat banklarining investitsion faoliyati riskni boshqarish, kapitalni samarali taqsimlash va barqaror daromadlilikni ta'minlash kabi strategik vazifalarni o'z ichiga oladi.

Yuqoridagi omillar bankning investitsion qarorlarini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Masalan, kapital yetarliligi yuqori bo'lgan banklar uzoq muddatli investitsion loyihalarda faol ishtirok eta oladi, likvidlik darajasi past bo'lgan banklar esa qisqa muddatli moliyaviy instrumentlarga ustuvorlik beradi.

So'nggi yillarda O'zbekiston moliya tizimida amalga oshirilayotgan islohotlar banklarning investitsion salohiyatini kengaytirish va ularning kapital bazasini mustahkamlashga qaratilmoqda. Shuningdek, mamlakat miqyosida olib borilayotgan moliya-bank islohotlari ham tijorat banklarining investitsion faolligini kuchaytirishga xizmat qilmoqda. Xususan, 2023-yil 19-apreldagi "Banklar va bank faoliyati to'g'risida"gi Qonunga o'zgartirishlar kiritish haqidagi O'RQ-831-sonli qonunga muvofiq, tijorat banklari ustav kapitalining eng kam miqdorini bosqichma-bosqich 100 milliard so'mdan 500 milliard so'mgacha oshirish belgilandi. Ushbu chora banklarning kapital yetarliligini kuchaytirish, xorijiy investorlar uchun ochiqlikni oshirish va ularning investitsion faoliyatini moliyaviy jihatdan barqaror asosda kengaytirish imkonini beradi.

Bundan tashqari, banklar balansining sifatini oshirish maqsadida xalqaro amaliyot asosida risklarni boshqarish tizimlari (Basel III talablariga mos tarzda) bosqichma-bosqich joriy etilmoqda. Bu tizimlar bank kapitalining yetarliligini, aktivlar sifatini va likvidlik ko'rsatkichlarini doimiy monitoring asosida nazorat qilish imkonini beradi. Natijada, investitsion faoliyatni amalga oshirishda risk va likvidlik o'rtasidagi mutanosiblik ta'minlanadi.

Umuman olganda, bank likvidligi va investitsion faoliyati o'zaro uzviy bog'liq bo'lib, ularning uyg'un boshqarilishi bank tizimining moliyaviy barqarorligini ta'minlaydi. Yuqori kapital yetarliligi va resurs bazasining kengligi bankka likvidlikni yo'qotmasdan, uzoq muddatli rentabelli investitsiyalarni amalga oshirish imkonini beradi. Shu tariqa, tijorat banklarining investitsion faoliyati nafaqat o'zining moliyaviy holatini yaxshilaydi, balki milliy iqtisodiyotning barqaror o'sishiga ham bevosita hissa qo'shadi.

Xulosa qilib aytganda, tijorat banklarining investitsion faoliyati va likvidligi o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik bank moliyaviy barqarorligining markaziy tamoyillaridan biridir. Optimal balans tuzilmasi, yuqori kapital yetarliligi va diversifikatsiyalangan investitsion portfel bankning uzoq muddatli rivojlanish strategiyasini belgilaydi. Shu boisdan, likvidlikni samarali boshqarish va investitsion faoliyatni muvozanatli rivojlantirish nafaqat bank foydaliligini, balki milliy moliya tizimining barqarorligini ta'minlashda ham hal qiluvchi ahamiyatga ega.

RAQAMLI IQTISODIYOTDA DAVLAT-XUSUSIY SHERIKLIK MODELINI TAKOMILLASHTIRISH ISTIQBOLLARI

O'ktamova Nargiza Narzulla qizi
TDIU mustaqil izlanuvchisi
uktamova.nargiza@mail.ru

Annotatsiya. Mazkur tezisda raqamli iqtisodiyot sharoitida davlat-xususiy sheriklik mexanizmlarini takomillashtirish masalalari yoritilgan. Raqamli transformatsiyaning jahon iqtisodiyotidagi o'sish dinamikasi, sun'iy intellekt,

blokcheyn va raqamli infratuzilma bo'yicha investitsiyalarning kengayishi davlat va xususiy sektor hamkorligini yangi bosqichga olib chiqayotgani asoslab berilgan. O'zbekistonning "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasi doirasida DXShni keng qo'llash zarurati, xalqaro moliya institutlari ko'magida amalga oshirilayotgan loyihalar hamda SHHT davlatlari tajribasi o'rganilgan. Tadqiqot natijasida O'zbekistonda DXSh asosida raqamli infratuzilmani rivojlantirish, xususiy kapital va texnologiyalarni jalb etish, shuningdek, institutsional mexanizmlarni takomillashtirish bo'yicha xulosalar shakllantirilgan.

Kalit so'zlar: Raqamli iqtisodiyot, davlat-xususiy sheriklik, raqamli infratuzilma, sun'iy intellekt, blokcheyn, xorijiy investitsiyalar, SHHT tajribasi, "Raqamli O'zbekiston – 2030".

Raqamli iqtisodiyot bugungi kunda jahon xo'jaligining eng tez rivojlanayotgan yo'nalishlaridan biriga aylandi. U nafaqat iqtisodiy o'sishni jadallashtiradi, balki raqobatbardoshlikni, innovatsiyalarni va davlat xizmatlari samaradorligini oshiradi. So'nggi yillarda raqamli transformatsiya davlatlar va biznes subyektlari uchun strategik ustuvor vazifaga aylandi. Shu nuqtayi nazardan, davlat-xususiy sheriklik raqamli iqtisodiyotni rivojlantirishning muhim institutsional vositasi sifatida namoyon bo'lmoqda. U davlatning tartibga soluvchi va tashkiliy imkoniyatlarini xususiy sektorning sarmoyasi, texnologiyasi va boshqaruv tajribasi bilan uyg'unlashtirish imkonini beradi.

O'zbekistonda ham raqamli transformatsiya siyosiy va iqtisodiy islohotlarning muhim tarkibiy qismiga aylangan. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktabrdagi PF-6079-son "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasi Farmoni bilan keng polosali internet tarmoqlarini kengaytirish, 5G texnologiyalarini joriy etish, elektron hukumat tizimlarini rivojlantirish va "aqlli shahar" yechimlarini keng tatbiq etishni nazarda tutadi. Mazkur vazifalarning samarali bajarilishi esa katta moliyaviy resurslar, zamonaviy texnologiyalar va kuchli institutsional hamkorlikni talab qiladi. Shu sababli DXSh mexanizmlarini rivojlantirish O'zbekistonning global raqamli iqtisodiyotga integratsiyasini jadallashtirishning muhim sharti hisoblanadi.

Raqamli iqtisodiyotning o'sish sur'atlari an'anaviy real sektor ko'rsatkichlaridan ancha yuqori. Prognozlarga ko'ra, 2030-yilga borib kompaniyalarning qariyb 70 foizi sun'iy intellektning kamida bitta shaklidan foydalanadi va u global iqtisodiyotga 13 trillion AQSh dollari miqdorida hissa qo'shadi. Blokcheyn texnologiyalari esa 2030-yilgacha jahon iqtisodiyotiga 1,76 trillion AQSh dollarigacha qo'shimcha qiymat olib kelishi mumkin. Shu bilan birga, rivojlanayotgan mamlakatlarda universal raqamli ulanishni ta'minlash uchun kamida 1,6 trillion AQSh dollari miqdorida qo'shimcha moliyalashtirish zarur ekani qayd etilgan. Bu raqamlar raqamli infratuzilmaga xususiy kapitalni faol jalb etish zaruratini ko'rsatadi.

DXSh ayniqsa raqamli infratuzilma moliyalashtirilishida samarali vosita sifatida namoyon bo'ladi. Rivojlanayotgan mamlakatlarda davlat resurslari cheklanganligi sababli, telekommunikatsiya tarmoqlari, ma'lumotlar markazlari, bulutli platformalar, elektron identifikatsiya tizimlari va "aqlli shahar" loyihalarini amalga oshirishda xususiy sektor ishtiroki muhim ahamiyat kasb etadi. Mazkur

mexanizm nafaqat investitsiya yetishmovchiligi muammosini yumshatadi, balki ilg'or texnologiyalar transferi, boshqaruv samaradorligi va xizmatlar sifatini oshirishga ham xizmat qiladi.

O'zbekiston amaliyotida ham xalqaro moliya institutlari bilan hamkorlikda qator raqamli loyihalar amalga oshirilmoqda. Jumladan, Jahon bankining 33 mln dollarlik Digital CASA Uzbekistan loyihasi mamlakatni Markaziy va Janubiy Osiyoni bog'lovchi yuqori tezlikdagi internet tarmog'i markaziga aylantirishga qaratilgan. Osiyo taraqqiyot bankining 50 mln dollarlik ICT Infrastructure Development Program dasturi hukumat ma'lumotlar markazlarini modernizatsiya qilish, API shlyuzlari va yagona elektron identifikatsiya tizimlarini joriy etishga yo'naltirilgan. YeTTB elektr va suv tarmoqlarida aqlli hisob-kitob va raqamli billing tizimlarini moliyalashtirgan bo'lsa, Islom taraqqiyot banki qishloq hududlarida raqamli infratuzilma, ta'lim platformalari va raqamli savodxonlikni rivojlantirishga mablag' yo'naltirgan. Bularning barchasi O'zbekistonda DXSh mexanizmlarining amaliy ahamiyatini tasdiqlaydi.

SHHT davlatlari tajribasi ham O'zbekiston uchun muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega. Xitoyda davlat va yirik texnologik kompaniyalar o'rtasidagi tizimli hamkorlik 5G, bulutli texnologiyalar, elektron hukumat va "aqlli shahar" loyihalarida keng qo'llanmoqda. Qozog'istonda "Digital Kazakhstan – 2025" dasturi doirasida texnoparklar va tarmoq modernizatsiyasi DXSh orqali qo'llab-quvvatlanmoqda. Hindistonning Aadhaar biometrik tizimi va UPI to'lov platformasi davlat-xususiy sheriklikning platformaviy modeliga yorqin misoldir. Rossiyada esa davlat platformalari va texnologik suverenitetga yo'naltirilgan modulli DXSh yondashuvlari ustunlik qiladi. Ushbu tajribalar shuni ko'rsatadiki, DXShning universal modeli mavjud emas, biroq uning muvaffaqiyati institutsional muhit, davlat siyosati va xususiy sektor salohiyatining uyg'unligiga bog'liq.

Izlanishlarimiz natijasida, O'zbekistonda DXSh modelini takomillashtirish uchun bir necha ustuvor yo'nalishlar mavjud:

Birinchidan, raqamli infratuzilma loyihalarini tayyorlash va baholash bo'yicha institutsional mexanizmlarni mustahkamlash zarur;

Ikkinchidan, xususiy investorlar uchun huquqiy kafolatlar, ochiq tender mexanizmlari va barqaror tarif siyosatini shakllantirish lozim;

Uchinchidan, xalqaro moliya institutlari, xorijiy texnologik kompaniyalar va mahalliy xususiy sektor o'rtasida kooperatsiyani kuchaytirish zarur;

To'rtinchidan, raqamli iqtisodiyot uchun malakali kadrlar tayyorlash, IT-laboratoriyalar, texnoparklar va innovatsion markazlarni DXSh asosida rivojlantirish maqsadga muvofiq;

Beshinchidan, ERP, MES, SCADA, IoT va sun'iy intellekt kabi texnologiyalarni mahallilashtirish bo'yicha strategik dasturlarni xususiy sektor ishtirokida jadallashtirish muhimdir. Bu yondashuvlar "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasini samarali amalga oshirishga xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, davlat-xususiy sheriklik raqamli iqtisodiyot rivojining muhim drayveriga aylanmoqda. U investitsiyalarni safarbar etish, zamonaviy texnologiyalarni joriy etish va davlat xizmatlarini takomillashtirish uchun qulay mexanizm hisoblanadi. SHHT davlatlari tajribasi O'zbekiston uchun DXShning turli

modellaridan foydalanish imkonini ko'rsatadi. O'zbekiston sharoitida raqamli transformatsiyani jadallashtirish uchun DXShni huquqiy, institutsional va moliyaviy jihatdan yanada takomillashtirish zarur. Aynan shunday yondashuv mamlakatning xalqaro raqamli iqtisodiyotga integratsiyasini kuchaytiradi, innovatsion rivojlanishni rag'batlantiradi va uzoq muddatli barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlaydi.

CHAKANA BANK XIZMATLARINI RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR ORQALI RIVOJLANTIRISH ISTIQBOLLARI

Xikmetov Nodirbek Ikromovich
TDIU mustaqil izlanuvchisi

Tijorat banklari resurs bazasini kengaytirish va aholining bo'sh pul mablag'larini bank tizimiga jalb etish zamonaviy bank tizimini rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Global moliyaviy integratsiya jarayonlarining jadallashuvi, shuningdek, raqamli iqtisodiyotning shakllanishi sharoitida banklarning resurs salohiyatini mustahkamlash masalasi yanada dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Ayniqsa, moliyaviy texnologiyalar (fintech) rivoji fonida online omonat mahsulotlarini joriy etish tijorat banklari uchun samarali instrument sifatida namoyon bo'lib, nafaqat resurs bazasini kengaytirish, balki mijozlar bilan o'zaro aloqalarni yangi bosqichga olib chiqishga xizmat qiladi.

Ilmiy adabiyotlarda tijorat banklarining resurs bazasi bank faoliyatini moliyalashtirish uchun jalb qilingan barcha mablag'lar yig'indisi sifatida talqin etiladi. Ushbu resurslar tarkibiga depozitlar (aholi va yuridik shaxslar omonatlari), boshqa moliya institutlaridan jalb qilingan kreditlar, bankning o'z kapitali hamda emissiya qilingan qimmatli qog'ozlar kiradi. Resurs bazasi bankning moliyaviy barqarorligi, likvidligi va kreditlash salohiyatini belgilovchi asosiy omillardan biri hisoblanadi.

Kreditlash hajmini oshirish	• bank mablag'lari orqali korxonalarga va aholiga kredit berish imkoniyati ortadi.
Investitsiya faoliyatini kengaytirish	• mablag'lar turli loyihalarga joylashtiriladi, risklarni diversifikatsiya qilish imkoniyati.
Moliyaviy xizmatlar diversifikatsiyasi	• yangi xizmatlar va mahsulotlar yaratish, mijozlarga turli moliyaviy yechimlarni taklif etish.
Iqtisodiyotni moliyalashtirishda faol ishtirok	• bank resurslari orqali milliy iqtisodiyot loyihalarini qo'llab-quvvatlash.

1-rasm. Tijorat banklari resurs bazasi kengayishining ijobiy jihatlari

Nazariy jihatdan, bank resurs bazasi moliyaviy vositachilik (financial intermediation) funksiyasining markaziy elementi bo'lib, u ortiqcha mablag'larga ega subyektlar bilan moliyaviy resurslarga ehtiyoj sezayotgan subyektlar o'rtasida samarali taqsimotni ta'minlaydi. Shu nuqtai nazardan, aholi jamg'armalarini bank

tizimiga jalb etish iqtisodiyotda investitsiya jarayonlarini faollashtirishga xizmat qiladi.

Tijorat banklari resurs bazasining kengayishi bir qator ijobiy jihatlarni yuzaga keltiradi (1-rasm). Avvalo, bu banklarning kreditlash hajmini oshirish orqali real sektorni moliyalashtirish imkonini kengaytiradi. Natijada, ishlab chiqarish, xizmat ko'rsatish va infratuzilma sohalarining rivojlanishi rag'batlantiriladi. Shu bilan birga, keng resurs bazasi banklarga investitsiya faoliyatini diversifikatsiya qilish, ya'ni turli moliyaviy instrumentlarga mablag' joylashtirish orqali risklarni kamaytirish imkonini beradi.

Bundan tashqari, resurs bazasining mustahkamligi banklarga moliyaviy xizmatlar spektrini kengaytirish, innovatsion bank mahsulotlarini joriy etish hamda mijozlarga yo'naltirilgan xizmatlar sifatini oshirish imkonini yaratadi. Bu esa o'z navbatida bank tizimining raqobatbardoshligini oshiradi va moliyaviy bozor infratuzilmasining rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Zamonaviy sharoitda aholi mablag'larini jalb qilishning samaradorligi ko'p jihatdan bank xizmatlarining qulayligi, ishonchliligi va texnologik darajasiga bog'liq. Shu bois, raqamli bank xizmatlari, xususan, online omonat mahsulotlari muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ular orqali mijozlar bank filialiga tashrif buyurmasdan turib omonat ochish, uni boshqarish va monitoring qilish imkoniyatiga ega bo'ladi. Bu esa tranzaksiya xarajatlarini kamaytiradi, vaqtni tejaydi va bank xizmatlaridan foydalanish darajasini oshiradi.

Shu nuqtai nazardan, aholining vaqtincha bo'sh pul mablag'larini bank tizimiga jalb qilish tijorat banklari resurs bazasini shakllantirish va mustahkamlashning eng muhim manbalaridan biri hisoblanadi. Aholi jamg'armalari iqtisodiyotda ichki investitsiya resurslari sifatida namoyon bo'lib, ularning bank tizimi orqali safarbar etilishi moliyaviy vositachilik samaradorligini oshiradi hamda real sektorni moliyalashtirish imkoniyatlarini kengaytiradi. Shu bois, banklar tomonidan aholi mablag'larini jalb etish mexanizmlarini takomillashtirish iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashning muhim shartlaridan biri sifatida qaraladi.

Zamonaviy iqtisodiy sharoitda raqamli texnologiyalarning jadal joriy etilishi aholi mablag'larini bank tizimiga jalb qilish jarayonida hal qiluvchi rol o'ynamoqda. Raqamli bank xizmatlari, sun'iy intellekt asosidagi moliyaviy yechimlar, mobil ilovalar va onlayn platformalar bank va mijoz o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni yangi sifat bosqichiga olib chiqmoqda. Natijada, tranzaksiya xarajatlari kamayadi, xizmat ko'rsatish tezligi oshadi va bank tizimining umumiy samaradorligi yuksaladi.

Shunday qilib, aholi mablag'larini bank tizimiga jalb qilish jarayoni kompleks iqtisodiy va institutsional omillarga bog'liq bo'lib, uni samarali tashkil etish tijorat banklari resurs bazasini mustahkamlash va milliy iqtisodiyotning barqaror rivojlanishini ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Onlayn omonat mahsulotlari - bu mijozlar tomonidan bank filialiga bevosita tashrif buyurmasdan, masofaviy aloqa kanallari, xususan mobil ilovalar, internet-banking platformalari va boshqa raqamli vositalar orqali ochiladigan depozit shaklidir. Ushbu turdagi moliyaviy mahsulotlar zamonaviy bank tizimining raqamli transformatsiyasi natijasida shakllanib, mijozlarga qulaylik, tezkorlik va samaradorlikni ta'minlashga qaratilgan.

Avvalo, banklar uchun onlayn omonat mahsulotlarining joriy etilishi resurs bazasining barqaror o'sishini ta'minlaydi. Masofaviy xizmatlar orqali keng auditoriyani qamrab olish imkoniyati depozit portfelining diversifikatsiyasiga olib keladi va banklarning uzoq muddatli moliyaviy barqarorligini mustahkamlaydi. Shu bilan birga, raqamli kanallar orqali jalb qilingan mablag'lar an'anaviy usullarga nisbatan tezroq va arzonroq shakllantiriladi.

Ikkinchidan, operatsion xarajatlarning sezilarli darajada kamayishi kuzatiladi. Bank filiallarini saqlash, xodimlar sonini ko'paytirish va qog'oz hujjatlar aylanishi bilan bog'liq xarajatlar qisqaradi. Raqamli platformalar asosida avtomatlashtirilgan xizmat ko'rsatish tizimi bank faoliyatining samaradorligini oshiradi va xarajatlarni optimallashtiradi.

Uchinchidan, onlayn omonatlar banklarning raqobatbardoshligini oshiradi. Zamonaviy texnologiyalarni faol qo'llayotgan banklar bozorda ustunlikka ega bo'lib, innovatsion mahsulotlar orqali mijozlarni jalb qilish imkoniyatlarini kengaytiradi. Natijada, banklar o'rtasida sog'lom raqobat muhiti shakllanadi.

To'rtinchidan, mijozlar bazasining kengayishi ta'minlanadi. Raqamli xizmatlar orqali yoshlar, masofaviy hududlarda yashovchi aholi va an'anaviy bank xizmatlaridan kam foydalanuvchi qatlamlar ham bank tizimiga jalb etiladi. Bu esa moliyaviy xizmatlar ommabopligini oshiradi.

Mijozlar nuqtai nazaridan ham onlayn omonat mahsulotlari qator afzalliklarga ega. Xususan, xizmatlarning qulayligi va tezkorligi mijozlarga istalgan vaqt va joyda omonat ochish hamda boshqarish imkonini beradi. Bundan tashqari, ko'plab hollarda onlayn omonatlar bo'yicha foiz stavkalari an'anaviy (offlayn) omonatlarga nisbatan yuqoriroq belgilanadi, bu esa ularning jozibadorligini oshiradi.

Onlayn omonat mahsulotlari moliyaviy inklyuziyani oshirishda ham muhim rol o'ynaydi. Moliyaviy inklyuziya - bu aholining barcha qatlamlarini, jumladan past daromadli guruhlar va chekka hududlarda yashovchi aholini moliyaviy xizmatlar bilan qamrab olish jarayonidir. Raqamli bank xizmatlari orqali geografik va ijtimoiy cheklovlar sezilarli darajada kamayadi.

Xususan, masofaviy bank xizmatlari orqali ilgari bank infratuzilmasidan chetda qolgan hududlarda yashovchi aholi ham moliyaviy xizmatlardan foydalanish imkoniyatiga ega bo'ladi. Kam daromadli aholi guruhlarining bank tizimiga jalb etilishi esa ularning moliyaviy faolligini oshiradi va iqtisodiy jarayonlarda ishtirokini kengaytiradi. Shu bilan birga, naqd pul aylanmasining qisqarishi iqtisodiyotda shaffoflikni oshirish, soliq tushumlarini ko'paytirish va yashirin iqtisodiyot ulushini kamaytirishga xizmat qiladi.

Biroq, onlayn omonat mahsulotlarini keng joriy etish jarayonida bir qator muammolar ham mavjud. Avvalo, aholining raqamli savodxonlik darajasining yetarli emasligi ko'plab foydalanuvchilar uchun raqamli bank xizmatlaridan foydalanishda to'siq bo'lib xizmat qiladi. Bu esa ayniqsa katta yoshdagi aholi qatlamlari orasida yaqqol namoyon bo'ladi.

Shuningdek, kiberxavfsizlik bilan bog'liq xatarlar muhim muammolardan biridir. Raqamli moliyaviy operatsiyalar hajmining oshishi firibgarlik, ma'lumotlar o'g'irlanishi va boshqa kiberjinoyatlar xavfini kuchaytiradi. Shu bois, banklar

tomonidan zamonaviy himoya tizimlarini joriy etish va axborot xavfsizligini ta'minlash ustuvor vazifaga aylanadi.

Internet infratuzilmasining yetarli darajada rivojlanmaganligi ham ayrim hududlarda onlayn xizmatlardan to'liq foydalanish imkoniyatini cheklaydi. Bundan tashqari, aholining bank tizimiga bo'lgan ishonch darajasining pastligi ham depozitlar jalb etilishiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Mazkur muammolarni bartaraf etish kompleks yondashuvni talab etadi. Jumladan, raqamli savodxonlikni oshirishga qaratilgan dasturlarni amalga oshirish, kiberxavfsizlik tizimlarini kuchaytirish, telekommunikatsiya infratuzilmasini rivojlantirish hamda bank tizimining shaffofligini ta'minlash orqali aholi ishonchini mustahkamlash zarur.

Shunday qilib, onlayn omonat mahsulotlari nafaqat tijorat banklari faoliyatining samaradorligini oshiradi, balki moliyaviy inklyuziyani kengaytirish, iqtisodiyotda shaffoflikni ta'minlash va barqaror iqtisodiy rivojlanishga erishishda muhim omil sifatida xizmat qiladi.

Onlayn omonat mahsulotlarini samarali joriy etish tijorat banklari faoliyatida strategik yondashuvni talab etadi. Mazkur jarayonni muvaffaqiyatli amalga oshirish bir qator institutsional, texnologik va iqtisodiy yo'nalishlar bo'yicha kompleks chora-tadbirlarni amalga oshirishni taqozo etadi. Quyidagi 1-jadvalda onlayn omonat mahsulotlarini samarali joriy etish yo'nalishlari va ularning bank depozitlariga ta'siri yoritilgan

1-jadval

Onlayn omonat mahsulotlarini samarali joriy etish yo'nalishlari va ularning depozitlarni jalb qilishga ta'siri

Yo'nalish	Mohiyat	Depozitlarga ta'siri
Raqamli infratuzilmani rivojlantirish	Internet tezligi va qamrovini kengaytirish, masofaviy bank xizmatlarini uzluksiz yetkazish	Mijozlar istalgan vaqtda omonat ochishi va boshqarishi mumkin, depozitlarni jalb qilish osonlashadi
Moliyaviy savodxonlikni oshirish	Aholiga moliyaviy bilim va ko'nikmalar berish, bank xizmatlaridan to'g'ri foydalanishni rag'batlantirish	Omonat mahsulotlarini tanlash va mablag'larni samarali joylashtirish imkoniyati oshadi
Kiberxavfsizlikni ta'minlash	Shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish, moliyaviy operatsiyalar xavfsizligini ta'minlash	Mijoz ishonchi oshadi, shaffoflik va depozitlarni jalb qilish darajasi ko'payadi
Innovatsion mahsulotlar yaratish	Mijoz ehtiyojlariga moslashgan yangi omonat turlarini ishlab chiqish	Turli mijoz segmentlarini qamrab olish orqali depozitlar hajmi oshadi
Foiz siyosatini optimallashtirish	Raqobatbardosh va iqtisodiy asoslangan foiz stavkalarini belgilash	Omonatlarni jozibador qilish, yangi mablag'larni bank tizimiga jalb qilish

Umuman olganda, onlayn omonat mahsulotlarini samarali joriy etish ko'p qirrali jarayon bo'lib, u raqamli texnologiyalarni rivojlantirish, inson kapitalini mustahkamlash va moliyaviy institutlar faoliyatini takomillashtirish bilan chambarchas bog'liqdir. Mazkur yo'nalishlarda izchil islohotlarni amalga oshirish

tijorat banklarining resurs bazasini kengaytirish, moliyaviy inklyuziyani oshirish hamda milliy iqtisodiyotning barqaror rivojlanishini ta'minlashga xizmat qiladi.

DAVLAT XARIDLARI MUNOSABATLARINI TASHKIL ETISH ASOSLARI

**TDIU Moliya fakulteti talabasi
Xamitillayeva Jasmina Jaxongir qizi**

Milliy iqtisodiyotning barqaror va har tomonlama rivojlanishida davlat xarajatlarini samarali boshqarish hamda raqamli iqtisodiyot imkoniyatlaridan oqilona foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. Davlat mablag'larini maqsadli taqsimlash va ulardan optimal darajada foydalanishni yo'lga qo'yish iqtisodiy o'sish sur'atlarini jadallashtirish bilan birga, ijtimoiy farovonlikni oshirishga ham xizmat qiladi. Shu nuqtai nazardan, davlat sektorining uzluksiz va samarali faoliyat yuritishi uchun zarur bo'lgan tovarlar va xizmatlar bilan o'z vaqtida ta'minlanishi muhim vazifa hisoblanadi.

Mazkur vazifalarni amalga oshirishda davlat xaridlari tizimi muhim instrument sifatida namoyon bo'lib, u byudjet va korporativ buyurtmachilar xarajatlarining asosiy qismini qamrab oladi. Davlat xaridlari tizimini takomillashtirish bevosita byudjet muvozanatini ta'minlashga, moliyaviy resurslardan samarali foydalanishga va davlat xarajatlarining shaffofligini oshirishga xizmat qiladi. Shu sababli davlat xaridlarining optimal hajmini shakllantirish va ularning yuqori samaradorligini ta'minlash dolzarb masalalardan biri hisoblanadi.

Davlat xaridi davlat ehtiyojlarini qondirish maqsadida tovarlar va xizmatlarni to'liq yoki qisman davlat mablag'lari hisobidan xarid qilish jarayoni bo'lib, u davlat sektorining uzluksiz faoliyatini ta'minlovchi muhim mexanizm hisoblanadi. Ushbu tizim orqali iqtisodiy va ijtimoiy infratuzilma moddiy-moliyaviy jihatdan qo'llab-quvvatlanadi. Xususan, iqtisodiy infratuzilma transport, maishiy xizmatlar va ishlab chiqarish jarayonlari uchun zarur tizimlarni qamrab olsa, ijtimoiy infratuzilma ta'lim, sog'liqni saqlash va madaniyat muassasalarini o'z ichiga oladi.

Ijtimoiy sohada davlat xaridlarini amalga oshirish zarurati umumjamiyat manfaatlaridan kelib chiqib, amaldagi qonunchilik va me'yoriy-huquqiy hujjatlar asosida tartibga solinadi. Shu bois davlat xaridlarini samarali tashkil etish va boshqarish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida e'tirof etiladi.

Davlat xaridlarini boshqarish tizimini takomillashtirishda tizimli yondashuv muhim ahamiyat kasb etadi. Mazkur yondashuv xarid jarayonining barcha bosqichlarini rejalashtirish, tashkil etish, amalga oshirish va nazorat qilishni o'zaro uzviy bog'langan holda ko'rib chiqishni nazarda tutadi. Shu bilan birga, ilg'or xorijiy tajribalarni o'rganish va ularni milliy amaliyotga moslashtirish, amalga oshirilayotgan islohotlarni davlatning iqtisodiy siyosati bilan uyg'unlashtirish zarur hisoblanadi.

Bundan tashqari, davlat xaridlari tizimida ishtirok etuvchi subyektlar faoliyatini monitoring qilish va baholash mexanizmlarini joriy etish tizim samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Xarid jarayonlarining natijadorligi ko'p jihatdan ushbu sohada faoliyat yurituvchi davlat xizmatchilarining malaka darajasi,

professional tayyorgarligi va halolligiga bog'liqdir. Shu sababli ko'plab mamlakatlarda davlat xaridlari bilan shug'ullanuvchi kadrlarni tayyorlash va ularning malakasini oshirish vakolatli organlar, xususan, moliya tizimi zimmasiga yuklatilgan muhim vazifalardan biri hisoblanadi.

Hozirgi kunda davlat xaridlarini tashkil etishda zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va internet imkoniyatlaridan keng foydalanish ustuvor yo'nalish sifatida qaralmoqda. Elektron platformalar orqali savdolarini amalga oshirish xarid jarayonlarining tezkorligi, shaffofligi va samaradorligini sezilarli darajada oshiradi. An'anaviy qog'oz hujjatlar asosidagi jarayonlar esa ortiqcha vaqt va resurs talab etishi, shuningdek, byurokratik to'siqlarni yuzaga keltirishi bilan tavsiflanadi.

Elektron texnologiyalarni joriy etish orqali xarid jarayonlarini optimallashtirish, ishtirokchilar sonini kengaytirish va sog'lom raqobat muhitini shakllantirish imkoniyati yaratiladi. Natijada davlat mablag'laridan foydalanish samaradorligi oshib, korrupsiya xavfi kamayadi.

Xulosa qilib aytganda, davlat xaridlari tizimini yanada takomillashtirish, uning institutsional asoslarini mustahkamlash va raqamli texnologiyalar asosida rivojlantirish milliy iqtisodiyot barqarorligini ta'minlashda muhim omil hisoblanadi.

Hozirgi bosqichda davlat xaridlarini rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlaridan biri - raqamli texnologiyalar va internet imkoniyatlaridan keng foydalanish hisoblanadi. Elektron platformalar orqali amalga oshirilayotgan savdolar xarid jarayonining tezkorligi, shaffofligi va samaradorligini sezilarli darajada oshirmoqda. An'anaviy, ya'ni qog'oz hujjatlar asosida tashkil etiladigan xarid jarayonlari ko'p vaqt va resurs talab qilsa, elektron tizimlar ushbu kamchiliklarni bartaraf etadi hamda ishtirokchilar sonining ortishiga xizmat qiladi. Bugungi kunda davlat xaridlarini amalga oshirishda quyidagi asosiy usullar qo'llanilmoqda: elektron do'kon, auksion, eng yaxshi takliflarni tanlash, tender hamda to'g'ridan-to'g'ri shartnomalar. Mazkur usullar xarid summasi va xususiyatiga qarab tanlanadi hamda raqobat muhitini shakllantirishga xizmat qiladi (1-jadval).

1-jadval

Davlat xaridlari usullari va ularning qo'llanilish chegaralari (BHMda)

№	Xarid usuli	Xarid summasi (BHM baravari)
1	Elektron do'kon	25
2	Auksion	25– 2 500
3	Tanlov	2 500– 25 000
4	Tender	25 000 dan yuqori
5	To'g'ridan-to'g'ri shartnoma	25 gacha
6	To'g'ridan-to'g'ri (alohida holatlar)	Cheklovsiz

Mazkur jadval davlat xaridlarini amalga oshirishda qo'llaniladigan asosiy usullarni va ularning qiymat bo'yicha chegaralarini aks ettiradi. Unga ko'ra, kichik hajmdagi xaridlar (25 BHMgacha) asosan elektron do'kon yoki to'g'ridan-to'g'ri shartnoma asosida amalga oshiriladi, bu esa tezkorlik va byurokratik jarayonlarni kamaytirishga xizmat qiladi. O'rta miqdordagi xaridlar (25 dan 2 500 BHMgacha) auksion orqali, undan yuqoriroq qiymatdagi xaridlar esa tanlov (2 500–25 000

BHM) asosida amalga oshiriladi. Eng yirik xaridlar (25 000 BHMdan yuqori) tender tartibida o'tkazilib, bu jarayonda ochiqlik va raqobat tamoyillari ustuvor ahamiyat kasb etadi. Shuningdek, ayrim alohida holatlarda to'g'ridan-to'g'ri shartnoma tuzish cheklovsiz qo'llanilishi mumkin. Ushbu tizim davlat mablag'laridan samarali foydalanish, shaffoflikni ta'minlash va sog'lom raqobat muhitini shakllantirishga xizmat qiladi.

Davlat xaridlari tizimi milliy iqtisodiyotning barqaror rivojlanishini ta'minlashda muhim o'rin tutadi. U davlat mablag'laridan oqilona va samarali foydalanish, budget muvozanatini saqlash hamda ijtimoiy va iqtisodiy infratuzilmani qo'llab-quvvatlashga xizmat qiladi. Zamonaviy axborot texnologiyalarini joriy etish esa xarid jarayonlarining shaffofligi, tezkorligi va samaradorligini oshirib, raqobat muhitini kuchaytiradi. Shu bilan birga, davlat xaridlarini to'g'ri tashkil etish, mos usullarni tanlash va tizimni doimiy takomillashtirib borish davlat mablag'laridan samarali foydalanish hamda korrupsiya xavfini kamaytirishda muhim omil hisoblanadi.

TIJORAT BANKLARINING INVESTITSIYA PORTFELI TARKIBI VA UNI DIVERSIFIKATSIYA QILISH YO'LLARI

Mustaqil izlanuvchi, PhD S.Abdualiyev

Tijorat banklarining investitsiya portfeli tarkibi va uni diversifikatsiya qilish masalasi zamonaviy bank tizimida muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega hisoblanadi. Chunki banklar moliyaviy resurslarni samarali joylashtirish orqali nafaqat o'z daromadlilikini oshiradi, balki umumiy moliyaviy barqarorlikni ham ta'minlaydi. Shu sababli investitsiya portfelinin tarkibi va uni boshqarish mexanizmlarini o'rganish dolzarb masalalardan biridir.

Investitsiya portfeli bank tomonidan turli xil moliyaviy instrumentlarga yo'naltirilgan aktivlar majmuasini ifodalaydi. Unga davlat va korporativ obligatsiyalar, aksiyalar, pul bozori instrumentlari hamda boshqa qimmatli qog'ozlar kiradi. Portfel tarkibining to'g'ri shakllantirilishi bankning likvidligi, daromadlilik va risk darajasi o'rtasidagi muvozanatni ta'minlashga xizmat qiladi.

Tijorat banklarining investitsion faoliyati moliya bozorida muhim o'rin egallab, asosan qimmatli qog'ozlar bilan operatsiyalar, ustav kapitaliga investitsiyalar, brokerlik va dilerlik faoliyati hamda depozitariy xizmatlarini o'z ichiga oladi. Banklar davlat, korporativ va munitsipal qimmatli qog'ozlarga sarmoya kiritish orqali daromadlilikni oshiradi, likvidlikni ta'minlaydi hamda investitsiya portfelinin diversifikatsiya qiladi. Shu bilan birga, banklarning brokerlik va dilerlik operatsiyalari moliyaviy bozorlarda vositachilik funksiyasini bajarib, bozor rentabelligidan foyda olish va risklarni boshqarish imkonini kengaytiradi. Depozitariy xizmatlar esa qimmatli qog'ozlarni saqlash va hisobini yuritish orqali investitsion jarayonlarning xavfsizligi va shaffofligini ta'minlaydi.

Bundan tashqari, tijorat banklari investitsion kreditlash, anderryting, maslahat xizmatlari hamda loyiha asosida moliyalashtirish kabi yo'nalishlarda ham faol ishtirok etadi. Investitsion kreditlar yirik infratuzilma va sanoat loyihalarini moliyalashtirish orqali iqtisodiy o'sishni qo'llab-quvvatlasa, anderryting operatsiyalari qimmatli qog'ozlarni bozorda joylashtirishni ta'minlaydi.

Qimmatli qog'ozlar bilan operatsiyalar

- Bu yo'nalishda banklar davlat va korporativ qimmatli qog'ozlarni sotib olish, sotish, saqlash va boshqarish orqali daromad oladilar. Qimmatli qog'ozlar bilan operatsiyalar bank investitsiyalarining asosiy qismini tashkil etadi hamda likvidlikni ta'minlash va risklarni diversifikatsiya qilish imkonini beradi.

Yuridik shaxslar, banklar va nobank moliya tashkilotlarining ustav fondiga investitsiya kiritish

- Bu turdagi investitsiyalar orqali banklar boshqa korxona va moliya institutlarining ustav kapitalida ishtirok etib, ularning boshqaruvida va foydasida ma'lum ulushga ega bo'ladilar. Bunday qo'yilmalar strategik sheriklik va moliyaviy ta'sirni kuchaytirishga xizmat qiladi.

Brokerlik va dilerlik xizmatlari

- Banklar moliya bozorlarida vositachilik rolini bajarib, mijozlar nomidan yoki o'z nomidan qimmatli qog'ozlarni sotib olish va sotish operatsiyalarini amalga oshiradi. Brokerlik xizmatlari ishonchli moliyaviy vositachilikni, dilerlik faoliyati esa foyda keltiruvchi investitsion operatsiyalarni ifodalaydi.

Uzoq muddatli investitsion kreditlar

- Bu kreditlar yirik ishlab chiqarish, energetika, infratuzilma va innovatsion loyihalarni moliyalashtirish uchun ajratiladi. Ularning asosiy maqsadi barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlash va yangi ish o'rinlari yaratish hisoblanadi.

Depozitariy operatsiyalari

- Banklar investorlar qimmatli qog'ozlarini saqlash, hisobga olish va ularning huquqlarini himoya qilish xizmatlarini ko'rsatadi. Depozitariy tizimi moliya bozorida ishonchlilik va shaffoflikni ta'minlaydi.

Maslahat xizmatlari

- Banklar investorlarga va korxonalarga moliyaviy strategiya, investitsion loyihalarni tahlil qilish, risklarni baholash va boshqarish bo'yicha maslahat xizmatlarini ko'rsatadi. Bu xizmatlar investitsion qarorlarni samarali va xavfsiz qabul qilishga yordam beradi.

Ayrim turdagi qimmatli qog'ozlarni joylashtirishni tashkil etish

- Banklar emitentlar (davlat, korporatsiyalar) nomidan yangi qimmatli qog'ozlarni joylashtirish va ularni investorlar o'rtasida tarqatish jarayonini tashkil etadi. Bu kapital bozorini rivojlantirishda muhim omil hisoblanadi.

Loyiha asosida moliyalashtirish

- Banklar yirik infratuzilma, sanoat yoki innovatsion loyihalarni bevosita ularning rentabellik darajasi asosida moliyalashtiradi. Bu shakl risklarni ishtirokchilar o'rtasida taqsimlash va investitsion samaradorlikni oshirishni ta'minlaydi.

1-rasm. Tijorat banklari investitsion faoliyatining asosiy yo'nalishlari

Maslahat xizmatlari esa investitsion qarorlarning asoslangan va samarali bo'lishiga xizmat qiladi. Loyiha asosida moliyalashtirish esa kelajak daromadlari hisobiga yirik loyihalarni qo'llab-quvvatlab, bank risklarini kamaytirish va investitsion samaradorlikni oshirishga yordam beradi. Umuman olganda, ushbu yo'nalishlar banklarning moliyaviy barqarorligini mustahkamlash, kapitalni samarali boshqarish hamda iqtisodiyotning real sektorini rivojlantirishdagi rolini belgilaydi.

Portfelni diversifikatsiya qilish risklarni kamaytirishning eng muhim vositalaridan biri hisoblanadi. Diversifikatsiya orqali banklar investitsiyalarni turli muddat, soha va moliyaviy instrumentlar bo'yicha taqsimlaydi, bu esa bitta aktiv yoki bozordagi salbiy o'zgarishlarning umumiy portfelga ta'sirini kamaytiradi. Ilmiy yondashuvlarda, xususan Harry Markowitz tomonidan ishlab chiqilgan portfel nazariyasida diversifikatsiya riskni optimallashtirishning asosiy tamoyili sifatida ko'rsatilgan. Quyidagi 1-jadvalda tijorat banklari investitsiya portfelini diversifikatsiya qilish usullari keltirilgan.

Portfelni diversifikatsiya qilish usullari

№	Diversifikatsiya turi	Tavsifi
1	Aktivlar bo'yicha	Investitsiyalar turli moliyaviy instrumentlar (obligatsiya, aksiya, depozit va boshqalar) o'rtasida taqsimlanadi.
2	Muddatlar bo'yicha	Qisqa, o'rta va uzoq muddatli aktivlarga sarmoya kiritilib, likvidlik va daromadlilik muvozanati ta'minlanadi.
3	Sektorlar bo'yicha	Investitsiyalar turli iqtisodiy sohalarga (sanoat, energetika, bank, IT va boshqalar) yo'naltiriladi.
4	Geografik bo'yicha	Turli davlat va hududlardagi aktivlarga investitsiya qilinib, hududiy risklar kamaytiriladi.
5	Valyuta bo'yicha	Investitsiyalar bir nechta valyutada amalga oshirilib, kurs o'zgarishlari xavfi kamaytiriladi.

Shuningdek, tijorat banklarida diversifikatsiya jarayoni faqat aktivlarning turli turlariga investitsiya qilish bilan cheklanib qolmay, balki geografik hududlar, valyutalar, sektorlar hamda moliyaviy instrumentlar kesimida ham keng amalga oshiriladi. Bunday kompleks yondashuv banklarga global moliyaviy bozorlarning o'zgaruvchan sharoitlariga moslashish, kutilmagan iqtisodiy shoklar ta'sirini yumshatish hamda investitsion portfelning barqarorligini ta'minlash imkonini beradi. Natijada banklar birgina bozor yoki aktiv turiga bog'lanib qolmasdan, risklarni keng tarqalgan holda boshqarish imkoniga ega bo'ladi.

Ilmiy adabiyotlarda, xususan Frederic Mishkin tadqiqotlarida bank portfellari diversifikatsiyasi moliyaviy risklarni kamaytirish va bank tizimining barqarorligini oshirishda muhim omil sifatida ko'rsatiladi. Uning yondashuviga ko'ra, aktivlarni turli yo'nalishlarda taqsimlash banklarning foiz stavkalari o'zgarishi, valyuta kurslari tebranishi va iqtisodiy sikllarning salbiy ta'sirini yumshatishga yordam beradi. Shu bilan birga, diversifikatsiya banklarning likvidlik riskini ham sezilarli darajada kamaytiradi va ularning moliyaviy mustahkamligini oshiradi.

Umuman olganda, investitsiya portfeli tarkibini to'g'ri shakllantirish va uni samarali diversifikatsiya qilish tijorat banklarining uzoq muddatli moliyaviy barqarorligi, daromadliliigi hamda raqobatbardoshligini ta'minlashda asosiy strategik yo'nalishlardan biri hisoblanadi. Bunday yondashuv banklarga nafaqat ichki moliyaviy maqsadlariga erishish, balki milliy va xalqaro moliya bozorlarida faol va ishonchli ishtirokchi sifatida o'z o'rnini mustahkamlash imkonini ham beradi.

ЎЗБЕКИСТОН ВА ОЗАРБАЙЖОН ЎРТАСИДАГИ САВДО АЛОҚАЛАРИ ТАРИХИ

Адилов Фарход Абдувалиевич

Тошкент давлат иқтисодиёт университети доценти

Ўзбекистон ва Озарбайжон ўртасидаги савдо алоқалари тарихи жуда қадимий илдизларга эга бўлиб, улар нафақат иқтисодий манфаатлар, балки маданий, лингвистик ва географик яқинликка асосланган. Бу алоқаларни бир неча тарихий босқичларга бўлиб ўрганиш мумкин, Ўзбекистон ва Озарбайжон ўртасидаги савдонинг пойдевори Буюк Ипак йўли даврида қўйилган.

Жумладан, Озарбайжон (хусусан Боку ва Шемаха шаҳарлари) Марказий Осиёдан келаётган ипак, зираворлар ва қоғозни Каспий денгизи орқали Қора денгиз ва Европага ўтказиб берувчи муҳим транзит чорраҳаси бўлганлиги тарихий манбаларда эътироф этилган.

Асосан Ўрта Осиёдан Озарбайжонга ипак газламалар, қоракўл терилари ва қимматбаҳо тошлар олиб борилган бўлса, Озарбайжондан Марказий Осиёга нефть маҳсулотлари (ўша даврда шифобахш мойлар сифатида), заъфарон, туз ва заргарлик буюмлари келтирилган. XIX аср охири ва XX аср бошлари (Россия империяси даври)да Каспий орти темир йўлининг қурилиши (Красноводск – Тошкент) икки ҳудуд ўртасидаги савдонинг янги босқичга олиб чиқади. Бу даврларда Боку нефть саноатининг гуллаб-яшнаши Туркистон ўлкасининг ёнилғига бўлган эҳтиёжини қондирган. Озарбайжондан керосин ва мазут Ўзбекистонга, Ўзбекистондан эса пахта хомашёси Боку орқали Россиянинг марказий қисмидаги тўқимачилик фабрикаларига жўнатилган. Озарбайжонлик йирик саноатчилар (масалан, Зайналобиддин Тагиев) Туркистон иқтисодиётига, хусусан тўқимачилик ва маориф соҳасига сармоя киритганлар.

Совет (1922–1991 йиллар) даврида савдо алоқалари ягона марказлашган режали иқтисодиёт доирасида амалга оширилган. Ўзбекистон “иттифоқ пахта базаси” сифатида пахта, ипак, мева-сабзавот ва қишлоқ хўжалиги техникаларини (масалан, пахта териш машиналари) Озарбайжонга етказиб берган ва ҳар бир республика турли маҳсулотларни етиштиришга ихтисослаштирилган. Озарбайжон эса Ўзбекистонга нефть-газ саноати учун ускуналар, кимёвий маҳсулотлар ва қурилиш материаллари етказиб берувчи асосий ҳамкорга айланган. Каспий денгизи орқали Боку ва Туркманбоши ўртасидаги паром алоқаси савдо айланмасини тезлаштирган.

Ўзбекистон ва Озарбайжон ўртасидаги савдо алоқалари динамикасини уҳта асосий босқичга бўлиб, жадваллар ёрдамида таҳлил қилиш мумкин: Совет давридаги ўзаро маҳсулот етказиб бериш, мустақилликнинг илк йиллари ва сўнгги йиллардаги кескин ўсиш даври. Қуйидаги 1-жадвалда Совет давридаги ўзаро иқтисодий алоқалар (тўғридан-тўғри маҳсулот алмашинуви) СССР даврида савдо алоқалари "иттифоқдош республикалар ўртасидаги маҳсулот етказиб бериш" шаклида бўлган.

1-жадвал

Маҳсулот йўналиши	Ўзбекистондан Озарбайжонга	Озарбайжондан Ўзбекистонга
Қишлоқ хўжалиги	Пахта хомашёси, ипак толаси, қуруқ мевалар	Заъфарон, чой, консерва маҳсулотлари
Саноат ва техника	Пахта териш машиналари, тўқимачилик ускуналари	Нефт-газ бурғилаш ускуналари, кимёвий реагентлар
Хомашё ва энергия	Рангли металллар, кўмир	Керосин, мазут, мойлаш материаллари

Мустақиллик даврида савдо алоқалари давлатлараро шартномалар ва эркин савдо тамойиллари асосида қайта тикланди. 1996 йилда имзоланган “Эркин савдо тўғрисида”ги шартнома алоқаларнинг ҳуқуқий асоси бўлди. Бугунги кунда Ўзбекистон Озарбайжонга автомобиллар (UzAuto), маиший

техника, тўқимачилик маҳсулотлари, рангли металллар ва озиқ-овқат маҳсулотларини экспорт қилмоқда. Озарбайжондан эса асосан кимё саноати маҳсулотлари, нефть ва мойлар, озиқ-овқат саноати хомашёлари импорт қилинади.

Ҳар икки давлат Транскаспий халқаро транспорт йўлаги (Ўрта йўлак) аъзосидир. Озарбайжон Ўзбекистон учун Европа ва Кавказ бозорларига чиқиш дарвозаси, Ўзбекистон эса Озарбайжон учун Марказий Осиё ва Хитой бозорига кириш кўприги ҳисобланади. Боку-Тбилиси-Карс темир йўли ва Озарбайжоннинг Каспий денгизидаги порт имкониятлари ўзбек товарларини жаҳон бозорига чиқаришда асосий асос бўлиб хизмат қилмоқда. Тил ва диндаги яқинлик тадбиркорлар ўртасида ишончни осонлаштиради ва бизнес муҳитини яхшилади. Икки давлат президентларининг шахсий дўстлик алоқалари ва Олий давлатлараро кенгашнинг ташкил этилиши савдо тўсиқларини олиб ташлаш ва қўшма лойиҳаларни (масалан, тўқимачилик кластерлари) амалга оширишга хизмат қилмоқда.

Мустақиллик йилларидаги товар айланмаси динамикаси (млн доллар ҳисобида)

Сўнгги йилларда икки давлат раҳбарларининг сиёсий иродаси туфайли савдо ҳажми бир неча баробарга ортди.

2-жадвал

Йил	Жами товар айланмаси (млн \$)	Ўсиш суръати (ўтган йилга нисбатан)
2016	17.1	-
2018	43.8	+56%
2019	73.5	+67%
2021	118.8	+42%
2022	181.2	+52%
2023	231.6	+27%
2024 (прогноз)	500.0 га яқин	Янги қўшма лойиҳалар ҳисобига

Эслатма: Икки давлат ҳукуматлари яқин йилларда товар айланмасини 1 миллиард долларга етказишни мақсад қилган.

Ҳозирги босқичдаги экспорт ва импорт таркиби (асосий товар гуруҳлари) Бугунги кунда савдо алоқалари фақат хомашё эмас, балки тайёр маҳсулотлар алмашинувига асосланган.

3-жадвал:

Экспорт йўналиши (Ўзбекистондан)	Импорт йўналиши (Озарбайжондан)
Енгил автомобиллар (Chevrolet моделлари)	Кимё саноати маҳсулотлари (полимерлар, лок-бўёқлар)
Тўқимачилик маҳсулотлари (ип-калава, тайёр кийим)	Озиқ-овқат маҳсулотлари (шакар, ўсимлик мойлари)
Маиший техника (Artel маҳсулотлари)	Қора металллар ва улардан ясалган буюмлар
Минерал ўғитлар (азотли ва фосфорли ўғитлар)	Нефть ва нефть маҳсулотлари
Қурилиш материаллари	Логистика ва транспорт хизматлари

Динамикадаги асосий тенденциялар:

1. **Инвестициявий ҳамкорлик:** Фақат олди-сотди эмас, балки қўшма корхоналар тузиш (масалан, Озарбайжонда автомобил йиғиш заводи, Ўзбекистонда ипакчилик ва тўқимачилик кластерлари) савдо ҳажмининг сифат жиҳатидан ўзгаришига олиб келди.
2. **Транспорт коридорлари:** Боку-Тбилиси-Карс темир йўлидан фойдаланиш Ўзбекистон экспорти учун харажатларни камайтирди.
3. **Эркин савдо режими:** 1996 йилдаги шартнома ва МДХ доирасидаги имтиёзлар савдо тўсиқларини бартараф этган.
4. **Худудлараро форумлар:** Тошкент ва Бокудан ташқари, бошқа вилоятлар (Ганжа ва Самарқанд, Гулистон ва Физули) ўртасидаги тўғридан-тўғри алоқалар янги бозорларни очмоқда.

Хулоса қилиб айтганда, жадваллардан кўриниб турибдики, 2016 йилдан кейинги даврда Ўзбекистон ва Озарбайжон ўртасидаги савдо алоқалари "сакраш" (leapfrog) динамикасини намойиш этди ва яқин келажакда иқтисодий интеграция янада кучайиши кутилмоқда. Ўзбекистон ва Озарбайжон ўртасидаги савдо алоқалари тарихи шуни кўрсатадики, икки давлат бир-бирини иқтисодий жиҳатдан тўлдирувчи стратегик шериклардир. Улар ўртасидаги савдо нафақат товар алмашиш, балки икки минтақани (Марказий Осиё ва Кавказни) боғловчи муҳим бўғин ҳисобланади.

FOND BOZORI ORQALI INVESTITSİYALAR JALB QILISHDA RAQAMLI TEXNOLOGİYALARNING O'RNI

Ziyayev Jamshidbek
magistrant

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti
E-mail: ziyayevjamshidbek3@gmail.com

XXI asrning ikkinchi o'n yilligida raqamli texnologiyalarning iqtisodiyotning barcha sohalariga, jumladan kapital bozoriga ham chuqur kirib borishi ushbu sohani tubdan o'zgartirib yubordi. An'anaviy fond birjalari brokerlar va telefon orqali bajariladigan operatsiyalardan voz kechib, butunlay elektron savdo platformalariga o'tdi. Mobil ilovalar, blokcheyn texnologiyasi, sun'iy intellekt (AI) va katta ma'lumotlar (Big Data) tahlili nafaqat fond bozori operatsiyalarini soddalashtirdi, balki millionlab chakana investorlarga moliyaviy bozorlarga kirish imkoniyatini yaratib berdi.

Mavzuning dolzarbligi shundaki, O'zbekiston Respublikasi 2017-yildan boshlab amalga oshirilayotgan iqtisodiy islohotlar va "O'zbekiston — 2030" strategiyasi doirasida fond bozorini rivojlantirish, mahalliy va xorijiy investitsiyalarni jalb qilish bo'yicha keng ko'lamli ishlarni amalga oshirmoqda. Prezidentning 2025-yil dekabridagi Farmoniga muvofiq, 2030-yilgacha mahalliy fond bozoriga kamida 1 mlrd AQSh dollari miqdorida investitsiya jalb qilish, kapital bozorida "tartibga solish qumdoni" rejimini muddatsiz amal qilishini ta'minlash, dual listing, valyuta obligatsiyalari, global depozitar tilxatlar (GDR) va birja investitsiya fondlari (ETF) kabi yangi moliyaviy instrumentlarni joriy etish vazifasi qo'yildi.

Hozirgi kunda Toshkent Respublika fond birjasida muomaladagi qimmatli qog'ozlarning bozor qiymati 275 trln so'mni tashkil etadi, ammo birjada erkin muomaladagi qimmatli qog'ozlar hajmi atigi 4 trln so'mni, kapital bozorining kapitallashuv hajmi yalpi ichki mahsulotga (YaIM) nisbatan esa 20% ni tashkil etadi. Bu ko'rsatkich rivojlangan davlatlardagi (AQSh — 200%, Yaponiya — 130%, Janubiy Koreya — 90%) ko'rsatkichlardan ancha past. Bunday sharoitda raqamli texnologiyalardan unumli foydalanish O'zbekiston fond bozorini xalqaro standartlarga yaqinlashtirish va investitsiyalar jalb qilishning samarali vositasiga aylanmoqda.

O'zbekistonda fond bozori sohasida bir necha yetakchi raqamli platforma faoliyat yuritmoqda. Eng yiriklari quyidagilar:

Birinchidan, Jett platformasi (jett.uz) — TBC Bank guruhiga tegishli mobil ilova. Foydalanuvchilar 15 daqiqada brokerlik hisobini ochishi va Toshkent Respublika fond birjasida kotirovkadagi yuqori va o'rta likvidli aksiyalarni sotib olishi mumkin. Multicard kartasi orqali pul yechib olish funksiyasi mavjud.

Ikkinchidan, Apex platformasi ("Kapitalbank" AT) — mahalliy aktsiyalar va davlat obligatsiyalari bilan ishlash imkonini beradi. Platforma orqali 2024-yilda jami 18 trln so'mlik bitimlar amalga oshirilgan.

Uchinchidan, Freedom Broker O'zbekiston — Qozog'istonning Freedom Holding kompaniyasining filiali. Platforma orqali xalqaro fond bozorlariga (NASDAQ, NYSE) kirish imkoniyati taqdim etiladi va dollardagi savdolar amalga oshiriladi.

To'rtinchidan, Alqaror, Avesta Investment Group, Toshkent Investment kabi an'anaviy brokerlar ham mobil va veb-ilovalarini joriy etgan.

1-jadvalda asosiy mahalliy fintech-platformalarning xususiyatlari taqqoslangan:

O'zbekistondagi yetakchi investitsiya platformalarining qiyosiy tahlili

Platforma	Foydalanuvchilar (ming)	Kommissiya	Vositalar
Jett (TBC)	≈320	0.5%	Aksiya, davlat obligatsiyasi
Apex (Kapitalbank)	≈220	0.4–0.6%	Aksiya, korporativ obligatsiya
Freedom Broker	≈180	0.3% + spread	Xalqaro aksiya, ETF, dollar obligatsiya
Avesta Investment Group	≈75	0.5–1%	Mahalliy aksiya, REPO
Alqaror	≈55	0.5%	Aksiya, dividend reinvestitsiya

Manba: Tegishli platformalarning rasmiy ma'lumotlari va Spot.uz, Gazeta.uz nashrlaridan olingan ma'lumotlar asosida muallif tomonidan tuzilgan (2025-yil dekabr holatiga).

Raqamli texnologiyalarning fond bozoridagi roli

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, fond bozori orqali investitsiyalarni jalb qilishda raqamli texnologiyalar besh asosiy yo'nalishda ishtirok etadi:

Birinchi yo'nalish — mobil brokerlik platformalari. Aholi ommaviy ravishda smartfondan foydalangan holda 5–15 daqiqa ichida investitsiya hisobini ochishi va aksiyalarni sotib olishi mumkin bo'ldi. Bu “kirish to'sig'ini” pasaytirib, jami investorlar bazasini sezilarli darajada kengaytirdi. Robinhood (AQSh) tajribasi ko'rsatdiki, kommissiyasiz savdo modeli yosh investorlarning 80% ini moliyaviy bozorga jalb qilgan.

Ikkinchi yo'nalish — blokcheyn va smart-shartnoma texnologiyalari. Klassik fond birjalarida T+2 (ikki ish kuni) tartibidagi hisob-kitoblar atomar (T+0) hisob-kitoblarga o'tmoqda. Bu likvidlikni oshiradi va kontragent risklarini kamaytiradi. SIX Digital Exchange (Shveytsariya), Singapore Exchange Digital ekosistemi va Hong Kong HKEX OneChain loyihalari bunga misol bo'la oladi.

Uchinchi yo'nalish — sun'iy intellekt va robo-advising. Algoritmalar investorning yoshi, daromadi, riskka chidamliligi va maqsadlariga qarab portfel tavsiya qiladi va avtomatik rebalansirovka qiladi. AQShda Betterment, Wealthfront, M1 Finance kompaniyalari, dunyoda esa SoFi Wealth, Vanguard Personal Advisor xizmatlari yetakchidir. McKinsey hisobotiga ko'ra, robo-advisory bozori 2030-yilga \$4.6 trln dan oshishi prognoz qilingan.

To'rtinchi yo'nalish — Big Data tahlil. Real vaqtda millionlab tranzaksiyalarni qayta ishlash, anomalialarni aniqlash, narx prognozlari va manipulyatsiyalardan himoyalaniş imkonini beradi. NASDAQ ning Smarts Surveillance tizimi yiliga 50 mlrd dan ortiq buyruqni tahlil qiladi.

Beshinchi yo'nalish — raqamli aksiyalar (security tokens) va fraksion investitsiyalar. Investorlar Apple yoki Tesla aksiyasini to'liq emas, \$10 bo'lakdan ham sotib olishi mumkin. Bu yosh va past daromadli investorlar uchun moliyaviy bozorlarga kirishni osonlashtiradi.

Xalqaro tajriba: NASDAQ, KRX va boshqalar

Toshkent fond birjasi 2025-yil sentabrida NASDAQ va Franklin Templeton bilan modernizatsiya bo'yicha shartnomani imzoladi. Hamkorlik doirasida birja salohiyatini rivojlantirish, regulyator shaffofligini oshirish, investorlar huquqlarini himoya qilish, xalqaro kastodianlarni jalb qilish va raqamli platformalarni joriy etish nazarda tutilgan.

2-jadvalda yetakchi xalqaro fond birjalarining raqamli infratuzilmasi qiyoslangan:

Xalqaro fond birjalarining raqamli ko'rsatkichlari (2025)

Birja	Kapitallashuv (trln \$)	Mobil ulushi (%)	Raqamli xizmatlar
NASDAQ (AQSh)	29.6	78	AI, blockchain, real-time analytics
NYSE (AQSh)	30.1	72	Big Data, ETF platform
TSE (Yaponiya)	6.8	65	Arrowhead, J-IRISS
KRX (Janubiy Koreya)	1.9	82	K-OTC, Knet
UZSE (O'zbekiston)	0.02	85	Jett, Apex, ILMA registr

Manba: World Federation of Exchanges (WFE) Annual Statistics 2025; tegishli birjalar yillik hisobotlari.

Eslatma: O'zbekistonda mobil platformalardagi hisoblar ulushi yuqori (85%) bo'lsa-da, mutlaq sonlar bo'yicha bozor hali kichik (atigi 850 ming investor). Quyidagi 3-jadvalda raqamli texnologiyalarning fond bozoriga ta'siri bo'yicha tahliliy ma'lumot keltirilgan:

3-jadval. Raqamli texnologiyalarning fond bozori ko'rsatkichlariga ta'siri

Texnologiya	Asosiy ta'siri	Samaraviy ko'rsatkich
Mobil ilovalar	Investorlar bazasini kengaytirish	+750% (2018–2025)
Blokcheyn / DLT	Hisob-kitob xarajatlarini kamaytirish	–30–50%
AI / Robo-advising	Maslahat narxini pasaytirish	–60–80%
Big Data tahlil	Manipulyatsiyalarni aniqlash	+85% aniqlik
E-KYC va biometriya	Hisob ochish vaqtini qisqartirish	5–15 daq.
API va open banking	Banklar bilan integratsiya	+90% bog'liqlik

Manba: Maqola muallifi tomonidan xalqaro va mahalliy ma'lumotlar asosida tuzilgan.

Raqamli platformalar O'zbekiston fond bozorida investorlar bazasini ommaviylashtirishda hal qiluvchi rol o'ynadi. 2018-yilda atigi 60 ming investor mavjud bo'lgan bo'lsa, 2025-yilda 850 ming investor faoliyat yuritmoqda. Bu o'sish (14 baravar) Robinhood AQShda olib kelgan o'sishga (8 baravar 2018–2022) yaqin yoki undan ham yuqoridir. Sababi shuki, O'zbekistonda mobil platformalar boshlang'ich bazadan rivojlangan, an'anaviy brokerlik infratuzilmasi cheklangan edi.

Ikkinchidan, raqamli texnologiyalarni joriy etish moliyaviy infratuzilmaning chiqimini kamaytirgan va shaffoflikni oshirgan. Tartibga solish qumdoni rejimi (sandbox) doirasida 2024-yilda joriy etilgan elektron ro'yxatga olish, smart-shartnomalar va onlayn KYC tizimi yangi loyihalarni ishga tushirish vaqtini 6 oydan 1 oygacha qisqartirdi.

Shu bilan birga, mavjud bo'lgan ba'zi muammolar ham aniqlandi:

Birinchi muammo — likvidlik pastligi. Muomaladagi qog'ozlar 275 trln so'm bo'lsa-da, erkin muomaladagi qog'ozlar atigi 4 trln so'mni tashkil etadi (umumiy hajmning 1.5%). Bu — ko'plab davlat aktivlari bo'yicha listing past ekanidan dalolat. Yechim: davlat korxonalarini IPO orqali xususiylashtirish va dual listing amaliyotini joriy etish.

Ikkinchi muammo — instrumentlarning cheklanganligi. Bugungi kunda asosiy savdo aksiya va davlat obligatsiyalariga to'g'ri keladi, ETF, derivativlar, valyuta obligatsiyalari va GDR amaliyoti hozircha juda kam. 2025-yil aprelda chiqarilgan Nizom valyuta obligatsiyalarining maksimal chiqarish hajmini \$50 mln bilan cheklagan. Yechim: instrumentlar majmuasini kengaytirish.

Uchinchi muammo — moliyaviy savodxonlikning past darajasi. Aholi orasida fond bozori va investitsiya tushunchalari hali ham yetarli emas. 2024-yilda S&P

Global Financial Literacy Index bo'yicha O'zbekiston 21% ni tashkil etdi (G7 davlatlarida o'rtacha 65%). Yechim: kompleks moliyaviy ta'lim dasturlari, mobil ilovalarda "tutorial" modullar va EdTech sektor bilan hamkorlik.

To'rtinchi muammo — kiberxavfsizlik. Mobil ilovalar va onlayn savdo tizimlari ko'paygach, fishing va hisoblarni o'g'irlash xavfi ortadi. Yechim: ikki bosqichli autentifikatsiya, biometrik tasdiqlash va xalqaro ISO 27001 sertifikatlari joriy etish.

Beshinchi muammo — xalqaro integratsiyaning yetishmasligi. O'zbek depozitariysi hozirgacha Euroclear/Clearstream tizimlariga to'liq bog'lanmagan. Yechim: NASDAQ va Franklin Templeton bilan boshlangan hamkorlikni jadallashtirish va Markaziy Osiyo birjalarining (KASE, KRX, UZSE) integratsiyalashgan platformasini yaratish.

Tadqiqot natijalari Lewin va Litvak (2020) AQSh empirik tadqiqotidagi xulosalarini O'zbekiston sharoitida tasdiqlaydi. Shuningdek, Chen va boshqalar (2022) tomonidan AI va Big Data ning kapital bozoridagi roliga oid xulosalar mahalliy regulyator (ILMA) va birja amaliyoti bilan qisman to'g'ri keladi, lekin AI joriy etilishi hali boshlang'ich bosqichda.

Tadqiqot natijalari fond bozori orqali investitsiyalar jalb qilishda raqamli texnologiyalarning rolini empirik va nazariy isbotladi. Asosiy xulosalar:

Birinchidan, raqamli platformalar O'zbekiston fond bozorida investorlar sonini 2018–2025-yillarda 14 baravar oshirib, mahalliy bozorni ommaviylashtirdi. Mobil ilovalar orqali ochilgan hisoblar ulushi 5% dan 85% ga yetdi.

Ikkinchidan, fond bozori kapitallashuvi YaIMga nisbatan 8% dan 20% ga ko'tarildi, lekin xalqaro standartlardan (50–100%) hali pastdir. Bu raqamli texnologiyalardan kengroq foydalanish zaruratini ko'rsatadi.

Uchinchidan, NASDAQ, Franklin Templeton va KRX bilan strategik hamkorliklar O'zbekiston fond bozorini xalqaro standartlarga moslashtirishning muhim qadamidir.

Olib borilgan tahlil asosida quyidagi amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi:

1) Davlat darajasida — Markaziy depozitariyni Euroclear va Clearstream tizimlariga to'liq bog'lash, dual listing amaliyotini ko'paytirish, T+0 hisob-kitoblar tizimini joriy etish.

2) Birja darajasida — NASDAQ texnologik platformasini joriy etish, ETF, valyuta obligatsiyalari va GDR larni keng tarqatish, AI-asoslangan smart-surveillance tizimini ishga tushirish.

3) Brokerlik kompaniyalari darajasida — robo-advisory xizmatlarini joriy etish, fraksion aksiyalar (security tokens) bilan savdo, mobil ilovalarda Big Data analitika moduli.

4) Aholi darajasida — moliyaviy savodxonlikni oshirish dasturlari, EdTech platformalarda investitsiya kurslari, mobil tutorial-lar.

5) Regulyator darajasida — "tartibga solish qumdoni" rejimi doirasida innovatsiyalarga yengilliklar, kiberxavfsizlik standartlari, ISO sertifikatlash.

Ushbu tavsiyalarni amalga oshirish O'zbekiston fond bozorining 2030-yilgacha kapitallashuvini YaIMga nisbatan 40% ga ko'tarish, 1 mlrd AQSh dollari

miqdorida xorijiy investitsiyani jalb qilish va Markaziy Osiyoning yetakchi kapital bozoriga aylantirish imkonini beradi.

O‘ZBEKISTONDA TIJORAT BANKLARINING KAPITAL BOZORIDAGI ISHTIROKINI OSHIRISH YO‘LLARI

Nomozov Samandar Shuxrat o‘g‘li
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti
Korporativ moliya va qimmatli qog‘ozlar kafedrası
Mustaqil izlanuvchisi

Qimmatli qog‘ozlar bozorining barqaror va samarali faoliyat yuritishi hamda unda institutsional investorlarning, xususan tijorat banklarining faol ishtiroki milliy iqtisodiyotning investitsiya salohiyatini oshirish va makroiqtisodiy barqarorlikni ta‘minlashda muhim omillardan biri deyish mumkin. Kapital bozorida aksiyadorlik tijorat banklari emitent, investor hamda moliyaviy vositachi sifatida ishtirok etib, moliyaviy resurslarning iqtisodiyot tarmoqlari o‘rtasida samarali va optimal taqsimlanishiga xizmat qiladi. Bundan tashqari tijorat banklarining qimmatli qog‘ozlar bozoridagi faol ishtiroki fond bozorining institutsional jihatdan chuqurlashuvini ta‘minlash bilan bir qatorda real sektorni uzoq muddatli moliyaviy aktivlar bilan ta‘minlash imkoniyatlarini ham oshiradi. Fikrimizcha bu jarayon kapital bozorining rivojlanishini rag‘batlantirish hamda iqtisodiy o‘sishning barqaror moliyaviy asoslarini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega.

Bugungi kunda Respublikamizda qimmatli qog‘ozlar bozorini rivojlantirish va tijorat bank sohasini isloh qilishga qaratilgan bir-qator chora-tadbirlar ishlab chiqilayotganiga qaramasdan, banklarning kapital bozoridagi ishtiroki hali ham ba‘zi bir tizimli muammolar yuzaga chiqib kelmoqda. Xususan, tijorat banklari aktivlari tarkibida kredit operatsiyalaridan keladigan daromadning ustunligi, qimmatli qog‘ozlar bozorida moliyaviy instrumentlar tanlovining kamligi, ikkilamchi bozor mexanizmlarining kerakli darajada rivojlanmaganligi va institutsional investorlar faolligining yetarli darajada emasligi tijorat banklarining kapital bozoridagi faoliyatini pasaytiruvchi faktorlar sifatida yuzaga chiqmoqda.

Shuningdek, mavjud me‘yoriy-huquqiy tartibga solish mexanizmlarining ancha murakkab darajada ekanligi, prudensial cheklovlarning borligi, axborot shaffofligining kerakli darajada ta‘minlanmaganligi va bozor infratuzilmasining rivojlanganlik darajasi tijorat banklarining qimmatli qog‘ozlar bozoridagi ishtirokiga salbiy ta‘sir qilmoqda. Ushbu holatlar tijorat banklarining qimmatli qog‘ozlar chiqarilishi, investitsion vositachilik ishtiroki hamda portfel investitsiyalari yordamida fond bozorida yanada faol qatnashish imkoniyatlarini cheklaydi.

Mazkur bo‘limda O‘zbekistonda tijorat banklarining kapital bozoridagi mavjud muammolar tizimli ravishda tahlil qilinib, ularni bartaraf etish va banklarning fond bozoridagi faolligini oshirishga qaratilgan ilmiy asoslangan yechimlar va amaliy takliflar ishlab chiqiladi. Olingan xulosalar kapital bozorini chuqurlashtirish, bank tizimining barqarorligini mustahkamlash hamda milliy moliya bozorining raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qiladi.

O'zbekistonning davlat mustaqilligi fond bozori shakllanishi va taraqqiyotida yangi sahifa ochdi. Ushbu davrda mamlakatda ko'p ukladli bozoriqtisodiyotini shakllantirishga yo'naltirilgan keng ko'lamli islohotlar amalga oshirildi. Bu borada, barqaror o'suvchi fond bozorini shakllantirishga alohida e'tibor berildi. Strategik rivojlanish sharoitida davr talabiga mos ravishdagi fond bozori tizimini yaratish bosqichma-bosqich amalga oshirildi va bu jarayon izchil davom ettirilmoqda. O'zbekistonda fond bozorini erkinlashtirish hamda rivojlantirish jarayonini sun'iy ravishda jadallashtirishga urinilmadi, aksincha, asosiy e'tibor o'tkazilayotgan islohotlar sifati va ularning o'z vaqtida amalga oshirilishiga qaratildi.

Islohotlarning dastlabki bosqichi fond bozorining tashkiliy-huquqiy asoslari hamda uning poydevorini shakllantirilishiga yo'naltirilgan qator tadbirlarning amalga oshirilishi bilan bog'liq bo'ldi. Xususan, mamlakatda boshlangan keng ko'lamli xususiylashtirish jarayonlari uning shakllanishi uchun asosiy zamin bo'lib xizmat qildi. O'zbekiston Respublikasining "Davlat tasarrufidan chiqarish va xususiylashtirish to'g'risida"gi, "Qimmatli qog'ozlar va fond birjasi to'g'risida"gi yangi tahrirdagi qonunga tayangan holda islohotlar amalga oshirildi. Mazkur qonunlarning qabul qilinishi ham miqdor, ham sifat jihatidan rivojlantirish uchun kuchli omil bo'lib hisoblanadi.

Kapital bozorini rivojlantirish bosqichlari yagona va izchil strategiyani shakllantirish hamda ushbu yo'nalishda tizimli davlat siyosatini amalga oshirish bilan chambarchas bog'liq ekanligini aytib o'tish joiz. Fikrimizcha bu jarayon kapital bozori infratuzilmasini rivojlantirish, ikkilamchi qimmatli qog'ozlar bozorini rivojlantirish va uning hajmini oshirish, korxonani boshqaruv tizimini yanada yaxshi tashkil qilish hamda kapital bozorini tartibga solish sohasida xalqaro hamkorlikni kuchaytirishga qaratilgan keng ko'lamli institutsional islohotlar orqali ta'minlanadi. Bunday yondashuv kapital bozorining barqaror faoliyat yuritishi va investorlar uchun qulay investitsiya muhitini shakllantirishga xizmat qiladi. Kapital bozorining muhim tarkibiy qismi hisoblangan fond bozori iqtisodiyotning samarali faoliyat yuritishini ta'minlovchi asosiy moliyaviy mexanizmlardan biri sanaladi. Ushbu bozor yordamida korporativ tuzilmalar investorlarning moliyaviy resurslarini jalb qilish imkoniyatiga ega bo'ladi. Bundan tashqari investorlar o'z mablag'larini turli moliyaviy instrumentlarga joylashtirish orqali kapitalini ko'paytirish imkoniyatiga ega bo'lishadi. Davlat nuqtayi nazaridan esa fond bozori iqtisodiy siyosatni amalga oshirishda muhim moliyaviy vosita vazifasini bajaradi. Fond bozori moliyaviy aktivlarni sotuvchi va xaridorlar o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni tashkil etish orqali kapitalning erkin almashinuvini ta'minlaydigan muhim bozor mexanizmlaridan biri hisoblanadi. Albatta mazkur bozor bir qator muhim funksiyalarni bajaradi. Ularni shartli ravishda ikki asosiy guruhga ajratish mumkin: birinchisi barcha bozorlar uchun xos bo'lgan umumiy iqtisodiy funksiyalar, ikkinchisi esa kapital va fond bozoriga xos bo'lib, uni boshqa bozor turlaridan farqlab turuvchi maxsus funksiyalardir.

O'zbekistonda investitsiya jarayonlarini boshqarish hamda iqtisodiyotda vaqtincha bo'sh turgan pul mablag'larini samarali safarbar etish vositasi sifatida fond bozorining shakllanishi 1990-yillarning boshlariga to'g'ri keladi. Jarayonning me'yoriy-huquqiy asoslari 1993 yil 2 sentabr sanasida qabul qilingan "Qimmatli

qog'ozlar va fond birjasi to'g'risida"gi Qonun yordamida mustahkamlandi. Qisqa muddat ichida fond bozori infratuzilmasining asosiy institutlari shakllantirilib, 1994 yilda "Toshkent" respublika fond birjasi o'z faoliyatini boshladi.

Milliy kapital bozorida tijorat banklarining ishtirok etishdan ko'zlagan asosiy maqsadlari bir nechta strategik yo'nalishlarni qamrab oladi. Masalan, tijorat banklari o'z faoliyatining asosiy turlarini amalga oshirish uchun ishtirokchilarning vaqtincha bo'sh turgan pul mablag'larini jalb qilish yordamida passiv bazani kengaytirishga harakat qiladi. Bundan tashqari, turli xil qimmatli qog'ozlarga investitsiyani yo'naltirish orqali daromadga ega bo'lish, aktiv operatsiyalarni oshirish, shu bilan birga moliya bozorida brokerlik, depozitariy va boshqa moliyaviy xizmatlarni ko'rsatish bilan komission daromadlarni orttirish muhim ahamiyatga ega hisoblanadi.

Fond bozoridagi muvaffaqiyatli faoliyat tijorat banklarining bozor nufuzini oshirish, yangi mijozlarni jalb etish hamda emitentlar tomonidan chiqarilgan aksiyalarning nazorat paketlarini sotib olish orqali ayrim xo'jalik yurituvchi subyektlar faoliyatida boshqaruv va nazorat huquqlarini qo'lga kiritish imkonini ham yaratadi. Bundan tashqari, fond bozori banklar uchun bozor kon'yunkturasi, narxlar dinamikasi, raqobatchilar va investorlar xatti-harakatlari to'g'risida tezkor va ishonchli axborot olish manbai vazifasini bajaradi.

AKSIYADORLIK JAMIYATLARIDA MOLIYAVIY MENEJMENTNI SAMARALI TASHKIL ETISH AHAMIYATI

Valiyeva Muxlisa Saydullayevna

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti mustaqil izlanuvchisi

Zamonaviy iqtisodiyot sharoitida korporativ moliya tizimining rivojlanishi aksiyadorlik jamiyatlarida moliyaviy menejmentni samarali tashkil etish darajasi bilan bevosita bog'liq bo'lib, bu jarayon kapital resurslaridan oqilona foydalanish va aksiyadorlar qiymatini maksimal darajada oshirishni ta'minlash zaruratini yuzaga keltiradi. Aksiyadorlik jamiyatlarida moliyaviy boshqaruvning samarali mexanizmlarini joriy etish investitsion faoliyatni faollashtirish, moliyaviy risklarni kamaytirish hamda korporativ barqarorlikni mustahkamlashda muhim ahamiyat kasb etadi. World Bank ma'lumotlariga ko'ra, 2023-yilda rivojlangan mamlakatlarda aksiyadorlik jamiyatlarining kapital rentabelligi (ROE) o'rtacha 12–18% oralig'ida shakllangan bo'lib, samarali moliyaviy menejment tizimiga ega kompaniyalarda ushbu ko'rsatkich 20% gacha yetgani kuzatilgan. Shu bilan birga, aktivlar rentabelligi (ROA) 6–9% darajasida qayd etilib, bu moliyaviy resurslardan samarali foydalanilayotganini anglatadi²⁴³. Xorijiy tajriba shuni ko'rsatadiki, moliyaviy menejment tizimi yuqori darajada rivojlangan korporatsiyalar kapital bozorida yuqori likvidlik va investitsion jozibadorlikka ega bo'ladi. Shu bilan birga, moliyaviy qarorlar qabul qilishda shaffoflik va hisobdorlik tamoyillariga amal qilinishi korporativ boshqaruv sifatini oshiradi. Mazkur jihatlar aksiyadorlik jamiyatlarining uzoq muddatli rivojlanish strategiyasini shakllantirishda muhim nazariy asos bo'lib xizmat qiladi. Natijada, moliyaviy menejmentni samarali tashkil

²⁴³ Aswath Damodaran. Applied Corporate Finance. – New York: Wiley, 2014. – p. 215–278.

etish masalasi ilmiy tadqiqotlarning dolzarb yo‘nalishlaridan biri sifatida namoyon bo‘lmoqda.

Bugungi kunda moliya bozori rivojlanishining jadallashuvi aksiyadorlik jamiyatlarida moliyaviy menejment tizimini takomillashtirishni taqozo etmoqda, chunki kapital oqimlarining erkinlashuvi va global raqobatning kuchayishi korxonalar oldiga yangi talablarni qo‘ymoqda. International Monetary Fund tahlillariga ko‘ra, 2022–2024-yillarda yirik korporatsiyalarda moliyaviy menejmentni optimallashtirish natijasida operatsion xarajatlar 10–15% ga qisqargan hamda sof foyda hajmi o‘rtacha 18–25% ga oshgan. Ayniqsa, kapital tuzilmasini samarali boshqarayotgan kompaniyalarda qarz yuklamasi 40–50% diapazonda barqarorlashgani kuzatilgan²⁴⁴. Xususan, rivojlangan mamlakatlar tajribasida moliyaviy menejmentning ilg‘or usullaridan foydalanish orqali kompaniyalar o‘zining bozor qiymatini oshirish va investorlar bilan samarali aloqalarni yo‘lga qo‘yishga erishmoqda. Shu bilan birga, moliyaviy resurslarni boshqarishning zamonaviy yondashuvlari likvidlikni ta‘minlash va rentabellikni oshirishga xizmat qiladi. Bu esa aksiyadorlik jamiyatlarining raqobatbardoshligini oshirishda muhim omil hisoblanadi. Mazkur holat moliyaviy menejmentni ilmiy asosda tashkil etish zaruratini kuchaytiradi.

Hozirgi sharoitda bank menejmenti va korporativ boshqaruv tizimlari integratsiyasi aksiyadorlik jamiyatlarida moliyaviy menejment samaradorligini oshirishning asosiy omillaridan biri sifatida qaralmoqda. OECD hisobotlariga muvofiq, korporativ boshqaruv va moliyaviy menejment tizimi rivojlangan kompaniyalarda bozor kapitallashuvi o‘rtacha 30–40% ga yuqori bo‘lib, investorlar ishonchi sezilarli darajada mustahkamlangan²⁴⁵. Natijada, moliyaviy boshqaruvning samarali modeli kompaniyalarning uzoq muddatli barqaror rivojlanishini ta‘minlashda muhim omil sifatida namoyon bo‘lmoqda. Xorijiy tajriba shuni ko‘rsatadiki, moliyaviy menejmentning strategik rejalashtirish, budjetlashtirish va nazorat funksiyalarini uyg‘unlashtirish korxonalar faoliyatining barqarorligini ta‘minlaydi. Ayniqsa, rivojlangan davlatlarda moliyaviy menejment tizimining avtomatlashtirilishi va raqamlashtirilishi boshqaruv samaradorligini sezilarli darajada oshirgan. Shu bilan birga, moliyaviy qarorlar qabul qilishda risklarni kompleks baholash tizimi muhim ahamiyat kasb etadi. Natijada, aksiyadorlik jamiyatlarida moliyaviy menejmentni takomillashtirish dolzarb ilmiy va amaliy vazifa hisoblanadi.

Global iqtisodiy beqarorlik sharoitida moliya menejmenti tizimining samarali faoliyat yuritishi aksiyadorlik jamiyatlarining moliyaviy barqarorligi va investitsion jozibadorligini ta‘minlashda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Xorijiy mamlakatlar tajribasi shuni ko‘rsatadiki, moliyaviy menejmentni samarali tashkil etish orqali kompaniyalar kapitalni samarali taqsimlash, foydani optimallashtirish va risklarni kamaytirishga erishadi. Shu bilan birga, moliyaviy nazorat mexanizmlarining kuchaytirilishi korporativ shaffoflikni oshirishga xizmat qiladi. Bu esa investorlar ishonchini mustahkamlash orqali kapital oqimlarini kengaytiradi. Natijada,

²⁴⁴ International Monetary Fund. Global Financial Stability Report. – Washington, DC: IMF, 2024. – p. 55–102

²⁴⁵ OECD. Corporate Governance Factbook 2023. – Paris: OECD Publishing, 2023. – p. 120–165.

aksiyadorlik jamiyatlarida moliyaviy menejmentni takomillashtirish masalasi ilmiy tadqiqotlarning ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida shakllanmoqda.

1-jadval.

Aksiyadorlik jamiyatlarida moliyaviy menejment modellari va ularning iqtisodiy samaradorligi²⁴⁶

Model nomi	Amalga oshiriladigan hudud	Asosiy xususiyatlari	Afzalliklari	Kamchiliklari	Iqtisodiy samaradorlik ka ta'siri
Markazlashgan moliyaviy boshqaruv	AQSh, Buyuk Britaniya	Barcha moliyaviy qarorlar markaziy boshqaruvda jamlanadi	Nazorat kuchli, strategik uyg'unlik ta'minlanadi	Moslashuvchanlik past	Kapitaldan foydalanish samaradorligini oshiradi
Decentralizatsiyalashgan model	Germaniya, Yaponiya	Qarorlar bo'linmalar darajasida qabul qilinadi	Tezkorlik va moslashuvchanlik yuqori	Nazorat qiyinlashadi	Operatsion samaradorlik oshadi
Gibrid model	Fransiya, Kanada	Markazlashgan va decentralizatsiyalashgan tizim kombinatsiyasi	Muvozanatli boshqaruv	Murakkab tizim	Barqaror o'sishni ta'minlaydi
Raqamli moliyaviy boshqaruv	Janubiy Koreya, Singapur	Moliyaviy jarayonlar avtomatlashtirilgan	Shaffoflik va tezkorlik	Texnologik risklar	Samaradorlik va aniqlik oshadi

Keltirilgan jadval ma'lumotlari asosida korporativ moliya doirasida shuni ta'kidlash mumkinki, aksiyadorlik jamiyatlarida moliyaviy menejmentni tashkil etish modellari ularning strategik rivojlanish yo‘nalishlari va tashkiliy tuzilmasiga mos ravishda shakllanadi. Markazlashgan model nazorat va strategik uyg'unlikni ta'minlasa-da, tezkor qaror qabul qilish imkoniyatlarini cheklashi mumkin. Decentralizatsiyalashgan model esa operatsion samaradorlikni oshiradi, biroq nazorat mexanizmlarining zaiflashishiga olib kelishi ehtimoli mavjud. Gibrid model ushbu ikki yondashuvning afzalliklarini birlashtirgan holda muvozanatli boshqaruvni ta'minlaydi. Raqamli moliyaviy boshqaruv esa zamonaviy texnologiyalar asosida boshqaruv samaradorligini sezilarli darajada oshiradi.

2-jadval.

Moliyaviy menejment samaradorligini baholash ko'rsatkichlari²⁴⁷

Ko'rsatkichlar	Past daraja	O'rta daraja	Yuqori daraja	Iqtisodiy mazmuni
ROE (%)	5–10	10–15	15–25	Aksiyadorlar kapitali rentabelligini ifodalaydi
ROA (%)	2–5	5–8	8–12	Aktivlardan foydalanish samaradorligini ko'rsatadi
Qarzdorlik darajasi (%)	70+	40–70	20–40	Moliyaviy risk darajasini belgilaydi
Likvidlik koeffitsienti	0.8–1.0	1.0–1.5	1.5+	Qisqa muddatli majburiyatlarni qoplash qobiliyati
Sof foyda o'sishi (%)	0–5	5–15	15–30	Kompaniyaning rivojlanish dinamikasi

Moliyaviy ko'rsatkichlar tahlili shuni ko'rsatadiki, yuqori darajadagi moliyaviy menejmentga ega kompaniyalarda rentabellik va likvidlik ko'rsatkichlari

²⁴⁶ Aswath Damodaran. Applied Corporate Finance. – New York: Wiley, 2014. – p. 215–278

²⁴⁷ Harvard Business School. Corporate Financial Management: Theory and Practice. – Boston: HBS Press, 2022. – p. 75–110.

sezilarli darajada yuqori bo‘ladi. Shu bilan birga, qarzdorlik darajasining optimal boshqarilishi moliyaviy barqarorlikni ta’minlaydi. Mazkur holat moliyaviy menejmentning kompaniya qiymatini oshirishdagi muhim rolini tasdiqlaydi. Natijada, samarali moliyaviy boshqaruv tizimi aksiyadorlik jamiyatlarining uzoq muddatli rivojlanishining asosiy omili hisoblanadi.

2-jadvalda keltirilgan moliyaviy menejment samaradorligini baxolam ko‘rsatkichlari korxonaning moliyaviy barqarorligi, rentabellik darajasi hamda investitsion jozibadorligini kompleks tarzda aniqlash imkonini beruvchi muhim iqtisodiy indikatorlar tizimi sifatida namoyon bo‘ladi. Jadval ma’lumotlariga ko‘ra, ROE ko‘rsatkichining 15–25 foiz oralig‘ida bo‘lishi aksiyadorlik kapitalidan samarali foydalanilayotganini anglatib, kompaniyaning investorlar uchun yuqori darajada daromadlilik yaratish salohiyatiga ega ekanligini ifodalaydi. Shu bilan birga, ROA ko‘rsatkichining 8–12 foiz darajada shakllanishi korxona aktivlaridan foydalanish samaradorligi yuqori ekanligini ko‘rsatib, mavjud resurslarning optimal boshqarilayotganidan dalolat beradi. Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, qarzdorlik darajasining 20–40 foiz oralig‘ida bo‘lishi korxonaning moliyaviy risklari nisbatan past ekanligini bildirib, tashqi majburiyatlar bilan bog‘liq bosimning me’yoriy darajada saqlanayotganini anglatadi. Aksincha, qarzdorlik darajasining 70 foizdan yuqori bo‘lishi korxonaning moliyaviy mustaqilligi pasayishiga hamda kredit risklari ortishiga sabab bo‘lishi mumkinligi bilan tavsiflanadi. Likvidlik koeffitsientining 1,5 dan yuqori bo‘lishi qisqa muddatli majburiyatlarni o‘z vaqtida qoplash imkoniyati yuqori ekanligini ko‘rsatib, korxonaning joriy to‘lov qobiliyatini mustahkamlaydi. Bundan tashqari, sof foyda o‘lish sur‘atining 15–30 foiz oralig‘ida shakllanishi kompaniya faoliyatida barqaror iqtisodiy rivojlanish tendensiyasi mavjudligini hamda bozor sharoitlariga moslashuvchan boshqaruv tizimi shakllanganini ifodalaydi. Umuman olganda, mazkur ko‘rsatkichlarning o‘zaro uyg‘un holda tahlil qilinishi moliyaviy menejment samaradorligini baholash, strategik boshqaruv qarorlarini qabul qilish hamda korxonaning uzoq muddatli raqobatbardoshligini ta’minlashda muhim ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

Xulosa qilib aytganda, moliya menejmenti tizimini samarali tashkil etish aksiyadorlik jamiyatlarining moliyaviy barqarorligi va raqobatbardoshligini ta’minlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Xorijiy tajriba shuni ko‘rsatadiki, moliyaviy menejmentning turli modellari kompaniyaning strategik maqsadlariga mos ravishda qo‘llaniladi. Ayniqsa, raqamli va gibril boshqaruv modellari zamonaviy sharoitda yuqori samaradorlikni ta’minlamoqda. Shu bilan birga, moliyaviy ko‘rsatkichlarni optimallashtirish kompaniya qiymatini oshirishga xizmat qiladi. Moliyaviy menejmentni takomillashtirish orqali risklarni kamaytirish va investitsion jozibadorlikni oshirish mumkin. Natijada, aksiyadorlik jamiyatlarida moliyaviy menejmentni samarali tashkil etish ularning barqaror va uzoq muddatli rivojlanishini ta’minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Aswath Damodaran. Applied Corporate Finance. – New York: Wiley, 2014. – p. 215–278.
2. Eugene F. Fama, Kenneth R. French. Corporate Governance, Agency Problems, and Dividend Policies // Journal of Finance. – 2002. – Vol. 57. – p. 1–32.

3. World Bank. Global Financial Development Report 2023. – Washington, DC: World Bank Publications, 2023. – p. 90–140.

4. International Monetary Fund. Global Financial Stability Report. – Washington, DC: IMF, 2024. – p. 55–102.

5. OECD. Corporate Governance Factbook 2023. – Paris: OECD Publishing, 2023. – p. 120–165.

6. Bank for International Settlements. Annual Economic Report 2024. – Basel: BIS Publishing, 2024. – p. 98–150.

7. Brealey, Myers and Allen Principles of Corporate Finance. – New York: McGraw-Hill, 2020. – p. 300–365.

8. Harvard Business School. Corporate Financial Management: Theory and Practice. – Boston: HBS Press, 2022. – p. 75–110.

TIJORAT BANKLARIDA DIVIDEND SIYOSATI XORIJ TAJRIBASI

Valiyeva Muxlisa Saydullayevna

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti mustaqil izlanuvchisi

Global moliya tizimining chuqur integratsiyalashuvi va kapital harakatining erkinlashuvi sharoitida tijorat banklari faoliyatida dividend siyosatini ilmiy asosda shakllantirish masalasi tobora dolzarb ahamiyat kasb etmoqda, chunki aksiyadorlar daromadlilikini ta'minlash bilan bir qatorda banklarning kapitallashuv darajasini saqlab qolish zarurati o'zaro muvozanatni talab etadi. Jahon Banki ma'lumotlariga ko'ra, "2023-yilda yuqori daromadli mamlakatlarda faoliyat yurituvchi tijorat banklarining o'rtacha dividend to'lov koeffitsienti 35–45% oralig'ida shakllangan bo'lib, bu ko'rsatkich pandemiya davridagi 20–25% darajadan sezilarli darajada oshganini anglatadi. Shu bilan birga, bank kapitalining yetarliligi ko'rsatkichi (CAR) o'rtacha 15–18% darajada saqlanib, dividend siyosati va kapitallashuv o'rtasidagi muvozanat samarali boshqarilayotganini tasdiqlaydi"²⁴⁸. Xorijiy mamlakatlar tajribasi shuni ko'rsatadiki, dividend siyosati nafaqat foydani taqsimlash instrumenti, balki investorlar ishonchini mustahkamlovchi muhim signal mexanizmi sifatida ham namoyon bo'ladi. Ayniqsa, rivojlangan moliya bozorlariga ega davlatlarda banklar dividend to'lovlari orqali o'zining moliyaviy barqarorligini namoyish etadi va bu orqali kapital bozoridagi reytingini oshiradi. Shu nuqtai nazardan, tijorat banklarida dividend siyosatini takomillashtirish masalasi zamonaviy moliyaviy boshqaruvning ajralmas qismi sifatida ilmiy tadqiqotlarni talab etadi. Mazkur yo'nalishda olib borilgan ilmiy izlanishlar banklarning uzoq muddatli rivojlanish strategiyasini shakllantirishda muhim nazariy va amaliy asos bo'lib xizmat qiladi. Bundan tashqari, dividend siyosati orqali risklarni boshqarish va likvidlikni ta'minlash mexanizmlarini takomillashtirish imkoniyati yuzaga keladi. Shu bois, xorij tajribasini chuqur o'rganish va uni milliy amaliyotga moslashtirish dolzarb ilmiy vazifa sifatida namoyon bo'ladi.

Zamonaviy korporativ moliya tizimida dividend siyosati tijorat banklari faoliyatining strategik elementi sifatida qaralib, uning samarali tashkil etilishi aksiyadorlar qiymatini maksimal darajada oshirishga xizmat qiladi. Xorijiy

²⁴⁸ World Bank. Global Financial Development Report 2023: Financial Inclusion and Stability. – Washington, DC: World Bank Publications, 2023. – p. 85–112.

amaliyotda dividend siyosatini shakllantirishda banklar o'z kapitallarining yetarlilik darajasi, risk profilining o'zgaruvchanligi va makroiqtisodiy omillarni kompleks ravishda inobatga oladi. International Monetary Fund tahlillariga ko'ra, "2022–2024-yillarda rivojlangan davlatlar banklarida dividendlar va aksiyalarni qayta sotib olish hajmi umumiy sof foydaning 50–60% ini tashkil etgan, bu esa investorlar uchun barqaror daromad oqimini ta'minlashga xizmat qilgan. Ayniqsa, Yevropa bank sektorida 2023-yilda dividend to'lovlari hajmi 120 mlrd yevrodan oshib, moliyaviy barqarorlik tiklanganini va regulyator cheklovlari yumshatilganini ko'rsatadi"²⁴⁹. Shu bilan birga, rivojlangan davlatlar tajribasi dividend to'lovlari barqarorligini ta'minlash orqali bozordagi noaniqliklarni kamaytirish va investorlar kutishlarini boshqarish mumkinligini ko'rsatadi. Mazkur holat tijorat banklarining bozor qiymatini oshirishda muhim omil sifatida namoyon bo'ladi. O'z navbatida, dividend siyosatining optimal modelini ishlab chiqish banklarning moliyaviy barqarorligi va raqobatbardoshligini mustahkamlashda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Ayniqsa, global moliyaviy inqirozlar sharoitida xorijiy banklar tajribasi dividend siyosatini moslashuvchan tarzda boshqarish zarurligini isbotlamoqda. Shu sababli, mazkur yo'nalishda ilmiy tadqiqotlar olib borish nafaqat nazariy, balki amaliy jihatdan ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Bugungi kunda bank menejmenti doirasida dividend siyosatini takomillashtirish masalasi tijorat banklarining samaradorligini oshirishning muhim omillaridan biri sifatida e'tirof etilmoqda, chunki foyda taqsimoti mexanizmlarining to'g'ri tanlanishi bankning investitsion jozibadorligini bevosita belgilaydi. Bank for International Settlements hisobotlariga muvofiq, global tizimli ahamiyatga ega banklarda (G-SIBs) dividend payout ratio o'rtacha 40% atrofida shakllanib, ularning umumiy kapital buferlari 2024-yilda 1,2 trillion AQSh dollaridan oshgan²⁵⁰. Natijada, dividend siyosatining ehtiyotkor modeli banklarning moliyaviy zarbalarga bardoshlilikini oshirib, ularning uzoq muddatli barqaror rivojlanishini ta'minlashga xizmat qilmoqda. Xorijiy mamlakatlar tajribasi shuni ko'rsatadiki, dividend siyosati orqali banklar o'zining strategik ustuvorliklarini aksiyadorlarga aniq signal sifatida yetkazadi. Ayniqsa, AQSh va Yevropa bank tizimlarida dividend siyosati bozor intizomini ta'minlovchi vosita sifatida keng qo'llaniladi. Shu bilan birga, dividend to'lovlari hajmi va davriyligi bankning moliyaviy natijalari va risk darajasi bilan uzviy bog'liq holda shakllantiriladi. Mazkur yondashuv banklarning uzoq muddatli barqarorligini ta'minlashga xizmat qiladi. Bundan tashqari, dividend siyosati orqali kapitalni qayta taqsimlash va investitsion resurslarni samarali yo'naltirish imkoniyati yaratiladi. Shu jihatdan, xorijiy tajribani o'rganish va uni milliy bank tizimiga joriy etish dolzarb ilmiy-amaliy vazifa hisoblanadi.

Hozirgi sharoitda moliya bozori rivojlanishi tijorat banklarining dividend siyosatini samarali tashkil etish darajasi bilan chambarchas bog'liq bo'lib, bu esa mazkur masalaning ilmiy tadqiqotlar doirasida chuqur o'rganilishini taqozo etadi. Xorijiy tajriba shuni ko'rsatadiki, dividend siyosati banklarning kapitallashuv darajasini oshirish va investorlar bilan uzoq muddatli hamkorlikni mustahkamlashda

²⁴⁹ International Monetary Fund. Global Financial Stability Report: Safeguarding Financial Stability. – Washington, DC: IMF, 2024. – p. 47–76.

²⁵⁰ Bank for International Settlements. Annual Economic Report 2024. – Basel: BIS Publishing, 2024. – p. 102–130.

muhim instrument hisoblanadi. Shu bilan birga, dividend siyosatini ishlab chiqishda banklar moliyaviy barqarorlik, likvidlik va risklarni boshqarish kabi omillarni kompleks ravishda hisobga oladi. Rivojlangan mamlakatlar tajribasida dividend siyosati bank faoliyatining shaffofligini oshirish va korporativ boshqaruv sifatini yaxshilashga xizmat qilmoqda. Bu esa investorlar ishonchini mustahkamlash orqali kapital oqimini kengaytiradi. Mazkur holat tijorat banklarining raqobatbardoshligini oshirishda muhim omil sifatida namoyon bo'ladi. Shu sababli, xorijiy tajribani chuqur tahlil qilish va uni milliy sharoitga moslashtirish ilmiy tadqiqotning dolzarbligi va amaliy ahamiyatini belgilaydi.

1-jadval

Tijorat banklarida dividend siyosatini shakllantirishning xorijiy modellari va ularning iqtisodiy samaradorligi²⁵¹²⁵²

Model nomi	Amalga oshiriladigan hudud	Asosiy xususiyatlari	Afzalliklari	Kamchiliklari	Iqtisodiy samaradorlikka ta'siri
Barqaror dividend modeli	AQSh, Kanada	Har yili barqaror yoki oshib boruvchi dividend to'lovlari	Investorlar ishonchi oshadi, aksiyalar narxi barqarorlashadi	Inqiroz davrida moliyaviy bosim yuzaga keladi	Bozor kapitallashuvini oshiradi va uzoq muddatli investitsiyalarni jalb etadi
Qoldiq (residual) dividend modeli	Germaniya, Yaponiya	Dividendlar investitsiya ehtiyojlaridan ortgan foydadan to'lanadi	Kapitalni samarali qayta taqsimlash imkonini beradi	Dividendlar beqaror bo'lishi mumkin	Bankning ichki o'sish sur'atlarini tezlashtiradi
Gibrid dividend modeli	Buyuk Britaniya, Fransiya	Barqaror va o'zgaruvchan dividend elementlari kombinatsiyasi	Moslashuvchanlik yuqori, risklar kamayadi	Boshqaruv murakkabligi yuqori	Moliyaviy barqarorlik va investor daromadligi o'rtasida muvozanatni ta'minlaydi
Nol dividend modeli	Xitoy, rivojlanayotgan davlatlar	Foyda to'liq reinvestitsiyaga yo'naltiriladi	Tez o'sish va kapitallashuvni oshiradi	Investorlar uchun daromad yo'qligi	Uzoq muddatda aktivlar hajmi va bozor ulushini oshiradi
Moslashuvchan dividend modeli	Singapur, Janubiy Koreya	Makroiqtisodiy sharoitga qarab dividend siyosati o'zgaradi	Inqirozga chidamlilik yuqori	Investorlar uchun noaniqlik mavjud	Risklarni kamaytirish orqali barqaror rivojlanishni ta'minlaydi

Keltirilgan jadval ma'lumotlari asosida korporativ moliya nuqtai nazaridan shuni ta'kidlash joizki, tijorat banklarida dividend siyosatini shakllantirishning xorijiy modellari ularning strategik rivojlanish maqsadlari va moliyaviy barqarorlik darajasi bilan uzviy bog'liq holda differensial tarzda qo'llaniladi. Xususan, AQSh va Kanada banklarida keng qo'llaniladigan barqaror dividend modeli investorlar ishonchini mustahkamlash va aksiyalar bozor narxining barqarorligini ta'minlash

²⁵¹ Aswath Damodaran. Applied Corporate Finance. – New York: Wiley, 2014. – p. 412–445.

²⁵² Eugene F. Fama, Kenneth R. French. Disappearing Dividends: Changing Firm Characteristics or Lower Propensity to Pay? // Journal of Financial Economics. – 2001. – Vol. 60. – p. 3–43.; OECD. Corporate Governance and Capital Markets Trends. – Paris: OECD Publishing, 2022. – p. 95–120.; International Monetary Fund. Global Financial Stability Report. – Washington, DC: IMF, 2023. – p. 60–84.

orqali kapitallashuvni oshirishga xizmat qilsa-da, inqiroz davrida likvidlik bosimini kuchaytirish ehtimoli bilan tavsiflanadi. Germaniya va Yaponiya amaliyotida ustun bo'lgan qoldiq dividend modeli esa foydaning ustuvor ravishda reinvestitsiyaga yo'naltirilishini ta'minlab, banklarning ichki o'sish sur'atlarini jadallashtiradi, biroq dividendlar barqarorligining pastligi investorlar kutishlariga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Buyuk Britaniya va Fransiya da shakllangan gibril model barqarorlik va moslashuvchanlik elementlarini uyg'unlashtirgan holda risklarni diversifikatsiya qilish imkonini beradi, ammo boshqaruv mexanizmlarining murakkabligi uni joriy etishda yuqori institutsional salohiyatni talab etadi. Shu bilan birga, rivojlanayotgan davlatlarda, jumladan Xitoyda qo'llanilayotgan nol dividend modeli kapitalni maksimal darajada jamg'arish va investitsion faollikni oshirishga yo'naltirilgan bo'lib, uzoq muddatli iqtisodiy o'sishni rag'batlantiradi, biroq qisqa muddatda aksiyadorlar daromadlilikining cheklanishiga olib keladi. Singapur va Janubiy Koreya tajribasida kuzatiladigan moslashuvchan dividend modeli esa makroiqtisodiy kon'yunkturaga tezkor moslashish imkonini berib, moliyaviy inqirozlarga nisbatan barqarorlikni ta'minlaydi. Mazkur modellarning qiyosiy tahlili shuni ko'rsatadiki, dividend siyosatini tanlashda yagona universal yondashuv mavjud emas, balki u bankning rivojlanish bosqichi, bozor sharoiti va investorlar tarkibiga bog'liq ravishda belgilanadi. Shu nuqtai nazardan, xorijiy tajriba tijorat banklari uchun dividend siyosatini optimallashtirishda muhim metodologik asos bo'lib xizmat qiladi. Natijada, mazkur yondashuvlar banklarning moliyaviy barqarorligini ta'minlash bilan birga, ularning investitsion jozibadorligini oshirish va kapital bozoridagi raqobatbardoshligini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, tijorat banklari faoliyatida dividend siyosatini samarali tashkil etish ularning moliyaviy barqarorligi va bozor qiymatini oshirishda hal qiluvchi omillardan biri hisoblanadi. Xorijiy tajriba tahlili shuni ko'rsatadiki, turli dividend modellari banklarning strategik maqsadlari, risk darajasi va kapitallashuv ehtiyojlariga mos ravishda tanlanadi. Ayniqsa, barqaror va gibril modellarning keng qo'llanilishi investorlar ishonchini mustahkamlash va aksiyadorlik qiymatini oshirishga xizmat qilmoqda. Shu bilan birga, qoldiq va nol dividend modellari kapitalni qayta investitsiyalash orqali banklarning uzoq muddatli o'sishini ta'minlash imkonini beradi. Moslashuvchan dividend siyosati esa global moliyaviy beqarorlik sharoitida banklarning risklarga chidamliligini oshirishda muhim instrument sifatida namoyon bo'ladi. Natijada, tijorat banklari uchun optimal dividend siyosatini shakllantirish xorijiy ilg'or tajribani milliy sharoitga moslashtirish orqali amalga oshirilishi zarur bo'lib, bu ularning raqobatbardoshligi va investitsion jozibadorligini sezilarli darajada oshiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. World Bank. Global Financial Development Report 2023: Financial Inclusion and Stability. – Washington, DC: World Bank Publications, 2023. – p. 85–112.
2. International Monetary Fund. Global Financial Stability Report: Safeguarding Financial Stability. – Washington, DC: IMF, 2024. – p. 47–76.

3. Bank for International Settlements. Annual Economic Report 2024. – Basel: BIS Publishing, 2024. – p. 102–130.
4. Aswath Damodaran. Applied Corporate Finance. – New York: Wiley, 2014. – p. 412–445.
5. Eugene F. Fama, Kenneth R. French. Disappearing Dividends: Changing Firm Characteristics or Lower Propensity to Pay? // Journal of Financial Economics. – 2001. – Vol. 60. – p. 3–43.;
6. OECD. Corporate Governance and Capital Markets Trends. – Paris: OECD Publishing, 2022. – p. 95–120.;
7. International Monetary Fund. Global Financial Stability Report. – Washington, DC: IMF, 2023. – p. 60–84.

MUNDARIJA

KIRISH.....	3
1. XALQARO MOLIYA MUNOSABATLARINI RIVOJLANTIRISHDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNI QO‘LLASH IMKONIYATLARI.....	5
<i>T.Teshabaev.</i> ЎЗБЕКИСТОНДА ТАШҚИ ИҚТИСОДИЙ ФАОЛИЯТНИ РИВОЖЛАНТИРИШ.....	6
<i>Н.Жумаев.</i> ЎЗБЕКИСТОННИНГ ЖСТГА АЪЗОЛИК ЖАРАЁНИ: ЯКУНИЙ БОСҚИЧ ВА ИСТИҚБОЛЛАР.....	7
<i>О. Tojiddinov.</i> CHALLENGES FROM HIGHER UNCERTAINTY	9
<i>Ж.Атаниязов.</i> ЗАМОНАВИЙ ГЛОБАЛ ИҚТИСОДИЁТ ШАРОИТИДА ЖАҲОН МОЛИЯВИЙ АРХИТЕКТУРАСИНИ ИСЛОҲ ҚИЛИШНИНГ ДОЛЗАРБ ЙўНАЛИШЛАРИ.....	11
<i>С.Элмирзаев.</i> КОРПОРАТИВ МОЛИЯНИ БОШҚАРИШДА СОЛИҚЛАРНИ РЕЖАЛАШТИРИШНИНГ АМАЛ ҚИЛИШ МЕХАНИЗМИ	17
<i>Ж.Турсунов.</i> ПОРЯДОК ОПРЕДЕЛЕНИЯ КРИТЕРИЕВ МАЛООБЕСПЕЧЕННОСТИ	22
<i>N.Sherkuziyeva.</i> XALQARO AMALIYOTDA SUV XO‘JALIGI KORXONALARIDA DIVIDEND SIYOSATINING XUSUSIYATLARI....	23
<i>S.Sherov.</i> SUG‘URTA BOZORI INFRATUZILMASINING MAZMUNI ...	26
<i>S.Djumanov.</i> MAHSULOT TANNARXI AUDITI: ICHKI NAZORATNI RIVOJLANTIRISHGA OID METODIK YONDASHUV	28
<i>A.Karimov.</i> KAPITAL BOZORINI RIVOJLANTIRISHDA FOND BOZORI PROFESSIONAL ISHTIROKCHILARI FAOLIYATINI SAMARALI TASHKIL ETISH	30
<i>A.Mardonov.</i> O‘ZBEKISTONDA KRIPTOVALYUTA BOZORINING MOLIYA TIZIMIGA INTEGRATSIYA SSENARIYLARI.....	34
<i>I.Avezov.</i> RAQAMLI IQTISODIYOT SHAROITIDA AKSIYADORLIK JAMIYATLARINING IQTISODIY AHAMIYATI VA ULARNING TURLARI	37
<i>A.Usmonov.</i> KORPORATIV BOSHQARUV MEKANIZMLARINING MOLIYA TIZIMI BARQARORLIGIGA INSTITUTIONAL TA‘SIRINI BAHOLASH	39
<i>N.Safarova, A.Abdulhafizov.</i> DAROMAD VA XARAJATLAR MUVOZANATI: ZAMONAVIY JAMAIYATDA SHAXSIY BUDJETNING O‘RNI	43
<i>Z.Xamidova.</i> ICHKI AUDIT TADBIRLARINI O‘TKAZISHNING MAZMUN MOHIYATI VA MAQSADI	45
<i>Sh.Bolibekov.</i> TIJORAT BANKLARI RESURS BAZASINI SHAKLLANTIRISHDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNING ZARURIYATI	47
<i>M.Nabiyev, A.Abdumutalipov.</i> BANKLARDA VALYUTA RISKLARINI BOSHQARISH MASALALARI	48
<i>N.Baxriddinov.</i> KORXONALARNING INNOVATION FAOLIYATINI MOLIYALASHTIRISHDA MUAMMOLAR VA YECHIMLAR	50

<i>A.Mardonov.</i> KRIPTOAKTIVLARNING XALQARO MOLIYA TIZIMIDAGI O‘RNI VA TA’SIRI.....	53
<i>O.Sobirova.</i> AYLANMA MABLAG‘LAR VA PUL OQIMLARINI BOSHQARISH.....	56
<i>I.Avezov.</i> AKSIYADORLIK JAMIYATLARI, ULARNING IQTISODIYOTDAGI O‘RNI.....	58
<i>G.Narbekova, J.Abduvoxidov.</i> TIJORAT BANKLARIDA MEHNATGA HAQ TO‘LASHNING BUXGALTERIYA HISOBINI TAKOMILLASHTIRISH.....	60
<i>N.Sherkuziyeva.</i> AKSIYADORLIK JAMIYATLARIDA DIVIDEND SIYOSATINI RIVOJLANTIRISH YO‘NALISHLARI	63
<i>D.Muxitdinova.</i> AKSIYADORLIK JAMIYATLARINING EMISSIYA FAOLIYATINI RAQAMLI TRANSFORMATSIYA SHAROITIDA RIVOJLANTIRISH.....	65
<i>У.Юлдашева.</i> ЦИФРОВИЗАЦИЯ МЕЖДУНАРОДНЫХ ФИНАНСОВЫХ СИСТЕМ И ФОРМИРОВАНИЕ ЭФФЕКТИВНОГО НАЛОГОВОГО ПОТЕНЦИАЛА В ГЛОБАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКЕ ...	69
<i>Ж.Махмудов.</i> ИНВЕСТИЦИЯ КЎЧМАС МУЛКНИНГ МОЛИЯВИЙ ҲИСОБОТДА АКС ЭТТИРИЛИШИ: МУАММО ВА ЕЧИМЛАР	72
<i>D.Yuldasheva.</i> ANALYZING THE FINANCIAL EQUITY OF BUSINESS ORGANIZATIONS	74
<i>J.Yaxshiboyev.</i> KORPORATIV TUZILMALARDA OPSIONLARNING MOHIYATI	77
<i>Ш.Жанизакова.</i> САНОАТ КОРХОНАЛАРИНИНГ МОЛИЯВИЙ ХАВФСИЗЛИГИНИ ТАЪМИНЛАШ.....	80
<i>M.Nabiyev, J.Mirzaaxmadov.</i> NAQD PULSIZ HISOB-KITOBLARNI TASHKIL ETISH VA TAKOMILLASHTIRISH YO‘LLARI	83
<i>Ш.Мирзаев.</i> УПРАВЛЕНИЕ ДАННЫМИ КАК КЛЮЧЕВОЙ ЭЛЕМЕНТ УПРАВЛЕНИЯ ПРОЕКТАМИ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ.....	85
<i>S.Qo‘ndibayeva.</i> SUG‘URTANING SHAXSIY MOLIYA XAVFLARINI BOSHQARISHDAGI O‘RNI.....	87
<i>J.Ashurov.</i> TIZIMLI АНАМИЯТГА МОЛИК BANKLARNING NAZARIY-METODOLOGIK ASOSLARI	91
<i>А.Мустафоев.</i> СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ БУХГАЛТЕРСКОГО УЧЕТА И АУДИТА РАСХОДОВ НА ИННОВАЦИОННУЮ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ.....	95
<i>J.Sauxanov, J.Kalbaeva.</i> SOF RAQOBAT BOZORIDA KICHIK BIZNESNI RIVOJLANTIRISH ISTIQBOLLARI	98
<i>Y.Usmanova.</i> KAPITAL TANQISLIGI SHAROITIDA MOLIYAVIY RESURLARNI DIVERSIFIKATSIYA QILISH.....	101
<i>Ш.Машиарипова, М.Мирзахмедов.</i> ВОЗМОЖНОСТИ ПРИМЕНЕНИЯ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В РАЗВИТИИ МЕЖДУНАРОДНЫХ ФИНАНСОВЫХ ОТНОШЕНИЙ	105

Б.Суттибаев. ДАВЛАТ ХАРИДИНИ САМАРАЛИ ТАШКИЛ ЭТИШ ОРҚАЛИ ДАВЛАТ БЮДЖЕТИ ХАРАЖАТЛАРИ САМАРАДОРЛИГИНИ ОШИРИШ	109
У.Номозов. НАУЧНО-ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ВЗГЛЯДЫ НА ПОВЫШЕНИЕ ФИНАНСОВОЙ УСТОЙЧИВОСТИ КОММЕРЧЕСКИХ БАНКОВ	112
А.Анваров. БАНКЛАРДА КРЕДИТ ПОРТФЕЛИНИНГ РИСКЛИЛИК ДАРАЖАСИГА КЎРА ТАСНИФЛАШ	114
Sh.Abdukaxarova. BANK XIZMATLARINI DIVERISIFIKATSIYA QILISHDAGI MUAMMOLAR	117
D.Yuldasheva. THEORETICAL AND METHODOLOGICAL APPROACHES TO ASSESSING THE EQUITY OF AN ECONOMIC ORGANIZATION.....	121
И.Исаков. ТИЖОРАТ БАНКЛАРИНИНГ МОЛИЯВИЙ БАРҚАРОРЛИГИНИ БАҲОЛАШ ВА ТАЪМИНЛАШ УСУЛЛАРИ. 124	
M.Nabiyev, S.Maxmudov. JALB QILINGAN MABLAG`LAR TIJORAT BANKLARI RESURSLARINI MUHIM OMILI SIFATIDA.....	126
Z.Zheksenkyzy, G.Bermukhammedova. PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF INTERNATIONAL FINANCE IN THE CONTEXT OF DIGITAL TECHNOLOGIES	127
A.Iskandarov. RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR ASOSIDA SUG`URTA DA`VOLARINI BOSHQARISH TIZIMINI TAKOMILLASHTIRISH ...	130
Б.Жабборов. ЧАКАНА БАНК ХИЗМАТЛАРИ СИФАТИНИ ОШИРИШДА РАҚАМЛИ БАНК ТЕХНОЛОГИЯЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШ ИМКОНИЯТЛАРИ.....	132
U.Nomozov. TIJORAT BANKLARNING MOLIYAVIY BARQARORLIGINI VAHOLOVCHI KO`RSATKICHLAR	136
А.Анваров. РАСПРЕДЕЛЕНИЕ КРЕДИТНЫХ РИСКОВ ПОСРЕДСТВОМ ДИВЕРСИФИКАЦИИ КРЕДИТНОГО ПОРТФЕЛЯ.....	138
М.Тлеуов. ТИЖОРАТ БАНКЛАРИДА ДЕПОЗИТЛАРИНИНГ БАРҚАРОРЛИГИНИ ТАЪМИНЛАШ	140
Ш.Шержонов. ИЖТИМОЙ ҲИМОЯГА МУҲТОЖ АҲОЛИНИ МОДДИЙ ҚЎЛЛАБ-ҚУВВАТЛАШ ШАКЛЛАРИ.....	143
A.Tuychiyev, D.Yusupova. RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR ASOSIDA XALQARO MOLIYAVIY MUNOSABATLARNI RIVOJLANTIRISH MASALALARI.....	146
Б.Жубанова. ЗАМАНОВИЙ АХБОРОТ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИ СОҲАСИДА БИЗНЕС ВА ТАДБИРКОРЛИК СУБЪЕКТЛАРИНИ АҲАМИЯТИНИ ОШИРИШ ЗАРУРИЯТЛАРИ.....	149
Д.Мирзаева, Б.Нурмухамедова. МЕЖДУНАРОДНЫЕ ФИНАНСОВЫЕ ЦЕНТРЫ И ИХ РОЛЬ НА МИРОВОМ ВАЛЮТНОМ РЫНКЕ	152
D.Bakhriev. INSURANCE RISK MANAGEMENT.....	155

Н.Ибрагимова. ЯШИРИН ИҚТИСОДИЁТ ХАРИТАСИ: ТАРМОҚ ВА ҲУДУДЛАР КЕСИМИДА ХАВФЛАРНИ РАҚАМЛИ МОНИТОРИНГ ҚИЛИШ ПЛАТФОРМАСИ	157
F.Jo'rayev. DEBITORLIK QARZLARINI KAMAYTIRISH YO'LLARI	159
Д.Сейтназаров. ТИЖОРАТ БАНКЛАРИ КРЕДИТЛАРИГА ФОИЗ РИСКИНИНГ ТАЪСИРИ	162
А.Матекеев. ИҚТИСОДИЙ ЗОНАЛАРДА ИНВЕСТИЦИЯЛАРНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА ИЛМИЙ ВА НАЗАРИЙ АСОСЛАРИ	165
E.Esanova. O'ZBEKISTONDA IKKILAMCHI QIMMATLI QOGOZLAR BOZORINI RIVOJLANTIRISH MASALALARI	168
R.Qadamov. XALQARO BANK KREDITLARI BOZORINING HOZIRGI HOLATI VA UNDAGI MUAMMOLAR	171
Sh.Toshpo'latov. BANKLARNING IJTIMOIIY HIMOIYAGA MUHTOJ AHOLINI MOLIYAVIIY QO'LLAB QUVVATLASHDAGI ROLI	175
B.Shamsiyev. TIJORAT BANKLARIDA MUAMMOLI KREDITLAR ULUSHINI QISQARTIRISH YO'LLARI	178
M.Toshpulatov. MILLIY IQTISODIYOTDA BIZNES SUB'EKTLARINING FOND BOZORIDAGI ISHTIROKI AHAMIYATI	181
E.Danayev. XUSUSIIY SEKTOR INVESTITSIIYALARINI RAG'BATLANTIRISHNING MOLIYAVIIY MECHANIZMLARI	185
2. MILLIY IQTISODIYOTNING EKSPORT SALOHIIYATINI OSHIRISH YO'LLARI	189
Т.Бобакулов. КОМПАНИЯЛАРНИНГ ТАШҚИ САВДО ФАОЛИЯТИНИ МОЛИЯЛАШТИРИШНИНГ ДОЛЗАРБ МАСАЛАЛАРИ	190
E.Alimardonov. XALQARO SAVDO VA VALYUTA MUNOSABATLARINING O'ZARO ALOQADORLIGINI IQTISODIIY NAZARIY ASOSLARI	195
У.Юлдашева. МЕХАНИЗМЫ НАЛОГОВО-БЮДЖЕТНОГО СТИМУЛИРОВАНИЯ ЭКСПОРТА В УСЛОВИЯХ СТРУКТУРНОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ	197
С.Хошимов. МАМЛАКАТ ЭКСПОРТ САЛОҲИЯТИНИ ОШИРИШДА ИНВЕСТИЦИЯЛАРНИНГ ЎРНИ	201
Ш. Ибодуллаев. ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ЭКСПОРТ САЛОҲИЯТИНИ ОШИРИШДА ТИЖОРАТ БАНКЛАРИНИНГ ЎРНИ	203
М.Ражаббаева, Б.Нурмухамедова. ЦИФРОВЫЕ ТЕХНОЛОГИИ КАК ФАКТОР ТРАНСФОРМАЦИИ ПУТЕЙ ФИНАНСИРОВАНИЯ МЕЖДУНАРОДНОЙ ТОРГОВЛИ В ЗАРУБЕЖНОЙ ПРАКТИКЕ....	206
K.Ikramova. DEVELOPING THE EXPORT POTENTIAL OF THE NATIONAL ECONOMY THROUGH INNOVATIONS IN THE CREATIVE INDUSTRIES	208
M.Yuldasheva. QURILISH MATERIALLARI SANOATI KORXONALARINING EKSPORT SALOHIIYATINI OSHIRISHDA BOSHQARUV STRATEGIYASINI TAKOMILLASHTIRISH (QORAQALPOG'ISTON RESPUBLIKASI MISOLIDA)	212

3.Бектурдиева, Б.Нурмухамедова. РОЛЬ ЦИФРОВОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ В МОДЕРНИЗАЦИИ ИНСТРУМЕНТОВ МЕЖДУНАРОДНОГО ТОРГОВОГО ФИНАНСИРОВАНИЯ.....	215
Р.Каражанова.ИНФРАСТРУКТУРНЫЕ И ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ ПОВЫШЕНИЯ ЭКСПОРТНОГО ПОТЕНЦИАЛА УЗБЕКИСТАНА.....	217
Э.Исмаилов. КИЧИК БИЗНЕС СУБЪЕКТЛАРИНИНГ ТАШҚИ САВДО ФАОЛИЯТИНИ МОЛИЯЛАШТИРИШНИНГ НАЗАРИЙ АСОСЛАРИ.....	220
И.Носиров. СВОБОДНЫЕ ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ЗОНЫ И КЛАСТЕРЫ КАК ДРАЙВЕРЫ ЭКСПОРТНОГО РОСТА	223
М.Абдулатифова. EKSPORTNI DIVERSIFIKATSIYALASH VA QO‘SHILGAN QIYMATI YUQORI MAHSULOTLARNI RIVOJLANTIRISH: O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI MISOLIDA.....	225
Sh.Mukhammadiyaminova. RELIABILITY AS STRATEGY: SCM-DRIVEN EXPORT POTENTIAL IN UZBEKISTAN.....	228
3. YEVROPA RAQAMLI MOLIYA STRATEGIYASINING ILG‘OR TAJRIBALARINI O‘ZBEKISTONDA QO‘LLASH IMKONIYATLARI	232
Ж.Аманиязов. ЕВРОПА ИТТИФОҚИ РАҚАМЛИ МОЛИЯ СТРАТЕГИЯСИ ТАЖРИБАСИ ВА УНИ ЎЗБЕКИСТОНДА ҚЎЛЛАШ ИМКОНИЯТЛАРИ.....	233
Е.Алимardonov. RAQAMLI YEVIRO: YEVIROPA ITTIFOQINING PUL-KREDIT TIZIMINI MODERNIZATSIYA QILISH YO‘LIDAGI YANGI BOSQICH	236
Sh.Shirinova. YEVIROPA ITTIFOQI YAGONA BOZORINING INSTITUTIONAL ASOSLARI VA A‘ZO DAVLATLAR IQTISODIYOTIGA TA‘SIR MECHANIZMLARI.....	238
J.Yakubov. YEVIROPA ITTIFOQIDA KIBERXAVFSIZLIK SIYOSATI: BARQARORLIKNI OSHIRISH STRATEGIYALARI VA INSTITUTIONAL YONDASHUVLAR.....	240
S.Narimonov. YEVIROPA ITTIFOQI UMUMIY BUDJETI: INTEGRATSIYANI CHUQURLASHTIRISHDAGI IQTISODIY MECHANIZMLAR	243
Sh.Bolibekov. YEVIROPA ITTIFOQIDA OCHIQ BANK TIZIMI (OPEN BANKING) RIVOJI VA UNING MOLIYAVIY XIZMATLAR BOZORIGA TA‘SIRI.....	245
I.Suleymanov. KOMPPLAYENSNING RAQAMLASHTIRILISHI (REGTECH VA SUPTECH)NING XALQARO KAPITAL OQIMLARIGA TA‘SIRI.....	247
S.Narimonov. INTOSAI AS A PILLAR OF INTERNATIONAL FINANCIAL MONITORING ARCHITECTURE	250
А.Майдырова, Г.Аманиязова, Г.Актилеуова. ТУРИЗМ КАК ФАКТОР СТРУКТУРНОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ И УСТОЙЧИВОГО РОСТА РЕГИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ.....	253

<i>Sh.Murodov.</i> O‘ZBEKISTONDA RAQAMLI BANKLARNING O‘RNI VA ULARNING MOLIYAVIY XIZMATLAR BOZORIDAGI RAQOBATGA TA’SIRI.....	258
<i>N.Safarova, N.To‘xtasinova.</i> YEVROPA RAQAMLI MOLIYA STRATEGIYASINING ILG‘OR TAJRIBALARINI O‘ZBEKISTONDA QO‘LLASH IMKONIYATLARI.....	261
4. YASHIL MOLIYA LOYIHALARINI QO‘LLAB-QUVVATLASHDA XORIJIY TAJRIBALARDAN FOYDALANISH ISTIQBOLLARI.....	265
<i>S.Elmirzayev, A.Karimov.</i> AKSIYADORLIK JAMIYATLARIDA ESG TAMOIYILLARINI JORIY ETISH ISTIQBOLLARI	266
<i>S.Omonov.</i> YASHIL IQTISODIYOTGA O‘TISHDA KAPITAL BOZORINING AHAMIYATI.....	269
<i>У.Юлдашева.</i> ПЕРСПЕКТИВЫ НАЛОГООБЛОЖЕНИЯ И ТАМОЖЕННОЙ ПОЛИТИКИ В ОБЕСПЕЧЕНИИ УСТОЙЧИВОГО ЭКОНОМИЧЕСКОГО РОСТА ПРИ ПЕРЕХОДЕ К «ЗЕЛЁНОЙ» ЭКОНОМИКЕ И ВСТУПЛЕНИИ В ВТО.....	272
<i>S.Fayziyev.</i> O‘ZBEKISTONDA ENERGETIKA SUBSIDİYALARINI ISLOH QILISHNING IQTISODIY OQIBATLARI	276
<i>З.Абдуллаев.</i> ЯШИЛ ЛОЙИХАЛАРНИ МОЛИЯЛАШТИРИШДА ХОРИЖ ТАЖРИБАСИ.....	279
<i>N.Axmadaliyeva.</i> RAQAMLI VA YASHIL MOLIYA ORQALI INSON KAPITALINI RIVOJLANTIRISH.....	282
<i>NAliqulova.</i> YASHIL MOLIYA BOZORINI RIVOJLANTIRISHDA MOLIYAVIY MEKANIZM VA METODOLOGIYASI	286
<i>У.Юлдашева.</i> РОЛЬ НАЛОГОВОГО ПОТЕНЦИАЛА В СТИМУЛИРОВАНИИ ЭКОЛОГИЧЕСКИ ОРИЕНТИРОВАННОГО УСТОЙЧИВОГО ЭКОНОМИЧЕСКОГО РОСТА	288
<i>А.Юсуфов.</i> ОСНОВНЫЕ ВИДЫ ЗЕЛЕННЫХ СТРАХОВЫХ ПРОДУКТОВ	291
<i>Kh.Jabborov.</i> THE STATE OF FINANCING GREEN ENERGY PROJECTS IN DEVELOPED COUNTRIES..... Ошибка! Закладка не определена.	
<i>THE STATE OF FINANCING GREEN ENERGY PROJECTS IN DEVELOPED COUNTRIES.....</i>	294
<i>М.Исоқулова.</i> ЖАНУБИЙ ОСИЁ ДАВЛАТЛАРИНИНГ ЯШИЛ КРЕДИТ ВА ГРАНТЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШ ТАЖРИБАСИ.....	296
<i>K.Bekbosinov.</i> YASHIL IQTISODIYOT VA RAQAMLASHTIRISHDA BUXGALTERIYA HISOBINING O‘RNI	301
<i>Sh.Madrimov.</i> PROSPECTS FOR USING INTERNATIONAL EXPERIENCE IN COMMERCIAL BANKS’ INVESTMENT IN GREEN FINANCE PROJECTS.....	304
<i>Ш.Джуманова, Н.Сафарова.</i> АДАПТАЦИЯ ПЕРЕДОВОГО МИРОВОГО ОПЫТА «ЗЕЛЁНОГО» ФИНАНСИРОВАНИЯ ДЛЯ НУЖД ЭКОНОМИКИ УЗБЕКИСТАНА.....	308
<i>D.Yakubova.</i> BARQAROR RIVOJLANISHDA YASHIL BUXGALTERIYANING AHAMIYATI	311

<i>L.Paxratdinova, S.Sarsenbaev.</i> XORIJIY MAMLAKATLAR TAJRIBASI ASOSIDA AGRAR SOHADA INVESTITSİYALARNI BAHOLASH VA BOSHQARUV QARORLARINI SHAKLLANTIRISH.....	315
<i>А.Юсуфов.</i> РОЛЬ ЗЕЛЕННЫХ СТРАХОВЫХ ПРОДУКТОВ В УСТОЙЧИВОМ ЭКОНОМИЧЕСКОМ РАЗВИТИИ.....	317
<i>Ш.Ҳақимов.</i> ТИЖОРАТ БАНКЛАРИНИНГ ЯШИЛ ИҚТИСОДИЁТНИ МОЛИЯЛАШТИРИШДА РЕСУР БАЗАСИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ ЙЎЛЛАРИ.....	320
<i>Ф.Иномжонов.</i> ОРГАНИК ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИ ЯШИЛ ИҚТИСОДИЁТНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ЙЎНАЛИШИ.....	323
<i>I.Yormatov.</i> YAPONIYANING YASHIL IQTISODIYOTGA KO‘MAKLASHUVCHI MOLIVAVIY SIYOSATI.....	325
<i>Ж.Мейлиев.</i> ЯШИЛ ИҚТИСОДИЁТНИ МОЛИЯЛАШТИРИШДА ТИЖОРАТ БАНКЛАРИНИНГ ЎРНИ	327
<i>A.Iskandarov.</i> YASHIL SUG‘URTA VA EKOLOGIK XAVFLAR BO‘YICHA DA‘VOLARNI BOSHQARISHNING KONSEPTUAL YO‘NALISHLARI	329
<i>A.Yusufova.</i> INTERNATIONAL CLIMATE FINANCE AND SUSTAINABLE DEVELOPMENT IN UZBEKISTAN	331
<i>Ж.Исаков.</i> ИҚТИСОДИЁТНИНГ ЭНЕРГИЯ САМАРАДОРЛИГИНИ ОШИРИШНИНГ МОЛИЯВИЙ АСОСЛАРИНИ МУСТАҲКАМЛАШ ЙЎЛЛАРИ	334
<i>A.Shernayev.</i> O‘ZBEKISTON SHAROITIDA YASHIL MOLIYA MEKANIZMLARINI RIVOJLANTIRISH VA XORIJIY TAJRIBALARNI TATBIQ ETISH.....	337
<i>L.Azizov.</i> SANOAT KORXONALARI BOSHQARUV TIZIMINING TASHKILIY-IQTISODIY MEKANIZMINI ESG ASOSIDA TAKOMILLASHTIRISH.....	340
<i>Z.Abduraxmanova.</i> AKSIYADORLIK JAMIYATLARINING INVESTITSION JOZIBADORLIGINI OSHIRISH YO‘NALISHLARI...	343
<i>A.Karimov, R.Qadamov.</i> ESG INVESTITSION LOYIHALARINI MOLIVALASHTIRISHDA FOND BOZORI INSTRUMENTLARIDAN SAMARALI FOYDALANISH	346
5. ISLOM MOLIVASI INSTRUMENTLARINI MAMLAKAT BANK-MOLIYA TIZIMIGA JORIY ETISHNING ISTIQBOLLI YO‘NALISHLARI	350
<i>U.Yuldasheva.</i> MAMLAKATIMIZDA BANK-MOLIYA TIZIMIDA ISLOM MOLIVAVIY INSTRUMENTLARINI JORIY ETISH STRATEGIYALARI	351
<i>N.Akhmadaliyeva.</i> EXPORT DEVELOPMENT, ECONOMIC GROWTH AND HUMAN CAPITAL STRENGTHENING THROUGH ISLAMIC AND GREEN FINANCIAL INSTRUMENTS	353
<i>Х.Рахимова, Н.Иброхимова.</i> ИНТЕГРАЦИЯ ФИНТЕХ-РЕШЕНИЙ В ИСЛАМСКИЙ ФИНАНСОВЫЙ СЕКТОР: ВЫЗОВЫ И	

ПЕРСПЕКТИВЫ	В	УСЛОВИЯХ	ЦИФРОВОЙ	
ТРАНСФОРМАЦИИ.....				356
<i>A.Kurbonaliyev,</i>	<i>S.Ishmamatova.</i>	ISLOM	MOLIYASI	
INSTRUMENTLARINING	MAMLAKAT	BANK-MOLIYA	TIZIMIGA	
JORIY ETISHNING ISTIQBOLLI YO‘NALISHLARI.....				359
<i>D.Sattarova.</i>	THE UNIQUENESS AND SIGNIFICANCE OF ISLAMIC LAW	OF CONTRACTS.		363
<i>Н.Ибрагимова.</i>	ФАРҒОНА	ВОДИЙСИДА	ИСЛОМ	БАНКИ
ТИЗИМИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ САЛОҲИЯТИ.....				366
<i>I.Yormatov.</i>	ISLOM	MOLIYASINING	RIVOJLANGAN	
DAVLATLARDAGI TAJRIBASI.....				368
<i>O‘.Axmedova.</i>	MIKROMOLIYA	TASHKILOTLARIDA	ISLOM	
MOLIYASI INSTRUMENTLARINI	JORIY ETISH VA	ULARDAN	SAMARALI FOYDALANISHNING USTUVOR YO‘NALISHLARI	371
<i>A.Iskandarov.</i>	ISLOM MOLIYASI TAMOYILLARI ASOSIDA SUG‘URTA	DA‘VOLARINI BOSHQARISHNING O‘ZIGA XOS JIHATLARI		375
<i>X.Normurodov.</i>	AN‘ANAVIY VA ISLOMIY MOLIYA TIZIMLARINING	UYG‘UNLASHUVI: MILLIY TAJRIBASI VA ISTIQBOL	XUSUSIYATLARI.....	377
<i>M.Soliyev.</i>	ISLOM MOLIYASI INSTRUMENTLARINI	MAMLAKAT	BANK-MOLIYA TIZIMIGA JORIY ETISHNING ISTIQBOLLI	YO‘NALISHLARI
				380
6. RAQAMLI IQTISODIYOT SHAROITIDA O‘ZBEKISTONNING	XALQARO MOLIYA TIZIMIGA INTEGRATSIYASINI KUCHAYTIRISH	MASALALARI.....		384
<i>У.Юлдашева.</i>	ПЕРСПЕКТИВЫ МОДЕРНИЗАЦИИ БАНКОВСКО-	ФИНАНСОВОЙ СИСТЕМЫ И ЧАСТНОГО СЕКТОРА ПРИ	ВСТУПЛЕНИИ СТРАНЫ ВО ВСЕМИРНУЮ ТОРГОВУЮ	ОРГАНИЗАЦИЮ.....
				385
<i>E.Alimardonov.</i>	XALQARO MOLIYA MARKAZLARINI TASHKIL	QILISHNING XALQARO IQTISODIY HUQUQIY TARTIBGA SOLISH	MODELLARI.....	388
<i>S.Omonov.</i>	KAPITAL BOZORIDA ESG STANDARTLARI	QO‘LLANILISHINING AHAMIYATLI JIHATLARI.....		391
<i>С.Жамилова, Г.Абдувосидова.</i>	ВЛИЯНИЕ ВНЕШНЕГО ДОЛГА НА	ЭКОНОМИЧЕСКИЙ РОСТ РАЗВИВАЮЩИХСЯ СТРАН И	МЕХАНИЗМЫ ИХ РЕГУЛИРОВАНИЯ	394
<i>S.Fayziyev.</i>	XORIJIY TAJRIBA ASOSIDA O‘ZBEKISTONDA YASHIL	ENERGETIKA INFRATUZILMASINI MOLIYALASHTIRISH	MECHANIZMLARINI TAKOMILLASHTIRISH	397
<i>I.Xushvaqov.</i>	RAQAMLI	IQTISODIYOT	SHAROITIDA	
O‘ZBEKISTONNING XALQARO MOLIYA INSTITUTLARI BILAN	HAMKORLIGINI RIVOJLANTIRISH ISTIQBOLLARI.....			400
<i>B.Ochilov.</i>	INVESTITSION MUHITNI YAXSHILASH BORASIDAGI	XORIJIY MAMLAKATLAR TAJRIBASI		404

G.Salixova. MUAMMOLI KREDITLARNI BOSHQARISHDA RIVOJLANAYOTGAN DAVLATLAR TAJRIBASI: QOZOG‘ISTON MISOLIDA	407
U.Yuldasheva. MODERN PROBLEMS OF LEGAL REGULATION OF INTERNATIONAL TAXATION AND PREVENTION OF TAX EVASION.....	410
A.Zakirov. MAHSULOTLARNING XALQARO TAN OLINISHIDA MUVOFIQLIKNI BAHOLASHNING IQTISODIY ASOSLARI.....	413
Ж.Бўриев. ТИЖОРАТ БАНКЛАРИНИНГ ХАЛҚАРО МОЛИЯ БОЗОРИДАГИ ИШТИРОКИ ЙЎНАЛИШЛАРИ.....	415
N.Norqobilova. KICHIK BIZNES UCHUN BANK KREDITLARI HAJMI VA SAMARADORLIGINI OSHIRISHNING ZAMONAVIY MEXANIZMLARI.....	418
M.Asomidinova. XUSUSIYLASHTIRISH JARAYONIDA DAVLAT KORXONALARINING QIYMATINI ANIQLASH VA MOLIYAVIY NATIJALARGA TA’SIRI	422
M.Toshtemirova. QIMMATLI QOG‘OZLAR BOZORINI RIVOJLANTIRISHDA DAVLAT TOMONIDAN TARTIBGA SOLISH MASALALARI.....	426
O.Jurayeva, B.Umarov. KO‘P KVARTIRALI UYLARNI BOSHQARUV ORGANLARI TOMONIDAN AHOLIGA SIFATLI XIZMAT KO‘RSATISHNI QO‘LLAB QUVVATLASHNI TAKOMILLASHTIRISH	430
N.Safarova, J.Xudoyqulov. DAVLAT XARIDLARI TIZIMIDA BLOKCHEYN TEXNOLOGIYALARINI ISTIQBOLLARI.....	434
J.Bobonazarov. TIJORAT BANKLARINING QIMMATLI QOG‘OZLAR BOZORIDAGI ISHTIROKINI KENGAYTIRISH YO‘LLARI	436
Ш.Мамаарупова, К.Расулова. РОЛЬ НАУЧНЫХ ШКОЛ В РАЗВИТИИ НАУКИ РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН.....	440
U.Yuldasheva. MILLIY MOLIYA TIZIMINI JAHON MOLIYAVIY TIZIMIGA INTEGRATSIYALASH MASALALARI.....	443
S.Pirnafasov. RAQAMLI IQTISODIYOT SHAROITIDA YASHIRIN IQTISODIYOTNI JAMIYATGA TA’SIRINI KAMAYTIRISH.....	445
N.Mamatkulova. RAQAMLI IQTISODIYOT SHAROITIDA TO‘G‘RIDAN-TO‘G‘RI XORIJIY INVESTITSİYALAR OQIMINI JALB ETISH MEXANIZMLARI.....	448
J.Tajiddinov. RAQAMLI IQTISODIYOT SHAROITIDA O‘ZBEKISTON XALQARO MOLIYA TIZIMIGA INTEGRATSIYASINI KUCHAYTIRISH MASALALARI.....	450
S.Bobomuradova, Sh.Muhammadiyev. POSSIBILITIES OF INTEGRATING INTERNATIONAL FINANCIAL REPORTING SYSTEMS BASED ON DIGITAL PLATFORMS	454
A.Zakirov. MAHSULOTLARNING XALQARO DARAJADA MUVOFIQLIGINI BAHOLASH AMALIYOTI.....	457

<i>B.Mirzanov, M.Orinbaeva.</i> THE IMPORTANCE OF ACCOUNTING FOR OWNERS EQUITY BASED ON INTERNATIONAL FINANCIAL STANDARDS	459
<i>R.Rasuleva.</i> O‘ZBEKISTON MOLIYA TIZIMINING RAQAMLI TRANSFORMATSIYASI VA XALQARO INTEGRATSIYA.....	462
<i>Х.Абдулхаева.</i> ГЛОБАЛ ИҚТИСОДИЙ ЎЗГАРИШЛАР ШАРОИТИДА МАМЛАКАТ СУҒУРТА КОМПАНИЯЛАРИНИНГ БИЗНЕС-СТРАТЕГИЯЛАРИНИ МОСЛАШТИРИШ ЙЎЛЛАРИ.....	466
<i>M.Abduraxmonova.</i> ELEKTRON DAVLAT XARIDLARINI RIVOJLANTIRISHDA RAQAMLI INNOVATSIYALARNI QO‘LLASH AMALIYOTI.....	471
<i>X.Berdaliyev, B.Ochildiyeva.</i> MOLIYAVIY HISOBOTNING XALQARO STANTDARTLARI ASOSIDA QISHLOQ XO‘JALIGINI RIVOJLANTIRISHDA KLASSTERLARNI O‘RNI VA AHAMIYATI.....	473
<i>K.Mansurov.</i> SOLIQ TIZIMINI TAKOMILLASHTIRISHDA RIVOJLANGAN MAMLAKATLAR TAJRIBASINING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI.....	476
<i>У.Турдиева.</i> ЎЗБЕКИСТОНДА ҚИММАТЛИ ҚОҒОЗЛАР БОЗОРИ РИВОЖЛАНИШИНИНГ ЗАМОНАВИЙ ТЕНДЕНЦИЯЛАРИ	480
<i>Ж.Исмоилова, Б.Нурмухамедова.</i> СОВРЕМЕННЫЕ ПУТИ УПРАВЛЕНИЯ МЕЖДУНАРОДНЫМИ ФИНАНСОВЫМИ ОПЕРАЦИЯМИ.....	482
<i>З.Шаниязова.</i> ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИ КОРХОНАЛАРИНИ ИННОВАЦИОН ФАОЛИЯТИНИ ДАВЛАТ ТОМОНИДАН ҚЎЛЛАБ-ҚУВВАТЛАШНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ ЙЎЛЛАРИ	486
<i>S.Isroilova.</i> O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI TIJORAT BANKLARI TRANSFORMATSIYA JARAYONLARINI JADDALASHTIRISH MASALALARI.....	488
<i>S.Pirnafasov, M.Sattarova.</i> SOLIQ ISLOHOTINI TAKOMILLASHTIRISHDAGI MUAMMOLAR.....	491
<i>Ш.Шержонов.</i> СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ПОРЯДКА НАЗНАЧЕНИЯ И ВЫПЛАТЫ СОЦИАЛЬНЫХ ПОСОБИЙ.....	493
<i>Sh.Umarova.</i> RAQAMLI IQTISODIYOT SHAROITIDA XALQARO MOLIYA TIZIMINING TRANSFORMATSIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT	496
<i>A.Iskandarov.</i> O‘ZBEKISTON SUG‘URTA BOZORIDA XALQARO DA‘VO BOSHQARUVI STANDARTLARINI JORIY ETISH ORQALI XIZMATLAR SIFATINI OSHIRISH	499
<i>A.Karimov, J.Bobonazarov.</i> FOND BOZORI ORQALI TIJORAT BANKLARIGA KAPITAL JALB ETISH MASALALARI.....	500
<i>A.Karimov, Sh.Toshpo‘latov.</i> MILLIY FOND BOZORIGA AHOLINI KENG JALB ETISH ORQALI IQTISODIY BARQARORLIKKA ERISHISH MASALALARI.....	503
<i>З.Сагдиллаева.</i> РАЗВИТИЕ МЕТОДОЛОГИИ ФИНАНСОВОГО АНАЛИЗА	505

<i>O.Meyliyev, K.Gofurova.</i> MARKAZIY BANK RAQAMLI VALYUTA (CBDC) TIZIMINING MOLIYAVIY BARQARORLIKKA TA'SIRI	509
<i>Л.Фанпен, А.Естурлиева, Р.Адильчаев.</i> ПЕРСПЕКТИВЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ЗАРУБЕЖНОГО ОПЫТА В ПОДДЕРЖКЕ ПРОЕКТОВ «ЗЕЛЁНЫХ» ФИНАНСОВ	514
<i>Sh.Yarbazarov.</i> STATE FUNDING MECHANISMS AND INFRASTRUCTURE DEVELOPMENT IS FUNDAMENTAL IN MODELING OF PUBLIC SERVICES AND REGIONAL ECONOMIC GROWTH.....	516
<i>З.Сагдиллаева.</i> ЦЕЛЕВЫЕ ПОКАЗАТЕЛИ, ОБЕСПЕЧИВАЮЩИЕ ЭФФЕКТИВНОСТЬ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ХОЗЯЙСТВУЮЩИХ СУБЪЕКТОВ	519
<i>N.Shavkatov.</i> JAHON AMALIYOTIDA DAVLAT VA XUSUSIY SHERIKLIKDA MOLIYAVIY MUNOSABATLARNI KENGAYTIRISH YO'NALISHLARI	521
<i>A.Sobirov.</i> RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR VA FINTECH INNOVATSIYALARINING ISLOMIY MOLIYA TIZIMIGA TA'SIRI: GLOBAL TAJRIBALAR ASOSIDA TAHLIL	523
<i>L.Urazbaeva, B.Madrahimova.</i> EKSTERNALIYLAR TUFAYLI MAHSULOTLAR VA XIZMATLAR BOZOR MUVOZONATI SHAKLLANISHIDAGI NUQSONLAR.....	526
<i>С.Далимова.</i> УСИЛЕНИЕ ИНВЕСТИЦИОННОЙ ПРИВЛЕКАТЕЛЬНОСТИ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ: КАК РЕШЕНИЯ 7-Й КОНСУЛЬТАТИВНОЙ ВСТРЕЧИ МОГУТ ТРАНСФОРМИРОВАТЬ РЕГИОНАЛЬНЫЕ ЭКОНОМИЧЕСКИЕ СВЯЗИ.....	529
<i>X.Mirzayev.</i> TASHABBUSLI BYUDJETLASH TIZIMINING INFRATUZILMA RIVOJLANISHIGA TA'SIRI	532
<i>S. Nomozov.</i> TIJORAT BANKLARINING FOND BOZORIDAGI ROLI: IMKONIYATLAR VA XAVF-XATARLAR.....	534
<i>Z.Mammadova.</i> PROSPECTS FOR ENHANCING THE EXPORT POTENTIAL OF THE NATIONAL ECONOMY	537
<i>Л.Афандиева.</i> К ЕДИНОМУ ЦИФРОВОМУ ФИНАНСОВОМУ ПРОСТРАНСТВУ: ПЕРСПЕКТИВЫ РЕГУЛЯТОРНОЙ КОНВЕРГЕНЦИИ ЕВРОПЕЙСКОГО СОЮЗА И УЗБЕКИСТАНА..	541
<i>S.Zakizade.</i> PROSPECTS FOR USING FOREIGN EXPERIENCE IN SUPPORTING GREEN FINANCE PROJECTS: “ECO-COIN AZERBAIJAN” MODEL IN KARABAKH AND EASTERN ZANGEZUR	543
<i>A.Gurbanov.</i> MODERNIZATION OF AGRICULTURAL SUPPORT SERVICES THROUGH DIGITAL INNOVATIONS.....	549
<i>S.Babishov.</i> APPLICATION OF PRICE AND NON-PRICE COMPETITION STRATEGIES IN ENHANCING NATIONAL EXPORT POTENTIAL...	553
<i>Ж.Бекбергенова.</i> НЕОБХОДИМОСТЬ ФОРМИРОВАНИЯ И РАЗВИТИЯ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОГО КАПИТАЛА В	

ОРГАНИЗАЦИЯХ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ.....	558
<i>A. Абдуллаев.</i> СОЗДАНИЕ МЕЖДУНАРОДНОГО ФИНАНСОВОГО ЦЕНТРА КАК СТИМУЛ ЭКОНОМИЧЕСКОГО РОСТА В РЕСПУБЛИКЕ УЗБЕКИСТАН	562
<i>J.Butaev.</i> “C+1” FORMAT WITHIN THE FRAMEWORK OF INVESTMENT COOPERATION EFFECTIVENESS	568
<i>N.Yuldashev.</i> HAYOT SUG‘URTASINING SALOHİYATINI OSHIRISHDA TARIF SIYOSATINI TAKOMILLASHTIRISH.....	571
<i>A.Yusupov.</i> SUG‘URTA XIZMATLARINI RIVOJLANTIRISH ORQALI AHOLI FAROVONLIGINI TA’MINLASH.....	574
<i>N.Boynazarova.</i> SUG‘URTA KOMPANIYALARINING MOLIYAVIY BARQARORLIGINI TA’MINLASH OMILLARI.....	577
<i>A. Абдуллаев.</i> БУДУЩЕЕ ЦИФРОВЫХ ВАЛЮТ ЦЕНТРАЛЬНЫХ БАНКОВ (CBDC).....	579
<i>Г.Тажетдинова.</i> ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИДА СУНЪИЙ ИНТЕЛЛЕКТ АҲАМИЯТИ.....	583
<i>Г.Реймова.</i> РАЗВИТИЕ ПРОСТРАНСТВЕННО-ИНФОРМАЦИОННЫХ МОДЕЛЕЙ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ РЕГИОНОВ С УЧЁТОМ ЭКОЛОГИЧЕСКИХ ФАКТОРОВ В УЗБЕКИСТАНЕ	585
<i>Н.Абдуразакова.</i> АКЦИЯДОРЛИК ЖАМИЯТЛАРИНИНГ ИНВЕСТИЦИОН ЖОЗИБАДОРЛИГИНИ ОШИРИШДА РАҚАМЛИ ТЕХНОЛОГИЯЛАРНИНГ ЎРНИ.....	587
<i>R.Yusupov.</i> TIJORAT BANKLARIDA SUG‘URTA XIZMATLARINI RAQAMLASHTIRISHNING IQTISODIY SAMARADORLIKKA TA’SIRI.....	589
<i>J.Butaev.</i> MINTAQAVIY INVESTITSION HAMKORLIK – IQTISODIY RIVOJLANISHNING MUHIM OMILI.....	590
<i>J.Ziyayev.</i> RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNING XALQARO INVESTITSIYA OQIMLARIGA TA’SIRI	593
<i>S.Po’latova.</i> O‘ZBEKISTONDA YASHIL MOLIYAVIY VOSITALARNI RIVOJLANTIRISH: 2025-YIL HOLATI VA ISTIQBOLLARI	595
<i>D.Amonova.</i> INVESTITSIYA FAOLIYATINI MOLIYALASHTIRISH MANBALARI, USULLARI HAMDA XUSUSIYATLARI	597
<i>Д.Шолдаров.</i> ЎЗБЕКИСТОНДА ИЖТИМОЙ ҲИМОЯГА МУҲТОЖ ШАХСЛАРНИ ҚЎЛЛАБ-ҚУВВАТЛАШ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ..	600
<i>O.Shodiyev.</i> AKSIZ SOLIG‘INI HISOBLASH VA UNDIRISH MECHANIZMINI TAKOMILLASHTIRISH.....	603
<i>A.Abdullayev.</i> SOLIQLAR HISOBI VA TAHLILINI BUDJET DAROMADLARINI SHAKLLANTIRISHDAGI O‘RNI.....	606
<i>S.Baratova.</i> UZBEKISTAN’S RELATIONS WITH THE ISLAMIC BANK AND PROSPECTS FOR THEIR DEVELOPMENT.....	611
<i>I.Qudratov.</i> THE IMPACT OF CENTRAL BANK POLICIES ON PROMOTING GREEN FINANCE.....	614

<i>K.Ahmedov.</i> RAQAMLI IQTISODIYOT SHAROITIDA O‘ZBEKISTON TIJORAT BANKLARI DAROMADLARINI BOSHQARISHNING ASOSIY OMILLARI.....	619
<i>Z.Xuramov.</i> ASOSIY KAPITALGA INVESTITSİYALAR ORQALI MAXSUS IQTISODIY ZONALARDA INNOVATSION TEXNOLOGIYALARNI JORIY ETISH.....	623
<i>B.Dagarov.</i> O‘ZBEKISTON BANK TIZIMIDA ASOSIY MOLIYAVIY KO‘RSATKICHLARNI BAHOLASHDA BAZEL-II STANDARTLARI VA CAMELS REYTING TIZIMI.....	625
<i>A.Нурдуллаев.</i> ТЎҒРИДАН-ТЎҒРИ ХОРИЖИЙ ИНВЕСТИЦИЯЛАР ИҚТИСОДИЙ ТАРАҚҚИЁТ ДРАЙВЕРИ СИФАТИДА.....	628
<i>A.Umirov.</i> KICHIK BIZNES VA TADBIRKORLIK FAOLIYATINING USLUBIY MASALALARI.....	631
<i>З. Мавлянов.</i> РИВОЖЛАНГАН ДАВЛАТЛАРДА МАХСУС ИҚТИСОДИЙ ЗОНАЛАРИДА ИНВЕСТИЦИЯ МУҲИТИ.....	634
<i>V.To'xtayev.</i> TRANSPORT-LOGISTIKA LOYIHALARINI MOLIYALASHTIRISHDA RISKLARNI BOSHQARISH.....	637
<i>S.Narimonov.</i> XALQARO MOLIYA TIZIMIDA YASHIL MOLIYALASHTIRISH VOSITALARIDAN FOYDALANISH ZARURIYATI.....	639
<i>G.Adilova.</i> SUG‘URTA XIZMATLARI SAMARADORLIGINI OSHIRISHDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNING ROLI.....	643
<i>J.Xamitillayeva.</i> GEOSIYOSIY KESKINLIK SHAROITIDA XALQARO MOLIYAVIY MARKAZLARNI RIVOJLANISH TENDENSIYALARI...	648
<i>N. Xikmetov.</i> RAQAMLI IQTISODIYOT SHAROITIDA CHAKANA BANK XIZMATLARINI RIVOJLANTIRISHNING AMALIY JIHATLARI.....	652
<i>S.Abdualiyev.</i> TIJORAT BANKLARINING INVESTITSION FAOLIYATI VA LIKVIDLILIK O‘RTASIDAGI O‘ZARO BOG‘LIQLIK MASALALARI.....	654
<i>N.O‘ktamova.</i> RAQAMLI IQTISODIYOTDA DAVLAT-XUSUSIY SHERIKLIK MODELINI TAKOMILLASHTIRISH ISTIQBOLLARI...	656
<i>N. Xikmetov.</i> CHAKANA BANK XIZMATLARINI RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR ORQALI RIVOJLANTIRISH ISTIQBOLLARI...	659
<i>J.Xamitillayeva.</i> DAVLAT XARIDLARI MUNOSABATLARINI TASHKIL ETISH ASOSLARI.....	663
<i>S.Abdualiyev.</i> TIJORAT BANKLARINING INVESTITSIYA PORTFELI TARKIBI VA UNI DIVERSIFIKATSIYA QILISH YO‘LLARI.....	665
<i>Ф.Адилов.</i> ЎЗБЕКИСТОН ВА ОЗАРБАЙЖОН ЎРТАСИДАГИ САВДО АЛОҚАЛАРИ ТАРИХИ.....	667
<i>J.Ziyayev.</i> FOND BOZORI ORQALI INVESTITSİYALAR JALB QILISHDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNING O‘RNI.....	670
<i>S.Nomozov.</i> O‘ZBEKISTONDA TIJORAT BANKLARINING KAPITAL BOZORIDAGI ISHTIROKINI OSHIRISH YO‘LLARI.....	675
<i>M.Valiyeva.</i> AKSIYADORLIK JAMIYATLARIDA MOLIYAVIY MENEJMENTNI SAMARALI TASHKIL ETISH AHAMIYATI.....	677

<i>M.Valiyeva.</i> TIJORAT BANKLARIDA DIVIDEND SIYOSATI XORIJ TAJRIBASI.....	681